

თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი

TAMAZ BERADZE INSTITUTE OF GEORGIAN STUDIES

საქართველოს უნივერსიტეტი

THE UNIVERSITY OF GEORGIA

საქართველო და კავკასია –
წარსული, აწმყო, მომავალი

GEORGIA AND THE CAUCASUS –
PAST, PRESENT, FUTURE

მესამე საერთაშორისო კონფერენციის მასალები

PROCEEDINGS OF THE THIRD INTERNATIONAL CONFERENCE

თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი

TAMAZ BERADZE INSTITUTE OF GEORGIAN STUDIES

საქართველოს უნივერსიტეტი

THE UNIVERSITY OF GEORGIA

საქართველო და კავკასია – წარსული, აწმყო, მომავალი

GEORGIA AND THE CAUCASUS – PAST, PRESENT, FUTURE

მესამე საერთაშორისო კონფერენციის მასალები

PROCEEDINGS OF THE THIRD INTERNATIONAL CONFERENCE

საქართველოს უნივერსიტეტის
ბ ა მ ი მ ც ე მ ლ ო ბ ა

კონფერენციის ორგანიზატორები:

ქართველოლოგიის მხარდამჭერი ფონდი

Georgian Studies Support Foundation

საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი

The University of Georgia Tamaz Beradze Institute of Georgian Studies

გოეთეს ფრანკფურტის უნივერსიტეტი

Goethe-Universität Frankfurt

საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა © 2025.

ყველა უფლება დაცულია. დაუშვებელია წინამდებარე გამოცემის რომელიმე ნაწილის გამოქვეყნება, თარგმნა, ხელახალი პუბლიკაცია ან გადაცემა ნებისმიერი ფორმით თუ საშუალებით, ელექტრონულად (CD-Rom, ინტერნეტი, ა.შ.), მექანიკურად, მათ შორის, ასლის გადაღების, ჩაწერის, ინფორმაციის შენახვის თუ ამოღების ნებისმიერი სისტემის მეშვეობით, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობის წინასწარი წერილობითი თანხმობის გარეშე.

All rights reserved. No part of this publication may be published, translated, reproduced, or transmitted in any form or by any means, electronically (CD-Rom, Internet, etc.), mechanically, including photocopying, recording, information storage or retrieval system, without the prior written permission of the University of Georgia Publishing House.

ყდაზე გამოყენებულია კარტოგრაფ ჟოზეფ ნიკოლა დელილის მიერ შესრულებული საქართველოს რუკა – Carte de la Georgie et Des Pays Situes Entre La Mer Noire et La Mer Caspienne, Joseph-Nicolas Delisle, published by Paolo Santini – პირველი გამოცემა: პარიზი, 1766 წ.; მეორე გამოცემა: ვენეცია, 1775 წ. რუკის ფოტოასლის გადმოცემისთვის მადლობას ვუხდით ბ-ნ სულხან სალაძეს.

The cover features the map of Georgia, created by cartographer Joseph-Nicolas DeLille. The map, Carte de la Georgie et des Pays Situés entre la Mer Noire et la Mer Caspienne, was first published in Paris (1766); a second edition of the map Paolo Santini published in Venice (1775). We thank Mr. Sulkhan Saladze for providing a photocopy of the map.

მისამართი: 77ა, მ. კოსტავას ქუჩა, თბილისი, 0171, საქართველო

ტელ.: +995 032 2 55 22 22

ელ. ფოსტა: info@ug.edu.ge; ug@ug.edu.ge

ISBN: 978-9941-9898-9-6

კონფერენციის სამეცნიერო საბჭო / Scientific Board

გიული ალასანია (თავმჯდომარე) / Giuli Alasania (Chair)
ნანა მრევლიშვილი (თანათავმჯდომარე) / Nana Mrevlishvili (Co-Chair)
თინათინ ღუდუშაური / Tinatin Ghudushauri
ნინო დობორჯინიძე / Nino Doborjginidze
დამანა მელიქიშვილი / Damana Melikishvili
იულონ გაგოშიძე / Iulon Gagoshidze
ლაურა გრიგოლაშვილი / Laura Grigolashvili
ზაზა სხირტლაძე / Zaza Skhirtladze
მაკა ელბაქიძე / Maka Elbakidze
მარიკა დიდებუიძე / Marika Didebulidze
მარიამ გველესიანი / Mariam Gvelesiani
ნანა ბურჭულაძე / Nana Burchuladze
მანანა თანდაშვილი / Manana Tandashvili
გიორგი გაგოშიძე / Giorgi Gagoshidze
დოდო ჭუმბურიძე / Dodo Chumburidze
ქეთევან დათუკიშვილი / Ketevan Datukishvili

კონფერენციის საორგანიზაციო ჯგუფი / Organizing Committee

ქეთევან ქიმერიძე / Ketevan Kimeridze
სოფიო გულიაშვილი / Sophio Guliashvili
თინათინ ჯიქურაშვილი / Tinatin Jikurashvili
იოსებ ბუჩუკური / Ioseb Buchukuri

პასუხისმგებელი რედაქტორი / Editor-in-Chief

ანტონ ვაჭარაძე / Anton Vatcharadze

რედაქტორი/ Editor

მარინა ჟღენტი Marina Zhgenti

ინგლისური ტექსტის რედაქტორები / English Text Editors

სოფიო ჯობავა / Sophio Jobava

კრებულის შედგენაზე მუშაობდა / The collection was compiled by

ანტონ ვაჭარაძე / Anton Vatcharadze
სოფიო გულიაშვილი/ Sophio Guliashvili

ტექნიკური რედაქტორი / Technical Editor

ნინო სუარიძე / Nino Suaridze

სარჩევი

TABLE OF CONTENTS

წინათქმა / PREFACE	11
ისტორია: ძველი და შუა საუკუნეები	
მანანა სანაძე, ანდრო გოგოლაძე / Manana Sanadze, Andro gogoladze „ქართლის ცხოვრების“ აპოკრიფის – „შიშველმართალთათვის და ქუეყნისა საზომისათვის აღმო- სავლითგან ვიდრე დასავლეთამდე“ შუა საუკუნეების მსოფლიოს გეოგრაფიული სურათი Apocryphal writings in Life of Kartli: history of gymnosophists and geographical image of the world.....	13
შოთა თვალაძე / Shota Tvaladze ქართველთა/ქართლის ცხოვრების მცხეთურ რედაქციაში შემავალ ხელნაწერთა აღწერილობა Description of the Mtskheta Version of The Life of Kartli/Georgians.....	26
გონელი არახამია / Goneli Arakhamia კათოლიკოსთა სათვალავი შუა საუკუნეების ქართულ ისტორიოგრაფიაში Enumeration for catholicos of Kartli in medieval Georgian historiography.....	39
ქეთევან დიდმელაშვილი / Ketevan Digmelashvili აღნას მოსახსენიებელი კრამიტები ბებრისციხისა და სამთავისის ტაძრიდან, როგორც ისტორიული წყარო The tiles with the inscriptions of Arna from Bebristsikhe and from the church of Samtavisi as the historical source.....	50
დავით მერკვილაძე / Davit Merkviladze ტყვეებით ვაჭრობის ადგილები XVII საუკუნის დასავლეთ საქართველოში უცხოელ ავტორთა ცნობებზე დაყრდნობით Places of Slave Trade in 17 th Century western Georgia based on foreign authors' accounts.....	57
ტრისტან მაჭარაშვილი / Tristan Matcharashvili კვება შუა საუკუნეების საქართველოში Food in medieval Georgia.....	68
Bitadze Liana, Laliashvili Shorena, Chkadua Marine, Rasia Piera Allegra, Rova Elena, Bertoldi Francesca, Khudaverdyan Anahit Paleodemography of the late Bronze-Early Iron population of the Southern Caucasus in comparative consecration.....	81
ამინ გეზელბაშანი / Amin Ghezelbashan ხუზესტანის ქართული არისტოკრატის ადგილი ირანის ისტორიაში The place of the Georgian aristocracy of Khuzestan in Iranian history.....	94

ისტორია: ახალი და უახლესი (XIX-XX საუკ.)

ნინო ჩიქოვანი / Nino Chikovani

გმირები და ანტიგმირები „ახალი მეხსიერების“ კონსტრუირების პროცესში საქართველოში
Heroes and anti-heroes in the process of the construction of “new memory” in Georgia.....110

მაია ცერცვაძე / Maia Tsertsvadze

1832 წლის შეთქმულების შესწავლისათვის – დიმიტრი ბატონიშვილის
წერილები თამარ ბატონიშვილისადმი
For the study of the conspiracy of 1832 – Prince Royal Dimitri's
letters to Princess Royal Tamar.....124

დალი კანდელაკი / Dali Kandelaki

ეკატერინა ლაჩინოვას აკრძალული წიგნი: XIX საუკუნის კავკასიური ომის ისტორიები
Ekaterina Lachinova's forbidden book: stories of the Caucasian war of the 19th century.....134

ხათუნა ჩაფიჩაძე / Khatuna Chapichadze

რუსული მიგრაცია საქართველოში – პროექტი „ახალი ნოვოროსია“ საკითხისათვის
Russian migration to Georgia – on the issue of the “new novorossiia” project.....142

ლიტერატურა, ლინგვისტიკა

ნანა მრევლიშვილი / Nana Mrevlishvili

იაკობ ხუცესის „შუშანიკის წამების“ ვრცელი ქართული რედაქციის საკითხისათვის
On the issue of the long Georgian version of *The Martyrdom of Saint Queen Shushanik*
by Jakob the Priest.....153

გიორგი მულიანი / Giorgi Muliani

ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდნულ დიალექტში
Vocabulary denoting kinship in the Fereydani dialect.....167

ალექსანდრე ჭულუხაძე / Alexander Chulukhadze

იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამების“ უცხო ლექსიკა
The foreign vocabulary of “The Martyrdom of Saint Queen Shushanik” by Iakob Khutsesi.....178

ეკა ორაგველიძე / Eka Oragvelidze

ნესტანი, ბეატრიჩე, ლაურა, „ზუბოვკა“, „სულიკო“ – დაკარგული სატრფოს მხატვრული
განსახიზნების პრინციპები
Nestan-Darejani, Beatrice, Laura, “Zubovka” and “Suliko” – The principles
of artistic representation of the lost treasure.....201

ნინო კვირიკაძე / Nino Kvirikadze

თომას მანის მოთხრობის *სასაფლაოს გზა* სათაურის სემანტიკისათვის
On the semantics of “The path to the cemetery”, the title of Thomas Mann's story.....215

ნინა ბარნოვი / Nina Barnovi

ვიზუალური კოდების სემიოლოგიის შესახებ (უმბერტო ეკოს მიხედვით)
On the semiotics of visual codes (as per Umberto Eco).....229

ლალი დათაშვილი / Lali Datashvili

სამყაროს სხვაგვარი ბრუნვა (ელიფ შაფაკი – სიყვარულის ორმოცი წესი)

The different rotation of the world (Elif Shafak – The forty rules of love).....236

თამარ ციციშვილი, ირინე მოდებაძე / Tamar Tsitsishvili, Irine Modebadze

ალექსანდრე ხახანაშვილი ძველი ქართული ლიტერატურის შესახებ

(ქართული ლიტერატურული პროცესის შესწავლის ისტორიიდან)

Aleksandre Khakhanashvili about ancient Georgian literature

(From the history of the study of the Georgian literary process).....245

ნანა შავთვალაძე / Nana Shavtvaladze

ქართულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების B2 დონისთვის საჭირო

მოთხოვნები და აღწერილობა

Requirements and description for teaching Georgian as a foreign language

at the b2 level.....256

მანანა რუსიშვილი, მარინე მახათაძე / Manana Rusieshvili, Marine Makhatadze

ეკოლექსიკოგრაფია როგორც ახალი პარადიგმა გარემოსთან დაკავშირებული

ტერმინების ასახვისათვის ქართულ-ინგლისურ თემატურ ლექსიკონში

Ecolexicography as a new paradigm for representing environmental terms

in Georgian-English thematic dictionary.....263

გულ მუქერემ ოზთურქი / Gul Mukerrem Ozturk

ქართული ლექსიკოლოგია ციფრულ და ბილინგვურ კონტექსტში

Georgian lexicology in a digital and bilingual context.....271

რელიგია, ხელოვნებათმცოდნეობა, კულტუროლოგია

მარიამ გველესიანი / Mariam Gvelesiani

სახელისუფლო ძალაუფლების სასანური სიმბოლოები წინაქრისტიანულ

და ადრექრისტიანულ ქართულ ხელოვნებაში

Sasanian symbols of authority in late antique and early christian Georgian art.....283

ქეთევან რ. რამიშვილი, ელენე გიუნაშვილი / Ketevan R. Ramishvili, Elene Giunashvili

ირმის გამოსახულება სასანურ გლიპტიკურ ძეგლებზე (საქართველოს ს. ჯანაშიას

სახელმწიფო მუზეუმის გლიპტიკის ფონდში დაცული მასალის მიხედვით)

Deer images on Sasanian glyptic (based on collections preserved at the

glyptic fonds of the S. Janashia state museum).....306

დეა გუნია / Dea Gunia

კუმურდოს კათედრალის მიმდინარე (2015-2025) რესტავრაციის საკითხისათვის

Regarding the ongoing (2015-2025) restoration of the Kumurdo cathedral.....325

სალომე ქასაბიშვილი / Salome Kasabishvili

ადამიანი და მემკვიდრეობის დაცვა: შიდა ქართლის მხარეთმცოდნეობის

მუზეუმების მზადყოფნა საგანგებო სიტუაციების დროს

Human and heritage protection: preparedness of local lore

museums of Shida Kartli during emergency situations.....336

ნინო ლაღიძე, ეკა კაჭარავა / Nino Laghidze, Eka Kacharava ვერტიკალური არქიტექტურა საქართველოში – გიორგი (გოგი) ჩახავას განუხორციელებელი ვერტიკალური არქიტექტურული მემკვიდრეობა Vertical architecture in Georgia – Giorgi (Gogi) Chakhava's unrealized vertical architectural legacy.....	343
--	-----

ნარი ჩხაბერიძე / Nari Chkhaberidze გნოსეოლოგიის სიკეთესთან მიმართების საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ასპექტები Theological and philosophical aspects of relations between gnoseology and kindness.....	361
--	-----

ნინო ხუნდაძე / Nino Khundadze გიგო გაბაშვილი – ხელოვნების თეორეტიკოსი (გიგო გაბაშვილის უცნობი წერილების / სწავლებების მიხედვით) Gigo Gabashvili – art theorist: the artist's ideas and works (based on Gigo Gabashvili's unknown letters and teachings).....	372
---	-----

მაია ნაჭყებია / Maia Natchkebia ქეთევან დედოფლის შესახებ სლოვაკური სასკოლო პიესის წყაროები და ორიგინალობის საკითხი On the slovak school play about Queen Ketevan and the issue of originality.....	386
---	-----

ბიზნესი, მენეჯმენტი, მარკეტინგი

ნათია სურმანიძე, რევაზ ლაზარიშვილი, ქეთი ცხადაძე / Natia Surmanidze, Revaz Lazariashvili, Ket Tskhadadze ტრანსფორმაციული ლიდერობის როლი და გამოწვევები საკვანძო ორგანიზაციულ დისციპლინებში 21-ე საუკუნის სამუშაო გარემოში The role and challenges of transformational leadership in key organizational disciplines in the 21st century working environment.....	399
--	-----

დათო კუჭაშვილი / Dato Kutchashvili ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის გამოწვევები პანდემიისა და რუსეთ-უკრაინის ომის პერიოდში Challenges for the wine and spirits sector during the pandemic and the Russian-Ukraine war.....	414
--	-----

ნინო ქართველიშვილი / Nino Kartvelishvili გენდერული თანასწორობა და ქალები მენეჯერულ პოზიციებზე Gender equality and women in managerial positions.....	425
---	-----

ნინო დავითაია, რუსუდან რუხაძე / Nino Davitaia, Rusudan Rukhadze საპენსიო რეფორმა საქართველოში – შედეგები და გამოწვევები Pension reform in Georgia – results and challenges.....	432
--	-----

რუსუდან ციცქიშვილი / Rusudan Tsitskishvili დასაქმებულის მოტივაცია და ინტერპერსონალური ურთიერთობები ორგანიზაციაში Employee motivation and interpersonal relationships in the organization.....	442
--	-----

ბაჰმან მოღიმი (PhD, DBA), დოქტორი ეკა გეგეშიძე (PhD in Economics) / Dr. Bahman Moghimi (PhD, DBA), Dr. Eka Gegeshidze (PhD in Economics)	
ტრადიციული და ნეირომარკეტინგის კამპანიების შედარებითი ანალიზი: საქართველოს უნივერსიტეტის შემთხვევის კვლევა, თბილისი, საქართველო	
Comparative analysis of traditional and neuro-marketing campaigns on international student enrollment: a case study of the University of Georgia, Tbilisi, Georgia.....	450

გივი ლემონჯავა / Givi Lemonjava	
ბიზნესის შეფასების მოდელირება	
Business valuation models.....	471

სამართალი

ლალი ლაზარაშვილი / Lali Lazarashvili	
საკორპორაციო სამართლის განვითარება საქართველოში – წარსული, აწმყო, მომავლის პერსპექტივები	
The evolution of corporate law in Georgia – former, current, and future perspectives.....	487

განათლების მენეჯერებები

შალვა მ. დუნდუა / Shalva M. Dundua	
მშობელთა ჩართულობის ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელი და მისი გავლენა ოჯახისა და სკოლის პარტნიორობის ეფექტურობაზე	
The Hoover-Dempsey and Sandler model of parental involvement and its impact on the effectiveness of family-school partnership.....	496

წინათქმა

PREFACE

ბატონი თამაზ ბერაძე დიდი ქართველი ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე იყო. მის სახელთანაა დაკავშირებული საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიის ისტორიული გეოგრაფიის საფუძვლიანი კვლევის დასაწყისი, მას ეკუთვნის ფუნდამენტური ნაშრომები, რომლებშიც შესწავლილია ქართული ზღვაოსნობის ისტორია, აბრეშუმის გზა და ამ სავაჭრო მაგისტრალზე საქართველოსა და სამხრეთ კავკასიის სახელმწიფოების ადგილი და მნიშვნელობა; თ. ბერაძეს ეკუთვნის აგრეთვე მნიშვნელოვანი ნაშრომები, როგორც მთლიანად საქართველოს ისტორიის, აგრეთვე მისი ცალკეული მხარეების: აფხაზეთის სამეგრელოს, რაჭის, სვანეთის, შავშეთის ისტორიისა და ისტორიული გეოგრაფიის შესწავლის მიმართულებით. ამჟამად ჩვენ არ ვისახავთ მიზნად მისი მეცნიერული ღვაწლის სრულ აღნუსხვას, რაც ცალკე, საგანგებო ნაშრომს საჭიროებს.

2005-2012 წლებში, ანუ გარდაცვალებამდე თ. ბერაძე იყო საქართველოს უნივერსიტეტის პროფესორი. ის მონაწილეობდა ახლად შექმნილი ისტორიის დეპარტამენტის საქმიანობაში, კურიკულუმების, სილაბუსების და სხვ. შემუშავებაში. აღნიშნულ წლებში ის უნივერსიტეტის სტუდენტებს უკითხავდა მთელ რიგ ისტორიულ კურსებს, როგორებიცაა: საქართველოს ისტორია, კავკასიის ისტორია, საქართველოსა და კავკასიის ისტორიული გეოგრაფია.

თ. ბერაძის გარდაცვალების 10 წლის თავზე, 2022 წელს, საქართველოს უნივერსიტეტში დაფუძნდა თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი. ინსტიტუტის 6 დეპარტამენტი შეისწავლის: ქართული კულტურის, ისტორიის, ენისა და ლიტერატურის, ხელოვნების, არქეოლოგიის, ეპიგრაფიკის აქტუალურ საკითხებს, ამყარებს საერთაშორისო კონტაქტებსა და ქმნის სასწავლო პროგრამებს.

2022 წელსვე, ინსტიტუტმა დააფუძნა თ. ბერაძის სახელობის ყოველწლიური საერთაშორისო კონფერენცია ქართველოლოგიაში, სახელწოდებით: „საქართველო და კავკასია, წარსული, აწმყო, მომავალი“. წინამდებარე კრებულში გთავაზობთ 2024 წელს გამართულ, რიგით მესამე კონფერენციის მასალებს.

საქართველოს უნივერსიტეტის პრეზიდენტი
თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიური ინსტიტუტის დირექტორი
პროფესორი მანანა სანაძე

„ქართლის ცხოვრების“ აპოკრიფის – „შიშუელმართალთათჳს და ქუეყნისა საზომისათჳს აღმოსავლითგან ვიდრე დასავლეთამდე“ შუა საუკუნეების მსოფლიოს გეოგრაფიული სურათი

მანანა სანაძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი.
პროფესორი
საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი დირექტორი
ORCID: 0009-0000-4798-9758

ანდრო გოგოლაძე

ისტორიის დოქტორი
საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID: 0009-0009-9543-5608

აბსტრაქტი

შუა საუკუნეების ქართულ მწერლობაში მსოფლიოს ისტორიულ-გეოგრაფიული სურათი და ხალხთა კლასიფიკაციის შემცველი ცნობები სხვადასხვა სახის თხზულებებში გვხვდება. ორიგინალური თხზულებებიდან აღსანიშნავია მარიამისეული ქართლის ცხოვრება, სადაც ჩვენი ქვეყნის ისტორიას წინ უძღვის ორი აპოკრიფული თხზულება, ცნობილი მეცნიერებაში, როგორც „განძთა ქვაბი“ და მეორე – ბასილ დიდის სახელით დაწერილი მცირე მოცულობის ტექსტი: „შიშუელმართალთათჳს და ქუეყნისა საზომისათჳს“

ჩვენი მოხსენების მთავარი მიზანია, გავაანალიზოთ მეორე აპოკრიფი („შიშუელმართალთათჳს და ქუეყნისა საზომისათჳს“) დაცული ინფორმაციები სამყაროს გეოგრაფიული სურათის შესახებ, რაც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის, თუ რა ცოდნას ფლობდნენ შუა საუკუნეების ქართულ ინტელექტუალურ საზოგადოებაში გარემომცველი სამყაროს შესახებ. ამ აპოკრიფის საფუძველი არის IV საუკუნის უცნობი ავტორის მიერ 350-362 წლებში შედგენილი „Expositio totius mundi et gentium“ – (ქვეყნიერების და ხალხთა აღწერა). მეცნიერებაში გამოთქმული მოსაზრებების მიხედვით, მისი ქართული ვერსია უნდა შესრულებულიყო IX-XI საუკუნეებში.

ამ აპოკრიფზე დაკვირვებამ გვაჩვენა, რომ ავტორს განზრახული ჰქონდა მკითხველთათვის ეჩვენებინა მსოფლიო გეოგრაფიის სურათი სამყაროს უკიდურესი აღმოსავლეთიდან (სამოთხე-ედემი) – უკიდურესი დასავლეთის (გალიის – ატლანტიკის ოკეანის) საზღვრებამდე. თხზულება ბუნებრივად იყოფა ოთხ ნაწილად, მაგრამ თითოეული კონკრეტულ თემას ეხება. პირველი, ეს არის ედემის აღწერა. მეორე, მისი გეოგრაფიული ნაწილი – მანძილების შეჯამება (სივრცის საზომი) ხალხთა და ქვეყნების კატალოგთან ერთად. მესამე ნაწილი ეს არის „შიშუელ – მართალი“ (გიმნოსოფისტების, ნეტარი მამების) ხალხის წარმოშობის თეორიის ახსნა. ყველაფერი კი მთავრდება მოკლე ცნობით სამონასტრო ცხოვრების საწყისებზე. ეს არის ქრისტიანული გეოგრაფიის ის უძველესი სურათი, რომელმაც ჩვენამდე მოაღწია.

აპოკრიფში დაცული ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინების იდენტიფიკაციისას, მოცემული გვაქვს შედარებითი ანალიზი, სხვა თხზულებებში დაცულ ისტორიულ-გეოგრაფიულ მასალებთან. ეს ეხება, როგორც ორიგინალურ და ნათარგმნ ძეგლებს, ასევე ევროპულ და აღმოსავლურ ნარატივებსა და კარტოგრაფიულ მემკვიდრეობას. მიუხედავად იმისა, რომ ჩვენ არ შემოგვრჩენია შუა საუკუნეების ქართული კარტოგრაფიული მემკვიდრეობა, ეს აპოკრიფი ნათლად მიუთითებს, რომ იმ დროის ქართული ინტელექტუალური საზოგადოების თვალსაწიერი გარემომცველი სამყაროს შესახებ საკმაოდ ფართოა.

საკვანძო სიტყვები: მარიამ დედოფალი, ქართლის ცხოვრება, აპოკრიფი, გეოგრაფია, „სამოთხითგან, სადა იგი მზე აღმოვალოს, ვიდრე ღალიამდე, სადა შთავორდების ზღუასა მზე“

APOCRYPHAL WRITINGS IN LIFE OF KARTLI: HISTORY OF GYMNOSOPHISTS AND GEOGRAPHICAL IMAGE OF THE WORLD

Manana Sanadze

Doctor of History sciences, Professor
UG Tamaz Beradze Institute of
Georgian Studies Institute Director
ORCID: 0009-0000-4798-9758

Andro gogoladze

PhD in History
UG Tamaz Beradze Institute of
Georgian Studies, Senior Scientist
ORCID: 0009-0009-9543-5608

Abstract

The historical geographical knowledge and classification of people are found in various literary sources in the Georgian writings from the Middle Ages. Among the original literary sources, it is worth mentioning that in the 17th century, by the order of Queen Mariam, the *Life of Kartli* was renewed. In this version of *Life of Kartli*, the history of our country proceeded with two apocryphal writings: “Apocryphal writings in *Life of Kartli* – *History of Gymnosophists* and *Geographical Image of the World*.”

It was customary to include an introductory text about world history in the other copies of *Life of Kartli*. This tradition reveals us information about the knowledge of Georgian society of the world geography during the Middle Ages. Due to the evidence, we think that this tradition has existed since the beginning of the *Life of Kartli* and Leonti Mroveli included this apocrypha in the *Life of Kartli* as an introduction. With this, Leonti Mroveli included the history of the world and geography as an introduction to the history of his own country.

“*Expositio totius mundi et gentium*”, compiled by an unidentified author of the 4th century between 350-362, serves as the foundation for this apocrypha. Since we currently only have a Latin translation, the original Greek writing has been lost. Scientists believe that the Georgian translation was created sometime in the 9th-11th centuries. The author of this apocrypha intended to provide a geographical description of the world from the eastern “Eden” to the western borders of Gaul and the Pyrenees.

This essay includes comparative analysis of other historical-geographical works, other than the historical-geographical toponyms mentioned in this Apocrypha and definitions of distance measurements between countries and various locations. These comparative analyses are linked to both European and Eastern writings and cartographical works. Even though we lack any Georgian cartographical works from the Middle Ages. This Apocrypha demonstrates how well-informed Georgian intellectual society was about the world’s geographical image.

Keywords: Apocryphal writings, Life of Kartli, Geographical Image of the World

შესავალი

შუა საუკუნეების ქართულ მწერლობაში, მსოფლიოს გეოგრაფიული სურათი სხვადასხვა ტიპის თხზულებებში გვხვდება. პირველყოვლისა უნდა აღვნიშნოთ, აპოკრიფული ხასიათის თხზულებები, სადაც ხალხთა წარმომადგენლების და მათი ენების კლასიფიკაციის შესახებაა საუბარი, რომელიც ასევე მსოფლიოს ისტორიულ-გეოგრაფიულ მხარეებზე იძლევა ინფორმაციებს.

რაც შეეხება ქართულ ნარატიულ წყაროებს, ქართლის ცხოვრების „მარიამისეულად“ წოდებულ XVII საუკუნის ხელნაწერში დაცულია ორი აპოკრიფი, რომელიც მის შესავლად გვევლინება. პირველი, „განძთა ქვაბი“, გრცელი სათაურით: „თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა ეფრემისი თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა და ადამისთჳს... და შობად მამათმთავართად ადამისითგან ვიდრე ქრისტესამდე, მაცხოვრისა და ღმრთისა“, მოგვითხრობს მსოფლიო ისტორიას ადამიანის გაჩენიდან ქრისტეს შობამდე¹. მეორე, ბასილ დიდის სახელით დაწერილი მცირე მოცულობის ტექსტი: „წმიდისა და ღმრთივ განბრძობილისა დიდისა ბასილისი თხრობა. ევევლოს მიმართ მოძღურისა თუისისა შიშუელმართალთათჳს და ქუეყნისა საზომისათუის აღმოსავლითგან ვიდრე დასავლეთამდე“, გადმოგვცემს მსოფლიო გეოგრაფიას, სადაც ასევე მოცემულია ამ მხარეების მცხოვრებთა ეთნიკურ-რელიგიური სურათი, მათი სამეურნეო საქმიანობის ჩვენებით².

„შიშუელმართალთათჳს და ქუეყნისა საზომისათუის“ აპოკრიფი, პირველად 1906 წელს გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა, მარიამისეული ხელნაწერის მიხედვით (თაყაიშვილი, 1906, გვ. 846-849). კ. კეკელიძემ სპეციალური გამოკვლევა მიუძღვნა ამ აპოკრიფს და რადგან ფიქრობდა, რომ თაყაიშვილისეულ გამოცემაში რიგი ხარვეზები იყო ეს ტექსტი ხელმეორედ გამოსცა მარიამისეული ნუსხის ვახტანგისეულთან შეპირისპირებით (კეკელიძე, 1945, გვ. 127-129).

ქართულ ისტორიოგრაფიაში ამ აპოკრიფის მნიშვნელობის გარშემო განსხვავებული თვალსაზრისები არსებობს.

ე. თაყაიშვილის აზრით, ეს აპოკრიფი „განძთა ქვაბთან“ ერთად, „ქართლის ცხოვრებას“ შედარებით გვიან წარუძღვარეს და თხზულების ორგანულ ნაწილს არ წარმოადგენს. ამავე თვალსაზრისს იზიარებს ც. ქურციკიძეც, თუმცა აღნიშნავს, რომ ამ შემთხვევაში საქმე უნდა გვქონდეს შუა საუკუნეების ბიზანტიური ქრონოგრაფების ტრადიციასთან, რომლებსაც შინაარსის გამდიდრების მიზნით შეჰქონდათ აპოკრიფები და ეპისტოლეები სხვადასხვა მათიანეებიდან. ს. ყაუხჩიშვილი და კ. კეკელიძე თვლიან რომ მსოფლიო ისტორიის შემცველი აპოკრიფი („განძთა ქვაბი“) თვით ლეონტი მროველმა წარუძღვარა „ქართლის ცხოვრებას“. ამით მემატინეს უნდოდა ეჩვენებინა, რომ საქართველოს ისტორია არის მსოფლიო ისტორიის ნაწილი. მსოფლიო ისტორიის წინამძღვარების ტრადიცია, რომ არსებობდა შუა საუკუნეების ქართულ მწერლობაში, ამას მიუთითებს, მოგვიანებით, მაჩაბლისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ (1736 წ.) დაცული მსოფლიო ისტორიის შემცველი ფსევდოდოქოთეას სახელით ცნობილი აპოკრიფი „ქრონოგრაფი“³ (ყაუხჩიშვილი, 1947, გვ. 1-7; კეკელიძე, 1951, გვ.

¹ „განძთა ქვაბი“ – ქართული თარგმანის მიხედვით „ქვაბი საგანძური“, III საუკუნეში სირიულ ენაზეა შექმნილი და ქართულად IX-X საუკუნეებში ითარგმნა. მეცნიერთა მოსაზრებით ქართული თარგმანი მომდინარეობს არაბული ვერსიიდან. ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ეს თხზულება უნდა შექმნილიყო VI საუკუნეში და „განძთა ქვაბის“ ასურულ თარგმანს უნდა წარმოადგენდეს. დღემდე შემორჩენილია ამ აპოკრიფის რვა ქართული ხელნაწერი. ყველაზე ძველი მიეკუთვნება XV-XVI საუკუნეებს და შესრულებულია ნუსხურით. თაყაიშვილი, 1906, გვ. 786-846; თაყაიშვილი, 2018, გვ. 683-727; ჯავახიშვილი, 1977, გვ. 182; ქურციკიძე, 2007; Bezold, 1883; Sun-Min Ri, 1987; Avalishvili, 1927-1928, № 3-4, p. 381-395

² გვაქვს ამ აპოკრიფის ძველი ტექსტი (ნუსხური დამწერლობით შესრულებული), მეორე სათაურით: „შიშუელმართალთათჳს თხრობად წმიდისა ბასილისი ევბოლის მიმართ, მოძღურისა მისისა“. ეს თხზულება შედის 1188-1210 წლებში გადაწერილი ნაშრომების კრებულში დამოუკიდებელი თხზულების სახით. ქართლის მეფის ვახტანგ VI-ის რუსეთში ემიგრაციის დროს გაუტანიათ საქართველოდან, ამიტომ ამ ხელნაწერს პირობითად ვახტანგისეულს უწოდებენ. კეკელიძე, 1945, გვ. 111.

³ ს. ყაუხჩიშვილი ამავე დროს აღნიშნავს, რომ მარიამისეულის მსგავსი შესავალი უნდა ყოფილიყო ანასეულ ნუსხაშიც, რადგან საწყისი 60 გვერდი აკლია. ლეონტი მროველის თხზულება მოცულობით 45 გვერდი

411; თაყაიშვილი, 2022, გვ. 711-714; ქაჯაია, 1992, გვ. 174; ქურციკიძე, 1990, გვ. 61-63).

ს. ყაუხიშვილი და კ. კეკელიძე მეორე აპოკრიფის დანიშნულებას „ქართლის ცხოვრებაში“ არ შეხებიან. ჩვენი აზრით, ეს ორივე აპოკრიფი ერთმანეთს ავსებს. ერთი, მსოფლიო ისტორიის, ხოლო მეორე, იმდროინდელი სამყაროს ქრისტიანულ – ბიბლიური გეოგრაფიის სურათია. ე. თაყაიშვილი ფიქრობს, რომ მაჩაბლისეულის წინ წამძღვარებული აპოკრიფი პირველად ჭალაშვილისეულში უნდა იყოს გაჩენილი და იქიდან გადმოუწერია გიორგი მაჩაბელს. (თაყაიშვილი, 2022, გვ. 713-714; ქურციკიძე, 1990, გვ. 49-64).¹

ევროპულ ისტორიოგრაფიას ამ ორივე აპოკრიფის ქართული ვერსია ე. თაყაიშვილის გამოცემის მიხედვით გააცნო ზ. ავალიშვილმა. მისი აზრით, აპოკრიფის საფუძველი უნდა იყოს IV საუკუნის უცნობი ავტორის მიერ შედგენილი: „ქვეყნიერების და ხალხთა აღწერა“ – („Expositio totius mundi et gentium“). რომლის ბერძნული ორიგინალი დაკარგულია.² აპოკრიფის ქართული თარგმანი-ვერსია, ზ. ავალიშვილის აზრით, უნდა შესრულებულიყო VIII-IX საუკუნეებში და ეს არის შუა საუკუნეების ქრისტიანული გეოგრაფია, რომელშიც ასახულია იერემიას წიგნში დაცული რეჟაბის ძეგლის ლეგენდის ერთ-ერთი ვერსია. ამავე დროს მეცნიერი აღნიშნავს, რომ აპოკრიფის ეს გეოგრაფიული გზამკვლევი არის მისიონერების მარშუტი – ძველი საზღვაო-სავაჭრო გზა, აბრეშუმის გზის ერთ-ერთი ძირითადი ხაზი – ინდოეთიდან წითელ ზღვამდე, სადაც არსებობდა ქრისტიანული მისიები და თემები (Avalishvili, 1927-28, № 3-4, გვ. 279-281).

ამ აპოკრიფის ქართული ვერსია რამდენიმე ხელნაწერის სახით არის შემონახული:

1. ხელნაწერი A- 65 – გადაწერილია 1188-1210 წლებში. პირობითად უწოდებენ ვახტანგისეულს;³
2. ხელნაწერი S-30 – „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეული ხელნაწერი – გადაწერილი 1633-1646 წლებში;⁴
3. პეტერბურგის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა ფონდის იოანე ბატონიშვილისეული კოლექციის № 10 ხელნაწერი, გიორგი მაჩაბლის გადაწერილი, XVIII საუკუნის 30-იანი წლები.⁵

საერთოდ, შუა საუკუნეების წარმოდგენები მსოფლიოს სურათზე, მის ეთნო-გეოგრაფიულ სივრცეზე რელიგიური რწმენით იყო განპირობებული. ეს ეხება, როგორც ასეთი შინაარსის წერილობით, ასევე, კარტოგრაფიულ წყაროებს. აპოკრიფის შინაარსი, რომელიც მიგვანიშნებს

იქნებოდა, დანარჩენი 15 გვერდი კი სწორედ მსოფლიო ისტორიის შესავალ თხზულებას უნდა სჭეროდა. რაც შეეხება ჭალაშვილისეულ ნუსხას (XVI-XVII სს), მას საწყისი გვერდები აკლია, მაგრამ ძნელია იმის მტკიცება, იყო თუ არა ამ ნუსხაში მსგავსი აპოკრიფები. (ყაუხიშვილი, 1947, გვ. 1-7).

¹ კ. გრიგოლია აღნიშნავს, რომ გიორგი მაჩაბელს თავისი „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერი შეუვსია არჩილისეული და ჭალაშვილისეული ნუსხებიდან. კერძოდ ჭალაშვილისეული თავნაკლულია: ლეონტი მროველის თხზულების საწყისი ნაწილი და ასევე უნდა ყოფილიყო აპოკრიფი ცისა და ქვეყნის გაჩენის შესახებ. ჩვენ მისი მეშვეობით შეგვიძლია ჩავიკითხოთ არჩილის ნაქონი „ქართლის ცხოვრება“. იგი მარიამისეულის მსგავსი ყოფილა, როგორც „ქართლის ცხოვრების“ ძველი ნაწილის, ისე მისი აპოკრიფული ტექსტების მხრივაც. (გრიგოლია, 1947, გვ. 490-491).

² 1628 წელს ჟენევაში იაკობ გოთოფრედუსმა (Jacobus Gothofredus) გამოსცა ამ თხზულების VI საუკუნეში ლათინურად თარგმნილი ორი გვიანდელი რედაქცია, რომელიც ამჟერად ასევე დაკარგულია. შემდგომში, მისი გაუმჯობესებული თარგმანი – ვერსიები, გამოქვეყნდა XIX საუკუნეში. (Avalishvili, 1927-28, № 3-4, გვ. 284).

³ კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი, A კოლექციის № 65 კრებული. ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1974, გვ. 224-229.

⁴ კ. კეკელიძის სახელობის საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი – S 30. ც. ქურციკიძის აზრით, იგი წარმოადგენს 1638-1646 წწ-ში გადაწერილი ხელნაწერის პირს და არა დედანს. უნდა გადაეწერათ XVII საუკუნის ბოლოს, არა უგვიანეს XVIII საუკუნის დასაწყისში. ქურციკიძე, 1993, გვ. 109-117.

⁵ ც. ქურციკიძე აღნიშნავს რომ იოანე ბატონიშვილისეული კოლექციის № 10 ხელნაწერი, რომელიც გიორგი მაჩაბლის მიერ არის გადაწერილი, თითქმის სიტყვა-სიტყვით იმეორებენ მარიამისეული „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერში შესული აპოკრიფების ტექსტებს. (ქურციკიძე, 1990, გვ. 59-63).

ბიბლიური კოსმოგრაფიის გავლენაზე, გვიჩვენებს, რომ მის შემდგენელს მიზნად დაუსახავს, მოეცვა მსოფლიოს სურათი უკიდურესი აღმოსავლეთიდან: „სამოთხითგან, სადა იგი მზე აღმოვალოს, ვიდრე ღალიამდე¹, სადა შთავგორდების ზღუასა მზე“², ე.ი. ვიდრე ევროპის დასავლეთის საზღვრებამდე, კერძოდ, ატლანტიკის ოკეანის ნაპირებამდე.

ჩვენი კვლევის მთავარი მიზანია, გავანალიზოთ მეორე აპოკრიფში („შიშუელ მართალთათეს და ქუეყნისა საზომისათეს“) დაცული ინფორმაციები სამყაროს გეოგრაფიული სურათის შესახებ. მოვიტანთ, ამ აპოკრიფიდან რამდენიმე ამონარიდს, რომელიც უშუალოდ ჩვენი კვლევის ინტერესებს შეესაბამება. ამ შემთხვევაში გამოვიყენეთ კ. კეკელიძის გამოქვეყნებული ადაპტირებული ტექსტი, თუმცა, გარკვეულ სხვაობებს ვიძლევიტ შენიშვნებში, რომელიც ახლავს, მარიამისეულ, ვახტანგისეულ ვარიანტებს და ე. თაყაიშვილის გამოქვეყნებულ ტექსტს.

მეთოდები

ნაშრომი ეფუძნება ისტორიულ მეცნიერებაში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს. წყაროების შინაარსობრივი ანალიზისა და ისტორიულ-მედარებით მეთოდს, ემპირიული მასალის კრიტიკულად გააზრების, გაანალიზების და შეჯერების მეთოდს.

მსჯელობა

თხზულებას ავტორი სამოთხის აღწერით იწყებს, რომელსაც ქვეყნიერების ოთხი კიდე გააჩნია და მოცემული აქვს მისი მდინარეების ლოკაცია:

„ედემს რომელ შიშუელ მართალნი³ მკვდრ არიან, მახლობელად სამოთხესა არს აღგილი იგი, ვინაჲცა მზე აღმოვალოს... კერძო განივლის წყალი სამოთხისა და მიერ განიყოფვის ოთხ თავად, ხოლო გამოვლენ გეონი და ფისონი⁴ სამხრით კერძო და ტიგრისი და ეფრათი ჩრდილოდ კერძო ... და არს ედემით ვიდრე დრახმანამდე⁵ სადგური სამეოცდა ათი და დრახმანით წარმოვალოს გზად პირსა მდინარისასა, რომელსა ეწოდების ფისონ და მოვალოს ევილატს⁶ სადგური სამეოცდა ათხუთმეტი... ევალათით⁷ იემერს⁸, რომელ არს ბნელეთი, სადგური ორმეოცი და იემერით⁹ იენეკოს¹⁰ სადგური ოცდაათორმეტ, და იენეკოდ¹¹ დასიმინს¹² სადგური ორი ... ხოლო დასიმინით¹³ მივალოს ნათესავთადმე, რომელთა ხუნევ¹⁴ ეწოდების, დიდი არს გზად იგი, ვითარ რვისა თთუსა სავალ, და ყოველნი ქრისტიანენი

¹ ღალია – გალია, იმდროინდელი რომის იმპერიის პროვინცია, დღ. საფრანგეთის ტერიტორია.

² ხელნაწერი, S 30, 47r, ვახტანგისეული, 176v.

³ ხელნაწერი S 30, 46v, შიშუელ მართალნი – ქართულ მწერლობაში ეწოდება ბრაჰმანებს, რეჟაბიტებს, ჰიმნოსოფისტებს. ადამინები, რომლებიც ანგელოზებრივ ცხოვრებას ატარებდნენ, ამიტომ არც ტანისამოსი სჭირდებოდათ და არც სხვა რაიმე. კეკელიძე, კ. 1951, გვ. 423.

⁴ „ბისონი“, ხელნაწერი S 30, 46v; ვახტანგისეული 176r; თაყაიშვილი, გვ. 728.

⁵ დრახმამდე, ხელნაწერი S 30, 46v; თაყაიშვილი, გვ. 728.

⁶ ვლლავს, ხელნაწერი S 30, 46v; თაყაიშვილი, გვ. 728; ევილატს, ვახტანგისეული, 176r.

⁷ ვლლავით, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728, ევალათით, ვახტანგისეული, 176r.

⁸ იელმერს, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728; იემერს, ვახტანგისეული, 176r.

⁹ იელმერით, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728; იემერით, ვახტანგისეული, 176r.

¹⁰ იენეკოს, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728, იენეკოს, ვახტანგისეული, 176r.

¹¹ იენეკოთ, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728; იენიკოთ, ვახტანგისეული, 176r.

¹² და : სიმინთ, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, 2018 გვ. 728, და სიმინს, ვახტანგისეული, 176r.

¹³ და : სიმონით, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728, დასიმინით, ვახტანგისეული, 176r.

¹⁴ ხუნია, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728, ხუნევ, ვახტანგისეული, 176r.

არიან და მართლმადიდებელნი, ხოლო ხუნევიტ¹ ვიდრე დავადმდე² სადგური ოთხი³“.

სამოთხის სივრცის და მისი მდინარეების შესახებ ცნობები გვხვდება ლეონტი მროველის თხზულებაში *ცხოვრებასა ქართულთა მეფეთასა და პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა*, ქვეყნიერების დახასიათების დროს, რომელიც შესულია ნებროთის ლეგენდაში: „გამოვლენ მისგან ორნი მდინარენი: ნილოსი და გეონი. რამეთუ გეონს გამოაქვს სამოთხით ხე სურნელი და თივა, რომელი შეეზავების მუშკსა. აწ წარვედ შენდა, და დაჯედ ორთავე მდინარეთა შორის, ევფრატსა და ჯილასა“ (ლეონტი მროველი, 1955, გვ. 431). *ახალი ქართლის ცხოვრების* მაჩაბლისეულ ხელნაწერში: „მუნად გამოვიდოდა მდინარეცა იგი, რომელიცა რწყევდა სამოთხესა მას, ხოლო განიყოფოდა ოთხ ნაწილად მდინარე იგი და ერთსა მას ეწოდების ფისონ, რომელიცა მოვლის ქუეყანასა მას ევლათისსა... და მეორეს მას მდინარეს ეწოდების გეონ. ხოლო ესე მოვლის ქუეყანასა ეფიოპისსა, და მესამესა მდინარესა ეწოდების ტიგროსი და ... მოვლის ქუეყანასა მას ასურასტანისსა, და მეოთხესა მას მდინარესა ეწოდების ივფრათი და განვლის ბაბილოვანსა“ (თაყაიშვილი, 2022, გვ. 718)⁴.

სამოთხის მდინარეების მისტიფიკაციის სურათს ასევე ვხედავთ შუა საუკუნეების კარტოგრაფიულ რუკებზეც, სადაც ჯეონის, ფისონის, ტიგროსის და ევფრატის გვერდზე, ხშირად ნილოსსაც გამოსახავდნენ სამოთხის მდინარედ.⁵ ზოგიერთ კარტოგრაფიულ რუკაზე, რომელიც ბიბლიურ გეოგრაფიას ეყრდნობოდა, სამოთხის ადგილს ამ მდინარეების, ევფრატის და ტიგროსის სათავეებთან და არმენიის მხარეებში ათავსებდა. ასევე გვხვდება ფისონის გაიგივება მდინარე ფაზისთანაც, რომელიც გამომდინარეობდა კავკასიის მთებიდან. ფისონის სახელწოდების ქვეშ კიდევ მოიაზრებდნენ იდონუსს (ინდუსი), რომლის შესახებ ინფორმაციას ხვდებით იოანე პრესვიტერის სახელთ შედგენილ 1165 წლის ეპისტოლეში, სადაც ეს მდინარე ამ ლეგენდარული მეფის სამეფოში მოედინება (Райт, 1988, стр. 245; გოგოლაძე, 2005; სანაძე, არახამია, 2013, გვ. 35, 92-93).

სამოთხის მსგავსი სივრცის გეოგრაფიული კონფიგურაციის სურათი გვხვდება ჩვენ ფსევდოკალისტენეს რომანში „ალექსანდრიანში“. რომანის გმირი ალექსანდრე მაკედონელი მიადგება მაკირინის ჭალაკებს, სადაც ხვდება ბარჰმანთა და ნეტართა მეფე იოვანთეს: „მიუგო იოვანთე და ჰრქუა: „იგი არს ადგილი, რომელსა ჩვენ მიერ ეწოდების ედემი, სადაცა უფალმან ღმერთმან საბაოთმან პირველად მას შინა სამოთხე დანერგა აღმოსავლეთისა ძველად ... ხოლო მდინარეთა მათ არიან სახელები: გეონი, ფისონი, ტიგროსი, ევფრათი“⁶.

¹ ხუნეოთ, ხელნაწერი S 30, 46r; თაყაიშვილი, გვ. 728; ხუნევიტ, ვახტანგისეული, 176r.

² და : ვადმდე, ხელნაწერი S 30, გვ. 46 r; და ვადმდე, თაყაიშვილი, გვ. 728, დავადმდე, ვახტანგისეული, 176r.

³ სადგური ოთხი, ვახტანგისეული, 176r-v, თაყაიშვილი, გვ. 728; მარიამისეულში ეს გამოტოვებულია. ხელნაწერი S 30, 46r.

⁴ ამ მდინარეების შესახებ ინფორმაციებს ვხვდებით, ასევე სხვა წყაროებშიც, რომელთა ლოკაცია შედარებით რეალისტურ ისტორიულ-გეოგრაფიულ სივრცეშია წარმოდგენილი. კერძოდ: *მატიანე ქართლისაჲს* ავტორთან და ჟამთააღმწერელთან, ასევე, ორიგინალურ თუ ქართულად ნათარგმნ თხზულებებში: *წამებაჲ და ღუაწლი წმიდითა და დიდებულთა მოწამეთა დავით და კონსტანტინესი* და IX საუკუნის მწერლის გიორგი სვინგელოზის (ამარტოლი) თხზულებაში *ხრონოგრაფი*, რომელიც ქართულად თარგმნა XI საუკუნეში არსენ ვაჩეს ძე იყალთოელმა. *მატიანე ქართლისა* ტ. I გვ. 314; ჟამთააღმწერელი, ტ. II გვ. 164, 173; კეკელიძე. 1956, გვ. 180-18; გაბიძაშვილი. თბ. 1968, გვ. 361-366; სანაძე, არახამია. 2013, გვ. 35, 92-93.

⁵ XIII საუკუნის ავტორი ჟაკ დე ვიტრი გეონს იხსენიებს, როგორც ჟიონს და აიგივებს ნილოსთან, *Lettres de Jacques de Vitry*, 1998; გოგოლაძე, წითლანაძე . . . 2015, გვ. 209.

⁶ *ალექსანდრიანს* კარგად იცნობდა შუა საუკუნეების ქართული საისტორიო მწერლობაც. მართალია ალექსანდრიანის უძველეს თარგმანებს ჩვენამდე არ მოუღწევიათ, მაგრამ მისი კვალი ქართულ მწერლობაში ბევრგან შეინიშნება. პ. ინგოროყვა, ალ. ბარამიძე, კ. კეკელიძე, ფიქრობენ, რომ *ალექსანდრიანის* ძველი ქართული თარგმანები IX-XII საუკუნეებშია შესრულებული. მისი ფრაგმენტების კვალი ნათლად ჩანს *მოცეკვად ქართლისაჲს* მატიანეში, და *ქართლის ცხოვრების* მემათიანეების თხზულებებში. კ. კეკელიძე ასევე მიიჩნევს, რომ რომანმა გარკვეული გავლენა მოახდინა ასევე ქართულ ეპოსურ ლიტერატურაზეც, კერძოდ *აბდულმესიანის* და *ამირანდარეჯანიანის* სიუჟეტებზე. ქართულ ისტორიულ მწერლობაში *ალექსანდრიანი* თარგმნა არჩილ მეფემ XVII-XVIII საუკუნეების მიჯნაზე. არჩილისეული *ალექსანდრიანი* გაულებსავს მდივან-მგალობელ-მწიგნობარ პეტრე ჩხატარაისძეს. ინგოროყვა, 1938, გვ. 59-60; კეკელიძე, 1923, გვ. 51; ბარამიძე, 1936, გვ.

რაც შეხება, აპოკრიფში მოცემული დრახმანის, იენეკოს, დასიმინის, ხუნევის, დავადის იდენტიფიკაციას, ეს რთული საკითხია. აშკარაა, მისი ავტორი ბიბლიური და ქრისტიანული კოსმოგრაფიის გავლენას განიცდის. ზ. ავალიშვილი ფიქრობს, რომ დავადი ეს არის კუნძული ცვილონი, სადაც არსებობდა დიდი ქრისტიანული თემი, რომელიც წმ. თომა მოციქულის ინდოეთში მისიონერული მოღვაწეობის ლეგენდებთან არის დაკავშირებული. „ხუნევის“ ტერმინის განხილვისას იგი ყურადღებას ამახვილებს მის ეტიმოლოგიურ ფუძეზე და ანალოგი მოჰყავს ბერძნული ტოპონიმი Χούνοι – ხუნი, ალტერნატიული Ούνοι -ჰუნი – ხალხთა ჯგუფი, რომელიც ინდოეთის ჩრდილოეთით ცხოვრობდა, რომელსაც რვა თვის სავალის მანძილზე ესაზღვრებოდა დასიმინის ქვეყანა. ზ. ავალიშვილი, ტექსტზე დაკვირვებისას, როცა გეოგრაფიულ ტოპონიმებს განიხილავს, ეყრდნობა VI საუკუნის ალექსანდრიელი მოგზაურის კოსმას გეოგრაფიულ მემკვიდრეობას. მისი შრომებიდან შემორჩა *ქრისტიანული ტოპოგრაფია*, რომელიც ფასდაუდებელ გეოგრაფიულ ნაშრომს წარმოადგენს (Avalishvili, 1927-1928, გვ. 290; The Christian Topography of Cosmas, an Egyptian Monk, 2010)¹.

მარიამისეულში ეს ქვეყანა „ხუნია“-ად მოიხსენიება. ეს ფორმა კი თითქმის უფრო აახლოებს ეტიმოლოგიურად ჰუნიასთან, ჰუნებთან. „ხუნევის“ იდენტიფიკაციის საკითხში, შეიძლება მოვიაზროთ ჰუნთა ქვეყანა, რადგან საუბარია უკიდურესი აღმოსავლეთის მხარეებზე, თუმცა რაიმეს დაბეჯითებით მტკიცება რთულია.

თხზულების ავტორი სამოთხისა და მის მცხოვრებთა დახასიათების შემდეგ აგრძელებს აღმოსავლეთის სურათის აღწერას.

ჩვენს ყურადღებას ამ შემთხვევაში ტექსტში მოხსენიებული ევილატის გეოგრაფიული ლოკაციის საკითხი იქცევს,

აპოკრიფში მოხსენიებულ „ევალატით იემერს“, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ აქ საუბარია წითელი ზღვის აუზში არსებულ პუნქტზე და ქვეყანაზე, რადგან ეტიმოლოგიურად ძალიან მიაგავს: დღ. ეილატი, როგორც წითელი ზღვის უკიდურესი ჩრდილოეთის პუნქტი, საზღვაო სადგური და „იემერი“ – დღ. იემენი, სახელმწიფო არაბეთის ნახევარკუნძულის სამხრეთ-დასავლეთში. მაგრამ ტექსტში საუბარია აღმოსავლეთის, სამოთხის მიმდებარე მიწებზე, რადგან, თხრობის კონტექსტით, იემერი ევალატის მოსაზღვრე, ავტორს განმარტებული აქვს: „ევალატით იემერს, რომელ არს ბნელეთი“.

ბნელეთი შუა საუკუნეების ავტორებთან აღქმულია, როგორც სამყაროს უკიდურესი ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხარე, იქ სადაც ბინადრობდნენ აპოკალიფსური ხალხები, რომლებიც წარღვნიტ ემუქრებოდნენ ცივილიზებულ სამყაროს. შუა საუკუნეების კარტოგრაფიულ რუკებზე ბნელეთს ხშირად სამოთხის მოსაზღვრედ, უკიდურესად ქვეყნის დასალიერში გამოხატავენ. მაკარი რომაელის „ცხოვრებაში“ მისი გმირები ამბობენ: „ვპოვეთ კამარად დიდი ... მაკედონელთა მეფემან ალექსანდრე აღაშენა, ოდეს იგი იოტა დარიოს სპარსი ქალკილონით და სდევნიდა მოაქამომდე, და არს აქაფთგან ბნელეთი“ (კეკელიძე, 1945, გვ. 119-120).

ბნელეთის გეოგრაფიული ლოკალიზაცია მოცემულია ჟამთააღმწერლთან, როდესაც საუბარია ჩინგიზ-ხანის მიერ შვილების და შვილიშვილებისთვის ქვეყნების განაწილებაზე: „ესენი ოთხნი ყანად განაწინა ხატაეთს მყოფმან. უხუცესსა შვილსა თუბის მისცა ლაშქრისა ნახევარი და წარავლინა დიდსა საყივჩაყეთსა ზედა, ოსეთს, ხაზარეთს და რუსეთს, ვიდრე ბნელეთამდე.“ (ჟამთააღმწერელი, 1959, გვ. 163, 196-197).

მარკო პოლო ამ მხარეს „ბნელ ხეობად“ მოიხსენიებს, რომელსაც „კუნაპეტის“ განმარტებით გვაძლევს, რადგან: „აქ სულ მუდამ ბნელია და მუდმივი ღამეა. ეს ქვეყანა თათრების საცხოვრებლის ჩრდილოეთითაა“ (ლაღარია, 2007, გვ. 173).

40-41; მირიანაშვილი, 1980, გვ. 3-6.

¹ სახელი კოსმა, როგორც ფიქრობენ, ფსევდონიმი უნდა იყოს მისი კვლევის მეთოდოლოგიდან გამომდინარე, როგორც ასევე მისი მეორე ფსევდონიმი – Κοσμάς ὁ Ἰνδικοπλείστης, Cosmas the Indikopleistis- ინდოეთში მოგზაური, ან ინდოეთისაკენ მცურავი. მისი შრომებიდან შემორჩა *ქრისტიანული ტოპოგრაფია*, რომელიც ფასდაუდებელ გეოგრაფიულ ნაშრომს წარმოადგენს.

აპოკრიფის ტექსტში, ეს გეოგრაფიული ტოპონიმი – ევალატი, ევლათი, კიდევ ერთხელ მეორდება, ოღონდ უკვე სხვა, რეალურ ისტორიულ-გეოგრაფიულ სივრცეში:

„ხოლო სპარსეთით სარკინოზთა ქუეყანასა სადგური ორი. სარკინოზთა წარმოჰყლის ზღუასა მეწამულსა მცირესა ევლათსა, სადა არს ნავთსადგური ჰინდოთა და სპარსთა და სარკინოზთა და მეგვბტელთა ვაჭართად¹ სადგურსა ათსა; არიან მუნ ქრისტიანენიცა და წარმართნიცა. ხოლო ევლათით² ელამს³ სადგური ცხრაჲ. ელამით ანტიოქიას სადგური ოცი, ანტიოქიად⁴ კონსტანტინუპოლისს⁵ სადგური ოცდაათორმეტი. და კონსტანტინუპოლით⁶ ვიდრე ჰრომადმდე⁷ სადგური ოთხმეოცდა ექუსი.“

აქ მოცემულია როგორც „მცირე ევლათი“, განსხვავებით სამოთხის სიახლოვეს დაფიქსირებული ევალატისგან. აშკარაა, რომ ავტორი ერთმანეთისგან განასხვავებს ევალატს და მცირე ევლათს. იგი პირდაპირ მიუთითებს, რომ ეს ნავსადგური ინდოელ, სპარს, არაბ და ეგვიპტელ ვაჭართა თავშესაფრის ადგილი იყო.

მცირე ევლათს არაბულ წყაროებში ჰილლას, აილას უწოდებენ. არაბი გეოგრაფი ალ-ბატანი (IX-X სს) თავისი თხზულების თავში ასტრონომია, განიხილავს ინდოეთის ოკეანის და მისი მიმდებარე ზღვების, ყურეების, საზღვაო პორტებს შორის არსებულ მანძილებს და ეთიოპიიდან მეწამული ზღვით მანძილს ზომავს მის უკიდურეს ჩრდილოეთ პუნქტამდე – ჰილლამდე. ალ-იდრისის რუკაზე (1154 წ) ევილათი აილას სახელითაა ნახსენები და, როგორც საზღვაო პორტი, დატანილია ჩითელი ზღვის უკიდურეს ჩრდილოეთში (Райт, 1988, с. 251).

აღსანიშნავია, რომ, მას შემდეგ, რაც აპოკრიფის ავტორი ამთავრებს სამოთხის საზღვრების მიმოხილვას და ქვეყნიერების აღწერა მოემართება დასავლეთისკენ, უკვე სამყაროს სურათი რეალისტურ ისტორიულ-გეოგრაფიულ სახეს იღებს. „მცირე ევლათს“ გეოგრაფიულად ებმის ელამის ქვეყანა. თხზულების კონტექსტი მიგვანიშნებს, რომ ელამის ქვეყნიდან მიმართულება მიუყვება ანტიოქიისაკენ, სირიისაკენ.⁸

ყურადღებას აპოკრიფში მოხსენიებულ კიდევ ერთ ტერმინზე შევაჩერებთ. ეს ეხება თხზულების დასასრულს მოხსენიებულ გეოგრაფიულ ტერმინს ღალიას, ღადირს. ქართულ ორიგინალურ თუ ნათარგმნ ლიტერატურაში ამ ისტორიულ-გეოგრაფიული ტერმინის შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული.

აპოკრიფის ტექსტში ეს მონაკვეთი ასეა მოცემული: „ხოლო ჰრომიტგან⁹ ვიდრე ღადირთამდე¹⁰ სადგური ოცდაოთხი. ერთობით ყოველნი სადგურნი სამოთხითგან, სადა იგი მზე აღმოვაღოს, ვიდრე ღალიადმდე,¹¹ სადა შთავორდების ზღუასა მზე¹² ... ხოლო სადგურსა აქუს მილიონი სამეოცი, და მილიონი ერთი ორიათას წყრთა იქმნების შვიდი სტადიონი და ნახევარი¹³ ... ხოლო ესეცა საცნაურ

¹ სარკინოზთა ვაჭართა და მეგვბტელთა; ხელნაწერი S 30, 47v; ვახტანგისეული, 176v.

² ევლამით; ხელნაწერი S 30, 47v; თაყაიშვილი, გვ. 728; ევლათით, ვახტანგისეული, 176v.

³ ელამს, ხელნაწერი S 30, 47v; თაყაიშვილი, გვ. 728; ელამპას, ვახტანგისეული, 176 v.

⁴ ატიოქი-თ, ხელნაწერი S 30, 47v; ატიოქი-თ, თაყაიშვილი, გვ. 728; ანტიოქიით, ვახტანგისეული, 176 v.

⁵ კოსტანტიპოლეს, ხელნაწერი S 30, 47v; თაყაიშვილი, გვ. 728; კოსტანტინუპოლისს, ვახტანგისეული, 176 v.

⁶ კოსტანტიპოლით, ხელნაწერი S 30, 47v; თაყაიშვილი, გვ. 728; კოსტანტინუპოლით, ვახტანგისეული, 176 v.

⁷ რომადმდე, ხელნაწერი S 30, 47v; თაყაიშვილი, გვ. 728; ჰრომს, ვახტანგისეული, 176 v.

⁸ ელამის, ელამელთა – ამ ქვეყნის მცხოვრებთა შესახებ, ცნობები გვხვდება, როგორც ჟუანშერთან, ისტორიანი და ამმანის ავტორთან, ასევე ნათარგმნ აპოკრიფებში: გიორგი სვინგელოზის (ამართლი) *ხრონოგრაფში* და ექვთიმე ათონელის თავმნილ მაქსიმე აღმსარებლის თხზულებაში *ნეტარ თალასეს მიმართ*. ჟუანშერი, 1954, გვ. 184; *ისტორიანი და ამმანი შარავანდედთანი*, 1959, გვ. 23; კეკელიძე. 1956, გვ. 171-174.

⁹ რომითგან, ხელნაწერი S 30, 47v; თაყაიშვილი, გვ. 728, ჰრომიტგან, ვახტანგისეული, 176v.

¹⁰ ხელნაწერი S 30, 47v; თაყაიშვილი, გვ. 728, ღალიამდე, ვახტანგისეული, 176 v.

¹¹ ღალიამდე, ხელნაწერი S 30, 47r; თაყაიშვილი, გვ. 729, ვახტანგისეული, 176 v.

¹² შთავორდების მზე, ხელნაწერი S 30 47r; თაყაიშვილი, გვ. 729; შთავორდების ზღუასა, ვახტანგისეული, 176 v.

¹³ და მილიონი იქმნების ერთი ორი ათას წყრთა, იქმნების შვიდი სტადიონი და ნახევარი, ხელნაწერი S 30 47r; თაყაიშვილი, გვ. 729; და წყრთაჲ იქნების ორ ათასად მილიონი; ვახტანგისეული, 176v. ვახტანგისეულ ხელნაწერში მანძილის განმარტება სტადიონით არ აღინიშნება.

იყავნ, ვითარმედ ეგეოდენივე საზომი ქუეყანით ცამდი არს, რაზომი სამოთხეთგან მზის აღმოსავალით ვიდრე ღადირთადმდე, სადა მზე აღივსების.”¹

კ. კეკელიძე აღნიშნავს, რომ ღალია ეს ღადირია და მათ ერთმანეთთან აიგივებს, ამიტომ მეცნიერი ტექსტის ამ მონაკვეთს ასე წარმოგვიდგენს: „ხოლო ჰრომითგან ვიდრე ღალიადმდე სადგური ოცდაოთხი. ერთობით ყოველნი სადგურნი სამოთხითგან, სადა იგი მზე აღმოვალს, ვიდრე ღალიადმდე სადა შთავორდების ზღუასა მზე“ (კეკელიძე, 1945, გვ. 120, 378).

ღადირი აპოკრიფში მოხსენიებულია არა მხოლოდ, როგორც ჩამავალი მზის მხარე, არამედ იქ სადაც მზე დღის შუა მონაკვეთში წვერშია: „სამოთხეთგან მზის აღმოსავალით ვიდრე ღადირთადმდე, სადა მზე აღივსების.“ ეს ნიშნავს, რომ აპოკრიფის ავტორი ერთმანეთისგან განასხვავებს ღადირს და ღალიას და, ჩვენი აზრით, ღადირი სხვაა და ღალია სხვა.

მაქსიმე აღმსარებლის თხზულების ნეტარ თალასეს მიმართ, ღადირი, როგორც მთათა სისტემა, მოქცეულია ნოეს პირმშოთა საბრძანებელში: „სემს პირმშოდსა ძისა, სპარსეთით ჰინდოეთამდის სივრცით, ხოლო სივრცით ვიდრე რინოკურურადმდე, ხოლო რინოკურურად არს შორის ეგვპტისა და პალესტინისა, დამართებით ზღუსა მეწამელისა. ხოლო ქამს მეორესა მას ძესა რინოკურურადგან ვიდრე მთათა მათ ღადერონთა, სამხრით კერძო. ხოლო იაფეთს, მესამესა ძესა, ქუეყანით უკიჟთადთ ვიდრე ღადერონადმდე და რინოკურურადმდე, ჩრდილოდთ კერძო.“ (კეკელიძე, 1956, გვ. 170-171). როგორც ვხედავთ, ღადირი ახლო აღმოსავლეთის რეგიონშია, რინოკურურა – ეს დღ. ელ-არიში, ეგვიპტის ქალაქი, სინაის ნახევარკუნძულზე, ხმელთაშუა ზღვის სანაპიროზე.

ღადირი, ღადო, როგორც მთათა სისტემის აღმნიშვნელი ფიზიკური-გეოგრაფიული ტერმინი, იხსენიება ქართლის ცხოვრებაში. ლეონტი მროველი „ღადოს“ (ღადირის) მთას ლიხის ქედს უწოდებს: „მისცა ქართლოს და უჩინა საზღუარი აღმოსავლეთ ჰერეთი და მდინარე ბერდუჯისი, დასავლით ზღუა პონტოსა, სამხრით მთა, რომელ;იც მიჰყვების ბერდუჯის მდინარის თავსა . . . ჩრდილოით კერძო და მიერთების მტკუარსა, რომელ მიჰყვების მთა შორის კლარჯეთსა და ტაოს, ვიდრე ზღუამდის და ჩრდილოით საზღუარი ღადო, მთა მცირე ... რომელ აწ ჰქვიან ლიხი“. ღადო იგივე ფერსათის მთა, დღევანდელი ტერმინოლოგიით, მესხეთ-აჭარის ქედია, რომელიც გარკვეულ პერიოდებში ლიხის ქედთან ერთად საზღვრავდა ქართლის სამეფოს ეგრისის სამეფოსგან (ლეონტი მროველი, 1955, გვ. 4-5; სანაძე, 2016, გვ. 55, 73). ჟამთააღმწერელიც მესხეთში ახდენს მის ლოკალიზაციას: „რკინიჯვარი, შორის სამცხისა და ღადოს“. თეგუდარის საქართველოში შემოსვლაზე: „აიყარა და მომართა მთათა ღადოსათა, კარჩხალთა და კარისათა, რომელ არს შორის შავშეთსა და აჭარასა“ (ჟამთააღმწერელი, 1959, გვ. 216, 259) და ვახუშტი ბატონიშვილთან: „სომხით-ქართლის საზღვარი, რომელ აწ ისახელების ირიჭლუსა და დევაბოჯნის მთად; ჩდილოთ მზღვრის მთა ღადო ანუ ფერსათი და მთა აჭარ-გურიის შორის“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973, გვ. 659).

ღადირის გეოგრაფიულ ლოკაციას ვხვდებით თხზულებაში ისტორიანი და აზმანი, სადაც ავტორს შამქორის ბრძოლაში ადარბადაგანის ათაბაგის აბუ-ბაქრზე გამარჯვების აღსანიშნავად, მოაქვს თამარ მეფის იამბიკო ღვთისმშობლისადმი:

„ ... შენგან ქალწულო რომელსა შენთს დავით
როკვიდა, ძისა ღმრთისა ძედ შენდა ყოფად,
მე თამარ, მიწა შენი და მიერივე,
ცხებულობასა ღირს მყავ და თუსობასა
ედემს, ღადირთად, სამხრით და ჩრდილოეთით
შუამფლობელი იავარსა შენდა ვმრთელობ,
ხალიფას დროშა თანავე მანიაკსა შევრთე

¹ ხელნაწერი S 30, 47r; ვახტანგისეული, 176v. თაყაიშვილი, გვ. 729.

ცრუ-სჯულთა მოძღურისა ღაზოდ მძღუანი
ვინ ღავით, ძეებრ ეფრემის მოისარმან,
მოირთხნა, მოსრნა სულტანითა, ათაბაგით
ერანს ებრძოლეს ჩემ მიერ მისთა სპათა
ჩუენნი მჴედარნი, მოსავნი შენნი, სძალო.
მოწყლნეს, მოსწყლნეს აგარის ნათესავნი,
მუნითა მოსმულთა ნიჭთაგან ერთსა ამას
შენდა შევწირაუ! მიოხე ძეებრ, ღმერთო“.
(ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი, 1959, გვ. 75).

იამბიკოში, ნათლად ჩანს, რომ მოცემულია მსოფლიო გეოგრაფიის ზოგადი სურათი. ედემი – უკიდურესი აღმოსავლეთი, ღადირი – შუა ქვეყანა, სამხრით-სამხრეთსა და ჩრდილოეთს შორის. აქ ვხედავთ, თუ სად მოიაზრებს თამარი თავის საბრძანებელს – „ედემს, ღადირთად, სამხრით და ჩრდილოეთით შუამფლობელი“. თამარი წარმოჩინებულია, ამ საზღვრებს შორის არსებული მიწების მფლობელად: აღმოსავლეთით – ედემის, სამოთხის მოსაზღვრედ. ღადირის შემთხვევაში შეიძლება ავტორს ახლო აღმოსავლეთში ბიბლიური ეთნარქების მემკვიდრეობაზე აქვს გაკეთებული აქცენტი. კერძოდ, წმინდა მიწის – პალესტინის, იერუსალიმის ფლობის პრეტენზიაზე. თუმცა არ უნდა გამოვირიცხოთ ამ წარმოსახვაში, უკიდურესი დასავლეთის – გიბრალტარის, ჰერკულესის სვეტების გეოგრაფიული საზღვრების მისტიფიკაცია. ე. ი. თამარი შეიძლება წარმოჩინებულია დასავლეთის და აღმოსავლეთის მფლობელად. რაც შეეხება, ჩრდილოეთის და სამხრეთის საზღვრების ლოკაციას, რთულია თუ რა გეოგრაფიულ სივრცეში ჯდება, რადგან, როგორც წინ აღვნიშნეთ, ჩრდილოეთი მეტად მისტიფიცირებული იყო, აპოკალიპტური ხალხთა სამყოფელი – ბნელეთის სამყაროს წარმოსახვით. მიუხედავად, იმისა, რომ ეს იამბიკო, გამსჭვალულია სამხედრო-ქრისტიანული იდეოლოგიით, ასევე საინტერესოა, იმ კუთხით, რომ ეს ინფორმაცია წარმოგვიდგენს ქართველთა გეოგრაფიულ ცოდნას სამყაროს უკიდურეს მხარეებზე.¹

ზ. ავალიშვილის აზრით, თხზულებაში მოხსენიებული ღადირის, ზუსტი ეკვივალენტი უნდა იყოს ბერძნული ტერმინი Gadeira, პირინეის ნახევარკუთხუთზე არსებული ძველი ფინიკიური კოლონია გადირი, შემდგომში რომაელთა გადესი, რომლის სახელიც დღემდე შენარჩუნებულია კადისის სახელწოდებით: „რა შეიძლება იყოს უფრო კლასიკური, ვიდრე ჩვენი მარშრუტის ეს უკიდურესი დასავლეთის წერტილი, რადგან ჩვენ ამ მოგზაურობის დასასრულს მივალწიეთ ჰერკულესის სვეტებს“, დაასკვნის მეცნიერი (Avalishvili, 1927-28, № 3-4, გვ. 288-289).

ევროპულ რუკებზეც გვხვდება ღადირის – გადირის, გადესის, როგორც დასახლებული პუნქტის ან სრუტის (გიბრალტარი) გამოსახვა ჰერკულესის სვეტებთან. ბიზანტიურ წყაროებში გადესი, გადერა (Gadeira) აღნიშნავდა ევროპის უკიდურესი დასავლეთის მიწებს, კერძოდ ჰერკულესის სვეტებთან, გიბრალტარის სრუტესთან. (Паит, 1988, ст. 68-70)

ჩვენი აზრით, მარიამისეულ ტექსტში მოხსენიებული ღადირი ორივე შემთხვევაში სწორი ფორმითაა მოცემული. აპოკრიფის ტექსტის ავტორს, პირველ შემთხვევაში „ჰრომიტგან ვიდრე ღადირთამდე“ მანძილის აღნიშვნისას, დასავლეთის უკიდურესი გეოგრაფიული საზღვარი აქვს ნაგულისხმევი – გიბრალტართან, ჰერკულესის სვეტებთან, ხოლო, მეორე შემთხვევაში, როცა აღნიშნავს „სამოთხეთგან მზის აღმოსავლით ვიდრე ღადირთამდე, სადა მზე აღივსების,“ – ე.ი. სადაც მზე წვერშია, იმ მთათა სისტემაზე მიუთითებდეს, რომელიც ახლო აღმოსავლეთში მდებარეობს. სხვა აპოკრიფებში

¹ ა. თვარაძე ფიქრობს, რომ იამბიკოს ეს პასაჟი, სადაც საუბარია მსოფლიო სურათის საზღვრებზე, ღადირი ეს არის გადესი, გიბრალტარის სრუტესთან არსებული ქალაქი. რაც შეეხება თამარის იამბიკოში საქართველოს აღგილს, თამარი ისახება ჩრდილოეთის, სამხრეთის, ღადირსა და ედემს შორის მდებარე ტერიტორიის, ანუ მთელი მსოფლიოს მბრძანებლად. თვარაძე, 2004, გვ. 52-53.

დაკონკრეტებულია მისი ადგილმდებარეობა – ლადირი რინოკურურას გეოგრაფიულად ებმის.

რაც შეეხება ტექსტში დასახელებულ ლალიას, ჩამავალი მზე დასავლეთში – ლალიასთან (გალია) – დასავლეთით, გალიის რეგიონზე, ატლანტის ოკეანის სანაპიროს მიმდებარე ქვეყანაზეა მინიშნება. ძველ ქართულ მწერლობაში, ექვთიმე ათონელის თარგმანში, მაქსიმე აღმსარებლის თხზულების ნეტარ თალასეს მიმართ, გალები, ხალხთა კლასიფიკაციაში დასახელებულნი არიან იაფეთის ჩამომავლებში: „პრომნი, გალიელნი, კელტნი, ლიბისტინიელნი, ფრანგნი, კამპანელნი, კელტ-ქართველნი დასავლისანი, სპანნი, აკვტანელნი, ილირიანნი“. კ. კეკელიძე განმარტავს, რომ ეპიფანე კვირელის ტექსტში Γάλλοι – ფრანგნის განმარტებაა, თუმცა ქართულში „გალიელნი“ საგანგებოდ, ცალკე არიან დასახელებულნი (კეკელიძე, 1956, გვ. 172, 176).

დასკვნები

ეს აპოკრიფები, რომელიც წინ უძღვის მარიამისეულ ქართლის ცხოვრებას, თავიდანვე იქნა შეტანილი ლეონტი მროველის მიერ, როგორც ჩვენი ქვეყნის ისტორიის შესავალი – მსოფლიო ისტორიისა და გეოგრაფიისა. მსოფლიო ისტორიის წინამძღვარების ტრადიცია, რომ არსებობდა შუა საუკუნეების ქართულ ისტორიოგრაფიაში, ამას მიუთითებს, მოგვიანებით, მაჩაბლისეულ ქართლის ცხოვრებაში დაცული მსოფლიო ისტორიის შემცველი თხზულება, რაც ჩვენი აზრით, ძველი ქართლის ცხოვრებაში დამკვიდრებული ტრადიციის გაგრძელებაა. ეს ინფორმაცია გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის თუ რა ცოდნას ფლობდნენ ადრე შუა საუკუნეების ქართულ ინტელექტუალურ საზოგადოებაში.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბარამიძე, ალ. (1936). ქართული ალექსანდრიანი. საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, IX.

გაბიძაშვილი, ე. (1968). ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. წიგნი IV. მეცნიერება.

გოგოლაძე, ა. (2005). იოანე პრესვიტერის ლეგენდის ისტორიული და ბიბლიური საფუძვლების შესახებ. მერიდიანი.

გოგოლაძე, ა., წითლანაძე, თ., ქარჩავა, თ., სილაგაძე, ნ. (2015). საქართველო და ჯვაროსნული აღმოსავლეთი ჟაკ დე კიტრის ცნობების მიხედვით. მერიდიანი.

გრიგოლია, კ. (1947). „ქართლის ცხოვრების“ მაჩაბლისეული ხელნაწერი და მისი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. VIII, № 7.

თაყაიშვილი, ე. (1906). ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი. მსწრაფლ-მბეჭდავი „ძმობისა“.

თაყაიშვილი, ე. (2018). აპოკრიფული მოთხრობანი რომელნიც წინ მიუძღვიან მარიამ დედოფლის ქართლის ცხოვრების ხელნაწერს. თხზულებანი, ნ. არტანუჯი.

თაყაიშვილი, ე. (2022). აპოკრიფული მოთხრობა რომელნიც წინ უძღვის ქართლის ცხოვრების მაჩაბლისეულ ხელნაწერს. თხზულებანი, 12. არტანუჯი.

თვარაძე, ა. (2004). საქართველო და კავკასია ევროპულ წყაროებში, XII-XVI საუკუნეების ისტორიოგრაფიული და კარტოგრაფიული მასალების საფუძველზე. სეზანი.

ინგოროყვა, პ. (1938). რუსთაველის ეპოქის სალიტერატურო შემკვიდრეობა, რუსთაველის კრებული. სახელგამი.

კეკელიძე, კ. (1923). ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები. თსუ მოამბე, III.

კეკელიძე, კ. (1945). *გიმნოსოფისტები ძველ ქართულ ლიტერატურაში*. ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, II. თსუ გამომც.

კეკელიძე, კ. (1951). *ძველი ქართული მწერლობის ისტორია*. I. თსუ გამომც.

კეკელიძე, კ. (1956). *ხალხთა კლასიფიკაციის და გეოგრაფიული განრიგების საკითხები ძველ ქართულ მწერლობაში*, (*Liber Generationis*- ს ქართული ვერსია). ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I. თსუ გამომც.

მარკო პოლო, (2007). *ქვეყნიერების მრავალფეროვნებისთვის, XIV საუკუნის ტოსკანური ვერსია*. თარგმანი იტალიურიდან, შესავალი სტატია და კომენტარები ნ. ლადარიასი. სეზანი.

ალექსანდრიანი. (1980). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, კომენტარები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო რ. მირიანაშვილმა. მეცნიერება.

სანაძე, მ., არახაძე, გ. (2013). *VI ს. ისტორიული ქრონიკა „დავით და კონსტანტინეს წამებაში“*. საქართველოს უნივერსიტეტის გამომც.

სანაძე, მ. (2016). *ქართველთა ცხოვრება, ქართლის მეფეების და პატრიკიოსების ქრონოლოგია, ფარნავაზიდან აშოტ კურაპალატამდე*. წიგნი III, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომც.

ქართლის ცხოვრება. (1955). ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I. სახელგამი.

ქართლის ცხოვრება. (1959). ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II. საბჭოთა საქართველო.

ქართლის ცხოვრება. (1973). ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. IV. საბჭოთა საქართველო.

ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის (A) კოლექციისა. (1974). ტ. I, შეადგინეს და დასაბეჭდად მოამზადეს თ. ბრეგაძემ, მ. ქავთარიამ, ლ. ქუთათელაძემ, ელ. მეტრეველის რედაქციით. მეცნიერება.

ქაჯაია, ნ. (1992). *ბასილ კესარიელის თხზულებათა ძველი ქართული თარგმანები*. მეცნიერება.

ქურციკიძე, ც. (1990). კვლავ „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერების აპოკრიფულ თხზულებათა შესახებ. *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, № 1. მეცნიერება.

ქურციკიძე, ც. (1993). „ქართლის ცხოვრების“ მარიამისეული ხელნაწერის შესახებ. *მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია*, № 3-4. მეცნიერება.

ქურციკიძე, ც. (2007). *განძოა ქვაბი*. ძველი ქართული აპოკრიფული ლიტერატურის ძეგლები, 2, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ც. ქურციკიძემ. მეორე გადამუშავებული გამოცემა.

ყაუხჩიშვილი, ს. (1947). „*ქართლის ცხოვრება*“ და „*მსოფლიო ისტორია*“. ა. წულუკიძის სახ. ქუთაისის სახელმწიფო პედაგოგიკური უნივერსიტეტის შრომები, ტ. VII.

ჯავახიშვილი, ივ. (1977). *თხზულებანი თორმეტ ტომად, VIII*. თსუ გამომც.

Avalishvili, Z. (1927-1928). *Notice sur une version géorgienne de la Caverne des Tresors, apocryphe syriaque attribué à saint Eprehm*: Revue de l'Orient Chretien dirigée par R. Graffin, t. VI (XXVI), №, № 3-4. Typographie Firmin-Didot Paris.

Avalishvili, Z. (1927-1928). *Geographie et Legende, dans un ecrit apocryphe de saint Basile*: Revue de l'Orient Chretien, dirigée par R. Graffin, t. VI (XXVI), №, № 3-4, Typographie Firmin-Didot Paris.

Bezold, K. (1883). *Die Schatzhöhle*. Druck von August Pries in Leipzig.

Cosmas Indicopleustes, ed. John Watson McCrindle. (1897). *The Christian Topography of Cosmas, an Egyptian Monk*. Hakluyt Society. (Reissued by Cambridge University Press, 2010. ISBN 978-1-108-01295-9).

La Caverne des Trésors. (1987). Les deux recensions syriaques, editee par Sun-Min Ri, Lovanii in aedibus, E. Peeters.

Lettres de Jacques de Vitry. (1998). ed. R. B. C. Huygens. Traduit et présenté par G. Duchet-Suchaux, Brepols.

Райт, Дж. К. (1988). *Географические представления в эпоху крестовых походов*. Исследование средневековой науки и традиции в Западной Европе. Наука.

ქართველთა/ქართლის ცხოვრების მცხეთურ რედაქციაში შემავალ ხელნაწერთა აღწერილობა

შოთა თვალაძე

საქართველოს უნივერსიტეტის დოქტორანტი
საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის
სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი
უმცროსი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID: 0009-0007-0650-1307

აბსტრაქტი

ქართველთა ცხოვრების მცხეთურ რედაქციას, განეკუთვნება შემდეგი ნუსხები: მარიამისეული, მაჩაბლისეულის ძველი ნაწილი და მგალობლისძის მიერ გადაწერილი, იგივე 1697 წლის ნუსხა.

1. მარიამისეული ნუსხა, ნუსხის ადგილსამყოფელი, ამჟამად ნუსხა ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში. სააღრიცხვო ნომრით №S-30.

ნუსხის სახელწოდება: სახელი მარიამისეული ქართლის მეფის, როსტომის (1633-1657) მეუღლის, დედოფალ მარიამ დადიანის სახელიდან მომდინარეობს. დიდხანს ითვლებოდა, რომ № S-30 ხელნაწერი უშუალოდ მარიამ დადიანის ბრძანებით გადაწერილი ნუსხაა, მოგვიანებით გაირკვა, რომ ჩვენამდე მოღწეული ნუსხა, სინამდვილეში, მარიამის ბრძანებით შექმნილი ხელნაწერის პალეოგრაფიული სიზუსტით შესრულებულ ასლს წარმოადგენს, რომელიც XVIII ს-ის დასაწყისში საგანგებოდ დამზადდა ვახტანგ VI-ისათვის (ქურციკიძე, 1993, გვ. 101-122). მიუხედავად ამისა, ნუსხას სახელი მარიამისეული კვლავაც დარჩა.

ისტორია: მარიამისეული ნუსხა (ნუსხის პირი) 1884 წ-ს აღმოაჩინა დიმიტრი ბაქრაძემ და გადასცა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბიბლიოთეკას, საიდანაც ის მოხვდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში და აქედან კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში (ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი).

2. მგალობლისძის ნუსხა, ნუსხის ადგილსამყოფელი: ნუსხა დაცულია ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, სააღრიცხვო ნომრით – №Q-1219

ნუსხის სახელწოდება: გადაწერილია 1697 წ. იოსებ მგალობლის-ძის მიერ. დათარიღების საფუძველია დამკვეთის ანდერძ-მინაწერის ცნობა. მას ისტორიოგრაფიაში სახელი არ დაუმკვიდრდა და გადაწერის თარიღის მიხედვით უბრალოდ 1697 წ-ის ნუსხად იხსენიებენ. ვინაიდან ა. კლიმიაშვილი იყო მისი აღმომჩენი, შესაძლებელია მისთვის კლიმიაშვილისეული ნუსხაც გვეწოდებინა. ისტორიკოსების ერთი ნაწილი ამ ხელნაწერს ასე უწოდებს კიდევ. თუმცა ამჟამად ვფიქრობ, რომ, ვინაიდან ნუსხა გადაწერილია მგალობლის-ძის მიერ, უპრიანია მას მისი შემქმნელის და გადამწერის სახელი დაუმკვიდრდეს.

ნუსხის ისტორია: ნუსხა 1959 წ. აღმოაჩინა კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელმა აკაკი კლიმიაშვილმა ხარაგაულის რაიონის სოფ. პატარა ხონში, ოღლა მაჭავარიანის ოჯახში.

3. მაჩაბლისეული ნუსხა: ინახება ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, სააღრიცხვო № H 2135.

ნუსხის სახელწოდება: მისი გადამწერის, გიორგი მაჩაბლის გვარიდან მოდის. ნუსხა დამზადდა მოსკოვში 1736 წ. გიორგი მაჩაბლის მიერ. 1923 წლამდე ინახებოდა ლენინგრადის საჯარო ბიბლიოთეკაში (ქსა 1949, H კოლექცია, ტ. V, გვ.98) დათარიღების საფუძველია გიორგი მაჩაბლის ანდერძ-მინაწერი.

ნუსხის ისტორია: ნუსხა ჰიბრიდულია, ანუ შერეული და შედგება ძველი და ახალი ნაწილებისაგან. ძველი ნაწილი, როგორც თვითონ გიორგი მაჩაბელი იუწყება, გადმოწერილია მეფე არჩილის (I გამეფება 1662 – გარდ. 1711 წ. მოსკოვში) ნაკლული დედნიდან, რომელსაც დასაწყისი, წარმართობის ხანის ისტორია – აკლდა და იწყებოდა სიტყვებით: „შემოსვლა სპარსთა და მეფობა მირიანისი“; გარდა ამისა, ტექსტს აკლდა თამარის პირველი ისტორიკოსის თხზულების – *ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთა* დასაწყისი ნაწილი, პირველი ფრაზის შემდეგ: „რომელმან წყლისა მოაბადნი რიტორთა სძლე ყოველთა ენა უტყვ მეტყველ ჰყავ“ სიტყვებამდე „პირველად წყალობისა მიმფენელმან იმიერთა და ამიერთა“. ტექსტი სრულდებოდა ჟამთააღმწერლის თხზულებით.

საკვანძო სიტყვები: ქართლის/ქართველთა ცხოვრება, მცხეთური რედაქცია, მარიამისეული ნუსხა, კლიმიაშვილისეული ნუსხა, მაჩაბლისეული ნუსხა

DESCRIPTION OF THE MTSKHETA VERSION OF THE LIFE OF KARTLI/GEORGIANS

Shota Tvaladze

PhD candidate at the University of Georgia

UG Tamaz Beradze Institute of

Georgian Studies, Junior Scientist

ORCID: 0009-0007-0650-1307

Abstract

The Mtskheta version of the “Life of the Georgians” includes the following manuscripts: Mariami’s manuscript, the old part of Machabeli’s manuscript, and the manuscript copied by Mgaloblishvili, also known as the 1697 manuscript.

1. Mariami’s Manuscript: Location of the manuscript: The manuscript is currently kept at the National Centre of Manuscripts, inventory number №S-30.

Name of the manuscript: The name “Mariami’s Manuscript” originates from Queen Mariam Dadiani, the wife of Rostom, King of Kartli (1633-1657). For a long time, it was believed that the manuscript №S-30 was directly copied by the order of Mariam Dadiani. However, later it was revealed that the surviving manuscript is a precise paleographic copy of the original, created under Mariam’s order. This copy was specially made at the beginning of the 18th century for King Vakhtang VI (Khurtsikidze, 1993, pp. 101-122). Despite this, the manuscript is still referred to as “Mariami’s Manuscript.”

History: The manuscript (copy) was discovered in 1884 by Dimitri Bakradze and was handed over to the Library of the Society for the Spread of Literacy among Georgians. From there, it was transferred to the Manuscripts Department of the State Museum of Georgia and later to the Korneli Kekelidze Institute of Manuscripts (now the National Centre of Manuscripts).

2. Mgaloblishvili’s Manuscript: Location of the manuscript: The manuscript is kept at the National Centre of Manuscripts, inventory number №Q-1219.

Name of the manuscript: It was copied in 1697 by Ioseb Mgaloblishvili. The dating is based on the information from the patron’s will inscription. The manuscript has not established a specific name in historiography and is simply referred to as the “1697 manuscript” based on its copying date. Since A. Klimiashvili discovered it, it could also be called “Klimiashvili’s Manuscript.” Some historians indeed refer to it

this way. However, I believe it is more appropriate for the manuscript to be named after its creator and copyist, Mgaloblishvili.

History: The manuscript was discovered in 1959 by Akaki Klimiashvili, a researcher at the Korneli Kekelidze Institute of Manuscripts, in the village of Patara Khoni, Kharagauli District, at the home of Olga Machavariani.

3. Machabeli's Manuscript: Location of the manuscript: It is kept at the National Centre of Manuscripts, inventory number №H 2135.

Name of the manuscript: The name derives from the copyist, Giorgi Machabeli. The manuscript was created in Moscow in 1736 by Giorgi Machabeli. Until 1923, it was kept at the Public Library in Leningrad (KHHA 1949, H Collection, Vol. V, p. 98). The dating is based on Giorgi Machabeli's will inscription.

History: The manuscript is hybrid, i.e., mixed, and consists of both old and new parts. The old part, as Giorgi Machabeli himself reports, was copied from an incomplete manuscript belonging to King Archil (first reign in 1662 – died in 1711 in Moscow), which lacked the beginning, the history of the pagan era, and started with the words: "The arrival of the Persians and the reign of Mirian." Additionally, the text lacked the beginning of the work by Tamar's first historian, "The History and Praise of Sharavanded." It begins with the phrase: "Who has subdued the rhetors of the Moabites of the water and made mute the eloquent speakers of all tongues," and the text is missing the part until the words: "First, He who spreads grace upon both them and us.' The text ends with the work of the chronicler."

Keywords: The Life of Kartli/Georgians, Mtskheta version of the "Life of the Georgians", Mariami's Manuscript, Klimiashvili's Manuscript, Machabeli's Manuscript

შესავალი

საქართველოს, ზოგადად, კავკასიისა და ახლო აღმოსავლეთის ისტორიის გასაცნობად უაღრესად მნიშვნელოვანია ქართული წერილობითი წყაროების შესწავლა. აღნიშნული წერილობითი წყაროები ერთიანი თანმიმდევრული ქრონოლოგიით შემოგვინახა *ქართველთა ცხოვრებამ*, რომელიც იწერებოდა ჟამითი ჟამად და დღეს, ჩვენამდე მოაღწია სხვადასხვა რედაქციებისა და ამ რედაქციებში შემავალი ხელნაწერების სახით. წინამდებარე სტატიაში საუბარი იქნება ერთ კონკრეტულ, მცხეთურ რედაქციაზე და მასში შემავალ სამ ხელნაწერზე: მაგლობლისძისეულ, მარიამისეული ხელნაწერის პირზე და მაჩაბლისეულ ხელნაწერზე. შევხებით აღნიშნულ ნუსხათა ისტორიას, მათ შესახებ დღემდე გამოქვეყნებულ კვლევებს, აღწერილობებს, ენობრივ თავისებურებებს, განსხვავებებს.

სტატიის მიზანია, *ქართლის ცხოვრების* მცხეთურ რედაქციაში შემავალი ხელნაწერების შესაფერისი სახელწოდებებით დამკვიდრება სამეცნიერო წრეებში. ასევე, აღნიშნული ხელნაწერების ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დალაგება არსებული მონაცემების საფუძველზე და დღემდე გამოქვეყნებული აღწერილობებისა და ენობრივი თავისებურებების განვრცობა და დაზუსტება.

ჰიპოთეზა №1 მაგლობლისძისეული ხელნაწერი, მარიამისეული ნუსხის პირზე და მაჩაბლისეულ ხელნაწერზე ადრეულია.

ჰიპოთეზა №2 ჩვენთვის ცნობილი მარიამ დედოფლისეული ხელნაწერი, კარგად შესრულებული ნუსხის პირია, რომელიც სამეცნიერო წრეში, „მარიამისეული ხელნაწერის პირის“ სახელწოდებით უნდა დამკვიდრდეს.

ჰიპოთეზა №3 მაჩაბლისეული ხელნაწერი არსებულ ქართველთა ცხოვრების ნუსხათა შორის, ერთადერთია, რომელსაც გააჩნია სამი აპოკრიფი, აქედან ორი ძველი ქართველთა ცხოვრების ნაწილის და ერთი ვახტანგისეული ქართველთა ცხოვრებიდან.

ქართველთა ცხოვრების რედაქციების მიმართ ინტერესი ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში გაღვივდა, როდესაც საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში და ქვეყნის გარეთაც აღმოჩნდა ახალი ხელნაწერები, რომლებიც, ვახტანგის კომისიის რედაქციაგავლილი ნუსხებისაგან განსხვავებით შეიცავდა ძველ *ქართველთა ცხოვრების* ტექსტს. ესენია: 1885 წელს დ. ბაქრაძის მიერ აღმოჩენილი და შემდგომ მარიამ დედოფლისეულ ნუსხად წოდებული ხელნაწერი, 1913 წელს ი. ჯავახიშვილის მიერ მოპოვებული ანა დედოფლისეული და 1923 წელს ჭალაშვილისეული ნუსხა, 1923 წელს მაჩაბლისეული *ქართლის ცხოვრების* ძველი ნაწილი რუსეთიდან ჩამოტანილ ხელნაწერებს შორის, 1959 წელს მაგლობლისძისეული, აკაკი კლიმიაშვილის მიერ.

კვლევის მეთოდები

აღნიშნული თემის კვლევისას ნაშრომში გამოყენებულია ისტორიული კვლევის აპრობირებული მეთოდები. კერძოდ, ისტორიული ფაქტებისა და მოვლენების მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების საფუძველზე ახსნა, ფაქტების სინთეზური ანალიზი, წერილობითი წყაროების კრიტიკული ანალიზი ინფორმაციის სანდოობის დასადგენად და ამ კუთხით შემოწმებული, ტიპოლოგიურად განსხვავებული ინფორმაციის ერთმანეთთან შეჯერება.

მცხეთური რედაქცია

სამეცნიერო წრეში არის შეხედულება, რომ დღესდღეობით ყველაზე ადრეული მცხეთური რედაქცია, რომელიც ჩვენთვის ცნობილია დოკუმენტურად, დათარიღებულია 1546 წლით, რომლის მიხედვით ირკვევა, რომ მცხეთის საპატრიარქო ტაძარში ინახებოდა *ქართლის ცხოვრების* ხელნაწერი: „*შეწევნისა ღვთაჲ (...) სვეტისა ცხოველისა ქორონიკონსა სლდ (1546 წ) თებერვლის ოთხსა ჩვენ ღ-თივ გვირგვინსანმან ლუარსაბ და ქრისტეს მიერ ყოველისა საქართველოსა მამათ მთავართ*

მთავარმა (იოვ)ან ვქენით ანგარიში სამოციქულო კათოლიკე საყდრის განძისა არის თვალითა (აქ იწყება სხვადასხვა ნივთების ჩამონათვალი, რომელთა შორის წერია) ქართლის ცხოვრება ერ[თი]“ (Натроева, 1900, გვ. XVIII-XIX). გრიგოლია ფიქრობდა, რომ 1546 წლის გუჯარში ნახსენები ქართლის ცხოვრება შედარებით ადრე უნდა ყოფილიყო გადაწერილი (გრიგოლია, 1954, გვ.121). აღნიშნული მოსაზრება რეალობას შეესაბამება. გუჯარში ხელნაწერი ფიქსირდება, როგორც 1546 წელს ტაძარში შენახული, შესაბამისად, სავსებით რეალურია, რომ ის უფრო ადრე იყო დაწერილი. რაც შეეხება ნუსხის შემდგომ ისტორიას, შესაძლებელია ვივარაუდოთ, რომ იგი 1697 წელს ჯერ კიდევ არსებობდა და ინახებოდა მცხეთაში. აკაკი კლიმიაშვილმა 1959 წელს ხარაგაულის რაიონის სოფელ პატარა ხონში აღმოაჩინა ქართლის ცხოვრების კიდევ ერთი ნუსხა, რომელიც ანდერძ-მინაწერის მიხედვით თარიღდება 1697 წლით. კიდევ ერთი ანდერძ-მინაწერის მიხედვით ირკვევა, რომ XVII საუკუნეში ნუსხა კახეთში არ მოიძებნებოდა და გადამწერმა მცხეთაში დაცული ხელნაწერით ისარგებლა: „**არა იპოვებოდა სანახებსა კახეთისასა, არამედ მცხეთას ოდენ ისხნეს ეკლესიასა შინა თავთა მოციქულთასა, სვეტსა ღუთივ აღმართებულსა, ახალსა იერუსალიმსა... მოვიხვეწ და გარდავაწერინენ ჩვენ რეცა ხუცეს-მონაზონმან, რომელსა მომენიჭა უღირსად ეპისკოპოზობა**“ (Q-1219, 1697). ა. კლიმიაშვილის მოსაზრებით, გადამწერს უნდა ესარგებლა იმ ხელნაწერით, რომელიც ნახსენებია 1546 წლის მცხეთურ გუჯარში: „**დღეიდან კი შესაძლებლობა გვაქვს ჩვენი ნუსხის მიხედვით ზედმიწევნით დავადგინოთ, თუ რას ნიშნავს სახელწოდება „მცხეთური ქართლის ცხოვრება“, რადგან ჩვენ მიერ მიკვლეული ნუსხა, როგორც** [იგულისხმება მგალობლისძისეული ხელნაწერის ანდერძ მინაწერი]**ანდერძშია ნათქვამი, გადმოწერილია მცხეთის ტაძარში 1697 წლისათვის დაცული ქართლის ცხოვრებიდან**“ (კლიმიაშვილი, 1960, გვ. 375). ამის შემდგომ 1546 წლის მცხეთურ გუჯარში არსებული ქართლის ცხოვრების ხელნაწერზე ინფორმაცია დაკარგულია. უცნობია, არსებობს თუ არა ის დღეს და, თუ არსებობს სად ინახება. მართალია, ჩვენთვის მცხეთურ გუჯარში ნახსენები ნუსხის შესახებ დღევანდელი მისი მდგომარეობა უცნობია, თუმცა, სამეცნიერო თვალსაზრისით, მას სახელი უნდა დაერქვას. პირობითად, „1546 წლის“ ხელნაწერი და მანამ, სანამ ის არ აღმოჩნდება ან მის შესახებ დამატებით ცნობებს არ მივაკვლევთ, იქამდე მას ეს სახელი დავუმკვიდროთ. დასასრულს, შესაძლებელია ითქვას შემდეგი, 1546 წელს მცხეთის ტაძარში არსებობდა ხელნაწერი, რომელიც მცხეთურ გუჯარში არის ნახსენები. აღნიშნული ხელნაწერი შესაძლოა იყოს ის ნუსხა, რომლიდანაც იოსებ მგალობლისძემ, ანდერძ-მინაწერის მიხედვით, 1697 წელს გადმოწერა ქართლის ცხოვრება, რომელიც ჩვენთვის მგალობლისძისეული ხელნაწერით არის ცნობილი. მეტიც, ნუსხა, რომელიც მგალობლისძემ გამოიყენა ახალი ხელნაწერის შესაქმნელად, ნუსხა-ხუცურად უნდა ყოფილიყო შედგენილი, რადგან მისი ხელნაწერიც ნუსხურადაა შესრულებული. შესაბამისად, შანიძის მოსაზრება მართებულია უნდა ჩაითვალოს, როდესაც ის აღნიშნავს, რომ: „**Q ერთად-ერთია, რომელიც მთლიანად (გარდა ანდერძისა) ნუსხურით არის ნაწერი. საფიქრებელია, რომ მისი დედანიც ასეთივე იყო**“ (შანიძე, 1992, გვ. 27).

მგალობლისძისეული ხელნაწერი

ხელნაწერს, რომელიც Q-1219 ნომრით არის დაცული საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში, ხშირად კლიმიაშვილისეულ ნუსხასაც უწოდებენ. იქიდან გამომდინარე, რომ მას სახელი არ დაუმკვიდრდა, ის 1697 წ-ის ხელნაწერადაც მოიხსენიება (სანაძე, 2019, გვ. 55), რაც არც თუ ისე მართებულია. 1959 წელს, 12 ოქტომბრიდან 11 ნოემბრამდე მოწყობილ ექსპედიციაში ა. კლიმიაშვილმა ხელნაწერი აღმოაჩინა ხარაგაულის რაიონის სოფელ პატარა ხონში, ოღლა მაჭავარიანის ოჯახში (კლიმიაშვილი, 1960, გვ. 371). კლიმიაშვილი გახლავთ მისი აღმომჩენი, ადამიანი, რომელმაც მოიძია იმ დროს ყველასთვის უცნობი/დაკარგული ქართლის /ქართველთა ცხოვრების ნუსხა. რაც შეეხება მეორე სახელწოდებას, „1697 წლის ხელნაწერი“, ამ შემთხვევაში არც ეს სახელწოდება გახლავთ მართებული. ნუსხა, ანდერძ-მინაწერის მიხედვით, დაიწერა 1697 წელს: „**დაიწერა დააბასა სამებისასა ქ/რონი/ვ/ო/ნს ტბე**„ (Q-1219, 1697 წ; კლიმიაშვილი 1960 გვ. 373). მაშასადამე ისმის კითხვა: რა სახელი უნდა უწოდოთ მას? ნუსხის კიდევ ერთი ანდერძ-მინაწერიდან, ჩვენთვის ცნობილია: „**მე ყოვლა/დ უღირსმან და ქვე დავრდომილ(მან) იოს/ებ მგალობლისძემან**

აღვსწერე მცირედ ნაშრომი“ (Q-1219, 1697 წ; კლიმიაშვილი 1960 გვ. 373). ხელნაწერის გადამწერი, როგორც ვხედავთ, გახლავთ იოსებ მგალობლისძე. სამეცნიერო წრეებში მიღებული პრაქტიკით, ნუსხა, უშუალოდ მისი შემქმნელის სახელს უნდა ატარებდეს. შესაბამისად, მართებული უნდა იყოს, თუ დღეიდან მას მგალობლისძისეული ხელნაწერის სახელს დავუმკვიდრებთ. უფრო მეტიც, რომ არ ყოფილიყო ცნობილი გადამწერის ვინაობა, მაშინ აღნიშნულ ხელნაწერს ნიკოლოზ სამეხელის სახელი უნდა რქმეოდა, რადგან ამავე ნუსხაში არის კიდევ ერთი ანდერძ-მინაწერი, სადაც ვიგებთ, რომ ხელნაწერი მის დამკვეთს, ნიკოლოზ სამეხელს, ეკუთვნის: „**სრულ იქმნა საწადელი ჩემი: მოვიხვეწე და გარდავაწერინე ჩვენ ყოვლად უღირსმან, მდაბალმან და არაკადნიერმან, მრუმედ მხედველმან და დრკუდ მავალმან, რეცა ხუცეს მონაზონმან, რომელსა მომენიჭა მე უღირსად ეპისკოპოზობა და ჯელთ-მედვა ზრუნვა უჯარმის კარს დიდებულისა და ცხოველისა ეკლესიისა წმიდისა სამებისა ნიკოლოზს**“ (Q-1219, 1697 წ; კლიმიაშვილი 1960 გვ. 372) აქედან გამომდინარე, სახელწოდება – „კლიმიაშვილისეული ნუსხა“ – სამეცნიერო მიმოქცევიდან ამოღებული უნდა იქნას.

წიგნი ჩასმულია შავი ფერის ტყავის ყდაში. ყდა არაა დედნისეული, იგი შედარებით გვიან, რესტავრაციის შემდეგ გაუკეთდა (კლიმიაშვილი, 1960, გვ. 374). არსებული ყდის სიგანე – 20 სმ, სიგრძე 30 სმ-ია. ყუის შიგნით ფურცლები ფერადი ნაკერებით არის შეკრული. ნაკერების შეფერილობაა – ყავისფერი, მწვანე, წითელი, ყვითელი, შავი. ქაღალდი მუქი ჩალისფერია, ტექსტი დატანილია მუქი მელნით. ხელნაწერი ტექსტის გვერდი 28 სტრიქონისგან შედგება, პირველსა და ბოლო სტრიქონს შორის დაშორება 22 სმ-ია, გვერდის რიგითობის ამსახველ ასო ნიშანსა და ტექსტს შორის კი – 2 სმ.

ხელნაწერი დღევანდელი სახით შეიცავს 201 ფურცელს ანუ 402 გვერდს. თითოეული რვეული რვა ფურცლის ანუ 16 გვერდისაგან შედგება. რვეულის ნომერი და პირველი ფურცელი ინომრება მრგლოვანი ასოებით ა, ბ, გ, დ, ე და ა. შ. დანარჩენი ფურცლების დანომრვა გრძელდება ნუსხა-ხუცური ასოებით **დ**-დან **შ**-მდე, შემდგომ ფურცლებს კი (ე-დან თ-ს ჩათვლით) ასო-ნიშნებით აღარ აღნიშნავენ, თუმცა მოიაზრებენ, ანუ ე, ვ, ზ, თ ასო-ნიშნებს, წიგნის მთელ სიგრძეზე გვერდს არსად აწერენ, თუმცა მათ მოითვლიან. მაგალითისთვის მოვიყვანთ რვეულ ბ-ს და რვეულ დ-ს:

ჟ, ყყ, ყვ, ყბ – შემდგომ გვერდების დანომრვა შეგნებულად წყდება, მაგრამ მოიაზრება.

ყრ, ყო, ყხ, ყთ – ამის მერე იწყება შემდეგი რვეული, **ბ, ბყ, ბვ, ბბ**, – შემდგომ გვერდების დანომრვა კვლავ შეგნებულად წყდება, მაგრამ მოიაზრება **ბრ, ბო, ბხ, ბთ** (Q-1219, 1697, გვ. 4v-5r-დან). დანომრვის დროს გადამწერმა არ ადროვა მელანს გამრობა, რის შემდგომაც გადაფურცვლის დროს სველი მელანი ეხებოდა მის წინამორბედ გვერდს, რის გამოც გაითხაპნა წინა გვერდი (Q-1219, 1697, გვ. 7v-8r). ნუსხა ნაკლულია. თხრობა იწყება სიტყვებით: „...**იგი, მოზღუდეს მტკიცედ და ეწოდა მას ადგილსა სარკინე**“ (Q-1219, 1697, გვ. 1r). აღნიშნულ ფურცელზე ნუმერაცია არ არის შემორჩენილი, რადგან ტექსტი საგრძნობლად დაზიანებულია, მეორე ფურცელი უკვე დანომრილია „**დვ**“ (ავ)-თი. იქიდან გამომდინარე, რომ წინა ფურცელი ტექსტუალურად ებმის შემდგომ დანომრილ ფურცელს, თავისუფლად შეგვიძლია ის გვერდი აღვადგინოთ, როგორც „**დვ**“ (აბ). იქიდან გამომდინარე, რომ ნუმერაცია **დვ**-შემორჩენილია და ამის მიხედვით აღვადგინეთ **დყ-ც**, უნდა არსებულიყო პირველი გვერდიც, გვერდი „**დ**“. აღნიშნული გვერდი მგალობლისძეს დანომრილი ჰქონდა, თუმცა გვიან პერიოდში, ალბათ იმ ოჯახში სადაც კლიმიაშვილმა მას მიაგნო, (ოლლა არჩილის ასულ მაჭავარიანების ოჯახი) დაიკარგა. მგალობლისძემ ნუსხის გადაწერა, მამათა ცხოვრების (ცხოვრება ქართელთა მეფეთასა პირველთაგანთა მამათა და ნათესავთა) ბოლო ნაწილიდან დაიწყო. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ნუსხა, საიდანაც ტექსტი გადაიწერა, უკვე ნაკლული იყო და იწყებოდა მამათა ცხოვრების დასასრულით. ეს ასე რომ არ ყოფილიყო, მაშინ რატომ უნდა დაეწყო დანომრვა გადამწერს ამ ადგილიდან?

ყურადღებას იმსახურებს კიდევ ერთი დეტალი. ტექსტი თავის დროზე, როგორც ჩანს, თავებად იყო დაყოფილი. ამას გვაფიქრებინებს ის, რომ მგალობლისძისეულ ნუსხაში გვ. 10r-ში შემდეგი სათაურია: „**თავი მეოთხე, ქართლისა შესლვაჲ სპ(ა)რსთა და მეფობა მირიანისი**“, ხოლო გვ. 1v-ში წერია შემდეგი: „**თავი [...]. შემოსლვა აღექს(ა)ნდრესი**“. აღნიშნულ ადგილას თუ რომელი თავია, უშუალოდ ხელნაწერში დაზიანებულია და რთულად იკითხება. მიუხედავად ამისა, მაინც მოხერხდა თავი „ა“ – ს ამოკითხვა. ისტორიკოს მანანა სანაძესთან ერთად ქართველთა/ქართლის ცხოვრებაზე

მუშაობის დროს, როდესაც წავაწყდით მგალობლისძისეულ ხელნაწერში ამ ნაწილს, თავიდანვე გაჩნდა იმის ინტერესი, თუ რომელი თავი უნდა წერებულიყო აღნიშნულ ადგილას. თავი მეოთხე იწყებოდა სპარსთა შემოსვლით და მირიანის მეფობით, კარგად თუ დავაკვირდებით, აღმოვაჩენთ, რომ მირიანის გამეფებით ახალი სამეფო დინასტია (სასანიანთა), მკვიდრდება. რა ხდება მაშინ იმ თავში, რომელიც დაზიანებულია? იქ წერია შემოსვლა ალექსანდრესი. აღნიშნულ თავში ალექსანდრეს შემოსვლასთან ერთად ფარნავაზის ცხოვრება და მეფობაც არის აღწერილი, აქაც თუ ცოტაოდენ ყურადღებას გამოვიჩენთ, აღმოვაჩენთ, რომ ანალოგიურად მკვიდრდება სხვა სამეფო დინასტია, ამ შემთხვევაში კი – ფარნავაზიანთა. ის ამარცხებს ქართლში მმართველად დანიშნულ აზონს, იბრუნებს კუთვნილ სამეფო ტახტს და აყალიბებს თავის დინასტიას. აღნიშნული თავი სწორედ „ა“ თავი უნდა იყოს, როგორც უშუალოდ ქართლის ცხოვრების დასაწყისი, სათავე სამეფო ისტორიისა. თუ ჩვენთვის ცნობილია თავი „ბ“ და ასევე თავი **მეოთხე**, რომელი თავები უნდა იყოს მეორე და მესამე? პირველი თავი უნდა მთავრდებოდეს საურმაგის გარდაცვალებით, რადგან მას ორი ასული ყავდა და არ ესვა ძე: *„და ესხნეს მის თანა ორნი ასულნი და არაჲ ესუა ძე. მაშინ მოიყვანა სპარსეთით შვილი ნებროთისი, ნათესავითგან ცოლისა მისისა დედის დისწული, და დაიჭირა იგი შვილად რომელსა სახელი ერქუა მირვან და მისცა ასული მისი ცოლად, ქალაქი გაჩიანი და საერისთ[ვ]ო სამშუღდისა“* (Q-1219, 1697, გვ. 3რ). საურმაგის გარდაცვალებით ფარნავაზიანთა დინასტია იცვლება მირვან ნებროთიანთა გვარით, სწორედ მირვან ნებროთიანის მეფობით უნდა იწყებოდეს თავი II. რაც შეეხება მესამე თავს, ისიც ანალოგიურად ისე უნდა იწყებოდეს, როგორც სხვა თავები-ახალი სამეფო დინასტიით ძველის ჩანაცვლებით. მესამე თავის აღდგენა უნდა იწყებოდეს სომეხთა და ქართველთა ერთობლივი დამარცხებით, ფარნაჯომ მეფისა და სომეხთა უფლისწულის არშაკ არშაკუნიანის ქართლში გამეფებით.¹

მიუხედავად თავნაკლულობისა და სხვა ხარვეზებისა, მგალობლისძის მიერ გადაწერილი ხელნაწერი ტექსტის გადაწერის მაღალ დონეს ავლენს, მკაცრად დაცული არშიები, დიტოგრაფული შეცდომები გადახაზულია წითელი სინგურით (Q-1219, 1697, გვ. 18v ზემოდან მეოთხე ზოლზე). ის, რომ ტექსტი დიდი ყურადღებითა და სიღინჯით არის გადაწერილი, ამას გვ.18 r-v და გვ.19 r-v მოწმობს. საქმე ისაა, რომ აღნიშნული გვერდები (კერძოდ ზემოდან მეშვიდე სტრიქონები) დაზიანებულია, თუმცა მის ქვეშ სრული სიზუსტით ჯდება შემდეგი ფურცლის ასონიშანი. ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ხელნაწერი წინასწარ იყო მომზადებული გადამწერისთვის და ლინირება იდენტურია ყველა გვერდზე. მგალობლისძის ნუსხაში ჟამთააღმწერლის ტექსტიც არ მიდის ბოლომდე, მემათიანის პირობითად ასწლიან მათიანედ წოდებული ტექსტი წყდება შემდეგი წინადადებით: *„იქმნა ბრძოლა ძლიერი, და სპა მეფისა წინამბრძოლობდა, და ვითარ აღერივნეს ურთიერთს, ივლტოდა სპა თევჯთარისა, მიმოდაიბნივნეს, მოისრნეს და უჩინო იქმნეს. დარჩა ტევთურ და ძე მისის მცირე, უღონო იქნა. მოვიდა სირმონს თანა, და ევედრა რათა ყანი აბაღა იხილოს მან და ძემან მისმან, ისმინა სირმონ, გარნა დააპატიმრნა, და აღიღო ტყუე და დედაწული მისი და ყოველი“* (კლიმიაშვილი, 1960, გვ. 374). ასე რომ, ნაკლულია ჟამთააღმწერლის ტექსტის ერთ მესამედზე მეტი.

მგალობლისძისეული ხელნაწერი, მცხეთურ რედაქციაში არსებულ ხელნაწერებს შორის, გარდა იმისა რომ ნუსხური შესრულებით გამოირჩევა, ასევე არქაულობითაც. თითქმის ყველა ზოლზე თუ აბზაცში გამოიყენება **ჩ,ჟ,ქ,ყ**². გარდა ამისა საყურადღებოა ის ტოპონიმები, რომელიც მხოლოდ მასში გვხვდება, ესენი გახლავთ: **მუხნარი, მაგლისი**.

იქიდან გამომდინარე, რომ ნუსხა ს. ყაუხჩიშვილის მიერ *ქართლის ცხოვრების* კრიტიკული გამოცემის შემდგომ აღმოჩნდა, ბუნებრივია, რომ მის გამოცემაში ის ვერ აისახა. სამაგიეროდ გათვალისწინებული იყო მისი აღმოჩენის შემდგომ შესრულებულ სხვადასხვა, *ქართლის ცხოვრების* ცალკეულ მონაკვეთებში და უშუალოდ *ქართლის ცხოვრების* ახალ გამოცემებში, როგორც გახლავთ: ჟამთააღმწერლის ასწლოვანი მათიანის (კიკნაძე, 1987), სუმბატ დავითის ძის თხზულება (არახამია, 1990), დავით აღმაშენებლის ისტორიის (ცხოვრებაჲ მეფეთ მეფისა დავითისი, 1992), 2008 წელს

¹ აღნიშნულ დინასტიებზე და მგალობლისძისეულ ხელნაწერში აღდგენილ თავებზე მომავლში გამოიცემა საგანგებო სტატია.

² ხელნაწერებს შორის არსებულ განსხვავებებზე ქვემოთ იქნება საუბარი.

შესრულებული გამოცემა „ძველი ქართველთა ცხოვრება“ (მეტრეველი, 2008).

მარიამისეული ხელნაწერის პირი

მარიამისეულად წოდებული ხელნაწერი დაცულია საქართველოს ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში S-30 ნომრით. ნუსხა 1884 წ-ს აღმოჩენილია ისტორიკოს დიმიტრი ბაქრაძის მიერ, რომელმაც შემდგომ გადასცა წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების ბიბლიოთეკას¹. გარკვეული პერიოდის მერე მან გადაინაცვლა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, ხოლო შემდგომ კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში (სანაძე, 2019, გვ. 55). პირველი დათარიღება მარიამ დედოფლისეული ნუსხის შესახებ ეკუთვნის მისივე აღმომჩენს დიმიტრი ბაქრაძეს. იქიდან გამომდინარე, რომ ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერებში ხშირად არის მოხსენიებული ლევან დადიანის და, ქართლის მეფე როსტომის მეუღლე, მარიამ დედოფალი, იგი დათარიღდა 1636-1646 წლებით (ბაქრაძე, 1885, გვ. XIX-XXXI). კ. გრიგოლიამ ხელნაწერის შექმნის თარიღის განსხვავებული ვერსია გაგვიზიარა – 1633-1646 წლები. პატივცემული მეცნიერი აღნიშნავს, რომ სიძველეთსაცავებში არსებობდა 1634 წლით დათარიღებული მარიამ დედოფლის სითარხნის წიგნი, რომელიც მას სათბილელოს ყმათათვის უბოძებია. აღნიშნულ წიგნში მარიამ დედოფალმა „**თბილელი და სათბილელი ყმა**“ გაათარხნა. ცნობიდან გამომდინარე ირკვევა, რომ მარიამ დედოფალი 1634 წელს ქართლში უკვე მოყვანილია. რაც შეეხება 1646 წელს, ნუსხის ანდერძ-მინაწერში რამდენჯერმე მარიამ დედოფლის შვილი ოტიაც მოიხსენიება, რომელიც ხელნაწერის შექმნის დროს ჯერ კიდევ ცოცხალია. სწორედ ამის საფუძველზე შემოგვთავაზა გრიგოლიამ აღნიშნული წლები (გრიგოლია, 1954, გვ. 115; მეტრეველი, 1959, გვ. 41). გიული ალასანიას დაკვირვებით, ხელნაწერი 1634-1645 წლებში უნდა დაწერილიყო, მარიამი ქართლში 1634 წელს შემოდის, ხოლო მისი ვაჟი ოტია ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერებში ცოცხლად მოიხსენიება. ოტიას გარდაცვალების თარიღი კი 1645 წლის 25 იანვარია (ალასანია, 1978, გვ. 90, მეორე გამოცემა – 2013, გვ. 82). ც. ქურციკიძის მოსაზრებით ხელნაწერი უნდა შესრულებულიყო XVII საუკუნის მიწურულსა და XVIII საუკუნის დამდეგს. ნუსხაში არსებული ჭვირნიშნები – გვირგვინი ვარსკვლავნახევარმთვარით, ვერტიკალებს შორის განლაგებული სამი ნახევარმთვარე, XVII საუკუნის დასასრულიდან ჩნდება (ქურციკიძე, 1993, გვ. 122).

1993 წელს მარიამისეულ ხელნაწერთან დაკავშირებით, კერძოდ, მისი ორიგინალობის შესახებ გაჩნდა ახალი მოსაზრებები, წარმოიშვა ვარაუდი, რომლის მიხედვით ჩვენთვის ცნობილი S-30 ხელნაწერი არა ორიგანალი, არამედ კარგად შესრულებული ასლია (ქურციკიძე, 1993, გვ. 109). ცილა ქურციკიძის მოსაზრებით, მის ავთენტურობაში ეჭვის შეტანის მიზეზი, პირველ რიგში, ის არის, რომ ხელნაწერს არ გააჩნია ის საზეიმო იერი, როგორიც უნდა ჰქონდეს დედოფლის განკარგულებით შესრულებულ ხელნაწერს. მეცნიერის შეხედულებით, ტექსტში შეინიშნება რამდენიმე ხელის მონაცვლეობა, რაც მიაჩნია, რომ მასზე რამდენიმე გადამწერი მუშაობდა, შეინიშნება დაუდევრობა და ნაჩქარეობა. ზოგი ფურცლის ბოლო სტრიქონებზე ასოებს გაკეთებული აქვს მდარე ხვეულები. ავტორს მაგალითად მოყავს 13v, 14r, 16v, 17v და ა.შ თვალში საცემია ტექსტობრივი და ორთოგრაფიული შეცდომების სიმრავლე². ზოგი ანდერძ-მინაწერი მდარე კალიგრაფიული ხელით არის შესრულებული. ც. ქურციკიძის დაკვირვებით პირველი სამი ანდერძ-მინაწერი შავი მელნით არის შესრულებული, მისივე მოსაზრებით, დედოფლის დასალოცი მინაწერების შავი მელნით შესრულება დაუშვებელია, როდესაც სხვა ანდერძ-მინაწერები წითლადაა გაფორმებული (ქურციკიძე, 1993 გვ. 110-117).

ის რომ S-30 ხელნაწერი წარმოადგენს დედნის პირს, ც.ქურციკიძეს მოჰყავს კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი მოსაზრება. მარიამისეული ხელნაწერის პირი შეიცავს *ქართლის ცხოვრების* მხოლოდ

¹ 1906 წელს ე. თაყაიშვილმა განახორციელა მარიამისეული ნუსხის პირის დიპლომატიური გამოცემა.

² *ქართლის ცხოვრება*, ტექსტი დადგენილი ყველა იმ დროს არსებული ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით გამოქვეყნებულია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ტ. I, 1955, გვ 3-886; ტ. II, გვ 1-144, 151-324; რ. მეტრეველის მიერ 2008.

ძველ ტექსტს. ს.ყაუხჩიშვილის მოსაზრებით, მარიამისეული პირი და მაჩაბლისეული ხელნაწერი ნათესაურ კავშირს ავლენენ. მაჩაბლისეულ ხელნაწერში და მარიამისეულ პირში გადამწერების შენიშვნები, ვახტანგის, მაჩაბლისა და მარიამის შესახებ ერთსა და იმავე ადგილებში ვლინდება (ყაუხჩიშვილი, 1942, გვ. XXXII).

მაგალითად:

S-30	H 2135
დედოფალს მარიამს შეუნდოს ღმერთმან დღეგრძელობითა, ამინ (94r)	გიორგი მაჩაბელს, ღ-თო, მიეც შეწეუნა შენი წერისათვის თუისისა (100)
ღ-თო აკურთხე დედოფალი მარიამ დღეგრძელობ[ი]თა (100r)	ღ-თო აკურთხე მეფე ვახტანგ დღეგრძელობითა (109)

ამასთან ერთად ტექსტის გარკვეულ მონაკვეთებში ვახტანგ VI-ს მიეწერება განმარტებები (S-30, გვ. 359r-v), იგი ასევე ბატონიშვილად მოიხსენიება, ეს წოდება კი მას გამეფებამდე, 1709 წლამდე, გააჩნდა.

S-30 ხელნაწერის გადამწერის ვინაობა ჩვენთვის უცნობია, რადგან მისი ბოლო ნაკლულია, გარდა ამისა, თუ გავიზიარებთ იმ შეხედულებას, რომ ნუსხა არ წარმოადგენს ორიგინალს, გამოდის ისიც უცნობია თუ ვისთვის იყო ის დამზადებული/შექმნილი. აქედან გამომდინარე, ალბათ, სწორი იქნება თუ მას *მარიამისეული ხელნაწერის* პირს ვუწოდებთ და სამეცნიერო წრეში იგი მხოლოდ ამ სახელწოდებით დამკვიდრდება. რაც შეეხება მის აღწერილობას, ყდა დამზადებულია ტყავგადაკრული ხისგან, ამჟამად მორღვეულ მდგომარეობაშია, მასზე ამოტვიფრულია ჯვრის გამოსახულება კვარცხლბეკზე. ყდის სიგანე 23 სმ., ქაღალდის გვერდის სიგრძე 32,5 სმ., ხოლო სიგანე 16 სმ-ია, თავსა და ბოლოში არშიების სიგანე (დამორება ტექსტამდე) 3 სმ., მარცხენა არშია 2, ხოლო, მარჯვენა 1,5 სმ. ფურცლები აკინძულია ფერადი (შავი, წითელი, ცისფერი, ყვითელი, სტაფილოსფერი, ნაცრისფერი, მწვანე) ძაფებით. შეიძლება, ხელნაწერი არ წარმოადგენდეს მარიამ დედოფლისეული ნუსხის ორიგინალს, მაგრამ, როგორც პირი ძალიან ლამაზი მხედრული ხელწერით არის შესრულებული. აღნიშნული გაფორმებები კი მეტყველებენ საგულდაგულო მუშაობასა და შრომაზე, ეს კარგად ჩანს წიგნის ყდაზეც, რომელიც გაფორმებულია ჯვრისა და ვარსკვლავის გამოსახულებით.

მაჩაბლისეული ხელნაწერი

ხელნაწერი H-2135 დაცულია კორნელი კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში¹. ნუსხა დამზადებულია მოსკოვში 1736 წელს. მისი გადამწერი, ანდერძ-მინაწერის მიხედვით, გიორგი მაჩაბელია: „**მე ფრიალ ცოდვილი გიორგი მაჩაბელმან დავწერე წმიდა ესე ქართლის ცხოვრებაი, დიად ძველი იყო, მეფის არჩილის ნაქონი. ამის მეტი რა ეწერა. მოსკოვის ქალაქს დაიწერა ქრისტეს აქეთ ათ[ა]ს შვიდას ოცდა თექვსმეტს 1736, დასაბამითგან შვიდი ათას ორას ორმოც და ოთხს 7244**“ (H-2135, 1736). 1761 წელს ხელნაწერი ვინმე ქრისტეფორე წილკნელ მიტროპოლიტსაც უნახავს, როდესაც ის მოსკოვში იმყოფებოდა (ყაუხჩიშვილი, 1942, გვ. XXIX; გრიგოლია, 1947, გვ. 487). 1774 წელს ხელნაწერი პირველად ჩამოვიდა საქართველოში, აღნიშნულ ინფორმაციას ნუსხაში კიდევ ერთი ანდერძ-მინაწერის მიხედვით ვიგებთ: „**ქ. ეს ქართლის ცხოვრება ბიძა ჩემს რუსთველს გამოეგზავნა რუსეთიდან. ამ წელს მოგვივიდა ქკს: უჯბ**“ (H-2135, 1736, გვ. 817). გარკვეული დროის შემდეგ, ალბათ, XIX საუკუნეში ხელნაწერი კვლავ რუსეთში აღმოჩნდა, კერძოდ, პეტერბურგის ბიბლიოთეკაში იოანე ბატონიშვილის ნაქონ ხელნაწერთა კოლექციაში. XIX საუკუნის დამდეგისათვის განხორციელდა სამეფო კარის წევრთა იძულებითი გადასახლება, ამასთან დაკავშირებით კ. გრიგოლია, დაკვირვებამ

¹ მაჩაბლისეული ხელნაწერის დეტალური აღწერილობა იხილეთ (1949) *ხელნაწერთა აღწერილობა V*, თბილისი გვ. 98.

მიიყვანა იმ მოსაზრებამდე, რომ ნუსხა იოანე ბატონიშვილს უნდა წაედო თან, ასე თუ არა, მაშინ როგორ აღმოჩნდა ის მის ნაქონ ხელნაწერთა კოლექციაში? (გრიგოლია, 1947, გვ. 488). 1923 წელს საბჭოთა კავშირის მთავრობის განკარგულებით ხელნაწერი, საქართველოს სხვა კულტურულ მემკვიდრეობასთან ერთად კვლავ საქართველოში დაბრუნდა.

საინტერესოა, ხელნაწერში არსებული ანდერძ-მინაწერები, რომელიც მნიშვნელოვან ინფორმაციას შეიცავს. ერთ-ერთი მინაწერის თანახმად ვიგებთ, რომ მაჩაბელმა ნუსხის გადაწერისას კიდევ უფრო ადრეული ხელნაწერით ისარგებლა, რომელიც არჩილ მეფეს ეკუთვნოდა: „**მე ფრიად ცოდვილი გიორგი მაჩაბელმან დავეწერე წმიდა ესე ქართლის ცხოვრებაი დიად ძველი იყო, მეფის არჩილის ნაქონი**“ (ყაუხჩიშვილი 1942, გვ. XXVIII). კიდევ ერთი მინაწერი შემდეგს იუწყება, რომ ავტორს (მაჩაბელს) – „**ორი ქართლის ცხოვრება მქონდა, ამ ერთში თამარ მეფის ანბავი სხვა რიგად ეწერა, ამ მეორის – სხვა რიგად. ორივე დავეწერე**“ (H-2135, 1736, გვ. 400). როგორც ჩანს, ამ ორი ანდერძ-მინაწერიდან მაჩაბელი სარგებლობდა ორი ერთმანეთისგან განსხვავებული ხელნაწერით, აქედან ერთი გახლდათ არჩილ მეფის ნაქონი, ხოლო მეორე თავდაპირველად უცნობი იყო, მოგვიანებით კ. გრიგოლიამ შეამჩნია, რომ ნუსხა დიდ მსგავსებას იჩენს ჭალაშვილისეულ ხელნაწერთან (გრიგოლია, 1954, გვ. 494; ქურციკიძე, 1990, გვ. 57).

მცხეთურ რედაქციაში მაჩაბლისეული ხელნაწერი, პირველ რიგში, იმით გამოირჩევა, რომ ის ჰიბრიდულია, რაც ნიშნავს იმას, რომ ხელნაწერი შეიცავს როგორც ძველ ისე ახალ ქართლის ცხოვრებას. ძველი ქართლის ცხოვრების ცნობების გადასაწერად, გადამწერი არჩილისეული ნუსხით სარგებლობდა, რომელშიც ასახული იყო ლეონტი მროველის თხზულების ნაკვეთიდან მოკიდებული „**შემოსვლა სპარსთა და მეფობა მირიანისი**“ და მთავრდებოდა ჟამთააღმწერლის უკანასკნელ სიტყვებამდე „**და დაიწყო მთიებმა აღმოჭირვებულად, ხოლო მე ენა ვერ მიძრავს საკურველისა და საშინელისა თქმად**“ (H-2135, 1735, გვ. 95-665). მაგალობლისძისეულ ხელნაწერთან შედარებით, მაჩაბლისეული ნუსხის ძველი ნაწილი დიდ მსგავსებას ასახავს მარიამისეული ხელნაწერის პირთან. მარიამისეული ხელნაწერის პირში არსებული კითხვა – სხვაობები, ხშირად მეორდება მაჩაბლისეულ ნუსხაში, მეორდება შეცდომებიც, მაგალითად:

მაგალობლისძისეული ხელნაწერი	მაჩაბლისეული ხელნაწერი	მარიამისეული ხელნაწერის პირი
<i>ყოღსოჲდა</i> (დ გამოყენება)	შეესწრა	შეესწრა
<i>მეყდაყოთ</i> (ვ გამოყენება)	მშვიდობით	მშვიდობით
<i>აქოყაღიო</i> (წ გამოყენება)	აწყუედილ	აწყუედილ
<i>რ~სიოდიო</i> (ჰურიანი)	ურიანი	ურიანი
<i>ჩიხიოთას</i> (ჩრდილოს)	ქართლოს	ქართლოს
<i>ყესოოდა</i> (შესლვად)	შესულა	შესულა
	ხელნაწერში დაშვებული შეცდომები (M, m)	
<i>აყაღ</i> (აშოტ)	აბოც	აბოც
<i>ვოღდშ</i> (გლეხად)	გითეხად	გითეხად
<i>აძიღვ შიქო</i> (არტაგ მეფე)	არცა გაამეფეს	არცა გაამეფეს
<i>საძიფიყო</i> (სარგებელ)	საძაგელ	საძაგელ
<i>მ(ე)შოოსე</i> (მამლისა)	მამულისა	მამულისა

ბუნებრივია, არსებობს სხვა მსგავსებებიც, რომელიც აქ შეგნებულად არ არის მოყვანილი, აღნიშნულთან დაკავშირებით მნიშვნელოვანი კვლევები განახორციელეს ს. ყაუხჩიშვილმა (1942, 1955), კ. გრიგოლიამ (1954), ც. ქურციკიძემ (1990).

რაც შეეხება მინაწერში დასახელებულ მეორე ხელნაწერს, რომლითაც სარგებლობდა მაჩაბელი, იგი კ. გრიგოლიამ აღმოაჩინა. აღნიშნული ხელნაწერი გახლავთ ჭალაშვილისეული ნუსხა. ბასილი ეზოსმოდღვრის თხზულება მხოლოდ ჭალაშვილისეულშია შემონახული, თუმცა ამ თხზულების ნაწილი, რომელიც მაჩაბელშიც არის ასახული, სიტყვა-სიტყვით მიყვება ჭალაშვილისას, სწორედ ამ პირველი დაკვირვებით გაჩნდა ეჭვი, რომ მაჩაბელმა თავისი ხელნაწერის შესავსებად ჭალაშვილის ნუსხა(ანდერძ-მინაწერის მიხედვით, მეორე ნუსხა) გამოიყენა (გრიგოლია, 1954, გვ. 490-491).

მცხეთური რედაქციის ძველი ნაწილი, როგორც ჩანს არჩილსაც ჰქონდა, გარკვეული დასაბუთებებითა და არგუმენტებით ისიც ჩანს, რომ მას (არჩილს) მარიამ დედოფლისეული ნუსხა გააჩნდა. არჩილი ვახტანგ V შაჰნავაზის ვაჟი იყო, ამიტომ სავსებით შესაძლებელია, რომ იგი გარკვეული პერიოდის შემდეგ მარიამისეული ხელნაწერის მფლობელი გამხდარიყო და თან წაეღო მოსკოვში მისი ცხოვრების პერიოდში, სწორედ ამ სახით უნდა მოხვედრილიყო გიორგი მაჩაბლის ხელთ აღნიშნული ნუსხა და იქიდან გადაეწერა. ჩვენთვის ცნობილია, რომ მაჩაბლისეული ხელნაწერის ძველი ვახტანგამდელი *ქართლის ცხოვრების* თხზულებები იწყება მირიან მეფით, ხოლო დასაწყისი ჭალაშვილისეული *ქართლის ცხოვრებიდან* არის შევსებული. ისმის კითხვა, თუ მაჩაბელი სარგებლობდა ძველი ნუსხით, არჩილის მიერ ნაქონით და ჩვენთვის ცნობილია, რომ ეს ნუსხა მარიამ დედოფლისეული ხელნაწერი უნდა ყოფილიყო, მაშინ რატომ არ აქვს ის შესავალშიც გამოყენებული და რატომ სარგებლობს ჭალაშვილისეული ნუსხიდან ამ ნაწილში? ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის ბიბლიოთეკაში, იოანე ბატონიშვილის ხელნაწერთა კოლექციაში მ. ქავთარიამ მიაკვლია ერთ საინტერესო ხელნაწერს, რომელიც შეიცავს მხოლოდ ორ თხზულებას: „თარგმანი დაბადებისათვის ცისა და ქუეყანისა და ადამისთვის“ და „შიშველ-მართალთათვის და ქუეყნისა საზომისათვის“ ხელნაწერი შედგება 37 ფურცლისგან, რომელსაც გააჩნია ერთი საინტერესო ანდერძ-მინაწერი, სადაც ვკითხულობთ, რომ მისი გამამწერი მაჩაბელია – „**ალიწერა გიორგი მაჩაბლის მიერ**“. ხელნაწერის მეფერილობა, კალიგრაფია, წერის სტილი, ფურცელი, აბსოლუტურად იდენტური ყოფილა მაჩაბლისეული *ქართლის ცხოვრებისა* (ქურციკიძე, 1990, გვ. 59). გარდა ამისა, ორივე აპოკრიფი, როგორც ი. ბატონიშვილი იუწყება, მარიამ დედოფლისეული *ქართლის ცხოვრების* თითქმის სიტყვა სიტყვით შესრულებული ხელნაწერია. ქურციკიძის მოსაზრებით, როდესაც გიორგი მაჩაბელმა აპოკრიფების გადმოწერა დაასრულა, შეამჩნია, რომ არჩილ მეფის ნუსხაში *მეფეთა ცხოვრებას* დასაწყისი აკლდა, რის გამოც საჭირო იყო ამ დანაკლისის შევსება, ხოლო ჭალაშვილისეული ნუსხა ამ მხრივ შერწყმული იყო შესავალთან, რის გამოც ავტორს მოუწია მისი ხელნაწერით სარგებლობა და არჩილ მეფის ნაქონ ხელნაწერში არსებული აპოკრიფების ჩანაცვლება. აქ, მაჩაბლისეული ხელნაწერის კიდევ ერთი უნიკალურობა შეიძლება აღინიშნოს: ხელნაწერი არსებულ *ქართველთა ცხოვრების* ნუსხათა შორის, არის ერთადერთი, რომელსაც გააჩნია სამი აპოკრიფი, აქედან ორი ძველი ქართველთა ცხოვრების ნაწილის და ერთი ვახტანგისეული ქართველთა ცხოვრებიდან.

მცხეთური რედაქციის სავარაუდო ქრონოლოგია დღეს არსებული მონაცემების
გათვალისწინებით

მცხეთურ რედაქციაში შემავალი ხელნაწერების საერთო დედანი
(ნუსხურად შესრულებული) 1546 წ (დღეს დღეობით დაკარგული)

მგალობლისძისეული ხელნაწერი
1697 წელი

გადმომხედრებული ნუსხა XVII სს
(დღეს დღეობით დაკარგული)

მარიამისეული ნუსხა (1634-1645 წ.) შემდგომ არჩილ მეფის ნაქონი (1662-1711 წ.)

მარიამისეული ნუსხის პირი XVIII ს

მაჩაბლისეული ნუსხა 1736 წ

დასკვნა

ანდერძ-მინაწერის მიხედვით 1697 წელს შესრულებული ხელნაწერის Q-1219-ის გადამწერი იოსებ მგალობლისძეა, შესაბამისად, ხელნაწერი მის სახელს უნდა ატარებდეს.

მგალობლისძისეული ხელნაწერი გადმოწერილია იმ დროს მცხეთაში დაცული ქართლის/ქართველთა ცხოვრებიდან.

მგალობლისძისეული ხელნაწერი (გარდა ანდერძ-მინაწერებისა) შესრულებულია ნუსხურად.

მარიამისეული ხელნაწერის პირი №S-30, შესაძლოა გადმოწერილი იყოს მარიამ დედოფლის დაკვეთით შესრულებული ქართლის ცხოვრების ხელნაწერიდან.

მარიამისეული ხელნაწერის პირი №S-30, ერთადერთი ხელნაწერია მცხეთურ რედაქციაში, რომელსაც წინ უძღვის 2 აპოკრიფული თხზულება – *განძთა ქვაბი და წმიდისა და ღ-თივ განბრძობილისა დიდისა ბასილისი თხრობა ევგელოს [მი]მართ მოძღურისა თუისისა შიშუელ მართალთათუის და ქუეყნისა საზომისათუის აღმოსავლითგან ვიდრე დასავლეთამდე*.

მაჩაბლისეული ხელნაწერის №H-2135 ანდერძ-მინაწერიდან ცნობილია, რომ არჩილ მეფეს გააჩნდა ნუსხა, რომელიც შესაძლებელია იყოს მარიამ დედოფლისეული ხელნაწერის ორიგინალი.

მაჩაბლისეული ხელნაწერი №H-2135 მცხეთურ რედაქციაში პირველ რიგში განსხვავებულია იმით, რომ ის ჰიბრიდულია.

მაჩაბლისეული ხელნაწერი №H-2135 მცხეთურ რედაქციაში მსგავსებას ავლენს მარიამისეული ხელნაწერის პირთან.

მაჩაბლისეული ხელნაწერის №H-2135 ძველ ნაწილს, გააჩნდა ორი აპოკრიფი, რომელიც ცალკე აღმოჩნდა.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ალასანია, გ. (1978). *ქათიბ ჩელები ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*. თბილისი.
- ალასანია, გ. (2013). *ქათიბ ჩელები ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ*. თბილისი.
- არახამია, გ. (1990). *ცხოვრებად და უწყებად ბაგრატიონიანთა*. ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები. ტ.VIII. თბილისი.
- ბაქრაძე, დ. (1885). *საქართველოს ისტორია*. ტფილისი.
- გრიგოლია, კ. (1947). *ქართლის ცხოვრების მაჩაბლისეული ხელნაწერი და მისი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის*. (ტ.VIII) თბილისი. მოამბე.
- გრიგოლია, კ. (1954). *ნარკვევები საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობიდან*. ტომი I. თბილისი.
- კიკნაძე, რ. (1987). *ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები*. ტ. VI. თბილისი.
- კლიშიაშვილი, აკ. (1960). „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ახალი ნუსხა 1697 წლისა. *მოამბე*. ტ. XXIV. №3. თბილისი. გვ. 371-376.
- მეტრეველი, რ. (2008). *ქართლის ცხოვრება*. თბილისი.
- სანაძე, მ. (2019). *ქართველთა ცხოვრება, წიგნი I, შესავალი ქართველთა ცხოვრებაში*. თბილისი.

ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა:

(1949). H კოლექცია, ტ.V. თბილისი

ქუთათელაძე, ი. (1923). *თბილისის უნივერსიტეტის მოამბე III*. თბილისი.

ქურციკიძე, ც. (1990). კვლავ „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერების აპოკრიფულ თხზულებათა შესახებ. *მაცნე*. №1. თბილისი. გვ. 49-64.

ქურციკიძე, ც. (1993). ქართლის ცხოვრების მარიამისეული ხელნაწერის შესახებ. *მაცნე*, №3-4. თბილისი. გვ. 109-122.

ყაუხჩიშვილი, ს. (1942). *ანასეული ქართლის ცხოვრება*. თბილისი.

ყაუხჩიშვილი, ს. (1955). *ქართლის ცხოვრება*. ტ. I თბილისი.

შანიძე, მ. (1992). *ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი*. ქართული საისტორიო მწერლობის ძეგლები. IX. თბილისი.

Q-1219 (1697). მგალობლისძისეული ქართლის ცხოვრება.

H-2135, (1736). მაჩაბლისეული ქართლის ცხოვრება.

S-30. მარიამისეული ხელნაწერის პირის ქართლის ცხოვრება.

S ფონდის აღწერილობა. (1959). ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ყოფილი ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზოგადოების (S) კოლექციისა. ტ. I. ელ. მეტრეველის რედაქციით. თბილისი. გვ. 41-45.

Натроева, А. (1900). *Мцхета и его соборъ Свѣти – цховели*. Тифлисъ.

კათოლიკოსთა სათვალავი შუა საუკუნეების ქართულ ისტორიოგრაფიაში

გონელი არახამია

საქართველოს უნივერსიტეტის ისტორიის
მეცნიერებათა დოქტორი
საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის
სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი
მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID: 0000-0003-4892-714X

აბსტრაქტი

ქართლის კათოლიკოსების სათვალავი შუა საუკუნეების ქართული ისტორიოგრაფიის პრობლემატიკაში სათანადო ადგილს იკავებდა.

დღემდე მოღწეულ ქართულ ისტორიულ თხზულებათა შორის უძველესი, სადაც ქართლის კათოლიკოსთა სათვალავია მოცემული, მოქცევა ქართლისაჲს ისტორიული ქრონიკაა. ქრონიკის ძირითად ტექსტში, სადაც თხრობა VII ს-ის 40-50-იანი წლებით მთავრდება, 20 კათოლიკოსია დასახელებული პეტრედან ევნონის ჩათვლით. თხზულებაში კათოლიკოსთა რიგი სინქრონიზებულია ქართლის საერო მმართველთა (მეფეთა და ერისმთავართა) რიგთან.

იმავე ქრონიკის ძირითად ტექსტს ბოლოში ერთვის კათოლიკოსთა ე.წ. დამატებითი სია სათვალავითურთ, რომელიც მოიცავს კათოლიკოსთა რიგს X ს-ის 70-იან წლებამდე. აღნიშნული დამატებითი სია, თავდაპირველად, ანუ დღეისათვის ცნობილი ხელნაწერების პროტოგრაფში ცალკე შეიცავდა იმ ცოლოსან კათოლიკოსთა (თავფაჩაგ :~ა; ევლალე :~ბ; იოველ:~გ; სამოველ:~დ; გეორგი:~ე; კვირიონ:~ვ; იზიდ-ბოზიდ:~ზ; თ(ევდორ)ე:~ქ; პეტრქ:~თ) სიას სათვალავითურთ (ერთიდან ცხრამდე), რომლებიც VII ს-ის 40-50-იან წლებამდე ანუ ზემოხსენებულ ევნონამდე მოღვაწეობდნენ და ცალკე ევნონის შემდგომი უმაღლესი იერარქების რიგსა და სათვალავს. შემდგომი ხანის გადამწერებმა ცოლოსანი კათოლიკოსები მიიჩნიეს ძირითად ტექსტში უკანასკნელი, მეოცე ნომრით აღნუსხული ევნონის შემდგომი ხანის კათოლიკოსებად და მათი რიგითი სათვალავი გააგრძელეს ევნონიდან მზარდი ნუმერაციით. ასე გაერთიანდა ევნონამდელი ცხრა კათოლიკოსი და ევნონის შემდგომი კათოლიკოსები ერთიანი სათვალავის ქვეშ. შუა საუკუნეების რედაქტორ-გადამწერთა აღნიშნულმა შეცდომამ გავლენა იქონია თანამედროვე ისტორიოგრაფიაზეც, რაც გამოიხატა იმაში, რომ საქართველოს კათოლიკოსთა დღეისათვის მიღებულ რიგში ევნონის მომდევნო იერარქებად დასახელებულნი არიან არარსებული თავფაჩაგ II, ევლალე II, იოველ II, კვირიონ II და ა. შ. აღნიშნული რიგი, ცხადია, გადასინჯვას მოითხოვს.

კათოლიკოსთა სათვალავი არ დასტურდება ძველ ქართლის ცხოვრებაში, სუმბატ დავითის-ძის თხზულებასა (XI ს.) და ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომში (XVIII ს.).

მეცნიერ კაცთა კომისიამ (XVIII ს. დასაწყისი) ძველი ქართლის ცხოვრებიდან უცვლელად გადმოიტანა კათოლიკოსთა რიგი პეტრედან თაბორის ჩათვლით და სიახლე, რაც საკითხის გაშუქებაში შეიტანა, სათვალავი იყო,

XI-XVIII სს. ქართული ისტორიოგრაფია კათოლიკოსთა სათვალავის შემუშავებაში მოქცევაჲს ისტორიული ქრონიკის ნააზრევს ვერ გასცდა. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ძველ ქართველ მემკვიდრეებს X საუკუნის ბოლო მეოთხედის შემდეგ არ უცდიათ გაემართათ ქართლის კათოლიკოსების თანმიმდევრული რიგი და პერსონალური შემადგენლობა, როგორც ეს ხორციელდებოდა მეფეების მიმართ.

აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ აღნიშნული მიმართულებით რა მემკვიდრეობაც დაგვიტოვეს ძველმა ქართველმა მემკვიდრეებმა საერთოდ საქართველოს ეკლესიისა და

კონკრეტულად უმაღლესი იერარქების მოღვაწეობის შესახებ უაღრესად მნიშვნელოვანია და ფასდაუდებელ სამსახურს უწევს თანამედროვე ისტორიოგრაფიას.

საკვანძო სიტყვები: ქართლის კათოლიკოსები, მოქცევაი ქართლისაი, ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება

ENUMERATION FOR CATHOLICOI OF KARTLI IN MEDIEVAL GEORGIAN HISTORIOGRAPHY

Goneli Arakhamia

PhD in History

University of Georgia

UG Tamaz Beradze Institute of

Georgian Studies, Chief Researcher

ORCID: 0000-0003-4892-714X

Abstract

For Georgian medieval historiography, enumeration for Catholicoi of Kartli has been a major problem.

“The Conversion of Kartli” (“Moktsevai Kartlisai”) is the oldest known example of a Georgian historical source that preserved the enumeration of the Catholicoi of Kartli. The main narrative of the chronicle, which concludes circa 650 AD, centers 20 Catholicoi, ranging from Peter to Eunone. The Catholicoi’s order is synchronized with that of the kings and “Erismtavaris” (literary “grand dukes”) of Kartli in the essay. So-called “additional list” comes at the conclusion of the main narrative. It includes Catholicoi’s numbered order up until the 970s. The list of married Catholicoi (Tavachag, Eulale, Joel, Samuel, Georgi, Kirion, Izid-Bozid, Tevdore, and Peter) who led the Georgian Orthodox Church until the years of 640–50, that is, before Eunone, was included individually in the protograph of the additional list. The list was followed by the numbered order of other high primates since Eunone. Later scribes have misidentified those married Catholicoi as post-Eunone ones and combined them under a single numbering. Then-made mistake has also influenced modern historiography, which was manifested in the fact that the non-existent Tvarachung II, Eulale II, Joel II, Kirion II, etc., are listed as the following hierarchs of the Georgian Catholicoi’s rank. Apparently, the previously mentioned order and numbering require revision.

Keywords: Catholicoi of Kartli, The Conversion of Kartli, Vakhushti Batonishvili, Life of Kartli

საქართველოს ეკლესიის უმაღლესი იერარქების (ჯერ ქართლის მთავარეპისკოპოსების, შემდეგ კათოლიკოსების) სათვალავი შუა საუკუნეების ქართული ისტორიოგრაფიის პრობლემატიკაში სათანადო ადგილს იკავებდა.

დღეისათვის მოღწეულ ისტორიულ თხზულებებს შორის, სადაც აღნიშნული საკითხი განხილული, უძველესია *მოქცევაჲ ქართლისაჲს* ისტორიული ქრონიკა, იგი წმ. ნინოს ცხოვრების მოკლე რედაქციასაც შეიცავს და დღემდე ოთხი ხელნაწერთაა მოღწეული. მათგან ორი (N/Sin. geo- 48 და N/Sin. geo- 50) X ს-ის დასაწყისშია გადაწერილი (ალექსიძე, 2011, გვ. 132, 167), მესამე (შატერდული) – X ს-ის 70-იან წლებში (შანიძე, გიუნაშვილი, 1979, გვ. 26), მეოთხე (ჭელიშური) – XIV-XV საუკუნეებში (ყუბანიშვილი, 1940, გვ. 91-101). აღნიშნული ქრონიკა, რომელიც მოგვითხრობს ამბებს ალექსანდრე მაკედონელის კავკასიაში ლაშქრობიდან VII ს-ის 40-იან წლებამდე (ბოლოში ერთვის ქართლის დიდ ერისთავთა და კათოლიკოსთა მშრალი სია), შეიცავს ქართლის წარმართ და ქრისტიან მეფეთა, ერისთავთა, მთავარეპისკოპოსთა და კათოლიკოსთა შესახებ ცნობებს.

ქართლის მთავარეპისკოპოსთა შესახებ ცნობები შემონახულია *მოქცევაჲ ქართლისაჲს* ზემოთ დასახელებული ოთხი ხელნაწერიდან სამში (მეოთხეს, სახელდობრ, N/Sin. geo-50-ს შესაბამისი ფურცლები აკლია), სადაც მოცემულია მთავარეპისკოპოსთა რიგი, მაგრამ სათვალავის გარეშე. აღნიშნულ რედაქციებში გვაქვს მთავარეპისკოპოსთა შემაჯამებელი ცომა, რომლის თანახმად ქართლის პირველი ქრისტიანი მეფიდან (მირიანი) და პირველი ეპისკოპოსიდან (იოანე) მათე ქრისტიან მეფემდე (ვახტანგ გორგასალი) და პირველი კათოლიკოსის (პეტრე) კურთხევამდე „მეფენი გარდაცვალებულ იყვნენ ათნი და მთავარეპისკოპოსნი ათცამეტნი“ (*მოქცევაჲ ქართლისაჲს*, 1963, გვ. 93; *მოქცევაჲ ქართლისაჲს*, 2007, გვ. 18). შემაჯამებელი ცნობა ზუსტად ასახავს ტექსტში დასახელებულ მეფეთა და მთავარეპისკოპოსთა რიცხვს.

განსხვავებული ვითარებაა კათოლიკოსებთან დაკავშირებით. *მოქცევაჲს* სინური ხელნაწერების შემორჩენილ ტექსტებში კათოლიკოსთა სათვალავი თანმიმდევრულად არის წარმოდგენილი. ამ განცხადებას არ ეწინააღმდეგება აღნიშნული ხელნაწერების ტექსტობრივი ხარვეზი. საქმე ისაა, რომ N/Sin. geo-48 ხელნაწერის შემონახულ ტექსტში იხსენიება პირველი შვიდი კათოლიკოსი (პეტრედან საბიას ჩათვლით, ამის შემდეგ ფურცლები აკლია), მაგრამ N/Sin. geo-50-ში ტექსტობრივი ხარვეზი მთავრდება და თხრობა განახლებულია სწორედ იქიდან, სადაც პირველის თხრობა წყდება (იხ. აქვე, ცხრილი № 1), ხოლო ორივე ნუსხის დაკარგულ ნაწილებში, სავარაუდოდ, მოხსენიებულ კათოლიკოსთა რიგს, პერსონალიას და თანმიმდევრობას სრულად წარმოგვიდგენს შატერდული და ნაწილობრივ ჭელიშური ხელნაწერები (იხ. აქვე, ცხრილი № 1).

ცხრილი № 1

№ რიგზე	კათოლიკოსის სახელი	ს ა თ ვ ა ლ ა ვ ი			
		N/Sin. geo- 48	N/Sin. geo- 50	შატერდული	ჭელიშური
1	პეტრე	პირველი	ტექსტობრივი ხარვეზი	პირველი	პირველი
2	სამოელი	აღნიშნული არაა	ტექსტობრივი ხარვეზი	აღნიშნული არაა	ტექსტის შემოკლების გამო კათოლიკოსები არ იხსენიებიან
3	პეტრე	მესამე	ტექსტობრივი ხარვეზი	აღნიშნული არაა	„.....“
4	სამოელი	მეოთხე	ტექსტობრივი ხარვეზი	აღნიშნული არაა	„“

5	თავფაჩავ	მეხუთე	ტექსტობრივი ხარვეზი	აღნიშნული არაა	„,“
6	ჩიმაგა	მეექუსე	ტექსტობრივი ხარვეზი	~ვ (6)	„,“
7	საბია	მეშვდღ	ზ (7)	აღნიშნული არაა	აღნიშნული არაა
8	ვვლალე	ტექსტობრივი ხარვეზი	ჭ (8)	აღნიშნული არაა	კათოლიკოსი არ იხსენიება
9	მაკარი	ტექსტობრივი ხარვეზი	არ იკითხება	აღნიშნული არაა	აღნიშნული არაა
10	სამოელი	ტექსტობრივი ხარვეზი	აღნიშნული არაა	აღნიშნული არაა	კათოლიკოსი არ იხსენიება
11	სიმონ-პეტრე	ტექსტობრივი ხარვეზი	აღნიშნული არაა	აღნიშნული არაა	კათოლიკოსი არ იხსენიება
12	სამოველი	ტექსტობრივი ხარვეზი	ი~ბ (12)	აღნიშნული არაა	მეათორმეტე
13	სამოელ სხვა	ტექსტობრივი ხარვეზი	აღნიშნული არაა	აღნიშნული არაა	კათოლიკოსი არ იხსენიება
14	ბართლომე	ტექსტობრივი ხარვეზი	ი~დ (14)	აღნიშნული არაა	მეათორმეტე
15	ბართლომე	ტექსტობრივი ხარვეზი	ი~ე (15)	აღნიშნული არაა	:იე: (15)
16	იოვანე	ტექსტობრივი ხარვეზი	ი~ვ (16)	აღნიშნული არაა	:ივ: (16)
17	ბაბილა	ტექსტობრივი ხარვეზი	ი~ზ (17)	აღნიშნული არაა	:იზ: (17)
18	თაბორ	ტექსტობრივი ხარვეზი	ი~ჭ (18)	აღნიშნული არაა	:იჭ: (18)
19	სამოველ	ტექსტობრივი ხარვეზი	ი~თ (19)	აღნიშნული არაა	აღნიშნული არაა
20	ევნონ	ტექსტობრივი ხარვეზი	~კ (20)	აღნიშნული არაა	აღნიშნული არაა

როგორც ვხედავთ, N/Sin.geo-48 მეოთხე კათოლიკოსის („სამოელი“) სახელი გამოტოვებულია; მე-7 კათოლიკოსის სახელი ხელნაწერებში ასე იკითხება: საბია (N/Sin.geo- 48), „...ბია“ (N/Sin.geo-50), დასაბია (შატბერდული), საბია (ჭელიშური); მე-13 კათოლიკოსის სახელისთვის დართული განმარტება ხელნაწერების მიხედვით ასე იკითხება: „სამოელ სხვა“ (N/Sin.geo- 50), „სამოელვე სხვა“ (შატბერდული). N/Sin.geo-50-ში ტექსტის დაზიანების გამო მე-10 კათოლიკოსის სახელის მხოლოდ დასაწყისი ასონიშანი „ს“ იკითხება; მე-15 კათოლიკოსის შესახებ შატბერდულში წერია: „ბართლომე მეორედ“.

სინური ხელნაწერების დედნები, სადაც სრული სახითაა წარმოდგენილი კათოლიკოსთა სათვალავი, როგორც ითქვა, X ს-ის დასაწყისშია გადაწერილი სხვადასხვა ხელნაწერებიდან (იხ. ალექსიძე, 2019, გვ. 23-28). მათი დედნების არსებობა IX ს-ის მიწურულისათვის თავისთავად ცხადია. ასე რომ, მოცემულ ისტორიული ქრონიკაში კათოლიკოსთა სათვალავი, თუ უფრო ადრე არა, IX ს-ის ბოლოსათვის უკვე იყო.

დღეისათვის მოღწეული ხელნაწერების მონაცემები მოწმობენ, რომ მათი პროტოგრაფი კათოლიკოსთა სათვალავს უდავოდ შეიცავდა.

დროთა განმავლობაში მოქცევადს გადამწერთა მხრიდან კათოლიკოსთა სათვალავის მიმართ ყურადღების მოღწევა შეიმჩნევა. ასე, X ს-ის 70-იან წლებში გადაწერილ შატბერდულ ხელნაწერში კათოლიკოსთა რიგითი სათვალავი უმეტეს შემთხვევაში მითითებული არაა – აღნიშნულია მხოლოდ ორი მათგანის, პეტრეს და ჩიმაგას რიგითი სათვალავი (იხ. აქვე, ცხრილი № 1). ძნელი სათქმელია, ეს ნაკლებობა დედნისაა თუ თავად შატბერდული ხელნაწერის გადამწერის უყურადღებობის შედეგი.

ჭელიშურ რედაქციაში ტექსტი ერთგან ისეა შემოკლებული, რომ სხვა ნუსხების (N/Sin.geo-48 და შატბერდული) რიგით II-VI კათოლიკოსები დასახელებული არაა. მასში არ იხსენიებიან სხვა ხელნაწერებში (N/Sin.geo- 50 და შატბერდული) დასახელებული შემდეგი კათოლიკოსები: ევლალე (რიგით მეოთხე), სამოელი (რიგით მეათე), სიმონ-პეტრე (რიგით მეთერთმეტე) და სამოელ „სხუად“ (რიგით მეცამეტე); იმავე რედაქციაში რამდენიმე კათოლიკოსი (საბია, მაკარი, სამოელ და ევნონ) სათვალავის გარეშეა დასახელებული. მაგრამ აღსანიშნავია ისიც, რომ ის რამდენიმე სათვალავი, რომლებიც აქ წარმოდგენილია, ზუსტად ემთხვევა N/Sin.geo-50 ხელნაწერისას.

შემოთქმული საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ თუ უფრო ადრე არა, IX ს-ის ბოლოს მოქცევადს ისტორიულ ქრონიკაში წარმოდგენილი იყო კათოლიკოსთა რიგი სათვალავითურთ. დღეისათვის მოღწეულ ხელნაწერთა შორის კათოლიკოსთა აღნიშნული რიგი სრული სახით, მაგრამ ფრაგმენტული სათვალავით შატბერდულმა შემოგვინახა, ხოლო სრულ სათვალავს რიგთან ერთად წარმოგვიდგენს სინური ხელნაწერების მონაცემთა ერთობლიობა, რასაც ამ საკითხში ემოწმება შატბერდული და ჭელიშური ხელნაწერების ფრაგმენტული მონაცემები.

მოქცევადს ისტორიული ქრონიკის ძირითად ტექსტს ბოლოში ერთვის ერისთავებისა და კათოლიკოსების მშრალი სია.

შევხებით კათოლიკოსთა სიას. უკანასკნელი კათოლიკოსი, რომელიც ქრონიკის ძირითად ტექსტში იხსენიება, არის ევნონი, სათვალავით მე-20. კათოლიკოსთა დამატებითი სია, რომელიც ძირითად ტექსტს უშუალოდ მოსდევს, იწყება ცოლოსანი კათოლიკოსების ჩამონათვალით, რომელთა რაოდენობა შეადგენს ცხრას. მოვიტანთ ტექსტს ხელნაწერების მიხედვით:

სინური (N/sin.geo-50)	ჭელიშური	შატბერდული
ხოლო კათალიკოზნი, რომელნი ევნუსითგან მოღმართ იყვნეს: თავფაჩაგ : კ-ა; ევლალი :კ-ბ; იოველ :კ-გ; სამოველ :კ-დ; გიორგი :კ-ე; კვირიონ :კ-ვ; იზიდ- ბოზიდ :კ-ზ; თევდორე :კ-ჟ; პეტრე :კ-თ; ესე თ:-ნი ცოლოსანნი იყვნეს“ (მოქცევად ქართლისად, 2007, გვ. 21).	ხოლო კათალიკოზნი თვობითგ[ა]ნ ¹ იყ[ვ]ნეს: თავფაჩაგ: კ-ა; ავლალი:კ-ბ; იოველ:კ-გ; სამოელ:კ-დ; გიორგი:კ-ე; კვირიონ:კ-ვ; იზიბოდა:კ-ზ; თ(თევდორ) ე :კ-ჟ; პეტრე :კ-თ; ესენი ცოლოსანნი იყვნეს“ (მოქცევად ქართლისად, 1963, გვ. 97).	ხოლო კათალიკოზნი, რომელ ევნონისითგან მომართ იყვნეს: თავფაჩაგ :~ა; ევლალე :~ბ; იოველ:~გ; სამოველ:~დ; გეორგი:~ე; კვირიონ:~ვ; იზიდ-ბოზიდ:~ზ; თ(ევდორ) ე:~ჟ; პეტრე:~თ; ესე ცხრანი ცოლოსანნი იყვნეს“ (მოქცევად ქართლისად, 1963, გვ. 97).

ჩვენს ყურადღებას იქცევს სინური და შატბერდული ნუსხების ჩვენება, რომ ცოლოსანი კათოლიკოსები მოღვაწეობდნენ „ევნუსითგან მოღმართ“/„ევნონისითგან მომართ“². იმის

¹ “თვობითგ[ა]ნ” მცდარი წაკითხვაა სიტყვისა „ევნონისითგან“. შდრ. იქვე: „ხოლო ჟუმლად ევნოსისითგან მოღმართ იყვნეს კათალიკოზნი: მ-ე“ (მოქცევად ქართლისად, 1963, გვ. 97).

² სინური ხელნაწერის „მოღმართ“ ფორმას შატბერდულში შეესაბამება „მომართ“, რაც პირველის შეკუმშული ვარიანტია. მართალია, ჭელიშურს ეს სიტყვა აქ აკლია, მაგრამ ცოტა ქვემოთ, კათოლიკოსთა რაოდენობის შემაჯამებელ ფრაზაში ეს სიტყვა („მოღმართ“) დასტურდება.

გათვალისწინებით, რომ ძველ ქართულში „მოღმართ“/„მომართ“ აღნიშნავს მიმართულებას საწყისი წერტილიდან მთქმელისაკენ, ტექსტი გვეუბნება, რომ ჩამოთვლილი ცხრა კათოლიკოსი მოღვაწეობდა ევნონის შემდგომ. მაგრამ რეალური ვითარება სხვაგვარია. ნუსხებში ჩამოთვლილი ცოლოსანი კათოლიკოსები ევნონის შემდგომში კი არა, მისი წინამორბედები არიან (კაკაბაძე, 1928, გვ. 30; სანაძე, 2019, გვ. 436; არახამია, 2020, გვ. 155-156). ამას მოწმობს ქრონიკის ძირითადი ტექსტის მონაცემებისა და ცოლოსან კათოლიკოსთა სიის შედარება, საიდანაც ჩანს, რომ ცხრა ცოლოსანი კათოლიკოსიდან ოთხი – თავფაჩაგ, ევლალე, სამოელ და პეტრე (ქრონიკით: სიმონ-პეტრე) დასახელებულია ქრონიკის ძირითად ტექსტში ევნონის წინამორბედ კათოლიკოსთა შორის. ერთ-ერთი ცოლოსანი კათოლიკოსის კვრიონის შესახებ ამავე აზრს ირიბად ადასტურებს XIII ს. სომეხი მემკვიდრის მხითარ აირივანეცის თხზულებაში დაცული ქართველ მთავარეპისკოპოსთა და კათოლიკოსთა სია, რომელიც შედგენილია *ქართლის ცხოვრების* სომხური თარგმანისა (XII ს.) და ზოგი სხვა, დღეისათვის უცნობი წყაროს მონაცემების საფუძველზე. აღნიშნულ სიაში კვრიონი (კირიონის ფორმით) დასახელებულია ევლალესა (მხითარ აირივანეცით „ელთა“) და მაკარს შორის (მხითარ აირივანეცი, 1990, გვ. 15, 32), ანუ ევნონის წინამორბედ კათოლიკოსთა რიგში. ასევე ვახუშტი ბაგრატიონთან (ვახუშტი, 1973, გვ. 120, სქოლიო 2).

ქრონიკის ძირითად ტექსტში არ გვხვდება ცოლოსანთა სიის ხუთი კათოლიკოსი: იოველ, გიორგი, კვრიონ, იზიდ-ბოზიდ და თევდორე. რით უნდა უნდა აიხსნას ეს გარემოება? ცალსახა პასუხი ამ კიხვაზე არ არსებობს. სავარაუდოა ორი ვარიანტი: 1. შესაძლოა, აღნიშნული ხუთი კათოლიკოსი დასახელებული იყო კიდევ *მოქცევაჲს* ისტორიული ქრონიკის ძირითადი ტექსტის არქეტიპში და ბოლოში დართული ცოლოსნების სია ამ არქეტიპის მონაცემების მიხედვით შეადგინეს, მოგვიანებით კი, ჩვენთვის უცნობი მიზეზებით, ამოიღეს ძირითადი ტექსტიდან, ხოლო ბოლოში დართული სია უცვლელი დარჩა, რამაც მოგვცა სხვაობა სიასა და ძირითად ტექსტს შორის; 2. დასაშვებია ისიც, რომ აღნიშნული ხუთი კათოლიკოსის შესახებ არაფერი ყოფილიყო ნათქვამი *მოქცევაჲს* ისტორიული ქრონიკის ძირითად ტექსტში და სია შეედგინათ მისგან დამოუკიდებელი სხვა წყაროს/წყაროების მიხედვით, ორივეგან ოთხი კათოლიკოსის იდენტურობა კი უბრალო დამთხვევა იყოს. საკონტროლო მასალის უქონლობის გამო ორივე შესაძლებლობა თანაბარი უფლებისაა. ასევე გაურკვეველია აღნიშნული სიის შემდგენელმა ამ ცხრა კათოლიკოსის ცოლოსნობის შესახებ ინფორმაცია ისტორიული ქრონიკის ტექსტიდან მიიღო თუ სხვა წყაროდან. ფაქტია, რომ დღეისათვის ცნობილი ხელნაწერები, შესაბამისად, მათი დედნები ასეთ ცნობას არ შეიცავენ.

მაგრამ ერთი რამ ცხადია: საიდანაც არ უნდა მომდინარეობდეს ცოლოსან კათოლიკოსთა სია, მასში დასახელებული კათოლიკოსების მოღვაწეობა ევნონის წინარე ხანაში იგულისხმება.

ზემოთქმული გვკარნახობს, რომ ნუსხების ჩვენება „მოღმართ“/„მომართ“ დამახინჯებული ფორმაა მისი საპირისპირო მნიშვნელობის მქონე სიტყვისა „მიღმართ“/„მიმართ“, რომელიც ცოლოსან კათოლიკოსთა მოღვაწეობას ევნონის წინარე ხანაში ათავსებს და ასე თუ ისე შესაბამისობაშია ქრონიკის ძირითადი ტექსტის მონაცემებთან.

აღნიშნული დამახინჯების გზა ასე შეიძლება წარმოვიდგინოთ: ისტორიული ქრონიკის რომელიმე ადრეული ხელნაწერის გადაშწერმა თუ რედაქტორმა ძირითად ტექსტში დასახელებულ კათოლიკოსთაგან ცალკე გამოყო ცოლოსანნი და მათი სია აღნიშნულ ტექსტს ბოლოში დაურთო. იქვე დააბუსტა მათი მოღვაწეობის ხანა ძირითადი ტექსტში მოხსენიებული უკანასკნელი კათოლიკოსის ევნონის ზეობაზე მითითებით – „ევნონისითგან მიღმართ“. მანვე აღნიშნულ სიაში ჩამოთვლილ კათოლიკოსებს მისცა ცალკე, ძირითადი ტექსტისგან დამოუკიდებელი რიგითი სათვალავი პირველიდან ცხრამდე, რისი ნაკვალევიც შატბერდულ ნუსხაში შემორჩა. შემდგომში პირვანდელი წაკითხვა „ევნონისითგან მიღმართ“ ერთ-ერთი გვიანდელი ნუსხის გადაშწერმა შეცდომით წაიკითხა როგორც „ევნონისითგან მოღმართ“, ხოლო რიგითი სათვალავი ცოლოსანი კათოლიკოსების სიისა უცვლელი დატოვა. სწორედ ეს ეტაპი შემოგვინახა შატბერდულმა ნუსხამ. შემდგომი ხანის გადაშწერმა, რომლის ხელთ არსებულ დედანში უკვე ეწერა „ევნონისითგან მოღმართ“, ცოლოსანი კათოლიკოსები მიიჩნია ძირითად ტექსტში უკანასკნელი, მეოცე ნომრით აღნუსხული ევნონის შემდგომი ხანის კათოლიკოსებად და მათი რიგითი სათვალავი გააგრძელა ევნონიდან მზარდი ნუმერაციით 21-დან

29-ის ჩათვლით, რომელიც შემოინახეს სინურმა და ჭელიშურმა ნუსხებმა.

ამრიგად, ისტორიული ქრონიკის განსახილველი ფრაზა – „ვენონისითგან მოღმართ“ – გვიანდელი გადამწერების მიერ ნებისთი თუ უნებლიედ გადასხვაფერებული წაკითხვა პირვანდელი ფორმისა „ვენონისითგან მიღმართ“.

ცოლოსან კათოლიკოსთა ჩამონათვალის შემაჯამებელ სიტყვებს – „ესე თ:-ნი/ცხრანი ცოლოსანნი იყვნეს“ – ჭელიშურსა და შატბერდულში მოსდევს სიტყვა „მერმე“ (არ ჩანს ვის ან რის „მერმე“) და კათოლიკოსების სია. მოვიტანთ ტექსტებს ნუსხების მიხედვით:

სინური (N/Sin.geo-50)	ჭელიშური	შატბერდული
[...პეტრე :კ-თ. ესე :-თ:-ნი ცოლოსანი იყვნეს]. კათალიკოზნი იყვნეს მერმე მამა: ლ; იოვანე: ლ-ა; გრიგოლ: ლ-ბ; კლემენტოზ: ლ-გ; სარმეან: ლ-დ; თალელე: ლ-ე; სამოველ: ლ-ვ; კვრილე:ლ-ზ; გრიგოლ : ლ-ჭ; სამოველ :ლ-თ; გიორგი:-მ; გაბრიელ:მ-ა; ილარიონ:მ-ბ; არსენ დიდი: მ-გ; ევსუქი რომელმან გაახლა მცხეთად: მ-დ; ბასილი.	[...პეტრე :კ-თ; ესე ცოლოსანნი იყვნეს]	„[...პეტრე :~თ; ესე ცხრანი ცოლოსანნი იყვნეს]. მერმე მამა :~ა; იოვანე :~ბ; გრიგოლ :~გ; კლემენტოზი :~დ; სარმეან :~ე; თალელე :~ვ; სამოველ :~ზ; კვრილე :~ჭ; გრიგოლ :~თ; სამოველ : ~ი; გეორგი :ი-ა; გაბრიელ :ი-ბ; ილარიონ :ი-გ; არსენი :ი-დ; ევსუქი :ი-ე; ბასილი :ი-ვ; მიქაელ :ი-ზ; დავით :ი-ჭ; არსენი :ით“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1963, გვ. 97).
ხოლო ამის შემდგომად ვინცა შეიცვალეზოდეს კათალიკოზთაგან, იწერებოდის (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 2007, გვ. 21).	ხოლო ჟუმლად ევნოსისითგან მოღმართ იყვნეს კათალიკოზნი: მ-ე ¹ . ხოლო ამის შემდგომად ვინცა შეიცვ[ა] ლებოდის კათალიკოზთაგანი, იწერებოდის“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1963, გვ. 97-98).	

ყურადღებას იქცევს ნუსხებში წარმოდგენილი ნუმერაცია. შატბერდულში „მერმეს“ შემდეგ აღნუსხული კათალიკოსების ნუმერაცია თავიდან იწყება: „მერმეს“ შემდეგ დასახელებული პირველი კათალიკოსი მამა აღნუსხულია პირველი (:~ა) ნომრით და ასე თანამიმდევრულად 29-ის (ი-თ) ჩათვლით. აქ ცოლოსანი კათალიკოსების სიისგან გამიჯნულია ვილაცის ან რაღაცის „მერმე“ მოსაყდრე კათალიკოსები. ხოლო სინურ ნუსხაში, სადაც ცოლოსანი კათალიკოსების ნუმერაცია შეთანხმებულია ძირითადი ტექსტისა და ცოლოსანთა დამატებითი სიის გაერთიანებულ სათვალავთან და პირდაპირ აგრძელებს მას, დასახელებული კათალიკოსი მამა აღნუსხულია 30-ე ნომრით და

¹ როგორც ზ. ალექსიძე შენიშნავს, გადამწერის შეცდომაა ჭელიშური რედაქციის ფრაზა: „ხოლო ჟუმლად ევნოსისითგან მოღმართ იყვნეს კათალიკოზნი: მ-ე (45)“. გადამწერმა, როგორც ჩანს, აღარ გადაწერა მთლიანი სია და ბოლო, ორმოცდამეხუთე კათალიკოსზე მითითება ევნოსისგან ათვლილად მიიჩნია (ალექსიძე, 2011, გვ. 221), რაც ტექსტისადმი ზერელე დამოკიდებულების შედეგია (ალექსიძე, 2011, გვ. 165-166) და არა მისი დედნის ნაკლულობის (ალექსიძე, 2011, გვ. 165).

ასე თანამიმდევრულად ბოლომდე. იგივე იგულისხმება ჭელიშური ნუსხის დედანშიც (ალექსიძე, 2011, გვ. 165).

ამკარაა, რომ ჭელიშურის დედანსა და სინურში კათოლიკოსთა დამატებითი სიის ნუმერაცია არ შეესაბამება კათოლიკოსთა რეალურ რიცხვს, რადგანაც ამ სიის პირველი ცხრა კათოლიკოსი ევონის წინარე ხანაში მოღვაწეობდნენ. ევონის შემდგომი კათოლიკოსების რეალური სია მამათი იწყება. აღნიშნული სია და ნუმერაცია პირვანდელი სახით შემონახულია შატერდულში, სადაც, ზემოთ შემოთავაზებული შესწორების („ევონისითგან მიღმართ“) გათვალისწინებით, ერთმანეთისგან იმიჯნება ევონის წინამორბედი ცოლოსანი კათოლიკოსები და მისი მომდევნო კათოლიკოსები მათი ცალ-ცალკე აღნუსხვით, რის შემდეგაც გასაგები ხდება თუ რა იგულისხმება უმაღლესი იერარქების ამ ორი ჯგუფის ჩამონათვალს შორის ჩასმულ სიტყვაში „მერმე“. ცხადია, იგულისხმება ევონის „მერმე“.

როგორც ვხედავთ, მოქცევაჲს ისტორიული ქრონიკის გადამწერებმა თუ რედაქტორებმა ძეგლის მანუსკრიპტული ისტორიის გარკვეულ ეტაპზე დაუშვეს შეცდომა, როდესაც ცოლოსან კათოლიკოსთა ცალკე სია სათვალავით მიაბეს ძირითადი ტექსტის ოცეულს. ამან წარმოშვა სხვა შეცდომაც, კერძოდ, ევონის შემდგომ კათოლიკოსთა რიგში, სრულიად უმართებულოდ, ხელმეორედ აღმოჩნდნენ ევონამდე მოღვაწე კათოლიკოსები: თავფაჩაგი, ევლალე, იოველ, სამოველ, გეორგი, კვრიონ, იზიდ-ბოზიდი, თევდორე და პეტრე.

შუა საუკუნეების რედაქტორ-გადამწერთა შეცდომამ გავლენა იქონია თანამედროვე ისტორიოგრაფიაზეც, რაც გამოიხატა იმაში, რომ აღნიშნული ცხრა კათოლიკოსი სპეციალურ გამოკვლევებში, ენციკლოპედიებსა თუ საეკლესიო კალენდრებში ევონის შემდგომი ხანის (VII-VIII სს.) იერარქებად არიან წარმოდგენილნი. ეს ხარვეზი დღეისათვის გამოსწორებულია (იხ. სანაძე, 2019).

როგორც ვხედავთ, მოქცევაჲ ქართლისაჲს ისტორიული ქრონიკის ძირითადი ტექსტი, სადაც თხრობა VII ს-ის 40-50-იანი წლებით მთავრდება, 20 კათოლიკოსია დასახელებული. არ ვიცით აღნიშნულ კათოლიკოსთა რიგითი სათვალავი, რომელიც მეტნაკლები სისრულით დღეისათვის ცნობილ X საუკუნის სამ და XIII-XIV სს. ერთ ხელნაწერში, თხზულების შემდგენელს ეკუთვნის თუ გვიანდელი რედაქტორის ნახელავია, მაგრამ მისი არსებობა ტექსტში IX ს-ის ბოლოსთვის ეჭვსგარეშეა. VII ს-ის 40-50-იან წლებზე შეწყვეტილი თხრობის გაგრძელება არავის უცდია, მაგრამ მოგვიანო ხანის რედაქტორები თუ გადამწერები ზრუნავდნენ თხზულების ბოლოს დასახელებული კათოლიკოსის შემდგომი იერარქების აღნუსხვაზე, რისი შედეგიც არის დღეისათვის ცნობილ ხელნაწერებში ძირითადი ტექსტის ბოლოს დართული კათოლიკოსების მშრალი სია. როგორც ითქვა, ჯერ დაურთავთ ძირითადი ტექსტის თხრობის ქრონოლოგიურ ფარგლებში (პირველი კათოლიკოსიდან, პეტრედან ევონამდე ანუ „ევონისითგან მიღმართ“) მოღვაწე ცხრა ცოლოსანი კათოლიკოსის ჩამონათვალი თითოეულის რიგითი სათვალავის მითითებით (ერთიდან ცხრამდე). ამ ჩამონათვალის შემდეგ დაუწყიათ ევონის მომდევნო კათოლიკოსების აღნუსხვა, რაც, იწყება სიტყვით „მერმე“, იგულისხმება ევონის „მერმე“. ამ დამატებითი სიის კათოლიკოსების რიგითი სათვალავი თავიდან იწყებოდა.

X ს-ის დასწყისამდე ჩვენთვის უცნობია ამ დამატებითი სიის შევსების პროცესის დეტალები და არ გვაქვს პასუხი კითხვებზე -სიაში აღიწერებოდა ყოველი ახალი კათოლიკოსი თუ სიის შევსება ხდებოდა ორი ან მეტი გარდაცვლილი კათოლიკოსის სახელით ანუ კათოლიკოსების სახელები სათითაოდ შეჰქონდათ თუ ჯგუფურად? სად, რომელ წიგნთსაცავში დაცულ ხელნაწერში ხდებოდა აღნიშნული სიის შევსება? ამას აკეთებდა შესაბამისი ვალდებულებით აღჭურვილი პირი თუ ეს საქმე თხზულების გადამწერებისთვის იყო მინდობილი? დანამდვილებით რაც ვიცით ისაა, რომ სიის შევსებას სავალდებულო ხასიათი ჰქონია: N/Sin.geo-50 ხელნაწერის ბოლოს ვკითხულობთ: „ხოლო ამისა (იგულისხმება ბოლოს დასახელებული ბასილი კათოლიკოსი გ. ა.) შემდგომად ვინცა შეიცვალეზოდის, იწერებოდის“ (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 2007, გვ. 21). იგივე წერია ჭელიშური ნუსხის დამატებითი სიის ბოლოს (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1963, გვ. 97-98). ვიცით ისიც, რომ N/Sin.geo-50 ხელნაწერის დედანი იწერებოდა დამატებითი სიის ბოლოს დასახელებული ბასილი კათოლიკოსის სიცოცხლეში და სიაშიც ეს უკანასკნელი გადამწერის მიერაა შეტანილი (ალექსიძე, 2019, გვ. 27-28).

დღეისათვის ცნობილი ხელნაწერების მიხედვით, დამატებითი სიის შევსება შატბერდული ხელნაწერით წყდება გადამწერის თანამედროვე კათოლიკოსით (არსენი მეორე) (მოქცევაჲ ქართლისაჲ, 1963, გვ. 97). ჭელიშური ნუსხა, რომელიც XIII-XIV სს-ში გადაწერილია X ს-ის დასაწყისის დედნიდან, დამატებითი სიის დედნისეული ვერსიით კმაყოფილდება. ჭელიშურის გადამწერს არ უცდია კათოლიკოსთა დედნისეული სია გაეგრძელებინა და თავის დრომდე მოეყვანა. ეს არ უცდია არც N/Sin.geo-50 ხელნაწერის გადამწერს, რომელიც გარკვეული დროით დაშორებული იყო დედნისეული სიის ბოლოს დასახელებული ბასილი კათოლიკოსის ხანას.

მიუხედავად არაერთი პასუხაუცემელი კითხვისა, ის მაინც აშკარაა, რომ კათოლიკოსთა რიგი და სათვალავი *მოქცევაჲს* ისტორიულმა ქრონიკამ X ს-ის 70-იან წლებამდე მოიყვანა.

აღსანიშნავია, რომ მთავარეპისკოპოსთა და კათოლიკოსთა რიგი *მოქცევაჲს* ისტორიული ქრონიკის ძირითად ტექსტში სინქრონიზირებულია მეფეთა და ერისთავთა რიგთან: ყოველი მეფისა და ერისთავის (მეფობის გაუქმების შემდეგ) შესახებ თხრობაში დასახელებულია მისი თანამედროვე უმაღლესი საეკლესიო იერარქი.

ძველ ქართლის ცხოვრებაში კათოლიკოსთა რიგი, ისევე, როგორც *მოქცევაჲს* ისტორიულ ქრონიკაში, თანმიმდევრულად არის წარმოდგენილი პეტრედან (პირველი) თაბორის ჩათვლით, მაგრამ რიგის პერსონალური შემადგენლობა განსხვავებულია *მოქცევაჲსაგან*, სახელდობრ, მასში არ იხსენიებიან მესამე პეტრე, მეოთხე სამოველ, მეთერთმეტე სამოველ, მეთექვსმეტე ბართლომე. ძველ ქართლის არ გვხვდება, აგრეთვე, *მოქცევაჲსეული* მეცხრამეტე სამოველ და მეოცე ევონ (ქართლის ცხოვრება, 2008).

ძველ ქართლის ცხოვრებაში თაბორის (მეთვრამეტე) შემდგომ კათოლიკოსი დავით აღმაშენებლის (1089-1125) მეფობის ხანამდე არ იხსენიება. აქედან გიორგი ბრწყინვალის გამეფებამდე მოხსენიებულია რამდენიმე კათოლიკოსი (ქართლის ცხოვრება, 2008, გვ. 340, 400, 423, 452, 454, 458, 461, 485, 486, 488, 502, 572, 615, 619, 727).

ძველ ქართლის ცხოვრებაში საქართველოს კათოლიკოსთა რიგითი სათვალავის არც ერთი შემთხვევა არ დასტურდება. მაგრამ გვაქვს კათოლიკოსთა რაოდენობის შემაჯამებელი ცნობა, რომლის თანახმად მირიან მეფის დროიდან ფარსმან სხუაჲსა და კათოლიკოს ევლალეს დროს იოანე შუამდინარელისა და მისი მოწაფეების ქართლში მოსვლამდე „გარდაჲდეს წელნი ორასნი და მეფენი გარდაიცვალნეს ათოთხმეტნი და ვახტანგისითგან გარდაიცვალნეს კათალიკოზნი რვანი“ (ქართლის ცხოვრება, 2008, გვ. 223-224). აღნიშნული შემაჯამებელი ცნობის მითითება, რომ „ვახტანგისითგან“ resp. პეტრე კათოლიკოსიდან ევლალემდე (ჩათვლით) რვა კათოლიკოსი შეიცვალა, შეუსაბამოა ტექსტთან, სადაც ევლალეს ჩათვლით სულ ექვსი კათოლიკოსია დასახელებული – პეტრე, სამოველ, თავფეჩაგ, ჩირმაგ, საბა, ევლალი (ქართლის ცხოვრება, 2008, გვ. 214, 215, 221, 222, 223, 224, 225, 228, 229, 232, 235). ეს წინააღმდეგობა შენიშნა „მეცნიერ კაცთა“ კომისიამ და თავის ტექსტში ევლალე მეექვსე კათოლიკოსად დაასახელა (იხ. ქვემოთ). ამავე დროს ეს ინფორმაცია ზუსტად პასუხობს *მოქცევაჲს* ისტორიული ქრონიკის მონაცემებს, რომლის თანახმად, ევლალი რიგით მე-8 კათოლიკოსია. ძველი ქართლის ცხოვრების აღნიშნული ცნობის წარმომავლობა შემდგომ დაკვირვებას მოითხოვს.

სუმბატ დავითის-ძე (XI ს.), რომელიც თავის თხზულებაში *მოქცევაჲ ქართლისაჲს* ისტორიული ქრონიკითაც სარგებლობდა, ამ უკანასკნელს მისდევს კათოლიკოსთა რიგში მე-11 სვიმონ-პეტრედან მე-20 ევონის ჩათვლით, მაგრამ რიგითი სათვალავის გარეშე (იხ. სუმბატ დავითის-ძე, 1990, გვ. 40-43).

„მეცნიერ კაცთა“ კომისიამ ძველი ქართლის ცხოვრებიდან უცვლელად გადმოიტანა კათოლიკოსთა რიგი პეტრედან თაბორის ჩათვლით და სიახლე, რაც საკითხის გაშუქებაში შეიტანა, სათვალავი იყო, რაც კარგად ჩანს აქვე მოტანილი ცხრილიდან.

ცხრილი № 3.

კათოლიკოსთა რიგითი სათვალავი	ახალი ქართლის ცხოვრება, 2017, გვ.
პირველი კათალიკოზი პეტრე	157, 159
~ბ: კათალიკოზი სამოელ	162
~გ: კათალიკოზი თავფეჩაგ	163
~დ: კათალიკოზი ჩირმაგ	163
~ე: კათალიკოზი საბა	164
~ვ: კათალიკოზი ევლაიოს	172
~ზ: კათალიკოზი მაკარი	173
~ჭ: კათალიკოზი სვიმონ	175
~თ: კათალიკოზი სამოელ	175
~ი: კათალიკოზი სამოელ	177
ი~ა: კათალიკოზი ბართლომე	177
ი~ბ: კათალიკოზი იოანე	179
ი~გ: კათალიკოზი ბაბილა	179
ი~დ: კათალიკოზი თაბორ	180, 183

ცხრილში მოტანილი სათვალავი ახალი ქართლის ცხოვრების ტექსტის არშიებზეა გატანილი ისე, როგორც თანამოსახელე მეფეთა სათვალავი.

ახალ ქართლის ცხოვრებაშიც, დიდი ქრონოლოგიური შუალედის შემდეგ, დავით აღმაშენებლის დროიდან გიორგი ბრწყინვალის გამეფებამდე (1318 წ.), ძველი ქართლის ცხოვრების კვალდაკვალ, არაერთი კათოლიკოსია დასახელებული, ოღონდ სათვალავის გარეშე (იხ. ახალი ქართლის ცხოვრება, 2017, გვ. 263; ახალი ქართლის ცხოვრება, 2019, გვ. 26, 27, 84, 170, 221, 223, 227, 230-249).

ამავე დროს „მეცნიერ კაცთა“ კომისიამ კვლავ ააღორძინა კარგა ხნით მივიწყებული მეთოდი, რომელსაც მოქცევად ისტორიული ქრონიკის შემდგენელი მისდევდა ქართლის ეკლესიის უმაღლეს იერარქთა რიგის დადგენაში. კომისიამ თავის მიერვე შედგენილ XIV-XVII საუკუნეების ისტორიაში მოგვცა ქართლის კათოლიკოსთა რიგის სინქრონიზაცია ქართველ მეფეთა რიგთან ბაგრატ მეხუთიდან (1360-1395) დაწყებული სვიმონ დიდის (1556-1569, 1578-1599 წწ.) ჩათვლით (იხ. ახალი ქართლის ცხოვრება, 2020, გვ. 3, 8, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 27, 30, 33, 44, 97, 99, 115), თუმცა მათი რიგითი სათვალავი არ მოუცია.

ვახუშტი ბაგრატიონი, რომელიც ფართოდ იყენებდა ახალი ქართლის ცხოვრების ვახტანგისეულ რედაქციას (ჯანაშვილისეულ და ჭალაშვილისეულ ნუსხებს) ამ უკანასკნელისგან განსხვავებით, კათოლიკოსთა სათვალავს არ იძლევა.

როგორც ვხედავთ, დღეისათვის მოღწეულ ძველ ქართულ ისტორიულ თხზულებათა შორის, სადაც კათოლიკოსთა სათვალავია მოცემული, მოქცევად ქართლისაჲს ისტორიული ქრონიკაა. აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ XI-XVIII სს. ქართული ისტორიოგრაფია კათოლიკოსთა სათვალავის შემუშავებაში მოქცევად ისტორიული ქრონიკის ნააზრევს ვერ გასცდა. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ძველ ქართველ მემკვიდრეებს (ყოველ შემთხვევაში, დღეისათვის ცნობილი ძეგლების მიხედვით) X საუკუნის ბოლო მეოთხედის შემდეგ არ უცდიათ გაემართათ საქართველოს კათოლიკოსების თანმიმდევრული რიგი და პერსონალური შემადგენლობა, როგორც ეს ხორციელდებოდა მეფეების მიმართ. სწორედ ამის შედეგია ის გარემოება, რომ ქვეყნის ზოგადი ისტორიის ამსახველ თხზულებებში (ძველი და ახალი ქართლის ცხოვრება, ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომი) საქართველოს ეკლესიის უმაღლესი იერარქების რიგის თანმიმდევრობა თაბორის შემდეგ ხარვეზებითაა წარმოდგენილი, ხოლო კათოლიკოსთა სათვალავი იმავე თაბორის ჩათვლით ზოგან (ახალი ქართლის ცხოვრება)

გვაქვს, ზოგან – (ძველი ქართლის ცხოვრება, ვახუშტი ბაგრატიონის ნაშრომი) არა.

აქვე უნდა ითქვას ისიც, რომ აღნიშნული მიმართულებით რა მემკვიდრეობაც დაგვიტოვეს ძველმა ქართველმა მემკვიდრეებმა, რაც მათ ქალაქებში გადაიტანეს და მივიწყებას გადაარჩინეს საერთოდ საქართველოს ეკლესიისა და, კონკრეტულად, უმაღლესი იერარქების მოღვაწეობის შესახებ, უაღრესად მნიშვნელოვანია და ფასდაუდებელ სამსახურს უწევს თანამედროვე ისტორიოგრაფიას.

გამოყენებული ლიტერატურა

აირივანეცი, მხითარ. (1990). *ქრონოგრაფიული ისტორია*. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა. თბილისი.

ალექსიძე, ზ. (2011). *ქრისტიანული კავკასია*. ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი. 2. თბილისი.

ალექსიძე, ზ. (2019). *საქმენი იოვანე ზედაზნელისანი და მარტვლობად აბიბოს ნეკრესელისად*. სინური რედაქციები. თბილისი.

არახამია, გ. (2020). მოქცევაჲ ქართლისაჲს ისტორიული ქრონიკის პროტოგრაფის აღდგენი-სათვის. *მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის*. № 2. თბილისი.

ახალი ქართლის ცხოვრება ვახტანგისეული რედაქცია. ტ. I. (2017). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ. თბილისი.

ახალი ქართლის ცხოვრება. ვახტანგისეული რედაქცია. ტ. II. (2019). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ. თბილისი.

ახალი ქართლის ცხოვრება. ვახტანგისეული რედაქცია. ტ. III. (2020). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ. თბილისი.

ბატონიშვილი ვახუშტი. (1973). *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი.

კაკაბაძე, ს. (1928). *ძიებანი ქართველთა IV-VII საუკუნის ისტორიის შესახებ*. საისტორიო კრებული. II. ტფილისი.

მოქცევაჲ ქართლისაჲ. (1963). ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები. I (V-X სს.). დასაბეჭდად მოამზადეს ი. აბულაძემ, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯიამ, ც. ქურციკიძემ, ც. ჭანკიევმა და ც. ჭლამაიამ ი. აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. თბილისი.

მოქცევაჲ ქართლისაჲ. *ახლად აღმოჩენილი სინური რედაქციები*. (2007). გამოსცა და წინასიტყვაობა დაურთო ზაზა ალექსიძემ. თბილისი.

სანაძე, მ. (2019). *ქართველთა ცხოვრება*. წ. I. თბილისი.

ქართლის ცხოვრება. (2008). მთავარი რედაქტორი რ. მეტრეველი. თბილისი.

სუმბატ დავითის-ძე. *ცხოვრება და უწყება ბაგრატონიანთა*. (1990). ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გონელი არახამიამ. თბილისი.

ყუბანეიშვილი, ს. (1940). „*მოქცევაჲ ქართლისაჲს*“ ჭელიშური რედაქცია. თბილისის უნივერსიტეტის პრომები. XII. თბილისი.

შანიძე, მზ., გიუნაშვილი, ელ. (1979). *შესავალი. შატბერდის კრებული*. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა. თბილისი.

აღწას მოსახსენიებელი კრამიტები ბებრისციხისა და სამთავისის ტაძრიდან, როგორც ისტორიული წყარო

ქეთევან დიღმელაშვილი

ისტორიის დოქტორი

საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის

დაცვის ეროვნული სააგენტოს სპეციალისტი

ORCID: 0009-0000-3329-9676

აბსტრაქტი

სტატია ეხება 2007 წ-ს ბებრისციხეზე და 2012 წ-ს სამთავისის ტაძარში აღმოჩენილ ბრტყელ კრამიტებს, რომლებიც ერთი ყალიბითაა დამზადებული და რომლებზეც რელიეფურად დატანილია სავედრებელი წარწერა: „ქრისტე შეიწყალე აღწა“. ისტორიულ საბუთებში ამ სახელის მქონე თავად-აზნაურებიდან, რომელთაც შესწევდათ უნარი და შესაძლებლობა გარკვეული სამუშაოების სანაცვლოდ უფლისთვის სული შეევედრებინათ, მხოლოდ ორი პიროვნებაა ცნობილი: ერთი კახელი აზნაური აღწა ხერხეულიძე XV ს-ის მეორე ნახევარში, ხოლო მეორე აღწა ზედგინიძე, XVI ს-ის პირველ ნახევარში, თაყა ამილახვრის ძმა. ვინაიდან კრამიტები სწორედ საამილახვროს ტერიტორიაზე მდებარე პუნქტებში აღმოჩნდა და ამავე დროს, იმავე ისტორიული საბუთებით, აღწა ძმასთან ერთად სამთავისისა და შიომღვიმის ტაძრებისთვის ქონების შემწირველად გვევლინება, ვფიქრობთ, სამთავისისა და ბებრისციხეში აღმოჩენილ კრამიტებზე სწორედ აღწა ზედგინიძე უნდა იხსენიებოდეს. ამის სასარგებლოდ მეტყველებს ისიც, რომ აღწა და თაყა ზედგინიძეების დედა – გაიანე, სამთავისის საამშენებლო წარწერის მიხედვით, ტაძრის ხელახლა მაშენებელი გახლდათ.

კრამიტებზე მოხსენიებული აღწას გაიგივება აღწა ზედგინიძესთან დამატებით აზუსტებს საქართველოს ისტორიის კიდევ რამდენიმე უცნობ დეტალს. კერძოდ: ირკვევა, რომ სამთავისის განახლების პროცესში ამირინდო ზედგინიძის მთელი ოჯახი ყოფილა ჩართული. სამთავისის რეაბილიტაციის პარალელურად ზედგინიძეებს გარკვეული სარემონტო სამუშაოები უწარმოებიათ ბებრისციხეზეც (კონკრეტულად კი ეს აღწას უნდა უკავშირდებოდეს). ამასთან, ცხადია, ბებრისციხეზე კრამიტით კოშკებს ვერ დახურავდნენ, გამოდის, კრამიტით ეკლესია უნდა ყოფილიყო დახურული. დღეის მდგომარეობით, ეკლესიის კვალი ბებრისციხეზე არ იკითხება, თუმცა, ციხეზე აღმოჩენილი წარწერიანი კრამიტები, კირქვის პატარა ფილა ჯვრის გამოსახულებით და ასევე გვიანი შუა საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი ცისფრად მოჭიქული ღარიანი კრამიტი მეტყველებს, რომ ციხეში კარის სამლოცველო უნდა მდგარიყო. როგორც ჩანს, სწორედ მისი, სულ მცირე, სახურავის განახლება მომხდარა აღწა ზედგინიძის მიერ. ეს კი იმას ნიშნავს, რომ ბებრისციხე XVI ს-ის დასაწყისში მოქმედი ციხეა და ის ამილახვრების საკუთრებას წარმოადგენს.

საკვანძო სიტყვები: ბებრისციხე, სამთავისის ტაძარი, კრამიტი, წარწერა, აღწა ზედგინიძე, თაყა ამილახვრი

THE TILES WITH THE INSCRIPTIONS OF ARNA FROM BEBRISTSIKHE AND FROM THE CHURCH OF SAMTAVISI AS THE HISTORICAL SOURCE

Ketevan Digmelashvili

PhD in History

Specialist at the National Agency for
Cultural Heritage Preservation of Georgia

ORCID: 0009-0000-3329-9676

Abstract

The article concerns the mould-made tiles with the inscription: “Christ, have mercy on Arna” that first emerged in 2007 in Bebristsikhe and in 2012 in the Samtavisi church. In Georgian historical sources, only two nobles are named Arna. The first is Arna Kherkheulidze, a 15th-century Kakhetian nobleman, and the second is Arna Zedginidze, the brother of Takha Amilakhori, from the 16th century. We believe that Arna Zedginidze is the same person mentioned on the tiles of Samtavisi and Bebristsikhe because the tiles were found in the territory of Saamilakhoro, and Arna and his brother Takha were donors to the Samtavisi and Shiomghvime churches at the same time. Our opinion is supported by the fact that Samtavisi’s reconstruction was funded by Gaiané, the mother of Takha and Arna.

It is made clear by the Samtavro and Bebristsikhe tiles that Amirindo Zedginidze’s entire family participated in the reconstruction of Samtavisi. At the same time, they were producing works in Bebristsikhe. The tiles with inscriptions, the glazed tile, and the relief of the cross discovered in the Bebristsikhe area indicate that there should have been a small church in the fortress, but there is no remnant of it today.

Keywords: Bebristsikhe, Samtavisi’s church, tile, inscription, Aghnia Zedginidze, Takha Amilakhori

2007-2008 წწ-ში ბებრისციხის არქეოლოგიური გათხრების დროს დონჟონის ნაშალ ფენაში აღმოჩენილ კრამიტებს შორის არის ბრტყელი კრამიტის 22 ფრაგმენტი, რომლებზეც გამოწვამდე, ყალიბით დატანილია ასომთავრული ასოები. კრამიტების რეკონსტრუქციის შედეგად მოხერხდა მათზე დატანილი წარწერების აღდგენა, რომელიც ასე იკითხება: „ქრისტე შეიწყალე აღნა“ (სურ.1-1). მათგან პირველი ორი სიტყვა – ქრისტე და შეიწყალე – ქარაგმითაა დატანილი, ხოლო „აღნა“ – ქარაგმის გარეშე, სრულად წერია. ანალოგიური წარწერის მქონე კრამიტი დაცულია შ. ამირანაშვილის სახელობის ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში (სურ.1-2) და გამოქვეყნებული აქვს ჯ. ჭლამაიას, რომელთანაც კრამიტის წარმომავლობის ადგილად დასახელებულია ქვემოჭალის ჯვარპატიოსნის ეკლესია და მკვლევარს დათარიღებული აქვს XVII საუკუნით (ჭლამაია, 1980, გვ. 48, 105). ამ მონაცემზე დაყრდნობით, ასევე, ისტორიული ცნობებისა და ვითარების გათვალისწინებით, თავის დროს, ბებრისციხის გათხრებისადმი მიძღვნილ პუბლიკაციაში, ჩვენ მიერ კრამიტების დამზადების ადგილად მოაზრებულ იქნა ამილახვართა რეზიდენციასთან ახლოს მდებარე სახელოსნო, ხოლო პერიოდად გვიკი ამილახვრის მოღვაწეობა, რომელიც ცნობილი იყო თავისი საამშენებლო საქმიანობით (ნიკოლაიშვილი, სიხარულიძე, დიღმელაშვილი, პაპიძე, & პაპიძე, 2009, გვ. 85-87). მაშინ ჩვენ სიტყვა აღნას ასახსნელად გავყევით მსჯელობას, რომ ეს უნდა ყოფილიყო სახელის შემოკლებული ფორმა, რომლიდანაც მაშინვე, ან შემდგომ პერიოდში წარმოდგა გვარი აღნაშვილი და ისტორიულ საბუთებში ამ გვარის მოხსენიების მიხედვით, ყველაზე შესაფერის არეალად, რასთანაც უნდა დაგვეკავშირებინა ბებრისციხესა და ქვემოჭალაში აღმოჩენილი კრამიტები, მივიჩნიეთ კასპი და მისი შემოგარენი, ანუ ქვემოჭალასთან ახლოს მდებარე დასახლებული პუნქტები (ნიკოლაიშვილი, სიხარულიძე, დიღმელაშვილი, პაპიძე, & პაპიძე, 2009, გვ. 85-87). თუმცა, მოგვიანებით გამოვლენილმა რიგმა ფაქტორებმა ზოგიერთი იმდროინდელი მოსაზრება გადასახედი გახადა.

კერძოდ, 2012 წ. სამთავისის ტაძრის წინასარეაბილიტაციო კვლევითი სამუშაოების დროს ტაძრის ჩრდილოეთ პასტოფორიუმში, იატაკის სიღრმეში აღმოჩნდა 3 ბრტყელი კრამიტი¹ ანალოგიური შინაარსის წარწერით: „ქრისტე შეიწყალე აღნა“ (სურ.1-3,4,5). რაც მთავარია, გრაფემები ანალოგიური მოყვანილობის და ზომისაა ბებრისციხესა და ხელოვნების მუზეუმში დაცულ კრამიტზე შესრულებული ასოებისა. სამთავისის კრამიტებზეც ასევე სარკისებურადაა დაწერილი ქრისტე შეიწყალე, ხოლო აღნა – სწორად. ცხადია, საქმე გაქვს სამივე შემთხვევაში იდენტურ კრამიტებთან, რომლებიც ერთ სახელოსნოში და ერთდროულად დამზადებული უნდა იყოს. თუ ბებრისციხის შემთხვევაში კრამიტები ნაშალ ფენაშია აღმოჩენილი და ამდენად, მათი ზუსტი პერიოდის განსაზღვრა შეუძლებელია, სამთავისში, როგორც აღინიშნა, ისინი აღმოჩნდა ჩრდილოეთი სამკვეთლოს იატაკის სიღრმეში. ცხადია, აქ კრამიტების, დალექვა მაშინ უნდა მომხდარიყო, როცა ტაძარმა გარკვეული დაზიანება განიცადა.

როგორც ცნობილია, სამთავისი ის ბედნიერი შემთხვევაა, როცა ტაძრის მშენებლობისა და გადაკეთებების შესახებ ინფორმაციას ტაძრის წარწერები გვაწვდიან. ამ წარწერების მიხედვით ვიცით, რომ სამთავისის გუმბათიანი ეკლესია 1030 წ. სამთავნელ ეპისკოპოსს ილარიონ ყანჩაველს აუგია, ხოლო 1168 წელს იოანე სამთავნელს მისთვის კარიბჭე მიუშენებია. დასავლეთ კედელში ჩადგმული კიდევ ორი წარწერით ცნობილია, რომ ტაძარზე აღმშენებლობითი სამუშაოები ჩაუტარებია ამილახვრის მეუღლეს, მეფის ასულსა და სიაოშის დედას – გაიანეს. ხოლო ტაძრის ფრესკული წარწერით ცნობილია, რომ 1679 წ. გივი ამილახვრის სახსრებით ტაძარი მოუხატავს მელიტონ სამთავნელ ეპისკოპოსს (ზაქარაია, 1990, გვ. 9-12).

ტაძრის საამშენებლო წარწერებიდან მხოლოდ გაიანეს და სიაოშის წარწერებს არ ახლავს თარიღი და არც მეფის სახელია ნახსენები, რომელიც ზუსტად მიანიშნებდა გაიანეს ვინაობას. თუმცა, 1508 წ. ბაგრატ მეფის დის, გაიანეს შიომღვიმისადმი კასპის მიწების შეწირულობის სიგელსა (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. IV., 2016, გვ. 32-33) და გელათის მონასტრის სოხასტერის ღვთისმშობლის ხატის წარწერაზე დაყრდნობით (ჟორდანიას, 1897, გვ. 354) მიჩნეულია, რომ გაიანე ბაგრატ

¹ კრამიტების აღმოჩენის ზუსტი ადგილის შესახებ ინფორმაცია მოგვაწოდა ტაძრის წინასარეაბილიტაციო სამუშაოებში ჩართულმა ხელოვნებათმცოდნე გიორგი გაგომიძემ, რისთვისაც მას მადლობას მოვასხენებთ. კრამიტის სამივე ნიმუში ამჟამად დაცულია საქართველოს უნივერსიტეტის არქეოლოგიის კაბინეტში.

მეორე იმერთა მეფის, იგივე ბაგრატ მეექვსე ქართლის მეფის (1466-1478 წწ) და გახლდათ, რომელიც ცოლად ჰყავდა ბაგრატ მეფის თანამედროვე მოხელეს ამირინდო ამილახორს (ბარნაველი, 1951, გვ. 571-578). ამდენად, სამთავისის ტაძრის მეორედ აღმენებაც XV ს-ის ბოლო მესამედში უნდა მომხდარიყო (პ. კარბელაშვილის მოსაზრებით, გაიანემ ტაძარი აღადგინა უზუნ-ჰასანის 1477 წ. შემოსევის შემდეგ (ბარნაველი, 1951, გვ. 576). როგორც ხელოვნებათმცოდნეები მიუთითებენ, სწორედ ამ ხელმეორე მშენებლობის დროს აღდგა, ნაწილობრივ, ჩრდილოეთის კედელი, ხოლო დასავლეთის კედელი და გუმბათი – სრულად (Севеков, 1963, გვ. 197-206), ცხადია ამხელა სამუშაოების შემდეგ ახლიდან დაიხურებოდა ტაძარი.

აღნას კრამიტების დათარიღებისთვის და კუთვნილების გასარკვევად მნიშვნელოვანია იმის იდენტიფიცირება, ვინაა მასზე მოხსენიებული აღნა.

ქართულ წყაროებში ამ სახელის აღნია ფორმით მოხსენიების მხოლოდ ოთხი შემთხვევაა და-დასტურებული. მათგან ქრონოლოგიურად პირველია 1464-1476 წწ-ების შეწირულობის სიგელი გიორგი და ალექსანდრე კახთა მეფეებისა სვეტიცხოვლისადმი, რომლითაც მეფეებმა საკათალიკოსო ტაძარს შესწირეს კახეთში ახალმოშენე ძმები ხერხეულიძეები – ჯავჰანა, აღნია და გოგა (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. III, 2014, გვ. 142-143).

მეორე ესაა 1513 წ-ის შეწირულობის წიგნი თაყა ამილახორისა სამთავისის ტაძრისადმი, რომლითაც, თაყა ზედგინიძე, რომელიც სიგელის გაცემის მომენტში ფლობდა ამილახორის თანამდებობას, ძმასთან აღნიასთან ერთად, გარდაცვლილი ძმების ზედგინის და შიაოშის სულის საოხად, სამთავისის ტაძარს სწირავს სოფელ ნადარბაზევს, კასპსა და რეხში ვენახს (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. IV., 2016, გვ. 48-50). მესამე 1523 წ-ის შეწირულობის წიგნია იმავე თაყა ამილახორისა შიომღვიმისადმი, რომლითაც თაყა, მისი მეუღლე ულუმპია და ძმა აღნია, თაყას გარდაცვლილი შვილის ბეჟანის (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, IV, 2016, გვ. 93)¹ სა-აღაპოდ შიომღვიმეს სწირავენ კასპსა და ქვეშე ვენახს და თბილისში ვაჭარს თავისი სახლ-კარითა და ქულბაქებით. საბუთს ბოლოში თაყასთან ერთად აღნიას ხელრთვა და დამოწმებაც აქვს (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, IV, 2016, გვ. 90-94). მეოთხე ცნობა კი დაცულია გერგეტის სამების სულთა მათიანის XV ს-ის მინაწერის სახით, რომლითაც სულის შენდობაა მოთხოვნილი ამირინდო ამილახორის (ამავე მინაწერებით თითქოს მის მეუღლედ იხსენიება დესპინა-ხათუნი) და მისი შვილების: თაყა ზედგინიძე-ამილახორის, სიაუშის, აღნას, დემეტრესა და ზევდგინისათვის (ჟორდანი, 1897, გვ. 206; შარაშენიძე, 1954). სამთავისისა და შიომღვიმისადმი დაწერილი წიგნები და გერგეტის სამების სულთა მათიანის მინაწერები ერთი და იგივე ოჯახს ეხება და შესაბამისად, მათში მოხსენიებული აღნიაც იგივე პიროვნებაა – ამირინდო ამილახორისა და გაიანეს შვილი და თაყა ამილახორის ძმა.

ამ ორი ისტორიული პიროვნებიდან კახეთში ახლად ჩასახლებული აზნაურის თაყა ხერხეულიძის დაკავშირება სამთავისთან და ბებრისციხესთან, ვფიქრობთ, აზრს მოკლებულია, რადგან მას არც ხელი მიუწვდებოდა ტერიტორიული და ფეოდალური საკუთრების თვალსაზრისით ამ ტერიტორიებზე და არც ფინანსური შესაძლებლობა უნდა ჰქონოდა იმდენი, რომ სამშენებლო ან სარემონტო სამუშაოები დაეფინანსებინა ასე შორს.

რაც შეეხება აღნია ზედგინიძეს, ვფიქრობთ, სრულიად შესაძლებელია, რომ ის ძმასთან – თაყა ამილახორთან ერთად მოვიპოროთ ზედგინიძეთა კუთვნილ საფეოდალოში არა მხოლოდ როგორც ტაძრებისთვის ქონების შემწირველად, არამედ ქტიტორადაც. თუ გავითვალისწინებთ, იმას, რომ სამთავისის ტაძრის ხელმეორედ მაშენებელი წარწერის მიხედვით ამირინდო ამილახორის მეუღლე გაიანე გახლდათ, ანუ თაყა და აღნია ზედგინიძეების დედა, სრულებით შესაძლებელია, რომ დედასთან ერთად შვილებიც ყოფილიყვნენ ჩართული ტაძრის საამშენებლო პროცესში. არაა გამორიცხული, რომ გაიანეს, რომელიც 1508 წლისთვის უკვე შიომღვიმეშია შემონახვნიებული სამუშაოების დამთავრება ვერ მოესწრო და ეს საქმე უკვე შვილებს – აღნასა და მის ძმას – თაყა ამილახორს დაესრულებინათ. მით

¹ ამავე სიგელით, ბეჟანი შიომღვიმეში ყოფილა დაკრძალული, მის საფლავზე 12 საუფლო დღესასწაულის დროს წირვა აღევლინებოდა და სანთელი ინთებოდა (ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. IV., 2016, გვ. 93).

უფრო, რომ შესრულებული სამუშაოები მასშტაბური იყო და გულისხმობდა როგორც ჩრდილოეთის კედლის ნაწილობრივ აღდგენას, ისე დასავლეთის კედლისა და გუმბათის სრულ აღდგენას (Северов, 1963, გვ. 197-206).

ამდენად, სამთავისის სამკვეთლოში აღმოჩენილი სამი კრამიტი, ვფიქრობთ, აღნა ბედგინიძეს უნდა უკავშირდებოდეს, რომლის ნაწილი ტაძრის გადახურვაში ჩასართავად უნდა ყოფილიყო განკუთვნილი.

კრამიტები სამთავისშივე, ტაძრის ეზოში მდებარე კერამიკის სახელოსნოში უნდა იყოს დამზადებული, რომელიც 2007-2010 წლების გათხრების დროს აღმოჩნდა. სახელოსნოს ქერაში დაფიქსირებული კრამიტები მოწმობს, რომ აქ არა მხოლოდ ჭურჭელი, არამედ სამშენებლო კერამიკაც უმზადებიათ (ბერიკაშვილი, 2011, გვ. 168).

ვინაიდან, როგორც აღინიშნა, სამთავისსა და ბებრისციხეზე აღმოჩენილი აღნას წარწერიანი კრამიტები იდენტურია, გამოდის, რომ ბებრისციხეზე აღმოჩენილი წარწერიანი კრამიტებიც აღნა ბედგინიძეს უკავშირდება და შესაბამისად, ან სამთავისშია დამზადებული ან ბებრისციხესა თუ მის მიმდებარედ არსებულ სახელოსნოში, იმავე ყალიბით და ან იმავე ოსტატის მიერ, რომელიც სამთავისის რეაბილიტაციაში იყო ჩართული. თუმცა, ვინაიდან ამ დროისთვის არც ბებრისციხეზე და არც უშუალოდ მის შემოგარენში გვიან შუა საუკუნეებში კერამიკის სახელოსნო დადასტურებული არ არის, ამ მოსაზრების მხარდასაჭერად არაფერი მეტყველებს.

ცალკე საკითხია, რა მიზნით აღმოჩნდა ბებრისციხეში ეს კრამიტები? ცხადია, ციხის დონჟონი და კოშკები კრამიტით დახურული ვერ იქნებოდა. იდგა თუ არა ციხეში სამლოცველო, რომელზეც უნდა ყოფილიყო გამოყენებული აქ აღმოჩენილი წარწერიანი კრამიტები, ამაზე პირდაპირი მონაცემები არ არსებობს, რადგან ციხე სრულად არაა შესწავლილი და ტაძრის არსებობაზე აქ ამჟამად არაფერი მიანიშნებს. ერთადერთი რითაც შეიძლება ვარაუდი გამოითქვას, დონჟონის აღმოსავლეთი კედლის პერიმეტრზე, ძირში აღმოჩენილი ქვის მცირე ფილაა ტოლმკლავა ჯვრის რელიეფური გამოსახულებით და ცისფრად მოჭიქული ღარიანი კრამიტი, რომელიც თავისი ფორმით, გამოწვით და ჭიქურის ფერით განვითარებული შუა საუკუნეების ბოლოსა და გვიანი შუა საუკუნეების დასაწყისის პერიოდით უნდა დათარიღდეს და რომლის მსგავსი ჭიქური კრამიტებით, როგორც წესი, ტაძრებია დახურული (ნიკოლაიშვილი, სიხარულიძე, დიდმელაშვილი, პაპიძე, & პაპიძე, 2009, გვ. 44, 75).

ბებრისციხის ისტორიის შესახებ ინფორმაცია სულ ორიოდ ცნობით შემოიფარგლება: ერთია ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა, რომ ბელტისციხე (იგივე ბებრისციხე) არდამ ერისთავმა ააშენა (ვახუშტი, 1973, გვ. 356), ხოლო მეორე დაცულია ლაშა-გიორგის მემკვიდრეთაგან, რომლის თანახმადაც ბებრისციხეში 1156 წ. გარდაიცვალა მეფე დემეტრე I (ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრე, 1955, გვ. 357). ეს ფაქტი მიუთითებს, რომ XI-XII სს-ებში ციხე არათუ მოქმედია, არამედ მას მეფის მასპინძლობაც შეუძლია. ციხის ბორცვზე გარკვეული ნაგებობების არსებობა უკვე ელინისტური ხანიდან დასტურდება. V-VI სს-ებში ციხის კოშკების ტერიტორიაზე სამეურნეო და სხვადასხვა დანიშნულების ნაგებობა მდგარა, რომელთა ნაშთები არქეოლოგიური გათხრების დროს აღმოჩნდა. ეს ნაგებობები ძლიერი ხანძრითაა დანგრეული, რაც ვფიქრობთ, სპარსელთა შემოსევის დროს უნდა მომხდარიყო VI საუკუნეში. ამ ნანგრევებზე ადრეული შუა საუკუნეების ბოლოსთვის უკვე ციხე შენდება. ვფიქრობთ, ეს უნდა უკავშირდებოდეს თბილისისთვის კარგად გამაგრებული პერიმეტრის ხაზის შექმნას. ბებრისციხეს ერთ-ერთი ასეთი ფორპოსტის როლი უნდა ეკისრა, როგორც ღარიალის გზის ბოლო მაკონტროლებელს, დედაქალაქამდე. ციხის არქიტექტურაში გადაკეთებები (საისრეებიდან სათოფურებზე გადასვლა), სამშენებლო ფენები და ასევე განახლებები (მაგ. სამხრეთ-აღმოსავლეთით მდებარე ნაკოშკარზე გვიან შუა საუკუნეებში ჩადგმული ახალი კოშკი), მიუთითებს, რომ ციხე არ კარგავს თავის ფუნქციას გვიან შუა საუკუნეებშიც. ამაზე მიანიშნებს, ვახუშტის ნაშრომიც, რომელშიც გეოგრაფი, სხვა ციხეებისგან განსხვავებით, არ ამბობს, რომ ბებრისციხე მის დროს უკვე უქმი ან დანგრეული იყო. ციხის აქტივობის ინტენსივობაზე მიანიშნებს მის ციტადელში გათხრების დროს აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალაც, რომელიც ძირითადად კერამიკული ნაწარმითაა წარმოდგენილი და შეიცავს განვითარებული შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული გვიან შუა საუკუნეების ჩათვლით ჭურჭელს და სამშენებლო კერამიკის ფრაგმენტებს (თეთრი ანგობით მოხატული ჯამები,

მრავალფერად და ერთფერად მოჭიქული ჯამები, მოჭიქულის მინაბადების სახელით ცნობილი ჯამები, ქოთნები, ხელადები, დერგები, კრამიტის ფრაგმენტები). მნიშვნელოვანია, რომ აქვე აღმოჩენილია XIV-XV სს-ების არაბული მონეტა (მონეტა განსაზღვრა ი. ჯალალანამ. თუმცა, დაზიანების გამო ზუსტი ემისიის დადგენა ვერ მოხერხდა) (ნიკოლაიშვილი, სიხარულიძე, დიღმელაშვილი, პაპიძე, & პაპიძე, 2009, გვ. 22-82).

კვლევისათვის საინტერესო წარწერიანი კრამიტების 19 ფრაგმენტი და ცისფრად მოჭიქული ღარიანი კრამიტი აღმოჩნდა ბებრისციხის მთავარი კოშკის – დონჟონის ნაშალ ფენაში (დონჟონში შესასვლელიდან 2.5-3.8 მ სიღრმეზე), ხოლო წარწერიანი კრამიტის 3 ფრაგმენტი და ჯვრის რელიეფიანი ფილა – ამავე კოშკის აღმ. კედლის ძირში, გარედან გაკეთებულ შურფში (0.5 მ სიღრმეზე მიწის ზედაპირიდან).

ამდენად, აღნას მოსახსენიებელი წარწერის მქონე კრამიტების აღმოჩენა ბებრისციხეზე მიუთითებს, რომ ზედგინძეებს ბებრისციხეზეც უნდა ჩაეტარებინათ გარკვეული სამუშაოები. ეს კი თავის მხრივ იმაზე მეტყველებს, რომ XVI ს-ის დასაწყისისთვის მაინც, თუ დროის უფრო გრძელ მონაკვეთში არა, ბებრისციხე ამილახორთა კუთვნილება ყოფილა.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბარნაველი, ს. (1951). სამთავისის „მეორედ აღმშენებლის“ ვინაობა. *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე*. N12.

ბერიკაშვილი, დ. (2011). ანტეფიქსები და კრამიტები სამთავისის სამონასტრო კომპლექსიდან. *საქართველოს ეროვნული მუზეუმის მოამბე*. N47-B.

ვახუშტი, ბ. (1973). *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*. ქართლის ცხოვრება. IV.-ში თბილისი, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.

ზაქარაია, პ. (1990). *ქართული ხუროთმოძღვრება XI-XVIII სს*. თბილისი.

ლაშა-გიორგის დროინდელი მემათიანე. (1955). *ბ ქართლის ცხოვრება*. I. თბილისი, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ.

ნიკოლაიშვილი, ვ., სიხარულიძე, ა., დიღმელაშვილი, ქ., პაპიძე, ი., & პაპიძე, მ. (2009). *ბელ-ტისციძე-ბებრისციხე*. თბილისი.

ჟორდანია, თ. (1897). *ქრონიკები და სხვა მასალანი საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა*. წ. II. ტფილისი.

ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. III. (2014). თბილისი.

ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. IV. (2016). თბილისი.

შარაშენიძე, ქ. (1954). *საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVIII სს)*: გამოკვლევა და ტექსტები. თბილისი.

ჯღამაია, ჯ. (1980). *სამშენებლო კერამიკა ფეოდალური ხანის საქართველოში*. თბილისი. მეცნიერება.

Северов, Н. (1963). *К вопросу о реконструкции барабана Самтаврского Храма*. ქართული ხელოვნება. VI.

ფოტოების აღწერა

სურ.1-1 – ბებრისციხეზე აღმოჩენილი კრამიტის ფრაგმენტების რეკონსტრუქცია;

1-2 – ქვემოჭალაში აღმოჩენილი კრამიტი. დაცულია შ. ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების სახელმწიფო მუზეუმში. ფოტო: ჯ. ჯღამაიას წიგნიდან.

1-3,4,5 – სამთვისის ტაძრის ჩრდ. პასტოფორიუმში აღმოჩენილი კრამიტები.

სურათი 1.

ტყვეებით ვაჭრობის ადგილები XVII საუკუნის დასავლეთ საქართველოში უცხოელ ავტორთა ცნობებზე დაყრდნობით

დავით მერკვილაძე

ისტორიის დოქტორი

დამოუკიდებელი მკვლევარი

ORCID: 0000-0001-7684-7791

აბსტრაქტი

XVII საუკუნეში ტყვეთა სყიდვა ძალიან გავრცელებული იყო მთელს კავკასიაში. მის შესახებ მეტად საგულისხმო ცნობებს გვაწვდიან ამ ხანაში საქართველოში მოღვაწე თუ დროებით სამოგზაუროდ მყოფი სხვადასხვა უცხოელი ავტორები: პიეტრო ავიტაბილე, ჯუზეპე (ჯოზეფო) ჯუდიჩე, კრისტოფორო კასტელი, არკანჯელო ლამბერტი, ჯუზეპე მარია ძამპი, ოსმალთა ისტორიკოსი ევლია ჩელები, ფრანგი ვაჭარი ჟან შარდენი, ანტიოქიის მართლმადიდებელი პატრიარქი მაკარი.

ტყვეებით ვაჭრობამ განსაკუთრებით მოიკიდა ფეხი დასავლეთ საქართველოში და ამას თავისი მიზეზები ჰქონდა. ადგილობრივი მოსახლეობის უკიდურესი სიღატაკის, ადგილობრივი წარმოების არნახული დაქვეითებისა და მიმოქცევაში არსებული ფულის დიდი სიმცირის გამო შავი ზღვის ნავსადგურებში ოსმალეთიდან შემოზიდული საქონლის შეძენა უმეტეს შემთხვევაში შესაძლებელი იყო მათი ტყვე ადამიანებზე გაცვლის გზით.

დასავლეთ საქართველოს ნავსადგურებში ოსმალეთიდან ჩამოსული და სხვადასხვა საქონლით დატვირთული სავაჭრო გემები შემოდიოდნენ ჩელიჩადის გარკვეულ დროს. ამ დროს ნავსადგურში იმართებოდა გაცხოველებული ვაჭრობა ტყვე ადამიანებით. ამ გემებით გაყიდული ტყვეები ადამიანებით მოვაჭრეებს გაჰყავდათ ძირითადად სტამბოლის ტყვეთა ბაზრობაზე, სადაც შემდგომ მათ ბევრად ძვირად ჰყიდდნენ. თუმცა დიდი ხომალდების გარდა, ოსმალეთის მოსაზღვრე მხარეებიდან დასავლეთ საქართველოს ნავსადგურებში ვაჭრები გაცილებით მეტი სიხშირით შემოდიოდნენ მომცრო მცურავი საშუალებებით და ტყვეებით დატვირთულები ბრუნდებოდნენ უკან, ოსმალეთში.

მსგავსი ვითარება იკვეთება ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაშიც. აქაც ტყვეებით მასობრივი ვაჭრობა იმართებოდა სწორედ ნავმისადგომების მიმდებარედ, საიდანაც ნაყიდი ადამიანები, ასევე ზღვით, მიჰყავდათ ოსმალეთისაკენ.

ლამბერტის ცნობით, უცხოელ ავტორებთან საქართველოს საზღვაო ნავსადგურებიდან, სადაც ადამიანებით ვაჭრობდნენ და საიდანაც გაყიდული ადამიანებით დატვირთული ხომალდები ოსმალეთისაკენ მიემართებოდნენ, ყველაზე მეტად ვხვდებით გურიაში მოაზრებული ქობულეთის მოხსენიებას (კასტელი, ლამბერტი, მაკარი ანტიოქიელი). ტყვეებით ვაჭრობის ადგილად დასახელებულია ასევე „დიდი მდინარის ნაპირი, შავ ზღვაში რომ ჩადის“ (მაკარი ანტიოქიელი). ეს „დიდი მდინარე“ შეიძლება იყოს რიონი ან ენგური. პირველ შემთხვევაში ადამიანებით ვაჭრობა უნდა გამართულიყო ფოთის ნავსადგურში, მეორე შემთხვევაში – ანაკლიაში. ამ თვალსაზრისით ვხვდებით ისგაურის მოხსენიებასაც (შარდენი). ამას გარდა, ევლია ჩელების ცნობით, ტყვე ადამიანების შესასყიდად ლაზეთიდან მდ. ჭოროხს აღმა ნაგებით მოუყვებოდნენ სამეგრელოსაკენ და აქედან სხვადასხვა საქონელში გაცვლილი ადამიანებით ბრუნდებოდნენ უკან, შემდგომ მათ სარფიანად გასაყიდად. ამ შემთხვევაში გარკვეული უზუსტობა იკითხება. ჭოროხის მდებარეობისა და მისი დინების მიმართულების გათვალისწინებით, ოსმალეთიდან სამეგრელოში მოხვედრა შეუძლებელი იყო (მით უფრო, როცა მდინარე ოსმალეთის საზღვრების სიღრმიდან მოედინება). დიდი ალბათობით აქ მდ. რიონი უნდა იგულისხმებოდეს. ასეთ შემთხვევაში, ადამიანებით ვაჭრობა, უფრო მცირე მასშტაბით, ამ მდინარის გასწვრივაც მოიარება. თავის მხრივ, შარდენი ასახელებს ზღვის პირას მდებარე ისგაურს.

ამ ადგილას იგი აღწერს დიდ მოედანს, რომელსაც „სამეგრელოს დიდ ბაზარს“ უწოდებს და სადაც „ბორკილებიანი ტყვეები“ და საბაჟოს ზედამხედველები ნახა. მიჩნეულია, რომ ისგაური იგივე სკურჩაა.

ზემოაღნიშნული უცხოელი ავტორების ცნობები უთუოდ შეუცვლელ ისტორიულ წყაროებს წარმოადგენს აღნიშნული თემის შესასწავლად.

საკვანძო სიტყვები: ტყვეებით ვაჭრობა, დასავლეთ საქართველო, XVIII საუკუნე, შავი ზღვა, ოსმალეთი, ქობულეთი

PLACES OF SLAVE TRADE IN 17TH CENTURY WESTERN GEORGIA BASED ON FOREIGN AUTHORS' ACCOUNTS

Davit Merkviladze

Ph.D. in History

Independent Researcher

ORCID: 0000-0001-7684-7791

Abstract

The slave trade was widespread throughout the Caucasus in the 17th century. Various foreign authors who either resided in or traveled through Georgia during this period have provided valuable information about this practice. These include Pietro Avitabile, Giuseppe (Giuseppo) Giudice, Cristoforo Castelli, Arcangelo Lamberti, Giuseppe Maria Zampi, the Ottoman historian Evliya Çelebi, the French merchant Jean Chardin, and the Orthodox Patriarch of Antioch, Macarius.

Western Georgia became especially enmeshed in the slave trade for a number of reasons. Due to an extreme poverty of the local population, the drastic decline in local output, and a severe lack of circulating currency, the majority of goods arriving from Ottoman ports on the Black Sea could only be obtained through the exchange of enslaved people. During certain periods of the year, trading vessels from the Ottoman Empire would bring a variety of goods to the ports of Western Georgia, where an active slave trade would occur. The enslaved people sold here were primarily sent to the slave markets in Istanbul, where they were sold for much more money.

Along with large ships, merchants from Ottoman border regions frequently arrived at Western Georgian ports with smaller vessels and brought human cargo back to the Ottoman Empire.

Extensive slave trade also took place in the northwestern Caucasus, close to coastal ports, creating a similar scenario. From these locations, slaves were transported by sea to the Ottoman Empire.

According to Lamberti and other foreign sources, the most frequently mentioned Georgian port involved in the slave trade was Kobuleti in the Guria region (as cited by Castelli, Lamberti, and Macarius of Antioch). Additionally, Macarius refers to a “great river flowing into the Black Sea” as a site of slave trading. This may refer to either the Rioni or Enguri rivers—if the former, the trade likely occurred at the port of Poti; if the latter, then at Anaklia. Chardin, in response, brings up the trading site known as Isgauri.

According to Evliya Çelebi, merchants from Lazeti floated up the Chorokhi River to Samegrelo, where they traded slaves for goods before returning to the Ottoman Empire to sell them for a profit. However, this account contains geographical inaccuracies, as reaching Samegrelo via the Chorokhi River would have made it impossible due to the river's course and direction. The Rioni River was more likely to have been intended, which implies that the slave trade on a smaller scale might have occurred along its route.

Chardin reports witnessing “chained slaves” and customs officers in the “Great Market of Samegrelo”, a sizeable square in the coastal town of Isgauri, which is believed to be Skurcha.

The accounts of these foreign travelers and chroniclers constitute invaluable historical sources for the study of the slave trade in the 17th century Georgia.

Keywords: Slave Trade, 17th Century Western Georgia, foreign authors on Western Georgia, the Black Sea, Kobuleti

შესავალი

ტყვე-მონებით ვაჭრობა, რომელიც საქართველოში „ტყვეთა სყიდვის“ სახელით არის ცნობილი, XVII საუკუნეში გავრცელებული იყო მთელს კავკასიაში. დასავლეთ საქართველოში ტყვეებით ვაჭრობის დამკვიდრებას თავისი სოციალური, ეკონომიკური პოლიტიკური და გეოგრაფიული გარემოებები განაპირობებდა. ეს საკითხი, ტყვეების მოპოვების სხვადასხვა გზების დადგენასთან ერთად, ჩვენ შევისწავლეთ ადრინდელ გამოკვლევებში (მერკვილაძე, 2023ა, გვ. 31-55; მერკვილაძე, 2022, გვ. 150-178).

ზოგადად საქართველოში ტყვეებით ვაჭრობის საკითხების შესახებ საგულისხმო ცნობებს გვაწვდიან ამ ხანაში საქართველოში მოღვაწე თუ დროებით სამოგზაუროდ მყოფი სხვადასხვა უცხოელი ავტორები: პიეტრო ავიტაბილე, ჯოზეფო ჯუდიჩე, კრისტოფორო კასტელი, არკანჯელო ლამბერტი, ჯუზეპე მარია ძამპი, გაეტანო რასპონი, ევლია ჩელეზი, ჟან შარდენი, ანტოიქიის პატრიარქი მაკარი. მათ მიერ მოწოდებული ცნობები უთუოდ შეუცვლელ ისტორიულ წყაროებს წარმოადგენს აღნიშნული თემების შესასწავლად.

ამჯერად, ზემოხსენებული ავტორების ცნობების შეჯერებისა და ანალიზის საშუალებით, გვსურს ყურადღება გავამახვილოთ ტყვე მონებით ვაჭრობის ადგილებსა და მათი საზღვარგარეთ გაყვანის გზებზე.

ტყვეების ზღვით გაყვანა

ზემოაღნიშნული წყაროების მონაცემებზე დაყრდნობით დგინდება, რომ გაყიდული ტყვეების უდიდესი ნაწილი დასავლეთ საქართველოდან საზღვაო ტრანსპორტით გადაჰყავდათ ოსმალეთში.

ნიმუშად მოვიყვან რამდენიმე ცნობას. საქართველოზე საუბრისას პიეტრო ავიტაბილე გულის-ტკივილით აღნიშნავს, რომ მას ძნელად დაუჯერებია, როცა შეიტყო „ადამიანებით გახურებული ვაჭრობის შესახებ, რომელიც ამ ზღვაზე ხდება“ (ავიტაბილე, 1977, გვ. 74). ცხადია, აქ უთუოდ შავი ზღვა იგულისხმება. სხვაგან იგივე ავტორი გვამცნობს, რომ ხომალდი, რომლითაც იგი საქართველოდან ტრაპიზონისაკენ მგზავრობდა, „ბერძნებისა და თურქებისაგან ნაყიდი ტყვეებით იყო დატვირთული.“ ამ გაუბედურებული ხალხის შემხედვარე ავიტაბილე იძულებული გამხდარა, სხვა ხომალდზე გადამჯდარიყო (ავიტაბილე, 1977, გვ. 77).

დასავლეთ ქართველოში ტყვეთა სყიდვის შესახებ საუბრისას კრისტოფორო კასტელი წერს: „მრავალი ათასი სული მიჰყავს დემონს აღმოსავლეთის ამ ქვეყნიდან, რადგან ყოველწლიურად საუკეთესო არსებანი გაჰყავთ... კორონტის ნავით შავი ზღვით“ და რომ „ბავშვებით დატვირთული ხომალდი მიდის ჯოჯოხეთში“ (კასტელი, 1976, გვ. 148). მისივე სხვა ცნობით, „თურქებზე გაყიდული ქალები... ხშირად მიჰყავთ ზღვით“ (კასტელი, 1976, გვ. 117).

ნიშანდობლივია, როგორი გულისტკივილი გამოსჭვივის კათოლიკე მისიონერების სიტყვებში, როცა ისინი შავი ზღვის ნავსადგურებიდან გაყიდული ქართველი ტყვეების ოსმალეთში იძულებით გადაყვანის შესახებ წერენ (დაწვრ. იხ. მერკვილაძე, 2023ბ, გვ. 103-108).

გემი, რომლითაც ჟან შარდენი სამეგრელოდან კაფისკენ მიემართებოდა, „ყოველდღიურად ივსებოდა ორივე სქესისა და ყველა ასაკის ტყვეებით, რის გამოც განძრევის საშუალებაც აღარ იყო“. ამის შედეგად გემი „ტყვეთა დილეგად“ გადაქცეულა. ტყვეებს კი, „მათ შორის ყმაწვილებს, ყოველ საღამოს ჯაჭვით წყვილ-წყვილად აბამდნენ“, დილით კი ხსნიდნენ. ამ ხმაურმა, „საძრახისი ცხოვრების და ვაჭრობის ცქერამ“ შარდენი იმდენად შეაწუხა, მასაც სხვა, მომცრო გემზე მოუწია გადაჯდომა (შარდენი, 2018, გვ. 213-214).

ტყვეების წაყვანა სტამბოლის (კონსტანტინოპოლის) ბაზრობაზე

ტყვეების უმეტესი ნაწილი რომ სტამბოლის მონათა ცნობილ ბაზარში მიჰყავდათ, ეს სხვადასხვა ცნობით დასტურდება. კრისტოფორო კასტელის საკუთარი თვალთი უხილავს „კოლხეთის პროვინციაში გაყიდული უამრავი ყმაწვილი“, რომლებიც „კონსტანტინოპოლისაკენ მიჰყავდათ“, როცა იგი იტალიისაკენ ბრუნდებოდა ზღვით და გემი სავსე ყოფილა გაყიდული ტყვეებით (კასტელი, 1976, გვ. 54). ტყვეების ოსმალეთის დედაქალაქში გაყვანას ადასტურებს ჯოზეფო ჯუდიჩეც: „ამ თვეში სამეგრელოდან კონსტანტინოპოლში გადის თურქთა გემი, დატვირთული აქაური საქონლითა და, განსაკუთრებით, სამეგრელოში, იმერეთსა და ქართლში თურქებზე გაყიდული ქრისტიანი ყმაწვილებით“ (ჯუდიჩე, 1964, გვ. 45).

ცხადია, ასეთ შემთხვევებში ტყვეები გაჰყავდათ ნავსადგურებიდან, რომლებსაც წელიწადის ნაოსნობისათვის გამოსადეგ დროს სხვადასხვა საქონლით დატვირთული ოსმალეთიდან მომავალი ხომალდები მოადგემოდნენ ხოლმე. იმდროინდელ დასავლეთ საქართველოში მიმოქცევაში არსებული ფულის დიდი ნაკლებობის პირობებში ადგილობრივ საზღვაო ნავსადგურებში გამართულ დიდ ბაზრობებზე ფუფუნებისა და პირველადი მოთხოვნილებების საგნების შეძენის ყველაზე იოლი საშუალება იყო მათი გაცვლა ტყვეებზე. „როცა კონსტანტინოპოლიდან ჩამოდიან ხომალდები, რომელთაც მოაქვთ ყოველგვარი საქონელი და ყველა კეთილგონიერი ადამიანი მთელი წლისთვის იმარაგებს ფეხსაცმელს, ტანსაცმელს, ზეთს, მარილს, დამარილებულ თევზს და სხვა ნივთებს, რომელიც აქ არ არის. ვისაც ამ მომენტისათვის ფული არა აქვს, ის თურქებზე ყიდის მონებს.“ ამ ვითარებაში, ხანდახან, ერთ ხომალდს კონსტანტინოპოლში 200 მონა მიჰყავდა (ლამბერტი, 2015, გვ. 26-27).

ტყვეებით ვაჭრობა ნავსადგურებთან

დასავლეთ საქართველოს ნავსადგურებში სხვადასხვა საქონლით დატვირთული ოსმალეთიდან ჩამოსული სავაჭრო გემების შემოსვლისას, ნავსადგურსა და მის მიდამოებში იმართებოდა გაც-ხოველებული ვაჭრობა ტყვე ადამიანებით. საამისოდ ნავმისადგომების სიახლოვეს საგანგებო მოედნები ყოფილა მოწყობილი. ერთი ასეთი მოედნის ჩანახატი შემოგვინახა კრისტოფორო კასტელის ფანქარმა. „ბავშვების ბაზარი ქობულეთის მოედანზე, გურიის პროვინციაში“ – ასე უწოდა ავტორმა ამ ნახატს (კასტელი, 1976, სურ. 331). ამგვარი მოედნის შესანიშნავ დაწვრილებით აღწერას იძლევა ჟან შარდენი. ისგაურის ნავმისადგომთან, ნაპირიდან ას ნაბიჯზე მას უხილავს „მოედანი, რომელიც სივრცით ორას ორმოცდაათი ნაბიჯია, სივრცით კი – ორმოცდაათი. ეს არის სამეგრელოს დიდი ბაზარი. აქ გადის ქუჩა, რომლის ორივე მხარეზე ჩამწკრივებულია ორასამდე, ერთიმეორეზე გადაწნული ხის ტოტებისაგან გაკეთებული პატარა ქოხი. თითოეული ვაჭარი ერთ ქოხს იკავებს, ბინავდება შიგ და იქვე მართავს დუქანს, სადაც ისეთი საქონელი აქვს, რომელიც ორ-სამ დღეში შეიძლება გაიყიდოს. ნაყიდ საქონელს და იმ სავაჭროს, რომლის დაუყოვნებლივ გაყიდვის იმედი არა აქვთ, ინახავენ გემზე, რადგანაც ხმელეთზე მათი შენახვა ნაკლებად საიმედოა. ბაზარზე სხვა არაფერია. არც ერთი გლეხის სახლი ახლო-მახლო მიდამოებში არ არის“ (შარდენი, 2018, გვ. 208).

გაყიდული ტყვეები, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ადამიანებით მოვაჭრეებს გემებით გაჰყავდათ ძირითადად სტამბოლის ტყვეთა ბაზრობაზე, სადაც შემდგომ მათ ბევრად ძვირად ჰყიდდნენ. თუმცა დიდი ხომალდების გარდა, ოსმალეთის მოსაზღვრე მხარეებიდან დასავლეთ საქართველოს ნავსადგურებში ვაჭრები გაცილებით მეტი სიხშირით შემოდიოდნენ მომცრო მცურავი საშუალებებითაც და ტყვეებით დატვირთულები ბრუნდებოდნენ უკან.

ავიტაბილესაგან ვიგებთ, რომ სამეგრელოს სანაპიროს გარკვეულ ადგილებს, როგორც წესი, ორი დიდი გემი მოადგემოდა ხოლმე, თუმცა აქ ამ დროს წვრილი ვაჭრების მრავალი მცირე მცურავი საშუალებებიც ირეოდა: „არის ისეთი ადგილები, სადაც დემონის ვაჭრები ან მისგან შეგულიანებულნი ასეთ აღებ-მიცემობას დახარბებულნი ცხოვრობენ. მათი მოვალეობაა, ვინც კი ნავსადგურიდან გამოვა, ბაჟი გადაახდევინონ. წვრილი ვაჭრების ნაგებიც ჭიანჭველებით მიდი-მოდიან, გარდა იმ ორი დიდი გემისა, რომლებიც ყოველ წელს მოადგება ხოლმე ნაპირს.“ აღსანიშნავია, რომ ავიტაბილესაგან

ცნობით, ადგილზე ტყვეების შემძენთა უმეტესობას მართლმადიდებლური აღმსარებლობის ვაჭრები წარმოადგენდნენ, რასაც იტალიელი მისიონერის გაკვირვება გამოუწვევია: „გასაოცარი ისაა, რომ ამ ჯოჯოხეთური ბაზრის მთავარი ვაჭრები თვით მართლმადიდებელნი არიან, ისინი, ვინც საწყალი ქართველების სარწმუნოებას ვითომ ერთგულად იზიარებენ“ (ავიტაბილე, 1977, გვ. 74).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ამ „მართლმადიდებელ ვაჭრებში“, რომლებიც, ავტორის განმარტებით, კათოლიკე მისიონერებს („ლათინებს“) უპირისპირდებოდნენ და მათ აღმსარებლობას აუგად იხსენიებდნენ, უთუოდ სულთნის ქვეშევრდომი ბერძენი ვაჭრები იგულისხმებიან. ავიტაბილე სხვა ადგილას ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მისი ტრაპიზონისაკენ მგზავრობისას გემი „ბერძნებისა და თურქებისაგან ნაყიდი ტყვეებით ყოფილა დატვირთული“ (ავიტაბილე, 1977, გვ. 77). შეიძლება გვეფიქრა, რომ ვინაიდან კათოლიკე მისიონერები ხელიდან არ უშვებდნენ შემთხვევას თავიანთი ტრადიციული კონფესიური მეთოქეების გასაკილად, ეს ცნობა გაზვიადებულად მიგვეჩნია. თუმცა თუ გავითვალისწინებთ, რომ იმხანად სულთნის ქვეშევრდომობაში მოქცეულ ბერძნებს ხმელთაშუაზღვის აუზში საზღვაო ვაჭრობის ხანგრძლივი ტრადიცია გააჩნდათ და აღნიშნულ ეპოქის ოსმალეთის იმპერიაშიც ამ საქმიანობაში წამყვანი ადგილი ეკავათ, ავიტაბილეს ცნობა არც ისე გადაჭარბებულად გამოჩნდება. ამავე დროს, ჟან შარდენის კაფისკენ გემით მგზავრობისას მის გვერდით ოთახში დაბინავებულ ბერძენ ვაჭარს „ულამაზესი ნაკვთებისა და ნამდვილი შრომანისებრი პირისახის“ ახალგაზრდა ქალი უყილია მის ძუძუთა ბავშვთან ერთად (შარდენი, 2018, გვ. 214-215).

ავიტაბილეს შემონაჩვენები ამონარიდიდან ჩანს ასევე, რომ ადგილობრივი ხელისუფლება ნავსადგურში დიდი გემებისა თუ მცირე ნაგების შემოსვლას მზად ხვდებოდა და ვაჭრებისაგან შესაბამისი ბაჟის აკრეფას სარფიან შემოსავლის წყაროდ იხდიდა. სამეგრელოში მებაჟეებს მთავარი ნიშნავდა საგანგებო სიგელით (ბერაძე, 1981, გვ. 186). ნიშანდობლივია, რომ ადგილობრივი მთავრის ხელისუფლება სხვა დანარჩენი საქონლის მსგავსად ბაჟის სახით შემოსავალს იღებდა ადამიანებით ვაჭრობისაგანაც. სამეგრელოს ერთ-ერთ ნავსადგურში სურსათის შესაძენად გადმოსულ ჟან შარდენსაც მხოლოდ გასაყიდად გამზადებული დაბორკილი ტყვეები და საბაჟოს „მიშისმომგველი“ ზედამხედველნი უხილავს (შარდენი, 2018, გვ. 208).

ხშირი ყოფილა შემთხვევა, როცა სავაჭრო გემს ადგილობრივები ნაპირიდან ცეცხლით ანიშნებდნენ, რომ „უკვე მიყვანილი ჰყავდათ ტყვეები ან სხვა საქონელი გასაყიდად.“ აფხაზეთის სანაპიროს გასწვრივ გემით ცურვისას ასეთ სანახაობას ყოველ დილით ამჩნევდა ჟან შარდენი. ამ დროს ხომალდიდან აგზავნიდნენ ნავს, რომელსაც ნაპირიდან მოჰყვებოდნენ იქაურები თავიანთი საქონლით, მათ შორის ტყვე ადამიანებითურთ. ასეთ შემთხვევებში ვაჭრობა იმართებოდა პირდაპირ გემბანზე (შარდენი, 2018, გვ. 214).

არკანჯელო ლამბერტისაგან ასევე ვიგებთ, რომ ოსმალეთიდან სავაჭრო ხომალდებით სამეგრელოში შემოსული ვაჭრებისათვის ყველაზე მომგებიანი ყოფილა ჩამოტანილი საქონლის გადაცვლა იაფად შეძენილ ადგილობრივ ტყვეებზე, „რადგან ტყვეები ბევრს არ იწონიან, რამდენსაც იშოვნიან, იმდენს ჩაჰყრიან ხომალდში. მეგრელებიც დიდი სიამოვნებით ჰყიდიან ტყვეებს, რადგან ერთ ტყვეში აიღებენ ყველა საქონელს, რაც სახლში ეჭირვებათ“ (ლამბერტი, 2011, გვ. 181-182).

ვაჭრობის თვითმხილველი შარდენი ასევე მიუთითებს, რომ გემზე მყოფი „თურქი და ქრისტიანი ვაჭრები“ ტყვე ადამიანების სანაცვლოდ „იძლეოდნენ ყველაფერს, რასაც კი მოთხოვდნენ და მაინც ორჯერ მეტ მოგებას ნახულობდნენ“ (შარდენი, 2018, გვ. 214).

დასავლეთ საქართველოში ტყვეების შეძენასა და მათ ოსმალეთში გაყვანას ასევე ეწეოდნენ ნაოსნობაში დაოსტატებული ლაზები. „კაცნი არიან ხელოვანნი ხის მუშაკობითა და შენებითა ნავთათა, დიდთა და მცირეთა“ – მიუთითებს ვახუშტი ბაგრატიონი ლაზების (ჭანების) დახასიათებისას (ვახუშტი, 1973: 690). მათში ამ საქმიანობის განვითარებას იმთავითვე ხელს უწყობდა მათი ქვეყნის ფიზიკურ-გეოგრაფიული გარემო (ბერაძე, 1981: 93). ლაზ ვაჭრებს სხვადასხვა საქონელი ნაგებით მიჰქონდათ სამეგრელოში სხვა ადგილობრივ საქონელთან ერთად ტყვეებზე გადასაცვლელად: „ლაზების ბევრ ნავს ამ მდინარის აღმა, აღმოსავლეთისაკენ და სამეგრელოს საზღვრებისაკენ მიაქვს მარილი, რკინეული, სხვადასხვა ხელსაწყო-იარაღი. მათ სამეგრელოსა და გურჯისტანის ბზის ხეზე, თაფლზე,

თაფლის სანთელზე, ტყვე ქალიშვილებსა და ჭაბუკებზე ცვლიან და ასე ვაჭრობენ“ (ჩელები, 1971, გვ. 95). თუმცა ლაზები მდ. ჭოროხის აღმა აყოლებით სამეგრელომდე ვერ მიაღწევდნენ. გარდა იმისა, რომ ჭოროხი სამეგრელოს სამთავროს არც ერთ მონაკვეთში არ კვეთდა და შესართავიდან მოყოლებული სულ უფრო შორდებოდა მის საზღვრებს, ასევე ცნობილია ისიც, რომ იმ დროს ეს მდინარე მთლიანად ოსმალეთის საზღვრებში მიედინებოდა. ევლია ჩელებიც ზემომოყვანილ სიტყვებს ჭოროხის აღწერის ფარგლებში ამბობს, რასაც წინ უძღვის გარკვევით აღნიშვნა, რომ ეს მდინარე სათავეს არზრუმის დასავლეთით მდებარე მთებში იღებს, გაივლის ქალაქ ბაიბურთს, შემდეგ „ლაზიკის ვილაიეთის ფარგლებში მრავალი დაბისა და სოფლის ბალ-ვენახს რწყავს და გონიოს ციხესთან შავ ზღვას ერთვის“ (ჩელები, 1971, გვ. 95-96). ევლია ჩელები სხვაგანაც აღნიშნავს, რომ ლაზები „მდინარე ჭოროხით სამეგრელომდე აღწევენ, ტყვეები მოჰყავთ და ასე საქმიანობენ“ (ჩელები, 1971, გვ. 92).

სულთნის ქვეშევრდომი ლაზები რომ საწყალოსნო ტრანსპორტით სამეგრელო-გურიაში ეწეოდნენ ვაჭრობას, ცხადია, სადავო არაა. შეიძლება გვეფიქრა, რომ ევლიას უბრალოდ ეძლევა მდინარის სახელწოდება. მაგრამ წყაროში ამგვარი აღნიშვნა ორგანო მოიპოვება და ერთ შემთხვევაში ეს უშუალოდ ჭოროხის აღწერისას ხდება, რაც ამგვარი შეცდომის ალბათობას ამცირებს. საგულისხმოა ევლიას კიდევ ერთი მითითება, რომ ჭოროხის შესართავში მდგარი გონიოს ციხე, რომელიც ტრაპიზონის ვილაიეთის ბათუმის სანჯაყში შედის, „სამეგრელოს მისადგომზე“ მდებარეობს, ოსმალეთის საზღვრის კიდევ. მას არაერთხელ დასხმიან თავს კაზაკები და გაუძარცვავთ კიდევ. სწორედ ამის გამო ადგილობრივი ჯარი ციხეს დღედაღამ ყარაულობდა და ლაშქრობაში მონაწილეობა არ ევალებოდა (ჩელები, 1971, გვ. 94). ყოველივე ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ლოგიკურია დასკვნა, რომ ლაზებს სამეგრელოში მოსახვედრად მდინარის არა აღმა, არამედ დაღმა უნდა გაეცურათ, გონიოს ციხესთან შავ ზღვაში გასულიყვნენ და აქედან სამეგრელოს საზღვაო ნავსადგურებისაკენ აეღოთ გზი. მით უფრო, როგორც ვნახეთ, ევლიასავე ცნობით, ჭოროხი გზად ლაზიკის ვილაიეთის სოფლებს გადიოდა.

გონიოს ციხიდან მენექსილა ნავეებით გამოსული ევლია ჩელები და მისი თანამგზავრებიც ჭოროხის შესართავიდან ზღვაში გასვლის შემდეგ უნდა დაძრულიყვნენ პირველ ჯერზე უშუალოდ სამეგრელოში და მეორეჯერ – სამეგრელოსა და აბაზების ქვეყნის გავლით აზოვის ციხისაკენ. შესაბამისად, სავარაუდებელია, რომ სამეგრელოს ნავსადგურებში ავიტაბილეს ნახსენებ ჭიანჭველებით მიმომავალი ნავეების მეპატრონე წვრილი ვაჭრების მეტ წილს სწორედ ლაზები შეადგენდნენ. ცხადია, მათ ბრტყელიძირიან ნავეებს თავისუფლად შეეძლოთ საჭიროების შემთხვევაში ზღვიდან სამეგრელოს მდინარეებსაც აჰყოლოდნენ აღმა.

მაშასადამე, წელიწადის გარკვეულ დროს დასავლეთ საქართველოს ნავსადგურებში შემოდიოდნენ ნაირგვარი საქონლით დატვირთული ოსმალური სავაჭრო გემები. ამ დროს ნავსადგურში, უფრო ზუსტად, ნავსადგურის მიმდებარედ საგანგებოდ მოწყობილ მოედნებზე იმართებოდა გაცხოველებული ვაჭრობა ტყვე ადამიანებით. გაყიდული ტყვეები მოვაჭრეებს გემებით გაჰყავდათ ძირითადად სტამბოლის ტყვეთა ბაზრობაზე, სადაც შემდგომ უფრო ძვირად ჰყიდდნენ და კარგ მოგებასაც ნახულობდნენ. თუმცა დიდი ხომალდების გარდა, ოსმალეთის მოსაზღვრე მხარეებიდან დასავლეთ საქართველოს ნავსადგურებში მომცრო მცურავი საშუალებებით გაცილებით მეტი სიხშირით შემოდიოდნენ წვრილი ვაჭრები და ტყვეებით დატვირთულები ბრუნდებოდნენ უკან.

მონებით ვაჭრობის პარალელები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაში

ოსმალებს ტყვე მონები ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიიდანაც მრავლად გაჰყავდათ. აღმოსავლეთ ევროპაში შექმნილი ტყვეებით მათ უხვად ამარაგებდნენ ყირიმელი თათრებიც. არკანჯელო ლამბერტი გვამცნობს, რომ თურქებს, რომლებიც არ ზოგავენ ჯაფასა და ფულს ტყვეების შესაძენად, „მიჰყავთ მრავალი ტყვე არა მარტო სამეგრელოდან, არამედ ჩერქეზეთიდან, ალანეთიდან და ჯიქეთიდან. გარდა ამისა, თათრები ხშირად შედიან რუსეთში და პოლონეთში და იქ იძენენ მრავალ ტყვეს, რომელსაც ჰყიდიან თურქებზე.“ რაც კიდევ უფრო საინტერესოა, ქრისტიანი ტყვეებით დატვირთულ ხომალდებზე, კონსტანტინოპოლში შავი ზღვიდან რომ შედიოდნენ, საგანგებო ამოსაცნობი აღმები

იყო აღმართული: „მართლაც, თითქმის ყოველდღე დაინახავთ კონსტანტინოპოლში, რომ შავი ზღვით შემოდის მრავალი გემი, დატვირთული ქრისტიანი ტყვეებით. განსაკუთრებული დროებით იცნობენ ხოლმე, რომ ამ გემებით ტყვეები მოჰყავთო“ (ლამბერტი, 2011, გვ. 183).

აქვე უნდა ითქვას, რომ ჩრდილო-დასავლეთ კავკასიაშიც ტყვეებით მასობრივი ვაჭრობა იმართებოდა სწორედ ზღვისპირა ნავმისადგომების მიმდებარედ, საიდანაც ნაყიდ ადამიანებს ასევე ზღვით ეზიდებოდნენ ოსმალეთისაკენ. ამის შესახებ მრავალ ცნობას იძლევა ევლია ჩელები. მას საკუთარი თვალთა უნახავს, ამ მხარეში მკვიდრი სხვადასხვა ტომის ხალხი ნავმისადგომებთან როგორ ეწეოდა ვაჭრობას ტყვე ადამიანებით (ჩელები, 1971, გვ. 102). ევლია ჩელები, როგორც თვითმხილველი, მიუთითებს, რომ ჯმბას ტომის ნავსადგურში შესვლისას ადგილობრივებს „მთელი ჩვენი ტანისამოსი, ფარდაგები, ნაბდები და ქეჩები მივეცით და ქალიშვილები და ბიჭები გამოვართვიითო“ (ჩელები, 1971, გვ. 103). მახლობელ უსუვიშის ნავსადგურშიც ევლია ჩელების თანამგზავრებს ბევრი აბაზა ჭაბუკი შეუძენიათ (ჩელები, 1971, გვ. 104).

1681 წლის ზაფხულში, კაფადან გემით მომავალ გაეტანო რასპონის ჯიქეთის სანაპიროზე გემის მიახლოებისას დაუნახავს, რომ მალე ზღვის პირას უამრავმა ხალხმა მოიყარა თავი, რომელთაც იქ გასაყიდად მიეყვანათ მამაკაცები, ქალები და ბავშვები (რასპონი, 2019, გვ. 3).

ნავსადგურებში გემების შემოსვლის დრო

შუა საუკუნეებში დასავლეთ საქართველოს საზღვაო აკვატორიაში ბუნებრივი პირობების გათვალისწინებით ნაოსნობის სეზონი წლის შედარებით თბილი დროის განმავლობაში გრძელდებოდა – აპრილის ბოლოდან ოქტომბრის დადგომამდე (ბერაძე, 1981, გვ. 163; ბერაძე, 1970, გვ. 76).

უცხოელი ავტორების ცნობები ოსმალეთიდან სავაჭრო გემების შემოსვლის უფრო ზუსტი დროის დადგენის შესაძლებლობასაც იძლევა. ევლია ჩელები გვამცნობს, რომ შავის ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს ნავსადგურებში გემების მიღება ხდებოდა „ივლისში და ჭირნახულის ალების დროს“ (ჩელები, 1971, გვ. 96). თუ რომელი თვე უნდა ვიგულისხმოთ „ჭირნახულის ალების“ თვეში, ამაში ევროპელი ავტორების ცნობები გვეხმარება. „ამ თვეში სამეგრელოდან კონსტანტინეპოლში გადის თურქთა გემი, დატვირთული აქაური საქონლითა და, განსაკუთრებით, სამეგრელოში, იმერეთსა და ქართლში თურქებზე გაყიდული ქრისტიანი ყმაწვილებით“, – იწერებოდა რომში მისიონერი ჯოზეფო ჯუდიჩე 1640 წლის 20 სექტემბერს (ჯუდიჩე, 1964, გვ. 45). სწორედ სექტემბერში, 10 რიცხვში მიაღდა სამეგრელოს ნავსადგურს ჟან შარდენიც, რომელიც იქვე დასძენს, რომ აქ რეიდზე დგომა ზაფხულშიც ძალიან მოსახერხებელიაო (შარდენი, 1975, გვ. 197). ზაფხულში იმგზავრა გემით კაფიდან სამეგრელოსაკენ თეატელმა მისიონერმა გაეტანო რასპონი (რასპონი, 2019, გვ. 3). თუმცა ჩანს, რომ აქ გემები უკვე გაზაფხულის ბოლოდან შემოდის, ვინაიდან მაის-ივნისში იმგზავრა იმავე მარშრუტით ჯოვანი ჯულიანო და ლუკამ, რომელიც სამეგრელოში ივლისის დასაწყისში ჩამოვიდა (თამარაშვილი, 1902, გვ. 144-145; ტაბაღუა, 1987, გვ. 157-158).

მაშასადამე, როგორც ირკვევა, ოსმალეთიდან სავაჭრო გემები ძირითადად ზაფხულის განმავლობაში და სექტემბერში შემოდის.

ტყვეებით ვაჭრობის ცალკეული ადგილები დასავლეთ საქართველოში

ქობულეთი. უცხოელ ავტორებთან საქართველოს საზღვაო ნავსადგურებიდან, სადაც ადამიანებით ვაჭრობდნენ და საიდანაც გაყიდული ადამიანებით დატვირთული ხომალდები ოსმალეთისაკენ მიემართებოდნენ, ყველაზე ხშირად ვხვდებით გურიაში მოაზრებული ქობულეთის მოხსენიებას. მას, ამ მხრივ, არაერთხელ ახსენებს კასტელი: „ქობულეთში მოვნათლეთ ბავშვები... აქ იყვნენ თურქებზე გაყიდული ქალები, ასეთები ხშირად მიჰყავთ ზღვით“ (კასტელი, 1976, გვ. 117); „ბავშვების გასაყიდი ბაზარი ქობულეთის მოედანზე“ (კასტელი, 1976, გვ. 147); „გურიის პროვინციის ერთ-ერთ ქალაქში, რომელიც მდებარეობს შავ ზღვასთან, მოედანზე მოდიან, სხვებთან შედარებით უფრო მეტად

თურქები და ყიდულობენ ქრისტიან ტყვეებს, მრავალი ათასი სული მიჰყავს დემონს აღმოსავლეთის ამ ქვეყნიდან (კასტელი, 1976, გვ. 147; სურ. 332); „გურიის ამ ნავსადგურიდან გადის გაყიდული ბავშვებით დატვირთული თურქული გემი“ (კასტელი, 1976, გვ. 148).

ლამბერტი გვამცნობს, რომ ადამიანებით მოვაჭრე ყაჩაღებსაც ქობულეთში ფარულად გადაჰყავდათ მოტაცებული ადამიანები და იქ მათ ოსმალეთიდან შემოსულ ვაჭრებზე ჰყიდდნენ. იგი აქვე იძლევა ამის მიზეზის ახსნასაც: „ამას ხელს უწყობს ის გარემოება, რომ ახლო ქალაქებიდან – რიზე, გონია და ტრაპიზონიდან მოდის მრავალი თურქი ვაჭარი. მათ მოაქვთ ბლომად ფული და ტანისამოსი, რაც ფრიად ეჭირვება აქაურ ხალხს. თურქები კი სამაგიეროდ მხოლოდ ტყვეებს თხოულობენ. ამიტომაც აქ მოჰყავთ თურქებზე ტყვედ გასასყიდად ქართლელელებიც, კახელებიც და აფხაზებიც“ (ლამბერტი, 2011, გვ. 94).

აღსანიშნავია, რომ ქობულეთში უცხოელებზე ტყვეების მიყიდვაში ჩართული იყო სასულიერო იერარქთა გარკვეული ნაწილიც. ლამბერტისავე გადმოცემით, ერთი ეპისკოპოსის „ავაზაკობა იქამდე მივიდა, რომ ერთხელ ერთმა თავის აზნაურს ცოლი წაართვა და რადგან ის უბედური ეწინააღმდეგებოდა, რაღაც დანაშაულობა დააბრალა და დაატუსაღა; მერე გურიაში გაგზავნა და თურქებს ტყვედ მიჰყიდა“ (ლამბერტი, 2011, გვ. 139).

ზემოთქმული დასტურდება მაკარი ანტიოქიელის მონათხრობიდანაც: „ჩვენ ვნახეთ, როგორ გაყიდა მართო ერთ წელიწადში მოქვის ეპარქიის ეპისკოპოსმა, სახელად ანდრიამ თავისი სამწყსოს სამოცი კაცი. ოცდასამი გაყიდა ქობულეთის ნავსადგურში, გურიის ქვეყანაში რომაა, დანარჩენი კი ყველანი ერთად შავი ზღვის სხვა ნავსადგურში. ეს წყეული მოვკვეთე, გადავაყენე და ეპისკოპოსად ახალი ღირსეული კაცი ვაკურთხე“ (მაკარი, 1982, გვ. 98).

არკანჯელო ლამბერტისა და მაკარი ანტიოქიელის ზემოხსენებულ ცნობებში უნდა იგულისხმებოდნენ სამეგრელოს სამთავროდან გამოყვანილი ტყვეები, ვინაიდან 1. ორივე დასახელებული ავტორი სწორედ სამეგრელოში მოღვაწეობდა, 2. სამეგრელოში ყაჩაღებს მოტაცებული ადამიანები დანაშაულის დაფარვის მიზნით ხშირად მებოზელ სამთავროში მდებარე ნავსადგურში მიჰყავდათ. როგორც ჩანს, თავისი სამწყსოდან დიდი ოდენობით ადამიანების გაყიდვის მისაჩქმალად სამეგრელოს ერთ-ერთი ეპარქიის (მოქვის) მღვდელმთავარიც წარმატებით იყენებდა გურიის ნავსადგურს.

ისგაური. ადამიანებით ვაჭრობის ადგილად შარდენი თავის მხრივ ასახელებს ზღვის პირას მდებარე ისგაურს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამ ადგილას იგი აღწერს დიდ მოედანს, რომელსაც „სამეგრელოს დიდ ბაზარს“ უწოდებს. შარდენს, რომელსაც საგზლის მარაგი უკვე ამოწურვოდა, აქ სურსათის შეძენის იმედი ჰქონდა. თუმცა მოედანზე გარდა „ბორკილებიანი ტყვეებისა“ და „თორმეტიოდე შიშველ-ტიტველი შიშისმომგვრელი გლეხისა“, რომლებიც საბაჟოს ზედამხედველებს წარმოადგენდნენ, სხვა ვერაფერი უნახავს (შარდენი, 2018, გვ. 208). ფრანგი კომერსანტი ისგაურის შესახებ ასევე გვამცნობს, რომ ის „მივარდნილი, სრულიად დაუსახლებელი კუთხეა. აქ წნელებისაგან გაკეთებულ ფაცხებს დგამენ ვაჭართა ჩამოსვლის დროს და მაშინაც, როცა იშვიათ შემთხვევაში შიში არა აქვთ აფხაზთაგან თავდასხმისა. სხვა დროს კი აქ ერთ სახლსაც ვერ ნახავთ.“ მიუხედავად ამისა, ისგაური სამეგრელოს იმდენად მოსახერხებელი ნავსადგური ყოფილა, რომ აქეთკენ ჩამოსული სავაჭრო გემები ამ ადგილას იყრიდნენ თავს. თავისი გემის შემოსვლისას შარდენს აქ უკვე ჩამომდგარი შვიდი დიდი გემი დაუთვლია (შარდენი, 1975, გვ. 107).

აქვე შევნიშნავთ, რომ ისგაურს ასევე მეორე სახელით, ისკურიადაც იხსენიებს გიულდენშტედტი, რომელსაც მოხერხებულ ნავმისადგომად თვლის (Гильденштадт, 1776, გვ. 3). მიჩნეულია, რომ ისგაური არის იგივე სკურჩა და ასევე ქართულ წყაროებში მოხსენიებული ნავმისადგომი ტყაურუ//ტყაყურუ (იხ. ბერაძე, 1970, გვ. 77; ბერაძე, 1981, გვ. 183; Берадзе, 1989, გვ. 133; ცხადაია, ხორავა, 2016, გვ. 16-17; პაპასქირი, 2021, გვ. 158-159). მკვლევართა ნაწილი ისგაურს მიუთითებს მდინარე კოდორის შესართავში, სხვა მოსაზრებით, იგი სკურჩის ყურეშია ნავარაუდევი (ვფიქრობ, ეს საკითხი შემდგომში უფრო დეტალურ შესწავლას საჭიროებს).

ანაკლია. ჟან შარდენის ცნობით, ანაკლია ენგურის პირას მდებარე სოფელი და პატარა ნავსადგური იყო, რომელიც ზღვიდან ორი მილით იყო დაცილებული. ფრანგი ვაჭარი ასევე წერს, რომ

„ამ სოფელში ყოველთვის არიან ტყვეების შემსყიდველი თურქები და ნავები, რომლითაც მიყავთ ისინი“ (შარდენი, 2018, გვ. 217) როდესაც ფრანგი ვაჭარი მის მიერ დაქირავებული ფელუკათი ანაკლიიდან გავიდა, მის ნავზე მასთან ერთად „ოცამდე კაცი მოთავსდა – ნახევარი ტყვეები, დანარჩენი თურქები“ (შარდენი, 2018, გვ. 217). ცხადია, შარდენის თანამგზავრები ანაკლიაში შემოსული ოსმალები და აქვე მათ მიერ შეძენილი ტყვე ადამიანები იყვნენ.

„დიდი მდინარის ნაპირი“. ტყვეებით ვაჭრობის ადგილად დასახელებულია ასევე შავ ზღვაში ჩამდინარე „დიდი მდინარის ნაპირი“, ზოგიერთი უსინდისო ქართველნი „ყაჩაღებთან შეთანხმებით მიდიან ლამით რომელიმე განაპირა სახლში, იტაცებენ რამდენიმე კაცს, დღისით ამათ გადამალევენ, ლამით კი მიჰყავთ ერთი დიდი მდინარის ნაპირზე, შავ ზღვაში რომ ჩადის და ტყვეებით მოვაჭრეებს მიჰყიდნიან. ესენი ზოგი პატარა ნავებით არიან მოსულნი, ზოგიც დიდი გემებით“ (მაკარი, 1982, გვ. 99). ამ „დიდ მდინარეში“ შეიძლება იგულისხმებოდეს როგორც რიონი, ასევე ენგური (თუმცა კოდორის გამორიცხვაც არ შეიძლება). პირველ შემთხვევაში ადამიანებით ვაჭრობა უნდა გამართულიყო ფოთის ნავსადგურში, მეორე შემთხვევაში – ანაკლიაში.

რასაკვირველია, ტყვეთა სყიდვას, ზემოხსენებულთა გარდა, ზღვისპირეთის სხვა ნავმისადგომების მიდამოებშიც ექნებოდა ადგილი. თუმცა ჩვენს ხელთ არსებულ მონაცემებში სხვათა შესახებ პირდაპირი მითითება არ მოიპოვება, რის გამოც შემოვიფარგლეთ ზემოხსენებული ადგილების აღნიშვნით.

საკვანძო სიტყვები/ფრაზები: ტყვეთა სყიდვა, დასავლეთ საქართველო, ოსმალეთი, შავი ზღვის ნავსადგურები, ქობულეთი, ანაკლია, ისგაური, წიფურია?

გამოყენებული ლიტერატურა

ავიტაბილე, პ. (1977). *ცნობები საქართველოზე (XVII საუკუნე)*. შესავალი, თარგმანი და კომენტარები ბეჟან გიორგაძისა. თბილისი. მეცნიერება.

ბერაძე, თ. (1981). *ზღვაოსნობა ძველ საქართველოში*. თბილისი. ნაკადული.

ბერაძე, თ. (1970). *XVII სს-ის პირველი ნახევრის ოდიშის რუკა*. ძეგლის მეგობარი, 21. თბილისი. საბჭოთა საქართველო. (კრებულში: თ. ბერაძე. შრომების კრებული სამ, ტომად. ტ. I. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა).

ვახუშტი, ბაგრატიონი. (1973). *აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*. ს. ყაუხჩიშვილის რედ., თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

თამარაშვილი, მ. (1902). *ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის*. ტფილისი. საბეჭდი სტამბა ქართ. წიგნი.

კასტელი, კ. (1976). *ცნობები და ალბომი საქართველოს შესახებ*. ტექსტი გაშიფრა, თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ. თბილისი. მეცნიერება.

ლამბერტი, ა. (2020). *წმინდა კოლხეთი*. იტალიურიდან თარგმნა გ. ცქიტიშვილმა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, განმარტებები და საძიებლები დაურთო დავით მერკვილაძემ. თბილისი. არტანუჯი.

ლამბერტი, ა. (2011). *სამეგრელოს აღწერა*. თბილისი. მთაწმინდა.

ლამბერტი, ა. (2015). *რელაცია საქართველოზე (XVII საუკუნე)*. იტალიური ტექსტი თარგმნეს, შესავალი და შენიშვნები დაურთეს მურმან პაპაშვილმა და ზურაბ გამეზარდაშვილმა. თბილისი. უნივერსალი.

მაკარი, ანთიოქიელი. (1982). *ცნობები საქართველოს შესახებ*. არაბულიდან თარგმნა თინა მარგველაშვილმა, კრ. „არმაღანი“, აღმოსავლური მწერლობის ნიმუშები. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

მერკვილაძე, დ. (2022). *ტყვეთა სყიდვა დასავლეთ საქართველოში იტალიელი მისიონერების*

ცნობების მიხედვით (XVII საუკუნე). კრებსი, შრომების კრებული, შოთა მესხიას ზუგდიდის უნივერსიტეტი, №14. თბილისი. შ. მესხიას ზუგდიდის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

მერკვილაძე, დ. (2023ა). *ტყვეთა სყიდვა XVII საუკუნის დასავლეთ საქართველოში უცხოელ ავტორთა ცნობების მიხედვით*. „ამირანი“, XXXVII, <http://caucasology.com/view-amirani.php?id=574>

მერკვილაძე, დ. (2023ბ). თეატელი მისიონერები ტყვეთა სყიდვის წინააღმდეგ საქართველოში. *ქართული წყაროთმცოდნეობა*, XXV. თბილისი. უნივერსალი.

პაპასქირი, ზ. (რედ.). (2021). *აფხაზეთი საქართველოა (ისტორიული რაკურსი)*. თბილისი. სოხუმის სახ. უნივერსიტეტი.

რასპონი, გ. (2019). *გაეტანო რასპონის რელაციონე სამეგრელოს შესახებ, საქართველოს კათოლიკური მისიების პროსოპოგრაფიული ბაზა*. პროექტის ხელმძღვანელი ნინო დობოროჯინიძე, კოორდინატორი მაია დამენია, https://missio.iliauni.edu.ge/ka/factoid?source_id=12.

ტაბალუა, ი. (1987). *საქართველო ევროპის არქივებსა და წიგნსაცავებში (XIII-XX სს-ის პირველი მეოთხედი)*. III, (1698-1688 წწ.). თბილისი. მეცნიერება.

შარდენი, ჟ. (2018). *შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ*. ფრანგულიდან თარგმნეს, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთეს მზია მგალობლიშვილმა და გიორგი სანიკიძემ. თბილისი. ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ჩელეხი, ევლია. (1971). *მოგზაურობის წიგნი*. ნაკვ. I, თურქულიდან თარგმნა, კომენტარები და გამოკვლევა დაურთო გიორგი ფუთურიძემ. თბილისი. მეცნიერება.

ცხადაია, პ., ხორავა, ბ. (2016). *აფხაზეთის გეოგრაფიული სახელწოდებანი*. თბილისი. თსუ ონო-მასტიკის სამეცნიერო-კვლევითი ცენტრი, სოხუმის სახ. უნ-ტის საქ. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინ-ტი.

ჯუდიჩე, ჯ. (1964). *წერილები საქართველოზე. XVII საუკუნე*. იტალიურიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ბეჟან გიორგაძემ. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

Берадзе, Т. (1989). *Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии*. Тбилиси, Мецниереба.

Гильденштадт, А. (1776). *О гаванях по Азовскому, Черному и Белому морям, «Географическом месяцеслове на 1776 год»*. СПб.

კვება შუა საუკუნეების საქართველოში

ტრისტან მაჭარაშვილი

ისტორიის დოქტორი

საქართველოს უნივერსიტეტი ასოცირებული პროფესორი

თამაზ ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის

უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი

ORCID: 0009-005-4367-8384

აბსტრაქტი

XI-XV საუკუნეების ქართულ საზოგადოებაში კვებასა და საკვების მოპოვებას მნიშვნელოვანი როლი ეკავა, რაც არა მხოლოდ ყოფით საჭიროებებს, არამედ რელიგიურ და საზოგადოებრივ წეს-ჩვეულებებსაც განსაზღვრავდა. ქართულ წყაროებში საკვების მიღებას სხვადასხვა სახელწოდება ჰქონდა: „ჭამა“, „პურობა“, „ტრაპეზი“, „სერობა“ და სხვა. დღეში 2-3-ჯერ კვება და ამდენჯერვე კერძის მომზადება ფართოდ იყო გავრცელებული.

განირჩეოდა ყოველდღიური პურობა და ნადიმი, რომელიც ძირითადად დღესასწაულებს, ომში გამარჯვებასა და სხვა მნიშვნელოვან მოვლენებს უკავშირდებოდა. ნადიმი ზოგჯერ გადამეტებულ სახეს იღებდა, რასაც წყაროებიც ადასტურებენ. მიუხედავად იმისა, რომ გადაჭარბებული თრობა მიუღებლად ითვლებოდა, ნადიმზე ღვინის დაძალება მიღებული პრაქტიკა იყო.

სამეფო კარზე ნადიმს მკაცრად განსაზღვრული ეტიკეტი და მსახურთა სპეციალური შტატი ჰქონდა. ადგილების განაწილება მოხელეთა წოდებაზე იყო დამოკიდებული. მსგავსი წესები დიდებულთა და გლეხთა სუფრეებზე განსხვავებული მასშტაბით ვრცელდებოდა.

ლხინის წინ აუცილებელი იყო ჰიგიენური წესების დაცვა, ხოლო საკვების მიღება ლოცვით იწყებოდა.

საკვანძო სიტყვები: კვება, ნადიმი, პურობა, ჭამა, ლხინი, დარბაზი, ჰიგიენა

FOOD IN MEDIEVAL GEORGIA

Tristan Matcharashvili

Ph.D. in History

Associate Professor at the University of Georgia

Senior Research Fellow at the Tamaz Beradze

Institute of Georgian Studies

ORCID: 0009-005-4367-8384

Abstract

Food consumption and acquisition played a crucial role in Georgian society during the 11th–15th centuries, shaping not only everyday needs but also religious and social customs. Georgian sources refer to food consumption using various terms, including “chama” (eating), “puroba” (feast), “trapezi” (banquet), “seroba” (gathering), and others. It was common to eat two to three times a day and to prepare meals with the same frequency.

A distinction was made between everyday meals and Festive banquets (nadimi), which were mainly associated with celebrations, military victories, weddings, the birth of princes, and other significant occasions, were distinguished from regular meals. Sometimes, these banquets were excessively lavish, as confirmed by historical sources. It was nevertheless customary to encourage wine drinking at feasts, even if severe intoxication was often frowned upon,

Feasts in the royal court were subject to strict protocol and were served by a designated staff. Seating arrangements were determined based on the hierarchy of court officials. The feasts of nobles and peasants followed similar customs, albeit on a different scale.

Generally, meals typically began with a prayer, and hygienic procedures were followed prior to a banquet.

Keywords: food, banquet, puroba, chama, feast, hall, hygiene

შესავალი

ნებისმიერი ხალხის ცხოვრებაში კვებას და საკვები კულტურების მოპოვებას უმნიშვნელოვანესი ადგილი უჭირავს. შესაბამისად XI-XV საუკუნეების ქართული საზოგადოების ყოფაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეკავა უშუალოდ კვებასთან და საკვების მოპოვებასთან დაკავშირებულ საქმიანობას, რაც რელიგიასთან ერთად, განსაზღვრავდა კიდევ საზოგადოებრივი ცხოვრების წესს.

ერის ფიზიკურ და ინტელექტუალურ შესაძლებლობებს, ხასიათს და მენტალიტეტს დიდწილად განაპირობებს კვების პროდუქტები და მისი მიღების ნორმები. ადამიანში სრულფასოვანი კვება უზრუნველყოფს ყოველდღიურად დახარჯული ენერგიის აღდგენას. ამდენად, შუა საუკუნეების ქართული საზოგადოების ყოველდღიური ყოფა-ცხოვრების შესასწავლად აქტუალურად მიგვაჩნია შუა საუკუნეების ქართული საზოგადოების კვებასთან დაკავშირებული საკითხების კვლევა.

სტატიის მიზანია შუა საუკუნეების წყაროებისა და ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოთქმული მოსაზრებების შესწავლის საფუძველზე წარმოვაჩინოთ როგორ იკვებებოდნენ ქართული საზოგადოების წევრები.

ყოველდღიური კვების, ცალკეული ღვინის თუ ჭირის დროს მიღებული საკვების შესახებ ცნობები ძირითადად დაცულია ქართულ წერილობით წყაროებში – ქართლის ცხოვრებაში, ქართული სამართლის ძეგლებში, მხატვრული და აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლებში, სამედიცინო კარაბადინებში და სხვა. აგრეთვე უცხოელი მოგზაურებისა და ელჩების ჩანაწერებში, ამ მხრივ საინტერესოა ეთნოგრაფიული მასალა და არქეოლოგიური მონაპოვარი.

აღნიშნული საკითხის კვლევას საქართველოში საფუძველი ჩაუყარა ივ. ჯავახიშვილმა, რომელმაც ნაშრომში „საქართველოს ეკონომიკური ისტორია“ (ჯავახიშვილი, 1996, 1986) დიდი ადგილი დაუთმო საქართველოში სოფლის მეურნეობის განვითარებისა და საკვები კულტურების წარმოების ისტორიის შესწავლას. ასევე მნიშვნელოვანია მისი ნაშრომები „მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის“ (ჯავახიშვილი, 1965) და „მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და ხელოსნობის ისტორიისათვის“ (ჯავახიშვილი, 1979) სადაც ავტორს განხილული აქვს პურობასთან და ზოგადად კვებასთან დაკავშირებული ჭურჭელი და ავეჯი.

პურობის, ნადიმის, მეჯლისისა და კვების ტრადიციების შესახებ ქართულ ისტორიოგრაფიაში მრავალი ნაშრომია გამოქვეყნებული. მათგან აღსანიშნავია გ. ჩიტაიას (ჩიტაია, 2001), რ. თოფჩიშვილის, (თოფჩიშვილი, 2014), გ. გოცირიძის (გოცირიძე, 2007), ნ. ჯავახიშვილის (ჯავახიშვილი, 2008), თ. ლუდუშაურის (ლუდუშაური, 2010) რ. გუჯეჯიანის (გუჯეჯიანი, 2010), თ. ქამუშაძის (ქამუშაძე, 2010), დ. ბახტაძის და პ. კოლუაშვილის (ბახტაძე, კოლუაშვილი, 2009), მ. დოლიძის და ზ. მაისაიას (დოლიძე, მაისაია, 2007), ს. ჭანტურიშვილის (ჭანტურიშვილი, 1984), ხ. იოსელიანის (იოსელიანი, 2010), ნ. სოლოლაშვილის (სოლოლაშვილი, 1999) და სხვათა ნაშრომები.

უკანასკნელ ხანს გამოიცა ჯაბა სამუშიას მონოგრაფიული ნაშრომი „ქართული გასტრონომიის ისტორია“ (სამუშია, 2023), სადაც საფუძვლიანადაა შესწავლილი კვების კულტურა და ეტიკეტი შუა საუკუნეების საქართველოში. ავტორი ყურადღებას ამახვილებს V-XVIII საუკუნეებში საქართველოში გავრცელებულ კვების პროდუქტებზე, კერძებზე, სასმელებზე, ბერულ კვებაზე და სამარხოვ სუფრაზე, ასევე მეფის, დიდებულის და გლეხის ყოველდღიურ თუ საღმრთადასწავლო სუფრაზე. დიდ ყურადღებას უთმობს შუა საუკუნეების ქართული სუფრის ეტიკეტისა და სხვა საკითხების შესწავლას.

მეთოდები

ნაშრომი ეფუძნება ისტორიულ მეცნიერებაში აპრობირებულ კვლევის მეთოდებს. წყაროების შინაარსობრივი ანალიზისა და ისტორიულ-შედარებით მეთოდს, ემპირიული მასალის კრიტიკულად გააზრების, გაანალიზებისა და შეჯერების მეთოდს.

მსჯელობა

შუა საუკუნეებში ქართული წყაროების მიხედვით საკვების მიღებას „ჭამა“ და „პურობა“ ეწოდებოდა: „შემდგომად ამისა მოხადა მეფემან ყოველთა წარჩინებულთა ქალაქად; და დღეთა მრავალთა ყო პურობა და განცხრომა“ (ჯუანშერი, 1955, გვ. 143), „თუ რამე ცხირელსა ჴელოსან[სა] გუ[ერ]დსა შესაპოვარი გედვას, აჭმევდე რასა ბეგრობისათუის“ (დოლიძე, 1965, გვ. 4), „ღორის ჴორცითა დიდად ძალი პურობა გარდაიჭადეს“ (ბასილი ეზოსმოძღვარი, 1959, გვ. 127), „ხოლო ციხიანთა ესეოდენ შესჭირდა და იწყეს ჴამად ღუედისა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 104), „წინმწოლსაცა მიუა სათვალავი და მუნ სჭამენ“ (დოლიძე, 1965, გვ. 89).

საკვების მიღება ანალოგიურად იხსენიება დასტურლამალშიც: „მაგრამე მდივანსა და მის კაცებს სარდალმან უნდა ასვას, აჭამოს (დოლიძე, 1965, გვ. 73), „მუშრიბმან ჴევისთავთან სვას და ჴამოს“ (დოლიძე, 1965, გვ. 77), „მოურავი რომ მივიდეს ... რაც მოუნდეს, ისრე ასვან, აჭამონ“ (დოლიძე, 1965, გვ. 298), „ღალის პურს ხასადარი, მამასახლისი და ნაცვალი ერთგან უნდა სჭამდენ“ (დოლიძე, 1965, გვ. 301). ანალოგიური მნიშვნელობით იყენებდნენ აღნიშნულ ტერმინს მოგვიანებითაც.

ლიტერატურულ ძეგლებში საკვების მიღება ტერმინ „ჭამასთან“ ერთად მოიხსენიება როგორც „პურის ჴამა“: „ღღეს მე და ჴოჯიკ და ცოლმან მისმან ერთად პური ვჭამოთ“ (იაკობ ცურტაველი, 1963, გვ. 16), „აკურთხეს მადლობით და იწყეს ჴამად“ (გიორგი მერჩულე, 1963, გვ. 254), „მაშინ გუარამ დიდმან ჴელმწიფემან კეთილად ისტუმრნა ყოველნი და პურის ჴამასა შინა ...“ (გიორგი მერჩულე, 1963, გვ. 289). „ვითა პური ვჭამეთ, გაიყარა დარბაზობა“ (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 12) და სხვა.

მოსე ხონელი „პურის ჴამის“ გვერდით ახსენებს ტერმინებს: პურობა („მოვიდა შინ და მხიარულმან დიდი პურობა გარდაიხადა“ (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 5), შექმნა პურობა („არცა შექნა პურობა და არცა გავიდა ნადირობასა“ (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 6), დაჯდის პურად („და გამოვიდის სავარსამისძე, ბერი კაცი, დაჯდის პურად და რა პირველ ღვინო მიართვიან, უხმის მონათა“ (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 9).

მოსე ხონელის მიერ ნახსენები ტერმინი „პური დაიგო“ („გამოვიდა ჴაზირის სიტყვასა ზედა მეფე, ინადირა, პური დაიგო, განისვენა და ნადიმი გარდაიხადა“ (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 70), როგორც ძეგლის გამომცემელი ლილი ათანელიშვილი განმარტავს სუფრის გაწყობას, „პურ-მარილის გამლას“ ნიშნავს (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 180) და არა პურის (საკვების) მიღებას. ანალოგიურად, სუფრის გაწყობას უნდა ნიშნავდეს ტერმინი „ითხოვეს პური“ („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 1959, გვ. 66).

ქართულ წყაროებში ხშირად გამოყენებული ტერმინები „ნადიმი“ და „მეჯლისი“, რა თქმა უნდა, საკვების მიღებასთან არის დაკავშირებული და ისინი საზეიმო სმა-ჭამის აღსანიშნავად გამოიყენება. სულხან-საბას განმარტებით „მეჯლისი“ სპარსული სიტყვაა და ქართულად ნადიმს ნიშნავს (სულხან საბა ორბელიანი, 1991, გვ. 471), ხოლო ნადიმი მას განმარტებული არ აქვს.

თუ კარგად დავაკვირდებით ქართულ წერილობით წყაროებს დავინახავთ რომ ნადიმი განირჩეოდა ჩვეულებრივი პურობისაგან: „მაშინ ითხოვეს პური და შემდგომად პურობისა დაიდევს ნადიმი, სიკეთე და სიტურფე გამოუთქმელი“ („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 1959, გვ. 66), ამ შემთხვევაში პურობის, საკვების მიღების შემდეგ „დაიდევს ნადიმი“. იგივე მნიშვნელობას ანიჭებს მემატთანე აღნიშნულ ტერმინს სხვა ადგილას: „მაშინდელი ზარი და ზეიმი ვისმანმცა ენამან გამოთქუა ... შეიქმნა პურობა და ნადიმობა შესატყვისი ჟამთა და მის ღღისა“ („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 1959, გვ. 73), როგორც ვხედავთ ენით გამოუთქმელი ზეიმის დროს ისტორიკოსი განასხვავებს პურობასა და ნადიმს, ამ შემთხვევაშიც როგორც ჩანს პურობის შემდეგ იმართება ნადიმი. იმავე პერიოდის ისტორიკოსი სხვაგან, როცა განსაკუთრებული ზეიმი არ იმართება მხოლოდ პურობის გადახდას აღნიშნავს: „ღორის ჴორცითა დიდად ძალი პურობა გარდაიჭადეს“ („ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“, 1959, გვ. 66).

პურობასა და ნადიმს განასხვავებს ასევე მოსე ხონელი: „მოვიდა შინ და მხიარულმან დიდი პურობა გარდაიხადა“ (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 5), ავტორი აქ პურობის გარდახდაზე გვესაუბრება, მაგრამ იქვე წერს: „გაიყარა ნადიმი და შეეკაზმა მეფე და ყოველნი დიდებულნი მისნი“ (მოსე ხონელი,

1969, გვ. 5), ავტორი კიდევ რამდენჯერმე განასხვავებს ნადიმსა და პურობას. „ამირანდარეჯანიანში“ კარგად ჩანს რომ ნადიმი საზეიმო სუფრას ეწოდებოდა: „ნოსარ ჯდა წალკოტსა შიგან ნადიმად, და სხდეს დიდებულნი, იმღერდეს მგოსანნი“ (მოსე ხონელი, 1969, გვ. 24). მიუხედავად ქართულ წყაროებში დაფიქსირებული განსხვავებისა XVIII საუკუნის დასაწყისში ტერმინ „პურობას“ სულხან-საბა ორბელიანი განმარტავს როგორც „ნადიმ“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1991, გვ. 632). როგორც ჩანს ამ დროისათვის „პურობა“ უკვე აღნიშნავდა, როგორც ყოველდღიური საკვების მიღებას, ისე საზეიმო სმა-ჭამასაც.

ამრიგად, ჩვეულებრივ, საკვების მიღებას ქართულ წყაროებში ეწოდება „ჭამა“, „პურობა“, „პურის ჭამა“, „პურად დაჯდომა“ („დაჯდის პურად“), „ტრაპები“, „სერობა“, „გოჭკომური“, „ხადილი“. ხოლო ტერმინებით „ნადიმი“, „ლხინი“ („როგორც ლხინი ნებამდესთ და შექცევა კეთილად“ (დოლიძე, 1965, გვ. 511), „მეჯლისი“ საზეიმო კვება აღინიშნებოდა.

ტერმინები „საუზმე“, „სადილი“, „სამხარი“, „ზარმელი“, „სერი“, „სერის კუდი“ „ჭამადთა ჟამთა სახელი არს“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1991, გვ. 43) ე. ი. აღნიშნავდა საკვების მიღების დროს დღე-ღამის გარკვეულ მონაკვეთში.

ზოგადად საკვებს „საზრდელი“ („და არა იყო საზრდელ მათდა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 25), „საზრდო“ („ამ ქვრივსა და ობლებს საზრდო, სამარხი და მზითვეი ბატონმა დედოფალმა უბოძა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 530), „სარჩო“ („ჩვენ ქვრივსა და ობლებს ერთი სარჩო და ბინა გვიბოძეთო.....“ (დოლიძე, 1965, გვ. 530) ეწოდებოდა.

მართებულად მიგვაჩნია ჯ. სამუშიას მოსაზრება, რომ „სულხან-საბა ორბელიანთან მოტანილი დღიური კვების რეჟიმი ზაფხულში დაახლოებით ასე გამოიყურებოდა: საუზმე – დილის 5-6 სთ; სადილი – დილის 8-9 სთ; სამხარი – შუადღის 12 სთ; ზარმელი – დღის 5-6 სთ; სერი – საღამოს 8-9 სთ; სერის კუდი – დაღამების შემდეგ.“ (სამუშია, 2023, გვ. 30).

მიუხედავად აღნიშნულისა, შუა საუკუნეების საქართველოში 6-ჯერადი ჭამა, რა თქმა უნდა ყოველდღიურ ყოფაში პრაქტიკულად არ ხდებოდა. ქართველ მკვლევრებს (ს. მაკალათიას, გ. გოცირიძეს, ნ. ჯიქიას, თ. იველაშვილს, ნ. ვოლკოვას, ნ. ჯავახიშვილს, გ. ჩიტაიას, ჯ. სამუშიას) ამ საკითხზე განსხვავებული მოსაზრებები აქვთ. ჩვენ ვიზიარებთ გ. ჩიტაიას მოსაზრებას, რომელიც ასევე მართებულად მიაჩნია ჯ. სამუშიასაც, რომ საქართველოში „ჭამდნენ დღეში 2-3-ჯერ და ამდენჯერვე ამზადებდნენ კერძს“ (ჩიტაია, 2001, გვ. 152). „2-3-ჯერადი კვება სრულიად პასუხობდა ადამიანის მოთხოვნილებას“ (სამუშია, 2023, გვ. 31). მართლაც 2-3-ჯერადი კვება სრულიად საკმარისია ადამიანის მიერ დახარჯული ენერგიის აღსადგენად.

შუა საუკუნეების საქართველოში პური ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი პროდუქტი იყო და იგი არ ყოფილა მხოლოდ საკვები, ის ღვინოსთან და ზეთთან ერთად აუცილებელი იყო ქრისტიანული რელიგიური რიტუალების აღსასრულებლად.

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით „პური ზოგადი სახელი არს ყოველთა პურთა: გამომცხვართა, გაფუებულთა, გინა უფოელთა ქრთილისათა და სიმინდისათა, ფეტვისათა და იფქლისათა ..., გინა ყოველთა სხვათა ფქვილთაგანთასა“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1991, გვ. 632), როგორც ვხედავთ პური ეწოდება ნებისმიერი მარცვლეულის ფქვილისაგან უფუვრად (ხმიადად) ან გაფუებით გამომცხვარ პროდუქტს. სულხან-საბა ნამდვილ (მართალ) პურს უწოდებს მხოლოდ საეკლესიო რიტუალის ჩასატარებლად განკუთვნილ პურს, რომელიც მხოლოდ ხორბლის რამდენიმე ჯიშისაგან მზადდებოდა: „არამედ მართალი პური, რომელი არს შესაწირავი ღთისა იფქლთა, დიკათა, მახათა და ასლთაგან იქმნებიან“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1991, გვ. 632), მისი თქმით ხორბლის გარდა სხვა მარცვლოვანისგან დამზადებული პური საეკლესიო მსახურებისას არ გამოიყენებოდა: „არცა ქერისა და ფეტვისა, არცა სხვისა ხვარბლისა პური შეიწირვის“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1991, გვ. 632). სულხან-საბა პურისაგან განარჩევს ცომთან სხვა პროდუქტის დამატებით მიღებულ ნაწარმს: „გარნა ერბოთა, ზეთითა და კვერცხითა ნამზადსა ყოველთა არა ეწოდების პური“ (სულხან-საბა ორბელიანი, 1991, გვ. 632). უნდა ვიფიქროთ, რომ პურის მნიშვნელობა XI-XV საუკუნეებშიც იგივე იქნებოდა, რაც XVIII საუკუნის დასაწყისში.

შუა საუკუნეების საქართველოში პურის გარდა ფართოდ იყო გავრცელებული ხორბლისაგან დამზადებული სხვა კერძებიც, ასეთია ხალი (ქუმელი), ჩანდილი, კორკოტი, ბურღულის ფაფა და სხვა. ხორბალთან ერთად საქართველოში ბრინჯი ითვლებოდა ერთ-ერთ ძველ მარცვლეულ კულტურად. ისტორიული და ეთნოგრაფიული მასალები მიუთითებენ ბრინჯის კულტურის მდიდარ საწარმოო ტრადიციებზე; ივ. ჯავახიშვილის აზრით (ჯავახიშვილი, 1996, გვ. 379-381), ბრინჯი საქართველოში ორი სახელით არის ცნობილი: „ბრინჯი“, რომელიც IX საუკუნემდე სპარსულიდან უნდა შემოსულიყო აღმოსავლეთ საქართველოს გზით, და „ორიზა“, რომელიც ბერძნულიდან უნდა შემოსულიყო კოლხეთში (სადუნიშვილი და სხვ., 2021, გვ. 180).

მარცვლოვანი კულტურებიდან ასევე ფართოდ იყო გავრცელებული ქერი, ჭვავი, ფეტვი, მუხუდო, ოსპი, ლობიო, ცერცვი (ბაკალა) და სხვ.

შუა საუკუნეების საქართველოში აქტიურად იყენებდნენ ბოსტნეულ კულტურებს: ნიახურს, კამას, ხახვს, ნიორს, სტაფილოს, ქინძს, პიტნას, ტარხუნას, წიწმაცს, მდოგვს, ჭარხლეულს, ქონდარს, კომბოსტოს, ბოლოკს და სხვა (სამუშია, 2023, გვ. 36).

საქართველო გამოირჩევა ხილის მდიდარი მრავალფეროვნებით, ასე იყო შუა საუკუნეებშიც. წყაროებში დადასტურებულია ვაშლი, ლეღვი, კლიავი, ყურძენი, ხურმა, ისრიმი, ატამი, ჭერამი, ტყემალი, მსხალი, ბალი, ბია (კომში), ბროწეული, ნესვი, თუთა, უნაბი, საზამთრო, თულინჯი, ნუში, თხილი, ნიგოზი, ფშატი, კუნელის წაბლი, კიტრი და სხვა (სამუშია, 2023, გვ. 37). ხილის ზოგიერთი სახეობისაგან საზამთროდ ამზადებდნენ ჩირს. ხილისაგან ასევე ამზადებდნენ წვენებს, რაც დიდი პოპულარობით სარგებლობდა საზოგადოებაში. „უსწორო კარაბადინში“ 40-ზე მეტი სხვადასხვა შარბათის რეცეპტია მოცემული (სამუშია, 2023, გვ. 185).

შუა საუკუნეების ქართულ სამზარეულოში ხორცეულ კერძებს წამყვანი პოზიცია ეკავა. საკვებად იყენებდნენ შინაური და გარეული ცხოველისა და ფრინველის ხორცს. ყველაზე გავრცელებული იყო ძროხის, ღორის, ცხვრის, თხის, ირმის, შვლის, ჯეირნის, ველური თხის, კურდღლის, გარეული ღორის, დათვის, არჩვის, ჯიხვის, ქათმის, იხვის, ბატის, ხოხბის, წეროს, მწყრის, მტრედის, კაკბის, დურაჯის და სხვა ხორცი. მიღებული იყო ცხენისა და აქლემის ხორცის ჭამა, თუმცა შედარებით ნაკლებად (სამუშია, 2023, გვ. 37-38). ხორცი ძირითადად გამოიყენებოდა ნედლი სახით, მაგრამ გავრცელებული ყოფილა მისი მარილში გამოყვანა და დამაშხვა, ასეთნაირად დამუშავებული ხორცის ხანგრძლივი დროით შენახვა და გამოყვანა შეიძლებოდა. დასაშაშხად იყენებდნენ ძირითადად ჯიხვის, არჩვის, შვლის, გარეული ღორის და სხვა ცხოველისა თუ ფრინველის ხორცს, მისი დამუშავება საგანგებო ცოდნას მოითხოვდა: „მუნ გუიმასპინძლოს ასმათმან, მას უც ჯორცისა ჯმელობა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 279).

ფართოდ გამოიყენებოდა რძე და რძის ნაწარმი – კარაქი, ხაჭო, მაწონი, ყველი, ერბო.

ქართულ წყაროებში ხშირად გვხვდება სხვადასხვა სახეობის თევზი, ის ბეგარის ერთ-ერთი სახეობა იყო: „ყოველს წელიწადს ფერისცვალობას ასოცს კაი კალმახს მოგვართმევდეთ“ (დოლიძე, 1965, გვ. 69), მას იყენებდნენ როგორც ნედლად, ასევე გამხმარი (ან დამარილებული) სახით: „მეჯამეთ-უხუცესისა ჯელი არის: ნიგოზი, ზეთი, საწებელი, მუზაფარი, წველა, მეკირე, ჯმელი თევზი, მუხუდო, ყოველი მეკამბეჩე დიასახლისი, კარავი სამზარეულოსა და უვერცხლო ჭურჭელი, სპილენძი და შეშა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 83).

საქართველოში ბევრი იყო თაფლიც: „მუთანჯის ყაბს: თაფლი ნახევარჩარეჟი“ (დოლიძე, 1965, გვ. 265). თაფლისაგან ალკოჰოლურ სასმელსაც კი ამზადებდნენ: „რომელ ოდესმე მსმელი ფრიადისა ღვნისა თაფლუჭისა“ (ჟამთააღმწერელი, 1959, გვ. 155)

შუა საუკუნის საქართველოში სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთი უძველესი და მთავარი დარგი მევენახეობა-მელვინეობა იყო. ქართული სუფრა ღვინის გარეშე წარმოდგენილი იყო, მას ფართოდ იყენებდნენ მთელი ქვეყნის მასშტაბით. სასახლის კარზე მელვინეთუხუცესის, მელვინის და ღვინის შემკრების სახელოც კი არსებობდა: „ერთი მელვინეთ-უხუცესისაგან ჩენილი მელვინე წავლენ, მუშაობენ, და ღვინის მკრეფელნიცა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 82). ღვინო უწყვეტად მოიხსენიება ლიტერატურულ ძეგლებში და საისტორიო წყაროებში: „დიდისა ღვინისა სმისაგან, რომე სტომაქს ღვინო მოერეოდეს“

(„უსწორო კარაბადინი“, 1940, გვ. 274), ღვინოს სამკურნალოდაც იყენებდნენ: „ესე ყუელა ერთსა ჭურჭელსა შიგა ჩაყარე და ზედა გემრიელი ღვინო დაასხი, ცოტა ადუღე, მერმე სწეულმან ცხვირთა წინა დაჭიროს, რომე მისი სული, ცხვირსა და თავთა შიგა შევიდეს, მერმე შესვას და უშუელოს“ („უსწორო კარაბადინი“, 1940, გვ. 182)

ყურძნის წვენიდან ღვინის გარდა, ქართველები სხვა პროდუქტებსაც ამზადებდნენ: ბადაგი, ძმარი, თათარა, ფელამუში, ჩურჩხელა და სხვა. ჭაჭისაგან ამზადებდნენ არაყს.

ჭაჭასთან ერთად ფართოდ იყო გავრცელებული აგრეთვე ხილისაგან არყის დამზადების ტრადიცია: „სხვა არაყები სოფლიდამ გაარიგონ და გამოხდიდენ“ (დოლიძე, 1965, გვ. 263). მართალია აქ არ ჩანს კონკრეტულად რისგან ხდიდნენ არაყს, მაგრამ ცნობილია, რომ ხილისაგან ტრადიციულად საუკეთესო სასმელს ამზადებდნენ. ამ მხრივ საუკეთესო ანტისეპტიკური თვისებებით გამოირჩეოდა შინდის, ჭანჭურის, თუთის, ანწლის არაყი, რომელიც სიმაგრით დიდად არ ჩამოუვარდებოდა ხორბლისა და ჭაჭის არაყს. შეინიშნებოდა ერთგვარი კუთხური სპეციალიზაცია, მაგალითად, სამცხეში თუთის არაყი იყო ტრადიციული, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში კი იქ სადაც მევენახეობა არ იყო განვითარებული, ხორბლის არაყს („ჟიპიტაურს“) ხდიდნენ. იმერეთში სამკურნალო დანიშნულება ჰქონდა ანწლის არაყს, ქართლში ჭანჭურისას და სხვ. (თოფჩიშვილი, 2010, გვ. 546).

ბარში არყის მოხმარება ისე ინტენსიური არ იყო, როგორც მთაში. ბარში იგი დილის სასმელი, ასევე სახელდახელო სუფრაზე მისატანი, სტუმრისათვის მისართმეველი იყო; მთაში კი უფრო ხშირად მოიხმარდნენ. არაყი ასევე მოსახერხებელი იყო მწყემსებისათვის, მოგზაურობის დროს საგზლად წასაღებად და სხვა (თოფჩიშვილი, 2010, გვ. 546).

როგორც უკვე აღვნიშნეთ ერთმანეთისაგან განირჩეოდა ყოველდღიური პურობა და ნადიმი. ნადიმი (ლხინი) იმართებოდა დღესასწაულების, ომში გამარჯვების, ქორწილის, უფლისწულის დაბადების, საპატიო სტუმრების მიღებისა და სხვა მნიშვნელოვანი მოვლენის დროს. ჯ. სამუშიას მართებული შენიშვნით პურობა ლხინის ის ნაწილია, როდესაც არც ღვინის სმა იმართება და არც გართობა, პურობის შემდეგ კი ნადიმზე ღვინის სმა და გართობა პიკს აღწევს (სამუშია, გვ. 182). მართლაც ნადიმი გართობით მიმდინარეობს: „კვლა გაგრძელდა ნადიმობა, ბარბითი და ჩანგთა ჟღერა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 96).

სამეფო კარზე ნადიმი რეგულარულად ყოველთვის იმართებოდა დიდი დღესასწაულების დროს. „ხელმწიფის კარის გარიგებაში“ მითითებულია ახალი წლის (წელიწადის თავის), ნათლისღების (განცხადების) და აღდგომის (აღვსების) დღესასწაულების დროს გასამართი დარბაზობის შესახებ (დოლიძე, 1965, გვ. 81). დარბაზობის დასასრულს იმართებოდა ნადიმი.

„დასტურლამაღში“ მითითებული საშობაო გადასახადი („მოურავს კომლზე ორი კოდი ქერი, შაური აღდგომისა, შაური შობისა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 313) გვაფიქრებინებს, რომ ლხინი იმართებოდა აგრეთვე შობის დღესასწაულის აღნიშვნისას.

„ჯელმწიფის კარის გარიგებაში“ დაწვრილებითაა აღწერილი ახალი წლის დღესასწაულთან სამეფო კარის შეხვედრის წესი. საახალწლო მზადება ახალ წლამდე რამდენიმე დღით ადრე იწყებოდა, მოლარეთ-უხუცესი მსახურთუხუცესს ძვირფას საფენებს (ხალიჩებს, ნოხებს, ფარდაგებს) მიართმევდა, მათ მსახურთუხუცესი მეფის სადარბაზო ოთახში დააგებდა: „მსახურთ-უხუცესსა სალაროთ მოლარეთ-უხუცესი მოართომს და მოუფენს (დოლიძე, 1965, გვ. 80). საახალწლოდ მეფის შემოსვა „ყვთლით ყაბაჩით“ მხოლოდ მონადირეთუხუცესს შეეძლო. ამის შემდეგ მეფე საღვინეს წინ მაღალ სკამზე დაბრძანდებოდა, წინ ტაბლას (მაგიდას) დაუდგამდნენ, მასზე აუცილებლად უნდა ყოფილიყო მოხარშული გარეული ტახის თავი. სუფრაზე სხვა საკვებიც იყო თუ არა ძეგლის ავტორი საგანგებოდ არ აღნიშნავს, მაგრამ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ტაბლაზე მწვადი და ღვინო ნამდვილად იყო: „მეფე ... ჭიქას უბოძებს და მონადირეთ-უხუცესი მწვადს შესჭამს და შესვამს ღვინოსა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 80).

ცისკრის ლოცვის დაწყებამდე სამეფო კარზე მეკვლედ მოდიოდა ჭყონდიდელი. იმავე დღეს წირვის შემდეგ იწყებოდა საახალწლო მილოცვები და „პურობა დიდი, განცხრომითა და სახიობითა“, სადაც მოწვეულნი იყვნენ საუკეთესო მომღერლები, დამკვრელები და მოცეკვავეები (მაკალათია,

1927, გვ. 11). მეორე დღე განკუთვნილი იყო სანადიროდ, მაგრამ ნადირობის შემდეგ ვახუშტის მიხედვით ისევ ნადიმი იმართებოდა: „ესრეთ იკულებდნენ და შემოვიდნენ მხიარულნი სანადიმოდ“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973, გვ. 29). სუფრის მიმდინარეობის შესახებ სათანადო საბუთების უქონლობის გამო ძნელია საუბარი.

ნათლისღების დღესასწაულზე წყალკურთხევის შემდეგ იმართებოდა ნადიმი. ნადიმის დროს მხოლოდ ამილახორი იყო ხმლით შეიარაღებული, მაგრამ როცა მისი დაჯდომის დრო მოვიდოდა იგი ხმალს შეაბჯრეს გადასცემდა, ის კი იარაღს პატრონს მხოლოდ მაშინ უბრუნებდა „რა ტაბაკი დადგან სეფე“ (დოლიძე, 1965, გვ. 81) ე.ი. როცა სამეფო ტაბაკს შემოიტანდნენ. როგორც წესი სამეფო ტაბაკის შემოტანის შემდეგ სხვებისათვისაც შემოჰქონდათ შესაბამისი ტაბაკი და იწყებოდა პურობა.

აღდგომას, წირვის დასრულების შემდეგ, მეფე და დიდებულები სახელდახელოდ გაიხსნილებდნენ: „შემდგომად წირვისა მცირედითა სანოვაგითა ჴორცთათა აღიქსნიდნენ პირთა მეფე და დიდებულნი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973, გვ. 29), შემდეგ იმართებოდა ყაბახი, ბურთობა და სხვა თამაშობები, გასართობთა დასრულების შემდეგ „შემოვიდნენ მეფისა თანა და შექმნიან ნადიმნი და პურობანი დიდნი მგოსან-სახიობითა“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973, გვ. 30). ამჟერად ნადიმი, როგორც ჩანს, ზღვარგადასულ სახესაც იღებდა, რადგან ვახუშტი იქვე აღნიშნავს, რომ სანამ კათალიკოსი და ეპისკოპოსები იქ იყვნენ მხოლოდ გალობა ისმოდა, მათი წასვლის შემდეგ კი „მგოსანთა, მომღერალთა და ყოველთა სახიობათა ცემანი“ (ბატონიშვილი ვახუშტი, 1973, გვ. 30). ვახუშტის ამ ცნობების განზოგადება რა თქმა უნდა მთელ შუა საუკუნეებზე შეიძლება. ზღვარგადასული ლხინი რუსთაველთანაც გვხვდება: „შეიქმნა სმა და პურობა, მსგავსი მათისა ძალისა; ... არვისი ბრძანა მეფემან არცა გამეგება მთვრალისა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 95). მიუხედავად იმისა, რომ გადამეტებული თრობა მიუღებლად ითვლებოდა, ნადიმზე ღვინის დაძალება, როგორც ჩანს მაინც მიღებული მოვლენა იყო, რასაც რუსთაველიც ადასტურებს: მეფის ბრძანებით სუფრიდან მთვრალეებსაც კი არ უშვებდნენ და ალბათ ღვინოსაც აძალებდნენ.

XIV საუკუნეში არსებობდა სამეფო კარზე სუფრასთან მოხელეთა განთავსების მკაცრად განსაზღვრული წესები: უფროს უმცროსობის გათვალისწინებით მოხელეები გარკვეული რიგითობის მიხედვით იკავებდნენ მათთვის განკუთვნილ დასაჯდომ თუ დასადგომ ადგილს (დოლიძე, 1965, გვ. 92-93). პურობის ცერემონიალს მანდატურთუხუცესი ხელმძღვანელობს, მას ამირეჯიბი და გამგეთუხუცესი ეხმარებიან. მეფის ბრძანებაზე „პური მოიღეო“ მანდატურთუხუცესი იწყებს პურობის სამზადისს, ხოლო როდესაც დარბაზიდან ამირეჯიბი და განმგეთუხუცესი გავლენ „კათალიკოზნი, მოძღვართ-მოძღვარი, ჴყონდიდელი, ათაბაგი, ამირსპასალარი და ვინც ქვე სხედან, ყოველნი ზე ადგებიან“ (დოლიძე, 1965, გვ. 93). და ვერავინ დაჯდება სანამ მანდატურთუხუცესი და ამირეჯიბი მეფის ტაბაკს არ დადგამენ. ტაბაკი ძვირფასად შემკობილი ოქროს დიდი ხონჩა იყო, მასზე „თვალმარგალიტანი“ „ურთუმელი“ ანუ სამარილე იდო მარილით და ბროლის ტარმოჭედილი, ხალასთვლიანი კოვზით, ურთუმელი დაფარული იყო ატლასის „ჩილანით“. ტაბლაზე ასევე იყო სხვადასხვა ძვირფასი ჴურჯელი. როდესაც მანდატურთუხუცესი თავის ადგილს დაიკავებს უკვე სხვა დიდებულებისათვის იწყებოდა „ტაბლის“ და „ტაბაკის“ შემოტანა. სასულიერო პირებს – კათალიკოსებს, მოძღვართ-მოძღვარს და ჴყონდიდელს – ამირეჯიბი უდგამს ტაბლაზე ტაბაკს, ხოლო საერო პირებს – ათაბაგს, ამირსპასალარს და მანდატურთუხუცესს – ეჯიბი (დოლიძე, 1965, გვ. 93).

როგორც ჯ. სამუშია შენიშნავს „ტაბაკი ნადიმის დროს ყველას არ ედგა. „გარიგებაში“ ნახსენებია მოძღვართმოძღვრის, კათალიკოსის, ჴყონდიდლის, ათაბაგის, ამირსპასალარის, მანდატურთუხუცესის წინ ტაბაკის დადგმა. აქ მსახურთუხუცესია გამორჩენილი. მის წინაც უნდა მდგარიყო ტაბაკი“ (სამუშია, 2023, გვ. 200-201). ჩემი აზრით თუ მსახურთუხუცესი გამორჩენილია, მასთან ერთად გამორჩენილი უნდა იყოს მეჭურჭლეთუხუცესიც, რადგან ისინი „გარიგების“ მიხედვით პურობის დაწყებამდე ერთად „დგანან თავის ადგილსა“. მაგრამ უფრო სავარაუდოა, რომ მათ წინ ტაბაკი საერთოდ არ მოქონდათ, რადგან იგივე „გარიგების“ ტექსტის მიხედვით ისინი რანგით „სამთა ვაზირთა“ „უმაღლესი“ იყვნენ: „მეფემან მეორედ თაყვანებისათვის სამთა ვეზირთა უფრო, და ამ ვეზირთა ორთა უმაღლესი ჴელნი აღუპყრეს. და ესე ორნი ვეზირნი სწორად, ვითა ის ზემონი სამნი სწორად“ (დოლიძე, 1965, გვ. 91).

კერძები გამგეთუხუცესს მხოლოდ „ტაბაკიანი“ წარჩინებულებისათვის (სამ-სამი ჯამი) შემოჰქონდა. როცა ის ამირეჯიბთან ერთად საკუთარ ადგილს დაიკავებდა, სხვა ვაზირებისთვის მუქიფს მოჰქონდა (ორ-ორი ჯამი) კერძი.

გამგეთუხუცესისა და ამირეჯიბის გვერდით პირის მწდესათვის იყო ადგილი განკუთვნილი, ხოლო მსახურთუხუცესთან საწოლის მწიგნობარი ჯდებოდა. მათ ალბათ მათთვის განკუთვნილ ტაბლაზე უშლიდნენ სუფრას: „და რაჲ სუფრა დაუფინონ“ (დოლიძე, 1965. გვ. 94). მეაბჯრეთუხუცესის მოპირდაპირედ იკავებდა ადგილს ზარდახნის მწიგნობარი, მის ქვემოთ კი ერთმანეთის პირისპირ მწიგნობრები სხდებოდნენ. მათ კი სხვა „ჯელისუფალნი და ჯელოსანნი, სასახლის დიდებულნი“ მოსდევდნენ, სულ ბოლოს კი მერემეთუხუცესი, ფარემთუხუცესი და მეჯინებები ისხდნენ. სუფრის მიმდინარეობისას ფეხზე მხოლოს ჭაშნაგირი იყო, რომელსაც ყველა კერძი და სასმელი უნდა გაესინჯა (დოლიძე, 1965, გვ. 91).

„გარიგების“ ტექსტში არ არის აღწერილი სამეფო კარის სუფრის მენიუ. ერთი მითითებით, საფიქრებელია, რომ სამეფო ტრაპეზზე ცხელი კერძები შემოჰქონდათ“ (სამუშია, 2023, გვ. 201) სავარაუდოა, რომ ცხელ კერძებთან ერთად ცივი კერძებიც მოჰქონდათ. მათი გარკვეული ნაწილი წვნიანი იყო, რადგან ჭაშნაგირი „რაჲ საჭამადი წამოაყენონ, ჩამჩით ამოიღებს ჯელსა ზედა დაისხამს და შეხვრეტს“ (დოლიძე, 1965, გვ. 91). დოკუმენტის ავტორს „დასხმა და შეხვრეტა“ მხოლოდ წვნიანი კერძის შესახებ შეეძლო დაეწერა. სუფრაზე მისატანი მენიუს შესახებ გაცილებით მეტი ცნობებია დაცული „დასტურლამაღში“. „ძეგლში ნადიმისა და მეჯლისის სხვადასხვა სახეები გამოყოფილი და ამის შესაბამისად სხვადასხვაგვარია სასახლის მომზადება, მოხელეთა მომსახურება, სუფრის გაწყობა, სასმელ-საჭმელების რაოდენობა და მრავალფეროვნება“ (სოლოლაშვილი, 1999, გვ. 64). XVIII საუკუნის დასაწყისში სამეფო სუფრაზე მიღებული ყოფილა ბრინჯისაგან დამზადებული კერძები: ბრინჯის, ხორცისა და ერბოს კომბინაციით დამზადებული კერძი, ქათმის ჩილავი – შილაფლავი, ბრინჯით, ერბო-კვერცხითა და ხახვით მომზადებული ფლავი, მუთანჯი – ტკბილი, ხორციანი ფლავი, ბრინჯით ამზადდებდნენ კერძს ბატკნის ხორცთან ერთად და სხვა (სამუშია, 2023. გვ. 170-171). სამეფო კარზე ბრინჯის ასეთი ხშირი გამოყენება აშკარად მიგვანიშნებს აღმოსავლურ გავლენაზე, მაგრამ როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ ბრინჯი საქართველოში მანამდეც ფართოდ იყო გავრცელებული და მისგან სხვადასხვა კერძს ამზადდებდნენ, ამიტომ სავარაუდოა, რომ ბრინჯით დამზადებული კერძები სამეფო სუფრაზე ადრეც უხვად იქნებოდა.

„დასტურლამაღის“ მიხედვით სამეფო ნადიმზე კლავდნენ 7 ძროხას: „ძროხა შვიდი, მისის ამითა და ბორნითა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 253). ხორციანი წვნიანი იყო იახნი, ცალკე არსებობდა საჯელგო კერძი. მიღებული იყო სამარხვო კერძები: ტკბილი ბრინჯიანი ფლავი, თევზის სხვადასხვა კერძი, ხიზილალა და სხვა.

სუფრის აუცილებელი ატრიბუტი იყო ხილი, რისთვისაც სპეციალური „სახილე ტაბაკი“ არსებობდა, მასზე აუცილებლად უნდა ყოფილიყო „სათხილე“: „სახილესა ტაბაკსა სათხილე უნდა იდვას ... ტაბაკსა ზედა დადვას მეხილეთ-უხუცესმან ... მეხილე ანუ მოლარე თხილსა მით ლეწდენ, ტაბაკსა დაჰყრის, რომელსა ზედა იგი სათხილე იდვას“ (დოლიძე, 1965. გვ. 85-86). თხილს ძირითადად ალბათ, თავშესაქცევად მიირთმევდნენ.

როგორც ჩანს, სამეფო კარზე ნადიმი დღე-ღამის ნებისმიერ დროს შეიძლება გამართულიყო. წინასწარ არც მისი ხანგრძლივობა იყო განსაზღვრული. ზოგჯერ პურობა გვიანობამდე გრძელდებოდა. „ვეფხისტყაოსანში“ ერთ-ერთი ნადიმი შებინდებიდან გათენებამდე გრძელდება: „ბინდით ცისკრამდის სმა იყო, გარდახდა ჟამი დილისა“ (რუსთაველი, 1966. გვ. 288). ასეთ შემთხვევაში ვაზირთა წინ სანთელი ფარემთუხუცესს მიჰქონდა: „თუ პურობას ღამე შემოესწრას, სანთელი სასანთლითა და მისითა ნატითა თავ-თავის საფარეშოთა არის, და ფარეშთ-უხუცესი მიიღებს, წამოაყენებს და თავ-თავის ადგილს ჩასდებს ვეზირთა წინა“ (დოლიძე, 1965. გვ. 85). სუფრაზე იდგმებოდა „მაშხალის ასანთები ალყა ქონითა, ანუ სელითა“, ქონი თუ არ ჰქონდათ ასანთებად სელის ზეთს იყენებდნენ. პურობის დასრულების შემდეგ ფარეშები ორი „მაშხალით“ ჯყონდიდელს აცილებდნენ, ხოლო თითო მაშხალით „სამთა ვაზირთა“, სამაგიეროდ ისინი გაწეული სამსახურის სანაცვლოდ ფარეშებს „შეჭამანდსა და ღვინოს მოსცემენ“ (დოლიძე, 1965. გვ. 85).

ლხინის წინ ყოველთვის იცავდნენ ჰიგიენას. „დასტურლამალის“ მიხედვით „სუფრა რომ ითხოვონ, აბდარაბაშმა ბატონის ტაშტი წუმწემა მოიტანოს, სხვა რვა აბდარი შემოვიდეს მისის ტაშტ-წუმწემებითა და ოთხმან იქით ჩაურიგოს და ოთხმან აქათ“ (დოლიძე, 1965, გვ. 252), როგორც ვხედავთ XVIII საუკუნის დასაწყისში აბდარაბაშის მოვალეობაა პურობის დაწყებამდე უზრუნველყოს სუფრის ყველა წევრის ჰიგიენა. ანალოგიური მდგომარეობა იქნებოდა წინა საუკუნეებშიც. ჰიგიენის დაცვის ეს ნორმა გავრცელებული ყოფილა არა მარტო სამეფო კარზე, არამედ მთელ საქართველოში, რასაც მოწმობს XVII საუკუნის მოღვაწე მისიონერი არქანჯელო ლამბერტის ცნობა. ის მეგრელების შესახებ წერს: „პურის საჭმელად როცა დასხდებიან ხელს იბანენ. ამისთვის მოსამსახურე ტაშტით და ხელადით ცქვიტად ჩამოუვლის ყველას (უფროსიდან დაიწყებს, რასაკვირველია) და მიართმევს ხელის დასაბან წყალს. ამ მოსამსახურეს მოსდევს მეორე და მოაქვს ერთი ხელსახოცი პირველი სამი თუ ოთხი კაცისთვის, რომელნიც თავში სხედან; დანარჩენებმა კი თავიანთი ხელსახოცით უნდა გაიმშრალონ ხელები. ამავე ხელსახოცით ხელებს იწმენდენ პურის ჭამის დროს“ (სამუშია, 2010, გვ. 204). პურობის შემდეგ, როგორც წესი, ხდებოდა დარბაზის დასუფთავება: „ამ ცოცხთ ფარემთუხუცესი აიღებს, პურობას უკანით ნოხსა გარდმოგვს მეფის წინაშე, ოდეს წესია“ (დოლიძე, 1965, გვ. 94). წესის მიხედვით მეფის ტაბლასთან ნოხს ფარემთუხუცესი ასუფთავებდა, სხვა ტაბლებთან ნოხები სავარაუდოდ ფარემებს უნდა დაესუფთავებინათ.

„ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით სამეფო ნადიმს მოხელეთა მთელი შტატი ემსახურებოდა, ესენი არიან: მანდატურთუხუცესი, მანდატურები, მსახურთუხუცესი, განმგეთუხუცესი, მეღვინეთუხუცესი, ფარემთუხუცესი, მემამულეები, მუქიფები, მეჭამეთუხუცესი, მეხილეთუხუცესი, მეხილეები, პირის მწდე, ამირეჯიბი, ეჯიბი, ჭამნაგირი და სხვა (დოლიძე, 1965, გვ. 92-94).

ნადიმისა და ზოგადად საკვების მიღების წინ აუცილებელი იყო ლოცვა, ამ დროს საზრდელის მიღების წინ წასაკითხი ლოცვები ითქმებოდა. საფიქრებელია, რომ ლოცვას სუფრაზე მყოფი სასულიერო პირი ამბობდა, კურთხევით კი რანგით უმაღლესი სასულიერო პირი აკურთხებდა. სუფრაზე ასეთის არყოფნის შემთხვევაში ლოცვის თქმა ნებისმიერს შეეძლო. ასეთი წესი არსებობდა საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებიდან XIX საუკუნემდე, სამონასტრო ტრაპეზზე კი დღესაც ჩვეულებრივი მოვლენაა. ლოცვის წარმოთქმა და სუფრის კურთხევა ჯერ კიდევ X საუკუნეში გიორგი მერჩულესთან გვხვდება: „მაშინ განმჰზადა ტაბლად მსგავსად ჩვეულებისა ... აკურთხეს მადლობით და იწყეს ჭამად“ (გიორგი მერჩულე, 1963, გვ. 254). ეს წესი გრძელდებოდა XIX საუკუნემდე. პლატონ იოსელიანის ცნობით გიორგი XII იყო „უკურთხებელი სუფრისა, არა მიმართმევი არც სადილისა, არცა ვახშმისა“ (იოსელიანი, 1978, გვ. 7), მეფე კურთხევის გარეშე საკვებს არ გასინჯავდა: „სადილი მისი არა იქნებოდა თვინიერ მღვდლისა, რომელიც მარადის მამაო ჩვენისა თქმითა, აკურთხევდა დაგებულსა სუფრასა ვახშმისა“ (იოსელიანი, 1978, გვ. 26).

სამეფო სუფრის ანალოგიური უნდა ყოფილიყო ცალკეული დიდებულების ლხინი, რა თქმა უნდა მისი მასშტაბები შედარებით მცირე იქნებოდა. სუფრის მიმდინარეობის წესსა და საკვების მენიუში დიდი სხვაობა არ უნდა ყოფილიყო. მათი უმრავლესობა, საზოგადოდ, დღესასწაულისათვის დიდი ხნით ადრე იწყებდა სამზადისს. ასეთ დღეებში მოხელეთა ეკონომიკური უზრუნველყოფისთვის არსებობდა სპეციალური გადასახადი: „მოურავს კომლზე ორი კოდი ქერი, შაური აღდგომისა, შაური შობისა“ (დოლიძე, 1965, გვ. 313).

სადღესასწაულო სუფრის მოსაწყობად მეტი საზრუნავი ექნებოდათ დაბალი ფენის წარმომადგენლებს, რომელთა შემოსავალი შედარებით მცირე იყო, ტრადიციულად ყველა ოჯახი ცდილობდა მრავალფეროვანი სუფრა გაეშალა, მაგრამ ეს დამოკიდებული იყო ოჯახის ეკონომიკურ შესაძლებლობაზე, ამიტომ გლეხის სუფრა გაცილებით მოკრძალებული იყო, თუმცა დღესასწაულებზე საკმაოდ უხვ სუფრას შლიდნენ. ასეთი დღეებისთვის ისინი საგანგებოდ ინახავდნენ ღვინოს და საკლავს, გადანახული ჰქონდათ მარილში გამოყვანილი ღორისა და ფრინველის ხორცი, აცხობდნენ სადღესასწაულო და სარიტუალო პურებს – ქადა-ნამცხვრებს, მათი გამოცხობის ტრადიცია საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში იყო გავრცელებული. ქალების გარდა ტრადიციული იყო ყველისგულიანი „ხაჭაპურები“, „ლობიანები“, „მხლოვანები“, კვერცხისა და ხორცის „ღვებულები“ და სხვა (თოფჩიშვილი, 2010, გვ. 550). უფრო მოგვიანო პერიოდისთვის კათოლიკე მისიონერი

ლამბერტი, მიუხედავად იმისა, რომ „არაერთგზის აღნიშნავს ქართველი (მეგრელი – ტ.მ.) გლეხის სიღარიბეს, ამბობს, რომ ქორწილები აქ (სამეგრელოში – ტ.მ.) მდიდრული ეწყობა (სამუშია, 2023, გვ. 180). ეს ცნობა ზუსტად გამოხატავს ქართველი კაცის ფსიქოლოგიურ ტიპს – ყოველდღიური სიღარიბის მიუხედავად, დღესასწაულებზე მაინც ცდილობდა უხვი სუფრა გაეშალა და სტუმრებისათვის საკადრისი პატივი მიეგო.

შუასაუკუნეების დროინდელი ქართველი გლეხის ყოველდღიური მენიუს შესახებ ცნობები ჯერ-ჯერობით თითქმის არ მოგვეპოვება, თუმცა ცოტა მოგვიანო ხანაში ჟან შარდენის მიხედვით მესხი გლეხი ყოველდღიურ საკვებად იყენებდა „ქათმებს, კვერცხებს, ბოსტნეულს, ღვინოს, პურს, ხილს და სხვა (შარდენი, 2018, გვ. 167). ლამბერტის მიხედვით კი მენიუ ძირითადად მშრალი საკვებით შემოიფარგლებოდა, მან სამეგრელოს ავადმყოფ მთავარს წვნიანი საკვები დაუნიშნა და იქვე აღნიშნა, რომ ასეთი საკვების მიღება სამეგრელოში სრულიად უცხო იყო (ლამბერტი, 2020, გვ. 290). ხშირად გლეხკაცი დღიურ იჭრას პური და მწვანილით იკმაყოფილებდა. მწვანილი აუცილებელი იყო ყოველგვარი საჩესო სუფრისთვის, რასაც XV საუკუნის ძეგლის ნაბახტევის ტაძრის ფრესკაც ადასტურებს, სადაც მწვანილი, ბოლოკი და ხახვიც არის დახატული (ჯავახიშვილი, 1986, გვ. 152). მწვანილს და ზოგადად ბოსტნეულს ქართველი კაცის ცხოვრებაში იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ ისტორიული წყაროების მიხედვით ადრეულ-შუა საუკუნეებიდან მოყოლებული მწვანილეულზე სახელმწიფო გამოსაღები იყო დაწესებული (ჯავახიშვილი, 1986, გვ. 154).

დასკვნა

ამრიგად, საკვების მიღებას ქართულ წყაროებში ეწოდება „ჭამა“, „პურობა“, „პურის ჭამა“, „პურად დაჯდომა“ („დაჯდის პურად“), „ტრაპეზი“, „სერობა“, „გოჭკომური“, „ხადილი“. ხოლო ტერმინებით „ნადიმი“, „ლხინი“, „მეჯლისი“ საზეიმო სმა-ჭამა აღინიშნებოდა და ღვინის სმითა და გართობით მიმდინარეობდა: „კვლა გაგრძელდა ნადიმობა, ბარბითი და ჩანგთა ჟღერა“ (რუსთაველი, 1966, გვ. 96). მიუხედავად იმისა, რომ გადამეტებული თრობა მიუღებლად ითვლებოდა, ნადიმზე ღვინის დაძალება, როგორც ჩანს მაინც მიღებული მოვლენა იყო, რასაც რუსთაველიც ადასტურებს: მეფის ბრძანებით სუფრიდან მთვრალეებსაც კი არ უშვებდნენ და ალბათ ღვინოსაც აძალებდნენ (რუსთაველი, 1966, გვ. 95). ჩვენ ვიზიარებთ გ. ჩიტაიას მოსაზრებას, რომ საქართველოში ჭამდნენ დღეში 2-3-ჯერ და ამდენჯერვე ამზადებდნენ კერძს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- არქანჯელო ლამბერტი. (2020). *წმინდა კოლხეთი*. თბილისი. გამომცემლობა არტანუჯი.
- ბასილი ეზოსმოდვარი. (1959). *ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი*. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი, საბჭოთა საქართველო.
- ბატონიშვილი ვახუშტი. (1973). *ქართლის ცხოვრება, IV, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა*. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბილისი, საბჭოთა საქართველო.
- ბახტაძე, დ., კოლუაშვილი, პ. (2009). *ქართველთა კვების კულტურა*. თბილისი, ინოვაცია.
- გიორგი მერჩულე, (1963). *ცხოვრება გრიგოლ ხატულისა*. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 1, ი. აბულაძის რედაქციით. თბილისი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.
- გოცირიძე, გ. (2007). *კვების ხალხური კულტურა და სუფრის ტრადიციები საქართველოში*. თბილისი.

გუჯეჯიანი, რ. (2010). ხალხური კვების სისტემა, მეღვინეობა, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია. რ. თოფჩიშვილის რედაქციით. თბილისი. უნივერსალი.

დოლიძე, ი. (1965). ქართული სამართლის ძეგლები. II. თბილისი. მეცნიერება.

დოლიძე, მ., მაისაია, ზ. (2007). კვების პროდუქტები ანუ იდუმალებით მოცული სამყარო. თბილისი. საარი.

თოფჩიშვილი, რ. (2014). ქართველთა კვების კულტურის ისტორიიდან: სულგუნი. თბილისი. უნივერსალი.

იაკობ ცურტაველი. (1963). წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისად. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. 1, ი. აბულაძის რედაქციით. თბილისი. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის გამომცემლობა.

იოსელიანი, პ. (1978). ცხოვრება მეფისა გიორგი მეათცამეტისა: აღწერილი პლატონ ეგნატის ძის იოსელიანისაგან. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

იოსელიანი, ხ. (2010). ქართული ეტიკეტი, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია. რ. თოფჩიშვილის რედაქციით. თბილისი. უნივერსალი.

ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. (1959). ქართლის ცხოვრება, II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

მაკალათია, ს. (1927). ახალწელიწადი საქართველოში. თბილისი. სახელგამი.

მოსე ხონელი. (1969). ამირანდარეჯანიანი. თბილისი. მერანი.

ჟან შარდენი. (2018). დღიური შარდენის მოგზაურობისა. თბილისი. არტანუჯი.

რუსთაველი, შ. (1966). ვეფხისტყაოსანი. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

სადუნიშვილი, თ., მაისაია, ი., ბაცაცაშვილი, ქ., სიხარულიძე, შ., დარჩიძე, თ. (2021). საქართველოს აგრარული კულტურა. თბილისი. საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია.

სამუშია, ჯ. (2023). ქართული გასტრონომიის ისტორია. თბილისი. პალიტრა L.

სოლოლაშვილი, ნ. (1999). კვების კულტურის ისტორიის საკითხები. კულტურის ისტორიისა და თეორიის საკითხები, N 7. თბილისი. ირმისა.

სულხან საბა ორბელიანი. (1991). ლექსიკონი ქართული I. თბილისი. მერანი.

უსწორო კარაბადინი. (1940). ტექსტი დაამუშავა და წინასიტყვაობა დაურთო ექ. ლ. კოტეტიშვილმა. თბილისი. სახელგამი.

ქამუშაძე, თ. (2010). მებაღეობა-მეხილეობა, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია. რ. თოფჩიშვილის რედაქციით. თბილისი. უნივერსალი.

ლუდუშაური, თ. (2010). მეღვინეობა, საქართველოს ეთნოგრაფია/ეთნოლოგია. რ. თოფჩიშვილის რედაქციით. თბილისი. უნივერსალი.

ჩიტაია, გ. (2001). საუნივერსიტეტო ლექციების კურსი ეთნოგრაფიაში. შრომები ხუთ ტომად, ტ. V. თბილისი. მეცნიერება.

ჯავახიშვილი, ივ. (1996). საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. თხზულებანი 12 ტომად, ტ. 4. თბილისი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ჯავახიშვილი, ივ. (1986). საქართველოს ეკონომიკური ისტორია. თხზულებანი 12 ტომად, ტ. 5. თბილისი. მეცნიერება.

ჯავახიშვილი, ივ. (1965). მასალები საქართველოს მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის. ნაკვ. 2, საფენელ-საგებელი, ავეჯი და ჭურჭელი. თბილისი. მეცნიერება.

ჯავახიშვილი, ივ. (1979). მასალები საქართველოს შინამრეწველობისა და ხელოსნობის

ისტორიისათვის. ტ. II, ნაწილი I. თბილისი. მეცნიერება.

ჯავახიშვილი, ნ. (2008). დიპლომატიური ეტიკეტი და ნადიმის ტრადიციები ქართულ სამეფო კარზე (XVI-XVIII). კრ. ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები II, (4). თბილისი. უნივერსალი.

ჯუანშერი. (1955). ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა, ქართლის ცხოვრება. ტ. I. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. სახელგამი.

შამთააღმწერელი. (1959). ასწლოვანი მათიანე. ქართლის ცხოვრება. ტ. II. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

ჭანტურიშვილი, ს. (1984). ყოფა და კულტურა V-X საუკუნეებში: ისტორიულ-ეთნოგრაფიული კვლევის ცდა. თბილისი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

PALEODEMOGRAPHY OF THE LATE BRONZE-EARLY IRON POPULATION OF THE SOUTHERN CAUCASUS IN COMPARATIVE CONSECRATION

Bitadze Liana, Laliashvili Shorena,
Chkadua Marine, Rasia Piera Allegra,
Rova Elena, Bertoldi Francesca,
Khudaverdyan Anahit

Abstract

This paper is the first to examine the demographic profile of the population of the South Caucasus during the Late Bronze-Early Iron Age. Three small samples each are presented from the cemeteries of Doglauri, Safar-Kharaba, and Tserovani from Georgia and Bardzryal, Bover, and Bagheri Chala from Armenia. In the Karelian and Mtskheta municipalities, the Doglauri and Tserovani cemeteries are located on the territory of Shida (Inner) Kartli, while Safar-Kharaba is situated in the Tsalka municipality of Kvemo (Lower) Kartli. Unlike the Georgian cemeteries of Bardzryal, Bover, and Bagheri, the three necropolises are from the local Armenian region of Lori. We find it intriguing to compare this material from such a distant period because the Lori region is the southern state border between Georgia and Armenia. Paleodemographic studies provide important details on ancient populations, including the sex and age distribution, mean age at death, i.e., life expectancy, sex ratio, and life expectancy at birth. In addition to the mortality of every age group in the population, the probability of survival, generation length, average family size, infant mortality, etc., can also be estimated. These criteria can be used to assess the demographic profile of the populations and their socio-cultural adaptability in the ancient South Caucasus.

The demographic characteristics of the Late Bronze-Early Iron populations of the South Caucasus was finally ascertained by comparing the demographics of the people interred in the cemeteries of Doglauri, Saphar-Kharaba, and Tserovani, as well as in the cemeteries of Bardzryal, Boveri, and Bageri Chala. . Numerous parameters, including the distribution of mean age at death, both with and without child mortality; in life expectancy at birth; in mean family size; in the percentage of individuals in the population 15 years and older, as well as in the percentage of individuals over 50 years of age; in the percentage of child mortality, vary greatly, according to our research. And, within more constrained bounds (25-28 years), in the variation in generation length. There is a general tendency for the probability of dying tends to rise with age, whereas the probability of surviving tends to fall. Although the aforementioned survival and mortality curves are of the same kind, each group experiences these processes at different pace.

It is also worth noting that, while the Tserovani and Bardzryal populations are typically closer to one another, the Lori groups buried in the three different cemeteries share many demographic traits with the Doglauri, Safar-Kharaba, and Tserovni populations. Future research is needed to determine how to interpret this interesting fact in light of archeological context and genetic data.

Keywords: South Caucasus, Late Bronze–Early Iron Age, Paleodemography, Life expectancy, Mortality rates, Population structure

Introduction

Paleodemography is a field of bioarchaeology that lies at the intersection of multiple disciplines: archaeology, ecology, medicine, anatomy, morphology, history, and demographics. It studies populations based on the analysis of skeletal remains and is associated with the reconstruction of the biological characteristics of ancient populations (paleoanthropological samples), the recovery of their social background, and paleodemographic data using statistical methods. The demographic structure of a local paleopopulation at a certain stage of an archaeological culture's existence can explain trends in cultural-genetic transformations. Demographic decline or growth in specific populations leads to the movement of groups of people interested in expanding their marital connections, which is reflected in the spread of new cultural traditions or the displacement of old ones. One of the key indicators of natural population movement, reflecting the overall well-being or distress of populations, is mortality. In bioarchaeology, population mortality is viewed as a generalized criterion for the adaptation of a population to specific social and environmental conditions. This study examines the demographic processes occurring in ancient populations of the South Caucasus as reflections of the interaction between the biological intentions of the population to maintain its effective size and historical trends in the development of cultural formations during this period. The aim of this research is to analyze the current state of anthropological studies in the field of demographic processes in the populations of the South Caucasus during the Late Bronze and Early Iron Ages.

Material and Methods

The Doglauri burial ground is located in the Shida Kartli region, northeast of the village of Doglauri (Kareli Municipality, Georgia). Excavations of the Doglauri burial ground have been conducted multiple times since the second half of the 20th century. The material for this study consists of skeletal remains from the Late Bronze to Early Iron Age, obtained by the archaeological expedition of the State Museum of Georgia during rescue excavations of the necropolis in the course of the construction of the Tbilisi-Senaki-Leselidze highway corridor in 2012, led by Yulon Gagoshidze (Gagoshidze et al., 2023; Rasia et al. 2021).

The Saphar-Kharaba cemetery is located in South Georgia, in the Tsalki municipality. Archaeological excavations at the Saphar-Kharaba burial ground were conducted north of the village of Safar-Kharaba from 2003 to 2005 during the construction of the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline (Bitadze, 2010). The site is dated to the Late Bronze Age, specifically the 15th to 14th centuries BC (Narimanishvili, 2006).

The Tserovani burial ground is located in eastern Georgia, in the Mtskheta-Mtianeti municipality, northwest of the village of Tseroni Samarovani, near the Agricultural Research Institute. The site was discovered and excavated in 1977 by the archaeologist V. Sadradze (Sadradze et al., 2018).

Excavations of burial sites from the Late Bronze and Early Iron Ages in the Lori Province of Armenia were conducted by the archaeological expedition of the Institute of Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Armenia from 2006 to 2021 under the leadership of S.G. Obosyan. The sites – Bagheri Chala, Bardzryal and Bover – are located 7 km south of the village of Shnogh, on the elevated left bank of the Shnogh River.

Unlike the Armenian sites, the Georgian groups included in the analysis are distributed across three municipalities and are not local variants of a single sample.

Diaphyseal length data from M. M. Maresh (1970) is used to estimate the age at death of subadults over the age of two months. In addition to long bone length, the maximum dimensions of the ilium and the basioccipital are recorded to enable age estimation (Buikstra, Ubelaker, 1994; Scheuer, MacLaughlin-Black, 1994; Scheuer, Black, 2000). Dental eruption data from G. Gustafson and G. Koch (1974) is also utilized. The C. F. A. Moorees, E. A. Fanning and E. E. Jr. Hunt (1963a, 1963b) noted for all teeth where the stage of crown or root completeness was visible: loose teeth or those that can easily be removed from the socket to allow observation. Epiphyseal fusion data (Connell, Rauxloh, 2003, with reference to Scheuer, Black, 2000) are consulted. The state of fusion in all observable epiphyses is visually quantified as fused, fusing, or unfused as defined in J.E. Buikstra and E. Ubelaker (1994). Adult ages are estimated from a combination of pubic symphysis degeneration (Brooks, Suchey, 1990; Buikstra, Ubelaker, 1994), auricular surface degeneration (Lovejoy et al., 1985), sternal rib morphology (Iscan et al., 1984; Iscan et al., 1985), and dental attrition data (Brothwell, 1981).

In analyzing the demographic structure, a number of standard paleodemographic characteristics were used. The research procedures included calculating standard paleodemographic characteristics, constructing overall mortality tables, age-specific life expectancy curves (Ex), survival (lx), and probability of death (qx) (Acsadi, Nemeskeri, 1970). Mortality tables were calculated with strict five-year intervals, using a moving average smoothing method. Individuals older than fifteen years were considered adults, already capable of performing reproductive functions. The term “active population” is used in this work, which in demography refers to “optimally working-age population”, with individuals aged over 15 and under 50 years.

The analysis of paleodemographic data was conducted in two stages: the first identified local features specific to each population; the second involved comparing groups from the Late Bronze and Early Iron Ages to determine common demographic patterns. The calculation of paleodemographic parameters was performed using the computer program “Acheron” developed by D.V. Bogatenkov (Institute of Archaeology, RAS), based on MS Excel. Formalized comparisons in the comparative paleodemographic analysis were conducted using the principal component analysis method. Statistical calculations were carried out using the Statistica 10 software package.

Results

Doglaura burial ground

For the demographic characterization of the Doglaura population, a list of 32 definitions was used (Tables 1-4). Based on the results of sex-age determination, individuals were grouped into age cohorts (Table 1). The highest number of child deaths occurred in the age group of 5-9 years. The overall child mortality rate in the group was 31.3%.

As can be seen from Table 4, life expectancy in the 0-4 age interval is 23.4 years. Life expectancy upon reaching the age of 15 years (or the average theoretical life expectancy of individuals who reach the age of fifteen) is 15 years. In the 20-24 age interval, the dynamics of life expectancy values for the group decrease to 12.8 years.

Analyzing data on life expectancy in paleopopulations is an important part of reconstructing the overall quality of life and societal development. The factors affecting life expectancy include diseases, accidents, domestic and occupational injuries, military conflicts, famine, etc. All these factors impact the life expectancy of each individual. The average life expectancy of the Doglaura population was 23.4 years (taking into account child mortality) and 30.0 years without considering child mortality. Overall, a low life expectancy is observed.

The probability of death in the age periods of 15-19, 20-34, and 25-29 years among the buried individuals is low; a sharp increase is observed after the age of 40.

The generation length (T) for the Doglaura series is 25.73 years. The fertility level (B) is 12.91, with a general reproductive rate (GRR) of 2.71. The total reconstructed family size including children (TCFS) is 5.4 individuals, with an active population ratio (DR) of 0.45 (Table 4).

Saphar-Kharaba burial ground

For the demographic characterization of the Saphar-Kharaba population, a list of 39 age definitions was used (Table 2). The overall child mortality rate in the group was 25.6%.

Life expectancy in the 0-4 age interval is 23.8 years (Table 2). Life expectancy upon reaching the age of 15 years is 13.7 years. In the 20-24 age interval, the dynamics of life expectancy values for the group also decrease (10.5 years).

The average life expectancy in the group (considering child mortality) was 23.8 years, and without considering child mortality, it was 28.7 years.

The probability of death in the age periods of 0-4, 10-14, and 30-35 years among the buried individuals is low; an increase is observed in the periods of 15-19, 20-24, 25-29 years, and after 40 years.

The generation length (T) for the Saphar-Kharaba series is 24.77 years. The fertility level (B) is 12.28, with a general reproductive rate (GRR) of 2.85. The total reconstructed family size including children (TCFS) is 5.7 individuals, with an active population ratio (DR) of 0.44 (Table 4).

Tserovani burial ground

There is information on a total of 44 individuals buried at the Tserovani burial ground (Table 3). The overall child mortality rate was 4.5%. No skeletons of infants who died before the age of 4 were found in the Tserovani burials. It should be noted that there are also no infants who died before the age of 2 in the synchronous groups from the Shirak Plain (Black Fortress) and the Lori Province (Bagheri Chala).

High mortality rates are observed in the age cohorts of 40-44, 45-49, and 50+ years.

The decline in life expectancy with age is explained by the incompleteness of data on child burials. Life expectancy in the 0-4 age interval is 38.1 years (Table 4). Life expectancy upon reaching the age of 15 years is 24.4 years. In the 20-24 age interval, the dynamics of life expectancy values in both sex groups decrease (21.7 years).

The survival numbers (Lx) indicated in the figures form the survival curve. A high survival rate to old age (50+) is observed.

The average life expectancy of the Tserovani population (considering child mortality) was 38.1 years, and without considering child mortality, it was 39.4 years.

The probability of death in the 0-4 year period among the buried individuals is absent; an increase is observed in the periods of 5-9, 15-19, 20-24, 25-29 years, and after 40 years.

The generation length (T) for the Tserovani series is 27.80 years. The fertility level (B) is 25.48, with a general reproductive rate (GRR) of 1.37. The total reconstructed family size including children (TCFS) is 2.7 individuals, with an active population ratio (DR) of 0.29.

Bardzryal burial ground

For the demographic characterization of the Bartsryal population, a list of 55 age definitions was used. Based on the results of sex-age determination, individuals were grouped into age cohorts (Table 5). The highest number of child deaths occurred in the age group of 0-4 years. A similar result was obtained in our demographic study of other groups. Child mortality decreases with age. The overall child mortality rate in the group was 5.5%. The scarcity of children's remains is surprising, as it is well known that child mortality was very high during the Bronze Age. Researchers have established that child mortality in ancient and traditional societies should range between 30-70%, with an infant mortality rate that is high and should be between 10-40% (Weiss, 1973; Romanova, 1989). For example, in the Middle and Lower Volga regions, the percentage of child mortality approaches 50 (45.3% – Smelovsky burial ground (Nechvaloda, 2005), 51.5% – burial ground of the timber culture Barinovka I) (Khokhlov, 2002). The low percentage of deaths in adolescence is also surprising. Since it was impossible to determine sex, individuals were only included in the overall analysis. This applied to several individuals from the first adult age cohort (15–19 years).

As seen in Table 8, life expectancy for children aged 0-4 is 36.3 years. Life expectancy upon reaching the age of 15 years (or the average theoretical life expectancy of individuals who reach the age of fifteen) is 23.2 years. Therefore, the population is characterized by a high level of child mortality (Acsadi, Nemeskeri, 1970). According to K. Weiss, such an E15 value is typical for communities with developed agriculture. Gender differences in this indicator are most pronounced in the early adult five-year period – in the 15-19 age interval. The mortality curves derived from the table values fully reflect all available demographic information.

The survival numbers (Lx) indicated in the figures, which define the order of extinction, i.e., showing what proportion of those born reaches certain ages, form the survival curve. The rapid decrease in the number of survivors leads to a low median life expectancy.

The average life expectancy of the Bardzryal population (considering child mortality) was 36.3 years, and without considering child mortality, it was 38.2 years.

The probability of death in the age periods of 10-14 and 30-34 years among the buried individuals is low; a sharp increase is observed in the periods of 25-29, 40-44 years, and after 50 years.

The generation length (T) for the Bartsryal series is 27.7 years. The fertility level (B) is 25.23, with a general reproductive rate (GRR) of 1.39. The total reconstructed family size including children (TCFS) is 2.8 individuals, with an active population ratio (DR) of 0.21 (Table 8).

Bover burial ground

For the demographic characterization of the Bover population, a list of 47 age definitions was used. The overall child mortality rate in the group was 4.3%. A small percentage of deaths in adolescence is recorded.

The expected lifespan in the 0-4 age interval is 32.4 years (Table 8). The expected lifespan upon reaching the age of 15 is 18.6 years. The expected lifespan for women at age 15 is 18.8 years, while for men it is 21.8 years. The mortality curves fully reflect all available demographic information.

The average lifespan in the group (considering child mortality) was 32.4 years, and without considering child mortality, it was 33.6 years, which is a good indicator.

The probability of death during the ages of 0-14, 25-29, and 35-39 for those buried in Bover is low; an increase is observed during the ages of 20-24, 30-34, and after 50 years.

The length of a generation (T) for the Bover series is 26.36 years. The fertility rate (B) is 20.99, with a general reproductive rate (GRR) of 1.67. The overall reconstructed size of the Bover "family," including children (TCFS), is 3.3 individuals, with a dependency ratio (DR) of 0.12 (Table 8).

Bageri Chala burial ground

There is information on a total of 32 individuals buried in the Bageri Chala cemetery (Table 7). The overall child mortality rate was 15.6% (Table 7). No skeletons of infants who passed away before turning 2 were found in the Bageri Chala burials. It is worth noting that infants who died before the age of 2 are also absent in the synchronous group from the Shirak Plain (Black Fortress) (Khudaverdyan, 2009).

The decrease in expected lifespan with age explains the incompleteness of data on child burials. Otherwise, an increase in this value for ages 5-9 would be expected compared to the initial age. The expected lifespan in the 0-4 age interval is 29.7 years (Table 8). The expected lifespan upon reaching the age of 15 is 18.8 years.

The average lifespan of the Bageri Chala population (considering child mortality) was 29.7 years, while without considering child mortality, it was 33.8 years. Men in this paleosample died at an average age of 33.8 years, while women died at an average age of 34.2 years. It is notable that the average age at death for women is higher than that for men.

The probability of death during the ages of 0-4, 10-14, and 35-39 is absent for the buried individuals; an increase is observed during the ages of 5-9, 20-24, 30-34, 40-44, and after 50 years.

The length of a generation (T) for the Bageri Chala series is 26.52 years. The fertility rate (B) is 17.59, with a general reproductive rate (GRR) of 1.99. The overall reconstructed size of the Bageri Chala "family," including children (TCFS), is 4.0 individuals, with a dependency ratio (DR) of 0.39.

Intergroup Comparative Analysis

The intergroup variability of paleodemographic parameters of the population from the Late Bronze and Early Iron Ages in Georgia and Armenia was analyzed using principal component analysis based on four main parameters: AA (average age at death excluding children), PCD (minimum percentage of child mortality), GRR (general reproductive rate), and DR (dependency ratio).

As a result of the principal component analysis conducted with these four paleodemographic characteristics for six groups from the Late Bronze and Early Iron Ages, two principal components (PC) were identified (Table 9). On the negative pole of PC I (70.98% of variability) are the groups characterized by a higher age at death. On the positive pole, the groups are characterized by a high percentage of child mortality and reproductive rates.

On the positive pole of PC II (18.01% of variability), the groups are characterized by a higher dependency ratio. In the coordinate space of the principal components, the series from the Lori province (5, 4) is closest to the sample from Tserovani.

Discussion and Conclusion

The comparative analysis of paleodemographic parameters across the Late Bronze and Early Iron Age populations of Georgia and Armenia reveals significant intergroup variability. The results of the principal component analysis highlight the contrasting demographic profiles of the groups studied. For instance, groups with higher average ages at death tended to cluster on the negative pole of Principal Component I, indicating a potential correlation between longevity and lower child mortality rates. Conversely, groups characterized by high child mortality rates and reproductive levels were situated on the positive pole, suggesting a trade-off between fertility and survival.

Additionally, the analysis underscores the importance of considering regional and temporal factors when interpreting demographic data. The close proximity of the Tserovani sample to the Lori province series in the principal component space suggests similarities in demographic patterns that may be influenced by environmental, social, or economic factors unique to those regions.

In conclusion, this study provides valuable insights on the demographic dynamics of Late Bronze and Early Iron Age populations in Georgia and Armenia. The findings emphasize the complexity of paleodemographic research and the need for comprehensive datasets that include child mortality and other critical parameters. Future research should focus on expanding these datasets and exploring the socio-cultural contexts that may have shaped these demographic trends. Understanding the nuances of these populations will contribute to a more comprehensive view of historical demographic patterns in the region.

References

- Acsadi, G., Nemeskeri J. (1970). *History of human life span and mortality*. Budapest: Akademiai Kiado. p. 346.
- Bitadze, L. (2010). *Antropological characteristics of Saphar-Kharaba cemetery*. In rescue archaeology in Georgia: the BAKU- Nbilisi Ceyhan and South Caucasian pipelines. Tbilisi. pp. 552-557.
- Brooks, S. T., Suchey, J. M. (1990). *Skeletal age determination based on the os pubis: comparison of the Acsádi-Nemeskéri and Suchey-Brooks methods*. J. Hum. Evol. 5: pp. 227-238
- Brothwell, D. R. (1981). *Digging up bones: the excavation, treatment and study of human skeletal remains*. 3rd edn. London.
- Buikstra, J. E., Ubelaker, D. H. (Eds.) (1994). *Standards for data collection from human skeletal remains*. Proceedings of a seminar at the Field Museum of Natural History organized by Jonathan Haas. Arkansas. Archaeol Survey Res Ser 44, Indianapolis.
- Connell, B., Rauxloh, P. (2003). *A Rapid Method for Recording Human Skeletal Data*. Available on-line: <https://www.museumoflondon.org.uk/application/files/6514/7308/7527/Rapid-MethodRecordingManual.pdf>
- Gagoshidze, I., Gobejishvili, N., Chanishvili, T., Gagoshidze, D., Shavlakadze, K., Rvavadze, E., Bitadze, L. (2023). *Doglauri Cemetery 15th-8th centuries BCE*. (English and Georgia).
- Guy, H., Masset, C., Baud, C. (1997). Infant taphonomy. *International Journal of Osteoarchaeology*. Vol. 7. pp. 221-229.
- Gustafson, G., Koch, G. (1974). Age estimation up to 16 years of age based on dental development. *Odontologisk Revy* 25: pp. 297-306.

Iskan, M. Y., Loth, S. R., Wright, R. K. (1984). *Ageestimation from the rib by phase analysis: white males. J. Forensic. Sci.* 29: pp. 1094-104.

Iskan, M. Y., Loth, S. R., Wright, R. K. (1985). *Ageestimation from the rib by phase analysis: white females. J. Forensic. Sci.* 30: pp. 853-863.

Khudaverdyan, A.Yu. (2009). *Population of the Armenian Highlands in the Bronze Age. Ethnogenesis and Ethnic History. Yerevan: Van Aryan, p. 440.*

Khokhlov, A.A. (2002). *Paleoanthropology of the burial ground of the Srubnaya culture Barinovka I. Questions of archeology of the Volga region. Samara: Publishing house of the Samara state ped. university 2: pp. 134-144.*

Lewis, M. (2011). *The osteology of infancy and childhood: misconceptions and potential // (Re)thinking the little ancestor: new perspectives on the archaeology of infancy and childhood. M. Lally, A. Moore (eds.). Oxford: Archaeopress, P. 5.*

Lovejoy, C. O., Meindl, R. S., Pryzbeck, T. R., Mensforth, R. P. (1985). *Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of age at death. Am. J. Phys. Anthropol.* 68: pp. 15-28.

Maresh, M. M. (1970). *Measurements from roentgenograms. In: R. W. McCammon (Ed): Human growth and development. pp. 157-200. Springfield.*

Moorees, C. F. A., Fanning, E. A., Hunt, E. E. JR. (1963a). *Formation and resorption of three deciduous teeth in children. Am. J. Phys. Anthropol.* 21: pp. m205–213.

Moorees, C. F. A., Fanning, E. A., Hunt, E. E. JR. (1963b). *Age variation of formation stages for ten permanent teeth. J. Dental. Res.* 42, 6: pp. 1490–1502.

Narimanishvili, G. (2006). *Saphar-kharabas samarovani (Saphar-Kharaba Cemetery). Dniebani 17-18, pp. 92-126 (in Georgia).*

Nechvaloda, A. I. (2005). *Paleodemography of the population of the Srubnaya culture of the Middle Volga region of the Late Bronze Age (based on the materials of the Smelovsky ground necropolis). VI Congress of Ethnographers and Anthropologists of Russia. St. Petersburg, June 28 – July 2, Abstracts of reports. St. Petersburg, pp. 373-374.*

Rasia Piera Allegra, Bitadze, L., Rova, E., & Bertoldi, F. (2021). *Bronze Age burials from Doghlauri (Georgia): Preliminary analysis of human remains reveals a change in burial customs. Journal of Archaeological Science: Reports, 38, 103048. pp. 1-9 (in English).*

Romanova, G. P. (1989). *Experience of paleodemographic analysis of living conditions of the population of the steppe regions of Stavropol in the Early Bronze Age. Questions of Anthropology. Issue 82. pp. 67-77.*

Sadradze, V., Khokhobashvili, T., Chilingarashvili, E., Dzeladze, M. (2018). *Middle and Late Bronze Age Cemeteries of Natakhtari 9 nat'akhtaris shua da gvanbrinjaos khanis samarovnevi. Tbilisi. (in Georgia).*

Scheuer, L., Maclaughlin-Black, S., (1994). *Ageestimation from the pars basilaris of the fetal and juvenile occipital bone. Int. J. Osteoarchaeol.* 4: pp. 377-380.

Scheuer, L., black, S. (2000). *Developmental juvenile osteology. London.*

Weiss, K. M. (1973). *Demographic models for anthropology. American Antiquity.* 38: pp. 1-186.

Table 1.

Mortality table in the Doglaure group

Age	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	Ex
0 – 4	2,00	6,25	100,0	0,063	484	2344	23,44
5 – 9	3,00	9,38	93,75	0,100	445	1859	19,83
10 – 14	5,00	15,63	84,38	0,185	383	1414	16,76
15 – 19	4,00	12,50	68,75	0,182	313	1031	15,00
20 – 24	3,00	9,38	56,25	0,167	258	719	12,78
25 – 29	4,00	12,50	46,88	0,267	203	461	9,83
30 – 34	4,00	12,50	34,38	0,364	141	258	7,50
35 – 39	4,00	12,50	21,88	0,571	78	117	5,36
40 – 44	2,00	6,25	9,38	0,667	31	39	4,17
45 – 49	1,00	3,13	3,13	1,000	8	8	2,50
50 +	0,00	0,00	0,00	№№№№№№	0	0	№№№№№№
Sum:	32,0				2344		

Table 2.

Mortality table in the Saphar-Kharaba group							
Age	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	Ex
0 – 4	1,00	2,56	100,0	0,026	494	2378	23,78
5 – 9	4,00	10,26	97,44	0,105	462	1885	19,34
10 – 14	5,00	12,82	87,18	0,147	404	1423	16,32
15 – 19	4,00	10,26	74,36	0,138	346	1019	13,71
20 – 24	6,00	15,38	64,10	0,240	282	673	10,50
25 – 29	9,00	23,08	48,72	0,474	186	391	8,03
30 – 34	5,00	12,82	25,64	0,500	96	205	8,00
35 – 39	3,00	7,69	12,82	0,600	45	109	8,50
40 – 44	0,00	0,00	5,13	0,000	26	64	12,50
45 – 49	0,00	0,00	5,13	0,000	26	38	7,50
50 +	2,00	5,13	5,13	1,000	13	13	2,50
Sum:	39,0				2378		

Table 3.

Mortality table in the Tserovani group							
Age	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	Ex
0 – 4	0,00	0,00	100,0	0,000	500	3807	38,07
5 – 9	1,00	2,27	100,00	0,023	494	3307	33,07
10 – 14	1,00	2,27	97,73	0,023	483	2813	28,78
15 – 19	4,00	9,09	95,45	0,095	455	2330	24,40

20 – 24	4,00	9,09	86,36	0,105	409	1875	21,71
25 – 29	3,00	6,82	77,27	0,088	369	1466	18,97
30 – 34	2,00	4,55	70,45	0,065	341	1097	15,56
35 – 39	3,00	6,82	65,91	0,103	313	756	11,47
40 – 44	8,00	18,18	59,09	0,308	250	443	7,50
45 – 49	10,00	22,73	40,91	0,556	148	193	4,72
50 +	8,00	18,18	18,18	1,000	45	45	2,50
Sum:	44,0				3807		

Table 4.

Main paleodemographic characteristics of groups from the territory of Georgia

Main paleodemographic characteristics	Doglaure	Saphar-Kharaba	Tserovani
Actual sample size (N)	32,0	39,0	44,0
Average age at death in the group (A)	23,4	23,8	38,1
Average age at death excluding children (AA)	30,0	28,7	39,4
Child mortality rate (PCD)	31,3	25,6	4,5
Percentage of children in the 0-1 age range from NCD (PBD)	4,0	2,0	0,0
Sex ratio (SR)	-	-	-
Percentage of individuals of a given sex (PSR)	-	-	-
Expected life expectancy in the 0-4 age range (E0)	23,4	23,8	38,1
Expected life expectancy at ages 15-19 (E15)	15,0	13,7	24,4
Expected life expectancy at ages 20-24 (E20)	12,8	10,5	21,7
Average age at death with 20% PCD (A20)	25,0	23,9	32,5
Average age at death with 30% PCD (A30)	22,5	21,5	29,0
Average age at death with 40% PCD (A40)	18,4	17,6	24,0
Generation length (T)	25,73	24,77	27,80
Crude birth rate (CBR)	0,043	0,042	0,026
Annual fertility rate (B)	12,91	12,28	25,48
Gross reproduction rate (GRR)	2,71	2,85	1,37
Average family size excluding children (MFS)	2,9	2,7	2,1
Average family size including children (TCFS)	5,4	5,7	2,7
Percentage of individuals over 15 years old (CA)	68,8	74,4	95,5
Percentage of "active" population (CF)	68,8	69,2	77,3
Percentage of individuals over 50 years old (C50+)	0,0	5,1	18,2
"Active" population ratio (DR)	0,45	0,44	0,29

Table 5.

Mortality table in the Bardzryal group

Age	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	Ex
0 – 4	2,00	3,64	100,0	0,036	491	3632	36,32
5 – 9	1,00	1,82	96,36	0,019	477	3141	32,59
10 – 14	0,00	0,00	94,55	0,000	473	2664	28,17
15 – 19	1,00	1,82	94,55	0,019	468	2191	23,17
20 – 24	5,00	9,09	92,73	0,098	441	1723	18,58
25 – 29	9,00	16,36	83,64	0,196	377	1282	15,33
30 – 34	4,00	7,27	67,27	0,108	318	905	13,45
35 – 39	6,57	11,95	60,00	0,199	270	586	9,77
40 – 44	11,43	20,78	48,05	0,432	188	316	6,58
45 – 49	8,43	15,32	27,27	0,562	98	128	4,69
50 +	6,57	11,95	11,95	1,000	30	30	2,50
Sum:	55,0				3632		

Table 6.

Mortality table in the Bover group

Age	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	Ex
0 – 4	1,00	2,13	100,0	0,021	495	3239	32,39
5 – 9	1,00	2,13	97,87	0,022	484	2745	28,04
10 – 14	0,00	0,00	95,74	0,000	479	2261	23,61
15 – 19	2,00	4,26	95,74	0,044	468	1782	18,61
20 – 24	10,00	21,28	91,49	0,233	404	1314	14,36
25 – 29	7,00	14,89	70,21	0,212	314	910	12,95
30 – 34	8,00	17,02	55,32	0,308	234	596	10,77
35 – 39	4,00	8,51	38,30	0,222	170	362	9,44
40 – 44	6,00	12,77	29,79	0,429	117	191	6,43
45 – 49	5,00	10,64	17,02	0,625	59	74	4,37
50 +	3,00	6,38	6,38	1,000	16	16	2,50
Sum:	47,0				3239		

Table 7.

Mortality table in the Bageri Chala group

Age	Dx	dx	lx	qx	Lx	Tx	Ex
0 – 4	0,00	0,00	100,0	0,000	500	2969	29,69
5 – 9	5,00	15,63	100,00	0,156	461	2469	24,69
10 – 14	0,00	0,00	84,38	0,000	422	2008	23,80
15 – 19	2,00	6,25	84,38	0,074	406	1586	18,80
20 – 24	7,00	21,88	78,13	0,280	336	1180	15,10

25 – 29	4,00	12,50	56,25	0,222	250	844	15,00
30 – 34	4,00	12,50	43,75	0,286	188	594	13,57
35 – 39	0,00	0,00	31,25	0,000	156	406	13,00
40 – 44	3,00	9,38	31,25	0,300	133	250	8,00
45 – 49	3,00	9,38	21,88	0,429	86	117	5,36
50 +	4,00	12,50	12,50	1,000	31	31	2,50
Sum:	32,0				2969		

Table 8.

Main paleodemographic characteristics of groups from the territory of Armenia

Main paleodemographic characteristics	Bardzryal	Bover	Bageri Chala
Actual sample size (N)	55,0	47,0	32,0
Average age at death in the group (A)	36,3	32,4	29,7
Average age at death excluding children (AA)	38,2	33,6	33,8
Child mortality rate (PCD)	5,5	4,3	15,6
Percentage of children in the 0-1 age range from NCD (PBD)	13,3	10,0	0,0
Sex ratio (SR)	300,0	275,0	166,7
Percentage of individuals of a given sex (PSR)	-	-	-
Expected life expectancy in the 0-4 age range (E0)	36,3	32,4	29,7
Expected life expectancy at ages 15-19 (E15)	23,2	18,6	18,8
Expected life expectancy at ages 20-24 (E20)	18,6	14,4	15,1
Average age at death with 20% PCD (A20)	31,5	27,9	28,0
Average age at death with 30% PCD (A30)	28,2	25,0	25,1
Average age at death with 40% PCD (A40)	23,3	20,6	20,7
Generation length (T)	27,25	26,36	26,52
Crude birth rate (CBR)	0,028	0,031	0,034
Annual fertility rate (B)	25,23	20,99	17,59
Gross reproduction rate (GRR)	1,39	1,67	1,99
Average family size excluding children (MFS)	2,1	2,1	2,4
Average family size including children (TCFS)	2,8	3,3	4,0
Percentage of individuals over 15 years old (CA)	94,5	95,7	84,4
Percentage of "active" population (CF)	82,6	89,4	71,9
Percentage of individuals over 50 years old (C50+)	11,9	6,4	12,5
"Active" population ratio (DR)	0,21	0,12	0,39

Table 9

Elements of principal components for the compared series based on 4 main paleodemographic characteristics

Feature	FK I	FK II
Average age at death excluding children (AA)	-0,961110	-0,258145
Child mortality rate (PCD)	0,961164	-0,232980
Gross reproduction rate (GRR)	0,995221	-0,058277
“Active” population ratio (DR)	0,033897	0,997908
Eigenvalues	2,839182	1,120134
Share of total variance (%)	70,9796	18,0034

ხუზესტანის ქართული არისტოკრატიის ადგილი ირანის ისტორიაში

ამინ ყებელბაშანი

დამოუკიდებელი მკვლევარი

ირანში ბარათაშვილთა ქართული ოჯახის ისტორიის

საკითხებზე

ORCID: N/A

აბსტრაქტი

მიუხედავად იმისა, რომ ხუზესტანის (ირანის სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე პროვინცია) ქართველები ნაკლებად არიან ცნობილნი, მათ ირანის ისტორიაში სეფიანთა ეპოქიდან ფეჰლევანთა მმართველობის ჩათვლით, სხვადასხვა სფეროებში მუდმივად ეკავათ უმაღლესი სახელმწიფო თანამდებობები, რასაც ადასტურებს თანამედროვე ისტორიოგრაფიული კვლევები. ხუზესტანის ქართულ საგვარეულოთა წარმომადგენლები სხვადასხვა პერიოდებში იყვნენ ბეგლარბეგები, დივანბეგები, ელჩები ინდოეთსა და ოსმალეთში, სახელმწიფო ხაზინის უფროსები (მოსტოუფი), შაჰის გვარდიის სარდლები (ყულარალასი), მეფისნაცვლები (შაჰ თამაზ II-ის დროს) და აგრეთვე მრავალი სხვა მნიშვნელოვანი პოლიტიკური, ადმინისტრაციული, სამხედრო, სასამართლო და სასულიერო თანამდებობების მფლობელები. საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ქართულ საგვარეულოთა წარმომადგენლები ირანის ისლამური რევოლუციის შემდეგაც ინარჩუნებენ თავიანთ მაღალ პოზიციებს სახელმწიფოს ადმინისტრაციულ სტრუქტურებში. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ხუზესტანის ბარათაშვილთა საგვარეულო, რომლის წარმომადგენლებსაც 120 წლის განმავლობაში 100-მდე უმაღლესი თანამდებობა ეკავათ, როგორც ცენტრალურ ხელისუფლებაში, ასევე სხვადასხვა რეგიონებშიც, რაც თავისი მასშტაბებით ნებისმიერ მკვლევარს გააოცებს.

ხუზესტანის მცირერიცხოვანი ქართული თემის გამორჩეულობის კიდევ ერთი ნიშანია ის, რომ ისინი ირანის სხვა რეგიონების ქართველებთან შედარებით, გარდა ზოგიერთი საგვარეულოს ჩვეულებრივი რიგითი ქართული წარმოშობისა, ძირითადად გვიანი შუა საუკუნეების ქართული საზოგადოების მაღალი არისტოკრატიული ოჯახების შთამომავლები იყვნენ. ამ ფეოდალურ საგვარეულოებს აქვთ ან ინდივიდუალური ისტორია, ან სახელმწიფო მმართველობის სისტემაში ხანგრძლივი სამსახურის გამოცდილება. ასეთი ცნობილი საგვარეულოებია: ბარათაშვილების, აბინეზადეგანების, მირშეჟარბაშიანების და ა.შ., რომელთა წარმომადგენლებიც წყაროებში მოიხსენიებიან, როგორც კარგი სახელის მქონე, ხალხის და სახელმწიფოს მმართველების წინაშე დიდი სამსახურისა და ამავდროულად გამწევი და უაღრესად ერთგული ადამიანები. სწორედ ამიტომაც ქართულ საგვარეულოთა წარმომადგენლები სეფიანთა ეპოქიდან ირანის სახელმწიფოს უკიდურესი აღმოსავლეთი რეგიონიდან ყანდაჰარიდან (დღევანდელი ავღანეთის სამხრეთ-დასავლეთი რეგიონი), ქერმანის, დასავლეთით ხუზესტანის, ქვეყნის ცენტრალური ნაწილის, სამხრეთით ფარსისა და სპარსეთის ყურის რეგიონების ჩათვლით, აქტიურად იყვნენ წარმოდგენილნი სახელმწიფო მმართველობის სხვადასხვა დონეზე და ეს პროცესი დღესაც გრძელდება თანამედროვე ირანში. როგორც ცნობილია ბარათაშვილთა საგვარეულოს საუკუნეების განმავლობაში დიდი სახელი და გავლენა ჰქონდა თვითონ საქართველოშიც და ამ გვარის ბევრი წარმომადგენელი გამორჩეული ხელოვანები, პოეტები, სახელმწიფო, საერო, სასულიერო, სამხედრო და საზოგადო მოღვაწეები იყვნენ, რომლებმაც მნიშვნელოვანი კვალი დატოვეს ქართველი ერის ისტორიაში.

ხუზესტანის ქართულ საგვარეულოთა წარმომადგენლებმა ირანის ისტორიაში სახელი გაითქვეს, როგორც მეცნიერებმა, კულტურის მოამბეებმა, ხელოვანმა კალიგრაფებმა,

პოეტებმა, მწერლებმა, მთარგმნელებმა, სხვა მეცნიერთა და ხელოვანთა მფარველებმა, რელიგიური თუ საერო არქიტექტურის აღმშენებლებმა, სამხედრო სარბიელზე დიდი წარმატებების მქონეებმა (ირანსა და ინდოეთს შორის მოგებული შვიდი ომი). ერთ-ერთი საგვარეულოს ქალიშვილის ხუზისტანის ერთ-ერთი დიდი არაბული საგვარეულოს წარმომადგენელზე დინასტიურმა ქორწინებამ კი, საფუძველი დაუდო ახალ არაბულ-ქართულ საგვარეულოს, რომლის წარმომადგენლებიც თავიანთ გენეალოგიას ითვლიან მამის ხაზით არაბული და დედის ხაზით ქართული საგვარეულოებიდან.

წარმოდგენილ გამოკვლევაში მოკლედ და შეჯამებულად იქნება მიმოხილული ირანის ისტორიაში ხუზისტანის ქართული წარმოშობის საგვარეულოთა წარმომადგენლების მოღვაწეობა სეფიანთა ეპოქაში და მის შემდგომ, ნაჩვენები იქნება ადგილობრივ გავლენიან ქართველ დიდებულთა ადგილი და როლი ირანის სახელმწიფოს ისტორიის ბოლო 450 წლის განმავლობაში.

საკვანძო სიტყვები: ირან-საქართველოს ურთიერთობები, ქართული საგვარეულოები, ხუზისტანი, ბარათაშვილები

THE PLACE OF THE GEORGIAN ARISTOCRACY OF KHUZESTAN IN IRANIAN HISTORY

Amin Ghezelbashan

Independent researcher

on the history of the Georgian Baratashvili
family in Iran

ORCID: N/A

Abstract

Despite being less well-known, throughout Iran's history, from the Safavid era to the present, Georgians of Khuzestan have consistently occupied government positions. Modern studies show them continuously holding posts as Biglarbeys, Divanbeys, ambassadors, Mostofians, Qollar-Aghasians, Viceroys, and numerous other government, military, and court roles, with a number of nearly 100 organizational appointments that will surprise any researcher. The Baratashvilis, Abinazadegan, Mirshekarbashis are among the well-known Georgians of Khuzestan, who were mainly descendants of the upper-class dynasties of society, are known for their feudal past as well as for their background in the fields of governance. According to their sources, they were a well-known group, obedient to the people and the sultans; From the easternmost point of the Safavid Iranian Empire, namely Kandahar (in present-day Afghanistan), to its westernmost point, Shushtar (near Iraq), from the south of Iran, where Shiraz and the coast of the Persian Gulf are located, to its north, namely the land of Georgia, and even Kerman and other central regions of Iran, as rulers of various regions, they have always been present in the areas of governance. The Georgians of Khuzestan, who are known for building mosques, ordering the writing and translation of books, their artistic and literary endeavors (such as calligraphy and poetry), and even their successful leadership in major national wars (7 battles between Iran and India), have also given rise to a new family in terms of anthropology through political marriages with local Arabs, whose father is of Arab descent

and whose mother is of Georgian ancestry. The Georgians of Khuzestan, who have always been dynasties of local influential people and descendants of princes on the national arena, are briefly examined in this article along with their performance in the history of Iran from the Safavid era onward.

Keywords: Khuzestan, Georgians, Baratashvili, Abinezadegan, Mirshekar Bashian

Introduction

After the forced migration and transfer of Georgians to Iran during the Safavid era, Khuzestan province in the southwest of the country became one of the regions that received and formed a population of Georgians, some of whom were descendants of Georgian nobles with ancestors who were related through the Nava tradition.¹ They entered Iran and came to power, and some others are considered descendants of other Georgian noble families who are famous in local history as Khans of that land.

Modern studies show that the main factors that formed the Georgian population of Khuzestan in the Shushtar and Dezful regions of the aforementioned province were, first, the presence of a family called Mirshekarbashian,² Second, the rise to power of Vakhushti Khan of the Tawadi dynasty³ Baratashvili, who was brought to Iran by the Nava tradition, and his descendants were able to rule Khuzestan hereditarily for more than a century.⁴ And third, the familial migration known as the Abinazadegan, who are better known in the feudal history of the region;⁵ In addition to these, other factors such as the killing of Imamguli Khan Ondiladze, the ruler of Persia, in 1632 and the simultaneous rise to power of the Baratashvili in Khuzestan during the same year,⁶ or later, Karim Khan Zand's attack on the Feridan region (Darhohanian, 2000, p. 212) and the possible escape of some Georgians from that region to neighboring provinces, including Khuzestan, must also be taken into account.⁷ The following will briefly examine the history of this group of Iranian Georgians.

¹ Sending the children of the sultans to the Safavid court, which some Georgian khans considered a sign of their pride, arrogance, and honor, was known as the „Nava“ custom (Valeh Esfahani, 1993, p. 636).

² Regarding the acquaintance with the Georgian Mirshekarbashian family in Khuzestan, some explanations will be given in the following lines, but for further study outside the scope of this article, you can refer to: (Ghezelbashan, 2021, p. 131-138).

³ In Georgia, the *tavads* were a landowning noble family with government positions, holding all the key positions in the central court directly under the kings and bishops (Maeda, 2017, p. 29-31).

⁴ From the writings of the Dagestani poet in the Tazkira of Riaz al-Shu'ara regarding the ancestors of a person named Mohammad Ali Khan, surnamed by his lineage, son of Aslan Khan, cousins of Zulfiqar Khan, the ruler of Kandahar, who were all honored with important positions one after the other, it is clear that the ancestors of the aforementioned Mohammad Ali Khan were from the group of Georgian princes who were presented to the Safavid court by the Georgian governor in childhood and raised in their educational institutions. Then, they were given wives from the daughters of the emirs, or from the daughters of the nurses of the respected royal harem, and were finally appointed to important national and military positions. (Valeh Dagestani, 2005, p. 2355) Explanation (1): To know that: Mohammad Ali Khan, surnamed by his lineage, son of Aslan Khan, was from the Georgian princes and from relatives of Zulfiqar Khan, ruler of Kandahar, see: Ibid. Explanation (2): To know that Zulfiqar Khan, the ruler of Kandahar, is the same as Utar Khan, see: (Vahid Qazvini, 2004, p. 510) Explanation (3): To know that Utar Khan, the ruler of Kandahar, is one of the Georgian princes, see: (Munjum, 1955, p.112). Explanation (4): To know that Utar Khan, nicknamed Zulfiqar Khan, the ruler of Kandahar, is the brother of Vakhushti Khan, the ruler of Shushtar, the father of Aslan Khan and the grandfather of the aforementioned Mohammad Ali Khan, and all of them are from the Georgian Baratashvili family, see: (Maeda, 2017, p. 117) Explanation (5): Regarding the fact that Vakhushti Khan and his descendants ruled Khuzestan for more than a century, see: (Jazayeri Shushtari, 2015, p. 123).

⁵ Regarding the acquaintance with the Georgian Abinehzadeh family in Khuzestan, some explanations will be given in the following lines, but for further reading outside the scope of this article, one can refer to: (Ghezelbashan, 2021, 171-181).

⁶ Both the killing of Imamguli Khan Ondiladze and the appointment of Vakhushti Sultan, the brother of Utar Khan, to the government of Shushtar in Khuzestan province, occurred in 1632 (Khajegi Esfahani, 1989, pp. 142 & 147).

⁷ Whether the killing of Imamguli Khan Ondiladze, the Georgian ruler of Persia, and the accession to power of Vakhushti Khan of the Baratashvili family in the same year are considered to be factors in the

Mirshekarbashian clan

The Mirshekarbashi family (whose comprehensive research has not been conducted yet) is probably the oldest of the three families mentioned in the previous lines, because in Shushtar during the Safavid era, before September 1632, a Georgian figure with the title of Beg, named Gergin Beg Gorji, held the position of Mirshekarbashi.¹ It was headed by a figure named Tahmasb Beg (owner of Tahmasbi Castle), who later became the head of the Mirshekarbashi dynasty of Khuzestan (Jazayeri Shushtari, 2009, 123).² Among his works is a mill called “Gargin Beg Mill” in the Darb Lashkar area of Shushtar (Nasabnameh, 2016, p. 370). Although it is not yet clear how long this Gergin Beg had been present in Khuzestan before the aforementioned date, we know that from that date onwards, by decree of the king, he was appointed to the position of Mirshekarbashi of Vakhoshti Khan, with the determination of his salary and customs (Jazayeri Shushtari, 2009, *ibid*). Who in the same year became the first ruler of the Baratashvili dynasty in Khuzestan.

After the aforementioned Gergin Beg, who held the position of Mirshekarbashi of Vakhoshti Khan [Baratashvili] in September 1632, this time during the reign of Fath Ali Khan (son of Vakhoshti Khan), the position of Mirshekarbashi went to Gergin Beg's son, Zal Beg, whose garden Zal Beg Burki is one of his works (*ibid*).³ After him, this position was given to his son Rustam Beg, who was appointed to this position until 1715, during the reign of Abdullah Khan [Baratashvili], the grandson of Vakhoshti Khan (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 140 & p. 142)⁴. Rustam Beg was killed in Abdullah Khan's [Baratashvili's] war with the rebellious Arabs (November 1714 to May 1715), and after him, his son Esfandiar Beg succeeded his father as Mirshekarbashi of Abdullah Khan in the same year (*ibid*, p. 143).

Esfandiar Beg Mirshekar Gorji was learned, intelligent, benevolent, good-natured, thoughtful, well-informed, generous, and of an excellent nature. His good judgment always solved problems and ensured that current affairs were carried out without interruption (*ibid.*, p. 143). His services include the order to write the book *Persian Treatise on the Investigation of the Qiblah of Shushtar* (*ibid.*, p. 135). He also mentioned the construction of the Mirshakar school and mosque in Shushtar, which is one of his endowment works (the text of this endowment is available in the Shushtar register (*ibid.*, p. 147-157). He resigned from all civil affairs at the end of his life and turned to building mosques and schools (*ibid.*, p. 146). Esfandiar Beg had a son named Mohammad Reza Beg, who, although a Mirshekar (*ibid.*, p. 170). But during the Afsharid period, he was first appointed as the viceroy of Shushtar (*ibid.*, p. 167) and then in February 1750 he became the ruler of Shushtar (*ibid.*, p. 171).

migration of Persian Georgians to Khuzestan, due to the fact that Persian Georgians after Imamguli Khan still wanted to remain under the protection of a Georgian ruler in Khuzestan, still requires further research. The same is true regarding the Georgians of the Feridan region fleeing to neighboring provinces, including Khuzestan, after Karim Khan Zand's attack on that area. Although the presence of Georgian surnames on the eastern borders of Khuzestan province strengthens such a hypothesis, more research is still needed in this regard.

¹ Commander of the Hunter Officers (Jamli Carri, 1969, p. 165).

² The identity of the aforementioned Tahmasb Beg and the location of Tahmasb Castle are still unknown to the author.

³ in page 140 he mentions Zal Beg as the son of Gergin Beg Mirshekar, and on page 145, he mentions him as Mirshekarbashi.

⁴ in page 140, he mentions Rustam Beg as the son of Zal Beg, and on page 143, he mentions him as Mirshekarbashi in 1715.

Baratashvili clan

In September 1632, a special servant of the noble¹ in the name of Vakhushti Sultan [Baratashvili (Maeda, 2017, p. 117)² He later received the title of Khan, became the ruler of Shushtar in the Khuzestan region, and the aforementioned Gorgin Beg of Georgia became his Mirshekarbashi (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 123). It has been written about the performance of Vakhushti Khan, who ruled Khuzestan hereditarily for more than a century, along with his descendants: During his time, the people of Shushtar lived happily, spending their time leisurely, and everyone was concerned with acquiring knowledge and perfection. He, who was a renowned and honest ruler, finally died of natural causes in 1667 after 35 years of rule (ibid., pp. 123-124., 131) and his eldest son, Fath Ali Khan, by order of Shah Suleiman the Safavid (Jazayeri Shushtari, 2015, p. 184). He became the ruler of Shushtar (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 132).

Mulla Muhab Ali Kasbi, an eloquent and articulate poet, and Khwaja Abd Muhammad Zaira, one of the most accomplished poets of that time, both wrote poems in praise of Vakhushti Khan, most of which had been lost by the time the Shushtar Tazkira was written, but one of Muhab Ali Kasbi's poems about Vakhushti Khan and his son Fath Ali Khan is still written in the Shushtar Tazkira (ibid., 127., 207). Historians consider Fath Ali Khan, like his father, a man of perfection and determination who left behind great works (ibid., 132., 137).³ He was not only a supporter of science and ordered the publication of the books of Imams' Medicine (ibid; Miftah al-Shifa, pp. 4., 5., 6., 7) and translated Imam Reza's Dhahabiyah, or Tab al-Reza (a religious treatise?) into Persian (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 139; Resalehye Mozahabeh, p. 352). Rather, he was also one of the calligraphers and calligraphy artists who, with a slight exaggeration, wrote that his calligraphy was famous in the world (Ali Imam Ahwazi, 2003, p. 152).⁴ And he was also an unparalleled poet (Ali Imam Ahwazi, 2003, p. 152).

During his time, his brother, named Slams Beg [Second⁵Aslan Khan⁶Initially, he was the deputy governor of Shushtar and was called to the capital and was given the position of Qollar-e-Aghasi (a position like Commander of the Royal Guard) (Tazkereh Shushtar, 2009, pp. 132., 141) but in August 1694, when they gave him the government of Kandahar, they recalled Fath Ali Khan from Shushtar after 28 years of rule, made him Qollar Aghasi, and their other brother, Kalbali Khan, was appointed First⁷. They placed him in charge of Shushtar (ibid, p. 141). It was

¹ The special noble slaves or royal slaves, like the nobles of the French court, were responsible for some matters. (Sharden, 1393, p. 421). They were considered equivalent to the Marquises in France and played an important role in the Iranian government, as most of the important military, state, and political positions were at their disposal (Flor, 2009, pp. 225-226). Explanation: During the Carolingian reign over Germany and France, the term Marquis referred to local rulers who lived in border areas and whose job was to defend the border. They were actually "border dukes." This position is sometimes defined as lower than a count, sometimes higher than an earl, and lower than a duke. (Shahbazi, 2004, p. 259).

² Explanation: In the present article, the Georgian Baratashvili family is considered the second Georgian official family in Khuzestan, and this Vakhushti Sultan is also their head of the line.

³ For information on his works and services, see (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 137-138).

⁴ Explanation: Fath Ali Khan was one of the students of Seyyed Rashid al-Din Dezfuli in the art of calligraphy, and most of the calligraphers of that time were all his students (Tazkereh Shushtar, 2009, pp. 129-130).

⁵ In the lineage of Vakhushti Khan, three people are known by the name of Aslam Beg: Aslam Beg I, who is the father of Vakhushti Khan, Aslam Beg II, who is the son of Vakhushti Khan, and Aslam Beg III, who is the grandson of Vakhushti Khan. The genealogy is as follows: Aslam Beg III, son of Muhammad Ali Khan, son of Aslam Beg II, son of Vakhushti Khan, son of Aslam Beg I. (See: Maeda, Hirotake, 2017, p. 117)

⁶ Shah Sultan Hussein Safavi, nicknamed Aslam Beg [II] Aslan Khan because of his great courage and appointed him to the government of Kandahar (Ebn Zain al-Abidine Nasiri, 1994, p. 59).

⁷ In the lineage of Vakhushti Khan and his descendants, two people are known by the name Kalbali Khan: Kalbali Khan I, son of Vakhushti Khan, and Kalbali Khan II, son of Mehr Ali Khan, son of Kalbali

during his time that another Georgian family called the Abinazadegan, led by Parviz Khan, father of Hajj Sufi (ancestor of the Hajj Sufi family in the Siahposhan neighborhood of Dezful), entered Khuzestan¹.

Kalbali Khan [I] entered Shushtar in January or February 1695 and ruled for 4 years until 1699. Then the rule of Shushtar was given to Isa Khan, son of Zulfiqar Khan [= Utar Khan, brother of Vakhushti Khan], who was a man interested in the development and welfare of the poor people. However, in 1701, the rule was taken away from him and given to Abdullah Khan, grandson of Vakhushti Khan, who was a generous man [= generous] and ruled Shushtar for 11 years until 1712. In 1702, the rule of Kohkiluyeh and then Astraabad was given to Aslam Beg [II], son of Vakhushti Khan and father of Abdullah Khan, who died in 1709, while the other son of Aslam Beg [II], Muhammad Ali Beg [later Muhammad Ali Khan], was the viceroy of Shushtar.²

In June 1712, this time Bijan Khan came to rule Shushtar.³ He was considered the grandson of Fath Ali Khan, the son of Vakhushti Khan, and was the ruler of Shushtar for 2 years until 1714; then, in the same year, Abdullah Khan became the ruler for the second time (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 142-143) and after him, his cousin Mehr Ali Khan, who held the position of Yasawali before,⁴ 1697 In October 1717, the ruler of Shushtar was Kalbali Khan, son of Vakhushti Khan, who ruled until 1720, appointing his brother Haji Muhammad Khan as his viceroy in Shushtar. In the same year, Abdullah Khan became the ruler of Shushtar for the third time, but he died in the same year (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 144).

After the death of Abdullah Khan, the rule of Shushtar changed hands several times between his brother Mohammad Reza Khan and Haji Mohammad Khan, brother of the aforementioned Mehr Ali Khan, both of whom were descendants of Vakhoshti Khan, until finally in February 1722, when Isfahan was besieged by the Afghans, the rule of Shushtar was once again handed over to Mehr Ali Khan, and this time he appointed his eldest son, Mohammad Hossein Beg as the viceroy of Shushtar (ibid).

In the events of the late Safavid rule, there is remarkable news in which the Baratashvilis of Khuzestan played a prominent role. On the night of June 7, 1722, a dangerous mission was carried out, which was to escape Tahmasp II Safavi (the future king) from the clutches of the Afghans in Isfahan. During this mission, Mohammad Ali Khan, son of Aslam Beg [II] (Aslan

Khan I. (See: Tazkereh Shushtar, 2009, pp. 131., 158)

¹ (Nasabnameh, 2016, pp. 154., 157). Explanation (1): This Parviz Khan is the same Parviz Agha Gorji Dezfuli, father of Hajj Sufi, father of Hajj Talib, who is mentioned in the Shushtar Tazkira. (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 182) Explanation (2): Family manuscripts mention the arrival of the aforementioned Parviz Khan in Khuzestan at the same time as the reign of Kalbali Khan [I] (Nasabnameh, 2016, ibid), which must have been between the years 1695 and 1699 (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 141)

² (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 141-142). Explanation: Although Shushtar's Tazkirah describes Abdullah Khan as a generous man, it also indicates that he was a reveler and loved traveling, hunting, and fun (ibid., p. 141). Also, although it is written that he was once imprisoned on a mission for failing to go (ibid., p. 142), there is no news of any treacherous behavior from him. In 1713, a book called Shekarnameh on the subject of raising birds of prey and issues surrounding hunting was written by Majd al-Din bin Mohammad Shafi Hashemi Abbasi Dezfuli and was presented to Abdullah Khan (Hashemi Abbasi Dezfuli, 2015, pp. 12-14., 20., 115).

³ Ghiyam Moshashayan, p. 130). Explanation: One of the notable points about Bijan Khan is that his wife had a title similar to royal titles, as her name is written in the existing family documents as follows: "Alia Hazrat Kulthum Khanum bint Marhamat wa Ghufuran Panah Hossein Qoli Bika" (Nasabnameh, 2016, p. 367). The title "Alia Hazrat" is a title worth considering for her.

⁴ (Ebn Zain al-Abidine Nasiri, 1994, p. 252). Explanation: The Yasawalan-e-Sahaf were the authoritative sons of the princes who stood before the king in public assemblies (Mirza Samia', 1999, p. 27) and were the equivalent of today's adjutants (Minorsky, 1999, p. 120).

Khan), son of Vakhoshti Khan, along with 200 people from Tabriz, escaped him to Qazvin. Although the Afghans pursued them, the mission was ultimately completed with complete success (Mostofi, 1996, 140).

The author believes that, without exaggeration, the aforementioned Mohammad Ali Khan, who also writes poetry under the pseudonym "Nejad" (Valeh Dagestani, 2005, p. 2355). He is one of the most important figures of the Baratashvilis of Khuzestan in Iranian history;¹ He was the ruler of Astrabad for a time and also the overseer of the special royal palaces (Nava'i, 1989, p. 114). In November 1722, he was appointed to a position that is referred to in Persian sources with titles such as Vakil-ud-Dawlah (Mostofi, 1996, p. 141), Mamlekat-Dar (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 144) and even Nayebolsaltaneh King Tahmasp II is mentioned (Nava'i, 1989, pp. 75-76). In this year, the aforementioned Bijan Khan was appointed to the government of Kohgiluyeh (Jazayeri Shushtari, *ibid*). His son Abul-Fath Khan was appointed to the government of Shushtar and Mehr-Ali Khan was appointed to the viceroyalty of Dezful, ruling for two years until 1724 (*ibid*, 144-145). It was in this year that Bijan Khan and Abul-Fath Khan had gathered a force of twenty thousand men, including Tazi, Shushtari, Duraq, and soldiers from other places, to help liberate Isfahan from the Afghans (Flore, 1986, pp. 283-284). And Muhammad Ali Khan also received the position of Qollar Aghasi (Mostofi, 1996, p. 147).

In 1728, first Kalbali Khan[II], son of Mehr Ali Khan, and then Abul Fattah Khan, son of Bijan Khan, became the rulers of Khuzestan (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 158-159), and Abul Mansur Khan, also became the ruler of Shiraz (Marvi, 1985, p. 125) who was the son of the aforementioned Bijan Khan (Nasabnameh, 2016, p. 369). In 1730, Mohammad Ali Khan, the ruler of Shiraz (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 161) and in 1731, he became the Iranian ambassador to India but died during this mission. Kalbali Khan [II], who was with him, was also killed during this mission (*ibid*, pp. 161., 165-166).

Two years later, on August 5, 1733, Aslan Beg [III], known as Khanjan, the son of the aforementioned Muhammad Ali Khan, became the commander of an army of 15000 in Baghdad (Flore, 1989, p. 48). Then on June 8, 1735, he became commander of another army of sixteen thousand men in Georgia (*ibid*, p. 65) and in the same year, he became the commander of an army equipped with artillery and full equipment in the battle against the rebels of Balochistan (Estarabadi, 2011, p. 312). He rose to the position of Beglarbegi of Georgia in 1737 (Marvi, 1985, V. II, p. 680) and he was killed in the 1739 battle with the Lezgians in Shamakhi (Flore, 1989, p. 87).

From this time on, there is not much news about this family for a period of approximately 8 years, but after that, the remaining heads of this dynasty played a role in local chronicles again, from local conflicts with Afshar elements in Khuzestan to political marriages with the sheikhs of the powerful Arab tribe of Al-Kathir that gave rise to the Arab/Georgian Samari dynasty in Dezful to even severe intra-family disputes that resulted in bloody family wars of almost 60 years in the Qajar era and other news that can be read in local primary sources, as well as modern studies by various researchers.² It is also noted that a list of the family's old properties from the Safavid to Qajar periods can be found in the sources.³

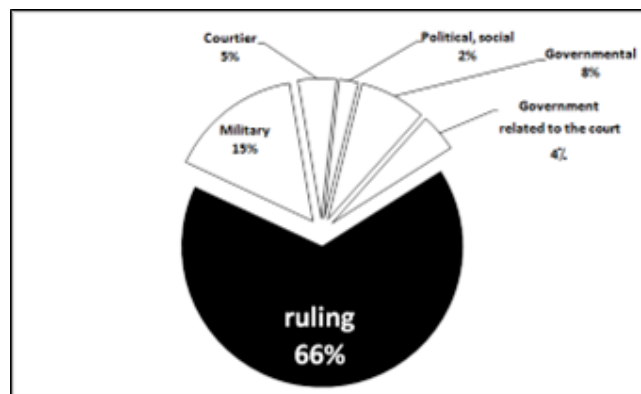
¹ Mohammad Ali Khan, son of Aslam Beg[II], son of Vakhoshti Khan, was someone who, 5 years before Nader Shah's name was recorded in Iranian history, found himself in a situation where he could have become the king of Iran with a little ambition and replaced the Afshars with a Georgian dynasty; in this regard, see: Ghezelbashan, 2022, pp. 115-136). Also, to learn more about his personality, see: (Ghezelbashan, 2020, pp. 115-132).

² For more information on this matter, it is recommended to read some of the author's works, including: Ghezelbashan, 2020 and "Baratashviliha Va Ale Kasir (Yek Ezdevaje Siyasi)".

³ Mahal-e-Kurt, from the summer estates of Vakhoshti Khan (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 131), ownership of all the villages of Najafabad, Aliabad (with all the streams, aqueducts and farms), Dolatabad,

It is worth reading the following table and chart regarding the appointments of the Baratashvili family in different periods. It is also worth noting that the possible discrepancy between the statistics in the table and chart below and the content of the original text is due to the summary of the present article. Therefore, to study the original statistics, please refer to the book “The Baratashvili Family in Iran” (Ghezelbashan, 2020, pp. 434-441).

King's name	Number of people	Number of appointments
Shah Safi	3	10
Shah Abbas II	5	14
Shah Soleyman	4	6
Shah Soltan Hoseyn	14	33
Between Safavid and Afshari	6	19
Afshari, Zand, Qajar	6	9
Total	38 (person/level)	91

Fathabad, Siah Mansur, as well as the village of Shahabad [on the ruins of Jundishapur] (with all the streams, aqueducts, mahals, two pieces of garden, numerous buildings and gardens, and its bathhouse), all the gardens called Golestan Garden in Aghili, Cham and Bisheh Garden in Burki, the garden of the obligatory place in Burki, a garden located in Mangareh, the commons of Shamsabad Garden, half a garden in Dehno, a third of a garden in Aymanabad, a third of a garden commons in Kalkattan, two and a half dangs of the streams and aqueducts of Sanjarabad Farm, the mills of Mahi Bazan, Gargin Beg, Divan, and Soltani, the new mill of Nahr Dehsala, 2 mills in Fasihabad, mills in Aliabad, Shahabad, Dubandar, half of 2 mills in partnership with Qayed Mahandara, half of a mill in Batvand, half of the Haji Gholami mill, half of the old Nahr Dehsala mill, two-thirds of the caravanserai and shops in Dezful, an oil factory in Shahabad, an oil factory in Dezful, half of the oil factory in partnership with the heirs of the late Hormoz Agha, half of the oil factory in Dubandar, and ... (Nasabnameh, 2016, pp. 365-368) in addition to numerous gardens in the Bandbal, Kermelak, and Qali Qazi Dezful areas (ibid., pp. 299., 303., 305., 307., 309., 311., 313., 317., 321., 323., 325., 325) as well as a piece of land called land Ali Qoli Beg (ibid., p. 315) and 2 houses in the Sahrabadr Maghrib neighborhood of Dezful, one of which was called the government house of the late Haj Tahmasb Beka (ibid., pp. 301., 329). In addition to these, the castle of Mehr Ali Khan, grandson of Vakhoshti Khan, in the Bandbar [Bandbal] region (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 182) and the castle of Ali Mohammad Khan, grandson of the aforementioned Mehr Ali Khan, known as a peasant castle on the land of Mohammad Reza Begi in the Sayyid Dezful Castle area (Kamali, 1989, p. 131). In addition, 8 shops dedicated to the Darwaza Mosque in the Sahrabadr Maghrib neighborhood of Dezful (image of an unpublished document available in the author's library), and the dedication of a shop in Dezful for the school and the Mirshekar Mosque in Shushtar (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 157), as well as the endowment of a part of a third of the Qomesh (underground water stream) to “Aslamesh Beg” or Aslan Khan, known as Qomesh Aslan Khani (Naziri, 2007, p. 59) are other well-known properties of this Georgian aristocratic family from the Safavid to Qajar periods.

Chart showing the share of the presence of statesmen from the Baratashvili family (Iranian branch with 91 appointments) in various areas of government in the approximate period of 1632-1900 in the entire Iranian Empire.¹

Abinazadegan clan

During the Safavid era, one of the Georgian nobles and khans named Abina was exiled from Georgia to Iran and settled in the city of Dezful in Khuzestan province. One of his sons was exiled to Shiraz, one to Isfahan, and another named Parviz was exiled to Dezful. The latter is mentioned in family manuscripts as Parviz Khan Gorji (Ali Imam Ahwazi, 2003, p. 160., footnote 3; Nasabnameh, 2016, pp. 104., 154., 157) and in the Shushtar tazkere, he is known as “Parviz Agha Gorji Dezfuli”; he is the father of Haji Sufi [First]² and he is also the father of Haji Talib and Haji Hosseini Agha.³

Nothing more has been found about Abina Gorji and her son Parviz Agha, as well as her grandson Haji Sufi [I], but sources indicate that Haji Talib and Haji Hosseini, the aforementioned

¹ (Naziri, 2007, p. 59). Explanation (1): These statistics are based on the author's classifications as follows: military positions (Shashpar Qorchi, Yuzbashi, Qollar Aghasi, Topchibashi, Sardari Iraq, military commander); court positions: (Yasavali Sobhet, Nayib Ishik Aghasi); socio-political positions (chief of the tribe); government positions (ambassador, Divanbey, Mostofi Khasah, ambassador's companion); court government positions (Mirshkar Bashi, Mir Akhor Bashi, Nazer Biyotat Khasah Sharifa, Ordo Bey); governing positions (Governor, Darogha, Beylar Bey, Nayib Al-Hakumeh, Nayib Al-Ayala, Nayib Beylar Bey, Nayib Al-Saltaneh Shah, Shahbandar (governor), Farmanfarma, Succeeding Ruler). Explanation (2): Regarding the classification of the aforementioned jobs, it is noted that considering the types of jobs such as: Sheshpar Qorchi, Yozbashi, Qollar Aghasi, Topchi Bashi, military commander, and most likely Iraqi commander, it is correct to place them in the category of military jobs; also, jobs such as: Yasawali Sahab and Nayib Ishik Aghasi are in themselves court jobs, and jobs such as: Ambassador, Ambassador's Companion, Divan Beigi or Special Mostofi are considered government jobs. However, according to Minorsky's explanations about the Mirshakarbashi and Mirakhorbashi jobs, it seems that although these two jobs were government jobs, they were mostly or probably primarily related to the Shah and the royal apparatus and then to the government apparatus (see: Minorsky, 1955, pp. 93-95). Therefore, they are considered here as government court jobs. Also, the job of overseer of the special palace was also an administrative job but related to the court and the king, and the job of Ordobey is included here among the government jobs related to the court because, by order of Shah Safi, Utar Khan, brother of Vakhoshti Khan, was supposed to transfer the royal burden and equipment to Firuzkooh (see: Monshi, 1938, p. 240). Therefore, he was appointed to the position of Ordobey, and for this reason, it is only considered in this statistics as a government job but related to the court. In addition, jobs such as: governor, darughah, biglarbey, governor of the government, governor of the province, governor of the biglarbey, viceroy of the king, shahbandar (governor), farmanfarma, and also the successor of the governor, although they are government jobs, are considered to be of the type of governance. Explanation (3): For a count of the number of jobs mentioned in the breakdown explained above, including: military (14 appointments), court (4 appointments), socio-political (2 appointments), government (7 appointments), government related to the court (4 appointments), governance (60 appointments), see: (Ghezelbashan, 2020, pp. 434-441).

² In the lineage of the Georgian Abinazadehs, two people are known by the name Hajj Sufi: one is Hajj Sufi [I], the son of Parviz Agha Gorji Dezfuli (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 182), and the other is Hajj Sufi Kuchuk [II], the son of Hajj Hosseini (Image of the handwritten genealogy of the Rashidian family, Muhammad Ali Emam of Ahwazi, 1338/04/25, author's personal library, pp. 1-6), and Hajj Hosseini is also the son of Hajj Sufi [I] (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 219).

³ (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 182., 219). Explanation: Amir-Nizam Hamedani, known as Sardar Akram, also mentioned this dynasty from the Georgian clan (Amir-Nezam Hamedani, 2003, p 36).

gentlemen, were advisors, confidants, and close associates of Abbas Qoli Khan [Circassian].¹ He was the ruler of Khuzestan during the Afsharid period (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 182., 219) and both of them were among the righteous and righteous people of their time (ibid, pp. 219-220; Ali Imam Ahwazi, 2003, pp. 157-161).

With this introduction, we will briefly introduce the Georgian Abinazadehs, who in fact should be divided into two groups: Dezfuli and Shirazi.

Dezfuli clan: From the descendants of this Haji Talib and Haji Hosseini Agha, centered on Haj Rashid Khan, son of Reza Qoli Khan, son of the aforementioned Haji Talib (Nasabnameh, 2016, pp. 110., 112) in Dezful, they gained such power that during the reign of Nasser al-Din Shah Qajar, they not only controlled 4 of the 8 neighborhoods in Dezful, including the Katkatan neighborhood with 1,600 households (Layard & Others, 1992, 74; Ali Khan Afshar, 2003, p. 146). Rather, even though Dezful had a viceroy from the Baratashvili family². But the main power in the city was still in the hands of the aforementioned Hajj Rashid Khan (Layard & Others, ibid). To the extent that he once took seven thousand tomans of the people's taxes for himself (but later returned them), and another time, due to wickedness in the region, he was exiled to Isfahan with his family and imprisoned, but was released after some adventures (Ali Khan Afshar, 2003, pp. 150-151).

This group of people from Abineh were famous for their religious spirit. Not only were they the builders of 5 mosques in Dezful in their lineage history, but there were also spiritual figures among them who were all graduates of Najaf, such as the mystic Sheikh Muhammad Ali (Masha Allah Khan), or Padashah Khan (Deputy Director of the Dezful Finance Department), as well as Yousef Khan Rashidi, ect.: 1. Haj Sufi Mosque in Siahposhan neighborhood, dated 1682, built by Haj Sufi Kouчек [II]. 2. Siahposhan Mosque. 3. Mosque in Sufi Square. 4. Mosque in the market. 5. Posht-Qapi Mosque, which was founded by Haj Alireza, son of the aforementioned Haj Hosseini, the founder of the last four mosques (Ali Imam Ahwazi, 1959, pp. 1+6., 1+2., 1+4., 3+5). In addition, artists, writers, and poets such as Mohammad Rashid Khan (Haj Agha Jan Khan), a mystic and author; Mohammad Khan Rashidian, a poet with the pen name "Gulshan"; and also Sheikh Mohammad Khan, a calligrapher (ibid, pp. 1+4., 2+5., 3+5). And others like this are known in this lineage.

The presence of this group of Georgian Abinazadehs is also clearly visible in the arenas of power, for example, Abdul Hussein Khan, the son of Sheikh Baqir Khan, the ruler of Sistan and Hoveyza and a servant of the pishkhidmat (special adjutant), Mohammad Taqi Khan, the son of Haj Rashid Khan, the head of cavalry and security outside the city of Dezful, and also Sheikh Baqir Khan, the son of Haj Rashid Khan, the ruler of Arabia and Khuzestan (ibid, pp. 1+5., 1+1). Among the most important properties of this group of Georgian Abinazadehs is the ownership of the Shahabad and Siyamansur regions during the Qajar period (after the Baratashvilis during the Safavid period).

Shirazi clan: Among the descendants of Haj Abul Qasem is the nephew of Parviz Agha Gorji of Dezful. Haj Abul Qasem and his son Haj Asad Lori Gorji were Georgian civil engineers and bridge builders who had a government mission to repair the Dezful bridge in that city.

¹ Abbas Qoli Khan was a descendant of Ildar Beg of Cherkess, who had entered the service of Vakhushti Khan in 1632, at the same time as Gergin Beg Mirshekar of Georgia. The genealogy of the aforementioned Abbas Qoli Khan is as follows: Abbas Qoli Beg bin Murtaza Beg bin Abbas Qoli Beg bin Ildar Beg of Cherkess (Jazayeri Shushtari, 2009, pp. 123., 161).

² At that time, the successor to the ruler of Dezful was Mohammad Taqi Khan, son of Ali Mohammad Khan (Layard & Others, 1992, 74), who was also the son of Tahmasb Beg, son of Mehr Ali Khan, son of Kalbali Khan, son of Vakhushti Khan Baratashvili (Ghezelbashan, 2020, p. 428).

Therefore, they migrated from Shiraz to Dezful and built a house that had no equal in Dezful. In the future, they also bought many properties to the extent that they became the owners of the entire Bisheh Ney area in Dezful (Nasabnameh, 2016, pp. 66., 151-152., 154., 157).

Although little is known about Haj Abul Qasim, his son Haj Asad Lori Gorji, who was one of the most influential noblemen of Dezful, was able to bring a network of noble families into his family through the marriage of his seven daughters to the most powerful Khans of Dezful. Khans such as Haj Rashid Khan Rashidian, the head of half of the districts of Dezful, Mohammad Sadiq Khan, the son of Sheikh Baqir Khan, one of the former rulers of Khuzestan, Agha Mohammad Hussein, the son of Agha Mohammad Shafi Dezfuli, one of the great landowners of Dezful (married to two daughters), Agha Abu Talib, one of the Aghazadehs (khans) of the Masjid neighborhood, Ali Mohammad Khan [Baratashvili] and Haj Agha Rashid Khan, his nephew, both of the Khans of the Sahrabadr Maghribi neighborhood (both of whom had married one daughter after the death of the other), and also Latif Khan, one of the Georgian Khans of Abinazade, thus, in terms of anthropology, they are almost the most important famous noble families of that era. Dezful became ancestral cousins (ibid, pp. 205-208).

Conclusion

In a general summary, it can be concluded that although the Georgians of Khuzestan have been living in Khuzestan since at least 1632, that is, nearly four centuries ago, we find them mostly in three aristocratic families: the Mirshekarbashis, the Baratashvilis, and the Abinazadegans; based on historical documents, up to five generations of the Mirshekarbashis family held the position and title of Mirshekarbashi in the Baratashvilis organization of Khuzestan for nearly 120 years, and even after that in the Khuzestan region, which was undoubtedly an honest, respected, reputable, and service-oriented family; this family, which built a school and a mosque in Shushtar, was also diligent in publishing and authoring scientific books, although a comprehensive study of this family has not yet been conducted.

There is also good news about the Abinazadegans, another family of Georgian nobles in Khuzestan. They should be recognized both as Georgian bridge-building engineers and as prominent local feudal lords. This family has a history as the builders of several mosques, as well as having numerous clerics, writers, calligraphers, and even philanthropic and devout singers. They are a family of well-known Georgian nobles whose descendants still live in Iran.

However, it is the history of the Baratashvilis of Khuzestan that is one of the best-known chronicles of the Georgian nobles in Khuzestan; a dynasty that ruled the geographical area of eastern Khuzestan during the Safavid era and thereafter for more than a century with completely good reputation, as it has been written about them: "They were all just, well-traveled, benevolent, and filial" (Ali Imam Ahwazi, 2003, p. 151). They were considered such a worthy role model for the people of their land that it is written in the Dezful Tazkreh: "When the subjects saw their goodness, they inevitably strived for goodness and the attainment of perfection" (ibid, p. 152).

Furthermore, historical sources show that the Baratashvilis of Khuzestan were very talented, intelligent, and resourceful in various fields. They not only have many rulers, military men, and courtiers in their long political career, but they have also always had a hand in the arts and sciences, to the extent that poets such as Fathali Khan (ibid) Safi Qoli Khan,¹ Zulfiqar Beg and Muhammad Ali Khan with the pseudonym "Nejad" (Valeh Dagestani, 2005, p. 2355). On the

¹ He was the son of Zulfiqar Khan (Avtar Khan) [brother of Vakhushti Khan], who ruled the inner kingdom of Khorasan (Nasrabadi, 1999, p. 40).

one hand,¹ And also calligraphic artists such as the aforementioned Fath Ali Khan (Ali Imam Ahwazi, 2003, p. 152). Bijan Khan and Abul-Fath Khan (ibid) are also known. In addition, even the wife of Vakhushti Khan is considered a supporter of science because she was diligent in writing scientific works, which she should be recognized at another time.²

The last point is that the Baratashvilis of Iran, whose past record does not show any occupation other than governance, and apparently they did not consider any occupation other than governance, were completely loyal to the Safavids, Iran, and Georgia throughout their lives and never raised the flag of rebellion against them. They were extremely loyal in their service, so much so that neither Shah Safi, nor Shah Abbas II, nor Shah Suleiman, nor Shah Sultan Hussein Safavi, nor even Nader Shah Afshar, ever dismissed them and always kept them in their service to the extent that they appointed them to various government positions in Iran and Georgia more than 90 times. Regarding this infinite loyalty, Utar Khan, the elder brother of Vakhshiti Khan had defeated the Indian army in Kandahar 7 times (Ghezelbashan, 2020, pp. 93-96). He said: "I have served the Safavid kings for seventy years, and my bones are nurtured by the various blessings of the successful Nawabs of Humayun" (Wali Qoli Ebn Dawud Qoli Shamlu, p. 222).³

Finally, quoting Shushtar's Tazkreh about the Baratashvilis of Khuzestan, we read:

Abul-Fath Khan, may God increase his wealth and good fortune, has always been the bird of good fortune and good fortune of his ancestors, like the ever-visible stars, shining brightly on the heads of the people of this land, so that the tree of fortune of this border and land, under the warmth of the sun of attention, support, infinite kindness, nurturing, education, and care of this high-ranking family, has reached high levels, and the result of the good fortune of this high-ranking family is indeed the happiness of all the elders of this land.⁴

History testifies that in these last few centuries, the Georgian rulers of Khuzestan, who ruled that land for many years, were rulers who enjoyed the benefits of humanity and were endowed with great thought and wisdom...

¹ Zulfiqar Beg bin Muhammad Hussain Beg bin Isa Khan bin Zulfiqar Khan (Avtar Khan) [brother of Vakhushti Khan] had a poetic nature and sometimes recited poetry in gatherings. Sayyid Abdullah Jazayeri Shushtari wrote about the quality of his poetry: "His speech was very calm and his poetry was extremely pleasant and pleasant" (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 237).

² The books *Tabrid al-Atfal* and *Tabrid al-Sheikh* on the manners of raising children of nobles and the elderly is a work by Valdeh Fath Ali Bika (most likely the wife of Vakhoshti Khan). In this regard, see: Nasirbaghban & Ghezelbashan, 2015, pp. 47-62).

³ It is noted that the image of this page from this manuscript was provided to the author by Dr. Hirotake Maeda.

⁴ Explanation: The original text mentioned in the Shushtar Tazkere is written with Persian and Arabic words and phrases common in the old dialect, so its interpretation may be difficult for some readers. Therefore, the above text has been rewritten word for word, arranged more systematically, and phrases have been removed or added to simplify and make reading easier. Now, with the approach of preserving the trustworthiness, the original text is also mentioned as follows: "Abul-Fath Khana, may God bless him and grant him eternal success, who always wished for the continuation of his happiness from father to grandfather, as a perpetual guardian of the eternal appearance of the inhabitants of this land, illuminating and nurturing the well-being of the people of this world, with the warmth of the sun's care and support, infinite kindness, and the nurturing of the upbringing and observance of this lineage of the nobles, is progressing and vibrating. In fact, the scale of the happiness of all the nobles of this lineage has taken the blazing torch of the government of this dynasty, and has taken place" (Jazayeri Shushtari, 2009, p. 157).

References

- Ali Imam Ahwazi, S. M. (1959). *Image of the handwritten genealogy of the Rashidian family*, 1338/04/25.
- Ali Imam Ahwazi, S. M. (2003). *Maghalati darbareye tarikhe Joghrafiyaeeye Dezful* (M. H. Hekmatfar, Ed. & Intro.). Dezful: DarolMomenin.
- Ali Khan Afshar, H. (2003). *Safarnamehye Lorestan va Khuzestan* (H. R. Dalvand, Ed. & Res.). Tehran: Pazghuheshgahe Olume Ensani va Motaleate Farhangi.
- Amir-Nezam Hamedani, H. A. K. Qaragozlu. (2003). *Majmuae Asar* (E. Majidi, Intro., Corr., & Comm.). Tehran: Miras Maktoob.
- Darhohanian, H. (2000). *Tarikhe Jolfaye Esfahan* (L. G. Minassian & M. A. Mousavi Faridani, Trans.). Isfahan: Zenderud Publishing House & Naqsh Khorshid Publishing House.
- Ebn Zain al-Abidine Nasiri, M. E. (1994). *Dasture Shahriyaran* (M. N. Nasiri Moghadam, Ed.). Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Endowment Foundation.
- Estarabadi, M. M. (2011). *Tarikhe Jahangoshaye Naderi* (M. Mehrabadi, Ed.). Tehran: Donyayeh Ketab.
- Flore, W. (1986). *Baroftadane Safaviyan baramadane Mahmude Afghan* (Revayate Shahedane Holandi) (A. Seri, Trans.). Tehran: Toos Publishing House.
- Flore, W. (1989). *Hokumate Nader Shah* (Be revayate Manabe Holandi) (A. Seri, Trans.). Tehran: Toos Publishing House.
- Flor, W. (2009). *Divan va Ghoshun dar Asre Safavi* (K. Firouzmand, Trans.). Tehran: Agah Publishing.
- Ghezelbashan, A. (2020). *Khandane Baratashvili dar Iran*. Tehran: Mirase Farhikhtegan Publications.
- Ghezelbashan, A. (2020). *Mohammad Ali Khane Ilchi Motekhalles Be Nezghad*. In A. Ghezelbashan (Ed.), *Goftarhaee dar babe Gorjiyane Khuzestan* (Magmuee maghalati darbareye Gorgihaye Khuzestan, Tarikhe Mahaliye Dezful, Safavian va Mozuate Vabasteh) (Vol. 1, pp. 115–132). Tehran: Miras Farhikhtegan.
- Ghezelbashan, A. (2020). *Dudmanhaye Faramush Shodeh* (Vol. 1). Tehran: Miras Farhikhtegan Publications.
- Ghezelbashan, A. (2021). *Dudmanhaye Faramush Shodeh* (Vol. 2). Tehran: Miras Farhikhtegan Publications.
- Ghezelbashan, A. (2022). *Mohammad Ali Khane Gorji dar Masire Kudeta*. In Collection of Articles of G. Tsereteli Institute of Oriental Studies: "New Materials about Georgia in the Archives and Libraries of Iran" (pp. 115–136). Tbilisi: Ilia State University Press. (ISBN 978-9941-18-409-3)
- Ghiyam Moshashayan. (n.d.). [Manuscript No. 5-08464]. *National Library of Tehran*. (Anonymous author).
- Hashemi Abbasi Dezfuli, M. al-D. E. M. Shafi. (2015). *Shekarnameh*. Tehran: Safir Ardehal.
- Jamli Carri, G. F. (1969). *Safarnamehye Karri* (A. Nakhjavani & A. A. Karang, Trans.). Tabriz: Edare Kole Farhang va Honare Azarbajejane Sharghi.
- Jazayeri Shushtari, S. 'A. b. S. N. al-D. b. S. N. (2009). *Tazkereh Shushtar* (M. Kadkhodaye Tarahi, Intro., Corr., & Comm.). Ahvaz: Tarava.

- Jazayeri Shushtari, S. 'A.-H. b. 'A. (2015). *Bezaato Mozjat* (H. Nasirbaghban, Intro. & Corr.). Tehran: Armaghan Tarikh.
- Kamali, S. A. (1989). *Erfan va Soluke Eslami*. [n.p.]: Rudaki Press.
- Khajegi Esfahani, M. M. b. (1989). *Kholasatol Siar*. Tehran: Elmi Publications.
- Layard, A. H., Bishop, Madame, Lynch, & Wilson. (1992). *Seyri dar Ghalamroe Bakhtiyari va Ashayere Bumiye Khuzestan* (M. Amiri, Trans. & Annot.). Tehran: Farhangsara.
- Maeda, H. (2017). *Chehar Dudmane Gorji dar Asre Safavi* (M. N. Monfared, Trans. & Annot.). Tehran: Temsal Publishing.
- Marvi, M. K. (1985). *Alamaraye Naderi* (M. A. Riahi, Ed.; Vols. 1–2). Tehran: Zovar Bookstore.
- Meftah-ul-Shefa [Manuscript No. 7844]. (n.d.). Ketabkhanehye Majlese Shoraye Eslami, Tehran.
- Minorsky, V. (1955). *Sazmane Edariye Hokumate Safavi: Research on the Margins and Comments of Professor Minorsky on the Tazkret al-Muluk* (M. Rajabnia, Trans.; M. D. Siyaghi, Margins, Indexes, Intro., & Comm.). Tehran: Anjuman Ketab (Zovar Bookstore).
- Minorsky, V. (1999). *Sazmane Edariye Hokumate Safavi: Minorski's Commentary on the Tazkeratol moluk* (3rd ed.). Tehran: Amir Kabir.
- Mirza Samia'. (1999). *Tazkeratol moluk* (Sazmane Edariye Hokumate Safavi) (M. Rajabnia, Trans.; M. D. Siyaghi, Ed.). Tehran: Amir Kabir.
- Monshi, E. B. T., & Movarekh, M. Y. (1938). *Zeyle Tarikhe Alamaraye Abbasi* (S. Khansari, Corr.). Tehran: Eslamia Press.
- Mostofi, M. M. (1996). *Zobdat ol-Tawarikh* (B. Goodarzi, Assist.). Tehran: Dr. Mahmoud Afshar Yazdi Endowment Foundation (printed at University of Tehran Publishing Institute).
- Muhammad Ali Emam of Ahwazi. (1959, July 17). *Image of the handwritten genealogy of the Rashidian family* [Manuscript]. Author's personal library.
- Munjum, M. K. (1955). *Tarikhe Safaviyan* (Kholasatol Tavarikh – Tarikhe Molla Kamal) (E. Dehgan, Corr. & Annot.). Arak: Farvardin Printing House.
- Nava'i, A. (1989). *Nader Shah va Bazmandeganash* (Hamrah ba Nameh haye Saltanati, Asnade Siyasi va Edari). Tehran: Zarrin.
- Nasabnameh. (2016). *Introduction, correction of margins, and notes by A. Ghezelbashan, with collaboration of A. Changizi & R. Khezrian*. Tehran: Armaghan Tarikh.
- Nasirbaghban, H., & Ghezelbashan, A. (2015). *Hoviyate Sahebe Ketabe Tadbirrol Atfal "Valdeh Fath Ali Bika."* Faslnamehye Naghde Ketabe Mirase Maktub, 2(6–7), Summer and Fall.
- Nasrabadi, M. T. (1999). *Tazkereh Nasrabadi* (Tazkerah al-Shu'ara) (M. N. Nasrabadi & M. Sami', Intro., Corr., & Annot.; Vol. 1). Tehran: Asatir.
- Naziri, K. (2007). *Habibollah Naziri Dezfuli*. Qom: Huzoor Publishing House.
- Resalehye Mozahabeh [Manuscript]. (n.d.). Ketabkhanehye Majlese Shoraye Eslami, Tehran, No. 7844.
- Shahbazi, A. (2004). *Zar Salarane Yahudi va Parsi Estemare Beritania va Iran* (Vol. 3, 2nd ed.). Tehran: Moaseseh Motaleat va Pajuhesh Haye Siasi.
- Sharden, J. (2014). *Safarnamehye Sharden* (I. Yaghmaei, Trans.). Tehran: Toos. (Original work published 1393)

Vahid Qazvini, M. M. T. (2004). *Tarikhe Jahan Araye Abbasi* (S. S. M. Sadeq, Intro., Corr., & Annot.). Tehran: Pajuheshgahe Olume Ensani va Motaleate Farhangi.

Valeh Dagestani, A. Q. b. M. A. (2005). *Tazkereh Riazolshoara* (M. N. Nasrabadi, Intro., Corr., & Res.). Tehran: Asatir.

Valeh Esfahani, M. Y. (1993). *Kholdebarin* (Iran dar Ruzegare Safavian) (M. H. Mohaddes, Ed.). Tehran: Bonyade Moghufate Dr. Mahmoud Afshar.

Wali Qoli Ebn Dawud Qoli Shamlu, G. K. [Manuscript]. (n.d.). Bibliothèque Nationale de France, No. 227.

გმირები და ანტიგმირები „ახალი მეხსიერების“ კონსტრუირების პროცესში საქართველოში

ნინო ჩიქოვანი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი

კულტურის კვლევათა ინსტიტუტი

ORCID: 0000-0002-8294-0586

აბსტრაქტი

1985 წელს საბჭოთა კავშირში დაწყებულ გარდაქმნას („პერესტროიკას“) და საჯაროობას მოჰყვა წარსულის მეხსიერების – კოლექტიური იდენტობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საფუძვლის – გადასინჯვა. ისევე როგორც სხვა რესპუბლიკებში, საქართველოშიც დაიწყო „ახალი წარსულის“ კონსტრუირება, რომელიც ახალი მომავლის ლეგიტიმაციის წყარო უნდა გამხდარიყო. საბჭოთა პერიოდის გმირები სწრაფად გარდაიქმნენ ანტიგმირებად. გაჩნდნენ ახალი გმირები; მათი ნაწილი წარსულიდან „დაბრუნდა“, ნაწილი კი ახალი რეალობიდან დაიბადა.

ნაშრომი მიზნად ისახავს ახალი გმირის სახის კონსტრუირების პროცესის შესწავლას 1980-1990-იან წლების საქართველოში. იგი წარმოადგენს კოლექტიური მეხსიერების ჭრილში საკითხის გააზრების ერთ-ერთ პირველ ცდას. კვლევის თეორიული საფუძველია მორის ჰალბვაქსის იდეა მეხსიერების, როგორც სოციალურად კონსტრუირებული ფენომენის შესახებ; კომუნიკაციური და კულტურული მეხსიერების იან ასმანისეული კლასიფიკაცია და პიერ ნორას მეხსიერების არეების კონცეფცია. გმირებისა და ანტიგმირების იმიჯების ჩამოყალიბება და ტრანსფორმაცია გააზრებულია თომას კარლაილისა და მაქს ვებერის იდენტიფიცირებული მახასიათებლების ჭრილში. კვლევა ემყარება ბეჭდვითი და ელექტრონული მედიასაშუალებების, დოკუმენტური ვიდეომასალისა და დოკუმენტური ფილმების, ლიტერატურული ტექსტებისა და თანამედროვეთა მოგონებების ანალიზს, რისთვისაც გამოყენებულია ისტორიული კვლევის, თვისებრივი კონტენტანალიზისა და დისკურსის ანალიზის მეთოდები.

მერაბ კოსტავას, როგორც ახალი ეროვნული გმირის კონსტრუირება მოხდა ქართული კულტურის ფარგლებში აღიარებული და გაზიარებული კულტურული ნიმუშების (სამშობლოსთვის თავდადების, გაღებული მსხვერპლის უკვდავების, წინაპრებთან სულიერი კავშირისა და მათი სახელოვანი საქმეების გაგრძელების, ბედთან შეურიგებლობისა და მომავლის იმედის იდეალები) საფუძველზე. ეს ნიმუშები საფუძვლად დაედო როგორც მერაბ კოსტავას დაღუპვის ფაქტის, ასევე 9 აპრილის ღამის ტრაგედიის გააზრებას და გმირობის ნარატივის კონსტრუირებას. ახალი ეროვნული გმირის სახის ფორმირებას ხელი შეუწყო 9 აპრილისა და მომდევნო პერიოდის სტიქიური უბედურებებით შექმნილმა ტრავმულმა გარემომ და მასთან გამკლავების საჭიროებამ. ახალი გმირის სახემ, რომელთან თვითიდენტიფიკაცია ეროვნულ იდენტობასთან დაკავშირებულ უმნიშვნელოვანეს კითხვებზე პოზიტიური პასუხის გაცემის შესაძლებლობას იძლეოდა, საზოგადოებას შესთავაზა ღირსებისა და გამბედაობის ნიმუშები და განამტკიცა წარმოდგენა ეროვნულ მისწრაფებათა ლეგიტიმურობაზე. მერაბ კოსტავას დაკრძალვამ მთაწმინდის პანთეონში გმირის სახეს ეროვნული განზომილება მიანიჭა და მთაწმინდის, როგორც ქართველთა კოლექტიური მეხსიერების საყრდენის მნიშვნელობა განამტკიცა. ეს სახე სრულად შეესაბამებოდა ქართველთა წარმოდგენაში ისტორიულად ჩამოყალიბებულ წარმოდგენას გმირზე, რაც აწმყოსა და წარსულს შორის მენტალური ხიდის გადებისა და ისტორიული უწყვეტობის შენარჩუნების შესაძლებლობას იძლეოდა, ეს კი კოლექტიური მეხსიერებისა და მასზე დაფუძნებული ეროვნული იდენტობის განმტკიცების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საფუძველია.

საკვანძო სიტყვები: გმირი-ანტიგმირი, კოლექტიური მემსიერება, მემსიერების არეები, ტრანსფორმაცია

HEROES AND ANTI-HEROES IN THE PROCESS OF THE CONSTRUCTION OF “NEW MEMORY” IN GEORGIA

Nino Chikovani

Doctor of Historical Sciences, Professor

Institute of Cultural Studies

ORCID: 0000-0002-8294-0586

Abstract

The policies of *perestroika* and *glasnost* that started in the Soviet Union in 1985 was followed by the revision of the past, one of the most significant indicators of collective identity. Construction of a “new past” as the source of legitimizing the new future began. Heroes of the Soviet era were rapidly transformed into antiheroes. The process of creation of new heroes launched; some of them “returned” from the past, while others were born from the new reality.

Examining how a new hero’s image was created in the 1980s and 1990s is the goal of this paper. This is among the first attempts to analyse the problem from a collective memory perspective. Maurice Halbwachs’ theory of collective memory, Jan Assmann’s classification of communicative and cultural memory, and Pierre Nora’s concept of *lieux de mémoire* form the theoretical basis of the study. Formation/transformation of the images of heroes and antiheroes are analysed in the context of characteristics identified by Thomas Carlyle and Max Weber. Historical research, qualitative content analysis, and discourse analysis are the approaches used to analyse printed and electronic media sources, documentary video materials, literary texts, and the memories of contemporaries.

Georgian cultural patterns served as the foundation for the construction of Merab Kostava’s image as a new national hero. These patterns were used for giving meaning to the tragedy of April 9, to Merab Kostava’s death, and for constructing the story of heroism. The traumatic atmosphere brought about by the April 9 tragedy and natural disasters of the subsequent period, as along with the necessity to cope with them, contributed to shape the image of a new national hero. Self-identification with this image offered the possibility to provide positive responses to the most significant questions related to national identity, provided models of dignity and courage, and reinforced the legitimacy of national aspirations.

The burial of Merab Kostava in the Mtatsminda Pantheon ensured the national dimension for the hero’s image and strengthened the significance of Mtatsminda as a pillar of the collective memory of Georgians. This image perfectly matched the historically formed perception of a hero in the Georgian imagination; this allowed for the creation of a mental bridge between the present and the past and ensured historical continuity – one of the key foundations for collective memory and national identity.

Keywords: hero-antihero, collective memory, *lieux de mémoire*, transformation

შესავალი

1980-იანი წლების მეორე ნახევარში საბჭოთა კავშირში გარდაქმნის („პერესტროიკის“) პოლიტიკა გამოცხადდა. საქართველოს საბჭოთა სოციალისტური რესპუბლიკა ამ პოლიტიკას მკაფიოდ ჩამოყალიბებული კულტურული იდენტობით და, სტივენ ჯონსის სიტყვით, „აწმყოში მყარად ჩამყვანი საბჭოთა წარსულით“ (ჯონსი, 2013, გვ. 10) შეხვდა. მას შემდეგ, რაც ე.წ. საჯაროობამ („გლასნოსტ“) მნიშვნელოვნად შეასუსტა საბჭოთა სისტემის მიერ დაწესებული შეზღუდვები და შესაძლებელი გახდა წარსულის ადრე ტაბუირებულ საკითხებზე მსჯელობის დაწყება, წარსული/ისტორია ერთბაშად მოექცა საზოგადოების სხვადასხვა ფენის ყურადღების ცენტრში. ცნობილი გახდა ფაქტები, მოვლენები და სახელები, რომელთა ხსენება საბჭოთა პერიოდში მკაცრად იყო აკრძალული. ერიკ ფონერი აღნიშნავს, რომ რადიკალური ცვლილებებისა და ახალ სისტემაზე გარდამავალ პერიოდებში დგება მომენტი, როცა „ახალი მომავალი მოითხოვს ახალ წარსულს“ (Foner, 2002, გვ. 77). სტიქიურად, ზოგჯერ კი სრულიად გაცნობიერებულად, დაიწყო წარსულის მესხიერების – კოლექტიური იდენტობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი საფუძვლის – გადასინჯვა და „ახალი წარსულის“ კონსტრუირება, რომელიც ახალი მომავლის ლეგიტიმაციის წყარო უნდა გამხდარიყო. განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა არა მხოლოდ მნიშვნელოვანმა მოვლენებმა, არამედ კონკრეტულმა პერსონაჟებმაც, რომლებთანაც ეს მოვლენები ასოცირდება.

ნაშრომის მიზანია საქართველოში ახალი გმირებისა და ანტიგმირების სახეთა ჩამოყალიბების პროცესის შესწავლა საბჭოთა კავშირის ბოლო და დამოუკიდებლობის პირველ წლებში, ანუ ნგრევის პროცესში მყოფი სისტემიდან ახალ, ჯერ კიდევ ბუნდოვან რეალობაზე გარდამავალ პერიოდში. კონკრეტული მაგალითი, რომელსაც სტატის ძირითადი ნაწილი ეთმობა, ახალი გმირის დაბადებას ეხება. „ეროვნული გმირები ნაციონალიზმის სიმბოლური რეპერტუარის ქვაკუთხედი; ნაციონალიზმი საჭიროებს ღირსებისა და გმირობის ნიმუშებს, როგორც გზამკვლევებს, რომლებიც მნიშვნელობას ანიჭებენ ერის აღორძინების ამოცანას“; გმირები იძლევიან ღირსეული ქცევის მოდელს, მათი სათნოება რწმენას და გამბედაობას უნერგავს შთამომავლებს (Todorova, 2009, გვ. XI). გმირები, მათი საქმეები და მათ მიერ გაღებული მსხვერპლი განასახიერებენ და ლეგიტიმურობას ანიჭებენ სოციალური ჯგუფ(ებ)ის ფასეულობებს, იდეალებსა და მისწრაფებებს კონკრეტულ დროში (Todorova, 2009, გვ. 478).

გირტ ჰოფსტედეს ლაკონური განსაზღვრებით, „გმირები ცოცხალი და გარდაცვლილი, რეალური ან წარმოსახვითი ადამიანები არიან, რომელთა მახასიათებლებიც მოცემულ კულტურაში ფასობს და მისაბაძად ითვლება“ (ჰოფსტედე, 2011, გვ. 16). მათი, როგორც გმირების, სახე ყალიბდება კონკრეტულ კულტურაში არსებული წარმოდგენების – კულტურული ნიმუშების – ფარგლებში. ალეიდა ასმანი კულტურულ ნიმუშებს განმარტავს როგორც ამა თუ იმ კულტურაში ღრმად ფესვგადგმულ ხატებს, რომელთა მეშვეობით კონკრეტული ერთობის წევრები ხედავენ, აღიქვამენ, აფასებენ და მნიშვნელობას ანიჭებენ სიტუაციებს, გამოცდილებას და მოვლენებს. კულტურული ნიმუში გაუცნობიერებლად ედება საფუძვლად მოვლენების აღქმას, აძლევს მათ ფორმას, ანიჭებს მნიშვნელობას და ტვირთავს ემოციით (Assmann, 2015, გვ. 44). გმირთა სახეები სოციალური და კულტურული კონსტრუქციებია, მათი მნიშვნელობა იცვლება ისტორიული, პოლიტიკური და სოციალურ-კულტურული კონტექსტის მიხედვით.

1980-იანი წლების ბოლოს, წარსულის გადაფასების კვალდაკვალ, საბჭოთა წარსულის გმირები სწრაფად გარდაიქმნენ ანტიგმირებად. დაიწყო ახალი გმირების შექმნის პროცესი; მათი ნაწილი წარსულიდან „დაბრუნდა“, ნაწილი კი ახალი რეალობიდან დაიბადა. ჩვენი ჰიპოთეზის თანახმად, პირველთა გაჩენა ეროვნული მოძრაობის აღმავლობითა და ახალი მომავლის იმედით იყო განპირობებული, მეორეთა სახის ჩამოყალიბება კი, პირველ რიგში, 1989 წლის 9 აპრილის შემდეგ შექმნილმა ტრავმულმა გარემომ და მასთან გამკლავების საჭიროებამ განსაზღვრა.

მე-20 საუკუნის ბოლო ორ ათწლეულში საქართველოში განვითარებულ მოვლენებს საგანგებო ადგილი ეთმობა პოსტსაბჭოთა პერიოდის საქართველოს ისტორიის, ქართული ნაციონალიზმის და ტრანზიციის საკითხებისადმი მიძღვნილ ყველა მეტ-ნაკლებად მნიშვნელოვან ნაშრომში, რომელთა

ავტორები ქართველი და უცხოელი მკვლევრები არიან (მჭედლოძე, 1999; შველიძე, 2008; Suny, 1994; ჯონსი, 2013). თუმცა ეს მოვლენები ნაკლებად არის გააზრებული კოლექტიური მესხიერების თეორიის ჭრილში, ამ პროცესში გმირებისა და ანტიგმირების სახეთა ჩამოყალიბება-ტრანსფორმაციის კუთხით კი მხოლოდ პირველი ნაბიჯები იდგმება. ჩარმოდგენილი ნაშრომიც სწორედ ასეთი ნაბიჯია.

საკვლევი საკითხის აქტუალურობა რამდენიმე გარემოებით არის განპირობებული:

გმირები/ანტიგმირები კოლექტიური მესხიერების საყრდენი ფიგურებია; მათი შექმნა და გადაფასება მუდმივად მიმდინარეობს, ზოგჯერ ის ამ გმირების სიცოცხლეშივე იწყება, თუმცა მათი გარდაცვალებით თუ დაღუპვით არ სრულდება; ისინი საზოგადოებასა და მის კოლექტიურ მესხიერებაზე ზემოქმედებას მომავალშიც აგრძელებენ. არცთუ იშვიათად, გმირების სახელები პოლიტიკური მანიპულაციის საგნად იქცევა და მათ „მისაკუთრებას“ ურთიერთგამომრიცხავი მიზნებისა და იდეოლოგიის მქონე ჯგუფები ცდილობენ. ამდენად, მნიშვნელოვანია გმირის ფორმირების საწყისი ეტაპის, მის სახეში ჩადებული მნიშვნელობების და მათი ტრანსფორმაციის შესწავლა;

ჩვენი საკვლევი პერიოდი, რომელიც მნიშვნელოვანი მოვლენებით არის დატვირთული, ჯერ არ გასცილებია კომუნიკაციური მესხიერების დროით ჰორიზონტს, იმ დროის გმირების თუ ანტიგმირების ნაწილი დღესაც ცოცხალია და მათ, ცხადია, პირველთა შორის ადგილის დამკვიდრება სურთ, რისთვისაც მესხიერების ფორმირების პროცესში ჩართვას მათთვის მისაწვდომი საშუალებებით ცდილობენ. სხვადასხვა, ხშირად ერთმანეთთან დაპირსპირებული ჯგუფის მესხიერებები მწვავედ უპირისპირდებიან ერთმანეთს მოვლენათა მთავარი პერსონაჟებისთვის მინიჭებული მნიშვნელობების საკითხზე, აგრეთვე წარსულის იმგვარი ვერსიის დამკვიდრებისთვის, რომელიც მათ საკუთარი ჯგუფის პოზიტიური იმიჯის შენარჩუნების ან აღდგენის შესაძლებლობას მისცემს. კომუნიკაციური მესხიერების შესწავლა საშური საქმეა, რადგან ეს მესხიერება შედარებით სწრაფად წარმავალია და მისი გაანალიზების გარეშე გაუგებარი დარჩება კულტურულ მესხიერებაში თანამედროვე გმირისა და ანტიგმირის სახეთა დამკვიდრების კანონზომიერებები.

თეორიული ჩარჩო და კვლევის მეთოდები. კვლევის თეორიული საფუძველია კოლექტიური მესხიერების თეორია, რომლის ფუძემდებლის, მორის ჰალბვაქსის თანახმად, მესხიერება სოციალური ფენომენია, რომელიც საზოგადოების/მისი შემადგენელი ჯგუფების წევრთა ურთიერთობის პროცესში ყალიბდება. ესა თუ ის სოციალური ჯგუფი თავის იდენტობას, სხვა მარკერებთან ერთად, განსაზღვრავს საერთო წარსულის ხატით. სწორედ ეს ჯგუფი სთავაზობს ინდივიდებს ერთგვარ ჩარჩოს, რომელიც განსაზღვრავს, თუ რა და როგორ იქნება დამახსოვრებული თუ დავიწყებული (Halbwachs, 1992).

განავითარა რა ჰალბვაქსის კონცეფცია, იან ასმანმა მესხიერება განმარტა როგორც „უნარი, რომელიც გვაძლევს წარსულის ხატისა და ნარატივის, მასზე დაყრდნობით კი საკუთარი სახის შექმნის შესაძლებლობას“ (Assmann, 2015, გვ. 328). მან ერთმანეთისაგან განასხვავა კოლექტიური მესხიერების ორი სახე – კომუნიკაციური და კულტურული მესხიერება, რომლებიც განირჩევა დამახსოვრების ფორმებით და ხანგრძლივობით (Assmann, 2015, გვ. 332). კომუნიკაციური მესხიერება კოლექტიური მესხიერების ყოველდღიური ფორმაა, რომელიც მთელ მის მრავალფეროვნებას მოიცავს. მას ახასიათებს თემატური არამდგრადობა და არაორგანიზებულობა (Assmann, 1995, გვ. 126-127). კომუნიკაციური მესხიერება არაინსტიტუციურია, არსებობს მხოლოდ ყოველდღიურ ურთიერთქმედებაში და ამიტომ მისი უმთავრესი მახასიათებელია მოკლე დროითი ჰორიზონტი: დაახლოებით 80-100 წელი, ანუ სამი-ოთხი თაობა (Assmann, 2015, გვ. 333). დროთა განმავლობაში ამ მესხიერების უშუალო მატარებელთა რიცხვი მცირდება; კომუნიკაციურ მესხიერებაში არსებული მრავალი ფაქტი, შესაძლოა, დავიწყებას მიეცეს, მაგრამ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი მოვლენები კულტურულ მესხიერებაში გადაინაცვლებს. კულტურული მესხიერება „მუდმივად გამოყენებადი ტექსტების, გამოსახულებების, რიტუალების ერთობლიობაა, რომელიც სპეციფიკურია თითოეული ერთობისათვის კონკრეტულ ეპოქაში და განსაზღვრავს მის წარმოდგენას საკუთარ თავზე“ (Assmann, 1995, გვ. 132). ეს არის სიმბოლურ ფორმებში მატერიალიზებული კოლექტიური მესხიერება, რომელიც სტაბილურია და თაობიდან თაობას გადაეცემა. ეს სიმბოლური ფორმები ინახება და ინერგება საზოგადოებაში სპეციალისტების, სასწავლო ინსტიტუციების, აღნიშვნების თუ რიტუალების მეშვეობით (Assmann, 2015, გვ. 332).

გმირებს/ანტიგმირებს განვიხილავთ პიერ ნორას მესხიერების არეების კონცეფციის ფარგლებში (Nora, 1989). გმირების, როგორც მესხიერების არეების ინსტიტუციონალიზაცია მნიშვნელოვან როლს ასრულებს კოლექტიური მესხიერების ჩამოყალიბების პროცესში. ის, თუ რამდენად მკვიდრდება ეს არეები მესხიერების სხვა არეებს შორის, როგორია საზოგადოების სხვადასხვა ჯგუფის დამოკიდებულება მათადმი, ასახავს კოლექტიური მესხიერების ტრანსფორმაციის პროცესს, განსაკუთრებით – ქვეყნის ისტორიის გარდამტეხ მომენტებში.

გმირებისა და ანტიგმირების იმიჯების ჩამოყალიბება და ტრანსფორმაცია გააზრებული გვაქვს თომას კარლაილისა და მაქს ვებერის იდენტიფიცირებული მახასიათებლების ჭრილში. თომას კარლაილი, რომელმაც საგანგებო ნაშრომი მიუძღვნა გმირს, მისადმი დამოკიდებულებას და გმირის/გმირობის როლს ისტორიაში, მიიჩნევდა, რომ გმირები – დიდი ადამიანები – არიან მოდელები, ნიმუშები, ფართო აზრით – შემოქმედნი იმისა, რასაც ადამიანთა მასა აკეთებდა ან ესწრაფოდა; ისტორია კი დიდი ადამიანების ბიოგრაფიაა (Carlyle, 2013, გვ. 21). კარლაილის მიერ გამოყოფილი გმირის ექვსი ტიპიდან ჩვენთვის საინტერესო იყო მეექვსე, „ყველაზე მნიშვნელოვანი დიდი ადამიანი“, რომელიც მეთაურობს სხვა ადამიანებს და აერთიანებს გმირობის ყველა სახეს; ეს არის, როგორც კარლაილი ამბობდა, მოძღვარი, მასწავლებელი, ყველა მიწიერ და სულიერ ღირსებათა მატარებელი, მმართველი, მეფე, შემძლე, განსაკუთრებული უნარის მქონე პიროვნება, რომლის ნებას სხვათა ნება ემორჩილება (Carlyle, 2013, გვ. 162). მაქს ვებერი საუბრობდა ქარიზმაზე – იმ პიროვნების ავტორიტეტზე, ვისაც ბუნებამ „პიროვნულად მოჰმადლა და უშუალოდ აზიარა [...] გმირობასა და ბელადობის სხვა თვისებებს.“ „ქარიზმის მატარებელი პიროვნულად ანდა შინაგანი „მოწოდებით“ ითვლება ადამიანთა ხელმძღვანელად, ადამიანები მას მორჩილებენ არა ზნისა და წესდების გამო, არამედ იმიტომ, რომ მათ სწამთ ხელმძღვანელისა“ (ვებერი, 1994, გვ. 14-15).

გმირის შექმნისა და კოლექტიურ მესხიერებაზე მისი გავლენის შესწავლისას, ჩვენ გვაინტერესებს ფაქტი არა როგორც ობიექტური, არამედ როგორც სუბიექტური მოვლენა, ანუ ის, თუ როგორ განისაზღვრება იგი იმ მნიშვნელობათა ფარგლებში, რომლებიც კოდირებულია მოცემული საზოგადოების გაზიარებულ კულტურაში, როგორ ყალიბდება ეს ფაქტი, როგორც კულტურული კონსტრუქცია (Sztompka, 2004, გვ. 165) და როგორ იქცევა იგი კოლექტიური მესხიერების ნაწილად.

ნაშრომი ეყრდნობა წყაროებს, რომლებიც საშუალებას გვაძლევს, დავაკვირდეთ ძველი გმირების გადაფასებისა და ახალი გმირების ფორმირების პროცესს საბჭოთა კავშირის არსებობის ბოლო და საქართველოს დამოუკიდებლობის საწყის პერიოდში. მათ შორის მნიშვნელოვანია მასობრივი კომუნიკაციის ბეჭდვითი და ელექტრონული საშუალებები, რომლებიც გავლენას ახდენს კოლექტიური წარმოდგენების ფორმირებაზე. ბეჭდური მედია საკვლევ პერიოდში საზოგადოებაზე ზემოქმედების უმთავრესი საშუალება იყო, შესაბამისად, იგი გმირთა სახეების კონსტრუირების პროცესის საწყის საფეხურს ასახავს, ელექტრონული მედიასაშუალებები კი წარმოდგენას გვიქმნის ამ სახეების მდგრადობასა თუ სიმყიფეზე, მათ პერიოდულ გამოცოცხლებაზე, ასევე ამ სახეებით მანიპულაციაზე თანამედროვე ამოცანების ლეგიტიმაციის მიზნით. წყაროთა კიდევ ერთ ჯგუფს ქმნის დოკუმენტური ვიდეომასალა და დოკუმენტური ფილმები, რომლებიც მკაფიოდ წარმოაჩენს სხვადასხვა ჯგუფის აღქმებსა და განწყობებს, ავტორთა ინტერპრეტაციებსა და ცვალებად კონტექსტს. აქვე უნდა ვახსენოთ ფოტოები – ერთგვარი „ვიზუალური მესხიერება“, [...] რომლის მეშვეობით „ვიმახსოვრებთ საკუთარ თუ სხვის ცხოვრებას, არსებულ გარემოს“ (წიბახაშვილი, 2018, გვ. 5). გავაანალიზებთ რამდენიმე ლიტერატურული ტექსტი და მომხდარი ამბების თანამედროვეთა მოგონებები, ისინი ირეკლავენ როგორც თავად გმირთა სახეებს, ასევე მათი შექმნის დროისათვის არსებულ განწყობებს და ემოციებს, რომლებიც მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ კოლექტიური მესხიერების ჩამოყალიბებაში. საინტერესო ინფორმაციას შეიცავს ინტერვიუები, რომლებიც ჩაწერილია სატელევიზიო გადაცემების თუ სხვა ფორმით, ისინი შესაძლებლობას გვაძლევს, თვალი მივადევნოთ გმირთა სახეების ფორმირებას და მათ ცვლილებას განვლილი პერიოდის განმავლობაში.

მუშაობის პროცესში გამოვიყენეთ ისტორიული კვლევის მეთოდი, რომელმაც საშუალება მოგვცა, აღგვედგინა საკვლევი პერიოდის სოციალური და პოლიტიკური კონტექსტი. ზემოთ დასახელებული სხვადასხვა ტიპის ტექსტის შესწავლისთვის გამოვიყენეთ თვისებრივი კონტენტ ანალიზის მეთო-

დი, რომელიც ყურადღებას ამახვილებს ტექსტის შინაარსზე და წარმოადგენს ტექსტის მიერ კონსტრუირებული სოციალური რეალობის წვდომის საშუალებას (წულაძე, 2020, გვ. 27). დისკურსის ანალიზის მეშვეობით შესაძლებელია ყურადღების გამახვილება ენაზე, რომელიც გამოიყენებოდა შესასწავლი ფაქტების თუ პერსონაჟების აღსაწერად სხვადასხვა კონტექსტში, აგრეთვე ის, თუ როგორც ხდებოდა მნიშვნელობათა ჩამოყალიბება ენის მეშვეობით (Rau, 2018, გვ. 298). კვლევის სხვადასხვა მეთოდის გამოყენებამ შესაძლებლობა მოგვცა, თვალი მიგვედევნებინა ეროვნული გმირისადმი დამოკიდებულებისათვის, გმირის სახის დროში ტრანსფორმაციისათვის, ასევე იმისთვის, თუ ვინ და რატომ ქმნის გმირებს და რა ადგილი აქვთ მათ კოლექტიურ მეხსიერებაში.

შედეგები და მსჯელობა

1980-იანი წლების მიწურულს ახალ, დამოუკიდებელ მომავალზე ორიენტირებული საქართველოს საზოგადოება საბჭოთა წარსულისაგან გამიჯვნიტ, საბჭოთა გმირების გადაფასებით და კვარცხლბეკებიდან მათი გასტუმრებით იყო დაკავებული. ეს პროცესი ქართული კულტურისათვის უჩვეულო და გამონაკლისის სახით გამოვლენილი ფაქტით – მთაწმინდის პანთეონში ქართველი ბოლშევიკის, რევოლუციონერის, საბჭოთა ფუნქციონერის ფილიპე მახარაძის (1868-1941) საფლავის აფეთქებით დაიწყო 1987 წელს, როცა საქართველოს საბჭოთა რესპუბლიკა ილია ჭავჭავაძის დაბადების 150 წლის იუბილეს აღნიშნავდა. ფილიპე მახარაძე, რომლის სახელი, სხვა სოციალ-დემოკრატებთან ერთად, ილიას მკვლელობასთან (1907) ასოცირდებოდა, პანთეონში ილიას პირდაპირ, მისგან სულ რამდენიმე მეტრის დაშორებით, 1941 წლიდან განისვენებდა. მართალია, საფლავი ხელისუფლებამ მეორე დღესვე აღადგინა, მაგრამ ეს ფაქტი შემდგომ განვითარებული მოვლენების ერთგვარი სიმბოლო აღმოჩნდა. დაიწყო პროცესი, რომელსაც ალექსანდრე ასმანი აქტიურ დავიწყებას (Assmann, 2010, გვ. 97), პიერ ნორა კი წარსულთან ანგარიშსწორებას (Hopa, 2005, გვ. 391) უწოდებს. იგი გულისხმობს წარსულის ხატის მიზანმიმართულ უარყოფას, წაშლას, დანგრევას. მოგვიანებით, 1989 წლის 9 აპრილის ტრაგედიის შემდეგ, ხელისუფლებამ მთაწმინდის პანთეონიდან ცნობილი ბოლშევიკების – სილიბისტრო თოდრიას, ფილიპე მახარაძისა და მიხა ცხაკაიას ნეშტები ხუდადოვის ტყე-პარკთან არსებულ რევოლუციონერთა საძმო სასაფლაოზე გადაასვენა, შემდეგ კი ნათესავებმა პირველი მათგანი ვაკის, ხოლო დანარჩენი ორი კუკიის სასაფლაოზე დაკრძალეს (გაზეთი “24 საათი”, 2010).

1980-იანი წლების მიწურულიდან მოყოლებული, საქართველოს ქალაქებსა და დაბებში დაიწყო საბჭოთა ხელისუფლების დამკვიდრებისა და განმტკიცებისათვის მებრძოლთა ძეგლების აღება, რომლებიც საბჭოთა სისტემის სიმბოლოებს წარმოადგენდნენ და კოლექტიურ მეხსიერებაში მათი, როგორც გმირების დამკვიდრებისთვის იყვნენ გამიზნული. მათ ნაწილს საჯაროდ და, ზოგჯერ, ზარ-ზეიმით ანგრევდნენ, ზოგი კი უჩემრად ქრებოდა მოედნებიდან თუ სკვერებიდან. ძეგლები მეხსიერების მნიშვნელოვანი ადგილებია, რომლებიც ინახავენ და გადასცემენ ისტორიულ მეხსიერებას და ემსახურებიან წარსულის შენახვას აწმყოში (Carrier, 2000, p. 15). აქტიური დავიწყების ნაწილი იყო ტოპონიმების ცვლილებაც, ისტორიული სახელები დაუბრუნდა, ან ცნობილი ქართველი მოღვაწეების თუ ისტორიული ფიგურების სახელი მიენიჭა საქართველოს ქალაქებს და რაიონულ ცენტრებს, ქუჩებს, მოედნებს, სკვერებს, რომლებიც რევოლუციონერთა და კომუნისტური პარტიის მოღვაწეთა სახელებს ატარებდნენ. ტოპონიმები სიმბოლური მონუმენტებია, მათი ცვლილება ასახავს წარსულსა და აწმყოს შორის ახალი კავშირის დამყარების მცდელობას (Alderman, 2008, გვ. 195).

ძველი გმირების ადგილს ახალი გმირები იკავებდნენ. კოლექტიურ მეხსიერებაში სწრაფად დაბრუნდა ადრე აკრძალული სახელები – უპირველესად, ესენი იყვნენ საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მებრძოლი: 1921 წელს თბილისის მისადგომებთან საბჭოთა რუსეთის წითელი არმიის წინააღმდეგ ბრძოლაში დაღუპული იუნკრები, თბილისის უნივერსიტეტის სტუდენტი, ფრონტზე მედდად წასული მარო მაყაშვილი, 1924 წლის ანტისაბჭოთა აჯანყების ერთ-ერთი მეთაური ქაიხოსრო (ქაქუცა) ჩოლოყაშვილი და მისი რაზმის წევრები.

1989 წლის 9 აპრილი, რომლის მნიშვნელობა ქართული კულტურული ნიმუშის საფუძველზე განისაზღვრა, საქართველოს უახლესი ისტორიის პარადიგმულ მოვლენად იქცა და ბევრი რამ განსაზღვრა როგორც ქვეყნის მომავალი განვითარების, ასევე წარსულის ხედვის თვალსაზრისით. 9 აპრილის, როგორც კულტურული ტრავმის ჩამოყალიბება ტრაგედიის დღესვე დაიწყო – თავდაპირველად ემოციურ დონეზე (ლექსები – მათ შორის რუსთაველის გამზირზე ჭადრებზე გაკრული ხელნაწერი ფურცლები, სიმღერები, ტიტებისა და ნარცისების ზღვა მაშინდელი მთავრობის სასახლის წინ, წარწერები შენობების კედლებზე, დაღუპულთა ფოტოები და მათი კოლექტიური გლოვა), შემდეგ კი ამოქმედდა კოლექტიური ტრავმის ინსტიტუციონალიზაციის (Sztompka, 2004, გვ. 166) სამართლებრივი, ესთეტიკური, მედია და მეცნიერული საშუალებები. ამგვარად, 9 აპრილი აღმოჩნდა ის „სეისმური ისტორიული ხდომილება“, რომელმაც „ყირაზე დააყენა სოციალური რეალობა“ (Assmann, 2015, გვ. 53) და დიდი ხნით განსაზღვრა საზიარო მეხსიერება და იდენტობა.

აღვიდა ასმანი საუბრობს პარადიგმულ მოვლენათა რეზონანსზე. ეს ცნება გულისხმობს უფრო ადრე და უფრო გვიან მომხდარი მნიშვნელოვანი მოვლენის/ფაქტის ურთიერთქმედებას, როცა ადრე მომხდარი ფაქტი ქვეცნობიერად განსაზღვრავს, აყალიბებს, ფორმას აძლევს შემდეგში მომხდარს (Assmann, 2015, გვ. 45). 9 აპრილის, როგორც პარადიგმული მოვლენის რეზონანსი ძლიერი და ხანგრძლივი აღმოჩნდა. მან წარსულის რეპრესირებული მეხსიერებიდან გამოიხმო გამოუგლოვებელი ტრავმები, გააძლიერა ინტერესი ადრე ტაბუირებული თემებისადმი, განსაზღვრა დამოკიდებულება არა მარტო ძველი გმირებისადმი, არამედ შექმნა ჩარჩო ახალი გმირების სახეთა ჩამოყალიბებისათვის.

რუსთაველის გამზირზე დატრიალებული ტრაგედიიდან ათიოდე დღის შემდეგ, 19 აპრილს, დიდი მსხვერპლი მოჰყვა მეწყერს ზემო აჭარაში, სოფელი წაბლანაში. მან 23 ადამიანი შეიწირა, ასობით ოჯახი დარჩა საცხოვრებლის გარეშე, ათასზე მეტი ოჯახი იძულებული იყო, გადასახლებულიყო საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში (ტრაგედია ხულოში, 1989; გორგილაძე, 1989). კიდევ რამდენიმე დღეში, 1991 წლის 29 აპრილს ძლიერი მიწისძვრა მოხდა რაჭაში, რომელმაც, თანამდევ მეწყერულ მოვლენებთან ერთად, დიდი ნგრევა და მსხვერპლი გამოიწვია თავად რაჭაში, იმერეთსა და შიდა ქართლში (ყველაზე ძლიერი მიწისძვრები საქართველოში, 2016; საქართველოს ისტორიაში ყველაზე ძლიერი 7 მაგნიტუდის მიწისძვრა რაჭაში, ქალაქ ამბროლაურთან მოხდა, 2019).

როგორც მკვლევრები აღნიშნავენ, ამგვარი კატასტროფები სტიქიური მოვლენებია, მაგრამ მათი აღქმა გაშუალებულია საზოგადოების კულტურული წარმოსახვით (Furedi, 2007, გვ. 484, 487). სწორედ კულტურა განსაზღვრავს, როგორ მოხდება კატასტროფის ინტერპრეტირება და მისი სოციალური კონსტრუირება (Webb, 2018, გვ. 109-110).

სხვა ვითარებაში, ალბათ, დასახელებული სტიქიური უბედურებები გააზრებული იქნებოდა როგორც მძიმე შედეგების მომტანი ბუნებრივი მოვლენები, მით უფრო, რომ ბუნებრივი კატასტროფები საქართველოში არცთუ იშვიათია. მაგრამ 9 აპრილის ტრავმულმა კონტექსტმა ქვეყნის ტრაგიკულ ისტორიასთან და ეროვნულ იდენტობასთან მათი დაკავშირება განაპირობა. თუ წარსული მტერთან მუდმივი დაპირისპირების ისტორიად წარმოიდგინებოდა, სტიქიური უბედურების შემთხვევაში მტრად ბუნება, სტიქია და ბედისწერა მოიაზრებოდა. ბუნებრივი კატასტროფების მნიშვნელობა იმავე კულტურული ნიმუშების საფუძველზე განისაზღვრა, რომლებიც 9 აპრილის ტრაგედიის გააზრებას დაედო საფუძვლად, ეს იყო რჩეულობის, სამშობლოსთვის თავგანწირულთა უკვდავების, ჭირთა თმენის, შეუპოვრობის ნიმუშები. 9 აპრილს დაღუპულთა და დასახიჩრებულთა მსგავსად, ზვავისა და მეწყერის მსხვერპლნიც მოწამეებად მოიხსენიებოდნენ. აქ მკაფიოდ იჩენდა თავს 9 აპრილის რეზონანსი.

ასეთ ვითარებაში, 1989 წლის 13 ოქტომბერს ავტოკატასტროფაში დაიღუპა ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის გამორჩეული ლიდერი მერაბ კოსტავა. ეს ფაქტი უეცარი, მოულოდნელი, დაუჯერებელი და შოკისმომგვრელი აღმოჩნდა 9 აპრილით ტრავმირებული ქართული საზოგადოებისათვის. მაშინვე გაჩნდა აზრი, რომ ავტოკატასტროფა შემთხვევითი არ იყო და ის უშიშროების სამსახურებმა მოაწყო. „მერაბს გზაზე ხბომ კი არა, იმპერიამ გადაურბინა!..“ (მღვდლიაშვილი, 2019), – დაწერა 1990 წელს ერთმა პოეტმა. ეს სიტყვები ნათლად გამოხატავს რწმენას, რომ მერაბ კოსტავას კომუნისტური ხელისუფლება გაუსწორდა.

მოულოდნელობის, დაბნეულობის, გაურკვევლობის, ტრაგიზმის გამოხატულება იყო მერაბ კოსტავას პანაშვიდები მის სახლში, რუსთაველის გამზირზე, სადაც რამდენიმე დღის განმავლობაში უამრავი ადამიანი იკრიბებოდა. ეროვნული მოძრაობის სხვადასხვა პოლიტიკური გაერთიანების და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლების ინიციატივით, გადაწყდა მისი დაკრძალვა მთაწმინდაზე, რასაც არ მოჰყოლია რაიმე წინააღმდეგობა რესპუბლიკის საბჭოთა პოლიტიკურ ხელმძღვანელობის მხრიდან; 9 აპრილის ტრაგედიის შემდეგ ისინი განსაკუთრებით ერიდებოდნენ ვითარების გამწვავებას. გიორგი მაისურაძე ფიქრობს, რომ მერაბ კოსტავას მთაწმინდაზე დაკრძალვა საქართველოში ეროვნული მოძრაობის დომინანტ პოლიტიკურ ძალად აღიარება იყო (მაისურაძე, 2011, გვ. 102).

გლოვის პროცესში თანდათან გამოიკვეთა კულტურული ნიმუშები, რომელთა საფუძველზე მოხდა ტრაგიკული ფაქტის გააზრება და გმირობის ნარატივის კონსტრუირება. ეს იგივე ნიმუშები იყო, რომლებსაც 9 აპრილისა და სტიქიური უბედურებების ნარატივები დაემყარა. როგორც ა. ასმანი აღნიშნავს, კულტურული ნიმუშები ყოველთვის გახსნილია ახალი გამოყენებისთვის, ახალი კონტექსტისა და მნიშვნელობისთვის (Assmann, 2015, გვ. 60).

გმირის სახის ფორმირების პროცესი მერაბ კოსტავას დაკრძალვის ცერემონიალით იწყება. 21 ოქტომბერს მისი ცხედარი სიონის საკათედრო ტაძარში გადაასვენეს, სადაც კათოლიკოს-პატრიარქმა ილია მეორემ გადაიხადა პანაშვიდი „მამულისათვის წამებული გმირის მერაბ კოსტავას სულის მოსახსენებლად“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 11). სიონიდან საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის დროშით შემკული კუბო ჩოხოსნებმა გამოასვენეს, დახრილი დროშები მოჰქონდათ სამგლოვიარო პროცესიის მონაწილეებსაც. მთაწმინდისკენ მერაბ კოსტავას მიაცილებდა შავი ცხენი ზედ დაკრული შავი ნაბდით. პანთეონში, მცირე ლოცვის შემდეგ, გაიმართა სამგლოვიარო მიტინგი. დაკრძალვა დაავგირგვინა სვანურმა ზარმა, სიმღერებმა „ქართველო, ხელი ხმალს იკარ“ და „შავლეგო“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 11), რომელიც 1988-89 წლებში მუდმივად ჟღერდა ქუჩის მსვლელობებზე, როგორც მტერთან შეურიგებელი ბრძოლის სიმბოლო, ამის შემდეგ კი დიდი ხნით დაუკავშირდა მერაბ კოსტავას სახეს.

სამგლოვიარო მიტინგზე წარმოთქმულ გამოსათხოვარ სიტყვებში მკაფიოდ იკითხება კულტურული ნიმუშები:

ა) წინაპრებთან სულიერი სიახლოვე და მათი საქმის გაგრძელება: „შენს მიერ გაღვიძებული ივერი შენს გვერდით არის, ძმაო. დიდი ილიას გვერდით დამკვიდრებულ“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 13) (ზვიად გამსახურდია); „მთაწმინდაზე კიდევ ერთი „სამშვილიშვილო სამარე“ გაჩნდა ილიასა და დიმიტრი ყიფიანის გვერდით,“ „მომავალ საქართველოში [...] კიდევ ერთი აჩრდილი გადმოდგება მთაწმინდის მიწიდან, რათა ყოველდღიურად [...] ასე ძვირფასი და ნაცნობი სიტყვებით შეგვეხმიანოს: „მარად და ყველგან, საქართველოვ, მე ვარ შენთანა!“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 16-17) (თემურ ქორიძე, საქართველოს ჰელსინკის კავშირის გამგეობის წევრი, საქართველოს ეროვნული ხსნის მთავარი კომიტეტის წევრი); „სანამ იცოცხლებს საქართველო, [...] მასზე ისევე გაიზრდებიან თაობები და პატარა ბავშვები, როგორც ჩვენ ვიზრდებით ცოტნე დადიანის, დემეტრე თავდადებულის, ყველა იმ ქართველი წამებულის და ქართველი გმირის მაგალითზე, ვინც სამშობლოს თავისუფლებას შესწირა თავი“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 23) (დავით ტურაშვილი, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სტუდენტური პრესკლუბის წევრი).

ბ) ტრაგედია როგორც მსხვერპლმეწირვა და ამაღლება – აქაც, ისევე როგორც 9 აპრილის ნარატივში, კულტურულ ნიმუშს აძლიერებდა რელიგიური რიტორიკა: „დასრულდა მოწამებრივი გზა დიდი მამულიშვილისა“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 12) (ზვიად გამსახურდია); „...დღეს საქართველო გოლგოთის გზით მიდის. აღმართავს ის გოლგოთაზე საქართველოს თავისუფლებისა და გამარჯვების ჯვარს, თუ თვითონ მას გააკრავენ ამ ჯვარზე, ეს იმაზეა დამოკიდებული, რამდენად ვაჟკაცები ვიქნებით ჩვენ, რამდენად პატიოსანნი და რამდენად გონიერნი. შენ ამ ვაჟკაცობის, გონიერებისა და პატიოსანების მაგალითი აჩვენე. [...] შენ ქრისტეს მსგავსად შენი ნებით აირჩიე ერის თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის გოლგოთის გზა“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 14) (აკაკი ბაქრაძე, რუსთაველის საზოგადოების პრეზიდენტი); „გადავხედე წმინდა სახარებას და საოცარი რამ დავინახე. იქ, სადაც ცხრა ნეტარებაა მოხსენიებული, გადავიკითხე და აღმოჩნდა, რომ ცხრავე გესადაგება

შენ და შენს მიერ განვლილ ცხოვრებას. შენ ცხრა გზის ნეტარი ხარ, მერაბ!“ „მოცე საუკუნეში აღსავლის კარიბჭე ასე ფართოდ არავისთვის გაღებულია“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 18) (ავთანდილ იმნაძე, საქართველოს პელსინკის კავშირის წევრი, საქართველოს ეროვნული ხსნის მთავარი კომიტეტის წევრი).

გ) მძიმე ბედთან შეურიგებლობა და მომავლის იმედი: „რალად უნდა რეფერენდუმი საქართველოს, როდესაც მთელმა ქართველმა ერმა აღიარა დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი რაინდის დიდება, როდესაც მთელმა ქართველმა ერმა ამოაცილა მერაბი წინაპართა, წმინდანთა და მოღვაწეთა სამკვიდრებელში. [...] შენი ხატება გაგვინათებს ჩვენ საქართველოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის გზაზე. [...] „იგი (მერაბ კოსტავა – ნ.ჩ.) კვლავ შეგვასმენს თავის გმირულ შავლეგოს, კვლავ შეგვასმენს და კვლავ დაამხოვს მტერს და გაანთავისუფლებს საქართველოს“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 13) (ზვიად გამსახურდია); „ღრმად ვართ დარწმუნებულნი, უკანასკნელი ქართველიც, თუკი გადარჩება ის, გაიტანს ამ დროშას და აღმართავს, როგორც გამარჯვების სიმბოლოს“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 14) (აკაკი ბაქრაძე); „ბრძოლის ველზე დაცემული მერაბ კოსტავას დროშა დღეს უკვე რომელიღაც 16-17 წლის პირტიტველა ჭაბუკს უპყრია ხელთ [...] „კიდევაც დაიბრძებიან ალგეთს ლეკვები მგლისანი, ისე არ ამოსწყდებიან, ჯავრი შესჭამონ მტრისანი“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 19) (ავთანდილ იმნაძე).

იგივე კულტურული ნიმუში უფრო ადრე, მერაბ კოსტავას დაღუპვის მეორე დღესვე, გვხვდება „საქართველოს ინფორმაციის დამოუკიდებელი სააგენტო „მაცნეს“ ბიულეტენში „მაცნეს ქრონიკა“ (N 1): „სვანური ზარივით უსიტყვოა ჩვენი მწუხარება. სრულიად საქართველოსთვის შეწირული მერაბ კოსტავას „შავლეგო“ კიდევ უფრო მძლავრად დაიგუგუნებს ჩვენს მამულში. მოდის ნანატრი თავისუფლება! მოდის „შავლეგო“! (ბახტაძე, 1992, გვ. 10).

მერაბ კოსტავას დაკავშირება 9 აპრილის მსხვერპლთან იმპერიის წინააღმდეგ მებრძოლი ახალი გმირების ერთიან ხაზს ქმნიდა: „ღღევანდელი დღე 9 აპრილის ტოლია. [...] ამდღა დიდი ქართველი და დაჰნათის საქართველოს, ვითარცა წამებულნი 9 აპრილისანი და მოგვიწოდებს თავდადებისაკენ“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 12), განაცხადა ზვიად გამსახურდიამ გამოსათხოვარ სიტყვაში. „შენი მკვლელობა ვერ ჩაახშობს თავისუფლებისკენ მიმართულ ქართულ სულს, ისევე როგორც 9 აპრილის ხოცვა-ჟლეტამ ვერ ჩაახშო“ (ბახტაძე, 1992, გვ. 19) აღნიშნა ავთანდილ იმნაძემ. ეს ყველაფერი კვლავ 9 აპრილის რეზონანსის გამოვლინება იყო.

მერაბ კოსტავას მიმართ განსაკუთრებული მოწიწება მის სიცოცხლეშივე ჩამოყალიბდა. ის წარმოიდგინებოდა გმირად, რომელიც ამქვეყნიურ ამოებაზე მალა იდგა. ამ დამოკიდებულებას და მისი გამორჩეულობის აღქმას ნათლად ასახავს ნომადი ბართაიას მოგონება: „მერაბის სიტყვით გამოსვლის დაწყებასთან ერთად ნისლმაც დაიწყო ჩამოწოლა. მერაბს თეთრი შარვალი და შავი პერანგი ეცვა. უკვე ერთ მეტრზე ერთმანეთს ვერ ვარჩევდით. მერაბის ხმა ისმოდა და წელს ზემოთ ჩანდა მხოლოდ შავი პერანგის წყალობით. თითქოს ღრუბლებში იდგაო, ცასა და მიწას შორის“ (ბართაია, 2020, გვ. 41).

ამრიგად, დაიწყო ახალი გმირის სახის ჩამოყალიბება; იგი წარსულიდან კი არ „დაბრუნდა“, არამედ დღევანდლობის ნაწილი იყო და, ამავე დროს, სრულად შეესაბამებოდა ისტორიულად ჩამოყალიბებულ გმირის სახეს. ცნობიერად თუ გაუცნობიერებლად, ამ პროცესში გამოყენებული იყო აწმყოსა და წარსულს შორის მენტალური ხიდის გადების ხერხები (Zerubavel, 2003, გვ. 1-6, 11-54.): „იგივე ადგილი“ (მთაწმინდა – დიმიტრი ყიფიანის, აკაკის და, განსაკუთრებით, ილიას განსასვენებელი); **ისტორიული ანალოგია** (სამშობლოს თავისუფლებისთვის თავდადებულ ისტორიულ გმირებთან); დისკურსული უწყვეტობა (წარსულიდან აწმყოს გავლით მომავლისაკენ). დაკრძალვის ცერემონიის მასშტაბურობამ ახალ გმირს გმირობის საერთო-ეროვნული მანდატი მიანიჭა (მაისურაძე, 2011), მთაწმინდის პანთეონში დაკრძალვამ კი, რომელიც ქართველთა ეროვნული იდენტობის სიმბოლოს წარმოადგენს, ხელი შეუწყო ახალი გმირის ინსტიტუციონალიზაციას. სულ მალე თბილისის ერთ-ერთ ცენტრალურ ქუჩას, რომელიც ლენინის სახელს ატარებდა, მერაბ კოსტავას სახელი ეწოდა, საბჭოთა

წარსულის მთავარ ფიგურას, რომელმაც გმირებიდან ანტიგმირების გაღერებაში გადაინაცვლა,¹ ახალი გმირი ჩაენაცვლა, ამას მოჰყვა ანალოგიური გადარქმევები საქართველოს სხვადასხვა ქალაქსა თუ დაბაში, რაც კიდევ ერთ ნაბიჯს წარმოადგენდა გმირის ინსტიტუციონალიზაციის გზაზე.

ცნობილია, რომ კოლექტიური ტრავმა აზიანებს სოციალური ცხოვრების საბაზისო ქსოვილს, საზოგადოების გამაერთიანებელ კავშირებს და ერთობის განცდას. ახალი ეროვნული გმირი აღმოჩნდა ერთ-ერთი საყრდენი კოლექტიური ტრავმით შეღახული ეროვნული იდენტობის აღსადგენად. მერაბ კოსტავას, როგორც გმირის სახის ჩამოყალიბებას მნიშვნელოვნად შეუწყო ხელი 9 აპრილის ტრაგედიით გამოწვეულმა ემოციურმა ფონმა. როგორც აღვიდა ასმანი აღნიშნავს, ემოციები წარმოდგენენ კულტურულ მნიშვნელობათა და სოციალურ ურთიერთობათა ამაღლამას, რომელთა კონცენტრაცია ენერგიით ტვირთავს მოქმედებებს. ემოციები ასეთი ენერგიის საცავია (Assmann, 2015, გვ. 42). თავად კოსტავას მოქმედებები და გამოსვლები – 9 აპრილამდეც, აპრილის დღეებშიც და მის შემდეგაც – გულწრფელი ემოციურობით გამოირჩეოდა. ამ ემოციით გამსჭვალულმა მეხსიერებამ, 9 აპრილით გამოწვეული მწუხარებისა და გლოვის ემოციებთან ერთად, მოიყარა თავი ახალი ეროვნული გმირის შექმნის სოციალურად მნიშვნელოვან პრაქტიკაში.

არსებობდა რამდენიმე გარემოება, რომლებმაც ხელი შეუწყო მერაბ კოსტავას დაღუპვისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობის მინიჭებას და ეროვნულ გმირად მის ტრანსფორმაციას. პირველ რიგში, ეს იყო მისი მძიმე წარსული – დისიდენტობა, პატიმრობა, საბჭოთა რეჟიმთან შეურიგებლობა, პირადი დანაკარგები, რაც სრულად შეესაბამებოდა ქართულ კულტურაში არსებულ წარმოდგენას გმირზე. ამას ემატებოდა მისი გამბედაობა და ორატორული გამორჩეულობა, ასევე უნარი, ეთამაშა მეკავშირის როლი ეროვნული მოძრაობის დაპირისპირებულ ფრთებს შორს. როგორც ცნობილია, კოსტავასთან ერთად, ავტოკატასტროფაში მოყვა ზურაბ ჭავჭავაძე – ეროვნული მოძრაობის ზომიერი ფრთის ერთ-ერთი ყველაზე თვალსაჩინო ლიდერი, რომელმაც ავარიიდან ორ თვეზე ცოტა მეტი იცოცხლა და, როცა ყველაზე მძიმე პერიოდი, თითქოს, გავლილი იყო, მოულოდნელად გარდაიცვალა. ეს მძიმე დანაკარგი იყო ეროვნული მოძრაობისთვის. მიუხედავად უაღრესად განათლებული და გაწონასწორებული ახალგაზრდა კაცის როლისა ეროვნულ მოძრაობაში, მას გაცილებით მცირე გავლენა ჰქონდა. იგი ნაკლებად ჩანდა მიტინგებსა და დემონსტრაციებზე, მათ შორის – 9 აპრილის წინა დღეებში, თუმცა 4 აპრილს დაწყებული მიტინგი ილია ჭავჭავაძის საზოგადოების ინიცირებული იყო, რომლის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი ზურაბ ჭავჭავაძე გახლდათ; მაგრამ სულ მალე მიტინგის სადავეები ეროვნული მოძრაობის უფრო რადიკალურ ლიდერთა ხელში გადავიდა და ზურაბ ჭავჭავაძემაც უკანა პლანზე გადაინაცვლა. მისი ფიგურა არ იყო დატვირთული ემოციით. მისი, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „აკადემიური“ ბიოგრაფიაც ნაკლებად შეესაბამებოდა ზემოთ ნახსენებ კულტურულ ნიმუშს. ამიტომ მის დაღუპვას ეროვნული დანაკარგის განზომილება არ შეუძენია.

ფიქრობთ, მერაბ კოსტავას როგორც ლიდერის ლეგიტიმურობას მაქს ვეზერის მიერ აღნიშნული სამი საფუძვლიდან მეორე განსაზღვრავდა – „ქარიზმა, იმ პიროვნების ავტორიტეტი, ვისაც ბუნებამ პიროვნულად მიჰმადლა და უშუალოდ აზიარა [...] გმირობასა და ბელადობის სხვა თვისებებს“. ვეზერის სიტყვით, „ესაა პოლიტიკური ბატონობა, რომელსაც ახორციელებს [...] პოლიტიკურ სარბიელზე – არჩეული მხედართმთავარი თუ პლემბისციტური მბრძანებელი, დიდი დემაგოგი თუ პოლიტიკური პარტიის ბელადი“ (ვეზერი, 1994, გვ. 14). მერაბ კოსტავა არ გახლდათ არც პლემბისციტური მბრძანებელი, არც პარტიის ბელადი, თუმცა ის ნამდვილად იყო „დემაგოგი“ – პიროვნება, რომლის გამოსვლები და ქმედებები ზემოქმედებდა რიგით მოქალაქეთა ემოციებზე და მოიპოვებდა მათ მხარდაჭერას, რაციონალური არგუმენტების არსებობა-არარსებობის მიუხედავად. მას მხარს უჭერდნენ იმიტომ, რომ ენდობოდნენ მის გულწრფელობას და განვლილი ცხოვრების გზას. თომას კარლაილის ექვსი ტიპიდან კი მერაბ კოსტავა შეესაბამება მეექვსეს – „დიდ ადამიანს“, სხვა ადამიანთა მეთაურს, მიწიერ და სულიერ ღირსებათა მატარებელს, განსაკუთრებული უნარის მქონეს, რომლის ნებას სხვათა ნება ემორჩილება.

¹ 1990 წლის აგვისტოს ბოლოს თბილისი ლენინის მთავარ ძეგლსაც დაემშვიდობა, რასაც ერთმანეთის მიყოლებით მიყვნენ მისი დიდი თუ მცირე ძეგლები დედაქალაქის და სხვა დასახლებული პუნქტების საჯარო სივრცეებიდან.

მერაბ კოსტავას სახელს ხშირად ახსენებდნენ მძიმე და ტრავმული მოვლენებით აღსავსე 1990-იან წლებში, განსაკუთრებით – სამოქალაქო დაპირისპირების პერიოდში. 1991 წელს დაიწერა ლექსი „ქართველები შეარიგე, მერაბ!“ (თინათინ მღვდლიაშვილი), რომელშიც ფიგურირებს მხედრის მომლოდინე თეთრი ცხენი, შინდისფრად მოელვარე საქართველო, ბასიანი, დიდგორი, სათნოება, ანგელოზი, ღვთისმშობელი; ოთხსტროფიანი ლექსის პირველი და ბოლო სტროფი ბოლოვდება ვედრებით: „მთაწმინდიდან გადმოდექი, გვედრები, ქართველები შეარიგე, მერაბ!“ (მღვდლიაშვილი, ქართველები შეარიგე, მერაბ, 2010). პათეტიკით, ემოციითა და ტრაგიზმით აღსავსე ამ ტექსტზე ზურაბ მჭავიამ სიმღერაც დაწერა (მიქიაშვილი, 2010). კოსტავას სახე აისახა დოკუმენტურ ფილმებში, ისტორიკოსთა შრომებში, მოხსენიებულია სახელმძღვანელოებში, ტელეგადაცემებში, ინტერვიუებში. „ტრავმის ყველაზე მწვავე და ძლიერი ემოციური დისკურსი“ უკვე გამქრალია და საზოგადოებას იგი ზემოთ დასახელებული მეხსიერების არეების მეშვეობით მიეწოდება (Alexander, 2004, გვ. 22-23). მეხსიერების არედ შეიძლება ჩაითვალოს 2017 წელს გამოცემული ნიაზ დიასამიძისა და „33ა“-ს ალბომიც, სახელწოდებით „ქართველი.“ მასში შევიდა „შავლეგო“-ს გადამშავებული ვერსია (დიასამიძე, 29 იანვარი, 2019), რომელიც მერაბ კოსტავას მიეძღვნა. მელოდია ჟღერს მერაბ კოსტავას ფოტოპორტრეტის ფონზე, რომელსაც ახლავს წარწერა: „ქართველი დისიდენტი, მუსიკატმცოდნე, პოეტი, საზოგადო მოღვაწე, საქართველოს ეროვნულ-გამათავისუფლებელი მოძრაობის ლიდერი, საქართველოს ეროვნული გმირი“ (ხაზგასმა ჩემია – ნ.ჩ.). მელოდიის ფონზე ჟღერს ფრაგმენტი მისი ერთ-ერთი გამოსვლიდან: „საუბედუროდ, ჩვენ, ქართველები, მხოლოდ გადამწყვეტ მომენტში, მაშინ, როდესაც დალუპვის კარსა ვართ მიმდგარი, ვდგებით ერთად და ვერთიანდებით. ხოლო რაც შეეხება შემდგომ ეტაპს, როდესაც უკვე ერის გადარჩენაზე კი აღარ არის ლაპარაკი, არამედ აღორძინებაზე, იქ ისევ თავს იჩენს ჩვენი პრომეთეული გოროზობა, ჩვენი ეს ოდითგანდელი სენი და ჩვენ კვლავ ერთმანეთს ვშორდებით.“ ამ სიტყვებს ხშირად იხსენებენ და იმეორებენ დღესაც, ქვეყანაში არსებული რთულ სიტუაციასა და სამომავლო პერსპექტივებზე მსჯელობის დროს.

ამრიგად, მერაბ კოსტავამ ცენტრალური ადგილი დაიკავა ახალ ნარატივში, რომელმაც შექმნა „ახალი გმირი“, როგორც ჩვენი ჯგუფის ერთ-ერთი საფუძველი. მას უწოდეს „ქართველთა გაუტყეხელი სინდისი“ (ვახტანგ ბახტაძე) (ბახტაძე, 1992, გვ. 5), „საქართველოს შიშველი სატევარი“ (აკაკი ბაქრაძე) (ბახტაძე, 1992, გვ. 14), „ჩვენი უხინჯო რაინდი და ზნეობრივი გუშაგი“ (ნოდარ ნათაძე) (ბახტაძე, 1992, გვ. 15). მძიმე ტრავმულ გარემოში ამ გმირთან თვითიდენტიფიკაცია იძლეოდა პოზიტიური პასუხის გაცემის შესაძლებლობას კითხვებზე: ვინ ვართ ჩვენ? საიდან მოვედით? საით გვსურს წასვლა?, რომლებიც, როგორც ჯეფრი ალექსანდერი აღნიშნავს, ტრავმირებული საზოგადოების წევრებისათვის ფუნდამენტურ კითხვებად აღიქმება (Alexander, 2004, გვ. 10).

დასკვნა

მე-20 საუკუნის 80-90-იანი წლების მიჯნაზე, როცა საბჭოთა კავშირი არსებობის ბოლო თვეებს ითვლიდა და ქვეყნის დამოუკიდებელი მომავლის კონტურები ჯერ კიდევ ბუნდოვანი იყო, საქართველოში წარსულის გადაფასების პროცესი დაიწყო. ძველი გმირები – საბჭოთა იდენტობის საყრდენი ფიგურები – საბჭოთა წარსულიდან დისტანცირების სურვილის კვალდაკვალ, თანდათან ქრებოდნენ საჯარო სივრცეებიდან. ნაწილი – „აქტიური დავიწყების“ და „წარსულზე შურისძიების“ ფორმით, სხვები – შედარებით უხმაუროდ. პარალელურად, გაჩნდნენ ახალი გმირები. ზოგი მათგანი წარსულიდან „დაბრუნდა“, ზოგი კი მიმდინარე პროცესების წიაღიდან ამოიზარდა. ნაციონალიზმის აღმავლობისა და დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობის პერიოდში, როცა ეროვნული გმირების საჭიროება განსაკუთრებით იზრდება, ახალი გმირის სახემ საზოგადოებას შესთავაზა ღირსებისა და გამბედაობის ნიმუშები და განამტკიცა წარმოდგენა ეროვნულ მისწრაფებათა ლეგიტიმურობაზე.

მერაბ კოსტავას, როგორც ახალი გმირის, ჩამოყალიბების პროცესის კვლევამ აჩვენა, რომ მას საფუძვლად დაედო კულტურული ნიმუშები, რომლებიც აღიარებული და გაზიარებული იყო ქართული კუტურის ფარგლებში. ეს იყო სამშობლოსთვის თავდადების, გაღებული მსხვერპლის უკვდავების, წინაპრებთან სულიერი კავშირისა და მათი სახელოვანი საქმეების გაგრძელების, ზედთან

შეურიგებლობისა და მომავლის იმედის იდეალები. ამ ნიშნების საფუძველზე მოხდა როგორც მერაბ კოსტავას დაღუპვის ფაქტის, ასევე 9 აპრილის ღამის ტრაგედიის გააზრება და გმირობის ნარატივის კონსტრუირება. 9 აპრილისა და მომდევნო პერიოდის სტიქიური უბედურებებით შექმნილმა ტრავმულმა გარემომ და მასთან გამკლავების საჭიროებამ ხელი შეუწყო მერაბ კოსტავას, როგორც ახალი ეროვნული გმირის სახის ფორმირებას, რომელთან თვითიდენტიფიკაცია ეროვნულ იდენტობასთან დაკავშირებულ უმნიშვნელოვანეს კითხვებზე პოზიტიური პასუხის გაცემის შესაძლებლობას იძლეოდა. ვითარებაში, როცა ჯერ კიდევ ხელისუფლებაში მყოფი კომუნისტური პარტია თავს არიდებდა სიტუაციის გამწვავებას და მასზე კონტროლის შენარჩუნებას ცდილობდა, მერაბ კოსტავას დაკრძალვამ მთაწმინდის პანთეონში მისი, როგორც გმირის სახეს ეროვნული განზომილება მიანიჭა და მთაწმინდის, როგორც ქართველთა კოლექტიური მეხსიერების საყრდენის მნიშვნელობა განამტკიცა. ახალი გმირის ინსტიტუციონალიზაციის გზაზე მნიშვნელოვანი ნაბიჯი იყო მისი სახელის მიკუთვნება თბილისის ერთ-ერთი მთავარი ქუჩისათვის, რომელიც მანამდე ლენინის – საბჭოთა რეალობის მთავარი გმირის – სახელს ატარებდა.

მერაბ კოსტავას როგორც გმირის სახის ჩამოყალიბებაში განმსაზღვრელი როლი ითამაშა 9 აპრილის რეზოლანსმა, აგრეთვე მისმა ბიოგრაფიამ, რომელიც უზრუნველყოფდა მისი ადგილის დამკვიდრებას სამშობლოსთვის წამებულთა გალერეაში. მისი როგორც ახალი გმირის სახე სრულად შეესაბამებოდა ქართველთა წარმოდგენაში არსებულ წარმოდგენას გმირზე, რაც აწმყოსა და წარსულს შორის მენტალური ხიდის გადებისა და ისტორიული უწყვეტობის შენარჩუნების შესაძლებლობას იძლეოდა, ეს კი კოლექტიური მეხსიერებისა და მასზე დაფუძნებული ეროვნული იდენტობის განმტკიცების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი საფუძველია.

მადლიერება: ნაშრომი შესრულებულია შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „კოლექტიური მეხსიერების კონსტრუირება დამოუკიდებლობის შემდგომ საქართველოში: გმირისა და ანტიგმირის დისკურსი“ – ფარგლებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

Alderman, D. H. (2008). Place, Naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes. In B. G. Howard (Ed.), *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. Routledge.

Alexander, J. C. (2004). Toward a Theory of Cultural Trauma. In R. E. Jeffrey C. Alexander, *Cultural Trauma and Collective Identity* (pp. 1-30). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Assmann, A. (2010). Canon and Archive. In *A Companion to Cultural Memory Studies* (Astrid Erll and Ansgar Nünning ed.). De Gruyter.

Assmann, A. (2012). To Remember or to Forget: Which Way out of a Shared History of Violence? In A. A. Shortt (Ed.), *Memory and Political Change* (pp. 53-71). New York: Palgrave Macmillan.

Assmann, A. (2015). Impact and Resonance – Towards a Theory of Emotions in Cultural Memory. In T. Stordalen, & S.-A. Naguib (Eds.), *The Formative Past and the Formation of the Future: Collective Remembering and Identity Formation* (pp. 41-69). Oslo: Novus Press.

Assmann, Aleida and Linda Shortt. (2012). Introduction. In A. A. Shortt (Ed.), *Memory and Political Change* (pp. 1-16). New York: Palgrave Macmillan.

Assmann, J. (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* (№ 65, Cultural History/Cultural Studies), 125-133.

Assmann, J. (2015). Memory and Culture. In D. Nikulin (Ed.), *Memory: A History* (pp. 325-351). Oxford University Press.

Carlyle, T. (2013). *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History*. (D. R. Kinser, Ed.) New Haven and London: Yale University.

Carrier, P. (2000). *Monuments and National Memory Cultures in France and Germany since 1989. The "Vél" d'Hiv" in Paris and the "Holocaust Monument" in Berlin. Inaugural-Dissertation. Free University Berlin*. Berlin: Free University Berlin.

Connerton, P. (2008). Seven Types of Forgetting. *Memory Studies* 1, № 59, 59-71.

Erll, A. (2008). Literature, Film, and the Mediality of Cultural Memory. In A. E. Nünning (Ed.), *Media and Cultural Memory. An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

Foner, E. (2002). *Who Owns History? Rethinking the Past in a Changing World*. New York: Hill and Wang.

Furedi, F. (2007). The Changing Meaning of Disaster. *Area*, 39 (4), 82-489.

Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. The University of Chicago Press.

Nora, P. (1989). Between Memory and History: Les Lieux de Memoire. *Memory and Counter-Memory, Representations* (Special Issue:, no. 26 (Spring, 1989)).

Sztompka, P. (2004). The Trauma of Social Change: A Case of Postcommunist Societies. R. E. Jeffrey C. Alexander-ში, *Cultural Trauma and Collective Identity* (გვ. 155-195). Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.

Todorova, M. (2009). *Bones of Contention. The Living Archive of Vasil Levski and the Making of Bulgaria's National Hero*. Budapest-New York: CEU Press.

Webb, G. R. (2018). The Cultural Turn in Disaster Research: Understanding Resilience and Vulnerability Through the Lens of Culture. *Handbook of Disaster Research* (გვ. 109-110).-ში Springer International Publishing.

Wertsch, J. V. (2012). Deep Memory and Narrative Templates: Conservative Forces in Collective Memory. In Aleida Assmann and Linda Shortt (Ed.), *Memory and Political Change*. New York: Palgrave Macmillan.

Winter, J. (2010). Sites of Memory and the Shadow of War. In A. E. Nünning (Ed.), *A Companion to Cultural Memory Studies*. De Gruyter.

Zerubavel, E. (2003). *Collective Memory and the Social Shape of the Past*. The University of Chicago Press.

Нора, П. (2005). *Всемирное торжество памяти*. In Память о войне 60 лет спустя. Россия, Германия, Европа (р. 391). Москва.

ბართაია, ნ. (2020). *ეროვნული მოძრაობის დღიურებიდან. 1988-1993*. თბილისი: ინტელექტი.

ბახტაძე, ვ. (Ed.). (1992). *გამოთხოვება მერაბ კოსტავასთან, მწერალთა და საზოგადო მოღვაწეთა მთაწმინდის პანთეონი, 1989 წლის 21 ოქტომბერი*. თბილისი: მაცნე.

გაზეთი „24 საათი“. (2010, აპრილი 18). Retrieved from <http://24saati.ge/index.php/category/news/2010-04-18/5555.html>

გორგილაძე, მ. (1989 წლის 23 აპრილი). თანადგომითა და თანაგრძნობით. *კომუნისტი* (96), გვ. 2.

დიასამიძე, ნ. (29 იანვარი, 2019). მერაბ კოსტავა [Recorded by ნ. დ. დიასამიძე]. On „ქართველი“ [Myvideo.ge]. თბილისი. Retrieved ივნისი. 21, 2020, from <https://bit.ly/3qQX5vS>

ვებერი, მ. (1994). *პოლიტიკა როგორც მოწოდება და ხელობა*. თბილისი: გონი.

მაისურაძე, გ. (2011). გმირი. In გ. მაისურაძე, ჩაკეტილი საზოგადოება და მისი დარაჯები. თბილისი: ბაკურ სულაკაურის გამომცემლობა.

მიქიაშვილი, ნ. (2010, მაისი 27). *მერჩინა ციხეში ვმჯდარიყავი, ვიდრე ის მენახა, რასაც ახლა ვხედავ (მერაბ კოსტავა)*. Retrieved 21.06.2020, from ბურუსი: <https://bit.ly/3zCJhJJ>

მღვდლიაშვილი, თ. (2010, მაისი 27). *ქართველები შეარიგე, მერაბ*. Retrieved 12.06.2019, from ბურუსი: <https://bit.ly/34kMLES>

მღვდლიაშვილი, თ. (2019, 26 მაისი). *დაღწილი თავისუფლება*. Retrieved from <https://bit.ly/31Amm57>

მჭედლიძე, გ. (1999). ისტორია უდისტანციოდ (მღელვარე 1988-1995 წლების ქრონიკები). ქუთაისი.

საქართველოს ისტორიაში ყველაზე ძლიერი 7 მაგნიტუდის მიწისძვრა რაჭაში, ქალაქ ამბროლაურთან მოხდა. (2019, ოქტომბერი 23). *საქართველოს ახალი ამბების სააგენტო*. Retrieved from <https://bit.ly/3qZtE15>

ტრაგედია ხულოში. (1989, აპრილი 21). *კომუნისტი* (94), p. 2.

ყველაზე ძლიერი მიწისძვრები საქართველოში. (2016, ივლისი 25). *კვირის პალიტრა*. Retrieved from <https://bit.ly/31C83wX>

შველიძე, დ. (2008). პოლიტიკური დაპირისპირებები და ეროვნული ხელისუფლების დამხობა საქართველოში: 1987-1992 წ.წ. თბილისი: უნივერსალი.

წიბახაშვილი, გ. (2018). *100 ფოტოამბავი. 80-იანები*. თბილისი: არტანუჯი.

წულაძე, ლ. (2020). *სოციოლოგიური კვლევის თვისებრივი მეთოდები*. თბილისი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ჯონსი, ს. (2013). *საქართველო. პოლიტიკური ისტორია დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ*. თბილისი: სოციალურ მეცნიერებათა ცენტრი.

პოფსტედე, გ. ჰ. (2011). *კულტურები და ორგანიზაციები. გონების პროგრამული უზრუნველყოფა*. თბილისი: ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

1832 წლის შეთქმულების შესწავლისათვის – დიმიტრი ბატონიშვილის წერილები თამარ ბატონიშვილისადმი

მაია ცერცვაძე

ისტორიის დოქტორი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

ასოცირებული პროფესორი

ORCID: 0009-0006-4175-4804

აბსტრაქტი

1832 წლის შეთქმულება, რომლის მიზანი იყო საქართველოდან რუსეთის იმპერიის განდევნა და ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენა, როგორც ცნობილია, 1826-1827 წლებში ჩაისახა პეტერბურგში, რუსეთში გადასახლებულ ქართველ ბატონიშვილთა წრეში. მათ შორის უპირველესად უნდა დავასახელოთ მეფე ერეკლე II-ის (1720-1798) ვაჟის, თავადაც ქართლ-კახეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის მებრძოლი იულონ ბაგრატიონის (1760-1827) შვილი დიმიტრი ბატონიშვილი (1803-1845). იგი არის ამ შეთქმულების ერთ-ერთი ინიციატორი, ორგანიზატორი და შეთქმულთა პეტერბურგული წრის მეთაური, რომელმაც შემოიკრიბა რუსეთში სასწავლებლად ჩასული ქართველი ახალგაზრდები და გაანდო მათ აჯანყების განზრახვა. შეთქმულების უმნიშვნელოვანესი ფიგურაა მისი დაც, თამარ ბატონიშვილი (1791-1857), რომელიც თბილისში აქტიურობდა და, რომელსაც დაკისრებული ჰქონდა აჯანყების საერთო ხელმძღვანელობა და გამარჯვების შემთხვევაში საქართველოს დროებითი მმართველის როლის შესრულებაც. შეთქმულების გაცემის შემდეგ დიმიტრი ბატონიშვილი მიიჩნიეს პირველი („შეთქმულების მთავარი დამწყებნი“), ხოლო თამარ ბატონიშვილი – მესამე კატეგორიის („ვინც შეთქმულებაში აქტიურად მონაწილეობდა და ეთანხმებოდა აჯანყების იდეას“) „დამნაშავეებად“ და გადასახლეს, დიმიტრი – სმოლენსკში, ხოლო თამარი – სიმბირსკში.

შეთქმულების საგამოძიებო კომისიის მასალებში დაცულია დიმიტრი ბატონიშვილის თამარ ბატონიშვილთან 1831-1832 წლებში პეტერბურგიდან თბილისში გამოგზავნილი წერილები, რომლებიც მეტად მნიშვნელოვანია ამ შეთქმულების ისტორიოგრაფიისათვის. ძირითადად რუსულ ენაზე დაწერილი ეს პირადი წერილები მოიცავს როგორც ოჯახურ ამბებს, ასევე ცნობებს იმუამად პეტერბურგში მყოფ ან იქიდან საქართველოში დაბრუნებულ სხვა შეთქმულთა შესახებ. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ბარათების ტექსტები შეიცავს დაშიფრულ ადგილებს, სადაც გამოყენებულია კოდური სიტყვები, რომელთა განმარტება შეიძლება წაადგეს 1832 წლის შეთქმულთა საქმიანობის კონსპირაციის კრიპტოგრაფიული საკითხის კვლევას.

კონფერენციაზე წარმოდგენილ ნაშრომში განვიხილავთ შეთქმულ ბატონიშვილთა ამ წერილებს, მათი ადრესანტ/ადრესატის, ასევე წერილების ფიგურანტების შეთქმულებაში მონაწილეობის საკითხებს, მოვიყვანთ მათ დაზუსტებულ ბიოგრაფიულ ცნობებს და შევეცდებით დაშიფრული ადგილების ახსნას, რაც, ვფიქრობთ, ხელს შეუწყობს როგორც 1832 წლის შეთქმულების პერიპეტეიების, ასევე მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს საზოგადოებრივი გარემოს შესწავლასაც.

საკვანძო სიტყვები: 1832 წლის შეთქმულება, 1832 წლის შეთქმულების ინიციატორები, 1832 წლის შეთქმულების მონაწილენი, 1832 წლის შეთქმულების პეტერბურგული წრე, დიმიტრი ბატონიშვილი, თამარ ბატონიშვილი, პირადი წერილები

FOR THE STUDY OF THE CONSPIRACY OF 1832 —
PRINCE ROYAL DIMITRI'S LETTERS TO PRINCESS ROYAL TAMAR

Maia Tsertsvadze

Ph.D. History

Georgian Technical University

Associate Professor

ORCID: 0009-0006-4175-4804

Abstract

As is known, the group of Georgian noblemen who had emigrated to Russia hatched the conspiracy of 1832 in St. Petersburg in 1826-1827 with the intention of expelling the Russian Empire from Georgia and restoring Georgia's independence. First and foremost, we must highlight Prince Royal Dimitri (Batonishvili) (1803-1845), King Erekle II's (1720-1798) grandson. He is one of the initiators and organizers of this conspiracy, the leader of the St. Petersburg conspirators' circle. There, he gathered young Georgians who had traveled to Russia to study and confided in them the intention of rebellion. The key figure of the conspiracy in Tbilisi is also his sister, Princess Royal Tamar (Batonishvili) (1791-1857), who was entrusted with the overall leadership of the rebellion and, in case of victory, the provisional governing of Georgia. Following the issue of the conspiracy, Dimitri and Tamar were assigned to the 'criminals' and were exiled: Dimitri to Smolensk and Tamar to Simbirsk.

The letters that Dimitri Batonishvili wrote to Tamar Batonishvili between 1831 and 1832 from St. Petersburg to Tbilisi are preserved in the records of the investigation commission of the conspiracy. These private letters, which are primarily written in Russian, provide information on other conspirators in addition to include family news. The fact that these letters contain encrypted passages containing code words is noteworthy; as a result, they may be considered as a cryptography issue pertaining to the event of 1832.

In the report, we will discuss these letters, the issue of whether the addresser/ addressee and other characters in the letters were involved in the conspiracy, and we'll provide their biographical data and try to explain the coded places. We believe that the research presented at the conference will contribute to the study of the vicissitudes of the 1832 conspiracy, and will advance our understanding of Georgia's public environment in the turn of the 19th century.

Keywords: conspiracy of 1832, initiators of the conspiracy of 1832, participants of the conspiracy of 1832, Petersburg circle of the conspiracy of 1832, Prince Royal Dimitri, Princess Royal Tamar, private letters

1832 წლის შეთქმულება, რომლის მიზანი იყო საქართველოდან რუსეთის იმპერიის განდევნა და ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენა, როგორც ცნობილია, 1826-1827 წლებში ჩაისახა პეტერბურგში რუსეთში გადასახლებულ ქართველ ბატონიშვილთა წრეში. მათ შორის უპირველესად უნდა დავასახელოთ მეფე ერეკლე II-ის (1720-1798) შვილიშვილი **დიმიტრი იულონის ძე ბატონიშვილი** (ხაზგასმა ყველგან ჩვენია – მ. ც.) (1803-1845). იგი არის ამ შეთქმულების ერთ-ერთი ინიციატორი, ორგანიზატორი და შეთქმულთა პეტერბურგული წრის მეთაური, რომელმაც შემოიკრიბა რუსეთში სასწავლებლად ჩასული ქართველი ახალგაზრდები და გაანდო მათ აჯანყების განზრახვა. შეთქმულების უმნიშვნელოვანესი ფიგურაა მისი დაც, **თამარ ბატონიშვილი** (1791-1857), რომელიც თბილისში აქტიურობდა და, რომელსაც დაკისრებული ჰქონდა აჯანყების საერთო ხელმძღვანელობა და გამარჯვების შემთხვევაში საქართველოს დროებითი მმართველის როლიც.

შეთქმულების საგამოძიებო კომისიის მასალებში დაცულია დიმიტრი ბატონიშვილის თამარ ბატონიშვილთან პეტერბურგიდან თბილისში გამოგზავნილი, ამ შეთქმულების ისტორიოგრაფიისათვის მეტად მნიშვნელოვანი პირადი წერილები, რომლებიც ძირითადად რუსულ ენაზეა დაწერილი. ისინი მოიცავს როგორც ოჯახურ ამბებს, ასევე ცნობებს იმჟამად პეტერბურგში მყოფ ან იქიდან საქართველოში დაბრუნებულ სხვა შეთქმულთა შესახებ. აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ბარათების ტექსტებში ვხვდებით დამიჯრულ ადგილებს კოდური სიტყვებითა და ფრაზებით, რომელთა განმარტება აუცილებელია 1832 წლის შეთქმულთა საქმიანობის კონსპირაციის კრიპტოგრაფიული საკითხის კვლევისათვის.

წინამდებარე ნაშრომში ჩვენ განვიხილავთ შეთქმულ ბატონიშვილთა წერილებს, მათი ადრესანტ/ადრესატის და წერილების ფიგურანტების შეთქმულებაში მონაწილეობის საკითხებს, მოვიყვანოთ მათ დაზუსტებულ ბიოგრაფიულ ცნობებს უკანასკნელი კვლევების გათვალისწინებით და შევეცდებით დამიჯრული ადგილების განმარტებას. კვლევა შევასრულეთ კომპლექსური მეთოდოლოგიური მიდგომის საფუძველზე – ისტორიულ-შედარებითი, ანალიზის და ბიოგრაფიზმის მეთოდების გამოყენებით.

უნდა ითქვას, რომ საისტორიო წყაროთა რიცხვი 1832 წლის შეთქმულების შესასწავლად მეტად მცირეა. ესენია, ძირითადად, ზემოაღნიშნული საგამოძიებო კომისიის მასალები, რომლებიც 26 ხელნაწერი რვეულის სახით დაცულია საქართველოს ეროვნული არქივის საისტორიო ცენტრალური არქივის №1457 ფონდში – *ქართველთა 1832 წლის შეთქმულების გამოსაძიებელი მასალების კოლექცია (1832-1834)*. ეს კოლექცია, რომლის უმეტეს ნაწილს შეთქმულთა ჩვენებები შეადგენს, მეცნიერულად შეისწავლა და სამტომეულად გამოსცა ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორმა, პროფესორმა გიორგი გოზალიშვილმა (1900-1988).

შეთქმულების საგამოძიებო კომისიის ამ მასალებში, კერძოდ, „პატიმართათვის ჩამორთმეულ ქაღალდების სიაში“ შეტანილია „ქართველი თავადის ასულ თამარის ქაღალდები“, რომელზეც, შენიშვნის სახით, მიწერილია „ზოგი წერილი, რიცხვით 16 გამორჩეულია“ (გოზალიშვილი, 1970, გვ. 514). ეს მინაწერი გვაფიქრებინებს, რომ დანარჩენი ნაპოვნი წერილები ნაკლებ მნიშვნელოვანი იყო და უფრო პირადულ ამბებს მოიცავდა, ვიდრე კომისიისათვის საჭირო ინფორმაციას შეთქმულებისა და შეთქმულთა შესახებ.

1831-1832 წლების ეს 16 წერილი თავისი სამტომეულის პირველ ტომში გიორგი გოზალიშვილმა უცვლელად, რუსულ ენაზე შეიტანა. მათგან ორი უთარილოა, ყველაზე ადრეული თარიღდება 1831 წლის 1-ლი დეკემბრით, ხოლო უკანასკნელი – 1832 წლის 6 დეკემბრით. ქართულად დაწერილია მხოლოდ ერთი – 1832 წლის 23 თებერვლის წერილი, რომლის მთავარი ადრესანტია თამარის უფროსი ძმა ლუარსაბი (1889-1850) და რომელსაც ახლავს დიმიტრის რუსული მინაწერი. რამდენიმე წერილში ჩართულია ქართული სიტყვები და ფრაზები. წერილების ჩვენეული სრული ქართული თარგმანები ახლახან გამოქვეყნდა (ცერცვაძე, 2025, გვ. 87-98).

ცოტა რამ წერილების **ადრესანტ/ადრესანტისა** და მათი ოჯახის შესახებ.

თამარ და დიმიტრი ბატონიშვილები დაიბადნენ მეფე ერეკლე II-ისა (1720-1798) და დარეჯან დედოფლის (1738-1807) ვაჟის, იულონ ბატონიშვილისა (1760-1816) და მისი მეუღლის – სალომე რევაზის ასულ ამილახვრის (1766-1827) ოჯახში. მათ ჰყავდათ კიდევ ორი ძმა – ლევანი (1786-1812)

და ლუარსაბი (1789-1850). როგორც ცნობილია, იულონ ბატონიშვილის მიერ რუსეთის წინააღმდეგ მიმართული ანტიკოლონიური ბრძოლა, რომელიც მიზნად ისახავდა ქართლ-კახეთის სამეფოსა და ტახტის აღდგენას და მის გამეფებას, მარცხით დამთავრდა. რუს დამპყრობლებთან ბრძოლას შეეწირა მისი უფროსი ვაჟი ლევანიც, რომელიც ღალატით მოკლეს ლეკებმა. 1805 წლის 5 აპრილს იულონ ბატონიშვილი რუსებმა ტყვედ აიყვანეს და ოჯახთან ერთად გადაასახლეს ტულაში. 1806 წელს, გათავისუფლების შემდეგ, მას მისცეს პეტერბურგში ცხოვრების უფლება.

წერილების ადრესანტი **დიმიტრი ბატონიშვილი (ბაგრატიონი)**, რომელიც 1803 წლის 11 აპრილს დაიბადა, აღიზარდა და ცხოვრობდა რუსეთში. 1821 წლიდან იგი მუშაობდა რუსეთის საგარეო საქმეთა სახელმწიფო კოლეგიაში, მაგრამ უკიდურესად სუსტი ჯანმრთელობის გამო სამსახური მალევე მიატოვა. მიუხედავად იმისა, რომ თავის ქვეყანას ბავშვობიდანვე მოაშორეს, რის გამოც ქართული ენა მეტად ცუდად იცოდა, ის გამოირჩეოდა პატრიოტული სულისკვეთებით და პეტერბურგში სასწავლებლად ჩასულ ქართველ ახალგაზრდა არისტოკრატებს სამშობლოს თავისუფლებისათვის ბრძოლისკენ მოუწოდებდა. დიმიტრი ბატონიშვილი იყო ნიჭიერი და განათლებული, პოლიტიკაში, ფილოსოფიაში, ლიტერატურასა და ხელოვნებაში კარგად გარკვეული ადამიანი (ორბელიანი, 1989, გვ. 331-332), რის გამოც თანამემამულეთა შორის დიდი ავტორიტეტითა და პატივისცემით სარგებლობდა. მას „ვოლტერსაც“ კი უწოდებდნენ. დიმიტრი ბატონიშვილი, რომლის პეტერბურგულ სალონშიც ჩაისახა შეთქმულების იდეა, მიიჩნევა ასევე გამომგონებლად ქალაქის სპეციალური ტრაფარეტის, ე. წ. „ჩარჩოსი“ («Рамка»), რომელსაც შეთქმულნი შეთქმულების თბილისურ და პეტერბურგულ/მოსკოვურ წრეებს შორის საიდუმლო მიმოწერისათვის იყენებდნენ (ცერცვაძე, 2023, გვ. 136-143).

იასე ფალავანდიშვილის (1803-1857) მიერ შეთქმულების გაცემის შემდეგ თბილისში დაპატიმრებულ შეთქმულთა ჩვენებების საფუძველზე გამჟღავნდა და გამოიკვეთა შეთქმულებაში დიმიტრი ბატონიშვილის მონაწილეობა და როლი. იგი დაჰკითხა პეტერბურგში დაფუძნებულმა საიდუმლო საგამომძიებლო კომისიამ. მის წინაშე მან კატეგორიულად უარყო ყოველგვარი ბრალდება შეთქმულების ჩასახვასა და მომზადებაში და განაცხადა, რომ თანამემამულეებთან მხოლოდ ნათესაური კავშირები და შეხვედრები აკავშირებდა და არასოდეს არავისთვის ჩუგონებია საქართველოს დამოუკიდებლობისა და რუსული მმართველობისგან გათავისუფლების იდეა.

დიმიტრი ბატონიშვილი „დამნაშავეთა“ პირველ კატეგორიას – „შეთქმულების მთავარი დამწყებნი“ (მათი სულ 10 კატეგორია დაადგინა საგამომძიებლო კომისიამ) მიაკუთვნეს, ჩამოართვეს ბატონიშვილის („ცარევიჩის“) ტიტული და სამი წლით გადაასახლეს სმოლენსკში. მოგვიანებით იგი რუსეთის სამოქალაქო სამსახურში შევიდა და კოლეგიის რეგისტრატორის ჩინი მიიღო. 1833 წელს რუსეთის მთავრობამ „თავად გრუზინსკის“ ტიტული დაუმტკიცა. მას და მის ძმას ლუარსაბს, მსგავსად რუსეთში გადასახლებული სხვა ბატონიშვილებისა, დაენიშნათ სახელმწიფო პენსია – წელიწადში 3050 მანეთი ასიგნაციით. მათ მიღებული ჰქონდათ აგრეთვე ერთჯერადი თანხა 150000 მანეთი, რომელიც ბანკში იყო შეტანილი და რომელსაც პროცენტი ერიცხებოდა (გონიკიშვილი, 2002, გვ. 412-413).

დიმიტრი ბატონიშვილს ოჯახი არ შეუქმნია და შთამომავალი არ დარჩენია. იგი 1845 წლის 14 იანვარს 42 წლის ასაკში გარდაიცვალა. დაკრძალულია სანკტ-პეტერბურგში, ალექსანდრე ნეველის ლავრის ფეოდორის ეკლესიაში (ბერძნიშვილი, 1980, გვ. 208).

წერილების ადრესატი, დიმიტრის და **თამარ ბატონიშვილი (ბაგრატიონი)** (1791-1857), როგორც აღვნიშნეთ, შეთქმულების აქტიური მონაწილეა. მან, ისევე როგორც მისმა ძმებმა, ახალგაზრდობა პეტერბურგში გაატარა. იქ, 1811 წელს მას მისცეს იმპერატრიცას ფრეილინობა და დაუნიშნეს ჯამაგირი:

„ოცის წლისამ მივიღე ფრეილინობა და როდესაც მეზრძანებოდა ყოველთვის აღმასრულებელი ვიყავ ჩემის თანამდებობისა თუ ავადმყოფობა არ დამაბრკოლებდა“; „ორასითუმანი ასილნაცია ფრეილინის ჯამაგირი და დედის ჩემის მიცვალების შემდეგ ხუთასი თუმანი ასილნაცია კიდევ მომეცა, ამის გარდა არაფერი სხვა შემოსავალი არსაიღამ არა მაქვსრა“ – უპასუხა მან საგამომძიებლო კომისიას პირველი ჩვენებისას, 1833 წლის 22 თებერვალს (გოზალიშვილი, 1935, გვ. 374) (სტილი ყველგან დაცულია – მ. ც.).

ბუნდოვანია თამარ ბატონიშვილის საქართველოში დაბრუნების მიზეზი და ზუსტი დრო. გასაზიარებელი მოსაზრებით, იგი სამშობლოში სწორედ შეთქმულებაში მონაწილეობის მიზნით დაბრუნდა:

„ვფიქრობთ, თამარ ბატონიშვილის საქართველოში დაბრუნებას ჰქონდა კონკრეტული პოლიტიკური მიზანი და იგი დიმიტრი ბატონიშვილის მიერ (უნდა ვიფიქროთ, ოქროპირ ბატონიშვილის მიერაც) საქართველოში აჯანყების ორგანიზებისა და მეთაურობის სპეციალური მისიით იყო გამოგზავნილი“ (ჯოლოგუა, 2017, გვ. 116).

საგამოძიებო კომისიისათვის მიცემულ თამარ ბატონიშვილის ერთ ჩვენებაში ვკითხულობთ: „1825 წელს რომ დედიჩემისგანაც და ჩემი ძმებისაგანაც დიად ხშირად მომდიოდა წიგნი...“ (გობალიშვილი, 1976, გვ. 36-37). მისი ეს განაცხადი, ცხადია, მოწმობს იმას, რომ 1825 წელს იგი უკვე სამშობლოშია.

შეთქმულების საგამოძიებო კომისიამ თამარ ბატონიშვილი „დამნაშავეთა“ მესამე კატეგორიას მიაკუთვნა ანუ ისეთ პირად ცნო, რომელიც აქტიურად მონაწილეობდა შეთქმულებაში და თანახმა იყო აჯანყებისა. იგი 1833 წლის 24 თებერვალს დააპატიმრეს და შემდეგ სიმბირსკში გადაასახლეს, სადაც 1836 წელს ჩასულმა რუსეთის იმპერატორმა ნიკოლოზ I-მა (1796-1855) შეიწყალა. ამავე წლის აგვისტოს ბოლოს ან სექტემბრის დასაწყისში თამარ ბატონიშვილი საქართველოსკენ გამოემგზავრა (ცერცვაძე, 2011, გვ. 22-24) და სიცოცხლის ბოლომდე ცხოვრობდა თბილისში, ანჩისხატის ქუჩაზე. არ გათხოვილა. ორჯერ იყო იერუსალიმში (ბერძნიშვილი, 1983, გვ. 31). გარდაიცვალა 1857 წლის 6 ოქტომბერს. მისი ცხედარი დაასვენეს სიონის საკათედრო ტაძარში და გაასვენეს მცხეთას, სადაც სვეტიცხოველში დაკრძალეს. თამარ ბატონიშვილის ცხოვრების ბოლო პერიოდის, ავადმყოფობის, სიკვდილისა და დაკრძალვის შესახებ ცნობები გამოქვეყნდა გაზეთ «Кавказ»-ის 1857 წლის 10 ოქტომბრის №79-ში დაბეჭდილ ნეკროლოგში.

ოჯახის წევრების გარდა გარდა თამარ ბატონიშვილთან წერილები უგზავნიათ პეტერბურგში გადასახლებულ მის სხვა ნათესავებსაც – ბიძას ფარნაოზ ბატონიშვილს (1777-1852) (გობალიშვილი, 1976, გვ. 31) და მის ასულ სალომეს (1797-1860). მათი ამ წერილებისა და ასევე მის „ქალაქებში“ ნაპოვნი დიმიტრი ბატონიშვილისაგან 1824-1825 წლებში გამოგზავნილი სხვა წერილების შესახებ საგამოძიებო კომისიამ 1833 წლის 6 მაისს თამარ ბატონიშვილს განმარტება მოსთხოვა. ამაზე მან ასე უპასუხა:

„მე არ მახსოვს, რომ ჩემს ბიძაშვილს (უნდა იყოს „ბიძას“ – მ. ც.) ფარნაოზს ჩემთვის წიგნი მოეწეროს. ჩემი ბიძაშვილის სალომესაგან სამი თუ ოთხი წიგნი მომივიდა, მერე მახსოვს რომ ცალკე ტეტრადები და წიგნები იყო, იქ იყო ისიც რომელიც რომ თქვენ მიიღეთ ან უბრალოს წიგნებშიც როგორმე აერია რომელსაც არ შევინახავდი, მე იმის წიგნს არ დავხვედი იმისთვის რომ დიად ცოტა იყო და სასიამოვნოთ მქონდა რომ იმისი წიგნი მქონდა და არ ვიცი რა ეჭვი უნდა მოიტანოთ ამის წიგნზედ სულ სასახლის ამბით დღესასწაულებში როგორ შეიყრებიან ხოლმე ან დროს როგორ ატარებენ, ამას მწერდა (სალომე ფარნაოზის ასულს 1825 წელს ფრელინობა ებოძა და ბუნებრივია, ხშირად იყო იმპერატორის სასახლეში – მ. ც.). პასუხსაც ყოველთვის ვწერდი.

1825 წელს რომ დედიჩემისგანაც და ჩემი ძმებისაგანაც დიად ხშირად მომდიოდა წიგნი მე ჩვეულება ისე მაქვს რამსდენსამე წიგნს კი შევინახავ სახსოვრათ და სხვას კი დავწვავ ამისათვის, რომ ყოველის წერილის შენახვა არ შეიძლება, სად უნდა ვატარო და რა სახმარია. ამის გარდა რადგანაც ხშირად ღვთის სახელი არის ნახსენები ყოველს წერილში ყმაწვილობითგანვე ისე მაქვს ჩვეულება არ მინდა შეურცხს ადგილს იყოს იმისათვის დავწვავ ხოლმე, ახლაც ჩემის ძმების წიგნს რამდენსამე ახალს დავაგდებ და ადრინდელ მიწერ-მოწერას დავსწვავ“ (გობალიშვილი, 1976, გვ. 36-37).

ამ ჩვენებიდან ნათლად ჩანს, რომ პეტერბურგიდან მიღებული წერილების დიდი ნაწილი, რომლებიც მას, სავარაუდოდ, უფრო საშიშად მიუჩნევია, გაუნადგურებია (დაუწვავს). ზემონახსენები შემორჩენილი 16 წერილის სია შემდეგია:

1831 წლის 1 დეკემბერი; 2. უთარილო; 3. 1832 წლის 26 იანვარი; 4. 1832 წლის 1 თებერვალი; 5. 1832 წლის 23 თებერვალი; 6. უთარილო; 7. 1832 წლის 5 აპრილი; 8. 1832 წლის 19 აპრილი; 9. 1832 წლის 29 აპრილი; 10. 1832 წლის 10 მაისი; 11. 1832 წლის 31 მაისი; 12. 1832 წლის 14

ივნისი; 13. 1832 წლის 26 ივლისი; 14. 1832 წლის 30 აგვისტო 15. 1832 წლის 4 სექტემბერი; 16. 1832 წლის 6 დეკემბერი.

ვნახოთ, ვინ არიან ამ განსახილველი წერილების **ფიგურანტები**. მათში შეთქმულებთან ერთად, ბუნებრივია, ნახსენებია ადრესანტ/ადრესატის ნათესავები და ოჯახის ახლობელი პირნიც. აღსანიშნავია ისიც, რომ სია შეთქმულების პეტერბურგული წრის წევრთა, რომელთა უმეტესობას ქართლ-კახეთის სამეფო ოჯახის წევრები და დიმიტრი და თამარ ბატონიშვილების ახლო ნათესავები შეადგენდნენ (იხილეთ თანდართული ტაბულა), უფრო ვრცელია, ვიდრე წერილების ფიგურანტი შეთქმულებისა. კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე, ცხადია, ჩვენ ყურადღებას შევაჩერებთ მხოლოდ ამ უკანასკნელებზე და მივუთითებთ, რომელ წერილებში და რა კონტექსტში არიან ისინი ნახსენებნი.

წერილების ფიგურანტები არიან შეთქმულების აქტიური მონაწილენი: **ელიზბარ, დიმიტრი და გიორგი ერისთავები, დიმიტრი და ვახტანგ ორბელიანები, ივანე და ლუარსაბ და ჩოლოყაშვილები, სოლომონ დოდაშვილი და სოლომონ რაზმაძე**. მათგან ელიზბარ ერისთავი და სოლომონ დოდაშვილი შეთქმულების ხელმძღვანელებად არიან მიჩნეულნი. საგამოძიებო კომისიამ ისინი დამნაშავეთა მეორე კატეგორიას („შეთქმულების წამქეზებელნი, რომლებიც ხალხს ალაგზნებდნენ შეთქმულებისათვისა და თვით აჯანყებისათვის“) მიაკუთვნა. დამნაშავეთა მესამე კატეგორიას („ვინც შეთქმულებაში აქტიურ მონაწილეობას იღებდა და აჯანყების მოხდენას ეთანხმებოდა“) მიაკუთვნეს დიმიტრი და გიორგი ერისთავები და ვახტანგ ორბელიანი, ხოლო დამნაშავეთა მე-4 კატეგორიას („ვინც შეთქმულების თანახმა იყო, მაგრამ მონაწილეობდა მასში არასაკმარისად ან ორიდან ერთ-ერთი წლის განმავლობაში, აჯანყების შესახებ კი ნაწილობრივ იცოდა“) – დიმიტრი ორბელიანი და სოლომონ რაზმაძე.

თვალი გადავავლოთ მათ ბიოგრაფიულ ცნობებს:

ელიზბარ შანშეს ძე ერისთავი (1810-1872) (ტაბულა, №16), გენერალ-მაიორი, საზოგადო მოღვაწე, მეფე ერეკლე II-ის შთამომავალი. დედამისი ელენე იოანეს ასული ორბელიანი (1785-1817) ბატონიშვილ თამარ ერეკლეს ასულის (1749-1786) შვილიშვილია, მისი ვაჟის, სარდლისა და ქართლის სახლთუხუცესის იოანე დავითის ძე ორბელიანის (1765-1808) ქალიშვილი. 1823 წლიდან შვიდი წელი იმყოფებოდა პეტერბურგში, სადაც საარტილერიო სასწავლებელში სწავლობდა. 1830 წლის თებერვლის დასაწყისში გამოემგზავრა საქართველოში, სადაც მარტის დამლევს ჩამოაღწია. ჩამოსვლის წინ დიმიტრი ბატონიშვილმა მას საიდუმლო მიმოწერის მისეული ხერხი გაანდო და ამ მიზნით გამოსაყენებელი ქალაქის ტრაფარეტი, ე. წ. ჩარჩო («Рамка») გადასცა (ცერცვაძე, 1923, გვ. 137-138). შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის თერთმეტი წლით გადაასახლეს ფინეთში, ჰენსინგფორსში. სამშობლოში დაბრუნების შემდეგ ცხოვრობდა გორში და ძმასთან დიმიტრისთან ერთად მისდევდა მეწარმეობას. იხსენიება წერილებში: (იხ. ზემოთმოყვანილი სია) 1, 2, 3, 8, 10, 11, 12 და 14, რომლებშიც დიმიტრი ბატონიშვილი იმ დროისთვის უკვე საქართველოში მყოფ ელიზბარ ერისთავს მოკითხვას უთვლის და ინტერესდება მისი პირადი და შეთქმულებაში მონაწილეობის ამბებით.

დიმიტრი შანშეს ძე ერისთავი (1811-1854) (ტაბულა, №18), ელიზბარ ერისთავის ძმა, არტილერიის პრაპორშჩიკი, შემდგომ შტაბს-კაპიტანი. პეტერბურგში იმყოფებოდა 1825-1832 წლებში, სადაც ის საარტილერიო სასწავლებელში სწავლობდა. საქართველოში 1832 წლის 7 აპრილს, ხოლო თბილისში 16 აპრილს დაბრუნდა (გოზალიშვილი, 1970, გვ. 283). გარდაიცვალა უცოლშვილო. მასაც, ისევე როგორც მის ძმას ელიზბარს, დიმიტრი ბატონიშვილმა გადასცა საიდუმლო მიმოწერისთვის განკუთვნილი ქალაქის ტრაფარეტი (ცერცვაძე, 1923, გვ. 138). იხსენიება წერილებში: 4, 7 და 8.

გიორგი რევაზის ძე ერისთავი („ატამანი“) (1812-1891) (ტაბულა, №9), გენერალ-ლეიტენანტი, თამარ და დიმიტრი ბატონიშვილების მამიდაშვილი, ანასტასია ბატონიშვილისა (1764-1840) და რევაზ ქსნის ერისთავის (ჩანს 1757-1813) ვაჟი. 1825 წლის 3 სექტემბერს თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებლის მეხუთე კლასის მოსწავლე დედამისმა პეტერბურგში წაიყვანა, სადაც მან განაგრძო სწავლა. მონაწილეობდა მეფის რუსეთის საწინააღმდეგო 1830-1831 წლების პოლონეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აჯანყების ჩახშობაში. 1832 წლის ივლისში ის თბილისში დაბრუნდა და ჩაება

შეთქმულებაში. საგამოძიებო კომისიასთან აქტიური თანამშრომლობის გამო ის აღარ გაასამართლეს და ადმინისტრაციული წესით არხანგელსკის გარნიზონის ბატალიონში გაგზავნეს. სამშობლოში კაპიტნის ჩინით 1840 წელს დაბრუნდა. იხსენიება წერილში 5.

ივანე გიორგის ძე ჩოლოყაშვილი (1798-1860) (ტაბულა, №10), მაიორი, თამარ და დიმიტრი ბატონიშვილების მამიდაშვილი, ეკატერინე ბატონიშვილისა (1774-1818) და სახლთუხუცეს გიორგი გივის ძე ჩოლოყაშვილის (1773-1806) ვაჟი. გარდაიცვალა უცოლშვილო. პეტერბურგში დაარსებული საგამოძიებო კომისიის მასალების მიხედვით მან უარყო შეთქმულებასთან რაიმე კავშირი: „დიმიტრი ბატონიშვილთან ხშირად ყოფილა, მაგრამ არ გაუგონია რომ ან მას, ან მასთან მოსიარულეს ვისმე ჰქონოდა არაკეთილზრახვებიანი საუბარი, განსაკუთრებით კი საქართველოს რუსეთისგან ჩამოცილების შესახებ, არც თვითონ ჰქონია ამაზე საუბარი და არც საერთოდ საქართველოში აღმოჩენილ შეთქმულებაზე იცის რამე“ (გოზალიშვილი, 1976, გვ. 204). იხსენიება წერილებში: 5 და 14.

ლუარსაბ გიორგის ძე ჩოლოყაშვილი (1805-1864) (ტაბულა, №14), გადამდგარი პორუჩიკი, ივანე ჩოლოყაშვილის უმცროსი ძმა. მან, ისევე როგორც მისმა ძმამ, საგამოძიებო კომისიასთან უკუაგდო ყველა ჩვენება მის წინააღმდეგ და ამტკიცებდა, რომ „ბატონიშვილთან არასოდეს ყოფილა რამე განსაკუთრებული მიზნობრივი კრება და როდესაც ნაცნობები შეიკრიბებოდნენ, მუდამ იყო საუბარი მხოლოდ ლიტერატურაზე, მუსიკაზე და სხვა მისთანებზე, პოლიტიკას კი არასოდეს ჰქონია ადგილი მათს მსჯელობაში, ამიტომაც მას არ გაუგონია არავითარი უმართებულო საუბარი, განსაკუთრებით კი საქართველოს რუსეთისაგან ჩამოცილების შესახებ საუბარი“ (გოზალიშვილი, 1976, გვ. 204). იხსენიება წერილში 5.

დიმიტრი (პაჭონე) ვახტანგის ძე ორბელიანი (1806-1882) (ტაბულა, №11), გვარდიის პოდპორუჩიკი, თამარ და დიმიტრი ბატონიშვილების მამიდაშვილი, თეკლე ბატონიშვილისა და ვახტანგ ორბელიანის (1769-1812) შუათანა ვაჟი, ალექსანდრე ბარიატინსკის (1815-1862) სიმამრი. გამოძიებას მან უჩვენა, რომ 1832 წლის 28 სექტემბერს პეტერბურგიდან მოსკოვის გავლით შვებულებით სამშობლოში გამოემგზავრა. „ოქტომბრის 3-ს მოსკოვს მივედი, 7-ს კი იქიდან გამოვემგზავრე, ოქტომბრის 28-ს ტფილისს ჩამოვედი“ (გოზალიშვილი, 1970, გვ. 231). შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის ჯერ პენზაში, შემდეგ კალუგაში გადაასახლეს. დაკრძალულია ქაშვეთის ტაძარში. წერილებში: 5, 6, 15 და 16 იხსენიება კოდური სიტყვით „თათარი“: „თათარიც მალე იქნება“; „ახლა შემოდის თათარი“; „თათარი გამოემგზავრა“, „გთხოვთ მომწეროთ, თათარი მალე შეირთავს ცოლს?“

ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანი (1812-1890) (ტაბულა, №15), რომანტიკოსი პოეტი, სამხედრო და საზოგადო მოღვაწე, დიმიტრი ორბელიანის უმცროსი ძმა. ძმასთან, დიმიტრისთან ერთად 1827 წლის 26 დეკემბერს გაემგზავრა პეტერბურგში, სადაც ისინი ლუარსაბ და დიმიტრი ბატონიშვილების ბინაში ცხოვრობდნენ. შევიდა პაჟთა კორპუსში სასწავლებლად, მაგრამ ავადმყოფობის გამო მალევე იძულებული გახდა შვებულება აეღო და სამშობლოში დაბრუნებულიყო. 1829 წლის 6 სექტემბერს მოსკოვის გავლით ის საქართველოში გამოემგზავრა და 6 ოქტომბერს დაბრუნდა თბილისში (გოზალიშვილი, 1970, გვ. 234). შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის კალუგაში გადაასახლეს, საიდანაც 1837 წელს დაბრუნდა. დაკრძალულია სიონის ტაძარში იხსენიება წერილებში: 2, 3, 8, 9, 10, 11 და 14.

სოლომონ ივანეს ძე დოდაშვილი, (1805-1836) – ქართველი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე, ლოგიკის ქართული სამეცნიერო სკოლის დამფუძნებელი, ავტორი მრავალი მნიშვნელოვანი შრომისა ლოგიკის, ქართული ენისა და ლიტერატურის ისტორიის სფეროებში. 1825 წელს შევიდა პეტერბურგის უნივერსიტეტის ფილოსოფიურ-იურიდიულ ფაკულტეტზე, რომელიც 1827 წელს წარჩინებით დაამთავრა ფილოსოფიის მაგისტრის ხარისხით. იმავე წელს დაბრუნდა საქართველოში. შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის 1834 წელს 10 წლით ვიატკაში გადაასახლეს, სადაც ტუბერკულოზით გარდაიცვალა. 1994 წელს ვიატკიდან გადმოასვენეს საქართველოში და დაკრძალეს თბილისის მთაწმინდის პანთეონში. „წავიკითხეთ სოლომონ დოდაშვილის ჟურნალი, რას ვიზამთ, პირველი ცდაა. ვიმედოვნებ, მერე უკეთესი გახდება“ (ცერცვაძე, 2025, გვ. 93) – ვკითხულობთ დიმიტრი ბატონიშვილის ერთ-ერთ წერილში. ამ ტექსტიდან ჩანს, რომ ის და მისი თანამოაზრე პეტერბურგელი ქართველები იღებდნენ და ეცნობოდნენ სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით თბილისში გამოშვებულ ჟურნალს

„სალიტერატურნო ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“, რომელიც შეთქმულების ორგანოდ ითვლებოდა. ჟურნალის მხოლოდ 5 ნომერი გამოვიდა (პირველი – 1832 წლის იანვარში, ხოლო ბოლო – ამავე წლის 15 მარტს) (ჯოლოგუა, 2013, გვ. 53-81). წერილი უთარიღოა და ამიტომ ძნელია, ზუსტად ითქვას, ჟურნალის რომელ ნომერზეა საუბარი, ალბათ, რომელიმე ადრეულ ნომერზე. შესაბამისად, შეიძლება ვივარაუდოთ წერილის დაწერის თარიღიც – 1832 წლის იანვრის შემდეგ.

სოლომონ ივანეს ძე რაზმაძე (1797-1860) – ქართველი პოეტი, მთარგმნელი, ავტორი არაკისა „დათვი და ცხვარი“. 1810 წლიდან 22 წელი ცხოვრობდა პეტერბურგში თეიმურაზ ბატონიშვილთან (1782-1846), რომლის შემწეობითაც მიიღო მცირეოდენი განათლება და შეისწავლა აღმოსავლური ენები. 1832 წლის 21 მარტს დაბრუნდა საქართველოში. ამავე წლის 13 აგვისტოს გაემგზავრა თავრიზში, სადაც 1832-1838 წლებში სპარსეთში რუსეთის სრულუფლებიანი ელჩის ივან სიმონიჩის (1793-1850) მდივნად მუშაობდა. ამ უკანასკნელს ცოლად ჰყავდა ქართველი თავადის ქალი, თამარ და დიმიტრი ბატონიშვილების ალალი ბიძაშვილი, ანა ოთარის ასული ამილახვარი (1800-1866). შეთქმულების გაცემის შემდეგ, 1835 წელს სოლომონ რაზმაძე მკაცრი ყარაულით თავრიზიდან თბილისში ჩამოიყვანეს და შეთქმულებაში მონაწილეობისათვის პენზაში სამუდამოდ გადაასახლეს, სადაც დაცოლშვილდა. იქვეა დაკრძალული (გობალიშვილი, 1970, გვ. 274). იხსენიება წერილებში: 4, 8 და 12. „ამ წერილის მომტანი თქვენთვის ნაცნობი ადამიანია. სოლომონ ივანოვიჩ რაზმაძე გრაფ სიმონიჩთან ერთად მიდის სპარსეთში; მან მთხოვა, რეკომენდაცია გაეწიო მას თქვენთან და დაბეჯითებით მთხოვს იმასაც, რომ თქვენ თქვენი მხრივ რეკომენდაცია გაუწიოთ მას გრაფინიასა (იგულისხმება ანა ამილახვარი – მ. ც.) და თავად გრაფ სიმონიჩის მადლიანი კეთილგანწყობის მისაღებად. თავისი ღირსებებით ის ამას იმსახურებს“ (ცერცვაძე, 2025, გვ. 90) – სწერს დიმიტრი ბატონიშვილი დას 1 თებერვლის წერილში.

გვინდა შევეხოთ წერილებში გამოყენებულ კოდურ სიტყვებს: „**მახინჯი**“ („Урод»), და „**მეგობარი**“, რომლებიც აღნიშნავენ „შეთქმულებს“. „დიმიტრი ორბელიანოვი ისეთივე **მახინჯია**“ (წერილი 6); „ჩემი პატივისცემა ელიზბარს, ვახტანგს, დიმიტრის და ყველა სხვა **მახინჯს**“ (წერილი 8); „ელიზბარი, როგორც ამბობენ, დაკავებულია მეურნეობით... **მახინჯი**“ (წერილი 11); დიდი ხანია არაფერი მოგიწერიათ ჩემთვის, განსაკუთრებით იმაზე, თუ რას აკეთებენ ჩვენი **მახინჯები** (წერილი 14); „ჩემი პატივისცემა ყველა **მახინჯს**, ე. ი. ჩემს **მეგობრებს**“ (წერილი 16).

შეთქმულები „**მეგობრებად**“ და „**უროდად**“ იხსენიებიან აგრეთვე დიმიტრი ერისთავის მიერ პეტერბურგიდან ძმასთან ელიზბარ ერისთავთან გამოგზავნილ 1831 წლის 15 აპრილის წერილში: „ახლა გთხოვ რომ მანდაურობის ამბავი წვრილათ მომწერო: რატომ არა მწერ ბევრი **მეგობრები** გყავს თუ არა და ან როგორა გგონია შენი საქმისა. შენი ფიცრების ხერხის საქმე როგორ მიგდის კარგათ თუ არა. შენი **მეგობრის** ბიძა სად არის და რასა იქს რა დაემართა მაგასაც თავისი საქმე რატომ ასე ცუდად მიჰყავს ასწავლე როგორმე. ლუარსაბმა და დიმიტრიმ და ალექსანდრემ მოგიკითხეს. სულ გაგინებენ რა **უროდი** იყო. აქ რა იმედს გვაძლევდაო წავიდაო და არც კი ვახსოვართო და იქნებ აღარც აგონდებაო“ (გობალიშვილი, 1970, გვ. 534). აქ მოყვანილი ტექსტის ხაზგასმული სიტყვები მოწმობს იმ შეთანხმებას, რომელიც შეთქმულებს შორის არსებობდა დაშიფვრისათვის ამ კოდური სიტყვების გამოყენებაზე.

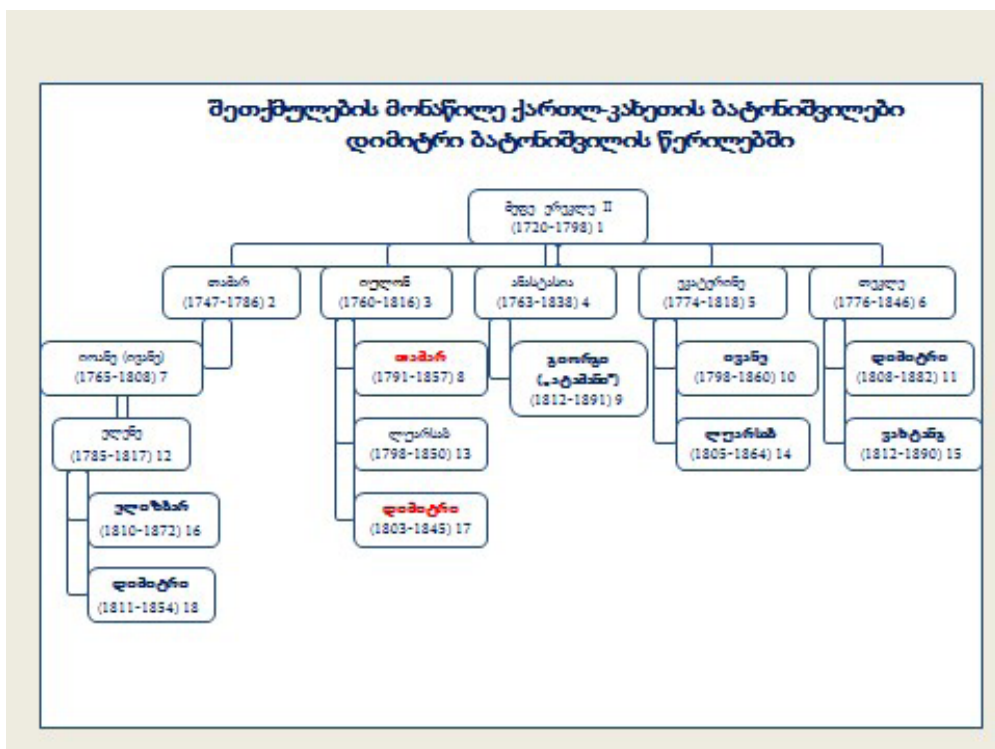
„გაითამაშეს თუ არა **კომედია**, რაზეც ასე ცხარობს ვახტანგი“ (ცერცვაძე, 2025, გვ. 87-95) – ვკითხულობთ წერილში 14. გ. გობალიშვილის აზრით, ეს ფრაზა დაშიფრულია და „კომედიაში“ იგულისხმება შეთქმულება/აჯანყება. ვფიქრობთ, იმის გათვალისწინებით, რომ ვახტანგ ორბელიანმა ქართულად თარგმნა რუსი დრამატურგისა და მსახიობის პ. ა. კარატიგინის (1805-1879) ერთმოქმედებიანი კომედია-ვოდევილი „ნაცნობი უცნობები“ („Знакомые незнакомцы“) (1829), რომლის დადგმასაც საქართველოში ამზადებდნენ ის და მისი მეგობრები, „კომედიაში“ დიმიტრი ბატონიშვილი შესაძლოა გულისხმობდეს ნამდვილი კომედიის დადგმასაც ან/და მოხერხებულად იყენებდეს „კომედია“-ს შეთქმულება/აჯანყების აღმნიშვნელ კოდურ სიტყვადაც. ვრცლად საკითხის ირგვლივ იხ. (ცერცვაძე, 2025, გვ. 95).

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას შემდეგი:

- 1832 წლის შეთქმულების ერთ-ერთ სულისჩამდგმელს და ორგანიზატორს, მისი პეტერბურგული წრის მეთაურს დიმიტრი ბატონიშვილსა და იმჟამად თბილისში მყოფ, შეთქმულების ასევე აქტიურ წევრ მის დას, თამარ ბატონიშვილს 1831-1832 წლებში და მანამდეც, 1824-1825 წლებში ჰქონდათ ინტენსიური მიმოწერა;
- ამ მიმოწერიდან გადარჩენილ და შეთქმულების საგამოძიებო კომისიის მიერ საგანგებოდ ამორჩეულ 16 წერილში, გარდა ადრესანტ/ადრესატის პირადი და ოჯახური ამბებისა, გვხვდება დამიჯრული ინფორმაცია შეთქმულების მზადებისა და მისი მონაწილეების შესახებ;
- წერილების ის ფიგურანტები, რომლებიც შეთქმულების აქტიური წევრნი გახდნენ საქართველოში დაბრუნების შემდეგ, მანამდე პეტერბურგში ხშირად სტუმრობდნენ დიმიტრი ბატონიშვილის სალონს და მათ შორის გულითადი მეგობრობა და შეთქმულების სანდო თანამზრახველთა მტკიცე ერთობა ჩამოყალიბდა;
- დიმიტრი ბატონიშვილი დიდად იყო დაინტერესებული საქართველოში შეთქმულების მზადებისა და სხვა მიმდინარე ამბებით, ხშირად სთხოვდა დას, ეცნობებინა მათი წვრილმანებიც კი, თვალს ადევნებდა თბილისის კულტურულ ცხოვრებას, იღებდა ქართულ პერიოდულ გამოცემებს და მათ შესახებ თავის მოსაზრებებს უზიარებდა თამარ ბატონიშვილს.

გვინდა აღვნიშნოთ ის გარემოებაც, რომ შეთქმულების საგამოძიებო კომისიისათვის მიცემული პატიმარ შეთქმულთა ჩვენებები ხშირად ეწინააღმდეგება ერთმანეთს – ისინი ცრუობენ, იძლევიან ურთიერთგამომრიცხავ, არათანმიმდევრულ ცნობებს საკუთარი თავისა და სხვა შეთქმულთა დაფარვისა და მოსალოდნელი სასჯელის თავიდან აცილების/შემსუბუქების მიზნით. აქედან გამომდინარე ზემოხსენებულ ჩვენებებთან ერთად ამ პირად წერილებს, რომლებიც, ცხადია, არ იყო განკუთვნილი უცხო პირთათვის, განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება შეთქმულების საკითხებსა და პერიპეტიებში გასარკვევად.

წარმოდგენილი კვლევა, ვფიქრობთ, ხელს შეუწყობს როგორც 1832 წლის შეთქმულების ისტორიის, ასევე მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს საზოგადოებრივი გარემოს შესწავლასაც.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბერძნიშვილი, მ. (1980). მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. ტ. 1. თბილისი: მეცნიერება.

ბერძნიშვილი, მ. (1983). მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის. ტ. 2. თბილისი: მეცნიერება.

გოზალიშვილი, გ. (1935). 1832 წლის შეთქმულება. ტ. 1. ტფილისი: სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

გოზალიშვილი, გ. (1970). 1832 წლის შეთქმულება. ტ. 2. თბილისი: მერანი.

გოზალიშვილი, გ. (1976). 1832 წლის შეთქმულება. ტ. 3. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

გონიკიშვილი, მ. (2002). ბაგრატიონთა გადასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში. თბილისი: მესხეთი.

ორბელიანი, გრ. (1989). საღამო გამოსაღმებისა. თბილისი: მერანი.

ცერცვაძე, მ. (2011). წარავლინეს ექსორიად ციმბირისკისა ქალაქსა შინა – თამარ ბატონიშვილი სიმბირსკში. *ჟურნალი ჩვენი მწერლობა*. №16 (146), 5 აგვისტო, გვ. 22-24.

ცერცვაძე, მ. (2023). 1832 წლის შეთქმულთა კრიპტოგრაფიის მეთოდი. საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის არჩილ ელიაშვილის სახელობის მართვის სისტემების ინსტიტუტის შრომათა კრებული. №27. გვ.136-143.

ცერცვაძე, მ. (2025). თამარ ბატონიშვილთან გამოგზავნილი დიმიტრი ბატონიშვილის წერილები. *ჟურნალი „ქართული ემიგრაცია“*. №11/2024. გვ. 87-98.

ჯოლოგუა, თ. (2013). ქართული ჟურნალისტიკის ისტორია. თბილისი: არტანუჯი.

ჯოლოგუა, თ. (2017). შეთქმული ქალები. ნარკვევები. ლიტერატურული პორტრეტები. პუბლიკაციები. გვ. 114-124.

ეკატერინა ლაჩინოვას აკრძალული წიგნი: XIX საუკუნის კავკასიური ომის ისტორიები

დალი კანდელაკი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ასოცირებული პროფესორი,
ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
ORCID: 0000-0001-7764-5059

აბსტრაქტი

XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რუსულმა ლიტერატურამ დიდი ადგილი დაუთმო კავკასიის თემას. ეს განპირობებული იყო ამ საუკუნის დასაწყისიდან რეგიონში მომხდარი მოვლენებით. სტატიამ განხილულია რომანი-პამფლეტი „ხრიკები კავკასიაში“, რომელიც რუსეთში 1844 წლის დასაწყისში გამოქვეყნდა. წიგნის ავტორი იყო ეკატერინა ლაჩინოვა, რომელმაც ფსევდონიმად ე. ხამარ-დაბანოვი აირჩია. წიგნი 1846 წელს გამოქვეყნდა ლაიფციგში, გერმანულ ენაზე, სათაურით – „მოსკოველები და ჩერქეზები“. ევროპელი მკითხველისთვისაც ხელმისაწვდომი გახდა ინფორმაციები ამ უსამართლო და დაპყრობითი ომის შესახებ.

წინამდებარე სტატიის მიზანია შევისწავლოთ რუსი მწერლის ნაწარმოებში დასმული მწვავე პრობლემები კავკასიური ომის კონკრეტული პერიოდის შესახებ. კვლევის პროცესში გამოყენებული იყო ნარატიული, ისტორიულ-კრიტიკული და ისტორიულ-მედარებითი მეთოდები.

რომანის გამოქვეყნებას ხელისუფლების მხრიდან საკმაოდ დიდი ვნებათაღელვა მოჰყვა. გამოცემისთანავე წიგნის თითქმის მთლიანი ტირაჟი გაანადგურეს. ნაწარმოები საზოგადოებას XIX საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოსა და 40-იანი წლების დასაწყისში მიმდინარე კავკასიური ომის კულისებში არსებულ ისტორიებს აცნობდა. წიგნის გამოცემისას ავტორის და მისი რომანის დაწერის მიზნის შესახებ ინფორმაციები მცირედ მოიპოვებოდა. შემდეგ არაერთი მეცნიერი დაინტერესდა ამ ნაწარმოებით. რომანში ასახული მოვლენები და პიროვნებები არ იყო გამოგონილი, ისინი რეალური მოვლენებიდან იყო აღებული. რუსმა მწერალმა ნაწარმოებში ასახა რუსი ოფიცრებისა და ჩინოვნიკების სისასტიკე, ბიუროკრატიული სისულელეები, მათ მიერ ჩადენილი ძარცვა, ძალადობა. მან ასევე გააკრიტიკა ჩერქეზები, რომელთა წინააღმდეგაც რუსული არმია იბრძოდა. რომანში ავტორი ამ წიგნით გმობს უაზრო ომს.

საკვანძო სიტყვები: ეკატერინა ლაჩინოვა, ე. ხამარ-დაბანოვი, საქართველო, კავკასიური ომი, XIX საუკუნე

EKATERINA LACHINOVA'S FORBIDDEN BOOK: STORIES OF THE CAUCASIAN WAR OF THE 19TH CENTURY

Dali Kandelaki

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

Associate Professor, Habilit. Dr. of History

ORCID: 0000-0001-7764-5059

Abstract

Motivated by the events unfolding in the Caucasus since the turn of the century, Russian literature dedicated a significant part of its attention to the region in the first half of the 19th century. The article examines the novel-pamphlet "Escapades in the Caucasus", released in Russia in early 1844. Its author, Ekaterina Lachinova, wrote under the pseudonym E. Khamar-Dabanov. The book was later translated into German and published in Leipzig in 1846 under the title "Muscovites and Circassians," providing information about this unjust conquest war to European readers.

This article aims to analyse the pressing concerns brought up in the work of the Russian in light of a specific period of the Caucasian War. Throughout the research process, the study used historical-critical, historical-comparative and narrative methodologies.

The publication of the novel caused a great deal of controversy among the authorities, almost the whole print run was destroyed shortly after its release. The work exposed the little-known facts of the Caucasian War in the late 1830s and early 1840s to the public. At the time of its release, the author's background and reasons for authoring the novel were not well understood. However, later on, the book caught the attention of numerous scholars. The events and characters portrayed in the novel were not fictional but drawn from real life. Lachinova vividly described the brutality of Russian officers and officials, bureaucratic ineptitude, and the looting and violence they committed. At the same time, she criticized the Circassians, who were the target of the Russian army battle. Ultimately, the novel condemns the absurdity of this kind of conflict.

Keywords: Ekaterina Lachinova, E. Khamar-Dabanov, Georgia, Caucasian War, 19th century

შესავალი

რომანი-პამფლეტი „ხრიკები კავკასიაში“ (Хамар-Дабанов, 1844) რუსეთში 1844 წლის დასაწყისში გამოქვეყნდა. წიგნის ავტორი იყო მწერალი ეკატერინა პიოტრის ასული ლაჩინოვა (ქალიშვილობის გვარი შელაშნიკოვა; 1810, სამარა – 1896, მოსკოვი). ავტორმა ფსევდონიმად ე. ხამარ-დაბანოვი აირჩია, ციმბირის მთების, ხამარ-დაბანის, სახელწოდების მიხედვით. 1836 წლიდან 1840 წლამდე იგი მეუღლესთან, კავკასიის ცალკეული კორპუსის გენერლთან, ნიკოლაი ემილიანის ძე ლაჩინოვთან (1795-1876) ერთად იმყოფებოდა კავკასიაში. ამ პერიოდში ე. ლაჩინოვა ცხოვრობდა სტავროპოლსა და თბილისში, ტრიალებდა სამოქალაქო და სამხედრო ხელისუფლების წარმომადგენლების მაღალ წრეებში. შესაბამისად, მისთვის ცნობილი იყო XIX საუკუნის 30-იანი წლების ბოლოსა და 40-იანი წლების დასაწყისში მიმდინარე კავკასიური ომის კულისებში არსებული ვითარება.

სტატიის მიზანია შევისწავლოთ რუსი მწერლის ნაწარმოებში დასმული მწვავე პრობლემები კავკასიური ომის კონკრეტული პერიოდის შესახებ და ვუპასუხოთ შემდეგ კითხვებს: რამდენად შეესაბამება ე. ლაჩინოვას რომანში მხატვრულად გადმოცემული ამბები ისტორიულ სინამდვილეს? ის იყო ობიექტური ავტორი თუ მაინც იზიარებდა და მხარს უჭერდა რუსული იმპერიის მიერ კავკასიაში წარმოებულ ომს?

ე. ლაჩინოვას ნაშრომის აქტუალობასა და მნიშვნელობაზე ის ფაქტიც მიუთითებს, რომ მან ჯერ კიდევ 1842 წელს პეტერბურგში 1834-1865 წლებში გამოცემულ პირველ დიდტირაჟიან, უნივერსალური შინაარსის ყოველთვიურ ჟურნალში „ბიბლიოთეკა კითხვისათვის“ (Библиотека для чтения) გამოაქვეყნა ნაწყვეტი მომავალი რომანიდან, კერძოდ, მეშვიდე თავი – „ყუბანსიქითა კარამზადა“, რომელიც დადებითად შეაფასეს ოსიპ სენკოვსკიმ და ვისსარიონ ბელინსკიმ (Русские писатели, 1994, გვ. 293). გამოცემისთანავე ე. ლაჩინოვას წიგნის თითქმის მთლიანი ტირაჟი გაანადგურეს. თუმცა, 1846 წელს ლაიფციგში გერმანულ ენაზე გამოქვეყნდა სათაურით – „მოსკოველები და ჩერქეზები“ (Moskowiter und Tscherkessen, 1846). ევროპელი მკითხველისთვისაც ხელმისაწვდომი გახდა ინფორმაციები ამ უსამართლო და დაპყრობითი ომის შესახებ. რუსულ ენაზე წიგნი მეორედ გამოიცა საბჭოთა ეპოქაში 1986 წელს (Хамар-Дабанов, 1986). რამდენიმე წლის წინ ასევე რუსულ ენაზე დაიბეჭდა სახელწოდებით – „მოსკოველები და ჩერქეზები“ (Хамар-Дабанов, 2021).

წიგნის გამოცემისას მცირედ მოიპოვებოდა ინფორმაცია ავტორისა და მისი რომანის შექმნის მიზნებზე, თუმცა შემდეგ არაერთი ნაშრომი თუ მოგონება დაიწერა ამ ნაწარმოების შესახებ. თავდაპირველად ჟურნალ „ოტეჩესტვენნიე ზაპისკის“ 1844 წლის ივნისის ნომერში გამოქვეყნდა რეცენზია და რამდენიმე ციტატა რომანიდან, რომლებშიც სამართლიანად იყო აღნიშნული: „ეს არაა რომანი, არც მოთხრობა, არც სრული თხზულება, არამედ ესაა ნარკვევი დღევანდელი ქვეყნის ცხოვრებისა და მდგომარეობის შესახებ და, უფრო მეტიც, ნარკვევი-ნააზრები“ (Отечественные записки, 1844, გვ. 34, 71).

1901 წელს გაზეთ „კავკაზში“ გამოქვეყნდა ცნობილი კავკასიოლოგის, ევგენი ვაიდენბაუმის რეცენზია მწერლისა და მისი წიგნის შესახებ (Газета «Кавказ», 1901, №13, №14). აღნიშნულ საკითხს შემდგომ არაერთმა მკვლევარმა მიაქცია ყურადღება. 1994 წელს გამოცემულ ბიოგრაფიულ ლექსიკონში – „მე-11–მე-20 საუკუნეების რუსი მწერლები“ (Русские писатели, 1994, გვ. 293-294) – ერთ-ერთი სტატია ეკატერინა ლაჩინოვასაც მიეძღვნა, რომელშიც, სამეცნიერო ლიტერატურის გარდა, გამოყენებულია XIX საუკუნის საარქივო მასალები და პრესაში გამოქვეყნებული ინფორმაციები.

წიგნისადმი ინტერესი თანამედროვე პერიოდშიც არ განელებულა. მეცნიერები სხვადასხვა ჭრილში განიხილავენ მწერლის მიერ რომანში დასმულ საკითხებს. მნიშვნელოვანია რ. ხურუმოვას (Хурумова, 2020, გვ. 252-256), ი. კლიჩნიკოვის (Клычников, 2020, გვ. 203-218), ლ. გოლიკოვასა და მ. შაროიკოს (Голикова, Шаройко, 2016, გვ. 55-59) სტატიები, ა. ურუშაძის წიგნის ერთ-ერთი ქვეთავი – „კავკასიური ომი. შვიდი ისტორია“ (Урушадзе, 2018). საინტერესოა რუსი მეცნიერის, ოლგა ხოროშილოვას, მიერ გამოქვეყნებული ნაშრომები: მონოგრაფია „ჟენტლმენ ჯეკი რუსეთში. ანნა ლისტერის წარმოდგენილი მოგზაურობა“ (Хорошилова, 2022) და სტატია – „რუსი ფემინისტი კავკასიის ომში, ან არისტოკრატი ლომის, ეკატერინა ლაჩინოვას, ხრიკების, მამაკაცის შარვლისა და

ლიტერატურული შემოქმედების შესახებ“ (Хорошилова, 2022 ბ). ამ ნაშრომებში მრავლად მოიპოვება უცნობი ფაქტები მწერალი ქალბატონის პირადი ცხოვრებისა და შემოქმედების შესახებ და მკითხველი საზოგადოებისთვის სამეცნიერო სიახლეს წარმოადგენს. აღსანიშნავია, რომ ბრიტანეთის ეროვნულ არქივში 2022 წელს ო. ხოროშილოვამ მიაკვლია ე. ლაჩინოვას უცნობი ნარკვევის ხელნაწერს, რომელიც მწერალმა ინგლისელ მოგზაურს, ანნა ლისტერს, 1840 წლის მაისში აჩუქა და აქამდე არ იყო ცნობილი. „გზა ტიფლისიდან ერივანამდე. ერივანი 1839 წელს. ეჩმიაძინის მონასტერი“ ნარკვევია, რომლის რუსულ თარგმანს ვეცნობით რუსი ლიტერატურათმცოდნის, ვ. მალახოვას, წიგნში „გოროდიშკო“ (Малахова, 2024).

მეთოდები

კვლევის პროცესში გამოყენებული იყო ნარატიული, ისტორიულ-კრიტიკული და ისტორიულ-შედარებითი მეთოდები. კვლევის მეთოდი სამეტაპიანი სისტემაა:

1. წყაროს (ე. ხამარ-დაბანოვის რომან-პამფლეტის „ხრიკები კავკასიაში“) შესწავლა და სტატიისთვის კონკრეტული ადგილების თარგმნა; ავტორის ბიოგრაფიის დეტალების დადგენა რომანის შექმნის მოტივაციის გასაგებად;
2. ე. ლაჩინოვას თანამედროვე მწერლებისა და მეცნიერების მიერ დაწერილ ნაშრომებში, პუბლიცისტურ წერილებში, რეცენზიებში რუსი მწერლის წიგნის შესახებ არსებული ინფორმაციების მოძიება, შესწავლა და ერთმანეთთან შედარება; ახალი მასალების სანდოობის დადგენა კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე; წიგნის თაობაზე XX და XXI საუკუნის მეცნიერთა მოსაზრებების შეფასება;
3. მხატვრული ნაწარმოების, რომან-პამფლეტის „ხრიკები კავკასიაში“, როგორც ისტორიული წყაროს, მნიშვნელობის შეფასება.

შედეგები და მსჯელობა

რომანის გამოქვეყნების ისტორია საკმაოდ სკანდალურია: 1844 წელს გამოცემული წიგნის სატიტულო გვერდის უკანა მხარეს მითითებული იყო: „ბეჭდვა ნებადართულია... მოსკოვი. 18 მარტი, 1844 წელი. ცენზორი ნ. კრილოვი“. 1844 წლის აპრილში წიგნი სარეალიზაციოდ მიიღო პეტერბურგელმა გამომცემელმა, წიგნების მაღაზიების მფლობელმა მატვეი ოლხინმა. 1844 წლის 26 მაისს ჟანდარმთა კორპუსის შტაბის უფროსმა ლეონტი ვასილის ძე დუბელტმა აცნობა სახალხო განათლების მინისტრ სერგეი უვაროვს: „ამ ნაშრომში ბევრი საეჭვო ადგილია, რომელიც არ უნდა მივიღეს მკითხველ საზოგადოებამდე“. იმავე დღეს პეტერბურგის სამხედრო გენერალ-გუბერნატორმა კაველინმა გასცა ბრძანება წიგნის გამყიდველისათვის ამ წიგნის ყველა ეგზემპლარის ჩამორთმევის შესახებ. პეტერბურგის ობერპოლიცემისტერის ცნობით, ოლხინისგან 906 ეგზემპლარი წაიღეს. წიგნის დარჩენილი ეგზემპლარები უკვე გაყიდული იყო პეტერბურგსა და მოსკოვში. წიგნის დაბეჭდვის ნებართვის გამო, იმპერატორ ნიკოლაი I-ის ბრძანებით, ცენზორი პროფ. კრილოვი უნდა გაეთავისუფლებინათ ცენზორის თანამდებობიდან და, მეტიც, სხვებისთვის სამაგალითოდ, როგორც მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორი და დეკანი, უნივერსიტეტში 8 დღით უნდა დაეპატიმრებინათ“ (Добровольский, 1962, გვ. 40-41).

ლიტერატურის ისტორიკოსი, ცენზორი, სანკტ-პეტერბურგის პროფესორი ალექსანდრ ვასილის ძე ნიკიტენკო 1844 წლის 22 ივნისს თავის დღიურში წერდა: „სამხედრო მინისტრმა (ა. ჩერნიშევი – დ.კ.) ჩაიკითხა წიგნი და შეწუხდა. მან მიუთითა წიგნზე დუბელტს და უთხრა: „ეს წიგნი მით უფრო მაგნეა, რადგან მასში ყველა სტრიქონი მართალია!“ (Никитенко, 1955, გვ. 282-283). გენერალ-ლეიტენანტ ვასილი აბრამის ძე დოკუდოვსკის მოგონებებიდან ირკვევა, რომ იმპერატორმა ნიკოლაი I-მა სამხედრო მინისტრთან საუბრისას აღმოფთვებულმა თქვა: „ჩვენ არაფერი ვიცით კავკასიაზე, ეს ქალბატონი კი ჩვენ თვალს გვიხელს“ (Докудовский, 1898, გვ. 90). ჟანდარმთა უფროსის, გრაფ ალექსეი ორლოვის სერგეი უვაროვისადმი 18 ივლისს მიწერილი წერილიდან ირკვევა: „მისმა

უდიდებულესობამ გასცა ბრძანება აღნიშნული წიგნის ავტორ ლაჩინოვაზე პოლიციის ზედამხედველობა დაწესდეს და ვინაიდან, მიღებული ინფორმაციით, მას კიდევ ბევრი ხელნაწერი აქვს მომზადებული დასაბეჭდად, განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს მის ნაწერებს“ (Титов, 1959, გვ. 134).

ე. ლაჩინოვამ, როგორც ჩანს, გააცნობიერა საფრთხეები და ა. ორლოვისადმი მიწერილი თავდაცვითი წერილით სცადა თავი დაეღწია ახალი სასჯელისგან: „ძვირფასო გრაფო! როდესაც პეტერბურგში ამა წლის მაისში ჩემი ბოლო ვიზიტისას შევიტყვე ჩემი თხზულების – სახელწოდებით, „ხრიკები კავკასიაში“ -აკრძალვის შესახებ, შორს ვიყავი იმ აზრისგან, რომ მისი უდიდებულესობის უსიამოვნება გამომეწვია. ...წარსულმა გამოცდილებამ დაამტკიცა, რომ სწორედ ლიტერატურამ განადიდა ეკატერინა II-ისა და ლუი XIV-ის მეფობა. ყველა მხრიდან მესმის, რომ თანამედროვე რუსული ლიტერატურა არ არსებობს. და აი, სწორედ ამან მაიძულა, გრაფო, ამელო კალამი სიამაყის გარეშე, მაგრამ პატრიოტიზმითა და ეროვნული სულისკვეთებით გამსჭვალულს“ (Титов, 1959, გვ. 134-135). მწერალი უარყოფდა წიგნის შექმნისას ვინმეს თანაავტორობას და მხოლოდ ორ გარდაცვლილ ადამიანს უთითებდა ვინაობის გარეშე, რომლებმაც გარკვეული დახმარება გაუწიეს.

რამ გამოიწვია ხელისუფლების ასეთი აღშფოთება? ამ მიზეზების გასარკვევად მოვიყვანთ რომანის მოკლე შინაარსს: ყუბანის ერთ-ერთ სოფელში ცხოვრობდა კაპიტანი ალექსანდრ პუსტოგოროდოვი, კაზაკთა ასეულის მეთაური. ახალგაზრდობაში თანაუგრძნობდა პოლიტიკურ შეთქმულებს (დეკაბრისტებს – დ.კ.), ამიტომ დააქვეითეს ჯარისკაცად და გადაასახლეს კავკასიაში. ის იმპერიის სამსახურში ჩადგა და ერთგულად ემსახურებოდა ქვეყნის ინტერესებს. მალე ყოფილი უფროსები, რომლებმაც იცოდნენ მისი დამსახურება და აფასებდნენ მის ღვაწლს, სხვა პირებმა შეცვალეს. ახალ ხელმძღვანელობას სხვა შეხედულებები და მოთხოვნები ჰქონდა, რომელთან შერიგებაც პუსტოგოროდოვს არ შეეძლო და არც სურდა. ხელმძღვანელობისათვის განკუთვნილ წარდგინებებში მუდამ სიმართლეს წერდა, ქვეშევრდომებისა და მოსახლეობის ინტერესებს იცავდა, რამაც დაუმორჩილებელი და ჭიუტი ადამიანის რეპუტაცია მოუტანა. ხელისუფლებამ მას ზურგი აქცია და სამსახურისთვის კაზაკთა სოფელში დატოვა. აქ მას სტუმრობს გადამდგარი კორნეტი, დედისგან გათამამებული ძმა ნიკოლაი, რომელიც მოწყვნილობისა და უსაქმურობის გამო სპარსეთში მიემგზავრება. სოფელში გატუტუცებული მოსკოველის ჩამოსვლა ავტორს საბაბს აძლევს ისაუბროს კავკასიის ხაზზე კაზაკთა სადარაჯო სამსახურის ორგანიზებაზე, დახატოს „განგაშის“ სურათი ჩერქეზი მტაცებლების მიერ დაცვის ხაზის გარღვევის გამო, მათი დევნა კაზაკების მიერ, რაზმის მოძრაობა ყუბანის იქით, ბრძოლა ან „გარიგება“ მთიელებთან და ა.შ. ავტორი მკითხველს აცნობს კაზაკებისა და ჩერქეზების ცხოვრების წესს, მათ ურთიერთობებს და განსხვავებულ შეხედულებებს მთაში ომის წარმოების ამოცანებისა და მეთოდების შესახებ. კაზაკთა სოფლიდან ძმები პუსტოგოროდოვები გაემგზავრნენ სტავროპოლში, სადაც თავმოყრილი იყო ჩრდილო კავკასიის რეგიონის სამხედრო და სამოქალაქო ადმინისტრაცია. ავტორი მკითხველს აცნობს კავკასიაში ჩამოსული ახალწვეულების, ე.წ. „ხოხბების“ ყველაზე ტიპურ წარმომადგენლებს. ისინი იკვეთებიან ძველ კავკასიელებთან, ინჟინრებთან, სასურსათო კომისიონერებთან და ყველა სხვა წოდების წარმომადგენლებთან, რომლებსაც ასე თუ ისე აქვთ კავშირი კავკასიის ხაზზე ჯარების სამეთაურო შტაბთან. ავტორი ასაუბრებს წინა თაობის ოფიცრებს, რომლებიც ქებით იხსენებენ ალექსეი ერმოლოვისა და ალექსეი ველიამინოვის დროებას. ყველანი თავს იყრიან სტავროპოლის ერთადერთ სასტუმროში, ქეიფობენ, თამაშობენ ბანქოს, საუბრობენ მოსალოდნელ ჯილდოებზე და ითვლიან ექსპედიციისას მივლინების სარგებელს. კავკასიაში, ქალაქ მინერალური წყლებში (Минеральные Воды) ძმები სტავროპოლიდან მშობლებთან შესახვედრად მიდიან. ავტორი ძალიან მცირე ადგილს უთმობს ამ ქალაქის ცხოვრების წესის აღწერას; საუბრობს ქალაქ ჰიატიგორსკის მეჯლისებსა და ქალაქ კისლოვოდსკში მოწყობილ პიკნიკებზე; ნათლად ხატავს მაღალი რანგის ჩინოვნიკის მისაღებს, სადაც ირკვევა ყველა პრობლემური საკითხი, რომელსაც ფაქტობრივად მისი შტაბის უფროსი და თანამემწეები არეგულირებენ. ძმები პუსტოგოროდოვები თბილისში ჩამოდიან, უფროსი – სამხედრო ოფიცრის სტატუსით, რომელიც თადარიგში გადის, ხოლო უმცროსი – როგორც მოგზაური და სპარსეთში მიემგზავრება.

რომანში გადმოცემული ამბები 1838-1842 წლებში ხდება. ამ დროს კავკასიის ცალკეული კორპუსის მეთაური იყო ევგენი ალექსანდრეს ძე გოლოვინი (1782-1858 წწ.). რომანის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეთმობა გენერალ გრიგორი ქრისტოფორის ძე ფონ ზასის ღვაწლს ამ ომში. სიუჟეტში, რა თქმა

უნდა, ის არასოდეს სახელდება. მაგრამ მეტსახელი „ეშმაკი“ და მისი წარმოშობისა და გარეგნობის აღწერა („უცხო დასავლეთის ქვეყნებიდან, თეთრთმიანი, გრძელი წითელი უღვაშებით“) ეჭვს არ ტოვებს, რომ ეს არის გრიგორი ფონ ზასი. რომანის პერსონაჟი გენერალი მეშიკებუ კი რუსეთის სამსახურში ჩამდგარი გენერალი პაველ ევსტაფის ძე კოცებუა.

ვინ იყვნენ ნაწარმოების მთავარი გმირები? რეალური ცხოვრებაში არსებული პირები თუ გამოგონილი პერსონაჟები? რომან-პამფლეტში ასახული მოვლენები და პიროვნებები არ იყო გამოგონილი, ისინი რეალური პიროვნებები იყვნენ. ე. ხამარ-დაბანოვს თხრობისას გამოყვანილი ჰყავს საკმაოდ რაოდენობის პერსონაჟები, როგორც მთის მაცხოვრებლები (ფშემაფი, ყულლე, დიდუ, აიშატი, მოხუცი მთიელი ქალი, ალი-კარსისი და სხვ.), ასევე სამოქალაქო და სამხედრო გარემოდან (ალექსანდრ პუსტოგოროდოვი, ნიკოლაშა, გრუშნიცკი, ნეოტაკი, პრასკოვია პეტროვნა, ნიკოლაი პეტროვიჩი, ზაბუდლიგინი, მაიორი ლევი, იანკელ-ფაშა, პრინცი გალიცკი, ფონ ალტერი და სხვ.). ე. ლაჩინოვა ნაწარმოებში ყოველთვის არ ცვლიდა მოქმედი პირების სახელებს. თითოეული ამ ადამიანის ბედი თავისებურად უნიკალური და ორიგინალურია. ავტორი შეუღამაზებლად გადმოსცემს თვითმხილველთა მიერ წარმოდგენილ საბრძოლო ეპიზოდებს, საშუალებას იძლევა პირდაპირ იგრძნოს მკითხველმა ომის საშინელება, რომელიც აცამტვერებს ადამიანს, ანადგურებს მასში ყოველივე ჰუმანურს.

ე. ლაჩინოვა ძველი წესრიგის მომხრეა, როდესაც არ არსებობდა უზარმაზარი, ყოვლისმომცველი შტაბები. ალექსეი ერმოლოვის დროის გახსენებისას, მწერალი მთავარი გმირის, კაპიტან ალექსანდრ პუსტოგოროდოვის, პირით ამბობს, რომ „ახლა მსახურება რთულია, რადგან ვერ გაარკვევთ, ვინ არის უფროსი და ვინ – დაქვემდებარებული: ბრძანებებს ყველა გასცემს. ლაშქრობისას ორი ბატალიონია, რაზმის მეთაური თავად ნიშნავს შტაბის უფროსს, ის კი, თავის მხრივ, ნიშნავს მორიგე შტაბის ოფიცერს, რომელიც თავისთვის კრებს ადიუტანტებს, მწერლად იღებენ, ვისაც მოისურვებენ და ასე თავისთავად ჩნდება მთელი იმპროვიზებული შტაბი“ (Хамар-Дабанов, 1986, გვ. 273).

რომანში საკმაოდ საინტერესო საკითხებზეა გამახვილებული ყურადღება, კერძოდ, მეეტლისა და მგზავრის დიალოგით მკითხველს წარმოდგენა ექმნება კავკასიის ხაზის გზის გასწვრივ საგუშაგოების სისტემაზე; საუბარია კაზაკი ოფიცრის თვითნებობის შესახებ – ჯარისკაცების ხელმძღვანელობის დაუკითხავად გათავისუფლების თაობაზე. ავტორი მკითხველს მექრთამეობის ფაქტზეც უყვება – ჯარისკაცების გაშვება თანხის სანაცვლოდ; ასევე, ზოგადად დახასიათებულია კაზაკთა რაზმი. ავტორი საუბრობს კავკასიის ხელისუფლების ბიუროკრატიული აპარატის შესახებ, ასევე, სამხედრო ბიუროკრატიის გადაჭარბებული ზრდის საშიშროებაზე; განმარტავს მიურიდიზმს, აღწერს ჩერქეზების წინააღმდეგ ბრძოლის ეპიზოდებს. აღნიშნავს, რომ მთიელებისთვის საცხოვრებლის შეცვლა უბედურების ტოლფასია. დაწვრილებით საუბრობს კავკასიის ხაზის უფროსის წარდგინების შინაარსზე, რომლითაც ალექსანდრ პუსტოგოროდოვს საყვედური უნდა გამოეცხადოს ჩრდილო კავკასიელების მოჭრილი თავების არმიტანის გამო და დამახინჯებულადაა გადმოცემული ბრძოლის ისტორია. მოყვანილია ამა თუ იმ პერსონაჟის მოსაზრებები სხვადასხვა საკითხზე. მაგალითად, ნიკოლაშას შეფასება კავკასიური ხაზის მომსახურე ოფიცრობისა და კაზაკების შესახებ, ექიმის აზრი კავკასიაზე, ყაჩაღ ალი-კარსისის დადებითი დახასიათება ალექსანდრეს მიერ, ყაჩაღის მიერ გარუსებული ჩერქეზის, პშემაფის, შეფასება, ალი-კარსისის მიერ რუსების დახასიათება, პშემაფის და მისი რჩეულის, ყულლეს, საუბარი რუსების შესახებ. სიძულვილით აღსავსეა უსაქმური პატარა ძმის, ნიკოლაის, ნათქვამი ჩერქეზების შესახებ: „ჩემი ნება რომ იყოს, კარტეჩით გავანადგურებდი ყველა ჩერქეზს, ხოლო ვინც ცოცხალი ჩამივარდება ხელში, დაუნდობლად ჩამოვახრჩობდი“ (Хамар-Дабанов, 1986, გვ. 229). რუსეთის სამსახურში ჩამდგარი ჩერქეზი ახალგაზრდა კაცი, პშემაფი, ნიკოლაშას ურჩევს, რომ ასეთ დაუფიქრებელი საუბრის ნაცვლად, რომელიც რუსეთიდან ჩამოსულ ბევრ ოფიცერს ახასიათებს, უმჯობესია ამ მხარეში მიწათმოქმედება, მრეწველობა, ვაჭრობა განავითარონ და ჩერქეზების ნდობა მოიპოვონ (Хамар-Дабанов, 1986, გვ. 230).

რუსულ საზოგადოებაში, კავკასიურ ომზე გავრცელებული ინფორმაციების მიუხედავად, რჩებოდა პასუხგაუცემელი კითხვები: რისთვის იბრძოდა რუსეთის ჯარი, რა ამოძრავებდათ კავკასიელთა წინააღმდეგ ომში? რატომ გრძელდებოდა ომი უსასრულოდ თუ რუსები ყოველ ჯერზე წარმატებულები

იყვნენ და ზოგიერთ კავკასიელ ხალხს იმორჩილებდნენ კიდეც? როგორ იცნებდა მთიელ მებრძოლთა შემადგენლობა თუ ისინი ასობით იღუპებოდნენ ყოველ შეტაკებაში? წიგნი ნათელს ჰფენდა ამ საიდუმლოებებს, იმას, რომ კავკასიაში არ არსებობდა ხელისუფლების მოქმედების ერთიანობა. თითოეულ უფროსს თავისი პოლიტიკა ჰქონდა და საკუთარ ომს აწარმოებდა. რომანში ასახული სიმართლე არასასურველი იყო სამხედრო ხელმძღვანელობისთვის, რომელთაც ნაწარმოების პერსონაჟებში საკუთარი თავი ამოიცნეს.

დასკვნები

ე. ხამარ-დაბანოვის ფსევდონიმს ამოფარებულმა ეკატერინა ლაჩინოვამ ჭეშმარიტად გამბედავი და შეიძლება ითქვას, გმირული საქციელი ჩაიდინა – გამოაქვეყნა რომანი კავკასიის ომის შესახებ და არა მხოლოდ რუს მკითხველებს, არამედ ევროპელებსაც დაანახვა ამ ომის ყველა უსიამოვნო მხარე: სისასტიკე, ბიუროკრატიული სისულელე, ძარცვა, ძალადობა, რუსი ოფიცრებისა და ჩინოვნიკების სიმხდალე. ე. ლაჩინოვას ნაწარმოები – გაბედული აზრით სავსე რომანი-პამფლეტი – გამოწვევა იყო მეფისა და მისი გარემოცვისთვის. ავტორი ხატავს ვულგარული, საზიზღარი, ეგოისტური, თვალთმაქცობის დაუნდობელ სურათს. „აქ იშვიათად შეხვდები ადამიანს ადამიანებს შორის!“ – დასკვნის მწერალი. რომანში ასახული ისტორიებით, ფაქტობრივად, გამოვლინდა საიმპერატორო ადმინისტრაციის არაკომპეტენტურობა, თანამდებობის პირთა თვითნებობა და კორუფცია, გენერლებისა და ოფიცრების მედიდურობა.

რომანს აქვს ისტორიული მნიშვნელობა, ვინაიდან ავტორმა ლიტერატურულ ნაწარმოებში სიმართლე თქვა კავკასიის ომზე, რომლის დეტალებს საგულდაგულოდ მაღავენდნენ რუსი მაღალჩინოსნები, მათ მიერ შედგენილ ოფიციალურ დოკუმენტებში ხშირად გაყალბებული ფაქტები იკითხება. წიგნში ყოველგვარი შელამაზების გარეშეა წარმოდგენილი რუსეთის იმპერიის ჭეშმარიტი სახე. აღსანიშნავია, რომ შეფასებისას მწერალმა არ დაინდო ჩერქეზებიც, რომელთა წინააღმდეგაც იბრძოდა რუსული არმია. რომანის ავტორი გმობს ასეთ უაზრო ომს.

გამოყენებული ლიტერატურა

Газета «Кавказ». (1901). №13, №14.

Голикова, Л. П., Шаройко, М. В. (2016). Кавказские события в художественно-публицистическом творчестве русских писателей XIX в. *Наследие веков. № 2*.

Добровольский, Л. М. (1962). *Запрещенная книга в России 1825-1904. Архивно-библиографические разыскания*. Издательствосесоюзной книжной палаты. Москва.

Докудовский, В. А. (1898). *Мои воспоминания*. Рязань.

Клычников, Ю. Ю. (2020). Русско-северокавказские отношения сквозь призму российскости. Особенности исторического партнёрства. *Диалог со временем. Вып. 70*.

Малахова, В. Г. (2024). *Городишко*. Комментарий к повести М. Ю. Лермонтова «Тамань». Издание второе. Санкт-Петербург: Найди лесоруба.

Никитенко, А. В. (1955). *Дневник в трех томах*. Т. 1 (1826-1857). Государственное издательство художественной литературы. Ленинград.

Отечественные записки. N 6. (1844). Отд. VI. Библиографическая хроника.

Русские писатели 11-20 вв. (1994). Биографический словарь. 1800-1917. Т. 3. Москва.

Титов, А. (1959). Александр Бестужев – герой забытого романа. *Русская литература, историко-литературный журнал, № 3*, Ленинград.

- Урушадзе, А. (2018). *Кавказская война*. Семь истории. Новое литературное обозрение.
- Хамар-Дабанов, Е. (2021). *Москвичи и черкесы*. Издательство М. и В. Котляровых.
- Хамар-Дабанов, Е. (1844). *Прodelки на Кавказе*. Ч. 1-2. СПб. в тип. К Жернакова.
- Хамар-Дабанов, Е. (1986). *Прodelки на Кавказе*. Роман. Ставрополь: Кн.изд-во.
- Хорошилова, О. (2022). *Джентльмен Джек в России*. Невероятное путешествие Анны Листер. Москва: Манн, Иванов и Фербер.
- Хорошилова, О. (2022). *Русская феминистка на Кавказской войне, или О проделках, мужских штанах и литературном творчестве Екатерины Лачиновой, светской львицы*. <https://knife.media/lachinova/> (08.12.2024).
- Хурумова, Р.Ю. (2020). О книге Е. Хамар-Добанова «Прodelки на Кавказе». *Псалъ № 16 (19) – № 17 (20)*. Сборник статей. Изд-во АГУ.
- Moskowiter und Tscherkessen. (1846). *Skizzenbuch aus dem Russischen des Hamar Dabanow*. Erster Theil. Leipzig. Verlag von J.J. Weber. 238 S. https://books.google.ge/books?id=7fcWAAAAAYAAJ&printsec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0№v=onepage&q&f=false (08.12.2024).

რუსული მიგრაცია საქართველოში – პროექტი „ახალი ნოვოროსია“ საკითხისათვის

ხათუნა ჩაფიჩაძე

სოციალური მეცნიერებების დოქტორი

ასოცირებული პროფესორი

საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტი

ORCID: 0000-0002-3556-0927

აბსტრაქტი

სტატია სხვადასხვა, შესაბამისი თვისებრივი და რაოდენობრივი კვლევის მეთოდების გამოყენებით იკვლევს რუსეთ-უკრაინის ომის პირობებში საქართველოში გაზრდილი რუსული მიგრაციისა და ფაქტობრივად, ერთგვარი რუსიფიკაციის აქტუალურ ტენდენციებს – პროექტი „ახალი ნოვოროსია“-ს კონტექსტში.

ნაშრომში განმარტებულია – ისტორიული „ნოვოროსიას“, ე.წ. ახალი რუსეთისა და „რუსული სამყაროს“ ფართო იმპერიალისტური კონცეფცია; გააზრებულია ახალი პროექტის არსი და მისი პერსპექტივები დინამიკური მიკრო და მაკრო გეოპოლიტიკური თუ გეოეკონომიკური ფაქტორების ჭრილში, სხვა გარემოებებთან ერთად.

სტატია ეყრდნობა, საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის (საქსტატი) სტატისტიკურ მონაცემებს, ასევე – სხვადასხვა ანალიტიკური ცენტრისა და ორგანიზაციის, მაგალითად, ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტის (IDFI), „საერთაშორისო გამჭვირვალობა-საქართველოს“ და სხვათა ანგარიშებსა და კვლევებს.

მიუხედავად იმისა, რომ პრობლემის კომპლექსური ანალიზისას, შეიძლება რთული იყოს იმის მტკიცება, რომ საქართველოში შესამჩნევი რუსიფიკაციის მცდელობა წინასწარ იყო დაგეგმილი რუსეთის ხელმძღვანელობის მიერ ან სხვა ფაქტორებს უკავშირდება, – ათასობით და ასობით ათასი რუსი ემიგრანტის – მცირე სამხრეთ კავკასიურ სახელმწიფოში შემოღობვა, – ნებისმიერ შემთხვევაში შეიცავს სხვადასხვა ტიპის საფრთხეს საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: რუსული მიგრაცია საქართველოში, საქართველო, რუსეთი, პროექტი „ახალი ნოვოროსია“, რუსიფიკაცია

RUSSIAN MIGRATION TO GEORGIA — ON THE ISSUE OF THE “NEW NOVOROSSIYA” PROJECT

Khatuna Chapichadze

Ph.D. in Social Sciences

Associate Professor

Georgian Technical University

ORCID: 0000-0002-3556-0927

Abstract

In the context of the project “New Novorossiya”, the article examines the current trends of increased Russian migration to Georgia and, in fact, a sort of Russification using a variety of relevant qualitative and quantitative research methods.

The paper explains the concepts of historical “Novorossiya”, the so-called New Russia, and the one for the broader imperialist “Russian World”. The essence of the new project and its prospects are analysed in the context of dynamic micro- and macro-geopolitical or geoeconomic factors, along with other circumstances.

In addition to reports and research from various analytical centers and organizations, including the Institute for the Development of Freedom of Information (IDFI), Transparency International-Georgia, and others, the article is based on hard-to-find statistical data, such as that of the National Statistics Service of Georgia (Geostat)..

Although, it may be challenging to demonstrate that the apparent Russification effort in Georgia was premeditated by the Russian leadership or is related to other factors, the influx of thousands and hundreds of thousands of Russian emigrants into the small South Caucasian state in any case poses a different kind of threat to Georgia’s national security.

Keywords: Russian migration to Georgia, Georgia, Russia, The New Novorossiya Project, Russification

შესავალი

პრობლემის არსი

სტატია შეეხება საქართველოში ბოლოდროინდელი რუსული მიგრაციისა და ფაქტობრივად, ერთგვარი რუსიფიკაციის აქტუალური ტენდენციების გააზრებას, რომლებიც მომდინარეობს და/ან გაძლიერდა რუსეთ-უკრაინის ომის პირობებში, რაც ნებისმიერ შემთხვევაში შესაძლოა წარმოადგენდეს სხვადასხვა ტიპის საფრთხეს საქართველოს ეროვნული უსაფრთხოებისთვის.

ნიშანდობლივია, რომ ზემოაღნიშნულ მიგრაციულ პროცესებს და თანმხლებ რუსიფიკაციის პოლიტიკას თუ, როგორც მინიმუმ, ამგვარი ტიპის მცდელობებს, უპირველეს ყოვლისა, რუსეთის უშუალო სამეზობლოში აქვს ადგილი; სწორედ იმ სამეზობლოში, რომლის მნიშვნელოვანი ნაწილი, მათ შორის საქართველოც, საუკუნეების მანძილზე, – რუსული იმპერიალიზმის გავლენის ისტორიულ არეალს წარმოადგენდა და ახლაც, – რუსული ოკუპაციის უშუალო მსხვერპლია.

საკვლევი კითხვები:

- რას გულისხმობს ისტორიული „ნოვოროსია“, ახალი პროექტი და როგორ უკავშირდება ის რუსეთის თანამედროვე იმპერიალისტურ გეგმებს?
- როგორია რუსეთ-უკრაინის ომის პირობებში საქართველოში მომძლავრებული რუსული მიგრაციის მასშტაბები და ტენდენციები?
- როგორ აფასებენ სხვადასხვა ანალიტიკური ცენტრები, მაგალითად, ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი (IDFI) და „საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“ – რუსეთის მიგრაციის გავლენას ქვეყანაში?
- როგორ აისახება რუსული მიგრაცია საქართველოს გეოპოლიტიკურ და გეოეკონომიკურ მდგომარეობაზე?
- რა საფრთხეებს ქმნის საქართველოში რუსი მიგრანტების მასობრივი შემოდინება ეროვნული უსაფრთხოების კუთხით?

სტატიის მიზნები

სტატიის მიზანია – რუსეთიდან ვლადიმერ პუტინის ავტორიტარული და ექსპანსიონისტური მმართველობის შედეგად საქართველოში გაზრდილი ემიგრაციის ჯერ კიდევ საკმაოდ სტაბილური პროცესის გაანალიზება, რაც გამწვავებულია და ატარებს დროდადრო კიდევ უფრო ინტენსიურ ხასიათს – ევროპაში მიმდინარე, მეორე მსოფლიო ომის შემდგომი, უპრეცედენტო მასშტაბის კონფლიქტიდან გამომდინარე. ზემოაღნიშნული განხილულია – პროექტი „ახალი ნოვოროსია“-ს კონტექსტში.

ნაშრომში, პირველყოვლისა, განვმარტავთ, თუ რას გულისხმობს – ისტორიული „ნოვოროსია“, ე.წ. ახალი რუსეთი და „რუსული სამყაროს“ უფრო ფართო იმპერიალისტური კონცეფცია. ვცდილობთ გავარკვიოთ ახალი პროექტის რაობა და მისი პერსპექტივები ცვალებადი მიკრო და მაკრო გეოპოლიტიკური თუ გეოეკონომიკური ფაქტორების გათვალისწინებით, სხვა გარემოებებთან ერთად.

ჰიპოთეზა

მიუხედავად იმისა, რომ პრობლემის მრავალგანზომილებიანი გააზრების პროცესში შეიძლება უკიდურესად რთული იყოს იმის მტკიცება, თუ საქართველოში თვალსაჩინო რუსიფიკაციის ტენდენციები რამდენად შესაძლოა – რუსეთის ხელისუფლების მიერ წინასწარ დაგეგმილ გარკვეულ სტრატეგიულ ჩანაფიქრებთან ან სხვა, უფრო მეტად ობიექტურ ფაქტორებთან იყოს დაკავშირებული, მაგრამ – დიდი რაოდენობით, კერძოდ, ათასობით და ასობით ათასი რუსი ემიგრანტის საგულისხმო რელოკაციის პროცესი, ბუნებრივად, ნებისმიერ შემთხვევაში უნდა წარმოადგენდეს სხვადასხვა ტიპის საფრთხეს სამხრეთ კავკასიის პატარა სახელმწიფოს ეროვნული უსაფრთხოებისთვის.

ნაშრომის მნიშვნელობა

სტატია მნიშვნელოვანი უნდა იყოს საქართველოს საგარეო თუ საშინაო საფრთხეების ანალიზისა და პრევენციისათვის პრობლემის აქტუალიზაციისა და სათანადო აკადემიური შესწავლა-გააზრების საფუძველზე.

საკითხის შესწავლისა და კვლევის ისტორია

თავად საკითხის სიახლიდან და მისი აქტუალიზაციიდან გამომდინარე, მოცემული ნაშრომი პრაქტიკულად ერთ-ერთი პირველი მცდელობაა სათანადო მეცნიერული კვლევისა და ანალიზისათვის. სტატია დასმულ პრობლემას ახლებურად გაიაზრებს და ამკვიდრებს ახალ ტერმინოლოგიურ განსაზღვრებებსაც.

მეთოდები

კვლევის განხორციელებისას, გამოყენებულია სხვადასხვა, შესაბამისი თვისებრივი და რაოდენობრივი კვლევის მეთოდები; მაგალითად, საკითხის გარშემო და თემატიკიდან გამომდინარე, გამოყენებულია – არსებული მონაცემების ანალიზი, კონტენტ-ანალიზი, კრიტიკული წყაროს ანალიზი და შედარებითი მეთოდი, კერძოდ, ისტორიულ „ნოვოროსიასა“ და ახალ პროექტს შორის აშკარა პარალელების გამოკვეთის კუთხით.

თეორიული ჩარჩო

კვლევის ძირითად კონცეპტუალურ ჩარჩოს წარმოადგენს – ბრუბეიკერის „ტრიადული კავშირის“ მოდელი (Brubaker's "triadic nexus" model), რომელიც ჩამოაყალიბა როჯერს ბრუბეიკერმა (Rogers Brubaker) 1996 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში: „ეროვნება და ეროვნული საკითხი ახალ ევროპაში“ (Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe).

აღნიშნული მოდელი, რომელიც გამოიყენება ნაციონალისტური კონფლიქტებისა და პოლიტიკის გასაანალიზებლად მრავალეთნიკურ სახელმწიფოებში, განსაკუთრებით კი, პოსტსოციალისტურ და პოსტკომუნისტურ ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპაში, გულისხმობს სამკუთხა ურთიერთობას შემდეგ სამ სუბიექტს შორის:

1. ეროვნული უმცირესობა (National Minority) – ეთნიკური ჯგუფი, რომელიც ცხოვრობს სახელმწიფოში, სადაც ის არ წარმოადგენს უმრავლესობას და თავს კულტურულად ან ეთნიკურად განსხვავებულად გრძნობს დომინანტური ჯგუფისგან.
2. მასპინძელი სახელმწიფო (ან ნაციონალიზებული სახელმწიფო) (Host-State (or Nationalizing State)) – ქვეყანა, რომელშიც ეროვნული უმცირესობა ცხოვრობს. ის ხშირად ცდილობს გააძლიეროს ეროვნული იდენტობა, რომელიც ორიენტირებულია მოსახლეობის უმრავლესობაზე.
3. გარე ეროვნული სამშობლო (External National Homeland) – სხვა სახელმწიფო (ხშირად მეზობელი ან ისტორიულად დაკავშირებული), რომელიც თავს ეროვნული უმცირესობის „სამშობლოდ“ განიხილავს და შესაძლოა მისი ინტერესების ადვოკატირება განახორციელოს (Brubaker, 1996).

საქართველოში თანამედროვე რუსული ემიგრაციის თავისებურებების გათვალისწინებით, ჩვენთვის საინტერესო გახლავთ ბრუბეიკერის „ტრიადული კავშირის“ მოდელის გარკვეული ვარიაცია, რომელსაც ჯერ კიდევ ჩამოყალიბების პროცესში და არაერთგვაროვანი განვითარების პოტენციალის ფარგლებში, წარმოვიდგენთ შემდეგ სამ სუბიექტს შორის სამკუთხა ურთიერთობის სახით:

1. რუსი ემიგრანტები – ჯგუფი საკუთარ თავს განიხილავს განსხვავებული ეთნიკური იდენტობის მქონედ საქართველოში (სრული მოქალაქეობის გარეშეც კი, იმ პირობებში, როცა საქართველოში შემოსული ეთნიკური რუსები ქმნიან შეკრულ ჯგუფს აღქმული ან კონსტრუირებული იდენტობით, როგორც ეროვნული უმცირესობა, ისინი შესაძლებელია განვიხილოთ ბრუბეიკერის სქემის ფარგლებში.)

2. საქართველო (მასპინძელი სახელმწიფო) შესაძლოა მოიაზრებდეს გარკვეული ნაციონალიზაციის პროექტს (ქართული სამოქალაქო საზოგადოებისა და პოლიტიკური ისტებლიშმენტის ნაწილი მაინც, იაზრებს რა ქართული ენის, იდენტობისა და კულტურული ნორმების პრიორიტეტულობას საქართველოს სახელმწიფოებრივი მშენებლობა-განვითარების საქმეში, ისევე, როგორც ათვისებობიერებს გიგანტი ჩრდილოელი მეზობლის – რუსეთის მხრიდან ტრადიციულად მომავალ საფრთხეებს – მისი შევიწროებიდან, ქვეყნის სუვერენიტეტისა და ტერიტორიული მთლიანობის ხელყოფიდან და განგრძობადი ოკუპაციის მოცემულობიდან გამომდინარე, განსაკუთრებული მგრძნობელობით აღიქვამს უკონტროლო რუსულ მიგრაციას საქართველოში. შესაბამისად, პოტენციურად, საქართველო შესაძლოა მოქმედებდეს ან ამოქმედდეს, როგორც ნაციონალიზებული სახელმწიფო – ბრუბეიკერის თეორიის მიხედვით).
3. რუსეთს დეკლარირებული აქვს საზღვარგარეთ მყოფი რუსების მიმართ დაცვის აქტიური ინტერესები (რუსეთს გააჩნია გამოკვეთილი პოლიტიკა განსაკუთრებით, – პოსტსაბჭოთა სივრცეში მაცხოვრებელი ეთნიკური რუსებისა და რუსულენოვანი მოქალაქეების „მფარველობის“ კუთხით. მაშინაც კი, თუ აღნიშნულ ადამიანებს არ აქვთ მასპინძელი სახელმწიფოს მოქალაქეობა, რუსეთმა შესაძლოა მაინც გამოიყენოს მისი, როგორც გარე სამშობლოს სტატუსი, რიტორიკულად თუ პოლიტიკურად ჩარევისთვის).

ისტორიული „ნოვოროსია“

სიტყვა „ნოვოროსია“, რაც „ახალ რუსეთს“ ნიშნავს, ისტორიულად გამოიყენებოდა (Левченко, 1874, ст. 188) შავი ზღვისა და ყირიმის ჩრდილოეთით მომცველი კონკრეტული არეალის, მოგვიანებით კი, – უკრაინის სამხრეთი ტერიტორიისადმი, რომელიც თავდაპირველად შეიქმნა, როგორც ნოვოროსიის გუბერნია ან პროვინცია 1764 წელს, რუსეთის იმპერიის მიერ ყირიმის სახანოსა და მისი მიწების დაპყრობის შემდეგ (Senkus, 1993, vol. 3). მისი არსებობა 1917 წლის შემდეგ შეწყდა, როდესაც მთელი აღნიშნული ტერიტორია გაერთიანდა უკრაინის სახალხო რესპუბლიკაში (უკრაინის სსრ-ის წინამორბედი).

ძველი რუსული პროექტის გაცოცხლების უფრო თანამედროვე მცდელობები უკავშირდება ჯერ კიდევ 2014-დან – 2015 წლამდე პერიოდს და თუმცა ხანმოკლე, მაგრამ თავდაპირველად, – კონფედერაციის ფორმირებას – აღმოსავლეთ უკრაინაში, – პრორუსი სეპარატისტების მიერ კონტროლირებად, თვითგამოცხადებულ „დონეცკის სახალხო რესპუბლიკასა“ და „ლუჰანსკის სახალხო რესპუბლიკას შორის“, რომლებიც მოგვიანებით გარდაიქმნა კონფედერაციული მოწყობის „სახალხო რესპუბლიკების კავშირად“ (УНИАН, 2014).

ე.წ ახალი რუსეთის დაარსების საერთო იდეა და კონცეფცია, ისევე, როგორც „რუსული სამყაროს“ («Русский мир» (Никитин, 2015, №5)) იმპერიალისტური ცნების გაფართოება სხვაგან, ანუ, ცხადია, რუსეთის საზღვრებს მიღმა, როგორც ჩანს, აქტუალურია უფრო ფართო შესწავლისათვის, განსაკუთრებით, ევროპაში მიმდინარე – რუსეთ-უკრაინის ომის ფონზე.

ნიშანდობლივია და შემთხვევითი არ უნდა იყოს ამავდროულად, რომ უკრაინაზე სრულმასშტაბიანი შეტევა რუსეთის მხრიდან თავიდანვე – 2014 წლის თებერვლიდან, ყირიმის ანექსიის დროს, სწორედ ე.წ. ნოვოროსიისკენ იყო მიმართული.

ახალი პროექტი

„ნოვოროსიის“, როგორც არა რომელიმე კონკრეტული გეოგრაფიული დეფინიციის, არამედ თვისებრივი მოვლენის შემოფარგვლა მხოლოდ ისტორიული კონტექსტით არაა რელევანტური; რუსეთის ფარგლებს გარეთ რუსული გავლენის გავრცელების იდეოლოგიაზე დაყრდნობით, „ნოვოროსიის“ კონცეფცია შესაძლებელია შეესაბამებოდეს ასევე სხვა გეოგრაფიულ თუ პოლიტიკურ ერთეულებსაც, სადაც რუსიფიკაციის მკაფიო პროცესები შეინიშნება. აღნიშნული შეიძლება ხორციელდებოდეს

როგორც რუსეთის ოფიციალური ხელმძღვანელობის უშუალო მეთაურობით – გეგმაზომიერი სტრატეგიის ფარგლებში ან მისი პოლიტიკის შედეგად, ასევე სხვა რუსი აქტორების, თუნდაც ზოგადად აღიარებული ან თვითგამოცხადებული ოპოზიციური ჯგუფების ან სხვადასხვა პოლიტიკური, ეკონომიკური თუ სხვა ემიგრანტების მიერ, რომლებიც მასიურად გაედინებიან სამშობლოდან, სახლდებიან რა თუნდაც საქართველოს მსგავს ქვეყნებში, რომლებიც მათი სახელმწიფოს მიერვე ოფიციალურადაა ოკუპირებული, მათი პირადი გამართლებითა და მხარდაჭერით თუ მის გარეშე.

გადასაადგილებლად და დასასახლებლად რუსი ემიგრანტების სამიზნე ქვეყნები, კონკრეტულად კი, პატარა სახელმწიფოები შესაძლოა ლოგიკურად უფრო მეტად დაზარალებულნი იყოს რუსი ახალჩამოსულების გადაჭარბებული რაოდენობის გამო, რადგან მსგავს ქვეყნებში მასიურ ემიგრაციას პოტენციურად შეუძლია შეცვალოს, უპირველეს ყოვლისა, დემოგრაფიული ბალანსი დანიშნულების ადგილებში, სადაც ახალი ნაკადის მნიშვნელოვანი ნაწილი აპირებს რიგით ტურისტებზე დიდხანს დარჩენას, დისტანციურად მუშაობას ან საკუთარი კომპანიებისა და ბიზნესების შექმნას, ადგილობრივი ქონებისა და მიწების შეძენას. აღსანიშნავია, რომ რუსეთიდან სამხრეთ კავკასიის ღერძულ სახელმწიფოში შემოსული ტურისტების მიმართ მშვიდობიანი ჟესტის დემონსტრირების მიზნით, საქართველომ 2012 წლიდან უვიზო რეჟიმი გამოაცხადა რუსეთის მოქალაქეებისთვის, ხოლო რუსეთი პარალელურად ინარჩუნებდა სავიზო რეჟიმს საქართველოს მოქალაქეებისთვის წლების განმავლობაში. თავდაპირველად, რუსეთის მოქალაქეებს საქართველოში უვიზოდ შემოსვლისა და 90 დღით დარჩენის უფლება ჰქონდათ. თუმცა, შემდეგში ეს ვადა 1 წლამდე გაიზარდა. (კუნჭულია, 2023b) 2023 წლის მაისიდან, რუსეთის პრეზიდენტის, ვლადიმერ პუტინის განკარგულებით (kremlin.ru, 2023), საქართველოს მოქალაქეებს უვიზოდ მიეცათ რუსეთში შესვლის უფლება – თავდაპირველად, თუ მათ მიზანს არ წარმოადგენდა დანიშნულების ქვეყანაში მუშაობა ან 90 დღეზე მეტხანს დარჩენა, რაც მოგვიანებით კიდევ უფრო გამარტივდა. (რადიო თავისუფლება, RFE/RL, 2024) პრეზიდენტის კიდევ ერთი ბრძანებულებით, მოხსნილია რუსეთის ავიახაზების პირდაპირი ფრენების აკრძალვა საქართველოში. რუსეთმა ცალმხრივად დააწესა აღნიშნული აკრძალვა ჯერ კიდევ 2019 წელს, საქართველოში – კრემლის საჩინააღმდეგო საპროტესტო ტალღის აგორების შემდეგ. (კუნჭულია, 2023a) ქართულმა სამოქალაქო საზოგადოებამ რუსეთის ბოლო გადაწყვეტილებები მიიღო, როგორც კიდევ უფრო შემამფოთლებელი და პროვოკაციული. აღნიშნული რეაქციით, რასაც თან ახლდა კიდევ უფრო მზარდი და ინტენსიური მასიური საპროტესტო აქციები საქართველოში (რადიო თავისუფლება, RFE/RL, 2023), განსაკუთრებით, უკრაინაში სრულმასშტაბიანი ომის დაწყების შემდეგ, როგორც საყოველთაოდ ცნობილია, ქართულმა საზოგადოებამ გააკრიტიკა რუსეთის ქმედებები და საქართველოს ხელისუფლებისგან პრინციპულად მოითხოვა „სწორი ნაბიჯების“ გადადგმა.

რთული სტატისტიკა და კვლევები

საკითხის შესწავლისას, მნიშვნელოვანია იმის ხაზგასმა, რომ მიუხედავად ერთი შეხედვით, არაერთი და არაერთგვაროვანი ოფიციალური წყაროების არსებობისა, მარტივ ამოცანას არ წარმოადგენს რეალური და თანმიმდევრული სტატისტიკური მონაცემების მოპოვება – რუსეთ-უკრაინის ომის ფონზე უდავოდ განსაკუთრებულად გაზრდილი რუსი ემიგრანტების საქართველოში ძირითადად ორ მსხვილ ტალღად შემოდიან (პირველად, რუსეთ-უკრაინის სრულმასშტაბიანი ომის დაწყების შემდეგ – 2022 წლის თებერვლის ბოლოდან (კვაჭაძე, 2024) და მეორედ, 2022 წლის სექტემბრიდან (ჯემნიუსი, 2022) – რუსეთში ნაწილობრივი მობილიზაციის გამოცხადების შემდეგ), გრძელვადიან პერსპექტივაში ანუ საცხოვრებლად დარჩენის, საქმიანობის, უძრავ-მოძრავი ქონების ფლობის, შეძენისა თუ განკარგვის, ან ქვეყნიდან გასვლის დინამიკასთან დაკავშირებით.

საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მიერ მოწოდებული საჯარო ინფორმაციის (საქსტატი, ა) მიხედვით, რომელიც ეყრდნობა შინაგან საქმეთა სამინისტროს სასაზღვრო პოლიციის მონაცემებს, 2012-2023 წლებში, მხოლოდ ერთხელ, კერძოდ კი, 2012 წელს უსწრებდა უცხო ქვეყნების მოქალაქეებს შორის, სომხეთის მოქალაქეთა რაოდენობა – რუსეთის ფედერაციის მოქალაქეთა რიცხვს იმგვარ კატეგორიაში, როგორიცაა – იმიგრანტები და ემიგრანტები. როგორც

წესი, იმიგრანტთა რაოდენობა მნიშვნელოვნად, რამდენჯერმე აღემატებოდა – ემიგრანტების რიცხვს – ძირითადად საქართველოს მოქალაქეების საპირისპირო დინამიკის გარდა, იშვიათი გამონაკლისების გათვალისწინებით, როგორც იყო მაგალითად, 2020 წელს – პანდემიის პირობებში, როდესაც რუსი ემიგრანტების რიცხვმა, მართალია, მცირედით, მაგრამ მაინც გაუსწრო რუსი იმიგრანტების რაოდენობას. ფაქტობრივად უნიკალური და სრულიად განსხვავებული იყო საქართველოს მოქალაქეების მაჩვენებლები სწორედ – „კოვიდ-19“-ის დროს, როდესაც 2020 წელს, ქართველი ემიგრანტების რიცხვმა მკვეთრად იკლო, ქვეყანაში შემოსულ საქართველოს მოქალაქეთა უფრო მეტ რაოდენობასთან შედარებით. რუსეთის ფედერაციიდან საქართველოში შემომსვლელთა რიცხვი გაცილებით გაიზარდა რუსეთ-უკრაინის ომის დაწყების შედეგად, – 2022 წლიდან; კერძოდ, 2022 წელს, რუსი ვიზიტორების რაოდენობამ შეადგინა – 62 304 მაშინ, როცა ქვეყნიდან გამსვლელთა რიცხვი გახლდათ – 5 935. რაც შეეხება უკანასკნელი ხელმისაწვდომი წლის – 2023-ის მონაცემებს, რუსეთის ფედერაციიდან საქართველოში შემოვიდა – 52 627, ხოლო გავიდა – 35 344 ადამიანი.

ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტის (IDFI) მიერ 2024 წელს ჩატარებული კვლევის ფარგლებში, – სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მეშვეობით მოწოდებული ინფორმაციის (ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი (IDFI), 2024) მიხედვით, 2024 წლის 1 ივნისის მდგომარეობით, საქართველოში რუსეთის მოქალაქეების მფლობელობაშია 37 400-მდე კომპანია (მათ შორის, 494 – საქართველო-რუსეთის ორმაგი მოქალაქის მფლობელობაშია), საიდანაც 30 000-ზე მეტი კომპანია 2022 წლის შემდგომ არის დარეგისტრირებული. რეგისტრირებული კომპანიებიდან აქტიური სტატუსი – 20 885-ს აქვს. საქართველოში ჯამში აქტიური სტატუსის მქონე კომპანიების რაოდენობა – 257 245-ია, რომელთაგან 8.1% – რუსეთთან არის დაკავშირებული. როგორც ცნობილია და შესაბამისი სტატისტიკური მონაცემებითაც დასტურდება, რუსეთის მოქალაქეების მიერ დაფუძნებული კომპანიების რაოდენობის ზრდა – რუსეთ-უკრაინის ომის დაწყებისა და საქართველოში რუსი მიგრანტების შემოსვლის შემდეგ დაიწყო. აღსანიშნავია, რომ რუსული მსხვილი კომპანიები ქართულ ეკონომიკაში, ხშირ შემთხვევაში, ოფშორული ან შუამავალი კომპანიების მეშვეობით ხვდება, რაც, ბუნებრივია, ართულებს ამა თუ იმ კომპანიის უკან მდგომი პირების დაზუსტებას. ამასთან, არის შემთხვევები, როდესაც საქართველო-რუსეთის ორმაგი მოქალაქეობის, ან მხოლოდ რუსეთის მოქალაქეობის მქონე პირების მფლობელობაში არსებული კომპანიები სტატისტიკის სამსახურის ოფიციალურ მონაცემებში აღრიცხული არ არის, – რაც ასევე იწვევს უზუსტობას იმასთან დაკავშირებით, თუ რა რაოდენობის რუსული კომპანია ფუნქციონირებს საქართველოში და რა არის მათი საქმიანობის სფერო. ამასთან, ათასობით რუსული შპს-სა და ინდ. მეწარმის როგორც იურიდიული, ასევე ფაქტობრივი მისამართის მიკვლევადობა შეუძლებელია, რადგან რეგისტრაციისას ისინი ერთსა და იმავე იურიდიულ მისამართებს იყენებენ, რომლებზეც შენობა-ნაგებობა ან საერთოდ არ არის განთავსებული, ან ტერიტორია მხოლოდ რამდენიმე კვ.მ-ია. რუსული მსხვილი კომპანიების მონაწილეობა თვალსაჩინოა საქართველოს ეკონომიკის თითქმის ყველა სექტორში, მათ შორის, ენერგეტიკაში, ტელეკომუნიკაციებში, მრეწველობაში, სათამაშო ბიზნესში, და ა.შ. კვლევის თანახმად, რეგისტრირებული აქტიური სტატუსის მქონე კომპანიების 89% – მცირე ზომისაა, საშუალო და მსხვილი კომპანიების რაოდენობა ჯამში მხოლოდ – 0.5%-ია, ხოლო – 10.6%-ის შემთხვევაში ეკონომიკური ზომა ჯერ-ჯერობით უცნობია. კომპანიების 93% – ინდივიდუალური მეწარმეების მიერ არის დაფუძნებული. IDFI აღნიშნავს, რომ რუსეთის მოქალაქეები ყველაზე ხშირად კომპანიების დასარეგისტრირებლად თბილისს ირჩევენ – აქტიური სტატუსის მქონე იურიდიული კომპანიებისა და ინდივიდუალური მეწარმეების თითქმის ნახევარი სწორედ თბილისშია რეგისტრირებული. რუსეთის მოქალაქეების მიერ საქართველოში დაფუძნებული კომპანიების გამჭვირვალობის საკითხი საქართველოსთვის სტრატეგიულად მართლაც ძალიან მნიშვნელოვანია, განსაკუთრებით იმის გათვალისწინებით, რომ რუსეთი საერთაშორისო თანამეგობრობის მიერ, უკვე ტრადიციულად, – სანქცირებული ქვეყანაა. მნიშვნელოვანია იმის ხაზგასმაც, რომ აღნიშნული კომპანიები აქტიურად არიან ჩართული ეკონომიკურ საქმიანობაში; ისინი მონაწილეობენ სახელმწიფო პრივატიზაციის პროცესში, სახელმწიფო ტენდერებსა და გამარტივებულ შესყიდვებში, რისთვისაც სახელმწიფო ბიუჯეტიდან ათობით მილიონ ლარს იღებენ. მხოლოდ IDFI-ის მოცემული კვლევის ფარგლებში მიკვლეულ კომპანიებსა და მათთან დაკავშირებულ შვილობილ კომპანიებს, ტენდერებისა და გამარტივებული

შესყიდვების გზით, სახელმწიფო ბიუჯეტიდან 90 მლნ ლარზე მეტი აქვთ მიღებული. ბოლო წლებში საქართველოს მხრიდან რუსეთთან გაზრდილი საგარეო ვაჭრობა და რუსული კომპანიების შემოღინება ქვეყნის ეკონომიკის რუსეთზე დამოკიდებულების ზრდას იწვევს, რაც საქართველოსთვის მართლაც ანგარიშგასაწევი რისკის მატარებელია. როგორც ცნობილია, ტრადიციულად, რუსეთი ქვეყნების მასშვეკონომიკურ დამოკიდებულებას – პოლიტიკურ იარაღად იყენებს, რასაც მოწმობს რუსეთთან ეკონომიკური კავშირების ისტორიაც და დაწესებული ემბარგოებიც.

ყურადსაღებია აგრეთვე ISET-ის კვლევითი ინსტიტუტისა და Zinc Network-ის მიერ 2023 წელს გამოქვეყნებული კვლევის (ISET-ის კვლევითი ინსტიტუტი და Zinc Network, 2023) შედეგები – საქართველოში რუსული ბიზნეს-მფლობელობის ფაქტორით გამოწვეულ რისკებთან დაკავშირებით, რომელიც დაეფუძნა IDFI-ის მიერ ჩატარებულ სექტორულ ანალიზს. კვლევაში გამოკვეთილია ექვსი „მაღალი სიმწვავის“ რისკი, რაც რუსეთის იმ მოქალაქეებთან ან კომპანიებთან ასოცირდება, რომლებიც საქართველოში ბიზნესებს ფლობენ. დოკუმენტში, უპირველეს ყოვლისა, ხაზგასმულია, რომ ამგვარმა მფლობელობამ შესაძლოა გაზარდოს რუსეთის პოლიტიკური გავლენა საქართველოზე – რუსეთის პოლიტიკური და ბიზნეს-ელიტების ურთიერთდაკავშირებული ინტერესების გამო. მეორე, რუსული კერძო ბიზნეს-მფლობელობა პოტენციურად ხელს უწყობს კორუფციული პრაქტიკების დანერგვას, რაც შესაძლოა გამოიხატოს „მბრუნავი კარის“ პრინციპის, გადასახადებისგან თავის არიდების ან სახელმწიფო შესყიდვების სისტემის ბოროტად გამოყენების შემთხვევებში. მესამე, ანალიზმა აჩვენა, რომ ეკონომიკური დამოკიდებულება იწვევს ეკონომიკური მანიპულაციის რისკებს, მათ შორის ფასებით მანიპულირებას. გარდა ამისა, კვლევა ჯამუშობის პოტენციალზეც მიუთითებს, იქნება ეს კომერციული, პოლიტიკური თუ პერსონალური ინფორმაცია. ასევე, საბოტაჟი დასახელებულია, როგორც კიდევ ერთი პოტენციური რისკი, რომელიც საქართველოში რუსული ბიზნეს-მფლობელობით წარმოიშობა. დოკუმენტი სანქციებისა და მათი თავიდან აცილების რისკზეც ამახვილებს ყურადღებას და აღნიშნავს, რომ რუსული მფლობელობის ქვეშ მყოფი კომპანიები შესაძლოა დასანქცირდნენ მათი მფლობელების კავშირების გამო.

ასევე მნიშვნელოვანია – „საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“ მიერ 2023 წელსვე გამოქვეყნებულ ანგარიშში („საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“, 2023ბ) მითითებული მონაცემები, რამაც რუსეთზე საქართველოს ეკონომიკური დამოკიდებულების შენარჩუნების ტენდენციები კვლავ თვალსაჩინო გახადა – რუსეთიდან შთამბეჭდავი მოცულობის ფულადი გზავნილების, ტურიზმის, საქონლის ექსპორტისა და ზოგადად, ორ ქვეყანას შორის საგარეო ვაჭრობის, რუსეთიდან შემოსული პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების, საქართველოში დარეგისტრირებული და მოქმედი რუსული კომპანიების მაჩვენებლების გათვალისწინებით.

მიუხედავად იმისა, რომ ანალიტიკური ცენტრების მიერ მომზადებულ ანგარიშებსა და განხორციელებულ კვლევებში არაერთხელ და როგორც წესი, ყოველთვის თანმიმდევრულადაა წარმოდგენილი შესაბამისი რეკომენდაციები როგორც ყველაზე რეალისტური – საქართველოში რუსული ბიზნეს-მფლობელობით გამოწვეული რისკების შეფასებისას, ასევე ხელისუფლებისადმი – რუსეთზე საქართველოს ეკონომიკური დამოკიდებულების შემცირების მიზნით, რაც გულისხმობს მაგალითად, – პირდაპირი უცხოური ინვესტიციების (FDI) კონტროლის მექანიზმის დანერგვის პოტენციური ზეგავლენის შესწავლას, რუსეთის საკუთრებაში არსებულ აქტივებთან დაკავშირებული რისკების მიმოხილვას ეროვნული უსაფრთხოების კონცეპტუალურ დოკუმენტებში, კრიტიკული მნიშვნელობის ინფრასტრუქტურის რეფორმის მიღების ხელშეწყობას ინკლუზიური პოლიტიკური პროცესის მეშვეობით (ISET-ის კვლევითი ინსტიტუტი და Zinc Network, 2023), რუსეთთან ვაჭრობის შესამცირებლად საქართველოს მთავრობის მიერ უფრო აქტიურად და დაჩქარებულად მუშაობის დაწყების აუცილებლობას თავისუფალი ვაჭრობის შეთანხმებების გაფორმებაზე, ყველა სტრატეგიულ პარტნიორთან, რომელთანაც ჯერ არ გვაქვს ასეთი შეთანხმება, იმას, რომ რადგან ღვინის საექსპორტო ბაზრის დივერსიფიცირება რთულია და სწრაფად ვერ განხორციელდება, მთავრობას უნდა გააჩნდეს სტრატეგია, თუ როგორ შეამცირებს რუსულ ბაზარზე დამოკიდებულებას მომავალი წლების განმავლობაში ან შემდეგ – სახელმწიფო ბიუჯეტიდან დახმარებები არ უნდა გაიცეს ისეთ ბიზნესზე, რომელიც რუსეთზე ეკონომიკურ დამოკიდებულებას ზრდის („საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“, 2023), – საქართველოს ფაქტობრივი ხელისუფლების წინააღმდეგობრივი საშინაო და

საგარეო პოლიტიკური მოცემულობის პირობებში (Chapichadze, 2024, pp. 25-30), ზემოხსენებული რეკომენდაციების გათვალისწინებისა და შესრულების შესაძლებლობა ძალზე საკამათოა.

ანგარიშგასაწევია აგრეთვე ზოგადად საკუთარი მოქალაქეების „დაცვის“ მიზნითა თუ საბაბით, უცხო ქვეყნის ტერიტორიაზე რუსეთის მიერ სამხედრო ძალების შეყვანის ალბათობაც, რაც ჩრდილოელი მეზობლის უსაფრთხოების დოქტრინებითაა (АО «Кодекс», 2014) (Министерство иностранных дел Российской Федерации, 2023) განსაზღვრული.

მიუხედავად, განსაკუთრებით, 2023 წლიდან შემჩნეული დომინანტური ტენდენციისა, – ჯერ კიდევ მიმდინარე რუსეთ-უკრაინის ომის პირობებში საქართველოში შემოსული რუსების მიერ ქვეყნის გახშირებულ დატოვებასთან დაკავშირებით (Kucera, 2024), როგორც ზემომოყვანილი და განხილული სტატისტიკური მონაცემებისა თუ სხვადასხვა ავტორიტეტული ანალიტიკური ცენტრების მიერ მომზადებული ანგარიშებისა და განხორციელებული კვლევების ანალიზმა აჩვენა, საქართველოში, უპირველეს ყოვლისა, – რუსული ბიზნეს-მფლობელობით გამოწვეული რისკები და საქართველოს ეკონომიკური დამოკიდებულების ხარისხი რუსეთზე – საკმაოდ მაღალია, რაც დღის წესრიგში ობიექტურად ინარჩუნებს სახელმწიფოებრივი უსაფრთხოების რისკებს საქართველოსათვის.

დასკვნები

მიუხედავად იმისა, რომ შესაძლოა უკიდურესად რთული იყოს იმის განცხადება, რომ საქართველოში ამჟამად შესამჩნევი უდავო რუსიფიკაციის მცდელობები წინასწარ იყო დაგეგმილი რუსეთის ხელმძღვანელობის მიერ, მაგრამ – ათასობით და ასიათასობით რუსი ემიგრანტის ქვეყანაში სტიქიური შემოსვლისა და განსაკუთრებით, გრძელვადიანი ეკონომიკური საქმიანობის წარმართვის პროცესი, რაც ნებისმიერ შემთხვევაში – მნიშვნელოვანი და გასათვალისწინებელია სამხრეთ კავკასიის პატარა და მრავალი თვალსაზრისით სუსტი სახელმწიფოსთვის, რომლის მოსახლეობაც 2024 წლის 1 იანვრის მონაცემებით, 3 694 600 ადამიანს შეადგენს (საქსტატი, ბ), ობიექტურად ზრდის საქართველოს უსაფრთხოების რისკებს.

რუსული მიგრაციის უკონტროლო ზრდამ და „ნოვოროსიის“ ახალი პროექტის განხორციელებამ შესაძლოა საფრთხე, უპირველეს ყოვლისა, – სამიზნე ქვეყნის დემოგრაფიულ მდგომარეობას და ბუნებრივ ბალანსს შეუქმნას ამ კუთხით, რაც სახელმწიფოს, სულ მცირე, რუსეთის დემოგრაფიული, კულტურული, ეკონომიკური, სოციალური და სხვა გავლენის ქვეშ მოაქცევს, თუ არ დაამყარებს ან აღადგენს მასზე – მნიშვნელოვან პოლიტიკურ და სამხედრო კონტროლს, მოწყვლადობის ზრდასთან ერთად – სუვერენული და დამოუკიდებელი სახელმწიფოს ელემენტარული გადარჩენის თვალსაზრისით.

აღსანიშნავია ასევე, რომ, მიუხედავად იმისა რომ, საქართველოს ეკონომიკისა და ფინანსების ზოგიერთმა სექტორმა უდავოდ ისარგებლა რუსული ნაკადების, კერძოდ, საშუალო შემოსავლის მქონე ოჯახებისა და ადამიანების შემოდინებით, რომლებმაც განაგრძეს და რიგ შემთხვევებში მნიშვნელოვნად განავითარეს თავისი ეკონომიკური საქმიანობა ახალი დანიშნულების ქვეყანაში (ვარადაშვილი, 2023) („საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“, 2023ა), ამავე დროს, ზოგადად საკამათოა – ადგილობრივი საცხოვრებელი პირობების გაუმჯობესების საკითხი – ქვეყნის მოსახლეობისთვის (ჩილაჩავა, 2023), რაც ცალკე კვლევისა და ანალიზის საგანია.

„ნოვოროსიის“ ახალი პროექტი შესაძლოა რეალობად იქცეს რუსების მასიური ემიგრაციის პირობებში – რუსეთის საზღვრებს მიღმა სხვადასხვა ტერიტორიასა და ზონაში, მიუხედავად იმისა, არის თუ არა შესაბამისი სტრატეგიის ავტორი და მიზანმიმართულად განმხორციელებელი – რუსეთის სახელმწიფო. აღნიშნული პროცესი შეიძლება იყოს – რუსული საზოგადოების მნიშვნელოვანი, თუნდაც ოპოზიციური ნაწილის უბრალოდ მასიური მიგრაციისა და სხვა ტერიტორიებზე რელიოკაციის შედეგი, სადაც, მოცემული თემისთვის („ქომიუნითი“), როგორც დაკვირვება აჩვენებს, ხშირია – რუსული ენის, ცხოვრების წესის, ღირებულებებისა და ნორმების მაქსიმალური გადატანა, გატარება და დაცვა. ისევე, როგორც საკუთარი ცხოვრების ხელახლა აშენება – სრულიად განსხვავებულ

გარემოში, სადაც რუსი მიგრანტები, როგორც აპრიორი, ნაკლებად გეგმავენ ადაპტირებას, არამედ, პირიქით, ცდილობენ – საკუთარი სისტემების, ინსტიტუტებისა და გარემოს ჩამოყალიბებას, რაც ნამდვილად დამაფიქრებელი უნდა იყოს განსაკუთრებით, – იმგვარი მცირე და სუსტი ქვეყნისათვის, როგორიც საქართველოა – თავისი შეზღუდული რესურსებით, ჯერ კიდევ მცირე შესაძლებლობებით და ადგილობრივთა შორის დომინანტური – სტაბილურად მაღალი ემიგრაციის მაჩვენებლებით, როდესაც თვითონ საქართველოს მოქალაქეთა თუნდაც ემპირიულად ადვილად აღქმადი, ანგარიშგასაწევი რაოდენობა ცდილობს გრძელვადიან პერსპექტივაში საკუთარი ქვეყნის დატოვებას და ძირითადად, – ევროკავშირში, აშშ-სა და დანარჩენ, პირველყოვლისა, ეკონომიკურად, სოციალურად და მენტალურად უფრო განვითარებულ, პროგრესულ და კომფორტულ სამყაროში გადასახლებას, როგორც წესი, ჩვეულებრივ, ცხოვრების პირობების გაუმჯობესების მიზნით.

გამოყენებული ლიტერატურა

ვარადაშვილი, მ. (2023). რა როლი აქვს ეკონომიკის ზრდაში რუსული კაპიტალის და მიგრანტების შემოდინებას – Fitch-ის შეფასება. *bm.ge*. <https://bm.ge/news/ra-rol-i-aqvs-ekonomikis-zrdashi-ru-suli-kapitalis-da-migrantebis-shemodinebas---fitch-is-shefaseba-/125717> (14.04.2025).

ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი (IDFI). (2024). რუსეთის მოქალაქეების მიერ დაფუძნებული კომპანიები საქართველოში – კავშირები და რეგისტრაციის თავისებურებები. ინფორმაციის თავისუფლების განვითარების ინსტიტუტი (IDFI). <https://idfi.ge/ge/companies-founded-by-citizens-of-russia-in-georgia-links-and-registration-characteristics> (30.01.2025).

კვაჭაძე, ნ. (2024). საქართველოში რუსეთიდან 720 142 პირი შემოვიდა – 6 თვის სტატისტიკა. ბათუმელები/ნეტგაზეთი. <https://batumelebi.netgazeti.ge/slideshow/537993/> (31.01.2025).

კუნჭულია, ლ. (2023). პუტინის «საჩუქარი» და თბილისის კმაყოფილება – ვის სჭირდება რუსეთთან ვიზების გაუქმება და ფრენების აღდგენა? რადიო თავისუფლება, RFE/RL. (21.01.2025).

კუნჭულია, ლ. (2023). 90 დღე 366-ის წინააღმდეგ – საქართველო-რუსეთის უვიზო მიმოსვლის მოკლე ისტორია. რადიო თავისუფლება, RFE/RL. (20.01.2025).

რადიო თავისუფლება, RFE/RL. (2023). აქცია „არა რუსულ ფრენებს“ გმირთა მოედანზე დასრულდა – საპროტესტო აქციები გავრცელდება. რადიო თავისუფლება, RFE/RL. <https://www.radiotavisupleba.ge/a/32420526.html> (23.01.2025).

რადიო თავისუფლება, RFE/RL. (2024). პუტინმა რუსეთში უვიზოდ შემსვლელი საქართველოს მოქალაქეების სია გააფართოვა. რადიო თავისუფლება, RFE/RL. <https://www.radiotavisupleba.ge/a/33153820.html> (21.01.2025).

„საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“. (2023). საქართველოს ეკონომიკური დამოკიდებულება რუსეთზე: რუსეთ-უკრაინის ომის გავლენა. „საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“. <https://transparency.ge/ge/post/sakartvelos-ekonomikuri-damokidebuleba-ruse-tze-ruset-ukrainis-omis-gavlena-1> (14.04.2025).

„საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“. (2023). საქართველოს რუსეთზე ეკონომიკური დამოკიდებულება ზრდას განაგრძობს. „საერთაშორისო გამჭვირვალობა – საქართველო“. <https://transparency.ge/ge/post/sakartvelos-rusetze-ekonomikuri-damokidebuleba-zrdas-ganagrzobs> (31.01.2025).

საქსტატი. მიგრაცია. საქსტატი. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/322/migratsia> (30.01.2025).

საქსტატი. მოსახლეობა და დემოგრაფია. საქსტატი. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/316/mosakhleoba-da-demografia> (30.01.2025).

ჩილაჩავა, ნ. (2023). რა გავლენა იქონია რუსი მიგრანტების შემოსვლამ საქართველოს ეკონომიკაზე? ტაბულა. <https://tabula.ge/ge/news/710110-ra-gavlana-ikonია-rusi-migrantebis-she-mosvlam> (14.04.2025).

ჯემნიუსი. (2022). რუსეთიდან საქართველოში სექტემბერში 222 274 ადამიანი შემოვიდა. ჯემნიუსი. <https://jam-news.net/ge/rusetidan-saqartveloshi/> (31.01.2025).

ISSET-ის კვლევითი ინსტიტუტი და Zinc Network. (2023). საქართველოში რუსული ბიზნეს მფლობელობის ფაქტორით გამოწვეული რისკების კვლევა. ISSET-ის კვლევითი ინსტიტუტი და Zinc Network. <https://iset-pi.ge/storage/media/other/2023-10-04/b735d830-62a7-11ee-bd10-2b8868c92db3.pdf> (31.01.2025).

Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Chapichadze, Kh. (2024). The Limitations Faced by Georgia in Terms of Geopolitical Options. *Romania and the New Dynamics of International Security*. Proceedings of the International Scientific Conference STRATEGIES XXI. Annual Conference of the National Defence College. Bucharest: "Carol I" National Defence University Publishing House. pp. 25-30.

Kucera Joshua. (2024). *After A Frosty Reception, Tbilisi's Wartime Russians Are Beginning To Leave*. Radio Free Europe/Radio Liberty. <https://www.rferl.org/a/georgia-russians-fleeing-war-leaving-/32784835.html> (31.01.2025).

Senkus, R. (1993). New Russia gubernia. *Encyclopedia of Ukraine*. vol. 3.

АО «Кодекс». (2014). *Военная доктрина Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 25 декабря 2014 г.)*. АО «Кодекс».

Левченко, М. (1874). *Опыт русско-украинского словаря*. Киев: Тип. Губернского управления. ст. 188.

Министерство иностранных дел Российской Федерации. (2023). *Концепция внешней политики Российской Федерации (утверждена Президентом Российской Федерации В.В.Путиным 31 марта 2023 г.)*. Министерство иностранных дел Российской Федерации.

Никитин, В. (2015). Русский мир – понятие цивилизационного масштаба. *Журнал «Русский мир»*. №5.

УНИАН. (2014). *СМИ: Террористы из «ДНР» и «ЛНР» объединились*. УНИАН.

kremlin.ru. (2023). *Указ Президента Российской Федерации от 10.05.2023 г. № 335: О порядке въезда в Российскую Федерацию и выезда из Российской Федерации граждан Грузии*. kremlin.ru.

იაკობ ხუცესის „შუშანიკის წამების“ ვრცელი ქართული რედაქციის საკითხისათვის

ნანა მრევლიშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
საქართველოს უნივერსიტეტი, ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლა,
ასოცირებული პროფესორი
საქართველოს უნივერსიტეტი, თ. ბერაძის სახ. ქართველოლოგიის
ინსტიტუტი, ენისა და ლიტერატურის დეპარტამენტის ხელმძღვანელი,
მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი
ORCID: 0009-0008-9099-2387

აბსტრაქტი

პირველი სრული ორიგინალური აგიოგრაფიული ძეგლი, „შუშანიკის წამება“ რამდენიმე ქართული და სომხური რედაქციითაა მოღწეული – ქართული ვრცელი და მოკლე, სომხური ვრცელი და მოკლე და სვინაქსარული რედაქციები; აგრეთვე – მეტაფრასული რედაქციები თხზულებისა – ანტონ კათალიკოსისა და იოანე ბატონიშვილის მიერ გადამუშავებული ვერსიები.

იაკობ ხუცესის მართიროლოგიური ნაწარმოები XIX საუკუნის 80-იანი (1882 წ.) წლებიდან არის ცნობილი, მარტვილობის სომხური რედაქციები კი მოგვიანებით (1953 წ.) აღმოჩნდა.

ამჯერად ვისაუბრებთ ქართული ვრცელი რედაქციის შესახებ, რომელიც თერთმეტი ხელნაწერთაა მოღწეული. მათგან უძველესია A 95. დანარჩენი ხელნაწერები გვიანდელია და XVIII-XIX ს-ით თარიღდება. ყველა ეს ხელნაწერი, გარდა M 21 ხელნაწერისა, დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში – A 130, 1713 წ.; A 170, 1733 წ.; A 176, 1743 წ.; H 2077, 1736 წ.; H 1672, 1740 წ.; S 3637, 1838 წ.; H 1370, 1871 წ.; H 2121, 1748 წ.; Q 300, 1800 წ.; M 21, 1842 წლის ხელნაწერი კი დაცულია რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდში.

მკვლევართა აზრით, როგორც უძველეს, ისე გვიანდელ ხელნაწერებში მოთავსებული ტექსტები ერთი რედაქციისაა (ი. აბულაძე, ნ. ჯანაშია, ე. ჭელიძე...), რადგან მხოლოდ მცირეოდენ ტექსტოლოგიურ სხვაობებს გვჩვენებენ, რაც რედაქციებზე მსჯელობისათვის საკმარის საფუძველს არ წარმოადგენს. განსხვავებული მოსაზრება გამოითქვა 1980 წელს. ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნებულ სტატიამ მეცნიერები – ე. გიუნაშვილი და ზ. სარჯველაძე – შენიშნავენ, რომ პარხლის მრავალთავში დაცული „შუშანიკის წამება“ რედაქციულად განსხვავდება დანარჩენ ათ ხელნაწერში დაცული ტექსტებისაგან (გიუნაშვილი, სარჯველაძე, 1980, გვ. 131). მკვლევართა შენიშვნით, ა (პარხლის) და ბ (ყველა დანარჩენ) რედაქციათა ურთიერთშედარების შედეგად 411 კითხვა-სხვაობა გამოვლინდა. სამწუხაროდ, მათ კვლევის დეტალური შედეგები აღარ უჩვენებიათ. მკვლევართაგან სხვაც აღარავინ შეხებია ამ საკითხს.

იაკობ ხუცესისეულ ტექსტებს შორის რედაქციულ სხვაობაზე დასკვნების გამოსატანად ა (პარხლის) რედაქციის ტექსტი დეტალურად შევუდარეთ ხელნაწერებში დაცულ ბ (დანარჩენი ხელნაწერები) რედაქციის ტექსტს. ა და ბ რედაქციებს შორის არსებული სხვაობები შემდეგი სახისაა: 1. ანთროპონიმების გადმოცემის თავისებურება; 2. წინადადების მეტობა; 3. სიტყვის კლება; 4. სიტყვის მეტობა; 5. სიტყვათა შენაცვლება; 6. სიტყვათა მიმდევრობა; 7. ფონემათა მეტობა; 8. ფონემათა ნაკლებობა; 9. ფონემათა მონაცვლეობა; 10. კავშირთა მონაცვლეობა; 11. სტილისტური სხვაობა (ტექსტებიდან მოხმობილი გვაქვს მხოლოდ იმგვარი შემთხვევები, როდესაც ა რედაქცია განსხვავებულ წაკითხვას გვიჩვენებს დანარჩენ ათ ხელნაწერთან შედარებით, თუმცა, მრავლად გვხვდება

ისეთი სხვაობებიც, რომლებიც თავს იჩენს *a* რედაქციასა და *b* რედაქციის რამდენიმე ხელნაწერს შორის).

მასალის დეტალურად გაანალიზებამ ცხადყო, რომ პარხლის მრავალთავში დაცულ ტექსტსა და სხვა ხელნაწერებში დაცულ ტექსტებს შორის არის იმგვარი სხვაობები, რომლებიც რედაქციებზე მსჯელობის საშუალებას იძლევა. ორივე რედაქციის არქეტიპი, რასაკვირველია, ერთია – ეს არის იაკობ ცურტაველის ხელიდან გამოსული თხზულება *V* საუკუნისა, თუმცა დღემდე მოღწეული არცერთი ტექსტი არც ენობრივად (და – დიდი ალბათობით, არც სტილისტურად) არ გვიჩვენებს *V* საუკუნის ვითარებას. ანუ ტექსტები საფუძვლიანადაა რედაქტირებული მოგვიანო პერიოდის ენობრივი ნორმებისა და გაზრდილი ლიტერატურული გემოვნების შესაბამისად. ამ არქეტიპის (პირობითად ვუწოდოთ მას *Q₁* რედაქცია) შემდეგ უნდა ყოფილიყო შუალედური რედაქცია (პირობითად – *Q₂*), რადგან, დადასტურებული სხვაობების მიუხედავად, ორივე რედაქცია როგორც ენობრივი, ისე სტილური თვალსაზრისით, მსგავსია ერთმანეთისა, რომ აღარაფერი ვთქვათ სტრუქტურულ–ტექსტუალურ რაგვარობაზე, რომლის მიხედვითაც ეს ტექსტები, პრაქტიკულად, იდენტურია. ეს შუალედური, *Q₂* რედაქცია უნდა დასდებოდა საფუძვლად *a* და *b* რედაქციებს, თუმცა, რთული სათქმელია კონკრეტულად როდის მოხდა ამ რედაქციათა ფორმირება.

საკვანძო სიტყვები: შუშანიკის წამება, იაკობ ხუცესი, შუშანიკის წამების ვრცელი ქართული რედაქცია, შუშანიკის წამების სომხური რედაქციები, ცურტავი

ON THE ISSUE OF THE LONG GEORGIAN VERSION OF *THE MARTYRDOM OF SAINT QUEEN SHUSHANIK* BY JAKOB THE PRIEST

Nana Mrevlishvili

Doctor of Philological Sciences, Professor,
The University of Georgia, School of Humanities, Associate Professor
The University of Georgia, T. Beradze Institute of Georgian Studies,
Head of the Department of Language and Literature, Chief Researcher
ORCID: 0009-0008-9099-2387

Abstract

The first complete original hagiographic work, *The Martyrdom of Saint Queen Shushanik*, have survived in the form of several Georgian and Armenian versions, including the long and short Georgian versions, the long and short Armenian versions, and the ones included in Synaxaria. Additionally, there are metaphrastic adaptations of the text that have been revised by Catholicos Anton and Prince Ioane Bagrationi.

The martyrological text written by Jakob the Priest dates back to the 1880s (1882), while the Armenian versions of the martyrdom were only discovered in 1953.

The long Georgian version, which has been preserved in eleven manuscripts, is the subject of this discussion. The Manuscript A 95 is the oldest, while the others are from later periods, specifically the 18th and 19th centuries. Except for manuscript M 21, all these manuscripts – A 130 (1713), A 170 (1733), A 176 (1743), H 2077 (1736), H 1672 (1740), S 3637 (1838), H 1370 (1871), H 2121 (1748), and Q 300 (1800) – are kept at the Korneli Kekelidze National Centre of Manuscripts. Manuscript M 21, which was created in 1842, is part of the collection of the Institute of Oriental Manuscripts

of the Russian Academy of Sciences.

Scholars (I. Abuladze, N. Janashia, E. Chelidze, et al.) generally agree that the texts found in both the older and later manuscripts belong to the same version because the textual differences are too small and insufficient to categorize them as distinct versions. However, a different perspective surfaced in 1980, when E. Giunashvili and Z. Sarjveladze argued in their article published in the journal *Tsiskari* that the version of *The Martyrdom of Shushanik* included in the Collection of Parkhali differs somewhat from the texts preserved in the other ten manuscripts (Giunashvili & Sarjveladze, 1980, p. 131). According to their analysis, a comparative study of the text in the Collection of Parkhali (referred to as *Version a*) and the texts in every other manuscript (referred to as *Version b*) revealed 411 differences. Regrettably, the authors did not provide detailed findings of their research, and no other scholars have subsequently looked into the matter again.

We conducted a thorough comparative study of *Version a* (preserved in the Collection of Parkhali) and *Version b* (preserved in all the remaining manuscripts) in order to draw conclusions regarding the variations between the versions of the text written by Jakob the Priest. The differences between *Version a* and *Version b* can be categorized as follows: 1. variations in the representation of anthroponyms; 2. additional sentences; 3. word omissions; 4. word additions; 5. word replacements; 6. alterations in word order; 7. phoneme additions; 8. phoneme omissions; 9. phoneme replacements; 10. conjunction replacements; 11. stylistic differences (only the excerpts from the texts where *Version a* presents a distinct reading compared to the other ten manuscripts are provided and analysed, although there are many differences between *Version a* and only some manuscripts that belong to *Version b*).

A detailed analysis of the material has demonstrated that there are enough discrepancies between the texts preserved in the Collection of Parkhali and all the remaining manuscripts to warrant distinguishing between distinct versions. Both versions undoubtedly derive from a common archetype — the original text written by Jakob of Tsurtavi in the 5th century. However, none of the extant texts reflect the linguistic (and likely stylistic) characteristics of the 5th century. This implies that significant editorial revisions have been made to the texts in accordance with later linguistic norms and the evolving literary tastes of subsequent periods. The archetype (referred to as Q_1 version) must have been followed by an intermediate version (referred to as Q_2 version), as despite certain well-established differences, the identified versions display both linguistic and stylistic similarities, as well as their structural-textual format that is practically identical in both versions. *Versions a and b* ought to have been based on the intermediate Q_2 version. However, it is hard to determine when these versions first appear.

Keywords: The martyrdom of Saint Queen Shushanik, Jacob Khutsei, The Georgian long version of the martyrdom of Saint Queen Shushanik, The long Armenian version of the martyrdom of Saint Queen Shushanik, Tsurtavi

შესავალი

პირველი სრული ორიგინალური აგიოგრაფიული ძეგლი, „შუშანიკის წამება“, რამდენიმე ქართული და სომხური რედაქციითაა მოღწეული – ქართული ვრცელი და მოკლე, სომხური ვრცელი და მოკლე და სვინაქსარული რედაქციები; აგრეთვე – მეტაფრასული რედაქციები თხზულებისა – ანტონ კათალიკოსისა და იოანე ბატონიშვილის მიერ გადამუშავებული ვერსიები.

იაკობ ხუცესის მარტივოლოგიური ნაწარმოები XIX საუკუნის 80-იანი (1882 წ.) წლებიდან არის ცნობილი, მარტვილობის სომხური რედაქციები კი მოგვიანებით (1953 წ.) აღმოჩნდა.

ამჯერად ვისაუბრებთ ქართული ვრცელი რედაქციის შესახებ.

მეთოდები

ნაშრომში გამოყენებულია მონაცემთა ანალიზის მეთოდი – რაოდენობრივი კვლევის მეთოდი, თვისებრივი კვლევის მეთოდი; ტიპოლოგიური კვლევის მეთოდი.

შედეგები

მასალის ურთიერთშედარებამ და ანალიზმა დაგვანახა, რომ იაკობ ხუცესის შუშანიკის წამების ვრცელი რედაქციის ფარგლებში კიდევ შეიძლება გამოიყოს ორი – a და b – რედაქცია. a რედაქციად შეიძლება მივიჩნიოთ პარხლის მრავალთავში, A 95 ხელნაწერში, დაცული ვერსია ტექსტისა, ხოლო b რედაქციად – დანარჩენ ათ ხელნაწერში დაცული ვერსია ტექსტისა.

მსჯელობა

„შუშანიკის წამების“ ქართული ვრცელი რედაქცია მოღწეულია თერთმეტი ხელნაწერით. მათგან უძველესია A 95, ყოფილი საეკლესიო მუზეუმის ხელნაწერი. დანარჩენი ხელნაწერები გვიანდელია და XVIII-XIX საუკუნეებით თარიღდება. ყველა ეს ხელნაწერი, გარდა M 21 ხელნაწერისა, დაცულია კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრში – A 130, 1713 წ.; A 170, 1733 წ.; A 176, 1743 წ.; H 2077, 1736 წ.; H 1672, 1740 წ.; S 3637, 1838 წ.; H 1370, 1871 წ.; H 2121, 1748 წ.; Q 300, 1800 წ.; M 21, 1842 წლის ხელნაწერი კი დაცულია რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის აღმოსავლურ ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდში.

მკვლევართა აზრით, როგორც უძველეს, ისე გვიანდელ ხელნაწერებში მოთავსებული ტექსტები ერთი რედაქციისაა (ი. აბულაძე, ნ. ჯანაშია, ე. ჭელიძე...), რადგან მხოლოდ გარკვეულ მორფოლოგიურ, ორთოგრაფიულ და ზოგჯერ – ლექსიკურ სხვაობებს გვიჩვენებენ, რაც რედაქციებზე მსჯელობისათვის საკმარის საფუძველს არ წარმოადგენს.

საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრება გამოითქვა 1980 წელს. ჟურნალ *ცისკარში* გამოქვეყნებულ სტატიაში მეცნიერები – ე. გიუნაშვილი და ზ. სარჯველაძე – შენიშნავენ, რომ პარხლის მრავალთავში დაცული „შუშანიკის წამება“ რედაქციულად განსხვავდება დანარჩენ ათ ხელნაწერში დაცული ტექსტებისაგან: „პარხლის მრავალთავში შემონახული „შუშანიკის წამების“ ტექსტი და ის ტექსტი, რომელიც დაცულია XVIII-XIX საუკუნეთა ხელნაწერებში, ორ სხვადასხვა რედაქციას ქმნიან. ამასთან, უძველეს, პარხლის მრავალთავში დაცულია თხზულების ა რედაქცია, ხოლო ყველა დანარჩენ ნუსხაში კი – ბ რედაქცია“ (გიუნაშვილი, სარჯველაძე, 1980, გვ. 131). მკვლევართა შენიშვნით, ა და ბ რედაქციათა ურთიერთშედარების შედეგად 411 კითხვა-სხვაობა გამოვლინდა. სამწუხაროდ, მათ კვლევის დეტალური შედეგები აღარ უჩვენებიათ. მკვლევართაგან სხვაც აღარავინ შეხებია ამ საკითხს.

იაკობ ხუცესისეულ ტექსტებს შორის რედაქციულ სხვაობაზე დასკვნების გამოსატანად ¹ რედაქციის ტექსტი დეტალურად შევუდარეთ ხელნაწერებში დაცულ *b* რედაქციის ტექსტს. 1 როგორც ცნობილია, პარხლის მრავალთავის ტექსტი „შუშანიკის წამებისა“ ნაკლულია, აკლია ერთი მესამედი თხზულებისა, სრულდება ფრაზით: „და რამეთუ მოეძღუანა წმიდასა მას ეპისკოპოსსა საზრდელი“ [748r]. თუმცა, შემორჩენილი ნაწილიც ტექსტისა საკმარის მასალას იძლევა დასკვნების გამოსატანად.

a და b რედაქციებს შორის არსებული სხვაობები შემდეგი სახისაა:

1. ანთროპონიმების გადმოცემის თავისებურება.
2. წინადადების მეტობა – *a* რედაქციაში არის წინადადება, რომელიც არ გვხვდება *b* რედაქციის არცერთ ხელნაწერში.
3. სიტყვის კლება – *a* რედაქციას აკლია სიტყვა *b* რედაქციასთან შედარებით.
4. სიტყვის მეტობა – *a* რედაქციაში, *b* რედაქციასთან შედარებით, მეტი სიტყვაა.
5. სიტყვათა შენაცვლება – *a* რედაქციის სიტყვა *b* რედაქციაში ჩანაცვლებულია სხვა ფორმით.
6. სიტყვათა მიმდევრობა – *a* რედაქციაში წინადადება *b* რედაქციისაგან განსხვავდება სიტყვათა მიმდევრობით.
7. ფონემათა მეტობა – *a* რედაქციაში, *b* რედაქციასთან შედარებით, ფონემა მეტია.
8. ფონემათა ნაკლებობა – *a* რედაქციაში, *b* რედაქციასთან შედარებით, ფონემა ნაკლებია.
9. ფონემათა მონაცვლეობა – სიტყვებში ფონემებია შენაცვლებული.
10. კავშირთა მონაცვლეობა – წინადადებებში კავშირებია შენაცვლებული.
11. სტილისტური სხვაობა – *a* რედაქციის წინადადება სტილისტურად განსხვავებულია *b* რედაქციის იმავე მონაკვეთის წინადადებისაგან.

ტექსტებიდან მოვიხიშთ მხოლოდ იმგვარ შემთხვევებს, როდესაც *a* რედაქცია განსხვავებულ წაკითხვას გვიჩვენებს დანარჩენ ათ ხელნაწერთან შედარებით (თუმცა, მრავლად გვხვდება ისეთი სხვაობებიც, რომლებიც თავს იჩენს *a* რედაქციისა და *b* რედაქციის რამდენიმე ხელნაწერს შორის).

1. ანთროპონიმების გადმოცემა – რამდენიმე ანთროპონიმი *a* რედაქციაში დანარჩენი ხელნაწერებისაგან განსხვავებულადაა გადმოცემული.

a რედაქცია A 95	b რედაქცია ყველა დანარჩენი ხელნაწერი A 130; A 170; A 176; H 2077; H 1672; S 3637; H 1370; H 2121; Q 300; M 21.
ვარსქენ – Iთ.	ვასქენ – Iთ. BCEFGHIKL. ვაქსენ – Iთ. D.
ვარზგენ – Iთ.	ვასქენ – Iთ. BCDEFGHIKL.
არტოშანი – IIთ.	ატროშინე – IIთ. BCDEFGHIKL.
აფუტ – IIIთ.	აფოც – IIIთ. BCDEFGHIKL.

1 *a* გრაფემით აღვნიშნავთ პარხლის მრავალთავში დაცულ ტექსტს, ხოლო *b* გრაფემით – დანარჩენ ათ ხელნაწერს.

2. წინადადების მეთობა – a რედაქციაში არის წინადადება, რომელიც არ გვხვდება b რედაქციის არცერთ ხელნაწერში.

a რედაქცია	b რედაქცია
A 95	ყველა დანარჩენი ხელნაწერი A 130; A 170; A 176; H 2077; H 1672; S 3637; H 1370; H 2121; Q 300; M 21.
და ესრეთ ეტყოდა, ვითარმედ – Iთ.	– BCDEFGHIKL.
მოიწია და – IIთ.	– BCDEFGHIKL.
აღვივსენით მწუხარებითა და – IIთ.	– BCDEFGHIKL.
ესრეთ ეტყოდა მათ – IXთ.	– BCDEFGHIKL.
და ვითარ მოიწია ჯოჯიკ – Xთ.	– BCDEFGHIKL.

3. სიტყვის ნაკლებობა – a რედაქციას აკლია სიტყვა b რედაქციასთან შედარებით.

a რედაქცია	b რედაქცია
წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისად – I თ.	წამებად წმიდისა მოწამისა შუშანიკისი დედოფ- ლისად – I თ. BE. წამება წმიდისა მოწამისა შუშნიკ დედოფლისა – I თ. C. წამებად წმიდისა მოწამისა შუშანიკ დედოფლისა – I თ.D. წმიდისა მოწამისა შუშანიკ დედოფლისა – I თ. F. წამებად წმიდისა დიდისა მოწამისა შუშანიკისი დედოფლისად – I თ. G. წამება წმიდისა მოწამისა შუშანიკ დედოფლისა – I თ. HLK. წამებად წმიდისა მოწამისა შუშანიკ დედოფლისა – I თ. I.
შევიდა წინაშე შუშანიკისა – II თ.	შევიდა წინაშე წმიდისა შუშანიკისა – II თ. BDEFGHIKL. შევიდა წინაშე წმიდისა შუშანიკისად – II თ. C.
ხოლო კაცმან უთხრა მართალი – II თ.	ხოლო კაცმან მან უთხრა მართალი – II თ. BC- DEFGHIKL.
მოსლვაჲ პიტიახშისად – II თ.	მოსლვაჲ პიტიახშისა მის – II თ. BCDEFGHIKL. მოსვლა პიტიახშისა მის – II თ. K.
და ვითარცა ვიხილე იგი განმწარებული – II თ.	და ვითარცა ვიხილე იგი ფრიაღ განმწარებული – II თ. BCDEFGHIKL.

შესლვად ხარ, დედოფალო – II თ.	შესლვად ხარ, დედოფალო ჩემო – II თ. BC-DEFGHIKL. შეხუალ, დედოფალო ჩემო – II თ. BD.
ეკრძალე სარწმუნოებასა – IIთ.	ეკრძალე სარწმუნოებასა მას – IIთ. DFGHIKL. ეკრძალე სარწმუნოებასა მას – IIთ. BCE. ეკრძალე სარწმუნოებასა მას – IIთ. D.
ღმერთი ცათა და ქუეყანისა – IVთ.	ღმერთი შემოქმედი ცათა და ქუეყანისა – IVთ. BCDEFGHIKL.
განზრდილი ხარა – VI თ.	გაზრდილი ხარა შენ – VIIთ. BCDEFGIL. გაზრდილი ხარა შენ – VIIთ. HK.
მივედ და მომართუ იგი – VIIთ.	მივედ და მომართუ მე იგი აქა – VIIთ. BCDEF-GHIKL.
და მუნ დაეყუდა – VIIთ.	და მუნ შინა დაეყუდა – VIIთ. BCDEFGHIKL.
ვითარ ვერ დამითმო გულმან – Xთ.	ვითარ ვერ დამითმო გულმან ჩემმან – Xთ. BC-DEFGHIKL.

4. სიტყვათა მეთობა – a რედაქციაში, b რედაქციასთან შედარებით, მეტი სიტყვაა.

a რედაქცია	b რედაქცია
იყო მერვესა წელსა – Iთ.	მერვესა წელსა – Iთ. BCDEFGHIKL.
ჰრქუა მსახურთა თვსთა – VI თ.	თქუა – VI თ. KL. ჰსთქუა – VI თ. HK. თქუად – VI თ. BCDEFGI.
და დაუკვრდა დიდძალი იგი სიმსივნე მისი –VII თ.	და დაუკვრდა სიმსივნე მისი – VIIთ. BCDEF-GHIKL. და დაუკვირდა სიმსივნე მისი – VIIთ. L.
რამეთუ პირველ იგიცა – Iთ.	პირველ იგიცა – I თ. BCDEFGHIKL.
და წარმოჰმართა – IIთ.	წარმოჰმართა – IIთ. BEL. წარმომართა – IIთ. G. წარმოეჰმართა – IIთ. C. წარმოემართა – IIთ. FIK. წარმომმაჰართა – IIთ. D. წარემართა – IIთ. H.
ძენი მისნი – IIთ.	ძენი – IIთ. BCDEFGHIKL.
მარადის გულს-ეტყუნ – Iთ.	გულს-ეტყუნ – Iთ. BCDEFGHIKL.
რადთამცა ცვალა იგი ღმერთმან – Iთ.	რადთამცა ცვალა იგი – Iთ. BCEFIL. რათამცა ცვალა იგი – Iთ. DGHK.

რამეთუ რაჟამს წარდგა იგი – Iთ.	რაჟამს წარდგა იგი – Iთ. BCDEFGHIKL.
მონაჲ თჳსი – IIთ.	მონა – IIთ. BCDEFGHIKL.
ვერ იკადრა სიტყუად მისა – IIთ.	ვერ იკადრა სიტყუად – IIთ. FIL. ვერა იკადრა სიტყუად – IIთ. H. ვერ იკადრა სიტყუად – IIთ. GK. ვერ იკადრაჲ სიტყუად – IIთ. C. ვერ იკადრა სიტყუად – IIთ. BDE.
და შევიდა მუნ – IIთ.	შევიდა მუნ – IIთ. BCDEFGHIKL.
და მიეყრდნა ყურესა ერთსა – IIთ.	მიეყრდნა ყურესა ერთსა – IIთ. BCDEF- GHIKL.
მოიწია ჩუენდა დიაკონი – IIთ.	დიაკონი მოიწია – IIთ. BCDEFGHIKL. დიაკონი მოიწია მოიწია – IIთ. K.
გვთხრა ჩუენ – IIთ.	უთხრა – IIთ. BCDEFGHIKL.
ესრეთ ილოცვიდა და იტყოდა – IIთ.	და იტყოდა ესრეთ – IIთ. BCDEFGHIKL.
ცოდვათა ჩუენთა წარმოჩინებისათჳს – IIIთ.	ცოდვათა წარმოჩინებისათჳს – IIIთ. BDEF- GHIK. ცოდვათა წარმოჩინებისათჳს – IIIთ. L. ცოდვათა წარმოჩინებისათჳს – IIIთ. C.
მე მიუგე და ვარქჳ მას – IIIთ.	მე მიუგე და ვარქჳ – IIIთ. BCDEFGHIKL. მე მიუგე და ვარჳ – IIIთ. F.
უმჯობჳს არს ჩემდა – IIIთ.	უმჯობეს იყავნ – IIIთ. BCDEFGHIKL.
არამედ განეყენენ – IIIთ.	განეყენენ – IIIთ. BDFHI. განეყენენ – IIIთ. CEGKL.
ხოლო წმიდამან მან – IVთ.	ხოლო წმიდამან – IVთ. BCDEFGHIKL.
და უთხრა სპარსმან მან ფარულად და ჰრქუა – IVთ.	და მიუთხრა სპარსმან მან ფარულად – IVთ. BCDEFGHIKL. და მიუთხრა სპარსმან მან ფარულად – IVთ. B.
გურქუა ჩუენ – IVთ.	თქუად – IVთ. BCDEFGI. ჰსთქვა – IVთ. H. ჰსთქუა – IVთ. K. თქუა – IVთ. L.
მამამან შენმან აღმართნა – IVთ. BCDEFGHIKL.	მამამან აღმართნა – IVთ. BCDEFGHIKL.
ჯოჯიკ ევედრებოდა და ეტყოდა – Vთ.	ჯოჯიკ ევედრებოდა – Vთ. BCDEFGHIKL.
აურეებდეს მას – Vთ.	აიძულეს – Vთ. BCDEFGHIKL.
არამედ ყოველთა მე სიკვდილდ მიმითუალეს – Vთ.	არამედ მე სიკუდილ მიმითუალეს – Vთ. BC- DEFGHIKL.

ნუ ვის უფლიედ ჩუენ თანა შემოსლვად – VIთ.	ნუ ვის უფლიედ შემოსლვად – VIთ. BD. ნუ ვის უტევებთ შემოსლვად – VIთ. CEF-GHIKL.
და ბორკილთა შესხმად ფერჯთა მისთა – VIთ.	ბორკილისა შესხმა – VIთ. CEGHL. ბორკილსა შესხმა – VIთ. FIK.
ბრძანა განტევებად მისი – VIთ.	ბრძანა განტევებად – Vთ. BDEFG. ბრძანა განტევება – Vთ. CHKL.
ხოლო მე მცირედ ვაიძულე მიღებად ჭამადი – VIIთ.	ხოლო მე მცირედ ვაიძულე ჭამადი – VIIთ. BCDEFGHIKL.
დიაკონი ვინმე – IXთ.	და დიაკონი – IXთ. BCDEFGHIKL.
და კუალად თქუად – VIIთ.	და თქუად – VIIთ. BCDEI. და თქვა – VIIთ. G. და სთქუა – VIIთ. HK.
მახლობელად წმიდასა ეკლესიასა – VIIIთ.	მახლობელად ეკლესიასა – VIIIთ. BEFI. მახლობელად ეკლესიასა – VIIIთ. D. მახლობელად ეკლესიისა – VIIIთ. C. მახლობელად ეკკლესიისა – VIIIთ. GHK. მახლობელად ეკკლესიასა – VIIIთ. L.
ვითარმედ: „წყლულებისა მისგან ვითარ არს?“ – VIIთ.	„წყლულებისა მისგან ვითარ არს?“ – VIIთ. BC-DEFGHIKL.
ჰრქუა ვინმე პიტიახშსა საკუთარმან მისმან, ვითარმედ – VIIIთ.	ჰრქუა ვინმე პიტიახშსა საკუთარმან – VIIIთ. BEKL. ჰრქუად ვინმე პიტიახშსა საკუთარმან – VIIIთ. DFI. ჰრქუად ვინმე პატიახშსა საკუთარმან – VIIIთ. C. ჰრქვა ვინმე პიტიახშსა საკუთარმან – VIIIთ. GH.
ჰრქუა წმიდამან შუშანიკ ურჩულოსა ვარბქენს – VIIIთ.	ჰრქუა წმიდამან შუშანიკ – VIIIთ. EHKL. ჰრქუად წმიდამან შუშანიკ – VIIIთ. BCDFGI.
უტე მოკუდეს – IXთ.	მოკუდეს – IXთ. BCDEFGHIKL.
იყვნესვე არა ჩემნი, არამედ შენნი მოცემულნი იყვნეს – XIIთ.	იყუნესვე არა ჩემნი, არამედ შენნი მოცემულნი – XIIთ. BD. იყვნესვე არა ჩემნი, არამედ შენნი მოცემულნი – XIIთ. CEF-GHIKL.

5. სიტყვათა შენაცვლება – a რედაქციის სიტყვა b რედაქციაში ჩანაცვლებულია სხვა ფორმით.

a რედაქცია	b რედაქცია
ხოლო საწყალობელი ესე ცოლსა ითხოვდა – Iთ.	ხოლო საწყალი ესე ცოლსა ითხოვდა – Iთ. BCDEFGHIKL.
რადთა აუწყოს – IIთ.	რადთა უწოდოს – IIთ. BCDEFGIL. რათა უწოდოს – IIთ. HK.
მსახურნი მისნი – IIთ.	მსახურნი თუსნი – IIთ. BCDEFGHIKL.
ვითარცა გუელი, სოფლად შევიდეს – IIთ.	ვითარცა ერთგული, სოფლად შევიდეს – IIთ. CDEFGHIKL. ვითარცა გული, სოფლად შევიდეს – IIთ. B. ვითარცა გული, სოფლად შევიდეს – IIთ. D.
მოვიდა – IIთ.	მოიწია – IIთ. BCDEFGHIKL.
ხუცესი დედოფლისა შუანიკისი – IIთ.	ხუცესი დედოფლისა მის – IIთ. BCDEFGHIKL.
თანავჰყვანდი ეპისკოპოსსა მას – IIთ.	მის თანავე ვიყავ ვანსა მას – IIთ. BCDEFGHIKL. მის თანავე ვიყავ ვანსა შინა – IIთ. F.
უმჯობეს არს – IIIთ.	უმჯობეს იყავნ – III თ. BCDEFGHIKL.
და უნდა მონადირებად ნეტარისად – IVთ.	და უნდა მოვსენებად ნეტარისად – IVთ. BCDFI. და უნდა მოვსენება ნეტარისად – IVთ. EL. და უნდა მოვსენება ნეტარისად – IVთ. K. და უნდა მოხსენება ნეტარისად შუანიკისი – IVთ. GH.
რამეთუ დედათა ბუნებად იწრო არს – IVთ.	რამეთუ დედათა ბუნებად გულიწრო არს – IVთ. BCDEFGI. რამეთუ დედათა ბუნება გულიწრო არს – IVთ. L. რამეთუ დედათა გულვიწრო არს – IVთ. HK.
სახლისა თუსისად – IVთ.	სახლისა მისისად – IVთ. BCDEFGHIKL.
ვიყავ – IVთ.	ვიქმენლა – IVთ. BCEFGIKL. ვიქმენლა – IVთ. DH.
ვითარმცა მოსისხლეობად იქმნა – Vთ.	ვითარმედ სისხლი იქმნეს – Vთ. BCDEFGHKL. ვითარმედ სისხლი იქმნის – Vთ. I.
აურევბდეს მას – Vთ.	აიძულეს – Vთ. BCDEFGHIKL.
მეტად აიძულეს – VIთ.	ჯევმა აიძულებდეს – VIთ. BCDEFGHIKL. ჯევმა აიძულებდეს – VIთ. C.
ვისწრაფდი გამოსვლად – VIIთ.	სწრაფით გამოვედ – VIIთ. BCDEFGHIKL.
უფალი – VIIთ.	ღმერთი – VIIთ. BCDEFGHIKL.

დიაკონი ვინმე ეპისკოპოსისაჲ – IXთ.	და დიაკონი ეკლესიისა – IXთ. BCDEFGI. და დიაკონი ეკკლესიისა – IXთ. HKL.
მერმეცა იპოოს ვინმე, რომელმან ესე შეიმკოს – VIIთ.	მერმეცა იყოს ვინმე, რომელმან ესე შეიმკოს – VIIთ. BCDEFGHIKL.
ბოროტებდა და იტყოდა – VIIIთ.	ხისტოლდა და ეტყოდა – VIIIთ. BD. ეკიცხოდა და ეტყოდა – VIIIთ. CFHIKL. ეკიცხოდაჲ და ეტყოდა – VIIIთ. EG.
წარემართა გზასა მას სახელითა ღმრთისა – XIთ.	წარემართა გზასა მას სახელითა უფლისაჲ – XIთ. BCDEFI. წარემართა გზასა მას სახელითა უფლისა – XIთ. GHKL.

6. სიტყვათა გადანაცვლება – a რედაქციაში წინადადება b რედაქციისაგან განსხვავდება სიტყვათა მიმდევრობით.

a რედაქცია	b რედაქცია
იყო ქრისტიანე – Iთ.	ქრისტიანე იყო – Iთ. BCDEFGHIKL.
კაცისა ვისამე წმიდისა ვანად მისრულ იყო – IIთ.	ვანად კაცისა ვისამე წმიდისა მისრულ იყო – IIთ. BCDEFIKL. ვანად კაცისა ვისამე წმიდისა მისრულ იყო – IIთ. G. ვანად კაცისა ვისიმე წმიდისა მისრულ იყო – IIთ. H.
იყო ნეტარი შუშანიკ – IIთ.	ნეტარი შუშანიკ იყო – IIთ. BCDEFGHIKL.
ჩემი და მისი – IIIთ.	მისი და ჩემი – IIIთ. BCDEFGHIKL.
საქმეთა შენთა – IVთ.	შენთა საქმეთა – IVთ. BCDEFGHIKL.
განიწყო გული – IVთ.	გული განიწყო – IVთ. BCDEFHIKL. გული განაწყრო – IVთ. G.
მან განიხარა ფრიად – VIIთ.	მან ფრიად განიხარა – VIIთ. BCDEFGHIKL.
ამბოხი მრავალი დედებისა და მამებისაჲ – IXთ.	ამბოხი მრავალი მამებისა და დედებისა – IXთ. BCDEFGHIKL.
ხოლო მართოდ – Xთ.	მართოდ ხოლო – Xთ. BCDEFGHIKL.

7. ფონემათა მეტობა – a რედაქციაში, b რედაქციასთან შედარებით, ზოგიერთ სიტყვაში მეტი ფონემაა.

a რედაქცია	b რედაქცია
ვარსკენ – Iთ.	ვასკენ – Iთ. BCDEFGHIKL.
სახელით ვარდან – Iთ.	სახელი ვარდანი – Iთ. BCDEFGHIKL.

ბუნებითი ცოლი – Iთ.	ბუნებით ცოლი – Iთ. BCDEFGHIKL.
ყოვლადგანწირულისაჲ – Iთ.	ყოვლადგანწირულისა – Iთ. BCDEFGHIKL.
მონაჲ – IIთ.	მონა – IIთ. BCDEFGHIKL.
მადლითა სულისა წმიდისაჲთა – IIთ.	მადლითა სულისა წმიდისათა – IIთ. BCDEF- GHIKL.
სახლისაჲ – IIთ.	სახლისა – IIთ. BCDEFGHIKL.
მოსლვაჲ – IIთ.	მოსლვა – IIთ. BCDEFGHIL. მოსვლა – IIთ. K.
მის თანავე – IIთ.	მის თანა – IIთ. BCDEFGHIKL.
დღჳ – IVთ.	დღე – IVთ. BCDEFGHIKL.
ვითარმედ მე გულითად – IVთ.	ვითარმედ მე გულითა – Vთ. BCDEFGHIKL.
შემიტევე და ვიხილო წყლულებაჲ იგი – VIIთ.	შემიტევე და ვიხილო წყლული იგი – VIIთ. BCDEFGHIKL.

8. ფონემათა ნაკლებობა – a რედაქციაში, b რედაქციასთან შედარებით, ზოგიერთ სიტყვაში ნაკლები ფონემაა.

a რედაქცია	b რედაქცია
სამეფოდ წარემართა – Iთ.	სამეფოდ წარემართა – Iთ. BCDEFHIKL. სამეფოდ წარემართაჲ – Iთ. G.
ცურტავ – IIთ.	ცურტავთ – IIთ. BCDEFGHIKL.
წმიდისა ემბაზისაგან – IIთ.	წმიდისაგან ემბაზისაგან – Iთ. BCDEFGHIKL.
ჩემი – IVთ.	ჩემიცა – IVთ. BCDEFGHIKL.
და ვითარ მიიწინეს – Vთ.	და ვითარცა მიიწინეს – Vთ. BCDEFGIL. და ვითარცა მიიწინეს – Vთ. HK.

9. ფონემათა მონაცვლეობა – სიტყვებში ფონემებია შენაცვლეული.

a რედაქცია	b რედაქცია
შენდავე მოიქეცინ – IIთ.	შენდავე მიიქეცინ – IIთ. BCDEFGHIKL.
და მოვიწიე – IIთ.	და მოვიწიე – IIთ. BCDEFGHIKL.

10. კავშირის მონაცვლეობა – წინადადებებში კავშირებია შენაცვლეული.

a რედაქცია	b რედაქცია
ანუ ვინ არა სტიროდის მას – Iთ.	და ვინ არა სტიროდის მას – Iთ. BCDEFGIL. და ვინ არა ჰსტიროდის მას – Iთ. HK.
ხოლო ჩუენ – IIთ.	და ჩუენ – IIთ. BCDEFGHIKL.

11. **სტილისტური სხვაობა** – ა რედაქციის წინადადება სტილისტურად განსხვავებულია ბ რედაქციის იმავე მონაკვეთის წინადადებისაგან.

ა რედაქცია	ბ რედაქცია
აღუტევე ჳმაღ და ვტიროლე – VII თ.	ჳმაღ განმერა ტირილით – VII თ. DFHI. ჳმა განმერა ტირილით – VII თ. BEGKL. ჳმაღ განმერა ტირილით – VII თ. C.
ვისწრაფდი გამოსვლად – VII თ.	სწრაფით გამოვედ – VII თ. BCDEFGHIKL.

მსგავსი ნიმუშების მოხმობა კვლავაც შეიძლებოდა, თუმცა, ვფიქრობთ, წარმოდგენილი მასალაც ცხადყოფს, პარხლის მრავალთავში დაცულ ტექსტსა და სხვა ხელნაწერებში დაცულ ტექსტებს შორის არსებულ იმგვარ სხვაობას, რომელიც იძლევა რედაქციებზე მსჯელობის საშუალებას.

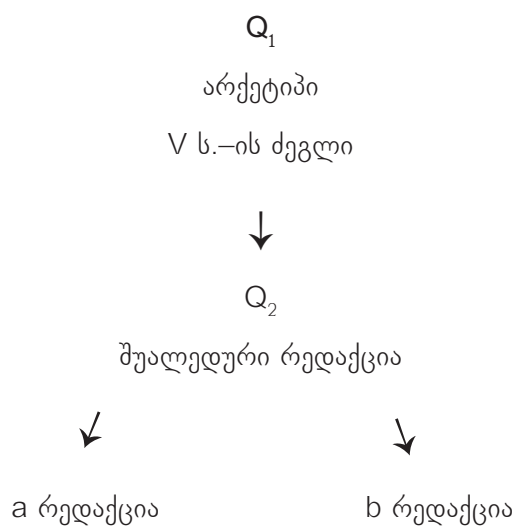
ორივე რედაქციის არქეტიპი, რასაკვირველია, ერთია – ეს არის იაკობ ცურტაველის ხელიდან გამოსული თხზულება V საუკუნისა, თუმცა დღემდე მოღწეული არცერთი ტექსტი არც ენობრივად (და – დიდი ალბათობით, არც სტილისტურად) არ გვიჩვენებს V საუკუნის ვითარებას. ანუ ტექსტები საფუძვლიანადაა რედაქტირებული მოგვიანო პერიოდის ენობრივი ნორმებისა და გაზრდილი ლიტერატურული გემოვნების შესაბამისად. ამ არქეტიპის (პირობითად ვუწოდოთ მას Q₁ რედაქცია) შემდეგ უნდა ყოფილიყო შუალედური რედაქცია (პირობითად – Q₂), რადგან, დადასტურებული სხვაობების მიუხედავად, ორივე რედაქცია როგორც ენობრივი, ისე – სტილური თვალსაზრისით, მსგავსია ერთმანეთისა, რომ აღარაფერი ვთქვათ სტრუქტურულ-ტექსტუალურ რაგვარობაზე, რომლის მიხედვითაც ეს ტექსტები, პრაქტიკულად, იდენტურია. ეს შუალედური, Q₂ რედაქცია უნდა დასდებოდა საფუძვლად ა და ბ რედაქციებს. რთული სათქმელია, კონკრეტულად როდის მოხდა ამ რედაქციათა ფორმირება.

ა რედაქციის ჩამოყალიბების დროზე მსჯელობისას მკვლევრები, ე. გიუნაშვილი და ზ. სარჯველაძე, ყურადღებას ამახვილებენ ერთ ბიბლიურ ციტატაზე პავლეს ეპისტოლეებიდან: „არა დამონებულ არს ძმად, გინა დაა...“ (I კორ. 7,15). ეს ციტატა ა და ბ რედაქციებში სხვადასხვაგვარადაა მოცემული: ა რედაქცია – „არა დამონებულ არს ძმად, გინა დაა...“ (I კორ. 7,15), ეს არის პავლეს ეპისტოლეების უძველესი თარგმანის ვერსია; ბ რედაქცია – „არა დამონებულ არს ძმად იგი, გინა დაა...“ (I კორ. 7,15). ამგვარ ვერსიას გვიჩვენებენ პავლეს ეპისტოლეების გიორგი მთაწმიდელისეული და ეფრემ მცირისეული თარგმანები. ამ თვალსაზრისით მკვლევრები ყურადღებას ამახვილებენ, აგრეთვე, აღმოსავლური დიალექტისათვის დამახასიათებელ ფორმებზე – ნადირობად წარვიდა/ნადირობას წარვიდა; ჰე, ჰე, განისუენე / განისუენე მაშა და ა. შ. თუმცა ამგვარი სულ ორიოდ ფორმა დასტურდება ბ რედაქციაში.

ამდენად, მკვლევართა აზრით, ბ რედაქცია ვერ ჩამოყალიბდებოდა XI საუკუნეზე უფრო ადრე, რამდენადაც ტექსტის რედაქტირებისას გათვალისწინებულია პავლეს ეპისტოლეების გვიანდელი, გიორგი მთაწმიდელისეული და ეფრემ მცირისეული თარგმანები.

ბ რედაქციის ფორმირების პერიოდზე საუბარი მეტად რთულია, რამდენადაც არც XI და არც რამდენადმე ამ საუკუნესთან მახლობელი ეპოქის ხელნაწერები ამ რედაქციისა ჩვენ არ მოგვეპოვება, მათგან უძველესი A 130, როგორც ზემოთ შევნიშნეთ, XVIII საუკუნისაა, თარიღდება 1713 წლით და კონკრეტულად რა სახის ცვლილებები განიცადა მან, ამაზე საუბარი მეტად გაჭირდება.

რედაქციათა ურთიერთმიმართება არსებული ტექსტოლოგიური მასალის საფუძველზე შეიძლება ასე გამოვსახოთ:

დასკვნა

იაკობ ხუცესის შუშანიკის წამების ვრცელი რედაქციის ფარგლებში კიდევ შეიძლება გამოიყოს ორი – a და b – რედაქცია. a რედაქციად შეიძლება მივიჩნიოთ პარხლის მრავალთავში, A 95 ხელნაწერში, დაცული ვერსია ტექსტისა, ხოლო b რედაქციად – დანარჩენ ათ ხელნაწერში დაცული ვერსია ტექსტისა.

გამოყენებული ლიტერატურა

გიუნაშვილი, ე., სარჯველაძე, ზ. (1980). „შუშანიკის წამების“ ტექსტის ისტორიისათვის. *ცისკარი*, №8.

კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ეროვნულ ცენტრის ფონდის ხელნაწერები: A 130; A 170; A 176; H 2077; H 1672; S 3637; H 1370; H 2121; Q 300.

M 21 (ხელნაწერის ფოტოპირები).

ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდნულ დიალექტში

გიორგი მულიანი

დოქტორანტი

აკაკი წერეთლის ქუთაისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქუთაისი, საქართველო

ORCID: 0009-0004-8652-1006

აბსტრაქტი

ირანში, ფერეიდნის პროვინციაში მე-17 საუკუნეში გადასახლებულ ქართველთა მეტყველება ფერეიდნული დიალექტის სახით ჩამოყალიბდა. დედასაქართველოსთან ოთხსაუკუნოვანი უკონტაქტობისა და სპარსული ენისა და კულტურის ძლიერი გავლენის შედეგად ფერეიდნში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველებამ გარკვეული ცვლილებები განიცადა. მიუხედავად ამისა, მშობლიურ გარემოს მოწყვეტილი ფერეიდნული დიალექტი ირანში კუნძულის სახით დღემდე არსებობს და ენობრივი თვითიშენიშვნის საოცარ ნიმუშს წარმოადგენს.

ფერეიდნული დიალექტი მრავალმხრივ იქცევს ყურადღებას. წარმოდგენილ სტატიაში განვიხილავთ ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელ ლექსიკას.

კვლევა ძირითადად ეყრდნობა ფერეიდნის ქართულ სოფლებში (ჩუღრუთი, მარტყოფი, ვაშლოვანი, ახჩა, თორელი, ნაჯაფაბადი...) ჩვენ მიერ ჩაწერილ ახალ დიალექტურ მასალას, ასევე დავამუშავეთ გამოქვეყნებული ფერეიდნული ტექსტები, განმარტებითი და დიალექტური ლექსიკონები, საკითხთან დაკავშირებული სამეცნიერო ლიტერატურა.

განალომებული მასალის მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში საკმაოდ კარგადაა დაცული ნათესაობის აღმნიშვნელი ქართული ლექსიკა. ქართულ სიტყვაფორმათა ნაწილი (სიძე, ბალი, მამი, მუღი, დედამთილი, მამამთილი...) დღესაც აქტიურად გამოიყენება, ნაწილი კი სპარსული (ან სპარსულის გზით შემოსული არაბული, თურქული) ლექსიკური ერთეულების პარალელურად იხმარება (ძმა/დაძმა, და/ბაჯი). ამასთან, ზოგი ქართული სიტყვა (შვილიშვილი, შვილთაშვილი, ბიცოლა...) შესაბამისმა უცხოურმა მასალამ (ნავა, ნათიჯა, ზანამუა) ჩაანაცვლა. ბილინგვურ გარემოში, სადაც სპარსული სახელმწიფო ენაა და ყველა სფეროში ფუნქციონირებს, ხოლო ქართული ფერეიდნულ ქართველთათვის სამინაო სამეტყველო კოდს წარმოადგენს, ქართული ენობრივი ფაქტების შეზღუდვა-შევიწროების პროცესი ბუნებრივი და, სამწუხაროდ, შეუქცევადი პროცესია.

საკვანძო სიტყვები: ქართულ-სპარსული ენობრივი ურთიერთობები, ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი, ქართული დიალექტური ლექსიკა, ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა ფერეიდნულში

VOCABULARY DENOTING KINSHIP IN THE FERAYDANI DIALECT

Giorgi Muliani
PhD Candidate
Akaki Tsereteli State University
Kutaisi, Georgia
ORCID: 0009-0004-8652-1006

Abstract

The speech of the Georgians who emigrated to Iran in the 17th century in Fereydan province was formed into the Fereydan dialect. As a result of four centuries of non-contact with homeland Georgia and the strong influence of the Persian language and culture, the speech of the Georgians living in Fereydan underwent certain changes. Nevertheless, the Fereydan dialect, cut off from its native environment, still exists as a language island in Iran and is a remarkable example of linguistic self-immunization.

The Fereydan dialect attracts attention in many ways. In the presented article, we will discuss vocabulary denoting kinship.

The research is mainly based on the new dialectal material we recorded in the Georgian villages of Fereydan in Iran (Chughruti, Martghopi, Vashlovani, Akhcha, torelli...), we also processed the published Fereydanian texts, explanatory and dialect dictionaries, scientific literature related to the issue.

According to the analyzed material, it can be said that the Georgian vocabulary denoting kinship is quite well preserved in Fereydan dialect. Some of the Georgian word forms (sidze/son-in-law, zali/daughter in law, mazli/brother in law, muli/sister in law, dedamtili/mother-in-law, mamamtili/father-in-law...) are still actively used today, while some are used in parallel with Persian (or Arabic, Turkish, introduced through Persian) lexical units (brother/dashya, sister/baji). In addition, some Georgian words (shvilishvili, shviltashvili, bitzola...) were replaced by corresponding foreign words (nava, natija, zanamua). In a bilingual environment, where Persian is the state language and functions in all spheres, and Georgian is the home language code for the Georgians, the process of restricting and harassing the Kartsia language facts is a natural and, unfortunately, irreversible process.

Keywords: Georgian-Persian language relations, Fereydan dialect of the Georgian language, Georgian dialect vocabulary, vocabulary denoting kinship in Fereydan dialect

შესავალი

საქართველო თავისი ადგილმდებარეობიდან, ბუნებრივი და ადამიანური რესურსებიდან გამომდინარე ყოველთვის წარმოადგენდა ცივილიზაციათა გზაჯვარედინს, დიდი იმპერიების შეხვედრისა და დაპირისპირების ადგილს. მიუხედავად იმისა, რომ საქართველოსა და ირანს შორის უშუალო საზღვარი არ არის, ორივე ქვეყანა ისტორიულად მეზობლები იყვნენ, შესაბამისად, მათ შორის ინტენსიური ურთიერთობები არსებობდა.

ირანის პოლიტიკა საქართველოში უძველესი დროიდან, ძირითადად, ტერიტორიულ გაფართოებას, ოკუპაციას, ძარცვას, მკვლელობასა და გადასახლებას ეფუძნებოდა. ქართველთა მასობრივი გადასახლება ირანში სეფიანთა დინასტიის ზეობის დროს მოხდა. ირანში ქართველები სხვადასხვა ადგილებში, უმეტესად ხორასანში, ფარსში, მაზანდარანსა და ხუზესტანში დაასახლეს. ყველა ზემოხსენებულ რაიონში ქართველებმა დაკარგეს თავიანთი ენა, რამაც გამოიწვია ეროვნული თვითშეგნების დაკარგვაც.

დარჩა მხოლოდ ფერეიდნის მხარე, სადაც მე-17 საუკუნეში კახეთიდან დიდი რაოდენობით ქართველი ჩაასახლეს.

ფერეიდანი მდებარეობს ირანის ცენტრალურ პროვინციაში – ისპაჰანში, ქალაქ ისპაჰანიდან დაშორებულია 200 კმ-ით. იგი არის მაღალმთიანი რაიონი, სადაც ქართველების გარდა ცხოვრობენ: სომხები, სპარსები, თურქები, ბახტიარები.

ფერეიდნის მხარე ერთადერთია დღევანდელ ირანში, სადაც შენახულია ქართული ენა, ქართული გვარები, დასახლებების ქართული სახელწოდებები და ადათ-ჩესები.

სპარსული წყაროებისა და ევროპელი მწერლების თხზულებების მიხედვით, ფერეიდნელმა ქართველებმა წინაპართა სარწმუნოება ფერეიდანში გადასახლების შემდეგ დიდი ხნის განმავლობაში შეინარჩუნეს, თუმცა სხვადასხვა მიზეზის გამო იძულებულნი გახდნენ მიეღოთ მაჰმადიანობა (მუნში, 1972, გვ. 960).

სარწმუნოებისგან განსხვავებით, ფერეიდნელებმა შეინარჩუნეს ქართული ენა. ირანის სხვადასხვა ადგილას მცხოვრები ქართველების ქართულად საუბრის შესახებ ცნობები სხვადასხვა წყაროებში მოპოვება. ზ. ჭიჭინაძის გადმოცემით, სომეხი მწერალი ფერეიდნელებთან შეხვედრის შემდეგ გაკვირვებით წერს: „უნდა მოგახსენოთ, რომ ყველა ამათ მტკიცეთ შეუნახავთ ქართული ენა და ხასიათები, ყველგან ესენი ქართველად იწოდებიან, ტანსაცმელსაც ქართულად იცმენ, მე ძალიან მიკვირს, რომ ასე დამორებულს მხარეში, ამდენი ხნის განმავლობაში ქართველებს ქართული ენა არ დაუკარგიათ“ (ჭიჭინაძე, 1990, გვ. 83).

ბუნებრივია, მე-17 საუკუნიდან მოყოლებული ფერეიდანში ჩასახლებულ ქართველთა მეტყველებამ გარკვეული ცვლილება განიცადა სხვადასხვა მიზეზის გამო. მათ შორის უმთავრესია: ოთხსაუკუნოვანი უკონტაქტობა საქართველოსთან, სალიტერატურო ქართულთან და სპარსული ენისა და კულტურის ძლიერი გავლენა. ენობრივი ცვლილება განსაკუთრებით ლექსიკის სფეროს შეეხო. არაერთი ქართული ლექსიკური ერთეული დაიკარგა ან იშვიათად გამოიყენება.

მიუხედავად ამისა, მშობლიურ გარემოს მოწყვეტილ ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველება – ფერეიდნული დიალექტი ირანში კუნძულის სახით დღემდე არსებობს და ენობრივი თვითიშვიათების საოცარ ნიმუშს წარმოადგენს.

წყაროების/ლიტერატურის მიმოხილვა

კვლევა ეყრდნობა ახალ დიალექტურ მასალას, რომელიც ჩვენ მიერ არის ჩაწერილი ფერეიდნის ქართულ სოფლებში (ჩუღრუთი, მარტყოფი, ვაშლოვანი, დამქესანა, ახჩა, თორელი...). ასევე, დავამუშავეთ ქართულ დიალექტურ კორპუსში (corpora.co) წარმოდგენილი ფერეიდნული ტექსტები. ფერეიდნული ტექსტები სხვადასხვა დროს ჩაიწერეს და გამოსცეს: მ. თოდუამ, მ. მაჭავარიანმა, დ.

ჩხუბიანიშვილმა, თ. უთურგაიძემ, ჯ. გიუნაშვილმა, მ. ბერიძემ, ლ. ბაკურაძემ...

ფერეიდნული მეტყველების შესახებ არსებობს საინტერესო ისტორიული ცნობები, ენათმეცნიერული კვლევები. პირველი მეცნიერული კვლევა ფერეიდნული დიალექტის შესახებ არნოლდ ჩიქობავას ეკუთვნის. მეცნიერმა 1922 წელს საქართველოში ჩამოსული ფერეიდნული ქართველისგან – სეიფოლაჰ ხან იოსელიანისგან ჩაიწერა ტექსტები, რომელზე დაყრდნობითაც გამოაქვეყნა ნაშრომები: *ვინის რეფლექსები ფერეიდნულში (1923)*; *-ყე ნაწილაკი ფერეიდნულში და მისი მნიშვნელობა გრამატიკა-ლოლიკის ურთიერთობის თვალსაზრისით (1923-1924)*; *ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი (1927)*. არნ. ჩიქობავა ფერეიდნული ქართულის შესახებ წერს: „უცხო ტომთა შორის მოქცეული, ქართულ კილოებს მოწყვეტილი და მათთან ურთიერთობას მოკლებული, სამწერლობო ქართულის ზეგავლენიდან სრულიად განთავისუფლებული ფერეიდნული პრინციპულად უნიკუმს წარმოადგენს ქართულ კილოთა შორის“ (ჩიქობავა, 1927, გვ. 197).

გამოქვეყნებულია მნიშვნელოვანი სამეცნიერო ნაშრომები; დ. ჩხუბიანიშვილის *სამეცნიერო წერილებში (2012)* შესულია ავტორის კვლევები ფერეიდნული დიალექტის თავისებურებების შესახებ, ასევე, ფერეიდნული ტექსტები; 2020 წელს გამოიცა მ. ბერიძისა და ლ. ბაკურაძის მონოგრაფია *ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი*, რომელიც მრავალი ასპექტით არის მნიშვნელოვანი; წიგნში გაშუქებულია ფერეიდნული დიალექტის ენობრივი მახასიათებლები, წარმოდგენილია ფერეიდნული მეტყველების ნიმუშები.

ნათესაობასთან დაკავშირებული ლექსიკა ფერეიდნულში სპეციალური კვლევის საგანი არ ყოფილა. ვფიქრობთ, ჩვენი კვლევა საინტერესოა დიალექტში არსებული ლექსიკური ფონდის შესწავლის კუთხით, ასევე ეთნოკულტურული თვალსაზრისით.

მეთოდოლოგია

საკითხის სპეციფიკიდან გამომდინარე, კვლევისას გამოვიყენეთ სხვადასხვა მეთოდი: ა) აღწერითი მეთოდი, რომლის საშუალებითაც აღვწუსხეთ და გარკვეული პრინციპით დავაჯგუფეთ ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში არსებული ნათესაობის გამომხატველი ლექსიკური ერთეულები, შესიტყვებები, ბ) შედარებითი მეთოდის გამოყენებით სხვადასხვა წყაროდან (ახალი დიალექტური მასალა, გამოქვეყნებულ ტექსტები, სამეცნიერო ნაშრომები) მოძიებული და სისტემატიზებული ფერეიდნული ლექსიკური ერთეულები შევუდარეთ ქართული ენის განმარტებით, ეტიმოლოგიურ და დიალექტურ ლექსიკონებს, ვაჩვენეთ ფერეიდნულის მიმართება ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებთან, გ) შეპირისპირებითი მეთოდის მიხედვით გამოვავლინეთ ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში სპარსული ან სპარსულის გზით შემოსული ნათესაობის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეულები, დავაზუსტეთ მათი ფორმოზოგ-სემანტიკური ასპექტები, დ) ანალიზისა და სინთეზის მეთოდებით გავაანალიზეთ ფერეიდნული დიალექტის ლექსიკური თავისებურებები, ბილინგვურ (ქართულ-სპარსულ) გარემოში ფერეიდნულში მიმდინარე ენობრივი (ლექსიკური) ცვლილებების ზოგადი ტენდენციები.

მსჯელობა/შედეგები

ფერეიდნული დიალექტი მრავალმხრივ იქცევა ყურადღებას. სტატიამ განვიხილავთ ნათესაური ურთიერთობის გამომხატველ სიტყვებს, რომლებიც ენის/დიალექტის ლექსიკური ფონდის ერთ-ერთ აქტიურ ნაწილს წარმოადგენს.

ნებისმიერი საზოგადოების სოციალური სტრუქტურის შესასწავლად მნიშვნელოვანია ნათესაობის სისტემის ანალიზი. ნათესაობის სისტემის რაობის შესახებ ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ნათესაობის ტერმინი არის სიტყვა ან სიტყვათა ჯგუფი, რომლებიც აღნიშნავენ ნათესაურ ურთიერთობას და ამ ურთიერთობის წინამორბედ, ან ერთდროულად წინამორბედ და მომდევნო წევრებს (სოსელია, 1979, გვ. 61).

ნათესაურ ტერმინებს ახასიათებს გარკვეული თავისებურება.

ნათესაობის ტერმინები იყოფა **აღნიშვნისა** და **მიმართვის** ტერმინებად. პირველი რიგის ტერმინოლოგია გამოიყენება ნათესავის აღსანიშნავად, მეორე რიგისა კი – ამ ნათესავისადმი მიმართვისას.

ზემოთქმულის გათვალისწინებით, ნათესაობის ტერმინი „ესაა სიტყვა, ან სიტყვათა ჯგუფი, რომელიც გამოხატავს ერთ ან რამდენიმე ნათესაურ ურთიერთობას, გამოიყენება აღნიშვნისას ან მიმართვისას და მორფოლოგიური თვალსაზრისით არის მარტივი (ელემენტარული), შედგენილი ან აღწერილობითი“ (გოგინაშვილი, 1991, გვ. 4).

განასხვავებენ ნათესაობის ორ ძირითად კატეგორიას: 1. **სისხლით ნათესაობა** და 2. **მოკეთეობრივი (სოციალური) ნათესაობა**. გარდა ამისა, გამოიყოფა ისეთი ნათესაობაც, რომელიც არცერთ სხენებულ კატეგორიას არ მიეკუთვნება. ზოგი მეცნიერი მას **ხელოვნურ ნათესაობას** უწოდებს (იქვე, გვ. 6).

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ფერეიდნულ ქართველთა მეტყველებაში გამოყენებული ნათესაობის გამომხატველი სხვადასხვა სახის ლექსიკა.

1. სისხლით ნათესაობის აღნიშვნელი ტერმინები ფერეიდნულში

ფერეიდნულში საერთო ეთნიკური და გვაროვნული წარმომავლობის აღსანიშნავად გამოიყენება სხვადასხვა ტერმინი; აქტიურია ქართული ტერმინები: **ჩონებური** (<ჩვენებური); **ძოლი** (<ძვალი „სისხლით ნათესავი“; **ოჯახი**, **სახლი**; **პაპანი** („დედუღეთი“); **დიდი**, **დიდები** („წინაპარი“); **ნათესავი**, **გვარი** (ახალი შემოსულია ფერეიდნულში). პარალელურად იხმარება არაქართული წარმომავლობის სიტყვებიც, როგორიცაა: **ხიში** خويش, **ხიშოყოვმი** خويش و قوم (სპარს. „ნათესავი“); **ჰამჯენსი** هم جنس , **ჰამნეჟადი** همزاد (სპარს. „ერთი ჯიშის“), **ფამილი** فاميل („გვარი“).

დასახელებული ტერმინებიდან განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს სომატური სახელი **ძოლი** (<ძვალი). სოფლიველ (მარტყოფელი) ნაჯაფყულანი ჩონ **ძოლები** არიან (ჩუღრუთი).

ხშირად გამოიყენება საქართველოდან ფერეიდანში ჩამოსული ქართველების მიმართ: ქენ ჩონ **ძოლები** ხართ (ჩუღრუთი).

ძვალი ნათესაობის აღსანიშნავად გვხვდება ძველ ქართულში **ხორც** სიტყვასთან ერთად (ძვალი და ხორცი = სისხლი და ხორცი): „**ძუალთა** ჩემთაგანი და **ჭორცთა** ჩემთაგანი ხარ შენ“ **ო**, დაბ. 29,14 (აბულაძე, 1973).

ძვალი (გვართან კომპოზიციაში) ნათესაობის სემანტიკით დასტურდება ხევსურულ დიალექტში: **ძვალ-გვარი** – შთამომავლობა, მოდგმა; **გვარ-ძვალი** – გვარი, გვარის წარსული (ჭინჭარაული, 2005).

შდრ. ქეგლ: **ძვალ-გვარი** – კუთხ. (ხევს.) ბუნებრივი გზით განვითარებული (უცხოთა შეურეველი) გვარი (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ძვალი გვხვდება სხვა სომატურ სახელებთან კომბინაციაში: **ძვალ-რბილი**, **ძვალ-სისხლი**, **ძვალ-სახსარი** (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ძვალი, როგორც სხეულის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნაწილი და საყრდენის, ბურჯის სიმბოლო – ფერეიდნულში განზოგადდა და სისხლით ნათესაობის აღნიშვნელ ტერმინად იქცა. ქართულ სალიტერატურო ენასა და დიალექტებში ნათესაობის სემანტიკით ცნობილია სხვადასხვა სომატური ლექსემები (გული, ღვიძლი, სისხლი, ხორცი, თესლი...).

სისხლით ნათესაობის გამომხატველი ტერმინები განსხვავებულია თაობების მიხედვით. გამოიყოფა მეორე, პირველი და ნულოვანი თაობის აღნიშვნელი ტერმინები. განირჩევა აგრეთვე აღმავალი და დაღმავალი ნათესაობა.

1. აღმავალი ნათესაობა

ა) მეორე თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

პაპის/ბაბუის შესატყვისად ფერეიდნულში გამოიყენება **დიდალა**. შედგება ორი კომპონენტისგან: პირველი ნაწილი – **დიდ** ქართულია, მეორე კი – **ალა** (آلا) მონღოლურ-თურქული წარმომავლობისაა, რომელიც გავრცელებულია სპარსულში. „ალა“ მამაკაცთა სახელებს წინ ან ბოლოს ერთვის პატივისცემის ნიშნად და იხმარება შემდეგი მნიშვნელობებით: „უფროსი, დიდი, ბატონი, პატრონი, მამა“. ტერმინი მორფოლოგიურად აღწერილობითია; **დიდალა** სიტყვასიტყვით აღნიშნავს „დიდ მამას“. აღნიშვნისა და მიმართვის ფორმა ერთია.

ჩემ ალა ბაიტა რო ყოფილა, ჩემ **დიდალა** გასულა და დაკარგულა; სოფელჩი რო ვიყავ, ჩემ **დიდალას** პირუტყვს ვაძოვებდი (ჩულრუთი).

ფერეიდნულში გვხვდება **პაპანი** (პაპა სიტყვის ნარიანი მრავლობითის ფორმა), რომლის მნიშვნელობაც სახეცვლილია: აღნიშნავს მხოლოდ დედის მხრიდან ნათესავეს, დედულეთს.

ბებიას ფერეიდნულში შეესაბამება **დიდედა**. ტერმინი ქართულია და მიღებულია **დიდი** და **დედა** სიტყვების კომბინაციით. ფონეტიკური ცვლილების შედეგად **დიდი დედა > დიდედა**. მიმართვის შემთხვევაშიც იგივე ფორმა – **დიდედა** გამოიყენება.

ბაიტა რო ვიყავ, **დიდედამ** მატყლის საბუჯარი და წინდა შამიქნისყე, რო ზამთარჩი ჯელ-ფეჭი არ დამძრეს (მარტყოფი); ჩემ **დიდედას** თავის ყმაწილები მარტო გოზრდია (ჩულრუთი).

„ბებიას“ სემანტიკით დასტურდება აგრეთვე ქართული სიტყვაფორმა **დიდიდა**.

შდრ. **დიდია / დიდიდა** (მესხ.) – დიდედა, ბებია (ღლონტი, 1984).

ბ) პირველი თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

მამა ფერეიდნულ დიალექტში გავრცელებული სიტყვაა. ამასთანავე, მამის მნიშვნელობით სპარსული ენის გავლენით მკვიდრდება უცხოური ტერმინები: **ბაბა** (სპარს. بابا /baba), **ალა** (მონღოლურ-თურქული), **ადა** (თურქული).

შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში **ბაბა**-ს გავრცელება ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში მოხდა. **ბაბა** სალიტერატურო სპარსულსა და დიალექტებში მიმართვის დროს იხმარება და მოფერებით ნიუანსს ატარებს. ეს სიტყვაფორმა ბევრ ენაში არსებობს (კიკვიძე, 1991, გვ. 19). **ალა** ნიშნავს „დიდს, უფროსს“ და გამოიყენება პატივისცემის გამოხატვისას. ერთნაირად გამოიყენება როგორც აღნიშვნისას, ისე მიმართვისას.

მოშულარ ბიჭი **მამას** არ დოუყურებს (მარტყოფი); ჩემ **ადა** ცხონდა, ანს ძრიალ ბევრს მუშაობდა (ვაშლოვანი).

შდრ. **ბაბა** (იმერხ. აჭარ., გურ...) – მამა (ღლონტი, 1984).

ალა გავრცელებულია დაშქესანასა და თორელში. სადაც ძლიერია თურქული ენის გავლენა. სიტყვა მომდინარეობს თურქული სიტყვიდან ata „მამა, პაპა, წინაპარი“. ჩემ **ადა** მაშინს უწყრებოდა და ცხო მაშინმა გრა და მოკლა (დაშქესანა).

დედა უძველესი დროიდან ერთდროულად დედისა და მდედრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა იყო. ფერეიდნულში ძირითადად აღნიშვნისას იხმარება.

ჩემ **დედამ** ცომი მოზილისყე და თორნეჩი პური დაკრისყე (ვაშლოვანი).

დედა ხშირად გვხვდება წყევლა-ლანძღვის გამომხატველ გამოთქმებში: **დედა** კი მოგიკდეს (ჩულრუთი); შე **უდედმამოვ!** (მარტყოფი).

ხატოვან გამოთქმებში: თავის **დედას** ძუძუს მაჯჭრის; მუტრუკი რო **დედასაყე** დაწინაურდა, გელი გაგხვეს.

ფერეიდნულში, განსაკუთრებით ახალი თაობის მეტყველებებში, მიმართვისას ხშირად გვხვდება **მამან** (مامان), რომელიც სპარსული წარმოშობისაა. ტერმინი მიმართვის დროს იხმარება და მოფერებით ნიუანსს ატარებს დღევანდელ ირანში. მისი აქტიურად გამოყენება შესაძრწნევია ბოლო ორი ათწლეულის განმავლობაში. „დედას“ მნიშვნელობით იშვიათად დასტურდება აგრეთვე სპარსული ტერმინი **ნანა** (نان).

ბიძა – 1. დედის ან მამის ძმა, 2. მიმართვა მამის ხნის უცხო კაცისადმი (ქეგლ). **ბიძა** ფერეიდნულში იშვიათად გამოიყენება. აქ „დედის ძმა“ და „მამის ძმა“ სხვადასხვა ტერმინებით გადმოიცემა. „დედის ძმის“ აღსანიშნავად გვხვდება ორი სიტყვაფორმა: **ალადია** და **დადა** (სპარს. dayi „დედის ძმა, ბიძა“). **ალადია** კომპოზიტური აგებულებისაა: **ალა** + **დია**. პირველი ნაწილი მონღოლურ-თურქულია (آل) და გამოიყენება პატივისცემის გამოხატვისას, ხოლო მეორე – სპარსული, რომელიც „დედის ძმას“ აღნიშნავს. სპარსული ტერმინია **დადა** (دایا) „დედის ძმა“.

ჩემ დედაკაცი ჩემ **ალადიას** ყორია; მოლიანნი ჩონ **დადან** არიან. შდრ. **ტაია** (აჭარ.) – ბიძა, დედის ძმა (დლონტი, 1984), **ტაია-ი** (ფუტკარაძე, 1993).

„მამის ძმას“ აღნიშნავს ტერმინი: **ამუა** (عمو) / **ამი** (عم), რომელიც სპარსულში არაბულიდან არის შემოსული.

ერთ **ამუა** მყვანდა, ოქროს დაიძახოდეს (ახჩა); ჩემ **ამიამ** თონდეჩი კოჭობა ჩადგისყე (ახჩა).

შდრ. ტაოური, იმერხ. **ემიი/ემოი/ემიჯაი** (emmi დიალ. ბიძა) – მამის ძმა, ბიძა (ფუტკარაძე, 1993).

პირველი აღმავალი თაობის სხვა ტერმინებია: **დედია** / **დედიდა**, **ამა**.

„დედის დის“ სემანტიკით გავრცელებულია **დედია** / **დედიდა** ფორმები. **დედიდა** შედგება ორი ნაწილისაგან: **დედი(ს)** + **და**. პირველი კომპონენტის ბოლოკიდურად ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული **ს** თანხმოვანი დაკარგულია. **დედია** მიღებულია **დედიდა** სიტყვის შემდგომი ფონეტიკური ცვლილებით (დ თანხმოვნის დაკარგვით): **დედის და** > **დედიდა** > **დედია**.

დედას მოუგია და **დედია** დასუსტებულია (ჩულრუთი).

შდრ. ქართ.: **დედის და** > **დეიდა** (იკარგება **დედ**- ძირისეული **დ** თანხმოვანი და ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნისეული **ს** თანხმოვანი).

დედიდა – დედის და (ორბელიანი, 1991).

„მამის დას“ ფერეიდნულში გამოხატავს სპარსულში არაბულიდან შემოსული ტერმინი **ამა**. ქორჩილჩი ჩემ **დედა** და **ამა** ძრიალ შუმპრობდეს (ჩულრუთი).

გ) ნულოვანი თაობის აღმნიშვნელი ტერმინები

ნულოვანი თაობის ტერმინებიდან ფერეიდნულში უცვლელადაა შემონახული ქართული ლექსიკური ერთეულები: **და**, **ძმა**, რომლებიც ჩვეულებრივ გამოიყენება აღწერისას. მიმართვისას კი მათ სხვა სიტყვები ენაცვლება. ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა აქვს ადრესატის ასაკს. მაგალითად, უფროსი დის მიმართ იხმარება თურქულიდან შემოსული ტერმინი **ბაჯი** (თურქ. baji), ხოლო უფროს ძმას მიმართავენ სპარსული სიტყვებით **ქაქა** (كك) და **დაში** (دش) < დადაში „უფროსი ძმა“. თანატოლები ერთმანეთს, ჩვეულებრივ, სახელით მიმართავენ.

ჩონ ცხრა **და-ძმანი** ვართ; ექსი **ძმანი** ვართ და სამიც **და** ყოვ; **დაშია** ათ ჩელი ჩემყე დიღია; **ქაქამ** ერთ ჯელ ბევრი მცა (ჩულრუთი).

შდრ. ჩვენებურების მეტყველებებში დასტურდება **ბაჯიაი** / **ბაჯოი** – უფროსი და (საერთოდ, უფროსი ქალისადმი მიმართვის ფორმა პატივისცემის გამოსახატავად) (ფუტკარაძე, 1993).

2. დაღმავალი ნათესაობის ტერმინები

ა) პირველი თაობის დაღმავალი ნათესაობის ტერმინებიდან ფერეიდნულში საინტერესოა „შვილის“ შესატყვისი სიტყვა **ყმაწილი** (< ყმაწვილი).

ყმაწილები აკვანჩი ჩავაწვინითყე და კალოზე გადითყე (ჩულრუთი); მე რუა ყმაწილი მყავ, ხუთი ბიჭი და სამი ყორი (ვაშლოვანი).

შდრ. ქართ. ყმაწვილი – 1. იგივეა, რაც ბავშვი, 2. ახალგაზრდა, მოწიფული (ვაჟი ან ქალი, 3. ახალგაზრდა ვაჟი, – ჭაბუკი (ქველ <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

ფერეიდნელ ქართველთა მესხიერებაში სიტყვა შვილი ჯერ კიდევ ცოცხალია, მისი მნიშვნელობა იციან, თუმცა მას მეტყველებაში აქტიურად აღარ იყენებენ.

„ვაჟიშვილის“ აღსანიშნავად ბიჭი, ხოლო „ქალიშვილის“ მნიშვნელობით გავრცელებულია ყორი.

ბიჭები დამიქორწილებია და ყორები გამითხოვებია (ვაშლობანი); ყორი, შენ გეზნები, ძალო, შენ გადგე (მარტყოფი).

ყორი ქართული წარმომავლობის სიტყვა ჩანს. მასთან ფორმობრივ და სემანტიკურ სიახლოვეს გვიჩვენებს მეგრული კორი „ნეზი, მდედრი“ (ქობალია, 2010).

საინტერესოა კომპოზიტური სიტყვაფორმები: გერბიჭი და გერყორი. თუ კაცი ან ქალი მეორედ დაქორწინდა, ერთის შვილები წინა ქორწინებიდან მეორისთვის გერბიჭი ან გერყორი იქნება.

ბ) მეორე თაობის დადმავალი ნათესაობის ტერმინია ნავა ناو, რომელიც სპარსული სიტყვაა და „შვილიშვილს“ აღნიშნავს. „შვილთაშვილის“ აღსანიშნავად ასევე სპარსული ტერმინი ნათიჯა ناتیجا გამოიყენება.

შვილიშვილს, შვილთაშვილს, ჩვეულებრივ, სახელით მიმართავენ.

ფერეიდნელ ქართველთა მეტყველებაში „შთამომავლობის“ მნიშვნელობით გამოიყენება გასადევარი. ეს იუსელიანები ყასიანთ გასადევარნი არიან (ჩულრუთი).

ტერმინი დასტურდება ქდვ-ში განთავსებულ ფერეიდნულ ტექსტებში: ქუჩიანი, თუხანი, თუხანი მე მგონია, რო ჯუგაშვილის გასადევარი იყნენ; აღაქუჩიქიანთ დადძახიანყე და აღაქუჩიქიანი ურუჯყურბეგის გასადევარნია (<http://www.corpora.co/№/corpus>).

გასადევარი ქართული სიტყვაა ძირით და გაფორმებით. დევ- ძირს ძველსა და თანამედროვე ქართულში ძირითადად ერთი მნიშვნელობა აქვს:

დევა / დევნება – გადევნება, მიდევნება (ი.ა.); დევნა – „წარქცევა“, მიდევნა, მიყოლა, შედგომა, „მიდევარ-ყოფნა“, „დევნის-ყოფა“. დევენულება (ი.ა.) (<http://www.nplg.gov.ge/saskolo/index.php?a=term&d=44&t=6989>).

ს-დევ-ს – 1. უკან მიჰყვება დასაწევად – მისდევს, დასდევს, 2. დაჰყვება, დასდევს, (სულ) თან ახლავს (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

გასადევარი ქველ-ში განმარტებულია როგორც: 1. ბალახიანი ადგილი, სადაც საქონელს გადენიან, – საძოვრები, 2. რაც რაიმეს გასწვრივ მდებარეობს, – გაყოლება. (<https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php>).

გასადევარი გვხვდება ქართული ენის კილოებშიც (ხევსურული, თუშური, ფშაური) და აღნიშნავს: საქონელს, ცხვარ-ძროხას, სამწყემსოს; საქონლის საძოვარ ადგილს (<https://www.ice.ge/liv/liv/xevs.php>; <https://www.ice.ge/liv/liv/tushur.php>; <https://www.ice.ge/liv/liv/fshauri.php>).

დევ- ძირის შემცველი სიტყვაფორმების ამოსავალი მნიშვნელობა არის: გადევნება, გაყოლა, გაგრძელება... ფერეიდნულში მოხდა სიტყვის სემანტიკური გადაწევა; დევ- ძირი გამოყენებულ იქნა „შთამომავლობის“, როგორც გვარის მიმდევრის, გამყოლის, გამგრძელებლის, აღმნიშვნელი სიტყვის საწარმოებლად. გასადევარი სა- – -არ კონფიქსით გაფორმებულ მიმდებარე ფორმას წარმოადგენს.

გ) ნულოვანი თაობის ტერმინები – ბიძაშვილი, მამიდაშვილი, დეიდაშვილი ფერეიდნულშიც აღწერილია: „ბიძის“, „დეიდისა“ და „მამიდის“ აღმნიშვნელ ტერმინთა ნათესაობითი ბრუნვის ფორმას ემატება „ბიჭი“ და „ყორი“. მაგალითად: დედიდას ბიჭი („დეიდაშვილი ბიჭი“), დედიას ყორი („დეიდაშვილი გოგონა“), აღადიას ბიჭი („ბიძაშვილი ბიჭი“), აღადიას ყორი („ბიძაშვილი გოგონა“),

ამუას ბიჭი („მამიდაშვილი ბიჭი“), **ამუას ყორი** („მამიდაშვილი გოგონა“). მიმართვის ფორმები განსხვავებულია ასაკისა და სქესის მიხედვით. თუ ადრესატი მამრობითი სქესის უფროსი დეიდაშვილი, მამიდაშვილი ან დეიდაშვილია, მიმართვისას მის სახელს პატივისცემის ნიშნად დაურთავენ **დამ-ს**, ხოლო თუ ადრესატი ქალბატონია, მას **ბაჯი** სიტყვით მიმართავენ. უფროსები უმცროსებს საკუთარი სახელით მიმართავენ.

II. მოკეთებრივი (სოციალური) ნათესაობის გამომხატველი ტერმინები

1. აღმავალი თაობის აღმნიშვნელი ლექსიკა

ა) ფერეიდნულმა დიალექტმა დღემდე უცვლელად შემონახა **მეორე აღმავალი თაობის** მოკეთებრივი აღმნიშვნელი ტერმინები: **მამამთილი**, **დედამთილი**, **სიმამრი** და **სიდედრი**.

ქორწილში ახანძალს რო მადყვანენ, დედამთილმა უნდა გეგებოს (მარტყოფი); ემ გოლს დედამთილის ენა ქიან. ჩონ დროს ერთ რასმი იყო, რო დამძრახებას დადძოდეს, ახანძალმა როსაც დედამთილი და მამამთილი იყნეს, არ უნდოდა იზნას; ჩემ სიდედრი და სიმამრი ძრიალ ნამაჲ ხალღი არიან (ჩუღრუთი).

დედამთილს და მამამთილს ნათესაური კავშირის ან ქმრის მიმართვის მიხედვით მიმართავენ. სიმამრს და სიდედრს ასევე ნათესაური კავშირის მიხედვით ან **ამუ**, **ალადი** სიტყვებით მიმართავენ.

დედინაცვალი და **მამინაცვალი** ფერეიდნულში არ არის შემორჩენილი. „დედინაცვლის“ მნიშვნელობით გამოიყენება სპარსული ლექსიკური ერთეული **ზანაღა** (ژان آغا). კომპოზიტური აგებულებისაა: **ზან** (ژان) ნიშნავს „ქალს/ცოლს“, **ალა** (آغا) კი – „კაცს/მამას“. ნასესხები სიტყვაფორმების პარალელურად გვხვდება ქართული ტერმინები: **გერდედა** „დედინაცვალი“ და **გერმამა** „მამინაცვალი“, რომელთა სტრუქტურაც შედგენილია: **გერ** + **დედა** / **მამა**.

ბ) **პირველი აღმავალი თაობის** მოკეთებები – **დეიდისა** და **მამიდის ქმარი** ფერეიდნულში სპეციალური ტერმინით არ აღინიშნება. მიმართვისას გამოიყენება **ამუ** ან **ალადი**. ზოგჯერ ადრესატის საკუთარ სახელს წინ **დამ-ს** უმატებენ. მაგალითად: დამ-ჰამიდ... **დამ** (دادم) სპარსული სიტყვაა, წარმოადგენს **დადაში** آدامასიტყვაფორმის შემოკლებულ ვარიანტს და პატივსაცემი პირისადმი მიმართვისას გამოიყენება.

„ბიცოლას“ აღსანიშნავად გამოიყენება სპარსული ტერმინები: **ზანამუ** (ژان عمو), **მამუა** „მამის ძმის ცოლი“, **ზანდაი** (ژان آقا) „დედის ძმის ცოლი“. ტერმინები შედგება **ზან** („ცოლი/ქალი“) + **ამუ/დაი** („ბიძა“) კომპონენტებისაგან.

ჩემ **ზანამუა** ჩემ დედაც არი (ჩუღრუთი); ჩონ ექ **ზანამუას მამუას** ვეტყით (თორელი).

გ) **ნულოვანი თაობის** მეუღლეობის აღმნიშვნელი ტერმინებიდან უცვლელადაა შემონახული ქართული სიტყვა **ქმარი**, ამავე მნიშვნელობით დასტურდება ასევე **კაცი**. „ცოლის“ აღსანიშნავად გამოიყენება ქართული სიტყვაფორმა **დედაკაცი** (ცოლი სიტყვა ფერეიდნულში არ გვხვდება). **დედაკაცი** „ცოლი“, **კაცი** „ქმარი“ ქართულში გავრცელებული სიტყვებია.

ჩემ **ქმარს** აზიზილა ჰქიან (ჩუღრუთი); **დედაკაცი** რო მოყვანე, ბადტა ვიყავ; **დედაკაცს** ვებნები, რო ზალმა გადგოსო (ვამლოვანი).

საინტერესოა ის ფაქტი, რომ ფერეიდნულში **ქალი**, როგორც მდებრობითი სქესის აღმნიშვნელი სიტყვა, აღარ გამოიყენება, თუმცა ეს ტერმინი ერთმა ისტორიულმა მოვლენამ და მასთან დაკავშირებულმა ადგილის (გამოქვაბულის) სახელმა შემონახა. „ავღანელებმა რო მოედეს სოფელჩი, კაცებმა დედაკაცები **ქალების ქობჩი** (გამოქვაბულში) წადყვანეს“ (ჩუღრუთი).

2. დაღმავალი თაობის ლექსიკა

ა) **პირველი დაღმავალი თაობის** ტერმინები – **სიძე**, **(რ)ძალი** ფერეიდნულში აქტიურად გამოიყენება: ჩემ **სიძე** ჩემ ძმას ბიჭია, ჩუღრუთს ჩონ სახლჩი ცოცხლობს.

რძალი გვხვდება ფონეტიკური ვარიანტებით: ძალი/ზალი:

სამი ზალი მყავ, სამივე ჩემ გულჩი არიან (ჩულრუთი).

ზალი ფერეიდნულში, ჩვეულებრივ, აღნიშნავს „ვაჟიშვილის მეუღლეს“ და „ქმრის ძმის ცოლს“. „ძმის ცოლის“ მნიშვნელობით იხმარება სპარსული ტერმინი ზანდაში (زن داسی)

აქტიურია ქართული სიტყვაფორმები: ნეფე („სიძე“), ახანძალი (<ახალი რძალი „პატარძალი“).

ნეფემ ახანძალს თავზე ფული გადაყარისყე (ჩულრუთი).

საინტერესოა მეუღლეების ნათესავების გამომხატველი ლექსიკა. ქმრის ნათესავებს გამოხატავს ქართული ტერმინები: მული („ქმრის და“) და მამლი („ქმრის ძმა“).

მე სამი მული და ოთხი მამლი მყავ (ვაშლოვანი).

ცოლის ნათესავების აღსანიშნავად გამოიყენება: ყავში „ცოლისძმა“, რომელიც არაბულიდან არის სპარსულში შემოსული და „ახლობელს“ აღნიშნავს.

„ცოლისდის“ სემანტიკას გადმოსცემს სპარსულიდან შემოსული თურქული ტერმინი ბაჯანალი (/حاجاناک). ფერეიდნულში ნასესხები სიტყვის სემანტიკა შეცვლილია. შდრ. სპარსულში ბაჯანალი – „ცოლის დის ქმარი“.

შდრ. ბაჯანალი (მესხ., აჭარ., ჩვენებ. მეტყვ.) – ქვისლი (ღლონტი, 1984; ფუტკარაძე, 1993);

ფერეიდნულში გვხვდება ქართული სიტყვა ქვისლი ფონეტიკური სახესხვაობით – ქუსლი: მე ქუსლი არა მყავ, ჩემ დედაკაცი მარტუკა ყორია (მარტყოფი).

ქუსლის პარალელურად იხმარება სპარსული ტერმინი ჰამრიშ (همریش).

საინტერესოა ქართული ტერმინი ფეჭი, რომელიც ფერეიდნულ დიალექტში სრულიად განსხვავებული სემანტიკით, კერძოდ, „მეორე ცოლის“ აღსანიშნავად გამოიყენება.

მე ყმაწილი არ მყვანდა და ჩემ ქმარმა ფეჭი მამიყვანა (ჩულრუთი).

სარწმუნოების მიხედვით, ირანში მრავალცოლიანობა დაშვებულია, თუმცა მსგავსი ფაქტები დღესდღეობით ძალიან იშვიათად დასტურდება.

კახურში (ქიზიყურში) ანალოგიური მნიშვნელობით დასტურდება ფეჭი – ქმრის წინანდელი ცოლი მეორე ცოლისათვის და ცოლის წინანდელი ქმარი მეორე ქმრისათვის (ს.მენტეშ.,) (ღლონტი, 1984).

დასკვნა

გაანალიზებული მასალის საფუძველზე შეიძლება ითქვას, რომ ფერეიდნულში, ქართული ენობრივი სამყაროსგან ოთხსაუკუნოვანი იზოლირებისა და სპარსული ენის ძლიერი გავლენის პირობებში, საკმაოდ კარგადაა დაცული ნათესაური ურთიერთობის ამსახველი ქართული ლექსიკა. ქართულ სიტყვაფორმათა ნაწილი (სიძე, ზალი, მამლი, მული, დედამთილი, მამამთილი...) დღემდე აქტიურად გამოიყენება, ნაწილი კი სპარსული (ან სპარსულის გზით შემოსული არაბული, თურქული) ლექსიკური ერთეულების პარალელურად იხმარება (ძმა/დაშია, და/ბაჯი). გვხვდება დიალექტისთვის სპეციფიკური ტერმინებიც (ძოლი, გასადევარი, ყორი, გერბიჭი, გერყორი, ფეჭი). ამასთან, ზოგი ქართული სიტყვა (შვილიშვილი, შვილთაშვილი, ბიცოლა...) შესაბამისმა უცხოურმა მასალამ (ნავა, ნათიჯა, ზანამუა...) სრულად ჩაანაცვლა. ბილინგვურ გარემოში, სადაც სპარსული სახელმწიფო ენაა და ყველა სფეროში ფუნქციონირებს, ხოლო ქართული ენა ფერეიდნულ ქართველთათვის სამინაო სამეტყველო კოდს წარმოადგენს, ქართული ენობრივი ფაქტების შეზღუდვა-შევიწროების პროცესი ბუნებრივია, რაც საფრთხეს უქმნის დიალექტის თვითმყოფადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- აბულაძე, ი. (1973). *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*. თბილისი. მეცნიერება.
- ბერიძე მ., ბაკურაძე ლ. (2020). *ქართული ენის ფერეიდნული დიალექტი*. თბილისი. მერიდიანი.
- გოგინაშვილი, ი. (1991). *ნათესაობის სისტემა აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში*. მეცნიერება.
- კიკვიძე, ქ. (1991). *ნათესაური ურთიერთობის აღმნიშვნელი ტერმინები სპარსულ ენაში*. სადისერტაციო ნაშრომი. თბილისი. <https://digitallibrary.tsu.ge/book/2023/June/Dissertations/kikvidze-natesauri-disertacia.pdf>
- ორბელიანი, ს. ს. (1991). *ლექსიკონი ქართული*. თბილისი. მერანი.
- სოსელია, ე. (1979). *ნათესაობის ტერმინთა ანალიზი*. თბილისი. მეცნიერება.
- უთურგაძე, თ., ჩხუბიანიშვილი, დ., გიუნაშვილი, ჯ. (1985). *ფერეიდნული ტექსტები*. იკე, ტ. XXIII. თბილისი. თსუ-ს გამომც.
- ფერეიდნული დიალექტური ტექსტები* (პირადი არქივი).
- ფუტკარაძე, შ. (1993). *ჩვენებურების ქართული წიგნი პირველი. ბათუმი. აჭარის ჟურნალ-გაზეთების გამომცემლობა*.
- ქეგლ: – *ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი* <https://www.ice.ge/liv/liv/ganmartebiti.php> დამოწმება: 14.10.2023.
- ღლონტი, ა. (1984). *ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა*. თბილისი. განათლება.
- ქდვ: – *ქართული დიალექტური კორპუსი*. <http://corpora.co/№/corpus>. 22.10.2023.
- ქობალია, ა. (2010). *მეგრული ლექსიკონი*. თბილისი. არტანუჯი.
- ჩიქობავა, ა. (2010). *ფერეიდნულის მთავარი თავისებურებანი*. შრომები (ტ. 1). თბილისი: მერიდიანი. (პირველად გამოქვეყნდა 1927 წელს ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, №7-ში)
- ჭინჭარაული, ა. (2005). *ხევსურული ლექსიკონი*. თბილისი. ქართული ენა.
- ჭიჭინაძე, ზ. (1990). *ქართველები სპარსეთში*. თბილისი. მერანი.
- ამიდ, ჰ. (1993). *ამიდის ლექსიკონი*. თეირანი. ამირქაბირ. (عمید, حسن. فرهنگ عمید, انتشارات امیرکبیر, تهران, 1731).
- მუნში, ი. (1972). *ალამ არად აბას*. თეირანი. (ترکمان, اسکندر بیگ. عالم آرای عباسی, انتشارات امیرکبیر, تهران, 0531).

იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამების“ უცხო ლექსიკა

ალექსანდრე ჭულუხაძე

სპარსული ენისა და ლიტერატურის მეცნიერებათა დოქტორი
საქართველოს უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი
აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტის უფროსი
თ. ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი
ORCID: 0000-0002-2810-4245

აბსტრაქტი

იაკობ ცურტაველის „წამებაჲ წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისა“ ანუ „შუშანიკის წამება“ დღემდე მოღწეული უძველესი ქართული ლიტერატურული ძეგლია, რომელსაც გამორჩეული ადგილი უჭირავს ქართული ლიტერატურის ისტორიაში. ნაწარმოებში გამოყენებულია მრავალფეროვანი უცხო ლექსიკა, რომლის ანალიზიც გვაძლევს საშუალებას, რომ უფრო ფართო და ნათელი წარმოდგენა შეგვექმნას ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოსა და გარესამყაროს ისტორიული, პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური, კულტურული, რელიგიური, სამხედრო-ადმინისტრაციული და სხვა სახის ურთიერთობების მრავალი საკითხისა და თავისებურების შესახებ.

„შუშანიკის წამების“ ვრცელი და მოკლე ქართული ვერსიებისა და სვინაქსარული რედაქციების ლინგვისტურმა შესწავლამ გამოავლინა 148 ნასესხობა, რომლებიც სხვადასხვა ეპოქაში, სხვადასხვა გზებითა და სხვადასხვა ენებიდან იქნა შეთვისებული ქართულში.

შესწავლილ იქნა 73 ირანული (სამი ძველი სპარსული, შვიდი პართული, 40 ფალაური, ერთი ახალი სპარსული და ერთი ალანურ – ოსური), 17 სომხური, 25 ბერძნული, 13 ებრაული, ექვსი ლათინური, ოთხი არაბული, ერთი არამეული, ერთი სირიული და ორი თურქული ნასესხობა და რამდენიმე ლექსემის ფონეტიკური ვარიანტები.

შესწავლილი მასალა სემანტიკური და დანიშნულების თვალსაზრისით საკმაოდ მრავალფეროვანია და მოიცავს რელიგიური, საზოგადო, სამხედრო, ადმინისტრაციული და სხვა ხასიათის ლექსიკას, 45 საკუთარ, 19 გეოგრაფიულ და ეთნიკურ სახელს, რომლის ნაწილიც უდავოდ ჯერ კიდევ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებამდე ზეპირი გზით დამკვიდრდა ქართულ ენაში, ხოლო ნაწილმა კი, ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ბერძნული, სომხური და სირიული ენებიდან ზეპირი და სალიტერატურო გზებით შემოაღწია, რომელთა გარკვეული ნაწილიც დღემდე აქტიურად გამოიყენება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და დიალექტებში.

წარმოდგენილი მასალის გარკვეული ნაწილი ადრეც იქნა ზედაპირულად შესწავლილი მკვლევრების მიერ და ნაწარმოების სხვადასხვა გამოცემებსა თუ სამეცნიერო შრომების კრებულებშია გაფანტული. ჩვენ მიერ პირველად მოხდა არსებული გამოკვლევების მასალების შეკრება, მათი გადამუშავება, შეცდომების გასწორება და ახალი ეტიმოლოგიური მასალების დართვა, რამაც მოგვცა საშუალება წარმოგვედგინა სრულფასოვანი სამეცნიერო გამოკვლევა, რაც დაეხმარება ძველი ქართული ლიტერატურის მკვლევრებს უკეთ შეაფასონ „შუშანიკის წამების“ მნიშვნელობა და ადგილი ქართული ლიტერატურის შემდგომი განვითარების ისტორიულ პროცესში.

საკვანძო სიტყვები: ძველი ქართული ლიტერატურა, ეტიმოლოგია, სემანტიკა

THE FOREIGN VOCABULARY OF “THE MARTYRDOM OF SAINT QUEEN SHUSHANIK”
BY IAKOB KHUTSESI

Alexander Chulukhadze

Persian language and Literature PhD

The University of Georgia

Associate Professor

Head of the Department of Oriental Studies

Senior Researcher of the Tamaz Beradze Institute of

Georgian Studies

ORCID: 0000-0002-2810-4245

Abstract

“The Martyrdom of Queen Shushanik” by Iakob Tsurtaveli is the oldest surviving monument of Georgian literature, which holds a special place in the history of Georgian literature. The text uses a wide range of foreign vocabulary, the analysis of which allows us to create a broader and clearer understanding of many issues and aspects of the historical, political, social, economic, cultural, religious, military-administrative and other relationships of Georgia with various early Middle Ages cultures.

According to a linguistic study of the complete and short Georgian versions and Svinaksar editions of “The Martyrdom of Queen Shushanik”, 148 borrowings from other languages were found to have influenced the Georgian language at various time and points. 73 Iranian (three Old Persian, seven Parthian, 40 Middle Persian, one New Persian, and one Alan-Ossetian), 17 Armenian, 25 Greek, 13 Hebrew, six Latin, four Arabic, one Aramaic, one Syriac, and two Turkic loanwords and phonetic variants of several lexemes were studied.

Semantically and purpose-wise, the research material is extremely varied and includes religious, social, military, administrative, and other vocabularies; 45 proper, 19 geographical and ethnic names, some of which were undoubtedly influenced by the Georgian language orally even before the spread of Christianity to Georgia; and part of this vocabulary, after the spread of Christianity, was borrowed into the Georgian language and literature from Greek, Armenian, and Syriac through oral and literary means, some of which are still actively used in modern literary Georgian language and dialects.

A certain part of the presented material had previously been superficially studied by scholars and scattered across various publications of “The Martyrdom” or collections of scientific works. In order to present a full-fledged scientific study that will assist researchers of ancient Georgian literature in better evaluating the importance and place of “The Martyrdom of Queen Shushanik” in the historical process of the further development of Georgian literature, were first collected and processed existing research materials, fixed errors, and added new etymological material.

Keywords: Old Georgian Literature, Etymology, Semantics

შესავალი

იაკობ ხუცესის „წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“ დღემდე მოღწეულ ყველაზე ძველ ლიტერატურულ ძეგლად ითვლება, რომელსაც ქართული ენისა და ლიტერატურის ისტორიისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. ნაწარმოები მრავალმხრივ არის შესწავლილი, მაგრამ დღემდე არ მომხდარა მისი უცხო ლექსიკის კომპლექსური ანალიზი. წარმოდგენილი კვლევის მიზანს წარმოადგენს იაკობ ხუცესის ნაწარმოების უცხო ლექსიკის ეტიმოლოგიურ-სემანტიკური ანალიზი, რაც დაგვეხმარება ამ ძეგლის სხვადასხვა საკითხის უკეთ გაგებაში. პირველ რიგში დავამუშავებ უცხოელ და ქართველ მეცნიერთა მიერ გამოქვეყნებული არსებული გამოკვლევები, შევაჯამებ მათ მიერ „წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“-ს შესწავლილი უცხო ნასესხობები და გადავამოწმებ მათი წყაროები. მასალის გამოსავლენად გამოვიყენებ ნაწარმოების ძველი გამოცემა: იაკობ ცურტაველი, (1978). „მარტილობად შუშანიკისი“, ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილია აბულაძემ, თბილისი, მეცნიერება, და უახლესი აკადემიური გამოცემა სრული ისტორიულ-ფილოლოგიური გამოკვლევით „იაკობ ხუცესი, (2024). წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“, I, რედ.: ნ. მრევლიშვილი, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა. ნაწარმოების საკვლევი მასალის ქართული ენის ლექსიკურ ფონდთან შედარების მიზნით სპეციალურად დავამუშავებ სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართულის“, როგორც ყველაზე ძველი და ავტორიტეტული ქართული ლექსიკოლოგიური კრებულის, ილ. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონის“, „ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების სიმფონია-ლექსიკონის ოთხტომეულის“, ზ. სარჯველაძის „ძველი ქართული ენის სიტყვის კონის“, გ. რუხაძის „ძველი ქართული ენის შეერთებული ლექსიკონის“, „ქართული ოთხთავის სიმფონია-ლექსიკონის“ მონაცემები.

იაკობ ხუცესის „წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲში“ გამოყენებულია მრავალფეროვანი უცხო ლექსიკა, რომლის ანალიზიც გვაძლევს საშუალებას, რომ უფრო ფართო წარმოდგენა შეგვექმნას ადრეული შუა საუკუნეების საქართველოსა და გარე სამყაროს ისტორიული, პოლიტიკური, სოციალური, ეკონომიკური, კულტურული, რელიგიური, სამხედრო-ადმინისტრაციული და სხვა ურთიერთობების მრავალი საკითხისა და თავისებურების შესახებ.

ნაწარმოების ვრცელი და მოკლე ქართული ვერსიებისა და სვინაქსარული რედაქციების ლინგვისტურმა შესწავლამ გამოავლინა 148 ნასესხობა, რომლებიც სხვადასხვა ეპოქაში, სხვადასხვა გზებითა და სხვადასხვა ენებიდან იქნა შეთვისებული ქართულში. შესწავლილ იქნა 73 ირანული, 17 სომხური, 25 ბერძნული, 13 ებრაული, ექვსი ლათინური, ოთხი არაბული, ერთი არამეული, ერთი სირიული და ორი თურქული ნასესხობა და რამდენიმე ლექსემის ფონეტიკური ვარიანტები.

ირანული ნასესხობანი

საქართველოსა და ირანული სამყაროს სამიათასწლოვანი ისტორიულ-კულტურული ურთიერთობების შედეგად ქართულ ენაში ირანულ ნასესხობათა ხვედრითი წილი გაცილებით მეტია სხვა ენებიდან შეთვისებულ ლექსიკასთან შედარებით. იაკობ ხუცესის თხზულების მონაცემთა ანალიზმა გამოავლინა მრავალფეროვანი ზოგადი მნიშვნელობის ლექსიკა, რომელიც მოიცავს ძველ სპარსულ, პართულ, საშუალო სპარსულ – იგივე ფალაურ და ახალ სპარსულ 52 ნასესხობას:

აზნაური	ზეპური	სენაკაპანი
ამბოხი	ზრადამტეანი	სენა
აპნისი	ლახტი	სპა
ასტამი	მართ-	სპადპეტი
ატროშანი	მოგვი	ტანჯვა
ახოვანი	მონა	ტაძარი
ბერი	მონადირება	ტაჭიკი

ბოროტი	ნახარარი	ტომი
ბუნებითი	ნეტარი	ქადება
განბორება	ნიში	ფარული
გირჯაკი	ოსტიკანი	შური
დევი	პალეკარტი	შფოთი
ერი	პატივი	ძვრი
ემმაკი	პიტიახში	წმიდა
ვანი	ჟამი	წიგნი
ვარდი	სადიასპანო	ჭემმარიტი
ბატიკი	სასტიკი	ხუაშიადი
		ხორმაკი

მათი უდიდესი ნაწილი, 41 ლექსემა, უშუალოდ ირანული ენებიდან იქნა ზეპირი გზით ნასესხები, ხოლო 11 ლექსიკური ერთეული სომხური ენის მეშვეობით და ისიც, ზეპირი გზით გავრცელდა ქართულში:

ბოროტი	ბატიკი	სენა
განბორება	ზეპური	სპადჰეტი
გირჯაკი	ნახარარი	ტაჭიკი
ვანი	სენაკაპანი	

გაანალიზებული მასალიდან სამი ნასესხობაა ძველი სპარსულიდან, შვიდი – პართულიდან, 40 – ფალაურიდან, ერთი – ახალი სპარსულიდან და ერთიც – ალანურ – ოსურიდან.

შესწავლილი მასალა სემანტიკური და დანიშნულების თვალსაზრისით საკმაოდ მრავალფეროვანია და მოიცავს რელიგიური, საზოგადო, სამხედრო, ადმინისტრაციული და სხვა ხასიათის ლექსიკას, რომლის ნაწილიც უდავოდ ჯერ კიდევ საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელებამდე დამკვიდრდა ქართულ ენაში და ნაწილი კი, დღემდე აქტიურად გამოიყენება თანამედროვე სალიტერატურო ქართულსა და მის დიალექტებში.

2.1 ძველი სპარსული ნასესხობანი

მართ – სიტყვებში: **მართალი** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 60), **წარმოჰმართა** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 60), **დამართ** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 62), **მიმართ** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 88), **აღჰმართნა** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 74) და სხვ. < მართ- < ძველი სპარსული arta – „სიმართლე, სიწმიდე“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 26).

მონა – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 60, 126, 132) „მსახური; მორჩილი“, შდრ.: **დამონებული** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 68) „დამორჩილებული“. იხ.: „ნასყიდი ვაჟი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 501) < ძველი სპარსული māniya „შინამოსამსახურე; მსახური“ (Меликишвили / მელიქიშვილი, 1959, გვ. 434-438).

ტაძარი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 62) და სხვ. „სახლი საუფლო“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 135). „სასახლე; სავანე“ < ძველი სპარსული tačara „სასახლე“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 378-379). შდრ.: სომხური տաճար [tʰatʰar] (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 365; ცურტაველი, 1978, გვ. 168).

2.2 პართული ნასესხობანი

აზნაური – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 60) „თავისუფალი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 41);

„კეთილშობილი“ < პართული *ā-znā „კეთილშობილი < ცნობილი || ნაცნობი“; შდრ.: სომხური **ազնու(-ական)** [aznow(-akan)] < **ազնիւ** [aznow] < **ազն** [azn] „თავისუფალი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 220-221; ცურტაველი, 1978, გვ. 163; Martirosyan / მარტიროსიანი, 2008, გვ. 22-23). შდრ.: **უზნო** – XVII თ. „არათავისუფალი, მდაბიო წარმომავლობის“.

ამბოხი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 100) „ამბოხება – არეულობა“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 49); „1. ბრბო, ხალხი; 2. შფოთი, მღელვარება“ < პართული [hambōh]; შდრ.: სომხური **ամբոխ** [hambōx] „ბრბო, სიმრავლე“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 223; ცურტაველი, 1978, გვ. 163).

ატროშანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 62) „ცეცხლთაყვანისმცემლობა“ < პართული āturšān „(წმიდა) ცეცხლი“; შდრ.: სომხური **ատրուշան** [atrushan] „სახლი საცეცხლო; ცეცხლის თაყვანის საცემლო“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 225; ცურტაველი, 1978, გვ. 163).

ზეპური – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) „კეთილშობილი; დიდებული, დიდგვაროვანი“. „საზეპურო – ზეცის პურისმტე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 28) < ზეპურ- (v)sepurh < სომხური **սեպուի** [sepuh] „სამთავრო ან სამეფო საგვარეულოს წევრთაგანი (სეფე, სეფე-წული); წარჩინებული, კეთილშობილი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 86) < პართული vispuhr „უფლისწული, სამეფო ოჯახის წევრი; დიდებული, კეთილშობილი“ (ფარევაში, 2001, გვ. 611; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 242; ცურტაველი, 1978, გვ. 165).

ბიტიახში – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56., 60 და სხვ.) „ეპარხოზი, პატახში“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 626). „ეპარხოზი – დიდი ვეზირი“ (იქვე, გვ. 239). „მთავარი; კუთხის გამგებელი (ჩვეულებრივ განაპირასი)“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 167) < პართული *bitiyaxš. ტერმინის ეტიმოლოგია საბოლოოდ გარკვეული არ არის. ჩვენი აზრით გამოთქმულ სხვადასხვა მოსაზრებათა შორის უფრო დამაჯერებელია ვ.ჰინცის ეტიმოლოგიური ანალიზი, რომლის მიხედვითაც: სომხური **բիւսաշխ** [bdeaxh], ბერძნული *βίτιξ* [bítix] და ფალაური *bētāx* [bythš] მიღებულია პართული ფორმიდან *bitiyaxš, რომლის ამოსავალი ფორმაა ძველი სპარსული *dvitiyaxšaya „მეფისნაცვალი, სიტყვასიტყვით: მეფის შემდეგ მეორე (კაცი)“ (Hinz / ჰინცი, 1969, გვ. 149-153; Sundermann / ზონდერმანი, 2010, გვ. 242-244). შდრ.: გვიანი ფალაური *bētāx* [bythš] „უფლისწული; მეფისნაცვალი“ (ფარევაში, 2001, გვ. 97).

ჟამი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 90) და სხვ. „ერთი დღე და ერთი ღამე არს ოცდაოთხი ჟამი, და ერთი ჟამი ოთხი წენტილია: ჟამი ეწოდების წელიწადსა; ჟამად ითქმის თაობა მეფისა ერთისა“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 633). „დრო“; იხ. „**მწუხრისა ჟამი**“ VI, „სამწუხრო (საღამოს) ლოცვა“ < პართული žām < žamān „დრო“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 260-261). შდრ.: სომხური **ժամ** [žam] (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 222; ცურტაველი, 1978, გვ. 167). იხ.: **უჟამოდ** – „უდროოდ“, **ჟამადმდე** – „დრო და დრო; ზოგჯერ“ XII თ. და **რაჟამს** – „როდესაც; როცა“ I, V, VI, X, XII თ.

ფარული > **ფარულად** – „მალვით, მალულად“ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 88) „მალული, დაფარული“ < პართული pahr „ფარი; დაფარვა“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 385).

2.3 ფალაური ნასესხობანი

აპნისი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) „იანვარი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 58) < ადრეული ფალაური āpān „აბანის ანუ წყლების თვე; ირანულ მითოლოგიასა და ზოროასტრიზმში წყლების მცველი ანგელოზის სახელწოდება; სასანური წელთაღრიცხვის მერვე თვის და ამ თვის მეათე დღის სახელწოდება“ (فرموشی / ფარევაში, 2001, გვ. 31). შდრ.: გვიანი ფალაური ābān და ახალი სპარსული آبان ābān (დეჰხოდას ლექსიკონი, გვ. 1995). „ქართულში არის ამოსავალი სახელობითი ბრუნვის აპანი-ს ნათესაობითი ბრუნვის ფორმა. უნდა მივიჩნიოთ იმ თვის სახელთა დუბლიკაციად, რომელსაც სურწყანი ეწოდება“ (გეგელიძე, 1956, გვ. 100-101).

ასტამი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 86) „ცომის მოსაფხევი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 71); „ცეცხლის საჩხრევი ან სარევი ლითონის მამა“ < ჩვენი აზრით ტერმინი მომდინარეობს ფალაური სიტყვიდან *astām > შდრ.: ახალი სპარსული استام astām „შამფური, რომელსაც აბანოს ან პურის საცხობი თონის საცეცხლურში იყენებენ; მცირე ნიჩაბი; აქანდაბი; ჩამჩა“ (لغتنامه دهخدا / დეჰხოდას ლექსიკონი, 1995; ცურტაველი, 1978, გვ. 163).

ახოვანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 132) „1. გმირი, მებრძოლი, მოწამე; 2. წარმოსადგეი“. „ტანად დიდი და ძლიერი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 85) < ფალაური axʷān „ძლიერი, ცოცხალი, სიცოცხლისუნარიანი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 289). შდრ.: სომხური *axovan* [axovan] „მხნე, მებრძოლი, მეტოქე, მოწინააღმდეგე“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 98; ცურტაველი, 1978, გვ. 163).

ბერი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. გვ. 149) „1. მოხუცი; 2. მონაზონი“ < ფალაური *pīr* „მოხუცი“ (მარი / Mapp, 1902, გვ. 106; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 292-293). შდრ.: ახალი სპარსული *pir* (დეჰხოდას ლექსიკონი, 1995).

ბოროტი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 96, 143) „ავის მოქმედი და ავი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 111) < სომხური *borot* [borot] „კეთროვანი, ქეციანი“ < ფალაური *bōr* „ყავისფერი; ჟანგისფერი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 491; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 82).

ბუნებითი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 58) „მყოფობითი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 120); „მკვიდრი, ნამდვილი“. ნაწარმოებია ძირიდან **ბუნ** < ფალაური *bun* [bwn] „საწყისი, ძირი, საფუძველი; ნიადაგი“ (MacKenzie, 1986, გვ. 86; ფარევაში, 2001, გვ. 31; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 297; ცურტაველი, 1978, გვ. 163). შდრ.: ახალი სპარსული *bun* || *bon* (დეჰხოდას ლექსიკონი, 1995) და სომხური *bun* [bun] (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 483-484).

განბორება – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 110) „კეთრის სწეულება“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 136) < ბორ < სომხური *bor* [bor] „მუნი, ქეცი; კეთრი“ < ფალაური *bōr* „ყავისფერი; ჟანგისფერი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 491; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 82; ცურტაველი, 1978, გვ. 163). იხ.: ზემოთ **ბოროტი**.

გირჯაკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 120) „ნაბადი, ქვეშაგები ქმნილი მატყლით რაიმე ანუ ნაბადი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 161; ცურტაველი, 1978, გვ. 164); „ქსოვილის ნაჭერი“ < ჩვენი აზრით მომდინარეობს სომხურიდან **gurjak* [gurjak] „უბრალო ქსოვილის ნაჭერი; ფლასი“ < ფალაური **gurjak* „ქსოვილის ნაჭერი“.

დევი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 74) „სომხურად ეშმაკა ჰქვიან, ხოლო ქართულად რომელთამე წერილთა შინა დევი გველ-ვეშაპის ადგილს აღუწერიათ და გარეშეთა წერილთა, რომელი საწარმართო აღუწერიათ, ავ-სახე კაცის მსგავსი, რქიანი; იგი მოგონებული ტყუილია“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 215-216) < ფალაური *dēv* „ავსული; მავნე და ზიანის მომტანი არსება“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 310-311; Chkheidze / ჩხეიძე, 2001, გვ. 488; ცურტაველი, 1978, გვ. 164).

ერი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 100) აქ: „ხალხი, ხალხის კრებული“. ტერმინი ძველქართულ წყაროებში დასტურდება შემდეგი მნიშვნელობებით „1. ხალხი, ხალხის კრებული, გუნდი; 2. სახალხო ლაშქარი, თავისუფალი მოლაშქრეები; მხედრობა; სპა, ლაშქარი, ჯარი“ < ფალაური *ēr* [ʔr] „თავისუფალი ადამიანი, თავისუფალი მიწათმოქმედი“ (ჭულუხაძე, 2009, გვ. 323).

ეშმაკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 96) „დასაბამად კეთილსა არსებისაგან შექმნა ღმერთმან, არამედ აღზავნა და ამპარტავნებისა მიერ დაეცა... გამოითარგმნების შემასმენელად, გინა სწუთროდ“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 253), შდრ.: სომხური *išmag* (ცურტაველი, 1978, გვ. 165) < ფალაური *išmag*||*išmak* [ʃmg] „ბოროტი სული; აპრიმანი; სატანა“ (ჭულუხაძე, 2008, გვ. 212).

ვანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 66) „სახლი, საცხოვრებელი, სამყოფელი, სადგომი“ < სომხური *van* [van] < ფალაური **āwān* „სახლი, საცხოვრებელი“ (Hübschmann / ჰიუბშმანი, 1895, გვ. 112; აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 353). იხ.: სავანე.- სვინაქ.

ვარდი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) > **ვარდობის თვე** – მაისი < ფალაური **vard* „ვარდი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 235-236). შდრ.: სომხური *vard* [vard] (ცურტაველი, 1978, გვ. 165).

ზატიკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) „გამოხსნა, გინა განთავისუფლება; შესაწირავი აღდგომისა“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 277). „აღდგომა ქრისტიანთა; დღესასწაული“; იხ.: **აღვსებისა ზატიკი XX** თ, „აღდგომის დღესასწაული“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 165) < სომხური *zatic* [zatic] „მსხვერპლშეწირვა; პასეკი; აღდგომის დღესასწაული; ქეიფი“, რომელიც სემანტიკურად განვითარდა თავდაპირველი ზოროასტრული ტერმინიდან „ქალღმერთ ანაჰიტასათვის შესაწირი წმინდა ცხოველი“

< ფალაური *zatak* „შეწირული < მოკლული“ < *zadan* „ცემა; დარტყმა; მოკვლა; ზიანის მიყენება“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 82-83; მარტიროსიანი, 2009, გვ. 273-274; ფარევაში, 2001, გვ. 665).

ზრადამტეანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, მოკლე ქართ. რედ. 140) „ცეცხლთაყვანისმცემელი < ზოროასტრის სარწმუნოების მიმდევარი“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 165) < *ზარდამტ „ზოროასტრი“ < ფალაური *zartušt* „ზოროასტრიზმის ლეგენდარული ფუძემდებლისა და მოციქულის სახელი“ (ფარევაში, 2001, გვ. 662) < ძველი ირანული **zara-uštra-* „ვისაც შეუძლია აქლემის მართვა“ (Schmitt / შმიტი, 2002).

მოგვი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 110) „ვარსკვლავთ-მრიცხველი, გინა გრძნეული“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 495). „1. ზოროასტრელი; 2. ქურუმი; ზოროასტრის შჯულის მსახური“ < ფალაური *may || moy* „მოხედი; ზოროასტრიზმის ღვთისმსახური“ (ფარევაში, 2001, გვ. 350). შდრ.: ახალი სპარსული *ماي || موي* [deṣḥodas leṣṣikonni, 1995], სომხური *մոյ [mog]* (აჭარიანი, 16, III, გვ. 337-338). იხ.: **მოგობა || მოგუება** – XI, XII თ. „ზოროასტრის შჯული ან აღსარება“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 166).

მონადირება – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 68) „გულის მოგება; გადაბირება“ < ნადირობა / ნადირი < **naxdir* < ჩვენი აზრით ძირითადი ნასესხებია ფალაურიდან *naxdir* [nhcy] „ნადირობა; ნადირი, ნანადირევი; (ნადირობით) თავის შექცევა, გართობა“ (ჭულუხაძე, 2008, გვ. 450-451). იხ.: **ნადირობად** – „სანადიროდ“ (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 88).

ნახარარი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 142) „აზნაური დიდ-დიდი“ < სომხური *նախարար* [naxarar] (ცურტაველი, 1978, გვ. 166) < ფალაური *nax*adāra* „პირველთაგანი, დიდებული, გამორჩეული“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 420).

ნეტარი > სანატრელი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 60) და სხვ. „ნეტარებაქმნილი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 591). „სანატრელი“ < ფალაური *nēttar* < *nēktar* „უკეთესი, სანეტარო; სიკეთით აღსავსე“ < *nēk* < *nēvāk* „კეთილი, კარგი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 358).

ნიში – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 149) „ნიშანთ ნაწილი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 595) < ფალაური *nīš* „აშკარა, ხილული; ნიშანი, მაგალითი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 350; ფარევაში, 2001, გვ. 412).

ოსტიკანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 151) „სასმელთ-საჭმელთ მწე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 607) < ფალაური *ōstīgān* „1. მორჩილი, მსახური; 2. ის ვინც, მბრძანებლის ნდობით არის აღჭურვილი; საიდუმლო მსახური“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 359; ფარევაში, 2002, გვ. 424). შდრ.: სომხური *ոստիկան* [ostikan] „ზედამხედველი, პრეფექტი, წინამძღვარი, მოურავი, მწე, გამგე“ (Hübschmann / ჰიუბშმანი, 1895, გვ. 215).

პალეკარტი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 124) „პალაკარტი – მონაზონთ სამოსელია, ფართო და ნაოჭიანი, წმიდის ბასილის მოგონილი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 613), „პალეკავტი – პალაკარტი || პალეკარტი – პოდირი“ (იქვე, გვ. 614), „პოდირი – სამოსელია მსგავსი წმიდის ბასილის პალაკარტისა“ (იქვე, გვ. 626); „კვართი, გრძელი სამოსელი“ < ფალაური **parigaud*, შდრ.: სომხური *պարեգաւտ* [paregawt] (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 168-169; ცურტაველი, 1978, გვ. 167).

პატივი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 147) „კეთილის მიპყრობა სიტყვით და საქმით“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 616) „დიდება, ღირსება, ხარისხი, წოდება“ < სომხური *պատիւ* [pativ] < ფალაური **pativ* (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 43). შდრ.: სოლდური *batbay/i* [ptby] „პატივისცემა, დაფასება, პატივისცემის გამოხატვა; პატივის მიგება; განდიდება“ < ძველი ირანული **pati-baya-* (Gharib / ღარიბ, 1995, გვ. 306). იხ.: **პატიოსანი** – XVI, XIX თ. „პატივსაცემელი“ (ორბელიანი, 1991, გვ. 617) და **პატივცემული** – XIX თ. „პატივდებული; განდიდებული“.

სადიასპანო – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 60) „მოციქულის, სამოციქულო, საელჩო“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 167) < **დისპანი** „მოციქული; დესპანი; ელჩი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 220) < ფალაური *dēspān* (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 231). შდრ. სომხური *դեսպան* [despan] „მოციქული“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 654).

სასტიკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 96) „მკაცრი, შეუბრალებელი“. „დიდად ძლიერი“ (ორბელიანი,

1993, II, გვ. 55) < ფალაური *sāstik „სასტიკი, მკაცრი, მტანჯველი, მწვალებელი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 368-369). შდრ.: სომხური **սաստիկ** [sastik] „სასჯელი, მექარა, შეუბრალებლობა, ძალადობა“ (პიუბშმანი, 1895, გვ. 489).

სენაკაპანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 98) „მესაწოლე“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 82). „ოთახის მცველი“ < სომხური **սենեկապան** [senekapan] (ცურტაველი, 1978, გვ. 167) < ფალაური *sēnakpān (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 369-370).

სენაკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 96) „მცირე სახლაკი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 82). „ოთახი“ < სომხური **սենեակ** [seneak] (ცურტაველი, 1978, გვ. 167) < ფალაური *sēnak „ოთახი, საკანი; საცხოვრისი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 201; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 369; Gippert, 1993, გვ. 241-244; ჭულუხაძე, 2008, გვ. 338).

სპა – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 150) „მხედარი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 108). „მხედრობა, ლაშქარი, ჯარი“ < ფალაური spāh „ჯარი, ლაშქარი, სპა“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 370). შდრ.: სომხური **սպահ** [spah] „ჯარი, ლაშქარი“ (პიუბშმანი, 1895, გვ. 239).

სპაძეპეტი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56) „მხედართ მთავარი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 108) < სომხური **սպայապետ** [spayapet] (ცურტაველი, 1978, გვ. 168) < ფალაური spāhpat „მხედართმთავარი, ჯარის უფროსი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 371).

ტანჯვა – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 68) და სხვ. „გვემა“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 132) < ფალაური *tanj „შევიწროვება; ჩაგვრა; შეწუხება“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 377). იხ.: **სატანჯველი** – XVII თ. „შემაწუხებელი“.

ტაჭიკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 151) „არაბთა ენაა, რომელსა ტაჭიკს უწოდენ“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 302). აქ: კონტექსტით ნიშნავს „არაბი“ < სომხური **տաճիկ** [tadžik] < ფალაური tājik „არაბი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 366; ასევე იხ.: ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 375-376).

ტომი – > **თესლ-ტომი** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 86) „ნათესავი, თესლი, მოდგმა, გვარი, ჯიში“ < ფალაური tōhm „თესლი, მოდგმა, ტომი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 379; ფარევაში, 2001, გვ. 555). შდრ.: სომხური **տոհմ** [tohm] „ტომი, ნათესავი“ (პიუბშმანი, 1895, გვ. 334). იხ.: **თესლ-ტომი** – VI თ. „ჯიში, შთამომავლობა, ნათესავი“.

შური – > **შეშურდა** „შურით აღივსო; გაბოროტდა“ (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 151). **შურ-** ძირი სხვადასხვა წარმოებულებით აქტიურად დასტურდება ძველ ქართულ ლიტერატურაში, იხ.: (აბულაძე, 1973, გვ. 494; 509) და ჩვენი აზრით ნასესხებია ფალაურიდან *šūr „ქაოსი, არეულობა; მტრობა; ამბოხება“. შდრ.: ახალი სპარსული شورش „1. ქაოსი; არეულობა; ყვირილი; 2. ამბოხება; 3. მღელვარება; დაბნეულობა“ (დეჰხოდას ლექსიკონი, 1995).

შფოთი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 149) „ჩხუბი, გინა აღტეხა“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 311). „არეულობა, მღელვარება, ბრბო“ < ფალაური šōft „მღელვარება; არეულობა; აღშფოთება“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 400-401; ფარევაში, 2001, გვ. 65).

ძვრი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 146) „ავი, ბოროტი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 360). „ბოროტი; ჭირი; შური; ავი; ცუდი; მანკიერება“ (აბულაძე, 1973, გვ. 529) < ფალაური zūr „სიცრუე, ბოროტება, სიმრუდე“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 404). იხ.: **ძვირ-ძვირად** – სვინაქს. „უბოროტესად, უსასტიკესად“.

წმიდა – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56) და სხვ. „სპეტაკი“ < ფალაური spend „წმიდა, სპეტაკი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 406). შდრ.: სომხური **սպանդ** [spand] „მსხვერპლი“ (პიუბშმანი, 1895, გვ. 277; აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 260). იხ.: **წმიდანი** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 74).

წიგნი – (იაკობ ხუცესი, 2024, ვარიანტი 80) „წერილთაგან ერთი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 376) < ფალაური *čagna „საბუთი; დოკუმენტი“ (ბეილი, 1982, გვ. 99-101).

ჭეშმარიტი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56, 76) „ნამდვილი, მართალი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 400) < ფალაური čašmdit „თვალთი ნახული, თვალსაჩინო“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 407). შდრ.:

სომხური ճշմարիտ [tšmarit] „ჭეშმარიტი, ნამდვილი, არსებული“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 209).

ხორშაკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 122) „ქარი შემწველი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 427) < ფალაური *xʷaršak „მანათობელი და მწველი მზე“. შდრ.: სომხური խորշակ [xoršak] „სიცხე, გვაღავა, მზის მხურვალეობა, ცხელი, მაკვდინებელი ქარი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 410-411; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 412-413).

ხუაშიადი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 68) „საიდუმლო“. „საქმე დაფარული სახორციელო“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 432) < ფალაური *xʷēšyād „გულში დაფარული, პირადი საიდუმლო“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 413).

2.4 ახალი სპარსული ნასესხობა

ლახტი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 146) „უმკვეთელო საცემი საომარი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 409) „კომბლის ფორმის ლითონის დასარტყმელი იარაღი“ < ახალი სპარსული لاخت laxt იმავე მნიშვნელობით, იხ.: (დეჰხოდას ლექსიკონი, 1995).

2.5 ალანურ – ოსური ნასესხობა

ქადება – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 58) „აღთქმა; დაპირება“. იხ.: უქადე „დავპირდი, აღვუთქვი“ < ალანურ-ოსური kad || kadæ „თქმა, გამოცხადება, უწყება“ (Абаев / აბაევი, 1958, გვ. 565; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 389).

სომხური ნასესხობანი

ნაწარმოებში გამოვლინდა ზოგადი მნიშვნელობის ექვსი სომხური ნასესხობა, რაც აგრეთვე ზეპირი გზით გავრცელდა ქართულ ენაში:

ალიზი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 120) „გამოუწვავი აგური“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 46) < სომხური աղիւս [atios] „გამოუწვავი აგური“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 130; ცურტაველი, 1978, გვ. 163; Martirosyan / მარტიროსიანი, 2017, გვ. 293-296). ტექსტში არის **ალიზაკი** „აგურის ნატეხი“.

საუნჯე > საუნჯჱ – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 150) „განძი; საფასე“ < ჩვენი აზრით ნასესხებია სომხური ունջ [unj] „განძი, ხაზინა; მარანი; ბელელი“ სიტყვიდან, რომელიც, სავარაუდოდ, მომდინარეობს პროტოსომხური ძირიდან *unj-jo- „მიწაში შენახული, დაფლული“ (მარტიროსიანი, 2008, გვ. 531).

ტარიგი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 104) „კრავი უბიწო“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 133) < სომხური տարեկան [tarekan] „(წლის) შესაწირი ცხოველი“ < տարի [tark] „წელი, წლისა“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 168).

ქალაქი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 150) მსხვილი დასახლებული პუნქტი, რომელიც ასრულებს სამეურნეო, კულტურული, პოლიტიკური, ადმინისტრაციული ორგანიზაციის ფუნქციებს. ნასესხებია სომხურიდან բաղաք katak „მსხვილი დასახლებული პუნქტი“. სომხური ტერმინის ეტიმოლოგიასთან დაკავშირებით არსებობს რამდენიმე მოსაზრება. 1. ნასესხებია ირანული ენებიდან, შდრ.: ფალაური [kl'k] *kalāk „ბუნდაჰიმნის ზოროასტრულ ტექსტში ხორასანის რეგიონის ერთი ციხესიმაგრის სახელწოდება“, შდრ.: ახალი სპარსული کلات || کلات[kalāt || kalāta] „ციხესიმაგრე; სავაჭრო ქალაქი“ < ძველი ირანული ძირიდან *kata- „შემოზღუდული (დაცული) ადგილი“ (Bailey / ბეილი, 1979, 50b; 398a). 2. სომხური და ირანული ფორმები შესაძლოა სემიტური ენებიდან იყოს ნასესხები. შდრ.: აქადური URUkal-hu || Kalhu || URUkal-ha || URUkal-ha || Kalha || URUka-lāh „ასურეთის იმპერიის ძველი დედაქალაქის სახელწოდება, რომელიც ძველი აღთქმის ებრაულ ორიგინალში Kalah და სეპტუაგინტაში ბერძნულად Χαλαχ [Xalax] ფორმითაა დადასტურებული“, ან კიდევ შესაძლოა მომდინარეობდეს აქადური სიტყვიდან kalakku „გათხრა, თხრილი; ორმო; მიწისქვეშა დუქანი, სარდაფი“ < შემერული ძირიდან kalak „გათხრა, თხრილი; ორმო; დუქანი – სარდაფი“, იხ.: (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 542-543; Bielmeyer / ბილმეიერი, 1985, გვ. 37-41).

ცოფი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 86) „გონება და ცნობა მოძარცვული“ (ორბელიანი, 1993, II,

გვ. 160), „შეურაცხადი, ხელი, სულელი“ < სომხური *ցոփ [cop]* „გიჟი“, (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 464; ცურტაველი, 1978, გვ. 169).

ჭიჭნაუხტი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 114) „აბრეშუმის ქსოვილი; აბრეშუმით ქსოვა, ან აბრეშუმის ხელსაწნარი; ოქროქსოვილი, ოქრონაქარგი“ < სომხური *ճաճանաւուխտ [tšatšanauxt]* იმავე მნიშვნელობით (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 179; ცურტაველი, 1978, გვ. 170). შდრ.: **ჭიჭნაური** „აბრეშუმი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 404).

ბერძნული ნასესხობანი

იაკობ ხუცესის თხზულებაში დაფიქსირდა ზოგადი მნიშვნელობის 15 ბერძნული ნასესხობა, რაც აგრეთვე ზეპირი გზით გავრცელდა ქართულში და მეტწილად ქრისტიანობასთან დაკავშირებულ რელიგიური შინაარსისა და დანიშნულების ლექსიკას მოიცავს:

ანგელოზი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 138) „მომთხრობელი, გინა ქადაგი. ესე არს არსება გონიერი, უნივთო, უსხეულო, დასაბამიერი და დაუსრულებელი, სული ნათელი და მსწრაფლ მიმდრევი წინაშე ღმრთისა მდგომელი“ (ორბელიანი, 1991, გვ. 55) < ბერძნული *ἄγγελος [ángelos]* „კურიერი; ამბის მიმტანი“ < ბერძნული *ἀγγέλλω [ángello]* „შეტყობინება; ამბის გადაცემა“ (Beekes / ბიქსი, 2010, გვ. 9).

ანთიპატროსი – (იაკობ ხუცესი, 2024, მოკლე ქართ. რედ. 143) „ანთიპატი – იპატის მონაცვალე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 56). შდრ.: სომხური *անթիպատրիկ [antipatrik]* „მმართველის მონაცვალე“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 163) < ბერძნული *ἀντίπατος [antípatos]* < (*ἀνθ-*)*ῥατ-ικος* [(*ánθ-*)*ípat-ikos*] „პროკონსული“. ბიზანტიური სახელისუფლებო ტიტული, რომელიც IX საუკუნემდე პროვინციების მმართველთა უმაღლეს, შემდგომ კი, საპატიო ტიტულად ითვლებოდა. ხოლო, XII საუკუნის ბოლოს დაკარგა პოლიტიკური მნიშვნელობა და გაუქმდა (Guilland / გილანდი, 1967, გვ. 81-83; ბიქსი, 2010, გვ. 1532).

დიაკონი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 100) „მღვდლის მოსამსახურე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 219) < ბერძნული *διάκονος [diákonos]* „მსახური; ხელქვეითი; მრჩეველი; ამბის მიმტანი“ (ბიქსი, 2010, გვ. 328).

ევანგელე – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 80) „სახარება“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 164) < ბერძნული *εὐαγγέλιον [evāngelion]* „სახარება“ < *εὖ [eũ]* „კეთილი, კარგი“ + *ἄγγελια [ángelia]* „ახალი ამბავი“ (ბიქსი, 2010, გვ. 484-485).

ეკლესია – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 62) და სხვ. „შესაკრებელი; ეკლესია; მრევლი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 233) < ბერძნული *ἐκκλησία [èkklesía]* „ძვ. წ. V საუკუნეში ათენში ეწოდებოდა სახალხო კრებას“ < „შეხვედრის ადგილი; შეხვედრა“ < *καλέω [kaléo]* „დაძახება, მოხმობა; სახელით (პირადად) დაძახება და მოხმობა“ (ბიქსი, 2010, გვ. 623-624).

ემბაზი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 62) „საბანელი, განსაწმენდელი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 236) < ბერძნული *ἐμβασία [embazís]* „განსაბანი“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 164; Liddell & others / ლიდელი და სხვები, 1968, გვ. 53).

ეპისკოპოსი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 66) და სხვ. „ყოველთა ზედა მხედველი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 239). „რომის კათოლიკურ, მართლმადიდებლურ და ანგლიკანურ ეკლესიებში ღვთისმსახურთა უმაღლესი წოდება, საეკლესიო იერარქიის უმაღლესი წარმომადგენელი. იგივეა, რაც არქიელი (მღვდელმთავარი), მღვდლობის უმაღლესი ხარისხის მქონე პირი, ვისაც უფლება აქვს შეასრულოს ქრისტიანობის შვიდივე საიდუმლო და აკურთხოს მირონი < ბერძნული *ἐπίσκοπος [èpískopos]* > შდრ.: ლათინური *episcopus* „მეთვალყურე; ზედამხედველი“ < ბერძნული *ἐπισκοπεω [episkopeo]* „თვალყურს ვადევნებ; ვინმეს ვუთვალთვალებ“ (ბიქსი, 2010, გვ. 445).

კანონი – (იაკობ ხუცესი, 2024, მოკლე ქართ. რედ. 142) „განწესება“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 351) < ბერძნული *κανών [kanón]* „წესი“ < *κάννα [kánnna]* „ლერწმის ჯოხი“ (ბიქსი, 2010, გვ. 637; ცურტაველი, 1978, გვ. 165).

კეროვანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 138) „სხვილი სანთელი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 367) < ბერძნული κηρίον [keríon] „ცვილის სანთელი; ჩირაღდანი“ < κηρός [kerós] „ცვილი“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 165; ბიქსი, 2010, გვ. 689-690).

კათოლიკე – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 151) „საყოველთაო, გინა საზოგადო“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 346) < ბერძნული καθολικός [katholikós] „საყოველთაო; მსოფლიო“ < ბერძნული καθ’ ὅλου [kath’ holou] „საყოველთაო“ < ბერძნული κατά [katá] „ქვემოთ(ნათქვამი); მიხედვით“ და ბერძნული ὅλος [holos], „სრული, მთლიანი“ > „საყოველთაო, მსოფლიო“. ზოგადსაეკლესიო მნიშვნელობით გამოიყენება ახ. წ-ის II საუკუნის დასაწყისიდან, ხოლო პირველად ბერძნული ფრაზა καθολικὴ ἐκκλησία [katholikè ekklesiá] „კათოლიკური (საყოველთაო; მსოფლიო) ეკლესია“ დასტურდება დაახლოებით ახ. წ-ის 110 წელს წმინდა იგნატიუს ანტიოქიელის წერილში სმირნელებისადმი (MacCulloch / მაკკულოხი, 2009, გვ. 127; ბიქსი, 2010, გვ. 1072).

კათოლიკოსი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 152) სვინაქს. < ბერძნული καθολικός [katholikós] „საყოველთაო; მსოფლიო“. ქრისტიანული ავტოკეფალიური ეკლესიის მეთაურის უმაღლესი ტიტული ბიზანტიის იმპერიის ფარგლებს გარეთ, აღმოსავლეთში დადგენილი 315 წელს (William Ainger / ვილიამ ანგერი, 1910, გვ. 91).

მარტვილი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 130) „მოწამე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 443) < ბერძნული μάρτυς [mártus] გენიტივში μάρτυρος [márturos] „მოწმე; სისხლით მოწამე ქრისტიანულ ლიტერატურაში“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 166) < *μάρ-τυ- [már-tu-] „ჩვენება; დამოწმება“ (ბიქსი, 2010, გვ. 908-909).

მონაზონი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 151) „ვაჟი მოწესე; მონაზონა – ქალი მოწესე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 502) „მამაკაცი თუ ქალი, რომელიც მონაზვნული ცხოვრებით ცხოვრობს“ < ბერძნული μοναχός [monachós] < μόνος [mónos] „მარტო; მარტო ყოფნა“ (ბიქსი, 2010, გვ. 966).

სპოდოისი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 142) თ. „მოწაფე, მოსწრაფე“ < ბერძნული σπουδαίος [spōdáiōis] „გულწრფელი“ (ბიქსი, 2010, გვ. 1218). შდრ.: სომხური: սպուդեայ [spudeay] (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 266; ცურტაველი, 1978, გვ. 168).

ფსალმუნი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 114) და სხვ. „საგალობელი, გინა ღმობიერმყოფელი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 291) დავით წინასწარმეტყველისა < ბერძნული ψαλμός [psalmós] „1. თრთოლა; მშვილდის სიმების დაჭიმვა; სიმები; სიმებიანი მუსიკა; 2. სიმღერა სიმებიანი მუსიკით; სადიდებელი სიმღერა“ (ბიქსი, 2010, გვ. 1959-1960; ცურტაველი, 1978, გვ. 168).

ლათინური ნასესხობანი

ნაწარმოებში გამოყენებულ იქნა ლათინური წარმოშობის ზოგადი მნიშვნელობის ხუთი ნასესხობა და ხუთივე ბერძნული ენის გავლით დამკვიდრდა ქართულში:

დეკემბერი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 146) „ტირისდენი, ქრისტეს შობის თვე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 216). ლათინური december „გრიგორიანული კალენდრის მეთორმეტე და უკანასკნელი თვე. მომდინარეობს ძირიდან decern „ათი“, ვინაიდან ძველი რომაული კალენდრის მეთათე თვე იყო (De Vaan / დე ვაანი, 2008, გვ. 163). ქართულ წარმართულ კალენდარში ეწოდებოდა ტირისდენი, რომელიც ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ ჩანაცვლდა ხალხურიდან მომდინარე სახელწოდებით – ქრისტეშობისთვე. ტერმინი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან δεκέμβριος || δεκέμβριος [dekém-brios || dekémvres] „დეკემბრის თვე“.

კეისარი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქს. 150) „ჰრომის მეფე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 364). „რომის და მოგვიანებით ბიზანტიის იმპერატორთა ერთ-ერთი ნასახელარი ტიტული, რომელიც მომდინარეობს იულიანთა საგვარეულოს კოგნომენიდან Caesar [ˈkaɛsar] < *kaikro-ksehres- „დავარცხნილი თმების მქონე“ (დე ვაანი, 2008, გვ. 81-82), რომელსაც ატარებდა რომის რესპუბლიკის დიქტატორი Gaius Iulius Caesar გაიუს იულიუს კეისარი (ძვ.წ. 100-44 წწ)“. შდრ.: ბერძნული Καῖσαρ [Kaísar]. ტერმინი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

ოკდონბერი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) „სთვლისა, ღვინობის თვე“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 602) „გრიგორიანული კალენდრის მეათე თვე“. ლათინური *october* რომაული კალენდრის მერვე თვის სახელი < ლათინური *octo* [ōctō] „რვა“ (დე ვაანი, 2008, გვ. 424-425). ქართული წარმართული კალენდრით – სთვლისა, მისი ძველი ქართული შესატყვისია – ღვინობისთვე. ტერმინი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან *οκτώβριος* || *οκτώβρις* [ōctōbrios || ōctōbres] „ოქტომბრის თვე“.

პალატი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 130) „ვრცელი და დიდი სახლი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 614), „სასახლე“. ლათინური *palatium* „ჭერი; სახურავი; გუმბათი“ (დე ვაანი, 2008, გვ. 440). ტერმინი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან *παλάτιον* [palátion] „სასახლე, დარბაზი“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 167).

სუდარი – (იაკობ ხუცესი, 2024, ვარიანტი 138) „მკუდართ სახვეველი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 113). ლათინური *sudarium* [sudarium] „ოფლის მოსაწმენდი ქსოვილი“ < *sudor* [sudor] „ოფლი“ (დე ვაანი, 2008, გვ. 596). ტერმინი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან *σινδάριον* [sindárion], შდრ.: სომხური: *սուդար* [sudar] და სირიული *sudārā* „სუდარა“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 249; ცურტაველი, 1978, გვ. 168).

ებრაული ნასესხობები

„წამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისაჲ“-ში ზოგადი მნიშვნელობის მხოლოდ ორი ებრაული ნასესხობაა დადასტურებული, რომელთაგანაც პირველმა ბერძნულის, ხოლო მეორემ კი – სომხურის გავლით შემოაღწია ქართულში:

ამენ // **ამჷნ** – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) „ნამდვილად, ჭეშმარიტად“. ტერმინი ებრაული ორიგინალი ძირიდან *אָמֵן* [āmēn] „აღსრულდეს; ნამდვილად, ჭეშმარიტად; დე, ეგრე იყოს!“ სხვა და სხვა გზებით მრავალ ენაში იქნა ნასესხები. შდრ.: არაბული *أَمِينَ* āmin, სომხური *ամեն* [amen], ბერძნული *ἀμήν* [āmén] [amēn] (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 155-156; ცურტაველი, 1978, გვ. 163). ტერმინი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

ქნარი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 108) „ჩანგი“ (ორბელიანი, 1993, II, გვ. 229). სიმებიანი საკრავი ინსტრუმენტი, რომელსაც, სავარაუდოდ, სამკუთხედი არფის მსგავსი ფორმა ჰქონდა და ილიის ქვეშ ამოედებულს უკრავდნენ აღნიშნული ტერმინი *כִּנּוֹר* [kinnōr] ფორმით რამდენჯერმე დასტურდება ებრაულ თორასა და თანახში, საიდანაც ნასესხები იქნა ასირიულში *kennara* და არამეულში *kinnārā*, ხოლო არამეულიდან გავრცელდა მრავალ ენაში: არაბული *كِنَار* kirān და *كِنَّار* kinnāra, ბერძნული *κινύρα* [kinúra] || *κιννύρα* [kinnúra], ეთიოპური [kinira], სირიული *k(i)narā*. (Klein / კლეინი, 1987, გვ. 280). სომხურში *քնար* [knar] ნასესხებია სირიულიდან. აღნიშნული ტერმინი ქართულში ნასესხებია სომხურიდან (აჭარიანი, 1926-1935, ცურტაველი, 1978, გვ. 168).

არამეული ნასესხობა

ნაწარმოებში დადასტურდა ზოგადი მნიშვნელობის უნიკალური არამეულ-სირიული ტერმინი, რომელსაც გააჩნია უაღრესად საინტერესო ეტიმოლოგიური წარსული:

ხატი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 74) აქ: „სახე“ (ცურტაველი, 1978, გვ. 171). „მსგავსი სახე“ (ორბელიანი, 1993, II, 418). ზოგადად ძველ ქართულ ლიტერატურაში: „გამოსახულება, ნახატი, მსგავსება, ფერი, სახე, სურათი, შესახედაობა“ (აბულაძე, 1973, გვ. 561). მრავალ წყაროში დასტურდება, რომ I საუკუნის პირველი თაობის ქრისტიანები წმინდა მარიამს მიმართავდნენ, როგორც „დაო ჩემო; დაო ჩვენო“. ბ. ჩოლოყაშვილის ვარაუდით **ხატი**, როგორც წმინდა მარიამის გამოსახულების აღმნიშვნელი ტერმინი არამეული სიტყვიდან [ხატი *xatī*] „ჩემი და“ იქნა ნასესხები (ჩოლოყაშვილი, 2008; გვ. 125-128; ჩოლოყაშვილი, 2024, გვ. 38-42). შდრ.: უგარიტული [ˈħt], აქადური *aḫatu*, ძველი ებრაული *חַיָּט* [ahāt], არამეული *ܚܝܬܐ* [ahāta], სირიული *ܚܝܬ ܠܚܐܐ ܚܐܪ* [hāta || ahāta], არაბული *أُحْت* [ˈuħt], ეთიოპური [eħt] ყველგან მნიშვნელობით „და“. ტერმინის ძველადმოსავლურ ენებში გამოყენების, სემანტიკისა და ეტიმოლოგიის შესახებ დაწვრილებით იხ.: (Brockelmann / ბროკელმანი, 1895, გვ.

476; Gesenius / გესენიუსი, 1939, გვ. 27-28; კლეინი, 1987, გვ. 17; Benner / ბენერი, 2009, გვ. 70). ჩვენი აზრით ტერმინი **ხატი** სავარაუდოდ პირველივე საუკუნეში არამეული ან მოგვიანებით III-IV საუკუნეების მიჯნაზე სირიული ენიდან იქნა ნასესხები და თავდაპირველად ნიშნავდა „(ჩემი / ჩვენი) დის – მარიამის სახეს“ და გამოიყენებოდა წმინდა მარიამის სახის ხელთუქმნელი გამოსახულების (ხატის) აღსანიშნავად.

არაბული ნასესხობა

ნაწარმოების ერთ-ერთ მოგვიანო სვინაქსარულ ვერსიაში გვხვდება ერთადერთი ზოგადი მნიშვნელობის არაბული ნასესხობა, რომელიც უდავოდ არაბთა საქართველოში ბატონობის პერიოდში დამკვიდრდა ქართულში:

ამირა – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 151) „უფროსი“ (ორბელიანი, 1991, I, გვ. 51). „მმართველი; სარდალი“ < არაბული **أمير** [ʾmīr] „მმართველი; სარდალი; ბელადი; მმართველი დინასტიის უფლისწული“ < წარმოებულია ძირიდან **أمر** [ʾmr] „ბრძანების გაცემა; მართვა, მბრძანებლობა, ხელმძღვანელობა“ (Badawi & Abdel Haleem / ბადავი და აბდელ ჰალემი, 2008, გვ. 44-45; Wehr / ვერი, 1979, გვ. 26-27).

საკუთარი სახელები

უაღრესად საინტერესო შედეგი მივიღეთ ნაწარმოების საკუთარ სახელთა შესწავლის შედეგად. ზოგადად დადასტურდა 45 ანთროპონიმი, რომელთაგანაც ცხრა ლექსემა ნასესხები იქნა პართული ენიდან, ხუთი – ფალაურიდან, ექვსი – ბერძნულიდან, სამი – სომხურიდან, ათი – ებრაულიდან, სამი – არაბულიდან, ერთი – სირიულიდან და ერთიც – ლათინურიდან. ამავე დროს საყურადღებოა, რომ სამი პართული, ერთი ბერძნული, სამი ებრაული და ერთი არაბული წარმოშობის საკუთარი სახელი ქართულში ნასესხები იქნა სომხური ენის გავლით, ხოლო ექვსი ებრაული საკუთარი სახელი კი, ბერძნული ენის შუამავლობით დამკვიდრდა:

არშუშა – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56) მამაკაცის საკუთარი სახელი. „ქვემო ქართლის პიტიახში არშუშა II ფეროზიანი (დაახ. 450-470 წწ.), ვარსკენის მამა, შუშანიკის მამამთილი“ < ფალაური *Aršūša „გონიერი გმირი“ < *Aršoyš-áy(a) < ძველი ირანული *Rša-auš-aya-. შდრ.: სომხური ანთროპონიმი **Աշուշայ** Ašušay (მარტიროსიანი, 2020, გვ. 91). ჩვენი აზრით ქართული ანთროპონიმი არშუშა პირდაპირ გადმოსცემს აღდგენილ ფალაურ ფორმას *Aršūša და ფონეტიკური თვალსაზრისით ვერ იქნებოდა ნასესხები სომხური **Աշուշայ** Ašušay ფორმიდან, როგორც ამას მარტიროსიანი განმარტავს.

ანდრეა – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 149) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ვინმე ბერი მუშის (იხ.: ქვემოთ) ლაზარეს საგანიდან, შუშანიკის დიდი პაპის სომხეთის მეშვიდე კათალიკოსის საპაპ პართევის II საპაპ სომეხის მოწაფე, რომელსაც შუშანიკმა გადასცა წმინდა ნინოს ჯვარი მუშის ლაზარეს საგანში გადასატანად და ანდრეამ კი, არეულობის გამო ეს ვერ მოახერხა და ჯვარი სპერში გახიზნა < ბერძნული **Ἀνδρέας** [Andréas] „მამაცი“ < ძირიდან **ἀνὴρ** || **ἀνδρῶς** **ànér** || **àndrós** „მამაკაცი“ > „მამაკაცი“ > „მამაცი“, „მებრძოლი“ (ბიქსი, 2010, გვ. 103-104).

ათენაგენე – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 142) I თ. მამაკაცის საკუთარი სახელი. ათენაგენე (?-311 წ.) სომხეთის მეექვსე კათალიკოსის ნერსე I დიდის (353-373 წწ.) მამა. მამის მხრიდან შუშანიკის პაპის პაპა. ანთროპონიმი ათენაგენე / **Մթենագենե** || **Մթենագենե** [Atenagene || Atēnagēnē] მომდინარეობს ბერძნული სახელიდან **Αθηνογένους** [Athenogénous] „ქალღმერთ ათენას შთამომავალი“ < ძირიდან **Ἀθῆναι** [Athēnai] „ათენა“ (იხ.: ბიქსი, 2010, გვ. 29). ქართულში შემოსულია სომხურიდან.

აფოცი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 66) მამაკაცის საკუთარი სახელი. შუშანიკის თანამედროვე ცურტაველი ეპისკოპოსი (ბეკარიშვილი, 2009, გვ. 55-61). ჩვენი აზრით მომდინარეობს მამაკაცის სომხური საკუთარი სახელიდან **Ափու** Apu „ხელი; გადარეული“ (იხ.: მარტიროსიანი, 2020, გვ. 94).

ბარსელი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 152) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ბარსელ ფაჰლავუნი, სომხურად **Բարսեղ Փախլավունի** [Barsegh Pahlavuni] (?-1113 წ.), იგივე ბასილი ანელი || ბასილი ფაჰლავუნი, 1105-1113 წლებში კილიკიისა და ანისის კათალიკოსი. სახელი ბარსელ წარმოადგენს

ბერძნული ანთროპონიმის Βασίλειος [Basíleyos] „მეფე“ ფონეტიკურად დამახინჯებულ სომხურ ვარიანტს (აჭარიანი, 1942, გვ. 392; ბიქსი, 2010, გვ. 203).

გრიგოლი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 142) მამაკაცის საკუთარი სახელი. 1. გრიგოლ განმანათლებელი (252-326 წწ.), სომხურად Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ [Surb Grigor Lusavoriĉ], იგივე გრიგოლ პართელი Գրիգոր Պարթև [Grigor Partev], ანაკ პართელის ძე – პართელი (ირანული) წარმოშობის სომეხი საეკლესიო მოღვაწე, სომხეთის ქრისტიანული ეკლესიის ფუძემდებელი და პირველი კათალიკოსი. მამის მხრიდან შუშანიკის პაპის დიდი პაპის სომხეთის მესამე კათალიკოსის ვართან I-ის მამა; 2. სვინაქ. გრიგოლ მამიკონიანი, ჰამაიკ მამიკონიანის შვილი, ვარდან მამიკონიანის ძმისშვილი, შუშანიკის ბიძაშვილი. ანთროპონიმი გრიგოლი / Գրիգոր [Grigor] მომდინარეობს ბერძნული სახელიდან Γρηγόριος [Grēgórios] „მღვიძარე; ფხიზელი“ < ძირიდან ἔγειρα [ègeiro] „გამოღვიძება; გამოფხიზლება; აღგზნება“ (იხ.: ბიქსი, 2010, გვ. 370; აჭარიანი, 1942, გვ. 519).

დავითი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 138) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ბიბლიური დავით წინასწარმეტყველი, ძვ.წ.-ის 1004-997 წწ. იუდეის და შემდეგ, ძვ. წ.-ის 997-965 წწ., ისრაელისა და იუდეის გაერთიანებული სამეფოს მეფე. ძველ ებრაულად דָּוִד [Dāwīd] „საყვარელი, ძვირფასი“. მომდინარეობს მზის უძველესი ღვთაების სახელიდან Dodo, რომელსაც იუდაიზმის გავრცელებამდე იორდანეს აღმოსავლეთ სანაპიროზე მცხოვრები ებრაელები სცემდნენ თაყვანს (Achtemeier / ახტმეიერი, 2010, გვ. 227-230). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

დამიანე – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) მამაკაცის საკუთარი სახელი. წმინდა წამებული დამიანე, მოღვაწეობდა კილიკიაში III საუკუნის მეორე ნახევარსა და IV საუკუნის დასაწყისში < ბერძნული Δαμιανός [Damianós] < ძირიდან δάμνημι [dámni] „დაუფლება, დამორჩილება, მოთვინიერება“ (ბიქსი, 2010, გვ. 301)

ვაზგენ – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 146) იხ. შემდეგი სახელი.

ვარსქენ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56) და სხვ. მამაკაცის საკუთარი სახელი. „ვარსქენი (470-482 წწ.) ქვემო ქართლის პიტიახშის არშუმა II ფეროზიანის ძე, შუშანიკის ქმარი“. სახელის ეტიმოლოგია საბოლოოდ გარკვეული არ არის და მასთან დაკავშირებით არსებობს სამი მოსაზრება: 1. ფალაური *Varzkēn „მოქმედი“ < ირანული ძირიდან varz- „მოქმედება, კეთება“ + სუფიქსი -kēn; 2. ფალაური *Varzkēn „დიდებული; მდიდარი; გამორჩეული“ < ძველი ირანული ძირიდან *vazraka- „დიდი; დიდებული“ + სუფიქსი -aina (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 465); 3. ფალაური *Vazgēn || *Varskēn „ძლიერი, მტკიცე; გმირი; ფალავანი“ < ძველი ირანული ძირიდან *vāza- „ძალა; სიმტკიცე; გმირობა, ფალავნობა“ + სუფიქსი -gēn (მარტიროსიანი, 2020, გვ. 331-332). შდრ.: სომხური ფორმა Վազգեն Vazgen (აჭარიანი, 1942, გვ. 5).

ვარდან¹ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ვარდან მამიკონიანი (388-451 წწ.) სომხეთის სპარაპეტი (მთავარსარდალი), სომხეთის ერთ-ერთი უწარჩინებულესი გვარის წარმომადგენელი ტარონიდან. შუშანიკის მამა. ვარსქენ პიტიახშის სიმამრი. ნასესხებია პართულიდან Wardān [wrdn] < ძველი ირანული ძირიდან *Vrdāna- || *Vardāna- < ძირიდან *vrda- „ვარდი“ + სუფიქსი *-āna-. შდრ.: ფალაური Vardān [Wrd'n], ბერძნული Οὐαρδαν || Ὀρδάνης || Οὐαρδάνης [uarḗan || orḗanes || uarḗanes], არამეული [wrdn], სომხური Վարդան [Vardan] (მარტიროსიანი, 2020, გვ. 350-351; აგრეთვე იხ.: აჭარიანი, 1942, გვ. 74 და ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 365).

ვარდან² – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56) ქალის საკუთარი სახელი. წმინდა შუშანიკი, სომხეთის მთავარსარდალის ვარდან მამიკონიანის ასული, **ვარსქენ** პიტიახშის მეუღლე. ნაწარმოების ქართულ და სომხურ წყაროებში დადასტურებულია შუშანიკის რამდენიმე სახელი: 1. ქართულში ვარდან / სომხურში Վարդանի [Vardani], რომელიც წარმოებულია Վարդան [Vardan] მამაკაცის საკუთარი სახელისა და სომხურ ენაში კუთვნილების გამომხატველი -ի [-i] სუფიქსის მეშვეობით და სიტყვასიტყვით აღნიშნავს „ვარდანისა, ვარდანის ასული“; 2. ქართულში ვარდუპი / სომხურში Վարդուի [Varduhi] იხ.: ქვემოთ; 3. ქართულში ვარდანუპი / სომხურში Վարդանուի [Vardanuhi] იხ.: ქვემოთ, კნინობით-ალერსობითი ფორმები სახელიდან Վարդանի [Vardani]; 4. ქართულში შუშანიკ / სომხურში Շուշանիկ [Šušānik] იხ.: ქვემოთ, კნინობით-ალერსობითი ფორმა სახელიდან Շուշան [Šušān]; 5. ქართულში შუშანი / სომხურში Շուշան [Šušān] იხ.: ქვემოთ.

ვარდანეანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 146) ვარდან მამიკონიანის შთამომავალი, მისი გვარის და ოჯახის წარმომადგენელი. იხ.: წინა სახელი.

ვარდუპი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 147) იხ.: შემდეგი სახელი.

ვარდანუპი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 149) წმინდა შუშანიკის კნინობით-ალერსობითი სახელი ნაწარმოები მის ძირითად სახელზე **Վարդանի** [Vardani] ქალის კნინობით-ალერსობითი სახელის მაწარმოებელი სუფიქსის (-**ուի**) [-uhi] დართვით – **Վարդան(-ի)** [Vardan(-i)] + (-**ուի**) [-uhi] > **Վարդանուի** [Vardanuhi] (მარტიროსიანი, 2020, გვ. 352). სვინაქსარებში და სომხურ წყაროებში აგრეთვე დასტურდება ამავე სახელის შეკვეცილი ფორმა: ვარდუპი < სომხური **Վարդուի** [Varduhi] (აჭარიანი, 1942, გვ. 74-76).

ვაქსენ – (იაკობ ხუცესი, 2024, ვარიანტებში) იხ.: **ვარსქენ**.

თეოდოროსი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ბიზანტიელი სარდალი < ბერძნული Θεόδωρος [Theódoros] „ღმერთის საჩუქარი“ < ძირებიდან Θεός [theós] „ღმერთი“ და δῶρον [dōron] „საჩუქარი“ (ბიქსი, 2010, გვ. 540; 363).

იაკობი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 90) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ბიბლიის მიხედვით, ისრაელთა მოდგმის ერთ-ერთი პატრიარქი, ისააკის ძე, აბრაამის შვილიშვილი. ძველი ებრაული **יַעֲקֹב** [Yākov] „ის დაგემორჩილება“ > ბერძნული **Ἰακώβ** [Iákōb] (კლეინი, 1987, გვ. 481). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

იოვანე – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 90, 132, 138; მოკლე ქართ. რედ. გვ. 143, 145) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ეპისკოპოსი ქართლში. ძველი ებრაული **יוֹחָנָן** [ōhānān || Iōhōhānān] „(ღმერთმა) იაჰვემ შეიწყალა“ < კომპოზიტი ძირიდან **יהוה** [YEHOVA < YHVH] „იეჰოვა“ და **יָחַן** [hānān] „შეიწყალა, შეივდრა“. ნასესხებია მრავალ ენაში. შდრ.: ბერძნული **Ἰωάννης** [Ioánnēs] (კლეინი, 1987, გვ. 224). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

იესუ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 62, 110, 128) მამაკაცის საკუთარი სახელი. აქ: იესო ქრისტე. ანთროპონიმი ძველ აღთქმაში (იხ.: ისუ ნავე, ეზრა, ნემია) რამდენჯერმე დასტურდება, ხოლო ახალ აღთქმაში მხოლოდ ქრისტეს სახელად არის გამოყენებული. მომდინარეობს ძველი ებრაულიდან **יֵשׁוּעַ** [yēhōšúa] „შველა, ხსნა; გამარჯვება, კეთილდღეობა“ < ძირიდან **יָשָׁא** [yša] „გადარჩენა; შველა; ხსნა“. ნასესხებია მრავალ ენაში. შდრ.: არამეული **ܝܫܘܥ** [Yešūʿ], სირიული **ܝܫܘܥ** [Yəšūʿ], ბერძნული **Ἰησοῦς** [Iēsoûs], ლათინური **Jesus** [Iēsūs], არაბული **يَسُوع** [yasūʿ] და სხვა (კლეინი, 1987, გვ. 265; 266). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

კოზმანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 140) მამაკაცის საკუთარი სახელი. წმინდა წამებული კოზმა, მოღვაწეობდა კილიკიაში III საუკუნის მეორე ნახევარსა და IV საუკუნის დასაწყისში < ბერძნული **Κοσμάς** [Kosmās] < ძირიდან **κόσμος** [kósmos] „წესრიგი, ზრდილობა, ღირსეული მოქცევა; მსოფლიო წესრიგი“ (ბიქსი, 2010, გვ. 759).

ლაზარე – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 149) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ახალ აღთქმაში მარიამისა და მართას ძმა, ბეთანიაში მცხოვრები, იესო ქრისტეს მეგობარი, რომელიც იესომ გარდაცვალებიდან მეოთხე დღეს მკვდრეთით აღადგინა (იხ.: იოანე 11:1-45). მომდინარეობს ძველი ებრაულიდან **לִּיזְרָאֵל** [ʿEl-āšār] „ღმერთმა იხსნა იგი“ < კომპოზიტი ძირიდან **לָא** [ʿél] „ღმერთი“ და **רִצָּא** [ʿāšār] „გადარჩენილი“. ნასესხებია მრავალ ენაში. შდრ.: ბერძნული **Λάζαρος** [Lázāros] (კლეინი, 1987, გვ. 28; 469). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

ლეონი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ბიზანტიის იმპერატორი (?). შესაძლოა იგულისხმება აღმოსავლეთ რომის – ბიზანტიის იმპერატორი ლეონ I თრაკიელი (457-474 წწ.) **Αυτοκράτωρ καίσαρ Φλάβιος Λέων αὐγούστος** || **Imperator Caesar Flavius Leo Augustus**. ბერძნული ანთროპონიმი **λέων** [léōn] „ლომი“. ნასესხებია მრავალ ენაში. (ბიქსი, 2010, გვ. 854). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

მამიკონეანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) „მამიკონიანთა დინასტიის წარმომადგენელი“. ერთ-ერთი უძლიერესი ფეოდალური გვარი IV-VIII საუკუნეების სომხეთში. ამ საგვარეულოს

გამოჩენილი წარმომადგენელი იყო სომხეთის მთავარსარდალი, შუშანიკის მამა ვარდან მამიკონიანი **Վարդան Մամիկոնյան** [Vardan Mamikonian], იხ.: ზემოთ. მამიკონიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელი“ (იხ.: მარტიროსიანი, 2020, გვ. 221) ფონეტიკურად დამახინჯებული ქართული გადმოცემა.

მამკუნ – (იაკობ ხუცესი, 2024, მოკლე ქართ. რედ. 142) სომხური ფორმის **Մամիկոնի** [Mamikonē] „მამიკონიანი, **მამიკონიანთა** საგვარეულოს წარმომადგენელი“ (იხ.: მარტიროსიანი, 2020, გვ. 221) ფონეტიკურად დამახინჯებული ქართული გადმოცემა.

მატთე – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 151) მამაკაცის საკუთარი სახელი. მატათა მოციქული – ჯერ ქრისტეს სამოცდაათ მოციქულთაგანი, შემდეგ ქრისტეს თორმეტ მოციქულთაგანი, იუდა ისკარიოტელის მაგივრად არჩეული. ძველი ებრაულიდან **מַטִּיתְיָהוּ** [Mattityāhū] „ღვთის კაცი < იაჰვეს (ღმერთის) საჩუქარი“. შდრ.: ბერძნული **Μαθίας** [Matthias], ლათინური [Matthias], სომხური **Մատաթիա** [Matata] (აჭარიანი, 1942, გვ. 218-220). მატთე ფორმა ქართულში პირდაპირ გადმოღებულია სომხურიდან – **Մատաթիա** [Matata].

მაჰმადი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 152) მამაკაცის საკუთარი სახელი. არაბი ამირა. იგივე – მოჰამადი იხ.: ქვემოთ.

მანუჩ – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 152) მამაკაცის საკუთარი სახელი. არაბი ამირა. შეკვეცილი ფორმა საკუთარი სახელიდან manuḥēr < ფალაური manūḥīr [mncyh(l) || mnwchl'ī] „ნათელი სახის მქონე“ (პიუბშმანი, 1895, გვ. 51; მარტიროსიანი, 2020, გვ. 236).

მოჰამადი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 152) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ისლამური სარწმუნოების ფუძემდებლის სახელი. არაბულად **مُحَمَّد** muḥammad „განდიდებული, დიდებული, ქებული“, რომელიც წარმოებულია ძირიდან **حَمَد** [ḥammada] „განდიდება, დიდება, ქება; თაყვანისცემა“ < საერთო სემიტური ძირი [ḥmd] (ბადავი და აბდელ ჰალემი, 2008, გვ. 233-234).

ნინო – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 149) ქალის საკუთარი სახელი. წმინდა ნინო (296-338 წწ.) – საქართველოში ქრისტიანობის მქადაგებელი და გამავრცელებელი, მოციქულთა სწორი. მართლმადიდებელი ეკლესიის წმინდანი (ნიკოლოზიშვილი, 2003, გვ. 7-14). სახელის ზუსტი წარმომავლობა უცნობია. გამოთქმულია სხვადასხვა ვარაუდი, რომ სირიულიდან უნდა იყოს შეთვისებული და უკავშირდებოდეს ნაყოფიერების ძველ ასურულ ქალღმერთ ნინას [Nina], იგივე იშთარს [Ištar]; სხვა მოსაზრებით შესაძლოა მომდინარეობდეს სომხური **Նունե** [Nunē] ან **Նանե** [Nanē] სახელებიდან, რომელთა წარმომავლობაც ასევე უცნობია. იხ.: (აჭარიანი, 1942, გვ. 83).

ნერსე – (იაკობ ხუცესი, 2024, მოკლ. ქართ. რედ. 142) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ნერსე I დიდი (353-373 წწ.), სომხეთის მეექვსე კათალიკოსი, სომხეთის მეშვიდე კათალიკოსის საჰაკ პართევის || საჰაკ სომეხის (348-439 წწ.) მამა, მამის მხრიდან შუშანიკის პაპის მამა. იხ. ქვემოთ < ფალაური Narseh [nrshy || nlshy] < ადრეული პართული Narisaxw [nrshw] „განთქმული; ქებული; დიდებული, ღირსეული“. შდრ.: სომხური **Ներսէս** || **Ներսէ** [Nerseh || Nerse] (პიუბშმანი, 1895, გვ. 57; აჭარიანი, 1942, გვ. 35; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 486; ჩხეიძე, 2001, გვ. 487; მარტიროსიანი, 2020, გვ. 269).

ოსიკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, მოკლ. ქართ. რედ. 142) მამაკაცის საკუთარი სახელი. სომხეთის მეოთხე კათალიკოსი ჰუსიკ I (341-347 წწ.), სომხეთის მესამე კათალიკოსის ვართან I ვაჟი, იხ. ქვემოთ: ორთანეს, გრიგოლ განმანათლებლის შვილიშვილი, იხ. ზემოთ გრიგოლისი. შუშანიკის წინაპარი მამის მხრიდან. ძველი ებრაული **חֹשִׁי** [Hōšēa']. სომხური **Հուսիկ** [Husik] მიღებულია **Հուսէա** [Husēa] ანთროპონიმზე **-իկ** [-ik] კნინობით-ალერსობითი სუფიქსის დართვით. (აჭარიანი, 1942, გვ. 98-100). ოსიკი ფორმა ქართულში პირდაპირ გადმოღებულია სომხურიდან – **Հուսիկ** [Husik].

ორთანესი – (იაკობ ხუცესი, 2024, მოკლ. ქართ. რედ. 142) მამაკაცის საკუთარი სახელი. სომხეთის მესამე კათალიკოსი ვართან I (333-341 წწ.), სომხურად **Վրթանէս** [Vrtanēs], სომხეთის ქრისტიანული ეკლესიის ფუძემდებლისა და პირველი კათალიკოსის გრიგოლ განმანათლებლის / პართელის უფროსი ვაჟი. მამის მხრიდან შუშანიკის პაპის დიდი პაპა. ეს ანთროპონიმი სავარაუდოდ მომდინარეობს ძველი ირანული ძირიდან *Vira-tanū- „მამაკაცის / გმირის ტანის მქონე“. შდრ.: პართული Wirtanūk [wyrtnwk]; -ეს / -ēs სუფიქსი მიუთითებს, რომ **Վրթանէս** [Vrtanēs] ბერძნულის

შუამავლობით შევიდა სომხურში (მარტიროსიანი, 2020, გვ. 370), ხოლო ქართულში ორთანეს ფორმის თავკიდური ო- ზუსტად გადმოსცემს სომხურის თავკიდურ v- || v(ო) -ს.

პავლქ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 68) მამაკაცის საკუთარი სახელი. წმინდა მოციქული პავლე (5-10 – 64-67 წწ.). ქრისტეს ერთ-ერთი მოციქული ქრისტიანულ რელიგიაში. ანთროპონიმი მომდინარეობს ლათინურიდან Paulus „მცირე“ > ბერძნული παῦλος [Paûlos] (დე ვაანი, 2008, გვ. 450-451). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

საჰაკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 142) მამაკაცის საკუთარი სახელი. სომხეთის მეშვიდე კათალიკოსი საჰაკ პართევი || საჰაკ სომეხი (348-439 წწ.), სომხეთის მეექვსე კათალიკოსის ნერსე I დიდის (353-373 წწ.) შვილი, ვარდან მამიკონიანის ბაბუა (დედის მამა), შუშანიკის დიდი პაპა. ანთროპონიმი წარმოადგენს ძველი ებრაული სახელის שַׁחֲקָי [Yishāq] შეკვეცილ სომხურ ფორმას Sahak [Sahak], შდრ.: ბერძნული Ἰσαάκ [Isaák] (აჭარიანი, 1942, გვ. 328).

საჰაკანუშ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 142) ქალის საკუთარი სახელი. სომხეთის მეშვიდე კათალიკოსის საჰაკ პართევის || საჰაკ სომეხის (348-439 წწ.) ასული, ვარდან მამიკონიანის დედა, შუშანიკის ბებია (მამის მხრიდან). სომხური Sahakanoš [Sahakanoš]. ანთროპონიმი წარმოადგენს კომპოზიტს, რომელიც შედგენილია სომხური ენის ნიადაგზე ორი დამოუკიდებელი საკუთარი სახელისაგან Sahak [Sahak] იხ.: ზემოთ და Anōš [Anōš] „ტკბილი, სასიამოვნო; მათრობელა“ < ფალაური Anōš || Anōšag < პართული Anōš || Anōšag [ˈnɔʃ || ˈnɔʃkyH] „უკვდავი; უკვდავების წამალი“ (ჭიუბშმანი, 1895, გვ. 18-19; მარტიროსიანი, 2020, გვ. 87).

სუგმან – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 151) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ამირა სუგმან – სვარაუდოდ იგულისხმება ნასირ ად-დინ სუქმან II შაჰარმენი (1122-1185 წწ.). ამოსავალია სელჯუკური თურქული საკუთარი სახელი Sökmen, იხ.: (Pancaroglu / ფანჩაროღლუ, 2013, გვ. 54-55).

სამოელ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 90, 132) მამაკაცის საკუთარი სახელი. ეპისკოპოსი ქართლში. ძველი ებრაული שַׁמוּעַל [šamūʿel] „ღმერთის სახელი“ < კომპოზიტი ძირებიდან שַׁמוּ [šamū] „სახელი“ და עֵל [ʿēl] „ღმერთი“. ნასესხებია მრავალ ენაში. შდრ.: ბერძნული Σαμουήλ [Sāmouīl || Samouēl], ლათინური Samuel [Samūēl], ეთიოპური [Samuel], სომხური Սամվել [Samvel] || Սամուել [Samuēl] და სხვა (კლეინი, 1987, გვ. 664). ანთროპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

ქრისტე – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56, 62, 104) „ცხებული უფლისა, გინა ღმერთი და კაცი სრული“ (ორბელიანი, 1991, გვ. 233). „ქრისტიანული სარწმუნოების ფუძემდებლის იესოს შერქმეული მეორე სახელი“ < ბერძნული Χριστός [kʰristós] „მირონცხებული“ < ძირიდან χρῖσ [kʰrío] „ცხება, წაცხება“, წარმოადგენს ებრაული ტერმინის מָשִׁיחַ [mašiah] „მირონცხებულის“ ბერძნულ თარგმანს (ბიქსი, 2010, გვ. 1650). აქედანაა ნაწარმოები: ქრისტეანე / ქრისტიანე – I, VIII, XI თ. „ქრისტეს სარწმუნოების მიმდევარი“ და ქრისტეისმიერი „ქრისტიანი“.

შოი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 152) მამაკაცის საკუთარი სახელი. არაბი ამირას მანუჩიქს მამა < არაბული شُور [šūʿūr] „ცოდნა, გაგება, გააზრება“ < ძირიდან شَعْر [šʿr] „ცოდნის მიღება, (რაიმე საკითხში) გარკვევა, (რამის) გაცნობიერება“, იხ.: (ბადავი და აბდელ ჰალემი, 2008, გვ. 487-488).

შუშანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 146, 149) იხ.: ქვემოთ.

შუშანიკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56, 60, 66, და სხვ., სვინაქ. 147, 148) ქალის საკუთარი სახელი. ნასესხებია სომხურიდან Շուշանիկ [Šušānik], ამოსავალი ფორმაა Շուշան [Šušān] კნინობით-ალერსობითი სუფიქსის -իկ [-ik] დართვით. სომხურში შესულია სირიულიდან, შდრ.: არამეულ-სირიული ფორმა [Šošan] „შროშანი“, ლათინურად Liliūm (აჭარიანი, 1942, გვ. 179). აღნიშნული სიტყვა ბიბლიის მეშვეობით ძველი ებრაულიდან מִשְׁכַּן [Miškan] მრავალ ენაში გავრცელდა. ამოსავალი ძირია ძველი ეგვიპტური [sšn || šn] ან აქადური šaš „ექვსქიმიანი“ < šiššā „ექვსი“ (კლეინი, 1987, გვ. 647).

ჰამაზასპ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 142) მამაკაცის საკუთარი სახელი. სომხეთის სპარაპეტი (მთავარსარდალი) ჰამაზასპ მამიკონიანი (?-422 წ.). Համազասպ Մամիկոնյան [Hamazasp Mamikonian] სომხეთის მთავარსარდალის ვარდან მამიკონიანის (388-451 წწ.) მამა. შუშანიკის პაპა. ნასესხებია ფალაურიდან Hamazāsp < *Hamāzasp, შდრ.: პართული Hamāzāsp ძველი ირანული *Hamāza-aspa- „ის

ვინც ფლობს საბრძოლო ცხენებს“ (ჰიუბშმანი, 1895, გვ. 47; აჭარიანი, 1942, გვ. 15; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 423; მარტიროსიანი, 2020, გვ. 221).

ჰმაიაკი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) მამაკაცის საკუთარი სახელი. სომხურად Համայեակ [Hmayeak], ჰამადეაკ მამიკონიანი, სომხეთის მთავარსარდლის ვარდან მამიკონიანის ძმა, შუმანიკის ბიძა. ნასესხებია პართულიდან Hu-māy-ak [hwmyk] < ძველი ირანული ძირიდან *Hu-māya- „კეთილი თვისებების მქონე“; შდრ.: პართული Humāy [hwmy], ფალაური Humāy, ახალი სპარსული همای Humāy (ჰიუბშმანი, 1895, გვ. 47; აჭარიანი, 1942, გვ. 89; მარტიროსიანი, 2022, გვ. 223).

გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელები

„შუმანიკის წამებაში“ დადასტურდა 19 გეოგრაფიული სახელი, რომელთაგანაც ერთი ნასესხები იქნა ძველი სპარსული ენიდან, ერთი – პართულიდან, ოთხი – ფალაურიდან, სამი – ბერძნულიდან, რვა – სომხურიდან, ერთი – ებრაულიდან, და ოთხი ეთნიკური სახელი, რომელთაგანაც ერთი ნასესხები იქნა ძველი სპარსული ენიდან, ერთი – ბერძნულიდან და ორი – ძველი თურქულიდან. მათგან ერთი პართული და ერთიც ფალაური წარმოშობის გეოგრაფიული სახელი სომხური ენის გავლით და ერთი ებრაული წარმოშობის გეოგრაფიული სახელი ბერძნული ენის გავლით დამკვიდრდა ქართულში:

ანისი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 152) სტრატეგიული მნიშვნელობის ისტორიული ქალაქი მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში. 961-1045 წლებში იყო სომხური ანისის სამეფოს დედაქალაქი. განადგურდა 1319 წლის მიწისძვრის შედეგად. სომხური Անի [Ani], ლათინური Abnicum. სახელი მომდინარეობს წინაქრისტიანული ქალღმერთის ანი-ქამახის Ani-Kamakh / Անի-Կամախ სახელიდან (The Encyclopaedia of Islam, გვ. 1960). ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია ძველი სომხურიდან.

ანტიოქია – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 124) უმნიშვნელოვანესი პოლიტიკური, ეკონომიკური, კულტურული და რელიგიური ცენტრი მცირე აზიის სამხრეთ-აღმოსავლეთში დაარსებული ძვ.წ-ის IV საუკუნეში ალექსანდრე მაკედონელის ერთ-ერთი სარდლის სელევკ I ნიკატორის მიერ. ძველ ბერძნულად Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ Ὀρόντου [Antiókeya é êtí Óróntu] ანტიოქია ორონტზე, იგივე Ἀντιόχεια ἡ ἐπὶ Δάφνῃ [Antiókeya é êtí Dápne] ანტიოქია დაფნაზე, ან Ἀντιόχεια ἡ Μεγάλη [Antiókeya é Megále] დიდი ანტიოქია. ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

არზრუმი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) მნიშვნელოვანი ქალაქი მცირე აზიის აღმოსავლეთ ნაწილში. სახელწოდება მომდინარეობს სომხური ძირიდან Արձն Ջուռ [Arzn Rum] „რომის (ქალაქი) არძნი“. რომისა და ბიზანტიის იმპერიების პერიოდში Θεοδοσιούπολις [Teodosiúppolis], ლათინურად Theodosiopolis. შუა საუკუნეებში სომხურად Կարին [Karin] ქალაქი კარინი და Կարնոյ Կաթակ [Karnoy Kafak], ძველ ქართულ წყაროებში **კარნუ-ქალაქი**. ტოპონიმი **არზერუმი** ქართულში ნასესხებია ძველი სომხურიდან.

ერასხი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) მდინარე სამხრეთ კავკასიაში არარატის დაბლობზე, მტკვრის უდიდესი შენაკადი. პირველად Ἀράξες [Arákses] ფორმით იხსენიება ჰეკატეოს მილეეთელთან ძვ. წ-ის VI ს-ში. შემდგომ წყაროებში გვხვდება [Araks || Aros || Aras || Araz] ვარიანტებით. ძველ სომხურში Երասխ [Erasx], ახალ სომხურში Արաքս [Araks], ახალ სპარსულში ارواس [Aras], ძველ ქართულში **ერასხი**, ახალ ქართულში – **არაქსი**. ეტიმოლოგია საბოლოოდ გარკვეული არ არის. ზოგიერთი თანამედროვე მეცნიერის მოსაზრებით ჰიდრონიმის ამოსავალი ძირია ძველი ირანული *a-raxša „არაჩმინდა, მღვრიე“, იხ.: (Schmitt / შმიტი, 1967, გვ. 136). ჰიდრონიმი ქართულში ნასესხებია ძველი სომხურიდან.

ეჰმიაზინ – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 151) **ეჰმიაძინი** ქალაქი სომხეთში, სომხური სამოციქულო ეკლესიის კათალიკოსის რეზიდენცია. სომხური Էջմիածին [Ejmiadin] სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს „(ზეციდან) ჩამოვიდა (მოველინა) მხოლოდშობილი“ უკავშირდება ადგილს, სადაც გადმოცემის თანახმად წმინდა გრიგოლ განმანათლებელს გამოეცხადა იესო ქრისტე, ძველი და ახლანდელი სახელწოდება **ვადარშაპატი** სომხურად Վադարձապատ [Vadaršapat] დაარსებული დიდი სომხეთის მეფის ვადარშ I არშაკუნის (117-138/140 წწ.) მიერ II საუკუნეში. ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია ძველი სომხურიდან.

ვანანდი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 151) სომხურად Վանանդ [Vanand], შუა საუკუნეების სომხეთის აირარატის ოლქის მხარე. მისი ტერიტორია შეესაბამება თანამედროვე ყარსისა და სარიყამიშის რეგიონებს. ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია ძველი სომხურიდან.

ვალარშაპატი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 151) იხ.: **ვჰმიაწინ**

თათარი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 152) ტექსტში კონტექსტის მიხედვით აღნიშნავს თურქ-სელჩუკებს. აღნიშნული ეთნონიმი ცენტრალური და წინა აზიის, კავკასიისა და ევროპის ტერიტორიაზე X საუკუნიდან გამოიყენებოდა ზოგადად თურქის, თურქული მოდგმის ხალხების, ხოლო XIII საუკუნის დასაწყისიდან აგრეთვე, მონღოლების და მათთან ასოცირებული ხალხების აღსანიშნავად. ტერმინი მომდინარეობს ძველი თურქული ძირიდან tatar < tat-ar “უცხო, უცნობი” და სავარაუდოდ უკავშირდება უძველეს საერთოთურქულ ძირს žat-er „უცხო, უცნობი ადამიანი“ (Акерев / აკეროვი, 2016, 42-43). ეთნონიმი ქართულში ნასესხებია სელჯუკური თურქულიდან.

თეოდოსიპოლისი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 150) იხ.: **არზრუმი**.

იერუსალჰიმი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 110) ერთ-ერთი უძველესი ქალაქი ახლო აღმოსავლეთში, ძველი და თანამედროვე ისრაელის სახელმწიფოს დედაქალაქი, ქრისტიანული სარწმუნოების მთავარი ცენტრი. ძველ ებრაულად יְרוּשָׁלַיִם [Yeruśaláyim]. ეტიმოლოგიურად უკავშირდება სემიტური [iri || ierah] „დაარსება; საძირკვლის ქვაკუთხედის დადება“ < ძველი შუმერული [Yru] „დასახლება“ და יְרוּשָׁ [šaláyim] || [šulmanu] „შალიმ || შულმანუ – დაისის, კეთილდღეობისა და ქალაქის მფარველი დასავლურსემიტური ღვთაება“, ე.ი. იერუსალიმი სიტყვა-სიტყვით ნიშნავს „შალიმ || შულმანუს მიერ დაარსებულ ქალაქს“. სხენებული ღვთაების სახელის ამოსავალი ძირია სემიტური šlm || slm, რომლიდანაც იწარმოება მნიშვნელობა „მშვიდობა“. სწორედ ამიტომ, მოგვიანებით ქალაქის სახელწოდება გაგებული იქნა, როგორც „მშვიდობის ქალაქი, მშვიდობის სავანე“ და ზოგიერთი ქრისტიანი ავტორის ინტერპრეტაციით „მშვიდობის ხილვა“. ნასესხებია მრავალ ენაში, მდრ.: აქადური [Urušalim], არამეული יְרוּשָׁלַם [Yerūšālem], სირიული ܐܘܪܝܫܠܡ [Urišlem], ძველი ბერძნული Ἱεροσόλυμα [Hierosolyma] || Ἱεροσόλυμα [Hierosóluma], ლათინური Hierosolyma, არაბული أُورُشَلِيم [Ūrsālim] || أُورُشَلِيم [Ūršālim], სომხური Երուսաղեմ [Erusatem] (Bottiereck at all / ბოთერეკი და სხვები, 2006, გვ. 45-46). ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია ბერძნულიდან.

კაპუტი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) იგივე „ლურჯი ციხესიმაგრე“ ისტორიული სომხეთის აირარატის პროვინციის არშარუნიქის || ამორნექის (ძველ ქართულ წყაროებში: ამორნია; ძველ სომხურ წყაროებში აგრეთვე იხსენიება, როგორც ერასხაძორი „არაქსის ხევი“) თემის ტერიტორიაზე, არაქსის მარცხენა მხარეზე და ქალაქ **კალბეგანის** ჩრდილოეთით (ჯავახიშვილი, 1965, გვ. 201; 228). სომხურად Կապուտ || Կապույտ [Kapat || Kapuyt] < ფალაური kapūt „ლურჯი; მუქი ლურჯი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 526; ფარევაში, 2002, გვ. 315).

კალბეგანი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) იგივე ალბეგანი. ისტორიული ქალაქი არაქსის ხეობაში. სომხური Կաղզկան [Katzkan], თანამედროვე ქალაქი Kağızman თურქეთში ყარსის მახლობლად. ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია სომხურიდან.

კარნუ – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) იხ.: **არზრუმი**.

მუში – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 149) ისტორიული სომხეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ქალაქი, ადრეული და განვითარებული შუა საუკუნეების პოლიტიკური და რელიგიური ცენტრი. მდებარეობდა ტარონის (მუშის დაბლობის) სამხრეთ ნაწილში, აღმოსავლეთ ტავრიის მთების კალთაზე, მდინარე მელრალეთის მარცხენა ნაპირზე. შედიოდა დიდი სომხეთის ტურუბერანის პროვინციის ტარონის გავარში. დღევანდელი თურქეთის რესპუბლიკის აღმოსავლეთ ნაწილში მუშის პროვინციის ცენტრი. სომხურად Մուշ [Muš], მომდინარეობს ძველი სომხური ძირიდან Մշուշ [Mšuš] „ნისლი, წყვილი“ (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 336; მარტიროსიანი, 2009, გვ. 471-472). ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია სომხურიდან.

სპარსეთი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 146) იგულისხმება სასანიანთა ირანის სამეფო. იხ.: **შემდეგი სიტყვა**.

სპარსი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 56, 60, 68 და სხვ.) „ეთნიკურად სპარსი, ირანელი“ < ჩვენი აზრით ტერმინი აქემენიანების საქართველოს ტერიტორიაზე სამხედრო-პოლიტიკური გავლენის განმტკიცების პერიოდში ძვ.წ.-ის V-IV ს-ში უნდა იყოს ნასესხები ძველი სპარსული ფორმიდან *pārsa* „თავდაპირველად: ფარსა – აქემენიანთა მამა-პაპისეული სამფლობელო, ხოლო შემდგომ, ზოგადად მთელი ირანის სახელმწიფო“ (ჭულუხაძე, 2008, გვ. 182-183). შდრ.: ძველბერძნული *περσικά* [persika] || *περσοί* [persioi] და სომხური *պարսք* [parsk] (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 67).

ტარონი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 149) ისტორიული დიდი სომხეთის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მხარე ვანის ტბის დასავლეთით, მთავარი ქალაქი – **მუში**, იხ.: ზემოთ. სომხური *Տարուն* [Taron], უფრო ძველი ფორმა *Տարաւն* [Tarawn], შდრ.: ბერძნული *Τάρων* [Tarón] და ლათინური *Taraunitis*, იხ.: (Garsoïan / გარსოიანი, 1991, 2012). ტოპონიმი ქართულში ნასესხებია სომხურიდან.

ჩორი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 108, 116) დარუბანდის ძველი სახელწოდება. დასტურდება სომხურ წყაროებში, შდრ.: *Ջոր* || *Ջորա* || *Ճոր* || *Ճորա* || *Ճորայ* *դուրն* || *Ջող* || *Ջողայ* [Čor || Čora || Tšor || Tšora || Tšoray duṛn || Čot || Čotay] (ცურტაველი, 1978, გვ. 169); ძველ ქართულ წყაროებში: ჩორ || ჩორდ; ბიზანტიურ წყაროებში: Tzour || Tzon || Zōarou; სირიულ წყაროებში: Tūrāyē; არაბულ წყაროებში: *صول* [Ṣūl]; ჩრდილოკავკასიურ ენებში – დარგულში: Чяли, ლეკურში: Цал || Чур, რუტულურსა და თაბასარულში: Цали, იხ.: (Kettenhofen, / კეტენჰოფენი, 1994, გვ. 13-14). ჩვენი აზრით ყველა ამ მონაცემის ამოსავალია ფალაური *Čōi* „დარუბანდის ძველი სახელწოდება“, იხ.: (ფარევაძე, 2001, გვ. 124). ძირის მნიშვნელობა წყაროებში არ ფიქსირდება, მაგრამ შესაძლებლად მიგვაჩნია მისი აღდგენა ახალი სპარსულის მონაცემებზე დაყრდნობით. შდრ.: ახალი სპარსული *چ* || *چو* *čōi* || *čūi* „1. ზღუდე; კაშხალი; 2. ხის, ქვისა და მიწისაგან აღმართული ზღუდე / კაშხალი წყლის შესაკავებლად“ (დეჰხოდას ლექსიკონი, 1995). ამ ფორმის ამოსავალი ძირი იქნებოდა ფალაური **čōi* || *čōi* „ზღუდე; კედელი; სიმაგრე“ < ზმნიდან **čōlitan* || *čōlitan* „ზღუდის, კედლის, სიმაგრის აღმართვა < დაგმანვა; გადაკეტვა; ჩარაზვა“. ზემოთქმულიდან გამომდინარე შეიძლება დავასკვნათ, რომ აღნიშნულ ტოპონიმს ისლამამდე ეწოდებოდა საშუალო სპარსული, იგივე ფალაური *Čōi* „ზღუდის; კედლის; სიმაგრის“ მნიშვნელობით, ხოლო არაბთა და ისლამის ექსპანსიის შედეგად სასანური ირანისა და მასთან ერთად საშუალო სპარსული ენის გაქრობასთან ერთად, ირანულენოვან სამყაროში დავიწყებას მიეცა აღნიშნული ტოპონიმიც და მოგვიანებით, სავარაუდოდ X-XII საუკუნეებში გაჩნდა ახალი სპარსული ტოპონიმი *داربند* Darband „დახშული კარი“, რომელიც სემანტიკურად იმეორებს სასანიანთა ეპოქაში არსებული ტოპონიმის *Čōi* -ის მნიშვნელობას. ტოპონიმი **ჩორი** ქართულში, ისევე, როგორც სხვა კავკასიურ ენებში უშუალოდ ფალაურიდან არის ნასესხები.

ჩორდ – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 116) იხ.: წინა სიტყვა.

ცურტავი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 60) იგივე: ორბის ციხე, გაჩიანი, სანადირო ქალაქი, სამშვილდე. ადრეული შუა საუკუნეების ქართლის საპიტიახმოს ცენტრი, იხ.: (ქუთათელაძე, 2009, გვ. 207-209; სანაძე, 2019, გვ. 293-294). ტოპონიმი წარმოებულია ქართული ენის ნიადაგზე სომხურ ნასესხობაზე *ցուրտ* [curt] „ცივი“ ადგილის სახელის მაწარმოებელი ქართული სუფიქსის -ავ- -ის დართვით: ცურტ-ავ- „ცივი, სუსხიანი ადგილი“, იხ.: (აჭარიანი, 1926-1935, გვ. 463; კაკაბაძე, 1924, გვ. 75; ცურტაველი, 1938, გვ. 65). სომხური ფორმა შესაძლოა მომდინარეობდეს ირანული ძირიდან *sard* „ცივი; სიცივე“, იხ.: (კაკაბაძე, იქვე; აჭარიანი, იქვე, მარტიროსიანი, 2009, გვ. 630-631).

იონი – (იაკობ ხუცესი, 2024, სვინაქ. 150) იხ.: **იონთა** „იონიელთა“. იონია – ანტიკურ ხანაში მხარე ეგეოსის ზღვაზე, მცირე აზიის დასავლეთ სანაპიროზე < ბერძნული *Ἴωνες* (īōnes) ან *Ἰάωνες* (iáwones) შესაძლოა მომდინარეობდეს უცნობი ძირიდან **la-* // **ya-* (Beekes / ბექსი, 2009, გვ. 608), ან პროტო-ინდო-ევროპული ძირიდან **wi-* // **wōi-* გადმოსცემდა „სხვების დასახმარებლად მისწრაფებული პირების შეძახილს“ ან ძირიდან **iāwones* „აპოლონის ერთგულები“, რომელიც ეფუძნება მის თაყვანისმცემელთა მიერ წარმოთქმულ *iē paiōn* შეძახილს (Pokorny / პოკორნი, 1959, გვ. 1176).

ჰონი – (იაკობ ხუცესი, 2024, გვ. 92) ჰუნი / ჰუნები – ადრეული შუა საუკუნეების მომთაბარე ხალხთა გაერთიანება, რომელიც II-IV სს-ში, სავარაუდოდ, ცენტრალური აზიიდან გადმოსახლებული ტომების გაერთიანების შედეგად, ცენტრალური ევროპის სტეპებში ჩამოყალიბდა და მძარცველურ თავდასხმებს აწყობდა სასანურ ირანსა და რომის იმპერიაზე. ბერძნულ წყაროებში: *Ούννοι* [Húnnoi],

ლათინურ წყაროებში: Hunni, სომხურ წყაროებში: Հոնք [Honk']. ეთნონიმი **ჰონი** ქართულში სავარაუდოდ თავად ჰუნებთან უშუალო ურთიერთობის შედეგად გავრცელდა, რომლის ეტიმოლოგიაც გაურკვეველია და მასთან დაკავშირებით სხვადასხვა მოსაზრებებია გამოთქმული.

გამოყენებული ლიტერატურა

- აბულაძე, ი. (1973). *ძველი ქართული ენის ლექსიკონი*. თბილისი. მეცნიერება.
- ანდრონიკაშვილი, მ. (1966). *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობებიდან*. ტ. I. თბილისი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ბეილი, ჰ. (1982). *ირანული čak || čagna- „საბუთი“ – ქართული „ჩიგნი“*. სმამ, 4. თბილისი. გვ. 99-101.
- იაკობ ცურტაველი. (1978). *მარტვილობად შუშანიკისი*. ქართული და სომხური ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილია აბულაძემ. თბილისი. მეცნიერება.
- იაკობ ხუცესი. (2024). *ჩამებად წმიდისა შუშანიკისი დედოფლისად*. I. რედ.: ნ. მრევლიშვილი, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- კაკაბაძე, ს. (1924). *ქართული სახელმწიფოებრიობის გენეზისის საკითხები*. საისტორიო მოამბე, წიგნი I. თბილისი. საქართველოს ცენტრ.არქივის გამოცემა. გვ. 1-120.
- კეკელიძე, კ. (1956). *ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან*. ტ. I. თბილისი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ნიკოლოზიშვილი, ნ. (2003). ზაბილონიდან მირიანამდე. *კლიო*, № 17, გვ. 3-67.
- ორბელიანი, ს.-ს. (1991). *ლექსიკონი ქართული*. ტ. I. თბილისი. მერანი.
- ორბელიანი, ს.-ს. (1993). *ლექსიკონი ქართული*. ტ. II. თბილისი. მერანი.
- სარჯველაძე, ზ. (2001). *ძველი ქართული ენის სიტყვის კონა*. თბილისი. სულხან-საბა ორბელიანის სახელმწიფო პედაგოგიური უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ქუთათელაძე, ქ. (2009). *სამშვილდისა და გაჩიან-ცურტავის იდენტობის საკითხისათვის ქართული და სომხური წყაროების მონაცემებით*. ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები, № IX, გვ. 204-217.
- ჩოლოყაშვილი, ბ. (2008). *ქართულენოვანი ეკლესია – ახალი იერუსალიმი*. თბილისი. თავად ჩოლოყაშვილის სახლი.
- ჩოლოყაშვილი, ბ. (2024). სარწმუნო დადასტურება ანდრია მოციქულის ქართველთა ქვეყანაში მოღვაწეობის თაობაზე. *მაცნე (ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია)*, № 1. თბილისი. გვ. 34-48.
- ჭულუხაძე, ა. (2008). *შოთა რუსთაველის პოემა „ვეფხისტყაოსნის“ ირანულ ნასესხობათა ეტიმოლოგია და სემანტიკა*. დისერტაცია სპარსული ენისა და ლიტერატურის დოქტორის ხარისხის მოსაპოვებლად, თეირანი, თეირანის უნივერსიტეტი (ხელნაწერის უფლებით).
- ჭულუხაძე, ა. (2009). *ტერმინ ერის ეტიმოლოგია და სემანტიკა უძველეს ქართულ წყაროებში*. წელიწდეული I, ი. ჭავჭავაძის სახელობის ქუთაისის სამეცნიერო ბიბლიოთეკა, გვ. 321-325.
- ჭულუხაძე, ა. (2009). *ირან-საქართველოს ურთიერთობები უძველესი დროიდან VI საუკუნის ბოლომდე ირანულიდან ნასესხები ლექსიკის მონაცემთა საფუძველზე*. ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. XIII. ქუთაისი. ა. წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა. გვ. 295-312.
- წერეთელი, გ. (1951). *არაბულ-ქართული ლექსიკონი*. თბილისი. სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ჯავახიშვილი, ივ. (1965). *ქართველი ერის ისტორია*. წიგნ. 2. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

- Acharian, H. (1926-1935). *Հրաչեայ Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան* [*Hayerēn armatakan baṛaran, სომხური ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*] (სომხურ ენაზე). VII ტ., მე-2 გამოცემა. ერევანი. სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა.
- Acharian, H. (1942-1962). *Հրաչեայ Աճառեան, Հայոց անձնանունների բառարան* [*Hayoc' anjanunneri baṛaran, სომხურ საკუთარ სახელთა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი*] (სომხურ ენაზე). ტ. V. ერევანი. სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამოცემა.
- Achtemeier, P. J. (2010). *Bible Dictionary Cracow*. Harper Collins.
- Badawi, E. M., Abdel Haleem, M. (2008). *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*. Leiden – Boston. Brill.
- Bailey, H.W. (1979). *Dictionary of Khotan Saka*. Cambridge. Cambridge University press.
- Beekes, R. (2010). *Etymological Dictionary of Greek*. With the assistance of Lucien van Beek. Edited by Alexander Lubotsky. Leiden – Boston. Brill.
- Bielmeier, R. (1985). Zu iranischen Lehnwörtern im Georgischen und Armenischen, in H.M. Ölberg, G. Schmidt, editors, *Sprachwissenschaftliche Forschungen: Festschrift für Johann Knobloch zum 65*. Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft der Universität, pp. 37-41.
- Botterock, G. J., Ringgren, H., Fabry, H.J. (2006). *Theological Dictionary of the Old Testament*, tr. David E. Green, vol. XV, Grand Rapids, Michigan / Cambridge UK, William B. Eerdmans Co.
- Brockelmann, C. (1895). *Lexicon Syriacum*, Edinburg, T. & T. Clark, Berlin, Reuther & Reichard.
- Chkheidze T.D. (2001). (Georgian) Linguistic Contacts with Iranian Languages', in: *Encyclopaedia Iranica*, Vol. X, New York, Encyclopaedia Iranica Foundation Press, 486-490.
- De Vaan, M. (2008). *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*, Edited by Alexander Lubotsky, Leiden – Boston, Brill.
- Garsoïan, N.G. (1991). Taron. in: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Kazhdan, Alexander (ed.). Oxford and New York, Oxford University Press.
- Garsoian, N.G. (2000). Mamikonean Family. *Encyclopædia Iranica*, <https://www.iranicaonline.org/articles/mamikonean>.
- Gesenius, W. (1939), *A hebrew and English Lexicon of the Old Testament with an Appendix Containing the Biblical Aramaic*, Oxford, Oxford University Press.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian Dictionary*, Tehran, Farhang Publications.
- Gippert, J. (1993). *Iranica Armeno-Iberica, Studien zu den iranischen Lehnwörtern im Armenischen und Georgischen*, II T., Wien, Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Guilland, R. (1967). Le Proconsul (ὁ ἀνθύπατος). in: *Recherches sur les institutions Byzantines*, Berliner byzantinische Arbeiten 35. Vol. I. Berlin and Amsterdam: Akademie-Verlag & Adolf M. Hakkert, pp. 68-88.
- Guth, St. (2017). Approaches to the etymology of Arabic, *Journal of Arabic and Islamic Studies*, № 17, pp. 311-453.
- Hinz, W.(1969). *Altiranische Funde und Forschungen*. Berlin, De Gruyter.
- Hübschmann, H. (1897). *Armenische Grammatik, I Theil, Armenische Etymologie*, I-II abteilung, Leipzig, Druck und Verlag von Breitkopf & Härtel.
- Kettenhofen, E. (1994). Darband, in: *Encyclopaedia Iranica*, Vol. VII, Fasc. 1, New York, Encyclopaedia Iranica Foundation Press, pp. 13-19.

Klein, E. (1987). *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*, Foreword by Haim Rabin, Jerusalem, The Hebrew University of Jerusalem Press.

Liddell & others. (1968). Liddell, H. G., Scott, R., Stuart Jones, H., (1968). *Greek-English Lexicon. A Supplement*, Edited, by E. A. Barber, With the assistance of P. Maas, M. Scheller and M. L. West. Oxford, The Clarendon Press.

MacCulloch, D. (2009). *Christianity*, London, Penguin Books.

MacKenzie, D.N. (1986). *A Concise Pahlavi Dictionary*, Oxford, Oxford University Press.

Martirosyan, H. (2008). *Studies in Armenian Etymology with special emphasis on dialects and culture, Indo-European heritage*, Leiden, Universiteit Leiden Press.

Martirosyan, H. (2009). *Etymological Dictionary of the Armenian Inherited Lexicon*. Brill.

Martirosyan, H. (2017). Notes on Anatolian Loanwords in Armenian. In P. S. Avetisyan & Y. H. Grekyan (Eds.), *Bridging Times and Spaces: Papers in Ancient Near Eastern, Mediterranean and Armenian Studies: Honouring Gregory E. Areshian on the occasion of his sixty-fifth birthday*, Archaeopress, 293–306; <http://www.jstor.org/stable/j.ctv170x3nm.25>

Pancaroglu, O. (2013). The House of Mengüjek in Divriği: Constructions of Dynastic Identity in the Late Twelfth Century, in: *The Seljuks of Anatolia: Court and Society in the Medieval Middle East*, London: I. B. Tauris. pp. 25-67.

Pokorny, J. (1959). *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, Munich, A. Francke.

Schmitt, R. (1967). Medisches und Persisches Sprachgut bei Herodot, in: *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, Vol. 117, No. 1, Harrassowitz, 119-145.

Schmitt, R. (2002). *Zoroaster*, Encyclopaedia Iranica, New York, Encyclopaedia Iranica Foundation Press.

Sundermann, W. (2010). *Bidaxš*, Vol. IV, Fasc. 3, New York, Encyclopaedia Iranica Foundation Press, pp. 242-244.

The Encyclopaedia of Islam. (1960). Second Edition. Volume I: A–B. Leiden, E. J. Brill.

Wehr, H. (1979). *A dictionary of Modern Written Arabic*, 4th edition, Ithaca, New York, Spoken Language Services.

William Ainger, W. (1910). *An Introduction to the History of the Assyrian Church or The Church of the Sassanid Persian Empire 100-640 A.D.*, London, Society for Promoting Christian Knowledge.

Абаев, В. И. (1958). *Историко-этимологический словарь осетинского языка*, Т. I, Москва – Ленинград, Изд-во АН СССР.

Акерев Т.А. (2016). К вопросу о происхождении этнонима «Татар», *Вестник, Социальные и гуманитарные науки* № 1, Бишкек, Международный университет Кыргызстана, 35-43.

Март, Н.Я. (1902). *Древнегрузинские описцы (XII в.)*, ТРАГФ, Т. IV, С-Петербург, Издание Факультета восточных языков С-Петербургского университета.

Меликишвили, Г.А. (1959). *К истории древней Грузии*. Тбилиси, Изд-во Акад. наук Грузии.

لغتنامه دهخدا / დეჰხოდას ლექსიკონი. (1995). [სპარსული ენის განმარტებითი ლექსიკონი], (სპარსულ ენაზე), 15 ტ., თეირანი, თეირანის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

فرهنگ زبان پهلوی / ფარეჰანგი, ბ. (2001). [ფარეჰანგი ენის ლექსიკონი], (სპარსულ ენაზე), თეირანი, თეირანის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ნესტანი, ბეატრიჩე, ლაურა, „გუბოვკა“, „სულიკო“ – დაკარგული სატრფოს მხატვრული განსახივრების პრინციპები

ეკა ორაგველიძე

ფილოლოგიის დოქტორი

საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის

ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მეცნიერ-თანამშრომელი

ORCID: 0009-0002-7831-3202

აბსტრაქტი

სიყვარული ყველა სათნოების საფუძველია და თავისთავად სათნოებებს ადამიანი აბსოლუტურ სიყვარულამდე მიჰყავს. შოთა რუსთველის „ვეფხისტყაოსნის“ თანახმად, ნესტან-დარეჯანის, როგორც დაკარგული სატრფოს, ძიება დაკარგული სამოთხისაკენ ლტოლვის ალევორიად მოიაზრება. ტარიელს თავისი მიჯნური გარდაცვლილიც კი ჰგონია, თუმცა, ამის მიუხედავად, აგრძელებს ნესტანის ძიებას და, საიქილოში მასთან შეხვედრის იმედით, გარდაცვალებას მიეღობის. სატრფოს პოვნით იკვრება პოემის იდეური წრედი – სიკეთე ბოროტებას ძლევს და სამყაროში ღვთაებრივი წესრიგი აღდგება.

სოლომონის „ქებათა ქების“ გავლენით, ანტიკური კულტურისა და ქრისტიანული მსოფლმხედველობის კვალდაკვალ, რენესანსის ხანაში პიროვნების სრულყოფის გზად ადამიანური სიყვარული მიიჩნევა. დანტე ალიგიერის ბეატრიჩესადმი და ფრანჩესკო პეტრარკას ლაურასადმი ტრფობა სულის ამამაღლებელ სათნოებად არის წარმოჩენილი. ვინაიდან ხორციელი სიყვარული საღვთო მიჯნურობის ამქვეყნიური გამოვლინებაა, შესაბამისად, ქალი ხდება მედიატორი, შუამავალი.

ადამიანური სიყვარულის ალევორიულად, საღვთო მიჯნურობად მოაზრების ტრადიცია განსაკუთრებით ძლიერია ბაროკოს ეპოქასა და, შესაბამისად, – XVIII საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში. დავით გურამიშვილის „დავითიანში“ სიყვარული წარმოჩენილია, როგორც „ნათლის მიჯნურობა“, ღვთის – აბსოლუტური სიყვარულის შემეცნებისკენ სწრაფვა, რაც აგრეთვე მკაფიოდ ვლინდება წიგნის ფინალურ ნაწილში ასახულ „ღვთაებრივი ქორწინების“ იდეალში. ლექს „გუბოვკაში“ კი გარდაცვლილი, იმიერებაში გადასული სატრფოსადმი ლტოლვა ერთ-ერთი ძირითადი წარმმართველი მოტივია.

გარდაცვლილი სიყვარულის ძიების იდეა განაპირობებს აკაკი წერეთლის „სულიკოს“ ლირიკული გმირის პათოსს. აღსანიშნავია ისიც, რომ სულიკოს ძიების პროცესი მიმდინარეობს ქვევიდან ზევით – მიწიდან ზეცისკენ. ლექსის ფინალური ნაწილის მიხედვით კი, მიჯნური ხარობს აქამდე დახშული სიცოცხლის კარის გაღებით, რაც სწორედ სიყვარულის გზის სამოთხის დამკვიდრების ალევორიად მოიაზრება.

საკვანძო სიტყვები: დაკარგული სატრფო, მაძიებელი გმირი, ალევორია, მედიატორი, ზესწრაფვა

NESTAN-DAREJANI, BEATRICE, LAURA, “ZUBOVKA” AND “SULIKO” – THE PRINCIPLES OF ARTISTIC REPRESENTATION OF THE LOST TREASURE

Eka Oragvelidze

PhD in Philology

The University of Georgia

Tamaz Beradze Institute of Georgian Studies, Researcher

ORCID: 0009-0002-7831-3202

Abstract

Love is the basis of all virtues, and virtues alone lead a person to absolute love. According to the ideological plan of Shota Rustaveli's poem, the quest for Nestan-Darejani as a lost love is conceived as an allegory of longing for a lost paradise. Even though Tariel occasionally fears that his sweetheart might be dead, but no matter what, he never gives up on finding Nestan, and, hoping to meet her in the afterlife, he even faces death several times. Thus, the poem's ideological circle – the overcoming of good over evil and the restoration of divine order in the world – is closed when he finds love.

Under the influence of Solomon's "Song of Songs", human love is perceived as a means of approach a person's perfection in the Renaissance era, followed in the footsteps of ancient culture and the Christian worldview. Devotions of D. Alighierito Beatrice and F. Petrarch to Laura are shown as uplifting virtues. Since carnal love is the earthy manifestation of divine love, therefore, women become mediators.

The tradition of considering human love as an allegorical, divine affection is particularly strong in the Baroque era and, consequently, in Georgian literature of the 18th century. In Davit Guramishvili's "Davitiani", love is portrayed as "the love of light", striving to understand the absolute love of God. This is also evident in the final part of the book by presenting the ideal of "divine marriage". In the poem "Zubovka", the desire for the deceased amour is one of the primary motivating factors.

The idea of looking for a deceased lover determines the pathos of the lyrical hero of Akaki Tsereteli's "Suliko". It is also worth noting that the process of searching for Suliko is a bottom-to-top, or ground-to-sky. According to the final part of the poem, which is interpreted an allegory of creating the paradise of the path of love, claims that the lover rejoices in opening the door of life that has been closed up until this point.

Keywords: Lost love, Motive of quest, Allegory, Mediator, Striving towards God

გავრცელებული რელიგიური თუ ფილოსოფიური შეხედულებების თანახმად, სატრფო უფლის ალევორიული სახეა. ქრისტიანულ კონცეფციაზე დაფუძნებული შუასაუკუნეობრივი ლიტერატურული ტრადიციით, მიჯნურისადმი ღვთისმეტყველებით დაკარგული სამოთხის დაბრუნების, ამდენად – უფლის ძიებისა და მასთან მიახლოების სურვილითაა განპირობებული. აღნიშნული რელიგიური კონცეპტის ლიტერატურული გადააზრება თვალსაჩინოა შოთა რუსთაველის „ვეფხისტყაოსანში“, რენესანსის (დ. ალიგიერი, ფრ. პეტრარკა) თუ ბაროკოს ეპოქების (დ. გურამიშვილი) ხელოვნების ნიმუშებში. მსგავსი პათოსითაა გაჯერებული აგრეთვე აკაკი წერეთლის პოეზია. ამ საკითხთან დაკავშირებით სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალი გამოკვლევა არსებობს, თუმცა აღსანიშნავია, რომ, დასახელებული ავტორების შემოქმედებათა ტიპოლოგიური თუ კონცეპტუალური მიმართებების გაანალიზების მხრივ, წინამდებარე ნაშრომი ბევრ საყურადღებო სიახლეს შეიცავს და მნიშვნელოვანია შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობის თვალსაზრისით.

„ღმერთი სიყვარულისად არს“ (იოანე, I, 4, 8), – წერს წმ. იოანე მახარებელი. აღნიშნული სიტყვებით საცნაურდება შემოქმედის მაღლის სრულიად სამყაროში განფენის იდეა. ადამიანი თავისი ხატება-მსგავსებით ნაწილია ამ ჰარმონიისა. მიჯნურობა კაცის ღმერთთან მყოფობის საწინდარია. სიყვარულით გულანთებული ადამიანის სწრაფვის პირველმიზეზი და მიზანიც თავად უფალია. ეს გრძნობა ყველა სათნოების საფუძველია და თავისთავად სათნოებებს ადამიანი აბსოლუტურ სიყვარულამდე მიჰყავს. წმ. პეტრე მოციქულის სწავლებით, მიჯნურობა საბოლოოდ სულის ნაყოფიერების და ღვთის შემეცნების აუცილებელი პირობაა: „...ჰყავთ სარწმუნოებასა შინა თქვენსა სათნოებად და სათნოებასა შინა – მეცნიერებად, და მეცნიერებასა შინა – მარხვად, და მარხვასა შინა – მოთმინებად, და მოთმინებასა შინა – ღვთის მსახურებად, და ღვთის მსახურებასა შინა – ძმათ მოყვარებად, და ძმათ მოყვარებასა შინა – სიყვარული“ (პეტრე II, 1, 5-7).

სიყვარულის ალევორიული მნიშვნელობით წარმოჩენის ლიტერატურული ტრადიცია სოლომონის „ქებათა ქებიდან“ მომდინარეობს. აღნიშნულ ბიბლიურ წიგნში ასახულ ქალვაჟურ ტრფობაში საღვთო მიჯნურობა მოიაზრება. ტრფიანობით გაბრძნობილი მეფე მთელი სულითა და გულით განიცდის ამ უზენაესი სათნოების მაღლს: „მტკიცე არს, ვითარცა სიკუდილი, სიყვარული. ფიცხელ არს, ვითარცა ჯოჯოხეთი, შური გარემოხს მისსა კლდე, გარემოხს მისსა კლდე ცეცხლისად, ცეცხლისა ალთა მისთად“ (სოლ. 8,6)... „ქებათა ქება“ ადამიანისა და ღმერთის მიჯნურობის ბრწყინვალე ჰიმნია. შუა საუკუნეებში იგი არა ერთხელ გამხდარა პოეტთა შთაგონების წყარო. შესაბამისად, პერსონაჟი ქალი ხშირად ან გზაა სიყვარულის სამყაროს შესაცნობად, ან სიმბოლურად თავად წარმოადგენს ღვთაებას. აქვე გასათვალისწინებელია, რომ სოლომონის ხსენებულ წიგნში შეინიშნება დაკარგული სატრფოს ძიების მოტივიც. გმირი თავის მიჯნურს ღამით დაეძებს და უხმობს: „სარეცელთა ჩემთა ზედა ღამე ვეძიებდ, რომელი შეიყუარა სულმან ჩემმან, ვეძიებდ მას, და არ ვპოვე იგი. ვხადოდე მას, და არა ჯმა-მცა მე“ (სოლ. 3,1).

ანტიკური ფილოსოფიის თანახმად, ეროსი არის მედიატორი კაცსა და ღმერთებს შორის და საბოლოოდ პიროვნების ამაღლებელია. პლატონის „ნადიმის“ მიხედვით, სოკრატე თავის თანამეინახეებს უხსნის, რომ სიყვარული მშვენიერებით შემოსილ სულში სრულქმნილობის სურვილს ბადებს. „ამ გზით იგი აუცილებლად ავა ჰერეტამდე იმ მშვენიერებისა, რომელიც კაცთა ქმედებასა და კანონებში ვლინდება და დარწმუნდება, რომ მშვენიერი ყველგან ერთიანია და იდენტური“ (პლატონი, 2017, გვ. 73). ამგვარად ზემთაგონებული სული, „გაბრძნობილი და გამობრძმედილი“ (პლატონი, 2017, გვ. 73), საბოლოოდ აუცილებლად შეიმეცნებს „მოძღვრებას აბსოლუტური მშვენიერების შესახებ“ (პლატონი, 2017, გვ. 73). მისი განცდის სურვილი კაცად ყოფნის საზრისს ამართლებს.

ქართულ მწერლობაში სიყვარულის უდიდესი მებოტება შოთა რუსთაველი, რომელიც მიჯნურობას „საქმე საზოად“ (20) აცხადებს. შესაძლოა, სწორედ სოლომონის წიგნის სიტყვაკაზმულობითა და სატრფილო მოტივებით შთაგონებული პოეტი ჯერ საღვთო სიყვარულს ასახელებს: „ვთქვა მიჯნურობა პირველი და ტომი გვართა ზენათა“ (20)... და, რადგან „მას ერთსა მიჯნურობასა ჰკვიანნი ვერ მიჰხვდებიან“ (21), მოყვასნი თავიანთი გულწრფელი გრძნობით „მართ მასვე ჰბაძვენ“ (21). ქრისტიანულ კონცეფციაზე დაფუძნებით, „ვეფხისტყაოსანში“ წარმოჩენილია „ადამიანური სიყვარულის ღვთაებრივი შინაარსით ავსების“ (ხინთიბიძე, 1993, გვ. 171) უნიკალური შემთხვევა. პოემის მიხედვით,

მიჯნურობა გაიაზრება, როგორც სულის გამაკეთილმოზილებელი სათნოება. პოეტი წერს: „სიყვარული აღგვამაღლებს“ (791). მკვლევარ მ. ქურდიანის შენიშვნით, ნაწარმოებში სიყვარული წარმოდგენილია, როგორც „ერთგვარი კიბე, რომლის პირველ საფეხურზე დგას პიროვნება (მე), ხოლო უკანასკნელ საფეხურზე – ღმერთი. ...ადამიანის ამაღლება კიბეზე ხდება ქვემოდან ზემოთ – საკუთარი თავიდან ღმერთისკენ. ღმერთი ამ კიბის მიზეზიც არის და მიზანიც, ერთდროულად“ (ქურდიანი, 2009, გვ. 80).

„ვეფხისტყაოსანი“ დაკარგული სატრფოს ძიების თემას ეფუძნება. ნაწარმოებში ნესტან-დარეჯანი მოაზრებულია, როგორც ზოგადად დაკარგული სიყვარულის ობიექტი, მეტიც, ტარიელს გარდაცვლილი, იმიერებაში გარდასულიც კი ჰგონია თავისი მიჯნური, თუმცა, ამის მიუხედავად, პოემის სიუჟეტის თანახმად, გმირები არ წყვეტენ ნესტანის ძიებას. „ტარიელის მიერ შინაგანად დამკვებულია, რომ ნესტანი გარდაიცვალა და ეს გარემოება კიდევ უფრო ამძაფრებს მის სწრაფვას სატრფოსაკენ“ (ხინთიბიძე, 1993, გვ. 170). ტარიელი მიელტვის სიკვდილს, რათა სატრფოსთან ერთად იმქვეყნად მაინც გაიხაროს: „აქა გაყრილნი მიჯნურნი მუნამცა შევიყარენით“ (872). რაინდისთვის ნესტანის იმქვეყნად ხილვა მოასწავებს სანატრელი არსების დაბრუნებასაც და ამავე დროს უზენაესი სიყვარულის წვდომის პერსპექტივას. „იმქვეყნად ტარიელს ამქვეყნიური ნესტანი დახვდება, ადამიანური სიყვარულით, ადამიანური გრძნობებით... ამქვეყნიური სიყვარული სიყვარულის უმაღლესი ფორმაა, იგი ღვთაებრივია“ (ხინთიბიძე, 2004, გვ. 120). თავის მხრივ, ტყვეობაში მყოფი ქალიც, რომელსაც მიჯნური მკვდარი ჰგონია, გარდაცვალებას ნატრობს, რათა მას იმქვეყნად შეხვდეს. იგი იმედოვნებს: „თუ სიცოცხლე მწარე მქონდა, სიკვდილიმცა მქონდა ტკბილი!“ (1292). ზეციურ სამყოფელში სიყვარულით მიმავალს კი უმაღლეს ნეტარებად სატრფოს ხილვის ბედნიერება მიაჩნია: „მუნა გნახო, მანდვე გსახო, განმიახლო გული ჩრდილი“ (1292).

პოემის მიხედვით, ნესტანის ძიების მოტივი დაკარგული სამოთხისადმი ლტოლვის ალევორიაცაა. ტარიელი სწორედ მაშინ გაიხდის ვეფხის ტყავს და ისევ რაინდულად შეიმოსება, როდესაც შეიტყობს სატრფოს ადგილ-სამყოფელს. შესაბამისად, გმირის ვეფხისტყაოსნობა სიმბოლურად დაკარგული ნათლის სამოსლის (ამ შემთხვევაში საყვარლის) სსოვნის გამოძახტველია, მსგავსად ადამისა, რომელსაც ცოდვის ჩადენით ნათლის სამოსელი განეძარცვა და ტყავით შეიმოსა: „და უქმნა უფალმან ღმერთმან ადამს და ცოლსა მისსა სამოსელნი ტყავისანი და შეჰმოსნა მათ“ (დაბ. 3, 21). საინტერესოა, რომ უკვდავების მაძიებელ გილგამეშსაც ცხოველის ტყავი აცვია. აქლემის ბეწვით შემოსილია აგრეთვე უდაბნოში მაცხოვრის მოღვაწეობის საუწყებლად და სინანულის საქადაგებლად გასული წმ. იოანე ნათლისმცემელიც. შემთხვევითი არაა ისიც, რომ ტარიელი პოემაში ხშირად ხასიათდება, როგორც შობილთა შორის საუკეთესო, რაც სახარების ალუზიაა: „მისებრი მართ დაბადებით ვინმცა ყოფილა შობილი“ (7)... მაცხოვარი მოწაფეებს ამგვარად ესაუბრება წმ. იოანე ნათლისმცემელზე: „არა აღდგომილ არს ნაშობთაგანი დედათაჲ უფროჲს იოვანეს ნათლის-მცემლისა“ (მათე 11,11). ამასთან დაკავშირებით საინტერესოდ შენიშნავს მკვლევარი ლ. დათაშვილი: „რუსთველი გამორჩეული ადამიანის შესაქებად მაცხოვრისეულ სიტყვებს იყენებს, თუმცა ამით იმის თქმა კი არ სურს, რომ იოანე ნათლისმცემლის მსგავს პიროვნებას (წმინდანსა და წინასწარმეტყველს) ახასიათებს, არამედ „სახარებიდან“ მომდინარე ფრაზით, უფლის მიბაძვით, ალუზიურად წარმოაჩენს ტარიელის განსაკუთრებულ ღირსებებს“ (დათაშვილი, 2017, გვ. 21).

მიჯნურსდამორებული ამირბარის გამოქვაბულში გადასახლება ალევორიულად სამოთხის დაკარგვასა და ჯოჯოხეთის ტყვეობაში ყოფნას უკავშირდება. საზოგადოებისგან გაუცხოებული გმირი ამბობს: „გული სრულად გამიმხეცდა“ (589)... სხვაგან ტარიელი ამგვარად გამოხატავს თავის სულიერ მდგომარეობას: „არ მეამის კაცთა ნახვა (591)... აქვე საინტერესოდ იკვეთება პლატონის „გამოქვაბულის ტყვის“ („სახელმწიფო“) კონცეფციაც. საყვარლის დაბრუნებით გმირი „იდეათა სამყაროს“ ხელახალი ჭვრეტის ნიჭით უნდა დაჯილდოვდეს. ამავე დროს ნესტანის ძიება დაკარგული სამოთხის ნოსტალგიას და მასში მიბრუნების სურვილს წარმოაჩენს. შესაბამისად, სწორედ მისი პოვნით იკვრება პოემის იდეური წრედიც – სიკეთე იმარჯვებს ბოროტებაზე, რაც, არეოპაგიტული სწავლების კვალდაკვალ, ავთანდილის სიტყვებში ამგვარად საცნაურდება: „ლხინი მოგვეცა, მოგვმორდა ყოველი ჭირი ძნელია, მზე მოგვეახლა, უკუნი ჩვენთვის აღარა ბნელია, ბოროტსა სძლია კეთილმან, არსება მისი გრძელია!“ (1361). სპასპეტის თქმით, აქამდე ბნელში მსხდომთ ნათელი მიემადლათ, ჭირში მყოფთ ლხინი მიეცათ; ქვეყანაზე სიკეთისა და სიყვარულის ზეობის ჟამი დადგა, რაც მას პირველქმნილ ნათელსა და

წესრიგს უბრუნებს. საბოლოოდ კი ავტორი, წმ. ესაია წინასწარმეტყველის წიგნის გათვალისწინებით (ესაია, 11, 6-9), ამგვარად წარმოაჩენს სამყაროს სიყვარულის მაღლით კვლავ განსპეტაკების იდეას: „შიგან მათთა საბრძანისთა თხა და მგელი ერთად სძოვდეს“ (1664).

სოლომონის „ქებათა ქების“ გავლენით, ანტიკური კულტურისა და ქრისტიანული მსოფლმხედველობის კვალობაზე, რენესანსის ხანაშიც პიროვნების სრულყოფის გზად ადამიანური სიყვარული მოიაზრება. აღორძინების ეპოქაში მიჯნურობა აღიქმება, როგორც საკუთარი თავის ძიების, განსრულების, მარადიული ბედნიერების აუცილებელი პირობა. მსგავსი სულისკვეთება მსგავლავს დანტე ალიგიერის შემოქმედებასაც. დანტეს ბეატრიჩესადმი ტრფობა თვით სამოთხემდე აამაღლებს. ამ მხრივ, ალიგიერი სხვებისთვის მაგალითის მიმცემია: „წინასწარმეტყველური პათოსით აღვსილი დანტე მოუწოდებს კაცობრიობას შინაგანი განახლებისაკენ. ხოლო ამის უცილო პირობაა ცალკეული ადამიანის თვითგანწყობა და თვითგანახლება“ (გამსახურდია, 1985, გვ. 90). ანტიკური და ქრისტიანული იდეებით შთაგონებულმა დასავლურმა კულტურამ ქალი აღიარა, როგორც სიცოცხლის, სიყვარულის და ღვთისაკენ ლტოლვის წყარო. ვინაიდან ხორციელი ტრფობა საღვთო მიჯნურობის ამქვეყნიური გამოვლინებაა, ქალი ხდება მედიატორი, შუამავალი. ამდენად, მიჯნურობა გზაა უფალთან მისასვლელად. სიყვარულის გზით იმქვეყნიური სამყაროს წვდომის მოტივი საფუძვლად უდევს დანტე ალიგიერის კონცეფციასაც. საღვთო ტრფობით ზემოთაგონებული დანტეს შესახებ ლიუისი ამგვარად წერს: „Dante, like a modern romantic, feels himself to be reaching after some transcendental reality which the forms of discursive thought cannot contain“ (Lewis, 2024, გვ. 58). პროფ. ე. ხინთიბიძე კი შენიშნავს: „დანტესეული სიყვარულის იდეა, „ახალი ცხოვრების“ მიხედვით, არის ადამიანის მიერ სიყვარულის მეშვეობით საკუთარი თავის ამაღლება“ (ხინთიბიძე, 1993, გვ. 167). „ღვთაებრივი კომედია“ სწორედ გარდაცვლილი სატრფოს ძიების თემას ეფუძნება. პოეტისთვის ბეატრიჩე ხდება სამოთხისაკენ მისასვლელი გზის წარმმართველი, მეტიც, „ბეატრიჩეს აქვს მსგავსებანი ქრისტესთან, რომელზედაც დანტე არაორაზროვნად მიგვანიშნებს... ბეატრიჩე მოქმედებს დანტეს ხსნისათვის ქალწული მარიამის სურვილით და მასთან ერთად. წმინდა მარიამმა გამოგზავნა ბეატრიჩე დანტეს გონების გამოსაფხიზლებლად; როგორც ღმერთმა გამოგზავნა ქრისტე ადამიანთა ხსნისათვის“ (ხინთიბიძე, 2004, გვ. 106). სატრფოს იმიერებაში ხილვის სურვილით გულანთებული დანტე საბოლოოდ სამოთხეში აღმოჩნდება, სადაც პოულობს თავის მიჯნურს. თუმცა, გარდა იმისა, რომ ბეატრიჩე წარმოდგენილია, როგორც მარადიული სიყვარულის სიმბოლო, ნესტანის მსგავსად, იგი რეალური ქალიც არის. პროფ. ე. ხინთიბიძის თქმით, „სიყვარულის დანტესეულ კონცეფციაში რეალური და ირეალური შეერთდა, ქალის სიყვარული ღვთაებრივ სიყვარულად მოაზრდა“ (ხინთიბიძე, 1993, გვ. 174).

დაკარგული სატრფოს მხატვრული განსახიზნების თვალსაზრისით, მეტად საყურადღებოა ფრანჩესკო პეტრარკას სატრფიალო ლირიკა. პოეტის სათაყვანებელი ლაურა წარმოჩენილია, როგორც მიწიერი სატრფო, ამავე დროს – შუამავალი, ზეციური არსება, რომელიც უნუგეშოდ დარჩენილ მიჯნურს მარადიულობის კარს უხსნის. პროფ. ე. ხინთიბიძე შენიშნავს, რომ პოეტისთვის „ლაურა როგორც ცოცხალი, ასევე გარდაცვალების შემდეგ ერთნაირად მიმზიდველი და მტანჯველია“ (ხინთიბიძე, 2004, გვ. 113); გულწრფელი სიყვარული კი სულის გამაკეთილმობილებელი ძალაა. იგი ამაღლებს კაცს, „რათა უკეთ შეიცნოს საკუთარი თავი და თავისი ადგილი და მოვალეობა, როგორც ადამიანისა, ისევ და ისევ ამქვეყნიურ არსებობაში“ (ხინთიბიძე, 2004, გვ. 113). ფრანჩესკო პეტრარკას „ტრიუმფების“ მთელი ციკლი სწორედ გარდაცვლილი ლაურას ხსოვნასა და სიყვარულს ეძღვნება. პოეტის ლირიკული გმირი სატრფოს დაუღალავად დაეძებს. მისი პოვნით კი დაკარგული სასუფეველის დამკვიდრება ეიმედება: „დავხეტილობ, ჩემი განძი კი ვერსად ვნახე. ზოგჯერ მგონია, ეს სამყარო შექმნეს ედემად, ვაგლახ, მე მასში დამეკარგა ჩემი ფერია და ამ სიმორის დამდაგველი ცეცხლი მედება“ (პეტრარკა, 2014, გვ. 69). ლაურას გარეშე დარჩენილი საწუთროს სიბნელეში ყოფნით იტანჯება. მიჯნურობის მარადიულ განცდას კი ღვთისმსახურებისას დაუფლებულ ღვთისა ადარებს: „სულმა შეიტკბო მოზეიმე ცის ლიტურგია“ (პეტრარკა, 2014, გვ. 67). ლირიკული გმირი, ტარიელის მსგავსად, სატრფოს სანატრელი სახის ხილვას იმიერებაში მოელის: „ვუმზიროთ ზეცას, სულო ჩემო, ცაშია იგი, ვის მშვენებასაც შეეწირა წარსული მთელი და ცაში მზერით დავგიდგება ჩვენც წასვლის რიგი“ (პეტრარკა, 2014, გვ. 45). თვალსაჩინოა, რომ პეტრარკას ლირიკაში სიყვარულის

გზით ზეცის დამკვიდრება ერთ-ერთი წარმმართველი თემაა. პოეტი თავის გულისწორს ყველგან დაედებს: „სად არის იგი, უმისობა რომ მტანჯავს ასე, ვინც მენატრება და მის ნაცვლად წყვდიადით სავსე მოჩანს სამყარო, ცრემლიან გზას რომ მაზიარა“ (პეტრარკა, 2014, გვ. 50). გმირი თავის სათაყვანებელ ლაურას დაედებს „აღმა-დაღმა, ქვესკნელიდან ზეცის კარამდი“ (პეტრარკა, 2014, გვ. 59). მისთვის უწმინდესია მიჯნურის საფლავი, რადგან მან ზეცას უნდა აზიაროს: „სატრფოს საფლავთან მივალ ლექსთა სევდით მთქმელი და დავხედავ მიწას, ჩემი განძის მცველს რომ ედრება; აწ სატრფოს სული, ცის თაღებს რომ მიმოედება, კვლავაც მპასუხობს მიღმიერი საფარველიდან“ (პეტრარკა, 2014, გვ. 52). სატრფო კი ზეციდან ეხმიანება, მასთან შესახვედრად ზევიდან მოაბიჯებს, რათა მარადიულობის ჭეშმარიტება დაამოწმოს: „შენ გადმოდგები ღრუბლებიდან, როგორც ოცნება და შენი სული, მშვენიერო, ამ გარდამოსვლით წარმავალობის მცდარობაში დამემოწმება“ (პეტრარკა, 2014, გვ. 61).¹

ამქვეყნიური ლტოლვის, როგორც ღვთაებრივი სიყვარულის ანალოგიის, გაიდევალება დამახასიათებელი მოვლენა იყო ბაროკოს ეპოქისთვის. შესაბამისად, ადამიანური სიყვარულის ალევგორიულად, საღვთო მიჯნურობად მოაზრების ტრადიცია განსაკუთრებით ძლიერია XVIII საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში. მაგალითად შეიძლება დასახელდეს მამუკა ბარათაშვილის შემოქმედება. მის ლექსებში („ვიხილე შენი მშვენება“, „ჩერნიჩკოს ხმა“ და სხვა) აღწერილი სატრფო, სოლომონის „ქებათა ქების“ მსგავსად, ძალიან ჰგავს უფლის სიმბოლურ ხატს. ხოლო „ლექსის სწავლის წიგნში“ („ჭაშნიკი“) კი ამგვარად ურჩევს კალმოსნებს: „თუ სააშიყო ლექსი უნდა, ღმრთის სააშიყო, ეკლესიისა წმინდათა ამბავი გალექსოს, როგორც რუსთაველს უთქვამს“ (ბარათაშვილი, 1990, გვ. 33)... ალევგორიული თხრობის მიმდევარია ვახტანგ მეექვსე და მისი თეორიულ-ლიტერატურული სკოლა. ვახტანგ მეფე „ვეფხისტყაოსნის“ კომენტარებში საუბრობს პოემის „ალევგორიული თარგმანების“ პრინციპებზე (სირაძე, 1980, გვ. 126). მისი თქმით, ჭეშმარიტი პოეზიის გაგება საერო-საღვთისმეტყველო თვალსაზრისითაა შესაძლებელი. არჩილი თავის ლექსში „სამიჯნურონი“ სიყვარულით გულანთებული ამბობს, რომ სათაყვანებელი არსების ხილვით გამოწვეული გრძნობა სინამდვილეში „...არის ზეციერი, ნუ გგონია მანდაურად“ (არჩილი, 1960, გვ. 304).

აღნიშნული ისტორიულ-ლიტერატურული თვალსაზრისი თვალსაჩინოდ გამოვლინდა დავით გურამიშვილის შემოქმედებაში. „დავითიანში“ სიყვარული, უპირველესად, წარმოჩენილია, როგორც „ნათლის მიჯნურობა“, რაც, ერთი მხრივ, ცოდვის უფსკრულიდან ღვთაებრივ ნათელში გადასვლის, პირველი, ნათლის სამოსლის კვლავ ჩაცმის და ამ გზით ხატება-მსგავსების აღდგენის სურვილითაა განპირობებული, მეორე მხრივ, ღვთის, როგორც აბსოლუტური სიყვარულის, არსის გაგებისკენ სწრაფვის გამოხატულება. „დავითიანის“ მეორე ნაწილში პოეტი მიჯნურობის თემას წარმოაჩენს ქალისადმი ტრფობის („ზუბოვკა“) საღვთო სიყვარულის ალევგორიად მოაზრების თვალსაზრისით. წიგნის ფინალურ ნაწილში „ღვთაებრივი ქორწინების“ იდეალის დასახვა კი („მხიარული ზაფხული“) ემსახურება ლირიკული გმირის მიზანს, საბოლოოდ თავად ღმერთს შეემეცნოს, უფლის სასუფეველი დაიმკვიდროს, ღვთაებრივი ღვთის გაიზიაროს.² როგორც აღინიშნა, მიჯნურობის ამგვარი გააზრება უცხო არ იყო კათოლიკური ეკლესიის მიერ წახალისებული და ევროპაში გავრცელებული ბაროკოს ეპოქისთვის. ამ მხრივ სამაგალითოა ინგლისური „მეტაფიზიკური“ პოეზია (ჯონ დონი), იტალიური ბაროკოს (ჯ. ლ. ბერნინი) ტენდენციები და ა.შ. „დავითიანს“ ბაროკოსთან, როგორც კულტუროლოგიურ ფენომენთან, არაერთი კონცეპტი აკავშირებს“ (გრიგოლაშვილი, 2018, გვ. 68), მათ შორის – ალევგორიზმი, რაც ლექს „ზუბოვკის“ გააზრებისას, უდავოდ, გასათვალისწინებელია.

სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებული შეხედულების თანახმად, „ზუბოვკაში“ რელიგიური მოტივები იკვეთება. მიუხედავად ამისა, შესაძლებელია ლამაზი ქალის სახეში პოეტის ლირიკული გმირის გულისწორის მოაზრებაც და, ამდენად, – სიყვარულის ღვთაებრივი მიჯნურობის ბაძვად

¹ აღსანიშნავია, რომ მოგვიანებით, რომანტიზმის ხანაში, სწორედ გარდაცვლილი სოფიასადმი ერთგულება და ტრფობა გახდა გერმანელი მოაზროვნის, ნოვალისის, შემოქმედების ხასიათის ერთგვარი განმსაზღვრელი. პოეტისთვის სიყვარული ღვთაებრივი სიბრძნის შემეცნების გზაა.

² აღნიშნული საკითხები განხილულია მონოგრაფიაში „თვითშემეცნების პრობლემა და „დავითიანის“ არქიტექტონიკა“; ეკა ორაგველიძე, საქართველოს უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2023 წელი.

მიჩნევა. ლექსი, ერთი მხრივ, გაჯერებულია სატრფიალო ლირიკისთვის დამახასიათებელი პათოსით, მეორე მხრივ, ზუბოვკელი ქალისადმი ლტოლვა ალევორიულად უკავშირდება ადამიანის უფლისავენ ზესწრაფვას, შესაბამისად, სატრფო თავად ღმერთია. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ პოეტი მიელტვის სწორედ გარდაცვლილ, იმიერებაში გარდასულ საყვარელს. იგი მაღლიერებას გამოხატავს მიჯნურის („უფლის“) მიერ გაღებული მსხვერპლის გამო: „ჩემის სიყვარულისათვის სცემეს ხელშეკრულსა, სახით ვხედავ ჩემთვის მკვდარსა სისხლით გაბასრულსა“ (გურამიშვილი, 1980, გვ. 181). ჭეშმარიტი ქრისტიანული სიყვარულის გამოცხადების შემდეგ კი გმირი თავის მხსნელს შეწყალებას ევედრება, რათა „ქვესკნელის“ მიერ არ გაიწიროს. დავით გურამიშვილისთვის საყვარლის გარეშე დარჩენა ჯოჯოხეთში ყოფნის ტოლფასია (როგორც ტარიელი – გამოქვაბულში, დანტე – ჯოჯოხეთში, ხოლო პეტრარკა – უნუგემო წუთისოფელში) და მას სწორედ ამ სატანჯველიდან თავის დახსნას ევედრება: „ქვესკნელსა ვარ, ვერა გხედავ, მეგულები ცადა, გეაჯები, ნუ გამწირავ, წამიყვანე მანდა!“ (გურამიშვილი, 1980, გვ. 181).

თუკი ბეატრიჩეს ხილვით გულანთებული დანტე ჯერ ჯოჯოხეთში, შემდეგ სალხინებელში, ბოლოს კი სამოთხეში მოგზაურობს, პეტრარკას ლირიკული გმირი მონატრებულ ლაურას აღმა-დაღმა, ამაო წუთისოფელში, ქვესკნელიდან ზეცისკენ დაეძებს, დავით გურამიშვილის ლირიკული გმირი წარმოაჩენს სატრფოსთან შეხვედრის სამ ასპექტს. როგორც მკვლევარი ი. ამირხანაშვილი შენიშნავს, საანალიზო ეპიზოდში იკვეთება სამი ეტაპი: შეხვედრამდე, შეხვედრის დრო და შემდეგი პერიოდი. „თუ პირველ პუნქტში ფიზიკურ სიმართლევს სულიერი სიმართლევაც ახლავს, მე-3 პუნქტში ფიზიკურ სიმართლევს აესებს იმედი“ (ამირხანაშვილი, 1991, გვ. 70). შესაბამისად, ლექსში ალევორიულად ასახულია მაცხოვრის განკაცების, ადამიანთან შეხვედრის (სამწლიანი მოღვაწეობის) და კვლავ დაბრუნების ბიბლიური მოტივები. ამრიგად, „ზუბოვკა“ ქრისტიანული სახე-სიმბოლოებით დატვირთული ლექსია. მასში უფლის მიერ კაცთა მოდგმის ჯოჯოხეთის ტყვეობისგან გამოსხნის ბიბლიური ამბავი და ღვთის სიყვარულით გულანთებული მაღლიერი ადამიანის რელიგიური გრძნობებია გადმოცემული. ნაწარმოებს „მსჭვალავს სიყვარულით ღვთისკენ სწრაფვის, მასთან მიახლოების პათოსი. ცთომის შედეგად ღმერთს დაცილებული ადამიანის მიზანია, ხორციელი და სულიერი კათარსისის გზით დაუბრუნდეს პირველსახეს“ (მოსია, 2005, გვ. 441).

თავისი სიმბოლური მინიშნებებით ლექსის სიუჟეტი თუ კონცეპტუალური მხარე ძალიან ჰგავს დანტე ალიგიერის შემოქმედების ზოგიერთ ასპექტს. „ახალი ცხოვრების“ მიხედვით, პოეტისა და ბეატრიჩეს პირველად შეხვედრისას ქალი მიჯნურს თეთრ სამოსელში გამოწყობილი ეჩვენა (ზუბოვკელი ქალი კი ნათლით მოსილია). საინტერესოა აგრეთვე დანტეს სიმბარიც: წითელი, ცეცხლოვანი ღრუბლების ხილვის შემდეგ პოეტი საღვთო გამოცხადების მოწმე გახდა (დ. გურამიშვილი ზუბოვკელ ლამაზმანს „მხედ“ მოიხსენიებს). დანტე განუზომელ სევდას გრძნობს, რადგან ბეატრიჩე დაშორდა, ამაღლდა ზევად. პოეტის სატრფო არ არის მხოლოდ მიწიერი ქალი, იგი ზეციური სიყვარულის განსახიერებაცაა. სიმბარი, რომელშიც ლამაზი ბეატრიჩე ფიგურირებს, საღვთო გამოცხადების ანალოგია. ამავე წიგნში პოეტი აგრეთვე მის გარდაცვალებასაც განიცდის (დავით გურამიშვილსაც სწორედ „ცად ეგულება“ თავისი მიჯნური და მისტირის მას). „ღვთაებრივი კომედიის“ მიხედვით, „ცადასული“ ბეატრიჩეს სახილველად გაკვალულ გზას სამოთხეში მიჰყავს შეყვარებული დანტე. იგი, ტრფობის საუფლოში მოგზაური, აცნობიერებს თავისი პოეტური შემართების უმთავრეს მიზანს: „სიქველე იგი, რაც იფრქვევა ამ სფეროებში, გახლავს ამ წიგნის სანუკველის ანი და ჰოე, სად სიყვარული შევიცანი სხვადასხვაგვარად“ (ალიგიერი, 2012, გვ. 450). საბოლოოდ კი სიყვარულით ზემთაგონებული პოეტი წერს: „ძალი მოაკლდა ფანტაზიას ჩემსას ანაზღად, მაგრამ წადილი, ნებისყოფა ჩემი შეირხა, როგორც ბორბალი, სიყვარულით მძლავრად დაძრული, იმ სიყვარულით, რაც აბრუნებს მზეს და ვარსკვლავებს“ (ალიგიერი, 2012, გვ. 488). სწორედ „ღვთაებრივი ქორწინების“ იდეალი მსჭვალავს „დავითიანის“ მეოთხე წიგნში მოცემულ სამიჯნურო პოემას „მხიარული ზაფხული“, რომლის მიხედვით, ქალვაჟური ლტოლვის ქორწინებით დაგვირგვინება აღიქმება, როგორც ცოდვებისგან განწმენდილი ადამიანის სიყვარულის გზით ღვთის საუფლოში დაბრუნების ალევორია. ამდენად, როგორც დანტე ალიგიერის, ისე დავით გურამიშვილის შემოქმედებაში ხალას პოეტურ საბურველში გახვეული მისტიკური ქვეტექსტები იკვეთება. „დავითიანში“ „დანტეს მსგავსადაა საძებნელი და გამოსავლენი ღრმა იდეოლოგიურ-ფილოსოფიური გააზრებები“ (ბარამიძე, 2005, გვ. 27). დავით გურამიშვილისა

და დანტე ალიგიერის სიყვარულის გზით ღვთაებრივი სიბრძნის წვდომის მოტივების შესახებ (ქალი – შუამავალი, ქალი – ღვთაების ალევგორია) წერს პროფ. ე. ხინთიბიძე: „ამქვეყნიური, ადამიანური სიყვარული – ქალი ამადღებს ღირსი გმირს სასუფეველამდე, შეჰყავს მასში და იქ ეს ქალი – ეს სიყვარული უკვე ღმერთია, მაცხოვარია“ (ხინთიბიძე, 2005). ქალის ამგვარი მხატვრული განსახოვნების თემა აქტუალურია XIX საუკუნის ქართულ ლიტერატურაშიც. ამ მხრივ აღსანიშნავია ვაჟა-ფშაველას მოთხრობა „საახალწლო სიზმარი“ (1893 წ.). ნაწარმოების მიხედვით, მამაპაპისეულ დარბაზში საახალწლო სამზადისში გართული მასპინძლის წინაშე მისული უცნაური სტუმარი „ღმერთისა და ანგელოზის“ სადარია. მისი გამოცხადებით მოგვრილი განცდა კი მკითხველის წინაშე აცოცხლებს საღვთო ლტოლვის მისტერიას. უცნობი სტუმარი იღუმალი ნაცნობი, სულის მახლობელი აღმოჩნდა, რომელიც პერსონაჟს თითქოს ადრეც მრავალჯერ უნახავს, მისთვის მოუსმენია, მასთან უსაუბრია. სანატრელ არსებაში მთელი სამყარო განსხეულებულა: „რასა ვხედავ? ვინ არის? თითქოს მინახავს სადღაც, ერთხელ კი არა, ათასჯერ, თითქოს მისი სახელიც ვიცი, თითქოს იმას ჩემს გულთან ბევრჯერ ჰქონია საუბარი, მაგრამ ესე ცხოვლად არასდროს მინახავს. ქალი იყო. ძველი კაბა ეცვა, ფეხშიშველი, მაგრამ ლამაზი, სამოთხე გარდაქმნილიყო ქალად და მოვიდა ჩემთან. მეგრდი ნახევრად გადაღელი ჰქონდა, ზედ ია და ვარდი ჰყვავოდა. იმის თვალებში ღმერთებს დაესადგურათ. დიდი ოკეანე იმის თმად ქცეულიყო, მთელი ჩვენი პლანეტი იმის სახედ“ (ვაჟა-ფშაველა, 1985, გვ. 402)... სტუმრის მშვიდი მზერა და თაფლივით ტკბილი ხმა მასპინძელს უჩვეულო აღმაფრენას განაცდევინებდა, ძველი, ჭვარტლიანი დარბაზი ტურფად მორთულიყო, მოხიბლულ, ათრთოლებულ, დაჩოქილ გმირს ღვთაებრივი არსების ხილვამ თითქოს მარადიული ნეტარება აგრძნობინა. თუმცა ლხენა თავბარდამცემ წამებად გადაექცა, როცა მის კარს გამძვინვარებული დათვი მიაღდა. მხეცი მშვენიერი სტუმრის მოტაცებას ლამობდა. ეს ეპიზოდი ალევგორიულად გამოხატავს ღვთაებრივისა და მიწიერის, კეთილისა და ბოროტის, მარადიულისა და წარმავლის დაპირისპირებას. საბოლოოდ მოთხრობელი სანატრელ სტუმარს საზარელი არსებისგან იცავს, რის გამოც მაღლიერი ქალი ჯვარს გადასახავს და ტოვებს. განშორების სიმწარით გულმოკლული გმირი კი მწარედ აქვითინდება. აღნიშნულ ტექსტში ქალის სახით აღწერილია თვით ღმერთი და ამ მხრივ, უდავოა, რომ ავტორი მისდევს „ქებათა ქების“ კონცეფციასა და მასზე დაფუძნებულ ქრისტიანულ ლიტერატურულ ტრადიციას. ზოგადად, ვაჟა-ფშაველას შემოქმედებაში ღვთაების ქალის სახით გამოცხადების მაგალითი თვალსაჩინოა. პოემა „ბახტრიონის“ მიხედვით, ლელას სიზმარში ზეციური არსება ჩნდება, როგორც „დიაცი მზისა ფერია“ (ვაჟა-ფშაველა, 1985, გვ. 151), რომელიც გმირს მოუწოდებს, მტერს საკადრისი პასუხი გასცეს.

დაკარგული სატრფოს ძიების მოტივი განაპირობებს აკაკი წერეთლის ლირიკული გმირის პათოსსაც ლექს „სულიკოს“ მიხედვით. აკაკის ლირიკა, ერთი მხრივ, მშობლიური ენის სისადავით ნათელქმნილია, მეორე მხრივ, ღრმა ფილოსოფიურ-რელიგიური კონტექსტის მატარებელი და ინტერკულტურული ღირებულებისაა. სწორედ ეს ფაქტორები განაპირობებს „სულიკოს“ განსაკუთრებულ პოპულარობას ქართულ და მსოფლიო პოეზიასა და მუსიკაში (ლექსი მრავალ ენაზეა თარგმნილი და იმღერება კიდევ). ნაწარმოებში შეინიშნება როგორც ძველი და ახალი ქართული ლიტერატურული ტენდენციები, ისე ევროპული კულტურული კონცეპტებიც. „აკაკი წერეთელი თამამად შეგვიძლია გვერდში ამოუყენოთ მსოფლიოს ლირიკოსებს“ (გომართელი, 1990, გვ. 29). პოეტის შემოქმედებაში თავისთავად ძიების თემა ცხოვრების საზრისის უმთავრესი განმაპირობებელია: „შემეცნებითი ძიება ინდივიდის არსებობის მთავარი ნიშანია. ადამიანი მუდმივად ეძებს ჭეშმარიტებას, ცდილობს ამოიცნოს, იპოვოს, ჩასწვდეს, მიაგნოს, ამოხსნას. ძიების სემანტიკა თავის თავში მოიაზრებს პოვნის სირთულეს, ამოუცნობს, მოუხელთებელს, განსაკუთრებულის აღმოჩენის აუცილებლობას. აკაკი წერეთლის „სულიკო“ ქართული კლასიკური ლექსია თავისი ფორმით, მეტრითა და რითმით. ლექსის შინაარსი, დაკარგული სატრფოს ძიება, სრულიად შეესაბამება ზოგადსაკაცობრიო, მარადიულ თემებს. სატრფო საიდუმლოებით მოცული სიმბოლურ-ალევგორიული სახეა, ამიტომაც ლექსის ესთეტიკა მრავალჯერ ქცეულა მეცნიერთა განხილვის საგნად“ (პოპიაშვილი, 2024, გვ. 5)...

სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია არაერთი მოსაზრება „სულიკოს“ ალევგორიული გაგების შესახებ. ნაწარმოების რელიგიურ, პატრიოტულ თუ სატრფიალო მოტივებთან დაკავშირებით მრავალი მკვლევარი მიუთითებს. ზოგადად, სიყვარულის ალევგორიული გაგების ტრადიცია XIX საუკუნის ქართულ პოეზიაშიც განსაკუთრებით აქტუალურია. ლექსის შესახებ საინტერესოდ შენიშნავს

ა. ბაქრაძე: „ჩემი აზრით, „სულიკო“ დაკარგული ღმერთის ძეგლია. საქართველოში ღმერთის დაკარგვის გამო წუხილი ერთ-ერთი ძირითადი თემაა აკაკის შემოქმედებისა“ (ბაქრაძე, 2004, გვ. 232). თვალსაჩინოა, რომ ღმერთის ძიების მოტივი აკაკის ლირიკაში განპირობებულია პოეტის თანამედროვე თანამემამულეთა სულიერი მდგომარეობით. ამის მაგალითად მკვლევარი იმოწმებს ა. წერეთლის არაერთ ლექსს, რომლებშიც ქართველთა ურწმუნოების გამო სევდაა გამოხატული.

გარდა რელიგიურისა, სამეცნიერო ლიტერატურაში აქტუალურია „სულიკოს“ პატრიოტულ ჭრილში (დაკარგული თავისუფლების დაბრუნების თვალსაზრისით) გააზრების საკითხი. შექმნილი ისტორიული ძნელბედობიდან გამომდინარე (რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსია), ამ პერიოდის ლიტერატურაში სამიჯნურო მოტივები მეტწილად პატრიოტულ შინაარსს იძენს. დატყვევებული სატრფოს (დაპყრობილი მამულის) გამოსხნის სურვილი მსჭვალავს როგორც რომანტიკოსთა, ისე რეალიზმის წარმომადგენელთა პოეზიას. კ. აბაშიძე შენიშნავდა: „...აკაკი წერეთელიც იმ „სატრფოს“ მგონად უნდა დაისახოს, რომელსაც საერთო არა აქვს ხორციელ სატრფოსთან, მაგრამ რომელიც პოეტის საოცარმა ნიჭმა განახორციელა, სული ჩაუდგა, ნამდვილ „ცხრა-კლიტულში დამწყვდეულ ნესტან-დარეჯანდ“ გაიხადა და მისი ტარიელობა თავს იდვა და დღემდე დაუღალავად ისეთივე სიცოცხლით, ისეთივე გატაცებით თავს ევლება ამ „სატრფოს“ (აბაშიძე, 1962, გვ. 217). სხვაგან კი მკვლევარი წერს: „...იქნებ ეს სამად დამლილი სიყვარული იგივე მისი სამარადისო სატრფოსადმი გრძნობაა, რომელსაც ყოველი ნაბიჯის გადადგმაზე აგონებს ცაზედ ვარსკვლავი, ირგვლივ ტყე, ბუჩქნი და ვარდი მისი მიჯნური ბუღბუღით; თვალს მოციმციმე ვარსკვლავი აგონებს სატრფოს, ქაჯებისაგან მიტაცებულს, მის ყნოსვას ვარდი და ია აღვიძებს და იმავე სატრფოსკენ მიახედვინებს, ხოლო მის სმენას ბუღბუღი ატკბობს და ჩასძახის ზეციურ ჰანგებს მოძმეთა გასაღვიძებლად“ (აბაშიძე, 1962, გვ. 235). აღნიშნულ გარემოებას გარკვეულწილად იზიარებს ვასილ ბარნოვი. იგი მიიჩნევს, რომ მამულის სიყვარული არის ერთ-ერთი „დარგთაგანი იმ სამარადისო სიყვარულისა, რომელი განხორციელდების სამყაროში და ისწრაფის ამაღლდეს თვითცნობიერამდის კაცთა ნათესავში საზოგადოდ, ხოლო თვითოეულ ერში კერძოდ, როგორც შემადგენელ ნაწილში კაცობრიობისა“ (ბარნოვი, 1990, გვ. 21). ამდენად, მწერლის აზრით, „სულიკოში“ წამოჭრილი საყვარლის ძიების თემა პატრიოტულ დატვირთვას იძენს და სამყაროში განფენილი სიყვარულის გათავისების მცდელობაა. პოეტ ს. ჩიქოვანის თქმით კი, აკაკის პოეზიაში „სამშობლო ზოგჯერ მიჯაჭვულ ამირანს ჰგავდა და ზოგჯერ ქაჯეთში დატყვევებულ ნესტან-დარეჯანს. ხშირად დღესაც უძნელდება მკითხველს გაიგოს, რომელია ნამდვილი პატრიოტული ლექსი და რომელი – წმინდა სატრფიალო გალობა“ (ჩიქოვანი, 1990, გვ. 147).

მესამე გაგებით, სულიკოში მოიაზრება საყვარელი – მარადიული ძიების ობიექტი, უმაღლესი მშვენიერება, ბედნიერებისკენ სწრაფვის მიზეზი და მიზანი. ლექსის მიხედვით, იგი, უპირველესად, ვარდში განსხეულდა. საგულისხმოა, რომ „ვარდი შემოვიდა პოეზიაში, როგორც სილამაზის და სიყვარულის სიმბოლო. ჯერ იგი ასურათებდა სატრფოს მომხიბვლელ გარეგნობას, მისი ღაწვებისა თუ ბაგეების სიტურფეს, მერე კი – ყველა იმ სულიერ განცდას, რომლებიც დაკავშირებულია სიყვარულთან“ (ნადირაძე, 1958, გვ. 345). ამ მხრივ საყურადღებო ნაწარმოებია გილიომ დე ლორისის „ვარდის რომანი“ (XIII ს.). აკაკი წერეთლის შემოქმედებაში კი სატრფოს მხატვრული სახე კვლავ ძველი ქართული ლიტერატურისთვის დამახასიათებელ ტრადიციულ გაგებას იბრუნებს. სოლომონის „ქებათა ქების“ გავლენით, ბაროკოს ეპოქის ლიტერატურულ-ესთეტიკური პრინციპების გათვალისწინებით თუ XVIII საუკუნის ქართული თეორიულ-ლიტერატურული სკოლის ტრადიციით, ლექსი „სულიკო“, როგორც სატრფიალო ხასიათის ლირიკული ნიმუში, უშუალოდ რელიგიურ კონტექსტშიც განიხილება. გარდაცვლილი სატრფოს საფლავის მაძიებელი გმირის ჩივილის – „სადა ხარ, ჩემო სულიკო?“ – არქეტიპი ბიბლიურია. ჯვარცმული მაცხოვრის საფლავთან მისული წმ. მარიამ მაგდალინელი ამგვარად გოდებს: „...აღიღეს უფალი ჩემი საფლავით და არა უწყი, სადა დადევს იგი“ (იოანე, 20,13). შემდეგ მენელსაცხებლედ დედად შემხვედრში თავად იესო ამოიღწო და მგლოვიარეს ბრწყინვალე აღდგომა ეხარა. ამ სახარებისეული ალუზიის კვალდაკვალ, აკაკი წერეთლის აღნიშნული ლექსი შეიძლება დავით გურამიშვილის სატრფიალო ლირიკასაც დაუკავშირდეს. „დავითიანის“ ლირიკულ გმირსაც ხომ სწორედ ზუბოვკელი სატრფო უტოვებს „სიტყვა სახარელს!“ როგორც პროფ. გრ. ფარულავა შენიშნავს, „სულიკო“ დავით გურამიშვილის „ზუბოვკის“ მოტივის – ღმერთის

ძიების – ერთგვარ ვარიაციად შეიძლება მივიჩნიოთ. აკაკის სიტყვები – „სადა ხარ, ჩემო სულიკო?“ – ანარეკლი უნდა იყოს გურამიშვილის ხსენებული ლექსის ამ სტრიქონებისა: „სად წავიდა, ვერა ვნახე ჩემი საყვარელი“; „აწ შენ, ჩემო საყვარელო, იმყოფები სადა?“ (ფარულავა, 2005, გვ. 31). სხვაგან კი მკვლევარი შენიშნავს: „სულიკო“ ღვთის ძიების თემაზეა დაწერილი და იგი გურამიშვილის „ზუბოვკის“ თავისებური შეხმიანებაა“ (ფარულავა, 2005, გვ. 31).¹ აღნიშნული მოსაზრების დასტურად მკვლევარი საღვთისმეტყველო თვალსაზრისით განიხილავს ლექსის სახე-სიმბოლოებს: ვარდს, ეკალს, ბულბულს, ვარსკვლავს, ცვარ-მარგალიტს... ამ მხრივ საინტერესო პარალელებს ავლენს აგრეთვე დანტე ალიგიერის შემოქმედებასთან.² გარდა ამისა, მსჯელობს პოეტის ლირიკის ზოგად კონტექსტზე და წერს, რომ აკაკის სატრფიალო პოეზია „ქებათა ქების“ მოტივებზეა აგებული (ამ კუთხით იმოწმებს აკაკი წერეთლის ამავე სათაურის ლირიკულ ნიმუშს); აგრეთვე ხსნის „სამად გამლილი ერთის“, როგორც წმ. სამების სიმბოლოს, რაობას და ამ თვალსაზრისით ლექსის თემატიკას დავით გურამიშვილის შემოქმედების რელიგიურ კონცეპტებს უკავშირებს.

საინტერესოა ისიც, რომ, როგორც მკვლევარი ნ. პოპიაშვილი შენიშნავს, „სულიკოში“ გამოხატული მარადიული ძიების იდეალი თავისი არსით ეხმიანება XIX საუკუნის ქართულ და ევროპულ ლიტერატურას. ამ მხრივ იგი ასახელებს ადალბერტ ფონ შამისოს ლექსს „ხეტიალისას“ (1823 წ.). ნაწარმოების მიხედვით, სიყვარულის მაძიებელი გულდამძიმებული ლირიკული გმირი თავდაპირველად დილის მზის სხივებით გალალეულ მგალობელ ჩიტებს მიმართავს, შემდეგ თავის სანუკვარ არსებას დარსა და ავდარში, აღმა-დაღმა დაეძებს. მისი პოვნით კი თითქმის ჭაღარა მოხუცი ყრმად იქცა, სულიერად განახლდა. ლექსის თანახმად, კაცს „შინ“ (სამოთხეში – ე.ო.) ტრფობის სურვილი მიიყვანს. საბოლოოდ ლირიკულ გმირს სამყაროში გაჟღერებული შორეული სიმღერის ექო ჩაესმის, რომელიც აუწყებს, რომ მამა (ღმერთი – ე.ო.) თავად ისწრაფვის, რათა შვილი კოცნით საკუთარ წიაღში დააბრუნოს.

XIX საუკუნის ქართულ პოეზიაში კი ძიების, როგორც უმთავრესი ადამიანური საზრისის, ერთ-ერთი ბრწყინვალე ჰიმნია ვაჟა-ფშაველას ლექსი „სამეფო სიყვარულისა“, რომელიც ავტორმა აკაკი წერეთლის „სულიკოს“ შექმნამდე ერთი წლით ადრე, 1894 წელს, დაწერა. ნაწარმოების მიხედვით, ლირიკული გმირი მისტირის დაკარგულ სატრფოს. ჭირგამოვლილი ცაში ღმერთს შველას შესთხოვს. საბოლოოდ კი ერთ ტურფა მდელზე, სამოთხეში, უკვდავების წყაროთა შორის, სიცოცხლის ხის ახლოს, სადაც გველი ველარ აცდუნებს ევას, სიყვარულის დიდებულ ტახტს იპოვის. აქ აღარ არის მტრობა, შური, მკვლელობა, რადგან სულდგმულთა ბუნება დამტკბარია, სამტროდ გამზადებული მეფეები კი თავიანთი სპა-ჯარით ერთმანეთს ღვიძლი ძმებივით კოცნიან. ყოველივე ამის ხილვით გულმხიარული ლირიკული გმირი კი ისევ სატრფოს მიმართავს: „მე კი ვიძახდი: „სატრფოვ, სადა ხარ, რად არ მაჩვენებ შენსა სახესა?“ (ვაჟა-ფშაველა, 1964, გვ. 188). გმირს სიყვარულის სამეფო მიუგებს: „მე თვით გახლავარ ის შენი სატრფო!“ (ვაჟა-ფშაველა, 1964, გვ. 188). ლექსის მიხედვით, საყვარლის მაძიებელი საბოლოოდ ღვთაებრივი წესრიგის მოზიარე ხდება.

აკაკი წერეთლის ლირიკულ გმირიც მიჯნურობით გულანთებულია. თავდაპირველად გულამოსკვნით ტირის, შემდეგ ხარობს. სიყვარული, როგორც ძიების ობიექტი კი მთელ სამყაროშია განფენილი. „...თუ სატრფო დაიკარგა, მაშინ პოეტი ეძიებს მის საფლავს ყოველგან, საცა კი მშვენიერებაა დამარხული. ... ყველგან, საცა კი მშვენიერებაა მიმაღული, საფლავია საყვარლის... პოეტი თხრის ამ საფლავსა და აღადგენს მთვარეულს ლანდს მშვენიერებისას“ (რობაქიძე, 1990, გვ.

¹ აღნიშნულ საკითხს ეხება ამირან გომართელის წერილი „ზუბოვკიდან“ და „სულიკოდან“ გალაკტიონის „თოვლამდე“.

² გალაკტიონ ტაბიძის ლექსი „თოვლიც“ დაკარგული სატრფოს მონატრების მტანჯველ განცდაზეა დაწერილი. აღსანიშნავია, რომ პოეტის შემოქმედებისთვის უცხო არ არის „ღვთაებრივი კომედიის“ მოტივებიც. გალაკტიონიც თავის ცხოვრებას ვარდს ადარებს და, დანტეს მსგავსად, სამოთხის დამკვიდრების მოსურნეა („სილაჟვარდე ანუ ვარდი სილაში“). ზოგადად, დანტე ალიგიერის, როგორც სიყვარულის გზით სასუფეველის მაძიებელი გმირის, შემოქმედების ანარეკლი ქართულ პოეზიაში თვალსაჩინოა, რაც არაჩვეულებრივად გამოხატა გიორგი ლეონიძემ ნაწარმოებში „რა საჭიროა ლექსისთვის ტაში?“ პოეტი წერს: „ყველა ხევსური, ვიცი, დანტეა“ (ლეონიძე, 1980, გვ. 101).

63). საყვარლის საფლავის მაძიებელი ლირიკული გმირი თავის გულისწორს „სამად გამლილ ერთში“ (წერეთელი, 1988, გვ. 432) მიაგნებს. მათი შეხვედრის პირველმიზეზი კი სიყვარულია: „...თქვენ ერთმანეთი რადგანაც ამ ქვეყნად შეგიყვარდათო“ (წერეთელი, 1988, გვ. 432). ამის შემდეგ ენით გამოუთქმელ ბედნიერებას გრძნობს, რადგან აქამდე ჩაკეტილი უკვდავების კარი სამუდამოდ შეაღო. „ცხონების“ საწინდარიც მიჯნურობაა. „სულიკოს“ თემატიკა (სატრფოს ძიება) თავისი არსით აგრეთვე „ვეფხისტყაოსნის“ ძირითადი იდეის გამოძახილია. ეს პოეტური ალლოთი ნათლად გადმოსცა შოთა ჩანტლაძემ ლექსში „მე გულანშაროში“. ავტორი ნესტან-დარეჯანს სიყვარულისა და ბედნიერების, როგორც მარადიული ძიების ობიექტის, სიმბოლოდ წარმოადგენს და აკაკის ლირიკული გმირის „საყვარელს“ (სულიკოს) ადარებს: „...დაეძებდენ, დაეძებდენ, როგორც ჩვენში სულიკოს“ (ჩანტლაძე, 1998, გვ. 60).

ლექსში საინტერესოდ იკვეთება მხატვრული სივრცის გრადაციის საკითხი. სატრფოს სივრცით განზომილებაში ძიება ლირიკული გმირის თანდათანობით სულიერ ამაღლებას განაპირობებს, ფიზიკური სიახლოვე კი (სურნელოვანი ვარდის ყნოსვა, ბუღბუღლის ტკბილხმოვანი გალობის მოსმენა და მოკაშკაშე ვარსკვლავის ხილვა) ზეციურთან სულიერ კავშირს წარმოშობს (ენით გამოუთქმელი საღვთო ლხენის განცდა)... სულიკოს ძიების პროცესი მიმდინარეობს ქვევიდან ზევით – მიწიდან ზეცისკენ. ლირიკული გმირი ჯერ მიწაზე (ვარდში), შემდეგ მიწასა და ცას შორის მონავარდე ბუღბუღში, ბოლოს კი – ზეცაში (ვარსკვლავი) იპოვის თავის სატრფოს. მხატვრული სივრცე საკრალიზებულია, სიმბოლურად, აქ მოაზრებულია ადამიანის ზესწრაფვის იდეა, სიყვარულის გზით სულიერი ამაღლება. ბიბლიური თვალსაზრისით, ადამიანის გზა ღმერთამდე საფეხურებრივია, რაც წმ. პავლე მოციქულის ნააზრევში ამგვარად ფორმულირდება: „აწ ვიცი მცირედ, ხოლო მერმე ვიცნა, ვითარცა შევემეცნე“ (კორინთ. I, 13,12). ღვთის ცოდნა შესაძლებელია განსწავლულობის კვალობაზე და საწყისი ეტაპია; მას მოსდევს მისი ცნობის, „სულის გულისხმის-ყოფის“ (ორბელიანი II, 1993, გვ. 340), სურვილი. ამგვარად მაღლმოსილი ადამიანი ღმერთს საბოლოოდ შეემეცნება, შეუერთდება, შეიყვარებს. ამკარაა, რომ ეს კონცეფცია საფუძველია ქრისტიანულ მსოფლმხედველობაზე შექმნილი ქართული და დასავლური ლიტერატურის ბევრი ნიმუშისა. „სულიკოს“ ლირიკული გმირი თავის „სამად გამლილ ერთს“ – სატრფოს ჯერ აღმოაჩენს, შემდეგ შეიცნობს (ყნოსავს, უსმენს, უმზერს); საბოლოოდ სიყვარულით უერთდება... მკვლევარი ა. ბაქრაძე წერს: „...ძიება მიმდინარეობს ვერტიკალურად – ქვევიდან ზევით, მიწიდან ცისკენ. ამაღლების პროცესია ნაჩვენები. საერთოდ, აკაკის პოეზიაში მოძრაობა ყოველთვის ქვევიდან ზევით არის მიმართული. ესეც განაპირობებს იმას, რომ აკაკის ლექსების დიდ ნაწილს საგალობელის ხასიათი აქვს“ (ბაქრაძე, 2004, გვ. 235). საინტერესოა ისიც, რომ თავად სულიკო ზევიდან მიწაზე ჩამოდის. ლექსის თანახმად, ნიავე ლირიკულ გმირს ახარებს: „სამად გამლილა ის ერთი: ვარსკვლავად, ბუღბუღ-ვარდადო“ (წერეთელი, 1988, გვ. 432). აღნიშნულ ეპიზოდთან დაკავშირებით ა. ბაქრაძე შენიშნავს: „ქრისტიანული კონცეფციით ღმერთი სამპიროვანი არსებაა. ლექსში კი ამის პირდაპირი მინიშნებაა. ამჯერად ამ კონკრეტულ სტრიქონში მოძრაობა ზევიდან ქვევით, ციდან მიწისაკენ მომდინარეობს: ვარსკვლავი – ბუღბუღი – ვარდი. ეს კი უფლის მოვლინების სურათია“ (ბაქრაძე, 2004, გვ. 235). მხატვრული სივრცის ესთეტიკის ამგვარი აღქმაც სათავეს ბიბლიიდან იღებს: „...ჩუენ გვყვარს იგი, რამეთუ მან პირველად შემოიყვარნა ჩუენ“ (იოვანე I, 4,19). ღმერთი ირჩევს ადამიანს და თავისი მაღლით მოსავს, რის შედეგადაც ადამიანიც შეიყვარებს შემოქმედს. კაცის სულიერი ზეაღსვლა, უპირველესად, განპირობებულია განკაცებული ძის მიერ ადამიანისკენ გადმოდგმული ნაბიჯით.¹

¹ მსგავსი ტენდენცია შეინიშნება ქართულ მითოლოგიაშიც. „ეთერიანის“ მიხედვით, ალვა, რომელიც მამის მიერ მითოვებული ობლის თავშესაფარია, ია-ვარდით მოფენილ მინდორში, სიმბოლურად სამოთხეში, დგას (რუსთაველიც ხომ, ხალხური გადმოცემის გავლენით, ალვას სიცოცხლის ხეს უწოდებს: „მეფეთა შიგან სიუხვე, ვით ედემს ალვა, რგული“ (51). აბესალომის წინაშე დადებული ფიცის შემდეგ ხე დაიხრება, რათა ქალი მიწაზე გადმოსვას. სიმბოლურად, უფლისწულისთვის სიყვარულის მაღლი ეთერის სახით ზევიდან გადმოდის. ნიშანდობლივია მარეხის დაპირებაც, რომლის თანახმად, აბესალომთან დაბრუნების შემთხვევაში ეთერს სასახლეში საჩრდილობლად ალვას დაურგავს, ალვეგორიულად – „სამოთხეში დააბრუნებს“. ეთერიც დაუყონებლივ მიდის მიჯნურთან და ამ გზით თავის „წილ სასუფეველს იმკვიდრებს“. სიკვდილის წინ იგი წარმოისახავს მარადიულ ნეტარებასა და სამყაროში გამეფებულ ჰარმონიას, რაც აგრეთვე აბესალომთან

„ვეფხისტყაოსნის“ მიხედვით, ნესტანის დაკარგვის შემდეგ „მოქმედება ერთ სივრცეში გადადის, რომელიც განუსაზღვრელია. ტარიელი უმისამართოდ დახეტიალობს მასში, რადგან არ იცის, სად არის ნესტანი; ეს სივრცე გარკვეულ სიმწყობრეს მხოლოდ მაშინ იძენს, როცა ავთანდილი მოდის აქ, ე.ი. არაბეთთან მიმართებაში ფიქსირდება მისი სადაობა“ (ზარიძე, 2002, გვ. 53). სივრცესთან ერთად გასათვალისწინებელია მხატვრული დროის ესთეტიკაც. ამ მხრივ საინტერესოა კიდევ ერთი ეპიზოდი – სოლომონ მეფის მსგავსად (სოლ. 3,1), მძიმე სულიერ მდგომარეობაში მყოფი ტარიელი თავის სატრფოს ზღვის პირას ღამით ეძებს: „ღამით მევლო, მოვიდოდი, ზღვისა პირსა აჩნდეს ბალნი, ...არ მეამის კაცთა ნახვა, მიღამვიდეს გულსა დაღნი“ (589). ღამე, ბნელი, ამ შემთხვევაში სულიერ სიბნელესაც უკავშირდება, რომელშიც სატრფოს უიმედოდ მაძიებელი გმირია მოქცეული. ამის საპირწონედ, დროდადრო ნესტანის გამოჩენა ნათლის მოფენას უკავშირდება: „მან განანათლა სამყარო, გაცუდდეს შექნი მზისანი“ (632); „რა მობრუნდა ქალი ჩემვე, შემოადგეს სხივნი კლდესა“ (1132); „ვთქვით, თუ: „მზეა ნუთუ ზეცით ჩამოჭრილი ზედა ხმელსა!“ (1234)... ნესტანის პოვნით კი სულიერი სიბნელიდან ღვთიურ ნათელში გადასვლის გზა გამოჩნდა: „მზე მოგვეახლა, მოგვეცა ჩვენ მოშორება ჩრდილისა“ (1359); „მზე მოგვეახლა, უკუნი ჩვენთვის აღარა ბნელია“ (1361).

მსგავს კონცეფციასავე აგებული დანტე ალიგიერის „ღვთაებრივი კომედია“. გარდაცვლილი ბეატრიჩეს მაძიებელი გმირი ჯოჯოხეთიდან სალხინებელში გადადის, ბოლოს კი სამოთხემდე მალღდება და სწორედ იქ იპოვის თავის მიჯნურს. პეტრარკას ლირიკული გმირიც წუთისოფლის ამო გზებს თელავს და ზეციურ სამყოფელს მიეღვტვის. თავად სატრფო კი თითქოს ღრუბლებიდან ეხმიანება და უნათებს „ბნელს და უკუნეთს“. ნათლის მოიმედე, მასზე გამიჯნურებული დავით გურამიშვილის ლირიკული გმირიც „ბნელსა ზის“ და თავის საყვარელს ევედრება, „სასინათლო აუხვრიტოს“; ლექების ტყვეობაში მყოფი გრძნობს, რომ საყვარლისგან შორსაა და მასთან შეყრას, მის „კერძ დამარხვას“ ითხოვს. „ტექსტის ზედაპირზე დევს თხრობა ერთი გეოგრაფიული სივრციდან (დაღესტანი) მეორისკენ (რუსეთი) გადაადგილების შესახებ, მოძრაობა ჰორიზონტზე. მხატვრული ნაწარმოების სიღრმეში განსახიერდება მოძრაობა ვერტიკალზე“ (ფარულავა, 2005, გვ. 32). აკაკი წერეთლის ლირიკული გმირის დაკარგული სატრფოს ძიების დრო ღამეა, რადგან ღექსში ფიგურირებს ვარსკვლავი, რომელიც სატრფოს ერთ-ერთი სიმბოლოა და თავისი სხივებით ფანტავს ბნელს. მისი პოვნით სამერმისოდ დღე ტკბილად დაღამდება და ღამე გათენდება. ნაწარმოებში აგრეთვე იგრძნობა მგლოვიარე ლირიკული გმირის მიერ ეკლებში ვარდის აღმოჩენის, მდუმარების შემდეგ ტკბილხმოვან გალობაში ახმიანებული მიჯნურის მიგნებისა და ღამით ვარსკვლავის მოქათქათე სხივებში განჭვრეტილი საყვარლის პოვნის სიხარული. გულამოსკვნით მტირალს სატრფო დასტურად „ცვარ-მარგალიტის“ ცრემლებს გადმოაფრქვევს. ღექსში ადამიანური ცრემლი საკრალიზებულია, მას საღვთო წყალობის გამომხატველი ცვარი და მარგალიტი ანაცვლებს. საბოლოოდ კი სულიკოს პოვნა ლირიკული გმირის სულის ხსნასთანაა დაკავშირებული.

ამრიგად, დაკარგული სატრფოს მხატვრული განსახიერების პრინციპები ქართულ და ევროპულ პოეზიაში ალევგორიულია და ეფუძნება ქრისტიანულ კონცეფციას. გარდაცვლილი საყვარლის მაძიებელი გმირი სასუფეველის დაბრუნების სურვილითაა განმსჭვალული. ამგვარ ლიტერატურულ პარადოქსში საცნაურდება ყოველი ეპოქის ადამიანის უმთავრესი მისწრაფება – დაკარგულ სამოთხეში მიბრუნების მარადიული ნატვრა.

სამუდამო შეერთებით ესახება.

როგორც სამეცნიერო წრეებში შენიშნულია, სულიერი ზეადსვლა (მთავარ პერსონაჟთა მხატვრული განსახიერების გზით) იკვეთება აგრეთვე ფ. დოსტოვესკის რომანში „ძმები კარამაზოვები“, აგრეთვე – ჯ. ჯოისის „დუბლინელების“ ციკლის მოთხრობებში. სივრცე საკრალიზებულია ჯოზეფ კონრადის „წყვდიადის გულის“ მიხედვითაც. ტექსტში ასახული ძიების არეალი განიხილება, როგორც „მითოპოეტური სივრცე“ (კობახიძე, 2021), ხოლო გზა „სიმბოლური ქვეტექსტებით დახუნძლული გზის მითოლოგემა“ (კობახიძე, 2021).

გამოყენებული ლიტერატურა

- აბაშიძე, კ. (1962). *აკაკი წერეთელი. ეტიუდები*. თბილისი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- ალიგიერი, დ. (2012). *ღვთაებრივი კომედია*. თბილისი. პალიტრა L.
- ამირხანაშვილი, ი. (1991). *დავით გურამიშვილის პოეტური წარმოსახვის თავისებურებანი (სიმბოლო და ალევორია)*. სადისერტაციო შრომა ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის ხარისხის მოსაპოვებლად; საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი. თბილისი.
- არჩილი. (1960). *სამიჯნურონი (ლექსნი აქა-იქ ნათქვამი)*. ჩვენი საუნჯე; ტ. IV. თბილისი. ნაკადული.
- ახალი ალექსანდრე. (2003). წმ. გიორგი მთაწმინდელის რედაქციით კრიტიკულად დადგენილი ტექსტის მესამე სრული გამოცემა. თბილისი. საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემლობა.
- ბარათაშვილი, მ. (1990). *ლექსის სწავლის წიგნი („ჭაშნიკი“)*. ქართული მწერლობა, ტ. VIII. თბილისი. ნაკადული.
- ბარამიძე, რ. (2005). „დავითიანში“ განფენილი ზოგიერთი პრობლემა. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის შოთა რუსთაველის სახელობის ლიტერატურის ინსტიტუტი. თბილისი.
- ბარნოვი, ვ. (1990). *აკაკი წერეთელი, როგორც განსახება სამშობლოსადმი სიყვარულისა*. აკაკის სამრეკლო. თბილისი. განათლება.
- ბაქრაძე, ა. (2004). *სულიკო. თხზულებათა ტ. I*. თბილისი. მერანი, ლომისი.
- გამსახურდია, კ. (1985). *დანტე ალიგიერი. თხზულებათა ანთომეული; ტ. IX*. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- გომართელი, ივ. (1990). *კრიტიკული ესკიზი*. აკაკის სამრეკლო. თბილისი. განათლება.
- გრიგოლაშვილი, ლ. (2018). „დავითიანის“ პარადიგმები და ქართული ბაროკო. ლიტერატურული კვლევები, N 2. თბილისი. უნივერსიტეტის გამომცემლობა. http://press.tsu.edu.ge/data/file_db/elzhurnalebi/journ.pdf
- გურამიშვილი, დ. (1980). *დავითიანი. თხზულებათა სრული კრებული; რედ. ს. ცაიშვილი*. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- დათაშვილი, ლ. (2017). „მართ დაბადებით“... – იოანე ნათლისმცემელი; ქრისტიანობის ანარეკლი „ვეფხისტყაოსანში“. თბილისი.
- ვაჟა-ფშაველა. (1964). *თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად. ლექსები; ტ. I*. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- ვაჟა-ფშაველა. (1985). *თხზულებანი*. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- ზარიძე, ხვ. (2002). „ვეფხისტყაოსნის“ კომპოზიცია. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია; შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი. თბილისი.
- კობახიძე, თ. (2021). *მითოპოეტური სივრცე და გზის მითოლოგემა ჯომფუ კონრადის ნოველაში „წყვდიადის გული“*. სჯანი; N 22. <https://sjani.ge/index.php/sjani/issue/view/893/401>
- ლეონიძე, გ. (1980). *ლექსები, პოემები*. თბილისი. მერანი.
- მოსია, ტ. (2005). „დავითიანის“ სახისმეტყველება. თბილისი. ინოვაცია.
- მცხეთური ხელნაწერი. (1981). თბილისი. მეცნიერება.
- ნადირაძე, გ. (1958). *ვარდის სიმბოლიკა. რუსთაველის ესთეტიკა*. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.

- ორბელიანი, ს.ს. (1991-93). *ლექსიკონი ქართული. ორტომეული*, ტ. II. თბილისი. მერანი.
- პეტარკა, ფ. (2014). *სონეტები*. მთარგმნელის ბიბლიოთეკა N 2; წიგნი გამოსაცემად მოამზადა ალექსანდე ელერდაშვილმა. თბილისი.
- პლატონი. (2017). *ნადიმი*. თბილისი. Carpe diem.
- პოპიაშვილი, ნ. (2024). აკაკი წერეთლის „სულიკო“ ენებსა და სტრიქონებს შორის; „სულიკო“ მსოფლიო ხალხთა ენებზე. თბილისი. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- რობაქიძე, გრ. (1990). *აკაკის ქნარი; აკაკის სამრეკლო*. თბილისი. განათლება.
- რუსთაველი შოთა. (1966). *ვეფხისტყაოსანი*. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- სირაძე, რ. (1980). *დავით გურამიშვილის მეორე პოეტური „მე“*. წერილები. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- სოლომონი. (1985). *ქებათა ქება სოლომონისა; მცხეთური ხელნაწერი*. თბილისი. მეცნიერება.
- ფარულავა, გრ. (2005). აკაკი წერეთლის ქრისტოლოგიური მსოფლშეგრძნებისათვის. აკაკი; კრებული II. თბილისი. თსუ.
- ქურდიანი, მ. (2009). „ვეფხისტყაოსანი“ სემიოტიკური თვალსაზრისით. მოგიტხრობთ „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ. თბილისი. სეზანი.
- ჩანტლაძე, შ. (1998). *მე მოვალ*. თბილისი. ლიტერატურის მათიანე.
- ჩიქოვანი, ს. (1990). აკაკი წერეთლის ლირიკული ლექსები; აკაკის სამრეკლო. თბილისი. განათლება.
- წერეთელი, ა. (1988). *რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად*. ტ. I. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- ხინთიბიძე, ე. (2005). „ზუბოვკის“ სიყვარულის მისტიკური ინტერპრეტაციისათვის. დავით გურამიშვილი – 300. სამეცნიერო შრომების კრებული. თბილისი. ზეკარი.
- ხინთიბიძე, ე. (2004). რუსთაველი, დანტე, პეტარკა, – სიყვარულის გადააზრება შუასაუკუნეებიდან რენესანსამდე. *ჟურნალი „ქართველოლოგი“*; თბილისის ქართველოლოგიური სკოლის ცენტრი; N 11.
- ხინთიბიძე, ე. (1993). *შუასაუკუნეობრივი და რენესანსული „ვეფხისტყაოსანში“*. თბილისი. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- Lewis, C. S. (2024). *The Allegory Of Love (A Study In Medieval Traditions)*. Made in United States North Haven. New York. Cambridge University Press.

თომას მანის მოთხრობის სასაფლაოს გზა სათაურის სემანტიკისათვის

ნინო კვირიკაძე

ფილოლოგიის აკადემიური დოქტორი, მოწვეული სპეციალისტი

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ORCID: 0009-0008-3494-9384

აბსტრაქტი

კვლევის საგანს წარმოადგენს თომას მანის ერთ-ერთი მოთხრობის სასაფლაოს გზა (*Der Weg zum Friedhof*) სათაური, რომელსაც ვიხილავთ ტექსტის მთლიანი ანალიზის ჭრილში. სწორედ სათაურის მნიშვნელობამ ლიტერატურული ნაწარმოების გაგებისათვის გამოიწვია ჩვენი ინტერესი მოცემული საკითხისადმი.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ თომას მანის ხსენებული მოთხრობის სათაური პირველად განიხილება ნაწარმოების მთლიანი ანალიზის ჭრილში, მრავალგანზომილებიანი სტრუქტურის თვალსაზრისით, სტრუქტურულ-სემანტიკური მეთოდის მეშვეობით – ავტორისეული ტექსტის მთელ სივრცობრივ არეალში. კვლევის საფუძველს წარმოადგენს ვ. ვინოგრადოვის მიერ წამოყენებული და შემდგომში სტრუქტურალისტების (V.Toporov, B.Uspenski, T. Tsivyan) მიერ დამუშავებული სიტყვათა რიგის თეორია.

ჩვენი მიზანია, თვალი გავადევნოთ განსახილველი მოთხრობის სათაურის, როგორც დეტალის, მოძრაობას მთელ ტექსტობრივ სივრცეში სიტყვათა რიგების კონტექსტში, გამოვავლინოთ მისი სემანტიკა ცალკეულ ფრაგმენტებში ნაწარმოების შინაარსთან კავშირში და დავაფიქსიროთ მისი ლაიტმოტივობა.

ტექსტის, როგორც მხატვრული მთლიანობის, განხილვისას სათაურ-დეტალს წარმოვაჩენთ მოძრავი მიკროელემენტის სახით: ე.ი. ის, რასაც ჩვენ ვიკვლევთ, არის დეტალი და ამავე დროს ნაწარმოების დინამიკური სტრუქტურის მოძრავი რგოლი, რომელსაც შეუძლია გადაინაცვლოს ერთი სიტყვათა რიგიდან მეორეში და წარმოქმნას „მიზრდილი აზრი“ („приращенный смысл“ – В.Виноградов), რაც უფრო ფართო შესაძლებლობებს იძლევა დეტალის ახლებური აღქმისა და მისი მრავალფუნქციური მნიშვნელობის, მისი ლაიტმოტივობის წარმოჩენისათვის.

ანალიზის შედეგად ვასკვნით, რომ სათაური-დეტალი გასდევს ტექსტს მთელს ვერტიკალზე თავიდან ბოლომდე და, სხვადასხვა სიტყვათა რიგებში მოძრაობისას, იშლება, თავის მხრივ, ცალკეულ სემიოტიკურ ნიშნებად („მარაგზა“, „საცალფეხო ბილიკი“, „თხრილი“, „ქუჩა“, „გზა“, „ნიადაგი“ და ა.შ.), ივსება დამატებითი სემანტიკური პლანებით და ნაწარმოების ბოლოს კვლავ ერთიანდება საწყის სემიოტიკურ ნიშანში: „სასაფლაოს გზა“. ის წარმოგვიდგება როგორც სიცოცხლისა და სიკვდილის ანტითეზა.

საკვანძო სიტყვები: თომას მანი, „სასაფლაოს გზა“, სათაური, სიცოცხლისა და სიკვდილის ანტითეზა, სიტყვათა რიგი, ლაიტმოტივური გააზრება

ON THE SEMANTICS OF “THE PATH TO THE CEMETERY”, THE TITLE OF THOMAS MANN’S STORY

Nino Kvirikadze

Academic Doctor of Philology, Invited Specialist

Akaki Tsereteli State University

ORCID: 0009-0008-3494-9384

Abstract

The title of one of Thomas Mann’s short stories, *The Path to the Cemetery*, is the subject of this research and is examined within the framework of a comprehensive textual analysis. It was precisely the significance of the title in understanding a literary work that sparked our interest in this topic.

The scientific novelty of this study lies in the fact that it is the first time that the title of Thomas Mann’s short story has been analyzed in the context of a comprehensive textual analysis, considering its multidimensional structure using the structural-semantic method – across the entire spatial scope of the author’s text. The word order theory proposed by V. Vinogradov and later developed by structuralists (V. Toporov, B. Uspensky, T. Tsivyan) forms the basis of this research.

Our objective is to follow the title’s flow, as a textual detail throughout the full textual space while keeping in mind word order. We aim to uncover its semantics in individual fragments in relation to the overall content of the work and establish its leitmotif function.

We portray the title-detail as a dynamic micro-element while discussing the text as an artistic whole; in other words, what we examine is simultaneously a detail and a moving link within the dynamic structure of the work. It can switch between word sequences, generating what Vinogradov refers to as “*incremented meaning*” (приращенный смысл). This enables a more comprehensive interpretation of the detail and reveals its polyfunctional significance and leitmotif quality.

Our study leads us to the conclusion that the title-detail permeates the entire vertical structure of the text from beginning to end. It acquires more meaning layers as it progresses through various word sequences, unfolding into distinct semiotic signs (“highway”, “footpath”, “trench”, “street”, “road”, “soil”, etc.). However, by the end of the narrative, it has once more merged into the original semiotic sign: *The Path to the Cemetery*. Ultimately, the title comes to represent the antithesis of life and death.

Keywords: Thomas Mann, *The Path to the Cemetery*, title, antithesis of life and death, word order, leitmotif interpretation

შესავალი

ლიტერატურული ნაწარმოების სათაურს ტრადიციულად ეთმობოდა და ეთმობა გარკვეული ყურადღება. მეცნიერები ხაზს უსვამენ მის მნიშვნელობას (ყარალაშვილი, 1988, გვ. 310; Mendelssohn, 1982, გვ. 37-39; Koopmann, 1995, გვ. 14-16; Heftrich, 2000, გვ. 21; Nieschmidt, 1988, გვ. 57-58; Wenzel, 1993, გვ. 22-23; Лукин, 1999, გვ. 59-63; Typeva, 1986, გვ. 52-53 და სხვ.).

მიიჩნევენ, რომ ნაწარმოების სათაური შეკუმშული ფორმით მის ძირითად იდეას შეიცავს და წარმოადგენს გასაღებს მისი გაგებისათვის, მაგრამ ასეთი გასაღების როლს სათაური მხოლოდ მისი მთლიანი სემანტიზაციის შემთხვევაში ასრულებს (Typeva, 1986, გვ. 53). სათაური, ერთმნიშვნელოვანია ის თუ მრავალმნიშვნელოვანი, შეიძლება სრულყოფილად გავიგოთ მხოლოდ მაშინ, თუ ტექსტს აღვიქვამთ როგორც სტრუქტურულ-სემანტიკურ ერთიანობას, რომელიც გამოირჩევა მთლიანობითა და შეკრულობით. ცნობილია, რომ სათაური, როგორც ტექსტური ნიშანი, ტექსტის აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს და ფიქსირებულ მდგომარეობაში იმყოფება (Лукин, 1999, გვ. 59). მას უკავია ძლიერი პოზიცია, ის უპირისპირდება ტექსტის კორპუსს და მკითხველის ყურადღებას იპყრობს (Wenzel, 1993, გვ. 22).

წინამდებარე სტატიის მიზანია, თომას მანის ერთ-ერთი მოთხრობის „სასაფლაოს გზა“ სათაურის (იგივე მხატვრული დეტალის) სემანტიკის განხილვა ტექსტის მთლიანი ანალიზის ჭრილში; გარკვევა იმისა, თუ რა როლს თამაშობს დასახელებული მოთხრობის სათაური ნაწარმოების ჩანაფიქრის – სიკვდილისა და სიცოცხლის თემების დაპირისპირების – წარმოჩენასა და გაგებისათვის. ჩვენი ვარაუდით, თომას მანის ხსენებული მოთხრობის სათაური აქტიურ მონაწილეობას უნდა იღებდეს აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტაში.

საკვლევი საკითხის აქტუალობა დაკავშირებულია იმ ფაქტთან, რომ დღეს მეტად აქტუალურია ტექსტის ასპექტური შესწავლის პრაქტიკის დაძლევა, მიჩნეულია, რომ მხოლოდ ტექსტის სემანტიკის შესწავლას სტრუქტურისაგან მოწყვეტით, ან, პირიქით, ტექსტის მხოლოდ პრაგმატიკის შესწავლას უპირისპირდება მხატვრული ტექსტის ბუნების კომპლექსური, სინთეზური განხილვა. საყოველთაოდ აღიარებულია ის ფაქტი, რომ მიზანშეწონილია ლიტერატურული ნაწარმოების მთლიანი ანალიზი ლინგვისტურ, ლიტერატურათმცოდნეობითსა და კულტუროლოგიურ მიდგომათა ერთიანობაზე დაყრდნობით (Бахтин 1975, Виноградов 1978, Жирмунский 1975). ამდენად, მნიშვნელოვანია ჩვენი საკვლევი საკითხის დამუშავება სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის მეშვეობით.

თეორიული ჩარჩო და კვლევის მეთოდები

სწორედ სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზი არის ერთ-ერთი საფუძველი კვლევისა წინამდებარე სტატიაში და ნაშრომის მეცნიერული სიახლე მდგომარეობს იმაში, რომ თომას მანის მოთხრობის „სასაფლაოს გზა“ სათაური პირველად განიხილება ნაწარმოების მთლიანი ანალიზის ჭრილში, მრავალგანზომილებიანი სტრუქტურის თვალსაზრისით, სტრუქტურულ-სემანტიკური მეთოდის მეშვეობით – ავტორისეული ტექსტის მთელ სივრცობრივ არეალში. კვლევის თეორიული საფუძველია, აგრეთვე, ვიქტორ ვინოგრადოვის მიერ (Виноградов, 1980, გვ. 250-255; Горшков, 2010, გვ. 317-321) წამოყენებული და შემდგომში სტრუქტურალისტების მიერ (Горшков, 2010, გვ. 317-321; Топоров, 1997, გვ. 590f.; Успенский, 2000, გვ. 35f.; Цивьян, 1997, გვ. 661f.) დამუშავებული „სიტყვათა რიგის თეორია“, რომლის თანახმადაც მხატვრული ნაწარმოების კომპოზიციის მთავარ კომპონენტად (ნაწარმოების სიტყვიერი წყობის თვალსაზრისით) „სიტყვათა რიგი“ გვევლინება. კომპოზიცია, იმავე ვ. ვინოგრადოვის განმარტებით, წარმოგვიდგება „სიტყვათა რიგების დინამიკური გაშლის სისტემის სახით რთულ სიტყვიერ-მხატვრულ მთლიანობაში“ (Горшков, 2010, გვ. 319), სიტყვათა რიგი კი არის ტექსტში წარმოდგენილი სხვადასხვა დონის ენობრივი ერთეულების თანმიმდევრობა (არა აუცილებლად უწყვეტი), რომლებიც გაერთიანებულნი არიან კომპოზიციური როლითა და ენობრივი გამოყენების გარკვეულ სფეროსთან თანაფარდობით. სიტყვათა რიგი შემდეგი ნიშნებით ხასიათდება: -სიტყვათა რიგი, როგორც კომპოზიციის შემადგენელი, ტექსტის კატეგორიას წარმოადგენს; ტექსტის

მიღმა სიტყვათა რიგი არ არსებობს; – არ არის აუცილებელი, რომ სიტყვათა რიგის წევრები ზედიზედ, ერთმანეთის მიყოლებით იყვნენ განლაგებული. პირიქით, უფრო ხშირად სიტყვათა რიგი იქმნება სიტყვებით, რომელთა შორის სხვა სიტყვებია მოთავსებული; – სიტყვათა რიგში შედის ენობრივი ერთეულები, რომლებიც გაერთიანებულია რაიმე საერთო ნიშნით, მაგალითად არქაიზმებსა ან ნეოლოგიზმებისადმი, დიალექტიზმებსა ან პროფესიონალიზმებისადმი მიკუთვნებით, ტექსტის საგნობრივ-ლოგიკურ, აზრობრივ პლანთან ან ემოციურ-ექსპრესიულ მხარესთან კავშირით, ტექსტის აგების რაიმე ხერხში ჩართულობით; – სიტყვათშეთანხმებაში „სიტყვათა რიგი“ წარმოდგენილი განსაზღვრება „სიტყვათა“ ფართო გაგებით გამოიყენება. სიტყვათა რიგის შემადგენელი ნაწილების, კომპონენტების, იგივე დეტალების სახით შეიძლება შეგვხვდეს არა მარტო სიტყვები – ფერის, ბუნების, მუსიკის ნიშან-თვისებების მატარებლები, არამედ შესიტყვებებიც, წინადადებებიც, სხვადასხვა სინტაქსური მოდელები, ტროპები, ფიგურები; შეიძლება გამოვყოთ აგრეთვე სტილისტური შეფერილობა, მორფოლოგიური ფორმა და ბგერითი თავისებურებაც კი (Виноградов, 1980, გვ. 250-255; Горшков, 2010, გვ. 317-321). მხატვრული ნაწარმოების მთელი სტრუქტურა გამსჭვალულია სხვადასხვა სიტყვათა რიგებით. სიტყვათა რიგები (და, შესაბამისად, დეტალები მათ შემადგენლობაში) ურთიერთქმედებენ, შესაძლებელია მათი მონაცვლეობა, ურთიერთშედჩევა, პარალელური განვითარება და ა.შ. (Виноградов, 1980, გვ. 250-255; Горшков, 2010, გვ. 317-321).

თომას მანის ხსენებული მოთხრობა, ჩვენი აზრით, სავსებით შესაძლებელია განვიხილოთ სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის თვალსაზრისით, რომელიც არ უარყოფს ტრადიციული ანალიზის მეთოდს და ფრაგმენტულ-სემანტიკური პლანის სიღრმისეულ დონეზე ავლენს სულ ახალ და ახალ მნიშვნელობას, რითაც ამტკიცებს ტრადიციული პლანის კანონზომიერებას.

ჩვენი ამოცანაა, თვალი გავადევნოთ განსახილველი მოთხრობის სათაურის, როგორც დეტალის, მოძრაობას ნაწარმოების მთელ ტექსტობრივ სივრცეში სიტყვათა რიგების კონტექსტში, გამოვავლინოთ მისი სემანტიკა ცალკეულ ფრაგმენტებში ნაწარმოების შინაარსთან (მთავარი თემა – სიკვდილისა და სიცოცხლის დაპირისპირება) კავშირში და დავაფიქსიროთ მისი ლაიტმოტივურება; მას წარმოვაჩინოთ მოძრავი მიკროელემენტის, დეტალის სახით, რომელსაც შეუძლია გადაინაცვლოს ერთი სიტყვათა რიგიდან მეორეში და შეივსოს დამატებითი აზრობრივი პლანით, რაც საშუალებას იძლევა დავაფიქსიროთ მისი მრავალფუნქციური მნიშვნელობა.

ერთ-ერთი თავისი ადრეული მოთხრობა სასაფლაოს გზა (Der Weg zum Friedhof, 1901) თომას მანმა დაწერა მაშინ, როდესაც უკვე დასრულებული იყო მუშაობა მის პირველ რომანზე *ბუდენბროკები*. ცნობილია, რომ ახალგაზრდა მწერლის მსოფლმხედველობასა და შემოქმედებაზე, კერძოდ კი მის პირველ რომანზე, ძალიან დიდი გავლენა მოახდინა XIX საუკუნის ევროპული სულიერი ცხოვრების სამმა გამოჩენილმა წარმომადგენელმა – ესენია შოპენჰაუერი, ვაგნერი და ნიცშე, რომელთა მიმართ თომას მანს არაბუნებრივი დამოკიდებულება ჰქონდა. მიაჩნიათ, რომ სწორედ ნიცშესთან აღმოაჩინეს თომას მანი წინააღმდეგობას სიცოცხლესა და სიკვდილს, სიცოცხლესა და ავადმყოფობას შორის და აქცევს მას ძირითად მეტაფიზიკურ წინააღმდეგობად, რომელიც განსაზღვრავს მთელ სინამდვილეს. ასევე ნიცშესთან პოულობს ახალგაზრდა მწერალი სიცოცხლის, როგორც რაღაც უმოწყალოსა და სასტიკის, მაგრამ მაინც რაღაც ერთადერთი ღირებულის დახასიათებას; სწორედ ნიცშესაგან მომდინარეობს აგრეთვე ინტელექტუალური საწყისის, სულის, ხელოვნების აღქმა როგორც რაღაც ავადმყოფურისა და დეკადენტურის. *ბუდენბროკებსა* და ადრეულ მოთხრობებში ავტორისეულ ტექსტში გვხვდება ნიცშეს ტერმინები და ანტითემები; ფიქსირდება თომას მანის მოსაზრებები, რომლებიც თავისი შინაარსით საკმაოდ უახლოვდება ამ ფილოსოფოსის დებულებებს (Адмони и Сильман, 1960, გვ. 59). იმავე ადმონისა და სილმანის აზრით, ეს ნიცშეანური გამოძახილი თომას მანის მსოფლმხედველობაში ერთ-ერთ ყველაზე უფრო თვალსაჩინო გამოხატულებას პოულობს სწორედ საკვლევ მოთხრობაში *სასაფლაოს გზა*. ახალგაზრდა, ჯანმრთელი, ძალ-ღონით სავსე ველოსიპედისტი, რომელიც ცხოვრების (სიცოცხლის) სიმბოლოდ გვევლინება, უმოწყალოდ წააქცევს მოთხრობის საწყალ გმირს ლობგოტ პიპზამს (ის ცდილობდა შეეჩერებინა ჭაბუკი) და გამარჯვებული სახით აგრძელებს თავის გზას. „ეს შეხვედრა პროგრამულია: სიცოცხლე, რომელიც სიკვდილზე იმარჯვებს, უპირისპირდება აქ სისუსტეს, ავადმყოფობას, საერთოდ ცხოვრების გახრჩნას მის სხვადასხვა სახეობებში“ (Адмони и Сильман, 1960, გვ. 59).

შევეცადოთ, ვიპოვოთ მოთხრობის ტექსტში (ცალკეულ ფრაგმენტებში) მოცემული დებულების დადასტურება სტრუქტურულ-სემანტიკური ანალიზის მეთოდის მეშვეობით (ორიგინალ ტექსტს ყველგან გაჰყვება ქართული თარგმანი).

ფრაგმენტი I

Der Weg zum Friedhof (der Titel)

სასაფლაოს გზა (სათაური)

ან ასე (ეს სემანტიკურად უფრო კორექტულია):

გზა სასაფლაოსკენ (სათაური)

როგორც ვხედავთ, პირველი ფრაგმენტი თავად ნაწარმოების სათაურია. ის ამავე დროს არის დეტალი, ან უფრო სწორად დეტალი-სიტყვათშენაერთი, შემდგარი ორი კომპონენტისაგან, ორი არსებითი სახელისაგან, რომელთაგანაც ერთი მთავარი სიტყვაა (არსებითი სახელი Der Weg, გზა → საწყის ფორმაში), მეორე კი დამოკიდებული სიტყვაა: არსებითი სახელი წინდებულით (zum Friedhof, სასაფლაოსკენ).

Der Weg + zum Friedhof

გზა + სასაფლაოსკენ

მოცემული სიტყვათშენაერთის კომპონენტების სემანტიკა განმარტებით ლექსიკონებში ასეთია:

გზა – 1. მიწის ზედაპირზე გაყვანილი ზოლი, რომელიც განკუთვნილია მიმოსვლისათვის (ქართული განმარტებითი ლექსიკონი, 1986, გვ. 149).

ამ სიტყვის სემანტიკურ ვარიაციებად განმარტებით ლექსიკონებში წარმოდგენილია შემდეგი სიტყვები: შარაგზა, შარა, გზატკეცილი, ტრასა, ბილიკი, ქუჩა და ა.შ., რომლებსაც, მოთხრობის ტექსტში მათი აღმოჩენის შემთხვევაში, გამოვიყენებთ ჩვენს კვლევაში.

სასაფლაო – მიცვალებულთა საფლავებისათვის განკუთვნილი ადგილი (ქართული განმარტებითი ლექსიკონი, 1986, 395).

ჩვენი შემდეგი ამოცანაა, შევისწავლოთ, თუ როგორ ფუნქციონირებს მოთხრობის ტექსტში საწყისი სიტყვათშენაერთი-დეტალი „Der Weg zum Friedhof“ („გზა სასაფლაოსკენ“)¹. თუ გავადევნებთ თვალს ტექსტში ამ სიტყვათშენაერთის მოძრაობას მთლიანობაში და ასევე თითოეული მისი კომპონენტისა ცალ-ცალკე – „Der Weg“ და „zum Friedhof“, შეგვიძლია გამოვყოთ ორი სიტყვათა რიგი: 1) სიკვდილის რიგი და 2) სიცოცხლის რიგი.

პირველი რიგის საწყის პუნქტად უნდა ჩავთვალოთ სიტყვათშენაერთი „Der Weg zum Friedhof“ მთლიანად (შდრ. გზა სასაფლაოსკენ, ე.ი. გზა სიკვდილისაკენ), შემდეგი პუნქტია უკვე მისი მეორე კომპონენტი „zum Friedhof“, ცალკე აღებული (შდრ. სასაფლაო, ე.ი. სიკვდილი). მოთხრობის ტექსტურ სივრცეში მოძრაობისას ისინი ლოგიკურად მიიზიდავენ სხვა დეტალებს ანალოგიური ან მსგავსი, სინონიმური მნიშვნელობით, რის შედეგადაც მივიღებთ შესაბამის სიტყვათა რიგს. რაც შეეხება საკვლევი სიტყვათშენაერთის პირველ კომპონენტს (*Der Weg* – გზა), ის, ცალკე აღებული, საესებით შეიძლება განვიხილოთ როგორც ნეიტრალური რგოლი, საერთო ორივე სიტყვათა რიგისათვის, ვინაიდან „გზა“, როგორც ასეთი, შეიძლება მიისწრაფოდეს როგორც სიკვდილის, ასევე სიცოცხლის მიმართულებით. მაშასადამე, სიტყვა-დეტალი „გზა“, ჩვენი აზრით, შეიძლება ჩავთვალოთ ორივე სიტყვათა რიგში: სიკვდილის რიგშიც და სიცოცხლის რიგშიც. იქცევა კი ის სინამდვილეში სიცოცხლის გზად თუ სიკვდილის გზად, დამოკიდებულია იმაზე, თუ რომელ კონტექსტში მოხდება მისი ფუნქციონირება და რომელ სიტყვასთან დაამყარებს ის სინტაქსურ კავშირს სიტყვათშენაერთის თუ წინადადების დონეზე: სიტყვასთან სიცოცხლის რიგიდან თუ სიტყვასთან სიკვდილის რიგიდან.

¹ თუ ტექსტ-ორიგინალის რომელიმე საკვლევი დეტალი თარგმანში არ ფიქსირდება, უფლებას ვიტოვებთ საჭიროების შემთხვევაში გამოვიყენოთ ამონარიდი თავად გერმანული ტექსტიდან (კვადრატულ ფრჩხილებში), თან მიუთითოთ ქართული შესატყვისი.

პირველ ფრაგმენტში (ე.ი. მოთხრობის სათაურში) ვაფიქსირებთ მხოლოდ ერთი სიტყვათა რიგის – სიკვდილის რიგის – კომპონენტებს. სულ სამი დეტალია.

სიკვდილის სიტყვათა რიგის დასაწყისი:

Der Weg zum Friedhof (der Titel) – Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – zum Friedhof (სათაურის II კომპონენტი) –

გზა სასაფლაოსკენ (სათაური) – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – სასაფლაოსკენ (სათაურის II კომპონენტი) –

სიცოცხლის სიტყვათა რიგი აქ ჯერჯერობით არ ფიქსირდება.

სათაური პირქუშ, ავის მომასწავებელ ფერებშია დახატული: გზას ხომ აქ მხოლოდ სასაფლაოსკენ მიყვავართ. ამიტომ მოთხრობის სათაური იქცევა სიკვდილის დეტალად.

ფრაგმენტი II

Der Weg zum Friedhof lief *neben der Chaussee*, immer an ihrer Seite hin, bis er sein Ziel erreicht hatte, nämlich den Friedhof. [...] Was *die Chaussee* betraf, [...] so war sie zur Hälfte gepflastert, zur Hälfte war sie's nicht. Aber der Weg zum Friedhof war leicht mit Kies bestreut, was ihm den Charakter eines angenehmen Fußpfades gab. *Ein schmaler, trockener Graben* [...] zog sich zwischen beiden hin (Mann, 1955, 117).

თარგმანი:

სასაფლაოს გზა ერთთავად შარაგზის გასწვრივ მიდიოდა, მთელ სიგრძეზე გასდევდა, ვიდრე თავის საბოლოო მიზანს, სახელდობრ, სასაფლაოს არ მიაღწევდა. [...] შარაგზის მხოლოდ ცალი მხარე მოეკირჩყლათ, მეორე კი – არა. [...] ხოლო სასაფლაოს გზა თხელი ხრეშით დაეფარათ, რაც საცალფეხო ბილიკს მომხიბვლელობას ანიჭებდა. მათ ერთმანეთისაგან აცალკევებდა მთლიანად ბალახითა და მინდვრის ყვავილებით მოფენილი ვიწრო და ამომშრალი თხრილი (მანი, 1966, გვ. 84).

ამ მეორე ფრაგმენტში სიკვდილის დეტალების რაოდენობა მკვეთრად იზრდება; საწყის წევრთან „გზა“ ერთად (გზა სასაფლაოსკენ) ფიქსირდება სინონიმური ვარიანტი „საცალფეხო ბილიკი“ (დავაბუსტოთ: eines angenehmen Fußpfades – „საცალფეხო მომხიბვლელი ბილიკი“), და სიკვდილის სიტყვათა რიგი ფართოვდება (უკვე შვიდი დეტალია):

სიკვდილის სიტყვათა რიგი

Der Weg zum Friedhof (Titel) – Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – zum Friedhof (სათაურის II კომპონენტი) – Der Weg zum Friedhof – den Friedhof – der Weg zum Friedhof – eines angenehmen Fußpfades –

სასაფლაოს გზა (სათაური) – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – სასაფლაოსკენ (სათაურის II კომპონენტი) – სასაფლაოს გზა – სასაფლაოს – სასაფლაოს გზა – მომხიბვლელ საცალფეხო ბილიკს –

აქვე ჩნდება სიტყვისა „გზა“ ორი ახალი სემანტიკური ვარიაცია: Chaussee („შარაგზა“) და Graben („თხრილი“). ისინი არ არიან მიმართული უშუალოდ სასაფლაოსკენ, მაშასადამე, ისინი სიკვდილის დეტალები არ არიან, პირიქით, ისინი შეიძლება ჩავთვალოთ უკვე სიცოცხლის დეტალებად, ამიტომ ეს დეტალები შეადგენენ მეორე სიტყვათა რიგს – სიცოცხლის რიგს:

სიცოცხლის სიტყვათა რიგი

neben der Chaussee – Was die Chaussee betraf – Ein schmaler, trockener Graben –

შარაგზის გასწვრივ – შარაგზის – ვიწრო და ამომშრალი თხრილი –

ამ რიგის დასაწყისში ავტომატურად მოთავსდება სიტყვა-დეტალი *Der Weg* (გზა) – მოთხრობის სათაურის პირველი ნაწილი, რომელიც, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ნეიტრალური რგოლია და ორივე რიგს შეიძლება მივაკუთვნოთ, და ამის შედეგად სიცოცხლის სიტყვათა რიგი, რომელშიც ოთხი დეტალია, ასეთ სახეს მიიღებს:

Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – *neben der Chaussee – Was die Chaussee betraf – Ein schmaler, trockener Graben –*

გზა (სათაურის I კომპონენტი) – შარაგზის გასწვრივ – შარაგზის – ვიწრო და ამომშრალი თხრილი –

ასე რომ სახეზეა ორი ანტითეზური სიტყვათა რიგი: სიკვდილის რიგი და სიცოცხლის რიგი. ამასთან უნდა აღინიშნოს, რომ მათ შორის მკაფიო ზღვარს ვერ გაავლებ, ვინაიდან სიკვდილის დეტალები მუდამ თან ახლავს სიცოცხლის დეტალებს. დავუკვირდეთ: „**სასაფლაოს გზა** ერთთავად შარაგზის გასწვრივ მიდიოდა, მთელ სიგრძეზე გასდევდა, ვიდრე თავის საბოლოო მიზანს, სახელდობრ, **სასაფლაოს** არ მიაღწევდა“ (მანი 1966, გვ. 84). ისინი სხვადასხვა მხარეს მიემართებიან მხოლოდ მაშინ, როდესაც სიკვდილის დეტალები სასაფლაოს მიაღწევენ: „[...] ვიდრე თავის საბოლოო მიზანს, სახელდობრ, **სასაფლაოს** არ მიაღწევდა“. ეს იმაზე მეტყველებს, რომ სიცოცხლე და სიკვდილი არც ისე შორს არიან ერთმანეთისაგან, როგორც ეს შეიძლება გვეგონოს. სიკვდილი ყოველთვის ახლოსაა და სიცოცხლე ნებისმიერ მომენტში შეიძლება დასრულდეს. სიკვდილი ადამიანისთვის ეს სიცოცხლის შემადგენელი ნაწილია. სიცოცხლე და სიკვდილი ერთ მთელს შეადგენენ, რის გარეშეც ყოფიერება წარმოუდგენელია; ეს ანტითეზური ცნებებია. აქედან გამომდინარე, მეტი თვალსაჩინოებისათვის გავაერთიანოთ ორივე სიტყვათა რიგი ერთ რიგად, რის შედეგადაც მივიღებთ ერთიან ანტითეზურ სიკვდილ-სიცოცხლის რიგს.¹

სიკვდილ-სიცოცხლის გაერთიანებული ანტითეზური სიტყვათა რიგი:

Der Weg zum Friedhof (Titel) – *Der Weg* (სათაურის I კომპონენტი) – *zum Friedhof* (სათაურის II კომპონენტი) – *Der Weg zum Friedhof – den Friedhof – der Weg zum Friedhof – eines angenehmen Fußpfades – Der Weg* (სათაურის I კომპონენტი) – *neben der Chaussee – Was die Chaussee betraf – Ein schmaler, trockener Graben –*

სასაფლაოს გზა (სათაური) – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – სასაფლაოსკენ (სათაურის II კომპონენტი) – სასაფლაოს გზა – **სასაფლაოს** – სასაფლაოს გზა – მომხიბვლელ საცაღფეხო ბილიკს – **გზა** (სათაურის I კომპონენტი) – შარაგზის გასწვრივ – შარაგზის – ვიწრო და ამომშრალი თხრილი –

რაოდენობრივად ამ გაერთიანებულ რიგში პრევალირებს სიკვდილის დეტალები: შვიდი დეტალი ოთხი სიცოცხლის დეტალის წინააღმდეგ. ეს ანტითეზური სიტყვათა რიგი მოძრაობს საკვლევი მოთხრობის მთელ სივრცობრივ არეალში, ივსება თანდათან ახალი დეტალებით და კიდევ უფრო ფართოვდება; სიკვდილის წამყვან დეტალად აქ, რა თქმა უნდა, მოთხრობის სათაური გვევლინება.

მოვიყვანოთ კიდევ რამდენიმე ფრაგმენტს.

ფრაგმენტი III

Auf der Chaussee schlich ein Wagen [...] er fuhr zur Hälfte auf den gepflasterten, zur anderen Hälfte auf dem nicht gepflasterten Teile *der Straße*. [...]. Am äußersten Hinterteile aber saß ein gelbes Hündchen, das [...] *auf den Weg* zurückblickte, den es gekommen war (Mann, 1955, გვ. 117).

¹ ამ გაერთიანებულ სიტყვათა რიგში სიცოცხლის დეტალებს დახრილად წარმოვადგენთ, სიკვდილის დეტალებს კი დახრის გარეშე. ასევე, თუ არსებითი სახელით გამოხატული დეტალი ზოგ შემთხვევაში ნაცვალსახელით იცვლება, ის ისეთივე სრულფასოვან დეტალად ითვლება.

თარგმანი:

შარაგზაზე [...] ოთხთვალა მიზოზინებდა. *[ქუჩის, der Straße]* ცალ მხარეს მოკირწყლულ ნაწილზე მიჯახახებდნენ მისი ბორბლები, მეორე მხარეს კი – მოუკირწყლავ ნაწილზე [...]. უკან კი [...] ჩაცუცქელიყო მოყვითალო გოშია და [...] გასცქეროდა უკან მოტოვებულ გზას (მანი, 1966, გვ. 84).

ამ ფრაგმენტიდან გაერთიანებულ ანტითეზურ სიტყვათა რიგში შედის სამი სიცოცხლის დეტალი: *Auf der Chaussee, der Straße, auf den Weg* (შარაგზაზე, *[ქუჩის]*, გზას); სიტყვათა რიგი კვლავ ფართოვდება:

Der Weg zum Friedhof (Titel) – Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – zum Friedhof (სათაურის II კომპონენტი) – Der Weg zum Friedhof – den Friedhof – der Weg zum Friedhof – eines angenehmen Fußpfades – *Der Weg* (სათაურის I კომპონენტი) – *neben der Chaussee – Was die Chaussee betraf – Ein schmaler, trockener Graben – Auf der Chaussee – auf dem Teile der Straße – auf den Weg –*

სასაფლაოს გზა (სათაური) – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – სასაფლაოსკენ (სათაურის II კომპონენტი) – სასაფლაოს გზა – სასაფლაოს – სასაფლაოს გზა – მომხიბვლელ საცალფეხო ბილიკს – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – შარაგზის გასწვრივ – შარაგზის – ვიწრო და ამომშრალი თხრილი – შარაგზაზე – *[ქუჩის]* – გზას –

ვინაიდან სიკვდილის დეტალებს აქ არაფერი შემატებია, მათი და სიცოცხლის დეტალების რაოდენობა გათანაბრდა: ორივე შემთხვევაში შვიდ-შვიდი დეტალია.

ფრაგმენტი IV

Zwei Handwerksburschen kamen *des Weges* [...] (Mann, 1955, გვ. 118).

თარგმანი:

ახლა ორი ქარგალი გამოჩნდა შარაგზაზე [...] (მანი, 1966, გვ. 84-85).

ფრაგმენტი V

Auf dem Wege zum Friedhof ging nur ein Mann; er ging langsam, gesenkten Hauptes [...]. Dieser Mann hieß Piepsam, Lobgott Piepsam [...] (Mann, 1955, გვ. 118).

თარგმანი:

სასაფლაოს გზაზე მხოლოდ ერთი კაცი მიდიოდა; იგი ნელად მიიწევდა წინ, თავჩაქინდრული [...] ეს კაცი პიპზამი იყო გვარად, ლობგოტ პიპზამი [...] (მანი, 1966, გვ. 85).

მეოთხე და მეხუთე ფრაგმენტებში ვაჯვლენტ ერთ სიცოცხლის (*des Weges*) და ერთ სიკვდილის დეტალს – *Auf dem Wege zum Friedhof (ging nur ein Mann)* – ეს გამეორდა მთავარი საკვლევი დეტალი: მოთხრობის სათაური; ორივე სახის დეტალების რაოდენობა კვლავ თანაბარი რჩება: ორივე მხრიდან რვა-რვა დეტალია. გაერთიანებული ანტითეზური სიტყვათა რიგი ახლა ასე გამოიყურება:

Der Weg zum Friedhof (Titel) – Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – zum Friedhof (სათაურის II კომპონენტი) – Der Weg zum Friedhof – den Friedhof – der Weg zum Friedhof – eines angenehmen Fußpfades – *Der Weg* (სათაურის I კომპონენტი) – *neben der Chaussee – Was die Chaussee betraf – Ein schmaler, trockener Graben – Auf der Chaussee – auf dem Teile der Straße – auf den Weg – des Weges – Auf dem Wege zum Friedhof (ging nur ein Mann) –*

სასაფლაოს გზა (სათაური) – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – სასაფლაოსკენ (სათაურის II კომპონენტი) – სასაფლაოს გზა – სასაფლაოს – სასაფლაოს გზა – მომხიბვლელ საცალფეხო ბილიკს – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – შარაგზის გასწვრივ – შარაგზის – ვიწრო და ამომშრალი თხრილი – შარაგზაზე – *[ქუჩის]* – გზას – შარაგზაზე – სასაფლაოს გზაზე (მხოლოდ ერთი კაცი მიდიოდა) –

საკვლევი გაერთიანებული ანტითეზური სიტყვათა რიგი აგრძელებს მოძრაობას მოთხრობის ტექსტობრივ სივრცეში და იკვეთება შემდეგი მომენტები. მოთხრობის სიუჟეტში ლობგოტ პიპზამის

გამოჩენისთანავე მკვეთრად იმატებს სათაურისათვის დამახასიათებელი პირქუში ფერები და მკვეთრად იმატებს სათაურთან დაკავშირებული სიკვდილის თემატიკა. ეს განპირობებულია იმ სასოწარკვეთილი მდგომარეობით, რომელშიც აღმოჩნდა მოთხრობის გმირი: მას მოკლე დროში დაეღუპა მეუღლე და სამი შვილი. წონასწორობა სიცოცხლისა და სიკვდილის დეტალებს შორის დაირღვა: ერთბაშად იზრდება ცალკეულ ფრაგმენტებში (Mann, 1955, გვ. 118-120), (მანი, 1966, გვ. 85-87) წარმოდგენილი სიკვდილის დეტალების რაოდენობა, რაც თვალსაჩინოდ არის ასახული ქვემოთ მოყვანილ საკვლევ ანტითემურ სიტყვათა რიგში:

Der Weg zum Friedhof (Titel) – Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – zum Friedhof (სათაურის II კომპონენტი) – Der Weg zum Friedhof – den Friedhof – der Weg zum Friedhof – eines angenehmen Fußpfades – *Der Weg* (სათაურის I კომპონენტი) – *neben der Chaussee* – *Was die Chaussee betraf* – *Ein schmaler, trockener Graben* – *Auf der Chaussee* – auf dem Teile der Straße – auf den Weg – des Weges – Auf dem Wege zum Friedhof (ging nur ein Mann) – (ვერსებში სიკვდილის ახალ დეტალებს – გვ. 118-120): – auf dem Wege zu den Gräbern seiner Lieben – wie weit er noch vom Friedhof entfernt sei – für einen, der die Gräber seiner Lieben besuchen will – Seine Frau war ihm entrissen worden – das dritte Kind war tot gewesen – die beiden anderen Kinder waren gestorben – Als ihm aber Weib und Kinder entrafte waren – Nun ging er auf dem Wege zum Friedhof – da Piepsam mitten im Wege stand –

სასაფლაოს გზა (სათაური) – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – სასაფლაოსკენ (სათაურის II კომპონენტი) – სასაფლაოს გზა – სასაფლაოს – სასაფლაოს გზა – მომხიზვლელ საცალფეხო ბილიკს – **გზა** (სათაურის I კომპონენტი) – შარაგზის გასწვრივ – შარაგზის – ვიწრო და ამომშრალი თხრილი – შარაგზაზე – *[ქუჩის]* – გზას – შარაგზაზე – სასაფლაოს გზაზე (მხოლოდ ერთი კაცი მიდიოდა) – (ვერსებში სიკვდილის ახალ დეტალებს – გვ. 85-87): – ახლობელთა სამარეებს სურდა სწევოდა – შორს იყო თუ არა კიდევ სასაფლაოდან – ახლობელთა სამარეების სანახავად – ცოლი გამოეცალა ხელიდან – მესამე ბავშვი მკვდარი დაიბადა – წინა ორი შვილიც მკვდარი ჰყავდა – როცა ცოლ-შვილი ხელიდან გამოეცალა – და აი, ის მიდიოდა სასაფლაოს გზაზე – პიპსამის დანახვისას, რომელიც შუა გზაზე გაჩერებულიყო –

ანტითემური სიტყვათა რიგი შეივსო რვა სიკვდილის დეტალით, მათ შორის საკმაოდ აქტიურ როლს თამაშობს სწორედ სათაური-დეტალი. აქ საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ტექსტის მითითებულ გვერდებზე არ ფიქსირდება არც ერთი სიცოცხლის დეტალი. ორივე ჯგუფის დეტალების რაოდენობა ასეთია: სიცოცხლის დეტალების რაოდენობა რჩება ისეთივე, როგორც იყო – რვა; სიკვდილის დეტალების რიცხვი გაიზარდა – გახდა 16 (აღრინდელი 8 + ახალი 8). როგორც ვხედავთ, მოთხრობის ამ მომენტისთვის პრევალირებენ სიკვდილის დეტალები.

მაგრამ შემდგომში სიტუაცია მკვეთრად იცვლება. ეს ხდება ლოზგოტ პიპსამისა და ახალგაზრდა ველოსიპედისტის შეხვედრის ეპიზოდში. პიპსამი მიჰყვება სასაფლაოს გზას და მას ეწევა უდარდელი ჭაბუკი ტურისტი, რომელსაც მოთხრობის ავტორი აძლევს სახელს „სიცოცხლე“ („ცხოვრება“). მოკლედ რომ ვთქვათ, ეს ახალგაზრდა ველოსიპედისტი, რომლის დამარცხება უნდა სასოწარკვეთილებამი ჩავარდნილ ლოზგოტ პიპსამს, თავად ამარცხებს პიპსამს: ის როგორც ფიზიკურად, ასევე სულიერადაც იმარჯვებს მასზე. მოთხრობის ავტორის ჩანაფიქრის თანახმად, ჭაბუკი, იგივე „სიცოცხლე“, ფაქტობრივად ანადგურებს პიპსამს, რომელიც სიკვდილს განასახიერებს. მოვიყვანოთ რამდენიმე ფრაგმენტი და განვიხილოთ, თუ როგორაა ეს ყველაფერი ნაჩვენები დეტალების მეშვეობით.¹

ფრაგმენტი VI

– Plötzlich vernahm er hinter sich ein Geräusch [...] Es war ein Fahrrad [...] das in voller Karriere herankam, dann aber sein Tempo verlangsamte, da Piepsam mitten im Wege stand.

Ein junger Mann saß auf dem Sattel, *ein Jüngling, ein unbesorgter Tourist*. [...] er erhob

¹ შემდგომში, წინამდებარე სტატიის მოცულობის გათვალისწინებით, დეტალების ნაწილს შევიყვანოთ არა გამოყოფილ ფრაგმენტებში, არამედ პირდაპირ ანტითემურ სიტყვათა რიგში.

[...] *Er fuhr [...] er [...] Er trug [...] ihm [...] Seine Augen [...] Er kam daher wie das Leben und rührte die Glocke; aber Piepsam ging nicht um eines Haares Breite aus dem Wege. Er stand da und blickte das Leben mit unbeweglicher Miene an* (Mann, 1955, გვ. 120).

თარგმანი:

უეცრად უკნიდან რაღაც ხმაური შემოესმა [...] ეს ველოსიპედი იყო. [...] ველოსიპედი ქარივით მოჰქროდა და მხოლოდ პიპსამის დანახვისას, რომელიც შუა გზაზე გაჩერებულიყო, შეანელა სვლა.

ზედ ჭაბუკი იჭდა, ჯერ კიდევ საესებით პირტიტველა ყმაწვილი, უდარდელი ტურისტი. [...] იგი [...] იგი [...] იგი [...] იგი [...] მას [...] მისი თვალები [...] იგი დაუდევრად მოჰქროდა, მოჰქროდა ისე, როგორც თავად ცხოვრება, და ზარს აწკარუნებდა, მაგრამ პიპსამი არ დაძრულა ადგილიდან [გზიდან], გაუნძრევლად იდგა და გარინდებული მიშტერებოდა ხორცშესხმულ ცხოვრებას (მანი, 1966, გვ. 87).

ამ ფრაგმენტში პირველად შემოდის – ორჯერ – ახალი და ძალზე მნიშვნელოვანი სიცოცხლის დეტალი „ცხოვრება“ („სიცოცხლე“): *Er kam wie das Leben; das Leben* (როგორც თავად ცხოვრება; ცხოვრებას). ამ დეტალით ავტორი ახალგაზრდა ველოსიპედისტს ახასიათებს და ამიტომ ამ ფრაგმენტშივე მოცემული კომპონენტები *Ein junger Mann, ein Jüngling, ein unbesorgter Tourist* (ჭაბუკი, პირტიტველა ყმაწვილი, უდარდელი ტურისტი), როგორც სიტყვის „ცხოვრება“ ავტორისეული ვარიაციები, ასევე სიცოცხლის დეტალებად უნდა ჩავთვალოთ. სრულფასოვან დეტალებად ვაფიქსირებთ ასევე ნაცვალსახელებს, რომლებიც ცვლიან დეტალს *das Leben*. სიკვდილის დეტალები აქ მხოლოდ ორია: *mitten im Wege* და *aus dem Wege*.

შემდეგ ფრაგმენტში პიპსამი უკრძალავს ველოსიპედისტს სასაფლაოს გზაზე (სიკვდილის დეტალი) მგზავრობას. მისი სიტყვებით, ჭაბუკს მხოლოდ შარაგზაზე (სიცოცხლის დეტალი) შეუძლია ისრიალოს. ესე იგი, პიპსამს არ უნდა, რომ ცხოვრებამ რაიმე გავლენა მოახდინოს სიკვდილზე.

ფრაგმენტი VII

„Ich werde Sie anzeigen, weil Sie hier fahren, nicht dort draußen *auf der Chaussee*, sondern hier auf dem Wege zum Friedhof,“ sagte Piepsam. [...]

„Wenn Sie nun noch weiter hier fahren, hier, auf dem Wege zum Friedhof, so werde ich Sie ganz sicher anzeigen“, sprach Piepsam [...]. Aber *das Leben* kümmerte sich jämmerlich wenig darum; es fuhr mit wachsender Geschwindigkeit weiter (Mann, 1955, გვ. 122).

თარგმანი:

– მე შევატყობინებ, სადაც ჯერ არს, რომ ველოსიპედი დაგყავთ არა შარაგზაზე, სადაც ეს ნებადართულია, არამედ აქ, სასაფლაოს გზაზე, – უთხრა პიპსამმა. [...]

თქვენ ეი! – დაუყვირა პიპსამმა [...]. – თუ თქვენ კიდევ ივლით ამ გზაზე, მე უსათუოდ მოვახსენებ ამის შესახებ. მაგრამ „*ხორცშესხმული ცხოვრება*“ უკვე ვერ ამჩნევდა მას და [ის] სულ უფრო და უფრო მზარდი სიჩქარით უდარდელად მიჰქროდა წინ (მანი, 1966, გვ. 88).

პიპსამი ცდილობს, რომ შეაჩეროს ჭაბუკი, მაგრამ ის დაარტყამს მას, ხელიდან გამოუსხლტება და კიდევ უფრო სწრაფად, ყოველგვარი დაბრკოლების გარეშე მიქრის სასაფლაოს გზაზე:

ფრაგმენტი VIII

Nun aber wurde *das Leben* grob. Es war auf ein Bein zu stehen gekommen, holte mit dem rechten Arme aus und gab Herrn Piepsam einen solchen Stoß vor die Brust, daß er mehrere Schritte zurücktaumelte. Dann sagte es mit bedrohlich anschwellender Stimme:

„Sie sind wohl besoffen, Kerl! Wenn Sie sonderbarer Patron sich's noch einmal einfallen lassen, mich aufzuhalten, so haue ich Sie in die Pfanne, verstehen Sie das? Ich schlage Ihnen die Knochen entzwei! Wollen Sie das zur Kenntnis nehmen!“ Und damit drehte es Herrn Piepsam den Rücken zu, zog mit einer entrüsteten Bewegung *sein* Mützchen fester über den Kopf

und stieg wieder aufs Rad. Nein, es war durchaus nicht auf den Mund gefallen. Auch mißlang ihm das Aufsteigen ebensowenig wie vorhin. Es trat wieder nur einmal an, saß sicher im Sattel und hatte die Maschine sofort in der Gewalt. Piepsam sah seinen Rücken sich rascher und rascher entfernen (Mann, 1955, გვ. 123).

თარგმანი:

აქ უკვე გაცხარდა ჭაბუკი [ცხოვრება]. არც აცვიდა, არც აცხელა და, [მან], ცალ ფეხზე მდგომმა, ერთი ისეთი დარტყმა აგემა მკერდში პიპზამს, რომ რამდენიმე ნაბიჯზე ისროლა. შემდეგ [მან] მუქარით აღსავსე და უკმეხი ხმით მიმართა:

– თქვენ ალბათ მთვრალი ხართ, მოწყალეო ხელმწიფე! ერთი გაბედეთ და კიდევ შემაჩერეთ და ისეთს მოგაკერებთ დრუნჩში, რომ თვალთ დაგიბნელდეთ. გასაგებია? სათითაოდ ჩაგიმტვრევთ მაგ ნეკნებს! ჰოდა, გაფრთხილდით! – ამ სიტყვებზე მან ზურგი აქცია ლობგოტ პიპზამს, აღშფოთებულმა კიდევ უფრო მაგრად ჩამოიფხატა შუბლზე [თავისი] ქუდი და ისევ მოახტა ველოსიპედს. არა, ის სრულებით არ ეკუთვნოდა იმათ რიცხვს, ვისაც ამგვარ შემთხვევაში შიშისაგან ენა მუცელში უვარდებოდა. ამჯერადაც [ის] ჩაუქად მოახტა ველოსიპედს. [მან] მხოლოდ ერთხელ გაჰკრა ფეხი მიწას, მარჯვენა გადააღაჯა დასაჯდომს, უმაღლეს დაეუფლა მანქანას და პიპზამი ხედავდა, თუ როგორ ევარგებოდა თვალთახედვიდან ჭაბუკის [მისი] ზურგი (მანი, 1966, გვ. 89).

პიპზამი მარტოდმარტო რჩება ამ გზაზე და იწყებს ველოსიპედისტის, ე.ი. ცხოვრების (სიცოცხლის) ლანძღვასა და წყევლას. მაგრამ ის უძლურია, ის ხანშიშესულია, ის ავად არის, ის კვდება, სიცოცხლე (ცხოვრება) კი – ახალგაზრდა, ჯანმრთელი, ძალ-ღონით სავსე – იმარჯვებს მასზე, ე.ი. სიკვდილზე. ცხოვრებისთვის არანაირი დაბრკოლება არ არსებობს, ის სულ წინ მიისწრაფვის. ეს კარგად ჩანს შემდეგ ფრაგმენტში:

ფრაგმენტი IX

Er stand da, keuchte und starrte dem Leben nach. – Es stürzte nicht, es geschah ihm kein Unglück [...], kein Stein lag ihm im Wege; federnd fuhr es dahin. Da begann Piepsam zu schreien und zu schimpfen [...]

„Sie fahren nicht weiter!“ schrie er. „Sie tun es nicht! Sie fahren dort draußen [ე.ი. auf der Chaussee] und nicht auf dem Wege zum Friedhof, hören Sie mich?! [...]“ (Mann, 1955, გვ. 124).

თარგმანი:

ის იდგა, ქშინავდა და გარინდებული უცქერდა მსრბოლავ ცხოვრებას. ჭაბუკი კი არხეინად განაგრძობდა გზას. [იგი არ წაქცეულა], [მას] არავითარი მარცხი [არ მოსვლია]; [...] არც ქვა დახვედრია [მას] გზაზე. [იგი] ჩიტივით მსუბუქად მიჰქროდა. და აი, პიპზამმა ანაზდად ყვირილი მორთო, ლანძღვა წამოიწყო. [...]

„ახლავე შეჩერდით! – უყვიროდა იგი. – არ გაბედოთ გზის გაგრძელება! თქვენი ადგილი შარაზეა და არა აქ, სასაფლაოს გზაზე. გესმით?! [...]“ (მანი, 1966, გვ. 89).

რაც შეეხება სიკვდილისა და სიცოცხლის დეტალების ურთიერთობას მოთხრობის ბოლო საკვლევ მონაკვეთში, დაწყებული პიპზამისა და ველოსიპედისტის შეხვედრიდან მოთხრობის დასასრულამდე (Mann, 1955, გვ. 121-127), (მანი, 1966, გვ. 87-92), ამ საკითხთან დაკავშირებით პასუხს ვიპოვიტ მხოლოდ გაერთიანებული ანტითემური სიტყვათა რიგის დასრულების შემდეგ, რომელშიც შეგვყავს როგორც VI, VII, VIII და IX ფრაგმენტებში გამოვლენილი დეტალები, ასევე საკვლევი ტექსტის შემდგომ გვერდებზე დაფიქსირებული ყველა ბოლო დეტალი.

სიკვდილ-სიცოცხლის გაერთიანებული ანტითემური სიტყვათა რიგი (საბოლოო ვარიანტი):

Der Weg zum Friedhof (Titel) – Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – zum Friedhof (სათაურის II კომპონენტი) – Der Weg zum Friedhof – den Friedhof – der Weg zum Friedhof – eines angenehmen Fußpfades – Der Weg (სათაურის I კომპონენტი) – neben der Chaussee – Was die Chaussee betraf – Ein schmaler, trockener Graben – Auf der Chaussee – auf dem Teile

der Straße – auf den Weg – des Weges – Auf dem Wege zum Friedhof – (ვუმატებთ სიკვდილის ახალ დეტალებს – გვ. 118-120): – auf dem Wege zu den Gräbern – wie weit er noch vom Friedhof entfernt sei – die Gräber – Seine Frau war ihm entrissen worden – das dritte Kind war tot gewesen – die beiden anderen Kinder waren gestorben – Als ihm aber Weib und Kinder entrafte waren – auf dem Wege zum Friedhof – (ვუმატებთ ბოლო დეტალებს – გვ. 121-127): mitten im Wege – Ein junger Mann – ein Jüngling – ein unbesorgter Tourist – er – Er – er – Er – ihm – Seine Augen – Er – wie das Leben – aus dem Wege – das Leben – Es – es – des Lebens – Es – fragte es – fragte das Leben – es – fragte das Leben – Es – sagte das Leben – auf der Chaussee – auf dem Wege zum Friedhof – den ganzen Weg entlang – rief das Leben – auf dem Wege zum Friedhof – das Leben – es fuhr – den jungen Mann – das Leben – Es – es – es – es – ihm – Es – seinen Rücken – dem Leben – Es – ihm – ihm – im Wege – es – Sie fahren dort draußen [ე.ი. auf der Chaussee] – und nicht auf dem Wege zum Friedhof – auf dem Wege zum Friedhof – auf dem Wege zum Friedhof! – Auf dem Wege zum Friedhof – von der Chaussee – über den Graben – den Weg – auf der Landstraße – über den Graben – gegen den Boden – vom Boden – auf der Chaussee – auf den Weg zum Friedhof –

სასაფლაოს გზა (სათაური) – გზა (სათაურის I კომპონენტი) – სასაფლაოსკენ (სათაურის II კომპონენტი) – **სასაფლაოს გზა** – **სასაფლაოს** – სასაფლაოს გზა – მომხიბვლელ საცალოფხო ბილიკს – **გზა** (სათაურის I კომპონენტი) – შარაგზის გასწვრივ – შარაგზის – ვიწრო და ამომშრალი თხრილი – შარაგზაზე – [ქუჩის] – გზას – შარაგზაზე – სასაფლაოს გზაზე – (ვუმატებთ სიკვდილის ახალ დეტალებს – გვ. 85-87): – ახლობელთა სამარეებს – შორს იყო თუ არა კიდეც სასაფლაოდან – ახლობელთა სამარეების – ცოლი გამოეცალა ხელიდან – მესამე ბავშვი მკვდარი დაიბადა – წინა ორი შვილიც მკვდარი ჰყავდა – როცა ცოლ-შვილი ხელიდან გამოეცალა – სასაფლაოს გზაზე – (ვუმატებთ ბოლო დეტალებს – გვ. 87-92): – შუა გზაზე – ჭაბუკი – პირტიტველა ყმაწვილი – უდარდელი ტურისტი – იგი – იგი – იგი – იგი – მას – მისი თვალები – იგი დაუდევრად მოჰქროდა ..., როგორც თავად ცხოვრება – ადგილიდან [გზიდან] – ხორცშესხმულ ცხოვრებას – ჭაბუკმა [მან] – [მან] – ჭაბუკი [ცხოვრება] – ჭაბუკი [ის] – შეეკითხა იგი – შეეკითხა ჭაბუკი [ცხოვრება] – [მას] – ჰკითხა ჭაბუკმა [მან] – იგი – უთხრა ჭაბუკმა [ცხოვრებამ] – შარაგზაზე – სასაფლაოს გზაზე – ამ გზას – მიაძახა ჭაბუკმა [ცხოვრებამ] – ამ გზაზე – „ხორცშესხმული ცხოვრება“ – [იგი] – ჭაბუკისთვის – ჭაბუკი [ცხოვრება] – [მან] – [მან] – მან – ის – [იგი] – [მან] – [მისი] ჭაბუკის ზურგი – ცხოვრებას – [იგი] – [მას] – [მას] – გზაზე – [იგი] – თქვენი ადგილი შარაგზა – და არა აქ, სასაფლაოს გზაზე – სასაფლაოს გზაზე – სასაფლაოს გზაზე – სასაფლაოს გზაზე! – შარაგზიდან – თხრილზე გადმოლოდნენ – გზაზე – შარაგზაზე – თხრილზე – მიწას – შარაგზა – სასაფლაოს გზაზე –

დეტალების ამ ბოლო ჯგუფში დაფიქსირდა 14 სიკვდილის დეტალი და 47 სიცოცხლის დეტალი.

შედეგები და მსჯელობა

შევკრიბოთ ყველა ეტაპზე გამოვლენილი დეტალები: სიკვდილის დეტალები – $16 + 14 = 30$; სიცოცხლის დეტალები – $8 + 47 = 55$. როგორც ვხედავთ, განხილული სიკვდილ-სიცოცხლის დეტალების სტატისტიკური ანალიზის შედეგები ასეთია: საბოლოო ჯამში მივიღეთ 30 სიკვდილის დეტალი და 55 სიცოცხლის დეტალი, რაც მოწმობს იმას, რომ საკვლევ მოთხრობაში სიცოცხლის აზრობრივი პლანი პრევალირებს სიკვდილის სემანტიკაზე.

დასკვნა

ჩატარებულმა სტრუქტურულ-სემანტიკურმა ანალიზმა გვიჩვენა, რომ სიკვდილის მოტივი, თავდაპირველად ჩადებული თომას მანის მიერ მოთხრობის „სასაფლაოს გზა“ („Der Weg zum Friedhof“) სათაურის სემანტიკაში, არა მხოლოდ პოულობს თავის გაგრძელებას ნაწარმოების ტექსტში, არამედ იკვება ანტითეზური სიცოცხლის მოტივით. მოთხრობის სახელწოდება მოძრაობს, როგორც

მხატვრული დეტალი, ნაწარმოების მთელ ტექსტობრივ სივრცეში სიკვდილისა და სიცოცხლის (ცხოვრების) ერთიანი ანტითეზური სიტყვათა რიგის შემადგენლობაში, თანდათან იმატებს სიკვდილისა და სიცოცხლის ახალ სემანტიკურ პლანებს და იმლება ცალკეულ სემიოტიკურ ნიშნებად („მარაგბა“, „მარა“, „საცალფეხო ბილიკი“, „თხრილი“, „ქუჩა“, „გზა“, „ნიადაგი“, „სიცოცხლე“ („ცხოვრება“) და ა.შ.), რომლებიც ტექსტის ბოლოს კვლავ ერთიანდება საწყის დეტალ-სათაურში „სასაფლაოს გზა“. ამის შედეგად მოთხრობის სათაური იძენს ლაიტმოტივურ გააზრებას და წარმოგვიდგება როგორც სიცოცხლისა და სიკვდილის ანტითეზის პარადიგმა. დეტალი „სიცოცხლე“ („ცხოვრება“), რომელიც დომინანტურია მეორე სიტყვათა რიგში – სიცოცხლის დეტალების რიგში, პრევალირებს აგრეთვე გაერთიანებულ ანტითეზურ სიტყვათა რიგში – სიკვდილის დეტალებისა და სიცოცხლის დეტალების ერთობლივ რიგში; ის უპირისპირდება პირველი სიტყვათა რიგის მთავარ დეტალ-ლაიტმოტივს „Der Weg zum Friedhof“ და იმორჩილებს მას როგორც სემანტიკურ, ასევე რაოდენობრივ ასპექტში. ამრიგად, სიმბოლური გამარჯვება სიცოცხლისა სიკვდილზე, რომელიც გამოხატულია საკვლევი ნაწარმოების მთელი იდეური შინაარსით, ლოგიკურად მტკიცდება აგრეთვე შესაბამისი დეტალებითა და ლაიტმოტივებით.

მადლიერება: ნაშრომი შესრულებულია ერაზმუს მუნდუს იანუსის მიერ დაფინანსებული პროექტის – პოსტდოქტორანტის სტიპენდია იამის ალექსანდრე იოან კუზას უნივერსიტეტში, იამი, რუმინეთი (Erasmus Mundus IANUS grant – Post-Doctorate in Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania, 2014.) – ფარგლებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

მანი, თ. (1966). *მოთხრობები*. რედაქცია, შესავალი ნარკვევი და შენიშვნები ოთარ ჯინორიასი. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

ქართული განმარტებითი ლექსიკონი. (1986). *ერთომეული*. არნ. ჩიქობავა (მთავარი რედაქტორი). თბილისი: მეცნიერება.

ყარალაშვილი, რ. (1988). შენიშვნები სათაურის პოეტიკისათვის. *საუნჯე*. №1.

Koopmann, H. (1962): Die Entwicklung des intellektualen Romans bei Thomas Mann. (Untersuchungen zur Struktur von „Buddenbrooks“, „Königliche Hoheit“ und „Der Zauberberg“) // *Bonner Arbeiten zur deutschen Literatur*. Herausgeber: Benno von Wiese. Band 5. Bonn: H. Bouvier u. CO. Verlag.

Mann, Th. (1955). „Der Hof zum Friedhof“. In: *Gesammelte Werke in zwölf Bänden*. Band 9. Berlin: Aufbau-Verlag.

Mendelssohn, P. de. (1982). *Nachbemerkungen zu Thomas Mann: 1. Buddenbrooks. Der Zauberberg. Doktor Faustus. Der Erwählte*. Frankfurt am Main: Fischer Taschenbuch Verlag.

Nieschmidt, H.-W. (1988). „Die Eigennamen“. In: *Buddenbrooks-Handbuch*. Hrsg. von Ken Moulden und Gero von Wilpert. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag.

Wenzel, G. (1993). „Buddenbrooks“. In: *Thomas Mann: Romane und Erzählungen. Interpretationen*. Hrsg. von Volkmar Hansen. Stuttgart: Philipp Reclam jun.

Адмони, В. и Сильман, Т. (1960). *Томас Манн: Очерк творчества*. Ленинград: Сов. писатель.

Бахтин, М. (1986). *Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках* // *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.

Виноградов, В.В. (1980). *О языке художественной прозы* // *Избранные труды*. Москва: Наука.

Горшков, А. И. (2010). *Русская словесность: От слова к словесности*. Москва: Наука.

Жирмунский, В. (1975). *Теория стиха*. Москва: Сов. писатель.

Лукин, В.А. (1999). *Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа*. Москва: Ось – 89.

Топоров, В.Н. (1997). *О структуре романа Достоевского в связи с архаическими схемами мифологического мышления («Преступление и наказание»)* // Из работ Московского семиотического круга. Составление и вводная статья Т.М.Николаевой. Москва: Языки русской культуры.

Успенский, Б.А. (2000). *Семиотика искусства*. СПб.: Азбука.

Цивьян, Т.В. (1997). *О структуре времени и пространства в романе Достоевского Подросток* // Из работ Московского семиотического круга. Составление и вводная статья Т.М.Николаевой. Москва: Языки русской культуры.

ვიზუალური კოდების სემიოლოგიის შესახებ (უმბერტო ეკოს მიხედვით)

ნინა ბარნოვი

საქართველოს უნივერსიტეტის ხელოვნებისა და

ჰუმანიტარულ

მეცნიერებათა სკოლის ასოცირებული პროფესორი

ORCID: 0009-0001-2899-8963

აბსტრაქტი

უმბერტო ეკოს აზრით, სემიოლოგია წარმოადგენს დამოუკიდებელ დისციპლინას, უპირველეს ყოვლისა, იმიტომ, რომ მის შესაძლებლობებშია კომუნიკაციის განსხვავებული ფორმებისთვის ერთიანი საფუძვლის (ბაზის) შექმნა საკუთარი კატეგორიული აპარატის შემუშავებით (რომელშიც შედის ისეთი განმარტებები, როგორებიცაა „კოდი“, „შეტყობინება“), რომელიც შეიცავს, თუმცა არ ამოიწურება იმით, რასაც ლინგვისტიკები უწოდებენ ენასა და მეტყველებას. ავტორის აზრით, სემიოტიკური კვლევებისას მხედველობიდან არ უნდა გამოგვრჩეს, რომ კომუნიკაციის მრავალი ფენომენი ვერ ამოიხსნება ლინგვისტური კატეგორიების დახმარებით. შესაბამისად, უმბერტო ეკო თვლის, რომ ვიზუალური კომუნიკაციის სემიოლოგიური ინტერპრეტაცია საინტერესოა იმიტომ, რომ სემიოლოგიას საშუალებას აძლევს ლინგვისტიკისგან დამოუკიდებლად იარსებოს. ვინაიდან არსებობს ნაკლებად განსაზღვრული ნიშანთა ფენომენები, ვიდრე საკუთრივ ვიზუალური კომუნიკაციისა (ფერწერა, ქანდაკება, ნახატი, ვიზუალური სიგნალიზაცია, კინო, ფოტოგრაფია...), ამიტომ ვიზუალური კომუნიკაციის სემიოლოგია შეიძლება იყოს გამოყენებული ტრამპლინად ისეთი კულტურული კვლევისას, როგორიცაა არქიტექტურა და დიზაინი, სადაც ვიზუალური შეტყობინებები ამავე დროს მოხმარების საგნებიცაა.

საკვანძო სიტყვები: კომუნიკაციური მოდელი, სოციალური კონტექსტი, მასობრივი კომუნიკაციები, სემიოლოგიური ინტერპრეტაცია

ON THE SEMIOTICS OF VISUAL CODES (AS PER UMBERTO ECO)

Nina Barnovi

The School of Arts and Humanities, University of Georgia

Associated Professor

ORCID: 0009-0001-2899-8963

Abstract

As per Umberto Eco, semiotics constitutes an autonomous discipline, primarily due to its capacity to establish a common ground for diverse modes of communication through the development of its own category apparatus. Core concepts like “code” and “message”, which both encompass and also transcend the linguistic dichotomy of language and speech, are part of this apparatus. Eco contends that semiotic inquiry must remain cognizant of the limitations imposed by linguistic categories, particularly when studying communicative phenomena that elude purely linguistic explanation.

In this context, Eco highlights the significance of a semiotic interpretation of visual communication, as it demonstrates the discipline’s potential to operate independently of linguistics. Compared to verbal language, visual sign systems – which can be found in art forms including painting, sculpture, drawing, visual signaling, cinema, and photography – often exhibit a lower level of formalization. Consequently, the semiotics of visual communication emerges as a productive analytical framework that can be served as a starting point for broader cultural analyses, including those pertaining to architecture and design, where visual messages simultaneously function as objects of consumption.

Keywords: Communicative models, mass communications, social context, semiotically interpret

შესავალი

უმბერტო ეკო თვლის, რომ სემიოლოგიური კვლევა შეისწავლის ისეთ სოციალურ ფენომენებს, როგორებიცაა კომუნიკაცია და ასევე კულტურაში ჩამოყალიბებული კონვენციების სისტემა, როგორც კოდებს. როგორც კოდები ისინი მხოლოდ ერთგვარი ფიქციებია, მაგრამ როცა ჩვენ მათ განვიხილავთ, როგორც ინტერსუბიექტურ ფენომენებს, დამკვიდრებულს საზოგადოების ისტორიასა და ცხოვრებაში, გვაქვს უკვე მყარი საყრდენი. ასე, ატომის არსებობის მტკიცება არის ერთგვარი ოპერატიული ფიქცია, წინ რომ უძღვის მისი სტრუქტურის აღწერას, მაგრამ იმის დადგენა, რომ ადამიანები შეტყობინებებით ურთიერთობენ, – ეს ნიშნავს, საძირკვლის ჩაყრას, რომლის ფუნდამენტზე შეიძლება ავაგოთ ჰიპოთეზები კომუნიკაციური სტრუქტურების უზრუნველსაყოფად. ასეთი აღწერითი ფიქციები გვეხმარება გადავინაცვლოთ მეტყველ არსებათა სამყაროდან კომუნიკაციური მოდელების სამყაროში.

მეთოდები

უმბერტო ეკოს სემიოტიკის (სემიოლოგიის) შესახებ შრომებმა, ასევე ამ საკითხზე არსებული სხვა ავტორების ნაშრომებმა განსაზღვრა ვიზუალური კოდების შესახებ საკვლევი მეთოდების შერჩევა. ანალიზისთვის გამოვიყენეთ მასალის შერჩევის, სტრუქტურირებისა და სინთეზის მეთოდები.

შედეგები

უმბერტო ეკო თვლის, რომ, ცხადია, მეცნიერები მკვლევრის მოღვაწეობას დაიყვანენ კულტურული კოდების გამოვლენის ამოცანაზე, რაც საშუალებას გვაძლევს გამოვავლინოთ ნებისმიერი შეტყობინების (ჭარბი, თუ ნორმატიული) ფორმირება და შესწავლა; ამასთან ერთად კი დავადგინოთ კულტურული კონვენციების მოდიფიკაციები გამოწვეული სხვადასხვა კოდების რეალური გაცვლითა და მათი ურთიერთქმედებით დროსა და სივრცეში.

მსჯელობა

უმბერტო ეკო განიხილავს კულტურის ნებისმიერ მოვლენას როგორც ნიშანთა სისტემებს, რადგან ვარაუდობს, რომ ისინი ასეთებს წარმოადგენენ, თუმცა ამავედროულად რჩებიან კომუნიკაციის ფენომენებად. ამგვარად, სემიოლოგია უპასუხებს სხვადასხვა თანამედროვე სამეცნიერო დისციპლინების მოთხოვნილებებს, რომლებიც, სწორედ რომ, ცდილობენ განსხვავებული რიგის მოვლენები დაიყვანონ კომუნიკაციის ფაქტამდე. ფსიქოლოგია შეისწავლის აღქმას როგორც კომუნიკაციის ფაქტს, გენეტიკა დაადგენს მემკვიდრეობითი ინფორმაციის კოდებს, ნეიროფიზიოლოგია აღწერს სიგნალების გადაცემის პროცესს ნერვული დაბოლოებების პერიფერიიდან თავის ტვინის ქერქისაკენ, ამავე დროს ყველა ეს დისციპლინა გარდაუვალად მიმართავს მათემატიკური ინფორმაციის თეორიას... კომუნიკაციური მოდელები სულ უფრო ფართოდ გამოიყენება საზოგადოებრივი ცხოვრების შესწავლისას. განსაკუთრებით ეფექტური გამოდგა სტრუქტურული ლინგვისტიკისა და ინფორმატიკის თეორიის თანამშრომლობა, რის შედეგადაც ასეთი მოდელები გამოიყენება განსხვავებული კულტურების, ნათესაობის სისტემების, მოდის, სამზარეულოს, ჟესტების ენის, სივრცის ორგანიზებისა და სხვ. შესასწავლად. ესთეტიკაც ზოგჯერ იყენებს კომუნიკაციის თეორიის ზოგიერთ ელემენტს თავისი მიზნებისათვის. ჩვენ ვხედავთ კვლევათა სივრცის (ველის) საგრძნობ უნიფიკაციას, რაც მრავალგვარი მოვლენების ერთი და იმავე სამეცნიერო ინსტრუმენტარით აღწერის საშუალებას გვაძლევს. (Эко, 2019, გვ. 683-687).

მნიშვნელოვანია აღვნიშნოთ, რომ, როცა ავტორი (უმბერტო ეკო) საუბრობს კულტურაზე, მხედველობაში აქვს ის განმარტება, რომელსაც მას ანიჭებს **ანთროპოლოგია**: – კულტურა არის ნებისმიერი ბუნებრივი მოვლენა, გარდაქმნილი ადამიანის ჩარევით და ამის გამო მისი სოციალურ

კონტექსტში ჩართულობის შესაძლებლობით.

ცხადია, აღსანიშნავია ისიც, რომ ისეთი ცნებები, როგორებიცაა: ინფორმაცია (დაპირისპირებაში „შეტყობინებასთან“), თანაბარი ალბათობა (დაპირისპირებაში „ალბათობების სისტემასთან“), მოუწესრიგებლობა (დაპირისპ. „მოწესრიგებასთან“) – უკლებლივ ყველა წარმოადგენს **შეფარდებით ცნებებს**.

დღეს ჩვენთვის ნაცნობი პირობაა, რომ გვაქვს:

- ინფორმაციის (კოდით გათვალისწინებული ინფორმაციის) გადამცემი წყარო,
- ინფორმაციის მიმღები (მანქანა),
- კოდი, რომელზეც მუშაობს მიმღები და გადამცემი (მანქანა),
- უკურაქცია (როგორც გადამცემის, ისე მიმღების) მექანიზმის, რომელსაც არა აქვს უნარი ეჭვი შეიტანოს კოდის მართებულობაში.

თუმცა, ეს ყველაფერი იცვლება:

1. თუ შეტყობინების ადრესატი აღმოჩნდება ადამიანი, თუნდაც, შეტყობინების წყარო ისევ მანქანა იყოს;
2. თუ ინფორმაციის წყარო – ადამიანია. ასეთ შემთხვევაში წყარო (გადამცემი) და მიმღები შეთავსებულია (მე თვითონ ვარ წყარო და გადამცემიც ინფორმაციისა, რომელიც ვილაცას უნდა ვაცნობო). მეტიც – ხშირად თანხვედრა წყარო და კოდი იმ გაგებით, რომ ერთადერთ ინფორმაციას, რომელსაც ვფლობ, წარმოადგენს თანაბარ ალბათობათა სისტემა, რომელსაც თავს მახვევს ჩემ მიერ გამოყენებული კოდი.
3. შესაძლოა, იყოს შემთხვევები, როცა გადამცემი შეიძლება დაეჭვდეს კოდის მართებულობაში. ჩვენთვის ცნობილია, რომ კოდი არის მოდელი, რომელიც წარმოადგენს მთელი რიგი პირობითი გამარტივებების შედეგს, რომლებსაც ვახდენთ იმისათვის, რომ მათი საშუალებით უზრუნველყოთ ამა თუ იმ შეტყობინებათა გადაცემა.

ჯამში, უ.ეკოს მიხედვით, კოდი არის სტრუქტურა, მოცემული მოდელის სახით, რომელიც წარმოადგენს ბაზისურ წესს კონკრეტულ შეტყობინებათა რიგის ფორმირებისას, რომლებიც ამის გამო იძენენ უნარს იყვნენ გადაცემული. ყველა კოდი შეიძლება შევაფარდოთ ერთმანეთს კიდევ უფრო მარტივი და ყოვლისმომცველი საერთო კოდის ბაზაზე.

აქ კი იძულებული ვართ დავსვათ შეკითხვა: – არის კი ადამიანი თავისუფალი თავის მეტყველებაში (საუბარში), შეუძლია თქვას ყველაფერი, რაც მოესურვება, თუ ისიც შეზღუდულია გარკვეული კოდით? თვით ის ფაქტი, რომ „ჩვენი აზრები“ გვეძლევა სწორედ მხოლოდ სიტყვებით, გარდაუვალად მიგვანიშნებს იმაზე, რომ შეტყობინების წყარო ასევე არ ექვემდებარება კოდს. ენა, მისი მექანიზმი გვაიძულებს ვთქვათ ასეთნაირად და არა სხვანაირად, გვკარნახობს, ვთქვათ ერთი და არა მეორე. და ეს თუ ასეა, მაშინ პოტენციური ინფორმაციის ჭეშმარიტ წყაროდ და მის შემნახველად უნდა ჩავთვალოთ თვითონ კოდი. კოდი, შეგვახსენებს უ.ეკო, განიხილება როგორც ალბათობათა (შესაძლებლობათა) სისტემა, რომელიც ზღუდავს წყაროს თანაბარ ალბათობას, მაგრამ, თავის მხრივ, აღმოჩნდება თანაბარალბათობიანი მის საფუძველზე შექმნილი შეტყობინებების რიგის მიმართ. (Levi-Strauss, 1967, გვ. 511-5116).

ეს საკითხი ენის ფილოსოფიის მთავარ პრობლემას წარმოადგენს და სხვადასხვაგვარად ფორმულირდება. ჩვენ შემოვიფარგლებით ინფორმაციის გამგზავნის განმარტებით, როგორც მოსაუბრე ადამიანისა, რომლის მეტყველება განპირობებულია შესაბამისი ბიოლოგიური და კულტურული ფაქტორებით, რის გამოც შეიძლება წარმოვიდგინოთ, რომ მეტყველება უმეტეს შემთხვევაში იქნება განპირობებული თავს მოხვეული კოდით.

რაც შეეხება **სიტუაციას**, ანუ კომუნიკაციის პირობებს, უნდა ითქვას, რომ სემიოლოგია იკვლევს რეფერენტის კოდიფიკაციას და არა იმას, შეესატყვისება თუ არა რეფერენცია რეფერენტს. სემიოლოგია

არის მეცნიერება კულტურის შესახებ და არა კულტურის ბუნების შესახებ.

კომუნიკაციური პრობემები – ეს ის რეალობაა, რომელშიც ადამიანი, გამოცდილების შედეგად, ირჩევს მნიშვნელობებს. ე.ი. გარემოებები განსაზღვრავს კოდის შერჩევას:

სიტუაცია ცვლის შეტყობინების მნიშვნელობას – (წითელი დროშა პლაჟზე და წითელი დროშა მოედანზე – სხვადასხვა რამაა...);

სიტუაცია ცვლის შეტყობინების ფუნქციას: აკრძალვის ნიშანი გაცილებით უფრო ემოციურია და მომთხოვნე, ვიდრე იგივე ნიშანი პარკირების ადგილებზე;

სიტუაცია ცვლის შეტყობინების ინფორმაციულ დატვირთულობას (თავის ქალა და ძვლები ფლაკონზე აღნიშნავს სრულიად განსხვავებულ იმისაგან, რასაც მიუთითებს ეს ნიშანი უნიფორმაზე; მაგრამ ძაბვის ქვეშ მყოფ კარადაზე ეს ნიშანი უფრო მოსალოდნელი და ხშირია, ვიდრე მინის შუშაზე, რომელსაც აღმოვაჩინთ სამზარეულოს თაროზე).

მოკლედ რომ ვთქვათ, აუცილებელი და გარდაუვალი კომუნიკაციური გარემოებების რეალობა გადამწყვეტ გავლენას ახდენს სემიოტიკური უნივერსუმის კულტურულ კონვენციებზე, ის ამკვიდრებს საესებით აბსტრაქტული კოდებისა და შეტყობინებების წმინდა თეორიულ სამყაროს ყოველდღიურ ცხოვრებაში, რადგან ავსებს სემიოტიკური მნიშვნელობების თვითკმარ და ცივ განყენებულობას ბუნების, საზოგადოების, ისტორიის სასიცოცხლო ძალებითა და ხსნარებით. (Якобсон, 1982, გვ. 228-233).

ესთეტიკური შეტყობინების გააზრება ეყრდნობა გამგზავნის კოდებისა და ლექსიკოდების დიალექტიკის მიღება-არმიღებას, ერთი მხრივ, და ადრესატის კოდებისა და ლექსიკოდების შეყვანა-უარყოფას, მეორე მხრივ. ასეთია ინტერპრეტაციის თავისუფლებისა და მუდმივობის (მდგრადობის) დიალექტიკა, რომლის დროსაც ადრესატი სათანადო ფორმით უპასუხებს არაერთგვაროვანი სახის შეტყობინების გამოწვევას და გამოკვეთს მის ბუნდოვან მოხაზულობას მასში საკუთარი კოდის ჩადებით, მეორე მხრივ, ყველა კონტექსტური კავშირი აიძულებს მას, დაინახოს შეტყობინება ისეთად, როგორიც ის ჩაიფიქრა ავტორმა, როცა მას ადგენდა.

ეს არის ფორმისა და დიალექტიკა შეტყობინების დონეზე, და მუდმივობის (სიმყარის) და განახლების დიალექტიკა, ადრესატის დონეზე, რომელიც შემოხაზავს ნებისმიერი მომხმარებლის ინტერპრეტაციის ველს და ამავე დროს ზუსტად ასევე აძლევს საშუალებას კრიტიკოსს, წაიკითხოს თხზულება, რადგან მისი მოვალეობა სწორედ იმაში მდგომარეობს, რომ გამგზავნის სიტუაცია და კოდი აღადგინოს და გაერკვიოს იმაში, რამდენად მნიშვნელობის მქონეა ფორმა, რომელიც იგზავნება ახალი შინაარსობრივი (მნიშვნელობითი) დატვირთვით, რათა უარი თქვას გაუმართლებელ და უნებლიე განმარტებაზე, რაც თან სდევს ინტერპრეტაციის ყველა პროცესს. (Соболев, 1977, გვ. 91-100).

სემიოლოგია დგას გზაგასაყარზე, მის წინაშე ორი გზაა; ერთი, რომელიც მიდის კომუნიკაციის თეორიის უნივერსალიზების შექმნისაკენ, მეორე კი გარდაიქმნება კომუნიკაციური სიტუაციების აღწერის ტექნიკად კონკრეტულ დროსა და სივრცეში.

ზოგადად, არავის ეპარება ეჭვი, რომ ვიზუალური ფაქტები აგრეთვე წარმოადგენს კომუნიკაციის ნორმებს, საეჭვო სხვაა: – აქვთ თუ არა მათ ენობრივი ხასიათი.

ვინც უარყოფს, არც თუ უსაფუძვლოდ, ვიზუალური ფენომენების ენობრივ ხასიათს, ჩვეულებრივ, უფრო შორსაც მიდის – ზოგადად უარყოფს ნიშნის არსებობას, თითქმის ნიშანი არის მხოლოდ საკუთრივ სიტყვიერი კომუნიკაციის კუთვნილება, მხოლოდ რომლითაც უნდა დაკავდეს ლინგვისტიკა. მესამე გზა, ყველაზე წინააღმდეგობრივი, თუმცა ყველაზე ხშირი პრაქტიკაში, მდგომარეობს იმაში, რომ ვიზუალური ფენომენები არ ითვლება ნიშნებად, მაგრამ, მიუხედავად ამისა, აღინიშნება ლინგვისტიკის ტერმინებში. (Smith, 1966, გვ. 273-273).

და თუ სემიოლოგია წარმოადგენს დამოუკიდებელ დისციპლინას, ეს მხოლოდ იმიტომ, რომ მას შეუძლია კომუნიკაციის განსხვავებულ ფორმებს მისცეს ერთიანი დასაბუთება (საფუძველი) საკუთარი აპარატის კატეგორიების გამომუშავებით, რომელშიც შედის ისეთი ცნებები, როგორებიცაა „კოდი“,

„შეტყობინება“, რომლებიც არ ამოიწურება (შემოიფარგლება) იმით, რასაც ლინგვისტიკები უწოდებენ ენასა და მეტყველებას. ჩვენ უკვე დავრწმუნდით იმაში, რომ სემიოლოგია სარგებლობს ლინგვისტიკის იმ მიღწევებით, რაც წარმოადგენს მის ყველაზე ზედმიწევნით (მეტი რუდუნებით) დამუშავებულ განმტოებას. თუმცა, სემიოლოგიური კვლევისას არ უნდა გამოგვრჩეს მხედველობიდან, რომ ყველა კომუნიკაციურ ფენომენს ვერაფრით ვერ ავხსნით ლინგვისტიკური კატეგორიების დახმარებით.

მამასადამე, ვიზუალური კომუნიკაციის სემიოლოგიური ინტერპრეტაციის მცდელობა გარკვეულ ინტერესს წარმოადგენს იმ მხრივაც, რომ სემიოლოგიას საშუალებას აძლევს დაამტკიცოს თავისი დამოუკიდებლობა ლინგვისტიკისაგან. როდესაც არსებობენ ნიშანთა ფენომენები ნაკლებად განსაზღვრული, ვიდრე საკუთრივ ვიზუალური კომუნიკაციის ფენომენები (მაგ., ფერწერა, ქანდაკება, ნახატი, ვიზუალური სიგნალიზაცია, კინო, ფოტოგრაფია...), ვიზუალური კომუნიკაციის სემიოლოგიამ შეიძლება შეასრულოს ტრამპლინის ფუნქცია ისეთი კულტურული სფეროების კვლევისას, როგორებიცაა, მაგალითად, არქიტექტურა და დიზაინი, სადაც ვიზუალური შეტყობინებები ამავედროულად წარმოადგენს გამოყენების საგნებს.

როგორც ზემოთქმულიდან ჩანს, სემიოლოგიის პრობლემები არაა ახლო კავშირში მასობრივი კომუნიკაციების თემასთან. უნდა აღინიშნოს, რომ ისტორიულად ეს უფრო მჭიდრო კავშირია, ვიდრე შეიმჩნევა ერთი შეხედვით.

თუ დავაკვირდებით მოვლენათა განვითარებას, რომელმაც განაპირობა სემიოლოგიისადმი ინტერესის გაღრმავება საფრანგეთსა და გერმანიაში, ჩვენ იძულებული ვიქნებით, ვაღიაროთ, რომ იგი უშუალოდაა დაკავშირებული მასობრივი კომუნიკაციების განვითარებასთან. ამას კი უნდა დავუმატოთ, რომ სოციოლოგიურ წრეებში გაჩენილი მასობრივი კომუნიკაციების პრობლემატიკამ უპირველესად შეერთებულ შტატებსა და ასევე წრეებში, რომლებიც დაკავშირებულია ფრანკფურტის სკოლის სოციალურ ფილოსოფიასთან (ადორნო, ხორკჰაიმერი, ბენიამინი და სხვ.), საბოლოოდ მოითხოვა თავისი პრინციპების სემიოლოგიური დასაბუთება. (ЖКО, 2019, გვ. 672-674).

მართლაც, თუ მასობრივი კომუნიკაციის საშუალებებს მიეკუთვნებიან კინო, პრესა, ტელემაუწყებლობა, რადიო, როტაპრინტული ყოველკვირეულები, კომიქსები, რეკლამა, პროპაგანდის სხვადასხვა სახეები, მსუბუქი მუსიკა, მასობრივი ლიტერატურა, მაშინ ჩნდება კითხვა: ხომ არ წარმოადგენს მასობრივი კომუნიკაციების თითოეული სახეობა კონკრეტული კვლევის ობიექტს და, საერთოდ, ხომ არ წარმოადგენს ეს მასობრივი კომუნიკაციების კვლევები რაიმე დისციპლინის (ფსიქოლოგიის, სოციოლოგიის, პედაგოგიკის, სტილისტიკის და ა.შ.) მეთოდის გამოყენებას რომელიმე ამ საშუალების, მისი ტექნიკების, მათი ზემოქმედების მიმართ? მეორე მხრივ, თუ აქამდე მასობრივი კომუნიკაციების კვლევა მაქსიმალური მოქნილობით ტარდებოდა სრულიად სხვადასხვა მეთოდებით, მათი შესწავლის საგანი, ყველა შემთხვევაში, ერთი იყო. (Warren, 1949, გვ. 387, 615).

მასობრივი კომუნიკაციების კვლევა მაშინ კი არ ყალიბდება დისციპლინად, როცა რამდენიმე მეთოდის საშუალებით იკვლევა (განალიზდება) რომელიმე ცალკე აღებული ჟანრის (დეტექტივი, კომიქსი, შლიაგერი, ფილმი) ტექნიკა ან მისი ზემოქმედება, არამედ მაშინ, როცა ირკვევა, რომ ინდუსტრიულ საზოგადოებაში გავრცელებულ ყველა ამ ჟანრს აქვს საერთო სარჩული.

და მართლაც, მასობრივი კომუნიკაციების თეორია და ანალიზი გამოიყენება სხვადასხვა სახეობებში იმდენად, რამდენადაც გავგაჩნია:

ინდუსტრიული ტიპის საზოგადოება, გარეგნულად საკმარისად დაბალანსებული, მაგრამ სინამდვილეში სავსე განსხვავებებითა და კონტრასტებით;

კომუნიკაციის არხები, რომლებიც უზრუნველყოფს მის (კომუნიკაციის) მიღებას არა რაღაც გარკვეული ჯგუფების მიერ, არამედ ადრესატების განუსაზღვრელი წრის მიერ, რომელშიც არსებობს განსხვავებული საზოგადოებრივი მდგომარეობა;

მწარმოებელთა ჯგუფები, რომლებიც, გამოიმუშავენ, აწარმოებენ და გამოუშვებენ შეტყობინებებს საწარმოო საშუალებებით.

ზემოქმედებაში, როგორებიცაა გაზეთი, კინო, ტელემაუწყებლობა ან კომიქსი, გადადის მეორე

პლანზე იმასთან შედარებით, რაც მათ აქვთ საერთო.

ჩვენ შეგვიძლია საკმაოდ სიღრმისეულად გამოვიკვლიოთ რომელიმე მასობრივი კომუნიკაციის სპეციფიკური ტექნოლოგია სხვადასხვა მეთოდის გამოყენებით, მაგრამ მასობრივი კომუნიკაციების შესწავლის ძირითადი მიზანი მაინც ყოველთვის იქნება გაშუქება იმ ასპექტებისა, რომლებიც საერთოა ყველა მასობრივი კომუნიკაციისათვის.

მასობრივი კომუნიკაციების კვლევისას ობიექტები (საგნები) ერთიანია იმ საზომით, რომლითაც პოსტულირდება, რომ კომუნიკაციის საშუალებების ინდუსტრიალიზაცია ცვლის არა მარტო შეტყობინების მიღებისა და გაგზავნის პირობებს, – და ამ მოჩვენებით პარადოქსს ეფუძნება ასეთი კვლევების მეთოდიკა – არამედ, ცვლის თვით შეტყობინების აზრს (არსს), (ანუ შეტყობინებათა იმ ბლოკს, რომელიც, სავარაუდოდ, შეიცავს მის უცვლელ ნაწილს, რადგანაც ასე ჩაიფიქრა იგი ავტორმა დამოუკიდებლად მისი გავრცელების ხერხებისა).

და თუ ამდენად ზუსტად განისაზღვრება კვლევის ობიექტი, მაშინ არანაკლებ მნიშვნელოვანია ასევე ზუსტად განისაზღვროს მასობრივი კომუნიკაციების შესწავლის მეთოდიც. მასობრივი კომუნიკაციების შესწავლისას, როცა გამოთლიანდება სხვადასხვაგვარი მასალა კი, სასურველია და საჭიროც, დისციპლინათაშორის კავშირებზე დაყრდნობით, მივმართოთ ასევე სხვადასხვაგვარ მეთოდებს, დაწყებული ფსიქოლოგიიდან – დამთავრებული სოციოლოგიითა და სტატისტიკით. მაგრამ თანმიმდევრულად და მთლიანობაში ამ მოვლენების შესწავლა შესაძლებელი ხდება მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა მასობრივი კომუნიკაციების თეორია და ანალიზი საერთო სემიოლოგიის ერთ-ერთ ყველაზე მნიშვნელოვან ნაწილს (განაყოფს) შეადგენენ.

დასკვნები

შესაბამისად, უმბერტო ეკო თვლის, რომ სემიოლოგია, გარკვეულწილად, განიხილავს იმავე პრობლემებს, რასაც ყველა სხვა ჰუმანიტარული მეცნიერება, – ცდილობს რა დააღწიოს თავი ფილოსოფიურ ჩიხს, რომელიც ადამიანმა შეუქმნა საკუთარ თავს საკუთარი მეტყველების მისივე აზროვნების უპირველეს თემად არჩევით. სემიოლოგიის მნიშვნელობა, რომელიც მდგომარეობს ისტორიული და სოციალური სამყაროს შესახებ ჩვენი წარმოდგენების გაფართოებაში, რადიკალურად იზრდება იმასთან კავშირში, რომ სემიოლოგია აღწერს კოდებს, როგორც მოლოდინის სისტემებს, ძალიან მნიშვნელოვანს ფსიქოლოგიური ფენომენებისა და აზროვნების მეთოდების უნივერსუმი. ნიშანთა სისტემაში სემიოლოგია გვიხსნის იდეოლოგიების სამყაროს, რაც გამოვლენილია ურთიერთობის საშუალებების უკვე დადგენილ წესებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Smith, A. (1966). *Communication and Culture*. N.Y.
- Warren, A. (1949). The Mathematics of Communication, in the *Scientific American*, vol.181.
- Колмогоров, А., Кондратов, А. (1962). *Ритмика поэм Маяковского*, В. Я. #3, Москва.
- Леви-Стросс, К. (1985). *Структурная антропология*. Москва.
- Соссюр, Ф. (1977). *Курс общей лингвистики в кн. Соссюр Ф., Труды по языкознанию*. Москва.
- Умберто, Э. (2019). *Отсутствующая структура*. Введение в семиологию. Москва. АСТ.
- Якобсон, Р. (1985). *Избранные работы*. Москва.

ლალი დათაშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი

ქართულ-ამერიკული უნივერსიტეტის (GAU)

პროფესორი

ORCID: N/A

აბსტრაქტი

ჩვენს წერილში „სამყაროს სხვაგვარი ბრუნვა“ გაანალიზებულია თანამედროვე მსოფლიო ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენლის, თურქი მწერალი ქალის, ელიფ შაფაქის რომანი „სიყვარულის ორმოცი წესი“. ეს რომანი ჩვენ მიერ შესწავლილია როგორც იდეური, ასევე სტრუქტურული თვალსაზრისით, განხილულია, ნაწარმოების არქიტექტონიკა რამდენად შეესაბამება მწერლისეულ სათქმელს.

ჩვენი ინტერესი ამ რომანის მიმართ გამოწვეულია ელიფ შაფაქის წერის მანერისა და სამყაროს ხედვის მრავალფეროვნებით. აქ ერთმანეთს ხედება ადმოსავლეთი და დასავლეთი, ისტორიული და თანამედროვე, მუდმივი და ცვალებადი, გამაბედნიერებელი და მტკივნეული, სიყვარული და სიძულვილი, სიცოცხლე და სიკვდილი... ამ ყოველივეს აერთიანებს ერთი დიდი ჭეშმარიტება: სიყვარული უძლეველია, მან არ იცის დრო, ადგილი, ასაკი და წინ ვერავინ ალუდგება.

წერილში განხილულია, თუ როგორ ეჯაჭვება ნაწარმოებში ორი ქრონოტოპი: 21-ე და მე-13 საუკუნეები და რა როლს ასრულებს რომანში ჩართული მეორე რომანი – აზიზ ზაჰარას „საამო მკრეხელობა“.

ჩვენი დაკვირვებით, ელიფ შაფაქის მიერ შექმნილი სიყვარულის ორმოცი წესი მარადიულია ნებისმიერი ქრონოტოპისთვის და გასათვალისწინებელი ყველა ადამიანისთვის. ესენი არა მხოლოდ სიყვარულის, არამედ – ცხოვრების, კაცთმოყვარეობის, სხვებთან და, რაც მთავარია, უფალთან, ურთიერთობის, „სიყვარულის რელიგიის“ წესებია.

მწერლის გამარჯვებად მიგვაჩნია, რომ ყველაფერს ადამიანის მიერ საკუთარი თავის შეცნობის წესით იწყებს, შემდეგ კი ნაბიჯ-ნაბიჯ მივყავართ იქამდე, რომ სიყვარული ცხოვრების უმთავრესი საყრდენი, სამყაროს საფუძველია. სწორედ ამისი მქადაგებელი მეორმოცე წესით დიდოსტატურად კრავს და ასრულებს რომანს.

განვიხილავთ, თუ როგორ წარმოაჩენს ავტორი ადამიანს, როგორც მიკროკოსმოსს, წერტილს, რომელიც სამყაროს იტევს, და თუ რა მიზნით დაყო რომანი ხუთ ნაწილად: მიწა, წყალი, ქარი, ცეცხლი, სიცარიელე. სამყაროს შემადგენელ ოთხ ელემენტს, ოღონდ ჰაერის ნაცვლად ქარია, რა მიზნით დაუმატა სიცარიელე.

მწერალი ოსტატურად გვარწმუნებს, რომ ეს ხუთი ელემენტი სიყვარულის საფუძველი. ჩვენც, როგორც უთვალავ კაცთაგანს, გვჯერა ელიფ შაფაქის დასკვნის: „უსიყვარულო სიცოცხლე სიცოცხლე არ არის“, სიყვარულის ძალით, ...„სამყარო სხვაგვარად იწყებს ბრუნვას“.

საკვანძო სიტყვები: სიყვარულის ორმოცი წესი, ელიფ შაფაქი, თანამედროვე ლიტერატურა, სიყვარულის რელიგია, თვითშეცნობა, სამყარო და ელემენტები

THE DIFFERENT ROTATION OF THE WORLD (ELIF SHAFAK – THE FORTY RULES OF LOVE)

Lali Datashvili

Doctor of Philology

Georgian-American University(GAU)

Full Professor

ORCID: N/A

Abstract

In our article, *The Different Rotation of the World*, we analyze the novel *The Forty Rules of Love* by Elif Shafak, a Turkish woman author and a prominent representative of modern literature. From an ideological and structural standpoint, the novel has been examined to see how effectively the architecture of the work reflects the author's intended message.

The varied writing style and worldview of Elif Shafak is what drew us to this book. In this work, East meets West, the past and present blend together, the permanent contrasts with the transient, life meets death... These are all bound together by one profound truth that love is invincible, and nothing can stand in its way.

The article explores the relationship between the two chronotopes – those of the 21st and 13th centuries – in the novel as well as the role played by the second embedded novel, *Sweet Blasphemy* by Aziz Zahara.

According to our analysis, the *Forty Rules of Love* by Elif Shafak is timeless and relevant in any chronotope. These guidelines apply not only to love but also to life, compassion, interpersonal relationships, and – above all – the divine laws that embody the “religion of love.”

Since love is the primary pillar of life and the foundation of the universe, we consider it as the author's triumph that everything starts with the individual's journey of self-discovery. With the fortieth rule, she masterfully ties and concludes the novel.

We examine how the author depicts the individual as a microcosm—a point that contains the universe – and why the novel is spilt into five parts: earth, water, wind, fire, and void. We explore the significance of these four fundamental elements of the universe, with wind taking the place of air, and the purpose of adding the element of void.

Shafak masterfully persuades us that these five elements form the cornerstones of love. Through the power of love, “...the world begins to spin differently”.

Keywords: The Forty Rules of Love, Elif Shafak, Religion of love, Self-discovery, Universal elements, East-West dialogue

შესავალი

თურქი მწერალი ქალი ელიფ შაფაქი თანამედროვე მსოფლიო ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელია. მის რომანში „სიყვარულის ორმოცი წესი“ (რომელიც ქართულად თარგმნა ია ქვაჩახიამ) ერთმანეთს ხვდება აღმოსავლეთი და დასავლეთი, ისტორიული და თანამედროვე, მუდმივი და ცვალებადი, გამაბედნიერებელი და მტკივნეული, სიყვარული და სიძულვილი, სიცოცხლე და სიკვდილი... ამ ყოველივეს აერთიანებს ერთი დიდი ჭეშმარიტება: სიყვარული უძლეველია, მან არ იცის დრო, ადგილი, ასაკი და წინ ვერავინ აღუდგება.

ჩვენი ინტერესი ამ რომანის მიმართ გამოწვეულია ელიფ შაფაქის წერის მანერისა და სამყაროს ხედვის მრავალფეროვნებით.

ქართულ სამეცნიერო-კრიტიკულ ლიტერატურაში ელიფ შაფაქის ნაწარმოებთა ვრცელი ანალიზები არ გვხვდება, ამდენად ეს სტატია განსახილველი რომანის პრობლემემატიკის ჩვენეული ხედვაა.

მეთოდები

ეს რომანი ჩვენ მიერ შესწავლილია როგორც იდეური, ასევე სტრუქტურული თვალსაზრისით, განხილულია, ნაწარმოების არქიტექტონიკა რამდენად შეესაბამება მწერლისეულ სათქმელს.

ნაშრომის წერისას სიმბოლურ-ალეგორიულ სახეთა ახსნა-განმარტებისას გამოვიყენეთ შედარებითი, ჰერმენევტიკისა და ლიტერატურათმცოდნეობის, მასალის აღწერის, კლასიფიკაციის, ანალიზის, სინთეზისა და ინტერპრეტაციის მეთოდები.

მსჯელობა

„სიყვარულის ორმოცი წესი“ კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, თუ როგორი ზეგავლენა შეიძლება იქონიოს ადამიანზე ისტორიიდან გამომდინარე ძვირფასი წინაპრის სიყვარულმა და მისთვის მიბაძვის, მისი დამსგავსების სურვილმა. ამ მიზნით, ნაწარმოებში ეჭვგეგება ორი ქრონოტოპი: 21-ე და მე-13 საუკუნეები, თხრობაც მონაცვლეობით მიმდინარეობს. ელასა და აზიზის ურთიერთობის ასახვის პარალელურად რომანში ჩართულია მეორე რომანი – აზიზ ზაჰარას „საამო მკრეხელობა“, რაც ელიფ შაფაქის ოსტატობის გამოხატულებად და ნაწარმოების სტრუქტურულ თავისებურებად მიგვაჩნია. თუმცა პროლოგშივე გვეუბნება ავტორი: „კარგად რომ ჩავუფიქრდეთ, ოცდამეერთე საუკუნე მეცამეტე საუკუნისგან დიდად არ განსხვავდება... ასეთ ეპოქებში სიყვარული განსაკუთრებით სჭირდებათ ადამიანებს“ (შაფაქი, 2020, გვ. 20). ამით მწერალი სიყვარულს მიიჩნევს იმ მარადიულ საფუძვლად, რომელიც ერთმანეთს ამსგავსებს და ერთნაირად იმონებს სხვადასხვა ეპოქის ადამიანებს, „რამეთუ სიყვარული სიცოცხლის არსი და მიზანია“ (შაფაქი, 2020, გვ. 20).

სიყვარულის სირთულეს, მის ცეცხლისმიერობას, „საამო მკრეხელობის“ პროლოგშივე ამოვიკითხავთ: „ვინც რა უნდა თქვას, სიყვარული სულაც არ არის მხოლოდ სასიამოვნო გრძნობა, რომელიც ისევე სწრაფად მიდის, როგორც მოდის“ (შაფაქი, 2020, გვ. 20). სწორედ ამ ფრაზით იწყება ელას ინტერესი სარეცენზიოდ მიცემული რომანის მიმართ. მასაც და ბევრ სხვასაც მოეხსენება იმ სირთულეთა შესახებ, რომლებიც ტრფობის ცეცხლს თან ახლავს. გავიხსენოთ, ჯერ კიდევ საფო შენიშნავდა სიყვარულის „ტკბილ-მწარეობას“. აზიზის (და შემდგომში – ელას) ცხოვრებაც ეჭვგეგება მისსავე რომანში მიმდინარე მოვლენებს.

სიყვარულის ორმოცი წესი იმის მიმანიშნებელია, რომ ეს წესები მარადიულია ნებისმიერი ქრონოტოპისთვის და გასათვალისწინებელი ყველა ადამიანისთვის. ესენი არა მხოლოდ სიყვარულის, არამედ – ცხოვრების, კაცთმოყვარეობის, სხვებთან და, რაც მთავარია, უფალთან, ურთიერთობის წესებია. შამსი მათ „სიყვარულის რელიგიის ორმოც წესს“ უწოდებს, მიაჩნია, რომ „მათი აღსრულება

მხოლოდ სიყვარულით არის შესაძლებელი“ (შაფაქი, 2020, გვ. 51). ეს წესები თემატურად გაბნეულია მთელ ნაწარმოებში.

პირველი წესი: „ღმერთის შენეული აღქმა შენი ზუსტი ანარეკლია“ (შაფაქი, 2020, გვ. 39) ადამიანს თვითდაკვირვებისა და კეთილ-ბოროტის მიმართების საკუთარ თავში ძიებისკენ უბიძგებს, მიახვედრებს, რომ ჩვენში არეკლილი უფლის სახე თუ სამყაროს მოდელი ჩვენსავე პიროვნულ მახასიათებლებს ეყრდნობა. „ჭეშმარიტებისკენ გზის გაკვლევა გულის საქმეა და არა – გონებისა. უპირველეს მეგზურად სწორედ გული უნდა გაიხადო...“ (შაფაქი, 2020, გვ. 51). მართლაც, როცა რაიმეს გაღიზიანებული უყურებ, თეთრიც შავად გეჩვენება, ხოლო სიყვარული სიკეთისა და მიმტევებლობისკენ გადაგხრის, რუმიც ამიტომ ამბობს:

„მეგზურად სიყვარული თუკი არ აირჩიე,

ცხოვრება გექცევა უმძიმეს ტვირთად“ (შაფაქი, 2020, გვ. 54).

სიყვარულით უნდა უყურო საკუთარ თავსაც, ღმერთსაც და სამყაროსაც. მწერალი გვაფრთხილებს: „ვინც ღმერთს გმობს, ის თავის თავს გმობს“ (შაფაქი, 2020, გვ. 39) და გვასწავლის, რომ ადამიანმა „თვალი პატიოსნად და წარბშეუხრელად უნდა გაუსწოროს საკუთარ ავსა და კარგს“ (შაფაქი, 2020, გვ. 137), რადგან „როცა საკუთარ „მეს“ შეიცნობ, შეიცნობ ღმერთსაც“ (შაფაქი, 2020, გვ. 51).

(გვახსენდება, რომ დავით გურამიშვილიც უფლისა და სამყაროს შეცნობის გზად სწორედ საკუთარი თავის შეცნობას მიიჩნევს: „ყმაწვილი უნდა სწავლობდეს საცნობლად თავისადაო, / ვინ არის, სიღამ მოსულა, სად არის, წავა სადაო“).

რადგან, ელიფ შაფაქის აზრით, ადამიანის მიერ საკუთარი თავის შეცნობა სიყვარულით ცხოვრების უმთავრესი საყრდენია, მწერლის სწორ გადაწყვეტილებად გვესახება, რომ ორმოცი წესიდან გამორჩეულ, „ოქროს წესად“, მოძღვრის არჩევას მიიჩნევს. ამით ინდივიდის სულიერ დახვეწასა და, შესაბამისად, საზოგადოების გაუმჯობესებას მოძღვრება-სწავლებას, სწორ აღზრდას უკავშირებს: „ნამდვილი სულიერი მოძღვარი... დაგეხმარება, ჯეროვნად შეაფასო შენი სულიერი რაობა და პატივით მოეპყრა მას“ (შაფაქი, 2020, გვ. 109).

ელიფ შაფაქს ნაბიჯ-ნაბიჯ მივყავართ იქამდე, რომ სიყვარული სამყაროს საფუძველია. და სწორედ ამისი მქადაგებელი მეორმოცე წესით დიდოსტატურად კრავს და ასრულებს რომანს.

ავტორი იმის ახსნასაც გვაძლევს, შამსს რატომ აქვს მაინცდამაინც ორმოცი წესი. იგი აზიზის სიტყვებით „ორმოცის ძღვევამოსილების“ აღსანიშნავად იმოწმებს ცხოვრებისეულ, ისტორიულ თუ რელიგიურ მაგალითებს: „ორმოც დღეს ვგლოვობთ; როცა ბავშვი იბადება, მას ორმოცი დღე სჭირდება იმისათვის, რომ დედამიწაზე საცხოვრებლად მოემზადოს; წარღვნა ორმოც დღეს გრძელდებოდა... მან მთელი სიბინძურე ჩამორეცხა დედამიწას და კაცთა მოდგმას ყველაფრის თავიდან დაწყების შესაძლებლობა მისცა; იესომ ორმოცი დღე გაატარა უდაბნოში; მუჰამედი ორმოცი წლის იყო, როცა მოციქულობის მოწოდება მიიღო...“ (შაფაქი, 2020, გვ. 140).

რაც შეეხება ზაჰარას ნაწარმოების სათაურს; „საამო მკრეხელობას“ უფალი უწოდებს მწყემსის გულისმიერ ლოცვას, რომელიც მოსემ ღმერთის შეურაცხყოფად და მკრეხელობად მიიჩნია (მწყემსი უფალს სიყვარულს ფეიცებოდა და სთავაზობდა ნებისმიერ სამსახურს, ფეხების დაბანის, ყურების გაწმენდისა და მკბენართა გახილვის ჩათვლით, რაც ადამიანური კუთხით თავის დამდაბლება და სიყვარულით შესრულებული მსახურებაა, მაგრამ შეურაცხყოფელია ღვთისთვის, განსაკუთრებით – უკანასკნელი შეთავაზება), უფალმა კი აუხსნა მოსეს: „მისი გული სუფთაა და ზრახვები – კეთილი. მე მან მასიამოვნა. მისი სიტყვები, შესაძლოა, შენ მოგეჩვენა წმინდა წყლის მკრეხელობად, მაგრამ ჩემთვის ეს საამო მკრეხელობა იყო“ (შაფაქი, 2020, გვ. 64). ამით ვრწმუნდებით, რომ უფალი ჩვენს სიტყვებს არ უკირკიტებს, „მთავარი რიტუალი კი არ არის, არამედ ის, სუფთაა თუ არა ჩვენი გული“ (შაფაქი, 2020, გვ. 65). ეს სწავლება გვირგვინდება სიყვარულის ერთ-ერთი წესით: „ნურავის ჰგონია, რომ ღმერთი მეჩეთის, სინაგოგისა თუ ეკლესიის კედლებშია გამომწყვდეული. ერთადერთ ადგილას ეძებე იგი: ჭეშმარიტად მოსიყვარულე გულში“ (შაფაქი, 2020, გვ. 73).

„საამო მკრეხელობის“ ყველა თავი „ბ“ ასოთი იწყება. ავტორი თვითონ გვიხსნის ამ ასოს განსაკუთრებულ ღირებულებას სამი არგუმენტის მოშველიებით: ყურანის საიდუმლო სურა და ჯალალ-ედ-დინ რუმის პოემა „მათნავი“ ბ(ბა) ასოთი იწყება. და, რაც მნიშვნელოვანია, ზაჰარას (და, ცხადია, შაფაქის) თვალსაზრისით, ბ-ს ქვეშ მოთავსებული „წერტილი მთელ სამყაროს იტევს“. ამით ზაჰარა აერთებს სარწმუნოებას (ყურანს), კულტურას (მისთვის უძვირფასეს პოეტს, „მთელი სამაჰმადიანოს გზის მანათობელ ვარსკვლავს“ (შაფაქი, 2020, გვ. 25) და სიყვარულის ძალას, რადგან მკითხველი ხვდება, რომ სწორედ გულწრფელი სიყვარული – „საამო მკრეხელობა“ არის სამყაროს მომცველი წერტილი.

ამ წერტილს, რომელიც სამყაროს იტევს, და ადამიანს, როგორც მიკროსამყაროს („მთელი ქვეყანა მოქცეულია ერთ ადამიანში – შენში“ – შაფაქი, 2020, გვ. 137), შეესატყვისება რომანის სტრუქტურაც. იგი შედგება პროლოგისა და 5 ნაწილისგან: მიწა, წყალი, ქარი, ცეცხლი, სიცარიელე.

როგორც ვხედავთ, რომანის ხუთი ნაწილი შეესაბამება სამყაროს შემადგენელ ოთხ ელემენტს, ოღონდ ჰაერის ნაცვლად ქარია, და ემატება სიცარიელე. საგულისხმოა, რომ მწერალი სამყაროს საფუძვლად ხუთ ელემენტს მოიაზრებს და არა – ოთხს. ეს აშკარადება დარვიშთა ცეკვის შამსისეული შეფასებით: „ყველამ ერთად მოვუხარეთ ქედი სამყაროს მთავარ ძალებს: ცეცხლს, ქარს, მიწას, წყალს და მეხუთე ელემენტს – სიცარიელეს“ (შაფაქი, 2020, გვ. 333).

ამ ხუთი ნაწილის მხოლოდ სათაურებით და ქვესათაურებითაც შეგვიძლია განვჭვრიტოთ რომანის სტრუქტურა და მწერლის სათქმელი. ეს ხუთი ელემენტია მიჩნეული, ჩემი აზრით, სიყვარულის საფუძვლადაც. მიწა უსიყვარულო, მდგრად მდგომარეობას შეესაბამება; წყალი სიყვარულის დასაწყისია, ამოუცნობი სტადია; ქარი – სიყვარულის ეტაპი, ღიაობა სიყვარულისთვის, გამოწვევის მიღება; ცეცხლი – სიყვარულით დაწვა, რასაც სატრფოსთვის საკუთარი თავის უარყოფა, თავგანწირვა, პიროვნული უარყოფა („ნგრევა და განადგურება“, სულიერი ახალშობა) მოჰყვება და ბოლო, სიცარიელე – სატრფოს დაკარგვით გამოწვეული მარტოსულობის განცდა.

პირველი ნაწილი – „მიწა. ყოველი, რაც მყარია, თავის თავში ჩაფლული და უძრავია“ – ოთხივე მთავარ გმირს გვაცნობს. მათი თავგადასავლები პარალელურად ვითარდება. ამ „მიწებიდან“ ორი: რუმი და ელა, თავიანთ თავებში მყარად ჩაკეტილნი და უძრავნი არიან, ხოლო შამსი და აზიზი სულ ახალს ეძიებენ და მოგზაურობენ. თუმცა ოთხივე მათგანის მიზანი საკუთარი არსების „განჩხრეკა“, თავისი თავის შეცნობის გზით სამყაროსა თუ უფლის შეცნობაა. ამ თვალსაზრისით მეათე წესია მნიშვნელოვანი: „ნებისმიერი მოგზაურობა არის მოგზაურობა საკუთარ თავში, თუ საკუთარ თავში მოგზაურობ, მთელ ქვეყნიერებას მოივლი და მის სამანებსაც კი გაარღვევ“ (შაფაქი, 2020, გვ. 106).

ეს ორი წყვილი ერთმანეთის შესახებ ინფორმაციის მოგროვებას იწყებს და გაცნობის სურვილს ამჟღავნებს. წარსულში შამსი ემზადება რუმის გასაცნობად, რადგან იცის, მისი მისია მევლანასთან ურთიერთობა და მის სულზე ზემოქმედებაა, აბრეშუმის ჭიასავით უნდა შეეწიროს „ძვირფასი აბრეშუმის ამოხვევას“ (შაფაქი, 2020, გვ. 101). ბაბა ზამანი მას ატანს სარკეს (ღირსების აღსადგენად), ცხვირსახოცს გულის სიწმინდისთვის და მალამოს იარების მოსამუშებლად (იხ. შაფაქი, 2020, გვ. 108), ამით აშკარადება, რამდენად რთული მისიის წინაშე აღმოჩნდება შამსი, თუმცა იგი ცდილობს, პირნათლად შეასრულოს დაკისრებული საქმე. რუმის სახელის წარმოთქმითაც კი ცდილობს მისთვის უცნობი ადამიანი დაიახლოვოს. ჯერ ასოების ჟღერადობას უსმენს, შემდეგ კი სახელსაც შეჰბედავს. იგი ასე გადმოგვცემს თავის განცდებს: „მისი სახელი რამდენჯერმე ჩურჩულით გავიმეორე, სანამ ეს სიტყვა შაქარყინულივით არ დამადნა ენაზე და ისეთივე ახლობელი არ გახდა, როგორიც „წყალი“, „პური“ ან „რძე“ (შაფაქი, 2020, გვ. 95). ხოლო რუმი სულ ერთსა და იმავე სიზმარს ხედავს და ცდილობს, ის ადამიანი იპოვოს, რომელმაც მისი ცხოვრება უნდა შეცვალოს.

თანამედროვეობაში ელა და აზიზი ინტერესდებიან ერთმანეთით, მიწერ-მოწერით ეცნობიან მათთვის მიმზიდველი ადამიანის ბუნებას და აპირებენ ერთურთისკენ ნაბიჯების გადადგმას. აზიზი ყოველ წამს წერილების მოლოდინშია, ელას, სულ რომანსა და მის ავტორზე ჩაფიქრებულს, მეუღლესთან ცხოვრების ოცი წლის განმავლობაში პირველად ავიწყდება საუბრის მომზადება ოჯახისთვის და სულ სხვანაირი ხდება.

იმისთვის, რომ მიწას მოსწყდეს და ჯერ წყლად, შემდეგ კი ჰაერად გადაიქცე, ჩვენი აზრით, მწერალი მნიშვნელოვნად მიიჩნევს მსხვერპლის გაღების უნარს. ამის გარეშე ვერავინ გაძლიერდება. შამს თებრიზი დავრიშობას ასე ასწავლის მორჩილს: „ამ გზაზე შემდგარმა ადამიანმა პირველ რიგში სწორედ ის უნდა დათმოს, რაც ყველაზე ძნელად ეთმობა“ (შაფაქი, 2020, გვ. 110). თუმცა, ვფიქრობთ, ეს სიტყვები, არა მხოლოდ დავრიშებისთვისაა გამიზნული, ყველა მიზანდასახული ადამიანისთვის აუცილებელ სწავლებად შეიძლება განზოგადდეს.

მეორე ნაწილის – „წყალი. ყოველი, რაც მდინარი, ცვალებადი და ამოუცნობია“ – სათქმელს, წყლის ბუნებას, შამსის სიტყვები გამოხატავს: „ნუ მიჰყვები დინებას, თავად იყავი დინება“ (შაფაქი, 2020, გვ. 168), რითაც მოძრაობა-მოქმედების აუცილებლობა წარმოჩნდება. პერსონაჟებიც სულიერ ამაღლებას, პიროვნულ დახვეწა-გაუმჯობესებას ესწრაფვიან, კარგად ესმით, რომ ესაა უფლისკენ სვლის სწორი, მისთვის სათნო გზა. ამას გვასწავლის წესიც: „ღმერთი შენს სრულყოფას ცდილობს, გარეგანი სრულყოფაც იგულისხმე და შინაგანიც. ის მთლიანად შენითაა დაკავებული. ყოველი ადამიანი მიმდინარე სამუშაოა, რომელიც ნელა, მაგრამ განუხრელად მიიწევს სრულყოფილებისაკენ. ყველა ჩვენგანი ჯერაც დაუსრულებელი ხელოვნების ნიმუშია, რომელიც ელის და მიელტვის სრულქმნას“ (შაფაქი, 2020, გვ. 123). ელიფ შაფაქი ამავე წესით პასუხისმგებლობისკენაც მოგვიწოდებს, რადგან „კაცობრიობა არის ნათიფი ნახელავი, ოსტატური ხელნაწერი, რომელშიც თითოეული წერტილი თანაბრად მნიშვნელოვანია ერთიანი სურათის მისაღებად“ (შაფაქი, 2020, გვ. 123).

სრულქმნის გზაზე უმნიშვნელოვანესი სიყვარულია. პიროვნება უნდა ცდილობდეს, განიწმინდოს სიძულვილისგან, რადგან ის „სულს ანაგვიანებს, ... მაგრამ გულის ჭეშმარიტი განსპეტაკება მხოლოდ სიყვარულს შეუძლია“ (შაფაქი, 2020, გვ. 135). აქაც მორიგ წესს შემოგვაგებებს მწერალი: „ადვილია, გიყვარდეს ყოვლად სრული ღმერთი – სპეტაკი და შეუცდომელი. ბევრად უფრო ძნელია, გიყვარდეს მოძმე შენი – ადამიანი, უამრავი ზადის მქონე. სანამ ღმერთის ქმნილების სიყვარულს არ ისწავლი, ვერც ღმერთის შეყვარებასა და შეცნობას შეძლებ“ (შაფაქი, 2020, გვ. 133).

შამსი უკვე ჩადის კონიაში და ახლოდან აკვირდება რუმს, ხოლო რუმი ერთსა და იმავე სიზმარში „სხვადასხვა კარიდან შედის“ (შაფაქი, 2020, გვ. 117) და მოუთმენლად ელის ამ სიზმრის ახდენას.

ელასა და აზიზის წერილებიდან კი უკვე სიყვარული და ურთიერთლტოლვა გამოსჭვივს. ზაჰარას სიტყვები საუკეთესოდ გამოხატავს სიყვარულის როლს მიწის წყლად ქცევისას, ცვალებადობისა და მდინარების აუცილებლობისას: „ჩვენ საკმაოდ დიდხანს ვიცხოვრეთ ფხიზელი გონების კარნახით, მაგრამ, მე მგონი, მივალწიეთ იმ ეტაპს, როცა უნდა ვალიართ მისი შეზღუდულობა“ (შაფაქი, 2020, გვ. 180). მკითხველისთვის გასაგებია, რომ ურთიერთობაში გულს უნდა მიაწიჭონ უპირატესობა. მწერალი ამის მიზეზსაც გვცხნის: „გონება და სიყვარული სხვადასხვა მასალისაგან არის შექმნილი. გონება ადამიანებს ბოჭავს, სიყვარული კი ყველა ბორკილს ამსხვრევს“ (82). ელასა და აზიზსაც ბორკილების დამსხვრევა მართებთ.

მესამე ნაწილი – „ქარი. ყოველი, რაც მოძრავი, ღია და გამომწვევია“ – პერსონაჟთა მიერ ერთმანეთის აღიარებისა და უდიდესი, ღვთიური სიყვარულით თრობის ასახვაა. სათაური „ქარი“ ასე გვესმის: როგორც ქარი თუ ჰაერი, ისეა საჭირო სიყვარული ადამიანთა სულებისთვის, იგი „ღია და გამომწვევია“, როგორც ვკითხულობთ ეპიგრაფში. მწერალი ამ ნაწილში განსაკუთრებით ბევრს საუბრობს ზეციურ სიყვარულზე, ლამაზ სულთა კავშირზე, მისივე სიტყვებით რომ ვთქვათ: „სიყვარული არის მიზეზი, სიყვარული არის მიზანი“ (შაფაქი, 2020, გვ. 225).

როგორც ადამიანებთან, ისე უფალთან საურთიერთოდ მთავარია სიყვარული, რომელიც „თავისი ავითა და კარგით უნდა მიიღო“ (შაფაქი, 2020, გვ. 189). შაფაქის აზრით, სიყვარულის გარეშე რწმენაც არ არსებობს. „სიტყვა „რწმენა“, თუ მას სარჩულად სიყვარული არ უდევს, ერთი რიგითი, უსიცოცხლო და დუნე სიტყვაა, რომელიც გულიდან არ მოდის“ ... რადგან „უფლის სავანე ადამიანის გულია“ (შაფაქი, 2020, გვ. 221). „უგულო კაცი ვერ კაცობს, კაცთაგან განაკიდი“, – გვმოძღვრავდა რუსთველი.

გულის ძალმოსილების გადმოსაცემად მწერალი რამდენიმე საინტერესო დეტალს გადმოგვცემს, ერთ-ერთს დავიმოწმებ. რუმის მეუღლე, კერა, ყოფილი ქრისტიანია, გათხოვებისას შეიცვალა

სარწმუნოება. იგი აღიარებს: „რჯულის შეცვლის შემდეგ ისე არაფერი გამძნელებია, როგორც მარიამთან განშორება (თვით ის აზრიც კი არ მეუცხოვა და არ მეხამუშა, რომ იესო უფლის მსახურია და არა – ძე). ზოგჯერ დედა მარიამის კეთილი, თაფლისფერი თვალების ნახვა მენატრება. ყოველთვის მამშვიდებდა მისი მზერა“ (შაფაქი, 2020, გვ. 220). მიუხედავად იმისა, რომ სინდისი ქენჯნის, ისლამის ლალატად მიაჩნია თავისი დაუძლეველი სიყვარული დიდი დედის მიმართ, აღიარებს: „მარიამისკენ გამიწია გულმა, სისხლი მიდულს, ვერა და ვერ ვთოკავ ლოცვის წყურვილს“ (შაფაქი, 2020, გვ. 220). აქაც რუსთველი მახსენდება:

„გული ბრმა, ურჩი ხედვისა, თვით ვერას ვერ გამზომელი,
ვერცა პატრონობს სიკვდილი, ვერცა პატრონი რომელი“.

„სიყვარული ახსნას გაურბის, მისი გაცნა შეიძლება მხოლოდ“ (შაფაქი, 2020, გვ. 237), – წერს ავტორი და ამის დასადასტურებლად მოჰყავს მბრძანებლის მაგალითი, რომელიც მაჯნუნის მდგომარეობით გაოცებული ლეილათი დაინტერესდა. და, როცა ხელში ჩვეულებრივი ქალი შერჩა, გაოცებულმა მიიღო მისგან პასუხი: „მაჯნუნის თვალით უნდა შემომხედო, სხვაგვარად ამ სიყვარულის საიდუმლოს გასაღებს ვერ უპოვი“ (შაფაქი, 2020, გვ. 237). მართლაც, „ვისაც ვინ უყვარს, იმის ლამაზი ის არისო“, – ამბობს ქართული ანდაზა. პლატონი კი ბრძანებდა, ის კი არ არის ღვთაებრივი, ვინც უყვართ, არამედ – ის, ვისაც უყვარსო.

„რწმენა და სიყვარული უბრალო მოკვდავს დევგმირად აქცევს, რადგან მისი გული ამ დროს შიშისა და შფოთვისაგან თავისუფლდება“ (შაფაქი, 2020, გვ. 282), – ანუგეშებს შამსი მეძავს და ამით გამოსწორებისკენ უბიძგებს მას. „უდაბნოს ვარდმა“ იცის, რომ საროსკიპოდან გაქცევა მისთვის უეჭველ სიკვდილს ნიშნავს, თუმცა მაინც გარბის, რომ განიწმინდოს და უფალს დაუახლოვდეს. წიგნის ამ ნაწილშიც სწორედ ესაა გადმოცემული, როგორ სძლევენ პერსონაჟები ყოველგვარ შიშს და საზოგადოებრივ აზრსა თუ ცხოვრებისეულ დაბრკოლებებზე წინ როგორ აყენებენ უფლისა თუ ადამიანის სიყვარულს, როგორ იქცევიან ისინი „დევგმირებად“. შამსმა იცის, რომ კონიაში მოკლავენ, მაგრამ რუმის სულიერი ფერისცვალება ევალება და ამ მისიის შესასრულებლად წირავს თავს; რუმი რისკავს საზოგადოებაში სახელის გატებით, თუ ამ უცნაურ დარვიშს აჰყვება, მაგრამ მაინც უსმენს შამსს და მის სწავლებებს ასრულებს; ელამ იცის, რომ ოჯახი არასოდეს აპატიებს სხვა კაცის შეყვარებას, მაგრამ უკან არ იხევს, აზიზიც მიდის შამსის გზით, თუმცა იცის, რომ ეს უამრავ სირთულეს უკავშირდება.

წიგნის მესამე ნაწილში პერსონაჟები უკვე ძალიან უახლოვდებიან ერთმანეთს, ხვდებიან, რომ იპოვეს ის ადამიანი, ვის სულთან გაერთიანებაც აბედნიერებთ. ელა „ფაზლივით აწყობს“ აზიზს, მისი მონათხრობების მიხედვით და მთლიანად შთანთქმულია მისით. აზიზი კი, თუმცა შენიშნავს, რომ თავის „წარსულზე, ჩვეულებრივ, არავის ელაპარაკება ხოლმე“ (შაფაქი, 2020, გვ. 282), ღიად, გახსნილად უამბობს ელას თავის თავგადასავალს, რადგან გრძნობს საოცარ სიახლოვეს მასთან, მოხიბლული ქალისგან მომდინარე თანაგანცდით.

რუმი აღფრთოვანებულია თავისი მეგობრითა და სულიერი წინამძღოლით. „შამსი ჩემთვის გულმოწყალებითა და მაღლით სავსე ზღვაა. ჭეშმარიტებისა და რწმენის მზეა. მე მას სულიერების მეფეთ მეფეს ვუწოდებ“ (შაფაქი, 2020, გვ. 125-6), – ამბობს იგი. ხოლო შამსი ღმერთს მაღლობას მუხლმოდრეკით სწირავს იმისთვის, რომ „ჭეშმარიტი სულისწორი აჩუქა“ და გულმხურვალედ ლოცულობს, რათა რუმის „მშვენიერ სულს არასოდეს გაუნელდეს ღვთიური სიყვარულით თრობა“ (შაფაქი, 2020, გვ. 287).

მეოთხე ნაწილი – „ცეცხლი. ყოველი, რასაც ზიანი, ნგრევა და განადგურება მოჰყვება“ – სიყვარულის დამანგრეველ ძალას ეხება. რომანის მიხედვით, იგი ცვლის ადამიანს, უნგრევს ადრე მიღებულ ნორმებს, ცვლის უკეთესობისკენ, თუმცა ბევრი ტკივილიც მოსდევს თან. ამიტომ ამ ნაწილის უმნიშვნელოვანეს ფრაზად მიგვაჩნია შამსის სიტყვები: „ყველა ჭეშმარიტ სიყვარულსა და მეგობრობას მოულოდნელი ფერისცვალება მოაქვს თან. თუ სიყვარული ფერს ან ზნეს არ შეგვიცვლის და ისევ იგივენი დავრჩებით, ესე იგი, საკმარისად არ გვყვარება“ (შაფაქი, 2020, გვ. 334).

მეგობრობის მწვერვალს აღწევენ რუმი და შამსი. დარგში ამბობს კიდევ: „მე და რუმი ურთიერთობისას უჩვეულო სილამაზეს ვეზიარეთ, ერთმანეთის სარკეებად ვიქცით და ამ გზით უსასრულობას ჩავხედეთ თვალებში“ (შაფაქი, 2020, გვ. 334-5); შეხვედრას და ერთმანეთის ხილვით ტკბობას „გათიშული ტვინითა“ და „საგულედან ამოვარდნილი გულით“ ესწრაფვიან ელა და აზიზი. თუმცა „სიყვარული და გულისტკივილი ერთად დადიან“ (შაფაქი, 2020, გვ. 335), ამიტომ შამსი ემზადება წასასვლელად, ელა კი ოჯახს ტოვებს.

მეხუთე ნაწილი – „სიცარიელე. ყოველი, რაც მხოლოდ მაშინ იჩენს თავს, როცა თვალს ეფარება“ – გადმოგვცემს იმ სიცარიელეს, რომელსაც გრძნობს ადამიანი საყვარელი ადამიანის დაკარგვის შემდეგ. შამსი ტოვებს რუმს, ხოლო მეგობართან კვლავ დაბრუნებულს კლავენ. აზიზი კი გარდაიცვლება და ელას მხოლოდ მისი მონატრება რჩება. ორივე ცალად დარჩენილისთვის, რუმისა და ახალი რუმის – ელასთვის, დგება „მარტოობა – ბნელ ოკეანესავით უძირო და უნაპირო“ (შაფაქი, 2020, გვ. 402). რუმის ფიქრებით მწერალი დიდებულად და განზოგადებულად გადმოსცემს ძვირფასი ადამიანის დამკარგველი მეგობრისა თუ მიჯნურის სადარდელს: „მწუხარების დროს სხვა ჟამი გიდგება. ამიერიდან ყველგან და ყველაფერში ხედავ საყვარელ ადამიანს. შენ ხედავ მას წყლის წვეთში, დილის ნიავში, ქვის ნატეხებში, ახალშობილი ბავშვის ღიმღში ან კიდევ – შენი ძარღვის ფეთქებაში... როგორ შეიძლება იმის თქმა, რომ შამსი აღარ არის, როცა ის ყველგან და ყველაფერშია?“ (შაფაქი, 2020, გვ. 403).

სიცარიელე უნდა შეივსოს, სხვანაირად დედამიწაზე სიცოცხლე არ გაგრძელდება. ამიტომაც მარადიულად ძალმოსილია ერთ-ერთი წესი – „ნაწილები იცვლება, მთელი კი მთელად რჩება... იმ ქვეყნად წასული ყოველი სუფის ადგილს სადღაც დაბადებული მეორე სუფი იკავებს...“ (შაფაქი, 2020, გვ. 407). თანაც ეს არ ეხება მხოლოდ სუფიებს, კენიც იბადება სხვა სახელით და აბელიც. ერთ-ერთი პერსონაჟი, შამსის მკვლეელი, ამბობს: „ყველა მკვლელში სუნთქავს მისი მსხვერპლი. ეს ასეა. ასეა იმ დღიდან, რაც კენმა მოკლა აბელი...“ (შაფაქი, 2020, გვ. 27). ამიტომ უნდა დავეთანხმოთ მწერალს: „სახელები იცვლება, ისინი მოდიან და მიდიან, არსი კი იგივე რჩება“ (შაფაქი, 2020, გვ. 407).

აზიზი, შამსითა და რუმით მოხიბლული, მათით დაინტერესებული, მათი მიმბაძველი, წერს „საამო მკრეხელობას“. რომანი დიდ გავლენას ახდენს ელაზე. წინაპართა ზემოქმედებით იცვლიან ისინი ცხოვრების წესს. მკითხველის თვალწინ აზიზი შამსად გარდაისახება, ელა – რუმად. აზიზი, თებრიზის მსგავსად, კონიაში მიდის ბოლომდე „დასახარჯად“ და სასიკვდილოდ. თითქოს მეორდება ისტორია. ელას ემძიმება რუმის ტვირთი, გაოცებულია, არც პოეტი ვარ და ერთ ჩვეულებრივ დიასახლისს რა მომეკითხებაო, მაგრამ ვრწმუნდებით, რომ სიყვარულს ყველაფერი შეუძლია. „ადამიანი ყოველწუთიერად, ყოველ ამოსუნთქვასთან ერთად უნდა ახლდებოდეს. თუ გსურს ხელახლა იშვა, სიკვდილამდე უნდა მოკვდე“ (შაფაქი, 2020, გვ. 399), ამ წესში, ჩვენი აზრით, სიკვდილამდე სიკვდილი სულიერ ფერისცვალებას, ძველი, გაყინული „მიწის კაცის“ გადასხვაფერებას გულისხმობს, იმ გზას ნიშნავს, რომელსაც ძველად შამსი და რუმი, ახლა კი აზიზი და ელა გადიან. ელაც შეძლებს, რუმივით ერთგულად უყვარდეს და ბოლო ვალი ღირსეულად მოიხადოს აზიზის წინაშე.

დასკვნები, შედეგები

ელიფ შაფაქს ამ ფორმისა და შინაარსის ჰარმონიულობითა და ურთიერთგანპირობებულობით აგებული რომანით მივყავართ უმნიშვნელოვანეს დასკვნებამდე: უფლის ნების გარეშე არაფერი ხდება. „ღმერთი გულმოდგინე მესაათუა. დედამიწაზე ყველაფერი თავის დროზე ხდება, არც ერთი წუთით გვიან და არც ერთი წუთით ადრე. ყველას თავის დროზე დაუდგება ჟამი სიყვარულისა და ჟამი სიკვდილისა“ (შაფაქი, 2020, გვ. 395). ამიტომ მზად უნდა ვიყოთ, უფალთან შესახვედრად.

ასოციაციურად გვახსენდება ერიკ მარია რემარკის „ჟამი სიცოცხლისა და ჯამი სიკვდილისა“. მკითხველისთვის ამ პარალელითაც გამოიხატება შაფაქის მიერ ასახული სიყვარულის ძალა: იქ, სადაც რემარკი სიცოცხლეს აყენებს, შაფაქს სიყვარული წარმოუდგენია, რადგან, მისი რწმენით, მხოლოდ სიყვარული ნიშნავს სიცოცხლეს, უსიყვარულო ცხოვრება მიწად ყოფნა, უმიზნობა და სულიერი კვდომაა.

ელა, რომელიც თავიდან უინტერესოდ, უხალისოდ მცხოვრები ადამიანია, ტრფილით გადასხვაფერებული გვასწავლის სიყვარულის მეორმოცე და ყველაზე მნიშვნელოვან წესს: „უსიყვარულო სიცოცხლე სიცოცხლე არ არის... სიყვარული სიცოცხლის წყალია, ხოლო შეყვარებული ადამიანი – ცეცხლის სული“ (შაფაქი, 2020, გვ. 414).

(ნიკოლოზ ბარათაშვილიც ლექსში „არ უკიჟინო, სატრფოლო“ ცეცხლოვან მზეს მოიაზრებს მამაკაცურ საწყისად, წყალს – მდედრულად და, სწორედ, მათი შეერთება-შესხივება მიაჩნია სიცოცხლის შვებად).

„სამყარო სხვაგვარად იწყებს ბრუნვას, როცა ცეცხლს წყალი შეუყვარდება“ (შაფაქი, 2020, გვ. 414), – ამბობს ელიფ შაფაქი და სიყვარულის მეორმოცე წესის ამ ბოლო ფრაზით ასრულებს რომანს. სწორედ ეს „სხვაგვარი ბრუნვა“ ასწავლის ადამიანს უფლისა და მოყვასის სიყვარულს, ხოლო რომანი უკიდევანო სიყვარულის ქადაგებად გარდაისახება. გურამ დოჩანაშვილის თქმისა არ იყოს: „დედამიწას სიყვარული ატრიალებს“.

გამოყენებული ლიტერატურა

შაფაქი, ე. (2020). *სიყვარულის ორმოცი წესი*. თბილისი. პალიტრა.

ალექსანდრე ხახანაშვილი ძველი ქართული ლიტერატურის შესახებ (ქართული ლიტერატურული პროცესის შესწავლის ისტორიიდან)

თამარ ციციშვილი

ფილოლოგიის დოქტორი
უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი
შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული
ლიტერატურის ინსტიტუტი
ORCID: 0009-0008-8872-1916

ირინე მოდებაძე

ფილოლოგიის დოქტორი
უფროსი მეცნიერ თანამშრომელი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
შოთა რუსთაველის სახელობის
ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი
ORCID: 0000-0001-5432-0243

აბსტრაქტი

ტერმინი „ლიტერატურული პროცესი“ მხოლოდ XX საუკუნის მეორე ნახევარში დამკვიდრდა, მაგრამ ლიტერატურის, როგორც ერთიანი პროცესის, განვითარების თეორიული გააზრება XIX საუკუნეში იწყება, ლიტერატურათმცოდნეობის ცალკე მეცნიერებად ჩამოყალიბების დროს. საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში არაერთი შემაჯამებელი ხასიათის შრომა შეიქმნა, რომელშიც კრიტიკოსებმა ლიტერატურული პროცესის დახასიათება ქართული მწერლობის ისტორიული განვითარების ფართო კონტექსტში სცადეს.

ჩვენ დავამუშავეთ და გამოვაქვეყნეთ სამეცნიერო წერილების სერია, რომელიც ქართული ლიტერატურის სისტემატიზაციისა და პერიოდიზაციის ისტორიას ეძღვნება, კერძოდ, სოლომონ დოდაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, ალექსანდრე ცაგარლის, გიორგი წერეთლის, კიტა აბაშიძის, პეტრე უმიკაშვილის, არჩილ ჯორჯაძის, ვახტანგ კოტეტიშვილის, მიხეილ ზანდუკელის მოსაზრებები, ამჯერად ყურადღებას ალექსანდრე ხახანაშვილის უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დასაწყისამდე მიმდინარე ქართული ლიტერატურული პროცესის სისტემატიზაციის პრინციპებზე შევაჩერებთ. ალექსანდრე ხახანაშვილმა პირველმა შექმნა ქართული ლიტერატურის ისტორიის სისტემური კურსი უძველესი დროიდან XIX საუკუნის ჩათვლით. მეცნიერი თავის შრომას ქართული სიტყვიერების ისტორიის წარმოდგენის პირველ ცდას უწოდებდა და ამიტომაც მკითხველის წინაშე ბოდიშს იხდიდა, თუ სრულად ვერ დააკმაყოფილა მათი მოთხოვნები. სამეცნიერო ნაშრომში ჩვენ მიერ შესწავლილია ის პრინციპები რის მიხედვითაც მეცნიერმა ძველი ქართული ლიტერატურის სისტემატიზაცია მოახდინა. ამიტომაც დეტალურად განვიხილეთ და ვეცადეთ სქემის სახით მოგვეცა მის მიერ განხილული ლიტერატურული პროცესი. ხახანაშვილს ძველი ქართული ლიტერატურის პერიოდიზაცია შემდეგნაირად აქვს წარმოდგენილი:

- *ძველი პერიოდი* (V საუკუნიდან X საუკუნემდე) – მოსამზადებელი პერიოდი, რომელიც სასულიერო ხასიათის ტექსტებს მოიცავს.
- *კლასიკური პერიოდი* (X საუკუნიდან XI-XII საუკუნეების ჩათვლით) – თამარის ეპოქა, რომელსაც მეცნიერი *ოქროს ხანას* უწოდებს.
- *დაცემა-დაქვეითების ხანა* (XIII-XV საუკუნეები).
- XVI-XVII საუკუნეები – ამ ხანის ქართულ ლიტერატურას სპარსული მწერლობის მკვეთრი გავლენა ეტყობა, მაგრამ XVI საუკუნის გასულიდან, მეცნიერის დასკვნით, ქართულ ლიტერატურაში „საეროვნო კილო“ და „ნაციონალური ტენდენცია“ აღინიშნება.
- XVIII საუკუნის ლიტერატურას კი ხახანაშვილი *ვერცხლის ხანას* უწოდებს.

დასკვნაში ვაფასებთ თუ რომელი სკოლის ძირითად პრინციპებზე დაყრდნობით განიხილავს მეცნიერი თითოეული პერიოდის ჟანრობრივ და მხატვრულ-ესთეტიკურ თავისებურებებს.

საკვანძო სიტყვები: ალექსანდრე ხახანაშვილი, ძველი ქართული ლიტერატურა, სისტემატიზაციის ისტორია, ჟანრობრივი თავისებურებები

ALEKSANDRE KHAKHANASHVILI ABOUT ANCIENT GEORGIAN LITERATURE
(FROM THE HISTORY OF THE STUDY OF THE GEORGIAN LITERARY PROCESS)

Tamar Tsitsishvili

Ivane Javakhishvili Tbilisi State
University
Shota Rustaveli Institute of Georgian
Literature
Senior Researcher
ORCID: 0009-0008-8872-1916

Irine Modebadze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State
University
Shota Rustaveli Institute of
Georgian Literature
Senior Researcher
ORCID: 0000-0001-5432-0243

Abstract

It wasn't until the latter part of the 20th century that the phrase "literary process" gained use. However, the development of literary studies as an separate discipline in the 19th century marked the beginning of the theoretical understanding of literature as a unified process. The second half of the 19th century and the early 20th century saw the creation of a number of comprehensive works in Georgia, where critics attempted to characterize the literary process within the larger historical context of Georgian literary growth.

We have developed and published a series of scientific articles on the history of the systematization and periodization of Georgian literature, specifically examining the ideas of Solomon Dodashvili, Ilia Chavchavadze, Alexander Tsagareli, Giorgi Tsereteli, Kita Abashidze, Petre Umikashvili, Archil Jorjadze, Vakhtang Kotetishvili, and Mikheil Zandukeli. This study focuses on Alexander Khakhanashvili's principles of systematizing the Georgian literary process from ancient times to the early 19th century. Khakhanashvili's periodization of old Georgian literature is as follows:

The Old Period (5th–10th centuries): A preparatory period characterized by religious texts.

The Classical Period (10th–12th centuries): Known as the "Golden Age", coinciding with the era of Queen Tamar.

The Period of Decline (13th–15th centuries): A time of literary deterioration.

The 16th–17th centuries: Marked by a strong Persian influence on Georgian literature; however, Khakhanashvili notes the emergence of "national tone" and "national tendencies" by the end of the 16th century.

The 18th century: Referred to by Khakhanashvili as the "Silver Age" of Georgian literature.

In conclusion, we evaluate the foundational principles of each literary school that the scholar bases his analysis of the stylistic and aesthetic characteristics of each period.

Keywords: Georgian literature, Literary process, Periodization, Alexander Khakhanashvili, Golden Age, Literary schools

შესავალი

ტერმინი „ლიტერატურული პროცესი“ მხოლოდ XX საუკუნის მეორე ნახევარში დამკვიდრდა, მაგრამ ლიტერატურის, როგორც ერთიანი პროცესის, განვითარების თეორიული გააზრება იწყება XIX საუკუნეში, ლიტერატურათმცოდნეობის ცალკე მეცნიერებად ჩამოყალიბების დროს. საქართველოში XIX საუკუნის მეორე ნახევარსა და XX საუკუნის დასაწყისში არაერთი შემაჯამებელი ხასიათის შრომა შეიქმნა, რომელშიც კრიტიკოსებმა ლიტერატურული პროცესის დახასიათება ქართული მწერლობის ისტორიული განვითარების ფართო კონტექსტში სცადეს, მაგრამ სამწუხაროდ დღემდე არ არსებობს არც ერთი მეცნიერული კვლევა, სადაც განხილული და შეფასებული იქნებოდა მათი მიღწევები, როგორც ქართული კრიტიკულ-თეორიული აზროვნების განვითარების ერთიანი პროცესის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

საკითხის აქტუალობიდან გამომდინარე, ჩვენ მიზნად ვისახავთ ფუნდამენტურ კვლევას, რომლის შედეგები მონოგრაფიის სახით წარმოგვიდგენს ქართული ლიტერატურული პროცესის სისტემატიზაციისა და პერიოდიზაციის ისტორიის საერთო სურათს. ამ საკითხის დამუშავებისათვის აუცილებელია თითოეული მეცნიერისა და კრიტიკოსის ნაშრომების დეტალური კვლევა, მათი ნააზრვეის ანალიზი და დადგენა, თუ რომელი სკოლის ძირითად პრინციპებზე დაყრდნობით უდგებიან ქართული მწერლობის პერიოდიზაციას და განხილავენ ამ პერიოდების ჟანრობრივ და მხატვრულ-ესთეტიკურ თავისებურებებს.

ჩვენ დავამუშავეთ და გამოვაქვეყნეთ სამეცნიერო წერილების სერია, რომელიც ქართული ლიტერატურის სისტემატიზაციისა და პერიოდიზაციის ისტორიას ეძღვნება, კერძოდ, – სოლომონ დოდაშვილის, ილია ჭავჭავაძის, ალექსანდრე ცაგარლის, გიორგი წერეთლის, კიტა აბაშიძის, პეტრე უმიკაშვილის, არჩილ ჯორჯაძის, ვახტანგ კოტეტიშვილის, მიხეილ ზანდუკელის მოსაზრებებს, რაც დღემდე ამ კუთხით შესწავლილი არ იყო. ამგვარად ყურადღებას ალექსანდრე ხახანაშვილის უძველესი დროიდან XIX საუკუნის დასაწყისამდე მიმდინარე ქართული ლიტერატურული პროცესის სისტემატიზაციაზე შევაჩერებთ.

ალექსანდრე ხახანაშვილს დიდი ღვაწლი მიუძღვის ქართული ლიტერატურის სისტემატიზაციისა და პერიოდიზაციის დადგენაში. მისი თხზულებანი იბეჭდებოდა ქართულ, რუსულ და ევროპულ ენებზე. მკვლევარმა სცადა ქართული ლიტერატურის სხვადასხვა პერიოდებისა და პროცესების შესწავლა და დახასიათება ქართული მწერლობის „განვითარების ფართო კონტექსტში“. მან პირველმა შექმნა ქართული ლიტერატურის ისტორიის სისტემური კურსი უძველესი დროიდან XIX საუკუნის ჩათვლით.

ალექსანდრე ხახანაშვილი თავის „ქართული სიტყვიერების ისტორიაში“ აქცენტს უმდიდრეს ქართულ კულტურაზე აკეთებს, რომელიც ქრისტეს დაბადებამდე უძველესი დროიდან იწყება. მისი სიტყვებით, ქართველი ხალხი მონაწილეობას იღებდა კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში, „ივერიელ მწერლებს“ ბერძენი და რომაელი ავტორები კარგად იცნობდნენ. ქრისტეს დაბადებამდე ქართველებს „პოლიტიკური ორგანიზაცია“ უკვე დამყარებული ჰქონდათ და ქვეყანას მეფე განაგებდა. ქრისტიანობამ საქართველო დასავლეთისკენ გადახარა, იქმნება უნიკალური არქიტექტურული ძეგლები, საეკლესიო მხატვრობისა და მინიატიურების ნიმუშები. ავტორის მტკიცებით, ეროვნული ლიტერატურა საღვთო წიგნების ქართულად გადმოღებით დაიწყო.

ძველ ხანას მწერალი მოსამზადებელ პერიოდად მიიჩნევს, რომელიც სასულიერო შინაარსის ტექსტებს მოიცავს. მეცნიერის შეხედულებით, სანამ ქართული მწერლობის პირველი ნიმუშები შეიქმნებოდა, მას წინ ბიბლიურ წიგნთა თარგმანი უძღოდა, საღმრთო წერილისა და მამათა თხზულებების თარგმანნი, ზნეობითი და წმინდანთა ცხოვრება. ალ. ხახანაშვილი ფიქრობს, რომ რადგან ქრისტიანობამ საქართველოში განათლებას საძირკველი ჩაუყარა, ამიტომაც ძველ მწერლობას სასულიერო ხასიათის ბეჭედი აზის, „საწარმართო დროითგან ჩვენამდის არ მოუღწევია არცერთ ნაშთს და საეჭვოა, რომ ყოფილიყო IV საუკუნემდე რაიმე სალიტერატურო ქმნილება“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 195). მხოლოდ ქრისტიანობის გავრცელებამ, თვლის მეცნიერი, საქართველოში მწერლობის მოთხოვნილება აღძრა. სწავლა-განათლება მონასტრებში იწყება და ხელმძღვანელებიც, ბუნებრივია, სასულიერო პირები იყვნენ, ისინი ამავედროულად არამარტო მწერლობას მისდევდნენ, არამედ

მთარგმნელობით საქმიანობასაც ეწეოდნენ, რადგან მსგავსი ტიპის ტექსტები წირვა-ლოცვებისა და მოძღვრება-ქადაგებების დროს იყო საჭირო.

ხახანაშვილმა ძველი პერიოდის ძეგლებში აგიოგრაფიული ლიტერატურა ანუ „წმინდანთა ცხოვრება“ გამოყო. მეცნიერის აზრით, ქართველ წმინდანთა ცხოვრება აღმოსავლური აგიოგრაფიის მსგავსად შეიქმნა და ხალხში დიდი პოპულარობით სარგებლობდა. მეცნიერისათვის უძველესი „წმინდა მურვანოსის, იგივე პეტრეს, მეფე ვარაზ-ბაქარის ძის ცხოვრებაა“. მკვლევრის მიდგომით, ეს ტექსტი მომავალში სამაგალითო გახდა, თუ როგორ უნდა აღწერილიყო წმინდანთა ცხოვრება და მხოლოდ შემდგომ აგიოგრაფიულ ტექსტებში „ზნეობითი“ ელემენტი უფრო ნათლად და თვალსაჩინოდ იქნა გატარებული. ხახანაშვილის განსაზღვრებით, „წმინდანთა ცხოვრებამ დარიგებითი ნაწილი გავრცელებულად შეიქსოვა და ნაკლებად განავითარა ისტორიული მხარე“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 201).

ხახანაშვილის მსჯელობის თანახმად, რადგან, ხშირად, წმინდანთა ცხოვრება მათი გარდაცვალებიდან კარგა ხნის გასვლის შემდეგ იწერებოდა, თანამედროვეთა მოგონებებისა და გადმოცემების მიხედვით, ცხოვრების ავტორებს ისტორიული და ნამდვილი ამბების რიცხვი „შეუმოკლდათ“. ისინი ცდილობდნენ ეს ნაკლი ლეგენდებითა და ჩვეულებრივი აგიოგრაფიული ფაქტებით შეევსოთ და მეცნიერის შეფასებით, სწორედ აქედან „წარმოსდგა აგიოგრაფიაში რიტორიული მიმდინარეობა“. ხახანაშვილი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ თავისი ხასიათით აგიოგრაფიული ტექსტები უფრო ლიტერატურულ ნაწარმოებებს წარმოადგენდნენ, ვიდრე ისტორიულს. გრ. ფარულავა ყურადღებას ამახვილებს ამ ფაქტზე: „ხახანაშვილმა ქართველი მეცნიერებიდან პირველმა შენიშნა აგიოგრაფიული დარგის სპეციფიკა, კერძოდ, რომ ისტორიოგრაფიული ელემენტები არ დგას პირველ პლანზე და ადგილს უთმობს ლიტერატურულს. სისწორე იმისა, ვინც ამ თვალსაზრისს გასული საუკუნის ბოლოს ავითარებდა, ცხადია დღეს“ (ფარულავა, 1986, გვ. 197). ხახანაშვილი დასძენს, რომ მართალია, ქართველ წმინდანთა ცხოვრებაში ისტორიული ელემენტი შეკვეცილია, მაგრამ ისინი ძვირფას მასალას შეიცავენ ეპოქის კულტურული მდგომარეობისა და განვითარების წარმოსაჩენად. პეტრეს ცხოვრების შემდეგ ხახანაშვილის მტკიცებით, უძველესი აგიოგრაფიული ძეგლებია „შეშანიკის წამება“, „ცხოვრება წმინდა რაჟდენისა“, „წმინდა აბოს წამება“, „ცხოვრება წმინდა ნინოსი“, „ცხოვრება წმინდა იოანესი და ეფთვიმესი“, „ცხოვრება გიორგი მთაწმინდელისა“, „ბალავარიანი“. მეცნიერი თითოეულ მათგანს დეტალურად აანალიზებს. იოანეს და ეფთვიმეს ცხოვრებასა და გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებას კი მკვლევარი მათ მიერ თარგმნილ ტექსტთა ვრცელ სიას დაურთავს. ის „ბალავარიანსაც“ შეისწავლის, როგორც ცნობილია, 1888 წელს ხახანაშვილმა ნიკო მართან ერთად „ბალავარიანის“ ტექსტს მიაკვლია და ის ბერძნულ და არაბულ ვერსიებს შეუდარა. ალექსანდრე ხახანაშვილი საგანგებოდ ჩერდება ქართულ საგალობლებზე, კერძოდ, მიქელ მოდრეკილზე.

ხახანაშვილის განმარტებით, კლასიკური ხანა, X-XII საუკუნეები, პირველ ძველ, მოსამზადებელ პერიოდს მოყვა. XI-XII საუკუნეებს მკვლევარი ბაგრატიონთა დინასტიის გაძლიერების დროს უწოდებს. „დაკუწული ქვეყანა ერთიანდება“. საქართველო უკვე წარმოადგენს ძლიერ სახელმწიფოს მთელ კავკასიაში და მცირე აზიაში. განათლებამაც, განსაკუთრებით XI-XII საუკუნეებში, „მტკიცედ გაიდგა ფეხი“. ხახანაშვილის ემოციური სიტყვებით, ამ პერიოდში საქართველომ გარე სამყაროშიც შორს გაითქვა სახელი და შინაური ცხოვრებაც აყვავდა. მწერლობამ მრავალფეროვანი ხასიათი მიიღო, სასულიერო ლიტერატურის გარდა ავტორებმა „ხელი მოკიდეს სხვაგვარ საშუალებასაც საქართველოს ცხოვრების წინ წასაწევად“. ეს ხანა მეცნიერის თვალსაზრისით, „აღნიშნულია ხელოვნურ თხზულებათა შექმნითა“ და ისტორიული ნაწერებით. ამ ეპოქას ეკუთვნის: „პირველი ისტორიული ნაშთი, იურიდიული, სიგელ-გუჯრები და ფილოსოფიური განმარტებანი“.

კლასიკურ ხანას ალექსანდრე ხახანაშვილი დავით აღმაშენებლის „გალობანი სინანულისანი“ იწყებს. მეცნიერმა დავით აღმაშენებლის ლიტერატურულ მოღვაწეობას სათანადო ყურადღება მიაპყრო, „ძღვეამოსილმა, განათლებულმა და ჭეშმარიტმა სახელმწიფო კაცმა <...> ანკარასავით წმინდა გრძნობით, პოეტური აღმაფრენით, ნაზად შექსოვილი „გალობანი სინანულისანი“ დაგვიტოვა“. მკვლევარი იწონებს ტექსტსა და აღფრთოვანებული წერს: „გამომეტყველი საღმრთო წერილის ენა და გულსავსებით რელიგიური რწმენა ჰყვენ ამ ტკბილ გალობას ნაზს შუქს ჭეშმარიტი ლირიკული

ქმნილებისა“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 262).

ხახანაშვილი „ძეგლის წერასაც“ ეხება, რადგან მეფე დავითმა ერთ-ერთი ძეგლის შექმნაში მიიღო მონაწილეობა, ეს „რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების დადგენილებანია“. „ძეგლის წერას“ მოსდევს არსენ იყალთოელის ზოგადი დახასიათება. მკვლევარი საისტორიო ნაწერებზე ჩერდება და „ქართლის ცხოვრების“ ჩამოყალიბებას, შედგენილობასა და წყაროებს“ მიმოიხილავს. მეცნიერი იქვე განმარტავს, რომ ისტორიული ტექსტები ისტორიკოსების კვლევის საგანია და არა ლიტერატურათმცოდნეების, მაგრამ რამდენადაც „ქართლის ცხოვრება“ საინტერესოა „სალიტერატურო მხრითაც“, ამიტომ ის ხახანაშვილის ინტერესისა და კვლევის ობიექტია. მკვლევარი „ქართლის ცხოვრებაში“ საერო პოეზიის კვალს პოულობს: „თხზულებაში საერო ელემენტები: ლეგენდები, მითები და ლექსებია შეტანილია <...> „ქართლის ცხოვრებას“ წყაროდ ძველი ლექსებიც აქვს. საგულისხმოა, მეცნიერის მოსაზრება, რომ ჩვენი ისტორიული წყაროები არ უარყოფენ ერის ნაწარმოებს, მათ საფუძველზედ აშენებენ უძველეს დროთა ცხოვრების სურათს“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 272-273).

თამარ მეფის პერიოდს კი ხახანაშვილი „ოქროს ხანას“ და მწერლობისა და ხელოვნების აყვავების დროს უწოდებს. მისი წარმოდგენით, სამწერლო ენა ათონელების მოღვაწეობითა და აღმაშენებლის „თანამშრომელთა“ მეცადინეობით უკვე შემუშავებული იყო, ამ დროის მწერლობა და კულტურა „ნაციონალური გენიოსობის ქმნილებას“ წარმოადგენს, სპარსეთიდან და ბიზანტიიდან შეთვისებული განათლება „ეროვნულ ნიადაგზე შესისხლხორცდა, მიიღო ადგილობრივი ელფერი, უცხოეთიდან შემოტანილ გავლენას დაასვეს თავისი პიროვნების ბეჭედი“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 278).

კლასიკური ხანის მწერალთა შორის ხახანაშვილი პირველად მოსე ხონელის „ამირანდარეჯანიანს“ ასახელებს. მეცნიერის მიდგომით, ხონელი განათლებული პიროვნება ყოფილა, რომელსაც ისტორიულმა ამბებმა „საერო ნაწარმოებით“ სარგებლობა „გაახსენა“, რათა თანამემამულეთა გულში საქართველოს წარსული თავგადასავლისადმი მოწიწება გაეღვიძებინა. ტექსტის შინაარსის გაცნობა მკვლევრისათვის უეჭველს ხდის, რომ ხონელი სხვადასხვა „ზეპირთქმულებებით სარგებლობდა, აკოწიწებდა მათ ერთმანეთთან და აძლევდა ერთიანობით ხასიათს“. მეცნიერის მტკიცებით, „ამირანდარეჯანიანზე“ არ შეიძლება დავასკვნათ, მისი არც ნაციონალური წარმოშობა და არც უცხო ენიდან „გადმოღებული თეორია“. ამგვარი თქმულებები მთელს აღმოსავლეთში დადიოდა და საქართველოშიც ზეპირგადმოცემათა საშუალებით ადვილად ვრცელდებოდა (ხახანაშვილი, 1904, 289). მკვლევარს ამირანი პრომეთესაც აგონებს. ხახანაშვილი „ანგარიშგასაწევი საბუთებით“ დაუპირისპირდა ნიკო მარსა და ა. გრენს, პირველს „ამირანდარეჯანიანის“ სპარსულიდან ნათარგმნ თხზულებად გამოცხადებაზე, მეორეს კი ტექსტის გმირებზე ცალმხრივი შეხედულების გამო.

ალექსანდრე ხახანაშვილი დეტალურად უღრმავდება „ვისრამიანს“. მასვე ეკუთვნის „ვისრამიანის“ ქართული და სპარსული ვერსიების შედარების პირველი მცდელობა. მეცნიერისათვის, შეუძლებელია, რომ სარგის თმოგველის „ვისრამიანი“ სპარსულიდან სიტყვასიტყვითი თარგმანი ყოფილიყო. ტექსტში, ხახანაშვილის განცდით, ომსა და პოლიტიკას „იდეალური ელემენტი და ლირიზმი, ადამიანის შინაგანი ყოფის დახასიათება სჭარბობს“. მკვლევარი „დილაარინასაც“ ეხება, ხოლო შავთელს „მეთორმეტე საუკუნის პოეტთა შორის უპირველესად“ მოიხსენიებს ჩახრუხაძე, ხახანაშვილის შეხედულების თანახმად, გამოცდილ მწერალთა და ფილოსოფოსთა დარი მჭევრმეტყველებით იყო აღჭურვილი და თავის პოემას წრფელი გრძნობები ჩააქსოვა. მკვლევარი ოქროს ხანაშივე განიხილავს ძაგნაკორის, დავით საათაბაგოელის იამბიკოებს. ქართული ლიტერატურათმცოდნეობისათვის ძალზედ ფასეულია ხახანაშვილის ღრმა და დამაჯერებელი ანალიზით გამორჩეული მოსაზრებები ხონელზე, თმოგველზე, შავთელსა და ჩახრუხაძეზე.

ალექსანდრე ხახანაშვილის თეორიის თანახმად, ქართულ მწერლობაში „ვეფხისტყაოსანი“ თავისი ღირსებითა და მნიშვნელობით ერთადერთი უკვდავი ქმნილებაა, რომელიც ერის „გენიოსობას გამოხატავს“ და უფლება აქვს კაცობრიობის ლიტერატურის ისტორიაში საუკეთესო თხზულებებს გვერდში ამოუდგეს. ის არა მარტო ქართული მწერლობის მწვერვალია, არამედ რუსთაველმა მსოფლიო პოეზიის საგანძურიც გაამდიდრა. რუსთაველი მეცნიერისათვის თამარ მეფის დროის „წრეთა“ მწერლებს ეკუთვნის და შვიდი საუკუნის განმავლობაში „ერის ზნეობითი აღმზრდელი წყარო“ გახდა.

მკვლევრის რწმენით, ქართველმა ხალხმა ტექსტი პოეზიის სინონიმად აღიქვა, ხოლო სახელი შოთა კი პოეტების „ნიჭის აღსანიშნავი სიტყვა შეიქმნა“. შოთა რუსთაველი, ხახანაშვილის წარმოდგენით, იმდროინდელ მწერლობაზე შეუდარებლად მაღლა დგას. იგი საერთო ჰანგს, ნაციონალურ მოტივს უმღერის, თამარი მეფის „ისტორიული ძღვევამოსილებით გაღვიძებულს“. ხახანაშვილი თვლის, რომ ქართველებიდან ძნელად თუ ვინმემ გამოხატა ჰუმანისტური და რენესანსული იდეალები, ისე ძლიერად, როგორც ეს შოთამ შეძლო. ხახანაშვილის დაკვირვებით, თუ აღმოსავლეთის ჯულიეტა, ჰარამხანის ნაყოფი, როგორც ყველა მაჰმადიანი ქალი, ზნეობით დამამცირებელ პირობებში იყო გაზრდილი და უნდა დამორჩილება გარემოებას, რუსთაველს თავისუფლად მოქმედი თამარი და მისი ეპოქის ქალები ჰყავდა მხედველობაში. მეცნიერი ყურადღებით უდგება პოემის გარშემო არსებულ თავის თანამედროვეთა შრომებს. მისთვის რუსთაველი არამარტო განსწავლული პოეტია, არამედ ქრისტიან-ფილოსოფოსი. ქართველი მეცნიერები იზიარებენ იმ თვალსაზრისს, რომ ალექსანდრე ხახანაშვილმა დაამუშავა და წინ წამოსწია ბევრი ისეთი საკითხი, რომელიც შემდგომმა რუსთაველოლოგიურმა კვლევებმა დასახეს. მეცნიერი რუსთაველის შემდგომ მოკლედ მიმოიხილავს იმ ეპოქის ღვთისმეტყველებით, ფილოსოფიურ და იურიდიულ თხზულებებს. ხახანაშვილი მოკლედ ეხება – იოანე პეტრიწს, იოანე ტარიჭისძეს, საბა სვინგელოზს, ეფრემ მცირეს, არსენ იყალთოელს.

ალექსანდრე ხახანაშვილმა XIII – XV საუკუნეების ქართული მწერლობა ცალკე გამოყო, ეს ეპოქა „ოქროს საუკუნეს“ მოსდევს და ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში განსაკუთრებით მძიმე პერიოდია. ხახანაშვილის აღიარებით, თამარის მემკვიდრეებმა ვერც ზნეობრივი სიფაქიზე და ვერც სამეფოს მართვის ნიჭი გამოიჩინეს. გარეშე მტრების შემოსევებმა კი ქვეყანა კატასტროფამდე მიიყვანა. შინაგან გახრწნას, გარეგანი უბედურება მოჰყვა. ეს პერიოდი, კრიტიკოსის თვალსაზრისით, დაცემა – დაქვეითების ხანაა, როდესაც პოლიტიკურ დაცემას ლიტერატურული „სილატაკე“ მოჰყვა. მკვლევარი დაცემის ხანის ტექსტებს არც ხელოვნებისა და არც შემოქმედების მხრივ ყურადსაღებად არ მიიჩნევს. ის პირობითად ამ პერიოდის ნაწერებს ორ ჯგუფად ყოფს: 1 – საზნეო დიდაქტიკური თხზულებები და 2 – საარაკო სიუჟეტის მქონე ნაწარმოებები. მკვლევრის თვალსაზრისით, ოქროს საუკუნის „გამომეტყველი ენა“ ადგილს უბრალო კილოს უთმობს, ზემთაგონებული ხელოვნური პოემების ნაცვლად მკითხველს „სპარსულიდან ნათარგმნი შესაბარისი სასწაულებით თხზულებებს ან უფერულ ლექსად-შეწყობილ მოთხრობებს აწვდიან“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 420). მეცნიერი ქრონოლოგიურად რუსუდანიანს, ნუზლა საყდრის ლექსსა და ალღუზიანს განიხილავს. XVI-XVII საუკუნეების ქართული მწერლობა ალექსანდრე ხახანაშვილის ცალკე აქვს გამოყოფილი და მის დამუშავებას თეიმურაზ I -ით იწყებს. ხახანაშვილის მტკიცებით, ამ ეპოქაში საქართველო მთლიანად სპარსეთს დაემორჩილა. შეწყდა დასავლეთის გავლენა. სპარსეთში „გაწვრთნილმა“ ქართველმა მეფეებმა ქვეყანაში სპარსული ადმინისტრაციული წყობა შემოიტანეს. ამ ხანის ქართულ ლიტერატურას სპარსული მწერლობის მკვეთრი გავლენა ეტყობა. სპარსულიდანვე მრავალი პოემა-მოთხრობა ითარგმნება. მკვლევრის აზრით, ამ პერიოდის ქართული ლიტერატურის ძეგლები ორიგინალობითა და მხატვრული ღირსებით არ გამოირჩევა. ქართველი მეფეები ბავშვობიდანვე ითვისებდნენ სპარსულს, ისევე როგორც ჩვენ რუსულს – წერს მეცნიერი. „სპარსული მწერლობის გადმოღებას ქართულად წინ მიუძღოდნენ გვირგვინოსანნი გვამნი მეფენი და მართველნი საქართველოსი“. „დაუშრეტელი ვაებისა და მწუხარების ზღვას მიცემული მეფე თეიმურაზ I სულის დასამშვიდებლად ხელს კალამს კიდებს“. მკვლევარი დეტალურად მიმოიხილავს თეიმურაზ I შემოქმედებას. ქეთევან დედოფლის შვილს, თეიმურაზ I-ს, დიდი ღვაწლი მიუძღვის სპარსული თხზულებების გადმოქართულებაში. ხახანაშვილი დაწვრილებით ჩერდება „ლეილ-მაჯნუნიანზე“, ეს ამბავი ლექსად გამოჩენილმა პოეტმა ნიზამიმ აღწერა და სპარსულიდან ქართულად თეიმურაზმა გადმოიღო – წერს მკვლევარი და აღნიშნავს, რომ „ვეფხისტყაოსანთან“ თეიმურაზის შედარებამ „რუსთაველის ხელოვნების უპირატესობა ჰყო“.

XVI საუკუნის გასულიდან, მეცნიერის დასკვნით, ქართულ ლიტერატურაში „საეროვნო კილო“ და „ნაციონალური ტენდენცია“ აღინიშნება. ქართველები სპარსული გავლენისაგან დამოუკიდებლად ცდილობენ წერას. ხახანაშვილი ნაციონალურ ტენდენციას თეიმურაზ I-ის ტექსტებშიც ხედავს. მეცნიერს სხვა მაგალითებიც მოჰყავს და ყურადღებას განსაკუთრებით არჩილზე აჩერებს. „არჩილიანს“ ხახანაშვილი უკვე ნამდვილ „ნაციონალურ ნაწარმოებს“ უწოდებს, ისტორიული გარემოება-ვითარებით მთავონებულსა და ეროვნული გრძნობით აღფრთოვანებულს. მეცნიერი განსაკუთრებით არჩილის

პატრიოტულმა გრძნობამ გაიტაცა. არჩილი მათიანისებრ ამბავთა აღწერას სალიტერატურო ელფერს აძლევს. მკვლევარი არჩილიანს გურამიშვილის დავითიანს ადარებს, ორივე ავტორთან ხასიათი და შემოქმედებითი სქემა ერთი და იგივეა – აღმაფრენის შინაარსი და „საისტორიო მომენტი“, თუ როგორ სარგებლობს მტერი ქვეყნის დასასუსტებლად ქართველთა შინაური განხეთქილებით და დიდებულთა სიამაყეს, თავგერძობას, რენეგატობასა და ქრისტეს უარყოფას ქვეყანა დაღუპვის კარამდე მიჰყავს. მკვლევრისათვის არჩილ მეფის გადმოღებული „ალექსანდრიანიც“ საკმაოდ ყურადსაღებია.

ხახანაშვილისათვის საქართველოში XVIII საუკუნეში ევროპიდან ნელ-ნელა „ახალი მისწრაფებები“ იწყებს შემოსვლას (ამ კუთხით დიდი როლი ითამაშეს კათოლიკე მონერებმა – ა. ხ.). მკვლევრის სიტყვებით, რუსეთი კულტურის აყვავების მეორე კერა ხდება. მეცნიერის დაკვირვებით, XVIII საუკუნეში რუსეთისა და ევროპის გავლენით ჩვენში ახალი „სქოლასტიური“ მიმართულების სკოლა დაარსდა. ფრანგულიდან და გერმანულიდან – ვოლტერის, მონტესკიეს, ვოლფის, რასინის თხზულებები ითარგმნა. სამართალი „კოდიფიცირებულად“ გამოიცა. ადმინისტრაციულ წესწყობილებას განსაკუთრებული საფუძველი მიეცა. დაჩქარდა ახალი ხარჯთაღრიცხვის სისტემა, გაიხსნა სტამბა და მეზობელ ხალხთან მიმოსვლა გაძლიერდა. ხახანაშვილი აღტაცებულია, რომ ამ მრავალფეროვანმა მოძრაობამ მწერლობაში დიდი ცვლილებები და აღორძინება გამოიწვია. ლიტერატურა ისეთი ტექსტებით გამდიდრდა, რომელიც ძველად ან სრულებით არ იყო ცნობილი, ანდა მეტად „უგემურად“ იყო შედგენილი. საქართველო ხახანაშვილის შთაბეჭდილების თანახმად, აღა მაჰმად ხანის შემოსევამდე თავისი ცხოვრების საუკეთესო ხანას მოგვაგონებდა „ერის გული თამამად ძგერს, ისტორიული მომენტის შეგნება თვალსაჩინო ხდება“ XVIII საუკუნის ლიტერატურას ხახანაშვილი ვერცხლის ხანას უწოდებს. XVIII საუკუნიდან საქართველო კვლავ კულტურულად აღორძინდა, მწერლობაში „ბრწყინვალე პერიოდი“ დამყარდა, რომელსაც ვერცხლის ხანა ეწოდება – წერს იგი. მკვლევარი მას ჟანრობრივად ოთხ ჯგუფად ყოფს: 1 – ორიგინალური და ნათარგმნი ლიტერატურული ტექსტები; 2 – ისტორიული შინაარსის თხზულებები; 3 – იურიდიული ნაწერები; 4 – სასულიერო მიმართულების წიგნები.

ხახანაშვილის მტკიცებით, ვახტანგ VI, მიუხედავად თავისი შეცდომებისა (მოსკოვში გადასახლება) და ერეკლე II საუკუნის დასაწყისის და დასასრულის საქართველოს კულტურულ მდგომარეობას „ასურათებენ“. კრიტიკოსი მიიჩნევს, რომ ვახტანგ VI, რომელსაც „საფლავის კარამდე შავი ყორანი სდევნიდა“, დიდი ღვაწლი მიუძღვის იურიდიულ და სასტამბო საქმეში, „ქილილა და დამანას“ ქართულად თარგმნაში. ხახანაშვილი არც თეიმურაზ II-ისა და იოსებ თბილელის დამსახურებას ივიწყებს „ჩვენთვის იოსებ თბილელი დაუვიწყარია, როგორც ავტორი „დიდმოურავიანისა“ – წერს ის (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 509).

დავით გურამიშვილს, მეცნიერის პოზიციის თანახმად, ისტორიული ჭეშმარიტების აღწერით, მხატვრული ნიჭით და ლირიკული აღმაფრენით, მისი ეპოქის ვერცერთი მწერალი ვერ შეედრება. მისთვის გურამიშვილის „დავითიანში“ „საწუთროს უკუღმართობაზე დრტვინვამ“ უკმაყოფილების კილო გააჩინა, რასაც ხახანაშვილი პესიმიზმს უწოდებს. პესიმიზმს პოეტთან ორი მიზეზი განაპირობებდა: პირველი – პირადი სულის ტანჯვა და მეორე – სამშობლოს „შავბედითი სვე“. მკვლევრის მითითებით, გურამიშვილისათვის საქართველოს დაცემა გარეშე მტრის გარდა, მეტადრე შინაურ „თვალეზახვეულ პირთა“ დამსახურება იყო. ის კმაყოფილებას ვერ მალავს გურამიშვილის სასულიერო შინაარსის ლექსებითა და „ქაცვია მწყემსით“, რომლებიც „ცხოვრებასთან არიან დაახლოებული“. ხახანაშვილი გურამიშვილის მიერ გადმოღებულ რუსულ რომანსებზეც საუბრობს, ისინი დავითმა თავად აღნიშნა რუსული სათაურებით – „ჩიტო ზა პრიჩინა, ვსეგდა კრუჩინა“, „ნე დამ პოკოიუ, პოიდუ სტობოიუ“, „ახ, კაკ სკუჩნო“, „ვესნა, ვესნა“ და სხვა. მეცნიერმა დაკვირვებით დაამუშავა დავით გურამიშვილის შემოქმედება და დაასკვნა, რომ პოეტმა სალიტერატურო ენა სასაუბროს დაუახლოვა და „მრავალგვარ ვერსიფიკაციასა და მეტადრე სიმღერების შეწყობაში“ საოცარ წარმატებას მიაღწია. გურამიშვილი ხახანაშვილისათვის პოეზიის რეფორმატორია. მკვლევარს ეკუთვნის მამუკა ბარათაშვილის „ჭაშნიკის“ განხილვაც. მეცნიერი ცდილობს ბესიკ გაბაშვილის შემოქმედებას ახსნა მოუძებნოს, „გურამიშვილის სალირიკო ლექსებში სულის მოძრაობის მგზნავარებისა და გოდების ლექსად აღწერამ <...> გურამიშვილის რუსულიდან გადმოღებულმა რომანსებმა და სპარსული სატრფიალო ლექსების“ გავლენამ ბესიკს ეროტიკული პოეტური ნაწერები „შეათხზვევინა“ – ასეთ დასკვნას აკეთებს მკვლევარი

(ხახანაშვილი, 1904, გვ. 534). მისთვის პოეტის ტექსტების შინაარსი საუცხოოდ ეხამება გარეგან ფორმას. ხახანაშვილი მოკლედ მიმოიხილავს საიათნოვას, ორბელიანების, მარიამ, ქეთევან, თეკლე, გრიგოლ ბატონიშვილებისა და თუმანიშვილების მხატვრულ ტექსტებს.

ალექსანდრე ხახანაშვილისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია, რომ XVIII საუკუნის განმავლობაში საქართველოში პოეზიის გარდა ორიგინალური პროზაული ნაწარმოებები იწყებს აყვავებას. ევროპული კულტურის გავლენაც თვალსაჩინოდ იზრდება, რომში ქართული სტამბა დაარსდა, „ფრანგობა და გაევროპიელება“ ქართველისათვის სინონიმები ხდება, ბევრი ქართველი მისიონერთა ქადაგებას ემხრობა. ხახანაშვილის დიდ მოწონებას იმსახურებს, რომ სულხან-საბამ ლექსიკონი შეადგინა, სადაც სიტყვები საღმრთო წერილიდან, პროკლეს, პლატონის, არისტოტელეს და სხვათა თხზულებებიდან და ბერძნული, ლათინური, სომხური, რუსული და არაბული წიგნებიდან შეიტანა. ორბელიანმა ლექსიკონს გრამატიკული და საბუნებისმეტყველო ესკიზები დაურთო. გარდა ლექსიკონისა, აგრძელებს მსჯელობას ავტორი, სულხან-საბა ორბელიანმა, პირველმა ქართულ სინამდვილეში, „უბრალო, გამომეტყველი ენით, ხან ალტაცებით და ხან გულდადებით“ ევროპაში თავის მოგზაურობის „აღწერა“ დაგვიტოვა. მკვლევარს სულხან – საბა ქართული პროზის რეფორმატორად ესახება. მისი მტკიცებით, „სიბრძნე სიცრუეში“, როგორც დასავლური, ისე აღმოსავლური წიგნების კვალი მოჩანს და ის „სახალხო პოეზიით, ერის შექმნილი ნაწარმოებებითაა“ ნასაზრდოები. მეცნიერისათვის თვალნათლივ ჩანს, რომ „სიბრძნე სიცრუისა“ „მარტივი, სასაუბრო ენითაა შექმნილი, აზრი ცხოვლად არის გადმოცემული და ოხუნჯური, წრფელი სიცილის გამომწვევია. შეხედულება კეთილზე და ბოროტზედ სახალხო წარმოდგენით არის დასურათხატებული“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 547).

ქართველი მეცნიერების შეხედულებით, ანტონ კათალიკოსის ხახანაშვილისეული ნარკვევი მკვლევრის ნაწერებში ერთ-ერთი ძალზედ მნიშვნელოვანი და გამორჩეული ლიტერატურული პორტრეტია. „ანტონმა თავის მრავალგვარი მოქმედებით დაამტკიცა, რა შეუძლიან შექმნას ერთმა კაცმა, როცა მას უღვივის წრფელი სიყვარული და შრომის უნარი, მქადაგებელი და დიპლომატი, ფილოსოფოსი და საქმის კაცი, დამწერი ფილოლოგიური და საღვთისმეტყველო თხზულებებისა, მართლმადიდებლობისათვის თავდადებული და კათოლიკობისადმი მიდრეკილი, ბურჯი საქართველოს საზოგადოების ცხოვრებისა და განდევილი სამშობლოსგან“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 547) – აი, ასეთ ფიგურად წარმოდგება მას ანტონ კათალიკოსი. მეცნიერმა მოკლედ დაამუშავა ზაქარია გაბაშვილის, გაიომ ნაცვლიშვილის, დავით ალექსიძის ნაწერები და XVII – XVIII საუკუნეების ისტორიკოსების – ვახუშტის, ფარსადან გორგიჯანიძის, სეხნია ჩხეიძის, ომარ მდივანბეგის, ბატონიშვილების, პაპუნა ორბელიანის თხზულებები. ხახანაშვილი სიამაყით დასძენს, რომ ქართული მწერლობა ისტორიული ნაწერებითაც ძალზედ მდიდარია. მეცნიერმა ცალკე გამოყო მოგზაურობანი (ტიმოთე გაბაშვილი, იონა გედევანიშვილი, რაფიელ დანიბეგაშვილი), მემუარები (გაბრიელ გელოვანი), ავტობიოგრაფია (გიორგი ბატონიშვილი) და ღლიურის სახით დაწერილი ანდერძი (იესე ოსეშვილი). სამეცნიერო ნაშრომის ბოლოს ცალკე-ცალკე თავი ეძღვნება სასულიერო მწერლობას – მქადაგებლებს, დავით და იოანე ბატონიშვილებს. დავით ბატონიშვილის მოღვაწეობაში „საყურადღებო ის მხარეა, რომელიც თვალსაჩინოდ ყოფს ჩვენთვის მსწრაფლ გამოღვიძებას ქართული მწერლობისას, სურვილს ევროპული მეცნიერება და ლიტერატურა გაიცნონ და გააცნონ მკითხველ საზოგადოებას“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 581). ხახანაშვილის რწმენით, იოანე ბატონიშვილი სახელოვანი სარდალი და მეცნიერი იმ ეპოქის საოცრად განსწავლული პიროვნება გახლდათ, რადგან „ძალზე მდიდარი შინაარსის წიგნი დაგვიტოვა“. მან მარტივი ენით მკითხველს სულ სხვადასხვა დარგის სამეცნიერო მცნებები გაუზიარა. „კალმასობა“ მკვლევრისათვის XVIII ს-ის ქართული ენციკლოპედიაა, საიდანაც ცხადად ჩანს, თუ „რა წერტილამდე ავიდა ქართული განათლება <...> მჭერმეტყველება და პატრიოტული გრძნობის აღფრთოვანება XVIII საუკუნეში“ (ხახანაშვილი, 1904, გვ. 584). ალექსანდრე ხახანაშვილი ყურადღების მიღმა არც მთარმნელებს, სახელმძღვანელოების შემდგენლებსა და დრამების ავტორებს ტოვებს. (მელქისედექ კავკასიძე, გაბრიელ გელოვანი, სვიმონ მაკაცარიძე, ზაალ ანდრონიკაშვილი, რევაზ ყორჩიბაშიშვილი, არქიმანდრიტი პორფირე, სარიდონ ჩოლოყაშვილი, იოანე ქართველიშვილი, იოანე და ფარნაოზ ბატონიშვილები, იოსებ სამებელი, იერონიმე ალექსიძე, გიორგი ავალიშვილი, დავით ჩოლოყაშვილი და სხვები). ხახანაშვილის სამეცნიერო ნაშრომი ქართული წიგნების ბეჭდვის ისტორიით მთავრდება.

ალექსანდრე ხახანაშვილი თავად აღიარებდა, რომ შესაფასებელ ტექსტებს უდგებოდა, ხან მრავალმხრივი ისტორიულ-ლიტერატურული განხილვის თვალსაზრისით, ხან კი მარტო შინაარსის გადმოცემითა და გარეგნული აღწერით. მიუხედავად მეცნიერის დიდი დამსახურების აღნიშვნისა მკვლევარი შოთა ბაღრიძე მიიჩნევს, რომ ასეთი მიდგომა „ვერ გვაძლევს, მყარ ქრონოლოგიურ ფარგლებს, რომლებშიც უნდა მოთავსდეს მწერლობის ისტორია“ (ბაღრიძე, 1968, გვ. 30) და მაინც „ალ. ხახანაშვილს კ. აბაშიძესთან ერთად ქართველი მწერლების შემოქმედების ისტორიული თვალთახედვის შესწავლის საქმეში ყველაზე საპატიო ადგილი ეპყრათ“ (გამეზარდაშვილი, 1962, გვ. 15). ხახანაშვილის ძველი ქართული ლიტერატურის შეფასებაზე კორნელი კეკელიძე წერდა, რომ ის „საკმაოდ ღირებული შრომაა, მკვლევრის ამ თხზულებით ეცნობოდნენ ქართულ ლიტერატურას არამარტო ქართველები, თავდაპირველად კარგი ხნის განმავლობაში ის აკმაყოფილებდა ჩვენი სკოლის პირველ მოთხოვნილებასაც, ვინაიდან სახელმძღვანელოდ იქნა გადაკეთებული (კეკელიძე, 1960, გვ. 19-23). ქართველი მეცნიერები ხაზს უსვამენ მეცნიერის ამავს ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის კვლევის საქმეში, მაგრამ მიუხედავად ამისა, აღნიშნავენ, რომ ნარკვევები „ზოგიერთ საკითხში უსრულობით გამოირჩევა“.

მეთოდები

კვლევის საბოლოო მიზნის მისაღწევად (მონოგრაფიის სახით „ქართული ლიტერატურული პროცესის შესწავლის ისტორიის“ შედგენა) საჭიროდ მიგვაჩნია კვლევის ორ ეტაპად დაგეგმვა.

პირველი ეტაპი გულისხმობს ქართველი კრიტიკოსების მემკვიდრეობის შესწავლას ქრონოლოგიურ ჭრილში და XIX საუკუნის მეორე ნახევრის და XX საუკუნის დასაწყისის იმ ნაშრომების შერჩევას, რომლებიც ქართული მწერლობის სისტემატიზაციისა და ლიტერატურული პროცესის პერიოდიზაციის მცდელობებს მოიცავს, მათ შორის უცნობ ან რარიტეტად ქცეულ და დღეისათვის უსამართლოდ მივიწყებული ტექსტებსაც. ცხადია, რომ ამ ეტაპზე საკვლევი მასალა დესკრიფციული მეთოდის გამოყენებას მოითხოვს. იმის გათვალისწინებით, რომ მეორე (დასკვნით) ეტაპზე დაგეგმილია მოპოვებული მონაცემების ერთიან სისტემაში მოყვანა, ლიტერატურული პროცესის კრიტიკულ-თეორიული გააზრების ეტაპების გამოყოფა და მათი შეჯერება ევროპული კრიტიკული აზროვნების განვითარების პროცესთან. პირველ ეტაპზე დამუშავებულ მასალაში პრიორიტეტად მიგვაჩნია განსაკუთრებული ყურადღება დაგვეთმო კრიტიკოსების მიერ გამოთქმულ იმ მოსაზრებებზე, რაც ლიტერატურული პროცესის პერიოდიზაციას ეხება. სწორედ ამ კუთხით განიხილება ალექსანდრე ხახანაშვილის „ქართული სიტყვიერების ისტორია“. ამისათვის ტექსტის სხვადასხვა მონაკვეთში გამოთქმული კრიტიკოსის შეფასებები ერთიან სისტემაში მოგვყავს.

შედეგები და მსჯელობა

მეცნიერის მოსაზრების დეტალური განხილვის შედეგად ვლინდება, რომ ალ. ხახანაშვილს ძველი ქართული ლიტერატურის პერიოდიზაცია შემდეგნაირად აქვს წარმოდგენილი:

1. ძველი პერიოდი (V საუკუნიდან X საუკუნემდე) – მოსამზადებელი პერიოდი, რომელიც სასულიერო ხასიათის ტექსტებს მოიცავს.
2. კლასიკური პერიოდი (X საუკუნიდან XI-XII საუკუნეების ჩათვლით) – თამარის ეპოქა, რომელსაც მეცნიერი *ოქროს ხანას* უწოდებს.
3. დაცემა-დაქვეითების ხანა (XIII-XV საუკუნეები).
4. XVI-XVII საუკუნეები – ამ ხანის ქართულ ლიტერატურას სპარსული მწერლობის მკვეთრი გავლენა ეტყობა, მაგრამ XVI საუკუნის გასულიდან, მეცნიერის დასკვნით, ქართულ ლიტერატურაში „საეროვნო კილო“ და „ნაციონალური ტენდენცია“ აღინიშნება.
5. XVIII საუკუნის ლიტერატურას კი ხახანაშვილი *ვერცხლის ხანას* უწოდებს.

ალ. ხახანაშვილის ძველი ქართული მწერლობის სისტემატიზაციისა და პერიოდიზაციის მცდელობის წინამორბედები სოლომონ დოდაშვილი და ალ. ცაგარელი იყვნენ. აღსანიშნავია, რომ სოლომონ დოდაშვილი ისტორიული პრინციპით ხელმძღვანელობდა და ლიტერატურული პროცესის პერიოდიზაციას შემდეგნაირად წარმოგვიდგენდა:

- ძველი მწერლობა.
- *ოქროს ხანა*, თამარ მეფის ეპოქა.
- ქართული მწერლობის დაცემის ხანა, ანუ *დეკადანსის* პერიოდი.
- XVIII ს-ის ქართული მწერლობა, *აღდგინების ეპოქა*.

ძველი მწერლობის (IV-XVIII სს.) პერიოდიზაციისას ალექსანდრე ცაგარელიც ისტორიულ პრინციპს ეყრდნობა, მაგრამ XIX საუკუნის ლიტერატურას იგი მხატვრულ-ესთეტიკური პრინციპით უდგება.¹

ეროვნული მწერლობის ისტორიის პერიოდებად დაყოფა (პერიოდიზაცია) მისი სისტემატიზაციისა და ამავდროულად შეფასებების ძირითადი კრიტერიუმების დადგენაც გახლავთ. ქართველ კრიტიკოს-მოაზროვნეთა მიერ ეროვნული მწერლობის განვითარების შეფასების ისტორია, არა მხოლოდ ქართული თეორიულ-კრიტიკული აზროვნების ისტორიის თვალსაზრისით არის მნიშვნელოვანი, არამედ ახალი დროის ლიტერატურული პროცესის განვითარების ძირითადი ტენდენციების შესწავლის მხრივაც ფრიად საყურადღებოა.

ალექსანდრე ხახანაშვილის „ნარკვევების“ გამოცემით ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის განვითარების მნიშვნელოვანი ეტაპი დაიწყო. ჩვენ მიერ შედგენილი სქემიდან ნათლად ჩანს, რომ მეცნიერი მიჰყვება ისტორიულ პრინციპს, მაგრამ თითოეული პერიოდის გააზრებისას კულტურული ფაქტორების გავლენის გათვალისწინებასაც ცდილობს (საქართველოს „ქრისტიანიზაციისა“, რომელმაც „საქართველო დასავლეთისკენ გადახარა“, სპარსულ გავლენას და ა.შ.).

საგულისხმოა, რომ ქართული ლიტერატურის ჟანრობრივ და მხატვრულ-ესთეტიკურ თავისებურებებს მეცნიერი მსოფლიო ლიტერატურის ზოგად კონტექსტში მოიაზრებს: ადარებს რა უცხოური ლიტერატურის წარმომადგენლების თხზულებებს (ამირანი « პრომეთე; ნესტან-დარეჯანი « შექსპირის ჯულიეტა და სხვა), განვითარების ძირითად ტენდენციებს და მათი გავლენის განხილვას ცდილობს (სპარსულის, ბიზანტიურის, ფრანგულის, ზოგადევროპულის, რუსულის). მეცნიერი ხაზგასმით აღნიშნავს ეროვნული კულტურის განვითარებისათვის „დასავლეთის გავლენის“ მნიშვნელობას და საუბრობს „უცხოეთიდან შემოტანილი გავლენების ეროვნულ ნიადაგზე შესისხლხორცებაზე“, „ადგილობრივ ელფერზე“.

ცხადია, რომ ქართული ლიტერატურული პროცესის ალექსანდრე ხახანაშვილისეული კონცეფცია სრულ თანხვედრაშია იმ დროს გაბატონებული კულტურულ-ისტორიული სკოლის მეთოდებთან და ისტორიულ-შედარებითი ლიტერატურათმცოდნეობის ჩამოყალიბების საწყის ეტაპთან. ყოველივე ეს კი არა მხოლოდ იმდროინდელი მიღწევებისა და საავტორო აზროვნების სპეციფიკის მაჩვენებელია, არამედ ქართული ლიტერატურული თეორიის ზოგადევროპულ კონტექსტში განვითარების დასტურიცაა.

წერილის ავტორების აზრით, წინა საუკუნეების უკვე დავიწყებული ჩვენი კულტურული მემკვიდრეობის მონაპოვრების შესწავლა ნათელს მოჰფენს არა მხოლოდ ალექსანდრე ხახანაშვილის მეცნიერულ ღვაწლს, არამედ მნიშვნელოვანია ქართული კრიტიკული აზროვნების ისტორიის შეფასება-შესწავლისთვისაც.

¹ სოლ. დოდაშვილის და ალ. ცაგარელის ნააზრევს დეტალური ანალიზი წარმოდგენილია ნაშრომში: ციციშვილი თ., მოდებაძე ი. (2013). *ქართული ლიტერატურის ისტორიის სისტემური შესწავლა XIX ს. კრიტიკულ აზროვნებაში. ლიტერატურული ძიებანი*, XXXIV. თბილისი, ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა (ციციშვილი, თ. მოდებაძე, 2013, გვ. 178-180).

დასკვნა

ჩვენ მიერ ჩატარებულმა ალ. ხახანაშვილის შეხედულებათა ანალიზმა ცხადყო – ქართული მწერლობის ისტორიის ერთიანი სახით გააზრებისას მეცნიერი საფუძვლად კულტურულ-ისტორიული სკოლის ძირითად პრინციპებზე დაყრდნობით ისტორიულ-ქრონოლოგიურ ჭრილში განიხილავს თითოეული პერიოდის ჟანრობრივ და მხატვრულ-ესთეტიკურ თავისებურებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ბადრიძე, შ. (1968). *ქართული მეცნიერების მეჭირნახულე*. თბილისი. მეცნიერება.
- გამეზარდაშვილი, დ. (1962). *შესავალი წერილი – კ. აბაშიძე, „ეტიუდები“*. თბილისი. თსუ.
- კეკელიძე, კ. (1960). *ქართული ლიტერატურის ისტორია*. ტ. I. თბილისი. საბჭოთა საქართველო.
- ფარულავა, გრ. (1986). *ალექსანდრე ხახანაშვილი. ძველი ქართული მწერლობის მკვლევარი*. თბილისი. თსუ.
- ციციშვილი, თ., მოდებაძე, ი. (2013). *ქართული ლიტერატურის ისტორიის სისტემური შესწავლა XIX ს. კრიტიკულ აზროვნებაში*. ლიტერატურული ძიებანი, XXXIV. თბილისი, ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა.
- ციციშვილი, თ., მოდებაძე, ი. (2017). *ქართული მწერლობის სისტემური შესწავლის ისტორიიდან (ვახტანგ კოტეტიშვილი, მიხეილ ზანდუკელი)*. სჯანი, 18. თბილისი.
- ციციშვილი, თ., მოდებაძე, ი. (2017). *კორნელი კეკელიძე და ქართული ლიტერატურული პროცესის პერიოდიზაცია*. ლიტერატურული ძიებანი, XXXVIII. თბილისი.
- ციციშვილი, თ., მოდებაძე, ი. (2019-2020). *ქართული მწერლობის სისტემური შესწავლის ისტორიიდან: პეტრე უმიკაშვილი*. ლიტერატურული ძიებანი XL. თბილისი. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა.
- ციციშვილი, თ., მოდებაძე, ი. (2021). *ახალი პარადიგმის სათავეებთან: გიორგი წერეთელი*. ლიტერატურული ძიებანი XLI. თბილისი. ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტის გამომცემლობა.
- ხახანაშვილი, ალ. (1904). *ქართული სიტყვიერების ისტორია*. თბილისი. სტამბა თავართქილაძისა.

ქართულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების B2 დონისთვის საჭირო მოთხოვნები და აღწერილობა

ნანა შავთვალაძე

ფილოლოგიის დოქტორი

საქართველოს უნივერსიტეტის

პროფესორი, პროფესორი, ქართული ფილოლოგიის

დეპარტამენტის უფროსი

ORCID: 0009-0002-1485-275X

აბსტრაქტი

ენის შესწავლა და შემდგომ მისი განვითარება საკმაოდ რთული პროცესია. უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობს გარემო. ენის, როგორც უცხო ენის შესწავლის ფუნქცია გააქტიურებულია მსოფლიოში, რადგან საჭიროება და სურვილი უდიდესია. შემსწავლელი როდესაც უკვე B2 დონეზე გადადის, ენობრივად უკვე ბევრი საკითხი დაძლეული აქვს. მას შეუძლია შედარებით უფრო მაღალ დონეზე კომუნიკაცია, შეუძლია გაიგოს საუბარი, როდესაც ელაპარაკებიან ნელა და გარკვევით ყოველდღიურ საკითხებზე, თუმცა ზოგ შემთხვევაში მან შეიძლება სთხოვოს მოსაუბრეს, გაუმეოროს ნათქვამი ან განუმარტოს ესა თუ ის სიტყვა. შემსწავლელს შეუძლია სრულყოფილად გაიგოს ისეთი მარტივი ტექსტი, რომელიც შეიცავს ფაქტობრივ მასალას მისთვის საინტერესო თემაზე. მას შეუძლია წინასწარი მომზადების გარეშე ჩაერთოს ისეთ საუბარში, რომელიც ყოველდღიურობის თემებსა და მისი პირადი ინტერესის სფეროს ეხება და და გამოთქვას საკუთარი აზრი.

თუ უკვე შემსწავლელი ინიშნავს კიდევ საუბრისას ინფორმაციას და თანმიმდევრულად აყალიბებს წერილობით საკუთარ აზრს, მაშინ ის მზადაა დაიწყოს და შესწავლოს B2 დონე. აღარ ვორჭოფობთ, რომ ოთხი უნარია განმაპირობებელი ენის სრულყოფილად შესასწავლად; ამ ოთხი უნარიდან სწავლებისას წინ ყოველთვის მოდის კომუნიკაციური უნარი – ის მაინც უპირატესია, რადგან ენა ადამიანთა შორის ურთიერთობის დასამყარებლად და სოციალური გარემოს შესაქმნელად უმნიშვნელოვანესია.

ენათა დონეები, როგორც ვიცით, ენების საერთო ევროპული ჩარჩოს (CEFR-Common European Framework Reference) მიხედვითაა დადგენილი. საკითხი დგება არის თუ არა ერთი და იგივე მიმართება ამ შესასწავლ დონეზე და თუ არა – რა განსხვავებაა. რა თქმა უნდა, უფრო იოლად მიდის საქმე, როცა ლათინური ენიდან შექმნილ ენებზეა საუბარი. კონსტრუქცია ერთი არ არის, მაგრამ მსგავსია. სულ სხვაა სიტუაცია სლავურ ენებსა და იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფთა შემავალ ენებში.

საკვანძო სიტყვები: სწავლება, მეთოდика, ქართული როგორც უცხო ენა, საერთო ევროპული ენების ჩარჩო

REQUIREMENTS AND DESCRIPTION FOR TEACHING GEORGIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT THE B2 LEVEL

Nana Shavtvaladze

PhD in Philology

The University of Georgia

Professor, Head of Georgian Philology Department

ORCID: 0009-0002-1485-275X

Abstract

The environment has a significant impact on the challenging process of learning language and its further development. The function of learning a foreign language is becoming a more significant function on a global scale due to the expanding demand and desire. By the time a learner reaches the B2 level, they have already overcome many linguistic challenges. They are able to communicate at a relatively higher level and understand conversations stated slowly and clearly about common-place topics, although they may occasionally ask the speaker to repeat or explain a word. A learner at this level can fully comprehend a straightforward text with factual information on topics of interest. They are able to voice their thoughts and participate in conversations about common subjects as well as their own interests and express their opinions even without prior preparation.

If the student is already able to take notes while speaking and regularly express their own thoughts in writing, they are ready to start studying at the B2 level. It is undeniable that mastering a language requires proficiency in all four skills; among these, communication skills are always given priority in teaching. This is due to the fact that language is essential for building interpersonal connections and social environments.

As widely known, language levels are determined according to the Common European Framework of Reference for Languages (CEFR). At this level of study, the question is whether there is a uniform relationship and, if not, what the differences are. Naturally, discussing languages that are descended from Latin is easier because, although the construction is different, it is comparable. The situation is entirely different for Slavic languages and those belonging to the Iberian-Caucasian language group.

Keywords: Teaching, Georgian As a foreign Language, Methods, CEFR

შესავალი

ქართული ენის სწავლება უპირველესი და მამულიშვილური საქმეა ისევე როგორც ქართველებისთვის, ასევე – უცხოელებისთვის. დაინტერესებული შემსწავლელი სხვადასხვა მიზეზით სწავლობს ქართულს, როგორც უცხო ენას. არიან სტუდენტები, რომლებიც მოვლენილნი არიან ჩვენს ქვეყანაში სხვა სპეციალობის შესასწავლად, მაგრამ მათ მოეთხოვებათ არსებული კრედიტის აღება იმ ენაში, რომელ ქვეყანაშიც იმყოფებიან. გარდა ამ სტუდენტებისა, არიან მოყვარულები, რომლებიც ენას თავიანთი სიამოვნებისთვის სწავლობენ ან შერეული ოჯახი აქვთ და წყვილიდან ერთ-ერთი ქართველია. დიპლომატებიც ეუფლებიან ენას, რადგან ამ ქვეყანაში აქვთ სამუშაო და მათი დიპლომატიური სისტემა ავალდებულებს, სთავაზობს და ხელს უწყობს ქართულის, როგორც უცხო ენის შესწავლაში. მათი ეს მიდგომა, სურვილი, ქმედება, უდიდესი პატივისცემაა ჩვენი ქვეყნისა.

საყურადღებოა, ევროსაბჭოს მიერ დადგენილი ენების ევროპული საბჭო, რომელიც ენასთან განშლას ექვს დონედ აყალიბებს, სვამს საზღვრებს, აცალკევებს დონეებად, თითოეულ დონეს მიზანსა და შედეგს უსაზღვრავს. საინტერესოა სხვა ქვეყნების გამოცდილება და რით ვხვდებით ჩვენ, ჩვენი ქართული ენა ამ გამოწვევას.

მეთოდები

დასახული მიზნის მისაღწევად გამოვიყენეთ მასალის შერჩევის, სტრუქტურირებისა და ანალიზის მეთოდები. გავეცანით არსებულ მასალას, როგორც დიდი ბრიტანეთის, ამერიკის შეერთებული შტატების, გერმანიისა და საფრანგეთის მონაცემებს, მათ მიერ აღიარებულ ინსტიტუციათა ხედვებს, გამოცდილებას, სწავლებისა და ტესტის შედეგების სტრუქტურას. მათი მიდგომები განსხვავებულია და დასკვნები – ფრიად საგულისხმო. მასალა მოცულობითაც დიდია, უნარებისა და მიდგომების თვალსაზრისით განსხვავებული, შეიძლება ითქვას, რომ მრავალფეროვნებითაც გამოირჩევა. ამიტომაც ჩვენ ყურადღებით შევისწავლეთ თითოეული ქვეყნის მასალა, რათა გამოგვევლინა ყველა ის ფრაგმენტი, რომელშიც შესაძლებელი იყო ქართულ ენასთან თავსებადობა და მათი გამოცდილების გამოყენება.

შედეგები

კვლევამ დაადასტურა ჰიპოთეზის მართებულობა – ქართული ენის სირთულის ასახვა – განშლა მოცემულ იმ სისტემურ ველში, რომელშიც ინგლისური, გერმანული, ფრანგული, ესპანური და სხვა ენებიც არის განლაგებული. დადგენილი სტანდარტით, კერძოდ, ინგლისური ენის მორფოლოგიურ-სინტაქსური სტრუქტურა შედარებულია ქართული ენის სტრუქტურას. რა თქმა უნდა, ენები სრულიად განსხვავდება, მაგრამ გაანალიზებულია დასახულ შედეგს რა, რომელი ენობრივი საშუალებით და როგორ აღწევს უცხოელი შედეგს და როგორ – ქართველი. სწორედ ეს გარემოება იყო ჩვენთვის განსაკუთრებული, გამოიკვეთა და საქართველოში არსებული სახელმძღვანელოების დონე, მათი მიმართება ენათა ევროპულ ჩარჩოსთან და ქართული ენის B2 დონის შიგთავსის დადასტურება უნარების მიხედვით.

მსჯელობა

ქართულის, როგორც უცხო ენის, სწავლების B2 დონისთვის საჭირო მოთხოვნები და აღწერილობა არც თუ ისეთი ადვილი აღმოჩნდა. ენის შესწავლა და შემდგომ მისი განვითარება საკმაოდ რთული პროცესია. უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობს გარემო. ენის, როგორც უცხო ენის შესწავლის ფუნქცია გააქტიურებულია მსოფლიოში, რადგან საჭიროება და სურვილი უდიდესია. შემსწავლელი როდესაც უკვე B2 დონეზე გადადის, ენობრივად უკვე ბევრი საკითხი დაძლეული აქვს.

მას შეუძლია შედარებით უფრო მაღალ დონეზე კომუნიკაცია, შეუძლია გაიგოს საუბარი, როდესაც ელაპარაკებიან ნელა და გარკვევით ყოველდღიურ საკითხებზე, თუმცა ზოგ შემთხვევაში მან შეიძლება სთხოვოს მოსაუბრეს, გაუმეოროს ნათქვამი ან განუმარტოს ესა თუ ის სიტყვა. შემსწავლელს შეუძლია სრულყოფილად გაიგოს ისეთი მარტივი ტექსტი, რომელიც შეიცავს ფაქტობრივ მასალას მისთვის საინტერესო თემაზე. მას შეუძლია წინასწარი მომზადების გარეშე ჩაერთოს ისეთ საუბარში, რომელიც ყოველდღიურობის თემებსა და მისი პირადი ინტერესის სფეროს ეხება და და გამოთქვას საკუთარი აზრი.

თუ უკვე შემსწავლელი ინიშნავს კიდევ საუბრისას ინფორმაციას და თანმიმდევრულად აყალიბებს წერილობით საკუთარ აზრს, მაშინ ის მზადაა დაიწყოს და შეისწავლოს B2 დონე. აღარ ვორჭოფობთ, რომ ოთხი უნარია განმაპირობებელი ენის სრულყოფილად შესასწავლად; ამ ოთხი უნარიდან სწავლებისას წინ ყოველთვის მოდის კომუნიკაციური უნარი – ის მაინც უპირატესია, რადგან ენა ადამიანთა შორის ურთიერთობის დასამყარებლად და სოციალური გარემოს შესაქმნელად უმნიშვნელოვანესია.

ენათა დონეები, ენების საერთო ევროპული ჩარჩოს (CEFR-Common European Framework Reference) მიხედვითაა დადგენილი. საკითხი დგება არის თუ არა ერთი და იგივე მიმართება ამ შესასწავლ დონეზე და თუ არა – რა განსხვავებაა. რა თქმა უნდა, უფრო იოლად მიდის საქმე, როცა ლათინური ენიდან შექმნილ ენებზეა საუბარი. კონსტრუქცია ერთი არ არის, მაგრამ მსგავსია. სულ სხვაა სიტუაცია სლავურ ენებსა და იბერიულ-კავკასიურ ენათა ჯგუფთა შემავალ ენებში.

ენების საერთო ევროპული ჩარჩოს (CEFR) მიხედვით B2 დონე საკმაოდ მნიშვნელოვანი დონეა. ამ დონეზე ადამიანს უჩნდება აზრი, რომ ფლობს ენას, ესმის, კომუნიკაციას ამყარებს, პრობლემას ჭრის, ურთიერთობს, თუმცა ყველაზე კარგად მაინც თავად ხვდება, რომ ენის სრულყოფისთვის და დეტალების გასაგებად მეტი გზა აქვს გასავლელი.

ამ დონეზე როცა გვყავს სტუდენტები ჩვენს საგანმანათლებლო ცენტრში, ბუნებრივია, ჩვენც, შემდგენლებსა და მომხმარებლებსაც, გვანტერესებს არსებული გამოცდილება. გასაგებია, რომ სტუდენტმა B2 დონეზე დამტკიცებული დონეების მიხედვით უნდა შეძლოს ბევრი რამ.

B2 ზღვრული განვითარებული დონეა. ამ დონეზე შემსწავლელს თავისუფლად შეუძლია: კომუნიკაციის დამყარება; ბუნებრივი, ძალდაუტანებელი საუბრის წარმართვა; დაწვრილებით გაგება ყველაფერი იმისა, რასაც სალიტერატურო ენით ეუბნებიან, თუნდაც ქუჩის ხმაური უშლიდეს ხელს ან რაიმე სხვა გარემოება. ენის ცოდნის ამ საფეხურზე შემსწავლელს შეუძლია გაუგებრობის გამომწვევი შეცდომების გასწორება, მას უვითარდება არგუმენტირებული დისკუსიისა და საქმიანი საუბრის წარმართვის ჩვევები.

რა თქმა უნდა, ოთხივე უნარი უნდა იყოს შესაბამისად გააქტიურებული. მოსმენისას შემსწავლელმა უნდა შეძლოს ქართული სალიტერატურო ენის ნორმების დაცვით წარმართული სასაუბრო მეტყველების გაგება ნაცნობ და უცნობ თემებზე როგორც პირად, ასევე საზოგადოებრივ სხვადასხვა სფეროში ურთიერთობისას. შემსწავლელს შეუძლია ძირითადად ყველაფერი გაიგოს აქტუალურ თემებზე სალიტერატურო ენით გადმოცემული სატელევიზიო რეპორტაჟებიდანაც. აგრეთვე შეუძლია გაიგოს ხანგრძლივი საუბარი მისთვის ნაწილობრივ ნაცნობ თემებზე. შემსწავლელს შეუძლია გაიგოს ჩვეულებრივი ტემპით წარმოთქმული განცხადება, რომელიც ეხება აბსტრაქტულ თუ კონკრეტულ თემებს. გარდა ამისა, მნიშვნელოვანია, ვინ საუბრობს, როგორი ტემპით. გამოცდილების მიხედვით, ქართულის, როგორც მეორე ენის, სწავლებისას ქალბატონების საუბართან შედარებით უფრო უჭირთ მამაკაცების მეტყველების გაგება, ხმის რეგისტრის აღქმა. უფრო ადვილია მათთვის ქალებთან საუბარი, ბავშვებთან კი უქვემდებარო და სახელდებითი წინადადებების მიუხედავად, მაინც უკეთესად ახერხებენ ურთიერთობას, ვიდრე მამაკაცებთან.

კითხვისას შემსწავლელი ტექსტს უსადაგებს კითხვის სტრატეგიას და სისწრაფე დამოკიდებულია მასზე; ამ დონეზე იგი უკვე ფლობს ლექსიკის მრავალფეროვან მარაგს, თუმცა იდიომატურმა გამოთქმებმა შეიძლება შეუქმნას შეფერხება. ლაპარაკისას მას შეუძლია ჩაერთოს საკმაოდ ვრცელ საუბარში თითქმის ყველა თემაზე, მიიღოს მონაწილეობა ხმაურიან გარემოში მიმდინარე საუბარშიც;

შეუძლია ქართულენოვან თანამოსაუბრესთან ილაპარაკოს გამართულად და გასაგებად. შესაძლოა შემსწავლელმა წინადადების აგებისას დაუშვას უმნიშვნელო ხარვეზები, რომელთა გასწორება თვითონვე შეუძლია. ზოგადად, მისი მეტყველება გამართულად ხასიათდება.

წერისას შემსწავლელს შეუძლია მისთვის საინტერესო, აქტუალურ თემებზე ტექსტის დაწერა და მნიშვნელოვანი ინფორმაციის წინ წამოწევა. აგრეთვე შეუძლია ჰქონდეს აქტიური მიმოწერა სხვადასხვა თემაზე და საკუთარი ემოციის გამოხატვა, აღნიშვნა. (<http://www.geofl.ge/lego/donee-biLevel.php?parent=56>).

მაგალითად ინგლისურ, გერმანულ და ფრანგულ ენებს მოვიყვანთ, რადგან საქართველოში უფრო გავრცელებული ენებია და CEFR-ის მიხედვით დამუშავებული. მიდგომა საინტერესოა, თუ როგორ არის გაშლილი სხვა ენებში შემდეგი საკითხები: გრამატიკული ფენომენის პროგრესია; როგორ არის განაწილებული ლექსიკა წასაკითხ ტექსტებში; როგორია პროდუქციებისა და რეცეფციის ლექსიკის თანაფარდობა; ლექსიკა მოსასმენ ტექსტებში რა კრიტერიუმის მიხედვითაა გადანაწილებული პროდუქციებისა და რეცეფციის ლექსიკის თანაფარდობა; რამდენია განსაზღვრული წასაკითხ ტექსტებში სიტყვების რაოდენობა; მოსასმენი ტექსტების ხანგრძლივობა (წუთი/წამი) ან ტრანსკრიპტში სიტყვების რაოდენობა როგორაა განსაზღვრული და ა.შ. ამ ყველაფრის განსაზღვრა წინგადადგმული ნაბიჯია როგორც სახელმძღვანელოს, ასევე თითოეული დონის განსაზღვრული ტესტის შემდგენლებისთვისაც.

მნიშვნელოვანია, თითოეული უნარის განვითარება როგორ ხდება და შემდეგ მისი გამოკითხვა, შეფასება. დიდი ბრიტანეთი ინგლისურ ენაში **წასაკითხ** ტექსტებში ასეთ მიდგომას არჩევს. ლექსიკა გაყოფილია ორ ნაწილად: აქტიურად და პასიურად; პროდუქციებისა და რეცეფციის გამოვლენა კი იმ სახით ხდება B2 დონის გამოსაცდელ ტესტში, როგორც სახელმძღვანელოებშია დამუშავებული.

B2 დონის აქტიური: 1.500-2.500 სიტყვაა, რომელთა გაგებაც და გამოყენებაც შეუძლია სტუდენტს საჭიროებისამებრ.

B2 დონის პასიური: 2.500 – 4.000; აქედან რეცეფციაა ტექსტის 50-60%, პროდუქცია კი ტექსტის 40-50%-ია. ფაქტობრივად, ლოგიკაზე დაყრდნობით, კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე, ნაცნობი სიტყვების საშუალებით უნდა გაიგოს ტექსტი, მიხედეს დედააზრს, მთავარ სათქმელს.

მეთოდურად ლექსიკის თანაფარდობის დაცვა უმნიშვნელოვანესია, მაგრამ კონკრეტული ზღვრის დადება და შემდეგ მისი კონტროლი ტექსტში ურთულესი. წასაკითხ ტექსტში პროდუქციებისა და რეცეფციის დაახლოებითი ზღვარი თითოეულ ენაში ასე თუ ისე განისაზღვრა.

ლექსიკა **მოსასმენ** ტექსტებში განსაზღვრულია პროდუქციებისა და რეცეფციის ლექსიკის თანაფარდობა, პროცენტულად (%). აქტიური ლექსიკაა: 1.500-2.500, პასიური – 2.500 – 4.000. ანუ, რეცეფცია: ტექსტის 50-60% და პროდუქცია: ტექსტის 40-50%. ფაქტობრივად, წასაკითხ ტექსტსა და მოსასმენ მასალას შორის დიდი ბრიტანეთი ევროპულ ენათა ჩარჩოში ერთსა და იმავე სიტყვების რაოდენობასა ადგენს და პროცენტულ მაჩვენებელსაც იმავეს ადგენს.

რა სახითაც განიკითხება და ფასდება შემსწავლელის ცოდნა, იმავე უნარებითა და მიდგომებით უნდა მოემზადო ჩასაბარებელი გამოცდისთვის. ინგლისური ენის B2 დონის გამოცდა მიმდინარეობს 1 საათი და 15 წუთი, შედგება 7 ნაწილისგან. გამოცდაზე პირველად მოწმდება კითხვა + გრამატიკა და ლექსიკა (Use of English); სულ 52 კითხვაა; პირველი ოთხი ნაწილი ამოწმებს **გრამატიკისა და ლექსიკის** ცოდნას, სავარჯიშოები ამ შედეგნილობითაა მოცემული:

- ტექსტში გამოტოვებული სიტყვების ჩასმა – 8 გამოტოვებული სიტყვა;
- თითოეული გამოტოვებული ადგილისთვის მოცემულია 4 ვარიანტი;
- ტექსტი გრძელია, მაქსიმალური – 200 სიტყვა;
- 2. ტექსტში გამოტოვებული სიტყვების ჩასმა – ვარიანტები მოცემული არ არის;
- გამოტოვებული სიტყვების რაოდენობა – 8;

- ტექსტი შედარებით მოკლეა – 170 სიტყვა;
- პატარა ტექსტი, რომლის სიგრძეა – 200 სიტყვა;
- ტექსტში გამოტოვებულია 8 სიტყვა;
- მოცემულია 8 სიტყვა, კანდიდატმა უნდა ჩასვას სიტყვები სწორ ფორმაში (უნდა შეცვალოს მეტყველების ნაწილი, რიცხვი, პირი და ა.შ.);
- 4. ამ ნაწილში კანდიდატმა უნდა მოახერხოს ერთი წინადადების ტრანსფორმაცია:
- მოცემული სიტყვების საშუალებით, ანუ არ შეცვალოს აზრი, შეცვალოს ფორმა;
- 5. ერთი გრძელი ტექსტის ანალიზი:
- ტექსტის სიგრძე – 700 სიტყვა;
- კანდიდატმა უნდა წაიკითხოს ტექსტი და პასუხი გასცეს 5 კითხვას;
- თითოეული კითხვისთვის მოცემულია 4 ვარიანტი;
- 6. მოცემულია კიდევ ერთი გრძელი ტექსტი:
- ტექსტის სიგრძე დაახლოებით – 500 სიტყვა;
- ტექსტში გამოტოვებულია 6 წინადადება;
- კანდიდატმა უნდა წაიკითხოს ტექსტი და მოცემული 7 მაგალითიდან აარჩიოს სწორი 6 პასუხი;
- 7. მოცემულია ერთი გრძელი ტექსტი:
- დაყოფილი რამდენიმე აბზაცად;
- კანდიდატმა პასუხი უნდა გასცეს 10 კითხვას;
- ზოგი კითხვა აზრობრივად შეუსაბამოა აბზაცებთან;
- თავი უნდა გაართვას უცხო ლექსიკას და გამოყოს მთავარი აზრი ტექსტიდან.

ასვე ძალიან საინტერესოა ფრანგული და გერმანული ენების მიმართება B2 დონესთან, მეთოდური ჩარჩო და მათ მიერ შედგენილი გამოცდების სტრუქტურა. მიდგომა მსგავსია, შესაძლებელია შიგთავსი განსხვავებულად იყოს წარმოდგენილი, მაგრამ მიზანს ერთნაირად ემსახურებიან. ფრანგულ ენაში შემდგენელნი ტექსტების შერჩევაში, ენობრივი დონის ზღვრის დაცვაში, აქტიური და პასიური ლექსიკის მონაცვლეობაში ეყრდნობიან ძირითადად აქტიურ ლექსიკას და ტექსტის გაგების ცოდნას ამოწმებენ უფრო ზედმიწევნით. რაც შეეხება გერმანულ ენას, საგამოცდო ტექსტებში ყურადღება ექცევა აქტიურ და პასიურ ლექსიკას. ძირითადად გერმანულ ენაში ორიენტირი აღებულია ტექსტის გლობალურ გაგებაზე, ამიტომ ტექსტებში პასიური ლექსიკა ჭარბობს.

დასკვნები

საერთო ევროპული ჩარჩოს მიხედვით დადგინდა ქართული ენის მიმართება B2 დონეზე; შედარებულია B2 დონის აღწერილობა და საგამოცდო საკითხები თითოეულ ენასთან – ინგლისური, ფრანგული და გერმანული. საინტერესო იყო მათი გამოცდილებისა და მიღწევების გაცნობა-გაზიარება. დადგენილია ქართულ ენაში არსებული B2 დონე ევროპული ჩარჩოს მოთხოვნების მიხედვით: სტუდენტს შეუძლია თავის პროფესიულ სფეროში მნიშვნელოვანი დარგობრივი ცნებების, ტერმინების გამოყენება ამავე სფეროს პროფესიონალებთან დისკუსიაში; შემსწავლელი ამ დონეზე უკვე ფლობს ენის სტრუქტურასა და სინტაქსურ ჩარჩოს ისე, რომ საუბარში შეუფერხებლად, ოსტატურად ანაცვლებს საჭირო ცნებას თუ კონტექსტს; აქვს დიდი ლექსიკური მარაგი, უმეტესად შეუძლია გამოიყენოს ბევრი სიტყვის კოლოკაცია.

ქართულის, როგორც უცხო ენის სწავლების B2 დონისთვის გამოცემულია სერია „ბილიკის“ სახელმძღვანელოები, რომლებიც სრულიად აკმაყოფილებენ შესაფერის დონეს. ეს დაადასტურა ევროპული ჩარჩოს შედგენილობამ და ჩვენ მიერ მომზადებული სტუდენტების მიერ ვაშინგტონსა და ლონდონში ჩაბარებული გამოცდების შედეგებმა. კვლევამ, სხვა ენებთან არსებულმა მასალამ და გამოცდილებამ დაადგინა, რომ ქართული ენა მიდგომებით ახლოს დგას ევროპული ჩარჩოს მიერ გაწერილი ინგლისური ენასთან; B2 დონის გამოცდების შიგთავსის შედარებისას, წასაკითხი ტექსტის ანალიზისას, ლექსიკური მასალის რეცეფციისა და პროდუქციების კოეფიციენტის შედარებისას ყველაზე ახლოს ფრანგული ენის მიდგომა დადასტურდა. ამ მიდგომით უფრო დაცული და დაზოგილია შემსწავლელის რეცეფციის მაჩვენებლით.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბრძანება 46/ნ (2019 წ. 6 მარტი) სსიპ განათლების ხარისხის განვითარების ეროვნული ცენტრის აკრედიტაციის სტანდარტები. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო.

საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, ქართული ენის სამმართველო.

ქართული ენის ფლობის დონეების ზოგადი აღწერილობა, საქართველოს მთავრობის 2020 წლის 30 ივნისის №394-ე დადგენილება:

შავთვალაძე, ნ. (2011). *სახელმძღვანელო, ქართული ენა ინგლისურენოვანთათვის*. სერია ბილიკი. დონე II, B1. სამუშაო რვეული. თბილისი: ფორმა.

შავთვალაძე, ნ. (2014). *სახელმძღვანელო, ქართული ენა ინგლისურენოვანთათვის*. სერია ბილიკი. დონე II, B1. საკითხავი მასალა. თბილისი: ფორმა.

შავთვალაძე, ნ. (2015). *სახელმძღვანელო, ქართული ენა ინგლისურენოვანთათვის*. სერია ბილიკი. დონე III, B2. მოსწავლის წიგნი. თბილისი: ფორმა.

შავთვალაძე, ნ. (2017). *სახელმძღვანელო, ქართული ენა ინგლისურენოვანთათვის*. სერია ბილიკი. დონე III, B2. სამუშაო რვეული. თბილისი: ფორმა.

შავთვალაძე, ნ. (2019). *სახელმძღვანელო, ქართული ენა ინგლისურენოვანთათვის*. სერია ბილიკი. დონე III, B2. საკითხავი მასალა. თბილისი: თბილისი: ფორმა.

შავთვალაძე, ნ. (2023). *სახელმძღვანელო, ქართული ენა ინგლისურენოვანთათვის*. სერია ბილიკი. დონე II, B1. მოსწავლის წიგნი. თბილისი: ფორმა.

<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4908418?publication=0>

<http://www.geofl.ge/lego/doneebiLevel.php?parent=56>

<https://www.coe.int/en/web/common-european-framework-reference-languages/level-descriptions>

<https://rm.coe.int/georgian-reference-level-descriptions-a1-a2-b1-b2-cefr/168077b6f5>

<https://www.cambridgeenglish.org/Images/B2-First-Handbook-for-teachers-for-exams>

<https://www.cambridgeenglish.org/vn/Images/168150-b1-preliminary-teachers-handbook.pdf>

<https://www.cambridgeenglish.org/exams-and-tests/first/>

<https://dictionary.ge/ka/word/transformation/>

<https://www.goethe.de/ins/de/de/prf/prf/gzsd1/ueb.html>

<https://www.victorias.fr/dossiers/niveaux-langue/french-cefr-levels.html>

ეკოლექსიკოგრაფია როგორც ახალი პარადიგმა გარემოსთან დაკავშირებული ტერმინების ასახვისათვის ქართულ-ინგლისურ თემატურ ლექსიკონში

მანანა რუსიშვილი

პროფესორი
ინგლისური ფილოლოგიის კათედრის
ხელმძღვანელი, ივანე ჯავახიშვილის
სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
ORCID: 0000-0001-8598-7323

მარინე მახათაძე

ფილოლოგიის სადოქტორო პროგრამის
(ლექსიკოგრაფია)
დოქტორანტი
ივანე ჯავახიშვილის სახელობის
თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ORCID: 0000-0003-1922-4971

აბსტრაქტი

დღეისათვის ენასა და ეკოლოგიას შორის არსებული მჭიდრო კავშირის შესახებ მრავალგვარი ინტერპრეტაცია არსებობს. ბევრი ლინგვისტი „ეკოლოგიას“ მეტაფორულად „ენობრივი კონტექსტისა“ და „ენობრივი გარემოს“ აღსანიშნავად იყენებს, რათა აღწეროს ენობრივ უმცირესობებთან დაკავშირებული სოციოლინგვისტური, საგანმანათლებლო, ეკონომიკური ან პოლიტიკური საკითხები. მეორე მხრივ, სამეცნიერო ლიტერატურაში ვხვდებით ეკოლინგვისტიკის კონკრეტულ განმარტებებსა და კატეგორიებს (ფილი & მიულჰაუზლერი, 2001; ცუნოდა, 2005). ეკოლექსიკოგრაფია ლექსიკოგრაფიისა და ეკოლინგვისტიკიდან იღებს სათავეს. აღნიშნული კონცეპტი პირველად სარმენტომ (2000) შემოგვთავაზა, რომელიც თავის ნაშრომში ხაზს უსვამს ლექსიკონების, როგორც ენობრივი მრავალფეროვნების, სოციალურ-კულტურული ჰარმონიისა და გარემოს მდგრადობის ხელშემწყობი ინსტრუმენტის მნიშვნელობას. კულტურულ სივრცეში გაჩნდა მისწრაფება გარემოსთან დაკავშირებული ლექსიკის და სემანტიკის მაქსიმალური ვერბალიზაციისა. ეკოლექსიკოგრაფია როგორც ახალი პარადიგმა ეხება არა მხოლოდ ეკოლოგიური ლექსიკონების შექმნას, არამედ ზოგადი, სპეციალიზებული თუ თემატური ლექსიკონების წარმოებას, რომლებიც ფოკუსირებულია გარემოსდაცვით ტერმინოლოგიაზე. ვინაიდან სამეცნიერო ტექსტებში გამოყენებული ლექსიკური ერთეულები ხშირად ხდება ენის ძირითადი ლექსიკის ნაწილი, ეს ერთეულები უნდა აისახოს ზოგადი ტიპის ლექსიკონებშიც. ეკოლოგიური ლექსიკური ერთეულების განმარტებებისას ლექსიკოგრაფებს შეუძლიათ ირიბად ან აშკარად აამაღლონ მომხმარებლების გარემოსდაცვითი ცნობიერება. ჩვენი კვლევის მიზნებია: ა) გამოვიყენოთ ეკოლექსიკოგრაფიული მეთოდოლოგია და შემოგვთავაზოთ ქართულ-ინგლისურ თემატურ ლექსიკონში გარემოსთან დაკავშირებული ლექსიკის ისეთი მიკროსტრუქტურა, რომელიც ნათლად წარმოაჩენს ყოვლისმომცველ ეკოლოგიურ გამოწვევებს, მაგალითად, ბიომრავალფეროვნების დაკარგვა; ბ) გარემოსა და ეკოლოგიურ პრაქტიკასთან დაკავშირებული ქართული ტერმინების დოკუმენტირება, რომელიც ხელ შეუწყობს ლინგვისტური მემკვიდრეობის შენარჩუნებას. მასალის მაკროსტრუქტურის შერჩევისას კვლევის ემპირიული მონაცემები ეყრდნობა ბ.ფოჩხუას „ქართული ენის იდეოგრაფიული ლექსიკონსა“ და ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონს. სიტყვების სია დაყოფილია რამდენიმე კონცეპტუალურ კატეგორიად, როგორიცაა არაორგანული გარემო, მცენარეები და ცხოველები. იმის გამო, რომ ეკოლოგია, როგორც დარგი, მზარდად ვითარდება, ჩვენს კვლევაში გარემოსთან დაკავშირებული ლექსიკა ამოკრებილია ბიომრავალფეროვნების შესახებ არსებული საქართველოს მთავრობის დადგენილებებიდან. ეკოლექსიკოგრაფიული მიზნებისათვის, შეგროვებული მასალის ნაწილი შემოწმდა საქართველოს წითელ ნუსხაში (მაგ.: ბრუცა, ქურციკი, ნიამორი, უთხოვარი...). კვლევის ღირებულება განპირობებულია იმ ფაქტითაც, რომ შერჩეული ლექსიკა არსებულ ქართულ-ინგლისურ ლექსიკონებში არ ითვალისწინებს

ეკოლექსიკოგრაფიულ მიდგომებს, ხოლო ჩვენს კვლევაში წარმოდგენილი გარემოსთან დაკავშირებული სიტყვასტატიების ამგვარი პარადიგმით ასახვა პირველი მცდელობა იქნება. ეკოლექსიკოგრაფიის კვლევა, განსაკუთრებით ქართული გარემოსდაცვითი ლექსიკის კონტექსტში, ჯერ კიდევ განვითარების საწყის ეტაპზეა. თუმცა, აუცილებელია ამ მიდგომის შემდგომი შესწავლისთვის საფუძვლის ჩაყრა და ლექსიკონის შედგენისა და გამოყენების შემეცნებითი და სოციალურ-კულტურული პროცესების ახალი პერსპექტივიდან დანახვა.

საკვანძო სიტყვები: ეკოლექსიკოგრაფია, თემატური ლექსიკონი, მეტალექსიკოგრაფია, ეკოსისტემა, ეკოლინგვისტიკა, სოციო-კულტურა, ქართულ-ინგლისური თემატური ლექსიკონი

ECOLEXICOGRAPHY AS A NEW PARADIGM FOR REPRESENTING ENVIRONMENTAL TERMS IN GEORGIAN-ENGLISH THEMATIC DICTIONARY

Manana Rusieshvili

Professor

Head of Department of English Philology, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

ORCID: 0000-0001-8598-7323

Marine Makhatadze

PhD student of the program of

Philology (Lexicography)

Ivane Javakhishvili Tbilisi State

University

ORCID: 0000-0003-1922-4971

Abstract

Today's interpretations of how language and ecology are intertwined range widely. Many linguists use 'ecology' metaphorically as a reference to 'linguistic context' or 'language environment' to describe minority-language concerns that are embedded in sociolinguistic, educational, economic, or political context. Others have distinct definitions and subcategories (Fill & Mühlhäusler, 2001; Tsunoda, 2005).

Originating from lexicography and ecolinguistics, ecolexicography was first introduced by Sarmiento (2000), who stresses the importance of dictionaries as a tool for fostering linguistic diversity, socio-cultural understanding, and environmental sustainability. In addition to creating ecological dictionaries, ecolexicography also involves producing general, specialised, or thematic dictionaries focusing on environmental terminology. Since lexical units used in scientific texts should be included in main vocabulary of a language, these units should be introduced into general dictionaries as well. In writing definitions of ecological terms and topics, lexicographers can implicitly or explicitly reinforce the users' environmental protection awareness.

Our research aims to: a) use ecolexicographic methodology and propose a microstructure of the entries so that they are committed to ecosystem protection and help address overarching ecological challenges like biodiversity loss and b) document Georgian terms related to the environment and ecological practices that can help preserve the linguistic heritage.

The dictionaries "Ideographical Dictionary of the Georgian Language" by B. Pochkhua and The Explanatory Dictionary of the Georgian Language Served as the basis for the empirical data used in the research while selecting the microstructure of the material. The wordlist has been categorized into several conceptual domains,

like inorganic environments, plants, and animals. Since ecology is an evolving field, environment-related lexis has also been retrieved from legal documents, such as the resolutions about biodiversity of the Government of Georgia. For ecolexicographic purposes, some of the collected headwords were examined in the Red List of Georgia to see whether they are vulnerable or endangered species.

The significance of this research stems the fact that many of the selected environmental terms in Georgian-English dictionaries do not use ecolexicographic approaches. Research on ecolexicography, especially when it comes to Georgian environmental lexis, is still in its infancy. However, it is essential to lay the groundwork for further exploration of this approach and reconsider the cognitive and socio-cultural processes of dictionary compilation and use from a fresh perspective.

Keywords: ecolexicography, thematic dictionary, socio-culture, environment, ecosystem, metalexicography

Introduction

Today's interpretations of how language and ecology are intertwined range widely. Originating from lexicography and ecolinguistics, ecolexicography was first proposed by Sarmento (2000) as a part of applied linguistics. However, the new theory, which was the result of this transformation of quantity into quality, did not suddenly appear in a finished state from one day to the next like Athene, who was born fully armed from Zeus' forehead. Instead, the theory had to go through a lengthy anchoring process.

Research on ecolexicography is only at an embryonic stage, and it is necessary to lay a foundation for the ecolexicography approach that needs more researchers, research, and projects. Since we are compiling a Georgian-English thematic bilingualized dictionary, out of pure interest and curiosity in this new paradigm, we decided to study the Georgian environmental lexis from the perspective of ecolexicography. The aims of our research are: a) to use ecolexicographic methodology and propose a microstructure of the entries so that they are committed to ecosystem protection and help address overarching ecological challenges like biodiversity loss and b) to document Georgian terms related to the environment and ecological practices, which can help preserve the linguistic heritage.

Ecolinguistics began with a metaphor. Even the history of the metaphor "money is water" illustrates how language adapts to new environmental conditions (i.e. after the disappearance of the well system, water, originally a type of basic food, can be obtained exclusively by means of money (Liebert, 2006).

There are two approaches to ecolinguistics, which can be associated with the two authors mentioned: (1) "Ecology" is understood metaphorically and transferred to "language(s) in an environment" (Haugen, 1972). The "Ecology of Language" in the Haugenian sense is a study much-needed at a time when languages are disappearing faster and faster from decade to decade, and one would wish that more linguists were to take it up and embrace the cause of linguistic diversity. The task of investigating, documenting, and perhaps saving many endangered languages on this planet. (2) "Ecology" is understood in its biological sense; the role of language in the development and aggravation of environmental problems is investigated; linguistic research is advocated as a factor in their possible solution.

Sarmiento (2000) argues that the main issue of ecolexicography is what the role of words is in our world and how a word can create, maintain, or destroy a world. However, ecolexicography does not deal with the elaboration of ecology dictionaries or ecological terms. This perspective may be too limited as ecolexicography unavoidably faces the treatment of ecological vocabulary. Many scholars (e.g., Tsunoda, 2005) resonate with this viewpoint and stress the importance of dictionaries as a tool for promoting linguistic diversity, socio-cultural harmony, and environmental sustainability. It is generally acknowledged that dictionaries are not value-free representations of languages and the world. Illustrative examples, for instance, are imbued with lexicographic intentions and "constitute a repository of the common values and interests of the society whose language is described" (Béjoint, 2014, p. 202). Dictionaries convey ideologies in such a way as to promote the positive development of human society, including peace, justice, equality, and sustainability. In the field of critical lexicography, scholars have examined such issues as gender (e.g., Hoey 2001), racism, religion, politics and class.

From a more theoretical perspective, Albuquerque (2018) describes ecolexicography as a new discipline in lexicography and explores what it could contribute to pedagogical lexicography, particularly in the analysis of dictionary microstructure, promoting environmental education for students, and proposing a new structure of articles and definitions.

Representation of environment-related lexical units in general dictionaries

Terms used and defined in relation to many specific domains eventually migrate into general language, and this is a complex process influenced by technological, cultural, educational, and social factors. When discussing some issues of representing environment-related lexical units in dictionaries, we will focus on not only the specialized dictionaries but also the general monolingual ones. We analyzed Georgian and English dictionaries: Explanatory Dictionary of the Georgian Language, English monolingual dictionaries, and the “Big Five”. There is a lack of precision in using environmental words, which translates into a non-systematic representation of the words in general Georgian dictionaries. The common trend in English lexicography to indicate that a sense of a word belongs to a specialized area is to mark it with a subject label, which is not the case in the Georgian Explanatory Dictionary. There is no indication of the “ecological” label in the entries.

In the case of the Georgian explanatory dictionary, the definition of, for example, “global warming” is nested under headword “global”, it is comprehensive and very ecologically oriented. Whereas, English monolingual dictionaries confer the lemma “global warming” an independent headword status.

Take the word “ermine” as an example; in the Cambridge Advanced Learners’ Dictionary (CALD), it is defined as “expensive white fur with black spots that is the winter fur of the stoat (= a small mammal) and is used to decorate formal clothes worn by kings, queens, judges, etc.” This definition has connotations of the killing of the animal, and it implies the glory of wearing ermine clothes with a focus on the economic benefits from ermine trade. There are similar definitions in LDOCE5, e.g., “the skin or fur of some types of seal, used for making leather or clothes” for the entry of “sealskin”, and “strong soft leather made from the skin of a deer or goat” for “buckskin”. This “reification” (Trampe, 2001, p. 1) of animals may constitute biased representation. This makes the dictionary evade its function of environmental protection, similar to or perhaps even worse than “animal erasure” (Stibbe, 2015, p. 155).

Wordsmyth Kids Dictionary (WILD, a popular children’s dictionary) offered to guide children to explore words about the world, putting them in two modules: those about the city and those about nature. It seems that WILD embodies such a destructive frame: it is normal that urban residents stay away from nature since they don’t belong to it. In other words, an implied contrast between city and nature may convey ideological ideas against human-nature oneness. In writing definitions, lexicographers can implicitly or explicitly reinforce the users’ awareness of environmental protection. This educational function of dictionaries can never be underscored enough. Lexicographers should be aware that dichotomic representations opposing animals to humans are deeply rooted in language and make use of lexical or grammatical devices to create public consensus in favor of effective conservation of biodiversity.

Methodology

3.1. Macrostructure of environment-related vocabulary in Georgian-English thematic dictionary

One of the main objectives of compiling a Georgian-English thematic dictionary is to collect and document not only domain-specific Georgian vocabulary, but also general lexicon, find English equivalents, provide illustrative material, and indicate word usage qualifications in the dictionary structure. The importance of this research lies in the fact that through the ecolxicographic methodology we aim to document Georgian terms related to the environment and ecological practices, which can help preserve the linguistic heritage.

At the very beginning of dictionary design, the headwords which are closely related to the ecosystem were selected in a separate thematic group. The empirical data of the research while selecting the microstructure of the material is based on the dictionaries: “Ideographical Dictionary of the Georgian Language” by B. Pochkhua and The Explanatory Dictionary of the Georgian Language. The wordlist has been categorized into several conceptual domains, like inorganic environments, plants, and animals. As ecology is an evolving field, environment-related lexis has also been retrieved from legal documents, such as the resolutions about biodiversity of the Government of Georgia. For ecolxicographic purposes, some of the collected headwords were checked in the Red list of Georgia, whether they are vulnerable or endangered species.

3.2. Microstructure of environment-related vocabulary in the Georgian-English thematic dictionary

As a part of the dictionary conceptualization plan, we formulated a microstructural programme. This programme determines the nature and extent of the microstructure, the article structure, and how the different slots in the article will be filled with data types. The lemma functions as a guiding element of each dictionary article. From the point of view of microstructural analysis, environmental vocabulary in the Georgian-English thematic dictionary has a consistent structure, which is based on the metalexigraphic work by Gouws and Prinsloo (2005).

The elements are as follows: I. Part of speech; II. Subcomments on semantics, definitions, and translation equivalents; III. Context and context entries (the context of a given word can be regarded as the pragmatic environment in which it is typically used. The context is usually indicated through glosses, i.e. a single word indicating something about the usage of the word, or using lexicographic labels. As for the cotext refers to the syntactic environment in which it is typically used. This is usually indicated by means of illustrative example material like collocations and example phrases and sentences; IV. Lexicographic labels (subject field labels, stylistic labels, and chronolectic labels); V. Other data (the paraphrase of meaning and the translation equivalents are not the only types of semantic data that can be presented in the comment on semantics. In the planning of the data distribution structure of a dictionary, the lexicographer may decide also to include an indication of some relevant semantic relations; in our case, the metadata of ecological lexis is included).

Results

Today the compilation of every dictionary needs to be done in accordance with one or more specific lexicographic functions: knowledge- and communication-orientated functions (Bergenholtz and Tarp, 2002). The environment-related lexical units given in the thematic Georgian-English dictionary are knowledge-orientated and assist the user by providing general ecological and encyclopedic data about the language.

We will show you some example entries of environment-related lexical units that will be added to the Georgian-English Thematic Dictionary database.

ბრუცა *n. zool.* პატარა ცხოველი მღრღნელების ტიპისა Blind Mole Rat (*Nannospalax nehringi*);
► საქართველოში (ჩალკაში, ახალქალაქის ზეგანზე) გვხვდება, შეტანილია საქართველოს „წითელ ნუსხაში“ It is found in Georgia (in Tsalka, on the Akhalkalaki plateau). Conservation Status (national): Georgian Red List.

გაჩეხავს (გაჩეხა) *v. 1. ecol.* მოჭრის, გაკაფავს (ტყეს...) deforest (deforestation), to clear or strip of forests or trees; ტყის მასობრივი გაჩეხა, გაუაზრებელი ურბანიზაცია – ეს მხოლოდ რამდენიმე მიზეზია ეკოლოგიური კატასტროფისა mass deforestation, dismissive urbanization – these are just

some of the reasons for the ecological disaster [რადიო თავისუფლება]; see also გაუტყეურება; 2. გააპობს, გახეთქავს (ცულით...) will hackle, will chop/cleave sth.; დაუმინებს კუნძს, ძლიერად დაჰკრავს, გაჩეხავს he will aim at the block of wood, hit it hard, hackle it [ახალი თაობა, 2008].

ნიაზორი *n. zool.* გარეული თხა, ქურციკი; Wild Goat (Bezoar goat); ► გვხვდება თუშეთში, ხევსურეთში, არის ერთეული შემოსვლა აჭარაში (სავარაუდოდ თურქეთიდან) და ლაგოდეხში (სავარაუდოდ დაღესტნიდან). პოპულაცია მცირეა, 2012 წლის აღრიცხვის თანახმად შეადგენს 310 ინდივიდს It is found in Tusheti, Khevsureti, there is a unit entry into Adjara (probably from Turkey) and Lagodekhi (probably from Dagestan). The population is small, according to 2012 recording, it is 310 individuals.

Conservation Status: Georgian Red List. Interesting as an attraction for eco-tourists and scientists. Under heavy pressure from poaching.

ძვირფასბეწვიანი *n.* ძვირფასი ბეწვის მქონე sth. with precious fur; ის ბრილიანტის სამკაულებზე, ძვირფასბეწვიან ქურქებზე და კიდევ ბევრ რამეზე ოცნებობდა she dreamed about diamond jewelry, precious furs and many other things (ცისკარი, 2002).

Conclusions

Inclusion of ecological/encyclopedic data within the dictionary article may be perceived as unconventional within the traditional theoretical framework. However, within the context of the dynamic integration of semantics and cultural anthropology, enhanced by metalexicographical and ecolxicographical theories, it anticipates a deeper understanding of the role of environment-related lexical units, their meaning, and their lexicographic reflection. Proper notes or labels, illustrative sentences, data about conservation status, etc. concerning ecosystem protection could be added to an entry of ecological importance.

References

6.1. Dictionaries

CALD3. (2008). *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*. 3rd ed.

Chikobava, A. (n.d.). *The eight-volume Explanatory Dictionary of the Georgian Language* (1960th ed., Vols. 1–8).

LDOCE5. (2009). *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow.

6.2 Other References

Albuquerque, D. B. (2018). *As relações entre Ecolxicografia e Lexicografia Pedagógica (The relations between Ecolxicography and Pedagogical Lexicography)*. *Domínios de Lingu@gem*, 12(4).

Béjoint, H. (2014). *The Bloomsbury companion to lexicography, edited by Howard Jackson*. *Dictionaries: Journal of the Dictionary Society of North America*, 35(1).

Fill, A., & Mühlhäusler, P. (2006). *Ecolinguistics reader: Language, ecology and environment*. A&C Black.

Gouws, R. H., & Prinsloo, D. J. (2010). *Principles and practice of South African lexicography*. African Sun Media.

Haugen, E. (1972). *The ecology of language*. In *The ecolinguistics reader: Language, ecology and environment*.

Liebert, W. A. (2006). *The sociohistorical dynamics of language and cognition*. In *Ecolinguistics reader: Language, ecology and environment*.

Liu, X., Lyu, J., & Zheng, D. (2021). *For a better dictionary: Revisiting ecolexicography as a new paradigm*. *Lexikos*, 31.

Sarmiento, M. S. (2000, December 8–10). *Ecolexicography: Words and expressions we should live by*. In *Österreichische Linguistiktagung Graz, Akten des Symposiums 30 Jahre Sprache und Ökologie — Errungenschaften, Visionen*. Graz: Graz University.

Stibbe, A. (2015). *Ecolinguistics: Language, ecology and the stories we live by*. Abingdon/New York: Routledge.

Tsunoda, T. (2005). *Language endangerment and language revitalization*. (Trends in Linguistics Studies and Monographs, 148). Berlin/New York: De Gruyter.

ქართული ლექსიკოლოგია ციფრულ და ბილინგვურ კონტექსტში

გულ მუქერემ ოზთურქი

ფილოლოგიის დოქტორი

რეჟეფ ტაიფ ერდოღანის უნივერსიტეტი

ხელოვნებისა და მეცნიერებათა, ქართული ენისა და

ლიტერატურის ფაკულტეტი

ასოცირებული პროფესორი

რიზე, თურქეთი

აკადემიური ვიზიტორი

ოქსფორდის უნივერსიტეტი

გლობალურ და რეგიონულ კვლევათა სკოლა

ოქსფორდი, ინგლისი

ORCID: 0000-0003-1875-4954

აბსტრაქტი

ლექსიკოლოგია, როგორც ენათმეცნიერების სპეციალიზებული სფერო, ენის ლექსიკური სისტემის კანონზომიერ კვლევასა და ორგანიზაციას ეძღვნება. იგი ასევე მოიცავს სხვადასხვა ენათა ლექსიკური სტრუქტურების შედარებით ანალიზს, რაც ძირითადად ლექსიკოგრაფიული კვლევისა და ლექსიკონების შედგენის გზით ხორციელდება. ნაშრომი იკვლევს ქართული ლექსიკოლოგიის ევოლუციას, თეორიულ საფუძვლებსა და მეთოდოლოგიურ მიდგომებს, განსაკუთრებული ყურადღებით განიხილავს ორბმულ ლექსიკოგრაფიაში არსებულ სირთულეებს, განსაკუთრებით კი ქართული-თურქული ლექსიკონების შედგენის კონტექსტში.

კვლევაში გამოყენებულია შედარებითი და ანალიტიკური მეთოდოლოგია, რომელიც აერთიანებს ისტორიულ ლექსიკოგრაფიულ წყაროებს, ლექსიკონების ანალიზსა და ენათმეცნიერული მონაცემების ინტერპრეტაციას. ნაშრომი სისტემურად მიმოიხილავს ქართული ლექსიკოგრაფიის მნიშვნელოვან ნაშრომებს, განსაკუთრებით იმ პროექტებს, რომლებიც გამოიჩინა ქართველმა მეცნიერებმა წამოიწყეს, რათა შეფასდეს მათი როლი ენის კონსერვაციისა და ლექსიკოგრაფიული მეთოდების განვითარების კუთხით. ამასთანავე, კრიტიკულად განიხილება არსებული ქართული-თურქული და თურქულ-ქართული ლექსიკონების სტრუქტურული და ფუნქციური ხარვეზები, ყურადღება მახვილდება სემანტიკურ შეუსაბამოებზე, კონტექსტის ნაკლებობაზე და მორფოლოგიური ინფორმაციის არასრულფასოვნებაზე.

კვლევის შედეგები ცხადყოფს, რომ ქართულ ლექსიკოლოგიაში მნიშვნელოვანი გამოწვევები არსებობს, განსაკუთრებით ციფრულ ლექსიკოგრაფიაში, სპეციალიზებული ტერმინოლოგიის განვითარებასა და ორბმული ლექსიკონების სიზუსტეში. მიუხედავად ისტორიული პროგრესისა, თანამედროვე ქართული ლექსიკოგრაფია კვლავ დგას იმ გამოწვევების წინაშე, რაც თანამედროვე ენობრივ და ტექნოლოგიურ განვითარებასთან ადაპტაციას უკავშირდება. ნაშრომი უსვამს ხაზს ლექსიკოგრაფიული მეთოდოლოგიების მნიშვნელოვან როლს ორენოვან კომუნიკაციაში, თარგმანის სიზუსტის გაუმჯობესებაში და საქართველოსა და თურქეთის შორის ენობრივი და კულტურული ურთიერთობების გასამყარებლად.

აღნიშნული საკითხების განხილვით, კვლევა ხელს უწყობს ქართული ლექსიკოგრაფიის მნიშვნელობის უფრო ღრმად გააზრებას ენობრივი მრავალფეროვნების დაცვის, თარგმანის ხარისხის გაუმჯობესებისა და ენობრივ კავშირებზე დაფუძნებული კომუნიკაციის გაძლიერების კუთხით. ამასთან, ნაშრომი სთავაზობს სტრატეგიებს ციფრული ლექსიკოგრაფიული რესურსების განვითარებისთვის, ინტერდისციპლინური

თანამშრომლობის წახალისებისა და ქართული ლექსიკონების შედგენაში კომპიუტერული მიდგომების ინტეგრაციისთვის.

საკვანძო სიტყვები: ლექსიკოლოგია, ლექსიკოგრაფია, ლექსიკონი, ქართული ლექსიკოლოგია, ციფრული ლექსიკოგრაფია, ორბმული ლექსიკოგრაფია, ქართული-თურქული ლექსიკონები

GEORGIAN LEXICOLOGY IN A DIGITAL AND BILINGUAL CONTEXT

Gul Mukerrem Ozturk

Associate Professor

Recep Tayyip Erdoğan University

Faculty of Arts and Sciences, Department of Georgian

Language and Literature

Rize, Turkey

Academic Visitor

University of Oxford

Oxford School of Global and Area Studies,

Oxford, England

ORCID: 0000-0003-1875-4954

Abstract

Lexicology, a specialized subfield of linguistics, focuses on the systematic study and organization of a language's vocabulary. It also includes the comparative analysis of lexical structures in different languages, primarily through lexicographic research and dictionary compilation. This study explores the evolution, theoretical frameworks, and methodological approaches of Georgian lexicology, with a specific focus on the challenges encountered in bilingual lexicography, particularly while compiling Georgian-Turkish dictionary.

The research uses a comparative and analytical methodology, integrating historical lexicographic sources, dictionary analysis, and linguistic data interpretation. It systematically evaluates key Georgian lexicographic works, particularly those initiated by prominent Georgian scholars, to assess their contribution to linguistic preservation and methodological advancements in lexicography. Additionally, it critically analyzes the structural and functional shortcomings of current Georgian-Turkish and Turkish-Georgian dictionaries, highlighting the issues of semantic inconsistencies, lack of contextual usage, and inadequate morphological representation.

The findings reveal notable gaps in Georgian lexicology, particularly in digital lexicographic resources, specialized terminology development, and bilingual dictionary accuracy. Despite significant historical progress, contemporary Georgian lexicography faces challenges to keep up with modern linguistic and technological advancements. The study highlights the critical role of lexicographic methodologies in enhancing bilingual communication, improving translation accuracy, and fostering a more comprehensive understanding of linguistic and cultural interactions between Georgia and Turkey.

By examining these issues, this research contributes to the understanding of Georgian lexicography's role in preserving linguistic diversity, improving translation accuracy, and facilitating cross-linguistic communication. Additionally, the study proposes strategies for enhancing digital lexicographic tools, fostering interdisciplinary collaboration, and integrating computational approaches in Georgian dictionary compilation.

Keywords: Lexicology, lexicography, dictionary, Georgian lexicology, digital lexicography, bilingual lexicography, Georgian-Turkish dictionaries

შესავალი

ლექსიკოლოგია არის ენის ლექსიკური სისტემის სისტემური კვლევა, რომელიც მოიცავს ლექსიკური ერთეულების წარმოშობის, სტრუქტურის, სემანტიკისა და ევოლუციის ანალიზს. იგი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს ენის სტანდარტიზაციის, დოკუმენტაციისა და კულტურული მემკვიდრეობის გადაცემის პროცესში. თანამედროვე ლექსიკოგრაფია არა მხოლოდ ენობრივი ერთეულების აღწერას, არამედ მათ ფუნქციურ და ისტორიულ კონტექსტსაც მოიცავს.

გლობალიზაციის, ინფორმაციული ტექნოლოგიების და სამეცნიერო ლინგვისტიკის განვითარების პირობებში, განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს ბილინგვური (ორენოვანი) და ციფრული ლექსიკოგრაფიის მეთოდები. ქართულ-თურქული ლექსიკოგრაფია, მიუხედავად მნიშვნელოვანი ისტორიული ტრადიციებისა, კვლავ მრავალ გამოწვევას აწყდება, განსაკუთრებით მეთოდოლოგიის, ციფრული რესურსების ნაკლებობისა და ლექსიკონების სტრუქტურული ხარვეზების კუთხით.

ეს კვლევა მიზნად ისახავს ქართულ და თურქულ ლექსიკოგრაფიას შორის სტრუქტურული და მეთოდოლოგიური განსხვავებების შესწავლას, მათი განვითარების დონის შედარებას და ქართულ ლექსიკოლოგიაში არსებული ხარვეზების გამოვლენას.

მთავარი ჰიპოთეზაა, რომ ქართულ ლექსიკოლოგიაში ციფრული ლექსიკონების ნაკლებობა და ბილინგვური ლექსიკოგრაფიული რესურსების ხარვეზები მნიშვნელოვან დაბრკოლებას წარმოადგენს ენის თანამედროვე კვლევისა და გადაცემისთვის. შესაბამისად, კვლევა ცდილობს ლექსიკონების სტრუქტურის, ტერმინოლოგიის განვითარების და ციფრული ლექსიკოგრაფიის გაუმჯობესების გზების პოვნას.

ეს კვლევა ცდილობს უპასუხოთ სამ ძირითად კითხვას:

რა ძირითადი მეთოდოლოგიური განსხვავებებია ქართულ და თურქულ ლექსიკოგრაფიას შორის?

რომელია ქართული ლექსიკოლოგიის მთავარი ხარვეზები ციფრულ და ბილინგვურ კონტექსტში?

როგორ შეიძლება ქართულ ლექსიკოგრაფიაში არსებული პრობლემების გადაჭრა თანამედროვე ტექნოლოგიებისა და ლინგვისტური მიდგომების გამოყენებით?

ეს კვლევა ემყარება შედარებით-ანალიტიკურ, დესკრიფციულ და სტრუქტურულ-ფუნქციურ მეთოდებს, რომლებიც საშუალებას იძლევა ქართულ და თურქულ ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციებს შორის არსებული ძირითადი განსხვავებებისა და მსგავსებების გამოვლენა.

კვლევის ძირითადი მეთოდები:

ლიტერატურის მიმოხილვა: ტრადიციული და თანამედროვე ლექსიკოგრაფიული ნაშრომების შესწავლა, მათ შორის ქართულ, თურქულ და ინგლისურენოვან წყაროებში. ძირითადი ფოკუსი გაკეთებულია ისეთ ავტორებზე, როგორებიც არიან სულხან-საბა ორბელიანი, თინათინ მარგალიტაძე და მეჰმედ ალი ალაქაი.

ორენოვანი ლექსიკონების შედარებითი ანალიზი: ქართული და თურქული განმარტებითი და ბილინგვური ლექსიკონების სტრუქტურული, სემანტიკური და ტერმინოლოგიური ასპექტების შედარება. ანალიზი მოიცავს ტერმინოლოგიის, სინტაქსის, პოლისემიისა და სემანტიკური ველის კვლევას.

ციფრული ლექსიკოგრაფიის კვლევა: არსებული ონლაინ ლექსიკონების, კორპუსული მონაცემთა ბაზების და ხელოვნური ინტელექტის საფუძველზე აგებული ლექსიკოგრაფიული რესურსების ანალიზი. მთავარი ფოკუსი გაკეთებულია ისეთი პლატფორმების შესწავლაზე, როგორებიცაა [translate.ge](#), [Glosbe](#), [targmne.com](#) და [Türk Dil Kurumu](#)-ს ონლაინ ლექსიკონები.

თანამედროვე გლობალიზაციისა და ტექნოლოგიური პროგრესის პირობებში, თარგმნითი ლექსიკოგრაფია მნიშვნელოვან საზოგადოებრივ ამოცანად რჩება. კარგად განვითარებული ლექსიკოგრაფია ქვეყნებს შორის კომუნიკაციის გაძლიერებისა და მაღალკვალიფიციური

მთარგმნელების მომზადების წინაპირობაა.

მე-20 საუკუნის ბოლოსა და 21-ე საუკუნის დასაწყისს ხშირად უწოდებენ „ლექსიკონების ეპოქას“, „ლექსიკოგრაფიულ ბუმს“, ან „ლექსიკოგრაფიის ოქროს ხანას“ (Фесенко, 2013, გვ. 1). ლექსიკონები არა მხოლოდ თარგმანისთვის საჭირო ინსტრუმენტია, არამედ ეთნოსის კულტურული, რელიგიური, პოლიტიკური და მეცნიერულ-ტექნიკური აზროვნების პროდუქტსაც წარმოადგენს. თარგმანი მხოლოდ სიტყვის სემანტიკური მნიშვნელობის გადმოცემას არ გულისხმობს, არამედ კულტურული ბარიერების გადალახვას და იმ ფართო კონტექსტური სამყაროს გაგებას, რომელიც სიტყვათა მიღმა დგას.

ლექსიკოგრაფიული განვითარების დონე თითოეულ ქვეყანაში ასახავს ეროვნულ კულტურას, საზოგადოებრივ პროგრესს და ისტორიული პროცესების ქრონოლოგიურ განვითარებას. სრული ლექსიკონი უნდა ემსახურობოდეს ლიტერატურას, რელიგიას, ისტორიას, სამართალსა და სხვა დარგებს და უნდა წარმოადგენდეს ენციკლოპედიურ წყაროს, რომელიც არა მხოლოდ ენობრივ ელემენტებს, არამედ სიტყვის მიღმა არსებულ კონცეპტუალურ სამყაროსაც მოიცავს. ლექსიკოგრაფია ხშირად განიხილება ლექსიკოლოგიასთან ერთად, თუმცა ისინი განსხვავებული დარგებია.

„კრისტალის განმარტებით, ლექსიკოლოგია არის სემანტიკაში გამოყენებული ტერმინი, რომელიც ენის ლექსიკურ მარაგზე ჩატარებულ კვლევებს ეხება, მაშინ როდესაც ლექსიკოგრაფია განისაზღვრება, როგორც ლექსიკონების შექმნის მეცნიერება და ხელოვნება. ეს განსხვავება მიუთითებს იმაზე, რომ ლექსიკოგრაფია შესაძლოა პრაქტიკული ლექსიკოლოგიის ქვედარგად ჩაითვალოს“ (Crystal, 2003, გვ. 267), (ბოზი, 2011, გვ. 10).

ლექსიკონების შექმნის ზუსტი დრო და მიზანი უცნობია, თუმცა ყველაზე ადრეულ ფორმად ბაბილონელთა მიერ შემერული ენის გასაშიფრად შექმნილი სინონიმური ლექსიკონები ითვლება. თავდაპირველად ორენოვანი ლექსიკონები მიიჩნეოდა ყველაზე ძველ ნიმუშებად, თუმცა 1990 წლის შემდეგ გაჩნდა ჰიპოთეზა, რომ ლექსიკონების შექმნის საწყის ეტაპზე ერთენოვანი ლექსიკონები არსებობდა, რომლებიც საკუთარი ენის გაგებასა და შენარჩუნებას ემსახურებოდა.

ლექსიკური ფონდის დოკუმენტირება XVII საუკუნის ბოლოდან სისტემატური ხასიათის გახდა. XVIII საუკუნეში გამოჩნდა ლექსიკონური მასალები, რომლებიც ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდნენ სრულფასოვან ლექსიკონებს, მაგრამ საფუძვლს უყრიდნენ მათი შექმნის პრაქტიკას. „პირველი ჯიბის ფორმატის ორენოვანი ლექსიკონები ძირითადად სამხედრო ტერმინოლოგიასა და ინსტრუქციებს მოიცავდა, რაც იმდროინდელ პოლიტიკურ რეალობას უკავშირდებოდა“ (ლიპოვსკა, 2009, გვ. 17).

„XX საუკუნის დასაწყისში განვითარდა გრამატიკული ლექსიკონები, რომლებიც ლინგვისტურ ტერმინებსა და ენათმეცნიერულ კონცეფციებს მოიცავდა, რაც ენის გრამატიკული ანალიზისა და გააზრების ახალ საფეხურს წარმოადგენდა“ (ლიპოვსკა, 2009, გვ. 28).

„თანამედროვე ლექსიკოგრაფიის ოთხი ძირითადი მიმართულება გამოიყოფა (Фесенко, 2013):

ტერმინოლოგიური და სასწავლო ლექსიკონები, რომლებიც მოსწავლეებს, სტუდენტებსა და სხვადასხვა პროფესიის სპეციალისტებს ეხმარება.

ენობრივი დინამიკის ამსახველი ლექსიკონები, რომლებიც არა მხოლოდ ენის სტატიკურ ასპექტს აღწერს, არამედ მის მუდმივ ცვლილებებსაც ასახავს.

კომპლექსური, ლინგვოკულტუროლოგიური ლექსიკონები, რომლებიც ენის კონცეპტუალურ სფეროსა და კულტურულ ასპექტებს გამოხატავს.

კომპიუტერული ლექსიკოგრაფია, რომელიც უახლესი ტექნოლოგიების ინტეგრირებით ცდილობს ლექსიკოგრაფიული კვლევების შედეგების ოპტიმიზაციას“.

„კომპიუტერული ლექსიკოგრაფია თანამედროვე ლექსიკოგრაფიის უმნიშვნელოვანესი მიმართულებაა, რომელიც საშუალებას იძლევა, ავტომატური თარგმანის, ტექსტის კომპიუტერული ანალიზისა და ენათმეცნიერული მონაცემთა ბაზების შექმნის მიმართულებით ახალ სიმაღლეებს მივაღწიოთ. მიუხედავად ტექნოლოგიური განვითარების მაღალი დონისა, დღემდე რჩება გამოწვევები,

რომლებიც სრულყოფილი კომპიუტერული თარგმანისა და ლექსიკოგრაფიის წინაშე დგას“ (Sarigül, 2011, გვ. 42).

„ამ პრობლემების გადაჭრა შესაძლებელი იქნება მხოლოდ ენათმეცნიერებისა და პროგრამირების სპეციალისტთა თანამშრომლობის პირობებში, რაც მომავალში ავტომატური თარგმანისა და ტექსტური დამუშავების სისტემების დახვეწის შესაძლებლობას მოგვცემს“ (Sarigül, 2011, გვ. 52).

ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია

ქართულ ლექსიკოგრაფიას ხანგრძლივი და მდიდარი ტრადიცია აქვს. V საუკუნეში შექმნილი „შუშანიკის წამების“ ლიტერატურული ენა მოწმობს, რომ ამ დროისთვის ქართულში უკვე არსებობდა კარგად განვითარებული საღვთისმეტყველო და სამეცნიერო ტერმინოლოგია. „VIII-IX საუკუნეებში, გრიგოლ ხანძთელის ლიტერატურულმა სკოლამ მნიშვნელოვანი ნაბიჯები გადადგა ქართული ტერმინოლოგიის განვითარებისკენ“ (ფუტყარაძე, 2006).

„ქართული ლექსიკონებიდან უძველესი არის სტეფანო პაოლინის და ნიკიფორე ირბახის მიერ შედგენილი ქართულ-იტალიური ლექსიკონი“ (რომი, 1629). XVII საუკუნიდან, ვახტანგ მეექვსისა და სულხან-საბა ორბელიანის მოღვაწეობამ ლექსიკოგრაფიის განვითარებას ახალი მიმართულება მისცა. საბას „ლექსიკონი ქართული“ დღემდე ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი წყაროა სხვადასხვა დარგის ტერმინოლოგიის შესამუშავებლად.

„XIX საუკუნეში, საქართველოს რუსეთის იმპერიაში შესვლის შემდეგ, ქართული ლექსიკოგრაფია რუსულ-ქართული ლექსიკონებით შემოიფარგლა“ (მარგალიტაძე, 2011). ამ პროცესმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა ქართული ენის ლექსიკალურ სისტემაზე და მისი დამოუკიდებელი განვითარების დინამიკაზე. რუსული გავლენის შედეგად, ქართული ენა არამარტო ლექსიკონის მხრივ, არამედ სინტაქსურ და სტილისტურ დონეზეც რუსული ნორმებისადმი მეტად მგრძნობიარე გახდა. ამ პერიოდში შეიქმნა არაერთი რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომლებიც, მიუხედავად ინფორმაციული ღირებულებისა, ხშირად ქართული ენის ტრადიციული სტრუქტურის იგნორირებას ახდენდნენ.

მიუხედავად ამისა, ქართული ლექსიკოგრაფიის განვითარება XX საუკუნეში კვლავინდებურად აქტუალური დარჩა. საბჭოთა ეპოქაში შექმნილი ქართული განმარტებითი ლექსიკონები მნიშვნელოვან ნაბიჯად ითვლება, თუმცა ისინი კვლავინდებურად რუსულენოვანი ლექსიკოგრაფიული პრინციპების გავლენის ქვეშ დარჩნენ. საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის შემდეგ, ლექსიკოგრაფიული კვლევები ახალი გამოწვევების წინაშე აღმოჩნდა, რადგან საჭირო გახდა თანამედროვე მეთოდებისა და ციფრული პლატფორმების ინტეგრაცია.

დღეს, ქართულ-იტალიური ლექსიკონის (1629) და სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართული“-ს მნიშვნელობა კვლავაც აქტუალურია, თუმცა თანამედროვე ციფრულ სამყაროში ამ ნაშრომების გამოყენება საჭიროებს ახალი მიდგომების დანერგვას. ციფრული ლექსიკოგრაფია ქმნის შესაძლებლობას, რომ ეს ისტორიული ლექსიკონები ადაპტირდეს თანამედროვე კვლევებისთვის და ჩართულ იქნას ონლაინ კორპუსებში. მაგალითად, აკადემიკოს თინათინ მარგალიტაძის მიერ განხორციელებული პროექტები სწორედ ამ მიმართულებით მნიშვნელოვან ნაბიჯებს წარმოადგენენ.

დღესდღეობით, ქართული ლექსიკოგრაფიის განვითარებისთვის აუცილებელია ბილინგვური და ციფრული პლატფორმების შექმნა, რომლებიც ენის დინამიკურობასა და მისი გამოყენების კონტექსტს სრულყოფილად ასახავს. ტექნოლოგიური განვითარების პირობებში, ხელოვნური ინტელექტის, მონაცემთა კორპუსების და ნეირონული თარგმნის ჩართულობით, ქართული ენის ლექსიკოგრაფია უფრო მოქნილი და საერთაშორისო სტანდარტებთან თავსებადი უნდა გახდეს.

სულხან-საბა ორბელიანის „ლექსიკონი ქართული“ დღემდე ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს წყაროდ რჩება სხვადასხვა დარგის ტერმინოლოგიის შესამუშავებლად. იგი არა მხოლოდ განმარტებით ლექსიკონად უნდა განიხილებოდეს, არამედ ენის ისტორიული განვითარების სარკედ, რომელიც ასახავს ქართული ენის ევოლუციას. თანამედროვე ლექსიკოგრაფიული კვლევები ხშირად ეფუძნება ამ

ნაშრომს, თუმცა საჭიროა მისი უფრო ღრმა და სტრუქტურირებული ანალიზი, რომელიც შესაძლებელს გახდის ტერმინოლოგიის ახალ კონტექსტში გადმოტანას.

თურქული ლექსიკოგრაფიის ისტორია

თურქულ ლექსიკოგრაფიაზე გავლენა მოახდინა როგორც აღმოსავლურმა (არაბულმა და სპარსულმა) ლექსიკონურმა ტრადიციებმა, ასევე დასავლურმა (ევროპულმა და რუსულმა) ლექსიკოგრაფიულმა მეთოდებმა. მისი ისტორია იწყება XI საუკუნეში Kaşgarlı Mahmut-ის მიერ შედგენილი „Divanü Lügati't-Türk“ ლექსიკონით და მოიცავს ყივჩაღურს, ჩაღათაურს, ოსმალურ პერიოდს, რუსული ცარიზმის გავლენას, საბჭოთა ეპოქას და თანამედროვე თურქულ ლექსიკოგრაფიას.

„თურქული ლექსიკოგრაფიის ჩამოყალიბებაში არაბული ლექსიკოგრაფია გადამწყვეტ როლს თამაშობდა, ვინაიდან პირველი თურქოლოგიური ნაშრომები მთლიანად არაბული მეთოდოლოგიის პრინციპებზე იყო აგებული“ (Cumakunova, 2011, გვ. 17). ოსმალური სტამბის დაარსებამდე ყველა თურქული ლექსიკონი სწორედ არაბულ ლექსიკოგრაფიულ ტრადიციებს ეყრდნობოდა, და მხოლოდ XVIII საუკუნიდან იწყება თურქული ლექსიკონის დამოუკიდებელი ფიქსაცია.

„მნიშვნელოვანი წინგადადგმული ნაბიჯი იყო ესას მეჰმედის მიერ 1732 წელს შედგენილი „Leh-çet-ül Lugat“, რომელშიც თურქული სიტყვები პირველად დაიკავეს ცენტრალურ ადგილს, ხოლო მათი არაბული და სპარსული ეკვივალენტები შედარებითი ანალიზით არის მოცემული“ (Bingöl, 2006, გვ. 6).

XX საუკუნეში, თურქულ ენასთან დაკავშირებული საკითხების ოფიციალურ-აკადემიურ დონეზე შესწავლის მიზნით, 1932 წელს დაფუძნდა თურქული ენის საზოგადოება (Türk Dil Kurumu – TDK). ამ ინსტიტუტმა თურქული ლექსიკონის შედგენა საკუთარ პასუხისმგებლობად მიიჩნია და მრავალი მნიშვნელოვანი ლექსიკოგრაფიული პროექტი განახორციელა. „მეჰმედ ალი ალაქაის მიერ შედგენილი ორტომიანი „Türkçe Sözlük“ (1983) დღემდე ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ნაშრომად ითვლება“ (Bingöl, 2006, გვ. 8).

თურქული ლექსიკოგრაფია საუკუნეების განმავლობაში ვითარდებოდა, თუმცა თანამედროვე კვლევები აჩვენებს, რომ ამ დარგს ჯერ კიდევ სჭირდება თეორიული, ტერმინოლოგიური და მეთოდოლოგიური დახვეწა. „აუცილებელია თურქული ლექსიკოგრაფიული ტრადიციების კრიტიკული გაანალიზება, ხარვეზების გამოსწორება და ახალი, აკადემიური და მაღალხარისხიანი ლექსიკონების შექმნა, რაც ამ დარგის შემდგომ განვითარებას უზრუნველყოფს“ (Usta, 2010, გვ. 9).

თურქულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის თანამედროვე მდგომარეობის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ ეს დარგი მრავალი გამოწვევის წინაშე დგას.

ბოლო წლებში საქართველოსა და თურქეთს შორის გაღრმავებულმა ეკონომიკურმა, კულტურულმა და საგანმანათლებლო ურთიერთობებმა გამოიწვია თურქულ-ქართული და ქართულ-თურქული ლექსიკონების საჭიროების ზრდა. მიუხედავად ამისა, დღემდე არსებული ლექსიკოგრაფიული ნაშრომები ვერ პასუხობს ამ მოთხოვნას. თურქულ-ქართული და ქართულ-თურქული ლექსიკონების საჭიროება განსაკუთრებით იზრდება საქართველოსა და თურქეთს შორის გაღრმავებული ეკონომიკური და კულტურული ურთიერთობების ფონზე.

ისტორიულად, საბჭოთა პერიოდში თარგმნა და ლექსიკოგრაფიული მუშაობა რუსულ ენაზე იყო კონცენტრირებული, რის გამოც თურქულ-ქართული ლექსიკოგრაფია სათანადოდ ვერ განვითარდა. ქართულმა ლექსიკოგრაფიამ ამ პერიოდში რუსულ ენობრივ ნორმებს დაუქვემდებარა, რამაც ბილინგვური ლექსიკონების განვითარების შეფერხება გამოიწვია. მიუხედავად საბჭოთა კავშირის დაშლისა და საზღვრების გახსნისა, თურქულ-ქართული ლექსიკონების რაოდენობა კვლავ შეზღუდულია და მათი ხარისხიც სერიოზულ დახვეწას საჭიროებს (მარგალიტაძე, 2010).

ლექსიკონთა უმრავლესობა ცნობარის ხასიათს ატარებს, შეიცავს ზედაპირულ ლექსიკურ ინფორმაციას, არ განიხილავს სიტყვათა კონტექსტს და არ შეიცავს საილუსტრაციო მაგალითებსა თუ მორფოლოგიურ ანალიზს. შედეგად, ეს ლექსიკონები მთარგმნელებისა და უცხო ენის

შემსწავლელთათვის არასაკმარისია.

განსაკუთრებით მწვავედ იგრძნობა ეკონომიკური, საბანკო, ფინანსური, პოლიტიკური და სამხედრო ტერმინოლოგიის ლექსიკონების ნაკლებობა, რაც თანამედროვე თურქულ-ქართული ურთიერთობების გაღრმავების ფონზე სერიოზულ დაბრკოლებას წარმოადგენს. ასევე, არ არსებობს თურქულ-ქართული გრამატიკული ლექსიკონები, რომლებიც ენის შესწავლის პროცესს გაამარტივებდა.

გარდა ამისა, თურქი ლექსიკოგრაფების მიერ შედგენილ ქართულ-თურქულ და თურქულ-ქართულ ლექსიკონებში ხშირია ლექსიკური მნიშვნელობების დამახინჯება, რაც გამოწვეულია ენის არასაკმარისი ცოდნითა და ფონური ინფორმაციის ნაკლებობით.

ლინგვოკულტუროლოგიური ლექსიკონების საჭიროება განსაკუთრებით აქტუალურია, რადგან ისინი საშუალებას იძლევა, ენის კონცეპტუალური სამყარო და კულტურული კოდი სრულად აისახოს, რაც მთარგმნელებს ეხმარება წყაროტექსტის ზეგავლენის შენარჩუნებაში. თანამედროვე ლექსიკოგრაფიის გამოწვევებს შორის ერთ-ერთი მთავარი პრობლემა არის ციფრული პლატფორმების ნაკლებობა, რაც მთარგმნელებს დამატებით სირთულეებს უქმნის. როგორც ს. ნიკიტინა აღნიშნავს, Thesaurus და იდეოგრაფიულ-განმარტებითი ლექსიკონები „კულტურულ-ენობრივი სურათის აღმოჩენის“ უმნიშვნელოვანესი ინსტრუმენტია.

ქართულ-თურქულ ლექსიკოგრაფიაში კვლავ რჩება მნიშვნელოვანი გამოწვევები, რომლებიც ლექსიკონების სტრუქტურის განახლებას, ციფრული რესურსების ინტეგრაციასა და ორმხრივი ბილინგვური ლექსიკონების განვითარებას მოითხოვს. კარგად განვითარებული ლექსიკოგრაფია არა მხოლოდ წარმატებული თარგმანის წინაპირობაა, არამედ ორი ერის ეკონომიკურ-კულტურული ურთიერთობების გაღრმავებასაც უზრუნველყოფს.

განმარტებითი ლექსიკონების ანალიზი

განმარტებითი ლექსიკონები არა მხოლოდ ლინგვისტური ნორმების განსაზღვრას ემსახურება, არამედ ენის პოლიტიკის, განათლებისა და თარგმანის პროცესებშიც უმნიშვნელოვანეს როლს თამაშობს. XVIII საუკუნიდან ევროპულ ლექსიკოგრაფიაში განმარტებითი ლექსიკონები ცენტრალურ როლს იძენს და ხდება ენის სტანდარტიზაციისა და ლინგვისტური ნორმების განსაზღვრის მთავარი ინსტრუმენტი (<https://margaliti.com/members/semasiology/lecture6.pdf>).

მიუხედავად იმისა, რომ არნოლდ ჩიქობავას ხელმძღვანელობით შექმნილი ეს ლექსიკონი დღემდე ერთ-ერთი ყველაზე სრულყოფილი ლექსიკოგრაფიული რესურსია, მისი სტრუქტურა თანამედროვე ციფრული ლექსიკონების საჭიროებებს ვერ პასუხობს. ეს ნაშრომი 113 000-მდე სიტყვის განმარტებას მოიცავს, თუმცა მისი შემდგენლების აზრით, იგი ქართული ენის ლექსიკურ სიმდიდრეს სრულად ვერ ამოწერავს. ლექსიკონის პირველი ტომი 1950 წელს გამოიცა, ხოლო მეორე – 1964 წელს. ახალი რედაქციის გამოცემა 2008 წელს დაიწყო და მისი გაგრძელების იმედი დღესაც არსებობს (<https://margaliti.com/members/semasiology/lecture6.pdf>).

თურქულ განმარტებით ლექსიკონებში განსაკუთრებით აღსანიშნავია „TDK-ს მიერ შექმნილი ონლაინ ვერსია საშუალებას აძლევს მომხმარებლებს, სწრაფად მოძებნონ სიტყვები და მათ განმარტებებს გასცნობოდნენ ინტერნეტის საშუალებით. პირველ გამოცემის 60 წლისთავთან დაკავშირებით. ეს ლექსიკონი 104,481 სიტყვას, ტერმინს, გამოთქმას, ნაწილაკს და მათ მნიშვნელობებს მოიცავს, რაც მას თურქული ენის ერთ-ერთ ყველაზე ფართო და სრულფასოვან ლექსიკონად აქცევს (Türk Dil Kurumu, 2015, გვ. 11).

„Türkçe Sözlük“ გამოირჩევა სიტყვის კონტექსტუალური განმარტებებით, ფრაზოლოგიური გამოთქმებით, ციტატებითა და ლიტერატურულ ტექსტებში სიტყვის გამოყენების მაგალითებით, რაც მის სანდობასა და პრაქტიკულობას მნიშვნელოვნად ზრდის. ეს ლექსიკონი განსაკუთრებით სასარგებლოა მთარგმნელებისთვის, ვინაიდან ის არა მხოლოდ სიტყვათა მნიშვნელობებს, არამედ მათი სხვადასხვა გამოყენების ფორმებსაც ავლენს, რაც თარგმანში ზუსტ შესატყვისს პოვნას ამარტივებს.

ორენოვანი ლექსიკონების სტრუქტურა და მათი ანალიზი

თურქულ-ქართული ლექსიკოგრაფიის დღევანდელი მდგომარეობა სერიოზულ პრობლემებს აწყდება. საბჭოთა პერიოდში, როდესაც საქართველო რუსული ენის გავლენის ქვეშ მოექცა, თარგმანები ძირითადად რუსულ ენაზე სრულდებოდა, რის გამოც თურქულ-ქართული ლექსიკონები სათანადოდ ვერ განვითარდა. საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, თურქეთთან გაღრმავებულმა კულტურულ-ეკონომიკურმა კავშირებმა ახალი ტიპის ლექსიკონების შექმნის საჭიროება წარმოშვა, თუმცა ეს საჭიროება დღემდე სრულად არ დაკმაყოფილებულია.

დღევანდელი ქართულ-თურქული და თურქულ-ქართული ლექსიკონები მნიშვნელოვან ხარვეზებს შეიცავს. ეს ხარვეზების ძირითადი მიზეზი არის ის, რომ ქართული-თურქული ლექსიკონების უმეტესობა არ ემყარება სისტემატურ მეთოდოლოგიას და არ მოიცავს კონტექსტზე დაფუძნებულ თარგმანის მოდელს. შედეგად, მომხმარებლები ხშირად ეჯახებიან სიტყვების არასწორად გაგების პრობლემას:

- სიტყვათა განმარტებები ზედაპირულია და კონტექსტს მოკლებულია;
- არ მოიცავს მორფოლოგიურ და სინტაქსურ მონაცემებს, რაც ენის შემსწავლელთათვის აუცილებელია;
- ლექსიკონებში ხშირად გვხვდება სემანტიკური და მართლწერის შეცდომები;
- არ არის წარმოდგენილი ლინგვოკულტუროლოგიური ერთეულები, როგორიცაა ფრაზოლოგიზმები, მეტაფორები და ანდაზები.

მაგალითად, ვ. ჯანგიძისა და ს. ჯიქიას მიერ შედგენილ ქართულ-თურქულ ლექსიკონში (1998) სიტყვათა განმარტებები მხოლოდ ერთი ან ორი სინონიმით არის მოცემული, რაც მომხმარებლისთვის არასაკმარისი და არაეფექტურია. ასეთივე პრობლემებია ექრემ ფოლათის თურქულ-ქართული ლექსიკონშიც, სადაც ლექსიკური მარაგი შეზღუდულია და სიტყვის მნიშვნელობები კონტექსტის გარეშეა მოცემული.

თურქულ-ქართულ ლექსიკოგრაფიაში განსაკუთრებით პრობლემურია იბრაჰიმ არისლის (2010) ქართულ-თურქული ლექსიკონი, რომელიც 23 000-ზე მეტ სიტყვას მოიცავს, თუმცა მასში ბევრი გრამატიკული, სემანტიკური და მართლწერის შეცდომაა. ხშირად გვხვდება არასწორი შესატყვისები, მაგალითად:

- „გაშხამება“ – zehirlemek, რაც სინამდვილეში „მოწამვლა“ უნდა იყოს;
- „გაპრტყნა“ – koparmak, yolmak, რაც სინამდვილეში «მოგლეჯა, მოწყვეტა» უნდა ნიშნავდეს.

ამ ტიპის შეცდომები სიტყვის სემანტიკური შინაარსისა და ფონური ინფორმაციის არასწორ გაგებას იწვევს, რაც მთარგმნელებისთვის სერიოზულ პრობლემას წარმოადგენს. ამ შეცდომების გამოსასწორებლად საჭიროა სიღრმისეული ლექსიკოგრაფიული კვლევა. თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენება, როგორიცაა ხელოვნური ინტელექტის მიერ დამუშავებული თარგმანის მოდელები, ამ ხარვეზების შემცირებაში მნიშვნელოვანი როლს შეასრულებს.

მიუხედავად ამ ხარვეზებისა, ქართულ-თურქულ ლექსიკოგრაფიაში პირველ ნაბიჯად შეიძლება ჩაითვალოს გიგა ქამუშადის „ქართული-თურქული იურიდიული ლექსიკონი“ (2016), რომელიც გარკვეულწილად ავსებს სპეციალიზებული ტერმინოლოგიის ლექსიკონების დეფიციტს. თუმცა მისი ლექსიკური მარაგი შეზღუდულია, ხოლო ტერმინთა განმარტებები უფრო ვრცლად უნდა იყოს წარმოდგენილი.

თანამედროვე ეპოქაში, როდესაც ონლაინ ლექსიკოგრაფია მკვეთრად ვითარდება, თურქულ-ქართული ონლაინ ლექსიკონები ფაქტობრივად არ არსებობს. ლექსიკოგრაფიის ტექნოლოგიური განვითარების გათვალისწინებით, აუცილებელია, რომ ქართული-თურქული ლექსიკოგრაფიამ გაამყაროს ციფრული რესურსები. თანამედროვე მიდგომების, მათ შორის ღრმა სწავლის ალგორითმებისა და ნეირონული მანქანური თარგმანის ინტეგრირება, შეიძლება გახდეს ამ სფეროს გადაჭრის ერთ-ერთი მთავარი გზა. არსებული პლატფორმები, როგორიცაა translate.ge, Glosbe,

targmne.com, ცდომილებებს შეიცავს და სრულყოფილ თარგმანს ვერ უზრუნველყოფს.

ენის სრულფასოვანი შესწავლა მხოლოდ ლექსიკურ მარაგზე დაფუძნებული ცოდნით შეუძლებელია. აუცილებელია ენაში არსებული კულტურული კოდის გაგება, რაც მხოლოდ ლინგვოკულტუროლოგიური ლექსიკონების შექმნის გზით შეიძლება განხორციელდეს. სამწუხაროდ, ქართულ-თურქულ ლექსიკოგრაფიას ასეთი ლექსიკონები დღემდე არ გააჩნია.

ამ პრობლემის გადაჭრისთვის აუცილებელია, რომ ქართულ-თურქულ ონლაინ ლექსიკონებში ჩართოს თანამედროვე ტექნოლოგიური მიდგომები, როგორიცაა: ნეირონული მანქანური თარგმანი (Neural Machine Translation, NMT), ხელოვნური ინტელექტის მხარდაჭერილი კონტექსტური ანალიზი (AI-Powered Contextual Analysis) (Koehn, 2020; Vaswani et al., 2017; Brown et al., 2020).

ლექსიკოგრაფიული განვითარება არა მხოლოდ ენათმეცნიერებისთვის, არამედ ქვეყნის კულტურული და სოციალური პროგრესისთვისაც კრიტიკულად მნიშვნელოვანია. თუმცა, ისტორიულ-პოლიტიკური მოვლენების გამო, ქართული ლექსიკოგრაფია დღეს მსოფლიო ლექსიკოგრაფიული აქტივობის ფონზე მნიშვნელოვნად ჩამორჩება.

1. ქართული და თურქული ლექსიკოგრაფიის შედარებითი ანალიზი

- ტრადიციული ლექსიკოგრაფია: ქართული და თურქული ლექსიკოგრაფია ისტორიულად განვითარებულია, თუმცა ქართული ლექსიკონების ტერმინოლოგიური რესურსი შეზღუდულია.
- ლექსიკონების შინაარსობრივი სიღრმე: ქართულ ლექსიკონებში ეტიმოლოგიური ინფორმაცია მდიდარია, თუმცა სპეციალიზებული ტერმინები ნაკლებად არის წარმოდგენილი.
- დიגיტალიზაციის დონე: თურქული ლექსიკონები უფრო ხელმისაწვდომია ონლაინ პლატფორმებზე, მაშინ როდესაც ქართული ონლაინ ლექსიკონები შეზღუდულია და ხშირად არ განახლდება.

2. ტექნოლოგიური განვითარების გავლენა

- თურქული ლექსიკოგრაფია უფრო მეტად იყენებს ხელოვნური ინტელექტის ინტეგრირებულ სისტემებს.
- ქართული ენის მანქანური თარგმნა და ციფრული ტერმინოლოგია ნაკლებად განვითარებულია.

3. ტერმინოლოგია და ენობრივი მრავალფეროვნება

- სამეცნიერო, ტექნიკური და იურიდიული ტერმინოლოგიის ნაკლებობა ქართულ ლექსიკონებში აშკარაა.
- თურქულ ლექსიკონებში დიალექტები და ისტორიული ენობრივი ვარიაციები უკეთ არის წარმოდგენილი.

დასკვნა

ამ კვლევის ძირითადი დასკვნა არის ის, რომ ქართული ლექსიკოგრაფია ტექნოლოგიური ადაპტაციის ნაკლებობის, ტერმინოლოგიური დეფიციტისა და ციფრული მონაცემთა ბაზის სიმცირის გამო ჩამორჩება თურქულ ლექსიკოგრაფიას. ამ ფაქტორების გამო, ქართული ლექსიკოგრაფია დღემდე ვერ უზრუნველყოფს ენის სრულფასოვან შესწავლას და გამოყენებას სხვადასხვა დარგში, მათ შორის მეცნიერებაში, იურიდიულ დოკუმენტებში და ეკონომიკურ სექტორში. აღნიშნული ხარვეზები ციფრული ტრანსფორმაციის პროცესში დამატებით დაბრკოლებებს ქმნის. ამიტომ, ქართული ლექსიკოგრაფიის განვითარებისთვის სამი ძირითადი რეკომენდაცია გამოიკვეთა: ტექნიკური და აკადემიური ტერმინოლოგიის სრულყოფილი ლექსიკონების შექმნა. ციფრული პლატფორმების და ხელოვნური ინტელექტის ინტეგრირებული ენობრივი ანალიზის ინსტრუმენტების განვითარება. ონლაინ ლექსიკონების განახლება და მომხმარებელთან ინტერაქციის გაზრდა. მომავალი კვლევებისთვის

რეკომენდებულია ქართული ლექსიკოგრაფიის ციფრულ ტრანსფორმაციაზე მეტი ფოკუსირება და შესაბამისი ტექნოლოგიური პლატფორმების ინტეგრაცია.

არსებული ლექსიკონები ზედაპირულია, სიტყვათა განმარტებები მხოლოდ 1-2 სინონიმით შემოიფარგლება და არ მოიცავს კონტექსტურ მაგალითებს, რაც პოლისემანტური სიტყვების სწორი გამოყენების შესაძლებლობას ზღუდავს. არ გვაქვს მორფოლოგიური და გრამატიკული ლექსიკონები, რაც ენის სწავლისთვის აუცილებელი ინსტრუმენტია.

თემატური ლექსიკონების ნაკლებობა, განსაკუთრებით ეკონომიკის, ბიზნესის, სამართლისა და ტექნიკური ტერმინოლოგიის სფეროში, მნიშვნელოვან დაბრკოლებას ქმნის სპეციალისტებისთვის.

„ონლაინ ლექსიკოგრაფია პრაქტიკულად არ არსებობს, ხოლო არსებული მრავალენოვანი ლექსიკონები, როგორიცაა translate.ge, Glosbe და targmne.com, ხშირ შემთხვევაში მცდარ თარგმანებს იძლევა. ამ პრობლემის გადაჭრისთვის აუცილებელია, რომ ქართულ-თურქულ ონლაინ ლექსიკონებში ჩართოს თანამედროვე ტექნოლოგიური მიდგომები, როგორიცაა ნეირონული მანქანური თარგმანი და ხელოვნური ინტელექტის მხარდაჭერილი კონტექსტური ანალიზი (AI-Powered Contextual Analysis)” (Koehn, 2020; Vaswani et al., 2017; Brown et al., 2020). ეს შესაძლებლობები ლექსიკოგრაფიული მონაცემების ხარისხის გაუმჯობესებას შეუწყობს ხელს და გახდება ქართული-თურქული ლექსიკოგრაფიის საერთაშორისო სტანდარტებთან შესაბამისობის წინაპირობა.

ლექსიკოგრაფიის განვითარება მხოლოდ ლექსიკური ერთეულების შეგროვებით არ სრულდება. ენას თან ახლავს კულტურული კონტექსტი, რომელიც აუცილებელია სრულყოფილი თარგმანისთვის. ამჟამინდელი ქართულ-თურქული ლექსიკონები **ზედაპირულია**, სიტყვათა განმარტებები მხოლოდ 1-2 სინონიმით შემოიფარგლება და არ მოიცავს კონტექსტურ მაგალითებს, რაც **პოლისემანტური სიტყვების სწორი გამოყენების შესაძლებლობას ზღუდავს** კულტურულ-ენობრივ კოდს, რის გამოც მთარგმნელებს უჭირთ რეალური კონტექსტის შენარჩუნება. ეთნოკულტურული ელემენტების ინტეგრირება ქართულ-თურქულ ლექსიკოგრაფიაში მნიშვნელოვან როლს ითამაშებს თარგმანის სიზუსტის გაუმჯობესებაში.

ეთნოსის კულტურული მემკვიდრეობის ასახვას

სტერეოტიპული წარმოდგენების გადმოცემას

ეროვნულ-კულტურული ფონის გაშუქებას

თარგმანის ადეკვატურობის გაზრდას

ჩვენი კვლევა აჩვენებს, რომ ქართველებსა და თურქებს ერთმანეთის კულტურულ სისტემებზე არასაკმარისი ინფორმაცია აქვთ, რაც ენობრივ კომუნიკაციაში გაუგებრობებს იწვევს. ქართულ-თურქულ ლექსიკოგრაფიას დღემდე არ გააჩნია ლინგვოკულტუროლოგიური ლექსიკონები, რაც ენის სრულყოფილი შესწავლისა და ორმხრივი კულტურული ურთიერთობების განვითარების აუცილებელი კომპონენტია.

თურქული ლექსიკოგრაფია გაცილებით მეტად იყენებს ციფრულ რესურსებს, ხოლო ქართული ლექსიკოგრაფია კვლავ ტრადიციულ მეთოდებს ეყრდნობა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართული ლექსიკონები მდიდარია ეტიმოლოგიური ინფორმაციით, მათ აკლიათ მრავალფუნქციური ტერმინოლოგიური ბაზები, რაც მეცნიერებისა და ბიზნესის სფეროებში გამოყენებას ზღუდავს. როგორც ვხედავთ, თურქულ-ქართული ლექსიკოგრაფია სერიოზული განახლებისა და კვლევის საჭიროების წინაშე დგას.

აუცილებელია ლექსიკონების ხარისხობრივი გაუმჯობესება, რათა ის მეტყველების სინტაქსურ და მორფოლოგიურ თავისებურებებსაც ასახავდეს.

სპეციალიზებული ლექსიკონების შექმნა (იურიდიული, ეკონომიკური, ტექნიკური და სამედიცინო) აუცილებელია სხვადასხვა დარგის პროფესიონალებისთვის.

ონლაინ პლატფორმებისა და ორმხრივი ლექსიკოგრაფიული პროექტების შექმნა, რაც თანამედროვე ციფრულ ტექნოლოგიებზე იქნება დაფუძნებული.

დასკვნის სახით კარგად განვითარებული ლექსიკოგრაფია წარმატებული თარგმანის, შესაბამისად კი, საერთაშორისო ურთიერთობების, მეცნიერებისა და კულტურის განვითარების წინაპირობაა. ამის მისაღწევად, საჭიროა ლექსიკოგრაფია ინტენსიური შრომა, სტრუქტურული კვლევები და სახელმწიფოსა თუ აკადემიური ინსტიტუტების მხარდაჭერა, რათა თურქულ-ქართული ლექსიკოგრაფია თანამედროვე გამოწვევებს მოერგოს.

გამოყენებული ლიტერატურა

მარგალიტაძე, თ. (2010). *ქართული ლექსიკოგრაფიული საკითხები: წარსული და მომავალი*. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

მარგალიტაძე, თ. (2011). *ქართული-რუსული ლექსიკოგრაფიული ურთიერთობები ისტორიაში*. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

ფუტყარაძე, ა. (2006). *ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორია*. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

Bingöl, A. (2006). *Ottoman-Turkish lexicography: Evolution and influence*. Turkish Language Association.

Bozi, I. (2011). *Lexicography and lexicology: A comparative study*. Academic Press.

Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.

Brown, T., Mann, B., Ryder, N., Subbiah, M., Kaplan, J., Dhariwal, P., & Amodei, D. (2020). *Language Models are Few-Shot Learners*. Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS), 33.

Cumakunova, G. (2011). *Turkic lexicography in the historical context*. *Eurasian Linguistic Review*, 17(1).

Fesenko, V. (2013). *The golden age of lexicography*. Moscow University Press.

Goodfellow, I., Bengio, Y., & Courville, A. (2016). *Deep Learning*. MIT Press.

Huang, C. R., Calzolari, N., Choukri, K., Maegaard, B., Mariani, J., Odijk, J., & Piperidis, S. (2018). *The Role of AI in Multilingual Lexicography*. *Language Resources & Evaluation*, 52(2).

Koehn, P. (2020). *Neural Machine Translation*. Cambridge University Press.

Lipovska, T. (2009). *The development of lexicography in the 18th and 19th centuries*. Oxford Linguistics.

Margaliti, T. (n.d.). *Semasiology Lecture 6*. Retrieved from <https://margaliti.com/members/semasiology/lecture6.pdf>

Sarıgül, O. (2011). *Computational lexicography and its future developments*. *Turkish Journal of Linguistics*, 29(2).

Türk Dil Kurumu. (2015). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 11.

Usta, M. (2010). *Modern challenges in Turkish lexicography*. Istanbul University Press.

Vaswani, A., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A. N., & Polosukhin, I. (2017). *Attention is All You Need*. Advances in Neural Information Processing Systems (NeurIPS), 30.

სახელისუფლო ძალაუფლების სასანური სიმბოლოები წინაქრისტიანულ და ადრექრისტიანულ ქართულ ხელოვნებაში

მარიამ გველესიანი

კულტურის ისტორიის მეცნიერებათა აკად.დოქტორი

მთავარი მეცნიერ თანამშრომელი

თამაზ ბერაძის სახ. ქართველოლოგიის ინსტიტუტი

საქართველოს უნივერსიტეტი

ORCID: 0009-0007-2448-6243

აბსტრაქტი

აბ.წ. III საუკუნეში სასანიანთა იმპერიის დაარსებიდან ოთხასი წლის განმავლობაში, ქართლის სამეფო ირანის პოლიტიკური ზეგავლენის ქვეშ ექცევა. ქართლის დაუმორჩილებლობა დამპყრობთა მიმართ, უპირველესად ახალი, ქრისტიანული რელიგიის მიმდევრობითა და სასანელთა ზოროასტრული (მაზდეანური) რელიგიის წინააღმდეგ ბრძოლის ნიშნით წარიმართა, რაც აისახა ისტორიულ წყაროებსა და ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებში. სასანური ირანის დაპყრობითმა პოლიტიკამ განაპირობა ქართლის კულტურული ექსპანსიაც, ადრექრისტიანული ხანის ქართული ხელოვნების ნიმუშთა იკონოგრაფიაში თვალსაჩინოვდება სასანური ელემენტების ჩართვა და მათი სინთეზი ქრისტიანულ მოტივებთან, როგორც შედეგი რელიგიური დუალიზმისა, ცეცხლთაყვანისმცემლობისა და ქრისტიანული რელიგიის თანაარსებობისა. ამას, უპირველესად, თავად ქართლის მმართველი დინასტიის პოლიტიკა განაპირობებდა, ის ხოსროანთა, სასანური წარმომავლობისა იყო, თუმცა იმავდროულად მიმღები ახალი, ქრისტიანული სარწმუნოებისა.

ნაშრომში მიმოხილულია გვიანანტიკური და ადრექრისტიანული ხანის სახვითი ხელოვნების ზოგიერთი ის ნიმუში, რომლებიც განიხილება როგორც სასანური სახელისუფლო ნიშნები – ინსიგნიები, და რომლებმაც გამოძახილი პოვა ქართულ წერილობით წყაროში (სასანური ბულა ლომის მუზარადიანი მეფის ან დიდმოხელის გამოსახულებით უფლისციხიდან/ვახტანგ გორგასლის გარეგნული იერ-სახის აღწერილობა); განხილულია მისი იკონოგრაფიის ელინისტური საწყისები; გაანალიზებულია ადრექრისტიანულ ხელოვნებაში ფართოდ დამკვიდრებული „აყვავებული ჯვრის“ დეტალის – სასანური „გამლილი ფრთების“ (სასანელ მეფეთა ფრთოსანი გვირგვინი-ინსიგნია) სიმბოლურ-სემანტიკური მხარე მისი ვარენა/ვერეთრაგნასთან კავშირის კუთხით; მოხმობილია მისი ქრისტიანულ ხელოვნებაში ტრანსფორმაციის ფორმები როგორც ქართულ, ასევე სასანელთა იმპერიის კონტროლქვეშ მოქცეული სხვა ქვეყნების ხელოვნების ნიმუშთა მაგალითზე.

ეს პერიოდი განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია იმით, რომ ამ დროს, ზოროასტრული რელიგიის წიაღში, ედება სათავე ქრისტიანული სიმბოლიკის თუ ატრიბუტიკის დამკვიდრებას, რაც საქართველოს, როგორც ერთ-ერთ უძველეს ქრისტიანულ ქვეყანას, წარმოგვიჩენს ახალი რელიგიის სახვითობის იმ ადრეული პლასტების მატარებლად, რომელიც პირობადებული იყო ქვეყნის პოლიტიკური და რელიგიური ვითარებით.

საკვანძო სიტყვები: ქართლის სამეფო, სასანური ირანი, ინსიგნია, ღვთაება ვერეთრაგნა, ნუმიზმატიკა, იკონოგრაფია, „აყვავებული ჯვარი“

SASANIAN SYMBOLS OF AUTHORITY IN LATE ANTIQUE AND EARLY CHRISTIAN GEORGIAN ART

Mariam Gvelesiani

Ph.D. in Cultural Studies

Chief Research Fellow

Tamaz Beradze Institute of Georgian Studies

The University of Georgia

ORCID: 0009-0007-2448-6243

Abstract

For four hundred years following the establishment of the Sasanian Empire in the 3rd century AD, the Kingdom of Kartli (Iberia) fell under the political influence of Iran. Kartli's resistance of the conquerors was primarily demonstrated in its loyalty to the new Christian religion and its struggle against the Sasanians' Zoroastrian (Mazdean) religion, finding reflection in textual sources and monuments of ancient Georgian literature. The policy of conquest of Sasanian Iran was followed by the cultural expansion of Kartli as well. The iconography of early Christian Georgian art objects exhibits the incorporation of Sasanian elements and their synthesis with Christian motifs as a result of religious dualism, the coexistence of Mazdaism and Christianity. This was primarily determined by the policy of the ruling dynasty of Kartli itself, which was of Khosroan-Sasanian descent but simultaneously a devotee of the new Christian religion.

The article examines the iconography of some fine art pieces of Late Antiquity and Early Christianity is interpreted as the Sasanian symbols of authority that have been echoed in Georgian textual sources (Sasanian bulla from Uplistsikhe bearing the image of a lion-helmeted king or official corresponding to the headdress of Vakhtang Gorgasali, the 5th-6th century Georgian king as described in the Chronicle); discusses the Hellenistic origins of this iconography; analyzes the semantic content of the Sasanian "spread wings" (winged crown of Sasanian kings associated with Varena/Veretragna and taken as insignia), and its transformation into a decorative floral element of the "flourishing cross" widely featured in early Christian bas-reliefs from Georgia. The presence of Sasanian elements in the Georgian artifacts highlights the interconnectedness of other peripheral countries of the Sasanian Empire and the shared symbolism that bound them.

This period is particularly significant as it marks the establishment of Christian symbolism and attributes in Georgia, one of the oldest Christian countries. It contains early layers of Christian iconography interwoven with Zoroastrian symbols due to the country's historical context.

Keywords: The Kingdom of Kartli, Sasanian Iran, insignia, Verethragna, numismatics, iconography, "flourishing cross"

შესავალი

საქართველოს, მასთან ისტორიულად დაკავშირებულ ქვეყნებს შორის, ირანთან ჰქონდა ყველაზე გრძელვადიანი და უწყვეტი ურთიერთობა, რასაც სათავე დაედო აქემენიანთა მმართველობის ხანიდან და გაგრძელდა მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე. ამას მოწმობს როგორც ისტორიული წყაროები, ასევე მატერიალური კულტურის ძეგლები. აქემენიანთა ეპოქაში, სასანიანთა გამეფებამდე, ანუ ძვ.წ. VI საუკუნიდან ახ. წ. III საუკუნემდე, საქართველოს ურთიერთობას ირანთან მშვიდობიანი, კეთილმეზობლური ხასიათი ჰქონდა.

ძვ.წ. III საუკუნეში, ქართლის პირველი მეფის, ფარნავაზ პირველის მიერ დაარსებული სამეფო, რომელსაც ქართული წყაროები „ქართლის“ ხოლო ბერძნულ-რომაული, „იბერიის“ სახელწოდებით მოიხსენიებს, ირანთან მჭიდრო ურთიერთობას ინარჩუნებს მირიან III-ის დროს ქვეყნის ოფიციალურად გაქრისტიანების შემდგომაც. ახ.წ. III საუკუნეში სასანიანთა იმპერიის დაარსებიდან ოთხასი წლის განმავლობაში ქართლის სამეფო ირანის პოლიტიკური ზეგავლენის ქვეშ ექცევა, რაც განსაკუთრებით გაძლიერდა გვიანანტიკური ხანის მიწურულს, როცა რომაელთა ექსპანსია შესუსტდა საქართველოში, რასაც შედეგად მოჰყვა ქართლზე ირანის გაბატონება, ხოლო ბიზანტიის გავლენის ქვეშ მყოფი ლაზიკა ბიზანტიელთა და სასანელოთა ომების არენად იქცა (ჯავახიშვილი 1979, გვ. 164-185; ჯანაშია 1949, გვ. 79). სასანიანთა ჰეგემონიას იბერიაში იმპერიის დაარსების ხანიდან აულია სათავე: ნაქმ-ი-რუსტამში (ფარსი), ქააბა ზარდუშტის შაპურ I-ის (მეფობის წწ. ახ.წ. 240-270) სამეფოვან წარწერაში (დაახლ. 262წ.), მის მიერ დამორჩილებული ქვეყნების ხელისუფალთა შორის მოხსენიებულია ამაზასპი, იბერიის მეფე (Braund 2002, გვ. 239-240; სანაძე 2016, გვ. 382), რითაც ცხადი ხდება, რომ ახ.წ. III საუკუნეში ქართლი უკვე ყოფილა სასანიანთა პოლიტიკურ კონტროლქვეშ.¹

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილი და გაანალიზებულია ქართლის გვიანანტიკური და ადრექრისტიანული ხანის სახვითი ხელოვნების ნიმუშთა ერთი ჯგუფი, რომლებიც სოციალურად მაღალ საფეხურზე მყოფი, ქართლის (ან ირანის) მმართველი კლასის კუთვნილებას წარმოადგენს, რამდენადაც მათზე არსებულ გამოსახულებათა ატრიბუტიკა სახელისუფლო ძალაუფლების ნიშნად, ინსიგნიად განისაზღვრება სამეცნიერო მიმოქცევაში. ირანული სამყაროდან მომდინარე ინსიგნიათა შინაარსობრივ-სემანტიკური მხარე, ამის მიუხედავად, საგანგებო კვლევას საჭიროებს.

აღნიშნულ საკითხზე არსებულ უახლეს გამოკვლევებზე დაყრდნობით, ნაშრომი მიზნად ისახავს ამ თემის უფრო ფართოდ გაშლასა და სახელისუფლო ძალაუფლების ნიშნების გაანალიზებას იმჟამინდელი ქართლის პოლიტიკურ, რელიგიურ და მხატვრულ კონტექსტში. ინსიგნიის ნიშნითვე შემოგვაქვს განსახილველად ირანის შაჰისა თუ დიდმოხელის გამოსახულება სასანურ ბულაზე უფლისციხიდან, რომლის ლიტერატურულ პარალელად ვახტანგ გორგასლის მეომრული აღჭურვილობის (მუზარადი) აღწერილობა გვევლინება.

მეთოდები

ნაშრომში გამოყენებულია კვლევის ინტერდისციპლინარული მეთოდი: ისტორიულ, რელიგიურ, წყაროთმცოდნეობით, ლინგვისტურ, ეთნოლოგიურ და სახელოვნებათმცოდნეო მონაცემთა შეჯერების საფუძველზე განიხილება, თუ როგორ, რა ფორმით მოხდა სასანური ხელოვნებისთვის სახასიათო ინსიგნიათა ადაპტაცია ქართულ ნიადაგზე. გამოყენებულია როგორც ქართული, ასევე ირანული და ბერძნულ-რომაული წარმომავლობის არტეფაქტთა ტიპოლოგიური კლასიფიკაციის მეთოდი, მათი და საისტორიო წყაროების კომპარატიული და კრიტიკული ანალიზის მეთოდი.

¹ ქართლში სასანელოთა დინასტია, რომელიც ქართულ წყაროებში „ხოსროანთა“ სახელით მოიხსენიება, მმართველობდა ახ.წ. 265 წლიდან 562 წლამდე, როცა სპარსეთ-ბიზანტიის ომების (541-562) შემდგომ გაუქმებულ იქნა ქართლის სამეფო ინსტიტუტი (სანაძე 2016, გვ. 233-279).

შედეგები

ქართლის ტერიტორიაზე აღმოჩენილი გვიანანტიკური და ადრექრისტიანული ხანის არტეფაქტები სასანური ირანისა და ქართლის სამეფოს შორის მჭიდრო პოლიტიკური, კულტურული და ეკონომიკური ურთიერთობის ამსახველ მდიდარ მასალას ქმნის. ზოგ შემთხვევაში ის ავსებს და ამთლიანებს კიდევ წყაროსეულ მონაცემთა ფრაგმენტულობას. ქართლის ხელისუფალ-პიტიახშთა სამარხებში გამოვლენილი სფრაგისტიკისა და ტორევეტიკის ნიმუშები, რომლებიც გამოსახულებათა იკონოგრაფიით ირანული სამყაროდან მომდინარე სახელისუფლო, უფლებრივ ინსიგნიად განიხილება, იმპერიის პოლიტიკური პროპაგანდის ნაწილს წარმოადგენს. სასანელ მეფეთა ღვთაებრიობის მადასტურებელი ცალკეული ელემენტები ადრექრისტიანული ხანის იკონოგრაფიაში მკვიდრდება (სასანური წმინდა თავსაკრავები, ასევე, „გაშლილი ფრთები“, ქრისტიანობის მთავარ სიმბოლო, ჯვართან კომბინაციაში).

დასავლელი დარგობრივი ავტორიტეტული მკვლევრის, ჯუდიტ ლერნერის მიერ გაზიარებულ და მიღებულ იქნა ნაშრომში გამოთქმული მოსაზრება სასანური ლომისთავიანი მუზარადის ელონისტური სამყაროდან წარმომავლობის შესახებ (პირადი კომუნიკაცია 7.01.2025). ეს საკითხი არ ყოფილა გაშუქებული საერთაშორისო სამეცნიერო მიმოქცევაში.

მსჯელობა

სასანიანთა მიერ მათი ორთოდოქსულ-მაზდეანური რელიგიის ჩანერგვა იბერიის სამეფოში, უპირველესად, პოლიტიკურ მიზნებს ემსახურებოდა; ცეცხლთაყვანისმცემლობას თავისთავად უნდა გაეძლიერებინა ირანელთა ძალაუფლება ქართლში. ამის საპირისპიროდ კი, ქრისტიანული სარწმუნოების მიღება და მისი მიმდევრობა დამპყრობთა მიმართ წინააღმდეგობისა და დაუმორჩილებლობის გამოვლენის გამოხატულებად უნდა ქცეულიყო. ზოროასტრიზმის გავრცელებით, უპირველესად, მმართველი კლასის ფენებში, სასანელები ცდილობდნენ მოეწყვიტათ საქართველო ბიზანტიის სფეროდან. პროკოპი კესარიელის მიხედვით, 523 წელს, ქართლის მეფე გურგენის აჯანყება ირანელ დამპყრობთა წინააღმდეგ, სასანელი მეფე კავად I-ის მმართველობისას, მარცხით დასრულდა (გეორგიკა, 1965, გვ. 48-52), რასაც მოჰყვა მისი ტახტიდან გადაყენება და მეფობის ინსტიტუტის გაუქმება (ჯავახიშვილი, 1979, გვ. 284-286), მძიმე ხარკი და თბილისში *მარზპანის* სახელით განმწესებული ირანის შაჰის მოხელის მმართველობა. იმავდროულად, სასანელი მეფეები უნარჩუნებდნენ ადგილობრივ მმართველებს (პიტიახშებს) ძალაუფლებას თავიანთ სამფლობელოებზე, თავიანთი სტატუსის გამომსახველი ინსიგნიებიტურთ, ისევე როგორც ბიზანტიელი იმპერატორები უბოძებდნენ პერიფერიულ მმართველებს სხვადასხვა – უმაღლესი სამოხელეო პატივის აღმნიშვნელ ტიტულებსა (კურაპალატის, პატრიკიოსის, ვიპატოსის და სხვ.) და ძალაუფლების ნიშნებს. შესაბამისად, არ უნდა იყოს მოულოდნელი, რომ ისტორიული ქართლის რეგიონში მრავლად გამოვლენილი იმჟამინდელი არტეფაქტები იბერიის მაღალი სოციალური ფენის საერო პირთა გამოსახულებებით კულტურული სინთეზის ღირსშესანიშნავ მაგალითებს წარმოგვიდგენს; მაზდეანურ ცეცხლის ტაძრებზე დაშენებული უადრესი ქრისტიანული არქიტექტურის ძეგლები, როგორც ნიშანი ქრისტიანობის ძღვევისა ცეცხლთაყვანისმცემლობაზე, ბარელიეფები ქართლის დიდებულთა გამოსახულებებით, ინსიგნიებით ხელში, ვერცხლის ჭურჭელი სასანელ მეფეთა პორტრეტებით, როგორც სასანელ ხელისუფალთა დიპლომატიური სასაჩუქრე ნივთები ქართლის მმართველთათვის და სხვ., – ეს ყოველივე ქმნის იმ ერთიან სივრცეს, სადაც წერილობითი წყაროები ხელოვნების ნიმუშთა ინტერპრეტირების საშუალებად იქცევა და პირუკუ, ხელოვნების ნიმუშები ისტორიული წყაროების მონაცემთა სანდოობის განმსაზღვრელ ვიზუალურ დოკუმენტაციად წარმოგვიდგება.

უადრესი ქართული ლიტერატურის ძეგლები რელიგიური, პავიოგრაფიული ხასიათისაა, სადაც ქრისტიან წმინდანთა ცხოვრება მოთხრობილია იმ წინააღმდეგობათა ფონზე, რაც ორი რელიგიის მიმდევრების – მაზდეანებისა და ქრისტიანების დაპირისპირებით და ამ უკანასკნელთა სარწმუნოებრივი თავგანწირვით გამოიხატა („მუშანიკის წამება“ (V ს.), „ვესტათი მცხეთელის წამება“ (VI ს.), „აბო თბილელის წამება“ (VIII ს.). გარკვეულწილად, ეს ქართლის სამეფო დინასტიის წარმომადგენელთა

სარწმუნოებრივი ორიენტაციის გამოძახილი იყო, რომლებიც, სასანური წარმომავლობის მიუხედავად, მიმდევარნი იყვნენ ქრისტიანული რელიგიისა. ირანელთა კულტურის შელწევადობის დასტურია ისიც, რომ ქართული ისტორიული და ლიტერატურული ძეგლები უხვადაა გაჯერებული ირანული სამყაროდან მომდინარე რეალებით, როგორცაა, მაგალითად, ნახევრად ლეგენდარულ მოთხრობათა ციკლი „ქართლის ცხოვრებიდან“, რაც საწყისის სპარსული ეპიკური ტრადიციებიდან იღებს (კეკელიძე 1923, გვ. 41). ქართლზე ირანის მძლავრ პოლიტიკურ და რელიგიურ გავლენებს ცხადყოფს ქართლის მეფეთა თეოფორიული სახელებიც: ფარნავაზი, მი(ჰ)რვანი, ფარნავაზი, არტაგი, ბარტომი, არტავაზი, არტაბანი, ამაზასპი, მი(ჰ)რდატი, მი(ჰ)რიანი.

ქრისტიანობის მიღებამდეც ქართლის რელიგიური ცხოვრების ორიენტირად რომ ირანი გვევლინება, ამას მოწმობს „ქართლის ცხოვრების“ ცნობები ქვეყნის სახელმწიფოებრიობის ფუძემდებელი „დედით სპარსი“ მეფის, ფარნავაზის შესახებ, რომელმაც საფუძველი დაუდო ქართველურ ტომთა გაერთიანებასა და ქართული სახელმწიფოს წარმოქმნას. მის მიერ დაფუძნებული არმაზის კულტი ირანელთა უზენაესი ღვთაების, აჰურა მაზდას სახელის ქართული შესატყვისობაა, ქართლში ზოროასტრული რელიგიის (ერთგვარად მოდიფიცირებულის) მიმდევრობის მაუწყებელია.¹

სასანიანთა იმპერია ფართო საზღვრებს მოიცავდა, გადაჭიმულს შუა და დასავლეთ აზიაში მდინარე ოქსიდან ევფრატამდე და ჰინდიყუმიდან (ამჟამად ავღანეთ-პაკისტანის სასაზღვრო რეგიონი) აღმოსავლეთ არაბეთამდე. იმპერიის სიძლიერეს დიდწილად განაპირობებდა სავაჭრო ურთიერთობანი აბრეშუმის გზით, რომელიც ხმელეთზე აღმოსავლეთსა და დასავლეთს შორის შუა აზიის გავლით გადიოდა, ზღვით კი სპარსეთის ყურიდან ინდოეთსა და სამხრეთ ჩინეთამდე აღწევდა. დაპყრობითი ომებისა და ექსპანსიური პოლიტიკის გარდა, სწორედ სავაჭრო გზების ეს ფართო ქსელი უწყობდა ხელს ელინისტური და რომაული დასავლეთიდან ხელოვნების ნიმუშთა და ფუფუნების საგნების მეშვეობით ახალ მხატვრულ ტალღათა შემოტანას და იმპერიათა კონტროლქვეშ მოქცეული ქვეყნების ერთიანი კულტურული გარემოს შექმნას, სადაც კავკასია იქცა ხიდად თუ გამტარად დასავლურ და აღმოსავლურ სამყაროთა შორის. კულტურათა ამ ურთიერთშეღწევადების ზეგავლენით მოხდა ფორმირება სასანური ხელოვნებისა,² რომელმაც, თავის მხრივ, გარკვეულწილად განსაზღვრა ბიზანტიისა და ევროპის რომანული ხელოვნების განვითარებაც (Walker, 2007, გვ. 797-798).

სასანური ხელოვნება მიჩნეულია სამეფო ხელოვნებად ანუ ხელოვნებად, რომელიც მეფის მფარველობის ქვეშ ან მეფობის სამსახურში დგას (Bier, 1993, გვ. 172). სასანელთა დინასტია დასავლეთ აზიის წინასილამური უკანასკნელი დინასტიაა (224-651წ.), რომელიც, გარკვეულწილად ცდილობდა გამოესახა თავი აქემენიანთა ეპოქის (ძვ.წ. 550-330წ.) კულტურის, ეკონომიკისა და ადმინისტრაციული სისტემის მემკვიდრედ. როგორც ცნობილია, სასანელ მეფეთა გამოსახულებების იკონოგრაფიულ-მხატვრული სახე სათავეს იღებს აქემენიდურიდან, რომელიც თავის მხრივ, უფრო

¹ ამ საკითხზე იხ. (გველესიანი, 2003). არმაზზე არსებული ცნობების მომცველ წყაროთა მიღმა, ირანის კულტურულ-რელიგიურ ზეგავლენათა პროცესი აისახა როგორც ტექსტებში დამოწმებული ან *in situ* არქიტექტურული ძეგლების მჭიდრო სიახლოვეთ მაზდენური რელიგიისა და კულტმსახურების ნიშნებთან (სამადლო, ციხიაგორა, დედოფლის მინდორი, ნიქოზი, ჭერემის კვადრატი, ნეკრესი), ასევე, სპარსული ენიდან ნასესხები, რელიგიური ცნების აღმნიშვნელი არაერთი სიტყვითაც: წმიდა, ტაძარი, ცოდვილი, ზორვა, ჯოჯოხეთი, ცრუ, ეშმა, კერპი, ზვარაკი, მართალი, წარმართი და სხვ. (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 34).

სასანელთა იმპერიის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადდა ზოროასტრიზმი, უფრო ზუსტად – მაზდაიზმი (Daryaei 2020, გვ. 34-36).

² მართალია, სასანური ხელოვნების სტილისმიერი განვითარების გზა, ისევე როგორც სხვადასხვა გავლენათა მასაზრდოებელი წყაროების მიკვლევა იოლად და სრულად ვერ ხერხდება, მისი ზოგადი ტენდენციები მაინც თვალსაჩინოა: სასანელებამდე ირანულ ხელოვნებაში ჩნდება ბერძნულ-რომაული ხელოვნებისათვის სახასიათო რეალისტრობის ელემენტები; უადრეს სასანურ ძეგლებზე გამოსახულებები ითვისებს რომაული პორტრეტული ხელოვნების ნიშნებს, რაც განსაკუთრებით შესამჩნევია მონეტებსა და კლდოვან რელიეფებზე გამოსახულ ფიგურებში (მაღალი რელიეფის გამოყენება, ანატომიურ ნაწილთა მოდელირება და უწინდელზე მეტად ნატურალისტური პორტრეტები). მოგვიანებით -V, VI და VII საუკუნეებში კი, ინდოეთის, ავღანეთისა და შუა აზიის ხელოვნებისთვის სახასიათო ნიშნები მხატვრულ ფორმათა სტილიზაციისა და დეკორატიულობისადმი სწრაფვით გამოიხატა (Mackintosh, 1973, გვ. 181-203; Bier, 1993, გვ. 175-176).

ძველ, ახლო აღმოსავლეთის კულტურათა ტრადიციებითაა ნასაზრდოები. სასანური ხელოვნების ზეგავლენა მნიშვნელოვნად აისახა არა მარტო ახლო აღმოსავლეთის, არამედ სამხრეთ კავკასიის ქვეყნებშიც.

ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი პირველადი წყარო, რომელიც ნათელს ჰფენს სასანურ იმპერიასა და მისი გავლენის ქვეშ მყოფ ქვეყნებს შორის პოლიტიკურ, სოციალურ, ადმინისტრაციულ და ეკონომიკურ ურთიერთობას, არის ბულა.¹

გარდა იმისა, რომ საქართველოში აღმოჩენილი სასანური ბულები წარმოგვიდგება საქართველოსა და ირანს შორის ზემოაღნიშნული ურთიერთობების საბუთად, ისინი საგულისხმო ინფორმაციას გვაწვდიან სასანელ დიდმოხელეთა „პორტრეტულ“ გამოსახულებებზე.

შ. ამირანაშვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში დაცულ მატერიალური კულტურის ძეგლთა შორის არის უფლისციხეში, ყათლანიხევის ნამოსახლარზე აღმოჩენილი თიხის ბულა (ინგ. № უ.ყ.ნ. № 40, 40 x 30 მმ; ანაბეჯდის ზ. 20 x 16 მმ), რომელზეც გამოსახულ სასანელ მეფეს თუ დიდმოხელეს ლომისთავიანი მუზარადი ახურავს (სურ.1). ფიგურის სახე მეტად დაზიანებულია. თმა ოთხ რიგად წყობილი კულულებით მხრებზე აქვს დაფენილი, ამკობს ოვალური მოხაზულობის მქონე საყურე და ხუთ, ექვს და შვიდექიმიანი ვარსკვლავის საკიდებით გაწყობილი ორმაგი მძივი. ზედა ნაწილში არსებული ფალაური წარწერა ფილიპ ჟინიუმ ამოიკითხა: “Y[zd]kit[p]ylweZ<y>wyn... [‘n]; იეზდგირდ-პეროზ (ვაჟი) ვინ (დად?)-ისა (ჟინიუმ, 1981, გვ. 91; ხახუთაიშვილი, 1964, გვ. 84; რამიშვილი, გიუნაშვილი, 2023, გვ. 147, სურ.5). გამოტოვებული ინიციალები აძნელებს მამის სახელის ამოცნობას, და შესაბამისად, გამოსახული პირის იდენტიფიცირებას – გაურკვეველია, მოხსენიებული პირი იეზდგირდ I-ია (მეფობის წლები: 399-420.) თუ მის შვილი პეროზი. დავით ხახუთაიშვილის შენიშვნით, ბულაზე გამოსახული პირისა და წარწერის ფორმალური სიახლოვე სასანურ კლდოვან რელიეფებზე გამოსახულ პირთა თმის ვარცხნილობასთან, ისევე როგორც ადრესასანურ ეპიგრაფიკულ ძეგლების ასოების მოხაზულობასთან, შესაძლებელს ხდის აღნიშნული ნიმუშის დათარიღებას ახ.წ. III-IV საუკუნეებით (ხახუთაიშვილი, 1964, გვ. 83-84, სურ. L.8). ქ. ი. რამიშვილის მოსაზრებით, ის არ უნდა იყოს IV საუკუნეზე ადრეული (რამიშვილი, გიუნაშვილი, 2023, გვ. 147).

როგორც უდავოდ სიმბოლური მნიშვნელობის მქონე ატრიბუტი, ბულაზე განსაკუთრებულ ყურადღებას იქცევს მამაკაცის ლომისთავიანი მუზარადი, რომელიც ჩვენთვის საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც იგივე დეტალი გვხვდება ვახტანგ გორგასლის იერსახის ჯუანშერისეულ აღწერილობაში: „ხოლო ვახტანგ მეფესა შეექმნა ჩაბალახი² ოქროსი, და გამოესვა წინათ მგელი და უკანათ ლომი“.³

ლომისთავიანი, ოღონდ სახით წინ მიმართული მუზარადითვეა გამოსახული ფეროზ ქუშანშაჰი (ახ.წ. 245-275) ბაქტრიულ მონეტაზე (სურ.2), და ასევე, ჰორმიზდ ქუშანშაჰიც (Curtis, 2007, გვ. 433, სურ.31). სასანურ ხანაში ამგვარი მუზარადის უადრესი გამოსახულება მოცემულია ფირუზაბადის კლდოვან რელიეფზე, სადაც წარმოდგენილია არდამირ I-ის ბრძოლა პართიის მეფე არტაბანუს V-სთან (ახ.წ. 224). მასზე შაბურის (შემდგომში შაბურ I) მეტად დაზიანებულ ფიგურას ლომისთავიანი კულახით ვხედავთ (Carter, 1985, გვ. 239) (სურ.3, მარცხნიდან მესამე ფიგურა). იმავე კულახითაა გამოსახული ვარაპრან II, ნაყმ-ი-რუსტამის რელიეფზე, ისევე როგორც ნარსეს მარცხნივ მდგომარე მეფისწული იმავე ძეგლის საინვესტიტურო სცენაში, რაც ავარაუდებინებს მკვლევართ, რომ ამ

¹ ბულა არის თიხაზე ან რბილ მასალაზე (ფისი, ცვილი) აღბეჭდილი ანაბეჯდი მასზე დასმული ბეჭდისა, რომელიც გვიდასტურებს ქვეყანაში შემოტანილი საქონლის მფლობელის ან წერილის თუ დოკუმენტის გამომგზავნელის ვინაობას (Akbarzadeh, Daryaei, 2012 გვ. 1). ის მიმაგრებულია დოკუმენტებსა თუ ამანათებზე, მათ შესაკრავად გამოყენებული სიმით (<https://sites.uci.edu/sasanika/bullae/>). წესისამებრ, მათზე ნატიფადაა კვეთილი ბიუსტი დიდებულისა, რომელსაც თავზე მოსავს კულახი ინსიგნიითურთ. თანმხლები წარწერა ჩვეულებისამებრ მოიცავს მასზე გამოსახული პირის სახელსა და ტიტულს, ხანდახან ასევე ტოპონიმს, პატრონიმსა და დამატებით წოდებას (Lerner, 2006 გვ. 113).

² ქართულ ენაში ჩაბალახი, ზუჩი, ჩაფხუტი „მუზარადის“ შესატყვისია.

³ ჯუანშერისავე სიტყვებით, სპარსელები ვახტანგის ხილვისას წარმოთქვამდნენ „დურ ამ გორგასალ“, რაც ნიშნავს „მირიდეთ თავსა მგლისასა“, და რის გამოც ეწოდა მეფეს „გორგასალი“ (ქვ 1955, გვ. 180). სპარსული „გურგასარ“ არის „მგლისთავა“ – „გურგ“ „მგელი“ (ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 453).

ცხოველის სახიანი მუზარადი სახასიათო ატრიბუტია სასანელთა ტახტის მომავალ მფლობელთათვის (Carter, 1985 გვ. 239; Curtis, 2007, გვ. 432-433).

სასანიანთა მმართველობის ოთხნახევარი საუკუნის მანძილზე, მეფობის ცნებები, მეფის უფლებამოსილებები და მისი გამოსახულების ფორმა დროთა განმავლობაში იცვლებოდა, თუმცა მეფის ღვთაებრიობის იდეას საფუძველი სასანელთა მმართველობის საწყისი ხანიდანვე დაედო. სასანელთა დინასტიის ფუძემდებელი მეფე არდაშირ I-ის მონეტაზე არსებული წარწერა მეფეს მოიხსენიებს როგორც Ohrmazd-ის (Mazda) მიმდევარ „მეფედ მეფე(ს) ერანისა, რომლის წარმომავლობა (არის) ღმერთებისგან“ (Daryae, 2020, გვ. 34). ჩვენში, ძალისაში აღმოჩენილ სასანურ ბულაზე, ირანის შაჰის გამოსახულებასთან მოცემული წარწერაც იმავეს გვაუწყებს: „ის, ვინც არის ღმერთების მოდგმიდან, მაზდეანი მზრძანებლის ირანელთა მეფეთა მეფის შაპურის შვილი“ (რამიშვილი, გიუნაშვილი, 2023, გვ. 145).

ხაზგასასმელია, რომ მეფეთა განღმრთობის (დეიფიკაციის) წესი ირანში ელინისტურ სახელმწიფოთა ზეგავლენით დამკვიდრდა არშაკიანთა მმართველობის (ძვ.წ. III – ახ.წ. III სს.) ჟამს, რაც გაგრძელდა ივზდგირდ II-ის მეფობამდე (ახ.წ. 438-457 CE) (Daryae, 2020, გვ. 35-37). ამ სახელმწიფოთათვის კი მეფეთა დეიფიკაცია ჩვეული მოვლენა იყო, რამაც ჩვენშიც პოვა გამოძახილი: იმავე ელინისტურ პერიოდში მოღვაწე მეფე ფარნავაზმა თავი განღმრთო თავის სახელზე კერპის აღმართვით.¹

ელინისტური ეპოქის პორტრეტებისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიულ ნაშრომში როლანდ სმითიმითხატა, რომ აღნიშნულ ხანაში მეფეთა ღვთაებრიობის ატრიბუტებია: დიადემა, სხივოსანი გვირგვინი, ეგიდა (ლომის, სპილოს ტყავის მოსასხამი),² ცხოველის სკალპი ან მუზარადი ცხოველის ნაკვთების ან მთლიანი სახის გამოსახულებით (Smith, 1988, გვ. 39).³

გარდა იმისა, რომ ირანში სასანელ მეფეთა განღმრთობის წესად დამკვიდრებას მკვლევარნი ელინისტური მემკვიდრეობის ნაწილად თვლიან (Daryae, 2020, გვ. 35), ასევე მიჩნეულია, რომ ძვ.წ. II ს-ის შუა ხანებისათვის ირანისა და მესოპოტამიის მეფეები უკვე ითავისებდნენ ელინისტური სამყაროს იკონოგრაფიულ ელემენტებს (Curtis, 2007, გვ. 419), რაც საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ მეფობის ეს ატრიბუტი, ლომისთავიანი მუზარადი ბერძნულ-რომაული იკონოგრაფიის გამოძახილია; ამის მაგალითია სიდონში (ლიბანი) აღმოჩენილი, ალექსანდრე მაკედონელის მარმარილოს სარკოფაგი (ძვ.წ. IV ს., სტამბოლის არქეოლოგიური მუზეუმი), რომელზეც გამოსახულ დიდ მხედართმთავარს ლომისთავიანი მუზარადი ახურავს (სურ.4). ასევე, მითრიდატე VI-ის⁴ (მეფობის წწ. ძვ.წ. 120-63) რომაული პორტრეტი (მარმარილო, ლუვრის მუზეუმი, სურ.5), რომლებიც, ჩვენი აზრით, იკონოგრაფიულად სასანურ ნიმუშთა პროტოტიპი უნდა იყოს: ორივე მათგანი ფირუზაბადის ბარელიეფზე გაცილებით ადრეულია, რაც ირანში ამ ატრიბუტის ელინისტური სამყაროდან ნასესხობაზე მეტყველებს, და რომლის გავრცელება რომის იმპერიაში გვიანანტიკურ ხანაშიც დასტურდება.⁵

¹ როგორც საკითხის კვლევამ გვიჩვენა, ფარნავაზის განღმრთობის წინაპირობა იმ სახით, როგორადაც ის გვაქვს მეფეზე არსებულ ერთადერთ წყაროში („ცხოვრება ფარნავაზისი“), ეთანადება ელინისტური ოიკუმენეს მეფეთა განღმრთობის წინაპირობებსა და პრინციპებს (გველესიანი, 2003, გვ. 16-48).

² ეს უმეტესად ეხება ალექსანდრე მაკედონელსა და დემეტრიოს I, ინდოეთის დაპყრობის აღსანიშნად.

³ ეგვიპტის ფარაონთა ტრადიციის მიმბაძველობით, ცხვრის რქები (ისევე როგორც ხარის) ჩნდება მეფეთა იკონოგრაფიაში (მათ შორის, სასანურ ძეგლებში: Lerner, 2009, გვ. 216-219) მას მერე, რაც მოხდა ალექსანდრე მაკედონელის გაღმრთობა, და რაც სახვითად „ამონის რქების“ სახით დამკვიდრდა მის პორტრეტებთან ნუმისმატურ მასალაში (Fleisher, 1996, გვ. 28-30). ასევე, ალექსანდრეს მონეტებზე წარმოდგენილია ჭაბუკი პერაკლე, რომელსაც ლომის სკალპი მოსავს შუბლზე, ხოლო ზურგზე, ტახტზე მჯდომარე ზევსია გამოსახული (Wright, 2005, გვ. 68).

⁴ მითრიდატე VI ეპატორი (მითრიდატე დიდი), რომლის წინაპრები სავარაუდოდ, აქემენიანთა შტოს განეკუთვნებოდნენ, იყო პონტოს მეფე ჩრდილო ანატოლიაში ძვ.წ. 120-63 წლებში, და რომის ერთ-ერთი მრისხანე მეტოქე და მოწინააღმდეგე. მართალია, მან დაიპყრო კოლხეთი, მისი მმართველობა იქ რეალურად ადგილობრივი მეფის პონტოს წარმომადგენლის მიერ ჩანაცვლებით გამოიხატა (Toumanoff, 1963, გვ. 85).

⁵ ახლახან, 2023 წელს, ძველ რომში, აპიუსის გზაზე, შემთხვევითი გათხრების შედეგად აღმოჩნდა ნატურალური

ცხოველისსახიანი მუზარადები, ადრეელისტური ხანიდან მოყოლებული, დამახასიათებელ ატრიბუტად იქცა არა მარტო გაღმერთებულ მონარქთათვის, არამედ მეფეთა ჩვეულებრივი, ყოველდღიური აღჭურვილობისთვისაც – ამგვარ მუზარადს ისინი ცხოვრებაშიც ატარებდნენ (Smith, 1988, გვ. 39).

საგულისხმოა ისიც, რომ ფირდოუსის „შაჰნამეში“ „ლომი“ და „ლომკაცი“ დიდ მეომართა აღმნიშვნელი პირობითი ტერმინია, რასაც ასურული წყაროებიც ეხმიანება, სარგონი და სხვა ასურელი მეფენი ბრძოლის წინ მუდამ ყიჟინითა და შემართებით შესძახებდნენ ხოლმე: „ვმრისხანებ ვითარცა ლომი“ (Porada, 1950, გვ. XLVIII, 8). ნიშანდობლივია, რომ ქართული წყაროც სპარსთა წინააღმდეგ მებრძოლ მეფეს, ხოსროანთა დინასტიის შთამომავალ მეფე ვახტანგ გორგასალს ბრძოლისას ამავე ეპითეტით მოიხსენიებს: „.....და რომელსა კერძოსა იძლეოდიან ქართუჴლნი მუნიტცა მიჰმართის და მოსრის სპისა მისგან სპარსეთისა ვითარცა ლომმან კანჯარნი“ (ქც, 1955, გვ. 180).

როგორც ვხედავთ, ლომთან მეფის ძალმოსილების შედარებას აქაც სწორედ მეომრული ასპექტი უდევს საფუძვლად. ამასვე მიგვანიშნებს სახელი „ვახტანგი“, რომლის თეოფორიული ძირი ასოცირდება ღვთაება ვერეთრაგნასთან, „გამარჯვების“ იპოსტასთან, ზოროასტრიზმის დიდ მეომარ ღვთაებასთან, და რასაც მოწმობს უპირველესად, ჯუანშერისეული განმარტება „ვახტანგის“ სპარსული ტრანსკრიფციისა: „საგდუხტ...შვა ძე, და უწოდა სახელი მისი სპარსულად ვარან-ხუასრო-თანგ, ხოლო ქართულად ეწოდა ვახტანგ“ (ქც, 1955, გვ. 143; ინგოროყვა, 1978, გვ. 264-265).

ცხენის, დათვის, ლომის, ტახის, ფრინველის, სენმურვის პროტომა მეფეთა გვირგვინზე, ამ გამოსახულებებს მკვლევართ ზოროასტრულ ღვთაებათა იპოსტასებად მოააზრებინებს. ვ. ლუკონინის სიტყვებით, ზოროასტრული ქურუმის, კერდირის მიერ ავესტას რელიგიური ტექსტების კანონიზაციამ ვარაჰრან II-ის (ახ.წ. 276-293) მმართველობის ჟამს, რის შედეგადაც ეს ტექსტები „ჭეშმარიტ სარწმუნოებად“ გამოცხადდა, განაპირობა ამ სიმბოლურ სახეთა გაჩენა. სასანური ირანის ხელოვნებაში ვარაჰრან II-მდე თუ მეფეთა გვირგვინებზე აპურა მაზდას, ანაჰიტასა და მითრას სიმბოლოებს ვხედავთ, ვარაჰრანი თავის შაჰინშაჰის გვირგვინს ამატებს ფრთებს, სიმბოლურ გამოსახულებას ფრინველ *Veregna*-სი, რაც არის მეფეთ-მეფის ღვთაებრივი მფარველის, ვერეთრაგნას (გამარჯვების ღვთაება) ინკარნაცია (Луконин, 1969, გვ. 96; Lerner, 2006, გვ. 220).¹ ამგვარადვე – ფრინველის გაშლილი ფრთებითაა წარმოდგენილი ვარაჰრან II მისი მმართველობის ჟამს მოჭრილ მონეტაზე,² სადაც მეფე თანხლებულია მისი ვაჟის, ვარაჰრან III-ის ფიგურით, რომელსაც ცხენის პროტომიანი მუზარადი ახურავს (სურ.6).

ფრთების გამოსახულებას იკონოგრაფიაში, რომელსაც, მკვლევართა შენიშვნით, აქვს რელიგიური კონტექსტი, ინსიგნიის მნიშვნელობა მიეცა, რამდენადაც ის განადიდებს ხელისუფალს, რომლის მმართველობა ღვთაების ან მისი ცხოველური იპოსტასის მიერ არის ლეგიტიმირებული (Compareti, 2010, გვ. 207-208).

ფრთოსანი გვირგვინი არის სიმბოლო *Verethrayna/Bahrām/Wahrām*-ისა (გამარჯვების პერსონიფიკაცია), რომლის ერთ-ერთი სახედ შევარდენი გვევლინება (Daryae, 1997, გვ. 50-51, შენ.11; Lerner, 2009:220; Avarzamani, 2013, გვ. 42).³ მკვლევართა განმარტებით, „შევარდენი,

ზომის მარმარილოს ქანდაკება მამაკაცისა, რომლის სახეში, წინასწარული მოკვლევით, იმპერატორ დეციუსის (ახ.წ 249-251) პორტრეტი შეიცნობა. მას თავს უფარავს ლომის სკალპი, რომელიც მკერდთან თათებითაა გადანასკველი (Feldman, 2023). მასზე უფრო ადრეულია იმპერატორ კომოდუსის (ახ.წ.161-192) ამდაგვარივე სახის მქონე პორტრეტული ქანდაკება.

¹ მართალია, სასანურ ხელოვნებაში გაშლილ ფრთებთან დაკავშირებით რამდენადმე განსხვავებული მოსაზრებები არსებობს, კითხვარეშე დგას შეხედულება, რომლის მიხედვითაც ისინი ასოცირდებიან მაზდეანურ ღვთაებებთან (იაზატებთან), რომელთა ჰიპოსტასი გარკვეულ შემთხვევებში არის ფრინველი (Compareti, 2010, გვ. 205).

² აღსანიშნავია, რომ პართული ხანის ვერცხლის დრაჰმაზე, რომელიც ფრაატე IV-ის (ძვ.წ. 38-2) მიერაა მოჭრილი, მეფე გამოსახულია დიადემითა და მის უკან – ფრინველით (Curtis, 2007, გვ. 422, Fig.13.)

³ თ. დარიაესა და ს. მალექზადეს მითითებით, ახ.წ III საუკუნეში მხოლოდ სასანელებს ჰქონდათ წესად შევარდენით ნადირობა, რომლიდანაც ის შევიდა მეზობელი ქვეყნების ხალხთა: სომხების, არამეელებისა და არაბების ყოფაში (Daryae, Malekzadeh, 2018, გვ. 251). ვფიქრობთ, მათ რიგს უნდა დაემატოს საქართველო,

რომელსაც ზოგჯერ ნისკარტით დიადემა ან რგოლი უპყრია, გახდა სიმბოლო როგორც ვერეთრაგნას მფარველობისა, ასევე მაუწყებელი მეფის ღვთაებრივი მეფობისა და დიდებისა“ (Daryae, Malekzadeh, 2018, გვ. 247). ეს ფრინველი სასანელ მეფეთა იკონოგრაფიაში არადაშირ I-ის მეფობის დროიდან (ახ.წ. დაახლ. 224-241) ჩნდება, და ზოროასტრულ გამარჯვების ღვთაება *Vrthrayna*-სა¹ და ასევე, ზეციურ „დიდებასთან“, ჰვარნასთან² ასოცირდება, რაც ღვთაებრივ მეფობასა და იმპერიულ ლეგიტიმაციას ასიმბოლოებს (Romberg, 1990, გვ. 2; Daryae, Malekzadeh, 2018, გვ. 245; Soudavar, 2003, გვ. 19-24).

ამავე მოტივს ვაწყდებით ახ.წ. III საუკუნის სასანურ ვერცხლის პინაკზე არაგვისპირიდან (დუშეთის მუნიციპ., ინვ. № 5-975/15, დიამ. 29სმ, მედალიონის დიამ. 11,5სმ, სიღრმე 7,5 სმ). პინაკის ცენტრში, რომელსაც ირგვლივ წრიულად ევლება ორმაგი რკალით გარშემოვლებული კოვზისებური მასიური ღრმულები, გამოსახულია არწივი თუ შვეარდენი გაშლილი ფრთებითა და ნისკარტით, რომლითაც ფრინველს სასანური ძალაუფლების ნიშანი – წმინდა თავსაკრავებიანი³ გვირგვინი უჭირავს (რამიშვილი, 2018, გვ. 154, ტაბ.CIV) (სურ.7.). მის ანალოგად განიხილება რიჩარდ ფრაის მონოგრაფიული ნაშრომში მოხმობილი ბაქტერიული წარმომავლობის ვერცხლის თასი, მედალიონში წარმოდგენილი ფრთავარსებელი არწივის გამოსახულებით, რომელშიც საგრძნობია რომაული მხატვრული სტილის გავლენა (რამიშვილი, 2018, გვ. 154; Фрай, 1972, გვ. 119). იგივე სიმბოლური დატვირთვის მქონეა ვერცხლის პინაკი არმაზისხევის ერისთავთა III სამარხიდან (სემ, ინვ. №18-55/6, დიამ. 26სმ., მედალიონის დიამ. 10სმ., სიღრმე 5.8სმ. (ახ.წ. IIIს.), რომლის ცენტრში, მედალიონში, მარჯვნივ მიტრიალებული თავით გამოსახულია არწივი (სურ.8). „მცხეთა I“-ში ეს ფრინველი მოხსენიებულია ორბად (აფაქიძე და სხვ. 1955, გვ. 58, სურ.29, ტაბ. LVIII). ფრინველს ბრწყალებით უჭირავს კვერთხი, რომლის ბოლოები, ბრუნო ოვერლაეტის გამოკვლევით თუ ვიხელმძღვანელებთ, ირანში გავრცელებული მცენარის, *Iris Persicus*-ის ფორმისა და მოხაზულობის მქონეა (Overlaet, 2010, გვ. 339-340, Pl.7) (სურ.9). არწივის მტკიცე, ერთ მთლიან სხეულად შეკრული, მყარი გრაფიკული მოხაზულობის მქონე ფიგურა მეფურ სიდიადესა და ძალმოსილებას ასხივებს. არმაზისხევი, VI სამარხში აღმოჩენილ ვერცხლის პატერაზე, სამი ფარშევანგია გამოსახული, რომელთაგან ორი გვერდულად, ხოლო მათ შუა მოქცეული – ფრონტალურადაა წარმოდგენილი (აფაქიძე და სხვ. 1955, გვ. 76, სურ.38). ფრთავარსებელი, და წრიული, დიდი ზომის შარავანდით გამოსახულ ამ ფრინველსაც თავი მარჯვნივ აქვს მიტრიალებული და ნისკარტით იმავე *Iris Persicus*-ის მსგავსი დეტალი უჭირავს, რითაც ის, იკონოგრაფიით, მოხმობილ ნიმუშებს უკავშირდება. არწივია გამოსახული ახ. წ. III ს-ის მეტად დაზიანებულ, ფრაგმენტირებულ ვერცხლის ლანგარზე ზღუდერიდან (ქარელის მუნიციპ., სემ, ინვ. № 190-65-1) (Мачабели, 1976, გვ. 61; Немсадзе, 1977, გვ. 111-112). ზღუდერის სარკოფაგებში გამოვლენილი მდიდრული ინვენტარი, რომელიც ბორის, ბაგინეთის, კლდეეთის, მცხეთა-არმაზის,

რადგან სპარსულ ტერმინს *bazyaran* („ქორ-შავარდენთა სანადიროდ დამგეშავ-მწვრთნელი“) შეესატყვისება იმავე ნიშნულობის მქონე, სპარსულიდან ნასესხები ქართული „ბაზიერი“: სპარსული Bāz-ის მსგავსად, რომელიც იხმარება მტაცებელ ფრინველთა – ქორისა და შვეარდენის ერთიანი სახეობითი ოჯახის აღსანიშნად, ქართულ ენაშიც „ბაზ-იერი“ „ქორ-შავარდენის დამგეშავის“ მნიშვნელობის მქონეა.

¹ ავესტური ტერმინი, რომელმაც სახელ ვარაჰრან-ად განიცადა ტრანსფორმაცია.

² ავესტას XIX (7.34–6) იამტი მგვითხრობს რომ იიმამ, შვის ღმერთ ვივაჰვანტას ვაჟმა სამყაროს პირველმა კაცმა და პირველმა მეფემ (ბევრად გვიან, „შაჰნამეში“ „ჟემშიდ“-ად წოდებულმა), დაკარგა დიდება შვეარდენის სახით, რომელიც მისგან გამოფრინდა და სხვებს მიწვდა „მაშინ, როცა მის გონებაში დაისადგურა სიცრუემ. ჰვარნა, ჩიტის სახით, გაფრინდა მისგან ხილულად, როგორც შვეარდენი...“ (Curtis, 2007, გვ. 423; Дмитриев, 2012, გვ. 148).

³ წმინდა თავსაკრავები – ზემოთკენ აფრიალებული, ბოლოებგაფართოებული წყვილი ბაბთა, რომელიც ღმერთებსა და მეფეებს საინვესტიტური სცენებში მოხვეული აქვთ დიადემაზე, კეფასთან შეკრული და ორ ბაფთადაა გაშლილი. თავსაკრავები განიხილება როგორც ღვთაებრივი მეფობის პრეროგატივა (Lerner, 2009, გვ. 219): დიადემის ბოძება/გადაცემა ღმერთისგან, მეფის ხელისუფლად განწესებას, მის კურთხევას ნიშნავდა. მკვლევართა მოსაზრებით, წმინდა თავსაკრავები განასახიერებს ჰვარნას (*hvarenah*), ანუ სამეფო დიდებას, ილბალს, ბრწყინვალეობას, რომელსაც ღმერთები გარდამოავლენდნენ თავიანთ რჩეულ მოკვდავთ მათი გამეფების მიზნით (Bromberg, 1990, გვ. 2; ანდრონიკაშვილი, 1966, გვ. 499; Dvornik, 1966, გვ. 87; გველესიანი, 2003, გვ. 25-30).

ჟინვალის სამარხეული მასალის მსგავსია, აფიქრებინებს მკვლევართ, რომ იქ, ისევე როგორც არმაზში, ქართლის ერისთავ-პიტიახშების რეზიდენცია უნდა ყოფილიყო (Немцадзе, 1977, გვ. 108-109).

ზოროასტრულ ტრადიციაში სამეფო არჩივი ან შვეარდენი, ფრინველ *Veregna*-ას სახელითაა ცნობილი (Curtis, 2012, გვ. 72). არჩივი კვერთხით, ასევე გვირგვინით, მიჩნეულია სახელისუფლო ძალის სიმბოლოდ; მითრიდატეს დრაჰმების ზურგზე გამოსახულია სანახევროდ ტოგამოსხმული ფიგურა ხელში არჩივითა და კვერთხით, რაც ზევსის იკონოგრაფიასთან ასოცირდება;¹ ფრაატეს III-ის სელევკიურ ტეტრადრაჰმას რევერსზე (ძვ.წ. დაახლ. 70-57) გამოსახულია ტახტზე დაბრძანებული მეფე, რომელსაც ხელში არჩივი და კვერთხი უჭირავს, მის უკან კი დგას ქალღვთაება თიხე, რომელიც მას თავზე გვირგვინს ადგამს (Magub, 2018, გვ. 29).

ასევე, გვიანპართული პერიოდის სპილენძის პართულ მონეტებზე, რომლის რევერსზე გაშლილ-ფრთიანი არჩივია წარმოდგენილი, ფრინველს ზოგჯერ ნისკარტით რგოლი ან გვირგვინი უპყრია. ეს მოტივი, მკვლევართა განმარტებით, არის როგორც ვერეთრაგნას მფარველობის, ასევე ღვთაებრივი მეფობისა და დიდების, სახელისუფლო მმართველობის სიმბოლო (Porada, 1965, გვ. 201; Curtis, 2007, გვ. 421-422; Daryae, Malekzadeh, 2018, გვ. 247-248). აქვე უნდა გავისხენოთ ვანისა და ითხვისის ძვ.წ. V-IV საუკუნეების მდიდრულ სამარხებში გამოვლენილი, წარჩინებულ პირთა სამოსის ოქროს საკერებლები ფრთაგაშლილი არჩივის გამოსახულებით (სურ.10), როგორც ამ სამოსის მფლობელის ინსიგნია, ძალაუფლების ნიშანი/ემბლემა.

ეს რომ ასეა, ამას გვიდასტურებს ანტიკური ეპოქის ერთ-ერთი წყარო; ეყრდნობა რა ბერძენი მწერლის, დინონის ვაჟის, კეტარქოსის (ძვ.წ. დაახლ. 300წ.) ჩანაწერებს, კურციუს რუფუსი (ახ.წ. I ს.) აგვიწერს სპარსთა ლაშქრის მსვლელობას აქემენიანთა ბოლო მეფის, დარიოს III-ის წინამძღოლობით. ეტლზე, რომელშიც მეფე იყო დაბრძანებული, „აღმართულიყო მეფის წინაპრების ორი ოქროს გამოსახულება – ერთი ნინოსის, მეორე ბელოსის. მათ შუა ოქროს არჩივს გაეშალა ფრთები. მეფის საუცხოო მოკაზმულობა ყოველგვარ წარმოსახვას აღემატებოდა. წითელქოტიანი ტუნიკი ოქროქსოვილისა ერთმანეთზე ნისკარტდაძგერებულ ოქროს შვეარდნებს დაემშვენებინა“ (Dvornik, 1966, გვ. 85-86; გველესიანი, 2023, გვ. 76).

ეს ყოველივე საფუძველს გვაძლევს ვივარაუდოთ, რომ არაგვისპირის, არმაზისხევისა და ზღუდერის თასები უნდა იყოს დიპლომატიური სასაჩუქრე ნივთები, რომლებიც ირანელ დიდმოხელეს ან თავად მეფეს პიტიახშისთვის ან სხვა დიდებულისთვის უნდა ებოძებინა.² ეს, ცხადია, არ გამოირიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ ორივე მათგანი ქართლშივე, ადგილობრივ ოსტატთა მიერ იყოს დამზადებული.

როგორც აღინიშნა, ვერეთრაგნა ითვლებოდა ერთ-ერთ ყველაზე თაყვანცემულ ღვთაებად სპარსელ მეომართა და მმართველი კლასის წარმომადგენელთა შორის მისი ომთან და გამარჯვებასთან ასოცირების გამო. ამავე აზრით განიხილავენ ნუმისმატებიც ფრთებს სასანელოთა გვირგვინებზე, უშუალოდ გამარჯვების ღმერთთან, ვერეთრაგნასთან კავშირში, რომელიც სამ. სპარსულით Wahrām-ის (სომხური ვაჰაგნი) სახელითაა ცნობილი (Compareti, 2010, გვ. 205). მოვსეს ხორენაცის მიხედვით, „ვაჰაგნი გააღმერთეს, ქართველთა ქვეყანაში თავისი ზომის ქანდაკებაც დაუდგეს და თაყვანს სცემდნენ, მსხვერპლს სწირავდნენ“ (მხ. I, 31.). სომეხი მწერლის, გრიგოლ მაგისტროსის გადმოცემით,

¹ ჰენრი მაგუარის აღნიშვნით, არჩივი რომაულ და ბიზანტიურ ხელოვნებაში მრავალგვარი – პოლიტიკური და რელიგიური, წარმართული და ქრისტიანული მნიშვნელობის მქონეა; როგორც იმპერიული სახე, ის ასოცირდება იუპიტერთან (ზევსის ეკვივალენტი), ძალით, გამარჯვებითა და აპოთეოზით (Maguire, 1992, გვ. 290). ადრეულ ბიზანტიურ ხელოვნებაში მრავალგან გვხვდება გამოსახულება არჩივისა, რომელსაც ნისკარტით პატარა ძუძუმწოვარი ან ფრინველი უჭირავს (იქვე, 286).

² დასავლეთ საქართველოში, ვანისა და საირხის მდიდრულ სამარხებში გამოვლენილი, ადგილობრივი ელიტის წარმომადგენელთა კუთვნილი ინვენტარი და მათი იკონოგრაფიული და მხატვრული ანალოგი მოწმობს იმ ფაქტს, რომ ირანელი მეფეები საუცხოო დიპლომატიური ნივთებით მიაგებდნენ მათ პატივს (Tsetskhladze, 1993-94, გვ. 26-31; ჰეროდოტე, Herodotus, 3.20-21, 7.116, 9.20; Xenophon, Anabasis, 1.2.27, 1.8.28-29; idem, Cyropaedia, 8.2.7, 8.3.1, 8.3.3).

ქართველი მგოსნები ვარათრაგნის (ვაჰრაგნის) შესახებ ლექსებს თხზავდნენ და სიმღერით ღმერთსავით აღიღებდნენ (ინგოროყვა, 1978, გვ. 265). გრ. ლაფანციანის მოსაზრებით, „ვაჰაგნი“ (Vahagn) „ვერეთრაგნადან“ (პართული Vartragna) ნასესხები ფორმაა, და ეს სახელი სომხეთში ვემაპთმმუსვრელ ღვთაებას („ვაჰაგნ ვიმაპაქად“) ეწოდებოდა (Капанцян, 1975, გვ. 318-319).

დედოფლის გორის (ქარელის მუნიციპალიტეტი) სასახლის (ძვ.წ. I-ახ.წ. I სს.) სათავსოებში აღმოჩენილ იქნა ბანქოს სათამაშო (ასევე სამკითხაო) ძვლის ფირფიტები, რომელთაგანაც ერთ-ერთზე, არჩივსა თუ შევარდენზე ამხედრებული მამაკაცის გრავირებული ფიგურაა მახვილით ხელში, რომლითაც ის გმირავს მიწაზე განთხმულ გველეშაპს (სურ. 11) (Gagoshidze 2008, გვ. 90-91, Pl. 35, Cat. no. 43). ზემოთ მოხმობილი მონაცემებით, ის ვერეთრაგნა-ვაჰაგნის გამოსახულება უნდა იყოს.

ალბათ ამ მოტივის – საკრალური გაშლილი ფრთების სიმბოლურმა მნიშვნელობამ განაპირობა ის ფაქტი, რომ როგორც იკონოგრაფიული ატრიბუტი, ის ფართოდ იმკვიდრებს თავს ადრექრისტიანული ხანის ქართლის არქიტექტურული ძეგლების ბარელიეფებზე. მათგან ერთ-ერთი უადრესი V ს-ის მეორე ნახევრის ანუ ვახტანგ გორგასლის (V-VI სს.) დროისაა: სოფელ წილკნის V ს-ის სამნავიანი ბაზილიკის (ამჟამად გუმბათიანის) კაპიტელზე, გაშლილი ფრთები – სასანური სიმბოლო სამეფო ძლიერებისა და ღვთაებრიობისა ქრისტიანობის მთავარ სიმბოლოს, ჯვარს ორივე მხრიდან სიმეტრიულად ევლება. ფრთების მთლიან სახეს ქმნის ქვაზე პარალელურად კვეთილი ირიბი ღარებით გამოყვანილი ოთხი ბუმბული, რომელთაგან შიდა, ზემოთ, ჯვრისკენ მარყუჟისებურადაა შეზნექილი. ფრთებს ქვემოდან ასევე სიმეტრიულად ეკვრის ამჟამად ძნელად გასარჩევი, სასანელ მეფეთა წმინდა თავსაკრავები, ისევე როგორც ეს გვაქვს იმავე ტაძრის დასავლეთ კედლის სამხრეთ-დასავლეთ პილონის კაპიტელზე, სადაც ეს მოტივი ანალოგიურადვეა კომბინირებული ფრთებთან (ორივე მათგანი, სურ. 12) (Чубинашвили, 1972, გვ. 70, Таб. 36; Compareti, 2010, გვ. 212). წილკნის ბარელიეფთა ეს ფრთები სტრუქტურულად სრულებით იდენტურია ვარაჰრან II-ის გვირგვინის ასევე ოთხბუმბულიანი ფრთისა. როგორც გაშლილი ფრთები, ასევე წმინდა თავსაკრავები, წილკნის გარდა, არაერთგან გვხვდება ჯვართან კომბინაციაში ქართული ადრექრისტიანული ხანის ხელოვნების ძეგლებზე, უპირატესად – რელიეფური პლასტიკის ნიმუშებში (გულბალისა (V-VI სს.) (სურ. 13) და აკვანებას ტაძრის (VI ს.) არქიტრავეები, ბოლნისის სიონის კაპიტელი, წილკნის ტაძრის ტრიუმფალური თაღი (VI ს.) (Чубинашвили, 1972, Таб. 40, 41, 42; დადიანი და სხვ. 2017, სურ. 8, 15), VI-VII სს-ის ქვასვეტები დემირბულალსა და ბოლნისიდან (Чубинашвили, 1972, Таб. 74), ურბნისისა და ახიზის ანტეფიქსები (სურ. 14) (Iamanidze, 2019, გვ. 97-98, fig. 7, 8) და სხვ.¹ გაშლილი ფრთები ჯვრების არა მარტო რელიეფურ, არამედ სკულპტურულ გამოსახულებებსაც ამკობს – იგულისხმება ადრექრისტიანული ხანიდან ჩვენში გავრცელებული ქვაჯვარები: ჯვრის ქვედა მკლავიდან ამოზრდილია აყვავებული ყლორტები, აზიდული ჯვრის გვერდითი, ჰორიზონტალური მკლავების გაშლილი ბოლოებისკენ (მაგ., ქვაჯვარი ბოლნისიდან, V-VI სს., Чубинашвили, 1972, Таб. 33). საგულისხმოა, რომ ატენის სიონის (VIII ს.) დასავლეთ ფასადზე გამოსახულ ნადირობის სცენაში, ირმებს დადევნებული მონადირე წმინდა თავსაკრავებითაა გამოსახული, ისევე როგორც წებელდის (აფხაზეთი) კანკელის (VII-VIII სს.) მრავალფიგურულ კომპოზიციაში ჩართულ ქრისტიანულ სიუჟეტში, რომელიც წმ. ევსტათი პლაკიდას ნადირობა/გამოცხადებას ასახავს, სპარსული ყაიდის სამოსში გამოწყობილი ევსტათი აქაც წმინდა თავსაკრავით წარმოგვიდგება. მდიდრულად აღკაზმული ცხენის კუდი, სასანური ხელოვნების ნიმუშთა ტრადიციისამებრ, განასკვლია (Чубинашвили, 1972, გვ. 87-88, Таб. 62; Iamanidze, 2019, Fig. 16).

ჩრდილო კავკასიაში, ალანთა ტომის ბელადის VIII-IX საუკუნეების სამარხში, რომელიც გამოვლინდა კავკასიონის ჩრდილო-დასავლეთით, დიდი ლაბა მდინარის ნაპირას, აღმოჩენილ იქნა აბრეშუმის საცხენოსნო კაფტანი, რომელზეც დატანილი ნახატის მხატვრულ-იკონოგრაფიული სახე იმპერიული სამეფო ატრიბუტიკის ელემენტებს (ფრინველი, დიადემა, თავსაკრავი) მოიცავს

¹ ჯვრის შემამკობელი ეს ფრთები ქრისტიანული ხანის ძეგლებზე თანდათანობით გარდაიქმნა სხვადასხვაგვარი მოხაზულობის მქონე მცენარეულ-დეკორატიულ მოტივად, რის გამოც მათით ორმხრივ შემკობილ ჯვრებს „აყვავებული ჯვრები“ ეწოდათ. ამ ტიპის უამრავ ნიმუშთა შორის, დავასახელებდით ბარელიეფს „ჯვრის ამალღების“ გამოსახულებით მცხეთის ჯვრის მონასტრის სამხრეთ შესასვლელის ტიმპანზე (ალადაშვილი, 1969, გვ. 7-12).

(Bromberg, 1990, გვ. 1-9, PlI). სასანური სამყაროდან ნასესხებმა იკონოგრაფიულმა თემამ ფართო გავრცელება პოვა ადრეშუასაუკუნეების სომხეთშიც: მულნიში, წმ. გრიგორის ტაძართან მდებარე ქვასვეტზე გამოსახულია რელიეფურად კვეთილი ჯვრები, რომლებიც ქვემოდან შემკულია გაშლილი ფრთებით (სურ. 15). ეს უკანასკნელი მიჩნეულია ინსიგნიის სახედ და მადიდებელ სიმბოლოდ იმ ჯვრისა, რომელსაც ისინი ამკობენ (Compareti, 2010, გვ. 201-218, Fig.1).

დასკვნა

საქართველოს, ირანის, ჩრდილო კავკასიისა და სომხეთის ხელოვნების ნიმუშთა საერთო სახვითი ლექსიკა არ უნდა იყოს მოულოდნელი, რადგან ის არის შედეგი სასანურ იმპერიასთან აკულტურაციის პროცესისა, რაც თან სდევდა ხელოვნების ნიმუშების გავრცელებას, ცოდნის, მხატვრული გამომსახველობისა თუ ტექნიკის გაცვლასა და გაზიარებას იმპერიასა და მისი პოლიტიკური გავლენის ქვეშ მყოფ ქვეყნებს შორის.

სტატია მომზადდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ ფუნდამენტური კვლევებისთვის დაფინანსებული პროექტის „სამეფო ატრიბუტიკა ქართულ ვიზუალურ ხელოვნებაში“ (FR-21-5352) ფარგლებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

- ალადაშვილი, ნ. (1969). *ჯვრის ამაღლების თემა ქართულ ხელოვნებაში*. ძეგლის მეგობარი 17.
- ანდრონიკაშვილი, მ. (1966). *ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან*. თბილისი, თსუ
- აფაქიძე, ა. გობეჯიშვილი, გ. კალანდაძე, ა.ლომთათიძე, გ. (1955). *მცხეთა. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები*. ტ. I, თბილისი, მეცნიერება.
- გეორგიკა. (1965). *ბიზანტიელი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ*. ტექსტები ქართული თარგმანით გამოსცა და განმარტებები დაურთო სიმონ ყაუხჩიშვილმა. ტ. II. თბილისი, მეცნიერება.
- გველესიანი, მ. (2003). *არმაზის კერპის კულტურულ-ისტორიული ასპექტები (არმაზის კულტის დეფინიციისათვის)*. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი დისერტაცია. ხელნაწერის უფლებით.
- დადიანი, თ., კვაჭატაძე, ე., ხუნდაძე, თ. (2017). *შუა საუკუნეების ქართული ქანდაკება*. დ. თუმანიშვილი (რედ.), თბილისი.
- კეკელიძე, კ. (1953). *ლეონტი მროველის ლიტერატურული წყაროები*. ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე III.
- ჟინიუ, ფ. (1981). *საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის სასანური ბულა (ავტორის სტატია, გამოქვეყნებული კრებულში Studia Iranica, 1979, 2, თარგმანი მ. სინაურიძისა)*, საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე, XXXVI-B.
- ინგოროყვა, პ. (1978). *თხზულებათა კრებული IV*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.
- რამიშვილი, რ. (2018). *ქართლის სამეფო ახალი წელთაღრიცხვის ათასწლეულის I ნახევარში*. თბილისი. მწიგნობარი.
- რამიშვილი, ქ., გიუნაშვილი, ე. (2023). *სასანური გლიპტიკის ნიმუშები საქართველოს მუზეუმებში*. აღმოსავლეთმცოდნეობა №12, ჩანტლაძე, ნ. (რედ.). თბილისი, უნივერსიტეტის გამომცემლობა.
- სანაძე, მ. (2016). *ქართველთა ცხოვრება*. თბილისი. საქართველოს უნივერსიტეტი.

ქართლის ცხოვრება. (1955). ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბილისი. სახელგამი.

სახუტაიშვილი, დ. (1964). *უფლისციხე I, 1957-1963 წწ. არქეოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგები*, თბილისი.

ხორენაცი, მ. (1984). *სომხეთის ისტორია*. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო ალექსანდრე აბდალაძემ. თბილისი.

ჯავახიშვილი, ი. (1979). *ქართველი ერის ისტორია*. თბილისი.

ჯანაშია, ს. (1949). *შრომები*. ტ. 1. თბილისი: საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემია.

Akbarzadeh, D., Daryaei, T. (2012). *Inscribed Sasanian Bullae at the National Museum of Iran*. e- Sasanika 12.

Avarzamani, F. (2013). Demystification of Religious Symbols Featured in the Clothes of Sassanid Emperors. *Journal of Art and Civilization of the Orient, quarterly, Vol.1, No.1*. Autumn.

Bier, C. (1993). *Piety and Power in Early Sasanian Art. Official Cult and Popular Religion in the Ancient Near East*. Matsushima, E. (ed.). Heidelberg, Universitätsverlag C. Winter.

Braund, D. (1994). *Georgia in Antiquity: A History of Colchis and Transcaucasian Iberia, 550 BC-AD 562*, Oxford: Clarendon Press.

Braund, D. (2002). *Anagranes the ΤΡΟΦΕΥΣ: the Court of Caucasian Iberia in the second-third centuries AD*. Autour de la mer Noire. Hommage de Otar Lordkipanidzé, Besançon: Institut des Sciences et Techniques de l'Antiquité.

Bromberg, C. (1990). *Sasanian Royal Emblems in Northern Caucasus*. Proceedings of the First European Conference of Iranian Studies. Part 1. Old and Middle Iranian Studies. Gnoli, G. Panaino, A. (eds.). Roma.

Brunner, Ch. (1978). *Sasanian Stamp Seals in The Metropolitan Museum of Art*. New York: The Metropolitan Museum of Art.

Carter, M. (1985). A Numismatic Reconstruction of Kushano-Sasanian History. *Museum Notes (American Numismatic Society)*. Vol. 30.

Compareti, M. (2010). The Spread Wings Motif on Armenian Steles: Its Meaning and Parallels in Sasanian Art. *Iran & the Caucasus*. Vol. 14, No. 2.

Curtis, V. (2007). *Religious Iconography on Ancient Iranian Coins*. After Alexander: Central Asia before Islam. Cribb, J. Herrmann, G. (eds.). Oxford&New York.

Curtis, V. (2012). *Parthian Coins: Kingship and Divine Glory*. The Parthian Empire and its Religions: Studies in the Dynamics of Religious Diversity. Wick, P. Zehnder, M. (eds.). Gutenberg.

Daryaei, T. (1997). *The Use of Religio-Political Propaganda on the Coinage of Xusrō II*. *American Journal of Numismatic* 9. New York: The American Numismatic Society.

Daryaei, T. (2018). The Iranian Männerbund Revisited. *Iran & the Caucasus*. Vol. 22, No.1.

Daryaei, T. (2020). *Sasanian Coins & Kingship*. file:///C:/Users/User/Downloads/Sasanian_Coins_and_Kingship%20(1).Pdf, (25.01.2025.)

Daryaei, T., Malekzadeh, S. (2018). *Falcons and falconry in pre-modern Persia*. Raptor and human: falconry and bird symbolism throughout the millennia on a global scale, K- Wachholtz. Verlag.

Dvornik, F. (1966). *Early Christian and Byzantine Political Philosophy*. Origins and Background. Washington: The Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.

Feldman, E. (2023). *Ancient Statue of Emperor Dressed as Hercules Discovered During Roman Sewer Repairs*. <https://www.smithsonianmag.com/smart-news/ancient-marble-statue-of-emperor-dressed-as-hercules-discovered-in-roman-sewer-180981602/> (05.02.2025)

Fleisher, R. (1996). *Hellenistic Royal Iconography on Coins. Aspects of Hellenistic Kingship*. Studies in Hellenistic Civilization. Bilde, P. (ed.), VII. Aarhus University Press.

Iamanidze, N. (2019). *Georgian Reception of Sasanian Art. Sasanian Elements in Byzantine, Caucasian, and Islamic Art and Culture*. Asutay-Effenberger, N. Daim, F. (eds.). Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz.

Lerner, J. (2006). *The Seal of a Eunuch in the Sasanian Court*. Journal of Inner Asian Art and Archaeology. Vol.1(1). New York.

Lerner, J. (2009). *Animal Headdresses on the Sealings of the Bactrian Documents*. Exegisti monumenta. Festschrift in Honour of Nicholas Sims-Williams. Sundermann, W. Hintze, A. François de Blois (eds.), Wiesbaden, Harrassowitz Verlag. [Iranica 17].

Mackintosh, M. (1973). Roman Influences on the Victory Reliefs of Shapur I of Persia. *California Studies in Classical Antiquity*. Vol. 6.

Magub, A. (2018). *Political and Religious Ideologies on Parthian Coins of the 2nd-1st Centuries BC*. Thesis submitted for the PhD Department of Religions and Philosophies degree, School of History, Religions and Philosophies, SOAS, University of London.

Maguire, H. (1992). *An Early Christian Marble Relief at Kaval*. Δελτίον της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας [Διαδικτυακά] 16. ΑΘΗΝΑ.

Overlaet, B. (2010). Flower and Fire Altar. Fact and Fiction on the Barm-I-Dilak Reliefs. *Iranica Antiqua*. Vol. XLV.

Porada, E. (1950). *An Assyrian Bronze Disc*. *Bulletin of the Museum of Fine Arts*. Feb., Vol. 48, No. 271.

Porada, E. (1965). *The Art of Ancient Iran*. Pre-Islamic Cultures. With the collaboration of R.H. Dyson and contributions by C. K. Wilkinson. New York: Crown Publishers.

Smith, R. (1988). *Hellenistic Royal Portraits*. Oxford: Cauldron Press.

Soudavar, A. (2003). *Aura of Kings; Legitimacy and Divine Sanction in Iranian Kingship*. Ziai, H. (Editor-in-Chief). California: Mazda Publishers.

Toumanoff, C. (1963). *Iberia between Chosroid and Bagratid Rule*. *Studies in Christian Caucasian History*. Georgetown University Press.

Tsetskhladze, G. (1993-94). Colchis and the Persian Empire: The Problems of Their Relationship. *Silk Road Art and Archaeology*. Tokyo, 3. 41.

Walker, J. (2007). Iran and Its Neighbors in Late Antiquity: Art of the Sasanian Empire (224-642 C.E.). *American Journal of Archaeology*, Oct., Vol. 111, No. 4.

Wright, N. (2005). Seleucid Royal Cult, Indigenous Religious Traditions, and Radiate Crowns: the Numismatic Evidence. *Mediterranean Archaeology*. Vol. 18.

Iberia and Rome. (2008). *The Excavations of the Palace at Dedoplist Gora and the Roman Influence in the Caucasian Kingdom of Iberia*. Furtwängler, A. Gagoshidze, I. Löhr, H. Ludwig, N. (eds.). Beier & Beran, Langenweißbach.

Дмитриев, В. (2012). *Роза барана и крылья сокола: к вопросам о религиозной символике в оформлении царя корон Сасанидов*. Проблемы истории, филологии, культуры. Январь-Февраль-Март. Москва-Магнитогорск-Новосибирск.

- Капанцян, Г. (1975). *Историко-лингвистические работы*. Ереван, Изд-во АН Армянской ССР.
- Луконин, В. (1969). *Культура Сасанидского Ирана*. М.:Наука.
- Мачабели, К. (1976). *Позднеантичная торевтика Грузии. По материалам торевтики первых веков нашей эры*. Тбилиси Мецниереба.
- Немсадзе, Г. (1977). *Погребения Ибейской знати из Згудери* Античные памятники Колхиды и Иберии. КСИА. Вып. 151. М.:Наука.
- Фрай, Р. (1972). *Наследие Ирана*. М.:Наука.
- Чубинашвили, Н. (1972). *Хандиси (проблема рельефа на примере одной группы грузинских стел последней четверти V в., VI и первой половины VII в.)*. Тбилиси: Мецниереба.

ფოტოები

- სურ.1. სასანური ბულა უფლისციხიდან. თიხა. სემ., შ. ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების მუზეუმი. ფოტო:ქ.რამიშვილი, ე. გიუნაშვილი, 2023, სურ.5., ახ.წ.IV ს.
- სურ.2. პეროზ I ქუშანშაჰი (ახ.წ. 245–275) ბაქტრიულ მონეტაზე
- სურ.3. ფირუზაბადის კლდოვანი რელიეფი. არდაშირ I-ის ბრძოლა პართიის მეფე არტაბანუს V-სთან (ახ.წ. 224წ.). ჩანახატი, შესრულებული 1840წ. ფრანგი ორიენტალისტის, ეჟენ ფლანდინის მიერ.
- სურ.4. ალექსანდრე მაკედონელის მარმარილოს სარკოფაგი სიდონიდან (ლიბანი). მარმარილო, დეტალი. სტამბოლის არქეოლოგიური მუზეუმი. ძვ.წ. IV ს.
- სურ.5. მითრიდატე VI-ის (ძვ.წ. 120-63) რომაული პორტრეტი. მარმარილო. ლუვრის მუზეუმი.
- სურ.6. სასანური მონეტა ვარაჰრან II-ისა (ახ.წ. 276–293) და მისი ვაჟის ვარაჰრან III-ის გამოსახულებით.
- სურ.7. პინაკი არაგვისპირიდან. ვერცხლი. სემ. ფოტო:რ. რამიშვილი, 2018, ტაბ.CIV. ახ.წ. III ს.
- სურ.8. პინაკი არმაზისხევიდან. ვერცხლი. სემ. ნახატი: ა. აფაქიძე და სხვ. 1955, სურ.29.ახ.წ. ახ.წ. III ს.
- სურ.9. Iris Persicus. ფოტო: Overlaet, 2010, Pl 7.
- სურ.10. სამოსზე საკერებლები არჩივის გამოსახულებით. ოქრო, ვანი, მე-11 საუკუნე. სემ. ძვ.წ. V ს.
- სურ.11. სათამაშო ბანქო დედოფლის გორადან. ძვ.წ. სემ. ფოტო: Iberia and Rome 2008, Pl 35. ახ.წ. I ს.
- სურ.12.კაპიტელის ბარელიეფი. წილკნის სამნავიანი ბაზილიკა (ამჟამად გუმბათიანი ტაძარი). ახ.წ. V ს.
- სურ.13. არქიტრავის ბარელიეფი. გულბალი. სემ. ახ.წ. V-VI სს.
- სურ.14. ანტეფიქსი ურბნისიდან. სემ. ფოტო: Iamanidze, 2019, Fig.8.ახ.წ. V-VI სს.
- სურ.15. ქვასვეტი მულნიდან (სომხეთი). ფოტო: Compareti, 2010, Fig.1.ახ.წ. V-VIII სს.

შემოკლებანი

ქც – ქართლის ცხოვრება

მხ – მოვსეს ხორენაცი

სემ – საქართველოს ეროვნული მუზეუმი

КСИА-Краткие Сообщения Института Археологии

სურ.1.

სურ.2.

სურ.3.

სურ.4.

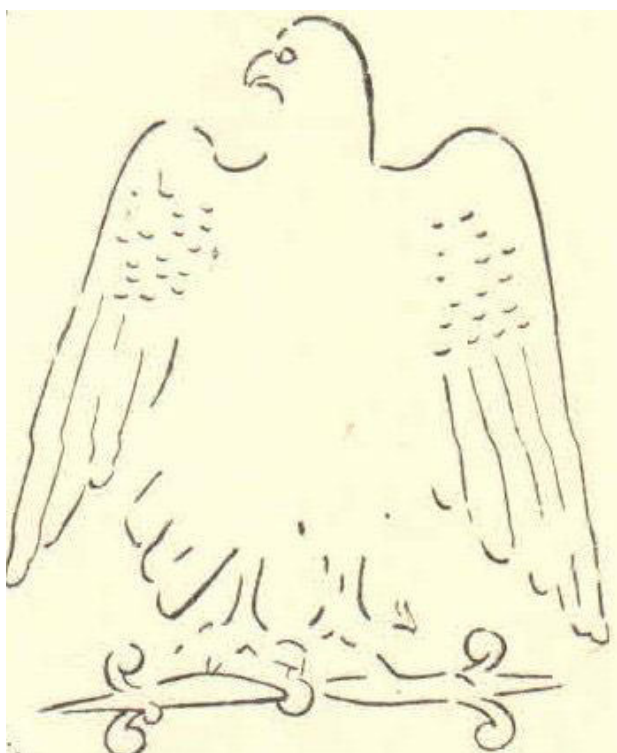
სურ.5.

სურ.6.

სურ.7.

სურ.8.

სურ.9.

სურ.10.

სურ.11.

სურ.12.

სურ.13.

სურ.14.

სურ.15.

**ირმის გამოსახულება სასანურ გლიპტიკურ ძეგლებზე
(საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელმწიფო მუზეუმის
გლიპტიკის ფონდში დაცული მასალის მიხედვით)**

ქეთევან რ. რამიშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს
სახელმწიფო მუზეუმი,
გლიპტიკის ფონდის კურატორი
ORCID: 0009-0005-5510-1153

ელენე გიუნაშვილი

ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორი,
გ. წერეთლის აღმოსავლეთმცოდნეობის
ინსტიტუტი, ილიას სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, ძველი აღმოსავლეთის
განყოფილების მკვლევარი
ORCID: 0000-0003-1271-8354

ვუძღვნიტ ქეთევან ი. რამიშვილს

აბსტრაქტი

ირმის კულტი მსოფლიო ცივილიზაციებში უხსოვარი დროიდან არსებობდა, ამიტომ ირმის გამოსახულებები გვხვდება მთელ ძველ სამყაროში: ანატოლიაში, ეგვიპტეში, კრეტაზე, ბალკანეთში, ინდოეთში, ჩინეთში, ირანში და სხვ. ირემი რელიგიური კულტების მთავარი ტოტემი იყო. მისი კულტი კავკასიასა და საქართველოშიც უძველესი დროიდან ხდება ცნობილი და ძალზე პოპულარული.

ჩვენი კვლევის მიზანია საქართველოში შემოტანილი სასანური გლიპტიკური ძეგლები, რომლებზეც ძალზე ხშირად გვხვდება ირმის გამოსახულებები: გემა-ინტალიოები და საბეჭდავები. იმის გათვალისწინებით, რომ იმდროინდელი ქართული მოსახლეობა ზოგადად გემებს და მათ შორის იმპორტულ სასანურ გემებს ხმარობდა როგორც ავგაროებს, ავი თვალისგან დამცველებს და ბედნიერების მომტანებს, მაშინ ირემი წარმოგვიდგება, როგორც კულტის ობიექტი და რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებული არსება. ამდენად, ირმის გამოსახულებიან გემებზე ქართული მოსახლეობის მოთხოვნილება საკმაოდ მაღალი იყო.

სასანურ გლიპტიკურ ძეგლებზე ირემი ყველაზე ხშირად გამოისახება ფეხებჩაკეცილი და ზურგისკენ თავშებურნებული. მაგრამ შესაძლოა იგი იდგეს, ან მშვიდად მიმავალი, ან მწოლიარე მდგომარეობაში იყოს წარმოდგენილი. ხარ-ირმის გამორჩევა ხდება მოზრდილი, განტოცილი რქებით, მწოლიარე მდგომარეობაში, ტანით მარჯვნივ, ხოლო თავით – ზურგისკენ შებურნებული. ხარ-ირმის რქები გადმოცემულია ერთი ძირითადი ჰორიზონტალური ღერძიდან წამოზრდილი რამდენიმე ვერტიკალური განტოტებით. გემა-ინტალიოებზე შეიძლება იყოს გამოსახული ასევე „სამეფო“ ირემი, რომელიც ბაბთებითაა შემკული, შესაძლოა გამოსახული იყოს წყვილი, ერთმანეთის უკან მიმავალი ირემი, აგრეთვე ირმის თავი ჩასმული ორ ფრთას შორის და სხვ. ფურ-ირემი შედარებით მოკლე, წვეტიანი რქებითაა წარმოდგენილი და ძნელი გასარჩევია სხვა ჩლიქოსნებისგან.

ნაშრომში განხილულია საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გლიპტიკის ფონდში დაცული საკმაოდ მნიშვნელოვანი სასანური გემები, რომლებზეც ირემია ამოჭრილი. მოცემულია მათი აღწერილობა, წარმომავლობა და დათარიღება.

როგორც მასალის აღწერილობა აჩვენებს, ირმის გამოსახულება ჩანს ელიფსოიდურ, სფერულ საბეჭდავებსა და პირამოზურცულ გემებზე, ასევე კონუსისებურ და დაბალ, ცილინდრულ ბუდეებში ჩასმულ პირბრტყელ ინტალიოებზე.

საქართველოში აღმოჩენილი სასანური გლიპტიკის ძეგლები, რომლებზეც ირემი და სხვა ცხოველებია გამოსახული, საკმაოდ მრავალრიცხოვანია, რაც სასანურ ირანთან გაცხოველებული პოლიტიკური, ეკონომიკური და სავაჭრო ურთიერთობებით უნდა აიხსნას და რაც მნიშვნელოვანი დადასტურებაა სასანურ ირანსა და ქართლის სამეფოს

შორის მჭიდრო პოლიტიკური, კულტურული და ეკონომიკური ურთიერთობისა ადრეულ შუა საუკუნეებში.

საკვანძო სიტყვები: ირმის კულტი ძველ ცივილიზაციებში, საქართველოს სასანური გლიპტიკა, ირმის გამოსახულებიანი გემა-ინტალიონები და საბეჭდავები, ირმის გამოსახულებიანი გლიპტიკის სტილისტიკური მახასიათებლები, არტეფაქტების დათარიღება

DEER REPRESENTATION ON SASANIAN GLYPTIC
(BASED ON COLLECTIONS PRESERVED AT THE GLYPTIC FUND OF THE S. JANASHIA STATE MUSEUM)

Ketevan R. Ramishvili
Doctor of Historical Sciences
Curator of the Glyptics Collection
Simon Janashia Museum of Georgia
ORCID: 0009-0005-5510-1153

Elene Giunashvili
Doctor of Philological Sciences
Researcher at the Department of the
Ancient East
G. Tsereteli Institute of Oriental Studies,
Ilia State University
ORCID: 0000-0003-1271-8354

Abstract

The deer cults have been existed part of world civilizations since time immemorial; therefore, deer images are revered throughout the ancient world, including in Anatolia, Egypt, Crete, the Balkans, India, China, Iran, etc. The deer served as the main totem of religious cults. Since ancient times, its cult has been widely known and highly favored in the South Caucasus and Georgia.

Our research focuses on Sasanian glyptic monuments – gemstones and intaglios that frequently feature images of deer. Considering that the Georgian population of that time generally used seals, including imported Sasanian seals as amulets to ward off the evil eye and bring happiness, the deer is also portrayed as a cult object and a creature associated with ancient beliefs and symbols. Thus, there was a considerable demand for seals depicting deer among Georgians.

Deer are frequently shown with their legs folded and heads bent to their backs in Sassanian glyptic monuments. However, they also can be seen standing, walking gently, or lying down.

The male deer is distinguished by its big, branched horns. It lies down with its body to the right, and its head is turned towards the back. The male deer's horns are conveyed by several vertical branches raised from one main horizontal axis. Intaglio gemstones can also depict the "royal" deer, which is adorned with baubles; a pair of deer running behind each other; and a deer with its head positioned between two wings.

Female deer have horns that are relatively short and sharp, making it difficult to distinguish them from other ungulates.

This article examines specific Sasanian gemstones and seals preserved at the Glyptic Fund of the National Museum of Georgia, featuring depictions of deer. Their images, chronology, and attribution are provided in the article.

As described in the material, ellipsoid, spherical seals and convex faceted gemstones, as well as flat-form intaglios embedded in conical and low cylindrical frames, can all have representations of deer.

The abundance of Sasanian glyptic monuments found in Georgia that show deer and other animals can be attributed to the close political, economic, and commercial relations between Sasanian Iran and the kingdom of Kartli (East Georgia) during the Early Middle Ages.

Keywords: Deer cult in the ancient civilizations, Sasanian glyptics in Georgia, gemstones, intaglios, and seals/sealings depicting deer, stylistic features of glyptics representing deer, dating of the artifacts

შესავალი

ირემი უძველესი წარმართული ტოტემური ცხოველია. მისი კულტი მსოფლიო ცივილიზაციებში უხსოვარი დროიდან არსებობდა, ამიტომ ირმის გამოსახულებები გვხვდება მთელ სამყაროში: ანატოლიაში, ეგვიპტეში, კრეტაზე, ბალკანეთში, ინდოეთში, ჩინეთში, ირანსა და სხვ. ირემი რელიგიური კულტების მთავარი ტოტემი იყო. მისი კულტი კავკასიაში და საქართველოშიც უძველესი დროიდანაა ცნობილი და ძალზე პოპულარულია. აღსანიშნავია, ირემი წარმართული ეპოქიდან ერთ-ერთი ცხოველია, რომელმაც ქრისტიანობაშიც პოვა ადგილი.

ირმის გამოსახულებები უძველესი დროიდან, უპირატესად, პირველყოფილ რელიგიასთან იყო დაკავშირებული, ამიტომ ამ ცხოველის გამოხატულებები, თავისი არსებობის ადრეულ საფეხურზე, უნდა განვიხილოთ არა როგორც სინამდვილის ასახვის ცდა, არამედ როგორც სიმბოლური სახეები, როგორც ღვთაებათა პანთეონის ცალკეულ წარმომადგენლებთან ორეულები, ან კიდევ მათი ატრიბუტები, ღვთაებრივი სიწმინდეები. სახვითმა ხელოვნებამ მხატვრულ სახესა და ყოფით შტრიხებზე ყურადღების გამახვილება გაცილებით გვიან დაიწყო. თუმცა, ძველი ხელოვნები უნებლიედ ითვალისწინებდნენ იმ რეალურ სინამდვილეს, ვიზუალური გზით აღქმულ სამყაროს, რომელშიც ცხოვრება უწევდათ. ამდენად, ირმის გამოსახულებები, რომელთა სათავეც შორეულ წარსულში იკარგება, მოიცავს ადამიანის მხატვრული აზროვნების ელემენტებსაც (რამიშვილი, 2007, გვ. 33).

უძველესი დროიდან საქართველოს მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა აღმოსავლეთის ქვეყნებთან, კერძოდ კი ირანთან, რომლის უშუალო მეზობლობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული ისტორიისათვის. საქართველოზე მძლავრი მეზობლის, ირანის გავლენა სხვადასხვა პერიოდში განსხვავებული და არათანაბარი იყო, ამდენად, განსხვავებული იყო ირანულ სამყაროსთან კულტურული კონტაქტების ინტენსივობაც. ეს ურთიერთობები განსაკუთრებით გაძლიერდა სასანური ირანის დროს (ახ. წ. 224-651 წწ.), საიდანაც, საქართველოში ქრისტიანული კულტურის ჩამოყალიბების პერიოდში, ძლიერი კულტურული იმპულსები მოედინებოდა. ადრეულ შუა საუკუნეებში საქართველოში მრავლად შემოდიოდა სასანური გემები (ინტალიოები, ბეჭდები, საბეჭდავები) რომლებზეც საკმაოდ ხშირად ამოკვეთილი იყო სხვადასხვა ცხოველის და მათ შორის ირმის გამოსახულებები. საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელმწიფო მუზეუმში დაცულია ძალზე საინტერესო სასანური ირმის გამოსახულებიან გემათა კოლექცია. ნაწილი მათგანი საქართველოშია აღმოჩენილი, ხოლო ნაწილი მუზეუმის მიერ არის შეძენილი სხვადასხვა დროს. ჩვენი ნაშრომის მიზანია წარმოვაჩინოთ ეს გემები, ზოგიერთი მათგანი დავათარილოთ და ვაჩვენოთ, თუ რა დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოში მაცხოვრებელი მოსახლეობისთვის ირმის გამოსახულებიანი გემების არსებობას.

მეთოდები

კვლევის მეთოდი, რის საფუძველზეც ვათარილებთ შეუსწავლელ და დაუთარილებელ ირმის გამოსახულებიან საბეჭდავებს არის ის, რომ ადრეულ ნიმუშებზე გამოსახულებები შედარებით რეალისტურია, საკმაოდ რელიეფური, პლასტიკური და ფაქიზად შესრულებული. სასანური ხელოვნების განვითარების საერთო ტენდენციის კვალდაკვალ, რომელიც წარმართა რეალისტურიდან სქემატურ სტილიზაციამდე, გლიპტიკურ ძეგლებზეც მოგვიანო ხანაში გამოსახულებათა უმეტესობა ზედაპირულადაა ნაკვეთი, ხაზობრივ-სქემატურია და ე. წ. „შტრიხულ“ და „ესკიზურ“ მანერაშია შესრულებული.

შედეგები

ჩვენი კვლევის შედეგად მივიღეთ საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმში დაცული და ქრონოლოგიური თანმიმდევრობით დალაგებული ირმის გამოსახულებიანი გემები და საბეჭდავები, რომლის დიაპაზონი მოიცავს ახ. წ. IV-VII საუკუნეებს. ნათლად გამოჩნდა, რომ

გამოსახულებების სტილი წარიმართა რეალისტურიდან სქემატურ-სტილიზაციამდე. საქართველოში აღმოჩენილი სასანური გლიპტიკის ძეგლები, (მათ შორის ისეთი გემები, რომლებზეც ირემია გამოსახული), საკმაოდ მრავალრიცხოვანია და მოიცავს სასანური გლიპტიკის გავრცელების მთელ პერიოდს, რაც სასანურ ირანთან გაცხოველებული პოლიტიკური, ეკონომიკური და სავაჭრო ურთიერთობებით უნდა აიხსნას და რაც მნიშვნელოვნად ადასტურებს სასანურ ირანსა და ქართლის სამეფოს შორის მჭიდრო პოლიტიკურ, კულტურულ და ეკონომიკურ ურთიერთობებს ადრეულ შუა საუკუნეებში. გარდა ამისა, ჩვენთვის გასაკვირი აღარ არის ის ფაქტი, რომ ირმის გამოსახულებები, რომლებიც ქართულ ქრისტიანულ რელიეფებზეა ასახული, ადგილობრივ წარმართულ ტრადიციებთან ერთად, როგორც ჩანს, სტილურად, კომპოზიციურად და იკონოგრაფიულად საზრდოობდა სასანურ გლიპტიკურ ძეგლებზე ასახული ირმის გამოსახულებებითაც, თუმცა რელიეფებზე გამოსახული ირმები უკვე ქრისტიანული არსის მატარებლები არიან და გვევლინებიან როგორც ქრისტიანი მორწმუნე სულები.

მსჯელობა

ირანის ისტორიაში ახალი ეტაპი დაიწყო მას შემდეგ, რაც ახ. წ. 224 წელს ქვეყნის სათავეში მოექცა სასანელთა დინასტია (224-651 წწ.) და წარმოიშვა ცივილიზაცია, რომელიც მის წინამორბედებთან შედარებით ყველაზე უკეთ გამოხატავდა ირანელი ხალხის თვითმყოფადობას. ამ პერიოდის ხელოვნების გამოვლენის სფერო საკმაოდ მრავალმხრივი იყო. სწორედ იმ დროს შეიქმნა ირანში ოფიციალური პროკლამატიური ხელოვნების ბრწყინვალე ძეგლები. უკვე III საუკუნით თარიღდება ამგვარი ხასიათის მთელი რიგი მატერიალური კულტურის ნიმუშები, რომლებიც შემდგომ გადაიქცნენ სასანიანთა მეფეთ-მეფეებისა და მათი მოხელეების „იდეალურ“ სახეებად.¹¹

სასანელთა ცენტრალიზებული სახელმწიფო აკონტროლებდა მატერიალური კულტურის ძეგლებზე არსებულ სიუჟეტებს, რადგან ისინი დინასტიის სახისა და პრესტიჟის წარმოსახვის უმთავრეს და საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენდნენ.

ხელოვნების დარგებიდან ყველაზე კარგად გამოყენებითი ხელოვნების ნიმუშებია ცნობილი. სასანური ირანის ისტორიისა და კულტურის შესწავლაში ერთ-ერთ მთავარ წყაროა გლიპტიკური ძეგლები. ისინი, მონეტებთან ერთად, სასანური ხელოვნების ყველაზე გავრცელებულ დარგს წარმოადგენენ.

საქართველოში სასანურ ირანთან ურთიერთობის ნიშნები III ს-ის მიწურულსა და IV საუკუნეში ჩნდება, თუმცა სასანური გლიპტიკის ნაწარმი ქართლში შემოსვლას იწყებს, ძირითადად, IV საუკუნიდან.

სასანური გემების უხვი რაოდენობით შემოსვლა V საუკუნის მეორე ნახევრიდან იწყება და გრძელდება VI-VII საუკუნეების განმავლობაში, რაც გაპირობებული იყო ერთი მხრივ, სასანურ ირანთან აქტიური ვაჭრობის დაწყებით, ხოლო მეორე მხრივ, სამხრეთ კავკასიაში ირანის პოლიტიკური პოზიციების თანდათანობით გაძლიერებით, რასაც 532 წელს ქართლში მეფობის გაუქმება მოჰყვა (რამიშვილი, 1979, გვ. 55; ჯავახიშვილი, 2015, გვ. 20).

საქართველოში მოპოვებულია საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სასანური გემები. მათ შორის უმეტესობა არქეოლოგიური გათხრების შდეგად არის აღმოჩენილი, ნაწილი შემთხვევით არის მიკვლეული, ხოლო ზოგიერთი, სავარაუდოდ, ადგილობრივი წარმოშობის მინაბადებია (რამიშვილი, 2002, გვ. 62-71). საქართველოში არქეოლოგიური გზით აღმოჩენილ საკმაოდ მრავალრიცხოვან სასანურ გემებს შორის აბსოლუტური უმრავლესობა მოპოვებულია აღმოსავლეთ საქართველოში, კერძოდ კი მცხეთის რაიონის პუნქტებში: სამთავროს სამაროვანზე, არმაზისხევის რიგით სამარხებში, ფიქრისგორაზე, ავჭალისკარში, ახალ არმაზში, სვეტიცხოვლის ეზოში, კარსნისხევიში, მარტაზისხევიში, ასევე ისტორიული ქართლის სხვადასხვა ადგილებში. (რამიშვილი, 1979, გვ. 4), ქვემო ალევში

¹¹ სასანური ხელოვნების ფორმირებისა და ძირითადი ნიმუშების შესახებ იხ. პ.ო.ჰარპერის ენციკლოპედიური პუბლიკაცია და ძირითადი ბიბლიოგრაფია: Harper, 1986, გვ. 585-594.

(აფხაზავა, 1988, გვ. 103, ტაბ. XXV], მცირე რაოდენობით დასავლეთ საქართველოში – მოდინახეზე (ნადირაძე, 1975, სურ. 21) და კორბოულში (რამიშვილი, 1979, გვ. 63-64).

საქართველოში აღმოჩენილი სასანური გლიპტიკის ძეგლები საფუძვლიანად შეისწავლა ქართველმა გლიპტიკოსმა ქეთევან რამიშვილმა და თავის საეტაპო მონოგრაფიაში „სასანური გემები საქართველოში“ წარმოაჩინა მათი სისტემური კვლევა თანდართულ კატალოგთან ერთად (რამიშვილი, 1979). მკვლევარმა დიდი ადგილი დაუთმო საქართველოში მოპოვებულ ბეჭდებისა და საბეჭდავების შესწავლას, რასაც ჩვენს ნაშრომში სრულად დავეყრდნობით და შეძლებისდაგვარად შევეცდებით ჩვენი კვლევის შესაბამისი ფორმა და სიუჟეტი წარმოვაჩინოთ, ამავე დროს დავამატებთ ახალ მასალასაც.¹²

სასანურ გლიპტიკაში მასალად, ყველაზე ხშირად, გამოიყენებოდა სარდინი, ლაჟვარი, ორივე სახეობის გრანატი (ალმადინი, პიროპი), ქალცედონი, აქატი და სხვ. სასანურ ინტალიოებზე გამოსახულებები ძირითადად დაზგაზე, ბრუნვის ტექნიკითაა ამოკვეთილი. ადრეულ ნიმუშებზე გამოსახულებები შედარებით რეალისტურია, საკმაოდ რელიეფური, პლასტიკური და ფაქიზად შესრულებული. სასანური ხელოვნების განვითარების საერთო ტენდენციის კვალდაკვალ, რომელიც წარიმართა რეალისტურიდან სქემატურ სტილიზაციამდე, გლიპტიკურ ძეგლებზეც მოგვიანო ხანაში გამოსახულებათა უმეტესობა ზედაპირულადაა ნაკვეთი, ხაზობრივ-სქემატურია (რამიშვილი, 1979, გვ. 40-43) და ე. წ. „მტრისულ“ და „ესკიზურ“ მანერაშია შესრულებული.

სასანურ გემებზე ამოკვეთილი გამოსახულებები, თითქმის ყველა, სიმბოლური მნიშვნელობისაა და, როგორც ჩანს, მჭიდროდაა დაკავშირებული ირანის უძველეს რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებთან, ასტრალურ კულტებთან, ღვთაებებთან და ღვთაებათა ზომორფულ ორეულებთან (Борисов, Луконин, 1963, გვ. 24, 34-35; Фрай, 1972, გვ. 317; რამიშვილი, 1979, გვ. 22-23).

სასანურ გლიპტიკურ ძეგლებზე სხვადასხვა სუჟეტებთან ერთად ფართოდაა გავრცელებული ცხოველების გამოსახულებები, რომელთა უმრავლესობა დაკავშირებულია უძველეს რელიგიურ რწმენებთან და სხვადასხვა ასტრალურ კულტთან (Ackerman, 1938, გვ. 784-791). ცხოველთა შორის ძალზე ხშირად გვხვდება ირმის გამოსახულებები და იმის გათვალისწინებით, რომ იმდროინდელი ქართული მოსახლეობა ზოგადად გემებს და მათ შორის, იმპორტულ სასანურ გემებს ხმარობდა როგორც ავგაროზებს, ავი თვალისგან დამცველებს და ბედნიერების მომტანებს, მაშინ ირემი ამ დროსაც წარმოგვიდგება, როგორც კულტის ობიექტი და რწმენა-წარმოდგენებთან დაკავშირებული არსება. ამდენად, ირმის გამოსახულებიან გემებზე მოთხოვნილება საკმაოდ მაღალი იყო.

ირანულ ხელოვნებაში ირმის გამოსახულებები უძველესი დროიდან გვხვდება სხვადასხვა კომპოზიციაში. სასანური ხანის ხელოვნებაში, კერძოდ კი ტორევიტიკულ ნაწარმსა და რელიეფებზე გავრცელებული სიუჟეტი ირმების გამოსახვა მეფეთა ნადირობის სცენებში (Ghirshman, 1962, გამ. 252, 254). აღსანიშნავია, რომ სასანურ გლიპტიკურ ძეგლებზე ირემი არ გამოისახება ნადირობის სცენებით, არამედ იგი დგას ან მშვიდად მიმავალია, ან მწოლიარე მდგომარეობაშია. ხარ-ირმის გამორჩევა ხდება მოზრდილი, განტოტვილი რქებით, მწოლიარე მდგომარეობაში, ტანით მარჯვნივ, ხოლო თავით – ზურგისკენ შებრუნებული. ეს პოზა ძალზე დამახასიათებელია სხვადასხვა ჩლიქოსანი ცხოველების გადმოსაცემად სასანურ ხელოვნებაში. ხარ-ირმის რქები თითქმის ყოველთვის მსგავსი სქემით არის გადმოცემული: „ერთი ძირითადი ჰორიზონტალური ლერძიდან წამოზრდილია რამდენიმე ვერტიკალური განტოტება“ (რამიშვილი, 1991, გვ. 71-72).

გემა-ინტალიოებზე შეიძლება იყოს გამოსახული ასევე „სამეფო“ ირემი, რომელიც ბაბთებითაა შემკული, შესაძლოა გამოსახული იყოს წყვილი, ერთმანეთის უკან მიმავალი ირემი, აგრეთვე ირმის თავი ჩასმული ორ ფრთას შორის და სხვ. ფურ-ირემი უფრო რთული გასარჩევია, რადგან ფურ-ირემსაც, ისე როგორც გარეულ თხას, მოკლე, წვეტიანი რქებით გამოსახავენ. აღსანიშნავია, რომ ირმის გამოსახვაში იგრძნობა ქვის მჭრელების დიდი ოსტატობა. ისინი კარგად იცნობენ ცხოველის

¹ საქართველოში სასანური გლიპტიკის ნიმუშების გავრცელების, მათი ფორმებისა და სიუჟეტების, ასევე საქართველოს სასანური გლიპტიკის შესწავლის შესახებ, ჩვენ უკვე გვქონდა მსჯელობა, იხ. რამიშვილი, გიუნაშვილი, 2023, გვ. 139-144; Ramishvili, Giunashvili, 2024, გვ. 48-49.

ბუნებას. პოზა და მოძრაობა ბუნებრივია და დამაჯერებელი. ყოველთვის აქცენტირებულია ირმის ძირითადი დამახასიათებელი მორფოლოგიური ნიშანი – განტოტვილი რქები. ასევე ძალიან საინტერესოა ირმის თვალის გამოსახვის მანერა. განზიდული, ზომაზე მეტად დიდი თვალები ძალზე გამომსახველი, მეტყველი და შთამბეჭდავია (რამიშვილი, 1979, გვ. 35).

როგორც აღვნიშნეთ, საქართველოს ეროვნული მუზეუმის გლიპტიკის ფონდში ინახება საკმაოდ მნიშვნელოვანი სასანური გემები, რომლებზეც ირემია ამოჭრილი. გთავაზობთ ამ გემების აღწერილობასა და შევსებით მათი დათარიღების საკითხსაც.

1. საბეჭდავი-ინტალიო, ყავისფერი ფრცხილი ნაცრისფერი ზოლებით. საბეჭდავი ელიფსოიდის ფორმისაა, ცალ მხარეს წაკვეთილია. გამოსახულება წაკვეთილ მხარესაა ამოჭრილი. პირი ოვალური და ბრტყელი აქვს. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისათვის. საბეჭდავი თანაბრად გათლილი და გაპრიალებული. გამოსახულება მკაფიოდაა ამოჭრილი, ფაქიზი ნახელავია. პირზე გამოსახულია მწოლიარე ირემი, პროფილში მარჯვნივ (სურ. 1, 2 – ანაბეჭდი). უკან იყურება (ირმის ეს პოზა, როგორც აღვნიშნა, ყველაზე ხშირად გამოიყენება სასანურ გლიპტიკაში ირმის გამოსახატავად). მას დიდი, დატოტვილი რქები აქვს და დიდი ყური. ყურის გასწვრივ, მარჯვენა მხარეს, ექვსქიმიანი ვარსკვლავია ამოჭრილი, ხოლო მარცხენა მხარეს, თავის გასწვრივ – ნახევარმთვარე. ჩლიქები მკაფიოდ ჩანს. (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 25. მილკვეიჩის კოლექცია. ზომები: სიმაღლე – 17 მმ; პირის სიგრძე – 16 მმ, სიგანე – 13 მმ.). (Zakharov, 1930, გვ. 248-249; ტაბ. II, №40). ინტალიოს ნაპირთან, ირმის ზევით ფალაური (საშუალო სპარსული) წარწერაა ამოჭრილი (*Batu, Baduye ან ratu*; წაკითხვის ვერსიებისა და ინტერპრეტაციების შესახებ იხ. Zakharov, 1930, გვ. 249) ა.ზახაროვს ეს საბეჭდავი არ დაუთარიღებია და მისი წარმოშობაც უცნობია.

მილკვეიჩისეული კოლექციის, ჩაკეცილფეხებიანი ირმის მსგავსი ფიგურა, ოლონდ თავით წინ, გამოსახულია ერთ უცნობი წარმოშობის მოყავისფრო, თეთრზოლებიანი აქატის და ელიფსისებური ფორმის სასანურ საბეჭდავზე (ე. წ. ცრუ ბეჭედი). ირმის ამ გამოსახულებას საბეჭდავის წაკვეთილ პირზე წრიულად ახლავს ფალაური (საშუალო სპარსული) წარწერა. დათარიღებულია IV-V სს-ით (Хуршудян, 2013, გვ. 192, სურ. 1). საბეჭდავი არქეოლოგიური და ხელოვნებათმცოდნეობითი კუთხით თავდაპირველად შეისწავლა ჯ. ლერნერმა და მისი მოსაზრებით, საბეჭდავს აწერია¹: „ასაი, ალანთა პრინცი“ (Lerner, 2009, გვ. 83-89), ხოლო ე. ხურშუდიანის თვალსაზრისით, საბეჭდავის წარწერა შემდეგნაირად იკითხება: „ასაი, ალბანელთა პრინცი“ (Хуршудян, 2013, გვ. 193). ორივე შემთხვევაში კავკასიური ფონი სახეზეა, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ეს გემა კავკასიურ კონტექსტში უნდა განვიხილოთ. აქვე გვინდა გამოვთქვათ ვარაუდი, რომ მილკვეიჩისეული წარწერიანი საბეჭდავიც, გამოსახულების სტილური მსგავსებისა და საერთოდ საბეჭდავის ფორმისა და მასალის ზემოაღწერილ საბეჭდავთან მსგავსების გამო კავკასიურ კულტურულ არეალშია განსახილველი, რასაც მომავალში კიდევ უფრო დააბუსტებს წარწერის შინაარსიც. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, მილკვეიჩისეულ საბეჭდავსაც ვათარიღებთ IV ს-ის ბოლოსა და V ს-ის დასაწყისით.

2. ბეჭდის თვალი-ინტალიო, ნარინჯისფერი სარდიონი, მუქი, მოწითალო ზოლებით. თვალი ოვალურია. პირი ამობურცული, ქვედაპირი ბრტყელია. გამოსახულება ამობურცულ მხარეზეა. თვალი თანაბრად გათლილი და გაპრიალებული. გამოსახულება მკაფიოდაა ამოჭრილი, მაგრამ პრიმიტიული ნაკეთობაა, ირმების გამოსახულებები სქემატურია. გამოსახულია ორი მიმავალი ირემი, პროფილში მარჯვნივ, ერთი მეორეს მიმდევრობით (სურ. 3). ირმის ფიგურები თითქმის თანაბარია, დიდი დატოტვილი რქებით. ფეხები და რქები სწორი სახებითაა გადმოცემული (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 31. მილკვეიჩის კოლექცია. ზომები: თვალის სიგრძე-11 მმ, სიგანე – 9 მმ.). (Zakharov, 1930, გვ. 249; ტაბ. II, № 45). ჩვენი მოსაზრებით, თვალის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

3. ბეჭდის თვალი-ინტალიო, გრანატი-ალმანდინი. თვალი თითქმის მრგვალია, პირი ოდნავ ამობურცული, ქვედაპირი ბრტყელია. გამოსახულება ამობურცულ მხარეზეა. თვალი თანაბრად

¹ საშუალო სპარსული წარწერის წაკითხვა, ინტერპრეტაცია და კომენტარები თავიდანვე პ.ო. შერვოსი იყო, იხ. Skjaervo, 1998, გვ. 106-107, მის წაკითხვას ეყრდნობოდა ჯ. ლერნერიც.

გათლილი და გაპრიალებული. გამოსახულება მკვეთრად არის ამოჭრილი. გამოსახულია მწოლიარე შველი პროფილში მარჯვნივ, თავი ოდნავ უკან აქვს გადახრილი (სურ. 4). თვალი, ჩლიქები და ყური მკაფიოდაა გადმოცემული (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 32. მილკვეიჩის კოლექცია. ზომები: თვალის სიგრძე – 11 მმ, სიგანე – 9 მმ.), (Zakharov, 1930, გვ. 249; ტაბ. II, № 41). ჩვენი მოსაზრებით, თვალის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

4. საბეჭდავი-ინტალიო, შავი ჰემატიტი. საბეჭდავი სფერული ფორმისაა და ცალ მხარეს წაკვეთილი. გამოსახულება წაკვეთილ მხარეზეა. პირი მრგვალია და ბრტყელი. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისთვის. საბეჭდავი თანაბრადაა გათლილი და გაპრიალებული. გამოსახულება მკაფიოდაა ამოჭრილი. ზოგადად ტლანჩი ნამუშევარია, ორ ფრთას შორის სქემატურად გამოსახულია ფურ-ირმის თავი პროფილში მარჯვნივ (სურ. 5). ფრთები და კისრის ნაწილი დაღარულია. მოკლე რქები სწორი ხაზებითაა გადმოცემული (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 83. მილკვეიჩის კოლექცია. ზომები: სიმაღლე – 8 მმ, პირის დმ-10 მმ.) (Zakharov, 1930, გვ. 249; ტაბ. II, №48). ჩვენი მოსაზრებით, თვალის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სქემატური სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

5. ბეჭდის თვალი – ინტალიო, ნარინჯისფერი სარდიონი მოწითალო ძარღვებითა და თეთრი ლაქებით. თვალი ოვალურია, ბრტყელი, თანაბრად გათლილი და გაპრიალებული. გამოსახულება მკვეთრადაა ამოჭრილი, საკმაოდ ტლანჩი და სქემატური ნამუშევარია. გამოსახულია ფეხზე მდგომი ირემი, პროფილში მარჯვნივ, აწოვებს პროფილში მარცხნივ მყოფ ნუკრს (სურ. 6). ირემს თავი არ უჩანს. დიდი რქები სწორი ხაზებითაა მოცემული. ფერდზე სამი ირიბი ხაზია ამოჭრილი. ირმისა და ნუკრის ფეხები სწორი ხაზებითაა მოცემული. პირის კიდესთან, კუდის გასწვრივ, მოკლე ხაზია ამოჭრილი (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 115, მილკვეიჩის კოლექცია. ზომები: სიგრძე – 12 მმ, სიგანე – 11 მმ.) (Zakharov, 1930, გვ. 249; ტაბ. II, №44). ჩვენი მოსაზრებით, თვალის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სქემატური სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. VI ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

6. საბეჭდავი-ინტალიო, გემა მთლიანი ქვისგან არის გამოთლილი, მოწითალო ფერის სარდიონის, ზოგან ნარინჯისფერი. ქვა კარგად არის გაპრიალებული. საბეჭდავი ელიფსოიდის ფორმისაა, ცალ მხარეს წაკვეთილი. გამოსახულება წაკვეთილ მხარეზეა ამოჭრილი. საბეჭდავში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისათვის. ოვალურ და ბრტყელ პირზე მკაფიოდ და სუფთად ამოჭრილია წაჩოქილი ირემი, პროფილში მარჯვნივ (სურ. 7). საკმაოდ დახვეწილი ნამუშევარია. ფონი გაპრიალებულია, გამოსახულება კი – მქრქალი. ძალიან დიდი რქები ზურგზე აქვს გადაწყობილი, ყურები მკვეთრადაა გაოხატული. სხეულის ნაწილები (გულ-მკერდი, მუცელი და გავა) ერთმანეთისგან მკაფიოდაა გამოყოფილი, კუდი მოკლე აქვს და რელიეფური. საერთოდ გამოსახულება ღრმად არის ამოჭრილი და ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა. ცხოველის სხეული ტალღოვნად დანაწევრებული მოგრძო ღრმულით არის მოცემული. მკვეთრად არის გამოყვანილი ირმისთვის დამახასიათებელი მოგრძო ღრუნჩი, დიდი განზიდული თვალი, მისი სახის წინ, ქვემოთ ნახევარ რკალისებრი ასო (შესაძლოა იყოს L) თუ საგანია (ნახევარმთვარე?) ამოკვეთილი, (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 343. ზომები: საბეჭდავის სიმაღლე-15 მმ; პირის სიგრძე – 13 მმ, სიგანე – 8 მმ. ნახვრეტის დმ – 5 მმ.). აღმოჩენილია ფ. ბაიერნის მიერ სამთავროში (Zakharov, 1930, გვ. 249; ტაბ. II, №42) საბეჭდავის ფორმის მიხედვით და ამოჭრის მანერით მ. ლორთქიფანიძე საბეჭდავს ახ. წ. III ს-ით ათარიღებს (ლორთქიფანიძე, 2014, გვ. 105). იგივე სტილური ნიშნების გათვალისწინებით, ქვის ფორმისა და კვეთის მანერის მიხედვით გემა უფრო გვიანდელი უნდა იყოს, IV-V სს. (რამიშვილი, 1991, გვ. 72). მსგავსი ირმის გამოსახულებები გამოქვეყნებული აქვს ა. ბივარს, მაგრამ იქ შებრდილთავიანი ირმებია გადმოცემული (Bivar, 1969, ტაბ. 18, FE 1, 2), თუმცა სტილისტურად ჩვენი ბაიერნისეულის მსგავსია (რამიშვილი, 1991, გვ. 157, შენიშ. 234). ჩვენ ვიხრებით ქ. ი. რამიშვილის დათარიღებისკენ, რადგან კომპოზიციურ-იკონოგრაფიულად და სტილურად, ასევე საბეჭდავის ფორმით ბაიერნისეული ირმის გამოსახულება ძალზე ემსგავსება ლერნერისა და ხურმუდიანის მიერ შესწავლილ ელიფსოიდურ „ცრუ ბეჭედზე“ გამოსახულ ფეხებჩაკეცილ ირის გამოსახულებას, რომელიც IV-V სს-ით თარიღდება (Хуршудян, 2013, გვ. 192).

7. საბეჭდავი-ინტალიო, მოწითალო სარდიონისგანაა დამზადებული. საბეჭდავი სფერული ფორმისაა, ცალ მხარეს წაკვეთილი, გამოსახულება წაკვეთილ მხარეზეა ამოჭრილი. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისთვის. საბეჭდავი თანაბრადაა გათლილი და გაპრიალებული. საბეჭდავის ოვალურსა და ბრტყელ პირზე ამოკვეთილია ირემი პროფილში მარჯვნივ, ხის(?) წინ დგას და ფოთლებს შეეცევა (სურ. 8). მოზრდილი, დატოტვილი რქები აქვს ზურგზე გადაწყობილი. უკანა ფეხები მუხლებში ოდნავ მოხრილია. წინა ფეხები სწორი ხაზებითაა მოცემული. კვეთაც საკმაოდ ღრმაა. ირმის სხეული მოცულობითი ფორმებითაა მოდელირებული, თუმცა კიდურები, რქები და ხის ტოტები საკმაოდ სქემატურადაა მოცემული (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 362. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია. ზომები: სიმაღლე – 10 მმ, პირის დმ – 11 მმ, ნახვრეტის დმ – 4 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების ნაწილობრივად რეალისტური სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. IV-V სს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

8. საბეჭდავი-ინტალიო, რძისფერი ქალცედონის. საბეჭდავი სფერული ფორმისაა, ცალ მხარეს წაკვეთილი. გამოსახულება წაკვეთილ მხარეზეა. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისთვის. საბეჭდავი თანაბრადაა გათლილი და გაპრიალებული. ოვალურ და ბრტყელ პირზე საკმაოდ ღრმად ამოჭრილია მუხლებზე ჩამჯდარი ირემი პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 9). დიდი რქები აქვს, მკვეთრად გამოსახული ყური, გრძელი დრუნჩი. მკერდი და ფერდები დაღარული აქვს („მტრიხული“ მანერითაა შესრულებული), ხოლო გავა მოცულობითი პლასტიკური ფორმითაა დამუშავებული. მკერდის წინ და ზურგს უკან თითო ოვალური ფორმის ნიშანია ამოკვეთილი (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 368. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია. ზომები: სიმაღლე – 13 მმ, პირის სიგრძე – 15 მმ, სიგანე – 12 მმ, ნახვრეტის დმ – 3 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის მტრიხული სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

9. საბეჭდავი-ინტალიო, მუქი მწვანე ჰელიოტროპი წითელი წინწკლებით. საბეჭდავი სფერული ფორმისაა, ცალ მხარეს წაკვეთილი, გამოსახულება წაკვეთილ მხარესაა ამოჭრილი. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისთვის. ქვა თანაბრადაა გათლილი და გაპრიალებული. ოვალურსა და ბრტყელ პირზე საკმაოდ ღრმად ამოჭრილია მწოლიარე ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავი ზურგისკენ აქვს შეტრიალებული (სურ. 10). დატოტვილი რქები აქვს, რომელიც ღარებითაა წარმოდგენილი. ყელზე შებმული აქვს ბაბთა, რომლის ფართო, გაფრიალებული ბოლოებიც ირიბი ღარებითაა დასერილი („მტრიხული“ მანერითაა შესრულებული). ირმის მკერდი, გავა და ტუჩი მოცულობითია, წელის არე სწორი ფართო პლასტიკური მასითაა მოდელირებული, ხოლო კიდურები – მოხრილი და სწორი ხაზებით. ირმის თავის გასწვრივ ამოჭრილია მნათობი (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 392. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია. ზომები: სიმაღლე – 11 მმ, პირის სიგრძე – 13 მმ, სიგანე – 12 მმ, ნახვრეტის დმ – 3 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

10. საბეჭდავი-ინტალიო მუქი ნაცრისფერი აქატის ან ქალცედონის. საბეჭდავი სფერული ფორმისაა, ცალ მხარეს წაკვეთილი, გამოსახულება წაკვეთილ მხარეზეა ამოჭრილი. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისთვის, საბეჭდავი თანაბრადაა გათლილი და გაპრიალებული. მრგვალ და ბრტყელ პირზე საკმაოდ ღრმად ამოკვეთილია სტილიზებული მწოლიარე ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავი უკან აქვს შებრუნებული (სურ. 11). ირემს აქვს დიდი, დატოტვილი რქები, გრძელი და წვრილი კისერი და მუხლებში მოკეცილი წინა ფეხები. კისერზე მოკლე, ბოლოებგაფრიალებული ბაბთა აქვს შებმული. ფერდებს სამი, ირიბი ღარი კვეთს. კომპოზიცია ცოცხალი და მეტად გამომსახველია. ფიგურის მკერდი და გავა მოცულობითი პლასტიკური ფორმებითაა მოდელირებული. (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 399. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია. ზომები: სიმაღლე – 12 მმ, პირის დმ – 14 მმ, ნახვრეტის დმ – 3 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით, გემა ახ. წ. V ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

11. საბეჭდავი-ინტალიო. მუქი მწვანე იასპი. საბეჭდავი სფერულია, ცალ მხარეს წაკვეთილი, გამოსახულება წაკვეთილ მხარეზეა ამოჭრილი. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისთვის. საბეჭდავი თანაბრად არის გათლილი და გაპრიალებული. მის მრგვალსა და ბრტყელ პირზე გამოსახულია ფეხებჩაკეცილი ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 12). დაბალი, განმტოებული რქები

საკმაოდ ფართო ღარებითაა გადმოცემული. მკაფიოდაა გამოსახული თვალი, ყური, მოხრილი კიდურები, ჩლიქები და მოკლე აპრეხილი კუდი. ირემს გულ-მკერდი ჰორიზონტალური ღარებით აქვს დასერილი, ხოლო გავა მოცულობითია. მკერდის წინ და თავის უკან თითო წრეა ამოჭრილი. (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 400. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია. ზომები: სიმაღლე – 12 მმ, პირის დმ – 13 მმ, ნახვრეტის დმ – 3 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

№№ 7, 8, 9, 10, 11 ძალიან გულმოდგინედ და წმინდად შესრულებული მოხდენილი ნამუშევრებია და საფიქრებელია, ირანის ერთ-ერთ საწარმოო ცენტრში იყოს დამზადებული, ალბათ განკუთვნილი იყო არა იმპერიის პერიფერიისთვის, არამედ ადგილობრივი მოხმარებისთვის.

12. საბეჭდავი-ინტალიო, მოწითალო სარდიონის. საბეჭდავი სფერული ფორმისაა, ცალ მხარეს წაკვეთილი. გამოსახულება წაკვეთილ მხარეზეა ამოჭრილი. ქვაში გაკეთებულია ნახვრეტი ზონრისთვის. პირზე სქემატურად გამოსახულია წინა ფეხებზე წაჩოქილი ირემი, თავით წინ (სურ. 13). აქვს დიდი რქები, ოდნავ უკან გადაწეული თავი. მკერდი და ფერდები სწორი ხაზებითაა დასერილი (შესრულების „მტრიხული“ მანერა). ირმის თავის გასწვრივ ორგან, აქეთ-იქით ოვალური მოყვანილობის ნიშანია ამოჭრილი. (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 640. შემთხვევითაა შეძენილი. ზომები: სიმაღლე – 12 მმ, პირის დმ – 13 მმ, ნახვრეტის დმ – 3 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V-VI სს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

13. გემა-ინტალიო, ლაჟვარდისა, რომელიც ჩასმულია ვერცხლის ბეჭედში (სურ. 14). მრგვალ ინტალიოზე საკმაოდ მკაფიოდ მაგრამ ხაზობრივი მანერით სტილიზებული ფურ-ირემია გამოსახული. იგი გადმოცემულია მწოლიარე პოზაში, პროფილში მარჯვნივ, თავი კი, ძალზე მოხდენილად, უკან აქვს შებრუნებული. თავზე ორი, მოკლე რქა ადგას, ხოლო დიდების ბაბთა ყელზე აქვს შებმული და მკერდის წინ ნაკეცებად გაფრიალებული. მკერდს ქვემოთ ორი ნახევარმთვარისებრი ნიშანია ამოკვეთილი. ცხოველის მოხრილი კიდურები ირიბი ხაზებით არის მინიშნებული. ირმის ზურგს ზემოთ წერტილოვანი ხაზი (წარწერის იმიტაცია) შეინიშნება. ბეჭდის თვალბუდეზე მრგვალი რკალია მირჩილული. თვალბუდეს ოთხი მომცრო ბურთულა აქვს დარჩილული (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 309. ზომები: ბეჭდის სიმაღლე – 28 მმ, თვალის დმ – 10 მმ. სამთავრო, ქვაყუთი 451). ინტალიო ქვისა და ბეჭდის ფორმის, ასევე ანალოგიების გათვალისწინებით ახ. წ. V-VI სს-ით არის დათარიღებული (რამიშვილი, 1979, გვ. 89-90, ტაბ. III/38; რამიშვილი, 1991, გვ. 73, 157, შენბმ. 236).

14. გემა-ინტალიო, გრანატის (ალმანდინი). ინტალიო მრგვალია, ძლიერ ამოზურცული, მრგვალი პირი აქვს, ზურგი კი ბრტყელი (კაბოშონს ჰგავს). თვალი კარგად არის გათლილი და გაპრიალებული. პირზე სქემატურად გამოსახულია ირემი, პროფილში მარჯვნივ (სურ. 15). კვეთა არ არის ღრმა. მას აქვს ძძიმე სხეული, დატოტვილი და ზურგზე გადაწყობილი რქები. გავა მოცულობითი პლასტიკური მასითაა გადმოცემული, ხოლო მკერდი ზოლებითაა დაშტრიხული. ფეხები მოკლე და ხაზობრივი აქვს (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 1264. აღმოჩნდა სვეტიცხოვლის გალავნის ჩრდილოეთ კედლის გარეთ, ქვევრსამარხი № 1. ზომები: ინტალიოს დმ – 11 მმ, სისქე – 4 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. V-VI სს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

15. საბეჭდავი-ინტალიო, ნაცრისფერი ქალცედონის, სფერული, ცალ მხარეს წაკვეთილი. საბეჭდავს აქვს მოზრდილი ნახვრეტი ზონრისთვის. მრგვალ და ბრტყელ პირზე ძალიან სქემატურად გამოსახულია ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 16). კვეთა არ არის ღრმა. ირმის რქები, სხეული, კიდურები და თავი სწორი და პარალელური ხაზების მეშვეობითაა ფორმირებული. (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 759. შეძენილი მოქ. უმაკოვისგან. ზომები: სიმაღლე – 19 მმ, პირის დმ – 14 მმ, ნახვრეტის დმ – 7 მმ.). ჩვენი მოსაზრებით, საბეჭდავის ფორმის, კომპოზიციის შესრულების სტილისა და ამოჭრის მანერის მიხედვით გემა ახ. წ. VI ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

16. ბეჭედი გემით-ინტალიო. ლურჯი მინა ბრინჯაოს ბუდეში. მრგვალი მოყვანილობის ინტალიო დაბალ, ცილინდრული მოყვანილობის ბუდეშია ჩასმული. ბუდე მრგვალგანიკვეთიან რკალთან იყო მირჩილული. მინის თვალის (ჩამონასხამია) ბრტყელ პირზე გამოსახულია მწოლიარე, ძალზე

სქემატურად დამუშავებული, რქებდატოტვილი ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 17). სხეული დაუნაწევრებელია, ხოლო ფეხები ხაზებითაა მინიშნებული. ზოგადად, უხეში ნამუშევარია. ანაბეჭდზე დაბალ რელიეფს იძლევა. ბეჭედი გატეხილია, რკალი და ნაკლული ბუდე ერთმანეთისგან მოცილებულია. ინტალიო ირიზებულია (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 788. აღმოჩნდა არმაზისხევში, სამარხი № 16. ზომები: ბეჭდის სიმაღლე – 23 მმ, დმ – 20 მმ, ინტალიოს დმ – 11 მმ.). სამარხიც და ინტალიოც ბეჭდითურთ დათარიღებულია ახ. წ. VI-VII სს-ით (რამიშვილი, 1979, გვ. 130, ტაბ. VII/88).

17. ბეჭედი გემით-ინტალიო, ვერცხლის ბეჭედი ლაჟვარდის გემით. ოვალური და ბრტყელი ინტალიო ვერცხლის ბეჭედში იჯდა, ამჟამად ამოვარდნილია, ბეჭედი გატეხილია ორად. ვიწრო რკალი მაღალ და წაკვეთილი კონუსის ფორმის, ოვალურ ბუდეზე იყო მირჩილული. თხელ და გვერდებდაქანებულ ინტალიოს ფართო პირზე გამოსახულია ბოლოში რქებდატარული ჩლიქოსანი ცხოველი (ირემი?), რომელიც გარბის (სურ. 18). ირემი პროფილში მარჯვნივ არის გადმოცემული, თავით წინ. სხეული დაუნაწევრებელია. ფეხები და მომცრო კუდი ხაზებითაა მინიშნებული, ქვა არათანაბრადაა გათლილი. გამოსახულება ზედაპირულადაა ამოჭრილი, მაგრამ მკაფიოა (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 806. აღმოჩნდა არმაზისხევში (ტყის უბანი), სამარხი №12. ზომები: ბეჭდის სიმაღლე – 23 მმ, დმ – 20 მმ, ინტალიოს დმ – 11 მმ.). ეს სამარხი თარიღდება ახ. წ. VI-VII სს-ით, ხოლო ინტალიო ახ. წ. VI ს-ით (რამიშვილი, 1979, გვ. 118-119, ტაბ. VI/73).

18. ბეჭედი გემით-ინტალიო. ლურჯი მინა ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიო მრგვალია და ბრტყელი (ჩამოსხმულია). პირზე ღრმა კვეთით გამოსახულია ძალზე სქემატურად დამუშავებული, სტილიზებული ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 19). ირემს აქვს პატარა, რქებდატოტვილი თავი, გაზნექილი ტორსი და მოხრილი ფეხები. შესრულებულია ორნამენტული სტილით. მიუხედავად სქემატურობისა, ანაბეჭდზე მაღალ რელიეფს იძლევა. ბეჭედი დიდი ზომისაა. მრგვალი და სქელი რკალი მირჩილულია წაკვეთილი კონუსის ფორმის მქონე ბუდეზე. ბუდეს ფართო ნაპირი აქვს, რომელიც თვალის მიმართულებით გადმოკეცილია. თვალი ბუდეში ღრმად ზის (ეროვნული მუზეუმი, გლ.ფ. 928.აღმოჩნდა კაჭრეთში, ფილაქეებით გადახურულ ორმოსამარხში. ზომები: ბეჭდის სიმაღლე – 31 მმ, ინტალიოს პირის დმ – 11 მმ, ბუდის სიმაღლე – 5 მმ.). ინტალიო და ბეჭედი დათარიღებულია გვიან სასანური ხანით (VI-VII სს.) (რამიშვილი, 1979, გვ. 146, ტაბ. XII/112).

19. გემა-ინტალიო, ლურჯი მინის, ბრინჯაოს ბეჭედში. გემა ოვალურია. მის ბრტყელ პირზე ძალიან სქემატურად გამოსახულია ფეხმოკეცილი ირემი დიდი რქებით, პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 20). კვეთა ღრმა არ არის, თუმცა გამოსახულება ანაბეჭდზე მკაფიოა. ირემს აქვს გაზნექილი, დაუნაწევრებელი ტორსი და ხაზებით გადმოცემული კიდურები და რქები. თვალბუდე მოტეხილია (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 1624. აღმოჩნდა ქვემო ალევის სამაროვანზე, 25-ე ქვის სამარხში. ზომები: ინტალიოს – 10x9 მმ. ბეჭდის რკალის დმ – 24 მმ). საერთოდ ქვემო ალევის სამაროვანი დათარიღებულია ახ. წ. V-VII სს-ით (აფხაზავა, 1988, გვ. 4-9). ირმის გამოსახულების შესრულების სქემატური სტილისა და კვეთის მიხედვით, ეს ინტალიო, ბეჭდითურთ, გვიან სასანური ხანით, კერძოდ კი ახ. წ. VII ს-ით უნა თარიღდებოდეს.

20. გემა-ინტალიო, ლურჯი მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. ოვალური გემის ბრტყელ პირზე სქემატურად გამოსახულია რქებდატოტვილი ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 21). ბეჭდის თანაბარი სისქის მრგვალიგანიკვეთიანი რკალი მირჩილულია დაბალ თვალბუდეზე გვერდებიდან. თვალბუდეს გარშემო წვრილი დაჭდევებული მავთულის სალტე შემოუყვება. მინა ირიზებულია, ბეჭედი დაჟანგულია, თვალბუდე დაზიანებული. (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 1670. აღმოჩნდა ქვემო ალევის სამაროვანზე 118-ე ქვის სამარხში. ზომები: ინტალიოს – 12x11 მმ. ბეჭდის – 24x23 მმ). საერთოდ ქვემო ალევის სამაროვანი დათარიღებულია ახ. წ. V-VII სს-ით (აფხაზავა, 1988, გვ. 4-9). ირმის გამოსახულების ძალზე სქემატური შესრულების სტილისა და კვეთის მიხედვით, ეს ინტალიო ბეჭდითურთ გვიან სასანური ხანით, კერძოდ კი ახ. წ. VII ს-ით უნა თარიღდებოდეს.

21. ლაჟვარდის ინტალიო ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიო ოვალურია, მის ბრტყელ პირზე ძალზე სქემატურად გამოსახულია ფეხებჩაკეცილი ირემი, პროფილში მარჯვნივ, თავით წინ (სურ. 22). ბეჭდის რკალი მრგვალ განიკვეთიანი იყო. ბუდე რკალზე დარჩილული ყოფილა, ამჟამად დაშლილია. ბუდესა და თვალს შორის პასტის სარჩული იღო. (ეროვნული მუზეუმი, გლ. ფ. 1878. აღმოჩნდა

ჟინვალის სამაროვანზე, 210-ე სამარხში. ზომები: ინტალიოს სიგრძე – 13 მმ. სიგანე – 11 მმ). კვეთა არ არის ღრმა, მაგრამ ანაბეჭდზე მკაფიო გამოსახულებას იძლევა. ირმის გამოსახულების შესრულების სტილისა და კვეთის მიხედვით, ეს ინტალიო, ბეჭდითურთ, გვიან სასანური ხანით, კერძოდ კი ახ. წ. VI-VII ს-ით უნდა თარიღდებოდეს.

დასკვნა

როგორც მასალის აღწერილობამ გვიჩვენა, ირმის გამოსახულება ჩანს ელიფსოიდურ, სფერულ საბეჭდავებზე და პირამოზურცულ გემებზე, ასევე კონუსისებურ და დაბალ, ცილინდრულ ბუდეებში ჩასმულ პირბრტყელ ინტალიოებზე.

საქართველოში აღმოჩენილი სასანური გლიპტიკის ძეგლები, მათ შორის ისეთი გემები (ინტალიოები, საბეჭდავები), რომლებზეც ირემია გამოსახული, საკმაოდ მრავალრიცხოვანია და მრავალფეროვანი, რაც სასანურ ირანთან გაცხოველებული პოლიტიკური, ეკონომიკური და სავაჭრო ურთიერთობებით უნდა აიხსნას და რაც მნიშვნელოვანად ადასტურებს სასანურ ირანსა და ქართლის სამეფოს შორის მჭიდრო პოლიტიკურ, კულტურულ და ეკონომიკურ ურთიერთობებს აღრეულ შუა საუკუნეებში.

გამოყენებული ლიტერატურა

აფხაზავა, ნ. (1988). *ქვემო ალგევი ადრეულ და შუა საუკუნეებში: (ანგარიში, კატალოგი, გამოკვლევა)*. თბილისი: მეცნიერება.

ლორთქიფანიძე, მ. (2014). 1870-1877 წლებში სამთავროს სამაროვანზე მოპოვებული გემების კატალოგი. *იბერია-კოლხეთი. N10*.

ნადირაძე, ჯ. (1975). *ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები*. თბილისი: საბჭოთა საქართველო.

რამიშვილი, ქ. ი. (1979). *სასანური გემები საქართველოში*. თბილისი: მეცნიერება.

რამიშვილი, ქ. ი. (1991). *სასანური გლიპტიკის ძეგლები საქართველოში*. ისტორიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარდგენილი ნაშრომი, თბილისი.

რამიშვილი, ქ. ი. (2002). ადრეული შუა საუკუნეების ქართლის გლიპტიკური ძეგლების რამდენიმე თავისებური ჯგუფის შესახებ. ძიებანი, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის არქეოლოგიური კვლევის ცენტრის *ჟურნალი. N 10*.

რამიშვილი, ქ. რ. (2007). *აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ახალი წელთაღრიცხვის I ათასწლეულის პირველი ნახევრის მცირე პლასტიკის ძეგლები (ცხოველსახოვანი გამოსახულებები): აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის არქეოლოგიური ექსპედიციის შრომები*. თბილისი: დარბეგი.

რამიშვილი, ქ. რ. (2021). *გლიპტიკური ძეგლები დიდი მცხეთიდან. მუზეუმი და კულტურული მემკვიდრეობა. VI-VII*. თბილისი: საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნული სააგენტო.

რამიშვილი, ქ. რ. გიუნაშვილი, ე. (2023). *სასანური გლიპტიკის ნიმუშები საქართველოს მუზეუმებში. აღმოსავლეთმცოდნეობა./Oriental Studies N 12*.

ჯავახიშვილი, ქ. (1972). *ურბნისის ნაქალაქარის გლიპტიკური ძეგლები*. თბილისი: მეცნიერება.

ჯავახიშვილი, ქ. (2015). *საქართველოს გლიპტიკური ძეგლები. იბერია-კოლხეთი. №11*.

Борисов, А., Луконин, В. (1963). *Сасанидские геммы*. Ленинград: Издательство Государственного

Эрмитажа.

Фрай, Р. (1972). *Наследие Ирана*. Москва: Восточная литература.

Хуршудян, Э. (2013). *Печать наследного принца Арана Асая*. COMMENTATIONES IRANICAE. Сборник статей к 90-летию В. А. Лившица. Санкт-Петербург: Издательство Нестор-История.

Ackerman, Ph. (1938). *Sasanian Seals*. A Survey of Persian Art from Prehistoric Times to the Present. Part I. Arthur Upham Pope and Phyllis Ackerman, eds., London and New York: Oxford University Press.

Bivar, A.D. H. (1969). *Catalogue of the Western Asiatic Seals in the British Museum*. Stamp Seals, II. The Sasanian Dynasty. London: British Museum.

Ghirshman, R. (1962). *Iran: Parthes et Sassanides*. Paris: Gallimard.

Harper, P.O. (1986). Art in Iran v. Sasanian Art. *Encyclopaedia Iranica*. Vol. II, fasc. 6.

<https://www.iranicaonline.org/articles/art-in-iran-v-sasanian>

Lerner, J. (2009). An Alan Seal. *Bulletin of the Asia Institute*. Vol. 19, 2005. Iranian and Zoroastrian Studies in honor of P. O. Skjaervo.

Ramishvili, K.R., Giunashvili, H. (2024). Ancient Georgia and pre-Islamic Iran: Issues of Cultural Relations in the Light of Glyptic Data. *Hunara: Journal of Ancient Iranian Arts and History*. Vol 2, no.1.

Skjaervo, P.O. (1998). On a Collection of Sasanian Seals in Christie's New York, Catalog of Antiquities, Friday, 18 December.

Zakharov, A.A. (1930). Gemmen und Siegel des Museums Georgiens. *საქართველოს მუზეუმის მოამბე. ტომი V 1928, თბილისი / Bulletin du Musée de Géorgie. Tome V. 1928, Tiflis*.

ილუსტრაციები
Illustrations

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8

სურ. 9

სურ. 10

სურ. 11

სურ. 12

სურ. 13

სურ. 14

სურ. 15

სურ. 16

სურ. 17

სურ. 18

სურ. 19

სურ. 20

სურ. 21

სურ. 22

ილუსტრაციების აღწერილობა:

Illustrations' Descriptions:

სურ. 1. საბეჭდავი, ელიფსოიდის ფორმის ყავისფერი ფრცხილის, ნაცრისფერი ზოლებით, პირზე ფეხებჩაკეცილი ირმის გამოსახულებით. IV-V სს. მილკევიჩის კოლექცია.

Illust. 1. An ellipsoid-shaped brown seal with grey stripes. On the surface, there is an image of a deer with its legs bent. IV-Vcc. Milkewitsch collection.

სურ. 2. ელიფსოიდური საბეჭდავის ანაბეჭდი. მილკევიჩის კოლექცია.

Illust. 2. The impression of the ellipsoidal seal. Milkewitsch collection.

სურ. 3. ბეჭდის თვალი-ინტალიკო, ნარინჯისფერი სარდიონის, მუქი, მოწითალო ზოლებით. პირზე ორი ირმის გამოსახულებით. V ს. მილკევიჩის კოლექცია.

Illust. 3. A ring stone intaglio of orange-colored carnelian with dark reddish stripes. Two deer are depicted on the surface. Vc. Milkewitsch collection.

სურ. 4. ბეჭდის თვალი-ინტალიკო, გრანატი-ალმანდინი. თითქმის მრგვალი ფორმის, მწოლიარე შულის გამოსახულებით. V ს. მილკევიჩის კოლექცია.

Illust. 4. A ring-stone intaglio of garnet-almandine, almost round-shaped, depicts a lying-down roe deer. V c. Milkewitsch collection.

სურ. 5. საბეჭდავი-ინტალიკო, შავი ჰემატიტი, სფერული ფორმის. ორ ფრთას შორის გამოსახული ირმის თავი. V ს. მილკევიჩის კოლექცია.

Illust. 5. An intaglio seal, black hematite of a sphere form. Between two wings a deer's head is depicted. V c. Milkewitsch collection.

სურ. 6. ბეჭდის თვალი -ინტალიკო, ნარინჯისფერი სარდიონი მოწითალო ძარღვებითა და

თეთრი ლაქებით. პირზე ფეხზე მდგომი ირმის გამოსახულებით, რომელიც აწოვებს ნუკრს. VI ს. მილკევიჩის კოლექცია.

Illust. 6. A ring-stone intaglio of orange-colored carnelian with reddish veins and white spots. On the surface a standing deer is depicted, nursing a fawn. VI c. Milkewitsch collection.

სურ. 7. საბეჭდავი-ინტალიო, მოწითალო ფერის სარდიონის, ზოგან ნარინჯისფერი. ქვა კარგადაა გაპრიალებული. საბეჭდავი ელიფსოიდის ფორმისაა, წაკვეთილ პირზე ამოჭრილია წაჩოქილი ირემი, IV-V სს. სამთავრო, ფ. ბაიერნისეული აღმოჩენა.

Illust. 7. An intaglio seal of reddish carnelian, in some places orange-colored. The stone is well-polished. Seal is ellipsoid-shaped; on the cut surface a stooped deer is depicted, IV-V cc. Samtavro, found by F. Bayern.

სურ. 8. საბეჭდავი-ინტალიო, მოწითალო სარდიონის, სფერული ფორმის, წაკვეთილ პირზე ამოკვეთილი ირემი ხის (?) წინ დგას და ფოთლებს შეეცევა, IV-V სს. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია.

Illust. 8. An intaglio seal of spherical-shaped reddish carnelian; on the cut surface, a deer is carved in front of a tree (?), eating leaves, IV-V cc., the Oriental-Iranian collection.

სურ. 9. საბეჭდავი-ინტალიო, რძისფერი ქალცედონის. სფერული ფორმის, წაკვეთილ პირზე მუხლებზე ჩამჯდარი ირმის გამოსახულებით. V ს. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია.

Illust. 9. An intaglio seal of spherical-shaped milky chalcedony; on the cut surface a kneeling deer is depicted. V c., the Oriental-Iranian collection.

სურ. 10. საბეჭდავი-ინტალიო, მუქი მწვანე ჰელიოტროპი წითელი წინწკლებით. სფერული ფორმის, წაკვეთილ პირზე მწოლიარე ირმის გამოსახულებით, V ს. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია.

Illust. 10. An intaglio seal of dark green heliotrope with red spots, spherical-shaped with a depiction of a deer lying on a cut surface. V c., the Oriental-Iranian collection.

სურ. 11. საბეჭდავი-ინტალიო მუქი ნაცრისფერი აქატის ან ქალცედონის. სფერული ფორმის, წაკვეთილ პირზე მწოლიარე ირმის გამოსახულებით, V ს. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია.

Illust. 11. An intaglio seal of dark grey agate or chalcedony, spherical-shaped; on a cut surface a lying deer is depicted; V c., the Oriental-Iranian collection.

სურ. 12. საბეჭდავი-ინტალიო. მუქი მწვანე იასპი. სფერული ფორმის, წაკვეთილ პირზე გამოსახულია ფეხებჩაკეცილი ირემი, V ს. ე. წ. აღმოსავლური – ირანული კოლექცია.

Illust. 12. An intaglio seal of dark green jasper, spherical-shaped; on a cut surface a deer with bent legs is depicted. V c., the Oriental-Iranian collection.

სურ. 13. საბეჭდავი-ინტალიო, მოწითალო სარდიონის. სფერული ფორმის, წაკვეთილ პირზე გამოსახულია წინა ფეხებზე წაჩოქილი ირემი, V-VI სს. შეძენილი მუზეუმის მიერ.

Illust. 13. An intaglio seal of reddish carnelian, spherical in shape; on the cut surface, a stooped deer on its front legs is depicted. V-VI cc. The artifact is acquired by the museum.

სურ. 14. გემა-ინტალიო, ლაჟვარდისა, ვერცხლის ბეჭედში, ინტალიოზე ფეხებჩაკეცილი ფურ-ირმის გამოსახულებით. V-VI სს. სამთავროს სამაროვანი, ქვაყუთი 451.

Illust. 14. An intaglio gem of lapis lazuli is set in a silver ring; on the intaglio, a female deer with bent legs is depicted. V-VI cc. Samtavro cemetery, stone box 451.

სურ. 15. გემა-ინტალიო, გრანატის (ალმანდინი). მრგვალი ფორმის, პირზე ირმის გამოსახულებით, V-VI სს. აღმოჩნდა სვეტიცხოვლის გალავნის ჩრდილოეთ კედლის გარეთ, ქვევრსამარხი № 1.

Illust. 15. A round-form intaglio gem, garnet (almandine), on the surface a deer is depicted, V-VI cc. The artifact was discovered outside the northern wall of Svetitskhoveli Cathedral walls, jar burial №1.

სურ. 16. საბეჭდავი-ინტალიო, ნაცრისფერი ქალცედონის, სფერული ფორმის, წაკვეთილ პირზე ირმის გამოსახულებით. VII ს. შეძენილია მოქ. უშაკოვისგან.

Illust. 16. An intaglio seal made of grey chalcedony is set in a silver spherical ring with a cut surface depicting a deer. VI c. The artifact was purchased from the citizen Ushakov.

სურ. 17. ბეჭედი გემით-ინტალიო, ლურჯი მინა ბრინჯაოს ბუდეში, მრგვალი ინტალიოს პირზე მწოლიარე ირმის გამოსახულებით. VI-VII სს. არმაზისხევი, სამარხი № 16.

Illust. 17. An intaglio gem ring, blue glass in a bronze frame. On the surface of the round intaglio, a lying deer is depicted. VI-VII cc. Armaziskhevi, a burial №16.

სურ. 18. ბეჭედი გემით-ინტალიო, ვერცხლის ბეჭედი ლაჟვარდის გემით. პირზე ირმის (?) გამოსახულებით. VI ს. არმაზისხევი (ტყის უბანი), სამარხი № 12.

Illust. 18. An intaglio gem ring, a silver ring with a lapis lazuli gem. On the surface, a deer (?) is depicted. VI c. Armaziskhevi (Tqis Ubani), a burial №12.

სურ. 19. ბეჭედი გემით-ინტალიო, ლურჯი მინა ბრინჯაოს ბეჭედში. პირზე ირმის გამოსახულებით. VI-VII სს. კაჭრეთი, ფილაქვებით გადახურული ორმოს სამარხი.

Illust. 19. An intaglio gem ring. Blue glass in a bronze ring; on the surface a deer is depicted. VI-VII cc. Kachreti, a pit burial roofed with tiles.

სურ. 20. გემა-ინტალიო, ლურჯი მინის, ბრინჯაოს ბეჭედში. პირზე ფეხმოკეცილი ირმის გამოსახულებით. VII ს. ქვემო ალევის სამაროვანი, 25-ე ქვის სამარხი.

Illust. 20. An intaglio gem of blue glass in a bronze ring; on the surface a deer with bent legs is depicted. VII c. Kvemo Alevi cemetery, stone burial №25.

სურ. 21. გემა-ინტალიო, ლურჯი მინისა, ბრინჯაოს ბეჭედში. პირზე რქებდატოტვილი ირმის გამოსახულებით. VII ს. ქვემო ალევის სამაროვანი, 118-ე ქვის სამარხი.

Illust. 21. An intaglio gem of blue glass in a bronze ring; on the surface a deer with branched horns is depicted. VII c. Kvemo Alevi cemetery, stone burial №118.

სურ. 22. ლაჟვარდის ინტალიო ბრინჯაოს ბეჭედში. ინტალიოს პირზე ფეხებზოკეცილი ირმის გამოსახულებით. VI-VII ს. ჟინვალის სამაროვანი, 210-ე სამარხი.

Illust. 22. A bronze ring adorned with an intaglio made of lapis lazuli. The intaglio depicts a deer with bent legs. VI-VII cc. Zhinvali cemetery, a burial №210.

კუმურდოს კათედრალის მიმდინარე (2015-2025) რესტავრაციის საკითხისათვის

დეა გუნია

ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორი

ააიპ. „დრო და მემკვიდრეობა“, უფროსი მკვლევარი

თბილისის სახელმწიფო კონსერვატორია, მოწვეული ლექტორი

საერთაშორისო აკადემია ლოგოსი, უფროსი მასწავლებელი

ORCID ID: 0009-0006-4252-0911

აბსტრაქტი

964 წლით დათარიღებული კუმურდოს კათედრალი საქართველოს ხუროთმოძღვრების ერთ-ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი და მრავალი ასპექტით საეტაპო ძეგლია. ამჟამად კუმურდოს კათედრალზე მიმდინარეობს, 2015 წლიდან დაწყებული, მასშტაბური სარეკონსტრუქციო პროექტი.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის ეროვნულმა სააგენტომ, 2024 წელს წარმართა სარეაბილიტაციო პროექტის მეექვსე ეტაპი, რაც ახლად აგებული დასავლეთი მკლავის და სტოას ლორწოვანებით გადახურვას გულისხმობდა. აღსანიშნავია, რომ ეს სამუშაოები საკმაოდ შეფერხებით დაიწყო. სამწუხაროდ, გაჭიანურებული სამუშაოების გამო, მთელი გასული წელი კუმურდოს კათედრალისთვის იყო ძალიან მძიმე, რამდენადაც შიდა სივრცეში კედლები იჟლინებოდა ბუნებრივი ნალექით. ახალმა კონსტრუქციებმა დაახლო შიდა სივრცე და ის სწრაფი გამოშრობის პირობები რაც ათეულობით წლის განმავლობაში არსებობდა, შეიცვალა. ინტერიერის კედლებზე, გარკვეულ ნაწილებში, გაჩნდა სოკოვანი ნადები.

ძალიან მნიშვნელოვანი სამუშაოები შესრულდა ტაძრის სამხრეთი კარიბჭის რეკონსტრუქციის მხრივ. ფაქტობრივად, ეს იყო მის ტრომპებში წარმოდგენილი მთავარანგელოზების რელიეფური ქანდაკებების (Xს.) გადარჩენის და ასევე, ისტორიული საქტიტორო და სააღაპე ლაპიდარული წარწერების დაცულობის უზრუნველყოფის მთავარი საკითხი. სამწუხაროდ, პრობლემა აქაც თვალსაჩინოა – აღმოსავლეთით, აფსიდის კედელში ერთადერთი სარკმლის ჭრილის საჭიროზე ქვემო რეგისტრში განთავსების გამო, კარიბჭეში განათება არათანაბრად ნაწილდება და რელიეფური ქანდაკებები სიბნელეში იკარგება.

წინ არის ყველაზე კრიტიკული ფაზა – საქმე ეხება გუმბათის აღმართვის საკითხს. არსებობს აზრთა სხვადასხვაობა სამუშაოების ტექნიკურ გადაწყვეტასთან დაკავშირებით, რაც სპეციალისტთა შორის კონსენსუსს მოითხოვს. ვერანაირი რეკონსტრუქცია ვერ იქნება უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე პირვანდელი არქიტექტურული კონსტრუქციის და რელიეფური მქანდაკებლობის სრული დაცვა. შერჩეული მეთოდოლოგია კი, ვერ უზრუნველყოფს ამის გარანტიას. არსებული წყობის გაბურღვა და მათზე ანკერების დამონტაჟება, რაზეც რკინა-ბეტონის მონოლითური კამარებისა და გუმბათის აღმართვა იგეგმება უაღრესად სარისკოა. არსებული კონსტრუქციების მედეგობის დასადგენად, აუცილებელია თანამედროვე ტექნოლოგიური კვლევის ჩატარება და საერთაშორისო სპეციალისტების ჩართულობა.

ამგვარად, კუმურდოს კათედრალი საჭიროებს ძალიან დიდ ყურადღებას. ყველასთვის ცხადია, რომ მისი რეაბილიტაციის საკითხი ეროვნული მნიშვნელობისაა. სპეციალისტთა მხრიდან სამუშაოების აქტიური მონიტორინგი უაღრესად საჭიროა. ყოველი პრობლემის გამოვლენა მხოლოდ პოზიტიურად უნდა იყოს აღქმული, რათა დროულად მოხდეს მათი აღმოფხვრა.

საკვანძო სიტყვები: შუა საუკუნეები, კუმურდო, არქიტექტურა, რელიეფური მქანდაკებლობა, რესტავრაცია, რეკონსტრუქცია

REGARDING THE ONGOING (2015-2025) RESTORATION OF THE KUMURDO CATHEDRAL

Dea Gunia

PhD of Art History,
N (N)LE “Time and Heritage”, Senior researcher
Tbilisi State Conservatoire, Visiting lecturer;
International Academy Logos, Senior teacher
ORCID ID: 0009-0006-4252-0911

Abstract

Dating back to 964, the Kumurdo Cathedral is an important monument of Georgian architecture. Since 2015, a major restoration project has been underway. As of the latest update from the National Agency for the Protection of Cultural Heritage on June 3, 2024, the sixth stage of the project is currently in progress. This stage involves roofing the newly constructed western arm and stoa. However, it is crucial to remember that these works have experienced significant delays. Regretfully, the extended duration of the restoration has created challenges for the Kumurdo Cathedral. Over the past year, the interior walls have been consistently exposed to moisture from natural precipitation. The newly constructed structures limited airflow within the interior space, reversing the previously rapid drying conditions that had persisted for decades. As a result, fungal plaques have begun to appear on certain areas of the interior walls.

Vital work was undertaken to reconstruct the southern gate of the temple. This task was essential for preserving the 10th-century relief sculptures of the archangels that adorn the pediments, as well as the historical sacrificial and agape lapidary inscriptions. However, a significant issue persists: the sole window that was cut into the apse wall on the east side was positioned lower than needed to be. As a result, the relief sculptures in the gate are hidden in the dark due to the uneven distribution of lighting.

The most critical phase, focused on the construction of the dome, is drawing near. Specialist must reach an agreement because there are varying views on the technical approach to this work. No reconstruction must take precedence over the preservation of the original architectural structure and its relief sculptures. Nevertheless, the suggested methods does not guarantee this preservation. Drilling into the existing piles and installing anchors for the reinforced concrete monolithic vaults and dome poses significant risks. To guarantee the durability of the current structures, international experts should be involved in modern technological research. Therefore, careful consideration of the Kumurdo Cathedral is necessary. Its rehabilitation is an important national issue. Active monitoring of the work by specialists is crucial. To help with their prompt settlement, all problems should be viewed positively.

Keywords: Middle ages, Kumurdo, Architecture, Relief sculpture, Restoration, Reconstruction

კუმურდოს საკათედრო ტაძრის მნიშვნელობაზე საუბარი ზედმეტია, რადგანაც თუ ვინმემ ეს ძალიან კარგად იცის, ეს პროფესიული წრეა, მაგრამ ფართო საზოგადოებას კუმურდოს ღირებულების გაცნობა ჯერ კიდევ ძალიან სჭირდება. ჯავახეთის რეგიონი თავისი ულამაზესი ბუნებით, ფლორა-ფაუნით და ყოველ ნაბიჯზე კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლების ნაშთებით ტურისტულად ყოველწლიურად უფრო და უფრო მიმზიდველი ხდება, თუმცა ამ რეგიონის პოტენციური მხოლოდ 40% -ით თუა ათვისებული. კუმურდოს კათედრალი კი, არა მხოლოდ ლოკალურად ჯავახეთის, არამედ სრულიად საქართველოს უაღრესად მნიშვნელოვანი კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლია.

მიუხედავად იმისა, რომ 964 წელს აგებულმა კუმურდოს ტაძარმა მეოცე საუკუნემდე მოაღწია გუმბათისა და დასავლეთი მკლავის გარეშე, ის მაინც წარმოადგენს იმ იშვიათ ძეგლთა რიცხვს, რომლის საფასადო შემკულობაც, ფაქტობრივად, ხელუხლებელია ანუ გადაუწყობელია, ამ მხრივ ის იძლევა ძალიან მნიშვნელოვან ცნობებს ქართული ხუროთმოძღვრების განვითარების ისტორიისთვის, ხოლო მის კედლებზე დაცული ლაპიდარული წარწერები, განსაკუთრებით კი სამშენებლო წარწერა – საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანეს პერიოდში ჯავახეთის რეგიონის როლს მოწმობს, როდესაც წინაპირობა მზადდებოდა საქართველოს ერთიან სახელმწიფოდ გაერთიანებისთვის.

აღნიშნულის გათვალისწინებით, ყველასთვის ნათელი უნდა იყოს, თუ რამდენად საპასუხისმგებლოა კუმურდოს ტაძრის რეაბილიტაცია.

ეს საკითხი ძალიან კარგად ესმოდათ ჩვენი ქვეყნის მოღვაწეებს – და ამიტომაც 1936 წლის მიწურულს, საქართველოს ძეგლთა დაცვის კომიტეტმა საბჭოთა ხელისუფლებას მოსთხოვა, განსაკუთრებული საფრთხის ქვეშ მყოფი, მნიშვნელოვანი ძეგლების გადაუდებელი რეაბილიტაციისთვის სამწლიანი პროექტის დაფინანსება (5 მილიონი მანეთის ოდენობით)¹. მართალია მოთხოვნა მალევე დაკმაყოფილდა, მაგრამ უშუალოდ კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კომიტეტის დამაარსებელი და აღნიშნული პროექტის ინიციატორი – დიმიტრი შვეარდნაძე უმაღლესმა ხელისუფლებამ „ხალხის მტრად“ გამოაცხადა და 1937 წლის ივნისში დააპატიმრა/დახვრიტა. ასეთი ვითარების მიუხედავად, 30 უმნიშვნელოვანეს ძეგლზე ერთდროულად დაიწყო მუშაობა, რასაც წინ უძღოდა, ყველა მათგანის ზედმიწევნითი თეორიული შესწავლა გიორგი ჩუბინაშვილის ხელმძღვანელობით. ამგვარად, ამ პერიოდში (ნიკოლოზ სევეროვის პროექტით) კუმურდოს კათედრალზე მართლაც გადაუდებელი საკონსერვაციო სამუშაოები ჩატარდა, თუმცა აღსანიშნავია ისიც, რომ გარკვეულ მონაკვეთებში ის ბოლომდე ვერ იქნა მიყვანილი. ეს სამუშაოები 1977-80-იან წლებში გაგრძელდა. ამ ორი მნიშვნელოვანი პროცესის განმრევება საკმაოდ ადვილია, რადგანაც პირველი რეაბილიტაცია წარმოებულია რუხი ფერის ბაზალტის კვადრებით, ხოლო რუსუდან გვერდწითელისა და თამარ ნემსაძის პროექტისას გამოყენებულ იქნა ვარდისფერი ბაზალტი. (ძალიან თვალსაჩინოა, მაგალითად ის რომ აღმოსავლეთი ფასადის კარნიზის მარცხენა ქანობი სევეროვის დროინდელია, ხოლო მარჯვენა შემდგომისა) სამწუხაროდ, უნდა ითქვას, რომ არც ამ პერიოდის სამუშაოები იქნა ბოლომდე მიყვანილი. გადახურვისას დაშვებული შეცდომები, მიტოვებული სამუშაოები, რომლის შედეგადაც კონსტრუქციის კედლებშიც ხდება ნალექის მუდმივი ინფილტრაცია, ძეგლისთვის ძალიან სავალალო და საყურადღებოა². რა თქმა უნდა, კუმურდოს ყველა გულშემოქცევისთვის პირველადი სადარდელი იყო სწორედ ამ მდგომარეობის გამოსწორება და განსაკუთრებით კარიბჭის უაღრესად მნიშვნელოვანი, რელიეფური ქანდაკებების დაცვა/კონსერვაცია. ამ მხრივ, საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს მიერ 2015 წელს გავრცელებული ინფორმაცია, რომ იწყებოდა კუმურდოს მასშტაბური სარეაბილიტაციო პროექტი, ძალიან სასიხარულო იყო.

უნდა აღინიშნოს, რომ ჯავახეთის რეგიონის რთული სპეციფიკიდან გამომდინარე, კუმურდოს ტაძარზე რაიმე სახის სამუშაოების წარმოება ყოველთვის საკმაოდ პრობლემური იყო, სრული რეაბილიტაცია-რეკონსტრუქციის საკითხი კი უაღრესად საფრთხილო და რთული გადასაჭრელი

¹ აბესაძე, ი. ბაგრატიშვილი, ქ. (1998წ.) დიმიტრი შვეარდნაძე. თბილისი. გვ.211-212

² ამ მდგომარეობაზე ყურადღებას ვამახვილებდი 2011 წელს გამოქვეყნებულ სტატიამ [გუნია, დ. (2011). ჯავახეთის კულტურული მემკვიდრეობის პრობლემები (კუმურდოს კათედრალის რეაბილიტაცია), სოციალურ მეცნიერებათა კავკასიური ჟურნალი, ტ. IV, საქართველოს უნივერსიტეტი, თბილისი.]

– პირველ რიგში ეს უკანასკნელი გამოწვეული იყო გუმბათისა და დასავლეთი მკლავის სრული განადგურების გამო. არ არის შემორჩენილი ფაქტობრივი მასალა – როგორი იყო მათი დეკორი. შემორჩენილი კონსტრუქციული ელემენტების დახმარებით, განსაკუთრებით დასავლეთი მკლავის შემთხვევაში, რეკონსტრუქცია უფრო მეტი სიზუსტითაა შესაძლებელი, თუმცა მხატვრული გადაწყვეტის მხრივ, ძალიან ბევრი კითხვის ნიშანია. სწორედ აქედან გამომდინარე, სულ იდგა საკითხი, რომ კუმურდოს მასშტაბური სარეაბილიტაციო პროექტის დაწყებამდე საჭირო იყო ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიის არქეოლოგიური შესწავლა. ნებისმიერ გამოვლენილ ფრაგმენტს შეეძლო გარკვეული კორექტირების შეტანა, განსაკუთრებით გუმბათის ყელის გადაწყვეტის საკითხში.

2015 წლიდან შედგენილი პროექტი, არქიტექტორ-რესტავრატორ თამარ ნემსაძისა და რუსუდან გურამიშვილის ავტორობით, ითვალისწინებდა არქეოლოგიურ სამუშაოებს და კულტურული მემკვიდრეობის ძეგლთა დაცვის სააგენტოს საჯარო განცხადებებში მკაფიოდაა აღნიშნული, რომ მათ განახორციელეს ტერიტორიის არქეოლოგიური შესწავლა. თუმცა, საპროექტო ხარჯთაღრიცხვაში¹ ამისთვის გამოყოფილია მხოლოდ 250 ლარი (ყველა ფოტო დოკუმენტურ მასალას თავი რომ დაეანებოთ, სადაც ძალიან კარგად ჩანს რა დონეზეა მიწის საფარი მოხსნილი, მხოლოდ ამ კონკრეტული დეტალითაც ძალიან კარგად ჩანს რაზეა საუბარი). რეალურად კი, განხორციელდა არა დაკარგული ფრაგმენტების მოძიება, არამედ მხოლოდ ტაძრის ცოკოლის სამივე საფეხურის სრულყოფილად გამოჩენა და დასავლეთით, მინაშენის გეგმის კონტურების დადგენა. მნიშვნელოვანია, რომ აღნიშნული სამუშაოების შედეგადაც კი, გამოვლინდა რელიეფურად შემკული ქვები, მათ შორის დასავლეთი მკლავის მე-11 საუკუნის გარშემოსავლელის არქიტრავის ფრაგმენტი, რომლის ორნამენტული კომპოზიციაც პირდაპირ პარალელს პოუვებს ჯავახეთის ტონთიოს (იგივე ყაურმა) ამავე პერიოდის ტაძრის არქიტრავის შემკულობასთან. ასევე, ერთ-ერთი გამოვლენილი ქვა შესაძლოა წარმოადგენდეს გუმბათის ყელის თაღედის ლილვის ფრაგმენტს.

ბევრისთვის ცნობილია, რომ კუმურდოში – მიწაზე რაიმე სახის სამუშაოები ადგილობრივი მოსახლეობისთვის მტკივნეული საკითხია, რადგანაც ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიაზე გარკვეული რაოდენობის საფლაოა, თუმცა მოლაპარაკების მიღწევა შესაძლებელი იყო – რომ არა სამუშაოების სტიქიურად დაწყება. ისიც უნდა ითქვას, რომ კუმურდოს კათედრალის რეაბილიტაციის მასშტაბური პროექტი იმდენად დაჩქარებული წესით დამტკიცდა, რომ ძეგლის თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით შესწავლა, გუმბათქვეშა ბურჯების, თაღებისა და კედლების მედეგობის დადგენა, ნაღვეის მრავალწლიანი, მუდმივი ინფილტრაციის შედეგად წარმოქმნილი, პერანგს მიღმა, ღარების არსებობის გამოვლენა არ წარმოებულა. მიმდინარე სამუშაოების პროექტი დიდწილად დაეფუძნა 1970-80-იან წლებში მომზადებულ საპროექტო ანაზოუმებსა და ნახაზებს. მცირე ცვლილებები შევიდა უშუალოდ სამუშაოების წარმოების პროცესში და ახლა მისულია ყველაზე კრიტიკულ ფაზამდე – გუმბათის რეკონსტრუქციამდე, რომლის გადაწყვეტასაც პროექტის ავტორიც კი უკვე ძალიან უფრთხის. თუმცა სანამ გუმბათზე ვისაუბრებდეთ, თანმიმდევრობით მივყავთ სარეკონსტრუქციო სამუშაოებს. პირველი ფაზის სამუშაოები დაიწყო დასავლეთი მკლავის საძირკვლის მოწყობით და ტაძრის სამხრეთი კარიბჭის რეაბილიტაციით. უნდა ითქვას, რომ წინა წლებში წარმოებული რესტავრაციებისას კარიბჭეს ფაქტობრივად არ შეხებია. ამიტომაც 2016-17 წლების სამუშაოების დაწყებამდე ის იყო სრულად პერანგ მორღვეული, კამარა ჩამოქცეული, თუმცა ტაძრის კედლიდან გარდამავალ თაღებს შორის, მცირე ტრომპებში შემორჩენილი იყო სამი მთავარანგელოზის რელიეფური ფიგურა. ორანტის სახით ხელაპყრობილი ანგელოზები დაჰყურებდნენ და მცველად ევლინებოდნენ ტაძარში შემსვლელებს, რომელთაც უნდა გაეგოთ ტიშანის ქვეშ, რომლის სადა და ამავე დროს ხალიჩისებურად ნაქსოვ, ვარსკვლავებისებრ ორნამენტთან ერთად შემოწნულია ტაძრის მთავარი სააღმშენებლო წარწერა. აქვე იშლება სხვა უამრავი სააღაპე წარწერაც. ანგელოზების ფიგურების დაცულობა ერთგვაროვანი არ იყო, თუმცა ღია ცის ქვეშ ყოფნის მიუხედავად, ცხადად თვალსაჩინოა X საუკუნის მეორე ნახევრის სტილისტური ნიშნები. ამგვარად, ისინი წარმოადგენენ ქართული რელიეფური ქანდაკების

¹ შესრულებული სამუშაოს აქტი „კუმურდოს ეკლესიის რეაბილიტაციის საპროექტო დოკუმენტაციის შედგენა“. 10.12.2015. ააიპ. ე. პრივალოვას სახ. მხატვრობის ტექნიკური კვლევის ცენტრი „ბეთანია“ (შემსრულებელი), დამკვეთი სააგენტოს კონტრაქტორი შპს „სამანი“, დირექტორი ნ. მინდორაშვილი.

განვითარების მნიშვნელოვან ნიშნებს.

2023 წელს კარიბჭის რეაბილიტაცია დასრულდა და ლორფინებით გადაიხურა. მიუხედავად აღნიშნულისა, ადგილზე ჩასულს დაგვხვდა შემდეგი სურათი – კარიბჭეში იდგა წყლის გუბე, ჩრდილოეთით – ახლად ამოყვანილი კედელი იყო სველი, ხოლო სამხრეთ-აღმოსავლეთი მხარე იყო ნოტიო, გამომარილებული და ქვედა რეგისტრში ობის ნაღებით დაფარული. ასეთივე მდგომარეობაში აღმოჩნდა მთავარანგელოზის ფიგურაც, რომელიც მთელი წინა პერიოდის განმავლობაში, ანგელოზთა სხვა ფიგურებთან შედარებით, ყველაზე უკეთ იყო შემორჩენილი. მანამდე მისი სამოსის დამუშავება იმდენად დეტალურად იკითხებოდა, რომ რესტავრატორთა ჯგუფმა გადაწყვიტა სწორედ მისგან აეღოთ ყალიბი და მეოთხე ანგელოზის ახალი ფიგურა შეექმნათ. ნახვის მომენტში კი მისი ზედაპირი იყო ჩაშავებული და გამომარილებული.

აღსანიშნავია ისიც, რომ კარიბჭის განათება საკმაოდ პრობლემურია. სარკმელი აქ გაჭრილია მხოლოდ აღმოსავლეთით, აფსიდში და საგრძნობლად დაბლაა მოთავსებული. ეს თვალსაჩინო ტაძრის ცენტრალური საკურთხევის პასტოფორიუმების ქვედა სარკმლებთან შედარებითაც. იმ შემთხვევაში თუ სარკმელი, სადაც ახლა, თაღოვანი მოხაზულობით მთავრდება, ფაქტობრივად, იქ დაიწყებოდა, მაშინ კარიბჭის ზედა რეგისტრი უფრო განათებული და მთავარანგელოზთა ფიგურებიც უფრო კარგად აღსაქმელი იქნებოდა.

კუმურდოს კათედრალის ხუროთმოძღვარი საკოცარი იყო ნოვატორი, ახალი – ფერწერული სტილის შემომტანი საქართველოში. გიორგი ჩუბინაშვილმა სტატია მიუძღვნა კუმურდოსა და ნიკორწმინდას და მათ თამამად უწოდა ბაროკოს სტილის სხვადასხვა ფაზის ძეგლები, ამ შეხედულების მთავარი საყრდენი სწორედ არქიტექტურულ ფორმათა ცვალებადობა და შუქ-ჩრდილით მათი დენადობის ეფექტის შექმნა იყო.

გარდა განათების პრობლემისა, მიუღებელია კარიბჭის მთავარანგელოზთა პირვანდელ ფიგურებს დამატებული ახალი გამოსახულება. მნიშვნელოვანია, რომ ეს გახლავთ არა საავტორო, ახალი რელიეფური ქანდაკება, რომელიც ჩვენი თანამედროვე ეპოქის მხატვრულ ღირებულებას ატარებს, არამედ, როგორც აღვნიშნეთ, ერთ-ერთი პირვანდელი ქანდაკებიდან აღებული ყალიბის მიხედვით შექმნილი, რომელიც ამჟამად ბევრად უფრო აქცენტირებულია – გარდა ახალი ქვის მიმზიდველობისა, მისი კვეთა მკაფიოა და თანაც, ზომაშიც თითქოს აღემატება სხვებს. შედეგად მივიღეთ, ყველა გაგებით, დაჩრდილული ხელოვნების ნიმუშები და აქცენტირებული რეპლიკა.

კარიბჭის რეაბილიტაციის გარდა, 2016-2024 წლებში, ამოყვანილ იქნა დასავლეთი მკლავის მოცულობითი კონსტრუქცია, რომელიც შემოსილია ძირითადად ვარდისფერი ბაზალტის კვადრებით. 2024 წელს მიმდინარეობდა ლორფინებით დაბურვის და სამხრეთი და ჩრდილოეთი (მეთერთმეტე საუკუნის) სტოას რეკონსტრუქციის სამუშაოები.

რაც შეეხება გუმბათის აღმართვას, ჯერ კიდევ არ არის ბოლომდე გადაწყვეტილი არა მხოლოდ უშუალოდ ტექნოლოგიური საკითხები, არამედ მხატვრული გადაწყვეტაც კი. სწორედ შემორჩენილი ფრაგმენტების უმწირესი რაოდენობის გამო (რაც, შეგახსენებთ, შესაძლოა ტაძრის მიმდებარე ტერიტორიის არქეოლოგიურად შესწავლის შედეგად გამოსწორებულიყო – ავტ.) ვერ ხერხდება დარწმუნებით იმის განსაზღვრა თუ როგორი თაღედი ამკობდა გუმბათის ყელის შიდა სტრუქტურას – ერთმაგი თუ ორმაგლილვიანი. საერთაშორისო კონვენციის თანახმად კი, ის რაც ჰიპოთეზას ექვემდებარება არ შეიძლება შემოთავაზებულ იქნას როგორც ავთენტიკური გადაწყვეტა. რაც შეეხება პროექტით განსაზღვრულ გუმბათის დადგმის ტექნოლოგიას – ანკერების ჩამაგრება არსებულ გუმბათქვეშა სარტყელში, რომლის რესტავრაციაზეც, 1980-იან წლებში უშუალოდ თამარ ნემსაძე მუშაობდა, ძალიან საფრთხილოა. ეს გახლავთ ყველაზე მნიშვნელოვანი ნაწილი. რაიმე სახის უხეშმა ჩარევამ, ანკერების ჩამაგრებისთვის ბურღვამ – შესაძლოა გამოიწვიოს გუმბათქვეშა სრული სტრუქტურის რღვევა. ამ საფრთხეს, გარკვეულწილად, იაბრებს პროექტის ავტორიც და, კონსილიუმის საფუძველზე, ალტერნატიული გადაწყვეტის გზების მოძიებას ემხრობა. თუმცა, საერთოდ რატომ მოხდა პროექტის დამტკიცებისას ამგვარი მოქმედების დასაშვებად მიჩნევა, გაუგებარია.

მინდა გავამახვილოთ ყურადღება ზოგად პრინციპზე – როდესაც ხორციელდება მსგავსი ტაძრის ასეთი მასშტაბური სარეაბილიტაციო პროექტი – რა არის მთავარი მოტივაცია? რა თქმა უნდა ტაძრის გადარჩენა, ზიანისგან დაცვა და აღდგენა. აღარ არსებული კონსტრუქციების ხელახალი აღმართვა, რაოდენ მასშტაბური, რთული და პრომატევადიც არ უნდა იყოს, ვერ იქნება უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე შემორჩენილის დაცვა-შენარჩუნება. როგორც არ უნდა საჩქარო იყოს გუმბათით დაგვირგვინებული, ჯვრის მკლავებით სრულყოფილად ოთხივ მხარეს გადაშლილი დიდებული კუმურდოს ხილვა, მთავარი სრულყოფილი კვლევითი სამუშაოა – თანამედროვე ტექნოლოგიების გამოყენებით, რისკების შეფასება და ყველაზე ოპტიმალური გადაწყვეტილების მიღება. ამ შემთხვევაში კი არის რეალობა, როდესაც პროექტზე მომუშავენი ამბობენ, რომ 1950-იან წლებამდე გიორგი ჩუბინაშვილმა იმდენად სრულყოფილად შეისწავლა კუმურდო, რომ საერთოდ პროექტს არანაირი სახელოვნებათმცოდნეო ჩარევა არ სჭირდება და მეათე საუკუნის ხუროთმოძღვარი საკოცარი იმდენად გენიალურია, რომ მისი დუღაბით ნაგები მცირე კონსტრუქცია ძლივს მოარღვიეს და ამიტომ კუმურდო ყველაფერს გაუძლებს. კულტურული მემკვიდრეობის სააგენტო სოციალურ ქსელში პერიოდულად აქვეყნებს ინფორმაციას შესრულებული სამუშაოებისა და ხარჯების შესახებ, მაგრამ მონიტორინგის თუ ინსპექტირების სამსახურს (საერთოდ არსად ჩანს მათი დასკვნების არსებობა, ოფიციალური წერილით მასალების გამოთხოვაზე კი პასუხს არ გვცემენ – ავტ.), ყურადღების მიღმა რჩება ბევრი დარღვევა. მათ შორის ისეთი საკითხები როგორიც არის შემდეგი:

2015 წლიდან როდესაც პროექტი დამტკიცდა, 9 წლის განმავლობაში, არც ერთი მოქმედება არ განხორციელებულა ტაძრის არსებული კონსტრუქციის მდგომარეობის რეაბილიტაციისთვის. გუმბათის ყელის სარტყელსა და ლორწოვანებთან კავშირი მორღვეულია, ბევრ ადგილას დაზიანებულია კარნიზები და, შესაბამისად, ნაღვეის ჩადინებით, სისტემატურად ადგება ზიანი ტაძრის მზიდ კედლებს. ამოშენებული ახალი კონსტრუქციებით კი, შიდა სივრცე შედარებით დაიხშო და გამოშრობის პროცესიც შენედა, განსაკუთრებით ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს.

სამხრეთით, XI საუკუნის სტოას ფასადზე დაცულია ძალიან მნიშვნელოვანი საექტორო წარწერა – ბაგრატ მეფის დედის, მარიამის, მოხსენიებით. რეაბილიტაციის პროცესში, 2019 წლისთვის მოხსნეს – 1930-იანი წლებში კონსერვაციისას შექმნილი დამცავი კარნიზი და 2024 წლის მეორე ნახევრამდე ლაპიდარული წარწერა ყოველგვარი დამცავის გარეშე იყო დატოვებული. მასზე მიბჯენილი იყო რკინის ხარაჩოების კონსტრუქცია, ხოლო ზემოდან ბალახით დაიფარა (რაც ტენიანობის არსებობის მანიშნებელია). აღსანიშნავია, რომ არც ამჟამად არის წარწერის მნიშვნელოვანი ფრაგმენტის დაცულობა სრულად უზრუნველყოფილი.

2001 წლიდან (რაც ავტორი კუმურდოს სწავლობს) მიმდინარე რესტავრაციის დაწყებამდე, კუმურდოს ჩამოცვენილი ორნამენტირებული ფილები მეტ-ნაკლებად მოწესრიგებულად ეწყო კარიბჭეში. სარესტავრაციო სამუშაოებისას ნაწილი მათგანი შესაბამის ადგილებში ჩაისვა, რაც ძალიან მისასალმებელია. თუმცა მნიშვნელოვანი ნაწილი, რელიეფური ქანდაკების ფრაგმენტის ჩათვლით, უყურადღებოდ დარჩა, სამშენებლო ნარჩენებით და ფრინველთა ფეკალიებით დაფარული.

ამგვარად, ჩვენ შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ყველა პრობლემა, რაც კი აქ იქნა განხილული, წარმოშობილია აქტიური მონიტორინგის სამსახურის არარსებობის გამო. მონიტორინგს უნდა ახორციელებდეს კომპლექსური ინტერდისციპლინური ჯგუფი. არქიტექტორ-კონსტრუქტორებთან ერთად აუცილებელია რელიეფური ქანდაკების რესტავრატორ-კონსერვატორთა და ხელოვნებათმცოდნეთა ჩართულობა. პროექტის მიმდინარეობისას წარმოშობილი ყოველი ცვლილება კომისიაზე უნდა იყოს განხილული. 10 წელია მიმდინარეობს სარეაბილიტაციო სამუშაოები და სამუშაოების ოფიციალური ანგარიშები არა არის ხელმისაწვდომი დაინტერესებული პირებისთვის (რა თქმა უნდა, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის სააგენტოს ფეისბუქის ოფიციალურ გვერდზე გამოქვეყნებული სტატუსი ვერ გათანაბრდება ყოველი ფაზის მიმდინარეობისას და დასრულებისას საჭირო დეტალური სამეცნიერო ანგარიშის დოკუმენტთან.)

კუმურდო არის საქართველოს კულტურული მემკვიდრეობის ერთ-ერთი უაღრესად მნიშვნელოვანი ძეგლი. იმედია, ჟამთა სიავეს მრავალგზის გადარჩენილი ტაძარი, ამჟამინდელ გამოწვევასაც გაუძლებს და კვლავ მედგრად იდგება.

გამოყენებული ლიტერატურა

აბესაძე, ი., ბაგრატიშვილი, ქ. (1998). დიმიტრი შვეარდნაძე. თბილისი. გვ. 211-212

გუნია, დ. (2019). კუმურდოს კათედრალი. თბილისი.

გუნია, დ. (2011). ჯავახეთის კულტურული მემკვიდრეობის პრობლემები (კუმურდოს კათედრალის რეაბილიტაცია). *სოციალურ მეცნიერებათა კავკასიური ჟურნალი*, ტ. IV. საქართველოს უნივერსიტეტი. თბილისი.

Чубинашвили, Г. Н. (1970). *Кумурдо и Никорцминда как пример разных этапов развития бароккального стиля в Грузинском искусстве*. Вопросы истории искусства, Том I. Тбилиси. ст 236-261.

სურ. 1. ა) კუმურდოს კათედრალი რეკონსტრუქციამდე (2016წ.) ხედი სამხრეთ-დასავლეთიდან (ფოტო – მ. სვანიძე).

სურ. 1. ბ) კუმურდოს კათედრალი რეკონსტრუქციის შემდეგ (2024წ.) ხელი სამხრეთ-დასავლეთიდან (ფოტო – თ. დოლიძე).

სურ. 2. კუმურდო აღმოსავლეთი ფასადი (ფოტო – ბ. გერსამია).

სურ. 3. კუმურდო, სამხრეთი კარიბჭე, ცენტრალური სამშენებლო წარჩერა; (ფოტო – ბ. გერსამია).

სურ. 4. კუმურდოს ტაძრის გუმბათქვეშა სივრცე (ფოტო – მ. სვანიძე).

სურ. 5. კუმურდოს კათედრალზე მიმდინარე სარეაბილიტაციო-სარეკონსტრუქციო სამუშაოები (2023წ.) (ფოტო – ბ. გერსამია).

სურ. 6.ა) სამხრეთი კარიბჭის ტრომპების მთავარანგელოზების რელიეფური ფიგურები რეკონსტრუქციამდე.

სურ. 6. ბ) კარიბჭის რეკონსტრუქციის შედეგი, მთავარანგელოზის ახალი რელიეფური ქანდაკება; (ფოტო – ბ. გერსამია).

ადამიანი და მემკვიდრეობის დაცვა: შიდა ქართლის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმების მზადყოფნა საგანგებო სიტუაციების დროს

სალომე ქასაბიშვილი

ხელოვნებათმცოდნეობის მაგისტრი, მკვლევარი

დიდი ლიახვის ხეობის სახელმწიფო მუზეუმ-ნაკრძალი

ORCID: 0009-0005-7823-149

აბსტრაქტი

ნაშრომი – ადამიანი და მემკვიდრეობის დაცვა: შიდა ქართლის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმების მზადყოფნა საგანგებო სიტუაციების დროს, წარმოაჩენს საქართველოს იმ რეგიონული მუზეუმებისა და კოლექციების მდგომარეობას, რომლებიც ახლოსაა საოკუპაციო ხაზთან. სახელდობრ, კასპის გიორგი ხორგუაშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის, ხაშურისა და ქარელის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებისა და იქ დაცული ექსპონატების მდგომარეობას, შენახვა-დაცვის პირობებს, კატასტროფების რისკების დადგენა-შეფასებასა და მათ მზადყოფნას საგანგებო სიტუაციების დროს. აღნიშნულ მუზეუმებს რეგიონში, და კონკრეტულად იმ ქალაქებში, სადაც არის განთავსებული, განსაკუთრებული კულტურულ-საგანმანათლებლო ფუნქცია ეკისრებათ, ისინი ფლობენ კულტურულ-ისტორიული ღირებულების მქონე მდიდარ კოლექციას და მიგვანიშნებენ მხარის განსაკუთრებულობაზე, რაც წარმატებული ქვეყნის და რეგიონის კულტურული და ეკონომიკური ცხოვრების მდგრადობის მანიშნებელია, თუმცა მათი სამუზეუმო ყოფა ყოველმხრივ სავალალოა. 2022 წლის აპრილ-მაისში ჩემ მიერ განხორციელებულმა კვლევამ, რომელიც მოიცავდა მუზეუმების უსაფრთხოების სისტემის დადგენას ანკეტირების საშუალებით, საფრთხეებისა და რისკების ხარისხის კატეგორიების დადგენას რისკების შეფასების ცხრილების გამოყენებით, აჩვენა, რომ შიდა ქართლის რეგიონში არსებულ ყველა მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში ბუნებრივი თუ ტექნოგენური კატასტროფების მიმართ არანაირი სახის მზადყოფნა არ არსებობს, ამასთანავე, უსაფრთხოების სწორი პოლიტიკაც არ წარმოებს. თითოეული მუზეუმის კატასტროფების ისტორიებმა ერთმნიშვნელოვნად გვაჩვენა, თუ რა მწირი ბერკეტი გააჩნიათ მუზეუმებს რისკებთან საბრძოლველად.

კატასტროფების დროს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისა და ადგილობრივი თემის, კულტურის სექტორში მომუშავე პერსონალისა თუ პასუხისმგებელ პირთა როლისა და მათი მნიშვნელობის გაზრდის საუკეთესო მაგალითად მოხსენებაში წარმოდგენილია პროექტი, რომელიც განხორციელდა გორის სერგი მაკალათიას სახელობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში (2020-2022 წწ.), ის პირველი მასშტაბური პროექტია რეგიონში ამ საკითხთან მიმართებით და, რომელზე დაყრდნობითაც წარიმართა ზემოთ აღნიშნული კვლევა. ასევე, წარმოდგენილია კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი პროექტი, რომელიც განხორციელდა (2023-2024 წწ.) კასპის გიორგი ხორგუაშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, ჩემ მიერ აღნიშნული კვლევის შემდგომ.

საქართველოში, თანამედროვე ეპოქაში ერთხელ უკვე ომგამოვლილი კულტურული მემკვიდრეობა დროულად საჭიროებს უსაფრთხოების სწორ სისტემას, გრძელვადიანად შენახვა-დაცვის პირობების გაუმჯობესებასა და ადამიანთა ჩართულობას მათ დასაცავად.

საკვანძო სიტყვები: ადამიანი და მემკვიდრეობის დაცვა; მუზეუმების როლი და ფუნქცია თანამედროვე სამყაროში, რეგიონული მუზეუმების როლი და მნიშვნელობა, ადამიანის ჩართულობა და პრაქტიკაზე დამყარებული ცოდნა კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად ან მინიმალური ზიანის მისაყენებლად

HUMAN AND HERITAGE PROTECTION: PREPAREDNESS OF LOCAL LORE MUSEUMS OF SHIDA KARTLI DURING EMERGENCY SITUATIONS

Salome Kasabishvili

PhD Student, Researcher

Didi Liakhvi Valley Museum-Reserve

ORCID: 0009-0005-7823-149

Abstract

The role and function of museums have expanded in the modern world; in addition to being repository of antiquities, the museums have become an educational and research institutions that ought to be accessible to anyone. The museums and other cultural institutions that preserve and take care of the cultural heritage are obliged to protect the cultural value against the expected risks. In this case, human involvement and readiness, as well as practice-based knowledge to respond to emergencies and fight against risks, are vitally necessary.

Today's national cultural heritage faces unpredictable threats. Events in the world today have shown that cultural heritage can be at risk of various disasters at any time. In these situations, human role and knowledge are crucial to protect it or cause minimal damage.

Georgia's cultural heritage that has already been affected by the war, requires a proper safety system and long-term preservation conditions in the modern days. Therefore, it is important to raise awareness in this regard, both for the staff working in the cultural industry and the local community.

The report refers to the condition of the major regional museums in Shida Kartli, including the Kaspi Giorgi Khorguashvili Local Lore Museum, the Khashuri and Kareli Local Lore Museums, and the exhibits preserved there. It also discusses storage conditions, disaster risk assessment, and emergency planning.

The mentioned museums in the region, and particularly in the cities where they are located, are assigned a special cultural and educational role. They possess a rich collection with cultural and historical value and speak of the uniqueness of the country and the region, which is an indication of the sustainability of the cultural and economic life of a successful country and region, although their existence as a museum is miserable in every way.

The report will present the research carried out in April and May 2022 – to determine the level of disaster preparedness in these Shida Kartli museums. The study includes determining the safety system through questionnaires and the quality categories of threats and risk assessment tables that include the main harmful factors. According to the aforementioned studies, all of the local lore museums in the Shida Kartli region are ill-prepared for both natural and man-made disasters, and at the same time, they lack a proper security policy. The presentation of each museum's disaster stories will make it evident how inadequate the museums' risk management capacities are.

The events held in the historical-ethnographic museum named after Sergi Makalatia of Gori in 2020-2022 will be considered as an example of how to protect cultural heritage during disasters, increase awareness of it among the local community, cultural workers and responsible persons, and highlights its importance. Along with this, based on my research, the report will outline the activities implemented in the

Giorgi Khorguashvili Museum of Local Lore in Kaspi in 2023-2024.

In times of crisis, notable during wartime, the human role is essential to preserve cultural heritage. The report will contain the recommendations and the future action plan for protecting and promoting cultural heritage in the aforementioned museums.

Keywords: Human and heritage protection, The role and function of museums in the modern world, Human involvement and practice-based knowledge to protect cultural heritage or cause minimal damage

მრავალსაუკუნოვანი ისტორიის მქონე პატარა ერისათვის მნიშვნელოვანია კულტურული ფასეულობების დაცვა. ჩვენი ქვეყნის კულტურული მემკვიდრეობის მოვლა-პატრონობა ჩვენი ერის თვითმყოფადობის შენარჩუნების საუკეთესო საშუალებას წარმოადგენს. სამწუხაროდ, დღეს კულტურული მემკვიდრეობა სხვადასხვა კატასტროფის რისკის ქვეშაა და ასეთ დროს არსებითად მნიშვნელოვანია ადამიანის როლი და ცოდნა მის დასაცავად ან მინიმალური ზიანის მისაყენებლად. ამ მხრივ საყურადღებოა საქართველოს იმ მსხვილი რეგიონული მუზეუმებისა და კოლექციების მდგომარეობის წარმოჩენა, რომლებიც ახლოსაა საოკუპაციო ხაზთან, სახელდობრ კასპის გიორგი ხორგუაშვილი სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ქარელისა და ხაშურის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმები. შესაბამისად, მნიშვნელოვანია გაირკვეს თუ რა სახის მზადყოფნა გააჩნიათ რეგიონულ მუზეუმებს საგანგებო სიტუაციების დროს, როგორია მათი უსაფრთხოების სისტემა, კოლექციების შენახვა-დაცვის პირობები, კატასტროფის რისკებთან და მოსალოდნელი საფრთხეების მიმართ ბრძოლის გზები. წარმოდგენილი კვლევა იქნება ერთგვარი წინაპირობა, რომ ამ საკითხს მუზეუმებმა შესაბამისი რესურსი დაუთმონ და განახორციელონ ის ღონისძიებები, რომლებიც მოითხოვს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვას საგანგებო სიტუაციების დროს.

წარმოდგენილი კვლევა განვახორციელე 2022 წლის აპრილ-მაისში შიდა ქართლის რეგიონულ მუზეუმებში (კასპის გიორგი ხორგუაშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის, ხაშურისა და ქარელის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმებში). აღნიშნულ მუზეუმებს რეგიონში, და კონკრეტულად იმ ქალაქებში, სადაც არის განთავსებული, განსაკუთრებული კულტურულ-საგანმანათლებლო ფუნქცია ეკისრებათ, ისინი ფლობენ კულტურულ-ისტორიული ღირებულების მქონე მდიდარ კოლექციას და მიგვანიშნებენ მხარის განსაკუთრებულობაზე, რაც წარმატებული ქვეყნის და რეგიონის კულტურული და ეკონომიკური ცხოვრების მდგრადობის მანიშნებელია, თუმცა მათი სამუზეუმო ყოფა ყოველმხრივ საეაღალოა. კვლევის მიზანია ზემოთ აღნიშნული მუზეუმების და მასში დაცული კულტურული მემკვიდრეობის მიმართ კატასტროფების რისკების და მისი შედეგების შეფასება და ხარისხის დადგენა, შესაბამისი უწყებების ინფორმირება – აღნიშნულ რთულ სიტუაციაზე. შედეგად, მუზეუმებში უსაფრთხოების, შენახვა-დაცვის პირობების გაუმჯობესების და საფრთხეებთან ბრძოლის თუ შემცირების მხრივ სწავლებების გააქტიურება.

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე როდესაც ვსაუბრობთ, მნიშვნელოვანია განისაზღვროს თუ რამდენად შესრულებადია მუზეუმის უსაფრთხოების პოლიტიკა (ლორდი, 2006, გვ. 208). კვლევის დროს გამოყენებულ იქნა უსაფრთხოების სისტემის ცხრილი (Jirasek, 2004, გვ. 182-186), რომლის მიხედვითაც დადგინდა თუ რა სახის უსაფრთხოების პოლიტიკა ხორციელდება კასპის, ხაშურისა და ქარელის მუზეუმებში. ცხრილის მიხედვით დადგინდა, რომ უსაფრთხოების სისტემა საკვლევ მუზეუმებში არაა დამაკმაყოფილებელია. ეს გამოიხატა სამუზეუმო შენობების კონსტრუქციული არამდგრადობითა და ფართის სიმწირით, მათი მდებარეობით, კოლექციებისთვის შეუფერებელ, შეუსაბამო სივრცეში განთავსებით, ნაკლები ყურადღებით თუ დაინტერესებით ადგილობრივი ხელისუფლების მხრიდან, რომლის საფუძველსაც ქმნის სწორედ მუზეუმის თანამშრომლების მონათხრობი. კულტურული მემკვიდრეობის შენახვა-დაცვისათვის მნიშვნელოვანია რისკების მართვა (Pedersoli, 2016, გვ. 8-10; 14) (Be Prepared, Guidelines for Small Museums for Writing a Disaster Preparedness Plan., 2000, გვ. 3,10,12,16), იმისათვის, რომ თავიდან ავირიდოთ შესაძლო კატასტროფები. ამ მხრივ რისკების კვლევა ჩატარდა რისკების შეფასების ცხრილი №1 – ის მიხედვით – შედეგი დიაგრამის სახით არის წარმოდგენილი, რათა უკეთ გამოჩნდეს თითოეულ მუზეუმში „10 დამაზიანებელი ფაქტორით“ (Pedersoli, 2016, გვ. 26-48) გამოჩვენებული რისკების კატეგორია.¹

კვლევის მეშვეობით დადგინდა, რომ საკვლევი მუზეუმები და მათი კოლექციები მაღალი რისკის ქვეშ მყოფი ობიექტებია, განსაკუთრებით რთული ვითარებაა კასპის გიორგი ხორგუაშვილის სახელობის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში, მუზეუმის შენობის მდგომარეობიდან და ცხრილის მეშვეობით რისკების შეფასებიდან გამომდინარე, შემდეგ მოდის ხაშურის და ქარელის მუზეუმები.

¹ იხილეთ დანართის სახით გვ. 12-13.

კვლევამ აჩვენა, რომ მუზეუმებს გააჩნიათ ძალიან მწირი ბერკეტი რისკებთან საბრძოლველად. კოლექციების შენახვის პირობები ყოველმხრივ დარღვეულია, შენობის ფართობის სიმწირის, არ არსებული აღჭურვილობის თუ არასწორი ქმედებების გამო. საფრთხეშია, როგორც იქ მომუშავე პერსონალი, ისე, მუზეუმის ძვირფასი ექსპონატები, რაც არასწორი სამუზეუმო პოლიტიკის, მმართველი ორგანოებისა და საზოგადოების მხრიდან ნაკლები ინტერესის შედეგია.

ამასთანავე, თითოეული მუზეუმის კატასტროფების ისტორიებმა უკვე დაგვანახა, რომ საგანგებო სიტუაციებისა და, მათ შორის, სამხედრო კონფლიქტების დროს მემკვიდრეობის შესანარჩუნებლად არსებითია ადამიანის როლი. აღნიშნული მუზეუმების მესვეურებს საკუთარი სიცოცხლის ფასად უხდებოდათ ექსპონატების გადარჩენა. მაგალითად, 2008 წლის რუსეთ-საქართველოს აგვისტოს ომის დროს ქარელის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორმა მცირე ზომის ძვირფასი ნივთები დამალა, თან მუზეუმის შენობას მეთვალყურეობდა, მაშინ როდესაც შენობიდან რამდენიმე მეტრში რუსული სამხედრო შენაერთები იდგნენ; კასპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის შემთხვევაში ზიანი დიდი იყო, მით უფრო რომ შენობა ქალაქის ცენტრში მდებარეობს – დაბომბვების შედეგად ექსპონატების ნაწილი დაიშხვრა, 2-3 კვირის განმავლობაში მუზეუმი სრულიად დაუცველი აღმოჩნდა, შემდგომ მუზეუმის თანამშრომლებმა და დირექტორმა საკუთარი სიცოცხლის ფასად შეძლეს დამსხვრეული ფანჯრების ხის მასალით დალუქვა, თუმცა დეფორმირებული რკინის კარის გაღება ვერ შეძლეს, ერთადერთი დაცვის საშუალება იმ დროს შენობის გისოსები აღმოჩნდა.

ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე აღნიშნული მუზეუმები და მასში დაცული კულტურული მემკვიდრეობა მოწყვლადია სხვადასხვა სახის საფრთხეების მიმართ. რეგიონში ბუნებრივი კატასტროფისა და სამხედრო კონფლიქტების რისკი მაღალია, დღესაც საფრთხის წინაშე დგას ეროვნული კულტურული მემკვიდრეობა და საჭიროებს სამოქმედო გეგმას საგანგებო სიტუაციების დროს, პრაქტიკაზე დამყარებულ ცოდნას კრიზისულ სიტუაციებში მოქმედებებისთვის. მნიშვნელოვანია ამ კუთხით ცნობიერების ამაღლება, კულტურის სექტორში მომუშავე პერსონალსა და ადგილობრივ თემში, რათა დავიცვათ კულტურული მემკვიდრეობა. ასევე, მნიშვნელოვანია გაძლიერდეს მათ უსაფრთხოებაზე მონიტორინგი შესაბამისი უწყებების მხრიდან (ეროვნული თუ ადგილობრივი სამთავრობო უწყებები), რაც ნაკლებად ხდება საკვლევი მუზეუმების შემთხვევაში.

საგანგებო სიტუაციების დროს კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კუთხით, ადგილობრივი თემის, კულტურის სექტორში მომუშავე პერსონალისა თუ პასუხისმგებელ პირთა ცნობიერების ამაღლებისა და მისი მნიშვნელობის გაზრდის საუკეთესო მაგალითია 2020-2022 წლებში, გორის სერგი მაკალათიას სახელობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მუზეუმში განხორციელებული პროექტი „გორის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისათვის საჭირო ღონისძიებების დაგეგმვა“¹, რომელიც ამ კუთხით შიდა ქართლის რეგიონში პირველი მასშტაბური პროექტი აღმოჩნდა და, რომელმაც კიდევ უფრო ნათლად წამოაჩინა ადამიანის ჩართულობა და მისი როლი მემკვიდრეობის დასაცავად. პროექტის ერთ-ერთ მიზანს წარმოადგენდა სამოქალაქო-სამხედრო თანამშრომლობის გაღრმავება სახელმწიფო ორგანოებს შორის, რომლებიც პასუხისმგებელნი არიან კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე საგანგებო სიტუაციების დროს². პროექტის ფარგლებში ჩატარებულ თეორიულ-პრაქტიკულ სწავლებებში მონაწილეობდნენ როგორც ადგილობრივი, ისე ეროვნული უწყებების წარმომადგენლები: ეროვნული გვარდია, გორის მუნიციპალიტეტის მერიისა და შიდა ქართლის რწმუნებულის აპარატის წარმომადგენლები, დაცვის პოლიცია, გორის სერგი მაკალათიას სახელობის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მუზეუმის თანამშრომლები და ასევე შიდა ქართლის სხვა მუზეუმების თანამშრომლები, გენერალ მაზნიაშვილის სახელობის ახალგაზრდული ლეგიონი და საქართველოს წითელი ჯვრის ასოციაცია³. მიზანი იყო ინფორმირება სამხედრო პასუხისმგებლობებისა და შესაძლებლობების შესახებ კულტურული ფასეულობების მართებულად დაცვისათვის. ასევე ინფორმირება საომარი კონფლიქტების შემთხვევაში კულტურულ მემკვიდრეობის დაცვასთან დაკავშირებით 1954 წლის ჰააგის კონვენციით დაწესებული ვალდებულებების და მისი ორი – 1954 და 1999 წლების ოქმების

¹ საქართველოს ლურჯი ფარი – <https://short-link.me/Rc8a>

² საქართველოს ლურჯი ფარი – <https://short-link.me/OlgH>.

³ საქართველოს ლურჯი ფარი – <https://short-link.me/Rc8T>; <https://short-link.me/Olhg>

შესახებ ინფორმაციის მიწოდება. პროექტი წარმატებით განახორციელა ლურჯი ფარის საქართველოს ეროვნულმა კომიტეტმა ფონდ „ALIPH“-ის (კონფლიქტურ რეგიონში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საერთაშორისო ალიანსი) დაფინანსებით. მოწვეული სპეციალისტების დახმარებით ჩატარდა თეორიული და პრაქტიკული სწავლებები და შედეგად შემუშავდა მუზეუმის საგანგებო სიტუაციების მართვის გეგმა.

სწორედ ეს პროექტი აღმოჩნდა აღნიშნული კვლევის საფუძველი, რომელზე დაყრდნობითაც განვახორციელე ზემოთ აღწერილი კვლევა. შედეგად გასული წლის დასასრულს კიდევ ერთი წარმატებული პროექტი განხორციელდა ლურჯი ფარის საქართველოს ეროვნული კომიტეტისა და ფონდ „ALIPH“-ის (კონფლიქტურ რეგიონებში კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის საერთაშორისო ალიანსი) დაფინანსებით – კასპის მუნიციპალიტეტის მუზეუმების კოლექციების წინასწარი კვლევა. პროექტში ჩართულია ზემოთ აღნიშნული კვლევის ერთ-ერთი ობიექტი – კასპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი. პროექტმა მოიცვა კასპის მუნიციპალიტეტის 4 მუზეუმი – კასპის გიორგი ხორგუაშვილის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, ჯამბაკურ ორბელიანთა სასახლე-მუზეუმი ლამისყანაში, ივანე ჯავახიშვილის სახლ-მუზეუმი ხოვლეში და გიორგი მაზნიაშვილის სახლ-მუზეუმი სასირეთში¹. პროექტი გრძელვადიან პერსპექტივაშია, რისკების მართვისა და უკეთესი სამუზეუმო გარემო-პირობების შექმნის მიზნით.

დასკვნის სახით უნდა ითქვას, რომ თანამედროვე ეპოქაში ერთხელ უკვე ომგამოვლილი კულტურული მემკვიდრეობა დროულად საჭიროებს უსაფრთხოების სწორ სისტემასა და გრძელვადიანად შენახვა-დაცვის პირობების გაუმჯობესებას. ამასთანავე, საგანგებო სიტუაციების დროს აუცილებელია იმისგანსაზღვრა, თუ ვინ არის კულტურული მემკვიდრეობის უსაფრთხოებაზე პასუხისმგებელი პირი/უწყება. ასეთ დროს ადამიანის მზადყოფნა და პრაქტიკაზე დამყარებული ცოდნა კრიზისულ სიტუაციებში მოქმედებებისთვის და რისკებთან საბრძოლველად სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანია. მსგავსი პროექტები, სხვადასხვა სახის სწავლებები და ტრენინგები აუცილებელია არაერთი საფრთხის წინაშე მყოფი მუზეუმებისთვის. აღნიშნული კვლევა კასპის, ხაშურისა და ქარელის მუზეუმებში წარმოადგენს ერთგვარ წინაპირობას, რომ ამ მუზეუმებშიც შეიქმნას კატასტროფებისათვის მზადყოფნის გეგმა, ჩატარდეს სწავლებები და განხორციელდეს გორის მუზეუმში განხორციელებული პროექტის მსგავსი, მაგრამ ინდივიდუალურ საჭიროებებზე მისადაგებული პროექტი კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისათვის (რაც საბედნიეროდ ამ ეტაპზე კასპის მუზეუმთან მიმართებით საწყის ეტაპზეა).

კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა საგანგებო სიტუაციების დროს სახელმწიფო დონეზე მნიშვნელობის საკითხია. გორის მუზეუმში განხორციელებულმა პროექტმა უკეთ დაგვანახა ადამიანის ჩართულობა და იმ უწყებათა თანამშრომლობის გაღრმავება, რომლებიც საგანგებო სიტუაციების დროს პასუხისმგებლები არიან კულტურული მემკვიდრეობის დაცვაზე². ამ მხრივ უნდა აღინიშნოს ეროვნული გვარდია³ და ის, რომ დღეს საქართველოს ეროვნულ გვარდიას რეზერვისტთა ორი ოცეული მომზადებული ჰყავს საგანგებო სიტუაციების დროს კულტურული მემკვიდრეობის ევაკუაციისთვის.

ფიქრობ, კულტურული მემკვიდრეობის დაცვის კუთხით მნიშვნელოვანია მუდმივ მზადყოფნაში გვყავდეს როგორც მოხალისეებისგან, ისე პროფესიონალებისგან შემდგარი გუნდი, რომლებიც მზად იქნებიან საგანგებო სიტუაციების დროს კულტურული მემკვიდრეობის დასაცავად, რაც, რა თქმა უნდა, გათვალისწინებული უნდა იყოს რეგიონული თვალსაზრისითაც, რასაც აუცილებლად ხელს უნდა უწყობდეს სახელმწიფო და რეგიონული უწყებები.

¹ საქართველოს ლურჯი ფარი <https://short-link.me/Rc9o>.

² საქართველოს მთავრობის დადგენილება N 508, თავი III, საგანგებო დახმარების ფუნქციები, მუხლი 9, 12. მხარდამჭერი უწყებების მონაწილეობა კ).

³ საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს სტრუქტურულ ქვედანაყოფს წარმოადგენს საქართველოს თავდაცვის სამინისტროს თავდაცვის ძალების ეროვნული გვარდია. საგანგებო სიტუაციების დროს იგი საჭიროებისამებრ მონაწილეობს სამოქალაქო უსაფრთხოების ღონისძიებების დაგეგმვაში. საქართველოს თავდაცვის მინისტრის ბრძანება N 1198. თავდაცვის ძალების ეროვნული გვარდიის ფუნქციები და ამოცანები: გ);ვ);ი).

მოხსნების დასასრულს, მინდა მადლიერება გამოვხატო ჩემი კვლევის წარმატებით განხორციელებისთვის, კონფერენციაში მონაწილეობის მოწოდებისთვისა და დახმარებისთვის, ლურჯი ფარის საქართველოს ეროვნული კომიტეტის თავმჯდომარის (კვლევის პერიოდში) – მანანა თევზაძის და დიდი ლიახვის ხეობის მუზეუმ-ნაკრძალის დირექტორის – სალომე მელაძის მიმართ. ასევე, დიდი მადლობა თითოეული რეგიონული მუზეუმის მენეჯერს თანამშრომლობისთვის.

გამოყენებული ლიტერატურა

ლორდი, ბ. ლ. გ. (2006). *სამუზეუმო საქმის მენეჯმენტი*. თბილისი: საქართველოს კულტურისა და ძეგლთა დაცვის სამინისტრო.

Be Prepared, Guidelines for Small Museums for Writing a Disaster Preparedness Plan. (2000). A Heritage Collections Council Project undertaken by Soderlund Consulting Pty Ltd. <http://blueshieldaustralia.org.au/wp-content/uploads/2018/03/CAN-Be-Prepared.pdf>

Luiz Pedersoli, Jr. J. A. (2016). *A Guide to Risk Management of Cultural Heritage*. ICCROM. Government of Canada, Canadian Conservation Institute. https://www.iccrom.org/wp-content/uploads/Guide-to-Risk-Managment_English.pdf

Pavel Jirasek, D. f. (2004). *Running a Museum, A Practical Handbook, Museum Security and Disaster Preparedness*. ICOM.

<https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141067>

გამოყენებული ელექტრონული ბმულები

ლურჯი ფარის საქართველოს ეროვნული კომიტეტი – პროექტი „გორის კულტურული მემკვიდრეობის დაცვისათვის საჭირო ღონისძიებების დაგეგმვა“, 2019, თბილისი. <https://short-link.me/OlgH>;

ლურჯი ფარის საქართველოს ეროვნული კომიტეტი – კულტურული მემკვიდრეობის დაცვა შეიარაღებული კონფლიქტების დროს, თეორიული და პრაქტიკული სწავლება, 2022, თბილისი, გორი. <https://short-link.me/Rc8T>; <https://short-link.me/Olhg>;

ლურჯი ფარის საქართველოს ეროვნული კომიტეტი – „კასპის მუნიციპალიტეტში მუზეუმების კოლექციების წინასწარი კვლევა დაიწყო“ – 2023, თბილისი. <https://short-link.me/Rc9o>;

საქართველოს მთავრობის დადგენილება N 508, თავი III, საგანგებო დახმარების ფუნქციები, მუხლი 9, 12. მხარდამჭერი უწყებების მონაწილეობა კ) <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1549273?publication=0>;

საქართველოს თავდაცვის მინისტრის ბრძანება N 1198. თავდაცვის ძალების ეროვნული გვარდიის ფუნქციები და ამოცანები: გ),ვ),ი) <https://short-link.me/Olmk>.

ვერტიკალური არქიტექტურა საქართველოში – გიორგი (გოგი) ჩახავას განხორციელებული ვერტიკალური არქიტექტურული მემკვიდრეობა

ნინო ლალიძე

არქიტექტურის დოქტორი,
საქართველოს უნივერსიტეტის ასოცირებული
პროფესორი
ხელოვნების და ჰუმანитарულ მეცნიერებათა
სკოლის არქიტექტურის დეპარტამენტის
უფროსი
ORCID: 0009-0005-3612-8000

ეკა კაჭარავა

ისტორიის დოქტორი,
მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი,
საქართველოს უნივერსიტეტი, თ. ბერაძის
სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტი
ORCID: 0009-0007-8314-6724

აბსტრაქტი

ნაშრომი ეძღვნება ქართული არქიტექტურის გამორჩეული სახის, არქიტექტორ გიორგი (გოგი) ჩახავას შემოქმედების მნიშვნელოვან ეტაპს და ამ ეტაპზე შექმნილ და განხორციელებულ ვერტიკალური არქიტექტურის საპროექტო წინადადებებსა და პროექტებს.

გიორგი (გოგი) ჩახავამ თავისი ნიჭითა და შემოქმედებით თავისუფლება მოუპოვა ეროვნულ არქიტექტურას, გააღწია საბჭოური მენტალური სივრცე, უფრო მეტიც, თვალსაჩინო გავლენა მოახდინა მსოფლიო არქიტექტურულ კულტურაზე. პროგრესულად მოაზროვნე ხელოვანი, მიუხედავად საბჭოთა სივრცის ჩაკეტილობისა, ახერხებდა მსოფლიო არქიტექტურის სიახლეებისა და მიღწევების არა მხოლოდ გაცნობას, არამედ ქართულ არქიტექტურაში ეროვნულ ნიადაგზე ინტეგრირებას. ის ყოველთვის მოხდენილად არგებდა უცხოურ გამოცდილებას და თანამედროვე მიდგომებს ეროვნულ მახასიათებლებს. ამის მკაფიო დასტური მთელი მისი ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობაა. ის ნოვატორია არამხოლოდ ქართული, არამედ მსოფლიო არქიტექტურის თვალსაზრისით. მისი ინოვაციური იდეები დღესაც გავლენას ახდენს თანამედროვე არქიტექტურაზე.

მან სრულიად ახლებურად და კომპლექსურად გაიაზრა ქართული არქიტექტურა ეროვნულ ტრადიციასთან, საქართველოსათვის დამახასიათებელ რთულ რელიეფთან, სივრცესთან, მსოფლიო არქიტექტურულ ინოვაციურ მიღწევებთან მიმართებაში.

ვერტიკალური არქიტექტურის თვალსაზრისით, გიორგი (გოგი) ჩახავას განხორციელებული, მსოფლიო არქიტექტურის თვალსაზრისით აღიარებული პროექტია ყოფილი საავტომობილო გზების სამინისტროს, ამჟამად საქართველოს ბანკის სათავო ოფისის შენობა (გ. ჩახავა, ზ. ჯალალანია, ა. კიმბერგი). მე-20 საუკუნის 70-იან წლებში შექმნილი ინოვაციური, მეტაბოლისტური მიმდინარეობის ნაგებობა თავისი სტრუქტურითა თუ დიზაინით თანამედროვეობაზე მეტად მომდევნო საუკუნის გამოწვევებს პასუხობდა. განხორციელებული პროექტი მსოფლიო არქიტექტურული კულტურის კუთვნილებად იქცა.

ამჟერად, ჩვენი კვლევის მთავარი მიზნიდან გამომდინარე, გიორგი (გოგი) ჩახავას პირადი არქივის შესწავლის საფუძველზე, მისი შემოქმედებითი მემკვიდრეობიდან ვერტიკალური არქიტექტურული პროექტების განხორციელებულ ნაწილს განვიხილავთ.

საკვანძო სიტყვები: არქიტექტორი, ვერტიკალური არქიტექტურა, საპროექტო წინადადება, არქიტექტურული პროექტი, არქიტექტურული მემკვიდრეობა, სივრცობრივი წესრიგი, ურბანული ქალაქგეგმარება

VERTICAL ARCHITECTURE IN GEORGIA — GIORGI (GOGI) CHAKHAVA'S UNREALIZED VERTICAL ARCHITECTURAL LEGACY

Nino Laghidze

PhD in Architecture, Associate Professor
Head, Department of Architecture School
of Arts and Humanities
The University of Georgia
ORCID: 0009-0005-3612-8000

Eka Kacharava

PhD in History, Senior Scientific
Researcher
T. Beradze Institute of Georgian
Studies, The University of Georgia
ORCID: 0009-0007-8314-6724

Abstract

Georgian architect Giorgi (Gogi) Chakhava is a distinguished figure in Georgian architecture. And this paper is dedicated to a significant period in his career. It focuses on the vertical architecture project proposals and designs developed during this time, both realized and unrealized.

Giorgi (Gogi) Chakhava, with his talent and creativity, liberated national architecture, breaking through the Soviet mentality and profoundly influencing global architectural culture. As a progressively thinking artist, despite the closed nature of the Soviet space, he was able to both familiarize himself with the innovations and achievements of world architecture and incorporate them into Georgian architecture on a national basis. He consistently skillfully blended foreign experiences and modern approaches with national characteristics. His entire architectural legacy is a clear testament to this. From a Georgian and international standpoint, he is a pioneer. His innovative concepts still have an impact on contemporary architecture worldwide.

He completely reimaged and comprehended Georgian architecture in light of national traditions, the complex terrain characteristic of Georgia, space, and the innovative achievements of world architecture.

In terms of vertical architecture, one of Giorgi (Gogi) Chakhava's realized and globally recognized projects is the former Ministry of Automobile Roads building, now the headquarters of the *Bank of Georgia* (G. Chakhava, Z. Jalaghania, A. Kimberg). This groundbreaking building, designed in the metabolist style in the 1970s, addressed the challenges of the next century more than those of its own time with its structure and design. The completed project has become a part of global architectural culture.

At this time, in the light of our research's primary goal and our study of Giorgi (Gogi) Chakhava's private archive, we will examine the unrealized potential of his creative legacy in vertical architectural projects.

Keywords: Architect, Vertical Architecture, Design Proposal, Architectural Project, Architectural Heritage, Spatial Order, Urban Planning

შესავალი

ნაშრომში განხილულია მე-20 საუკუნის გამორჩეული არქიტექტორის – გიორგი (გოგი) ჩახავას შემოქმედების მნიშვნელოვან ეტაპზე შექმნილი და განუხორციელებელი ვერტიკალური არქიტექტურის საპროექტო წინადადებები და პროექტები.

ინტელექტუალი და ნოვატორი არქიტექტორი კარგად იცნობდა საქართველოს მდიდარ ბუნებრივ მოცემულობას, მის საინტერესო რელიეფს, ისტორიასა და კულტურულ მემკვიდრეობას. კარგად აცნობიერებდა ამ პოტენციალის ერთობლიობის შესაძლებლობებს. მისი არქიტექტურა ამ სიმდიდრის სრულად ათვისებისა და ნიჭიერი რეალიზაციის ერთგვარი პროგრამაა.

ხუროთმოძღვრის ხელოვნებამ და შემოქმედებითობამ დაძლია საბჭოურ სფეროში არსებული დოგმატური შეზღუდვები, შეძლო საბჭოური ფიზიკური და მენტალური სივრცისაგან თავის დაღწევა, თანამედროვე მსოფლიო არქიტექტურულ სივრცეში დამკვიდრება და მასზე საგრძნობი გავლენის მოხდენა. ნიშანდობლივია, რომ მან, ასევე შეძლო თანამედროვე სამყაროს პროგრესული არქიტექტურული იდეების ეროვნული მახასიათებლებისათვის მორგება და ქართულ არქიტექტურაში ლაზათიანად ინტეგრირება-დამკვიდრება. მისი შემოქმედების უმნიშვნელოვანესი მახასიათებელია შემოქმედებითი თავისუფლება და ამ თავისუფლების მაღალი ხარისხი. მთელი მისი ხუროთმოძღვრული მემკვიდრეობა აღნიშნულის დემონსტრირებაა. ნოვატორი არქიტექტორის გავლენა თანამედროვე მსოფლიო არქიტექტურაზე უცხოელი არქიტექტურის თეორეტიკოსების მიერაა აღიარებული. უდიდესია გიორგი (გოგი) ჩახავას წვლილი ეროვნული არქიტექტურის განვითარების სრულიად ახალ, ინოვაციურ ეტაპზე აყვანისა და მსოფლიო ცივილიზაციისთვის გაზიარებაში.

ხუროთმოძღვრის არქიტექტურა ერთდროულად, სიღრმისეულ ცოდნაზე დაფუძნებული, ახლებურად გააზრებული ისტორიული არქიტექტურული ტრადიციისა და თანამედროვე არქიტექტურის თანხმობა, მსოფლიო არქიტექტურულ გამოცდილებასა და ინოვაციურ მიღწევებზე დაფუძნებული ცოდნის იდეალური რეალიზაცია, არქიტექტურის, სივრცისა და საქართველოსათვის დამახასიათებელი რთული რელიეფის, მისი ეკო-სისტემის მაქსიმალური დაზოგვით შექმნილი ჰარმონიაა. გიორგი (გოგი) ჩახავა ნოვატორია არამხოლოდ ეროვნული, არამედ მსოფლიო არქიტექტურული კულტურის თვალსაზრისით.

მე-20 საუკუნის 1970-80-იან წლებში მოღვაწე ქართველ არქიტექტორთა ერთ-ერთი მთავარი ამოცანა პროექტირება-შენებლობისას ლანდშაფტის მინიმალური მოცულობის დატვირთვა-ათვისებაა. გოგი ჩახავას ამ პერიოდში შექმნილი ვერტიკალური არქიტექტურის საპროექტო წინადადებები ამ გამოწვევის საუკეთესო გადაწყვეტაა.

ვერტიკალური არქიტექტურის თვალსაზრისით, გიორგი (გოგი) ჩახავას განხორციელებული, მსოფლიო არქიტექტურაში აღიარებული პროექტია ყოფილი საავტომობილო გზების სამინისტროს, ამჟამად საქართველოს ბანკის სათავო ოფისის შენობა (გ. ჩახავა, ზ. ჯალაღანია, ა. კიმბერგი), რომელიც მსოფლიო არქიტექტურის ისტორიისა და კულტურის კუთვნილებად იქცა.

ამჯერად, ჩვენი კვლევის მთავარი მიზნიდან გამომდინარე, გიორგი (გოგი) ჩახავას პირადი არქივის შესწავლის საფუძველზე, მისი შემოქმედებითი მემკვიდრეობიდან ვერტიკალური არქიტექტურული პროექტების განუხორციელებელ ნაწილს განვიხილავთ.

მეთოდები

გამოყენებულია მონოგრაფიული, შედარებითი, ანალიტიკური, კრიტიკული და შემოქმედებითი კვლევის მეთოდები. საკვლევი საკითხის ფორმულირების შემდგომ, განხორციელებულია სიღრმისეული კვლევა და ანალიზი; მოძიებული და დამუშავებულია როგორც გამოქვეყნებული, ისე გამოუქვეყნებელი საარქივო დოკუმენტური და ვიზუალური მასალა (პროექტი, გეგმა, ესკიზი, ფოტო, დოკუმენტი), პრესის ინფორმაცია, სამეცნიერო ლიტერატურა. შეგროვებული მონაცემები ორგანიზებული და გაანალიზებულია მონოგრაფიული კვლევის მეთოდის შესაბამისად. მოპოვებული მონაცემების

საფუძველზე გამოტანილია შესაბამისი დასკვნები. შედარებითი ანალიზის საფუძველზე დადგენილია მსოფლიო არქიტექტურის მიღწევების გავლენა გიორგი(გოგი) ჩახავას შემოქმედებაზე და პირუკუ, მისი გავლენა მსოფლიო არქიტექტურაზე. შედეგების ინტერპრეტაციის საფუძველზე წარმოდგენილია გოგი გიორგი (გოგი) ჩახავას განხორციელებული ვერტიკალური არქიტექტურული მემკვიდრეობა. წარმოებული კვლევის პრეზენტაციების მიზანია, ახალი საარქივო წყაროების სამეცნიერო ბრუნვაში შემოტანა (როგორც საარქივო დოკუმენტური, ისე ვიზუალური წყაროების თვალსაზრისით), საკვლევი საგნის სიღრმისეული გაგების უზრუნველყოფა, არქიტექტორის ცოდნის საგანმანათლებლო პროცესში ინტეგრირება, თანამედროვე მოთხოვნებისა და ტექნოლოგიების გათვალისწინებით სამომავლო მოდერნიზაცია-რეალიზაციის ინიცირება. საკითხის კვლევისას მსჯელობის ნაწილში გათვალისწინებულია ლოგიკური თანამიმდევრობა.

მსჯელობა

გიორგი (გოგი) ჩახავას არქიტექტურული მემკვიდრეობის მრავალფეროვნებისა და უნიკალობის დასტურია მის მიერ განხორციელებული არქიტექტურული პროექტების ეს მცირე ჩამონათვალი: საქართველოს ბანკის მთავარი ოფისი (თბილისი, საქართველო, 1975), კაფე ფანტაზია (ბათუმი, საქართველო, 1975), აღმოსავლური ავტობუსის სადგური (ბიშკეკი, ყირგიზეთი 1956), ავტობუსის სადგური – სამარყანდი (ტაშკენტი, უზბეკეთი, 1964), სალანგის გვირაბის პორტალები და ზაფხულის ნადირობის სახლი (ჰინდუქუშის მთები, ავღანეთი, 1963-1964), ავტობუსის სადგური, ალუშტა (ყირიმი, უკრაინა, 1960-1965), ავტობუსის სადგური, იალტა (ყირიმი, უკრაინა, 1962-1964), პანორამული გადმოსახედი პლატფორმა – დიორამა (გუდაური, საქართველო 1983).

მე-20 საუკუნის გამორჩეული ხუროთმოძღვრის, გიორგი (გოგი) ჩახავას არქიტექტურული ფილოსოფია და ინოვაციური არქიტექტურული ხედვა მეტაბოლიზმის პრინციპებსა და ინოვაციური სივრცული ქალაქის მეთოდზე დაფუძნებული. დიზაინის კონცეფცია, ცნობილი როგორც **სივრცული ქალაქის მეთოდი**, მიზნად ისახავდა შენობის კვების მინიმიზაციას და ბუნებრივი ლანდშაფტის მაქსიმალურ დაბოგვა-შენარჩუნებას. ერთიანობაში იქმნებოდა ბუნებრივი მოცემულობისა და ადამიანის შემოქმედების საოცარი ჰარმონია, მრავალფუნქციური და ჰარმონიული ურბანული გარემო, ბუნებაში ინტეგრირებული არქიტექტურული სტრუქტურები და ფორმები.

ჩახავას არქიტექტურა სივრცული ქალაქის მეთოდის ძირითადი მახასიათებლების – მოდულური დიზაინის, ვერტიკალური სტრუქტურისა და ბუნებრივ გარემოსთან ინტეგრაციის საუკეთესო ნიმუშია.

აღნიშნულის თვალსაჩინო მაგალითია კავკასიაში მეტაბოლისტთა იდეა-კონცეფციის ერთ-ერთი პირველი ფენომენალური განხორციელება – საქართველოს საავტომობილო გზების სამინისტროს შენობა („შენობა ბურჯებზე“), სადღეისოდ ფუნქციურად საქართველოს ბანკის მთავარი ოფისი (საავტორო საპროექტო ჯგუფის ხელმძღვანელი – გიორგი (გოგი) ჩახავა, ჯგუფის წევრები – ზურაბ ჯალაღანია, თეიმურაზ თხილავა, ალექსანდრე კიშბერგი, თბილისი, 1975) (სურ.1 – 1,2,3).

მშენებლობისთვის არქიტექტორმა მისთვის საინტერესო, რთული რელიეფი – მდინარე მტკვრის ზემოთ არსებული ციცაბო ფერდობი შეარჩია. შეიქმნა შენობა, რომელიც „სივრცული ქალაქის“ იდეას განასახიერებს. ის დაფუძნებულია ტყის პრინციპზე. პროექტი, შენობის ქვეშ არსებული ფლორის შენარჩუნების მიზნით, ნიადაგის მაქსიმალურად მცირე მოცულობის ათვისებას გულისხმობს. შენობის სტრუქტურა ხის ვარჯის და გვირგვინის ანალოგიით, მიწის მინიმალურ ზედაპირს მოიცავს. იგი მხოლოდ 450 კვადრატული მეტრით ეხება მიწას, თუმცა მთლიანი შენობის ფართობი 11 ათასი კვადრატული მეტრია, რაც ფენომენალური თანაფარდობაა.

ფოლადის და ბეტონის რამდენიმე ჯვარედინი პრიზმით, სამი ვერტიკალური და ხუთი ჰორიზონტალური ნაწილით არქიტექტორის დიზაინში აქცენტირებულია ვერტიკალური სტრუქტურები და მდგრადობა. არქიტექტურული მიზნების მისაღწევად ის ხშირად იყენებს მოდულური დიზაინის ელემენტებს. შენობა ათვალსაჩინოებს გამომსახველობის და ფორმის ორგანიზებულობას, ახალი სტრუქტურების შექმნისაკენ სწრაფვას, გარემოსა და არქიტექტურის მთლიანობაში გააზრების

გადაწყვეტას. ეს არის ვიზუალურად გამჭვირვალე, უმსუბუქესი, სტრუქტურით ჰემთეგის სიმბოლიკის მსგავსი ნაგებობა.

ამ პერიოდში არსებული საბჭოთა ბიუროკრატიის პირობებში, ამ ინოვაციური იდეის განხორციელებას დიდად შეუწყო ხელი იმ ფაქტორმა, რომ არქიტექტორთა ამ ჯგუფის ხელმძღვანელი, არქიტექტორი გიორგი (გოგი) ჩახავა ამ პერიოდში (1968-1981წლებში) საქართველოს სსრ გზების მშენებლობის მინისტრის მოადგილეა. პროექტი „შენობა ბურჯებზე“ „საქპატენტშია“ დაპატენტებული – პატენტი No.1538.

1981 წელს ნიუ-იორკის ხელოვნების მუზეუმმა გამოსცა მსოფლიოში საუკეთესო არქიტექტურული ნაგებობების კატალოგი „Transformations In Modern Architecture“ (<https://georgianjournal.ge/culture/32250-most-progressive-and-modernist-georgias-20th-century-building-regarded-as-world-masterpiece.html>), სადაც კონკურსში გამარჯვებული პარიზის, ტოკიოს, მადრიდის ნაგებობათა გვერდით ეს შენობაც იყო წარმოდგენილი. ეს პროექტი ქართული ხუროთმოძღვრების უნივერსალური მონაპოვარი და ქვეყნის ერთ-ერთი მთავარი სიმბოლოა. 2007 წელს შენობას ეროვნული ძეგლის სტატუსი მიენიჭა.

გიორგი ჩახავას ინოვაციური მიდგომა ვერტიკალურ არქიტექტურაში შეიძლება ჩაითვალოს მრავალი თანამედროვე პროექტის წინამორბედად.

გიორგი ჩახავას ინოვაციური, ვერტიკალური არქიტექტურის 1975 წელს განხორციელებული ეს პროექტი წინამორბედია ისეთი თანამედროვე, მსოფლიო მნიშვნელობის პროექტებისა როგორიცაა:

სტეფანო ბოერის ვერტიკალური ტყის კოშკები – „Bosco verticale“, მილანი, იტალია (2014)

ტრანსფორმაციული ვერტიკალური ქალაქის პროექტი – ჰადსონ იარდს, ნიუ-იორკი, აშშ (2019)

Southbank by Beulah (STH BNK), მელბურნი, ავსტრალია (მიმდინარე, მოსალოდნელი დასრულება 2029)

The Line, საუდის არაბეთი (მიმდინარე, მოსალოდნელი დასრულება 2030)

Thakher Gardens, მექა, საუდის არაბეთი (მიმდინარე).

თბილისის ტრანსპორტის სამინისტროს შენობის პროექტმა საფუძველი ჩაუყარა თანამედროვე ვერტიკალური არქიტექტურის კონცეფციებს. მისი იდეები შენობის კვეთის მინიმიზაციისა და ბუნებრივ გარემოსთან ინტეგრირების შესახებ საფუძველს უქმნიდა ვერტიკალური არქიტექტურის მომავალ განვითარებას მთელს მსოფლიოში. მისი მემკვიდრეობა კვლავ გავლენას ახდენს თანამედროვე ურბანისტებზე და არქიტექტორებზე.

გიორგი (გოგი) ჩახავა მთელი არსებით ეკოლოგიურად გამართული ხუროთმოძღვრების მოტრფიალე არქიტექტორია. ის ბუნებასთან ღრმად ჰარმონიულ დიალოგში შესული არქიტექტურის მაძიებელი შემოქმედია (ს. ლეჟავა, შემოქმედებითი ხუროთმოძღვრების დიდი ოსტატი, გაზეთი „24 საათი“, 2007, N195). არქიტექტორის მოსაზრებით, არქიტექტურული შემოქმედებითობისა და ლანდშაფტის დიზაინის თვალსაზრისით, საქართველოსა და მისი დედაქალაქისათვის დამახასიათებელი რთული რელიეფი დიდ შესაძლებლობებს იძლევა. რაც უფრო რთულია რელიეფი, მით უფრო შემოქმედებითი და თავისუფალია არქიტექტორის სამოქმედო სივრცე. მისი აზრით, საქართველოს დედაქალაქ თბილისს განუმეორებელი რელიეფი აძლევს ცხოველმყოფელ ძალას. ეს ფენომენი თბილისის არქიტექტურულ გადაწყვეტილებებში თითქმის იგნორირებულია, დაკარგულია ესთეტიკური წონასწორობა ბუნებასა და ადამიანის ჩარევით შექმნილ მატერიალურ სივრცეს შორის. აგრესიულმა ნაგებობებმა სძლია ლანდშაფტის ეფექტურობას და თბილისი ვიზუალურად დანაგვიანებულ ქალაქად აქცია (გ. ჩახავა, ფიქრები თბილისზე, გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“, 1999, N 16).

არქიტექტორის მოსაზრებით, ვაკე და მშვიდ ტერიტორიაზე ცათამბჯენების და არქიტექტურული ვერტიკალების ეფექტურად გაშენების მაგალითები მსოფლიოში ბევრია. სულ სხვაა რთულ, კვეთილ რელიეფზე მაღლივი მოცულობების განლაგება. რთულ რელიეფზე არქიტექტურული შემოქმედების სრულყოფის მისაღწევად საჭიროა ახალი გზების ძიება. (გ. ჩახავა, ფიქრები თბილისზე,

„ლიტერატურული საქართველო“, 1999, 16-23 აპრილი, N 16) არქიტექტორის აზრით, მაღალი ვერტიკალის აღნაგობა რთულ რელიეფში უფრო უკონფლიქტოდ ეწერება, ვიდრე დიდი მოცულობის ჰორიზონტალური ნაგებობები. რთული რელიეფისა და ვერტიკალური არქიტექტურის მსოფლიოში ცნობილი უნიკალური არქიტექტურული მაგალითია სვანეთის თოვლიანი ქედების განუმეორებელი სიდიადის ფონზე რთულ რელიეფში შთამბეჭდავად ჩაწერილი ვერტიკალი-კოშკები (გ. ჩახავა, ფიქრები თბილისზე, გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“. 1999. N 16).

მას მიაჩნდა, რომ ახალი მოცულობები თავისი აღნაგობით, მასშტაბურობით და ადგილის შერჩევით ბუნებასთან მხატვრული წონასწორობის, პიროვნებისა და ბუნების ჰარმონიის აღდგენისაკენ უნდა ისწრაფოდნენ. არქიტექტორის აზრით, უნდა შექმნილიყო ბუნებრივი პეიზაჟისადმი მოწიწებით, ლანდშაფტში ჩაწერილი, არქიტექტურული პროგრესის გამომხატველი თამამი აქცენტები, რომლებიც თავისი კონტრასტულობით ხაზს გაუსვამდა ძველი არქიტექტურის მომხიბვლელობას. სწორედ ასეთი არქიტექტურის შემოქმედად გვევლინება გიორგი (გოგი) ჩახავა.

1970-80-იან წლების საქართველოში, რთული რელიეფის ათვისების პრობლემა და ოპტიმალურად გამოყენების შესაძლებლობა არაერთი საპროექტო ინსტიტუტის არქიტექტორ-მშენებელთათვის გამოწვევას წარმოადგენდა. 1975-85 წლებში არქიტექტორი ზ. ჯალაღონია, ინჟინერი თ. თხილავა, გიორგი (გოგი) ჩახავას თაოსნობით აქტიურად ამუშავებდნენ ციცაბო კლდოვანი ლანდშაფტის განაშენიანების პერსპექტიულ საპროექტო წინადადებებს – ბურჯებზე შემდგარი შენობების კონცეფცია-პროექტებს. 1990-1998 წლებში სპეციალისტების ჯგუფმა, რომელსაც შეადგენდნენ არქიტექტორი ზურაბ ჯალაღონია, ინჟინერ-კონსტრუქტორი თეიმურაზ თხილავა და მიხეილ მარჯანიშვილი, ინჟინერ-ტექნოლოგები – იური ცინცაძე და გრიგოლ ცქიტიშვილი, ინჟინერ-სანტექნიკოსი ამირან ჯაფარიძე და ინჟინერ-მშენებელი იოსებ ხარატიშვილი, არქიტექტორ გიორგი (გოგი) ჩახავას თაოსნობით, საქართველოს რთული რელიეფის გათვალისწინებით საინტერესო გადაწყვეტა შეიმუშავა. ამ გადაწყვეტის ამსახველი პროექტებია:

სამ სექციური, 16-20 სართულიანი, 120 ბინიანი, მონოლითური რკინაბეტონის სახლის პროექტი

პროექტი საუკეთესო ნიმუშია ამ პერიოდის არქიტექტურულ ამოცანათა (დასახლების სიმჭიდროვე და მიწის რეზერვების სიმცირე, გამწვანების უკონტროლო განადგურება, გაუარესებული ეკოლოგია, საცხოვრებელი ბინების მაქსიმალური ეკონომიურობა) გადაჭრისა. ასეთ მოცემულობაში, არქიტექტორი და მისი თანამოაზრენი პირველი რიგის ამოცანად ქალაქების ფერდობების ათვისებას მიიჩნევდნენ (სურ. 2 – 1, 2, 3, 4). საპროექტო წინადადებაში მეტი სარწმუნოებისთვის მოყვანილი იყო ძველი თბილისის მაგალითი, რომლის ისტორიული განაშენიანება ფერდობებზე იძვრებოდა. ძველი თბილისის ბაღებისა და პარკების მწვანე მასივები მდ. მტკვრის გაყოლებამ თითქმის მთელ ძველ ქალაქს მიუყვებოდა და ძველი თბილისური არქიტექტურის ბუნებასთან შერწყმის საოცარ სურათს ქმნიდა.

ამ ამოცანის გადაჭრის მიზნით, შეიქმნა სამ სექციური 16-20 სართულიანი სახლის ესკიზური პროექტი. კომპლექსი მცოცავი ქარგილების ტექნოლოგიის გამოყენებით უნდა აგებულიყო. ეს მეთოდი უკვე აპრობირებული იყო პოსტ-საბჭოთა ქვეყნებში და მსოფლიოს დაახლოებით 40 ქვეყანაში. ეკონომიურობისა და სისწრაფის გარდა, ამგვარი შენება სასურველი იყო სეისმომდებლობის ეფექტურობის თვალსაზრისითაც (გ. ჩახავას პირადი არქივი).

16-20 სართულიანი სახლის თითოეულ სექციაში ორი ბინა უნდა განთავსებულიყო. შენობის მთავარ ღერძს წარმოადგენდა მძლავრი საკომუნიკაციო ბურჯი. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს პროექტის ავტორთა მისწრაფება – აღედგინათ ძველ თბილისური ტიპური საცხოვრებელი, რისთვისაც ლიფტის შახტებიდან საცხოვრებელ სექციებამდე გამოყენებული იყო ორ იარუსიანი გადასასვლელი გალერეები. გადასასვლელების ღია ნაწილები მოსასვენებელი ზონებისა და მაცხოვრებლების შეხვედრებისათვის იყო განკუთვნილი. ამ გზით უნდა აღმოეფხვრათ მაღლივი

კორპუსებისათვის დამახასიათებელი დიდი ნაკლი – ადამიანური კომუნიკაციის დეფიციტი.

ამ სახლის აშენებისთვის საბურთალოს რაიონში, ბახტრიონის ქუჩა იყო შერჩეული. არქიტექტორთა აზრით, შენობის ცალკეული სექციების ფერდის სამ დონეზე განლაგება რაიონს მხატვრულად დასრულებულ იერს შესძენდა. პროექტი სამომავლოდ ამ კომპლექსის „საირმის“ უბანზე განვრცობას ითვალისწინებდა (გ. ჩახავას პირადი არქივი).

ესკიზური პროექტით გათვლილი იყო სამშენებლო მასალებისა და სამშენებლო ტექნოლოგიებით გათბობა-გაგრილებისა და ვენტილაციის ეფექტურობა, ლიფტის მოძრაობის რენტაბელობა, სახანძრო უსაფრთხოება. ასეთი სახლის აშენება დიდ სარგებელს მოუტანდა თბილისის ბინათმშენებლობას. სამწუხაროდ, მთელი რიგი ხელისშემშლელი ბიუროკრატიული მიზეზების გამო მშენებლობა არ განხორციელდა.

მონოლითური რკინაბეტონის სახლის შესანიშნავი მაგალითია ქართული ცათამბჯენის პროექტი – 65 სართულიანი ქართული ცათამბჯენი.

გიორგი (გოგი) ჩახავას შემოთავაზებული 65 სართულიანი ქართული ცათამბჯენის პრინციპული აღნაგობის სქემა ბუნების მიერ შექმნილი „სიცოცხლის სპირალის“ მსგავსია (სურ. 3 – 1,2). ის სრულყოფილია და სტატიკურად მდგრადი. ცათამბჯენის ოთხი სივრცობრივი სპირალური აღმავალი ღერძზე ბრუნავს – მათგან ორი – საათის ისრის მიმართულებით, ორი კი საწინააღმდეგოდ. ურთიერთ დაპირისპირებული სპირალები შეხვედრისას ერთმანეთს ერწყმიან, რაც ფორმას აძლიერებს და სეისმურად მდგრადი, მყარი, ურღვევი ნაგებობა იქმნება (გაანგარიშებით რვა ბალიანი მიწის რხევისადმი მდგრადი). შენობა მრგვალია, 60 მეტრი დიამეტრით, აქვს შიდა ეზო, ვერტიკალური საკომუნიკაციო და სააერაციო 20 მეტრი დიამეტრის სივრცე შემოფარგლული შიდა ფასადებით. ცათამბჯენის მრგვალი ფორმა რბილად ეწერება არსებულ ბუნებაში. („ქართული ცათამბჯენი“, გ. ჩახავას პირადი არქივი).

მონოლითური რკინაბეტონის მრავალფუნქციური სახლის კიდევ ერთი საინტერესო მაგალითია, 12 სართულიანი 48 ბინიანი საცხოვრებელი სახლის პროექტი თბილისში

ამ პროექტთან გამორჩეული ნიმუშია ქალაქ თბილისში რთულ რელიეფზე ბურჯებზე აღმართული მრავალფუნქციური კომპლექსის და პარკის კონცეფცია და პროექტი.

პროექტის ავტორის – გიორგი (გოგი) ჩახავას წინათქმას, წამდღვარებული აქვს ამონარიდი გრ. რობაქიძის პუბლიკაციიდან „ქართული რენესანსი“ (საქართველო, 1917, N257).

„ივ.ჯავახიშვილი ერთს თავის ლექციაში საბუთიანად ამტკიცებდა, რომ ქართულს არქიტექტურაში „აღნაგობას“ (აგებულებას) ჰქონდა დაჭერილი უმთავრესი ადგილი, „სამკაულს“ კი არაუცილებელი. არქიტექტურა გადმოგვცემს მთელი ხალხის ნებისყოფას. ამ მხრით მეტად საგულისხმოა ის ფაქტი, რომ ძველი ქართული ხუროთმოძღვარი განსაკუთრებულ ყურადღებას „აღნაგობას“ აქცევდა და არა „სამკაულს“.

პროექტით გათვალისწინებული იყო მძლავრ საკომუნიკაციო ბურჯებზე ნახევრადწრიულად მოწყობილი საცხოვრებელი ბლოკებით და ვრცელი გამჭოლ-განიავებადი ბინებით. ეს შენობაც გაანგარიშებით დადასტურებული სეისმომდგრადობით იყო გამორჩეული (8-9 ბალიანი მიწისძვრაზე გათვლით)(სურ. 4 – 1, 2, 3).

„ირმის ნახტომი“ – ქალაქ თბილისში რთულ რელიეფზე ბურჯებზე აღმართული მრავალფუნქციური კომპლექსი და პარკი

2004 წლის დეკემბრით დათარიღებული პროექტის „ქალაქ თბილისში რთულ რელიეფზე ბურჯებზე აღმართული მრავალფუნქციური კომპლექსი და პარკი“ იდეის ავტორი გიორგი ჩახავაა, ხოლო არქიტექტორები გიორგი ჩახავა და გივი შავდია. პროექტი უნდა განხორციელებულიყო ქ. თბილისში, გაგარინისა და მარშალ გელოვანის პროსპექტის მიმდებარე ტერიტორიის 10 ჰა მიწის ნაკვეთზე. ნაკვეთი პირდაპირი განკარგვის წესით უნდა გადასცემოდა ჰოლანდიურ კომპანია შპს „ვან დერ ვენი და კომპანი“-ის, სასტუმრო „HILTON“-ის, გასართობი ცენტრის – გართობისა და დასვენების მსოფლიო კორპორაცია „HARDROCK“-ისა და საცხოვრებელი კომპლექსის მშენებლობის მიზნით. (ქალაქ თბილისში რთულ რელიეფზე ბურჯებზე აღმართული მრავალფუნქციური კომპლექსი და პარკი -პროექტი, ავტორები გ.ჩახავა, გ.შავდია, გ. ჩახავას პირადი არქივი).

ჰოლანდიური კომპანია, რომელიც ამ პერიოდში თბილისში მშენებლობის სფეროში ფართომასშტაბიან საინვესტიციო პროგრამას ახორციელებდა, იღებდა ვალდებულებას, ნაკვეთში გადაეხადა 1 200 000 (მილიონ ორასი ათასი) ლარი, ნაკვეთის საკუთრებაში გადაცემიდან 12 თვეში მოემზადებინა სასტუმრო „HILTON“-ის კომპლექსის პროექტი, შესაბამის ინსტანციებთან შეთანხმებიდან და მშენებლობის ნებართვის მიღების დღიდან 3 თვეში დაეწყო სამშენებლო სამუშაოები და 28 თვეში დაესრულებინა (გ. ჩახავას პირადი არქივი).

ვან დერ ვენი 2005 წლის 17 მარტით დათარიღებულ წერილში, რომლის ადრესატიც ქ. თბილისის ურბანული განვითარების საქალაქო სამსახური იყო, ნაკვეთის უსასყიდლოდ გადაცემას ითხოვდა და აღნიშნავდა „... ამჟერად ყურადღება შევაჩერეთ გაგარინისა და გელოვანის ქუჩების შესაყართან, რთულ რელიეფზე არქიტექტორ გ. ჩახავას მიერ დამუშავებულ სასტუმრო კომპლექსის საპროექტო წინადადებაზე. მშენებლობის განხორციელებაზე საბოლოო გადაწყვეტილების მისაღებად საჭიროა აღნიშნული იდეა, ესკიზური პროექტი და ბიზნეს-გეგმა გადაუგზავნოთ ჩვენს სათაო ოფისს.“ (გ. ჩახავას პირადი არქივი)

პროექტის ქალაქგეგმარებითი დასკვნის თანახმად, ურბანული დაგეგმარების საქალაქო სამსახურის ცნობით, ქალაქის გენ-გეგმით გათვალისწინებული იყო გაგარინის ქუჩის დასავლეთით არსებული ფერდის განაშენიანება. ამ ტერიტორიის რეალიზაცია ღრმა და ციცაბო ფერდობების მქონე ლანდშაფტის ათვისების სირთულის გამო მანამდე ვერ ხერხდებოდა. ამ განაშენიანებით ხელი შეეწყობოდა ქალაქის განაშენიანებული უბნების ორგანულ დაკავშირებას, შეავსებდა ამ მონაკვეთის გამოუყენებელ სივრცეს.

„მჯერა, მოვიდა დრო ახალი სივრცობრივი წესრიგისა, სადაც შემოქმედებითი თავისუფლება შეზღუდული არ იქნება, შემოქმედება კი სივრცობრივი წესრიგის ფარგლებს არ გასცდება და ქალაქს ვიზუალურად არ დაანაგვიანებს.“

გიორგი (გოგი) ჩახავა

ბურჯებზე აღმართულ შენობა-ნაგებობების არქიტექტურული პროექტის საავტორო უფლება დაცულია „საქპატენტის“ გაცემული სერტიფიკატით (N1538). ამ პროექტს ავტორმა პირობითად „ირმის ნახტომი“ უწოდა (გ. ჩახავას პირადი არქივი) (სურ. 5 – 1,2,3).

ამ პროექტზე თავად ავტორი წერდა: „ჩემს მიერ შემოთავაზებული მიწას მოცილებული არქიტექტურული აღნაგობები (სტრუქტურები), შემდგომში პირობითად „ირმის ნახტომი“, საკომუნიკაციო ბურჯებით საძირკვლებს ეყრდნობა. სტრუქტურები მიწაზე იკავებს გაცილებით ნაკლებ ადგილს ვიდრე ტრადიციული მეთოდით აშენებული სახლები, და ყველანაირი რელიეფის ათვისების საშუალებას იძლევა, არ არღვევს ბუნების მიერ შექმნილ გარემოს“ (გ. ჩახავას პირადი არქივი)

პროექტით, მიწასა და „ირმის ნახტომის“ სტრუქტურებს შორის, გამოთავისუფლებული ტერიტორია და სივრცე დათმობილი ჰქონდა ლანდშაფტურ დაგეგმარებას (Landscape Planing) და ლანდშაფტურ დიზაინს (Landscape Design), რომლებიც „ირმის ნახტომთან“ ერთად ერთიან ჰარმონიულ სამყაროს

ქმნიდნენ. „ირმის ნახტომის“ პრინციპით შექმნილი არქიტექტურული აღნაგობები იძლეოდნენ მათი ზღვის პირზე ბურჯებით წყალში ჩადგმის საშუალებას, ისე რომ ბუნებრივი სტიქია მათზე დამაზიანებელ გავლენას ვერ იქონიებდა. არქიტექტორის რწმენით, ასეთ პროექტს ზღვისპირა ქალაქებში და ვაკე რეგიონში დიდი მომავალი ჰქონდა (გ. ჩახავას პირადი არქივი).

გ. ჩახავას მოსაზრებით, მისი საპროექტო შეთავაზება იძლეოდა ლანდშაფტის შეუცვლელად – „რთული“ რელიეფის ათვისების საშუალებას. არსებულ ლანდშაფტზე ეგზოტიკური პარკის მოწყობა და პარკთან არქიტექტურული სტრუქტურების შერწყმა მკვეთრად გაზრდიდა ემოციურ მუხტს. პროექტით გათვალისწინებული ჰქონდა საგზაო მაგისტრალთან, მდინარე მტკვართან და ლისის ტბასთან სიახლოვე, ასევე, გოგირდის წყლების გამოყენების შესაძლებლობა.

პროექტის მთავარი არსი ბურჯებზე აღმართული სტრუქტურების საშუალებით მიწის ზედაპირის გამოთავისუფლება იყო, რაც ამ ტერიტორიაზე პარკის გაშენების საშუალებას იძლეოდა. „ყველანაირი ვერტიკალური მოძრაობა, ისევე როგორც შენობის ტექნიკური მომსახურების არტერიები გროვდება ერთობლივ ვერტიკალურ კამერაში, რომელიც განთავსებულია შენობის ბურჯებში“ – აღნიშნავდა არქიტექტორი.

პროექტის ავტორს წინმსწრებად გათვალისწინებული ჰქონდა კომპლექსის მრავალფუნქციური დატვირთვა. მასში უნდა განთავსებულიყო სასტუმროები, ოფისები, საცხოვრებელი ბინები და საზოგადოებრივი დანიშნულების ობიექტები. კომპლექსი მიწის ზედაპირისკენ ორიენტირებული ფასადების კომერციული მიზნით დატვირთვის შესაძლებლობასაც იძლეოდა. ამ ფასადებზე შესაძლებელი იყო მოძრავი რეკლამების განთავსება.

ამავე პროექტშია ხელოვნებათმცოდნეობის დოქტორის, სამსონ ლეჟავას წერილი გაზეთ „24 საათიდან“ სათაურით „რეალურიც, ფანტასტიკურიც, ახალი გარღვევის მაუწყებელიც“ (გაზეთი „24 საათი“. N23. 2005). პროექტის არსიც და მნიშვნელოვნებაც შესანიშნავადაა ასახული როგორც წერილის სათაურში, ასევე თავად წერილში: „ჩარსულისადმი პატივმიგება მომავალზე ფიქრისა და მისდამი გულისყურის მიპყრობასაც გულისხმობს და იმის მძაფრ სურვილსაც, რომ არაორდინალურად შემოქმედებითი, ახლებურ შესაძლებლობათა შემცველი ხუროთმოძღვრება, ბოლოს და ბოლოს, ჩვენშიც დამკვიდრდეს“.

ს. ლეჟავას შეფასებით, ეს პროექტი არის ძალიან რთულ რელიეფზე უაღრესად მარჯვე, ლანდშაფტის ყოველგვარი ხელყოფის გარეშე, მხატვრულად ეფექტური და ეკონომიკური მორგება. პროექტით გათვალისწინებული აღნაგობები სიღრმისეულ ურთიერთობაში შედის გარემოსთან, ამავდროულად მას ინდივიდუალური, ძლიერ ხატოვანი, კონსტრუქციულ-ტექნიკურად და პლასტიკურადაც მეტყველი სტრუქტურა გამოარჩევს.

პროფესიონალი ხელოვნებათმცოდნის აზრით, მისთვის ერთდროულად დამახასიათებელია ფორმათა მკაფიოობით გამოხატული ლოგიკური სიცხადე, მძაფრი და ამავდროულად მოწესრიგებული დინამიზმი, სიმსუბუქისა და მასის ბალანსი, სივრცითობა და ტრანსპარენტულობა, ვერტიკალურ დგართა ზემსწრაფველი „ანტიგრავეიტაციულობა“, ჰორიზონტალურ და დიაგონალურ ფორმათა მოხდენილი თამაში, აღნაგობის კრისტალური სრულყოფა. „სუპერთანამედროვე“ იერთან ერთად, იკითხება ტრადიციასთან არაპირდაპირი, საგულისხმო მიმართება, რაც „ბანისებურ“ სასარგებლო ფართთა დატვირთვისა და კომპისებურ, თუ ღია ტიპის, გარკვეულ წილად „გამჭვირვალობის“ მატარებელ, ტრადიციულ ნაგებობებთან სიახლოვეშია გამოხატული.

ასევე, გასათვალისწინებელია ერთ-ერთი არსებითი მახასიათებელი, ნაგებობის პროგრამული ეკოლოგიურობა, კერძოდ პარკის გაშენების იდეა. პარკის გაშენება არის არა თანმდევი, თუ დამატებითი, არამედ უმთავრესი ამოცანა. პროექტით მკაცრადაა გააზრებული არქიტექტურული ნაგებობის ფუნქციურობა.

არქიტექტორის არქივში ვერტიკალური არქიტექტურის სხვა ნიმუშებიც (საცხოვრებელი სახლის პროექტი ბაგების ფიჭვნარში, ვაკე-საბურთალოს გზა (სურ. 6 – 1,2), დიღმის ფერდობის სამომავლო განვითარება (სურ. 7 – 1ა., 1ბ.) და სხვა, არის დაცული. თუმცა შემოქმედების ამ მიმართულების სრულად წარმოდგენა სცდება ერთი ნაშრომის ფარგლებს და სამომავლოდ განვიხილავთ.

აღმოსავლეთის ქვეყნების არქიტექტურის საერთაშორისო აკადემიის საპატიო წევრმა, საკავშირო პრემიის ლაურეატმა, საქართველოს დამსახურებულმა არქიტექტორმა, არქიტექტორთა საერთაშორისო აკადემიის წევრმა, აკადემიკოსმა გიორგი (გოგი) ჩახავამ პროფესიონალთა ჯგუფთან ერთად დედაქალაქს მისი ფერწერული ფერდობების საინტერესო განაშენიანების არაერთი საპროექტო წინადადება და პროექტი შესთავაზა. თითოეული მათგანი ზედმიწევნით პასუხობდა დედაქალაქის საჭიროებებსა და ინტერესებს, სეისმომდევლობის გათვალისწინებით იძლეოდა ამ ტერიტორიის ეკონომიური, ენერგო და ეკოეფექტური, რენტაბელური ათვისების შესაძლებლობას. გიორგი ჩახავას თითოეული საპროექტო წინადადება ადამიანისა და ბუნების ჰარმონიულ თანაარსებობაზე იყო ორიენტირებული.

შედეგები

წარმოდგენილი ნაშრომი ნაწილია სამომავლოდ, გიორგი (გოგი) ჩახავასა და მისი არქიტექტურული მემკვიდრეობის შესახებ გათვალისწინებული ორენოვანი მონოგრაფიული ხასიათის პუბლიკაციისა. პუბლიკაცია მზადდება არქიტექტორის პირად არქივში დაცული საარქივო მასალების საფუძველზე. ამ სახის მონოგრაფიული გამოცემა არ არსებობს და მისი გამოყენება შესაძლებელია როგორც უშუალოდ მისი შემოქმედებითი, ეპოქალური არქიტექტურული მემკვიდრეობის კვლევისა და საგანმანათლებლო მიზნებით, ქვეყნის პოპულარიზაციის თვალსაზრისით, ისე მისი პროექტების სამომავლოდ მოდერნიზაცია-რეალიზაციის ინიცირებისათვის.

გლობალური ურბანიზაციის ფონზე კვლავ აქტუალური და აუცილებელი იქნება ვერტიკალური არქიტექტურის ახლებურად გააზრება და დანერგვა. საამისოდ სასურველია გიორგი (გოგი) ჩახავას არქიტექტურული მემკვიდრეობის პროფესიონალური კვლევა, შესწავლა-გაანალიზება და თანამედროვე ცოდნითა და ტექნოლოგიური მიღწევებით გამდიდრება, შემდგომ ქართულ სივრცეში სწორი ინტეგრირება (მათ შორის ნაშრომში წარმოდგენილი მისი ვერტიკალური არქიტექტურის განუხორციელებელი პროექტებისა).

აღმოსავლეთის ქვეყნების არქიტექტურის საერთაშორისო აკადემიის საპატიო წევრის, საკავშირო პრემიის ლაურეატის, საქართველოს დამსახურებული არქიტექტორის, არქიტექტორთა საერთაშორისო აკადემიის წევრის, აკადემიკოს გიორგი ჩახავას განუხორციელებელი პროექტები იმსახურებენ 21-ე საუკუნეში განხორციელებას, საუკუნეში რომლის კუთვნილებასაც თავისი მახასიათებლებით წარმოადგენენ.

დასკვნა

გიორგი (გოგი) ჩახავას თაოსნობით საქართველოში ვერტიკალურ არქიტექტურას ჩაეყარა საფუძველი. არქიტექტორის და მისი შემოქმედებითი ჯგუფის ინსპირაცია საქართველოს ბუნება და ეროვნული არქიტექტურული მემკვიდრეობა იყო; მიზანი კი მისი შენარჩუნების, მასთან არქიტექტურული აღნაგობების ბუნებრივი თავსებადობის ოპტიმალური გზებისა და ფორმების ძიება-გადაწყვეტა.

არქიტექტორის მრავალმხრივი არქიტექტურული მემკვიდრეობის ერთი მნიშვნელოვანი მიმართულების – ვერტიკალური არქიტექტურის კვლევამ საბოლოოდ დაგვარწმუნა ამ მემკვიდრეობის დაცვა-შენარჩუნებისა და მომავალი თაობების – არქიტექტორების, მშენებლების, ურბანისტების და არქიტექტურის ისტორიკოსებისათვის გადაცემის აუცილებლობის აქტუალობაში. სამომავლოდ ამ საპროექტო წინადადებებისა და პროექტების მოდერნიზებით, თანამედროვე ტექნოლოგიებთან შეთავსებით, პრაქტიკაში ინტეგრირებით შესაძლებელია თბილისის, და არა მხოლოდ თბილისის, ქვეყნის სხვა ქალაქების ურბანული პრობლემების გადაწყვეტა, რაც თავის მხრივ, ქვეყნის როგორც კულტურული, ისე ეკონომიკური განვითარების ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

გამოყენებული ლიტერატურა

გიორგი ჩახავას პირადი არქივი (ნახაზები, რენდერები, ესკიზები, საპროექტო კვლევები, საპროექტო წინადადებები, პროექტები).

გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“ (1979). N32. თბილისი.

გაზეთი „ლიტერატურული საქართველო“ (1999). N16. თბილისი.

გაზეთი „24 საათი“. 2005. N23. თბილისი.

გაზეთი „24 საათი“. 2004. N25. თბილისი.

გაზეთი „24 საათი“. 2007. N195. თბილისი.

<https://www.georgianart.ge/index.php/ka/2010-12-03-16-25-41/197--1970-1980-.html>

<https://georgianjournal.ge/culture/32250-most-progressive-and-modernist-georgias-20th-century-building-regarded-as-world-masterpiece.html>

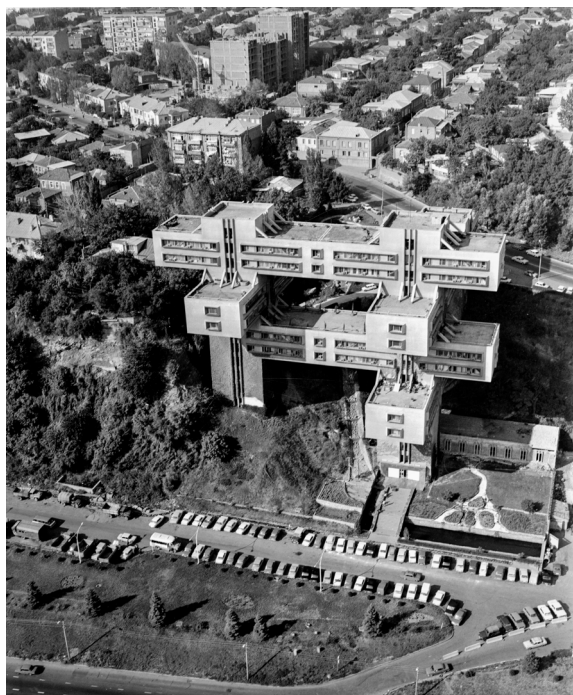
მადლიერება

მადლიერებას გამოვთქვამთ გიორგი (გოგი) ჩახავას ვაჟის, გია ჩახავას მიმართ, რომელმაც არქიტექტორის პირადი არქივი გვანდო და გადმოგვცა.

მადლიერებას გამოვთქვამთ საქართველოს უნივერსიტეტისა და თ. ბერაძის სახელობის ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მიმართ გიორგი (გოგი) ჩახავას მემკვიდრეობაზე მუშაობისა და პუბლიკაციის შესაძლებლობისათვის.

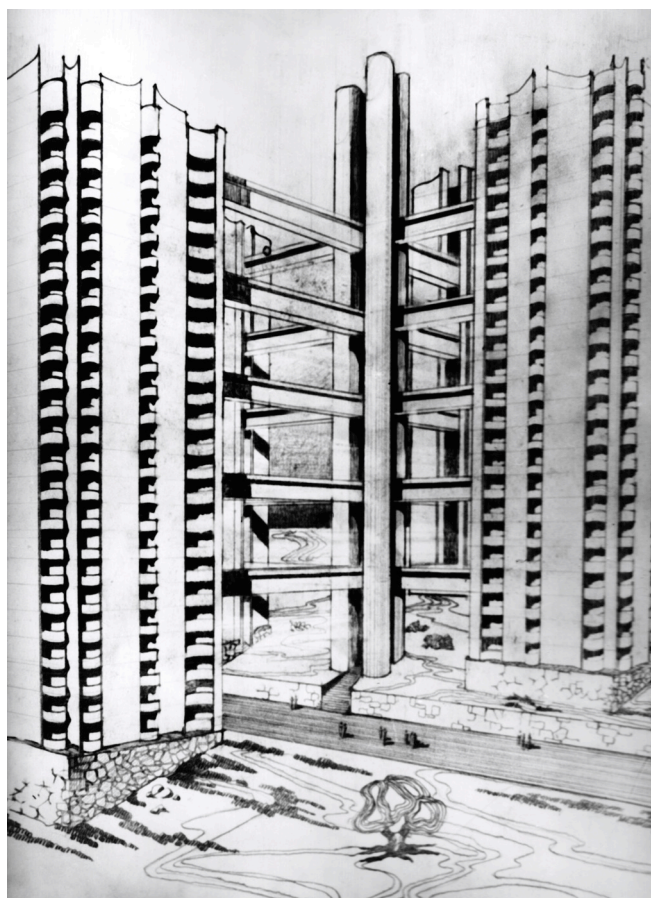
ფოტოების მინაწერები

ყოფილი საქართველოს საავტომობილო გზების სამინისტროს შენობა, დღ. საქართველოს ბანკის სათავო ოფისი (1,2,3)

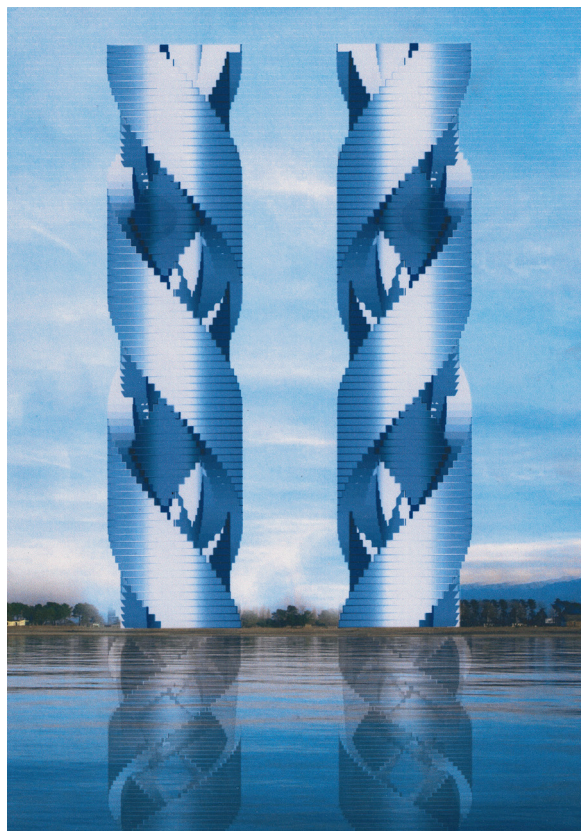
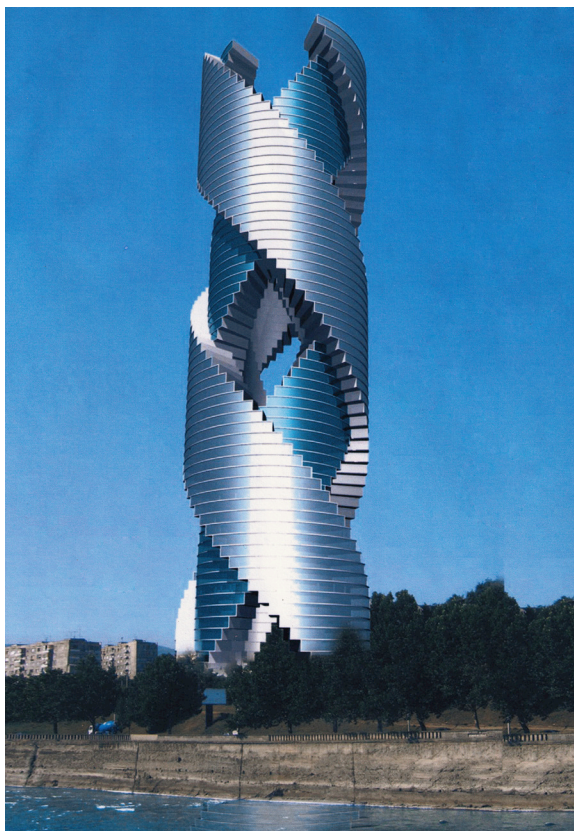

სამ სექციური, 16-20 სართულიანი, 120 ბინიანი, მონოლითური რკინაბეტონის საცხოვრებელი სახლის პროექტი (1, 2, 3,4)

65 სართულიანი ქართული ცათამბჯენი (1, 2)

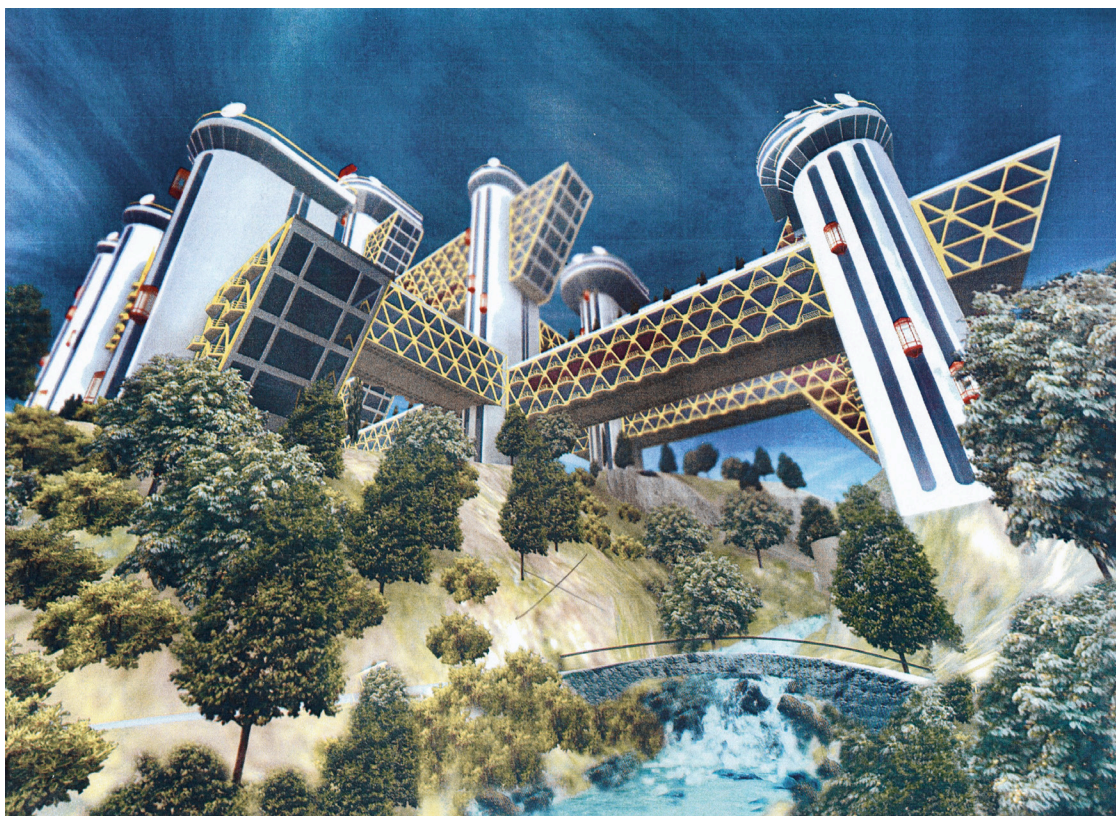
12 სართულიანი 48 ბინიანი საცხოვრებელი სახლის პროექტი (1,2,3)

„ირმის ნახტომი“ – დიდუბის ფერდობი (1,2,3)

საცხოვრებელი სახლის პროექტი ბაგების ფიჭვნარში (1,2)

დიდობის ფერდობის განაშენიანება (1,2)

გნოსეოლოგიის სიკეთესთან მიმართების საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ასპექტები

ნარი ჩხაბერიძე

რელიგიათმცოდნე, თეოლოგიის დოქტორი

დამოუკიდებელი მკვლევარი

ORCID: 0009-0001-7011-4818

აბსტრაქტი

საკონფერენციო მოხსენება ეხება გნოსეოლოგიის სიკეთესთან მიმართებით მიმოხილვას ფილოსოფიური და საღვთისმეტყველო თვალსაზრისებით. გნოსეოლოგია, როგორც ცოდნის შესაძლებლობებისა და მისი სინამდვილესთან შესაბამისობის საკითხის შემსწავლელი ფილოსოფიური თეორია, აყენებს მოთხოვნას: „შეიცან თავი შენი“, რათა გაიგო, რა შეგიძლია, რა იცი, და ამით მოუწოდებ საკუთარ თავს ახალი ცოდნის შემეცნებისკენ. ამის მოთხოვნილება შესაქმიდანვე დაჰყვა ადამიანს, როგორც შემოქმედის მსგავსსა და ხატს, თუმცა, ადამიანის სურვილი, თავისი შემოქმედის მსგავსად ყოვლისმცოდნე გამხდარიყო, იმთავითვე უპირობო მარცხისთვის იყო განწირული. მიუხედავად ამისა, დღემდე, შემეცნების ობიექტის შემეცნებას მიმართავს – შემეცნების სუბიექტი. ის არის პიროვნება, რომელიც შემეცნებას მიმართავს ტრანსცენდენტურ (თავის გარეთ), და იმანენტურ (თავის შიგნით) სინამდვილეში. ადამიანს ღვთისადმი მსგავსება აძლევს შესაძლებლობას, რომ ისწრაფოდეს უფლის შეცნობისაკენ, რასაც გარკვეულწილად მაინც უნდა აღწევდეს. სწორედ ამისათვის ებოძა თავისუფალი არჩევანის უფლებით დაჯილდოებულ ადამიანს გონება.

ცოდნის უპირატესობაზე მიგვითითებს და გვასწავლის, ჯერ კიდევ ბიბლიური ძველი აღთქმიდან, სოლომონ მეფის მიერ სიბრძნის არჩევანი სხვა ყველა ამქვეყნიური სიკეთეების საპირწონედ. შემდეგშიც ფილოსოფოსთა მიერ სიბრძნის სიყვარულმა გაჭრა გზა ჭეშმარიტებისაკენ და შესაძლებელი გახდა კაცობრიობის აზროვნების წინსვლა უმაღლესი ჭეშმარიტების – ქრისტიანული მოძღვრების შესამეცნებლად. ცოდნა, რომელიც სინამდვილეში, ბიბლიურად, უკვე უნდა ჰქონოდათ ქრისტეს ჯვარმცემლებს, ვერ მიეცათ, რადგან მცდარ ცოდნაში გაკერპებით თავდაჯერებულობის შედეგად, მათ, საკუთარი ნებით ჩაუკეტეს კარი ჭეშმარიტების მიღების შესაძლებლობას.

საკითხის ამგვარი ფილოსოფიურ-საღვთისმეტყველო ასპექტების თანმიმდევრული მიმოხილვით შევეცადეთ ზოგად ანალიზს, ჩვენს საკონფერენციო მოხსენებაში, გნოსეოლოგიური შესაძლებლობებისა და მისი სინამდვილის კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში გავრცობის საქმეში.

საკვანძო სიტყვები: ღმერთი, ცოდნა, სიკეთე, ბიბლია, ფილოსოფია

THEOLOGICAL AND PHILOSOPHICAL ASPECTS OF RELATIONS BETWEEN GNOSEOLOGY AND KINDNESS

Nari Chkhaberidze

Religious Scholar, Theology PhD,

Independent Researcher

ORCID: 0009-0001-7011-4818

Abstract

According to philosophical and theological standpoint, the conference paper refers to the relations between gnoseology and kindness. Gnoseology, as knowledge of possibilities and its philosophical theory in accordance with actual issue, requires: „know thy self”, to understand, what you are able to do, what you know and inspiring oneself to seek new knowledge. This need has been with us since creation, as to the image and resemblance of the Creator, however, human ambition to become omniscient as the creator was doomed from the beginning. Nevertheless, till today cognitive object's cognition is being managed by cognitive subject. He is a person who focuses cognition to transcendental (outside himself) and immanent (within himself) reality. Similarities between God and humans give them opportunity to strive to know the Lord, which should be somewhat achievable. For this reason, a person who was awarded with the ability of free choice was granted a mind.

The superiority of knowledge is demonstrated and taught by the choice of the wisdom of King Solom as a sacrifice of all other material possessions in the biblical Old Testament. Even after that Philosophers' love of wisdom paved the way to truth and enabled the advancement of human thought to discover the ultimate truth, which is study and comprehend Christian doctrine. Knowledge that in fact is biblically, must not have been given to Christ crucifiers, because as a result of their idolatrous confidence in false knowledge, they have voluntarily closed the door to the possibility of receiving the truth.

In our conference report, we attempted a general analysis with a consistent review of such philosophical-theological aspects of the issue. Gnoseological prospects and their reality in the history of human development are being disseminated.

Keywords: Knowledge, kindness, Bible, philosophy, God

შესავალი

ფილოსოფიის ერთ-ერთი თეორიული მოძღვრება – გნოსეოლოგია (ბერძ. გნოსის – „ცოდნა“) – სწავლობს ცოდნის შესაძლებლობებისა და მისი სინამდვილესთან შესაბამისობის საკითხს. მან წამოაყენა მოთხოვნა: „შეიცან თავი შენი“, რათა გაიგო, რა შეგიძლია, რა იცი, და ამით მოუწოდებ საკუთარ თავს ახალი ცოდნის შემეცნებისკენ. საკონფერენციო მოხსენების მიზანია, შემეცნების შესაძლებლობების შესწავლა საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ასპექტებით. მთავარი აქცენტი გადატანილი გვაქვს ცოდნის, როგორც ადამიანისთვის განსაზღვრული სიკეთის, როგორც ღვთივგანზრახული საჩუქრის ფაქტორზე, რომელმაც უნდა შვას ასევე ღვთაებრივი სიყვარული.

გნოსეოლოგიაში მიჩნეულია, რომ სუბიექტი სამყაროს და თავის თავს შეიმეცნებს სამი უნარით: გრძნობადობით; განსჯით, ანუ ლოგიკური აზროვნებით; ინტუიციით. მათ ფილოსოფოსები შემდეგნაირად განსაზღვრავენ: შემეცნების ინტუიციური უნარი დანარჩენ ორზე უპირატესია იმ თვალსაზრისით, რომ იგი ერთბაშად და მთლიანობაში იმეცნებს საგანს. მხოლოდ გონებით განსჯასა და ლოგიკურ აზროვნებას მიაკუთვნებს ჭეშმარიტი ცოდნის მიღების უნარს – რაციონალიზმი, და ნამდვილი ცოდნის განმსაზღვრელად აღიარებს მარადიულობასა და საყოველთაობას. ასეთ ცოდნას, მხოლოდ ობიექტური იდეების შემეცნება იძლევა. მარადიული ცოდნა ადამიანში შობიდან თანამდევია, გრძნობადობით მიღებული ცოდნა კი – წარმავალი და მოჩვენებითი. ამასთანავე, ადამიანში სრულყოფილი იდეის ჩადება შეიძლება მხოლოდ ღმერთის მიერ, რადგან თავად ადამიანი სრულყოფილი არ არის და, შესაბამისად, ვერ შექმნის თავის თავზე უფრო სრულ იდეას. მიზეზი ვერ იქნება შედეგზე ნაკლები, ანუ, როგორც ღვთისმეტყველება ადასტურებს – ქმნილი ვერასდროს ჩასწვდება შემქმნელს.

ადამიანს ცოდნის მოთხოვნილება შესაქმიდანვე დაჰყვა, როგორც შემოქმედის მსგავსსა და ხატს. ბიბლიის მიხედვით, ადამიანი, როგორც ღვთივშექმნილი გონიერი არსება, პირველქმნილობიდან დაწყებული, ცოდნისკენ დაუოკებელი სწრაფვით გამოირჩევა. ყოვლისმცოდნეობის შეძენა იმდენად დაუოკებელი სურვილისა და წადილის წყაროდ ექცა, რომ მისკენ სწრაფვამ, თვით უფალთან ყოფნის ნეტარებაც კი დაათმობინა. მას შემდეგ იგი დღემდე გამუდმებით ცდილობს აღიდგინოს სამოთხისეულ მეხსიერებაში შემორჩენილი ცოდნა სამყაროსა და შემოქმედი მამის შესახებ, რისი მეოხებითაც უწინარესად, ხსნას ელოდება. ამას გვიმოწმებს შემეცნების მთელი ისტორია, როგორც ბიბლიური, ისე მითოლოგიური, ფოლკლორული თუ სხვა რელიგიურ-ფილოსოფიური მოძღვრებანი.

დღეს, კულტურულ, განვითარებულ საზოგადოებაში, კაცობრიობის მიერ ეპოქათა შესაბამისად ათვისებული ცოდნის ცოდნაზე მოთხოვნები, დაახლოებით ისევე სავალდებულოა, როგორც ზნეობრიობაზე, სინდისიერებასა და ნებისმიერ სიკეთეზე. უცოდინარობა და გაუნათლებლობა კი, თითქმის, ისევე სირცხვილად არის მიჩნეული ადამიანისათვის, როგორც სხვა რაიმე ღირსების დამამცირებელი და უკეთური საქციელი. ამის მიუხედავად, კაცობრიობა, მაინც ცოდნის სინათლესა და უცოდინარობის სიბნელეს შორის ჭიდილში აგრძელებს თავის არსებობის ისტორიას.

კვლევის მეთოდები

სამეცნიერო სტატიაში კვლევისას გამოყენებული გვაქვს მიმოხილვითი მეთოდოლოგია. დასმული საკითხი შევისწავლეთ ბიბლიის, თეოლოგიებისა და სხვადასხვა ფილოსოფოსების კვლევების გამოყენებით. ვინაიდან, კვლევის მეთოდიკა მთლიანად მიმოხილვითი თვალსაზრისით შემოიფარგლება, პირველ რიგში მოვიძიეთ ბიბლიის ის წიგნები, სადაც ადამიანის მიერ ჭეშმარიტი ცოდნის შეძენის მნიშვნელოვანი პრობლემის საკითხია განხილული. თემატიკისთვის საჭირო საკითხები მოვიძიეთ შესაქმის წიგნიდან დაწყებული, პავლე მოციქულის ეპისტოლეებით დასრულებული. ყველა მათგანში გულდასმით განვიხილეთ ცოდნასთან დაკავშირებული განმარტებები. ანალიზისთვის საჭირო მასალების გააზრებით მოკლე შინაარსის გადმოცემის გარდა, ვისარგებლეთ შესაბამისი ციტირებებით.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი იყო სიკეთისა და ბოროტების შეცნობადობის ხის ნაყოფის ეგზეგეტიკური ანალიზი, რისთვისაც განვიხილეთ დოგმატიკური ღვთისმეტყველებისა და სხვა

თეოლოგიური სწავლებები, რომელიც მოცემული გვაქვს წმინდა მამებისა და თეოლოგთა შრომებში. ამასთანავე, ვისარგებლეთ ფილოსოფოსთა სამეცნიერო ნაშრომებიდან, გნოსეოლოგიური მოძღვრების შესახებ ნააზრევებით, სადაც ცოდნისადმი ადამიანისა და ღმერთის ურთიერთდამოკიდებულების კონცეფცია შთაბეჭდავად არის ჩამოყალიბებული. ამ ყველაფრისგან შეჯერებული ანალიზის შედეგად გამოვიტანეთ შესაბამისი დასკვნები და შედეგიც დადგა.

შედეგი

კვლევის შედეგად ნათელი გახდა, რომ გნოსეოლოგია, ნამდვილად არის შესაძლებლობა ადამიანი ცდილობდეს შეიცნოს პირველ რიგში საკუთარი თავი, შემდეგ კი მუდმივად ისწრაფოდეს თავის შემოქმედი ღმერთისკენ, რომელიც უმაღლესი სიკეთე და სიყვარულია.

მსჯელობა

ადამიანი თავისი შემოქმედი ბუნებიდან გამომდინარე შეცნობის სურვილის დასაკმაყოფილებლად უსასრულოდ ისწრაფვის და შესაბამის წინსვლას ცდილობს. მართალია, ამგვარი მცდელობით თავის მიღწევებსაც პოვნებს მატერიალური სამყაროს შესწავლისა თუ მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის საქმეში, თუმცა ადამიანის რაობის შესწავლა დღემდე რჩება ბიბლიისმიერი გამოცხადებითი ცოდნის ფარგლებში და ვერანაირი ფილოსოფია ვერ სცდება მას. ის პოტენცია, რაც კაცს გააჩნია ცოდნის მისაღებად, ისევე უსაზღვროა, როგორც ამ ცოდნის პირველწყარო – ღმერთი. ჯერ კიდევ ანტიკურმა ფილოსოფიურმა აზროვნებამ მყარად დაამტკიცა, რომ შეუძლებელია ღმერთებზე ჩვეულებრივი ადამიანური თვისებების მიწერა; რომ ჭეშმარიტი ღმერთი მხოლოდ ერთია და ადამიანზე წარმოდგენილად აღმატებული, კაცის გონებისთვის შეუცნობელი. თუმცა, ამავდროულად, შესაქმნიელი სწავლებით, ვინაიდან ადამიანი – ღვთის ხატად და მსგავსად არის შექმნილი, ამგვარი მსგავსება მიგვიჩინებს იმ ფაქტზე, რომ მას ძალუძს შემეცნების უსაზღვრო მწვერვალებისკენ სვლა.

ფილოსოფოსთა მიერ სიბრძნის სიყვარულმა გაჭრა გზა ჭეშმარიტებისაკენ და შესაძლებელი გახდა კაცობრიობის აზროვნების წინსვლა უმაღლესი ჭეშმარიტების – ქრისტიანული მოძღვრების შესამეცნებლად. თუმცა, ცოდნა, რომელიც სინამდვილეში ბიბლიურად უკვე უნდა ჰქონოდათ, ქრისტეს ჯვარმცმელებს ვერ მიეცათ, რადგან მცდარ ცოდნაში გაკერპებით თავდაჯერებულობის შედეგად, მათ საკუთარი ნებით ჩაუკეტეს კარი ჭეშმარიტების მიღების შესაძლებლობას. ამგვარად გაუგუნურებულნი იქამდე მივიდნენ, რომ თავად ღმერთი აცვებს ჯვარს, ანუ მოკლეს ჭეშმარიტება მამინ, როცა ეგონათ, რომ მას იცავდნენ. ასევე გაუსწორდნენ რამდენიმე საუკუნით აღრე სიმაართლის მღალადებელ ადამიანს და სიკვდილით დასაჯეს ფილოსოფიის მამა – სოკრატე. არადა, საკმარისი იყო ათი მცნების ჭეშმარიტი პრინციპებით ემოქმედათ და, რაც უნდა სისასტიკის ვნებით შეპყრობილები ყოფილიყვნენ, მკვლელებად და ჯვარმცმელებად მაინც არ იქცეოდნენ. მით უმეტეს, რომ წინასწარმეტყველებიც მრავალგზის აფრთხილებდნენ ქრისტეს მოსვლის თაობაზე. მაგალითად, ოსია წინასწარმეტყველი პირდაპირ ამცნობთ: „მოისპობა ჩემი ერი უმეცრების გამო, რადგან შენ უარყავი ღვთის შემეცნებაო“ (ოსია 4,6).

ამ გაფრთხილებას, ზუსტად ეხმიანება შემდეგში იესოს მიერ მამის წინაშე ჯვარმცმელებისთვის პატიების თხოვნისას, წარმოთქმული სიტყვები, როცა მათს გასამართლებლად უცოდინარობა დაასახელა: „მამაო, მიუტევე ამათ, რამეთუ არ იციან, რას სჩადიანო“ (ლუკა 23,34). ანუ, ქრისტეს მოსვლამდე, კაცობრიობამ ერთი იმდენიც ვერ შეიმეცნა, რომ ჭეშმარიტი ღმერთის მკვლელებად არ ქცეულიყვნენ, მიუხედავად მრავალმხრივი ინფორმაციული გაფრთხილებისა. ფაქტია, ინფორმაციული ცოდნა ჯერ კიდევ არ ნიშნავს ნამდვილ შემეცნებას. ამისათვის ცოდვით დაცემულ კაცობრიობას, დამატებით სჭირდება რაღაც ისეთი, რაც მას ბოროტებისგან გაათავისუფლებს. კვლევისას, შესაბამისი ასპექტებით შევეცადეთ მიმოვიხილოთ და ზოგადი ანალიზი გავაკეთოთ გნოსეოლოგიური შესაძლებლობებისა და მისი სიკეთით გავრცობის სინამდვილეზე კაცობრიობის განვითარების ისტორიაში, ბიბლიური შესაქმიდან მოყოლებული, ქრისტეს მოძღვრებითა თუ შესაბამისი ფილოსოფიით გაგრძელებული.

როგორც ჩანს, ადამიანი, როგორც ქმნილება, ბოლომდე ვერასდროს სწვდება შემქმნელის

რაობას, იგი ბუნებრივად მუდმივი ძიების დინამიკაშია სამყაროს იდუმალეობასა თუ საკუთარ თავში გასარკვევად – ბიბლიური ხე ცნობადისას ნაყოფის მიღებიდან დაწყებული. წმიდა იოანე დამასკელი აღნიშნავს, რომ მისი გემოს გამსინჯველთ იგი საკუთარი ბუნების შეცნობის ძალას აძლევდა, რაც კეთილია სრულთათვის, მაგრამ ცუდია არასრულთათვის. „სრულს“ წმ. იოანე დამასკელი უწოდებს იმას, ვინც საღვთო მჭვრეტელობით ცხოვრობს და არ უფრთხის დაცემას, რადგან ამგვარი ჭვრეტა დროთა განმავლობაში მას ჩვევად ექცევა. რაც შეეხება „არასრულს“, წმინდანის აზრით, იგი ჯერ კიდევ „ყრმაა“, რადგან ჯერ ისე არ განმტკიცებულია, რომ უმჯობესში მკვიდრობდეს და მყარად იყოს დასაყდრებული მხოლოდ მშვენიერის სიახლოვეს. ამიტომ, ამის მსგავსთ, როგორც წესი, საკუთარი სხეულის საზრუნავი თავისკენ მიიზიდავს და წარიტაცებს: „ამრიგად, ვფიქრობ, ორმაგია საღვთო სამოთხე. ამიტომ, ჭეშმარიტებით გადმოგვცეს და გვასწავლეს ღმერთმემოსილმა მამებმაც, – ნაწილმა ასე, ნაწილმა – ისე“, – შენიშნავს წმინდანი (დამასკელი, 2000, გვ. 76).

პირველქმნილ ჩვენს წინაპართ, მხოლოდ ყოვლადკეთილ, ყოვლისმცოდნე, მარადიულ შემოქმედ ღმერთთან ჰქონდათ პირდაპირი ურთიერთობა. ამიტომ ცხადია, მხოლოდ სიკეთის მცოდნე უმანკონი იყვნენ. სწორედ ამიტომ მოიფიქრა მაცდურმა მზაკვრული ხერხი, ღმერთივით ყოვლისმცოდნეობის სურვილით ეცდუნებინა ისინი. ქრისტიანული მწერლობის უძველეს ძეგლში, სახელწოდებით „ეპისტოლე დიოგნეტესადმი“, ვკითხულობთ: „ცოდნა ან გონიერება განუშორებელია ცხოვრებისგან. ამის სიმბოლო იყო სამოთხეში გვერდიგვერდ დარგული ხე ცხოვრებისა და ხე ცნობადისა. ეს ნიშნავდა, რომ ღმერთი არ კრძალავდა ცოდნის მიღებას, ოღონდ ითხოვდა – მისი გაგების მსურველთ კეთილი ცხოვრებით, ანუ ღვთის მცნებებით ეცხოვრათ. პირველი ადამიანების ცოდვა თუ დანაშაული იყო, არა თავისთავად ცოდნის შეძენის მონდომება, არამედ სურვილი, მიეღოთ იგი კეთილი ცხოვრების გარეშე, არა ღვთის მცნებების აღსრულებით, პირიქით, ურჩობის ხარჯზე“ (პომაზანსკი, 2010, გვ. 102).

აქედან გამომდინარე, შეგვიძლია ვიმსჯელოთ, გნოსეოლოგიის სიკეთესთან მიმართება, ონტოლოგიური მნიშვნელობისაა და მას შესაქმისეული საფუძველი უდევს. წმინდა გრიგოლ ნოსელი, სიკეთისა და ბოროტების გარჩევასთან აკავშირებს ადამიანის ცნობიერებას. ის სვამს ასეთ კითხვას: „რა არის ის, რაც სიკეთისა და ბოროტების ცნობას შეერთებულად ფლობს და გრძნობისმიერ ტკობათა მიერაა აყვავებული? მაგრამ ჩემი მისწრაფება ჭეშმარიტებას არ დაშორდება, თუ განხილვისათვის სიტყვა „ცნობადის“ შინაარსით ვისარგებლებ“. წმინდანი შენიშნავს, რომ სიტყვა ცნობა (γνῶσις) განწყობილებასა და დამოკიდებულებასაც ნიშნავს სასურველისადმი. მისი აზრით ბოროტისაგან სიკეთის ცოდნით გარჩევა, მხოლოდ გაწვრთნილი გრძნობების მქონე სრულყოფილებს ხელეწიფებათ. ამიტომაც იყო, რომ ჯერ კიდევ „ჩვილობის“ მდგომარეობაში მყოფ ჩვენს პირველმშობლებს, აკრძალული ჰქონდათ ეჭამათ იმ ხიდან, რომლისგანაც შერეული (სიკეთისა და ბოროტების) ცოდნის ნაყოფი გამოიღებოდა (ნოსელი, 2009, გვ. 74-75).

ვფიქრობთ, შესაძლებელია ვიმსჯელოთ, რომ პირველქმნილმა უმანკო ადამიანებმა, ენით გამოუთქმელი სამოთხისეულ ნეტარებაში ყოფნის მიუხედავად, რაღაც სხვა, უფრო მეტი ინდომეს მიეღოთ. ეს კი, როგორც ჩანს, იყო სწორედ ის ცოდნა, რომელიც, თუ დამასკელის განმარტებას გავითვალისწინებთ, იმ „უმჯობესში მკვიდრობას“ ნიშნავდა, რისი სიმტკიცეცა და შეცნობადობის შესაძლებლობა მათ (ადამსა და ევას) ჯერ კიდევ, როგორც „არასრულებსა“ და „ყრმებს“ (მდრ. დამასკელი, 2000, გვ. 76) არ ჰქონდათ. ამ მსჯელობიდან ლოგიკურად შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ცოდნა – სამოთხისეულ ნეტარებაზე უმჯობესი რამაა. შემოქმედის საღმრთო ცოდნა, თავისთავად ცხადია, იმდენად შეუდარებლად აღემატება კაცობრივ ინტელექტს, რომ ადამიანის სურვილი, თავისი შემოქმედის მსგავსად გამხდარიყო უკვდავი და ყოვლის მცოდნე, უპირობო მარცხისთვის იყო განწირული.

შემეცნების ობიექტის შემეცნებას მიმართავს – შემეცნების სუბიექტი. ის არის პიროვნება, რომელიც შემეცნებას მიმართავს ტრანსცენდენტურ (თავის გარეთ), და იმანენტურ (თავის შიგნით) სინამდვილეში. ნეტარი ავგუსტინე შემეცნებით უნარებს შინაგან მეტყველებასთან აკავშირებს და განგვიმარტავს, რომ მორწმუნე ადამიანს ქრისტესაგან მიემადლება შინაგანი სიტყვა, რომელიც არ ეკუთვნის არცერთ ენას. ის ჩნდება, როგორც ხილვა და შემეცნებითი უნარით გამოვლინდება აზროვნებაში, როგორც ადრე მესხიერებაში მყოფი, მაგრამ დაფარული. „ის ვისაც ვეკითხებით და გემოძვრავს, არის

შინაგან ადამიანში მყოფი ქრისტე (ეფესელთა მიმართ 3, 16-17)“. ქრისტე, ავგუსტინეს თანახმად, შინაგანად გვმოძღვრავს და ამით განსხვავდება ის ჩვეულებრივი მასწავლებლისაგან (ავგუსტინე, 1998, გვ. 305-312).

სწორედ ქრისტემ მოიტანა, თავისი მოძღვრებით, ადამიანისათვის ის ჭეშმარიტი ცოდნა, რომელსაც დღემდე მრავალ ფილოსოფიურ მოძღვრებათა შორის შეუცვლელი ადგილი უჭირავს. მის შემეცნებას შინაგანი მზადყოფნა და ინტუიცია სჭირდება, რაც ადამიანისთვის, ფილოსოფოსთა აღიარებით, მეტად მნიშვნელოვანია. ფილოსოფოს-იდეალისტისა და ინტუიტივიზმის წარმომადგენლის – ანრი ბერგსონის თქმით, ჩვენ ერთბაშად, მთლიანობაში ვიმეცნებთ საგანს. ამისგან განსხვავებით, რაციონალური ცოდნა მხოლოდ ნაწილობრივ შეიმეცნებს მას და ამ ნაწილთა გაერთიანებით ცდილობს მთლიანობის აგებას. ინტუიციურ ცოდნას საგნის ჭეშმარიტი არსის წვდომა შეუძლია, ხოლო რაციონალური ცოდნა მხოლოდ სიმბოლოებისგან შედგება და, შესაბამისად, მისი საშუალებით მიღებული ცოდნა ფარდობითია და არა – სრული. რაციონალურ ცოდნაში საგანთა უძრავი მდებარეობები აისახება ზოგადი ცნებების სახით, ხოლო სიცოცხლე, მოძრაობა, შემოქმედებითობა გონებისთვის გაუგებარია და ინტუიციის შეცნობის საგანს შეადგენს, რომელსაც საგნის შიგნით თუ საგანთა შორის არსებულ მიმართებათა ცვლილების დინამიკა მყისიერად ეძლევა (ბერგსონი, 1993, გვ. 68-69).

ცოდნის სრულყოფილებასა და ნაწილობრივობაზე გვმოძღვრავს პავლე მოციქულიც, რომელიც ბრძანებს: „...რადგან ჩვენ ნაწილობრივ ვიცით, ნაწილობრივ კი წინასწარვმეტყველებთ. რამეთუ მცირედ-რადმე ვიცით და მცირედ-რადმე წინასწარვმეტყველებთ. ხოლო როდესაც მოიწევა სრულქმნილება, მაშინ განქარდება ნაწილობრივი. ხოლო რაჟამს მოიწიოს სრული იგი, მაშინ მცირედიცა იგი განქარდეს-ვე. როდესაც ვიყავი ყრმა, ვიტყოდი, როგორც ყრმა, ვფიქრობდი, როგორც ყრმა, ვმსჯელობდი, როგორც ყრმა; ხოლო როდესაც დაგვაცდი, ზურგი ვაქციე ყოველივე ყრმობისდროინდელს. ოდეს-იგი ვიყავი ყრმა, ვიტყოდე ვითარცა ყრმად, შერაცხილ ვიყავი, ვითარცა ყრმად; ხოლო ოდეს ვიქმენ მამაკაც, დაუტევე სიყრმისად იგი. რადგანაც ახლა ბუნდოვნად ვხედავთ, როგორც სარკეში, მაშინ კი პირისპირ ვიხილავთ; ახლა ნაწილობრივ ვიცი, ხოლო მაშინ შევიცნობ, როგორც თავად შევიმეცნები. რამეთუ ვხედავთ აწ, ვითარცა სარკითა და სახითა, ხოლო მაშინ პირსა პირისპირ. აწ ვიცი მცირედ, ხოლო მერმე ვიცნა, ვითარცა შევემეცნე. ჭერჯერობით კი ეს სამია: სარწმუნოება, სასოება და სიყვარული; ხოლო ამათში უმეტესი სიყვარულია (1კორ. 13, 9-13).

ადამიანი რწმენითა და იმედით მოიპოვებს სიყვარულს, რომლითაც იკვალავს გზას სასურველი ჭეშმარიტი შემეცნებისაკენ. ამისათვის კი ვნებებისაგან სუფთა გონებაა საჭირო. ბიბლიური სწავლებით, გონების ცოდვებისაგან განწმენდა არის გზა ღვთის შემეცნებისკენ, რისთვისაც სინანული ერთადერთია, რომელსაც ეს ძალუძს. სწორედ ამიტომაც, რომ ამ ქვეყნად ქრისტეს მოვლინებამდე მის წინამორბედად გვევლინება იოანე ნათლისმცემელი, რომლის ქადაგების უმთავრესი საგანია, ქრისტეს ნათელის მისაღებად საჭირო და აუცილებელი წინაპირობა – სინანული. აზროვნების წარმართვა ჭეშმარიტების შესამეცნებლად შესაძლებელია სულიერი განწმენდით, გონების ყოველგვარი ბიჩიერებისაგან გასუფთავებით. ამ გზაზე დასადგომად ადამიანმა ჯვარს უნდა აცვას თავისი ხორცი ცოდვებისადმი მისწრაფებებთან, ვნებებთან და გულისთქმებთან ერთად (გალატელთა მიმართ, 5, 24), ისე, რომ პავლე მოციქულის მსგავსად აღმოთქვას: „... მე უკვე აღარ ვცოცხლობ, არამედ ქრისტე ცოცხლობს ჩემში“ (გალატელთა მიმართ, 2, 20). სწორედ ამ გზით შეძლებს ადამიანი, მოიპოვოს ისეთი ცოდნა, რომელიც დაადლევინებს მასში ჩაბუდებულ – ცოდვას. ამის თქმის საბაბს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ ღვთაებრივი ცოდნის სასიამოვნო შეგრძნებას, რომელიც, ფაქტობრივად, სამოთხისეულ ნეტარებასაც კი აღემატება, შეუძლებელია ამქვეყნიური ცოდვისმიერი ხორციელი სიამოვნება ამჯობინოს – იმდენად, რომ ადამიანმა ისურვოს და არჩევანი კვლავაც ცოდვაზე გააკეთოს.

ნამდვილი ცოდნა არის ყოველგვარი სიკეთის საფუძველი, საკუთარ თავსა თუ სხვებში ბოროტების წინააღმდეგ ბრძოლის უტყუარი იარაღი. თუ ადამიანმა სარწმუნოდ იცის, რა არის ჭეშმარიტად კეთილი, შეუძლებელია, მან ბოროტი არჩევანი გააკეთოს. ეს ხომ ჯანსაღი ადამიანური ბუნების საწინააღმდეგო იქნება. გავისენოთ, რით და როგორ იწყება ადამიანში ცოდვის შემოსვლა და დამკვიდრება: ევამ არ იცის, რას სთავაზობს მაცდური გველი სინამდვილეში; ასევე, ადამმა არ იცის, რას სთავაზობს ევა. ამის მიუხედავად, ისინი არ ცდილობენ ეს ცოდნა მიიღონ შემოქმედი მამისგან, როგორც ჭეშმარიტების შეცნობის ერთადერთი წყაროსგან, არამედ ცოდნისაკენ დაუოკებელ სწრაფვას

გაუაზრებელი ურჩობით ავლენენ და, ასეთი მოუთმენლობით, მაცდურის მსხვერპლნი ხდებიან. ამგვარად – ცოდნისკენ უღმერთოდ სწრაფვით ეწევიან ცოდვას, რომელიც ადამიანს ამყოფებს ბნელში, რადგან უღმერთოდ ყოფნა იგივე სიბნელეა. ამგვარი ყოფის მიზეზი მოუთმენლობა, სულსწრაფობა, თვითრწეულობა და ურჩობა გამოდგა, ისე, რომ სინანულის ადგილიც კი აღარსად დარჩა ჩვენი პირველმშობლების სულში.

ანტიკურობიდან მოყოლებული ფილოსოფიურმა აზროვნებამ მყარად დაამტკიცა, რომ ღმერთი ადამიანზე წარმოუდგენლად აღმატებულია, კაცის გონებისთვის შეუცნობელია. ეტყობა, ფილოსოფოსთა სიბრძნისმეტყველება აძლევდა საფუძველს წმინდა იოანე ოქროპირს, როცა საყვედურს გამოთქვამს მათ მიმართ, ვინც ფილოსოფოსთა ნააზრევს ყურად არ იღებდა. წმინდა იოანე ოქროპირის აზრით, წარმართები დამნაშავენი არიან, რომ საკუთარ ფილოსოფოსებს ყურს არ უგდებდნენ; რომ განიკითხეს და დასაჯეს სოკრატე, ანაქსაგორა, პითაგორელები და სხვა ფილოსოფოსები (ოქროპირი, 1899, გვ. 773).

ამგვარ მიმართებას ეთანხმება ფილოსოფოსებზე, ცნობილი პატროლოგი და საეკლესიო მოღვაწე, ეპისკოპოსი ილარიონ ალფევეცი, რომელიც გვამცნობს, რომ ეკლესიის მამათა უმრავლესობა ანტიკურ ფილოსოფიას განიხილავდა, როგორც ქრისტიანული ჭეშმარიტებისაკენ მიმავალ გზას, ამის დასტურია ის, რომ ძველი ქრისტიანული ტაძრების კარიბჭეებში მოწამეებისა და წმინდანების გვერდით გამოსახული იყო სოკრატე, პლატონი და არისტოტელე (ალფევეცი, 2013, გვ. 34).

„წმინდა გონების კრიტიკის“ ავტორი ფილოსოფოსი – იმანუელ კანტი – ირონიულად წერს, რომ – ადამიანის გონებას უცნაური ბედი დაჰყოლია: „მას აწუხებს ისეთი კითხვები, რომელთა მოცილებაც არ ძალუძს, რადგან ისინი საკუთარ ბუნებას მოუხვევია თავს; მაგრამ, ამავე დროს, არც პასუხის გაცემა შეუძლია მათზე, ვინაიდან ეს კითხვები აღემატება მის შესაძლებლობებს. ასეთი დიდი გაჭირვება გონების ბრალი როდია. გონება იწყებს ცდიდან გამოყვანილი ძირითადი დებულებებით, მაგრამ, შემეცნების მწვერვალებისაკენ მიმავალი, მალე რწმუნდება, რომ მის წინაშე დგება ახალ-ახალი საკითხები, რომლებიც უპასუხოდ რჩება. აქ გონება წინააღმდეგობებში ვარდება, რაც იმას მოწმობს, რომ სწორედ საფუძველშივე იმალება შეცდომები, რომელთა აღმოჩენაც ცდის გზით შეუძლებელია“ (კანტი, 1986, გვ. 107).

ამ რიტორიკას პასუხობს ფილოსოფოსი ბერდიაევი, ვისთვისაც ფილოსოფიური შემეცნების წყარო არის – სულის მთლიანი ცხოვრება, სულიერი გამოცდილება. სხვა ყველაფერი მხოლოდღა მეორეხარისხოვანი საყრდენია. საიდუმლო ყოველთვის ამოუხსნელი რჩება. რაც უნდა შევიმეცნოთ მასზე, ერთადერთი რასაც მოვახერხებთ, მხოლოდ უცოდინარობით გამოწვეული ცრუ საიდუმლოებების განადგურებას შევძლებთ. ამით დავინახავთ, თუ რაოდენ მიუწვდომელია საიდუმლო. შემეცნების წყალობით, საბოლოოდ, ჭეშმარიტი საიდუმლოს სიღრმისა და მიუწვდომლობის დანახვას ვახერხებთ. ღმერთი არის საიდუმლო, ხოლო ღმერთის შეცნობა – საიდუმლოსთან ზიარებაა, რომელიც ამის შედეგად კიდევ უფრო იდუმალი ხდება (აპოფატიკური თეოლოგია). შემეცნება არა მხოლოდ სიხარული და განთავისუფლებაა. შემეცნებას მწარე ნაყოფიც ახლავს, ის ილუზიების მხილება და მსხვერვეცაა. ამან შეიძლება გაწმინდოს გზა ჭეშმარიტი საიდუმლოებისკენ. ცხოვრების იდუმალების შეგნება მხოლოდ ძლიერდება, და მხოლოდ ცრუშემეცნება ახდენს ამ ცოდნის პარალიზებას“ (იქვე).

სწორედ ჭეშმარიტი საიდუმლოებისკენ გზის გაჭრა და ამ გზაზე დაყენება არის უმთავრესი სიკეთე, რასაც ცოდნა იძლევა. რომ არა შემეცნების სურვილი და განხორციელება, ადამიანები დღესაც კერპთაყვანისმცემლობის ცრუ ილუზიებით იქნებოდა გაბანგული და ვერაფრით მიაღწევდა იმ დონეზე მოეშადადებინა გული და გონება, რომ ქრისტეს გამოცხადება ყოფილიყო შესაძლებელი. ცოდნის უპირატესობაზე მიგვითითებს და გვასწავლის, ჯერ კიდევ ბიბლიური ძველი აღთქმიდან, სოლომონ მეფის მიერ სიბრძნის არჩევა სხვა ყველა ამქვეყნიურ სიკეთეებს შორის. შემდეგშიც ფილოსოფოსთა მიერ სიბრძნის სიყვარულმა გაჭრა გზა ჭეშმარიტებისაკენ და შესაძლებელი გახადა კაცობრიობის აზროვნების წინსვლა ქრისტიანული მოძღვრების შესამეცნებლად.

წმინდა მაქსიმე აღმსარებელი, სიყვარულით მიღებულ ცოდნას მიიჩნევს ბოროტებისა და უკეთურობის წინააღმდეგ ბრძოლის უძლეველ იარაღად. მისი დამოძღვრით, ვინც მიიღებს ჭეშმარიტ ცოდნას, კაცთმოყვარეობის გამო, ვითარცა უვნებო, სულის ქნარით ჰკურნებს მტერს,

სულშეხუთულს უკეთური სულით, და მრთელცნობიერს ჰყოფს მას, ათავისუფლებს რა მიწიერი აზროვნების ბოროტი შეპყრობილობისაგან (ἐπιληψία), როგორც უკეთური ეშმაკისაგან. წმინდა მაქსიმე აღმსარებლის სწავლების თანახმად, როგორც ქნარზე ტკბილად მგალობელმა ნეტარმა დავითმა მშვიდობა მიჰმადლა უკეთური სულით პყრობილ საულს, ცოდნისეული მჭვრეტელობით დამტკბარიც ასევე მოჰფენს მშვიდობას თავის პყრობილ გონებას, გაათავისუფლებს რა მას საკუთარი სულთამხუთავი უკეთური სინდისისაგან. ამიტომ, ვევედროთ ჩვენც გონისეულ დავითს (მაცხოვარს), რომ ნივთიერთაგან შეპყრობილ (ἐπιληπτεσόμενον) ჩვენს გონებას სულიერი მჭვრეტელობისა და ცოდნის ქნარით გაეხმიანოს და განდევნოს მგრძნობელობითი და ნივთიერი ცვალებადობის უკეთური სული (მაქსიმე, 1996, გვ. 4).

აღბათ, ჯვარზე გაკრული ავაზაკის მიერ ქრისტეს შეცნობაც განთავისუფლების შედეგი იყო იმ ამქვეყნიური უკეთურობის მიჯაჭვულობისგან, რამაც უბედურების მეტი არაფერი მოუტანა მთელი ცხოვრებისგანმავლობაში. ამდენად, მისმა განთავისუფლებულმა გონებამ შეიცნო განცხადებული ქრისტე, ვინც ამგვარ არაამქვეყნიურ, „ზეგარდმო“ ცოდნას ის ცოდვილი ადამიანი აზიარა, რომელიც ჭეშმარიტების უცოდინარმა კაცობრიობამ მის გვერდით – ჯვარს აცვა. ქრისტემ ჯვარცმამდე და ჯვარცმითაც, თავის რჩეულთ მისცა სულიერი მოძღვრება, კაცობრიობას დაუტოვა სწავლება, რომელიც გადმოცემულია წმიდა წერილის წიგნებში და მას დღემდე ინახავს ქრისტიანული ეკლესია. და ეს ახალი ეკლესია ქრისტემ ყოველივე ამის მუდმივი სსოვნისთვის დააარსა, რასაც ახალი საფუძველი საიდუმლო სერობის ღამეს ჩაეყარა. იმ ღამეს, წმინდა ტრაპეზზე შეერთდა ღმერთი და ადამიანი.

იესო ქრისტეს მოძღვრება საუკუნო სიცოცხლის მინიჭების შესახებ სწორედ ჭეშმარიტების შეცნობას ისახავს მიზნად: „ისიც ვიცით, რომ მოვიდა ძე ღვთისა და მოგვცა გონება, რათა შევიცნოთ ჭეშმარიტება და ვიყოთ ჭეშმარიტში, რომელიც არის ძე ღვთისა იესო ქრისტე: ჭეშმარიტი ღმერთი და საუკუნო სიცოცხლე“ (1 იოანე 5, 20), გვმოდვრავს იოანე ღვთისმეტყველი. ამგვარი პიროვნული დამკვიდრების მყარი შესაძლებლობა მიეცა ადამიანს ღმერთკაცის მიერ. მან მისცა კაცობრიობას ჭეშმარიტების ცოდნა – სამყაროს ესქატოლოგიურ მოვლენებამდე. მითოლოგიით, ბიბლიური ძველი აღთქმითა თუ ფილოსოფიით მანამდე ათვისებული ცოდნის მიღწევები დააგვირგვინა ქრისტიანულმა მოძღვრებამ, როგორც შემეცნების მთავარმა და მართალმა მიმართულებამ.

ქართველი ფილოსოფოსი მერაბ მამარდაშვილი ამბობს: „ღმერთი შობს ადამიანში მორალს, წესრიგს და ადამიანური თანაცხოვრების შესაძლებლობას, ანუ სინდისს. ძველქართულად „სინდისს“ ეწოდებოდა „შინაგანი გონება“, ანუ შინაგანი გონიერი ხმა, რომელიც აწესრიგებს ადამიანს და მის გარშემო არსებულ სოციალურ და სამყაროს: „გადაირჩინე საკუთარი თავი და შენ გარშემო გადარჩებიან მრავალნი“. ესე იგი, არსებობდნენ ადამიანები გონიერ/მორალური ცნობიერებით და ქმედებით“. აქ მეტად საყურადღებოა სინდისის წარმომავლობისა და მისი შინაგან გონებასთან დაკავშირების ფაქტი, რომლის უნარი ადამიანს უზარმაზარ შესაძლებლობებს ანიჭებს. ცოდნის უმაღლეს დანიშნულებას სინდისსა და ზნეობრიობასთან აკავშირებს წმინდა გაბრიელ ეპისკოპოსი (ქიქოძე). მისი განმარტებით: „ცოდნა არის მხოლოდ გზა, საშუალება უმაღლესი მიზნისადმი მიმყვანებელი და იმდენად უნდა დაფასდეს იგი, რამდენადაც ეხმარება კაცს ამ მიზნის მისაღწევად. ეს უმაღლესი მიზანი არა სხვა რაიმე არს, გარნა ზნეობითი განვითარება და გაუმჯობესება კაცისა“ (ქიქოძე).

სწორედ ჭეშმარიტების ამ გზაზე დაყენება არის უმთავრესი სიკეთე, რასაც ცოდნა იძლევა. კაცობრიობა „კბილი კბილის წილ“ ურთიერთობიდან ვერასდროს გამოვიდოდა, რომ არა შემეცნების სურვილი და განხორციელება. ამის გარეშე ადამიანები დღესაც კერპთაყვანისმცემლობის ცრუ ილუზიებით იქნებოდნენ გაბანგული და ვერაფრით მიაღწევდნენ იმ დონეზე მოემზადებინათ გული და გონება, რომ ქრისტეს გამოცხადება ყოფილიყო შესაძლებელი. ღვთისმეტყველთა და ფილოსოფოსთა მიერ სიბრძნის სიყვარულმა გაჭრა გზა ჭეშმარიტებისაკენ, რითაც შესაძლებელი გახადა კაცობრიობის აზროვნების წინსვლა ქრისტიანული მოძღვრების შესამეცნებლად (ჩხაბერიძე, 2020, გვ. 33).

ფილოსოფიამ ხელი შეუწყო ქრისტეს მიერ გაცხადებული უმაღლესი ჭეშმარიტების გონივრულად ათვისებას კაცობრიობისათვის. ნეოპლატონიკოსი პლოტინი, ტრანსცედენტული ერთის შესახებ ცოდნის მოსაპოვებლად ჭვრეტით მეთოდებს მიიჩნევდა საჭიროდ: „იმ საოცარ მდგომარეობას, რომელიც ჩვენი მხრიდან ძალისხმევას მოითხოვს იმისათვის, რომ თავის საბოლოო მიზანს – სრულ სიმშვიდესა და

მდუმარებაში გონისეულ ფორმათა ნეტარ ჭვრეტას მიაღწიოს (ეს ის უმაღლესი „საფეხურია“, სადაც ჩვენი სული მაქსიმალურად „ახლოსაა“ ტრანსცენდენტურ ერთთან „მისული“), თავადაც „ჭვრეტა“ („თეორია“) ეწოდება. ჭვრეტა ჩვენთვის ერთგვარი ინსტრუმენტია, ანუ გზა არის, რომელიც შემეცნების ყველა, მათ შორის უმარტივესი და ძალზე ნივთიერი ფორმების ჩართვით, გონებასთან და, მისი გზით, ერთთან მიგვაახლოებს. ჭვრეტა, ამავე დროს, ჩვენი უმაღლესი მიზანია“ (პლოტინი, 2008, გვ. 7-25).

როგორც ვხედავთ, ფილოსოფოსები აღიარებდნენ ჭეშმარიტი ცოდნის მიღწევის შესახებ და მის დასაუფლებლად ჭვრეტით მეთოდებს მიმართავდნენ. ბერძნული აზროვნება ჭვრეტას ადამიანის ყველაზე ამაღლებულ აქტივობას უწოდებდა და, როგორც ინტელექტუალურ შემეცნებას (theoria) უპირისპირებდა მოქმედებას (praxis). ქრისტიანულ სამყაროში, წმიდა იოანე ჯვრისამ ჭვრეტას უწოდა „სიყვარულის მეცნიერება, ანუ ღმრთის თანდაყოლილი და სიყვარულით აღსავსე შეცნობა, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ასხივოსნებს და სიყვარულში აფლობს სულს და საფეხურიდან საფეხურზე გადანაცვლებით ის მის შემოქმედ ღმერთამდე აჰყავს“ (ბნელი ღამე, II, 18). ჭვრეტა, როგორც გონებრივი არასასაუბრო ვედრება, ლოცვის მწვერვალია (ქრისტიანობის ლექსიკონი, 2011, გვ. 434).

ადამიანის ცოდვით დაცემამ სამყაროს რაციონალური, ლოგიკურ მსჯელობაზე დამყარებული შემეცნების აუცილებლობა მოიტანა, რადგან მან ღვთაებრივი ნათლით სხივმოსილი მუდმივი ინტუიციური მჭვრეტელობის უნარი დაკარგა. ცოდვით დაცემის შემდეგ ეს უნარი განსაკუთრებულ მომენტებში ეძლევათ წმინდა ადამიანებს. თვით უძველეს წარმართულ რელიგიებში, ღმერთის მისტიკურ ჭვრეტას უფრო წინ აყენებდნენ, უფრო სანდოდ მიიჩნევდნენ, ვიდრე მის რაციონალურ შემეცნებას. აღსანიშნავია, რომ ნეოპლატონური ფილოსოფია ყველა ანტიკურ ფილოსოფიურ სისტემაზე მეტად უახლოვდება ქრისტიანულ ღვთისმეტყველებას და უაღრესად შთამბეჭდავია მისთვის დამახასიათებელი მაღალი აპოფატეკური მისტიციზმისა და ფილოსოფიური აზრის სიღრმის გამო. ამდენად, არაერთი წმინდა მამა და საეკლესიო ავტორი უხვად სარგებლობდა ნეოპლატონური ფილოსოფიური ტერმინოლოგიითა და ერუდიციით. მიუხედავად ამისა, ნეოპლატონურმა ფილოსოფიამ ვერ შეძლო, წარმატებით დაპირისპირებოდა წარმართული რელიგიურობისთვის დამახასიათებელ ცრურწმენებსა და მაგიურ პრაქტიკას. ამგვარად, ნეოპლატონური რელიგიური ფილოსოფია და, ზოგადად წარმართობა, IV საუკუნიდან მოყოლებული იძულებული გახდა, ქრისტიანობისთვის დაეთმო ასპარეზი (ბუაძე, 2015, გვ. 10, 42).

ქრისტიანობამ სრულიად ახალი აზროვნება მოიტანა კაცობრიობის გონითი განვითარებისა და შემეცნების ისტორიაში. თუ ადრინდელი ფილოსოფოსნი სხვადასხვა სტიქიას მიაწერდნენ ყოველგვარი ბიზისგან განმწმენდ ფუნქციას, ამჯერად გვევლინება უფალი, რომელიც გვიმტკიცებს, რომ სიყვარულია ამ ფუნქციის აღმსრულებელი. გაუგონარი სიყვარულის ძალა აჩვენა მტრის სიყვარულის მქადაგებელმა ქრისტემ, როცა ის, თავის ჯვარმცემლებისათვის შენდობას სთხოვდა მამალმერთს და ევედრებოდა ეპატიებინა მათთვის ეს საზარელი დანაშაული. თან, გასამართლებელ მიზეზსაც ასახელებდა: არ იცინა რასაც სჩადიან, თორემ ასე არ მოიქცეოდნენო. კაცთმოყვარეობის ასეთი ცოდნა კი, მართლაც იმდენად ძნელად გასაგები იყო მაშინდელი კაცობრიობის ცნობიერებისთვის, რომ თვით მოციქულებშიც კი იწვევდა ქრისტეს შეცნობის პრობლემას.

თანამედროვეობის სახელგანთქმული თეოლოგი, პერგამოელი მიტროპოლიტი იოანე ზიზიულასი, განიხილავს რა ცოდნისა და რწმენის შესახებ ურთიერთმიმართებას, სხვადასხვა მამის აზრთა შეჯერებით ასკვნის: გონება აღარ არის ის შემეცნებითი იარაღი, როგორც ეს მიჩნეულია ორიგენესა და ევაგრესთან, არამედ შეერთებულია გულთან. სხვაგვარად რომ ვთქვათ, გული იძენს მოაზროვნეობით თვისებებს, როგორც ერთიანი, მთლიანი იარაღი. გულისა და გონების ეს შეერთება, ანუ, ტექნიკური ტერმინით რომ ვთქვათ, გონების დამკვიდრება გულში, გვაძლევს იმ გნოსეოლოგიას, რომელიც გვაშორებს ორიგენიზმისაგან. წმ. მაქსიმე აღმსარებლის გნოსეოლოგიის უმთავრესი ნიშანი არის ის, რომ ღვთის სიტყვა, გონება და სიყვარული, რითაც მარადიულად შეიმეცნება ღმერთი, არის თავისივე ძე. ადამიანები მხოლოდ ძის მიერ და ძეში შეიმეცნებენ ღმერთს და არა გონებისა და გულის ასკვებით, ბუდისტური მოღვაწეობის მსგავსად; ანუ შეუძლებელია ქრისტეს გარეშე ღმერთის შემეცნება (ზიზიულასი).

რამდენადაც წინამდებარე ანალიზი ჭეშმარიტი ცოდნის სინამდვილესთან შესაბამისობის გნოსეოლოგიურ თეორიას ეძღვნება, უნდა აღვნიშნოთ, რომ მისი მთავარი ამოსავალი ადამიანის უნარი – სიყვარულია, რომელიც თავად არის ჭეშმარიტება და, რისი უპრეცედენტო მაგალითიც აჩვენა თავად უფალმა ჯვარცმის მისტერიით. აქვე წმინდა პავლე მოციქულის საგულისხმო შენიშვნაზე გვინდა გავამახვილოთ ყურადღება ცოდნასა და სიყვარულთან დაკავშირებით. მოციქულთა თავი გვაუწყებს: „... ცოდნა აამპარტავნებს, სიყვარული კი აშენებს კაცს. ვისაც ჰგონია, რომ რაღაცა იცის, ჯერ კიდევ არაფერი ისე არ იცის, როგორც უნდა იცოდეს. მაგრამ ვისაც ღმერთი უყვარს, კიდევ შეიცნობა მის მიერ“ (1 კორინთელთა მიმართ 8, 1-3). წმინდა პავლე სიყვარულს აღიარებს ცოდნაზე უპირატესად და მას მარადიულად მიიჩნევს: „სიყვარული არასოდეს არ გადავა, თუმცაღა წინასწარმეტყველებანი განქარდებიან, ენები დადუმდებიან და უქმი გახდება ცოდნა“ (1 კორინთელთა მიმართ 13, 8).

ამასთანავე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ჭეშმარიტი რწმენაც ცოდნაზე მაღლა დგას. რწმენა, სულიერი მისწრაფებაა, რითაც ადამიანი ისწრაფვის ჭეშმარიტებისკენ, ინტუიციურად შეიმეცნოს ის, რასაც აზროვნება ვერ სწვდება; რაც გნოსეოლოგიურ განსჯასა და ლოგიკურ აზროვნებას იმდენად სცდება, სიტყვებით ვერ გამოიხატება და მხოლოდ შინაგანი ცნობიერებისა და ქვეცნობიერების ზღვარზე არსებული იმანენტური სინამდვილით აღიქმება. მაშასადამე, ადამიანური ცოდნა, ყოველთვის საჭიროებს რევიზიას ქრისტესმიერი ნათლის შუქზე, თუ გვინდა რომ ცოდვად არ გვექცეს ის. უფალი მოგვიჩოღებს მათეს სახარებიდან: „იყავით სრულყოფილნი ისევე, როგორც თქვენი ზეციერი მამაა სრულყოფილი“ (მათე 6, 48). თუმცა, აღსანიშნავია, რომ სწორედ ის ცოდნა, რომელიც თუნდაც ბიბლიური ათი მცნებიდან უნდა ჰქონოდათ შეთვისებული ქრისტეს ჯვარმცემლებს, მათ არ აღმოაჩნდათ, რადგან მცდარ ცოდნაში გაკერპებით თავდაჯერებულობის შედეგად, მათ საკუთარი ნებით ჩაუკეტეს კარი ჭეშმარიტების მიღების შესაძლებლობას. ესოდენ გაუგუნურებულნი იქამდე მივიდნენ, რომ მოკლეს ჭეშმარიტება მაშინ, როცა ეგონათ, რომ მას იცავდნენ. ეს გაუგუნურება, პირველ რიგში, არცოდნასთან ერთად თანმდევეს უსიყვარულობამ გამოიწვია. ამგვარად იქცა არცოდნა ყველაზე დიდ ცოდვად.

ქრისტე ღმერთი ჩვენთვის – თავგანწირული სიყვარულის უმაღლესი, გონიუწვდომელი მაგალითია, რომელიც ჭეშმარიტების მარადიულ და ცხოველ ხატად მიემადლა კაცობრიობას ორი ათასი წლის წინ. ქრისტიანობა ახალი ცხოვრებაა, რომელიც საშუალებას აძლევს ადამიანს, უშუალოდ მიეახლოს ღმერთს, რათა ახალი ცხოვრების დაწყების გზა და საშუალება მიეცეს მას. კიდევ ერთხელ მოვიხმოთ პავლე მოციქული, რომელიც სწორედ ამქვეყნიური ამოყოფიერებისგან განთავისუფლებასა და, შესაბამისად, გონების განახლებას გვირჩევს იმისათვის, რათა შევიცნოთ ღვთის ნება: „თქვენი გონების განახლებით, რათა შეიცნოთ, რა არის ნება ღვთისა, კეთილი, სათნო და სრული“ (რომაელთა მიმართ 12, 2). ცხადია, გონების ამგვარი განახლება ქრისტესმიერი უნდა იყოს, რაც სრულიად ცვლის კაცობრიობას – უცხოდ ადრინდელი აზროვნებისგან, და მოაქვს ახალი ღვთაებრივი წესრიგი კაცობრიობის ისტორიაში.

ქრისტეს, როგორც ჭეშმარიტების შეცნობა შესაძლებელი გახდა მის მიერ ჯვარცმის აქტით განხორციელებული მისტერიით, ანუ კაცობრიობისადმი წარმოუდგენელი სიყვარულის გამოვლინებით. ეს იყო ადამიანური ცნობიერებისთვის ენით აღუწერელი ქრისტესმიერი სიყვარული და სიკეთე, რომლის ცოდნა, დღემდე, ჭეშმარიტად გასაგები და სათნოდ მისაღები რჩება კაცობრიობისათვის. ცოდნა არის შედეგი ადამიანის ღვაწლისა სიყვარულის მოსაპოვებლად. იგი მზამზარეულად, ცხადია, ვერ ეძლევა ადამიანს. ეს აჩვენა სამოთხისეულმა ცოდვით დაცემამ ცოდნის მისაღებად მოუმზადებელი ადამიანებისა, რომელთაც არ ჰქონდათ სიმტკიცე იმისათვის, რომ უმჯობესში დამკვიდრებულიყვნენ და მყარად ყოფილიყვნენ დასაყდრებულნი ოდენ მშვენიერის სიახლოვეს. თუკი სამოთხისეული ადამიანები იყვნენ „არასრულნი“ და „ყრმანი“ (მდრ. დამასკელი 2000, გვ. 76) ასეთი ცოდნის მისაღებად, დაცემული გონებისთვის ხომ მით უფრო წარმოუდგენელია მასთან ოდნავ მაინც მიახლება. მაგრამ, ამ ნეტარ გზაზე დადგომა შესაძლებელია – ქრისტეს მიღებით. საჭიროა, მთელი ადამიანური რესურსი მიედგენას მას, რათა ადამიანის შესაძლებლობები სრულად მობილიზებული იყოს მისი, როგორც სიყვარულის მისაღებად. სწორედ ამგვარად შეიძლება ჰქონდეს იმედი ადამიანს, რომ თვით სულიწმიდა წარუძღვება ყოველს ჭეშმარიტებაში (იოანე, 15, 26).

საბოლოოდ, ადამიანი უზენაესი ცოდნისკენ სიკეთით სწრაფვითა და ქრისტეს წინამძღვრობით იკვლავს გზას განდმრთობისაკენ. ეს იქნება მდგომარეობა, როცა: „არავინ იბოროტებს და არავინ იბილწებს მთელ ჩემს წმიდა მთაზე, რადგან ისევე აღივსება მიწა უფლის ცოდნით, როგორც დიდძალი წყალი ფარავს ზღვას“ (ესაია, 11, 9). ამის განხორციელების გზა კი გახლავთ თავად ქრისტე, როგორც სიყვარული და გზა – უმაღლეს ჭეშმარიტებამდე მიმყვანი, რომელმაც კაცის სრული განწმენდის პრაქტიკული განხორციელებით, ხელახალი ცხოველმყოფელობა მიანიჭა კაცობრიობას. ასე რომ, გნოსეოლოგიის სიკეთესთან მიმართების საღვთისმეტყველო და ფილოსოფიური ასპექტები, ცხადყოფს, რომ უმაღლეს სიკეთეს რომელიც – სიყვარულია, შობს ჭეშმარიტების შეცნობა.

გამოყენებული ლიტერატურა

ალფევევი, ი. (2013). *ილარიონ ალფევევი, სარწმუნოების საიდუმლოება*. მართლმადიდებლური ღვთისმეტყველების შესავალი. თარგმნა ვლადიმერ ჩხიკვაძემ, თბილისი: მეცნიერება.

ბერგსონი, ა. (1993). *ბერგსონი ანრი*. ცნობიერების უშუალო მონაცემები, თარგმნა ბაჩანა ბრეგვაძემ. თბილისი: ნეკერი.

ბუაძე, თ. (2015). თეიმურაზ ბუაძე, ფილოსოფოსთა ღმერთი, რელიგიურ-საგანმანათლებლო ჟურნალი – „გული გონიერი“, N10.

დამასკელი, ი. (2000). *წმინდა იოანე დამასკელი*. მართლმადიდებლური სარწმუნოების ზედმიწევნითი გადმოცემა, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ე. ჭელიძემ. თბილისი: სასულიერო აკადემია.

ზიზიულასი, ი. მიტროპოლიტი იოანე ზიზიულასი, შემეცნებისა და რწმენის შესახებ. [http://www.orthodoxtheology.ge/zizioulas-ioannis3/]

კანტი, ი. (1986). *იმანუელ კანტი, არსენი გულიგა: კანტი*. თბილისი: ნაკადული.

მამარდაშვილი, მ. მერაბ მამარდაშვილი, მითიდან ფილოსოფიისაკენ. <https://burusi.wordpress.com/2010/10/16/merab-mamardashvili-13/>

მაქსიმე. (1996). წმ. მაქსიმე აღმსარებელი – ჭეშმარიტი ცოდნის შესახებ (გამონაკრებნი). ძველი ბერძნულიდან თარგმნა და შენიშვნები დაურთო ედიშერ ჭელიძემ. *ჟურნალი „გზა სამეუფო“*, №1(4). თბილისი.

ნოსელი, გ. (2009). *წმ. გრიგოლ ნოსელი – შესაქმისათვის კაცისა*. ძველბერძნულიდან თარგმნა და შენიშვნები დაურთო გვანცა კოპლატაძემ, თბილისი: საქართველოს საპატრიარქო.

პლოტინი. (2008). *პლოტინი, ბუნების, ჭვრეტისა და ერთის შესახებ (ენეადები III, 8)*. თარგმნა ლელა ალექსიძემ, სერია „ევროპული ძიებები“. თბილისი.

პომაზანსკი, მ. (2010). *პროტოპრესვიტერი მიხეილ პომაზანსკი, დოგმატური ღვთისმეტყველება*. მესამე, შესწორებული, და შევსებული გამოცემა. თბილისი.

ქრისტიანობის ლექსიკონი. (2011). *პეტროზილო პიერო: ქრისტიანობის ლექსიკონი*. იტალ. თარგმნა მარიკა სააკაშვილმა. თბილისი.

ქიქოძე, გ. წმ. ეპისკოპოსი გაბრიელ (ქიქოძე), მოძღვრებანი თქმული სოფლის ეკლესიათა შინა <https://www.orthodoxy.ge/tserilebi/gabriel/6dek1883.htm>

ჩხაბერიძე, ნ. (2019). ჟამისწირვის რიტუალურ-ტერმინოლოგიური არსის განსაზღვრისათვის. *ჟურნალი „ქართველოლოგი“*, N 1.

Блаженный, А. (1998). *Творения* (том первый), С.П., Киев.

Златоуст, И. (1989). *Творения*, том 5, СПб.

გიგო გაბაშვილი — ხელოვნების თეორეტიკოსი (გიგო გაბაშვილის უცნობი წერილების/სწავლებების მიხედვით)

ნინო ხუნდაძე

ხელოვნებათმცოდნე, PhD

საქართველოს უნივერსიტეტის თამაზ ბერაძის სახელობის

ქართველოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი

მეცნიერ-თანამშრომელი

ORCID: 0009-0009-9445-4161

აბსტრაქტი

1936 წელს, ციხისძირში, სამუშაოდ მივლინებული გიგო გაბაშვილის მოულოდნელი გარდაცვალების შემდეგ, მხატვრის სახელოსნოში დარჩენილი მთელი მისი მემკვიდრეობა სპეციალურად შექმნილმა კომისიამ აღრიცხა და ხელოვნების მუზეუმს გადასცა. 2015 წელს, როდესაც ფონდის აღრიცხვა-შეჯერების სამუშაო დავიწყეთ, ფონდში გიგო გაბაშვილის დოკუმენტების რამდენიმე საქალაქო დაგვხვდა, რომელშიც ხელოვნების შესახებ, მანამდე უცნობი, გიგო გაბაშვილის მიერ რუსულ ენაზე შექმნილი ხელნაწერი წერილი აღმოჩნდა: „ჩემი უცნაური ფიქრები ნახატზე“, „ჩემი იდეები კოლორიტზე“, „კომპოზიციაზე“. ეს წერილები მხატვრის შემოქმედებით თუ პედაგოგიურ გამოცდილებას ეფუძნება და მნიშვნელოვანი მასალაა გიგო გაბაშვილის პიროვნების სრულიად განსხვავებული კუთხით გასაცნობად, როგორც მკვლევრის, თეორეტიკოსის და პედაგოგის. ამ წერილების გაანალიზება, წარმოჩენა იმისა, თუ როგორ არის განსახიერებული თითოეული მოსაზრება თავად მხატვრის ნამუშევრებში, საინტერესო ასპექტია მხატვრის შემოქმედების კვლევისას, ასევე მნიშვნელოვანი რესურსია საგანმანათლებლო თვალსაზრისით. წერილებში გიგო გაბაშვილი წარმოჩნდება პროგრესულად მოაზროვნე, ფართოდ და ღრმად განათლებულ და დაკვირვებულ მეცნიერ-შემოქმედად, რაც მას, დავით კაკაბაძის და სხვათა მსგავსად, თეორეტიკოს მხატვართა რიგში აყენებს.

საკვანძო სიტყვები: გიგო გაბაშვილი, ხელოვნების თეორია, მხატვრობის თეორია, მხატვარი-თეორეტიკოსი, ქართული მხატვრობა, ფერი მხატვრობაში, კომპოზიცია ხელოვნებაში, ხაზი მხატვრობაში, სახვითი საშუალებები და ხერხები

GIGO GABASHVILI — ART THEORIST: THE ARTIST’S IDEAS AND WORKS
(BASED ON GIGO GABASHVILI’S UNKNOWN LETTERS AND TEACHINGS)

Nino Khundadze

Art Historian, PhD

Researcher at UG Tamaz Beradze Institute of Georgian
Studies

ORCID: 0009-0009-9445-4161

Abstract

All of Gigo Gabashvili’s heritage, which was left in the artist’s workshop, was described by a specially created commission and donated to the art museum in 1936 following his sudden death. Gabashvili has been sent to work in Tsikhisdziri. In 2015, when we started the reconciliation process of the fonds, we discovered a few folders of Gigo Gabashvili’s documents. Among them was a previously unknown handwritten letters in Russian created by Gigo Gabashvili, titled “My Strange Thoughts on Painting”, “My Ideas on Color”, “About Composition”. These letters are based on the artist’s creative and pedagogical experience and are valuable resources for understanding Gigo Gabashvili’s personality from a completely different perspectives as a researcher, theorist, and teacher. Analyzing these letters and showing how each viewpoint is embodied in the artist’s own work is both an interesting way to study the artist’s work and a valuable educational resource. Gigo Gabashvili, like Davit Kakabadze and others, is a theorist artist because he portrays himself in his letters as a progressive thinker who is widely and deeply educated, observant, and creator-scientist.

Keywords: Gigo Gabashvili, Art Theory, Theory of Painting, Artist-Theorist, Georgian Painting, Color in Art, Composition in Art, Line in Painting, Visual Media and Techniques

შესავალი

გიგო გაბაშვილის მემკვიდრეობას შორის, რაც მხატვრის გარდაცვალების შემდგომ, 1936 წელს, სპეციალურად შექმნილმა კომისიამ, მისი ანდერძის თანახმად, ხელოვნების მუზეუმში გადაიტანა, მრავალ საინტერესო მასალასა და დოკუმენტში¹, განსაკუთრებული ყურადღება მიიქცია სამმა ხელნაწერმა სტატიამ: „ჩემი ახირებული აზრები/ ფიქრები ნახატზე“ (Мои странные мысли о рисунке), „ჩემი იდეები კოლორიტზე“ (Мои идеи о колорите), „კომპოზიციის თაობაზე“ (О композиции), რომელიც მხატვრის მიერ, სავარაუდოდ, 1898 წელს², რუსულად არის ჩაწერილი. 36 წლის გიგო გაბაშვილს ამ დროისათვის სწავლა პეტერბურგსა და მიუნხენში უკვე დასრულებული, მსოფლიოს მრავალი ქვეყანა მოვლილი და საკმაო გამოცდილება დაგროვილი ჰქონდა. ეს წერილები, აქამდე წაუკითხავი და, შესაბამისად, არც ნათარგმნი ქართულ ენაზე, გიგო გაბაშვილის საინტერესო მოსაზრებებს, სახვითი ხელოვნების საშუალებებისა და ხერხების მიმართ მის დამოკიდებულებას გამოხატავს, შეიცავს მხატვრებისა და მოქანდაკეების ნამუშევრების ფორმალური ანალიზის ელემენტებს, გვაზიარებს მხატვრის პირად გამოცდილებას და გარკვეულ რჩევებს, სწავლებას. ისინი მნიშვნელოვანი მონაპოვარია, როგორც საგანმანათლებლო რესურსი, ერთგვარი გზამკვლევი, სახვითი ხელოვნების თეორიული საფუძვლების სწავლებისას, შემოქმედებითი პროცესის წარმართვისას, ასევე მხატვრის შემოქმედების ანალიზის, მისი გაგების თვალსაზრისითაც, რადგან მისი ცოდნა, თეორიული ხასიათის ტექსტად ჩაწერილი, ისევე როგორც მხატვრის სამყარო, მთელი სიცხადით აირეკლება მისსავე შემოქმედებაში. აკი წერს კიდევ ერთ-ერთ წერილში: „**დარწმუნებულები იყავით, რომ ფერმწერი საკუთარ ქმნილებებში გამოიხატება (ან ავლენს საკუთარ თავს) ისევე, როგორც ლიტერატორი და მეტადაც კი**“.

უპირველესად უნდა აღინიშნოს, რომ სამივე წერილში ნათლად იკვეთება და გაცეხება კი იწვევს, გიგო გაბაშვილის განსწავლულობა. მან კარგად იცის მსოფლიოს ისტორია, ხელოვნების ისტორია და თეორია; ფლობს ენებს – რუსულს, გერმანულს, ფრანგულს, ლათინურს (შესაძლოა სხვა ენასაც), მხატვარი ციტირებს ძველ ბერძენ ავტორებს – პლინიუსს, პომპროსს, ტაციტუსს, ვერგილიუსს; რენესანსის ავტორებს მაგ. დანტე ალიგიერის; ერთ მონაკვეთში, სადაც საუბრობს ხელოვნებაში ზნეობრიობასა და კეთილშობილებაზე (არ ეთანხმება ძირითადად უხამსობაზე დაფუძნებულ შემოქმედებას), ამბობს, რომ იშვიათად, მაგრამ კითხულობს პეტრონიუსს³, მოსწონს ჰორაციუსის⁴ სატირა ისევე როგორც მრავალი სხვა სატირიკოსი (მაგ. როდზე), ზეპირად იცის კატულუსის⁵ მადრიგალების 3/4, შეზარხოშებული ხშირად იმეორებს ანტუან ფერანის⁶ ეპიგრამას;

¹ გიგო გაბაშვილის ანდერძის ასლი; 2. მხატვრის უადრესი გამოფენების შესახებ სტატიები: ა) 1910 წლის მინერას სტატია „თბილისის ფურცელში“; ბ) 1913 წლის 3 მარტს ზაკავკაზიეში გამოქვეყნებული სტატია „გაბაშვილის გამოფენაზე“ (ავტორი არ იკითხება); გ) კავკაზში – „ფერწერული შიმშილი“, ასევე 1913 წელს 28 თებერვალს; დ) 1913 წელს ანდერძის სტატია – „გაბაშვილის სურათების გამოფენასთან დაკავშირებით“, „თბილისურ ჟურნალში“; ე) 1917 წლის 26 სექტემბერს – „ფერების შთაგონებულ მბრძანებელთან“, ტამარინის სტატია; 3. 1901, 1910, 1927 წლის გამოფენების კატალოგები; 4. ნაწყვეტი მხატვრის მეუღლის მოგონებებიდან გიგო გაბაშვილზე, რომელსაც აწერია, რომ 55 გვერდი უნდა იყოს, თუმცა რაოდენობრივად გვერდები აკლია და, ვფიქრობთ, რომ ის ეპიზოდები, რომელიც მიუღებელი იყო საბჭოთა ხელისუფლებისთვის „დაკარგულია“; 5. უძველესი ლოცვანი, რომელზედაც ხელით არის მიწერილი გიგო გაბაშვილის და მისი ძმის დაბადების ზუსტი დრო და თარიღი; 6. ა) მხატვრის გარდაცვალებისას მისი ჩამოსვენების მიზნით შექმნილი კომისიის შესახებ ინფორმაცი; ბ) ჩამოსვენების ანგარიში; გ) სახლის აღწერისა და მუზეუმისთვის გადმოცემული ექსპონატების, წიგნების და დოკუმენტების ჩამონათვალი; დ) გაბაშვილის დის (ოლგას) წერილი, რომელიც დათარიღებულია 1937 წლის 16 იანვრით, ხევსურული იარაღისა და ეთნოგრაფიული ნივთების მუზეუმისთვის გადაცემის თაობაზე.

² ხელნაწერის ერთ-ერთ ვერსიას აქვს წარწერა -14 მაისი, 1898 წელი.

³ სავარაუდოდ იგულისხმება გაიუს (ტიტუს) პეტრონიუსი, I საუკუნის რომაელი სატირიკოსი.

⁴ კვინტუს ჰორაციუს ფლაკუსი. ძვ. წთ. I საუკუნის რომაელი პოეტი.

⁵ გაიუს ვალერიუს კატულუსი, რომაელი პოეტი, ძვ. წ. 84 – 54.

⁶ ანტუან ფერანი (Antoine Ferrand) 1678-1719. ფრანგი პოეტი D'amour et de melancolie / Celemnus enfin consumée, / En fontaine fut transformée; / Et qui boit de ses eaux oublie / Jusqu'au nom de l'objet aimé. / Pour mieux oublier Egérie, / J'y cours hier vainement: / A force de changer d'amant, / L'infidèle l'avait tarie.

ასევე კარგად იცნობს ვოლტერის დეკლამაციებს. როგორც ჩანს, კარგად იცის მუსიკა, მისი თეორია – ხელოვნებაზე საუბრისას შესადარებლად იყენებს ბრავერულ არიას, ძირითად ბანს მუსიკაში¹; იცნობს მედიცინის საკითხებს და თავისუფლად მსჯელობს თუ როგორ ზემოქმედებს სხვადასხვა დაავადება შემოქმედებით პროცესზე, მაგ. ნალველს ჩაქცევა, რომელიც განსაზღვრავს მხატვრის მიერ სამყაროს ვიზუალურ/ფერადოვან აღქმას და, შესაბამისად, სურათის კოლორიტს; მაშინ როდესაც საუბრობს ვნების კოლორიტზე, ზუსტად ახასიათებს სისხლის მიმოქცევას ორგანიზმში; იცნობს ადამიანის ფსიქიკას და ღრმად გააზრებული აქვს ადამიანთა ქცევა შემოქმედებითი პროცესისას; კარგად აანალიზებს და ხსნის დამოკიდებულებათა სხვადასხვაგვარ ტიპებს და მრავალი სხვა.

გიგო გაბაშვილის წერილებში განვითარებული მსჯელობა ძირითადად აკადემიური სკოლის სწავლებებს და „მიბაძვის თეორიას“ ეფუძნება. იგი განიხილავს ხატვის სწავლების თავისებურებებს, აკადემიურ წესებს, რიგ შემთხვევებში აკრიტიკებს მათ. ზოგიერთ მომენტში ფიქრობ, თავისუფლება, რასაც დღეს მსოფლიო სამხატვრო სასწავლებლები ანიჭებენ შემოქმედებითი დაწესებულებების მოსწავლეებს, სწორედ გიგო გაბაშვილის ოცნების სწავლების ფორმაა. მხატვარი ტალანტს, გენიას და გემოვნებას აღიარებს, თუმცა პრომის გარეშე არა. განათლებას, მუდმივ, რუტინულ მუშაობას, ხელის და თვალის გაწაფვას და, განსაკუთრებით კი, ბუნებაზე დაკვირვებას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს.

მეთოდები

წინამდებარე სტატიის საფუძველს, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, წარმოადგენს მხატვარ გიგო გაბაშვილის რუსულენოვანი, ამ დრომდე წაუკითხავი 3 ხელნაწერი წერილი. წერილების წაკითხვა და თარგმნა წინ უსწრებდა მათ ანალიზს და გიგო გაბაშვილის შემოქმედებასთან წერილებში გამოთქმული და ჩამოყალიბებული შეხედულებების, მხატვრისთვის მიღებული წესებისა და თავისებურებების შედარებას მისსავე შემოქმედებასთან. გიგო გაბაშვილის შემოქმედება მსგავს ასპექტში განხილული არ ყოფილა. მსჯელობა, რომელიც წერილებში კონკრეტულ საკითხებზე განვითარებული – სახვითი საშუალებებისა და ხერხების შესახებ, შეიცავს კომპარატიულ მეთოდზე დაფუძნებული ანალიზის ელემენტებს და გამოკვეთს მხატვრის როგორც პიროვნულ, ისე შემოქმედებით ბუნებას. ამავე მეთოდზე დაფუძნებულმა კვლევამ წინამდებარე სტატიაში გიგო გაბაშვილი სრულიად განსხვავებული რაკურსით, განსხვავებულ პლანში დაგვანახა, მის შესახებ არსებული ცოდნა და წარმოდგენა გააღრმავა და მრავალი საინტერესო წახნაგი შესძინა მხატვრის პიროვნებას.

შედეგები

- გაიშიფრა და ითარგმნა გიგო გაბაშვილის უმნიშვნელოვანესი, აქამდე წაუკითხავი თეორიული ხასიათის წერილები სახვითი ხელოვნების შესახებ;
- გაღრმავდა ცოდნა გიგო გაბაშვილის პიროვნების, თუ მისი შემოქმედების შესახებ;
- წერილებში გაანალიზებულ თეორიულ საკითხებთან მიმართებით გიგო გაბაშვილის შემოქმედების კვლევამ მხატვრის დამოკიდებულებების, მიდგომების, მეთოდების განზოგადების შესაძლებლობა გააადვილა და მსოფლიო ხელოვნების ისტორიაში გიგო გაბაშვილის ადგილი მეტად გამოკვეთა;
- გიგო გაბაშვილის წერილების ანალიზმა ცხადყო, რომ იგი მნიშვნელოვან მხატვარ-თეორეტიკოსთა ერთი საინტერესო წარმომადგენელია;
- დაისახა გიგო გაბაშვილის შემოქმედების შემდგომი კვლევის მიმართულებები.

¹ ძირითადი ბანი ანუ basso profundo შუასაუკუნეებში, შესაბამემა ფუნქციურად basso continuo – გაგრძელებულ ბანს, მუდმივ ბანს ბაროკოში და აკორდის საფუძველს კლასიციზმის და რომანტიზმის ეპოქების ჰომოფონიურ წყობაში.

მსჯელობა

პირველ წერილში – „ჩემი უცნაური აზრები/ფიქრები ნახატზე“ (13 ხელნაწერი გვერდი), გიგო გაბაშვილის საუბრობს, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ანატომიის შესწავლას მხატვრისთვის, ამ „ცოდნის“ საჭიროებაზე – იმისათვის რომ მხატვარმა „გაიცნოს“ ადამიანის სხეული, და იმ საშიშროებაზე, რაც „კარგად დასწავლილმა“ შეიძლება დამართოს ნიჭიერ ადამიანს. „თუკი მე შემძლია მხოლოდ გარეგნულის ჩვენება, მაშინ უკეთესია, თუ ვისწავლი როგორც ეგების ისე დანახვას და გამათავისუფლონ/დამიხსნან საშიში ცოდნისგან, რომელსაც, იძულებული ხდები, დაივიწყო“, წერს მხატვარი და გულისხმობს, რომ ბუნების კანონზომიერების ასახვა და ამგვარად სიყალბისათვის თავის არიდება ნიშნავს სხეულის ანატომიის ზედმიწევნით ცოდნის გამოვლენის ცდუნებისგან თავის დაცვას, ამ ცოდნის საფუძველზე მხოლოდ ძირითადის ოსტატურად აქცენტირებას.

წერილის მომდევნო მონაკვეთში მსჯელობა ორგანულად გადაიზრდება სხეულის ნაწილების შეთანხმებული, ურთიერთდამოკიდებული მოძრაობის მნიშვნელობაზე. ავტორის ნააზრევში საკმაოდ ცხადად არის გამოხატული ნაწილისა და მთელის აღქმის უპირველესი, პრინციპულად განმსაზღვრელი როლი, როგორც „მთელის“ დანახვის ერთადერთი „სწორი“ გზა: „შეეცადეთ, ჩემო მეგობრებო, წარმოიდგინოთ გამჭვირვალე ფიგურა მთლიანობაში და განათავსეთ თქვენი თვალი მის ცენტრში. იქიდან შესაძლებელი იქნება დაინახოთ ხაზებისა და კუნთების, მთელი მექანიზმის (მანქანის) შინაგანი თამაში: თქვენ დაინახავთ, რომ ზოგიერთი ნაწილი იჭიმება, მაშინ როდესაც სხვა მოკლდება, ერთნი ეშვებიან, როდესაც სხვები ზეიწვევიან და მათი ერთობით, ერთი მთლიანისთვის მუდმივი მეცადინეობით, თქვენ შეძლებთ საგნის იმ ნაწილზე, რომელსაც გამოსახავს თქვენი ნახატი, უხილავ ნაწილებთან მთელი მისი შესატყვისი ურთიერთმიმართება აჩვენოთ და მხოლოდ ერთი მხარის გამოსახულებით ჩემი წარმოსახვა აიძულოთ, დაინახოს მისი საწინააღმდეგო ნაწილიც და მაშინ მე წამოვიძახებ, რომ თქვენ იდეალური „რისოვალშიკი“ (ოსტატი მხატვარი-გრაფიკოსი) ხართ“. „დეტალებით გამოსახულების შევსებისას“ ზოგადი მასშტაბის შენარჩუნებას, გიგო გაბაშვილი მხატვრის შთაგონების, მისი დახვეწილი შეგრძნების და გენიის დამსახურებად მიიჩნევს.

წერილის საკმაოდ დიდ მონაკვეთს გიგო გაბაშვილი, ცოცხალი, დაქირავებული ნატურის, სხვათა ნამუშევრების, მათ შორის შედეგების, კოპირების საპირისპიროდ, რეალურ ცხოვრებაზე, სამყაროზე, ორგანულ მოძრაობებზე დაკვირვებას და მათ მიხედვით ნამუშევრების შექმნის დიდ უპირატესობას უთმობს. მხატვრის მსჯელობას სიცხადე და სიმახვილე გამოარჩევს. „ყველა ეს აკადემიური პოზა, იძულებითი, ბანალური, გამოგონილი, ყველა ეს მოძრაობა, ცივად და მოუხერხებლად განსახიერებული ღატაკის, და მუდმივად ერთი და იმავე ღატაკის მიერ, რომელიც დაქირავებულია, მოვიდეს სამჯერ კვირაში, გაიხადოს და ნება დართოს პროფესორს შექმნას მისგან მანეკენი, – რა საერთო აქვთ მათ ნატურალურ პოზებთან და მოძრაობებთან? რა საერთო აქვს ადამიანს, რომელიც თქვენს ეზოში ექაჩება ჭიდან წყლით სავსე სათლს, მასთან, ვინც არ ეწევა არანაირ სიმძიმეს, მოუხერხებლად გამოხატავს ამ მოძრაობას, ზემოთ აწეული ხელებით..., რა არის საერთო, მომაკვდავს რომ განასახიერებს იმასა და საწოლში სულს რომ განუტევენ, იმას შორის, ან ვისაც კლავენ ქუჩაში? რა აქვს საერთო უძველეს მებრძოლს ადამიანთან, რომელიც იბრძვის აქ, ჩემ თვალწინ, ყრუ მოსახვევში. ეს ადამიანი, რომელიც ევედრება, სძინავს, ლოცულობს, ფიქრობს კერიასთან იმ ადამიანთან, ბრბოში გასრესილთან, გრძნობას რომ კარგავს? არაფერი, ჩემო მეგობარო, არაფერი... პოზა – ერთია, მოქმედება სხვა. ყველა პოზა ყალბია და უბადრუკი, ყოველი მოქმედება მშვენიერია და ნამდვილი“ – ამბობს მხატვარი.

ამ საკითხზე მსჯელობისას ის საკმაოდ მკაცრია და ცოტა უხეშიც, თუმცა მიიჩნევს რა უმნიშვნელოვანესად სამყაროზე დაკვირვებას, რჩევას აძლევს, უფრო კი მოუწოდებს დამწყებ მხატვრებს: „წადით მონასტერში და თქვენ დაინახავთ იქ როგორ გამოიყურება ჭეშმარიტი ღვთისმოსაობა და სათნოება. დღეს დიდი დღესასწაულის წინა საღამოა: წადით სამწყსო/სამრევლო ეკლესიაში, გაიარ-გამოიარეთ სააღსარებოსთან, და თქვენ დაინახავთ ნამდვილ განწყობას: თვითგანჭვრეტასა/ თვითწაღრმავებასა და სინანულს. ხვალ წადით ქალაქგარეთ დუქანში და დაინახავთ გაბრაზებული ადამიანების ნამდვილ ჟესტებს. ეძებთ საზოგადოებრივი ადგილები; იყავით დაკვირვებული ქუჩებში, ბალებში, ბაზრებში, სახლებში და თქვენ მოგეცემათ/გამოგიშუშავდებათ ცხოვრებისეულ ქმედებებში

ნამდვილი მოძრაობების უტყუარი გაგება. ან კიდევ: შეხედეთ თქვენ ორ მეგობარს, რომლებმაც იჩხუბეს, დააკვირდით, თუ თავად დავა, მათი ნების საწინააღმდეგოდ, როგორ განკარგავს მათი სხეულის ნაწილების განლაგებას. დააკვირდით მათ კარგად და ეჭვით განიმსჭვალეებით თქვენი უგუნური პროფესორის სწავლების, თქვენი უგუნური მენატურის პიროვნული სიჩუმის მიმართ. როგორ მებრალეებით, ჩემო მეგობრებო, თუ როდისმე მოგიწევთ შეცვალოთ მთელი თქვენი დაზუთხული ტყუილი ღესუერის უბრალოებითა/სიმატეებით და სიმატლით/გულწრფელობით: და თქვენ მოგიწევთ ამის გაკეთება, თუ გაქვთ სურვილი რამეს წარმოადგენდეთ“.

ბუნების „არაკეთილსინდისიერ“ მიბაძვას გიგო გაბაშვილი ნახატსა და კოლორიტში მანერულობის, გამოსახულის სიყალბის, მისი ხელოვნურობის, ერთ მნიშვნელოვან საფუძვლადაც მიიჩნევს: „სხეული ძვლებით და უსაყრდენო სხეული არ შეიძლება ერთნაირად დაიხატოს; ის რომ აქ მომრგვალებულია და იქ კუთხოვანი; და თუ ისინი (მხატვრები) ამ სიზუსტე/ სინატიფეს უგულებელყოფენ, მაშინ ეს ნახატი დამსგავსება გაბერილ ბუშტს ან ბამბის ქულას“.

მხატვარი თავად გამუდმებით აკვირდებოდა რეალობას, სწავლობდა და ეუფლებოდა ფიგურას, მოძრაობებს, ჟესტებს, ცდილობდა სრულყოფილება მიენიჭებინა მთლიანობის მისეული აღქმისათვის, დაეჭირა ის მნიშვნელოვანი ნიუანსები, რაც განსხვავებულ მდგომარეობაში სხეულის ნაწილების ურთიერთმიმართების რეალისტურად ასახვას სიცხადეს შესძენდა, სხეულს კი თავისთავადობას. გიგო გაბაშვილის მიერ ნატურიდან შესრულებული ათეულობით ჩანახატი თუ ეტიუდი, ასევე ხალხმრავალ ადგილებში, ბუნებაში, ქუჩებში, სოფლის მოედნებზე, დაბახანაზე, სამგლოვიარო ცერემონიისას, ბაზრობებზე გადაღებული ფოტო მასალა ავლენს, რომ იგი სწავლობს, აანალიზებს თითოეულ დეტალს და შემდეგ განასახიერებს მათ საკუთარ სურათებში. ასევე სიცხადეს იძენს, თუ რეალურად რამდენად ორგანულია მხატვრისთვის სამუშაო პროცესი, უფრო კი შემოქმედებითი წვრთნა, რაზეც ემოციურად, ღრმად განცდილის საფუძველზე საუბრობს წერილში.

საკუთარ გამოცდილებაზე დაფუძნებულ დაკვირვებასა და მოსაზრებებს გამოხატავს გიგო გაბაშვილი მეორე წერილშიც – „ჩემი იდეები კოლორიტზე“ (8 ხელნაწერი გვერდი): „ნახატი ყველა არსებას აძლევს ფორმას; საღებავი შთაბერავს მას სიცოცხლეს. მათში (ფერს/საღებავს გულისხმობს) არის ის ღვთაებრივი სული, რაც სიცოცხლეს აძლევს მას. უნდა იყო ოსტატი, იმისთვის, რომ ნახატი განსაჯო, კოლორიტის შეფასება ყველას ძალუძს. საუცხოო „რისოვალშიკებს“ ნაკლი არ აქვთ, დიადი კოლორისტები ძალიან ცოტანი არიან... ნაკლებად მცოდნე ადამიანი ისე ჩაუვლის გამომსახველს თუ კომპოზიციურად უნაკლოდ შესრულებულ გრაფიკულ სურათს, არც შეჩერდება; არც ერთ თვალს არ ძალუძს უგულებელყოს კოლორიტი“. იგი ფიქრობს, რომ ასევეა ლიტერატურაშიც – „ასი ცივი ლოგიკის მქონე ადამიანზე არც ერთი ორატორი, ერთ უდიდეს პოეტზე კი ათი საუცხოო ორატორი მოდის. ძლიერი ინტერესი უეცრად აქცევს ადამიანს ენაწყლიანად/მჭევრმეტყველად, რომელიც სასიკვდილო წამების შიშის გამოც კი ვერ დაწერს ათ რიგიან ლექსს“.

ვფიქრობ, ძალიან საინტერესო დაკვირვებაა: ცივი ლოგიკა, ისევე როგორც გრაფიკული ნახატი, როგორც შემდგომი საინტერესო განვითარების მნიშვნელოვანი საფუძველი, საწყისი (მკაფიოდ ჩამოყალიბებული კონცეფციის მსგავსად), ერთი შეხედვით სხარტი, ზუსტი და მარტივი, განსაკუთრებული ნიჭის, ალღოს და მრავალგვარი უნარის სინთეზის შედეგია. შესაბამისად, რთულიცაა. ასევე, ბევრისთვის რთულია და შეუძლებელიც კი მათში მომხიბვლელის დანახვა, მომხიბვლელის აღქმა; მაშინ როდესაც რითმით, რიტმით, მელოდიურობით გაჯერებული კარგი ლექსი საამოა ყურისთვის, სურათის ფერადოვნება სასიამოვნოა თვალისთვის – იმიდავს, ინტერესს და აღფრთოვანებას იწვევს ადამიანებში. თუმცა, ჭეშმარიტად კარგი კოლორისტი და ჭეშმარიტად კარგი პოეტი, თავისთავად, იშვიათობაა. ამასაც, გიგო გაბაშვილის აზრით, ცივი ლოგიკისა და გრაფიკული ნახატისა არ იყოს, თავისი მიზეზი აქვს – „ცოტამ“ უნდა მიგაღწევიანოს დიდ შედეგს, ანუ ღრმას და რთულს მარტივი ფორმა იოლად უნდა ეძებნებოდეს. საბოლოო შედეგის სიცხადე მისკენ სავალ გზაზე თავდაჯერებულობას და შექმნილის სრულყოფილებას განსაზღვრავს. სწორედ ისე, მიქელანჯელო რომ „მედმეტს“ აცლიდა ქვას ფორმის „გამოსათავისუფლებლად“.

მხატვარი კოლორიტის სისუსტესა თუ ფერის ოსტატობაზე, მისი მრავალფეროვნების არაერთ მიზეზზე საინტერესოდ მსჯელობს. საბოლოო შედეგს იგი შემოქმედის ფსიქოლოგიური, ემოციური

მდგომარეობის, თავად მხედველობითი ორგანოს ფიზიკური მდგომარეობის და საკუთარი თვითრწმენის, საბოლოო შედეგის წინასწარ განჭვრეტის უნარის სინთეზური ურთიერთქმედების საფუძველზე ხსნის. „ზოგადად რომ ითქვას, სურათის ჰარმონიულობა მით უფრო ძლიერი იქნება, რაც მეტად დარწმუნებული იქნება ფერმწერი საკუთარი წერის საბოლოო შედეგში. რაც ძლიერად და თავისუფლად იმუშავებს, მით უფრო ნაკლებად შეცვლის და გადაურევს თავის საღებავებს, მით მარტივ და არაართულ ტონებს გამოიყენებს ის... არაფერი ისე არ გიზიდავს სურათზე, როგორც სარწმუნო კოლორიტი. ის ერთნაირად გასაგებია უცოდინრობისთვის და ექსპერტისთვისაც“.

მსჯელობს რა კოლორიტზე ფერწერულ კომპოზიციაში, გიგო გაბაშვილი ყურადღებას ამახვილებს მასწავლებლისა და შეგირდის ურთიერთდამოკიდებულებაზე, უფრო სწორად კი მას მნიშვნელოვნად აღელვებს შეგირდის მიჯაჭვულობა მასწავლებელზე. ის კარგად განმარტავს ამგვარი დამოკიდებულების უარყოფით შედეგებს, რაც, უმეტეს შემთხვევაში, მისი აზრით, ყალბი კოლორიტის მიზეზი ხდება: „დიდი ხნის განმავლობაში, შეგირდი თავისი ოსტატის სურათების ასლებზე მუშაობს და არ აკვირდება სამყაროს, ანუ ეჩვევა სხვისი თვალით ყურებას და კარგავს საკუთარი თვალით დანახვის უნარს. თანდათან მას გამოუმუშავდება ნაცნობი ტექნიკა, რომელიც იძულებითი ხდება და ვერც თავისუფლდება, ვერც ირიდებს მას. ეს ისეთივე ჯაჭვია, მხოლოდ თვალებზე შებმული, როგორის ტარებაც აუტანელია ფეხებზე“. უდავოა, რომ მხატვრის დაკვირვება მის მიერ ღრმად გაცდილი და კარგად გააზრებულია.

გიგო გაბაშვილი ასევე განიხილავს თუ როგორი იქნება სხვადასხვა მხატვრის მიბაძვით შესრულებული ფერწერული სურათების კოლორიტი და ამის მაგალითად მოიხმობს – **ლეგრენს** (Louis-Jean-François Lagrenée), **ლე პრენსს** (Jean-Baptiste Le Prince), **გრიოზს** (Jean-Baptiste Greuze) და **შარდენს** (Jean Siméon Chardin). მისი დაკვირვება, ამ თვალსაზრისითაც, სიზუსტით გამოირჩევა.

მხატვარი საკმაოდ მეტყველ მაგალითს მოიხმობს კოლორიტის არსის გასაგებად, იმის თაობაზე, თუ რა არის მისი ჭეშმარიტი საფუძველი, რას და როგორ უნდა დააკვირდე, რის დანახვაა მნიშვნელოვანი და ამ საკითხზე მსჯელობის დასასრულ საკმაოდ კატეგორიულია: „ვილაცამ თქვა, რომ ყველაზე მშვენიერია ის ფერი, ახალგაზრდობა, უცოდველობა, ჯანმრთელობა, მოკრძალება და მორიდებულობა რომ ქმნის გოგონას სახეზე. ეს შენიშვნა არა მხოლოდ დახვეწილი და ამაღელვებელია, არამედ სწორიც; რადგან ყველაზე რთულია გადმოსცე სწორედაც სხეული მისი ბზინვარე სითეთრით, სიფერმკრთალის ან უსიცოცხლობის გარეშე, ან წითელი და ლურჯი ელფერების ის ნაზავი, რომელიც ოდნავ შესამჩნევად კრთება კანზე და სისხლი, და სიცოცხლე, კოლორიტი რომ მოჰყავთ სასოწარკვეთაში. მან, ვინც დაეუფლა სხეულის შეგრძნებას, დიდი ნაბიჯი გადადგა, დანარჩენი წვრილმანია ამასთან შედარებით. ათასობით ფერმწერი გარდაიცვალა, ისე რომ სხეულს ვერაფერი გაუგო, ათასობით სხვაც მოკვდება, მისი გაგების გარეშე“.

ისევე როგორც გრაფიკული გამოსახულების შექმნისას ნაწილისა და მთელის ურთიერთმიმართებას, ფერწერაში გიგო გაბაშვილი უმნიშვნელოვანესად მიიჩნევს ტონალურ/ფერადოვან ჰარმონიას, როგორც მთლიანობის ერთ მნიშვნელოვან საფუძველს. ფერადოვანი ტონებისა და ლაქების ურთიერთმიმართებაზე დამოკიდებული სურათზე ამა თუ იმ, ცალკეული საგნის, დეტალის აღქმა, ასევე მისი საშუალებით კომპოზიციური მთლიანობისა და დახვეწილი, დამაჯერებელი კოლორიტის შექმნა. „არის ხიბლი, რომელსაც რთულია არ დაემორჩილო, ხიბლი დიადი ჰარმონისტისა... არ ვიცი როგორ განგიმართოთ ჩემი მოსაზრება უკეთ. აი, სურათზე ქალია, თეთრ ატლასში გამოწყობილი. დაფარეთ სხვა ყველაფერი და შეხედეთ მხოლოდ სამოსს: შესაძლოა ეს ატლასი მოგეჩვენოთ თქვენ ჭუჭყიანი (ჩამქრალი/უსიცოცხლო), არანამდვილი. მაგრამ კვლავ დააყენეთ ეს ქალი მის გარემომცველ ობიექტებს შორის და იმავე წუთს ატლასი შეიძენს საკუთარ ფერს და ბზინვარებას. ეს საერთო ტონის სისუსტის შედეგია; მაგრამ ვინაიდან თითოეული ობიექტის სიკაშკაშე პროპორციულად მცირდება, ამის გამო ზოგადი ნაკლი სხლტება: მას გადაარჩენს ჰარმონია“. მხატვრის მოსაზრება ანარეკლს პოვებს მის ფერწერულ სურათზე „ქალი სააღდგომო კვერცხით“, სადაც თეთრი ატლასი სწორედაც მის მიერ აღწერილი „თეთრის“ შექმნის თავისებურების, მისი მხატვრული ეფექტის განსახიერებაა, თეთრისა და სხვადასხვა ელფერის მონაცვლეობით შექმნილი.

გიგო გაბაშვილი აქვე დასძენს, რომ „წერო თეთრი (სითეთრე) და წერო ნათელი (შუქფენილი), ორი სრულიად განსხვავებული რამ არის“. გაბაშვილი მათ სანიმუშოდ წერილში მაგალითებს არ მოიხმობს, თუმცა იმდენად მარტივად და დამაჯერებლად მსჯელობს, რამდენად ღრმადაც აქვს გააზრებული ორი სახვით საშუალებას, თუ ფენომენს შორის კონტრასტი. წერილის კითხვისას ამ წინადადების განსახიერებად ედუარდ მანეს, კიდევ უფრო მეტად კლოდ მონეს, ასევე სურბარანის სურათების თეთრი და „შუქფენილი“ წარმოგიდგება ადამიანს.

მომდევნო ფურცელზე გიგო გაბაშვილი იწყებს საინტერესო მსჯელობას ცისარტყელას ფერებზე, მისი პრინციპის მნიშვნელობაზე მხატვრობაში. ამბობს, რომ „**ცისარტყელა იგივეა მხატვრობაში, რაც ძირითადი ბანი მუსიკაში**“, რაც ფერის შესაძლებლობების, ფერით იმპროვიზაციის უსაზღვრობას გულისხმობს. თვლის, რომ ამის გაგება და გამოყენება ბევრი მხატვრისთვის მიუწვდომელია და უმეტეს შემთხვევაში, ფერადოვნების თვალსაზრისით, მათი ტექნიკის შეზღუდულობას და პრიმიტიულობას/სიმარტივეს/უბრალოებას განსაზღვრავს, ანუ ისინი, როგორც ამას მხატვრები უწოდებენ ერთმანეთში, „**პროტოკოლურ ტექნიკას**“ იყენებენ. „**და ჭეშმარიტად არის ასეთი პროტოკოლები ფერწერაში, მონურად დამორჩილებული ცისარტყელას თანმიმდევრობას, ისე რომ მათში...**“ და აქ, ამ საინტერესო საკითხზე მსჯელობა იძულებით გვიწყდება, რადგან ხელნაწერის ერთი ფურცელი გაბნეული ან დაკარგულია.

არანაკლებ საინტერესო საკითხს განიხილავს გიგო გაბაშვილი მომდევნო გვერდებზე – „**ვნების კოლორიტს**“. მისი მსჯელობა გასაოცრად ლოგიკური, ღრმა და სინთეზურია. წერილის ამ ნაწილში მხატვრის მიერ ადამიანის შეცნობის, ფსიქოლოგიურ-ემოციური ცვლილების შედეგად გამოწვეული და გარეგნობაზე ასახული სახასიათო ნიუანსების დეტალური გააზრება იკვეთება; ფერის საშუალებით ამ შეგრძნების მთელი სიცხადით, მცირე დეტალებში გამოხატვას ფერწერის უმაღლეს თამასად მიიჩნევს მხატვარი: „**ყოველგვარ ვნებას ხომ თავისი ფერი აქვს. ნუთუ ის ერთია ერთი და იმავე ვნების სხვადასხვა მომენტში? კოლორიტს თავისი ტონები აქვს განრისხებისას. თუ სახეს ცეცხლი მოედება სიბრაზისას, თვალები ინთება; თუ სიბრაზეში მიაღწია უკიდურეს ზღვარს და გული შეკუმშა, იმის ნაცვლად რომ გააფართოოს ის, თვალები იწყებს აქეთ-იქეთ გაქცევას, ლოყებს სიფერმკრთალე ეფინება, ტუჩები თეთრდება და იწყებს კანკალს. ინარჩუნებს ქალი ერთსა და იმავე სახის ფერს შეყვარებულის მკლავებში სიამოვნების მოლოდინისას, მასთან დამშვიდობებისას? ოჰ! ჩემო მეგობარო, რა ხელოვნებაა ფერწერა; მე ერთ პწკარში ვატევ იმას, რასაც ფერმწერი ერთ კვირას ანდომებს, და მისი უბედურება იმაშია, რომ მან იცის, ხედავს და გრძნობს ისევე, როგორც მე და არ შეუძლია იმავე წამს ამის გადმოცემა; რომ ეს გრძნობა, იცნობს რა მას წინასწარ, აბნევს მას ჩანაფიქრის განხორციელების შესაძლებლობებთან მიმართებით და არა იშვიათად უფუჭებს მას არაჩვეულებრივ ნამუშევარს, და ის, ვერც აცნობიერებს, რომ ხელოვნების უკანასკნელ (უმაღლეს) საზღვარზე იყო**“.

მესამე წერილი – „**კომპოზიციის შესახებ**“ (23 ხელნაწერი გვერდი), წინა ორ წერილთან შედარებით ვრცელია. საკითხიც გაცილებით რთული და მრავლისმომცველია. ნახატისა და კოლორიტისგან განსხვავებით, რომლებიც თავისთავად, მხატვრული სახის შესაქმნელად, უმნიშვნელოვანესი სახვითი საშუალებებია, კომპოზიცია რთული მხატვრულ-სახეობრივი სტრუქტურაა, სინთეზური ფორმაა, რომელიც ყველა სახვით საშუალებასა და ხერხს ერთი სურათის ფარგლებში, იდეის შესატყვისად, ორგანულად ამთლიანებს, კრავს. შესაბამისად, წინამდებარე წერილი მრავალი საინტერესო აზრის, დაკვირვების გამომხატველია, მრავალ მნიშვნელოვან რჩევას შეიცავს.

უპირველესად გიგო გაბაშვილი აღნიშნავს, რომ **კომპოზიცია უნდა იყოს ნათელი და მარტივი, ზედმეტი ფიგურისა და აქსესუარის გარეშე**, ყველა ტიპის ადამიანისთვის მკაფიოდ აღსაქმელი. ამ თვალსაზრისით ის პუსენსაც კი აკრიტიკებს: „**პუსენმა ერთსა და იმავე სურათზე პირველ პლანზე წარმოგიდგინა იუპიტერი კალისტოს შეცდენისას; და სიღრმეში კი შეცდენილი ნიმფა, რომელსაც მიათრევს იუნონა. ეს შეცდომაა, ჭკვიან მხატვარს რომ არ ეკადრება, ისეთი**“. იგი თვლის, რომ „**ფერმწერი ფლობს მხოლოდ ერთ გაელვებას/წამს. მისთვის მიუწვდომელია ერთნაირად მოიცვას ერთდროულად ორი მომენტი, ორი მოქმედება; არსებობს გარკვეული ვითარება, რომლის დროსაც სიმართლე და გატაცება/ინტერესი ვერ იტანენ ზიანს იმ მომენტის გახსენებით, რაც უკვე იყო ან**

მინიშნებით მომავალ მომენტზე“.

აქ შესაძლოა გაგვიჩნდეს საწინააღმდეგო მოსაზრება, ხომ არსებობენ მხატვრები, რომლებიც სამყაროს პანორამულად აღიქვამენ და ერთდროულად მრავალ სხვადასხვა სცენას წარმოგვიდგენენ. მაგალითად ნიკო ფიროსმანაშვილიც კმარა. თუმცა გიგო გაბაშვილი აქ საუბრობს ერთი და იმავე ამბის დასაწყისსა და გაგრძელებაზე, შესაძლოა ითქვას ერთი სცენის რამდენიმე სხვადასხვა კადრზე, რასაც ფერწერული ნამუშევრისთვის საზიანოდ მიიჩნევენ. თუმცა ცოტა ქვემოთ ის საინტერესო შეხედულებას გამოხატავს ამავე საკითხზე და აზუსტებს აქ გამოთქმულს. ყოველი მოქმედება შეიცავს რამდენიმე მომენტს და შესაბამისად, როგორც ადამიანის სახეზე არსებობს შერეული გამომეტყველება, მაგ. უბედურების დროს მოულოდნელი სიხარული რომ იწვევს, ასევე პერსონაჟის პოზას, ჟესტს, გამომეტყველებას შესაძლოა ჩავლილი მომენტის კვალი აჩნდეს. ამაშიც მხატვარი ბუნების კანონზომიერებას ხედავს. ბუნებაზე, ცხოვრებაზე დაკვირვება, მისგან სწავლა ყველა შემოქმედისთვის, წერილებში ბევრგან განმეორებულ, გიგო გაბაშვილის უმნიშვნელოვანეს რჩევას წარმოადგენს. „ცოცხალი არსებები, მოქცეულნი მეტ-ნაკლებად რთულ სისტემაში, უცბად არ იცვლებიან: ეს უცნობი არ არის მისთვის, ვინც იცნობს ბუნებას და კანონზომიერების გრძნობა გააჩნია; მაგრამ ის (მხატვარი) ასევე აცნობიერებს, რომ ეს ცალკეული ფიგურები, ეს ჩამოუყალიბებელი საკუთარი შეხედულება სანახევროდ ზემოქმედებს ზოგად შთაბეჭდილებაზე“.

გიგო გაბაშვილი, როგორც მუსიკალურ ხელოვნებაში ისე მხატვრობაში, შესრულების მაღალ ოსტატობას, ბუნებრიობას და თავისუფლებას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს. იმისთვის რომ სიამოვნება განიცადოს, კომპოზიცია მისთვის უნდა იყოს ნათელი და იმავდროულად მრავალფეროვანი, ანუ თუნდაც რთული, თუმცა მარტივად აღსაქმელი და რაც მთავარია ჰარმონიულ მთლიანობად შეკრული: „მომღერალი, ვისაც ეძნელება ბრავურული არიის შესრულება, მევიოლინე, რომელიც უკრავს დაძაბული და ბორძიკით, მალეღვებენ და ცუდ გუნებაზე მაყენებენ. მომღერლისგან მე მოვითხოვ ბუნებრიობას და თავისუფლებას, მე მინდა, რომ მუსიკოსი თავისუფლად და მარდად დაასრულებდეს ხელს სიმებზე, ისე რომ პიესის სირთულეზე ფიქრმა არც კი გამიელვოს. მე მჭირდება სუფთა და უმტკივნეულო ტკბობა...“. ის, რომ მხატვარი თავად განუწყვეტლივ მუშაობდა, ხშირად თავდავიწყებამდე, მის მხატვრულ ოსტატობაზე, შესრულების დახვეწილობაზე აისახება. მხატვრული საშუალებებისა და ხერხების ფლობა და მათი თავისუფალი გამოყენება გიგო გაბაშვილის სურათებში მოცულობითი ფორმის, დრაპირების, ფაქტურის, გრადაციის, ფერწერული გადაწყვეტის, უმეტეს სურათებში იდეის შესაბამისი კომპოზიციური სტრუქტურის გააზრების და მას დაქვემდებარებული ყოველი ცალკეული დეტალის სიცხადის საფუძველია. ნიმუშად შეიძლება მოვიყვანოთ მხატვრის შემოქმედებითი შემკვიდრების უდიდესი ნაწილი, ფერწერული თუ გრაფიკული სურათები: *დაბახანა, დივანბეგის აუზი, სამარყანდის ბაზარი, სამი მამაკაცი საზამთროს ბოსტანში, ნიკო ნიკოლაძის პორტრეტი, მძინარე ხევსური, ზანგის პორტრეტი, ხევსურთა ბრძოლა, ნათიურმორტი, ბუხარელები, ორი ბრმა სამარყანდელი, ორი მანდილოსანი ქრიზანთემებით და მრავალი სხვა.*

„...და მე შევაქცევ ზურგს ფერმწერს, რომელიც იძულებულს მხდის ამოვსნა რებუსი ან გამოცანა. თუ სცენა გასაგებია, მარტივია და შეკრული, მე გავიგებ მას სრულად ერთი შეხედვით; თუმცა ეს არ კმარა. კიდევ საჭიროა, რომ ის იყოს მრავალფეროვანი; და ის იქნება ასეთი, თუ მხატვარი კეთილსინდისიერად აკვირდება ბუნებას“. სამყაროში დანახული წესრიგის, ჰარმონიის აღმოჩენის და მისი მრავალფეროვანი ინტერპრეტირების უამრავი ნიმუში შეიძლება მოვიყვანოთ ხელოვნების ისტორიიდან – უძველესი დროიდან დღემდე. ამ ცოდნაში გიგო გაბაშვილი ეული, დანამდვილებით შეიძლება ითქვას, არ არის.

წერილის შემდგომ მონაკვეთში ავტორი ყურადღებას ამახვილებს განვითარებული მოქმედებისა და შესაბამისი მდგომარეობის ურთიერთდამოკიდებულებაზე, ერთისგან მეორეს გამომდინარეობაზე¹. თუ დავაკვირდებით ადამიანების მთელ ჯგუფს, ერთი და იმავე საქმიანობის, მოქმედების დროს, მათი

¹ იმისათვის, რომ მხატვარმა ბუნებრივად/ძალდაუტანებლად/ორგანულად შეძლოს ამ ამოცანის/პრობლემის გადაჭრა, უსათუოდ სჭირდება გიგო გაბაშვილის რჩევა ანატომიის ცოდნის, სხეულის გაგების/შეგრძნების/ფლობის შესახებ, რასაც პირველ წერილში – „ჩემი უცნაური აზრები/ფიქრები ნახატზე“, ეთმობა დიდი მონაკვეთი.

მოდრაობების მრავალფეროვნება, გამომდინარე საერთო ინტერესიდან, შექმნის გარკვეულ სისტემას, დაფუძნებულს საერთო ქმედებაზე. განსხვავებას თითოეულის ინდივიდუალური ხასიათი, საკუთარი ენერგიის ხარისხი განსაზღვრავს. ადამიანთა ამ ჯგუფის ერთობლიობას მხატვარი მწვანე ფოთლებიან ხეს ადარებს, სადაც ყოველ ფოთოლს საკუთარი მწვანე ფერი აქვს, განსაკუთრებული. ადამიანთა ჯგუფშიც თითოეულის ინდივიდუალური განსახიერება იქნება წარმოდგენილი: „თუ მხატვარი იცავს ენერგიისა და ინტერესების კანონს, რაც უნდა დიდი ზომის იყოს მისი სურათი, კომპოზიციის ყველა მონაკვეთი გულწრფელი იქნება. მასში იქნება ერთადერთი კონტრასტი, გემოვნებისმიერი, სწორედ ის, განსხვავებული ენერგიისგან და ინტერესებისგან გამომდინარე, სხვა კონტრასტი არც არის საჭირო. დასწავლილი, სასკოლო, აკადემიური ტექნიკის კონტრასტები – ყალბია“.

ამგვარ კონტრასტებზე დაფუძნებულ ფერწერულ სურათს გიგო გაბაშვილი თეატრს უწოდებს. იგი ანტუნ ვატოსაც იწუნებს მისი პერსონაჟების გადამეტებული „თავაზიანობის“ (გალანტურობის) გამო, რაც „აგრე რიგად სასიამოვნო, საყვარელი, პატივსაცემია მაღალ საზოგადოებაში“. „მოაშორეთ ვატოს მისი პეიზაჟები, მისი კოლორიტი, მისი ფიგურებისა და კოსტიუმების გრაციოზულობა; შეხედეთ მხოლოდ სცენას და განსაჯეთ. მიმბაძველობით ხელოვნებაში აუცილებელია სიველეურობა/ უცნაურობის, სიმკაცრის გარკვეული წილი, რაღაც გასაოცარი და უჩვეულო“, წერს მხატვარი.

გიგო გაბაშვილი კომპოზიციისთვის უმნიშვნელოვანესად მიიჩნევს გამოსახულებათა მთლიანობას სასურათე სიბრტყეზე. მხატვრის აზრით, სწორედ გამოსახულებათა ურთიერთმიმართებამ უნდა შექმნას უპირველესად მძაფრი ემოცია, განწყობა, დამოკიდებულება, ტექნიკა კი გააძლიერებს ამ შთაბეჭდილებას: „დავუბრუნდეთ სურათზე ფიგურების განლაგებას და მათ ერთობლიობას. თუ შესაძლებელია, უნდა ცოტათი შევწიროთ ტექნიკა. მაგრამ რამდენად? ეს მე არ ვიცი. მე მოვითხოვ მხოლოდ ერთს, რომ ამ დათმობის სანაცვლოდ მცირედი თუ არა დაზარალებული ვქნებოდეთ, სიუჟეტის შთაბეჭდილება. შემეხე მე, გამაკვირვე მე, დამტანჯე მე, მაიძულე მე შევცბე/შევკრთე, ვიტყვო, ავთრთოლდე, უპირველესად აღვშფოთდე; შენ დაატკბოხ ჩემს მზერას შემდეგ, თუ შეძლებ“.

აღლოს გარდა, კომპოზიციური მთლიანობის, სურათის სტრუქტურის, „არქიტექტურის“ შექმნა, გარკვეულ ვარჯიშს საჭიროებს. გიგო გაბაშვილი საკუთარ თავზე ამ მიმართულებითაც ბევრს მუშაობდა, წვრთნიდა საკუთარ აღლოს და უნარებს, რასაც სასურველ მიზნამდე მიჰყავდა. ჩანახატების გარდა, მის მიერ შექმნილ ფოტოკოლექციებშიც მრავალი ნიმუშია, ამ „წვრთნის“ საინტერესო პროცესს რომ ასახავს. კომპოზიციის მეტყველ ნიმუშებს, კომპოზიციის პრინციპებს ის, ჩვეულებრივ, გარემომცველ სამყაროში ეძებს, იკვლევს და სწავლობს. ფირზე აღბეჭდავს არა მარტო კონკრეტულ ადამიანებს, ან ხალხმრავალ ადგილებს, უცაბედად რომ რაიმე საინტერესო განჭვრეტოს, თუმცა არც უამისობაა, არამედ ფიქრობს, იაზრებს, სხვადასხვავარ რაკურსს, სხვადასხვა ხედვის წერტილს ირჩევს უკეთ „დასანახად“ და აღსაქმელად, ემოციური განვითარების კულმინაციის დასაჭერად. შუა აზიის და ხევსურეთის თემებზე შექმნილი, ასევე სხვადასხვა წარმართული თუ სასიყვარულო რიტუალის ამსახველი მრავალფეროვანი სურათი გიგო გაბაშვილის კომპოზიციური ოსტატობის ნიმუშია.

კიდევ ერთი საკითხი, რომელსაც გიგო გაბაშვილი წერილში განიხილავს, არის რეალური და ფანტასტიკური პერსონაჟების თანაარსებობა კომპოზიციებში. იგი აღიარებს, რომ რუბენსის თაყვანისმცემლებს შეაშფოთებს გამოთქმული მოსაზრება, თუმცა, ამის გამო, აზრს არ იცვლის: „ალეგორიული და რეალური პერსონაჟების სინთეზი ისტორიას ზღაპრის ხასიათს სძენს; და, აშკარად უნდა ითქვას, ეს ნაკლი, ჩემი შეხედულებით, რუბენსის ნაწარმოებების დიდ უმრავლესობას აფუჭებს“, წერს მხატვარი. საკუთარ მოსაზრებას რეიმსში ჟან ბატისტ პიგალის მიერ შექმნილი ლუი XV (1795 წ.) მონუმენტის ანალიზის საფუძველზე განმარტავს. განიხილავს მონარქის მონუმენტის კვარცხლბეკის ძირში წარმოდგენილ ცალკეულ ალეგორიულ ფიგურას, რომლებსაც არ მიიჩნევს მეფის მიერ მფარველობის სფეროთა სიმბოლურ განსახიერებად; რომ მიწათმოქმედების, ვაჭრობის და მოსახლეობის უკეთესი მეტაფორა ხარი, ჯანმრთელი, ძლიერი გლეხი და მეძუძური ლამაზი გლეხის გოგო უფრო იქნებოდა, ვიდრე ფუთებზე წამოწოლილი მძინარე მამაკაცი და ქალი, ფაფარში რომ ჩაუვლია ხელი ლომისთვის და მოჰყავს. „საჭიროა ღრმად გაიაზრო საკუთარი სიუჟეტი. საქმე იმაში კი არ არის გაავსო ტილო ფიგურებით: ფიგურები თავად უნდა განთავსდნენ იქ, როგორც ბუნებაში. რომ ისინი ერთად ემსახურებოდნენ საერთო შთაბეჭდილებას, ძლიერად, მარტივად და ნათლად...“ – წერს მხატვარი.

წერილის შემდგომ მონაკვეთში გიგო გაბაშვილი საუბრობს ხელოვნების ნაწარმოების ზნეობრიობაზე და ამბობს, რომ ისევე როგორც პოეზია, სურათიც (ხელოვნების ნიმუში) *bene moratae* (დახვეწილი, ზნეობრივი) უნდა იყოს. ამ თვალსაზრისით აკრიტიკებს ფრანსუა ბუშეს, რომელსაც გარყვნილად მიიჩნევს და, ამიტომაც, არამიმზიდველად; ჟან ბატისტ გრიოზს კი, კეთილშობილების გამო, ადამიანთათვის სასურველად განიხილავს. „**მე მივუტევებ პოეტს, მხატვარს, სკულპტორს, ფილოსოფოსსაც კი წუთიერ გატაცებას და თავქარიანობას; მაგრამ არ მინდა, რომ კალამი მუდამ უგუნურებაში იყოს ამოვლებული და ირყვნებოდეს ხელოვნების მიზანი/ამოცანა**“.

მიბაძვის ხელოვნების პრინციპად წერილის ავტორი **ვერგილიუსის** სიტყვებს მიიჩნევს: „**Sunt lacrimae rerum et mentem mortalia tangunt**“¹. ასევე განმარტავს, რას ნიშნავს მისთვის ზნეობრივი ხელოვნებაში და როგორ უნდა იმოქმედოს კეთილშობილმა ხელოვანმა: „**შენ ვალდებული ხარ სახელი გაუთქვა, უკვდავყო დიადი, მშვენიერი საქმეები, ხოტბა შეასხა უბედურ/უიღბლო და გალანძღულ/ შეურაცხყოფილ ზნეობას / სათნოებას, გაამათრახო ბედნიერი და პატივისცემამდე ამადლებული ცოდვა და შეაძრწუნო/თავბარი დასცე მწვალებლებს...შენი ფიგურები უტყვია, თუ გინდა, მაგრამ ისინი ახერხებენ იმას, რომ მე ვესაუბრები საკუთარ თავს**“. ამ თვალსაზრისით გიგო გაბაშვილის შემოქმედება განსაკუთრებული განხილვის საგანი უნდა გახდეს. მის ფოტოებს, ფერწერულ და გრაფიკულ სურათებს შორის არის ნიმუშები, რომელიც მნიშვნელოვნად განგვასაზღვრინებს ზნეობრივის გიგო გაბაშვილისეულ აღქმას და იმასაც, თუ რას გულისხმობს მხატვარი ხელოვნების მიზნის დაკნინებაში. ფერწერული თუ გრაფიკული სურათების, ასევე მისი ფოტოშემოქმედების ამ ერთი, რეალიზმთან დაახლოებული მისი შემოქმედებისგან სრულიად განსხვავებული, დიდი ნაწილის შექმნაზე გიგო გაბაშვილმა, ვფიქრობ, სხვადასხვა დროს იმუშავა. აქ უთუოდ იკვეთება ფრანც ფონ შტუკის, უილიამ ბლეიკის, გუსტავ მოროს, არნოლდ ბიოკლინის მსგავსად სიმბოლისტური აზროვნებისა და ესთეტიკის მიმართ გაბაშვილის განსაკუთრებული ინტერესი თუ მიდრეკილება. ფანტაზიების, ალეგორიების, რელიგიურ-მითოლოგიური სიუჟეტებისთვის გიგო გაბაშვილის ხელწერა გრაფიკულ სურათებზე განსაკუთრებულად თავისუფალი, დინამიკური და კონტრასტული გახდა, ფერწერამ კი ჩვეული მონუმენტურობა, თავისუფალი ფერწერული რიტმიკა შეინარჩუნა, თუმცა მეტი აბსტრაქტულობა შეიძინა. მხატვრული აზროვნება თამამი და შეუზღუდავია. მხატვრული ხერხებით შექმნილი ექსპრესიულობა და ირაციონალურ-მისტიკური ხასიათი, სიმბოლისტურ მიდრეკილებას რომ განსაზღვრავს, მკვეთრად ეროტიკულ კომპოზიციებშიც კი, მათ შორის ფოტოგრაფიაში, ძირითადად ყურადღების აქცენტირებით და კომპოზიციური არქიტექტონიკით მიღწეული ზომიერებით, განსაკუთრებული ესთეტიზმით, ჩემი აზრით, უხამსობის მისხალსაც არ შეიცავს.

კომპოზიციის შესახებ მსჯელობაში გიგო გაბაშვილი დიდ ადგილს უთმობს ნაწარმოების **იდეას** – რასაც კომპოზიციის აგების, მისი მექანიზმის მამოძრავებელ ძალად მიიჩნევს; **ექსპრესიას** – ძლიერ წარმოსახვას რომ ითხოვს; **ფერწერულობას**; **სიუჟეტს** და მის „უმაღურობას“ – რაც კარგი ოსტატის ხელში, როგორც წესი, „უმაღური არ გამოდგება“ ხოლმე; ფიგურათა განლაგების კავშირს ექსპრესიასთან, ტემპერამენტის თავისებურებასთან; **კონცეფციას**, რომელმაც უნდა შეგაძრწუნოს, ძლიერი შთაბეჭდილება მოახდინოს; განმარტავს დიდი რაოდენობით **ჩანახატების/ეტრატების** შესრულების აუცილებლობას, მით უფრო ვრცელი, დიდი ზომის კომპოზიციებისთვის, რაც მნიშვნელოვნად ეხმარება გულწრფელ გამოხატვას, ბუნების კანონზომიერების მეტი დამაჯერებლობით გადმოცემას; განიხილავს **შიშველი სხეულის გამოსახვის თავისებურებას**, ბერძნების ტრადიციას ამ თვალსაზრისით; **დრაპირებას**, თუ რა მნიშვნელობა აქვს სხეულის შეგრძნებას ქსოვილის ქვეშ და როგორ მიიღწევა ეს ეფექტი სახვით ხელოვნებაში შუქ-ჩრდილის დაპირისპირების სამუალებით; **პორტრეტს**, როგორც ხელოვნების და თითოეული მხატვრის პირადი შემოქმედების საწყისს, მის თავისებურებებს და შესრულების სიძნელეებს; **ჟანრულ და ისტორიულ მხატვრობას**, ამ ორის შემქმნელთა შორის მტრულ ურთიერთდამოკიდებულებას; მოჰყავს არგუმენტები, თითოეულის აზრის დასაცავ-განსამტკიცებლად; მათ დაპირისპირებას „პროზისა და პოეზიის მტრობას“ ადარებს და ასკვნის, რომ „ისტორიული ფერწერა მოითხოვს მეტ ამადლებას, მეტ წარმოსახვას, შესაძლებელია, სხვა,

¹ here are tears for things and mortal things touch the mind“; „ცრემლებს იწვევს საგნები და გონებას წარმავალი რაღაცეები აღელვებს“. Virgil's *Aeneid*. Specifically Book I, line 462.

მეტად ჯადოსნურ/გასაოცარ პოეზიას, ხოლო ჟანრული ფერწერა კი მეტ სიმართლეს... ჟანრულშიც ხელოვნების ყველა საშუალებას გამოიყენებდა კაცი, გენიის ნაპერწკალსაც კი“.

თითოეულ საკითხის განხილვისას გიგო გაბაშვილი არა მარტო საკუთარ პრაქტიკულ გამოცდილებას, ან თეორიულ ცოდნას ეყრდნობა, არამედ ფსიქო-ფილოსოფიურ ასპექტში მათ გააზრებას ცდილობს. უნარი და ალღო არ ღალატობს და მსჯელობა საინტერესო ფორმას იღებს: „ჟანრული ფერწერის ოსტატს მუდმივად თვალწინ აქვს საკუთარი სიუჟეტები; ისტორიის ფერმწერს კი ან საერთოდ არ უნახავს ისინი, ან უნახავს მხოლოდ ერთი წუთის განმავლობაში. და შემდეგ, ეს უბრალოდ მიმბაძველი, ჩვეულებრივი ნატურის გადამწერი; ისიც არის, ეგრეთ წოდებული, იდეალური და პოეტური ნატურის შემოქმედი. ის მიუყვება საზღვარს, რომელსაც ძნელია არ ასცდე. ამ ხაზის ერთ მხარეს ის ვარდება უხამსობაში, მეორე მხარეს კი გაზვიადებაში/უტრირებაში. პირველზე შეიძლება ითქვას: multa ex industria, pauca ex animo¹; მეორეზე კი საპირისპიროდ: pauca ex industria, plurima ex animo². ამ სიტყვებთან ერთად მარკ შაგალის ერთი ციტატა მომაგონდა: „თუ მე ვქმნი გულით, თითქმის ყველაფერი გამოდის, თუ გონებით, არც არაფერი“³. ჭეშმარიტმა შემოქმედმა იცის, როდის „გამოვა“ ნაწარმოები ხელოვნების ჭეშმარიტი ნიმუში, რა იქნება ამის რეალური მიზეზი, რა ძალა აქვს გულწრფელობას და გულით „კეთებას“.

წერილის დასასრულიც, თითოეულ საკითხზე მასში განვითარებული მსჯელობის მსგავსად, შთამბეჭდავია. გიგო გაბაშვილი ელინიზმის ეპოქის ქანდაკების – „ლაოკოონის“, მაგალითზე საუცხოოდ მსჯელობს კომპოზიციისთვის, მეტადრე ქანდაკებაში, ხედვის წერტილის მნიშვნელობაზე, მხოლოდ ამ წერტილის მიმართ კომპოზიციის იდეალურ განლაგებაზე, მხოლოდ ამ წერტილიდან კომპოზიციის აღქმის სრულყოფილებაზე, მხატვრული სახის ხასიათის მთელი სიცხადით გამოვლენაზე, რაც ეპოქის თუ შემოქმედის ინდივიდუალური თავისებურებების წარმოჩენას ემსახურება.

საუკუნეების განმავლობაში ფილოსოფოსები, პლატონიდან და არისტოტელედან მოყოლებული, უფრო ადრეც, დამწერლობის პირველივე, შუამდინარული ნიმუშებიდან, ასევე სხვადასხვა ეპოქის მწერლები, მხატვრები საინტერესო მოსაზრებებს აყალიბებდნენ ხელოვნების შესახებ. არის ამ უძველეს შრომებშიც სახვითი ხელოვნების თეორიული საფუძვლების განხილვის, მათ შესახებ მკაფიო წარმოდგენების შექმნის სერიოზული მცდელობა, ზოგიც იმ დროიდან უცვლელად დამკვიდრებული. განსაკუთრებულია ჯორჯო ვაზარის შრომა „შემოქმედთა ცხოვრება“ (Vazari; 1998), როგორც ხელოვნებათმცოდნეობის ფუნდამენტი, სადაც მხატვართა, სკულპტორთა და არქიტექტორთა ბიოგრაფიები, მათი შემოქმედების შესახებ ინფორმაცია, კვლევა და კრიტიკა ენციკლოპედიური ფორმით არის აკინძული. ვაზარის მიეკუთვნება, დღესაც ცოცხალი, მრავალი ტერმინის შემოტანა ხელოვნების ისტორიაში. ამ დროს ჯერ არ არსებობს ტერმინი სახვითი ხელოვნება, ისევე როგორც ნატიფი ხელოვნება, თუმცა გაჩნდა „Arti imitanti“ – მიბაძვის ხელოვნება⁴, რაც მე-19 საუკუნემდე აქტიურად გამოიყენება სახვით ხელოვნებასთან მიმართებით და მერეც, რისიც არაერთი მაგალითია გიგო გაბაშვილის წერილებში. ვაზარის მიერ დამკვიდრებული „disegno“ ანუ ნახატის ხელოვნება, როგორც ხელოვნების იდეალური ბუნების, მხატვრის ოსტატობის განსახიერება, მის მიერ სამი ხელოვნების – არქიტექტურის, ქანდაკების და მხატვრობის, ფუნდამენტად მოაზრებული, ვაზარის დროიდან საპატიო ადგილს იკავებს artes liberales (თავისუფალ ხელოვნებებს) შორის, ლიტერატურის და ფილოსოფიის გვერდით.⁵

¹ Much by energy, a little by heart – დიდი წილი ენერგიის და ცოტა გულის.

² Few by energy, most by heart – დიდი წილი გულის და ცოტა ენერგიის.

³ If I create from the heart, nearly everything works; if from the head, almost nothing.

⁴ პლატონისა და არისტოტელეს მიმესისს არის დასესხებული.

⁵ ძველი დროიდან მოყოლებული (ანტიკური ეპოქა არ იგულისხმება) ვიდრე რენესანსის ეპოქამდე და რენესანსის დროსაც, შემოქმედთა საქმიანობა კეთილშობილთან წილნაყარი როდი იყო! მაგალითად პლატონის აზრით (და ამ მოსაზრების მსგავსი სხვასაც გამოუთქვამს) „შექმნილს არ შეუძლია შექმნას“, თუმცა ეს საკითხი ცალკე განხილვის საგანია, თუნდაც ქართული დაზგური ხელოვნების საწყისებთან მიმართებით, როგორც ხელოსანთა გაერთიანებებად მუშაობის შუასაუკუნეობრივი ტრადიცია.

ვაზარის მსგავსად, მხატვართა წერილებში, მათ მიერ შექმნილ თეორიული ხასიათის ჩანაწერებში, მრავალი საინტერესო მოსაზრების წაკითხვაა შესაძლებელი, გიგო გაბაშვილის წერილებში გამოთქმული მოსაზრებების მონათესავე თუ სრულიად განსხვავებულად ჩამოყალიბებული, ფუნდამენტურ, თუ სრულიად მოულოდნელ საკითხებზე. თუმცა სახვითი ხელოვნების თეორია, მკაფიოდ გაწერილი „გრამატიკა“, შეიძლება ითქვას, ჯერ კიდევ სრულყოფის პროცესშია.

თეორიული საფუძვლის არსებობა ხელოვნებაში გოეთემ (Conversations, 1883) მოისაკლისა. ის ფიქრობდა, რომ თეორიული სწავლება, თეორიული საფუძველი, მუსიკის მსგავსად, ხელოვნებასაც უნდა ჰქონოდა. 1807 წელს მას ფრიდრიჰ ვილჰელმ რიმერთან¹ საუბრისას უთქვამს, რომ მხატვრობის „დანაკლისია რაიმე დამკვიდრებული, მიღებული თეორია, როგორც არსებობს მუსიკაში“ (Barash, 2000, გვ. 332) (Conversations, 1883). ვასილი კანდინსკიმ 1911 წელს გაიმეორა გოეთეს მოსაზრება და დათანხმდა, რომ მხატვრობას სჭირდებოდა მყარი საფუძვლიანი თეორია და ასეთი თეორია მუსიკის თეორიის მოდელის მიხედვით უნდა დაფუძნებულიყო (Barash, 2000, გვ. 332). ფერწერის თეორიის შემუშავება გოეთეს კვალდაკვალ გააქტიურდა, განსაკუთრებით ავანგარდის ეპოქაში. ამ თვალსაზრისით, კანდინსკისთან ერთად, მრავალთა შორის განსაკუთრებით გამორჩეული იყო პაულ კლექე (Franciscono, 1991, გვ. 246).

ქართველ მხატვრებში დავით კაკაბაძეა, ვინც ბევრს ფიქრობდა და მუშაობდა ხელოვნების თეორიის საკითხებზე. მისი წერილები და ჩანაწერები, თავმოყრილი წიგნად „ხელოვნება და სივრცე“ (კაკაბაძე, 1983), მრავალი საინტერესო მოსაზრების გამომხატველია. მოგონებებში ბევრ საინტერესო თეორიულ საკითხზე ამახვილებს ყურადღებას ლადო გუდიაშვილიც (გუდიაშვილი, 1979), ასევე ვახტანგ კოტეტიშვილი, რომელიც ავტორია წიგნისა „ქანდაკების ისტორია“ (კოტეტიშვილი, 1963). საინტერესო მოსაზრებებს გამოხატავენ ცალკეულ სტატიებში, უფრო მეტად ინტერვიუებში მხატვრები სერგო ქობულაძე, ედმონდ კალანდაძე, ზურაბ ნიჟარაძე და კიდევ სხვები. დღეს, როდესაც „გრძნობიერებაზე მეტ ადგილს ხელოვნებაში აზროვნება იკავებს“ (კაკაბაძე, 1983, გვ. 33) უფრო მეტს ფიქრობენ მხატვრები ამ მიმართულებით. საინტერესოა გია ეძგვერაძის, გია ბულაძის შრომები, უმანგი ხუმარაშვილის ჩანაწერები და ინტერვიუები². მათ შრომებში მსჯელობის საგანი ხდება ძველ დროში შემუშავებული ცნებები, ახლებური მიდგომები, კონცეფცია. თუმცა ასევე აღსანიშნია, რომ თანამედროვე მხატვარ-პედაგოგთა მიერ გამოთქმული და მოარულ ფრაზებად ქცეული ბევრი საინტერესო მოსაზრება მაქვს მოსმენილი, რომელსაც ვისურვებდი, თავისი განმარტებებით, თავმოყრილი და ჩაწერილი ყოფილიყო საგანმანათლებლო რესურსად³.

ამდენად, გიგო გაბაშვილის წერილები, ნამდვილ აღმოჩენად რომ შეიძლება განვიხილოთ, მხატვრის მიერ ნაფიქრი, განსჯილი და სიღრმისეულად გააზრებული თეორიული ხასიათის ნაშრომია. მათ საფუძველზე გიგო გაბაშვილმა, დიდ მხატვრად მიჩნეულმა და აღიარებულმა, ახლა უმნიშვნელოვანეს მხატვარ-თეორეტიკოსთა რიგში უნდა დაიმკვიდროს ადგილი.

¹ გოეთეს მდივანი, ფილოლოგი, მწერალი, ბიბლიოთეკარი; ფსევდონიმი – სილვიო რომანო.

² ამ მიმართულებით სერიოზული კვლევაა ჩასატარებელი, შესაგროვებელი და თავმოსაყრელია მასალა.

³ ამასთან მიმართებით მახსენდება 1980-იან წლებში, სამხატვრო აკადემიაში, ფერწერის სახელოსნოში, ლექციის დროს სტუდენტისთვის მხატვარ-პედაგოგ დიმიტრი ხახუტაშვილის მიერ მიცემული შენიშვნა: где те фиолетовые тени рассказывающие нам об утреннем освещении, падающие с открытого окна на обнажённое тело натуры (სად არის ის იისფერი ჩრდილები, რომელიც გვიყვება დილის განათებაზე, რომელიც შემოიჭრება ღია ფანჯრიდან და ეცემა ნატურის შიშველ სხეულს), რომელიც, სტუდენტების მიერ სხარტულად ქცეული, ტონალური ნიუანსირების გაგებისა და სწავლების თვალსაზრისით საკმაოდ კარგად გააზრებული და მკაფიოდ გამოხატული შენიშვნაა.

გამოყენებული ლიტერატურა

გაჩეჩილაძე, მ., ბელაშვილი, თ., ჩიტორელიძე, ს. (2016). *უცნობი სერგო ქობულაძე*. წიგნი 1. თბილისი.

გუდიაშვილი, ლ. (1979). *მოგონებების წიგნი*. თბილისი.

კაკაბაძე, დ. (1983). *ხელოვნება და სივრცე*. თბილისი.

კოტეტიშვილი, ვ. (1963). *ქანდაკების ისტორია*. თბილისი.

Barasch, M. (2000). *Theories of art, 3 – from impressionism to Kandinsky*. Routledge.

Franciscono, M. (1991). *Paul Klee: His Work and Thought*. University of Chicago Press.

Conversations of Goethe with Eckerman and Soret. (1883). George Bell @ Sons. London.

Vazari, G. (1998). *The Lives of the Artists*. Oxford University Press.

ქეთევან დედოფლის შესახებ სლოვაკური სასკოლო პიესის წყაროები და ორიგინალობის საკითხი

მაია ნაჭყებია

უფროსი მეცნიერი-თანამშრომელი,
ფილოლოგიის დოქტორი
თსუ შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის
ინსტიტუტი

აბსტრაქტი

საქართველსა და ევროპის ლიტერატურულ ურთიერთობათა შესწავლა ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პრობლემაა. ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან საუკუნეთა განმავლობაში საქართველო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დასავლეთთან საბერძნეთის, შემდეგ კი ბიზანტიის მეშვეობით, მაგრამ კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ ეს კავშირი შეწყდა, მიუხედავად ამისა, იგი არასოდეს ყოფილა მთლიანად იზოლირებული ევროპისგან, XVII საუკუნიდან მოყოლებული კი გამოჩნდა ევროპის დიდი ინტერესი საქართველოს მიმართ, რაც ევროპის მხატვრულ ლიტერატურაშიც აისახა.

ევროპის მხატვრულ ლიტერატურაში ქართული თემის შეჭრა ქეთევან დედოფალის სახელთან არის დაკავშირებული. 1624 წელს სპარსეთის შაჰის, აბას I-ის კარზე ქართველი დედოფლის მოწამებრივი აღსასრულის ისტორიულმა ფაქტმა ფართო გამომხატურება ჰპოვა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების როგორც ისტორიული ხასიათის ნაშრომებში, ისე მხატვრულ ლიტერატურაში. XVII საუკუნის ევროპული მასალები ქეთევან დედოფლის შესახებ ფაქტობრივად ოციან-ორმოცდაათიან წლებს განეკუთვნებიან, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ საუკუნის მიწურულს ეს თემა კვლავ მოექცა ევროპის ყურადღების სფეროში: 1701 წელს სლოვაკიეთის ქალაქ სკალიცაში დაიდგა ანონიმი სკალიცელი იეზუიტის სასკოლო პიესა ქეთევან დედოფლის შესახებ სათაურით „კატერინა [ქეთევან], ქართველთა დედოფალი, თავისივე სისხლით შემკული, სცენაზე წარმოდგენილი“, რომელიც ქართული ლიტერატურათმცოდნეობისათვის უცნობი იყო.

ანონიმი სკალიცელი იეზუიტის პიესის ორიგინალობის საკითხი საგანგებო კვლევის საგანია, რაც, თავის მხრივ ნაწარმოების ისტორიულ წყაროებთან არის დაკავშირებული. საყურადღებოა, რომ ამ პიესის ანონიმი ავტორი ასახელებს ორი ისტორიული ხასიათის წყაროს, რომელთა საფუძველზეც შეიქმნა პიესა. ერთი მათგანი არის ადამ ოლფარიუსის ნაშრომი „De rebus gestis Schach-Abae“, მეორე კი – გერმანელი იეზუიტის, იოჰანეს ბისელიუსის, ისტორიული ხასიათის თხზულება – „Illustres ruinae“, რომელიც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი არ იყო.

სლოვაკურ ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ სლოვაკი იეზუიტის დრამა ანდვას გრიფიუსის ბაროკოს ეპოქის დრამის – „ქეთევან ქართველი ანუ გაუტეხელი სიმტკიცე“ – თავისუფალ, საგულდაგულოდ გადმოკეთებულ თარგმანს წარმოადგენს. წინამდებარე ნაშრომში შედარებულია ოლფარიუსისა და ბისელიუსის ნაშრომები და გამოვლენილია ფაქტები, რომლებიც ორივე ავტორთან მოიპოვება, ასევე ის ცნობები, რომლებიც მხოლოდ ბისელიუსთან გვხვდება. ნაჩვენებია სკალიცელი ავტორის მიერ გამოყენებული წყაროსა და მის სასკოლო პიესაში ასახული ისტორიული პიროვნებებისა და ფაქტების ურთიერთმიმართება, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ სკალიცელი იეზუიტის პიესა სლოვაკური ბაროკოს ეპოქის ლიტერატურის ორიგინალური ნაწარმოებია.

საკვანძო სიტყვები: ქეთევან დედოფალი (კატერინა), სლოვაკური სასკოლო პიესა, იოჰანეს ბისელიუსი, ადამ ოლფარიუსი, ბაროკოს ლიტერატურა

ON THE SLOVAK SCHOOL PLAY ABOUT QUEEN KETEVAN AND THE ISSUE OF ORIGINALITY

Maia Natchkebia

Senior Research Fellow, Doctor of Philology
Shota Rustaveli Institute of Georgian Literature

Abstract

Studying of Georgian and European literary ties is one of the significant issues. Since ancient times, Georgia has maintained tight ties to the West for many centuries, initially through Greece and then Byzantium. However, these ties ended with the fall of Constantinople. Nevertheless, Georgia has never been isolated from Europe. Since the 17th century, Georgia has been of great interest to Europe, and this is reflected in the European literature as well.

In the European literature, emergence of Georgian theme is linked to the name of Queen Ketevan. The historical fact of Georgian Queen Ketevan's martyrdom at the court of the Shah of Persia, Abbas I, in 1624, was widely reflected in Western European historical works and fiction. The 17th century European materials about Queen Ketevan actually date back to the 1920s and 1940s, but it turned out that at the end of the 17th century this issue had once again drawn attention of Europe: in 1701, in the town of Skalica, Slovakia, an anonymous Jesuit staged a school drama, titled *Katerina, Georgian Queen, Decorated with the Own Blood, Represented at the Stage*, which Georgian literary scientists were unaware of.

The issue of the play's originality by Jesuit from Skalica is subject of special research and this, in turn, is associated with the historical sources of the play. Notably, the anonymous author of this play cites two historical sources as inspiration for the play. One of them is *De rebus gestis Schach-Abae* by Adam Olearius and the other – the historical work *Illustres Ruinae* by Johannes Bisselius, a German Jesuit was previously unheard of in Georgian scientific literature.

The Slovak Jesuit drama was regarded in Slovak literary studies as a free, carefully adapted translation of Andreas Gryphius's baroque drama *Catherina of Georgia or Imperishable Firmness*. In this work, we compared the works by Olearius and Bisselius and identified the facts that were common for both authors, also the data found only in Bissel's work. Based on the source used by the author from Skalica and connections between the historical figures and facts in the school play, it is demonstrated that the play by the Jesuit from Skalica is an original piece of literature of Slovak Baroque epoch.

Keywords: Saint Queen Ketevan of Georgia (Catherina), Slovak school drama, Johannes Bisseli, Adam Olearius, Baroque literature

საქართველოსა და ევროპის ლიტერატურულ ურთიერთობათა შესწავლა ქართული ლიტერატურათმცოდნეობის მნიშვნელოვანი საკითხია. ჯერ კიდევ უძველესი დროიდან საუკუნეთა განმავლობაში საქართველო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული დასავლეთთან საბერძნეთის, შემდეგ კი ბიზანტიის მეშვეობით, მაგრამ კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ ეს კავშირი შეწყდა, მიუხედავად ამისა, იგი არასოდეს ყოფილა მთლიანად იზოლირებული ევროპისგან, XVII საუკუნიდან მოყოლებული კი გამოჩნდა ევროპის დიდი ინტერესი საქართველოს მიმართ, რაც ევროპულ მხატვრულ ლიტერატურაშიც აისახა. შეიძლება ითქვას, რომ XVII საუკუნეში ევროპამ ხელახლა, მრავალი საუკუნის შემდეგ, ისევ „აღმოაჩინა“ საქართველო. ამიტომ არის მნიშვნელოვანი ის, თუ რა აინერესებთ უცხოელ დიპლომატებს, მოგზაურებსა და მისიონერებს, რას აქცევენ ყურადღებას, რა სახით არის წარმოდგენილი ამ მასალაში საქართველო და ქართველები. განსაკუთრებით კი ის არის მნიშვნელოვანი, თუ როგორ არიან აღქმულნი ამ ისტორიული და მხატვრული სახის მასალაში ქართველები მორალურ შეფასებათა თვალსაზრისით, რას წარმოადგენს საქართველო XVII საუკუნის ევროპულ შემეცნებაში.

ამ პერიოდის ევროპის მხატვრულ ლიტერატურაში ქართული თემის შეჭრა ქეთევან დედოფლის სახელთან არის დაკავშირებული. 1624 წელს სპარსეთის შაჰის, აბას პირველის კარზე ქართველი დედოფლის მოჩამებრივი აღსასრულის ისტორიულმა ფაქტმა ფართო გამოხმაურება ჰპოვა დასავლეთ ევროპის ქვეყნების როგორც ისტორიული ხასიათის ნაშრომებში, ისე მხატვრულ ლიტერატურაში. XVII საუკუნის ევროპული მასალები ქეთევან დედოფლის შესახებ, ფაქტობრივად, ოციან-ორმოცდაათიან წლებს განეკუთვნებიან, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ საუკუნის მიწურულს ეს თემა კვლავ მოექცა ევროპის ყურადღების სფეროში: 1701 წელს სლოვაკიეთის ქალაქ სკალიცაში დაიდგა ანონიმი სკალიცელი იეზუიტის სასკოლო პიესა ქეთევან დედოფლის შესახებ სათაურით „კატერინა [ქეთევან], ქართველთა დედოფალი, თავისივე სისხლით შემკული, სცენაზე წარმოდგენილი („Caterina, královna gurziánská, vlastní krvi ozdobená, na divadlo predstavená / Caterina, Gurzianorum regina, proprio sanguine purpurata theatro data) (Mišianik, 1981, გვ. 605-610). ქეთევან დედოფლისადმი მიძღვნილი პიესა სრულად არ არის შემონახული, ჩვენამდე მოაღწია რამდენიმე გვერდიანმა დაწვრილებითმა სინოფსისმა სლოვაკიზირებულ ჩეხურ ენასა და ლათინურზე, ჩვენ მივაკვლიეთ ამ ტექსტს, რომელიც უცნობია ქართული ლიტერატურათმცოდნეობისათვის და გამოვაქვეყნეთ მისი თარგმანი ძველი სლოვაკური ენიდან (ნაჭყებია, 1992, გვ. 62-72).

ანონიმი სკალიცელი იეზუიტის პიესის ორიგინალობის საკითხი საგანგებო კვლევის საგანია, რაც, თავის მხრივ ნაწარმოების ისტორიულ წყაროებთან არის დაკავშირებული. საყურადღებოა, რომ ამ პიესის ანონიმი ავტორი ასახელებს ორი ისტორიული ხასიათის წყაროს, რომელთა საფუძველზეც შეიქმნა პიესა. ერთი მათგანი არის ადამ ოლფარიუსის ნაშრომი *De rebus gestis Schach-Abae*, მეორე კი – გერმანელი იეზუიტის, იოჰანეს ბისელიუსის ისტორიული ხასიათის თხზულება – *Illustres ruinae* (Bisselius, 1663) რომელიც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილი არ იყო.

სლოვაკურ ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმული იყო მოსაზრება, რომ სლოვაკი იეზუიტის სასკოლო პიესა ანდეას გრიფიუსის ბაროკოს ეპოქის დრამის – „ქეთევან ქართველი ანუ გაუტყეველი სიმტკიცე – თავისუფალ, საგულდაგულოდ გადმოკეთებულ თარგმანს წარმოადგენს. წინამდებარე ნაშრომში შედარებულია ოლფარიუსისა და ბისელიუსის ნაშრომები და გამოვლენილია ფაქტები, რომლებიც ორივე ავტორთან მოიპოვება, ასევე ის ცნობები, რომლებიც მხოლოდ ბისელიუსთან გვხვდება. ნაჩვენებია სკალიცელი ავტორის მიერ გამოყენებული წყაროსა და მის სასკოლო პიესაში ასახული ისტორიული პიროვნებებისა და ფაქტების ურთიერთმიმართება, რაც მიუთითებს იმაზე, რომ სკალიცელი იეზუიტის პიესა სლოვაკური ბაროკოს ეპოქის ლიტერატურის ორიგინალური ნაწარმოებია.

მამასადამე, სლოვაკმა იეზუიტმა თავისი პიესის წყაროდ ორი ავტორი დაასახელა – იოჰანეს ბისელიუსი და ადამ ოლფარიუსი. ბისელიუსის ლათინურ ენაზე გამოქვეყნებულ ვრცელ წიგნს – *Illyrisches Rügen* – მივაკვლიეთ მოსკოვში, ყოფილი ლენინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის „წიგნთა მუზეუმში და ვთარგმნეთ ის მონაკვეთი, რომელიც საქართველოსა და ქეთევან დედოფლის შესახებ შეიცავს ცნობებს. ოლფარიუსის ნაშრომი ზუსტად ამ სათაურით – *De rebus gestis Schach-*

-Abae ჩვენთვის ხელმოუწვდომელი აღმოჩნდა, მაგრამ არსებობს ოლეარიუსის ერთ-ერთი წიგნის რუსული თარგმანი, ეს არის „მოსკოვში და მოსკოვის გავლით სპარსეთში და უკან მოგზაურობის აღწერა“. ამ წიგნში შენიშვნის სახით არის აღნიშნული, რომ მე-18 და მე-19 თავები, რომლებიც საქართველოს ეხება, თარგმნილი და წიგნში შეტანილი არ არის (Олеарий, 1906, გვ. 416). რამ გამოიწვია ამ თავების გამოტოვება, განმარტებული არ არის. მაგრამ ქართველმა მკვლევარმა – შოთა რევიშვილმა მიაკვლია ოლეარიუსის ამ წიგნს გერმანულ ენაზე Ausführliche Beschreibung der kundbaren Reise nach Moscou und Persien, so durch Gelegenheit einer Holsteinischen. Gesandtschaft von Gottorft auss an Michael Fedorintz, der Grossen Zaarn in Moscou und Schach Sefi, König in Persien, Geschehen Schleswig, 1659 – „დაწვრილებითი აღწერა მოსკოვსა და სპარსეთში საყოველთაოდ ცნობილი მოგზაურობისა, რომელიც მოეწყო მოსკოვის დიდი მეფის მიხეილ თევდორეს ძისა და სპარსეთის მეფის შაჰ-სეფის კარზე გოტტარდიდან ჰოლშტეინის საელჩოს გაგზავნასთან დაკავშირებით“. იმ მონაკვეთის თარგმანი, რომელიც საქართველოსა და ირანის ურთიერთობებს ეხება, მან თავის სტატიამ გამოაქვეყნა, იგი 1971 წელს „ცისკარში“ დაიბეჭდა (რევიშვილი 1971).

მიუხედავად იმისა, რომ სლოვაკურ წყაროში მითითებული სათაური არ ემთხვევა არც რუსულად თარგმნილი წიგნის სათაურს და არც შ. რევიშვილის მიერ გადმოქართულებული ნაშრომის სათაურს, მაინც მიგვაჩნია, რომ სწორედ ეს წიგნი უნდა ყოფილიყო სლოვაკი ავტორის მიერ მითითებული. ამ დასკვნამდე იმის საფუძველზე მივედით, რომ პირველ რიგში ერთმანეთს შევუდარეთ ჩვენს ხელთ არსებული ბისელიუსის და ოლეარიუსის ცნობები ჩვენთვის საინტერესო თემაზე. ამ შედარების ნიადაგზე ისიც ირკვევა, რომ ბისელიუსმა სწორედ ოლეარიუსის ნაშრომით ისარგებლა, როდესაც თავის კომპილატორული ხასიათის წიგნს წერდა, მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოსა და ქეთევანის შესახებ წერისას მას რაღაც სხვა წყაროც ჰქონდა ხელთ. ჩვენი ნაშრომი მიზნად არ ისახავს ზოგადად ბისელიუსის ნაშრომის წყაროების კვლევას, ჩვენ მხოლოდ იმის გარკვევა გვინტერესებს, თუ რომელი ისტორიული ფაქტი საიდან აიღო სლოვაკმა იეზუიტმა თავისი პიესის წერისას. ერთი კი აშკარად ნათელია: ქეთევანის ტყვეობის, შაჰ-აბასის მისდამი მიჯნურობის და მისი სიკვდილით დასჯის ამბის გადმოცემისას ბისელიუსს რაღაც სხვა წყაროთი უსარგებლია, ვინაიდან ოლეარიუსის ნაშრომი, როგორც ირკვევა, ამ ინფორმაციას არ შეიცავს. ბისელიუსის ნაშრომი 1663 წელს გამოიცა, მაშასადამე, ბისელიუსს შეიძლება ხელთ ჰქონოდა 1663 წლამდე გამოცემული ნებისმიერი წყარო, რომელიც ქეთევანის ამბავს შეიცავდა, არც გერმანულ იეზუიტ – ათანასე კირხერთან არის გამოსარიცხი მისი ნაცნობობა. ქვევით ერთმანეთის პარალელურად მოგვყავს ის ფრაგმენტები, რომლებიც ორივე ავტორთან გვხვდება.

ცნობები შაჰ აბასის ბრძანებით მისი ვაჟის – სეფი-მირზას მკვლელობის შესახებ

ოლეარიუსი

„...გარდა იმისა, რომ [შაჰ-აბასმა – მ. ნ.] სიკვდილით დასაჯა მის წინააღმდეგ შეთქმულებაში მონაწილე ახლობელი ადამიანები, ურჩობისა და უხიავობისათვის დააბრმავა თავისი მეორე და მესამე ვაჟი (Олеарий, 1906, გვ. 652), ხოლო პირველი, ქართველი ქალისაგან გაჩენილი, – სეფი მირზა, – სულაც მოაკვლევინა. ადამ ოლეარიუსი საკმაოდ დაწვრილებით ყვება დედით ქართველი უფლისწულის ცხოვრებისა და მკვლელობის ამბავს: ...რადგანაც უფრო ადრე შაჰ-აბასმა ბრძანა მოეკლათ მისი შვილი, ტახტის მემკვიდრე, სეფი მირზა, ერთადერთი ყოვლად უსაფუძვლო ეჭვის გამო (Олеарий,

ბისელიუსი

„...ის, რომ მან ვაჟიც კი არ დაინდო, რომელიც მმართველობის მემკვიდრედ იყო დანიშნული, სეფი-მირზა, ჭაბუკი, შემკული მრავალი თანდაყოლილი და შეძენილი ღირსებით, შობილი ქრისტიანი ქალის მიერ (Bisselius, 1663, გვ. 1059). სეფი მოკვდა, იგი წარჩინებული სპარსელის, ბებუთბეგის ხელით იქნა ჩამოგდებული ცხენიდან და განგმირული მახვილით, ხოლო მისი გვამი მოფარებული ადგილიდან გამოიტანა დასანახად და არ მოასვენა; მაგრამ რამდენიმე საათის შემდეგ მისი სხეული დამარხული იქნა მაღალი წრის პირების ბრუნვის შედეგად.

1906, გვ. 649). ოლეარიუსი საჭიროდ მიიჩნევს დაწვრილებით ილაპარაკოს ამ უნიადგო ეჭვზე და მის სავალალო შედეგებზე. იგი წერს: მოხუცი შაჰ - აბასისაგან განაწყენებულმა დიდებულებმა სცადეს მისი ტახტიდან ჩამოშორება და ხელმწიფედ სეფი მირზას დასმა. უფლისწულს ამ შინაარსის წერილიც კი მიუგდეს. სეფი მირზამ, როგორც მართალმა და პატიოსანმა ადამიანმა, ამის შესახებ აცნობა მამას. შაჰ აბასი ერთ დროს კმაყოფილიც კი იყო შვილის ერთგულებით, მაგრამ შემდეგ დაეჭვდა მის გულწრფელობაში. იგი შეიპყრო შიშმა და გამოსავალი შვილის სიკვდილში ნახა. მეფემ თავისთან იხმო ყორჩიხა-ხანი და უბრძანა სეფი მირზას მოკვლა. ყორჩიხა ხანმა მოიხსნა ხმალი, ფეხებში ჩაუვარდა შაჰს და დაუწყო მუდარა ასეთი მძიმე დავალებისაგან განთავისუფლების თაობაზე (Олеарий, 1906, გვ. 649). გულქვა შაჰმა შეიწყნარა მისი ვედრება, ხოლო მკვლელობის საქმე დაავალა ერთ თავადს, სახელად ბებუთ ბეგს (Bebut-bek). მან მოკლა დედით ქართველი სეფი მირზა“.

მირზას დაღუპვას არ ჰქონდა სხვა მიზეზი, გარდა უდანაშაულობისა და კეთილგონიერი გულუბრყვილობისა: ვილაცამ დიდგვაროვანთა ბანაკიდან, რომელსაც სურდა მირზა რაც შეიძლება სწრაფად მოსულიყო ძალაუფლების სათავეში, მისწერა წერილი და შეუგდო ოთახში. მან კი მაშინვე მამას გადასცა, რათა ამით გაექარჩლებინა ასეთი მეამბოხური და ვერაგული წერილის შინაარსი. ამის შემდეგ მეფის გულში ჩაისახა ეჭვი, ხომ არ სურს ვაჟს დროზე ადრე დაეპატრონოს ძალაუფლებასო; ამგვარად მამობრივმა სიყვარულმა ნელ-ნელა დაიწყო გადაზრდა ორგულობასა და ღალატისადმი სიძულვილში. ამრიგად მან მოკლა ის, ვისაც ბედისწერისა და სხვა ვითარებათა გამო, როგორც მშობელმა, სიცოცხლე უბოძა, თუმცა იგი მისთვის ძვირფასი იყო. შემდეგ მისი გვამი მოკვეთილი ხელებით, მოათავსა თავისთან ნათელ და წყნარ ადგილას (Bisselius, 1663, გვ. 1060). ამგვარად, იყო რა საზარელი, თავის მემკვიდრედ კიდევ უფრო საზარელი ვინმე აირჩია, შაჰ-სეფი, მირზას შვილი და თავისივე შვილიშვილი“.

შაჰ-აბასის ლაშქრობები საქართველოზე

ოლეარიუსი

„პირველი მოსვლისას, გერმანელი მწერლის ცნობით, საქართველოში შაჰ-აბასმა დაპყრო ცხრა თვე. სადღაც ზაგემის (Seggen) მხარეში (საქართველოს შუაში რომ მდებარეობსო). იქ მას ლაშქრითურთ შეეგება მეფე თეიმურაზი (Tamer Chan) და განიცადა დიდი მარცხი, რის გამოც დაკარგა ბევრი თანამებრძოლი (Олеарий, 1906, გვ. 645; გვ. 854).

შემდეგ შაჰი კილანში (გილანში – შ. რ.) წავიდა (Олеарий, 1906, გვ. 645), – გვამცნობს მწერალი, – მაგრამ როცა გაიგო, რომ თეიმურაზმა ხელახლა „დაიპყრო შაჰ აბასის მიერ წართმეული ადგილები, მაშინ საქართველოში მეორედ გაგზავნა თავისი ლაშქარი ალიყული ხანის, მეჰმედ ხან ყაჯარის და მურთაზა ყული ხანის მთავარსარდლობითა და მეთაურობით. ... ხანები უკან დაბრუნდნენ დავალების შეუსრულებლად და განაცხადეს, მტერი მეტად ძლიერიაო, განრისხებულმა შაჰმა ბრძანა დაესაჯათ ეს დიდი მეთაურები.

ბისელიუსი

„(Bisselius, 1663, გვ. 1061) ...ამას გარდა, ქართველებს (Georgianos), რომლებიც ქრისტიანობას აღიარებდნენ, როგორც ზემოთ ვთქვით, ტომს, რომელიც არმენიის მთებს იქით ცხოვრობს, ხშირად და ხანგრძლივად ტანჯავდა იარაღით; მან ჯარი დაძრა მათი მეფის, ტამერ ხანის (Tamer Chan), სიმონ არმენის შვილის წინააღმდეგ, პირველად სათავეში ჯარს ძლიერი მებრძოლი ჯარისკაცი ედგა; მეორედ, თავისი არყოფნის დროს მან გასცა ბრძანება, რომელიც შეუსრულებელი აღმოჩნდა ტამერის დაუმარცხებელი სიძლიერის გამო; სპარსეთში დაბრუნების შემდეგ მან მოკლა ყველა, თუმცა მათი ერთადერთი ბრალი ხომ იმაში მდგომარეობდა, რომ მათი იარაღი უიღბლო აღმოჩნდა: ესე იგი, თუ კიდევ იყო დანაშაული, ეს შემთხვევითობა იყო, და აბა ვინმემ სცადოს შემთხვევითობის დაძლევა.

ამის შემდეგ მან მესამედ დაიწყო ლაშქრობა, თვითონ ჩაუდგა მას სათავეში, შეიჭრა საქარ-

მომდევნო წელს იგი თავად წავიდა დიდი ლაშქრით თეიმურაზის წინააღმდეგ და დაიფიცა, თუ გავიმარჯვებ, თითო აბაზად გავეყიდი საქართველოს ყველა მაცხოვრებელს, ყოველ კაცს (ოლქარიუსი აქ საჭიროდ მიიჩნევს განმარტოს: აბაზი უდრის ერთ ლიუბეკურ მარკას, ან 8 გროშს – შ. რ.). შაჰ აბასმა გაიმარჯვა და ხელთ იგდო აურაცხელი რაოდენობის ტყვე“.

თველოში ჯარის კიდევ უფრო დიდი ნაწილით და დაეპატრონა მას; ცხრა თვის შემდეგ გააჩანაგა იგი, მანამდე კი ფიცის კანონის შესაბამისად დაიფიცა: რომ თუ შეძლებდა გამარჯვებული ჯარით დაბრუნებას, მაშინ ყველა ქართველი ტყვე, ორივე სქესისა, გაყიდულ იქნებოდა თითო აბაზად. ერთი (Bisselius, 1663, გვ. 1062) აბი – ეს არის სპარსული ფული, მოჭრილი მეფე აბის დროს, რომელიც უტოლდება რვა ევროპულ დინარს. ცოდვილმა ფიცმა წარმატება ჰპოვა. საბოლოოდ ტამერი დამარცხდა; გაიმარჯვა შაჰ-აბასმა“.

დიდებულების მოწამვლა შაჰ-აბასის მიერ

ოლქარიუსი

„ათი დღის შემდეგ რეპტიდან შაჰი გაემგზავრა ქ. ყიზვანს. იქ სადილობე დაპატიჟა ყველა, შეთქმულებაში ეჭვმიტანილი და დამხმარებელიც. ბრძანა, მისთვის სუფრაზე მორთმეულ ღვინოში ჩაერიათ საწამლავი და არ გაეშვათ გამომთვრალი სტუმრები, ვიდრე შხამი არ იზამდა თავისას“ (გვ. 651).

ბისელიუსი

„(Bisselius, 1663, გვ. 1059) ...ამის შემდეგ მეფემ თავისთან დაპატიჟა სახელმწიფოს წარჩინებული ადამიანები, დასვა სამეფო სუფრასთან და შხამი შეასვა; და მაშინვე კითხულობდა, თუ რატომ ვარდებოდა ძირს და კვდებოდა ყველა მათგანი“.

ბებუთ-ბეგი

ოლქარიუსი

„ბებუთ ბეგი (Bebut-bek) იმჟამად არ იყო წვეულთა შორის. იგი დააწინაურეს კიდევაც. რამდენიმე წლის შემდეგ კი მას შაჰი ესტუმრა ყაზვანში და უბრძანა ბებუთ ბეგს, მოეკვეთა თავი საკუთარი შვილისათვის და მიერთმია მისთვის. ბებუთ ბეგი იძულებული გახდა, შეესრულებინა თავისი შაჰის ეს სისხლიანი დავალება“ (Олеарий, 1906, გვ. 651).

ბისელიუსი

„ამავე გზით დაამხო მან ბებუთ-ბეგი (Bebut-beki), მირზას, მეფის შვილის მკვლელი, (როგორც ზემოთ ვთქვით) და მისი ქონება მიითვისა. ბრძანა მომდევნო შვილისათვის ყელი გამოეჭრათ, თავი და თავმოკვეთილი გვამი კი მეფის სამხერად უნდა გამოეფინათ“.

ქართველების ისპაჰანში გადასახლება

ოლეარიუსი

„ა. ოლეარიუსი ლაპარაკობს აგრეთვე სხვა ქართველებზე, რომელთაც პირადად ხვდებოდა. შაჰ აბასის დროსო, — აღნიშნავს ავტორი, — ბევრი ქრისტიანი საქართველოდან ისპაჰანში გადასახლეს, რომელთა მემკვიდრეები ჩვენ იქ ვიხილეთ“ (Олеарий, 1906, გვ. 646).

ბისელიუსი

„საბოლოოდ ტამერი დამარცხდა; გაიმარჯვა შაჰ-აბასმა; დამორჩილებულია ურჩი ტომი; პერსიდაში, ქალაქში, რომლის სახელია ისპაჰანი, წაიყვანეს შებორკილი ქართველების უზარმაზარი რაოდენობა. იქ დღესაც შეიძლება მათი შთამომავლების ნახვა და ასევე ქრისტიანთა ნაშთებისა“.

როგორც შედარების შედეგად ირკვევა, ამ ორ ნაშრომის საერთო ეპიზოდებია:

- შაჰის ბრძანებით მისი ვაჟის — სეფი-მირზას მკვლელობა, რომელიც მას ქრისტიანი ცოლოსგან ჰყავდა;
- შაჰ — აბასის ლაშქრობები საქართველოზე;
- შაჰის ბრძანებით დიდებულების მოწამვლა და მათი ამოხოცვა;
- შაჰ-აბასის მიერ ფიცის დადება ქართველ ტყვეთა გაყიდვის თაობაზე, სპარსული ფულის ერთეულის განმარტება;
- ბებუთ-ბეგის ეპიზოდი. ამ უკანასკნელში ბისელიუსს ოლეარიუსისაგან საკმაოდ განსხვავებული ინტერპრეტაცია აქვს.

ბისელიუსის ცნობები ქეთევანის შესახებ, რომელთა ანალოგიც არ მოიპოვება ოლეარიუსის ნაშრომში

„შემდგომ შაჰ-აბასი დიდ ადგილს უთმობს თავის ძალაუფლებას და ყოფას, იგი კეთილმოსურნედ ექცეოდა თავის ქრისტიან საცოლეს, რომელიც ჩვენს წმინდანთა თანაა შერაცხილი; იგი მას ნებას რთავდა ევლო ავგუსტინელთა ორდენის მიმდევრებთან, ისფაჰანის რეზიდენციაში, სამეფო ქალაქ საღისში და თვითონაც ხშირად ტრიალებდა მათ შორის, რათა თავისთვის და ასევე მათი უბიწო წმინდანებისათვის ყელზე ჩამოეკიდა მსგავსად გულქანდისა სახე მათი საერთო ქომაგისა“ (Bisselius, 1663, გვ. 1060).

„სპარსეთში, ქალაქში, რომლის სახელია ისპაჰანი, წაიყვანეს შებორკილი ქართველების უზარმაზარი რაოდენობა. იქ დღესაც შეიძლება მათი შთამომავლების ნახვა და ასევე ქრისტიანთა ნაშთებისა. იქ დღესაც დასტირიან დედოფალი კლემენციას (Clementiae) [იგულისხმება ქეთევან დედოფალი — მ.ნ.] გალუელ ფეხს; აიძულებდნენ რა მონობას, იგი გამოემშვიდობა სიცოცხლეს, მაგრამ მისი სული დარჩა (Bisselius, 1663, გვ. 1062).

„მაგრამ მხსნელი სარწმუნოება ყველასათვის განურჩევლად არ დაუტოვებიათ: არამედ მხოლოდ იმ ტომთა პირველი პირებისათვის, რომლებიც მაშინ უღელქვეშ გააგზავნეს. ჯერ ერთი, მათ რიცხვში იმყოფებოდა კეთილშობილი სახელის რამდენიმე წინამძღოლი, ასევე სხვა წარჩინებული პირებიც; ბევრი მათგანი გეორგიანელი. შაჰ-აბასმა ყველა მათგანი აიძულა დაეტოვებინათ მშობელი მიწა, მაგრამ ვერ აიძულა ჩვენს სიწმინდეთა მიტოვება; მან ბრძანა ზოგიერთის ვერაგულად მოკვლა. ამ პირთა გარდა, ტყვეთა შორის იყო კატერინა, გურზიანელთა დედოფალი — ქრისტიანული კულტურის მტკიცე მიმდევარი, უფრო ზუსტად — ორთოდოქსულისა; გარდა ამისა, იგი გამოირჩეოდა თავისი სილამაზით, ჩამომავლობითა და ღირსებით (Bisselius, 1663, გვ. 1062).

ამ მიზეზის გამო, შაჰ-აბასი, უპირველეს ყოვლისა, ცდილობდა იგი დაემორჩილებინა თავისი გაგლენისათვის (Bisselius, 1663, გვ. 1063), იგი თავის მეოთხე ცოლად განებრა, პირველი სამის გარდა, მაგრამ მაშინ დაინახა, რომ იგი მის სურვილებს უპირისპირებს, ერთი მხრივ წმინდანობას და მეფურ ზნეობრივ სისპეტაკეს და, მეორე მხრივ – ქრისტეს კანონს ქორწინების შესახებ ერთისა ერთილმობილი მეზობელი ქალწულის არც ერთი ცდა ვედრებით მიემართა ქრისტესათვის: შაჰ-აბასმა უბრძანა „ალყურანის“ გადამწერს მისთვის მიეწერა. მაგრამ ყველაფერი ამაო იყო, რადგან დედოფლის სიმტკიცე მუდამ ურყევი რჩებოდა. ვერანაირი მუქარით, სიმღერებით ფლეიტის თანხლებით, ვერანაირი ზღაპრებით ან მოფერებით და დაფიცებით ვერ შეძლო შაჰ-აბასმა დაეყოლიებინა იგი უარი ეთქვა თავის აღთქმაზე, რომელიც მან ქრისტიანულ სარწმუნოებას მისცა. და, აი, სასტიკი წამებით იგი უკიდურესობამდე იქნა მიყვანილი; მაგრამ მას ძალას აძლევდნენ ასკეტი ავგუსტინელები, რომლებმაც იქ შეაღწიეს და ამხნევებდნენ წმინდა წამებულის გვირგვინით. ქრისტეს შობიდან 1617 წელს იგი ცად იქნა წაყვანილი. მისი სიცოცხლიდან განსვლის მეთორმეტე წელს მას მოჰყვა, (მაგრამ სხვა სამყაროში) ბოლოსდაბოლოს შაჰ-აბასიც“.

ბისელიუსს სხვადასხვა ადგილას (Bisselius, 1663, გვ. 1060, 1062, 1063) სამი ცნობა აქვს უშუალოდ ქეთევან დედოფლის სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის შესახებ. ეს ცნობები ასეთი თანამიმდევრობით გვხვდება:

შაჰ-აბასი „...კეთილმოსურნედ ექცეოდა თავის ქრისტიან საცოლეს, რომელიც ჩვენს წმინდანთა თანაა შერაცხული“ (Bisselius, 1663, გვ. 1060). შაჰ-აბასის „ქრისტიან საცოლედ“ ბისელიუსთან ქეთევან დედოფალი იგულისხმება. მთავარი ისაა, რომ ამ ცნობის თანახმად ბისელიუსი თვლის, რომ ქეთევანი კათოლიკური ეკლესიის წმინდანადაა შერაცხული.

„...ტყვეთა შორის იყო კატერინა, ქართველთა დედოფალი, ქრისტიანული კულტის მტკიცე მიმდევარი, უფრო ზუსტად – ორთოდოქსულისა“ (Bisselius, 1663, გვ. 1062).

ეს ფრაზა მოწმობს, რომ ბისელიუსმა ზუსტად იცის – ქეთევანი მართლმადიდებელია და არა კათოლიკე. როგორ შევათანხმოთ ერთმანეთთან ეს ორი ცნობა, რომელთაგან ერთის მიხედვით ქეთევანი მართლმადიდებელია, მეორეს მიხედვით კი – კათოლიკური ეკლესიის წმინდანადაა შერაცხული? რამ მისცა საფუძველი ბისელიუსს, რომ დაეწერა: „ჩვენს წმინდანთა თანაა შერაცხულიო?“ მას, განათლებულ იეზუიტს, ხომ უნდა სცოდნოდა, რომ მართლმადიდებლური აღმსარებლობის პიროვნებას კათოლიკური ეკლესიის წმინდანად არ შერაცხდნენ? ამის გარკვევაში იქნებ ბისელიუსის მესამე ცნობა დაგვეხმაროს.

3. „...სასტიკი წამებით იგი [ქეთევანი – მ. ნ.] უკიდურესობამდე იქნა მიყვანილი, მაგრამ მას ძალას აძლევდნენ ასკეტი ავგუსტინელები, რომელთაც იქ შეაღწიეს და ამხნევებდნენ წმინდა წამებულის გვირგვინით“ (Bisselius, 1663, გვ. 1063).

ბისელიუსი აქ აღარაფერს ამბობს ქეთევანის მართლმადიდებლობის შესახებ, მაგრამ მნიშვნელოვანია ავტორის ფრაზა, რომ, „ასკეტი ავგუსტინელები ...ამხნევებდნენ წმინდა წამებულის გვირგვინით“: ეს მონაკვეთი ქმნის შთაბეჭდილებას, თითქმის ქეთევანი წამების წინ მოექცა კათოლიკედ. როგორც ჩანს, იმ დროს გარკვეულ წრეებში გავრცელებული ხმების მიხედვით ბისელიუსი თვლიდა, რომ ქეთევანი კათოლიკური ეკლესიის წმინდანადაა შერაცხული და სწორედ ეს ამბავი დაუდო საფუძვლად თავის პიესას სკალიცელმა იეზუიტმა.

ოლეარიუსის და ბისელიუსის წყაროების შედარება

ანონიმი სლოვაკი იეზუიტის პიესასთან

სლოვაკი იეზუიტი თავისი პიესის შესავალში მიუთითებს იმ წყაროებს, რომლებითაც ისარგებლა პიესის წერის დროს. აი, რას წერს იგი: „ასე წერს ბისელიუსი, Illustres ruinae, Decas IV, 2, და ოლეარიუსი De rebus gestis Schach-Abae, გვ. 645“ (Bisselius, 1663, გვ. 605). ოლეარიუსის და ბისელიუსის ნაშრომების შესაბამისი მონაკვეთები ერთმანეთს უკვე შევადარეთ და ნათელი გახდა,

რომ ბისელიუსს უსარგებლია ოლეარიუსის წიგნით, თუმცა, როგორც ჩანს, მხოლოდ ოლეარიუსი არ ყოფილა მისი წყარო. ახლა კი ის უნდა გავარკვიოთ, თვით სლოვაკმა იეზუიტმა როგორ გამოიყენა ეს მასალა. ის ცნობები, რომლებსაც ანონიმი იეზუიტი გვაწვდის პიესის შესავალში, შეიძლება პირობითად ექვს თემად დაიყოს. ესენია: 1. შაჰ-აბასის ქრისტიანი ცოლი, 2. ორმუზის წართმევა პორტუგალიელებისათვის, 3. შაჰ-აბასის მესამე ლაშქრობა საქართველოზე და ქართველების ისპაჰანში გადასახლება, 4. ფიცის დადება შაჰის მიერ ქართველ ტყვეთა გაყიდვის შესახებ (სპარსული ფულის ერთეული), 5. ქეთევანის ტყვედ ჩაგდება, 6. ქეთევანის ჩამება. ფაქტიურად ყველა ამ ცნობას პარალელი ეძებნება ოლეარიუსისა და ბისელიუსის ნაშრომებში. ქვევით თვალსაჩინოებისათვის მოვიყვანთ სამივე ავტორის თხზულებიდან შესაბამის მონაკვეთებს.

შაჰის ქრისტიანი ცოლი

სლოვაკი იეზუიტი

„იმ სპარსელ მონარქთა შორის, რომელნიც ქრისტიანობის პერიოდში მეფობდნენ, იყო შაჰ-აბასი. თავისი ერთი ქრისტიანი ცოლის გამო იგი ცბიერობდა, თითქოს მორწმუნე იყო და დიდ პატივს სცემდა ქრისტეს მოძღვრებას, სინამდვილეში კი ურჯულო ცხოვრებას ეწეოდა და ქრისტიანებს სდევნიდა“.

ოლეარიუსი

„...ხოლო პირველი, ქართველი ქალისაგან გაჩენილი, – სეფი მირზა, – სულაც მოაკვლევინა“ (Олеарий, 1906, გვ. 642).

ბისელიუსი

„...სეფი-მირზა, ჭაბუკი, შემკული მრავალი თანდაყოლილი და შეძენილი ღირსებით, შობილი ქრისტიანი ქალის მიერ“ (Bisselius, 1663, გვ. 1059)

ორმუზის წართმევა პორტუგალიელებისათვის

სლოვაკი იეზუიტი

„კუნძული ორმუზი (Ormuz), სადაც მრავალი მდიდარი ვაჭარი ცხოვრობდა, პორტუგალიის მეფეს წაართვა, რადგან შიშობდა იქ მაჰმადი არ დაევიწყებინათ“.

ბისელიუსი

„კუნძული არმუზია (ძველებთან მას ორმუზს უწოდებენ), სადაც მრავალი ვაჭარი იყო, მან ცოტა ხნის წინ წაართვა ლუსიტანელებს, რათა იქ შემდგომ ქრისტეს კულტს არ ეძლია მაჰმადიანთა საუკეთესო რაზმებისათვის“.

შაჰ-აბასის ლაშქრობა საქართველოზე, ქართველების ისპაჰანში გადასახლება

სლოვაკი იეზუიტი

ქრისტიან ქართველებს (Georgianuv) ხშირად ავიწროვებდა ომებით, როდესაც მესამედ დაიძრა მათ წინააღმდეგ, ტამერ ხანი (Tamer chán), იმ ქვეყნის მეფე დაამარცხა, ქვეყანა გაანადგურა და მრავალი შებოროკილი ქართველი ისპაჰანში გარეკა.

ოლეარიუსი

„პირველი მოსვლისას, გერმანელი მწერლის ცნობით, საქართველოში შაჰ-აბასმა დაჰყო ცხრა თვე. სადღაც ზაგემის (Seggem) მხარეში (საქართველოს შუაში რომ მდებარეობსო). იქ მას ლაშქრითურთ შეეგება მეფე თემურაზი (Temeras Chan) და განიცადა დიდი მარცხი, რის გამოც

დაკარგა ბევრი თანამებრძოლი (Олеарий, 1906, გვ. 645; გვ. 854).

შემდეგ შაჰი კილანში (გილანში – შ. რ.) გადავიდა (Олеарий, 1906, გვ. 645), – გვამცნობს მწერალი, – მაგრამ როცა გაიგო, რომ თეიმურაზმა ხელახლა „დაიპყრო“ შაჰ – აბასის მიერ წართმეული ადგილები, მაშინ საქართველოში მეორედ გაგზავნა თავისი ლაშქარი ალიყული ხანის, მეჰმედ ხან ყაჯარის და მურთაზა ყული ხანის მთავარსარდლობითა და მეთაურობით. ...ხანები უკან დაბრუნდნენ დავალების შეუსრულებლად და განაცხადეს, მტერი მეტად ძლიერიაო, განრისხებულმა შაჰმა ბრძანა დაესაჯათ ეს დიდი მეთაურები.

მომდევნო წელს იგი თავად წავიდა დიდი ლაშქრით თეიმურაზის წინააღმდეგ და დაიფიცა, თუ გავიმარჯვებ, თითო აბაზად გავყიდი საქართველოს ყველა მაცხოვრებელს, ყოველ კაცს (Олеарий, აქ საჭიროდ მიიჩნევს განმარტოს: აბაზი უდრის ერთ ლიუბეკურ მარკას, ან 8 გროშს – შ. რ.). შაჰ აბასმა გაიმარჯვა და ხელთ იგდო აურაცხელი რაოდენობის ტყვე [გვ. 88].

ბისელიუსი

„...ამას გარდა, ქართველებს (Georgianos), რომლებიც ქრისტიანობას აღიარებდნენ, ...ხშირად და ხანგრძლივად ტანჯავდა იარაღით; მან ჯარი დაძრა მათი მეფის, ტამერ ხანის (Tamer Chan), ...წინააღმდეგ, პირველად სათავეში ჯარს ძლიერი მებრძოლი ჯარისკაცი ედგა; მეორედ, თავისი არყოფნის დროს, მან გასცა ბრძანება, რომელიც შეუსრულებელი აღმოჩნდა ტამერის დაუმარცხებელი სიძლიერის გამო; ...ამის შემდეგ მან მესამედ დაიწყო ლაშქრობა, თვითონ ჩაუდგა მას სათავეში, შეიჭრა საქართველოში ჯარის კიდევ უფრო დიდი ნაწილით და დაეპატრონა მას; ცხრა თვის შემდეგ გააჩანაგა იგი, ...საბოლოოდ ტამერი დამარცხდა; გაიმარჯვა შაჰ-აბასმა“ (Bisselius, 1663, გვ. 1061).

ფიცის დადება ქართველ ტყვეთა გაყიდვის შესახებ, (სპარსული ფული)

სლოვაკი იეზუიტი

„დადებული ფიცის თანახმად, თუ გამარჯვებული დაბრუნდებოდა, აპირებდა თითოეული მათგანი ერთ აბად ანუ სპარსულ გროშად გაყიდა“.

ბისელიუსი

„ცხრა თვის შემდეგ გააჩანაგა იგი, მანამდე კი ფიცის კანონის შესაბამისად დაიფიცა: რომ თუ შეძლებდა გამარჯვებული ჯარით დაბრუნებას, მაშინ ყველა გეორგიანელი ტყვე, ორივე სქესისა, გაყიდულ იქნებოდა თითო აბად. ერთი აბი – ეს არის სპარსული ფული, მოჭრილი მეფე აბის დროს, რომელიც უტოლდება რვა ევროპულ დინარს“.

ოლფარიუსი

„მომდევნო წელს იგი თავად წავიდა დიდი ლაშქრით თეიმურაზის წინააღმდეგ და დაიფიცა: თუ გავიმარჯვებ, თითო აბაზად გავყიდი საქართველოს ყველა მაცხოვრებელს, ყველა კაცს (Олеарий, აქ საჭიროდ მიიჩნევს განმარტოს: აბაზი უდრის ერთ ლიუბეკურ მარკას, ან 8 გროშს – შ. რ.)“.

შაჰის მიერ ქეთევანის ტყვედ ჩაგდება და მისი ცოლად შერთვის სურვილი

სლოვაკი იეზუიტი

სხვა ნადავლთან ერთად მან მოიპოვა კატერინა (Kateřina), ქართველთა დედოფალი, წარჩინებული და დიდი სილამაზის ქალი, უაღრესად კეთილშობილი და ქრისტიანი სარწმუნოების ერთგული. კატერინა შაჰ-აბასს ცოლად, მეოთხე დედოფლად უნდოდა (სხვა სამი უკვე ჰყავდა), ხოლო რადგან კატერინას წმინდა ცხოვრების, უმწიკვლო ქცევისა და ასევე ქრისტიანული მოძღვრების სახით, რომელიც მხოლოდ ერთი ცოლის ყოლის ნებას რთავდა, დიდ წინააღმდეგობას და დაბრკოლებას წააწყდა, ყოველგვარ ხერხს მიმართავდა, რათა ამ წარმართს ჭეშმარიტი ქრისტიანის გონებიდან

ქრისტე განედევნა და მის ადგილას ურჯულო მუჰამედი დაეყენებინა.

ბისელიუსი

ამ პირთა გარდა ტყვეთა შორის იყო კატერინა, გურზიანელთა დედოფალი – ქრისტიანული კულტის მტკიცე მიმდევარი, უფრო ზუსტად – ორთოდოქსულისა; გარდა ამისა, იგი გამოირჩეოდა თავისი სილამაზით, ჩამომავლობითა და ღირსებით. ... იგი (ქეთევანი – მ. ნ.) თავის მეოთხე ცოლად განებრაბა, პირველი სამის გარდა, მაგრამ მაშინ დაინახა, რომ იგი მის სურვილებს უპირისპირებს, ერთი მხრივ წმინდანობას და მეფურ ზნეობრივ სისპეტაკეს და, მეორე მხრივ – ქრისტეს კანონს ქორწინების შესახებ, ერთისა ერთთან; მაჰმადიან მეფეს არ გამოჰპარვია კეთილშობილი მეგრძოლი ქალწულის არც ერთი ცდა ვედრებით მიემართა ქრისტესათვის: შაჰ-აბასმა უბრძანა „ალყურანის“ გადამწერს მისთვის მიეწერა. მაგრამ ყველაფერი ამაო იყო, რადგან დედოფლის სიმტკიცე მუდამ ურყევი რჩებოდა (Bisselius, 1663, გვ. 1062-1063).

ქეთევანის წამება

სლოვაკი იეზუიტი

„... მაგრამ ყველა ცდა ამაო აღმოჩნდა, რადგან დედოფლის სიმტკიცე კლდესავით უტეხი რჩებოდა; შაჰმა ვერანაირი მუქარით, მზაკვრობითა და პირმოთნეობით ვერ დაიმორჩილა კატერინა, რათა თავის მხსნელ სარწმუნოებაზე უარი ეთქმევინებინა. დედოფალმა სასტიკი სიკვდილი ამჯობინა სისხლის სამოსით და გამარჯვებული, ტრიუმფით წარსდგა თავისი მხსნელის წინაშე“.

ბისელიუსი

„ვერანაირი მუქარით, სიმღერებით ფლეიტის თანხლებით, ვერანაირი ზღაპრებით ან მოფერებით და დაფიცებით ვერ შეძლო შაჰ-აბასმა დაეყოლიებინა იგი უარი ეთქვა თავის აღთქმაზე, რომელიც მან ქრისტიანულ სარწმუნოებას მისცა. და, აი, სასტიკი წამებით იგი უკიდურესობამდე იქნა მიყვანილი; მაგრამ მას ძალას აძლევდნენ ასკეტი ავგუსტინელები, რომლებმაც იქ შეაღწიეს და ამხნევებდნენ წმინდა წამებულის გვირგვინით. ქრისტეს შობიდან 1617 წელს იგი ცად იქნა წაყვანილი“.

გარდა იმ ცნობებისა, რომელსაც ანონიმი სლოვაკი იეზუიტი თავისი პიესის შესავალში ახსენებს და შემდეგ პიესაში განავრცობს, თავად სინოფსისშიც გვხვდება სხვა ცნობების ლიტერატურულ-მხატვრული გადამუშავება, რომლებიც ამკარად ოლეარიუსის და ბისელიუსის წიგნებიდან არის აღებული. პიესაში ასეთად უნდა ჩაითვალოს შაჰ-აბასის ქრისტიანი ცოლის ამბავი, რომელიც ოლეარიუსთანაც გვხვდება და ბისელიუსთანაც, სლოვაკი იეზუიტის ფანტაზიამ შაჰის ქართველი ცოლი ქეთევანის დად აქცია. ეს ეპიზოდი I მოქმედების II სცენაში შემდეგნაირად არის გადმოცემული: „ბასილინდა, წარმართთა მეფის უძვირფასესი მეუღლე, რომელიც ადრე ქრისტიანებს წაჰგვარეს და მას აჩუქეს, ფარულად ადევნებს თვალს დედოფალ კატერინას და სახეზე ნიშნით იცნობს, რომ იგი მისი დაა“. თავის პიესაში სლოვაკ ავტორს სეფი-მირზას მკვლელობაც შეუტანია, იგი ამას უკავშირებს ტამერის (თეიმურაზის) წინააღმდეგ საომრად გაგზავნილ კარისკაცთა დასჯას, რომლებმაც ვერ შეასრულეს შაჰის ბრძანება. აი, რას წერს პიესის ავტორი II მოქმედების I სცენაში: „მეფე თავისთან იხმობს კარისკაცებს, რომელნიც მეფე ტამერის წინააღმდეგ საომრად გაგზავნა, და იმის გამო, რომ ვერაფერს მიაღწიეს და ისე დაბრუნდნენ, თუმც მათ ვერაფერი ბრალი ვერ უპოვა, საკუთარი ხელით ხოცავს; ასევე ვაჟიშვილ მირზასაც, ფრიად გონიერ ჭაბუკს, დედით ქრისტიანს, რაღაც უბრალო მიზეზით სიკვდილით სჯის“.

თავად პიესის მთავარ კონფლიქტს ორი მოტივი წარმოადგენს: ერთია შაჰ – აბასის სიყვარული კატარინას მიმართ, მეორეს კი კატერინასა და ქართველი დიდებულის, კავადას მიჯნურობის ამბავი. აქ უნდა აღინიშნოს, რომ სლოვაკ იეზუიტს კატარინა (ქეთევანი) ახალგაზრდა ქალად ჰყავს წარმოდგენილი. პიესის მთავარი კონფლიქტია ქრისტიანობისა და მაჰმადიანობის დაპირისპირება კატარინას (ქეთევანი) და შაჰ – აბასის სახით, რომელიც ტრაგიკული ფინალით მთავრდება. შაჰი კატარინას სიკვდილით სჯის, მაგრამ მორალურად გამარჯვებული არის კატარინა, რომელმაც

ქრისტიანულ სარწმუნოებას არ უღალატა.

საბოლოოდ, იმ ისტორიული მასალიდან, რაც გრიფიუსმა ამ ტრაგედიის შესაქმნელად გამოიყენა, ა. ბიბიჩაძე ყველაზე მნიშვნელოვნად და საყურადღებოდ დელა ვალეს შრომები მიიჩნია (ბიბიჩაძე, 1958, გვ. 85), მაგრამ, არც იმ ვითარებას უვლის გვერდს, რომ გერმანელი ავტორის თხზულებაში არის ისეთი დეტალები, რაც არც ვალესთან გვხვდება, არც მალენგერთან და არც ოლეარიუსთან. მკვლევარი სვამს კითხვას: „მაშ, საიდან უნდა სცოდნოდა გრიფიუსს ეს დეტალები?“ (ბიბიჩაძე, 1958, გვ. 87) და მის ვარაუდს კვლავ დელა ვალესთან მივყავართ. აქ ბიბიჩაძე გამოთქვამს ვარაუდს, რომ გრიფიუსი და დელა ვალე დაუახლოვდნენ ერთმანეთს საერთო ნაცნობის, იეზუიტ ათანასე კირხერის მეშვეობით გრიფიუსის რომში ყოფნისას, რაც უნდა მომხდარიყო 1652 წლამდე, რადგან ამ წელს დელა ვალე გარდაიცვალა. ამ ვარაუდს ა. ბიბიჩაძე იმაზე ამყარებს, რომ ვალეს ქართველი მეუღლე, ქეთევან დედოფალთან დაახლოებული პიროვნება, თინათინ ციბა იყო, ხოლო „ვალეს წრე ითვლებოდა მაშინ რომში არა მარტო საქართველოს საქმეების საუკეთესო მცოდნედ, არამედ საქართველოსადმი სამართლიანი სიმპატიით განწყობილ გარემოდ“. ამ ორი ფაქტისგათვალისწინებით ა. ბიბიჩაძე თვლის, რომ ტრაგედიამ ასახული წვრილმანი ამბები საქართველოს ცხოვრებიდან შეიძლება სწორედ ვალეს ოჯახში შეეტყო გრიფიუსს (ბიბიჩაძე, 1958, გვ. 88-89).

ჩვენი დაინტერესება ამ საკითხით გამოწვეა იმ ფაქტმა, რომ გერმანელი იეზუიტის ნაშრომში – *ლოლუსტრეს* ლუინაე ქეთევან დედოფალი კათოლიკური ეკლესიის წმინდანად არის მიჩნეული. აი, რას წერს ამის შესახებ ბისელიუსი: „...იგი [მაჰ-აბასი – მ. ნ.] უხვად ტკება ქრისტიან საცოლესთან [ქეთევან დედოფალი – მ. ნ.] ურთიერთობით, რომელიც ჩვენს წმინდანთა თანაა შერაცხული“ (ხაზი აქ და შემდგომ ჩემია – მ.ნ.), (Bisselius, 1663, გვ. 1060). ეს ნაშრომი XVII საუკუნეში 25 წლის მანძილზე ორჯერ გამოიცა, პირველად 1654-1664 წლებში, მეორედ კი – 1679 წელს, რაც იმდროინდელ საზოგადოებაში მის პოპულარობას მოწმობს, ხოლო 1701 წელს კი სლოვაკიაში სკალიცელმა იეზუიტმა სწორედ ამ ნაშრომით ისარგებლა და კათოლიკური ეკლესიის წმინდანად მიჩნეულ ქართველ დედოფალზე პიესა დაწერა, რომელიც იმავე 1701 წელს წარმოდგენილი იქნა სკალიცის იეზუიტური გიმნაზიის სცენაზე. დაბეჯითებით იმის თქმა, თუ საიდან იცოდა იოჰანეს ბისელიუსმა ქეთევანის წამების ამბავი, შეუძლებელია, მაგრამ ვარაუდის სახით გვინდა გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ შესაძლებელია იეზუიტმა ბისელიუსმა ეს ამბავი იეზუიტ ათანასე კირხერისაგან გაიგო, რომელმაც, თავის მხრივ, იგი იტალიელი მოგზაურის, პიეტრო დელა ვალესგან ან მისი ქართველი მეუღლისგან – თინათინ ციბასგან შეიტყო. არ გამოვრიცხავთ აგრეთვე სხვა წყაროებით სარგებლობის ვერსიასაც, რაზეც საგანგებოთ გვექნება საუბარი ქვემოთ. მაგრამ ნებისმიერ შემთხვევაში კვალს ავგუსტინელ მისიონერებთან და ღუმ ანჟუშის მიერ შედგენილ „ნამდვილ ცნობებთან“ მივყავართ, ვინაიდან პიეტრო დელა ვალემ ყოველივე ეს შეიტყო დომინიკანელი ბერი მამა გრეგორიო ორსინისაგან, რომელსაც ავგუსტინელებმა „ნამდვილი ცნობები“ რომში გაატანეს.

ანონომი სლოვაკი იეზუიტის პიესა „კატერინა, ქართველთა დედოფალი, თავისივე სისხლით შემკული, სცენაზე წარმოდგენილი“, როგორც უკვე ვთქვით, 1701 წელს იქნა წარმოდგენილი სკალიცის იეზუიტური გიმნაზიის სცენაზე. გასაოცარი მსგავსება შეიმჩნევა ევროპაში ქეთევანის თემაზე დაწერილი დრამატული თხზულებების ორიგინალობის საკითხთან დაკავშირებით. თავის დროზე გრიფიუსის დაწერილ „ქეთევან ქართველს“ ვონდელის ერთ-ერთი ცნობილი დრამის – „Maeghden“-ის მიბაძვით შექმნილად მიიჩნევდნენ. ამ ვერსიის მცდარობადასაბუთა თავის გამოკვლევაში არსენ ბიბიჩაძემ. სლოვაკური პიესის ორიგინალობის საკითხსაც იგივე ბედი ეწვია. სლოვაკურ ლიტერატურათმცოდნეობაში გამოთქმული იყო მოსაზრება, თითქოს სლოვაკი იეზუიტის დრამა ანდეას გრიფიუსის „ქეთევან ქართველის“ თავისუფალ, საგულდაგულოდ გადმოკეთებულ თარგმანს წარმოადგენს (Minárik, 1985, გვ. 281), თუმცა შემდგომმა კვლევამ აჩვენა, რომ პიესა, რომელშიც თვით ავტორი დოკუმენტურად იმოწმებს წყაროებს, რომელზეც პიესა არის დამყარებული და რომელიც ქეთევან დედოფლის სარწმუნოებისადმი ერთგულების თემაზეა შექმნილი, სლოვაკური ბაროკოს ლიტერატურის სრულიად ორიგინალური ნაწარმოებია.

გამოყენებული ლიტერატურა

ამბროზიო დუშ ანჟუში. (1987). *ნამდვილი ცნობები უბრწყინვალესი დედოფლის ქეთევანის, დოპოლის, სახელოვან მოწამებრივ სიკვდილზე სპარსეთის მთავარ ქალაქ შირაზში, შაჰ-აბასის ბრძანებით 1624 წლის 22 სექტემბერს / რ. გულბენკიანი. ნამდვილი ცნობები საქართველოს დედოფლის ქეთევანის მოწამებრივი სიკვდილის შესახებ. ფრანგულიდან თარგმნეს ი. ტაბალუამ და ც. ბიბილეიშვილმა. თბილისი. მეცნიერება.*

ბიბიჩაძე, ა. (1958). *ქეთევან დედოფლის ისტორიულ წყაროთა შესახებ. ქუთაისის პედაგოგიური ინსტიტუტის შრომები, ტ. XVIII.*

ნაჭყებია, ი. (1992). *უცნობი სლოვაკური პიესა ქეთევან დედოფლის შესახებ. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, (1), თბილისი.*

რევიშვილი, შ. (1971). XVII საუკუნის გერმანელი მწერალი ქართველების შესახებ. *ცისკარი, (12).*

Bisselius, J. (1663). *Illustrium ab orbe conditio, ruinarum, decadis IV, pars II.* Delingae: Formis Academicis, Apud Ignatium Maier.

Minárik, J. (1985). *Dejiny slovenskej literatúry. I: Staršia slovenská literatúra (800–1780).* Bratislava: SPN.

Mišianik, J. (Ed.). (1981). *Katerina, kráľovná gurziánská vlastní krví ozdobená, na divadlo predstavená. Antológia staršej slovenskej literatúry.* Bratislava: Veda.

Олеарий, А. (1906). *Описание путешествия в Московию и через Московию в Персию и обратно.* Санкт-Петербург: Издание А. С. Суворина.

ტრანსფორმაციული ლიდერობის როლი და გამოწვევები საკვანძო ორგანიზაციულ დისციპლინებში 21-ე საუკუნის სამუშაო გარემოში

ნათია სურმანიძე

ეკონომიკის დოქტორი,
ასოცირებული პროფესორი,
საქართველოს უნივერსიტეტი
ORCID: 0000-0003-2116-6571

ქეთი ცხადაძე

ეკონომიკის დოქტორი,
პროფესორი,
საქართველოს უნივერსიტეტი
ORCID: 0009-0005-1051-5168

რევაზ ლაზარიაშვილი

დოქტორანტი, საქართველოს უნივერსიტეტი
ORCID: 0009-0004-1810-5633

აბსტრაქტი

21-ე საუკუნე ხასიათდება ტექნოლოგიური წინსვლის სწრაფი ტემპით, მდგრადობაზე აქცენტით და მომხმარებელთა მოლოდინების ცვლილებით. სწორედ ამიტომ ტრანსფორმაციული ლიდერობა ორგანიზაციული წარმატების კრიტიკულ მამოძრავებელ ფაქტორად იქცა. კვლევა ქართული კომპანიების კონტექსტში განიხილავს ტრანსფორმაციული ლიდერობის როლსა და გამოწვევებს თანამშრომელთა მოტივაციის გაუმჯობესებისა და ინდივიდუალური და ორგანიზაციული მიზნების ჰარმონიზაციაში.

ნაშრომი იყენებს თვისებრივი კვლევის დიზაინს, რომელიც მოიცავდა სიღრმისეულ ინტერვიუებს ხუთი მაღალი რგოლის მენეჯერთან, რომლებიც წარმოდგენენ საქართველოს წამყვან კომპანიებს წარმოებისა და საცალო ვაჭრობის სექტორებში. კვლევა ყურადღებას ამახვილებს ტრანსფორმაციული ლიდერობის მთავარ განზომილებებზე: იდეალიზებული გავლენა, ინსპირაციული მოტივაცია, ინტელექტუალური სტიმულირება და ინდივიდუალური განხილვა.

კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ ტრანსფორმაციული ლიდერობა ხელს უწყობს ორგანიზაციულ სწავლებას, გუნდის რეფლექსურობას, ცვლილებებთან ადაპტაციასა და სამსახურებრივ კმაყოფილებას. ლიდერები ქმნიან ღია საკომუნიკაციო გარემოს, ახალისებენ ინოვაციებს და პრიორიტეტს ანიჭებენ თანამშრომელთა კეთილდღეობას. ამ პრაქტიკებმა მნიშვნელოვნად გააძლიერა გუნდის ერთიანობა, ოპერაციული ეფექტიანობა და ცვლილებების მიმართ გამძლეობა.

ტრანსფორმაციული ლიდერები აერთიანებენ სტრატეგიულ ორგანიზაციულ მიზნებსა და თანამშრომელთა მისწრაფებებს, საერთო ღირებულებების წინა პლანზე წამოწევიან და უწყვეტი სწავლის კულტურაზე დაფუძნებით. ისინი ეფექტურად უმკლავდებიან თანამედროვე გამოწვევებს, როგორებიცაა ციფრული ტრანსფორმაცია, მდგრადი მიზნები და კონკურენტული უპირატესობები. ლიდერობის ეს სტილი ასევე უწყობს ხელს გლობალური მდგრადი განვითარების მიზნებთან (SDGs) თავსებადობას.

ტრანსფორმაციული ლიდერობა უმნიშვნელოვანესია მდგრადი ზრდისა და ინოვაციების ხელშეწყობისთვის დინამიურ და კონკურენტულ ბაზრებზე. თანამშრომელთა გაძლიერებისა და გამჭვირვალე კომუნიკაციის გზით, ტრანსფორმაციული ლიდერები აძლიერებენ ორგანიზაციის მედეგობასა და გრძელვადიან წარმატებას, რაც ქართული ბიზნესის კონტექსტში განსაკუთრებულად მნიშვნელოვანია. აღნიშნული კვლევა ხაზს უსვამს ტრანსფორმაციული ლიდერობის სტრატეგიულ მნიშვნელობას თანამედროვე ბიზნეს გამოწვევების დასაძლევად.

საკვანძო სიტყვები: ტრანსფორმაციული ლიდერობა, თანამშრომელთა მოტივაცია, ორგანიზაციული სწავლება, გუნდის რეფლექსურობა, მდგრადი ზრდა, ციფრული ტრანსფორმაცია, ლიდერობის გამოწვევები, ქართული კომპანიები

THE ROLE AND CHALLENGES OF TRANSFORMATIONAL LEADERSHIP IN KEY ORGANIZATIONAL DISCIPLINES IN THE 21ST CENTURY WORKING ENVIRONMENT

Natia Surmanidze

PhD in Economics, Associate Professor,
The University of Georgia
ORCID: 0000-0003-2116-6571

Keti Tskhadadze

PhD in Economics, Professor,
The University of Georgia
ORCID: 0009-0005-1051-5168

Revaz Lazariashvili

PhD Candidate, The University of Georgia
ORCID: 0009-0004-1810-5633

Abstract

Rapid technological breakthroughs, sustainability priorities, and evolving consumer expectations have made transformational leadership driver crucial factor in the organizational success in the 21st century. This study explores the role and challenges of transformational leadership in enhancing employee motivation and aligning personal and corporate goals within Georgian companies.

Five senior managers from leading Georgian companies in the manufacturing and retail sectors participated in in-depth interviews as part of a qualitative research design. The study focuses on the impact of transformational leadership dimensions: idealized influence, inspiring motivation, intellectual stimulation, and personalized consideration.

Findings indicate that transformational leadership fosters organizational learning, team reflexivity, change adaptation, and job satisfaction. Leaders create an open communication environment, encourage innovation, and prioritize employee well-being. These practices significantly enhance team cohesion, operational efficiency, and resilience in navigating organizational changes.

Transformational leaders demonstrate the ability to bridge strategic organizational objectives with employee aspirations by fostering a culture of shared values and continuous learning. They effectively handle modern challenges such as digital transformation, sustainability goals, and competitive pressures. This leadership style also promotes alignment with global sustainability initiatives like the UN Sustainable Development Goals (SDGs).

The study concludes that transformational leadership is vital for fostering sustainable growth and innovation in dynamic and competitive marketplaces. In the Georgian context, transformational leaders enhance organizational resilience and contribute to long-term success by empowering employees and encouraging transparent communication. This research underscores the strategic importance of transformational leadership for navigating contemporary business obstacles.

Keywords: Transformational Leadership, Employee Motivation, Organizational Learning, Team Reflexivity, Sustainable Growth, Digital Transformation, Leadership Challenges, Georgian Companies

შესავალი

მე-20 საუკუნესთან შედარებით, საგრძნობლად შეიცვალა 21-ე საუკუნის პრომითი გარემო. თანამედროვე სამუშაო სივრცისთვის უკვე დამახასიათებელი გახდა გამუდმებული ცვლილება, რომელიც შესაძლებელია ეხებოდეს ტექნოლოგიურ განვითარებას, ქვეყნის გარემო არსებულ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ რეალობას, კონკურენტების რაოდენობასა და მათ ყოველდღიურ ნაბიჯებს, ახალი პროდუქტების და მომსახურებების შექმნას ან არსებულის გაუმჯობესებას, მომხმარებელთა ქცევის ცვლილებას და ა.შ.

იმისათვის, რომ თავი გაართვან დაუგეგმავი და ხშირად უკონტროლო ცვლილებებისგან გამოწვეულ კომპლექსურ სიტუაციებს, ბიზნესის წარმომადგენლებს აუცილებლად ესაჭიროებათ ისეთი თანამშრომლები, რომლებიც მოკლე დროში ეგუებიან რთულ გარემო პირობებს. თავის მხრივ, ეს უკანასკნელი მოიცავს პრობლემური საკითხის სხვადასხვა მხრიდან შეფასებასა და ანალიზს, სირთულის დამძლველი ეფექტური ალტერნატივების შემუშავებას და დროულ განხორციელებას. როგორც წესი, ბიზნეს სუბიექტებში ხსენებული შეგუების ციკლებში ჩართულნი არიან გუნდები, რომლის წევრებიც ინაწილებენ პასუხისმგებლობებს და ერთობლივი ძალებით ისწრაფვიან ბიზნესის წამატებული სვლის შენარჩუნებისა და გაუმჯობესებისკენ.

იმისათვის, რომ დასაქმებულმა ბიზნესის ყოველდღიურ საქმიანობას სრულფასოვნად გაართვას თავი, პირველ რიგში, მას კარგად უნდა ჰქონდეს გაცნობიერებული დამსაქმებელი კომპანიის ფასეულობები და გრძელვადიანი ხედვა. მეორე მხრივ, თანამშრომელს უნდა გააჩნდეს გაზრდილი თვით მოტივაციის და თავდაჯერებულობის შეგრძნება, რათა კრიტიკულ დროს მოახდინოს საკუთარი სამუშაო გამოცდილებისა და უნარების რეალიზაცია და მაქსიმალურად დაეხმაროს გუნდის წევრებს კომპანიის საერთო მიზნების შესრულების პროცესში.

თანამედროვე, მჭიდრო, კონკურენტული სამუშაო გარემოს ფარგლებში, სადაც განუწყვეტლივ მიმდინარეობს ცვლილებები, კომპანიებს წარმატების მისაღწევად აუცილებლად ესაჭიროებათ დასაქმებული პირების საქმის შესრულების მიმართ არსებული მოტივაციის გაზრდა და მათი სამუშაო პოტენციალის მაქსიმალური ათვისება. ამ მიზნის მისაღწევად თანამშრომლებს კარგად უნდა ჰქონდეთ გააზრებული და გათავისებული ის გრძელვადიანი პერსპექტივები და სტრატეგიული ხედვა, რაც ბიზნეს სუბიექტს გააჩნია და ისინი მომავალი სამიზნე წერტილთან მიახლოებისთვის ყოველდღიურად უნდა იბრძოდნენ.

კომპანიის სტრატეგიული მიზნებისა და დასაქმებულების კარიერული მისწრაფებების თანხვედრის მიღწევას უზრუნველყოფს ტრანსფორმაციული ლიდერი. გამორჩეული პიროვნული თვისებები, გუნდურობა და სამუშაო გამოცდილება საშუალებას აძლევს ტრანსფორმაციულ ლიდერს შთააგონოს მიმდევრები, რომ საერთო ძალისხმევით მათ შეუძლიათ გაცილების მეტის მიღწევა სამუშაო სივრცეში ვიდრე ეს პერსონალური ინტერესების დაკმაყოფილებაა.

დასაქმებულთა სამუშაო მოტივაციის საგრძნობი ზრდა მიიღწევა ტრანსფორმაციული ლიდერობის ოთხი მთავარი მიმართულების მუდმივი მონაცვლეობით. ეს განზომილებებია: იდეალიზებული გავლენა, ინსპირაციული მოტივაცია, ინტელექტუალური სტიმულირება და ინდივიდუალური განხილვა.

ტრანსფორმაციული ლიდერობის უპირატესობები არ შემოიფარგლება მხოლოდ დასაქმებულთა მოტივაციის წახალისებით. ლიდერის ამ ტიპს საგრძნობი დადებითი ზეგავლენა აქვს შემდგომ ორგანიზაციულ დისციპლინებზე: ორგანიზაციულ სწავლებაზე, გუნდის რეფლექსურობაზე, ორგანიზაციულ ცვლილებაზე, სამსახურებრივ კმაყოფილებასა და გაძლიერებაზე.

ნაშრომის მიზანია ტრანსფორმაციული ლიდერობის როლისა და გამოწვევების შესწავლა და გაანალიზება ორგანიზაციულ დისციპლინებზე: ორგანიზაციული სწავლება, გუნდის რეფლექსურობა, ორგანიზაციული ცვლილება, სამსახურებრივი კმაყოფილება და გაძლიერება.

ნაშრომი იყენებს თვისებრივი კვლევის მეთოდს, ჩაღრმავებული ინტერვიუს სახით, რომლის რესპონდენტებს წარმოადგენენ თანამედროვე ქართულ ბაზარზე მოქმედი დარგის ერთ-ერთი ლიდერი კომპანიები, წარმოების და საცალო ვაჭრობის მიმართულებით. ჯამში, ინტერვიუ ჩატარდა 5 მაღალი

რგოლის მენეჯერს საქართველოში მოქმედი მსხვილი კომპანიებიდან.

ტრანსფორმაციული ლიდერობა

ლიდერობის შესწავლის მეცნიერულად დადასტურებული მცდელობები ასწლევლზე მეტ პერიოდს მოიცავს. ამისდა მიუხედავად, სამეცნიერო წრეებში დღემდე არ არსებობს მოცემული ტერმინის უნივერსალური და საყოველთაოდ მიღებული განმარტება (Guterman, 2023). თუმცა ცნობილია კონკრეტული კრიტერიუმები, რომლებიც სამეცნიერო ნაშრომთა დიდ ნაწილში დაკავშირებულია ლიდერობასთან (Guterman, 2023). კერძოდ:

1. ლიდერობა ეფუძნება კრეატიულ და შემოქმედებით მორალს.
2. ლიდერობა არის საერთო სტიმულირების პროცესი, რომლის მონაწილე პირების ინდივიდუალური განსხვავებულობის ეფექტურად დაკავშირება ებმის საერთო მიზნების მიღწევას.
3. ლიდერობის მსვლელობისას ლიდერი დაქვემდებარებულ პირებში აღძრავს დასახული მიზნის მიღწევის სურვილს.
4. ლიდერობა არის ადამიანური ურთიერთობების ერთ-ერთი ფორმა, რომელიც დასაქმებული პირის სამუშაო ვალდებულებებს გარდაქმნის მისაღწევ სურვილად.
5. ლიდერობა მოიცავს ჯგუფის ეფექტურად მართვის უნარს და განაპირობებს ჯგუფის წევრების, როგორც ინდივიდუალური, ისე საერთო სამუშაო ეფექტურობის გაზრდას.

ლიდერობის მრავალმხრივი მახასიათებლებიდან გამომდინარე, დროთა განმავლობაში წარმოიქმნა ლიდერის პროტოტიპები, რომლებიც ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ფუნდამენტური მახასიათებლებით, თანამედროვე სამუშაო გარემოში, ამ კუთხით, გამოსარჩევია ტრანსფორმაციული ლიდერობის სტილი. (Cao, Le, 2024)

განმარტება და მთავარი მახასიათებლები

თავდაპირველი (პიონერული) განმარტების მიხედვით, რომელიც ბასს ეკუთვნის, ტრანსფორმაციული ლიდერობა შესაძლებელია წარმოდგეს როგორც პროცესი, რომლის ფარგლებშიც ლიდერები: აფართოებენ და ავითარებენ დასაქმებულების სამუშაო ინტერესთა სპექტრს; ჯგუფის წევრებს შორის აყალიბებენ სრულად გააზრებულ და ყველასათვის მისაღებ მიზნებსა და სტრატეგიულ ხედვას; ჯგუფის საერთო კეთილდღეობის მისაღწევად თანამშრომლებს ბუნებრივად უჩენენ საკუთარ ინტერესებსა და ღირებულებებს მიღმა გახედვის სურვილს (1990). სხვებული კომპონენტების მისაღწევად, ლიდერებს ესაჭიროებათ შემდგომი ფასეულობის დემონსტრირება: მიმდევრების აღქმაში ისინი აუცილებლად უნდა იყვნენ ქარიზმატულები; ისინი უნდა ერგებოდნენ თითოეული თანამშრომლის ემოციურ ბუნებასა და თავისებურებებს.

ქარიზმის გალვივების გზით, ლიდერი საკუთარ მიმდევრებს შორის ქმნის მასთან ახლოს ყოფნის და დახმარების გაწევის ერთგვარ სურვილს. დასაქმებულები ლიდერს უცხადებენ სრულ ნდობას და მის თითოეულ სიტყვას უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებენ. თავის მხრივ, ლიდერის მოწოდებები მიმდევრებს უზრდის თვითდაჯერებულობის და სამუშაო მოტივაციის მაჩვენებლებს, უყალიბებს კომპანიის მიმართ სიამაყისა და პატივისცემის შეგრძნებას. ყოველივე აღნიშნულის შედეგად, ჯგუფის წევრები მზად არიან ირწმუნონ, რომ საკმარისი ძალისხმევისა და მონდომების გაცემის გზით, ისინი აუცილებლად მიაღწევენ საერთო გრძელვადიან ორგანიზაციულ მიზნებს. ამ ფორმით ჩამოყალიბებული ურთიერთდამოკიდებულებები საგრძნობლად ახალისებს ლიდერსა და ჯგუფის წევრებს შორის ღია კომუნიკაციას (García-Morales, Jiménez-Barrionuevo, Gutiérrez-Gutiérrez, 2012).

ტრანსფორმაციულ ლიდერს კარგად უნდა ჰქონდეს გაცნობიერებული ის ფაქტი, რომ დასაქმებულები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ემოციური გამოვლინებებით. რაც ცალკეულ მათგანს შესაძლებელია უღვივებდეს მოტივაციას, სხვების შემთხვევაში იდენტურმა მიდგომამ შესაძლებელია გამოიწვიოს სამსახურებრივი კმაყოფილების კლება და საქმის მიმართ ნეგატიური დამოკიდებულებების განვითარება. სწორედ ამიტომ, ლიდერს უნდა გააჩნდეს აღმატებული ემოციური ინტელექტის დონე, იგი ზუსტად უნდა აიდეინტიფიცირებდეს თითოეული მიმდევრის მასტიმულირებელ სენტიმენტალურ დამოკიდებულებებს და უნდა სთავაზობდეს მათ ისეთ ალტერნატივებს, რომლებიც უზრუნველყოფენ ჯგუფის წევრების დამოუკიდებელ და გააზრებულ სვლას კომპანიის საერთო მიზნების მიღწევისკენ (Harms, Credé, 2010).

ტრანსფორმაციული ლიდერები საკუთარ მიმდევრებს მუდმივად სთავაზობენ არსებული პრობლემების ახლებურად გააზრებისა და გადაჭრის გზებს. ისინი დაქვემდებარებულ პირებს მუდმივად უბიძგებენ, რომ სირთულეები გამოიყენონ არა როგორც საშიში ან შემაფერხებელი დაბრკოლება, არამედ როგორც ხელშემწყობიპირობა, რომელიც საკითხის ხელახლა გააზრების საშუალებას იძლევა და ინოვაციური გამოსავლის პოვნას უდებს სათავეს (Bass, 1990; García-Morales, Jiménez-Barrionuevo, Gutiérrez-Gutiérrez, 2012). ხსენებული დამოკიდებულებით, დასაქმებულები თანდათანობით ეჩვევიან ზღვრების მიღმა მუშაობას დამოუკიდებლად, ზემდგომის მხრიდან დამატებითი მოთხოვნების გარეშე. შესასრულებელ სამუშაო მოვალეობებთან დაკავშირებულ ყოველ სიტუაციას ისინი ნოვატორული თვალთა უყურებენ და მუდმივად განიხილავენ მისი დახვეწის, გამარტივების, სრულყოფისა და ეფექტურობის გაზრდის ალტერნატივებს (Choi, Goh, Adam, Tan, 2016).

მთავარი განზომილებები

ტრანსფორმაციული ლიდერობის არსი უკეთ წარმოჩინდება მისი მთავარი განზომილებების ანალიზის გზით. ამ კუთხით, გამორჩეული სამეცნიერო ნაშრომი ეკუთვნის ბასსა და ავოლიოს (1994). ხსენებულმა მეცნიერებმა გამოყვეს ტრანსფორმაციული ლიდერობის დამახასიათებელი 4 მთავარი განზომილება. ესენია: იდეალიზებული გავლენა, ინსპირაციული მოტივაცია, ინტელექტუალური სტიმულირება და ინდივიდუალური განხილვა.

იდეალიზებული გავლენა

ტრანსფორმაციული ლიდერი საკუთარ მიმდევრებს ევლინებათ ერთგვარ მისაბამ ადამიანად (Northouse, 2010). საკუთარი ქცევებით, დამოკიდებულებებით და გამოყენებული საკომუნიკაციო არხებით, ლიდერი გამუდმებით იცავს დასაქმებულების ინტერესებს და საერთო სამუშაო სივრცეში სტაბილური კეთილდღეობის დამკვიდრებას უწყობს ხელს. რაც შეეხება პრობლემურ საკითხებს, კომპლექსური გადაწყვეტილებების მიღებისას და რისკზე წასვლისას ლიდერი აუცილებლად იღებს მხედველობაში გუნდის წევრების ინდივიდუალურ პოზიციებს და სწორედ ხსენებულზე დაყრდნობით გეგმავს გადასადგმელ ნაბიჯებს. ეთიკისა და მორალის კუთხით, ლიდერი მუდმივად აყენებს წინა პლანზე ზრდილობას და ურთიერთპატივისცემას და უარს უცხადებს ქედმაღლობას და იძულების გზით სასურველი მიზნის მიღწევას (Deinert, Homan, Boer, Voelpel, Gutermann, 2015).

სწორედ აღწერილი მიდგომები უყალიბებენ დასაქმებულებს ტრანსფორმაციული ლიდერის მიმართ მისაბამობის აღქმას. მიმდევრები რწმუნდებიან, რომ მათი ხელმძღვანელი: რეალურად პატივს სცემს და ენდობა თითოეული მათგანის გამოცდილებასა და სამომავლო შეხედულებებს; ითვალისწინებს მათ ინტერესებს და არ აიძულებს არასასურველი ნაბიჯების გადადგმას; მაქსიმალურად ცდილობს, რომ აარიდოს თავიდან სამუშაო სივრცეში განცდილი სტრესი და უზრუნველყოს პროგრესისკენ მუდმივი სწრაფვა (Hildenbrand, Sacramento, Binnewies).

რწმენის ჩამოყალიბება საბოლოოდ აისახება იმაში, რომ დასაქმებულები დიდ პატივს სცემენ ლიდერს და მას სრულ ნდობას უცხადებენ. აგრეთვე, ისინი აცნობიერებენ გუნდის საერთო მიზნების

მიღწევის შესაძლებლობას და ამ პროცესში ყოველი მათგანის აქტიური ჩართულობის მნიშვნელობას. სწორედ ამიტომ, ჯგუფის წევრებს ეზრდებათ სამუშაო თავდაჯერებულობის მაჩვენებელი. მათ სჯერათ, რომ ლიდერის მხარდაჭერისა და მისი მიზანძვის გზით მოიპოვებენ და განავითარებენ გაცილებით მეტს, ვიდრე მხოლოდ ყოველდღიური სამსახურებრივი მოვალეობების შესრულებით იქნებოდა შესაძლებელი.

ინსპირაციული მოტივაცია

როგორც უკვე ითქვა, იდეალიზებული გავლენის ფარგლებში, ლიდერი მიმდევრებს ეხმარება სამუშაო პროგრესის ტემპის გაუმჯობესებაში და გუნდის საერთო მიზნების მიღწევაში. როგორც წესი, ჯგუფის მიზნები წარმოადგენს კომპანიის სტრატეგიული მიზნებისა და ხედვის ცალკეულ კომპონენტებს. ისინი ბუნებით საკმაოდ ამბიციური და რთულად დასაძლევია. სწორედ ამიტომ, მათი შესრულება ჯგუფის წევრების მხრიდან ყოველდღიურ რეჟიმში მოითხოვს აქტიურ ჩართულობასა და ძალისხმევას.

იმისათვის, რომ კომპლექსური სამუშაო მიზნების მიღწევისას, მიმდევრებს თავიდან აარიდოს სტრესის შეგრძნება და საქმის მიმართ ჩამოყალიბებული ნეგატიური დამოკიდებულებები, ლიდერები მკაფიოდ უსახავენ ჯგუფის წევრებს რთულად დასაძლევ გამოწვევებს, თუმცა, ამავედროულად, შთააგონებენ მათ დაბრკოლებების გადაძლავებაც ოპტიმალურ და რელევანტურ ალტერნატივებს და, რაც მთავარია, მთელი ამ პროცესის განმავლობაში საკუთარ თავს სთავაზობენ მუდმივ დამხმარე პერსონალს (Bass, Avolio, 1994). ტრანსფორმაციული ხელმძღვანელები მარტივი ენით უხსნიან მიმდევრებს, გამოწვევის გადალახვის შემდგომ, რამდენად დიდ კარიერულ და პროფესიულ სარგებელს მიიღებენ ისინი და რამდენად დაეხმარება და წაადგება მათი ჩართულობა კომპანიის სტრატეგიული ჩანაფიქრების ეფექტურად განხორციელებისთვის.

ტრანსფორმაციული ლიდერი თანამშრომლების შთაგონებას ყოველდღიურად უნდა ცდილობდეს. პირველ რიგში, ხსენებული ეხმარება მიმდევრებს, რომ სტრესული სიტუაციების გადალახვისას გაიხსენონ თუ რა მიზნებს ემსახურება მათი ჩართულობა და სამომავლო პროფესიული წარმატება რომ მოჰყვება არსებულ ძალისხმევას (Hildenbrand, Sacramento, Binnewies). მეორე მხრივ, დასაქმებულებმა მუდმივად უნდა იგრძნონ, რომ ისინი წარმოადგენენ გუნდის ნაწილს და პასუხისმგებლობები არამარტო საკუთარი თავის, არამედ გუნდის წევრების მიმართაც აკისრიათ. ეს შესხენება, მათ გააცნობიერებინებს, რომ ჯგუფის საერთო კეთილდღეობის შენარჩუნებისთვის, მათ უნდა მიაღწიონ უფრო მეტს, ვიდრე ამას საკუთარი ინტერესები სთავაზობს.

ინტელექტუალური სტიმულირება

ტრანსფორმაციული ლიდერები საკუთარ მიმდევრებს მუდმივად უბიძგებენ ინოვაციურობისა და კრეატიულობისკენ (Li, Sajjad, Wang, Khaqan, Amina, 2019). ისინი ბიზნეს პროცესის შესრულების ცალკეულ ნაწილსაც კი, ყოველთვის კითხვის ნიშნის ქვეშ აყენებენ და ჯგუფის წევრებს დამკვიდრებული მიდგომების სრულყოფისკენ და გაუმჯობესებისკენ მუდმივად მოუწოდებენ. მოწოდება, თავის მხრივ, პირველ რიგში მოიცავს საკუთარი ქმედებიდან გაცემულ მაგალითს. ტრანსფორმაციული ლიდერები განუწყვეტლივ ცდილობენ, რომ ჯგუფის წევრებს შესთავაზონ ისეთი განახლებები, რომლებიც მათ მოკლე დროში შეასრულებინებს დაკისრებულ მოვალეობებს ან, იმავე დროში, უფრო მეტი საყურადღებო გარემოების გამოვლენის შესაძლებლობას მისცემს (Schippers, Den Hartog, Koopman, Van Knippenberg, 2008).

იმისათვის, რომ წახალისონ ჯგუფის წევრების მხრიდან პრობლემის გადაჭრის ინოვაციური ალტერნატივების შეთავაზებები, ტრანსფორმაციული ლიდერები დეტალურად განიხილავენ დასაქმებულების მიერ დაფიქსირებულ თითოეულ მსგავსი ტიპის მოსაზრებას. რაც მთავარია, ლიდერები ცალკეულ ჯგუფებად არ ყოფენ გამოვლენილ ინტერესებს და თითოეულ მათგანს თანაბარიყურადღებით ეპყრობიან. ამ მიდგომით, ისინი ახალისებენ კომუნიკაციის ლიაობას და

თავიდან არიდებენ დასაქმებულებს საკუთარი პოზიციის გამოხატვასთან დაკავშირებულ შესაძლო ნეგატიურ უკუკავშირს.

ტრანსფორმაციული ხელმძღვანელები მხარს უჭერენ განსხვავებული აზრის გამოხატვას და მიმდევრებისგან არ ითხოვენ ზუსტად იმ ფორმითა და მიმართულებით აზროვნებას, როგორც ამას თვითონ, ლიდერები სთავაზობენ. პირიქით, ისინი ახალისებენ საქმის კეთების სხვადასხვაგვარ შეთავაზებას, თუნდაც ეს უკანასკნელნი სრულად არ შეესაბამებოდნენ თავად ხელმძღვანელის მიერ განსაზღვრულ მიდგომას (Sánchez-Cardona, Soria, Llorens-Gumbau, 2018).

ინდივიდუალური განხილვა

ტრანსფორმაციული ლიდერები თითოეულ მიმდევართან ამყარებენ ინდივიდუალურ საქმიან ურთიერთობას და სწორედ ხსენებულ ურთიერთობაზე დაყრდნობით არჩევენ მათთან გამოსაყენებელ საკომუნიკაციო ფორმას და ანაწილებენ შესასრულებელ სამსახურებრივ მოვალეობებს (Northouse, 2010). ხელმძღვანელები კარგად აცნობიერებენ, რომ თანამშრომლები ერთმანეთისგან განსხვავდებიან ხასიათით და ემოციური ბუნებით, შესაბამისად, შესაძლებელია, ისინი იდენტურ გარემოებაზეც კი, სხვადასხვაგვარად რეაგირებენ. მაგალითისთვის, ზოგიერთ მათგანს შეიძლება ესაჭიროებოდეს მეტი მხარდაჭერა, ზოგიერთს შესაძლოა ერჩივნოს მეტი ავტონომია, დანარჩენებთან უფრო ეფექტურად მოქმედებდეს მკაცრი დამოკიდებულება, ხოლო სხვებთან დავალებების მიცემის ფორმა იყოს უფრო გამოსადეგი (Koveshnikov, Ehrnrooth, 2018).

იმისათვის, რომ ტრანსფორმაციულმა ხელმძღვანელმა შეიმუშაოს სწორი საკომუნიკაციო ფორმა იგი ყოველდღიურად უნდა ცდილობდეს, რომ ესაუბროს ჯგუფის თითოეულ წევრს. შედეგად, იგი დაადგენს თუ როგორ აღიქვამენ სამუშაოს თანამშრომლები, რა აწუხებთ მათ და რატომ აწუხებთ, საქმის რა ნაწილი გამოსდით კარგად. სწორედ ხსენებულ ინფორმაციაზე დაყრდნობით, ლიდერმა ჯგუფის წევრებს უნდა დააკისროს ის სამსახურებრივი პასუხისმგებლობები, რომლებიც ხელს შეუწყობენ მათ ინდივიდუალურ პროფესიულ ზრდასა და ჯგუფის საერთო მიზნების მიღწევას.

პასუხისმგებლობების გადანაწილების შემდგომ, ტრანსფორმაციული ლიდერი მუდმივად უნდა დაინტერესდეს მიმდევრების მიერ შესრულებული საქმით. კერძოდ, მან ყურადღებით უნდა მოიკითხოს თითოეული ჯგუფის წევრი, გაესაუბროს მათ გაჩეული სამუშაოს შესახებ, მოისმინოს მათი მოსაზრებები. შემდგომ ხელმძღვანელმა უნდა შეაფასოს ხომ არ ესაჭიროება რომელიმე თანამშრომელს დამატებითი მითითებების მიცემა ან სხვა გუნდის წევრის დახმარება. საუკეთესო სცენარის ფარგლებში, დასაქმებულებმა ვერ უნდა იგრძნონ, რომ მათ ამოწმებენ. პირიქით, ლიდერის ჩართულობას ისინი უნდა აკავშირებდნენ გუნდის საერთო მიზნების მისაღწევ თანმდევ პროცესთან.

კავშირი სხვადასხვა დისციპლინასთან

იქიდან გამომდინარე, რომ ტრანსფორმაციული ლიდერობა თეორიული არსით დიდ როლს თამაშობდა თანამშრომელთა სამუშაო ეფექტურობისა და მოტივაციის გაზრდაში, სამეცნიერო წრეებში გაჩნდა ლიდერობის ამ მიმართულებას და სხვადასხვა ორგანიზაციულ დისციპლინას შორის არსებული კავშირის შესწავლისა და დემონსტრირების ინტერესი. ხსენებული მეცნიერული ნაშრომების მთავარს მიზანს წარმოადგენდა ტრანსფორმაციული ლიდერის რეალური ძლიერი მხარეების გამოვლენა და იმ უპირატესობების ჩვენება, რასაც მოცემული ტერმინი სთავაზობდა ბიზნეს სექტორის წარმომადგენლებს. ამ კუთხით, აღსანიშნავია ტრანსფორმაციულ ლიდერობასა და შემდგომ ორგანიზაციულ დოქტრინებს შორის არსებული მიმართებები: ორგანიზაციული სწავლება, გუნდის რეფლექსურობა, ორგანიზაციული ცვლილება, სამსახურებრივი კმაყოფილება და გაძლიერება.

ორგანიზაციული სწავლება

ორგანიზაციული სწავლება წარმოდგება, როგორც კომპანიის შესაძლებლობა და უნარი, გამოიყენოს წარსულში დაგროვილი გამოცდილება არსებული სამუშაო შესრულების ინსტრუმენტების გასამართივებლად, გასაუმჯობესებლად და დასახვეწად. ხსენებული პროცესი მოიცავს ცოდნის შეძენას (რაც გულისხმობს ახალი უნარების, ხედვის და ურთიერთობების შექმნას ან გაუმჯობესებას), ცოდნის გაზიარებას (დაგროვილი ცოდნის თავისუფალ გავრცელებას გუნდის წევრებს შორის) და ცოდნის ინტეგრაციას (დაგროვილი თეორიული ცოდნის მორგებას რეალურ გარემოსთან, რათა ახალი ბიზნეს გამოწვევები უფრო მარტივად დასაძლევად გახდეს) (Chiva, Ghauri, Alegre, 2014) საბოლოო ჯამში, ორგანიზაციული სწავლება ქმნის იმ მექანიზმს, რის მეშვეობითაც თითოეული თანამშრომლის მიერ შექმნილი ახალი და უნიკალური სამუშაო გამოცდილება საჭირო დროს შესაფერისი დასაქმებულისთვის ხელმისაწვდომი ხდება.

არსებული თანამედროვე ცოდნის მიხედვით, ტრანსფორმაციული ლიდერობა ცალსახად უწყობს ხელს კომპანიას, რომ ისარგებლოს ორგანიზაციულ სწავლებასთან დაკავშირებული ყველა სარგებლით (García-Morales, Jiménez-Barrionuevo, Gutiérrez-Gutiérrez, 2012). ლიდერობის აღნიშნული სტილი სრულად ახალისებს კომუნიკაციის ღიაობასა და დაბრკოლებების საერთო, გუნდური ძალებით გადალახვას. თავის მხრივ, ეს უკანასკნელი გულისხმობს, რომ ხელმძღვანელის თაოსნობით თანამშრომლები მაქსიმალურად ცდილობენ, ცოდნის გაზიარებით, ჯგუფის წევრებს გაუადვილონ დაკისრებული მოვალეობების შესრულების პროცესი. ამასთან, ტრანსფორმაციული ლიდერი მუდმივად ახალისებს ცვლილებებსა და ინოვაციურ მიდგომებს, რის შედეგადაც კიდევ უფრო მდიდრდება ორგანიზაციის გარშემო დაგროვილი ცოდნა.

რაც შეეხება ცოდნის ინტეგრაციას, ტრანსფორმაციული ხელმძღვანელი მუდმივად ცდილობს, რომ წარსულში დაგროვილი ცოდნის ფონზე, მიმდევრებს შესთავაზოს პრობლემის გადაჭრის ახალი გზები. შედეგად, დასაქმებულები თანდათანობით ეჩვევიან დაგროვილი გამოცდილების გამოყენების უპირატესობებს და ისწრაფვიან, საკუთარ გამოცდილებაზე დაყრდნობით, სასარგებლო სამუშაო ალტერნატივების შემუშავებისკენ.

გუნდის რეფლექსურობა

ორგანიზაციულ კონტექსტში რეფლექსურობა გულისხმობს ინდივიდის უნარს დეტალურად გააცნობიეროს და შეაფასოს საკუთარი უნარები და გამოცდილება, და ხსენებული ანალიზის გზით შეიმუშაოს ისეთი ალტერნატივები, რაც სამომავლოდ განაპირობებს დაკისრებული სამსახურებრივი მოვალეობების უფრო ეფექტურად და ოპტიმალურად შესრულებას. ამ კუთხით, გუნდის რეფლექსურობა მოიცავს ჯგუფის წევრების მიერ კომპანიის მოკლევადიანი და გრძელვადიანი მიზნების ღია, ამომწურავ და დეტალურ გააზრებას, და მოცემულ ანალიზზე დაყრდნობით სამუშაო სტილის თანმიმდევ ტრანსფორმაციას (Schippers, West, Dawson, 2015). თავის მხრივ, სტილის მორგებით გუნდი ქმნის ახალ მიდგომებს, რაც ბიზნეს გამოწვევების ხარისხიანად და დროულად გადალახვისთვის ქმნის მყარ ნიადაგს და, ამავდროულად, აისახება ჯგუფის თითოეული წევრის სამუშაო უნარებისა და პროფესიონალიზმის ზრდაში. მსგავსი მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ორგანიზაციებისთვის პრიორიტეტულია გუნდის რეფლექსურობის გაზრდის მექანიზმების წახალისება.

თანამედროვე მეცნიერულად დადასტურებული ცოდნის მიხედვით, ბიზნეს სუბიექტებს გუნდის რეფლექსურობის გაზრდაში ეხმარებიან ტრანსფორმაციული ლიდერები (Schippers, Den Hartog, Koopman, Van Knippenberg, 2008). იდეალიზებული გავლენის ფარგლებში, ლიდერები მიმდევრებს მკაფიოდ უყალიბებენ ჯგუფის მთავარ მიზნებს, ანახებენ თუ როგორ ებმის თითოეული მათგანის შესრულება კომპანიის გრძელვადიან ხედვას და ხაზს უსვამენ ამ მიზნების მიღწევაში ერთობლივ ძალისხმევას და თითოეული თანამშრომლის უაღრესად მნიშვნელოვან როლს. ამ ტიპის გზავნილებს, ლიდერები სახეცვლილი ფორმით, როგორც ინდივიდუალურად, ისე ერთობლივ შეხვედრებზე ხელახლა უზიარებენ მიმდევრებს, რათა უზრუნველყონ საკითხის სრული და ამომწურავი გააზრება.

ამის შემდგომ, ინტელექტუალური სტიმულირების ფარგლებში, ხელმძღვანელები მუდმივად ინტერესდებიან დასაქმებულების გარშემო არსებული სამუშაო რეალობით, სთავაზობენ მათ პოზიციის გამაუმჯობესებელ ალტერნატივებს და ამავედროულად ისმენენ მათ ინიციატივებს.

სწორედ მსგავსი გარემოს ფარგლებში უვითარდებათ თანამშრომლებს გუნდური რეფლექსურობის ინსტინქტი. დასახული გამოწვევების არსის სიღრმისეულად გააზრებით და სამუშაო პროცესების ამ გამოწვევების გადალახვაზე მუდმივი მორგების მცდელობაში, ისინი თანდათან ეგუებიან და ითავისებენ იმ ფაქტს, რომ ინდივიდუალური სტილი უნდა გააერთიანონ ერთ საერთო გუნდურ ძალისხმევაში და ეს უკანასკნელი მუდმივად მოარგონ ჯგუფზე დაკისრებული მოლოდინების ოპტიმალურად შესრულებას.

ორგანიზაციული ცვლილება

ორგანიზაციული ცვლილება წარმოადგენს მენეჯერული და ორგანიზაციული შესაძლებლობების გაერთიანებას, რომლის საშუალებითაც კომპანია კონკურენტებთან შედარებით უფრო სწრაფად და ეფექტურად ეგუება ბაზარზე არსებულ ცვლებად სიტუაციებს (Cao, Le, 2024). ორგანიზაციული ცვლილება არის კომპანიის უნარი, რომ შექმნას და წარმატებით დანერგოს ცვლილებების საპასუხო ნაბიჯები, რომლებიც მიისწრაფვიან საოპერაციო გარემოში არსებული მოულოდნელობების დაბალანსებისკენ (Soparnot, 2011). ორგანიზაციული ცვლილებები საშუალებას აძლევს კომპანიას არამარტო ხშირად გადააკეთოს და მოარგოს არსებული რესურსები ცვლებად ბიზნეს გარემოს, არამედ მისი დახმარებით შექმნას მოსალოდნელი საფრთხეებისა და შესაძლებლობების ადეკვატურად მართვის ახალი გზები.

ცვლილების დაუგეგმავი, მოულოდნელი, უმართავი და არაორგანიზებული ბუნებიდან გამომდინარე, დასაქმებულებს შესაძლებელია გაუჭირდეთ ან გაურთულდეთ ახალ რეალობაზე მოკლე დროში ოპტიმალური გადართვა. პირველ რიგში, აღნიშნული გამოწვეულია გამოცდილების ნაკლებობით. მეორე მხრივ, ცვლილების საპასუხო ქმედებები შეიცავს რისკის მაღალ დონეს, რაც თანამშრომლებს შესაძლებელია უტოვებდეს შიშის შეგრძნებას. ამასთან, აგრეთვე უნდა აღინიშნოს, რომ დასაქმებულების ნაწილს, რომლებიც მიჩვეულნი არიან რუტინულ საქმეს, შესაძლებელია სულ არ სურდეთ დამკვიდრებული სამუშაო მიდგომების ცვლილება. მსგავსი სირთულეების პირობებში, ბიზნეს სუბიექტებმა დიდი სიფრთხილით უნდა შეარჩიონ ორგანიზაციული ცვლილების მართვის მექანიზმები (Supriharyanti, Sukoco, 2023). ხსენებულ მექანიზმებს შორის, ტრანსფორმაციული ლიდერობა არის სწორედ ერთ-ერთი გამორჩეული და მეცნიერულად დადასტურებული ელემენტი.

ტრანსფორმაციული ლიდერობის დადებითი მახასიათებლები, როგორიც არის ჯგუფის საერთო მიზნებისა და კომპანიის სტრატეგიული ხედვის დეტალურად განხილვაზე დიდი დროის დახარჯვა, დასაქმებულების ინდივიდუალურ სამუშაო გარემოს გაუმჯობესებაზე მუდმივი ზრუნვა, მიმდევრებისთვის მხარის დაჭერა პრობლემური საკითხების ახალი პერსპექტივიდან დანახვის კუთხით, თანამშრომლებისთვის დროული დახმარების აღმოჩენა, საგრძნობლად აუმჯობესებს გუნდის ცვლილებებზე მორგების უნარს (Cao, Le, 2024). უფრო კონკრეტულად, ჩამოთვლილი მახასიათებლები ხელმძღვანელს საშუალებას აძლევს, რომ მიმდევრებს ჩამოუყალიბოს ცვლილებების მიმართ პოზიტიური დამოკიდებულება და ზოგადად ცვლილების არსი წარმოაჩინოს, როგორც ჯგუფის საერთო მიზნების მისაღწევ მთავარ შემადგენელ და აუცილებელ კომპონენტად, თავდაპირველად ცვლილებების გადალახვის მცდელობის საკუთარ თავზე ალების გზით მიმდევრებს გაუზიაროს და მთავრონოს ცვლილებებზე მორგების სანიშნუში მიდგომები, დროული მხარდაჭერის და უკუკავშირის დემონსტრირებით ჯგუფის წევრებს დაანახოს, რომ ცვლილებებს თავს ართმევს არა მხოლოდ ერთი პიროვნება, არამედ გუნდი საერთო ძალებით, შესაბამისად, ეს პროცესი ექცევა არა ერთი ადამიანის, არამედ საერთო პასუხისმგებლობის ქვეშ.

სამსახურებრივი კმაყოფილება და გაძლიერება

სამსახურებრივი კმაყოფილება განიმარტება, როგორც თანამშრომლის გაზრდილი სწრაფვა და ლტოლვა შესასრულებელი პასუხისმგებლობების მიმართ, რაც საბოლოოდ ზრდის დასაქმებულის მნიშვნელობას კომპანიისთვის და ხელს უწყობს მიღწევების რაოდენობის ზრდას (Khavis, Krishnan, Tipton, 2022). სამსახურებრივ კმაყოფილებას აქვს დიდი ზეგავლენა თანამშრომლების პროდუქტიულობაზე და შესრულებული საქმის ხარისხზე. კმაყოფილი თანამშრომელი დაფასებულად გრძნობს თავს სამუშაო სივრცეში. დასაქმებული აცნობიერებს, რომ: მისი არსებობა ქნის განსხვავებას ორგანიზაციისთვის; მას სამართლიანად და ობიექტურად აფასებენ; მისი ყოველდღიური ჩართულობა ხელს უწყობს ფირმის წარმატებასა და პროგრესს. შედეგად, პიროვნება სამსახურს უთმობს საჭიროზე მეტ ენერგიასა და დროს.

თანამშრომლის გაძლიერება გულისხმობს კომპანიის მასშტაბით ისეთი პოლიტიკისა და პროცედურების გატარებას, რომლებიც ზრდის დასაქმებულის სამუშაო შესაძლებლობებს, კონტროლის არეალს და აკმაყოფილებს მის პირად ინტერესებს. მის ფარგლებში, პიროვნებებს ეზრდებათ დამოუკიდებლობა და ავტონომიურობა. გაძლიერების პროცესი მიზანმიმართულია დასაქმებულების პოტენციალის სრული რეალიზაციისკენ. თანამშრომლები ხდებიან ბიზნეს გადაწყვეტილებების მიღების მონაწილეები, რაც მათ უმაღლესს სამსახურებრივ სტატუსს. თუმცა, ხსენებულმა ნდობის გამოცხადებამ არასათანადო კონტროლის მექანიზმების პირობებში, შესაძლებელია გამოიწვიოს თავდაჯერებულობის არაობიექტური ზრდა, რამაც არაკომპეტენტურ გადაწყვეტილებებს შეიძლება დაუდოს საფუძველი (Choi, Goh, Adam, Tan, 2016).

იქიდან გამომდინარე, რომ როგორც სამსახურებრივი კმაყოფილება, ისე გაძლიერება მიზნად ისახავს ორგანიზაციის შრომის საერთო მომგებიანობის გაზრდას, კომპანიისთვის უაღრესად მნიშვნელოვანია იმ მიდგომებისა და დამოკიდებულებების სწორი შერჩევა, იმპლემენტირება და კონტროლი, რომლებიც მოიაზრებენ სამუშაო სივრცეში მოცემული ტერმინების მნიშვნელობის გაუმჯობესებასა და დახვეწას. ტრანსფორმაციული ლიდერობის პრინციპები ზუსტად ერგება აღწერილ პროცესს.

არსებული სამეცნიერო ცოდნის მიხედვით, ტრანსფორმაციული ლიდერობა დადებით ზეგავლენას ახდენს დასაქმებულთა სამსახურებრივ კმაყოფილებასა და გაძლიერებაზე (Choi, Goh, Adam, Tan, 2016). პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს კომუნიკაციის ღიაობა. ტრანსფორმაციული ხელმძღვანელი მუდმივი დიალოგის რეჟიმში არის ჩართული მის მიმდევრებთან. სასაუბრო თემატიკა ძირითადად ეხება საქმის შესრულების სპეციფიკას, საქმის კეთების პროცესში გამოვლენილ პრობლემურ საკითხებს და სამუშაო მიდგომებში შესატან პოტენციურ ცვლილებებს. მსგავსი დიალოგები, საშუალებას აძლევს დასაქმებულებს, რომ თავისუფლად დააფიქსირონ საკუთარი მოსაზრებები და ამავედროულად მონაწილეობა მიიღონ ახალი სამუშაო ფორმატის ჩამოყალიბებაში. ჩამოთვლილი კომპონენტები პოზიტიურად ზემოქმედებენ სამსახურებრივ კმაყოფილებასა და გაძლიერებაზე.

მეორე მხრივ, ტრანსფორმაციული ლიდერები აქტიურად არიან ჩართულნი ყოველდღიურ სამუშაო პროცესებში. ისინი დეტალურად ადევნებენ თვალს თითოეული გუნდის წევრის პროფესიული მოვალეობების შესრულებას და საჭიროების შემთხვევაში მუდმივად სთავაზობენ მათ გარემოებებზე მორგებულ დახმარებას, იქნება ეს დამატებითი კადრების დამატება თუ პრობლემის მარტივად გადაჭრის ალტერნატივები. აღნიშნული დამოკიდებულებები თანამშრომლებს საგრძნობლად უმცირებს სამსახურში განცდილ სტრესს, რომელიც ხშირად ახლავს თან კომპლექსურ დავალებებსა და ზედმეტად ნამუშევარ საათებს. ამასთან, დასაქმებულები ითავისებენ იმ ფაქტს, რომ კომპანია რეალურად ითვალისწინებს მათ მდგომარეობას და მაქსიმალურად უწყობს ხელს მათი ინტერესების დაცვას. შედეგად, დასაქმებულებს ეზრდებათ სამსახურის მიმართ ჩამოყალიბებული კმაყოფილების მაჩვენებელი. ამასთან, ხელმძღვანელსა და მიმდევრებს შორის საერთო პოზიციამზე შეჯერების გზით მიღებული გადაწყვეტილებები თანამშრომელთა გაძლიერების მსვლელობას უფრო ორგანიზებულ და კონტროლირებად სახეს აძლევს.

შედეგები და განსჯა

რესპონდენტების ტრანსფორმაციის პროცესი შემდეგია:

ენერგეტიკის სფეროში ტრანსფორმაციის მართვა: ლიდერობის როლი გაციფრულებასა და მდგრადობაში 21-ე საუკუნეში

დღევანდელ ენერგეტიკულ სექტორში, ტრანსფორმაციული ლიდერობა აუცილებელია ციფრული და მდგრადი ინოვაციების მართვისთვის. წამყვანმა ენერგეტიკულმა კომპანიამ დიდი ინვესტიცია ჩადო ენერგიის მართვის სისტემების ავტომატიზაციაში და მონაცემთა ანალიტიკის გამოყენებით მოახდინა წარმოების პროცესის ოპტიმიზაცია. ამ ციფრული მიდგომით შესაძლებელია რეალურ დროში ენერგიის წარმოების, განაწილებისა და აღჭურვილობის მოვლის მონიტორინგი, რაც აუმჯობესებს ოპერაციულ ეფექტიანობას და ამცირებს რესურსების ხარჯვას.

გარდა ამისა, მდგრადობა წარმოადგენს ძირითად პრიორიტეტს, კომპანიის ძალისხმევა მიმართულია ნახშირბადის კვალის შემცირებისკენ და ენერგიის პორტფელის დივერსიფიკაციისკენ, რომელიც მოიცავს ჰიდროენერგიას და მზის და ქარის ენერგიის პროექტებს. კომპანიის ინიციატივა მოიცავს ჭკვიანი ქსელის სისტემის პილოტურ პროექტს, რომელიც არა მხოლოდ აინტეგრირებს განახლებად ენერგიის წყაროებს, არამედ აძლიერებს ქსელის სტაბილურობას — რაც გზას ხსნის უფრო მდგრადი ენერგეტიკული მომავლისკენ.

მწვანე მომავლის ინოვაცია: როგორ ეხმარება ტრანსფორმაციული ლიდერობა გარემოსა და ეფექტიანობის გაუმჯობესებაში მძიმე მრეწველობის სექტორს

მძიმე მრეწველობაში, ტრანსფორმაციული ლიდერობა ავითარებს გარემოსდაცვით პასუხისმგებლობას და ოპერაციულ ეფექტიანობას. დარგის წამყვანმა კომპანიამ მეტალურგიის სექტორში დანერგა გარემოსდაცვითი ტექნოლოგიები თავისი წარმოების პროცესში, გადავიდა სუფთა ენერგიის წყაროებზე და ხელი შეუწყო სამრეწველო ნარჩენების გადამუშავებას.

წარმოების ეფექტიანობის გასაზრდელად, კომპანია იყენებს ავტომატიზაციასა და რობოტიკას, რაც აუმჯობესებს სიზუსტეს საწარმოო პროცესში და ამცირებს როგორც ადამიანურ შეცდომებს, ასევე ოპერაციულ ხარჯებს. ინოვაციური მაგალითი მოიცავს მოწინავე გამოდნობის პროცესის დანერგვას, რომელიც იყენებს და ამუშავებს სამრეწველო გაზებს, რაც უზრუნველყოფს სუფთა და უფრო მდგრადი წარმოების ციკლს.

ხარისხიანი სოფლის მეურნეობა და საკვების უსაფრთხოება თანამედროვე ეპოქაში: ლიდერობის როლი ტექნოლოგიის გამოყენებით მდგრადი ზრდისთვის

სოფლის მეურნეობის სექტორში ერთ-ერთმა წამყვანმა კომპანიამ დაადასტურა ლიდერობის როლი მიწის დამამუშავებელი ტექნიკის დანერგვაში. სატელიტური მონიტორინგისა და IoT სენსორების გამოყენებით, ეს კომპანია ოპტიმიზაციას ახდენს მოსავლის და რესურსების მართვაში, ნერგავს ჭკვიან სარწყავ სისტემებს წყლის ხარჯვის შესამცირებლად.

გარდა სოფლის მეურნეობისა, საკვების უსაფრთხოება მიიღწევა ბლოკჩეინის ტექნოლოგიის მეშვეობით, რომელიც საშუალებას აძლევს კვალიფიციურად მართოს პროცესები „ფერმიდან-მაგიდამდე“ პრინციპით, რაც ზრდის მომხმარებელთა ნდობას და უზრუნველყოფს საკვების უსაფრთხოებას. კომპანიის პარტნიორობა ტექნოლოგიურ კომპანიებთან საშუალებას აძლევს მას ავტომატიზდეს ხარისხის კონტროლის პროცესები, რაც უზრუნველყოფს შესაბამისი სტანდარტების დაცვასა და ოპერაციული არაეფექტიანობის შემცირებას.

ელექტრონული კომერციისა და მდგრადობის ინიციატივების გაფართოება საცალო ვაჭრობაში: თანამედროვე ლიდერობის გამოწვევები და სტრატეგიები

საცალო ვაჭრობის სექტორში, ტრანსფორმაციული ლიდერობა მნიშვნელოვანია მომხმარებელთა ჩვევების ცვლილებაზე ადაპტაციისა და მდგრადობის პრიორიტეტიზაციისთვის. ერთ-ერთმა წამყვანმა საცალო ვაჭრობის კომპანიამ გააკეთა ონლაინ სავაჭრო პლატფორმა და მობილური აპლიკაცია, რაც მომხმარებლებს სთავაზობს ადგილობრივად წარმოებულ და ორგანულ პროდუქტებზე უფრო მეტად

ჰქონდეთ წვდომა. ელექტრონული კომერციის ეს გაფართოება პასუხობს თანამედროვე ციფრული მომხმარებლების საჭიროებებს და ზრდის მომხმარებელთა კომფორტს.

მდგრადობისადმი ერთგულების ნაწილში, კომპანიამ შემოიღო ეკოლოგიურად სუფთა შეფუთვა, ამცირებს პლასტიკატის გამოყენებას და ხელს უწყობს ბიოდეგრადირებადი მასალების მოხმარებას. აპლიკაცია უზრუნველყოფს პერსონალიზებულ სავაჭრო გამოცდილებას, რომელიც ეფუძნება AI რეკომენდაციებსა და ფასდაკლებებს, რაც ქმნის თანამედროვე და მოქნილ საცალო ვაჭრობის გამოცდილებას, რომელიც პასუხობს როგორც მომხმარებელთა მოლოდინებს, ასევე გარემოსდაცვით პასუხისმგებლობებს.

საცალო ვაჭრობის ანალიტიკისა და მალაზიის ავტომატიზაციის გაუმჯობესება: ტრანსფორმაციული ლიდერობის გავლენა მომხმარებელზე ორიენტირებულ საცალო ვაჭრობაში

თანამედროვე საცალო ვაჭრობაში, მონაცემთა ანალიტიკა და ავტომატიზაცია არის კრიტიკული ინსტრუმენტები ტრანსფორმაციული ლიდერებისთვის. ერთ-ერთმა საცალო ვაჭრობის ქსელმა წარმატებით გამოიყენა მონაცემთა ანალიტიკა მომხმარებელთა ქცევის გასაგებად და მარაგების ოპტიმიზაციისთვის, რაც ამცირებს ნარჩენებს და უზრუნველყოფს მარაგის შესაბამისობას მიმდინარე მოთხოვნებთან.

კომპანიამ ასევე დანერგა მალაზიის ავტომატიზაცია, რომელიც მოიცავს თვითმომსახურების სისტემებსა და ელექტრონულ თაროების ნიშნებს, რაც ქმნის ეფექტურ და მოსახერხებელ სავაჭრო გარემოს. აღსანიშნავი ინოვაციაა ციფრული ლოიალობის პროგრამა, რომელიც ინტეგრირებულია მობილურ აპლიკაციაში და სთავაზობს მომხმარებლებს პერსონალიზებულ შეთავაზებებსა და ჯილდოებს — ამით ის ზრდის მომხმარებელთა ლოიალობას და ხელს უწყობს ზრდას, რომელიც გამოწვეულია მონაცემებზე დაფუძნებული, მომხმარებელზე ორიენტირებული მიდგომის მეშვეობით.

ტრანსფორმაციული ლიდერობის აღქმებისა და გამოწვევების ჭრილში გამოვლინდა შემდეგი:

ტრანსფორმაციული ლიდერობის როლი: თითოეული კომპანია ავლენს ლიდერობაზე ორიენტირებულ ტრანსფორმაციას კრიტიკულ ორგანიზაციულ სფეროებში, როგორიცაა გაციფრულება, მდგრადობა, მომხმარებელთან ურთიერთობა და ოპერაციული ეფექტიანობა, რაც თანამედროვე სამუშაო გარემოში აუცილებელი დისციპლინებია.

ტრანსფორმაციული ლიდერობის გამოწვევები: ისინი განიცდიან თანამედროვე ლიდერობის გამოწვევებს, როგორიცაა მოწინავე ტექნოლოგიების ინტეგრაცია, მდგრადობის სტანდარტების დაცვა, ციფრული კომერციის ცვლილებებზე ადაპტაცია და ავტომატიზაციის მართვა, რაც 21-ე საუკუნის სამუშაო გარემოში მთავარი ელემენტებია.

თანამშრომელთა გაძლიერება და უნარების განვითარება:

ტრანსფორმაციული ლიდერები ხშირად პრიორიტეტს ანიჭებენ თანამშრომელთა გაძლიერებას, განუწყვეტლივ სწავლის კულტურის ჩამოყალიბებას, რაც ეხმარება თანამშრომლებს ახალ ტექნოლოგიებთან და ინდუსტრიის მოთხოვნებთან ადაპტაციაში. გაციფრულებულ სექტორებში, როგორი გამოცდილებაც აქვს ენერგეტიკისა და საცალო ვაჭრობის სფეროს წარმომადგენლებს, კომპანიები უზრუნველყოფენ ტრენინგებს მონაცემთა ანალიტიკაში, IoT-ში და ავტომატიზაციაში. ადამიანური კაპიტალის უნარების განვითარებაში ინვესტირებით, ეს კომპანიები ქმნიან კულტურას, რომელიც ხელს უწყობს ადაპტაციას და ინოვაციას.

ადაპტაციური ლიდერობა კრიზისულ სიტუაციებში:

ტრანსფორმაციული ლიდერები თავიანთ კომპანიებს უძღვებიან ცვლილებების პერიოდში, რაც მოიცავს ეკონომიკურ თუ რეგულაციებთან დაკავშირებულ გამოწვევებსა და გლობალურ კრიზისებს. საცალო ვაჭრობის კომპანიებს ხშირად უწევთ სწრაფი ადაპტაცია ციფრულ ვაჭრობაზე გადასვლით და ოპერაციების გამართვება ბიზნესის უწყვეტობის უზრუნველსაყოფად. ასეთ სიტუაციებში ადაპტაციური ლიდერობა აჩვენებს მედეგობას, ცვლილებებზე სწრაფი რეაგირების და გადაწყვეტილების სწრაფად მიღების უნარებს, რაც ტრანსფორმაციული ლიდერობის ნაწილია.

დაინტერესებულ მხარეებთან ჩართულობა და კომუნიკაცია:

ტრანსფორმაციული ლიდერობა ხაზს უსვამს გამჭვირვალე კომუნიკაციას დაინტერესებულ მხარეებთან, რაც მოიცავს თანამშრომლებს, ინვესტორებს და საზოგადოებას, განსაკუთრებით მდგრადობასა და გაციფრულების მიზნებთან მიმართებაში. კომპანია, რომელიც ინვესტიციას დებს განახლება ენერგიაში ან ეკოლოგიურად სუფთა შეფუთვაში, დაინტერესებულ მხარეებს უზიარებს მდგრადი მომავლის ხედვას, რითაც იქმნის სანდო იმიჯსა და რეპუტაციას როგორც კომპანიაში, ასევე საზოგადოებაში.

ინოვაციები პროდუქტებსა და მომსახურებებში:

ტრანსფორმაციული ლიდერები ხელს უწყობენ ინოვაციას, რაც ხშირად იწვევს ახალი პროდუქტებისა და მომსახურების ხაზებს, რომლებიც პასუხობენ თანამედროვე მომხმარებლის მოთხოვნებს. ინოვაციები სოფლის მეურნეობასა და საკვების უსაფრთხოებაში, როგორიცაა ბლოკჩეინი და ჭკვიანი სარწყავი სისტემები, პასუხობენ მომხმარებელთა მოთხოვნებს გამჭვირვალობასა და მდგრადობაზე, რაც აჩვენებს ტრანსფორმაციული ლიდერობის როლს პროდუქტების განვითარებაში.

ორგანიზაციული კულტურისა და ღირებულებების შესაბამისობა:

ტრანსფორმაციული ლიდერობა ხშირად გარდაქმნის ორგანიზაციულ კულტურას, რათა შეესაბამებოდეს ახალ სტრატეგიულ მიზნებს, რომელიც აღიარებს მდგრადობას, ინოვაციას და მომხმარებელზე ორიენტირებულობას.

სოფლის მეურნეობისა და საცალო ვაჭრობის სექტორებში ლიდერები ამყარებენ ისეთ ღირებულებებს, როგორიცაა ეკოლოგიური პასუხისმგებლობა და მომხმარებლის გამოცდილება, რაც იწვევს ისეთ პრაქტიკებს, როგორიცაა ეკოლოგიურად სუფთა შეფუთვა, მომხმარებელზე პერსონალიზებული მომსახურება და გარემოსდაცვითი პასუხისმგებლობა.

მონაცემებზე დაფუძნებული გადაწყვეტილებების მიღება:

21-ე საუკუნეში ტრანსფორმაციული ლიდერობა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს მონაცემებზე დაფუძნებული გადაწყვეტილებების მიღებას, რეალურ დროში ანალიტიკისა და AI-ის გამოყენებით სტრატეგიების დასახვეწად. საცალო ვაჭრობისა და ენერგეტიკის სექტორებში კომპანიები იყენებენ მონაცემთა ანალიტიკას მარაგის ოპტიმიზაციის, ენერგიის მოხმარების მართვის ან მომხმარებლის ქცევის პროგნოზირებისთვის, რაც ლიდერებს საშუალებას აძლევს მიიღონ ინფორმირებული, სტრატეგიული გადაწყვეტილებები თანამედროვე ტენდენციების შესაბამისად.

გლობალური მდგრადობის მიზნების შესაბამისობა:

ტრანსფორმაციული ლიდერობით მართული ბევრი კომპანია საქმიანობას წარმართავს გლობალურ მიზნებთან, როგორიცაა გაეროს მდგრადი განვითარების მიზნები (SDGs), შესაბამისობით. ამ მიმართულებით განსაკუთრებით საინტერესოა ენერგიის, გარემოსა და კვების უსაფრთხოების საკითხები. კომპანიები, რომლებიც აქცენტს აკეთებენ განახლება ენერგიასა და ეკოლოგიურად სუფთა წარმოებაზე, შეესაბამებიან მდგრადი განვითარების მიზნებს, რითაც აჩვენებენ, რომ ტრანსფორმაციული ლიდერობა კომპანიებისთვის არა მხოლოდ სარგებლის, არამედ მდგრადი განვითარების ლიდერებად ჩამოყალიბების საქმეში არის მნიშვნელოვანი.

დასკვნა

თანამედროვე, მჭიდრო, კონკურენტული სამუშაო გარემოს ფარგლებში, სადაც განუწყვეტლივ მიმდინარეობს ცვლილებები, კომპანიებს წარმატების მისაღწევად აუცილებლად ესაჭიროებათ დასაქმებული პირების საქმის შესრულების მიმართ არსებული მოტივაციის გაზრდა და მათი სამუშაო პოტენციალის მაქსიმალური ათვისება. ამ მიზნის მისაღწევად თანამშრომლებს კარგად უნდა ჰქონდეთ გააზრებული და გათავისებული ის გრძელვადიანი პერსპექტივები და სტრატეგიული ხედვა, რაც ბიზნეს სუბიექტს გააჩნია და ისინი მომავალი სამიზნე წერტილთან მიახლოებისთვის ყოველდღიურად

უნდა იბრძოდნენ.

კომპანიის სტრატეგიული მიზნებისა და დასაქმებულების კარიერული მისწრაფებების თანხვედრის მიღწევას უზრუნველყოფს ტრანსფორმაციული ლიდერი. გამორჩეული პიროვნული თვისებები, გუნდურობა და სამუშაო გამოცდილება საშუალებას აძლევს ტრანსფორმაციულ ლიდერს შთააგონოს მიმდევრები, რომ საერთო ძალისხმევით მათ შეუძლიათ გაცილების მეტის მიღწევა სამუშაო სივრცეში ვიდრე ეს პერსონალური ინტერესების დაკმაყოფილებაა.

დასაქმებულთა სამუშაო მოტივაციის საგრძნობი ზრდა მიიღწევა ტრანსფორმაციული ლიდერობის ოთხი მთავარი მიმართულების მუდმივი მონაცვლეობით. ეს განზომილებებია: იდეალიზებული გავლენა, ინსპირაციული მოტივაცია, ინტელექტუალური სტიმულირება და ინდივიდუალური განხილვა.

ტრანსფორმაციული ლიდერობის უპირატესობები არ შემოიფარგლება მხოლოდ დასაქმებულთა მოტივაციის წახალისებით. ლიდერის ამ ტიპს საგრძნობი დადებითი ზეგავლენა აქვს შემდგომ ორგანიზაციულ დისციპლინებზე: ორგანიზაციულ სწავლებაზე, გუნდის რეფლექსურობაზე, ორგანიზაციულ ცვლილებაზე, სამსახურებრივ კმაყოფილებასა და გაძლიერებაზე.

ტრანსფორმაციული ლიდერობა მნიშვნელოვან როლს ასრულებს კომპანიების მართვაში. 21-ე საუკუნეში სამუშაო გარემოს სირთულეებში, რაც ხასიათდება ტექნოლოგიური განვითარების სწრაფი ტემპით, მდგრადობაზე გაზრდილი აქცენტით და მომხმარებელთა მოლოდინების ცვლილებით. როგორც განხილული კომპანიები აჩვენებენ, ტრანსფორმაციული ლიდერები მნიშვნელოვან ორგანიზაციულ ცვლილებებს ახორციელებენ სხვადასხვა დისციპლინებში. ეს ცვლილებები უკავშირდება გაციფრულებას, ოპერაციულ ეფექტიანობასა და გარემოსდაცვითი პასუხისმგებლობის პრიორიტეტიზაციას ქართული კომპანიების მაგალითზე.

ეს ლიდერები არა მხოლოდ იღებენ ინოვაციებსა და მონაცემებზე დაფუძნებულ გადაწყვეტილებებს, არამედ ხელს უწყობენ უწყვეტი სწავლისა და ადაპტაციის კულტურის ჩამოყალიბებას თავიანთ თანამშრომლებში, რაც ამზადებს მათ ინდუსტრიის მოთხოვნებთან შესაბამისად. ისინი გამჭვირვალედ ურთიერთობენ დაინტერესებულ მხარეებთან, რათა დააახლოონ კორპორაციული მიზნები ფართო საზოგადოებრივ ღირებულებებთან. განსაკუთრებული აქცენტი კეთდება მდგრადობაზე, გაეროს მდგრადი განვითარების მიზნებთან (SDGs) თავსებადობაზე, რაც თანამედროვე კომპანიებისთვის საორიენტაციო ნიშნულია.

ადაპტაციური ლიდერობით, ეს კომპანიები ლახავენ კრიზისებს, ახდენენ რესურსების ოპტიმიზაციას და გარდაქმნიან თავიანთ ოპერაციებს, რათა დარჩნენ კონკურენტუნარიანები და მიაღწიონ მდგრად ზრდას. საბოლოო ჯამში, ტრანსფორმაციული ლიდერობა კომპანიებს საშუალებას აძლევს შექმნან ღირებულება არა მხოლოდ თავიანთი კომპანიებისთვის, არამედ იმ საზოგადოებებისა და ინდუსტრიებისთვის, სადაც ისინი მოღვაწეობენ. აღნიშნულით ისინი წარმოადგენენ მდგრადი განვითარების და ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვან კონტრიბუტორებს. ეს მიდგომა წარმოადგენს ტრანსფორმაციული ლიდერობის ბაზის გრძელვადიან წარმატებისთვის სწრაფად განვითარებად გლობალურ ლანდშაფტში.

გამოყენებული ლიტერატურა

Bass, B. M. & Avolio, B. J. (1994). *Improving organizational effectiveness through transformational leadership*. Sage Publications.

Bass, B.M. (1990). *From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision*. *Organizational Dynamics*, pp. 19-31.

Cao, T.T. & Le, P.B. (2024). Impacts of transformational leadership on organizational change capability: a two-path mediating role of trust in leadership. *European Journal of Management and Business Economics*, pp. 157-173.

- Chiva, R. & Ghauri, P. & Alegre, J. (2014). Organizational Learning, Innovation and Internationalization: A Complex System Model. *British Journal of Management*, pp. 687-705.
- Choi, S.L. & Goh, C.F. & Adam, M.B.H. & Tan, O.K. (2016). *Transformational leadership, empowerment, and job satisfaction: the mediating role of employee empowerment*. Human Resources for Health.
- Deinert, A. & Homan, A.C. & Boer, D. & Voelpel, S.C. & Gutermann, D. (2015). *Transformational leadership sub-dimensions and their link to leaders' personality and performance*. Leadership Quarterly, pp. 1095-1120.
- García-Morales, V.J. & Jiménez-Barrionuevo, M.M. & Gutiérrez-Gutiérrez, L. (2012). Transformational leadership influence on organizational performance through organizational learning and innovation. *Journal of Business Research*, pp. 1040-1050.
- Guterman A.S. (2023). *Definitions and Conceptions of Leadership*.
- Harms, P.D. & Credé, M. (2010). Emotional intelligence and transformational and transactional leadership: A meta-analysis. *Journal of Leadership and Organizational Studies*, pp. 5-17.
- Hildenbrand, K. & Sacramento, C.A. & Binnewies, C. (თ. გ.). Transformational leadership and burnout: The role of thriving and followers' openness to experience. *Journal of Occupational Health Psychology*, pp. 31-43.
- Khavis, J.A. & Krishnan, J. & Tipton, C. (2022). *Implications of Employee Satisfaction and Work-Life Balance in Accounting Firms*. Current Issues in Auditing, pp. 16-26.
- Koveshnikov, A. & Ehrnrooth, M. (2018). *The Cross-Cultural Variation of the Effects of Transformational Leadership Behaviors on Followers' Organizational Identification: The Case of Idealized Influence and Individualized Consideration in Finland and Russia*. Management and Organization Review, pp. 747-779.
- Li, H. & Sajjad, N. & Wang, Q. & Khaqan, Z. & Amina, S. (2019). *Influence of transformational leadership on employees' innovative work behavior in sustainable organizations: Test of mediation and moderation processes*. Sustainability (Switzerland).
- Northouse, P. G. (2010). *Leadership: Theory and practice (5th ed.)*. Sage.
- Sánchez-Cardona, I. & Soria, M.S. & Llorens-Gumbau, S. (2018). *Leadership intellectual stimulation and team learning: The mediating role of team positive affect*. Universitas Psychologica, pp. 1-16.
- Schippers, M.C. & Den Hartog, D.N. & Koopman, P.L. & Van Knippenberg, D. (2008). *The role of transformational leadership in enhancing team reflexivity*. Human Relations, pp. 1593-1616.
- Schippers, M.C. & West, M.A. & Dawson, J.F. (2015). Team Reflexivity and Innovation: The Moderating Role of Team Context. *Journal of Management*, pp. 769-788.
- Soparnot, R. (2011). The concept of organizational change capability. *Journal of Organizational*, pp. 640-661.
- Supriharyanti, E. & Sukoco, B.M. (2023). *Organizational change capability: a systematic review and future research directions*. Management Research Review, pp. 46-81.
- Tedla B.A. & Gaikar V. (2022). Essence of leadership, its styles: A review and personal account commentary. *International Journal of Health Sciences*, pp. 175-183.

ლვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის გამოწვევები კანდემიისა და რუსეთ-უკრაინის ომის პერიოდში

დათო კუჭაშვილი

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორანტი

საქართველოს უნივერსიტეტის

ბიზნესის და ადმინისტრაციულ მეცნიერებათა სკოლა

ORCID: 0009-0001-5459-5789

აბსტრაქტი

საქართველო ღვინის სამშობლოა, რომლის მეღვინეობის ისტორია 8000 წელს სცდება და რომელიც აერთიანებს 510-ზე მეტ ვაზის ჯიშს. უკანასკნელ წლებში ქართულმა ღვინოებმა საერთაშორისო ასპარეზზე მნიშვნელოვანი აღიარება მოიპოვეს, ამიტომაც საქართველოს ერთ-ერთი ძირითადი ვალდებულებაა შეინარჩუნოს მეღვინეობის უძველესი ტრადიცია, ტექნიკა და წარმოაჩინოს თავისი ძირძველი ყურძნის ჯიშების მრავალფეროვნება მთელ მსოფლიოში...თბილისის ღვინის ყოველწლიური ფესტივალი“, იზიდავს უამრავ მნახველს მთელ მსოფლიოდან, რომლებსაც სურთ შეისწავლონ და გაეცნონ ქართულ მევენახეობას.

საქართველოში, ალკოჰოლური სასმელების წარმოება ერთ-ერთი ყველაზე სწრაფ მზარდი და სარფიანი დარგია, რომელიც საკმაოდ კარგად პროგრესირებს, რაზეც მიუთითებს ქართული ღვინისა და სპირტიანი სასმელების პოპულარობის ზრდა საერთაშორისო ბაზრებზე. ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის განვითარება აღმასრულებელი ხელისუფლების ერთ-ერთ პრიორიტეტს წარმოადგენს, რადგან აღნიშნული დარგის გაძლიერებამ და წინსვლამ უნდა განაპირობოს საქართველოს ეკონომიკის დივერსიფიკაცია და ტურიზმის სექტორზე დამოკიდებულების ხარისხის შემცირება. რაც უფრო მეტად დივერსიფიცირებული ეკონომიკა აქვს სახელმწიფოს, მით უფრო ნაკლები გავლენა აქვს არსებით განუსაზღვრელობებს ქვეყნის ფინანსურ სტაბილურობაზე. ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორი ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი მამოძრავებელი ძალაა და მისი, როგორც პრიორიტეტული დარგის, განვითარებისთვის სახელმწიფო ახორციელებს შემდეგ ღონისძიებებს:

- ქართული ღვინოპროდუქციის ადგილობრივი და საერთაშორისო დეგუსტაციების, გამოფენების, კონკურსებისა და ტურების მოწყობა;
- სპეციალიზებული საერთაშორისო ჟურნალებისთვის საქართველოს მეღვინეობის შესახებ სტატიების მომზადება და მათი გამოქვეყნება;
- მევენახეობის კადასტრის დანერგვა;
- ვენახების ფართობების აღრიცხვა;
- ადგილობრივ და საექსპორტო ბაზრებზე ფალსიფიცირებული და უხარისხო პროდუქციის აღკვეთისთვის ლაბორატორიული კვლევების განხორციელება და ა.შ.

ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების დარგში მოღვაწე კომპანიების შემოსავლების დიდი წილი საერთაშორისო ბაზრებზე მოდის, შესაბამისად კონკურენციის შენარჩუნების მიზნით უმნიშვნელოვანესია პროდუქციის ხარისხის უწყვეტი განვითარება და შენარჩუნება, რათა შემცირდეს რუსეთის ბაზარზე დამოკიდებულება.

საკვანძო სიტყვები: მოგების მაქსიმიზაცია, რთველი, ექსპორტი, ბიუჯეტი, ღვინო, რუსეთი, ხარისხი

CHALLENGES FOR THE WINE AND SPIRITS SECTOR DURING THE PANDEMIC AND THE RUSSIAN-UKRAINE WAR

Dato Kutchashvili

PhD Student in Business Administration
School of Business and Administrative Sciences,
University of Georgia
ORCID: 0009-0001-5459-5789

Abstract

Georgia is the homeland of wine, with over 8,000 years of winemaking tradition and encompassing more than 510 grape varieties. In recent years, Georgian wines have gained significant recognition on the international stage, which is why one of Georgia's main obligations is to maintain its ancient winemaking tradition and technique while showcasing the diversity of its indigenous grapes varieties worldwide. Georgian wine festivals, such as the "Tbilisi Annual Wine Festival," attract numerous visitors from around the world who wish to study and learn about Georgia's rich viticultural heritage.

In Georgia, alcoholic beverage production is one of the rapidly expanding and most profitable sectors, which is progressing quite well, as indicated by the growing popularity of Georgian wine and spirits in international markets. The development of the wine and alcoholic beverages sector is one of the executive government's priorities, as strengthening and advancing this field should diversify Georgia's economy and reduce reliance on the tourism industry. The more diversified a state's economy is, the less effected is the country's financial stability by material uncertainties. The wine and alcoholic beverages sector is a significant driving force for economic growth, and the state implements the following measures for its development as a priority sector:

- Organization of local and international wine product tastings, exhibitions, competitions, and tours;
- Preparation and publication of articles about Georgian winemaking in specialized international journals;
- Implementation of viticulture cadaster;
- Recording vineyard areas;
- Conducting laboratory research to prevent counterfeit and low-quality products in local and export markets, etc.

A sizable portion of revenue for companies operating in the wine and alcoholic beverages industry comes from international markets; accordingly, to maintain competitiveness, ongoing development and maintenance of product quality is crucial to reduce reliance on the Russian market.

Keywords: Profit maximization, Harvest, Export, Budget, Wine, Russia, Quality

შესავალი

ლვინისა და ალკოჰოლური სასმელების დარგისთვის კრიზისული პერიოდი ასოცირდება გაურკვეველ და მნიშვნელოვან მოვლენასთან, რომელიც საფრთხეს უქმნის სექტორის საოპერაციო, ბიზნეს და ფინანსურ სტაბილურობას, რაც თავის მხრივ ნეგატიურად აისახება კომპანიების მიერ დასახულ მიზნებზე, ამოცანებსა და უწყვეტ განვითარებაზე. ამდენად საინტერესოა, შესწავლილ იქნას რა გამოწვევების წინაშე დადგა ლვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორი პანდემიისა და რუსეთ-უკრაინის ომის პერიოდში.

სტატიის მიზნებია:

- კრიზისული პერიოდის (პანდემიისა და რუსეთ უკრაინის ომი) გავლენის შეფასება, ლვინისა და ალკოჰოლური სასმელების დარგზე;
- ლვინისა და ყურძნის ხარისხის გასაუმჯობესებლად, სახელმწიფოს მიერ ბოლო წლებში გატარებული ღონისძიებების შეფასება;
- ლვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის მომგებიანობის ანალიზი;
- რუსეთის ბაზარზე დამოკიდებულების ხარისხის შესწავლა.

სტატიის ჰიპოთეზები მდგომარეობს შემდეგში:

- სექტორის ეკონომიკური თვისებიდან გამომდინარე კომპანიების მოგება გრძელვადიან პერიოდში ნულის ტოლია;
- პანდემიის პერიოდში, ლვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის შემოსავლების შემცირებამ გამოიწვია ბიუჯეტის დეფიციტის 10%-ით ზრდა;
- პანდემიის პერიოდში რთვლის პროცესის სუბსიდირებამ შეამცირა პანდემიით გამოწვეული ნეგატიური შედეგები;
- მიუხედავად რუსეთ-უკრაინის ომისა, რუსეთის ბაზარზე დამოკიდებულების ხარისხი კვლავ მაღალია.

სტატიაში არსებული ინფორმაცია მნიშვნელოვანია, რადგან ის ხელს უწყობს სექტორში არსებული იმ ძირითადი პრობლემებისა და გამოწვევების იდენტიფიცირებას, რომლებიც ნეგატიურად აისახება კომპანიების ფუნქციონირების პრინციპზე. საკითხის შესწავლა ეხება პანდემიის და რუსეთ-უკრაინის ომის პერიოდებს.

მეთოდები

მოყვანილი ჰიპოთეზების სიზუსტის შესასწავლად და ამოცანების გადასაჭრელად, ასევე მიზნების მისაღწევად, გამოყენებული იყო პირველადი და მეორადი კვლევის მეთოდები. მეორადი კვლევისთვის გამოყენებულ იქნა სტატისტიკის დეპარტამენტისა და სხვადასხვა უწყების მიერ გამოქვეყნებული მონაცემები და ჩატარებული კვლევის შედეგები.

სტატიაში მოყვანილი პირველი ჰიპოთეზის შესასწავლად განხორციელდა 2022-2023 წლების საექსპორტო ბაზრების ანალიზი, რომლის ფარგლებშიც შესწავლილ იქნა საექსპორტო ბაზრების ზრდისა და კლების დინამიკები, ასევე სტრუქტურა და რუსეთის ბაზარზე დამოკიდებულების ხარისხი. ამასთანავე განხორციელდა ექსპორტირებული ლვინისა და ალკოჰოლური სასმელების ღირებულების დადგენა. აღნიშნული საკითხის შესასწავლად ინფორმაციის მიღების წყაროს წარმოადგენდა ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტროსა და ლვინის ეროვნული სააგენტოს მიერ გამოქვეყნებული ანგარიშები.

მეორე ჰიპოთეზის შესასწავლად განხორციელდა 2018-2023 წლებში ჩატარებული რთვლის პროცესის ანალიზი, რომლის ფარგლებშიც გამოკვლეულ იქნა: კომპანიების მიერ გადამუშავებული

ყურძნის მოცულობა, რეალიზებული ნედლეულის ღირებულება, პანდემიის პერიოდში რთვლის პროცესში არსებული გამოწვევები და მათი დაძლევის გზები (სუბსიდირება). ინფორმაციის მიღების წყაროს წარმოადგენდა, ღვინის ეროვნული სააგენტოს მიერ გამოქვეყნებული ანგარიშები.

მესამე ჰიპოთეზის შესასწავლად გამოყენებულ იქნა პირველადი და მეორადი კვლევის მეთოდები. კვლევის საწყის ეტაპზე განხორციელდა პანდემიის პერიოდში ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის შემოსავლიანობის ანალიზი, რომლის შეფასების კრიტერიუმებად გამოყენებულ იყო ექსპორტის მოცულობა და ღირებულება. კვლევის საბოლოო ეტაპზე განხორციელდა სახელმწიფო ბიუჯეტის 2020, 2021, 2022 და 2023 წლების ანალიზი, რომლის ფარგლებშიც შესწავლილ იქნა ქვეყნის ძირითადი მონაცემებისა და მიმართულების დოკუმენტი (BDD), ბიუჯეტის სალდო და მევენახეობა-მეღვინეობის დარგის განვითარებისთვის სახელმწიფოს მიერ გამოყოფილი ასიგნებები.

მეოთხე ჰიპოთეზის შესასწავლად კვლევის საწყის ეტაპზე დადგინდა, თუ რომელი ბაზრის ტიპს (სრულყოფილი კონკურენცია, მონოპოლია, მონოპოლისტური კონკურენცია, ოლიგოპოლია) განეკუთვნებოდა ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორი. შესწავლის მეორე ეტაპზე დადგინდა ეკონომიკის პრინციპებიდან გამომდინარე ბაზრის მოგების მაქსიმიზაციის პირობები მოკლევადიანი და გრძელვადიანი პერიოდებისთვის.

შედეგები, მსჯელობა და დასკვნები

1. ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების ბაზრის მოგების მაქსიმიზაციის პირობები

ბაზარი, ეს არის სივრცე, რომელიც აკავშირებს ორ ან ორზე მეტ როგორც ფიზიკურ, ასევე იურიდიულ პირს, რომლებსაც სურთ რაიმეს ყიდვა ან გაყიდვა. ანუ ბაზარი ეს არის ბიზნეს გარემო, სადაც ხდება მყიდველისა და გამყიდველის ჯანსაღი სავაჭრო ურთიერთობების ჩამოყალიბება.

ტრადიციულ-ეკონომიკურად გამოირჩევა ოთხი ტიპის ბაზარი:

- სრულყოფილი კონკურენცია
- მონოპოლია
- მონოპოლისტური კონკურენცია
- ოლიგოპოლია

ნახსენები ტიპებიდან ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების ბაზარი განეკუთვნება მონოპოლისტური კონკურენციის საბაზრო სისტემას, რადგან:

დარგში არსებული კომპანიები ყიდიან პროდუქციას, რომელიც ოდნავ მაინც განსხვავდება კონკურენტების შეთავაზებებისაგან. კერძოდ კი, ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების ბაზარზე პროდუქტები განსხვავდება ერთმანეთისგან დაძველებით, დამზადების ტექნოლოგიით, ფერით, არომატით, გემოთი, ხარისხით, ალკოჰოლის შემცველობით და სხვა;

ბაზარზე მრავალი გამყიდველია, რის გამოც ბაზარი გაჯერებულია და მოთხოვნის და მიწოდების მაჩვენებლები გაწონასწორებულია.

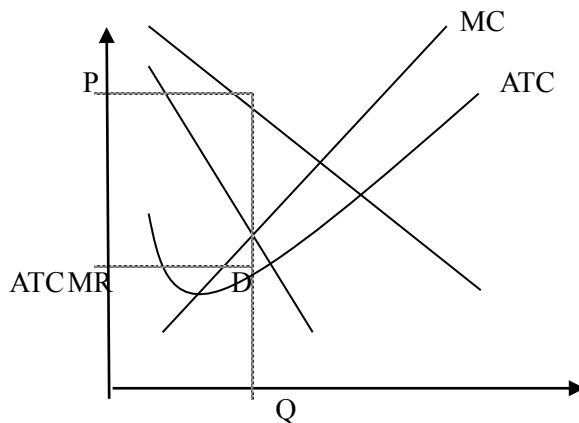
აღნიშნული ბაზარი ვერ განიხილება მონოპოლისტურად ანდა ოლიგოპოლიურად თუნდაც იმის გამო, რომ ბაზარზე მრავალი გამყიდველია. მოცემული დარგი ასევე ვერ განიხილება სრულყოფილ კონკურენციად, რადგან ამ დროს მწარმოებლების მიერ შეთავაზებული პროდუქტები ერთმანეთის იდენტურია.

ზემოთ მოყვანილი ანალიზიდან გამომდინარე, შესაძლებელია განვიხილოთ ღვინისა და ალკოჰოლური კომპანიების მოგების მაქსიმიზაციის პირობები როგორც გრძელვადიან, ასევე მოკლევადიან პერიოდში. ბაზრისთვის ბრძოლაში გამომდინარე, კომპანიები მოგების მაქსიმიზაციას ახდენენ მაშინ, როდესაც ზღვრული შემოსავალი ტოლია ზღვრული დანახარჯის ($MR=MC$). იმის გათვალისწინებით, რომ ალკოჰოლური სასმელების ბაზარი მონოპოლისტური კონკურენციის

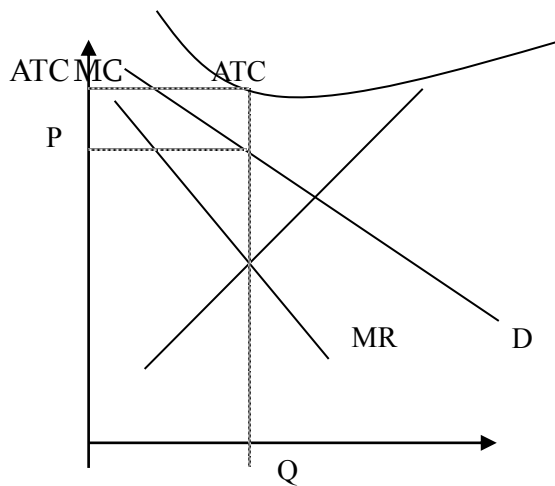
ტიპისაა, აქ მოღვაწე კომპანიებმა მოკლევადიან პერიოდში შესაძლოა მიიღონ როგორც მოგება, ასევე განიცადონ ზარალი. მაგრამ გრძელვადიან პერიოდში, ბაზრის თვისებებიდან გამომდინარე, კომპანიების მოგება ნულის ტოლია.

ალკოჰოლური სასმელების მწარმოებლების მოგება მოკლევადიან პერიოდში

ბაზრის თვისებებიდან გამომდინარე, ალკოჰოლური სასმელების მწარმოებლები მოკლევადიან პერიოდში იღებენ მოგებას იმ შემთხვევაში, როდესაც ფასი მეტია საშუალო-მთლიან დანახარჯზე ($P > ATC$), ხოლო განიცდიან ზარალს, როდესაც ფასი ნაკლებია საშუალო-მთლიან დანახარჯზე ($P < ATC$).

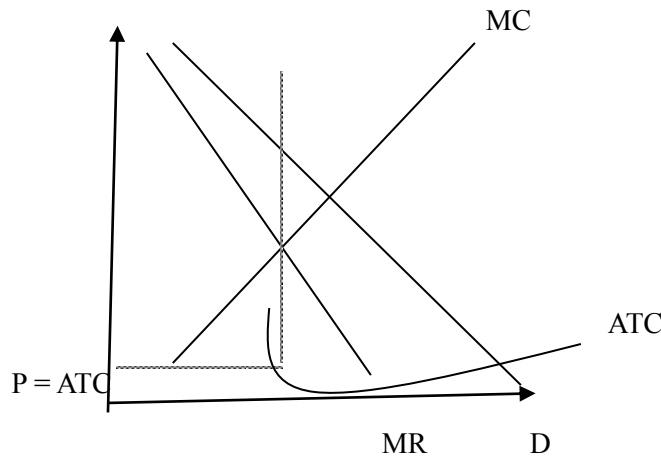
ნახ. 1. კომპანიების მოგების მიღების პირობა

ნახ. 2. კომპანიების ზარალის მიღების პირობა

ალკოჰოლური სასმელების მწარმოებლების მოგება გრძელვადიან პერიოდში

ვინაიდან ალკოჰოლური სასმელების ბაზარი მონოპოლისტური კონკურენციისაა, გრძელვადიან პერიოდში კომპანიების მოგება ნულოვანია, რადგან ბაზრის თვისებებიდან გამომდინარე, ფასი საშუალო ზღვრული დანახარჯის ტოლია ($P = ATC$).

ნახ. 3. მოგება გრძელვადიან პერიოდში

2. მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარებისთვის ბიუჯეტიდან გამოყოფილი ასიგნებები

ცხრილი 1. ბიუჯეტის მთლიანი სალდო, საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტში გამოყოფილი ასიგნებები მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარებისთვის და ღვინის რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავლები

წელი	ბიუჯეტის მთლიანი სალდო (საბიუჯეტო სახსრები, ათას ლარში)	ბიუჯეტიდან გამოყოფილი ასიგნებები მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარებისთვის, ათას ლარში	ღვინის რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავალი, მლნ აშშ დოლარი
2018 ფაქტი	-759 229	18 060	203
2019 ფაქტი	-1 463 381	13 830	240
2020 ფაქტი	-4 264 377	79 956	216,5
2021 ფაქტი	-3 779 206	152 800	250
2022 ფაქტი	-2 001 510	124 747	252,5
2023 ფაქტი	-2 415 678	67 400	259,2
2024 გეგმა	-2 370 509	53 800	

წყარო: საქართველოს კანონი სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ; ღვინის ეროვნული სააგენტოს ანგარიშები, 2018-2023 წწ.

დასკვნა: საქართველოს სახელმწიფო ბიუჯეტში, 2018 წლიდან მოყოლებული, ფიქსირდება ბიუჯეტის დეფიციტი, კერძოდ:

ბიუჯეტის დეფიციტი საბაზისო 2018 წელთან მიმართებით:

1. 2019 წელს გაიზარდა 704 152 ათასი ლარით, ანუ 93%-ით;
2. 2020 წელს გაიზარდა 3 505 148 ათასი ლარით, ანუ 462%-ით;
3. 2021 წელს გაიზარდა 3 019 977 ათასი ლარით, ანუ 398%-ით;
4. 2022 წელს გაიზარდა 1 242 281 ათასი ლარით, ანუ 163%-ით;

5. 2023 წელს გაიზარდა 1 656 449 ათასი ლარით, ანუ 218%-ით;
6. 2024 წელს გაიზარდა 1 611 280 ათასი ლარით, ანუ 212%-ით.

ბიუჯეტის დეფიციტის უარყოფითი მაჩვენებელი გავლენას ახდენს ქვეყნის ეკონომიკურ განვითარებაზე, რადგან აღნიშნულის მეშვეობით ხორციელდება სხვადასხვა სახის პროგრამების დაფინანსება, რამაც შემდგომში უნდა უზრუნველყოს საზოგადოების ცხოვრების დონის ამაღლება. გარდა ზემოთ ხსენებულისა, ბიუჯეტის უარყოფითი მთლიანი სალდო განაპირობებს სახელმწიფო ვალის მატებას, რამაც შესაძლოა განაპირობოს ქვეყნის საკრედიტო რეიტინგის გაუარესება და ინვესტიციების მოცულობების მკვეთრი ვარდნა, რაც ნეგატიურად აისახება ეროვნული ვალუტის გაცვლით კურსზე.

პანდემიის დაწყებიდან ერთ წელიწადში (2020 წელს) ბიუჯეტის დეფიციტი, საბაზისო წელთან შედარებით, გაიზარდა 462%-ით, ხოლო წინა წელთან მიმართებით 191%-ით. მიუხედავად ზემოთ ხსენებულისა, 2020 წელს ბიუჯეტიდან გამოყოფილი ასიგნებები მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარებისთვის 2019 წელთან შედარებით გაიზარდა 478%-ით, თუმცა მიუხედავად აღნიშნულისა, ღვინის რეალიზაციიდან მიღებულმა შემოსავლებმა იკლო 23,5 მლნ აშშ დოლარით, ანუ 10%-ით. 2020 წელს, საექსპორტო ბაზრებიდან მიღებული შემოსავლების კლება განპირობებული იყო ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის შემცირებით და სახელმწიფოს მიერ დაწესებული შეზღუდვებით.

პანდემიის დაწყებიდან მეორე წელს (2021 წელს) საქართველოს ეკონომიკამ დაიწყო თანდათანობით აღდგენა, რაც დადებითად აისახა სახელმწიფო ბიუჯეტის მთლიან სალდოზე. კერძოდ: ბიუჯეტის დეფიციტმა საბაზისო წელთან შედარებით შეადგინა 398%, ხოლო 2021 წელთან შედარებით იკლო 11%-ით, რამაც განაპირობა მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარებისთვის ბიუჯეტიდან გამოყოფილი ასიგნებების წინა წელთან შედარებით ზრდა 91%-ით. 2020 წელთან შედარებით მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარებისთვის სახელმწიფოს მიერ ასიგნებების 91%-ით ზრდამ განაპირობა ღვინის რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავლების 33,5 მლნ აშშ დოლარით ზრდა, რაც 15%-ით აღემატება წინა წლის მაჩვენებელს.

რუსეთ-უკრაინის ომის დაწყებიდან ერთ წელიწადში ბიუჯეტის უარყოფითი მთლიანი სალდო გაიზარდა 21%-ით, რამაც განაპირობა მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარებისთვის ბიუჯეტიდან გამოყოფილი ასიგნებების შემცირება 45%-ით, თუმცა მიუხედავად აღნიშნულისა, ღვინის რეალიზაციიდან მიღებული შემოსავალი გაიზარდა 3%-ით.

როვლის პროცესი 2018-2023 წლებში

მევენახეობა-მელვინეობის დარგის განვითარების პროგრამის ფარგლებში, ბიუჯეტიდან გამოყოფილი ასიგნებების ეფექტიანი ხარჯვისათვის მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს მიერ:

1. შემუშავებული დაგეგმვის სისტემა უზრუნველყოფდეს ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების სექტორის სტრატეგიული მიზნებისა და ამოცანების მიღწევადობას;
2. დანერგილი რისკის მართვის სისტემა უზრუნველყოფდეს რისკების ეფექტურ მართვას;
3. ალკოჰოლიანი სასმელების პოპულარიზაციის ფარგლებში დანერგილი ინფორმაციისა და კომუნიკაციის სისტემა უზრუნველყოფდეს სწორი გადაწყვეტილების მისაღებად საჭირო ინფორმაციის შეუფერხებლად და დროულად მიმოცვლას, რათა მიღწეულ იქნეს ინფორმაციის მთლიანობა და საიმედოობა;
4. განხორციელდეს როვლის პროცესის ეფექტურად ჩატარება.

ცხრილი 2. რთვლის პროცესი პანდემიისა და რუსეთ-უკრაინის ომის პერიოდში

წელი	კომპანიების მიერ გადამუშავებული ყურძნის ოდენობა (ტონა)	რეალიზებული ყურძნის ღირებულება (მლნ. ლარი)
2018	245 000	312
2019	271 000	300
2020	284 000	310
2021	243 000	270
2022	257 000	270
2023	221 200	306

წყარო: ღვინის ეროვნული სააგენტოს ანგარიშები, 2018-2023 წწ.

დასკვნა: რთვლის პროცესი ერთ-ერთი უძველესი ქართული ტრადიციაა, რის გამოც ის კულტურის განუყოფელ ნაწილად იქცა. უკანასკნელი წლების განმავლობაში სახელმწიფოს ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს გამოწვევას წარმოადგენს რთვლის პროცესის ორგანიზებულად ჩატარება მთელი საქართველოს მასშტაბით. რთვლის პროცესის წარმატებით ჩატარება გავლენას ახდენს ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების რეალიზაციიდან მიღებულ შემოსავლებზე, კერძოდ, რაც უფრო მეტი და ხარისხიანი მოსავალი იქნება საანგარიშო წელს, მით უფრო მეტი შესაძლებლობა ეძლევა კომპანიებს აწარმოონ დიდი რაოდენობის ხარისხიანი ალკოჰოლური სასმელები და გაყიდონ ისინი საერთაშორისო ბაზრებზე.

2019 წელს საქართველოს მასშტაბით კომპანიების მიერ გადამუშავდა 271 ათასი ტონა ყურძენი, რაც წინა წლის ანალოგიურ მაჩვენებელს 11%-ით აღემატებოდა, მაშინ როდესაც აღნიშნულ პერიოდში ადგილობრივ ბაზარზე რთვლის განხორციელების კუთხით არსებობდა რამდენიმე ძირითადი გამოწვევა, კერძოდ:

- თეთრ ყურძენზე მოთხოვნის შემცირება;
- ჭარბი მოსავალი;
- რუსეთის ბაზარზე არასტაბილური მდგომარეობა.

გემოსხენებული გამოწვევის მიუხედავად სახელმწიფოს მიერ 2019 წელს სრულად განხორციელდა ქვეყნის მასშტაბით მოსავლის დაბინავება. თუმცა მიუხედავად ამისა, ყურძნის რეალიზაციიდან მიღებულმა შემოსავალმა, წინა წელთან შედარებით, იკლო 4%-ით. 2020 წელს, 2019 წელთან შედარებით, 11%-ით ყურძნის გადამუშავების მაჩვენებლის ზრდის გამომწვევი ძირითადი ფაქტორი გახლდათ კახეთის რეგიონში გადამუშავების მაჩვენებლის ზრდა 33 ათასი ტონით და ვენახების ფართობების მატება.

კოვიდ 19-ის პერიოდში, 2020 წელს, სახელმწიფოს უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა:

- ყურძნის ჭარბი მოსავლის დაბინავება;
- მეღვინეობა-მევენახეობის სტაბილური განვითარების პოზიტიური დინამიკის შენარჩუნება.

პანდემიის გავლენა რთვლის პროცესზე 2020 წელს უმნიშვნელო იყო, რადგან:

1. აღმასრულებელი ხელისუფლების გადაწყვეტილებით რთვლის პროცესის სუბსიდირება, კერძოდ, 1 კგ. ყურძნის შესყიდვისას ღვინის კომპანიებზე გაიცემოდა რეაქტიულზე და კახურ მწვანეზე 30 თეთრის სუბსიდია. სუბსიდიის პროგრამაში მონაწილეობა შეძლო მხოლოდ ისეთმა კომპანიებმა, რომლებმაც მევენახეებისგან შეისყიდა და გადამუშავა არანაკლებ 1000 ტონა რეაქტიული ან კახური მწვანის ჯიშის ყურძენი და ჩაბარებულ ერთ კილოგრამ ნედლეულში ჩამბარებელს გადაუხადა არანაკლებ 80 თეთრისა. კოვიდ 19-ის პერიოდში, რომ არ განხორციელებულიყო აღმასრულებელი ხელისუფლების მიერ რთვლის პროცესის

სუბსიდირება, გლეხებს მოუწევდათ ერთი კილოგრამი რქაწითლის გაყიდვა 50 თეთრად, რაც მელვინობა-მევენახეობის სექტორის დიდ დარტყმას მიაყენებდა;

2. 2019 წელთან შედარებით, კომპანიების მიერ გადამუშავებული ყურძნის ოდენობა გაიზარდა 13 000 ტონით, ანუ 5%-ით, ხოლო რეალიზებული ყურძნის ღირებულება 10 მილიონი ლარით, ანუ 3%-ით;
3. სახელმწიფო საწარმოებმა მევენახეებისგან ჭარბი რაოდენობის მოსავალი შეისყიდა, რომელზეც კერძო სექტორიდან არ იყო მოთხოვნა. რომ არა ეს გადაწყვეტილება, ათი ათასამდე მევენახე ფერმერი ვერ შეძლებდა 94 000 ტონა ყურძნის რეალიზაციას, რაც შემდგომში ნედლეულზე ფასების მკვეთრ ვარდნას განაპირობებდა.

მიუხედავად იმისა, რომ პანდემიის დაწყებიდან მეორე წელს სახელმწიფომ კვლავ განაგრძო სუბსიდირების პროგრამის განხორციელება, 2021 წელს 250 ღვინის საწარმომ მხოლოდ 243 000 ტონა ყურძენი გადამუშავა, რაც 2021 წლის მაჩვენებელზე 14%-ით ნაკლებია და რამაც განაპირობა რეალიზებული ყურძნის შემოსავლების 40 მლნ. ლარით კლება. კახეთის რეგიონში მოწეული 1 კგ. ყურძნის შესყიდვის სანაცვლოდ ღვინის კომპანიებზე გაიცემოდა სუბსიდია (ერთი კილოგრამი რქაწითლისთვის და კახური მწვანისთვის 35 თეთრი). რაჭა-ლეჩხუმის რეგიონში სუბსიდია მიიღო ყველა იმ კომპანიამ, რომელმაც შეიძინა და გადამუშავა ხვანჭკარის მიკროზონაში მოწეული არანაკლებ 3 ტონა ალექსანდროულისა და მუჯურეთულის ჯიშის ყურძენი და ერთ კილოგრამ ყურძენში ფერმერს არანაკლებ 7 ლარისა გადაუხადა. სუბსიდიის თანხამ შეადგინა 3 ლარი ერთ კილოგრამზე, როგორც ალექსანდროულის, ისე მუჯურეთულის ჯიშის ყურძენზე.

2021 წელს, 2020 წელთან შედარებით, ყურძნის გადამუშავების მაჩვენებლის 14%-ანი ვარდნის გამოწვევი ძირითადი მიზეზი გახლდათ არა კოვიდ 19-ის მიერ გამოწვეული პანდემიის ნეგატიური შედეგები, არამედ სტიქიის მიერ მოსავლის დაზიანება, კერძოდ:

- 26 აგვისტოს ძლიერმა ქარმა და სეტყვამ კახეთის რეგიონში 4600 ჰა ფართობის ვენახები გაანადგურა;
- 2 სექტემბერს ძლიერმა სეტყვამ ყვარელსა და თელავში დააზიანა 180 ჰა ფართობის ვენახები.

აღმასრულებელი ხელისუფლების გადაწყვეტილებით, სტიქიის შედეგად დაზიანებული ყურძნის მიღება მოსავლის მართვის კომპანიამ განახორციელა, რაშიც მევენახეებს ერთ კილოგრამ რქაწითელზე 0,8 ლარს და ერთ კილოგრამ საფერავზე 1 ლარს უხდიდა. ხოლო ისეთ ფერმერებზე, რომლებსაც სტიქიამ მოსავალი სრულად გაუნადგურა, სახელმწიფომ კომპენსაციის სახით 1 ჰა ფართობზე ბიუჯეტიდან 3000 ლარის ოდენობის დახმარება გასცა.

2022 წელს რთვლის მხარდაჭერის პროგრამისთვის სახელმწიფო ბიუჯეტიდან 100 მილიონამდე ლარი დაიხარჯა და სახელმწიფო საწარმოს, მოსავლის მართვის კომპანიის მიერ შესყიდული და გადამუშავებული იქნა რქაწითლისა და კახური მწვანის 38%. 2023 წელს, 2022 წელთან შედარებით, კომპანიების მიერ გადამუშავდა 14%-ით ნაკლები ყურძენი, თუმცა მიუხედავად აღნიშნულისა, რეალიზებული ყურძნის ღირებულება გაიზარდა 13%-ით. აღნიშნული შემოსავლის ზრდის მიზეზი გახლდათ კერძო სექტორის ორიენტირებულობა ხარისხიანი ყურძნის შეძენაზე.

ღვინისა და ალკოჰოლური სასმელების ექსპორტი

ცხრილი 3. ღვინის ექსპორტი (2018-2023)

წელი:	ექსპორტირებული ღვინის რაოდენობა (მლნ.ბოთლი)	ექსპორტირებული ღვინის ღირებულება (მლნ. აშშ დოლარი)
2018	86,2	203
2019	94	240

2020	92,4	216,5
2021	107	250
2022	104 მლნ ლიტრი	252,5
2023	89,5 მლნ ლიტრი	259,2

წყარო: ღვინის ეროვნული სააგენტოს ანგარიშები, 2018-2023 წწ.

2018 წელს, საქართველოდან მსოფლიოს 53 ქვეყანაში განხორციელდა 86.2 მლნ. ბოთლი ღვინის ექსპორტი, რაც წინა წლის მაჩვენებელს 13%-ით აღემატება. ექსპორტირებული ღვინის ღირებულებამ 203 მლნ. აშშ დოლარი შეადგინა. ექსპორტის ზრდა შეინიშნებოდა ისეთ სტრატეგიულ ბაზრებზე, როგორიცაა იაპონია, დიდი ბრიტანეთი, აშშ და პოლონეთი.

2019 წელს ექსპორტირებული ღვინის ღირებულებამ 240 მლნ. აშშ დოლარი შეადგინა, რაც წინა წლის მაჩვენებელს 17%-ით აღემატება, ზრდის განმაპირობებელი ძირითადი ფაქტორი გახლდათ 2018 წელთან შედარებით ექსპორტირებული ღვინის ბოთლების 9%-იანი ზრდა.

პანდემიის დაწყებიდან ერთ წელიწადში ექსპორტირებული ღვინის ბოთლების მოცულობამ 2019 წელთან შედარებით იკლო 1,6 მლნ ბოთლით, რამაც განაპირობა საექსპორტო შემოსავლის კლება 23,5 მლნ. აშშ დოლარით. მსოფლიო პანდემიის გამოწვევების მიუხედავად, ქართული ღვინის მარკეტინგული ღონისძიებები 2021 წელსაც აქტიურად გაგრძელდა, რამაც ზეგავლენა იქონია ქართული ღვინის ცნობადობისა და პოპულარიზაციის ზრდაზე, კერძოდ, პანდემიის დაწყებიდან ორ წელიწადში ექსპორტირებული ღვინის ღირებულება, 2020 წელთან შედარებით, გაიზარდა 15%-ით, ხოლო ექსპორტირებული ღვინის ბოთლების რაოდენობა 16%-ით.

2022 წელი საქართველოს მეღვინეობა-მევენახეობის დარგისთვის გამოწვევებით დაიწყო. რუსეთ-უკრაინის ომის ფონზე, წლის პირველ ნახევარში, ქართული ღვინის ექსპორტმა იკლო რუსეთსა და უკრაინის ბაზრებზე, რაც ექსპორტის საბოლოო მაჩვენებელზე უარყოფითად აისახა. თუმცა, მიუხედავად ზემოთ ხსენებულისა, წლის მეორე ნახევრიდან მდგომარეობა დასტაბილურდა და გაგრძელდა ექსპორტის ზრდის ტენდენცია, რის შედეგადაც 2022 წელს მსოფლიოს 66 ქვეყანაში ექსპორტირებული იყო 104 მლნ. ლიტრამდე და 252.5 მლნ. აშშ დოლარის ღირებულების ღვინო. 2022 წელს ექსპორტიდან მიღებული შემოსავალი გაზარდილია 5.5%-ით, ხოლო მოცულობა 30%-მდე.

2023 წელს ექსპორტირებული ღვინოს ღირებულებამ 259,2 მლნ. აშშ დოლარი შეადგინა, რაც 2022 წლის მაჩვენებელს 3%-ით აღემატება. ექსპორტირებული ღვინის მოცულობამ 89,5 მლნ. ლიტრი შეადგინა, რაც გასული წლის ანალოგიურ მაჩვენებელზე 12%-ით ნაკლებია. ექსპორტის რაოდენობრივი შემცირების ფონზე ექსპორტიდან მიღებული შემოსავლების მატება განპირობებული იყო ქართული ღვინის საექსპორტო ფასის ზრდით, კერძოდ, 2022 წელს 1 ლიტრი ქართული ღვინის საშუალო საექსპორტო ფასი იყო 2.48 აშშ დოლარი, ხოლო 2023 წელს 2.89 აშშ დოლარი.

ცხრილი 4. ბრენდის და ჭაჭის ექსპორტი (2019-2021)

წელი:	ბრენდი	ჭაჭა
2019	31,6 მლნ ბოთლი=68 მლნ აშშ დოლარი	625 000 ბოთლი=1,7 მლნ აშშ დოლარი
2020	32,7 მლნ ბოთლი= 66 მლნ აშშ დოლარი	428 000 ბოთლი=1,2 მლნ აშშ დოლარი
2021	42,2 მლნ ბოთლი=78,3 მლნ აშშ დოლარი	1 მლნ ბოთლი=2,6 მლნ აშშ დოლარი

წყარო: (ღვინის ეროვნული სააგენტოს ანგარიშები 2019-2021)

პანდემიის დაწყებიდან ერთ წელიწადში, ჭაჭის ექსპორტის რაოდენობა შემცირდა 197 ათასი ბოთლით, რამაც განაპირობა საექსპორტო შემოსავლების 0,5 მლნ აშშ დოლარით შემცირება. აღნიშნულ პერიოდში ბრენდის ექსპორტის რაოდენობა გაიზარდა 1,1 მლნ ბოთლით, თუმცა მიუხედავად აღნიშნული ზრდისა, საექსპორტო შემოსავალი შემცირდა 3%-ით.

2023 წელს მკვეთრი ზრდა დაფიქსირდა სპირტიანი სასმელების ექსპორტის მაჩვენებელში, კერძოდ, მსოფლიოს 54 ქვეყანაში ექსპორტირებულია 196,2 მლნ აშშ დოლარის ღირებულების 31,5 მლნ ლიტრი სპირტიანი სასმელები. შემოსავალი 42%-ით, ხოლო ექსპორტის მოცულობა – 55%-ით არის გაზრდილი.

ცხრილი 5. ქართული ღვინის ექსპორტი რუსეთის ფედერაციის ბაზარზე

წელი	მლნ აშშ დოლარი	რუსეთის წილი ქართული ღვინის მთლიან ექსპორტში
2012	0	0%
2013	57	44.3%
2014	111	61.8%
2015	43	45.2%
2016	56	49.1%
2017	99	57.7%
2018	115	58.2%
2019	133	59.8%
2020	120	56.8%
2021	131	54.7%
2022	161	63.8%
2023 (იანვარ-ივნისი)	82	64.9%

წყარო: საქსტატი

დასკვნა: 2016 წლიდან მოყოლებული ქართული ღვინის ექსპორტი რუსეთის ფედერაციის ბაზარზე მაღალი დამოკიდებულებით გამოირჩევა, რაზეც მიუთითებს შემდეგი ფაქტი: 2023 წლის პირველ ნახევარში რუსეთში 83 მლნ აშშ დოლარის ქართული ღვინო გაიყიდა, რაც წინა წლის ანალოგიურ პერიოდთან შედარებით 41%-იანი ზრდაა. მიუხედავად რუსეთ-უკრაინის ომისა, გაიზარდა საქართველოს ჯამურ ღვინის ექსპორტში რუსეთის ბაზრის წილი და 64.9%-ს მიაღწია, რაც 2012 წლიდან, ქართული ღვინის რუსულ ბაზარზე დაბრუნების შემდეგ, ყველაზე მაღალი მაჩვენებელია (www.transparency.ge, 2024 წელი).

გამოყენებული ლიტერატურა

- გაბუნია, კ. (2015). *ბიზნესი და ეკონომიკა*. თბილისი: თბილისი
- ლიპარტია, ზ. (2024). *ეკონომიკური ეფექტიანობის მენეჯმენტის მეთოდოლოგია*. თბილისი: უნივერსალი.
- მენჭიუ, გ. (2007). *ეკონომიკის პრინციპები*. თბილისი: დიოგენე.
- ღვინის ეროვნული სააგენტოს ანგარიშები. 2018-2023 წწ. თბილისი.

გენდერული თანასწორობა და ქალები მენეჯერულ კოორდინაციაში

ნინო ქართველიშვილი

ბიზნესის ადმინისტრირების დოქტორი (Ph.D)

საქართველოს უნივერსიტეტი

ORCID: 0009-0008-1318-9750

აბსტრაქტი

თანამედროვე საზოგადოებისთვის მნიშვნელოვანი ასპექტია გენდერული თანასწორობა, რომლის მიზანს წარმოადგენს, ინდივიდებს ჰქონდეთ თანაბარი შესაძლებლობები, უფლებები და მოვალეობები, სქესის მიუხედავად. ეს კონცეფცია, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ქალების კარიერული ზრდისთვის, რადგან ისტორიული და სისტემური ბარიერები ხშირად აბრკოლებს მათ პროფესიულ წინსვლას.

წარსულში ტრადიციული გენდერული როლები და სოციალური ნორმები ხშირად ზღუდავდა ქალებს დაეკავებინათ მენეჯერული პოზიციები.

კავკასიისა და საქართველოში ქალებისთვის კარიერული წინსვლა და მით უმეტეს მენეჯერული პოზიციის დაკავება დიდ სირთულეს წარმოადგენდა.

დღესდღეობით, საქართველოსა და კავკასიაში მნიშვნელოვანი პროგრესია გენდერული თანასწორობის თვალსაზრისით, რაც საზოგადოებაში ცნობიერების ამაღლების დამსახურებაა. თუმცა, ჯერ კიდევ ბევრია გასაკეთებელი, რათა მიღწეული იქნას სრული თანასწორობა. გენდერული თანასწორობის ხელშეწყობის ეფექტური მიდგომა გულისხმობს, ამ ბარიერების აღიარებასა და აღმოფხვრას, რაც მოიცავს გენდერულ სტერეოტიპებს, დისკრიმინაციას და რესურსებსა და შესაძლებლობებზე არათანაბარ ხელმისაწვდომობას. ორგანიზაციებს შეუძლიათ განახორციელონ პოლიტიკა, რომელიც მხარს უჭერს სამუშაო და ცხოვრების ბალანსს, როგორიცაა მოქნილი სამუშაო მოწყობა, მშობლის შვებულება, მენტორობის პროგრამები, რომლებიც სპეციალურად მიმართულია ქალებზე.

კვლევა აჩვენებს, რომ მრავალფეროვანი გუნდი უფრო ეფექტურია პრობლემის გადაჭრასა და გადაწყვეტილების მიღებაში. ქალების გაძლიერებით და მათი კარიერული განვითარების მხარდაჭერით, ბიზნესი არა მხოლოდ ხელს უწყობს სოციალურ სამართლიანობას, არამედ იძენს კონკურენტულ უპირატესობას ბაზარზე.

სამუშაო ადგილზე გენდერული თანასწორობის მიღწევა, არა მხოლოდ მორალური იმპერატივია, არამედ ეკონომიკური აუცილებლობაც. ეს მოითხოვს ინდივიდების, ორგანიზაციებისა და მთავრობების კოლექტიურ ძალისხმევას, რათა შეიქმნას სამართლიანი გარემო, სადაც ქალებს შეუძლიათ თავიანთი კარიერული განვითარება.

საკვანძო სიტყვები: გენდერული თანასწორობა, გენდერული სტერეოტიპები, სამუშაო და ცხოვრების ბალანსი, ტრადიციული როლები

GENDER EQUALITY AND WOMEN IN MANAGERIAL POSITIONS

Nino Kartvelishvili

Ph.D in Business Administration

The University of Georgia

ORCID: 0009-0008-1318-9750

Abstract

Gender equality is a significant aspect of modern society, aiming to ensure that individuals have equal opportunities, rights, and responsibilities regardless of gender. Given that historical and systemic barriers that often hinder women's professional advancement, this concept is particularly important for their careers. In the past, traditional gender roles and social norms often prevented women from holding managerial positions. Women in the Caucasus and Georgia have faced significant challenges in career advancement, especially in attaining managerial positions. Today, there has been notable progress regarding gender equality in Georgia and the Caucasus, largely due to increased public awareness. However, there is still much to be done to achieve complete equality. Recognizing and eliminating these obstacles, including gender stereotypes, discrimination, and unequal access to resources and opportunities is an effective approach to advance gender equality. Organizations can implement policies that support work-life balance, such as flexible working arrangements, parental leave, and mentorship programs specifically targeting women. Research shows that diverse teams are more effective at problem-solving and decision-making. Businesses can advance social justice and also gain a competitive advantage in the market by empowering women and fostering their career development. In addition to being morally required, achieving gender equality in the workplace is also economically necessary. It requires the collective effort of individuals, organizations, and governments to create a fair environment where women may fully develop their careers.

Keywords: Gender equality, gender stereotypes, work-life balance, traditional roles

შესავალი

დღევანდელ რეალობაში გენდერული თანასწორობა უზრუნველყოფს ისეთ მნიშვნელოვან საკითხებს საზოგადოებაში, როგორიცაა სოციალური სამართალი, ეკონომიკური ზრდა, მრავალფეროვანი პერსპექტივები, გაუმჯობესებული ჯანმრთელობა და განათლება, ძალადობის შემცირება, მდგრადი განვითარება და გაძლიერებული ორგანიზაციული ეფექტურობა. განვიხილოთ თითოეული:

გენდერული თანასწორობა ადამიანის ფუნდამენტური უფლებაა. იმის უზრუნველყოფა, რომ ყველას ჰქონდეს თანაბარი უფლებები და შესაძლებლობები, განურჩევლად სქესისა, აუცილებელია სამართლიანი საზოგადოებისთვის. გენდერული თანასწორობა ხელს უწყობს ეკონომიკურ განვითარებას. ქალები, როდესაც თანაბრად მონაწილეობენ სამუშაო ძალაში, ეკონომიკა შეიძლება უფრო სწრაფად განვითარდეს.

ორგანიზაციებში მრავალფეროვანი ხმების ჩართვა გადაწყვეტილების მიღების პროცესებში იწვევს პრობლემის უკეთ გადაჭრას და ინოვაციებს. გენდერულად განსხვავებულ გუნდებს აქვთ მრავალფეროვანი პერსპექტივები, რომლებსაც შეუძლიათ გააძლიერონ კრეატიულობა და ეფექტურობა სხვადასხვა სფეროში.

გენდერული თანასწორობა დადებითად აისახება ჯანმრთელობისა და განათლების შედეგებზე. ქალები, როდესაც უფლებამოსილი არიან, უფრო მეტ ინვესტიციას განახორციელებენ თავიანთი ოჯახების ჯანმრთელობასა და საგანმანათლებლო საჭიროებებში, რაც საბოლოო ჯამში იწვევს გრძელვადიან სოციალურ სარგებელს.

გენდერული თანასწორობის ხელშეწყობა ხელს უწყობს ქალთა მიმართ ძალადობის შემცირებას. საზოგადოებებში, რომლებიც იცავენ გენდერულ თანასწორობას, როგორც წესი, აქვთ ოჯახში ძალადობისა და გენდერული ძალადობის სხვა ფორმების დაბალი მაჩვენებელი.

გენდერული თანასწორობა მდგრადი განვითარების განუყოფელი ნაწილია. ის დაკავშირებულია სიღარიბის დაძლევის, განათლების, ჯანმრთელობისა და ეკონომიკური ზრდასთან.

კომპანიები, რომლებიც პრიორიტეტს გენდერულ თანასწორობას ანიჭებენ, სარგებლობენ თანამშრომლების კმაყოფილების ზრდით, დაბალი ბრუნვის მაჩვენებლებითა და გაუმჯობესებული წარმადობით. კვლევებმა აჩვენა, რომ მრავალფეროვანი ლიდერების გუნდები უკეთეს ფინანსურ შედეგებს აჩვენებენ.

გენდერული თანასწორობა არა მხოლოდ სამართლიანობის საკითხია, არამედ კრიტიკული ფაქტორია ეკონომიკური კეთილდღეობის, სოციალური სტაბილურობისა და საზოგადოებაში საერთო პროგრესის ხელშეწყობისთვის. გენდერული თანასწორობის მიღწევა ყველას სარგებელს მოუტანს, რადგან ის უფრო დაბალანსებულ და სამართლიან სამყაროს ქმნის.

თემის აქტუალურობიდან გამომდინარე კვლევის მიზანია:

- ბარიერების იდენტიფიცირება;
- სისტემური ბარიერებისა და კულტურული მიკერძოებების გამოკვლევა, რომლებიც აფერხებენ ქალთა წინსვლას მენეჯერულ როლებზე;
- გავლენის შეფასება;
- თუ როგორ მოქმედებს ქალი მენეჯერების ყოფნა ორგანიზაციულ შედეგებზე, როგორიცაა თანამშრომელთა კმაყოფილება, ინოვაციები და საერთო შესრულება;
- სტრატეგიის შემუშავება;
- რეკომენდაციების შეთავაზება ორგანიზაციებისთვის, რათა მოხდეს გენდერული თანასწორობის გაძლიერება.

კვლევის მიზნებიდან გამომდინარე ჩამოყალიბებული იქნა ჰიპოთეზები:

1. არსებობს მნიშვნელოვანი გენდერული მიკერძოება დაწინაურების პრაქტიკაში, რაც ხელს უშლის ქალებს კარიერულ წინსვლაში.
2. მრავალფეროვნება აძლიერებს ორგანიზაციის ეფექტურობას. ორგანიზაციები, სადაც ქალების უფრო მაღალი პროცენტია მენეჯერულ პოზიციებზე, აჩვენებენ უკეთეს შესრულების მეტრიკას, ვიდრე დაბალი წარმომადგენლობის მქონე ორგანიზაციები.
3. სამუშაო-ცხოვრების ბალანსის პოლიტიკა გავლენას ახდენს ქალთა კარიერულ წინსვლაზე. ორგანიზაციები, რომლებიც გვთავაზობენ მოქნილ სამუშაოს და ოჯახთან დაკავშირებულ პოლიტიკას, ლიდერულ პოზიციებზე ქალების ყოფნის უფრო მაღალი მაჩვენებელი აქვთ ვიდრე მათ, ვინც ამას არ ახორციელებს.

აღნიშნული კვლევა უზრუნველყოფს ღირებული შეხედულებების ჩამოყალიბებას სამუშაო გარემოში გენდერული თანასწორობის დინამიკის შესახებ და მომავალში დაეხმარება ორგანიზაციებს ისეთი პოლიტიკის შექმნაში, სადაც მეტი ქალი იქნება მენეჯერებში.

მეთოდები

კვლევის დროს, გამოყენებული იქნა შერეული მიდგომა, რომელიც აერთიანებს, როგორც რაოდენობრივ, ისე თვისობრივი კვლევის მეთოდებს.

მონაცემების შეგროვებისთვის ჩატარდა გამოკითხვები, რომელიც მოიცავდა, როგორც კითხვარებს, ასევე ინტერვიუებს. კვლევისას დასმული იყო ღია კითხვები, რომლებიც იკვლევდა გამოკითხულთა პირად გამოცდილებას, გამოწვევებსა და გენდერული თანასწორობის ხელშეწყობის ეფექტურ პრაქტიკებს.

შერჩეული იქნა თანამშრომლების სამიზნე ჯგუფი, რომლებიც დასაქმებულები იყვნენ სხვადასხვა ორგანიზაციაში, როგორც საბანკო, ასევე სადაზღვევო და ჯანდაცვის სექტორში. რესპოდენტების ასაკი განისაზღვრა 25 -დან -55 წლამდე. კვლევის დროს რესპოდენტების რაოდენობა იყო 40. სამიზნე ჯგუფში მოხვედრილი ქალები იყვნენ მენეჯერები, ასევე HR პროფესიონალები და ორგანიზაციული ლიდერები.

კვლევისას, ასევე შერჩეული იქნა ფოკუს ჯგუფი, რომელშიც მონაწილეობდნენ, როგორც ქალები, ისე მამაკაცები. კვლევისას შერჩეული იქნა ორი ფოკუს ჯგუფი. თითოეულ ფოკუს ჯგუფში მონაწილეობდა 7 რესპოდენტი. ფოკუს ჯგუფის მიზანი იყო მომხდარიყო განხილვა, თუ როგორ აღიქვამენ გენდერულ თანასწორობას, როგორია სამუშაო ადგილის პოლიტიკა, მრავალფეროვნების გავლენა გუნდის დინამიკასა და შესრულებაზე.

შედეგები

კვლევის დროს გამოიკვეთა საკითხები, რომლებიც ქალებს ხელს უშლის კარიერულ წინსვლასა და განვითარებაში. განხილული იქნა, ასევე, თითოეული საკითხი ფოკუს ჯგუფებშიც, სადაც შემდეგი ფორმულირებით მოხდა მათი ჩამოყალიბება.

ყველაზე ფართოდ გავრცელებული შეხედულებები, რომლებიც ქალებს ხელს უშლის კარიერულ გზაზე არის გენდერული სტერეოტიპები.

გენდერული სტერეოტიპები კავკასიის რეგიონში ღრმად არის ფესვგადგმული კულტურულ, ისტორიულ და სოციალურ კონტექსტში და ისინი შეიძლება მნიშვნელოვნად განსხვავდებოდეს სხვადასხვა ქვეყანასა და საზოგადოებაში. არსებობს რამდენიმე გავრცელებული სტერეოტიპი, რომელსაც ყველაზე ხშირად ვაწყდებით დღევანდელ რეალობაში, ესენია:

ტრადიციული როლები, რაც გულისხმობს შემდეგს – ბევრ კავკასიურ საზოგადოებაში ხაზგასმულია ტრადიციული გენდერული როლები, სადაც მამაკაცები ხშირად განიხილება, როგორც ძირითადი

მარჩენალი და გადაწყვეტილების მიმღები, ხოლო ქალებისგან მოელიან, ყურადღება გაამახვილონ სახლის მოვლაზე, ბავშვის აღზრდაზე და ოჯახის შენარჩუნებაზე. მამაკაცები, როგორც წესი, ფლობენ ავტორიტეტს, როგორც ოჯახურ, ასევე საჯარო სფეროში. ამან შეიძლება გამოიწვიოს აღქმა, რომ კაცები უფრო კომპეტენტური ლიდერები არიან, ხოლო ქალების მოსაზრებები შეიძლება არ იყოს შეფასებული და გათვალისწინებული.

კვლევისას, ასევე გამოიკვეთა ოჯახის პატივისა და სირცხვილის ცნებები, რომლებიც დიდ გავლენას ახდენს გენდერულ როლებზე, განსაკუთრებით ქალებისთვის. ქმედებებმა, რომლებიც აღიქმება არაპატიოსნად, შეიძლება გამოიწვიოს მძიმე სოციალური შედეგები, გააძლიეროს კონსერვატიული შეხედულებები ქალების ქცევასა და არჩევანზე.

კვლევის დროს, ასევე დაფიქსირებული იყო შეხედულება ქალის განათლებასა და დასაქმებაზე, რაშიც იგულისხმებოდა შემდეგი – შეიძლება არსებობდეს სტერეოტიპები ქალთა როლებთან დაკავშირებით განათლებასა და სამუშაო ძალაში. მიუხედავად იმისა, რომ ბევრი ქალი განათლებულია, მაინც შეიძლება იყოს საზოგადოების ზეწოლა, რომ უპირატესობა მიენიჭოს ოჯახს ვიდრე კარიერას, რაც იწვევს გარკვეულ პროფესიებში არასაკმარის წარმომადგენლობას.

სილამაზის სტანდარტებთან დაკავშირებით ასევე, არსებობს გარკვეული გამოწვევები ქალებისთვის. ქალები, ხშირად აწყდებიან ზეწოლას, რომ დაემორჩილონ სილამაზის სპეციფიკურ იდეალებს, რაზეც შეიძლება გავლენა იქონიოს როგორც ადგილობრივმა ტრადიციებმა, ასევე ფართო მედია პორტრეტებმა. ამან შეიძლება გავლენა მოახდინოს ქალების თვითშეფასებასა და საზოგადოების მოლოდინებზე.

კვლევის დროს, გამოკითხულთა მიერ, მნიშვნელოვანი ყურადღება გაამახვილდა ძალადობასა და კონტროლზე, რომელსაც ქალები აწყდებიან ყოველდღიურ ცხოვრებაში. გენდერული ძალადობა კვლავაც მნიშვნელოვან საკითხად რჩება. სტერეოტიპები ამკვიდრებენ აზრს, რომ ქცევის კონტროლი სიყვარულის ან დაცვის ნიშანია.

დაფიქსირებული იყო აზრი გამოკითხულთა შორის გენდერული უთანასწორობის შესახებ. მიუხედავად იმისა, რომ ქალები ხშირ შემთხვევაში იღებენ უმაღლეს განათლებას, მათ შესაძლოა მაინც შეექმნათ უთანასწორობა დასაქმების შესაძლებლობებში, ასევე არსებობს ხელფასების სხვაობა მამაკაცებთან შედარებით.

კვლევის დროს, ასევე იყო დაფიქსირებული შეხედულება, ეგრეთ წოდებული „შუშის ჭერის“ შესახებ. რაშიც იგულისხმება, რომ ქალთა კარიერული წინსვლის უხილავმა გენდერულმა ბარიერებმა შეიძლება მნიშვნელოვნად შეაფერხოს მათი პროფესიული ზრდა, მიუხედავად განათლებისა და დასაქმების ფორმალური თანასწორობისა. ტრადიციული შეხედულებები გენდერული როლების შესახებ ხშირად კარნახობს ორგანიზაციებს, რომ ქალებმა შესაძლოა უპირატესობა მიანიჭონ ოჯახურ და საშინაო პასუხისმგებლობებს ვიდრე კარიერას. ამ მოლოდინმა შეიძლება გამოიწვიოს გარკვეული წინაღობები ქალებისთვის, რომლებიც მიისწრაფვიან პროფესიული წინსვლისკენ.

გამოკითხულთა ნაწილს ხშირად ჰქონია პრაქტიკაში არაცნობიერი მიკერძოება, რაშიც იგულისხმება შემდეგი – სტერეოტიპებმა ქალების შესაძლებლობების შესახებ შეიძლება გამოიწვიოს არაცნობიერი მიკერძოება დაქირავებისა და დაწინაურების პრაქტიკაში. დამსაქმებლებმა შეიძლება გაუცნობიერებლად მხარი დაუჭირონ მამრობითი სქესის კანდიდატებს ლიდერის როლებზე ან არ შეაფასონ ქალების უნარები და წვლილი.

კვლევის დროს, ასევე გამოიკვეთა შემდეგი საკითხი – გენდერული მოლოდინები ლიდერობაში, რაშიც იგულისხმება, რომ ხელმძღვანელ თანამდებობებზე მყოფი ქალები შეიძლება განიხილონ იმის გამო, რომ არ შეესაბამება ტრადიციული ლიდერობის სტილებს, რომლებიც ხშირად მამაკაცებზეა ორიენტირებული. ამან შეიძლება შექმნას ზეწოლა მამაკაცური ლიდერობის სტილთან ადაპტაციისთვის, რაც გამოიწვევს სტრესს და უკმაყოფილებას.

გამოკითხულთა შორის, ასევე გამოთქმული იყო აზრი გენდერული ანაზღაურების სხვაობის შესახებ. გენდერული ანაზღაურების სხვაობა კავკასიაში რჩება მნიშვნელოვან საკითხად, რომელიც

ასახავს უფრო ფართო გლობალურ ტენდენციებს, მასზე გავლენას ახდენს უნიკალური რეგიონალური ფაქტორები. მოცემულია რამდენიმე ძირითადი პუნქტი, რომელიც კვლევის დროს გამოიკვეთა ქალთა გენდერული ანაზღაურების სხვაობის შესახებ:

1. ხელფასის უთანასწორობა – ქალები ძირითადად, უფრო ნაკლებს იღებენ, ვიდრე მათი მამრობითი კოლეგები მსგავსი სამუშაოსთვის. ანაზღაურების სხვაობა განსხვავდება სექტორისა და განათლების დონის მიხედვით.
2. სექტორული განსხვავებები – ქალები ხშირად კონცენტრირებულნი არიან დაბალანაზღაურებად სექტორებში, როგორიცაა განათლება და ჯანდაცვა, ხოლო კაცები დომინირებენ მაღალანაზღაურებად სფეროებში, როგორიცაა მშენებლობა, ინჟინერია და ტექნოლოგია.
3. განათლების გავლენა – მიუხედავად იმისა, რომ ქალები სულ უფრო ხშირად იღებენ უმაღლესი განათლების ხარისხს, ეს ყოველთვის არ ნიშნავს თანაბარ ანაზღაურებას. მოწინავე ხარისხის მქონე ქალებმა შეიძლება მაინც გამოიმუშაონ ნაკლები, ვიდრე მსგავსი კვალიფიკაციის მქონე მამაკაცები, რაც ხაზს უსვამს შრომის ბაზარზე სისტემურ საკითხებს.

რეკომენდაციები

ორგანიზაციებმა საჭიროა ინვესტიცია განახორციელონ სასწავლო პროგრამებში არაცნობიერი მიკერძოების აღმოსაფხვრელად.

მოქნილი სამუშაო პირობების შეთავაზება დაეხმარება ქალებს დააბალანსონ პროფესიული და პირადი პასუხისმგებლობები, რაც მათ გაუადვილებს კარიერულ წინსვლას.

კომპანიებმა საჭიროა განახორციელონ ოჯახური პოლიტიკა, რაც გულისხმობს მშობლის შვებულებას და ბავშვის მოვლის მხარდაჭერას, ეს ყოველივე კი დაეხმარება კომპანიას შექმნას უფრო სამართლიანი სამუშაო გარემო.

გენდერული თანასწორობისკენ პროგრესი არის კოლექტიური ძალისხმევა, რომელიც მოითხოვს სხვადასხვა დაინტერესებული მხარის, მათ შორის, მთავრობების, დამსაქმებლების, სამოქალაქო საზოგადოებისა და ცალკეული პირების ჩართულობას. მხოლოდ ერთობლივი ქმედებებით არის შესაძლებელი შეიქმნას უფრო ინკლუზიური და სამართლიანი საზოგადოება, სადაც ქალებს ექნებათ თანაბარი შესაძლებლობები მენეჯერულ პოზიციებზე წარმატების მისაღწევად.

სამომავლოდ მნიშვნელოვანია გენდერული თანასწორობის ხელშეწყობა და ქალებისთვის დამხმარე გარემოს შექმნა მენეჯერულ როლებში, ამისთვის კი საჭიროა მთავრობამ და ორგანიზაციებმა ერთობლივი ძალისხმევით გაატარონ სხვადასხვა სახის აქტივობები და ღონისძიებები. ეს ყოველივე კი შექმნის სამართლიან გარემოს, რომელიც ხელს შეუწყობს გენდერულ თანასწორობას მენეჯერულ პოზიციებზე.

დასკვნა

ქალები, ჯერ კიდევ ნაკლებად არიან წარმოდგენილნი მენეჯერულ პოზიციებზე სხვადასხვა სექტორში, მიუხედავად განათლებისა და კვალიფიკაციისა. არსებობს სისტემური ბარიერები, მათ შორის არაცნობიერი მიკერძოება, მენტორობის ნაკლებობა და არასაკმარისი სამუშაო-ცხოვრების ბალანსი, რომელიც კვლავ აფერხებს ქალთა წინსვლას ლიდერის როლში.

კვლევამ აჩვენა, რომ გენდერული გუნდები უკეთესად მუშაობენ და აქვთ მეტი ინოვაცია, რაც საბოლოო ჯამში, იწვევს ორგანიზაციული მუშაობის გაუმჯობესებას.

ბევრმა ორგანიზაციამ გაატარა პოლიტიკა, რომელიც მიზნად ისახავს გენდერული თანასწორობის ხელშეწყობას, მაგრამ აღსრულება და კულტურული მიღება მნიშვნელოვნად განსხვავდება.

კომპანიები, რომლებიც აქტიურად უჭერენ მხარს გენდერულ მრავალფეროვნებას, იზიდავენ უფრო ფართო ტალანტს და აძლიერებენ თავიანთ კორპორატიულ რეპუტაციას.

გამოყენებული ლიტერატურა

Buchanan, E. A., & Ess, C. (2009). *Internet research ethics: Theoretical and practical perspectives*.

Crenshaw, K. (1991). *Mapping the margins: Intersectionality, identity politics, and violence against women of color*. In M. A. Fineman & R. Mykitiuk (Eds.), *The public nature of private violence: The discovery of domestic abuse*, pp. 93-118.

Hoffman, A. J., & Weller, R. (Eds.). (2011). *Women and leadership: The state of play and strategies for change*.

Kimmel, M. S. (2012). *Guyland: The perilous world where boys become men*. HarperCollins.

Mills, C. W. (2000). *The racial contract*. Cornell University Press.

Nussbaum, M. (2000). *Women and human development: The capabilities approach*. Cambridge University Press.

Snyder, R. (2008). *Gender and politics: A global perspective*. Routledge.

Tong, R. (2009). *Feminist thought: A more comprehensive introduction*. Westview Press.

Walby, S. (2011). *The future of feminism*. Policy Press.

ნინო დავითაია

პროფესორი,

საქართველოს უნივერსიტეტი

ORCID 0009-0004-0635-3373

რუსუდან რუხაძე

პროფესორი,

საქართველოს უნივერსიტეტი

ORCID 0009-0004-0938-4562

აბსტრაქტი

საპენსიო პოლიტიკა სახელმწიფოს სოციალური პოლიტიკის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს, რომლის გარეშეც მსოფლიოში მიმდინარე მოსახლეობის დაბერების პროცესის გათვალისწინებით წარმოდგენილი ხდება ეფექტური სოციალური პოლიტიკის წარმოება. საქართველოში დამოუკიდებლობის მოპოვებიდან რამდენიმე წელიწადში დაიწყო მსჯელობა საპენსიო სისტემის რეფორმისა და პენსიების შემდგომი ზრდის თაობაზე. 2019 წლიდან საქართველო შეუერთდა ე.წ. დაგროვებით საპენსიო სქემას, რომელში მონაწილეობაც სავალდებულოა 40 წლამდე ასაკის ნებისმიერი დასაქმებული ადამიანისათვის.

საკითხის აქტუალობიდან გამომდინარე, კვლევის მთავარ მიზანს წარმოადგენს საქართველოში მიმდინარე საპენსიო რეფორმის ანალიზი, პროცესზე დაკვირვება და მისი ძლიერი და სუსტი მხარეების გამოვლენა, აგრეთვე მიმდინარე პერიოდში საპენსიო სქემაში შეტანილი ცვლილებების პრობლემატურობის წარმოჩენა და მისი გავლენა ფინანსურ სტაბილურობასა და სქემის მონაწილეებზე.

ნაშრომში გაანალიზებულია სხვადასხვა ქვეყნის გამოცდილება საპენსიო სქემებთან მიმართებაში, კერძოდ, პოსტსოციალისტური ქვეყნების, აგრეთვე ლათინური ამერიკის ქვეყნებისა და აშშ-ისა, სადაც დიდი ცვლილებები მოხდა 2007-2009 წლების ფინანსური კრიზისის გამო.

საქართველოს საპენსიო სააგენტომ შეიმუშავა რისკის მართვის დებულება, ასევე განსაზღვრა საინვესტიციო პრიორიტეტები, თუმცა, დღესდღეობით საპენსიო დანაზოგების ძირითადი ნაწილი საბანკო დეპოზიტებზეა განთავსებული. ბუნებრივია, რომ საპენსიო სქემის ეფექტურად მუშაობისათვის აუცილებელია შესაბამისობაში იყოს ფონდის მიერ გაცხადებული პოლიტიკა და რეალური ქმედებები. ამასთანავე საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ საპენსიო სააგენტოს ამ ეტაპზე არ გააჩნია არანაირი კაპიტალის მოთხოვნა, რაც აჩენს დამატებით რისკებს საინვესტიციო საქმიანობის განხორციელებისათვის.

მიმდინარე ეტაპზე გაანალიზებულ იქნა საპენსიო სააგენტოს რისკის მართვის კონცეფცია, რომელიც მოიცავს საოპერაციო, შესაბამისობისა და რეპუტაციული რისკების მართვას. დებულების თანახმად, რისკის მართვის პროცესში გასათვალისწინებელია საოპერაციო რისკების მართვის ჩარჩო, საოპერაციო რისკების ე.წ. „აპეტიტის“ ოდენობა, ინფორმაციის უსაფრთხოების პოლიტიკა, ადამიანური რისკებისა და ამ რისკების სწავლებით აღმოფხვრის შესაძლებლობები, ბიზნესის უწყვეტობის ჩარჩო და თაღლითობისა და ფულის გათეთრების შესაძლებლობების გამოვლენა.

ახლაზან გაცხადდა ახალი ცვლილება საპენსიო სააგენტოს საქმიანობაში, კერძოდ, კანონპროექტის მიხედვით, საპენსიო სააგენტოში მოქმედი სააგენტოს საინვესტიციო საბჭო უქმდება, რომელსაც ჩაანაცვლებს 9-დან 15 წევრამდე მონაწილეებისაგან დაკომპლექტებული საპენსიო ფონდის საბჭო, რომელიც პასუხისმგებელი იქნება როგორც ფონდის მენეჯმენტზე, ასევე საინვესტიციო გადაწყვეტილებებზე. ახალი საბჭოს დაკომპლექტებაში რადიკალურად არის შემცირებული პარლამენტის მონაწილეობა და ის ფაქტობრივად გადადის მთავრობის მხარეს, მმართველობით საბჭოს კი პრემიერ მინისტრი დაამტკიცებს.

არსებული პოლიტიკური სიტუაციისა და მიმდინარე მოვლენების გათვალისწინებით, ასეთი გადაწყვეტილება, შესაძლოა, ძალიან უარყოფითად აისახოს საპენსიო ფონდის სტაბილურობაზე, რადგან ეს ზრდის არასანდო რეპუტაციის რისკს, რაც ემატება უკვე არსებულ რისკს – კაპიტალის მოთხოვნების არარსებობას.

არსებული რეალობის გათვალისწინებით, ნაშრომში შეფასდა საპენსიო ფონდის წინაშე არსებული ყველა მთავარი გამოწვევა და შედგა რეკომენდაციები საუკეთესო საერთაშორისო პრაქტიკის გათვალისწინებით.

საკვანძო სიტყვები: პენსია, რისკი, მართვა, ადეკვატურობა, პოლიტიკა, სქემა

PENSION REFORM IN GEORGIA — RESULTS AND CHALLENGES

Nino Davitaia

The University of Georgia

Associated Professor

ORCID 0009-0004-0635-3373

Rusudan Rukhadze

The University of Georgia

Associated Professor

ORCID 0009-0004-0938-4562

Abstract

Pension policy is a crucial part for any country's social welfare, without a strong and effective pension plan, managing nation's aging process and hence adopt proper social policies would be extremely challenging. After declaration of Independence, Georgian economists and social welfare representatives started to consider along that direction. Georgia introduced the aggregate pension plan in 2019, which is obligatory for all employees under 40 years.

Due to the importance of the mentioned issue the primary focus of the presented research is to analyze Georgian pension plan and evaluate its weaknesses and strengths. A thorough analysis of recent modifications to pension plan is also covered, along with evaluation of the impact these changes have had on pension plan participant's financial stability.

The recent article analyzes the pension systems for different countries, including those in South America and United States, where the financial crises of 2007-2009 had an impact on the plans, as well as post-soviet countries.

Georgian Pension Fund adopted a risk management decree that includes investing priorities, however, nowadays mostly all raised funds are deposited in commercial banks. For effective policy making is it absolutely necessary that declared policy and actual actions were in full accordance; we must also point out that currently pension fund do not have any capital adequacy criteria, hence this may increase additional risks associated with investment actions.

We have recently analyzed risk management concept, which has operational, compliance, and reputational risks treatments. The decree states that one must consider the risk management framework, so called risk appetite, informational security issues, as well as risks associated with human capital and how to elimination them through trainings, business continuity framework and fraud and money laundering risks assessments.

The parliament of Georgia recently declared significant changes to pension fund operations, namely, according to proposed changes in law, investment committee

will be eliminated and all decisions will be made by fund committee, which will be responsible for fund management and investment decisions. This government-formed committee will consist of nine to fifteen members; the head of committee will be assigned by premier minister, and parliamentary participation will be kept to minimum.

Taking into consideration the current political instability and processes, this decision may harm the pension fund's reputation, which is the additional risk.

The paper analyzes current issues with pension fund and offers recommendations for financial soundness and compliance with best international practices.

Keywords: Pension, Risk, Management, Adequacy, Policy, Scheme

საპენსიო პოლიტიკა სახელმწიფოს სოციალური პოლიტიკის მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენს, რომლის გარეშეც, მსოფლიოში მიმდინარე მოსახლეობის დაბერების პროცესის გათვალისწინებით, წარმოდგენილი ხდება ეფექტური სოციალური პოლიტიკის წარმოება.

სახელმწიფო საპენსიო სისტემის თანამედროვე ფორმები ჩამოყალიბდა მე-19 საუკუნის ბოლოს. პირველი ქვეყანა, რომელმაც მუშაკთა უნივერსალური საპენსიო სისტემა დანერგა, იყო გერმანია. ოტო ფონ ბისმარკის მიერ შემუშავებული „ხანდაზმულობისა და შრომისუუნარობის დაზღვევის შესახებ“ კანონი ძალაში შევიდა 1889 წელს და თავდაპირველად მიზნად ისახავდა პენსიის შეთავაზებას 70 წელს მიღწეული ადამიანებისათვის. ბისმარკის მოდელი, რომელიც ახდენდა საპენსიო შენატანების პროპორციულად გადანაწილებას მომუშავეებზე და ემყარებოდა სოლიდარობის პრინციპს, ბევრ სხვა ევროპულ ქვეყანაში გავრცელდა, მათ შორის: ლუქსემბურგში, რუმინეთში, შვედეთში, ნიდერლანდებში. ამავე საუკუნის 20-იან წლებში საპენსიო სისტემა გავრცელდა ასევე ლათინური ამერიკის ზოგიერთ ქვეყანაში (ბრაზილია, ჩილე, კუბა, ურუგვაი). გავრცელებული საპენსიო დაზღვევის სისტემის მიხედვით, პენსიას კონკრეტულ სფეროში დასაქმებულები იღებდნენ, მხოლოდ ჩილეს საპენსიო სისტემაში იყო ჩართული ყველა დასაქმებული.

მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ ევროპის ქვეყნების უმრავლესობამ მიზნად დაისახა მოსახლეობის ეკონომიკური კეთილდღეობა. უმრავლეს ქვეყნებში დაიწყო ეკონომიკური აღმავლობა, დანერგილი სახელმწიფო საპენსიო სისტემები გაფართოვდა და დასაქმებული მოსახლეობის უმრავლესობა მოიცვა. შედეგად, გაიზარდა სახელმწიფო ბიუჯეტში სოციალური ხარჯების წილი. მე-20 საუკუნის განმავლობაში, საპენსიო დაზღვევის სისტემაში მონაწილეთა რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა, არამხოლოდ იმიტომ, რომ ის საყოველთაო გახდა და მხოლოდ სპეციფიკურ დარგებს აღარ ეხებოდა, არამედ მასზე გავლენა იქონიეს სხვადასხვა დემოგრაფიულმა ფაქტორებმა. სწრაფი ტემპით გაიზარდა მოსახლეობა, შედეგად გაიზარდა სამუშაო ძალა. სულ უფრო და უფრო მეტი ქალი ერთვებოდა შრომით ურთიერთობებში. შემცირდა შობადობის რიცხვი, გაიზარდა სიცოცხლის ხანგრძლივობა და პენსიაზე ყოფნის ასაკი. ყოველივე ამ ფაქტორების გავლენამ გაზარდა საპენსიო დანახარჯები.

ამ გამოწვევების გადასაჭრელად ევროპის ქვეყნებმა მე-20 საუკუნის დასაწყისში დანერგეს გადანაწილებითი საპენსიო სისტემა (Pay as you go), რომელიც ეფუძნებოდა თაობათაშორისი სოლიდარობის პრინციპს, რაც ნიშნავს, რომ დღევანდელი დასაქმებულები უზრუნველყოფდნენ მათი წინამორბედების საპენსიო ანაზღაურებას. ამავე პერიოდიდან იწყება საპენსიო ასაკისა და შენატანების განაკვეთის გაზრდა, დაგროვებული საპენსიო აქტივების ინვესტიციების სტრატეგიების გაუმჯობესება და კერძო საპენსიო სისტემის ხელშეწყობა.

სიცოცხლის ხანგრძლივობის ზრდისა და მოსახლეობის დაბერების შედეგად, გადანაწილებითი საპენსიო სისტემის ეფექტურობა თანდათან შემცირდა და დღის წესრიგში დადგა დაგროვებითი საპენსიო სისტემის შექმნის საჭიროება.

მსოფლიოსა და პოსტსოციალისტურ ქვეყნებში საპენსიო რეფორმების განხორციელებისას მთავარი წარმმართველი ძალა დაგროვებითი საპენსიო სქემა გახდა. შესაბამისად, ბოლო წლებში სახელმწიფო პენსიის როლი მეტ-ნაკლებად შემცირდა, ხოლო დაგროვებითი პენსიისა გაიზარდა. ზოგიერთ ქვეყანაში დაგროვებით საპენსიო სქემაში ჩართვა სავალდებულოა, სქემაში ჩართულები ასევე იღებენ სოციალურ სახელმწიფო პენსიასაც. ასეთი ქვეყნებია: ესტონეთი, ფინეთი, პოლონეთი, სლოვაკეთი. ქვეყნების ნაწილში დაგროვებით საპენსიო სქემაში მონაწილეობა ნებაყოფლობითია: იტალია, ახალი ზელანდია, დიდი ბრიტანეთი და სხვა. ყოფილი სოციალისტური რესპუბლიკებიდან დაგროვებითი საპენსიო სისტემა ერთ-ერთი პირველმა დანერგა უნგრეთმა, პოლონეთმა, ლატვიამ და ყაზახეთმა.

დაგროვებითი საპენსიო სისტემის დანერგვის შემდგომ უმთავრესი საკითხები გახდა: აკუმულირებული, დაგროვებული საპენსიო აქტივების ინვესტირება, საინვესტიციო მოგება, საინვესტიციო სტრატეგიისა და პოლიტიკის შემუშავება. არსებობს საფრთხე, რომ ეკონომიკური პირობების გაუარესების ან ზოგიერთ ქვეყანაში კაპიტალის ბაზრის არარსებობის შემთხვევაში მოგება შეიძლება ყოფილიყო უარყოფითი, რაც გამოიწვევდა პენსიონერთა დანაზოგების დაკარგვას.

ამ გამოწვევებთან გასამკლავებლად, ყველა დაგროვებით საპენსიო ფონდს შემუშავებული აქვს საინვესტიციო სტრატეგია ანუ გეგმა, რომელიც ასახავს, თუ როგორ განახორციელებს ფონდი საპენსიო აქტივების ინვესტირებას დასახული მიზნების მისაღწევად. სტრატეგია, როგორც წესი, ითვალისწინებს ფონდის რისკის მიმართ ტოლერანტობას, ლიკვიდურობასა და საინვესტიციო მიზნებს. არსებობს მთელი რიგი ფაქტორები, რომლებიც საპენსიო ფონდებმა უნდა გაითვალისწინონ თავიანთი საინვესტიციო სტრატეგიის შემუშავებისას.

ამ ფაქტორების გათვალისწინებით, საპენსიო ფონდების საინვესტიციო სტრატეგია იხვეწებოდა და ვითარდებოდა. 1950-60-იანი წლებში საპენსიო ფონდები, ძირითადად, ინვესტირებას ახორციელებდნენ სამთავრობო ობლიგაციებში, საბანკო დეპოზიტებსა და მსგავს ინსტრუმენტებში, ვინაიდან აქტივების ეს კლასი მიჩნეულია უსაფრთხოდ და ნაკლებ რისკიანდ. 1970-იანი წლებიდან იწყება საინვესტიციო პორტფელების შედარებითი დივერსიფიკაცია, გაიზარდა ფინანსური ბაზრების სირთულე. 80-90-იან წლებში საპენსიო ფონდები იწყებენ სხვა აქტივებში ინვესტიციების განხორციელებას, მაგალითად, როგორიცაა: უძრავი ქონება, აქციები, კერძო კომპანიების ობლიგაციები და სხვა. ბოლო პერიოდში ფონდების საინვესტიციო სტრატეგია მრავალი გამოწვევის წინაშე დგას. დაბალი საინვესტიციო ამონაგები, არასტაბილური ფინანსური ბაზრები და დემოგრაფიული ცვლილებები გახდა ის ფაქტორები, რაზეც ფონდები მეტწილად ფოკუსირდებიან. მათ საქმიანობაში კი დიდ ადგილს იკავებს ვალდებულებებზე ორიენტირებული რისკ-მენეჯმენტი, რომელიც მიზნად ისახავს ფონდის აქტივების შესაბამისობას მის ვალდებულებებთან ანუ ექნება თუ არა ფონდს საკმარისი თანხა მომავალი ბენეფიციარების საპენსიო ანაზღაურების უზრუნველსაყოფად.

მსოფლიოში მიმდინარე საპენსიო სისტემის რეფორმების პროცესს 2019 წლიდან საქართველოც შეუერთდა.

საქართველოს საპენსიო სისტემამ განვითარების რამდენიმე ეტაპი გაიარა. დამოუკიდებლობის პირველ წლებში, საქართველოს გადმონამთად გადმოჰყვა საბჭოთა კავშირის საპენსიო სისტემა, რომლის ძირითადი ფუნქცია იყო პენსიაში გასვლამდე ცხოვრების მინიმალური დონის შენარჩუნება. საქართველოში საპენსიო ასაკი კაცებისათვის შეადგენდა 65 წელს, ქალებისათვის 55 წელს. პენსიის დაანგარიშება ხდებოდა პენსიაში გასვლამდე ბოლო 5 ან 1 წლის საშუალო ხელფასის 55 %-ის ოდენობით. გაღარიბებული ქვეყნის ეკონომიკის ფონზე აღნიშნული საპენსიო სისტემა გამოუსადეგარი გახდა. 1995 წელს საქართველოში დაიწერა სოციალური საპენსიო სისტემა, სადაც პენსიის ოდენობა გამოითვლებოდა მოცემული წლისათვის სახელმწიფო საპენსიო ფონდების შემოსავლის გაყოფით პენსიონერთა რაოდენობაზე. საშემოსავლო ფონდი კი შედგებოდა დამქირავებლისა და დასაქმებულის საგადასახადო შენატანებისაგან. აღნიშნული რეფორმა ბოლომდე ვერ განხორციელდა, რადგან 90-იანი წლების ბოლოს კვლავ ფინანსური კრიზისი დაიწყო.

საპენსიო სისტემის შემდგომი რეფორმები განხორციელდა 2004 წელს. 1998 წლიდან 2004 წ-მდე პენსიის ოდენობა იყო 14 ლარი. თუ გავითვალისწინებთ ინფლაციის მაჩვენებელს, 1998 წელს პენსია შეადგენდა 10.4 აშშ დოლარს, 2004-ში კი – 6.54 აშშ დოლარს. ამ პერიოდში სოციალური გადასახადი შემცირდა 20%-მდე (2008-ში კი საერთოდ გაუქმდა). პენსიის ოდენობაზე გადაწყვეტილებას სახელმწიფო იღებდა და ის აღარ ეყრდნობოდა პენსიაში გასვლამდე არსებულ ხელფასს. 2012 წლიდან ეტაპობრივად ხდებოდა სახელმწიფო პენსიების ზრდა. 2014 წლიდან მთავრობამ დაიწყო მუშაობა საპენსიო რეფორმაზე, რომლის მიხედვითაც საქართველო ეტაპობრივად უნდა გადასულიყო დაგროვებით საპენსიო სისტემაზე. მასში ჩართული იყო საერთაშორისო დონორი ორგანიზაციები: მსოფლიო ბანკი, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი და აზიის განვითარების ბანკი.

საპენსიო რეფორმის საჭიროება დადგა სხვადასხვა გარემოებების გამო:

მნიშვნელოვნად შეიცვალა საქართველოს დემოგრაფიული მდგომარეობა, კერძოდ, შემცირდა შობადობა, გაიზარდა მიგრაცია და შედეგად საგრძნობლად დაიკლო პრომისუნარიანი მოსახლეობის რაოდენობამ. ამავე დროს, გაიზარდა პენსიის მიმღებთა რიცხვი და მოიმატა საპენსიო ასაკის ხანგრძლივობამ, რაც იმის მანიშნებელია, რომ სამუშაო ასაკის მოსახლეობას, რომელიც სულ უფრო მცირდება, დააწევს პენსიონერი მოსახლეობის სოციალური უზრუნველყოფის ტვირთი.

საგრძნობლად გაიზარდა ბოლო პერიოდის საპენსიო ხარჯები, რაც მნიშვნელოვნად აწევს სახელმწიფო ბიუჯეტს. მაგალითად, 2006 წელს პენსიონერი მოსახლეობის ხარჯი შეადგენდა 268 მილიონ ლარს (მშპ-ს 1.95%), 2015 წელს იგივე ხარჯმა 1.3 მლ ლარს მიაღწია (მშპ-ს 4.25%) და იგივე საპროგნოზო ხარჯი 2060 წლისათვის მშპ-ს 10%-იან ზღვარს მიაღწევს.

გრძელვადიანი საპენსიო დანაზოგების გაჩენა ბუნებრივ პირობებს შექმნის კაპიტალის ბაზრის განვითარებისათვის და გამოიწვევს ეკონომიკურ ზრდას.

არსებული საპენსიო სისტემით ვეღარ ხერხდებოდა ღირსეული სიბერის უზრუნველყოფა პენსიონერებისათვის.

2017 წლის 31 ოქტომბერს საქართველოს მთავრობამ პარლამენტში წარადგინა კანონპროექტი „დაგროვებითი პენსიის შესახებ“ და 2018 წლის 6 აგვისტოს საქართველოს პარლამენტის მიერ მიღებული იქნა კანონი „დაგროვებითი პენსიის შესახებ“. კანონის ძირითადი მიზანია საპენსიო სქემის მონაწილეთა ინდივიდუალურ ანგარიშებზე არსებული საპენსიო აქტივების კონტროლი, მონაწილეთა ინტერესების გათვალისწინებით.

დაგროვებით საპენსიო სქემაში გაწევრიანება ნებაყოფლობითია ყველა დასაქმებულისთვის, რომლებიც „დაგროვებითი პენსიის შესახებ“ კანონის ამოქმედებამდე გახდნენ 60 წლის (ქალის შემთხვევაში – 55 წელი). თითოეულმა დასაქმებულმა, რომელიც დაგროვებით საპენსიო სქემაში წევრიანდება, აუცილებლად უნდა შეიტანოს საპენსიო შენატანი, თუმცა კანონის ამოქმედებიდან 3 თვის შემდეგ იმ დასაქმებულებს, რომლებიც იყვნენ 40 ან მეტი წლის, ნებაყოფლობით შეეძლოთ დაეტოვებინათ სქემა და ვინც დატოვებდა, გადახდის ვალდებულებაც ეხსნებოდათ. სისტემის დატოვებისათვის მათ ჰქონდათ 2 თვე.

საპენსიო სისტემის დაფინანსება მონაწილე დასაქმებულის მიერ შემდეგნაირად ხორციელდება:

1. დამსაქმებელი შრომითი ანაზღაურების გაცემისას დასაქმებულის პირად საპენსიო ანგარიშზე რიცხავს საპენსიო შენატანს, დასაქმებულ პირზე გასაცემი დასაბეგრი ხელფასის 2%-ის ოდენობით.
2. დასაქმებული ახორციელებს შენატანს ინდივიდუალურ საპენსიო ანგარიშზე, მასზე გასაცემი დასაბეგრი შრომის ანაზღაურების 2%-ის ოდენობით. ამ შემთხვევაში დამსაქმებელი მოქმედებს დასაქმებულის სახელით და ის ახორციელებს აღნიშნულ შენატანს.
3. სახელმწიფოსგან მონაწილეს ერიცხება დასაქმებულის დასაბეგრი შრომის ანაზღაურების ან თვითდასაქმებულის შემოსავლის 2%, თუ მონაწილის მიერ წლიური ხელფასის სახით ან/და თვითდასაქმებულის მიერ შემოსავლის სახით მიღებული თანხა არ აღემატება 24,000 ლარს. სახელმწიფო რიცხავს 1 პროცენტს, თუ მონაწილის მიერ შრომის ანაზღაურების სახით ან/და თვითდასაქმებულის მიერ შემოსავლის სახით გამოუმუშავებული თანხა 24,000 ლარიდან 60,000 ლარამდე შუალედშია. სახელმწიფო არ რიცხავს თანხას, თუ დასაქმებულის დასაბეგრი წლიური შრომის ანაზღაურება ან/და თვითდასაქმებულის შემოსავალი აღემატება 60,000 ლარს.

შესაბამისად, დაგროვებითი პენსიის შემთხვევაში, დაგროვებული საპენსიო დანაზოგი გამოუმუშავებული შემოსავლის პროპორციულია. რა თქმა უნდა, ამ რეფორმის პარალელურად არსებობს აქამდე არსებული სოციალური (ასაკობრივი პენსიაც), რომელიც ფიქსირებულია, ეფუძნება საარსებო მინიმუმს და მისი დაფარვა საბიუჯეტო სახსრებით ხდება.

„დაგროვებითი პენსიის შესახებ“ კანონის მიხედვით საპენსიო სააგენტოს შექმნის უმთავრესი დანიშნულება არის დაგროვებითი საპენსიო სქემის განხორციელება და მართვა. დღესდღეობით, სააგენტოში არსებობს რამდენიმე ორგანო, რომელთა საშუალებითაც იგი თავის უფლებამოსილებას ახორციელებს. სააგენტოს ხელმძღვანელობს დირექტორი, თუმცა უმთავრესი ორგანო არის სამეთვალყურეო საბჭო, რომელიც მთლიანად სააგენტოს საქმიანობას უწევს კოორდინირებას; საინვესტიციო საქმიანობაზე პასუხს აგებს საინვესტიციო სამსახური, ხოლო რისკიანობის შეფასება ხდება რისკის მთავარი ოფიცრის მეშვეობით.

საინვესტიციო რისკების მართვა

საინვესტიციო სამსახური არის საპენსიო სააგენტოს დამოუკიდებელი სტრუქტურული ერთეული, რომელიც საინვესტიციო საბჭოსთან არის ანგარიშვალდებული. მოცემული სამსახურის ძირითად საქმიანობას წარმოადგენს საპენსიო სქემაში მონაწილეთა საპენსიო დანაზოგების მართვა, ამ სქემის მონაწილეთა ინტერესების საუკეთესო დაცვით. საპენსიო აქტივების მართვა კი ხორციელდება საინვესტიციო საბჭოს მიერ შემუშავებული საინვესტიციო პოლიტიკის დოკუმენტის მიხედვით. საინვესტიციო დოკუმენტში მოცემულია კონკრეტული საინვესტიციო მიზნები, რომელთა გათვალისწინება ხდება საინვესტიციო აქტივების მართვისას. უმთავრეს საინვესტიციო მიზანს წარმოადგენს გრძელვადიან პერიოდში ინფლაციის დამარცხება, რაც გულისხმობს საპენსიო აქტივების ეფექტურ მართვას, იმისათვის, რომ ამონაგები მეტი იყოს ქვეყანაში არსებულ ინფლაციის მაჩვენებელზე. საპენსიო სქემის მონაწილეთა მსყიდველუნარიანობის შენარჩუნება და მისი გაზრდა წარმოადგენს უმთავრეს საინვესტიციო მიზანს, რადგან ინფლაცია ამცირებს მოსახლეობის მსყიდველუნარიანობას.

საინვესტიციო საქმიანობის სტრატეგიული მიმართულებები განისაზღვრება საინვესტიციო საბჭოს მიერ, რომელიც დაკომპლექტებულია უცხოელი ექსპერტების მიერ. მათ ანალოგიური რეფორმები აქვთ განხორციელებული ისეთ ქვეყნებში, როგორიცაა: დიდი ბრიტანეთი, ფინეთი და ისლანდია. ყოველი საინვესტიციო გადაწყვეტილება დაფუძნებულია დეტალურ საინვესტიციო ანალიზზე, რაც მოიცავს როგორც რისკიანობის, ისე პოტენციური ამონაგების ანალიზს. შემდგომში ხდება თითოეული საინვესტიციო გადაწყვეტილების შესაბამისობაში მოყვანა საინვესტიციო პოლიტიკით განსაზღვრულ ლიმიტებთან.

სქემის მონაწილეთა ინდივიდუალურ საპენსიო ანგარიშებზე განთავსებული საპენსიო აქტივები წარმოადგენს მონაწილის საკუთრებას და მათი განკარგვის უფლება წარმოიშობა საპენსიო ასაკში. კანონმდებლობით დაუშვებელია აღნიშნული აქტივების დაგირავება, უფლებრივად დატვირთვა ან მოთხოვნის უზრუნველყოფის საშუალებად გამოყენება. ასევე, აქტივებზე არ ვრცელდება აღსრულების ღონისძიებები, ვერ იქნება შეტანილი საპენსიო სააგენტოს გაკოტრების მასაში და მასზე არ მოქმედებს რაიმე სახის ანგარიშსწორება. საპენსიო ანგარიშის შესახებ ინფორმაციის მიღება შესაძლებელია დისტანციური წვდომით ელექტრონულ სისტემაში (www.pensions.ge, 2023)

დაგროვებული საპენსიო აქტივების ინვესტირების ძირითადი მიზნებია:

- ა) მიღწეულ იქნეს მაღალი რეალური ამონაგები;
- ბ) მაქსიმალურად დივერსიფიცირდეს ინვესტიციები;
- გ) დაცული იყოს საპენსიო აქტივების უსაფრთხოება;
- დ) ადეკვატური ლიკვიდურობის შენარჩუნება.

ზემოთ აღნიშნული მიზნები ხორციელდება სამი ერთმანეთისგან განსხვავებული რისკიანობისა და სავარაუდო შემოსავლის მქონე საინვესტიციო პორტფელებში. დაგროვებით საპენსიო სისტემაში ჩართულია განსხვავებული ასაკის მქონე ადამიანები და მათთვის შეთავაზებულია განსხვავებული რისკიანობის პორტფელები: ორმოც წლამდე მონაწილისათვის მაღალ რისკიანი პორტფელი, ორმოციდან ორმოცდაათ წლამდე – საშუალო რისკიანი პორტფელი და ორმოცდაათ წელზე ზემოთ – ნაკლებად რისკიანი პორტფელი. უმჯობესი იქნებოდა, თუ მონაწილე თავად აირჩევდა მისთვის მისაღებ პორტფელს შესაბამისი რისკების გათვალისწინებით.

განსხვავებული რისკიანობის პორტფელები:

აქტივის დასახელება	ნაკლებად რისკიანი	საშუალო რისკიანი	მაღალ რისკიანი
ინვესტირება შესაძლებელია	კი	არა (კანონის ამოქმედებიდან 5 წლის განმავლობაში)	არა (კანონის ამოქმედებიდან 5 წლის განმავლობაში)
უცხოური ვალუტა	0%-20%	0%-40%	0%-60%
წილობრივი ფასიანი ქაღალდები (აქციები)	0%-20%	20%-40%	40%-60%
სასესხო ფასიანი ქაღალდები	100%-მდე	75%-მდე	50%-მდე
ფულადი სახსრები და დეპოზიტები	75%-მდე	50%-მდე	25%-მდე
სხვა აქტივები	-	10%-მდე	10%-მდე

წყარო: საქართველოს საპენსიო სააგენტო, www.pensions.ge

სააგენტოს საქმიანობაში მნიშვნელოვან როლს ასრულებს სპეციალური დეპოზიტარი, რომელიც ახორციელებს საპენსიო აქტივების დაცვას, შესაბამისობის მონიტორინგს, ანგარიშგებასა და ანგარიშსწორებას.

მიმდინარე ეტაპზე საპენსიო სააგენტოს სპეციალიზებული დეპოზიტარია JP Morgan Chase, რომელსაც დაკისრებული აქვს შემდეგი ფუნქცია-მოვალეობები:

- საპენსიო სააგენტოს საპენსიო აქტივებიდან ფასიანი ქაღალდების მიღება და მოვლა-პატრონობა;
- საინვესტიციო გადაწყვეტილებების მიღებისას, ერთმანეთს ადარებს ამ გადაწყვეტილების სისწორეს საპენსიო სააგენტოს საინვესტიციო პოლიტიკასთან და „დაგროვებითი პენსიის შესახებ“ კანონთან;
- ორგანიზებას უწევს ანგარიშსწორების დოკუმენტების შეგროვებასა და ასლების გაკეთებას;
- ახორციელებს საპენსიო აქტივების რეესტრის წარმოებას;
- ნებისმიერ დროს, საპენსიო სააგენტოსთან შეთანხმების გარეშე, მონიტორინგს უწევს საპენსიო აქტივების მდებარეობასა და მფლობელობას;
- ყოველი დღის ბოლოს გამოითვლის მთლიანი აქტივების წმინდა ღირებულებას და ამ მონაცემს ადარებს სააგენტოს მიერ დაანგარიშებულ ანალოგიურ მაჩვენებელთან;
- სააგენტოს აქვს საშუალება ეფექტიანად დაუკავშირდეს მსოფლიოს წამყვან დეპოზიტარებს;
- ამზადებს ანგარიშებს დღის განმავლობაში განხორციელებული ტრანზაქციების შესახებ და აწვდის საპენსიო სააგენტოს. ამასთან, ვალდებულია კანონის ფარგლებში საპენსიო სააგენტოს მიაწოდოს ნებისმიერი ინფორმაცია და ანგარიშგება;
- ვალდებულია, ყველა ის დოკუმენტი, რომელსაც დეპოზიტარი ამზადებს, შეესაბამებოდეს ადგილობრივ კანონმდებლობასა და სააგენტოს მოთხოვნებს.

რისკის მართვის ჩარჩო

სააგენტოს ორგანიზაციული სტრუქტურა ეფუძნება „დაცვის სამი ხაზის“ მოდელს, რომელიც უზრუნველყოფს სიცხადეს და გამჭვირვალობას რისკების ფლობასთან და რისკებზე ანგარიშვალდებულებასთან მიმართებით.

ა. დაცვის პირველი ხაზი გულისხმობს რისკების ამღებთა ხაზს – სააგენტოს ყველა საინვესტიციო და ადმინისტრაციული ქვედანაყოფი პასუხისმგებელია და ანგარიშვალდებულია მათი საქმიანობის თანმდევ რისკებზე. მათ ასევე ეკისრებათ პასუხისმგებლობა, შეინარჩუნონ ადეკვატური შიდა კონტროლის მექანიზმები და განახორციელონ რისკის კონტროლის ყოველდღიური პროცედურები.

ბ. დაცვის მეორე ხაზი მოიცავს რისკის საზედამხებდველო ხაზს – სააგენტოს რისკის მართვის ფუნქცია, რომელიც დამოუკიდებელია რისკების ამღებთა ბიზნეს ერთეულებისგან, წარმოადგენს დაცვის მეორე ხაზს. რისკის მართვის ფუნქცია ზედამხედველობს რისკის ამღებ ქვედანაყოფებს და ამოწმებს მათი ქმედებების შესაბამისობას საინვესტიციო საბჭოსა (საინვესტიციო რისკთან მიმართებაში) და სამეთვალყურეო საბჭოს (არასაინვესტიციო რისკთან მიმართებაში) მიერ დამტკიცებულ სათანადო რისკის „აპეტიტს“ და რისკის ლიმიტებთან მიმართებაში.

გ. დაცვის მესამე ხაზი მოიცავს რისკის მარწმუნებელთა ხაზს – სააგენტოს შიდა აუდიტის სამსახური არის დაცვის მესამე ხაზი, რომელსაც ნიშნავს სამეთვალყურეო საბჭო და რომელიც ანგარიშვალდებულია სააგენტოს სამეთვალყურეო საბჭოს წინაშე. ის ამოწმებს და წარმოადგენს დამოუკიდებელ და ობიექტურ რწმუნებას სააგენტოს შიდა კონტროლის სისტემების ხარისხთან და ეფექტიანობასთან დაკავშირებით, რომელიც მოიცავს როგორც დაცვის პირველი, ასევე მეორე ხაზის საქმიანობებს.

ცვლილებები საპენსიო ფონდის საქმიანობაში

მიმდინარე წლის მაისში დაანონსდა ცვლილებები საპენსიო ფონდის საქმიანობაში, რომელიც პარლამენტს წარედგინა. ამ პერიოდისათვის საპენსიო სქემაში დაახლოებით 5 მილიარდი ლარია აკუმულირებული და მას 1.5 მილიონ ადამიანზე მეტი მონაწილე ჰყავს.

მთავრობის მიერ ინიცირებული კანონპროექტის მიხედვით სამეთვალყურეო და საინვესტიციო საბჭოებს მმართველობითი საბჭო ჩაანაცვლებს. ეს ნიშნავს, რომ დღეს არსებული ორი საბჭოს, საინვესტიციოსა და სამეთვალყურეოს ფუნქციები გაერთიანდება და საპენსიო ფონდს მხოლოდ ერთი საბჭო ეყოლება მმართველად. საბჭოს წევრებს სპეციალური კომისია აირჩევს, რომლის შემადგენლობაში 3 მინისტრი, 3 პარლამენტარი და 1 ეროვნული ბანკის მიერ წარდგენილი დამოუკიდებელი წევრი იქნება. საბჭოში არანაკლებ 9 და არა უმეტეს 15 წევრისა უნდა იყოს, სადაც აუცილებლად შევა მთავრობის მიერ დანიშნული პირი (9 წევრის შემთხვევაში 1, ხოლო 9 წევრზე მეტის არსებობის შემთხვევაში – 2 წევრი). საბჭოს შემადგენლობა პრემიერმა უნდა დაამტკიცოს. აქამდე საინვესტიციო საბჭოს წევრებს პარლამენტი ამტკიცებდა.

ამასთან, დღეს არსებული წესის მიხედვით, მოქალაქეს შეუძლია თავისი საპენსიო აქტივი გადაიტანოს კერძო ფონდში, ხოლო არსებული კანონპროექტის მიხედვით ეს შესაძლებლობა უქმდება ანუ სქემის მონაწილეებს აღარ შეეძლებათ თავიანთი საპენსიო აქტივები ფონდიდან კერძო საპენსიო სქემაში გადაიტანონ.

კიდევ ერთი ცვლილების მიხედვით დაბალრისკიან საინვესტიციო პორტფელთან მიმართებაში ჩნდება ე.წ. სხვა აქტივები. დღესდღეობით საპენსიო სქემის დებულების თანახმად, დაბალრისკიანი საინვესტიციო პორტფელიდან თანხის ჩადება შესაძლებელია მხოლოდ ისეთ ფინანსურ აქტივებში, როგორიცაა სახელმწიფო და კორპორაციული ობლიგაციები, დეპოზიტები, ფასიანი ქაღალდები და კორპორაციული აქტივები. ცვლილებების შემდეგ გაჩნდება ე.წ. სხვა აქტივები, რომელიც დაბალრისკიანი საინვესტიციო პორტფელის მოცულობის 15% შეიძლება იყოს.

გაზრდილი რისკები საპენსიო ფონდის საქმიანობაში

საპენსიო ფონდი დაახლოებით 5 წლის წინ შეიქმნა და დღესდღეობით დაგროვდა საკმაოდ გამოცდილება, რომელიც შესაძლოა იყოს გარკვეული ცვლილებების წინაპირობა, თუმცა, ამ დროისათვის შემოთავაზებული კანონპროექტი გაცილებით მაღალი რისკის შემცველია, ვიდრე არსებული სქემა შემდეგი ფაქტორების გამო:

- დღესდღეობით ფონდის მართვაში მონაწილეობენ მაღალკვალიფიციური უცხოელი ექსპერტები, რომლებიც ნაკლებად ექვემდებარებიან პოლიტიკურ გავლენას, რაც დადებითად აისახება საინვესტიციო რისკების მართვაზე და პროცესის გამჭვირვალობაზე;
- ფონდის მართვაში პარლამენტი, პრაქტიკულად, კარგავს ყველანაირ უფლებას;
- საპენსიო ფონდის რეგულირება მთლიანად გადადის მთავრობის ხელში; ამასთან, იზრდება ეროვნული ბანკის როლიც, რომელიც ასევე არ არის დამოუკიდებელი მთავრობისაგან.

რეკომენდაციები:

- საპენსიო სააგენტო მაქსიმალურად დამოუკიდებელი უნდა იყოს საინვესტიციო გადაწყვეტილებებში, რადგანაც მისი მთავარი ფუნქცია უნდა იყოს საპენსიო აქტივების ზრდა;
- აქტივების მმართველმა უმჯობესია თვითონ გადაწყვიტოს, საპენსიო ქონების რა ნაწილს განათავსებს უცხოურ ვალუტაში, შესაბამისად, რეკომენდებულია უცხოურ ვალუტაში ინვესტიციების ზღვრული ოდენობა გაიზარდოს;
- შემოთავაზებული ცვლილებები ზღუდავს საინვესტიციო გადაწყვეტილებების დამოუკიდებლობას, შესაბამისად, მათი ძირეული ანალიზი და გადახედვა უნდა მოხდეს.

გამოყენებული ლიტერატურა

არჩვაძე ი., არჩვაძე ნ., (2012). *მოსახლეობის დემოგრაფიული დაბერება და საპენსიო სისტემის ოპტიმიზაციის პრობლემები*. თბილისი.

საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, საქართველოს კანონი დაგროვებითი პენსიის შესახებ. (2018). საქართველოს ეკონომიკისა და მდგრადი განვითარების სამინისტრო.

საქართველოს ეროვნული ბანკი. (2023 წლის ივნისი). წლიური ანგარიში, <https://nbg.gov.ge/publications/annual-reports>

OECD data base: <https://data.oecd.org/social/exp/pension-spending.htm>

The World Bank. (1993). Georgia, a Blueprint for Reforms. Washington D.C.: The World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/769171468749968800/georgia-a-blueprint-for-reforms>

საქართველოს მთავრობა. (2018). *რეგულირების გავლენის შეფასება დაგროვებით საპენსიო რეფორმაზე*.

<https://www.economy.ge/uploads/files/2017/reformebi/regulirebis-gavlenis-shefaseba-d-agrovebit-sapensio-reformaze.pdf>

Ministry of Finance. (2023, 22 თებერვალი). <https://www.gov.pl/web/finance/pension-funds>

დასაქმებულის მოტივაცია და ინტერპერსონალური ურთიერთობები ორგანიზაციაში

რუსუდან ციცქიშვილი

დოქტორი, პროფესორი, საქართველოს უნივერსიტეტი,
ბიზნესისა და ადმინისტრაციულ მეცნიერებათა სკოლა
ORCID: 0009-0003-1448-7024

აბსტრაქტი

წარმოდგენილი კვლევის მიზანია წარმოაჩინოს კავშირი დასაქმებულთა მოტივაციასა და ორგანიზაციაში არსებული ინტერპერსონალური ურთიერთობების ასპექტებს შორის. მოტივაცია ორგანიზაციული ეფექტურობის აუცილებელი პირობაა. მოტივირებული დასაქმებული ჩართულია სამუშაო პროცესში და დებს მასში მეტ ძალისხმევას, რასაც მოყვება უკეთესი სამუშაოს შესრულება. მაღალ შედეგებს უზრუნველყოფს ისიც, რომ ასეთი თანამშრომელი უფრო კმაყოფილია საკუთარი სამუშაოთი და არის ორგანიზაციის ერთგული. არსებობს სხვადასხვა თეორია, მიდგომა, პრაქტიკული ინსტრუმენტი ამ საკითხთან დაკავშირებით. დასაქმებულის მოტივირება რთულია, რადგან ამ პროცესში ჩართულია მრავალი ცვლადი და ამასთან, ყველა ორგანიზაცია, ისევე როგორც ყველა ადამიანი, უნიკალურია.

მოტივაცია შეიძლება იყოს გარეგანი ან შინაგანი. გარეგანი მოტივაცია წარმართავს ქცევას მატერიალური ან ფსიქოლოგიური ჯილდოების მისაღებად ან დასჯის თავიდან ასაცილებლად. დასაქმებულთათვის ეს ნიშნავს ხელფასს, საკომისიოს, პრემიას, ბენეფიტებს, დაწინაურებას, სტატუსს. ამ დროს ქცევისათვის სტიმულის მიმცემი არის მისი შედეგი. შინაგანი მოტივაციის დროს კი ქცევის თავად პროცესი არის დამაჯილდოვებელი, სასურველი. დღესდღეობით ითვლება, რომ შინაგანი მოტივაცია უფრო ეფექტურია, ვიდრე გარეგანი. დასაქმებულის შინაგანი მოტივატორები შეიძლება იყოს: ავტონომია, პროფესიული ზრდის შესაძლებლობა, საკუთარი თავის მნიშვნელოვნების განცდა, საინტერესო და რთული სამუშაო, თვითრეალიზაცია, ასევე სოციალური გარემო და ურთიერთობები სხვა ადამიანებთან.

ინტერპერსონალური ურთიერთობები მძლავრი მამოტივირებელი ინსტრუმენტია. მაგრამ პრაქტიკულად ხშირად რთულია იმაში გარკვევა, თუ რა ტიპის ურთიერთობები არის ყველაზე სასარგებლო ორგანიზაციული ინტერესებისთვის, რა ტიპის ურთიერთობა მოანდომებს დასაქმებულს იმუშაოს კარგად და გულმოდგინედ. ადამიანთა ეფექტური მენეჯმენტი მოითხოვს ცოდნასაც და კრეატიულობასაც, რადგან სოციალური სიტუაცია მუდამ უნიკალურია. თუმცა შესაძლებელია ზოგადი კანონზომიერებებისა და პრინციპების იდენტიფიცირება.

ჩატარდა გამოკითხვა, რომელშიც მონაწილეობდნენ საქართველოში არსებული ორგანიზაციების მენეჯერები, რიგითი დასაქმებულები და ფსიქოლოგები. მათ სთხოვდნენ დაესახელებინათ, თუ რის მიხედვით შეიძლებოდა ორგანიზაციაში არსებული ინტერპერსონალური ურთიერთობების დახასიათება. დასახელდა ისეთი განზომილებები, როგორიცაა: პატივისცემა, ნდობა, კეთილგანწყობა, გუნდურობა, ალტრუიზმი, მტრობა, საერთო ინტერესები, დახმარებისათვის მზაობა, მოტყუება, ინფორმაციის გაზიარება, გულწრფელობა, აღიარება, კონფლიქტურობა, სამართლიანობა. საბოლოოდ კი გამოიკვეთა ორგანიზაციაში დასაქმებულთა შორის არსებული ურთიერთობების სამი განზომილება: ავტორიტარულობა-დემოკრატიულობა, პარტნიორობა-კონკურენტულობა, ფორმალურობა-არაფორმალურობა.

კვლევის ინსტრუმენტად გამოყენებული იყო კითხვარი, რომლის საშუალებითაც სხვადასხვა ორგანიზაციის დასაქმებულები აფასებდნენ თავიანთ ორგანიზაციაში

არსებულ ურთიერთობებს ამ სამი განზომილების მიხედვით და აგრეთვე საკუთარ სამუშაო მოტივაციას. შესაბამისად 24 დებულებისაგან შემდგარი კითხვარი დაყოფილი იყო ოთხ ნაწილად და თითოეულ ნაწილში იყო 6 დებულება, რომელზე დათანხმების ხარისხიც იზომებოდა ლიკერტის შვიდბალიანი შკალით -3-დან +3-მდე.

გამოკითხვის შედეგები გაანალიზებული იყო სქესისა და ასაკის მიხედვით. გამოიყო სამი ასაკობრივი ჯგუფი: 18-28, 29-50, 51-დან. სულ გამოიკითხა 360 რესპონდენტი, 60 რესპონდენტი თითოეულ ქვეჯგუფში.

ძირითადი შედეგები ასეთი იყო: მოტივაციის მაღალი დონე უკავშირდებოდა ავტორიტარულობა-დემოკრატიულობის განზომილების უკიდურეს მაჩვენებლებს, განსაკუთრებით საშუალო და უფროსი ასაკის რესპონდენტებთან. პარტნიორული ურთიერთობები დაკავშირებული იყო მაღალ მოტივაციასთან საშუალო და უფროსი ასაკის ქალებისთვის. არაფორმალური ურთიერთობების მაღალი ხარისხი ასოცირდებოდა ძლიერ მოტივაციასთან რესპონდენტთა ყველა ქვეჯგუფში. კვლევაში მიღებულ შედეგებს აქვთ პრაქტიკული ღირებულება, რამდენადაც შეიძლება მათი უშუალო გათვალისწინება ორგანიზაციის მენეჯმენტში.

საკვანძო სიტყვები: ინტერპერსონალური ურთიერთობები, დასაქმებული, მოტივაცია, განზომილებები

EMPLOYEE MOTIVATION AND INTERPERSONAL RELATIONSHIPS IN THE ORGANIZATION

Rusudan Tsitskishvili

Ph.D. Professor at the University of Georgia

School of Business and Administrative Studies

ORCID: 0009-0003-1448-7024

Abstract

The study presented in the article examines the role of interpersonal relationships within an organization in influencing employee motivation. These relationships are categorized as intrinsic motivators, which are receiving gaining attention in modern organizations. Numerous motivational theories also exist, wherein authors examine various aspects of interpersonal relationships in relation to work motivation.

In the first stage of the study, respondents outlined the relationships within their organization. Based on these descriptions, three key dimensions were identified to characterize interpersonal relationships in organizations: authoritarianism-democracy, partnership-competitiveness, and formality-informality.

In the next stage, experts ranked the statements derived from a literature review based on how well they corresponded to each of the three dimensions and to work motivation. As a result, six statements were chosen to measure each of the four variables. Agreement with these statements was measured using a seven-point Likert scale ranging from -3 to +3.

The survey results were analyzed by gender and age. Three age groups – 18–28, 29–50, and 51+ – were identified. A total of 360 respondents with 60 respondents in each subgroup participated. Correlations were calculated between the three variables (authoritarianism-democracy, partnership-competitiveness, and formality-informality) and the fourth variable (motivation).

The research showed a positive correlation between motivation and the organizational interactions that are democratic, partnership-oriented, and informal.

Keywords: employee, motivation, dimensions, interpersonal relationships, organization

Introduction

The presented research demonstrates the relationship between employee motivation and aspects of interpersonal relationships within an organization. Motivation is a necessary condition for organizational effectiveness. A motivated employee is engaged in the work process and puts in more effort, resulting in improved job performance. High results are also ensured by the fact that such employees are more satisfied with their jobs and are more loyal to the organization. There are various theories, approaches, and practical tools related to this issue. Motivating employees is challenging because many variables are involved in the process, and every organization, like every individual, is unique.

In the 20th century the prevailing view was that the only motivator for the employee is financial reward. Some managers still share this view today; however, modern management typically considers non-financial incentives to be a significant factor in organizational effectiveness (Martocchio, 2019). Employee's expectations are changing, and nowadays, they seek not only financial rewards from work but also benefits such as opportunities for development, engaging tasks, recognition and respect, as well as a comfortable and pleasant physical and social work environment. Such factors contribute to what is known as intrinsic motivation (Mondy, Mondy, 2012).

In general, motivation can be either extrinsic or intrinsic. Extrinsic motivation drives behavior to obtain material or psychological rewards or to avoid punishment. For employees, this means salary, commissions, bonuses, benefits, promotions, or status. In this case, the stimulus for the behavior is its outcome. In contrast, with intrinsic motivation, the process of the activity itself is rewarding and desirable. Today, intrinsic motivation is considered more effective than extrinsic motivation. An employee's intrinsic motivators may include autonomy, opportunities for professional growth, a sense of personal significance, interesting and challenging work, and self-realization, as well as the social environment and relationships with others (George, Jones, 2008).

There are numerous theories in which authors examine various aspects of interpersonal relationships in relation to work motivation. Maslow considers interpersonal relationships as a motivating factor (Greenberg, Baron, 2010). In his theory, the basic human needs include the need for relationships with others, social acceptance, recognition, and respect. Alderfer discusses the need for sharing thoughts and feelings, effective two-way communication, and friendship (George, Jones, 2008). Herzberg classifies recognition and respect as employee motivating factors (Dessler, 2024). McClelland also examines as motivators the need for affiliation and relationships with others (George, Jones, 2008). Bandura's self-efficacy theory highlights the impact of evaluations by others on the formation of self-efficacy (Robbins, Judge 2024). Equity theory considers relationships from the perspective of fairness (Greenberg, Baron, 2010).

Therefore, it can be said that interpersonal relationships are a powerful motivating tool. However, in practice, it is often challenging to determine which types of relationships are most beneficial for organizational interests and which types encourage employees to work diligently and successfully. Effective human resource management requires both knowledge and creativity, as social situations are always unique. Nevertheless, it is possible to identify general patterns and principles.

The aim of the study presented in this article was to identify the particularly significant dimensions of interpersonal relationships within the organization and to investigate their connection with motivation.

Methods

In the first phase of the study, a survey was conducted involving managers, regular employees, and psychologists from organizations in Georgia. Participants were asked to identify the criteria which could be characterized by interpersonal relationships within an organization. The dimensions mentioned included respect, trust, goodwill, teamwork, altruism, hostility, shared interests, readiness to help, deceit, information sharing, sincerity, recognition, conflict, and fairness. Ultimately, the three most frequently mentioned dimensions of interpersonal relationships among employees in the organization were authoritarianism-democracy, partnership-competitiveness, and formality-informality.

The second phase of the study focused on the relationship between the identified dimensions (authoritarianism-democracy, partnership-competitiveness, and formality-informality) and employee motivation.

A questionnaire was designed to help respondents evaluate the nature of relationships within their organization across three specific dimensions and to assess their own work motivation. Drawing on a review of relevant literature, experts ranked various statements according to their alignment with the three dimensions. Ultimately, six statements were chosen to represent each of the four variables being measured. Each set of six statements also included three reverse-coded items to capture both opposing aspects of the variable.

The final questionnaire that comprised 24 statements, was administered to employees from different organizations either electronically or in person. Responses to each statement were rated on a seven-point Likert scale, ranging from -3 to +3, with the following labels: -3 (Strongly disagree), -2 (Moderately disagree), -1 (Slightly disagree), 0 (Neutral/Undecided), +1 (Slightly agree), +2 (Moderately agree), and +3 (Strongly agree).

The survey results were analyzed based on gender and age, with participants divided into three age groups: 18–28, 29–50, and 51 and older. A total of 360 respondents participated in the survey, with 60 individuals in each subgroup. Finally, the correlation between the three relationship dimensions (authoritarianism-democracy, partnership-competitiveness, and formality-informality) and the fourth variable (motivation) was calculated.

The degree of authoritarianism-democracy perceived by the respondent in their organization was measured using the following statements:

- Leadership does not appreciate employees showing initiative.
- Leadership grants us the authority to make decisions independently.
- We are expected to comply with instructions without question.
- In my organization, all opinions are heard, considered, and decisions are made collectively.
- Employees are strictly monitored by the leadership in my organization.
- My organization encourages independence and creativity.

The level of partnership-competitiveness in organizational relationships was measured using the following statements:

- Tension among employees is frequent in my organization.
- My organization works to improve the quality of teamwork.
- My organization encourages aggressive and competitive relationships.

- My organization fosters the exchange of ideas, trust, and mutual assistance.
- Employees in my organization hide important information from each other and deliberately mislead one another.
- I constantly feel appreciated and supported by my organization and team.

The degree of formality-informality in organizational relationships was assessed using these statements:

- My supervisor accepts only formal (organization-prescribed) relationships.
- My organization fosters and promotes strong and stable human relationships.
- Leadership requires us to strictly adhere to formally defined roles.
- Informal relationships are common during various tasks in my organization's activities.
- Discussing topics unrelated to organizational activities is not customary among my coworkers.
- Communication among my colleagues often revolves around personal interests and emotions that have no connection to achieving organizational goals.
- As for the respondent's work motivation, it was measured using the following statements:
- My work is uninteresting and monotonous.
- I always go to work with joy and enthusiasm.
- I feel uncomfortable and discouraged while at work.
- I believe I am doing very necessary and important work.
- I often eagerly wait for the end of the workday.
- I constantly strive to improve the quality of my work.

Results and Discussion

The main results were as follows:

1. Authoritarianism-Democracy and Motivation

Motivation was positively correlated with democratic relationships in all subgroups and overall ($r = .38$, $p = .04$, $n = 360$), especially among middle-aged and older respondents. This result may appear a bit unusual because, typically, democracy is valued more by younger individuals. This may be explained by generational differences in perception, particularly that younger individuals tend to perceive authoritarian behaviors more categorically and exaggeratedly.

Authoritarianism-democracy is a key characteristic of an organization's management style, where the former implies unquestioning obedience to decisions made by superiors, while the latter involves participation in decision-making. This characteristic reflects the extent to which employees are involved in decision-making, granted autonomy and authority, and are creative, independent, and free to express their opinions and act accordingly. An authoritarian management style ensures swift responsiveness but stifles personal initiative and creativity, making two-way communication more difficult. On the other hand, a democratic style fosters creativity, the exchange of ideas, and independent decision-making by employees on-site. However, a lack of control under this style can lead to poor performance of job duties, delays in decision-making, and time wasted on discussions and expressing opinions. Thus, it is impossible to definitively

state which style is more effective. The study presented in this article focuses solely on the relationship between these management styles and work motivation.

2. Partnership-Competitiveness and Motivation

Partnership relations also had a positive correlation with motivation ($r = .45$, $p = .03$, $n = 360$), and this was somewhat more pronounced among women, further supporting the idea that women are more oriented toward collaborative relationships than men.

Partnership-competitiveness, as mentioned, was identified as the second significant dimension. Within an organization, employees may have relationships that are either more competitive or more collaborative. While competition is a natural aspect of the business world, within an organization, it can be both stimulating and harmful. Competition involves a relationship where one person's success equates to another's failure. Such a situation can serve as a motivator, mobilizing psychological and physical efforts. However, competition often leads to destructive behaviors, conflict, aggression, deception, and harm, all of which can negatively impact organizational outcomes. In contrast, in collaborative partnerships, reaching goals is not seen as mutually exclusive. Employees engage in constructive exchanges of ideas and dialogue, foster teamwork, trust, mutual assistance, support, and appreciation.

3. Formality-Informality and Motivation

Regarding the nature of formality-informality in relationships, the correlation between motivation and the informality of relationships was also positive and high for all groups ($r = .56$, $p = .03$, $n = 360$), with the strongest correlation found among younger respondents. This may be explained by the fact that workplace relationships hold more value for younger individuals.

Formality-informality was identified as the third significant dimension in organizational interpersonal relationships. Informal organizational relationships refer to interactions that are not defined by the organization and naturally emerge among employees. These include activities such as informal discussions about work-related matters, voluntary mutual assistance, discussions of personal or consumer issues, national and global events, emotions, and opinions, as well as seeking and giving personal advice, shared meals or coffee/tea breaks accompanied by light conversations, joking, and playing sports together. Informal relationships within an organization are rewarding and, therefore, motivational, as they fulfill significant social-psychological needs for individuals. These include the need for affiliation, meaning the desire for interaction and communication with others, as well as the need for social integration, which is the sense of belonging to a group and the feeling that others share one's interests and perspectives – something largely facilitated by informal relationships among colleagues. Informal workplace relationships also contribute to satisfying the need for self-worth and significance, as well as the need for reliable connections and a sense of trust.

Conclusions

Thus, the presented empirical study clearly demonstrated the connection between several dimensions of relationships and motivation, which directly recommends to organizational leadership that adequate attention should be paid to such essential components of organizational culture as interpersonal relationships. The study confirmed the correlation between motivation and the three dimensions of interpersonal relationships: authoritarianism-democracy, partnership-competitiveness, and formality-informality. Specifically, a positive relationship was identified between employee motivation and interpersonal relationships within the organization that are democratic, collaborative, and informal.

References

- Anderson R., Thompson J., (2020). *The Impact of Work-life Balance on Employee Retention across Generations*. International Journal of Business and Management, 35(2), 217-232.
- Argyle M., Henderson M., (1985). *The Anatomy of Relationships*, London, Penguin Books.
- Argyle M., (1990). *The Social Psychology of Work*, London, Penguin Books.
- Armstrong, M. (2006). *A Handbook of Human Resource Management Practice*. (10th Ed.). London: Kogan Page Limited.
- Brown, V. L. (2007). *Psychology of Motivation*, NY, Nova Publishers.
- Bussin, M., Van Rooy, D.J. (2014). *Total Rewards Strategy for a multi-generational Workforce in a Financial Institution*. Journal of Human Resource Management, 12 (1), 1-11.
- Dessler, G. (2024). *Human Resource Management*. (17th Ed.). Florida International University.
- Elsbach, K. D., Kayes, A.B., Kayes, D.C. (2016). *Contemporary Organizational Behavior*. Pearson, NY.
- George, J. M., Jones, G. R. (2008). *Understanding and Managing Organizational Behavior*. (5th Ed.). Pearson, NY.
- Greenberg, J. (2013). *Managing Behavior in Organizations*, (6th Ed.). Pearson, NY.
- Martocchio, J. (2019). *Human Resource Management*. (15th Ed.). Pearson, NY.
- Mondy, R. W., Mondy, J. B. (2012). *Human Resource Management*. (12th Ed.). Pearson, NY.
- Philips, J. J., Philips, P. P. (2015). *High-Impact Human Capital Strategy*, American Management Association, NY.
- Robbins, S. P., Judge, T.A. (2024). *Organizational Behavior*, (19th Ed.). Pearson, NY.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A., Sears, D. O. (2006). *Social Psychology*, (12th Ed.). Pearson, NY.

ტრადიციული და ნეირომარკეტინგის კამპანიების შედარებითი ანალიზი:
საქართველოს უნივერსიტეტის შემთხვევის კვლევა,
თბილისი, საქართველო

ბაჰმან მოლიმი (PhD, DBA)

პროფესორი,

აკადემიური პერსონალი ბიზნესისა და
ადმინისტრაციული მეცნიერებათა სკოლა
საქართველოს უნივერსიტეტი

ORCID: 0000-0002-7740-0075

დოქტორი ეკა გეგეშიძე (PhD in Economics)

პროფესორი,

აკადემიური პერსონალი ბიზნესისა და
ადმინისტრაციული მეცნიერებათა სკოლა
საქართველოს უნივერსიტეტი

ORCID: 0000-0003-0592-079X

აბსტრაქტი

ნაშრომი იკვლევს ტრადიციული და ნეირომარკეტინგის სტრატეგიების შედარებით ეფექტურობას უნივერსიტეტებში საერთაშორისო სტუდენტების მოზიდვისა და აღრიცხვის პროცესში, კერძოდ შესწავლილი იყო პოტენციური კანდიდატები/აბიტურიენტები ორი ინდური ქალაქიდან. კვლევაში გამოყენებულია კომპლექსური კვლევის დიზაინი, რომელიც მოიცავს ვირტუალური რეალობის გამოცდილებებს, პერსონიზებულ ი ციფრულ ი კონტენტის გაცნობას და ონლაინ ინტერვიუებს. ის ზომავს სტუდენტების ჩართულობას, ინტერესსა და ჩარიცხვის განზრახვებს. შედეგები აჩვენებს, რომ ნეირომარკეტინგის კამპანიები მნიშვნელოვნად ჯობს ტრადიციულ მარკეტინგულ მიდგომებს სტუდენტების ჩართულობისა და ჩარიცხვის განზრახვების გაზრდაში. სტრუქტურული განტოლებების მოდელირება (SEM) ასევე ადასტურებს ნეირომარკეტინგის პოზიტიურ გავლენას, რომელსაც აწვდის გაუცნობიერებელი ტრიგერები, როგორიცაა ემოციური კავშირი და აღქმული შესაბამისობა. კვლევის შედეგები სთავაზობს უნივერსიტეტს პრაქტიკულ რეკომენდაციებს, მათ შორის პერსონალიზებული ციფრული შინაარსის გამოყენებას, ჩართულობის გამოცდილებების დანერგვას და ნეირომარკეტინგის ტექნიკის გამოყენებას რეკრუტირების სტრატეგიების ოპტიმიზაციისთვის. ნაშრომში ასევე წარმოდგენილია კვლევის შეზღუდვები და მომავალი რეკომენდაციები, რათა გაგებულ იქნას და სრულად გაანალიზდეს ამ სფეროს საკითხები.

საკვანძო სიტყვები: ნეირომარკეტინგი, სტუდენტების ჩართულობა, ჩარიცხვის განზრახვები, საერთაშორისო სტუდენტების რეკრუტირება, გაუცნობიერებელი ტრიგერები, პერსონიზებული ციფრული კონტენტი, ვირტუალური რეალობის გამოცდილებები

COMPARATIVE ANALYSIS OF TRADITIONAL AND NEURO-MARKETING CAMPAIGNS ON
INTERNATIONAL STUDENT ENROLLMENT: A CASE STUDY OF THE UNIVERSITY OF
GEORGIA, TBILISI, GEORGIA

Dr. Bahman Moghimi (PhD, DBA)
Professor,
Academic Staff at the School of Business
and Administrative Studies
The University of Georgia
ORCID: 0000-0002-7740-0075

Dr. Eka Gegeshidze (PhD in Economics)
Profesoor,
Academic Staff at the School of Business
and Administrative Studies
The University of Georgia
ORCID: 0000-0003-0592-079X

Abstract

This study investigates the comparative effectiveness of traditional versus neuro-marketing strategies in engaging and recruiting international students, specifically targeting potential candidates from two Indian cities. By employing a comprehensive research design involving immersive virtual reality experiences, personalized digital content, and interactive online interviews, the study measures student engagement, interest, and enrollment intentions. The findings reveal that when it comes to enhancing student engagement and increasing enrollment intentions, neuro-marketing campaigns significantly outperform traditional marketing approaches. The positive impact of neuro-marketing are further supported by Structural Equation Modeling (SEM), which is moderated by unconscious triggers such as emotional connection and perceived relevance. The study's implications offer practical recommendations for universities, including leveraging personalized digital content, implementing immersive experiences, and utilizing neuro-marketing techniques to optimize recruitment strategies. Limitations and suggestions for future research are discussed to provide a comprehensive understanding and guide further exploration in this field.

Keywords: Neuro-Marketing, Student Engagement, Enrollment Intentions, International Student Recruitment, Unconscious Triggers, Personalized Digital Content, Virtual Reality Experiences

Background

In the realm of higher education, marketing has become as crucial as it is in the business world. Universities today recognize that students are not just learners; they are also consumers with a wide range of demands and preferences. As a result, institutions are employing sophisticated marketing techniques to attract and interact with prospective students from around the globe. Traditional methods, such as distributing brochures, placing advertisements, and maintaining static websites have been foundational. However, these strategies often fall short in creating a compelling and interactive experience that truly resonates with potential students. Recognizing this gap, educational administrators are increasingly exploring more dynamic approaches to reach their audience.

One such approach is neuro-marketing, which leverages insights from neuroscience to understand and influence consumer behavior. By using modern technologies like immersive virtual reality experiences, personalized digital content, and interactive online tours, neuro-marketing aims to create more engaging and memorable interactions. This method goes beyond merely presenting information; it taps into the emotional and cognitive processes of students, making the marketing experience more impactful. The potential of neuro-marketing to boost engagement and enrollment is particularly significant in the context of international student recruitment. This study aims to compare the effectiveness of traditional marketing strategies with neuro-marketing campaigns at The University of Georgia, Tbilisi, focusing on their impact on attracting students from two Indian cities with similar demographic factors. This comparison will provide valuable insights for universities looking to enhance their marketing efforts in an increasingly competitive landscape.

Research Objectives

This study compares the effectiveness of traditional marketing campaigns with neuro-marketing campaigns in attracting and engaging international students from two Indian cities with similar demographic factors. By analyzing the impact of each marketing strategy on student interest and enrollment decisions, the research seeks to identify which methods are more effective. Additionally, the study will delve into specific components of neuro-marketing that drive increased student engagement, offering valuable insights for enhancing university recruitment practices.

Research Questions

1. How do traditional marketing campaigns compare to neuro-marketing campaigns in terms of attracting international students?
2. What are the differences in student engagement and enrollment intentions between traditional and neuro-marketing strategies?
3. Which elements of neuro-marketing campaigns are most effective in engaging students?

Hypotheses

1. Neuro-marketing campaigns significantly outperforms traditional marketing campaigns in attracting international students.
2. Students exposed to neuro-marketing campaigns shall exhibit higher levels of engagement and stronger enrollment intentions compared to those exposed to traditional marketing methods.

3. Students exposed to neuro-marketing campaigns will demonstrate stronger enrollment intentions compared to those exposed to traditional marketing methods.

Literature Review

Marketing in Higher Education

In higher education, traditional marketing strategies have been the cornerstone of university recruitment efforts. These strategies typically include print advertisements, brochures, open houses, and participation in education fairs. Universities often invest in glossy brochures and strategically placed advertisements to convey their offerings and campus experiences (Moghimi & Gotsadze, 2024). These methods have been foundational, serving as primary tools to reach potential students. However, they often fall short in creating a compelling and interactive experience that resonates with the tech-savvy, digitally-oriented students of today. According to Moghimi (2024), traditional marketing strategies are increasingly viewed as outdated and less effective in the digital age. They tend to be one-directional, providing information without actively engaging the audience, which can result in lower levels of interest and enrollment. This perspective is supported by the findings of Kotler and Armstrong (2017), who emphasized the necessity for more interactive and engaging marketing methods to capture the attention of modern students.

Moreover, traditional marketing strategies often fail to provide personalized experiences, which are crucial for engaging today's students. Research has shown that personalized marketing, which addresses the specific needs and interests of prospective students, is more effective in fostering engagement and driving enrollment (Moghimi, 2023). This need for personalization is echoed by Rutter et al. (2016), who found that targeted and customized communication significantly enhances student recruitment efforts. As a result, there is a growing need for universities to adopt more innovative and interactive marketing approaches to stay competitive in the international education market (Moghimi, 2022). The transition towards more personalized and interactive marketing strategies is not just a trend but a necessity for institutions aiming to attract and retain international students.

Limitations of Traditional Marketing

The limitations of traditional marketing strategies in higher education are becoming increasingly apparent. One major drawback is the lack of interactivity and engagement. Traditional marketing methods, such as brochures and print ads, often fail to capture the attention of prospective students who are accustomed to digital and interactive content (Moghimi, 2024). This limitation is highlighted in the work of Moghimi (2024), who points out that these methods do not provide the personalized experiences that modern students seek, making it difficult for universities to stand out in a crowded market. Furthermore, traditional marketing strategies can be costly and time-consuming, with limited ability to track and measure their effectiveness. In contrast, digital marketing techniques offer more precise targeting, real-time analytics, and cost-effective solutions (Moghimi, 2023).

The inefficiency of traditional marketing methods is further illustrated by the findings of Armstrong and Kotler (2015), who noted the high costs and low engagement rates associated with these strategies. As the landscape of higher education marketing evolves, it is clear that universities need to embrace new strategies that leverage digital and interactive technologies to better connect with prospective students. The transition from traditional to digital marketing is not just about adopting new tools but also about embracing a new mindset that prioritizes engagement, personalization, and data-driven decision-making. This evolution is essential for universities to remain competitive and effective in their recruitment efforts.

Neuro-Marketing Techniques

Neuro-marketing is an innovative approach that applies principles of neuroscience to marketing strategies, aiming to understand and influence consumer behavior on a deeper level. By examining how the brain responds to various stimuli, neuro-marketing seeks to create more engaging and effective marketing campaigns (Moghimi, 2024). Techniques such as eye-tracking, EEG, and fMRI are used to measure the emotional and cognitive responses of consumers, providing valuable insights into their preferences and decision-making processes. According to Moghimi (2024), these techniques offer a new dimension to marketing by allowing marketers to understand the subconscious drivers of consumer behavior.

In the context of higher education, neuro-marketing can be particularly effective in creating immersive and personalized experiences for prospective students. For instance, virtual reality (VR) tours of campuses can provide an engaging and memorable way for students to explore universities from afar (Moghimi, 2024). This approach is supported by the findings of Smidts et al. (2014), who demonstrated that VR experiences significantly enhance user engagement and recall. By leveraging these advanced techniques, universities can enhance their marketing efforts and better connect with their target audience. The integration of neuro-marketing into higher education marketing strategies represents a significant shift towards more scientifically grounded and effective approaches to student recruitment.

Application of Neuro-Marketing in Higher Education

The application of neuro-marketing in higher education is still relatively new, but it holds significant potential for improving student engagement and recruitment. Universities can use neuro-marketing techniques to design interactive digital content that resonates more deeply with prospective students (Moghimi, 2023). Personalized video messages, interactive campus tours, and tailored email campaigns are just a few ways in which neuro-marketing can be utilized to enhance the student recruitment process. These methods are grounded in the principles of neuroscience, which suggest that personalized and interactive content can trigger stronger emotional responses and engagement (Moghimi, 2022).

Research has shown that these techniques can lead to higher levels of engagement and stronger enrollment intentions among students (Moghimi, 2022). A study by Ariely and Berns (2010) found that personalized and interactive marketing content significantly increases consumer engagement and decision-making. By understanding the emotional and cognitive responses of their audience, universities can create more effective marketing campaigns that not only attract but also engage and convert prospective students. As the competition for international students intensifies, the adoption of neuro-marketing strategies can provide a significant competitive advantage for universities (Moghimi, 2024). This advantage is not just theoretical; practical applications of neuro-marketing in higher education have already shown promising results in enhancing student recruitment efforts.

Comparative Studies

Comparative studies in various sectors have demonstrated the effectiveness of neuro-marketing techniques over traditional marketing methods. For instance, in the retail industry, research has shown that neuro-marketing campaigns, which utilize personalized and interactive content, result in higher engagement and conversion rates compared to traditional advertising (Moghimi, 2023). These findings suggest that similar benefits may be realized in the higher education sector, where student engagement is a critical factor in the recruitment process. The study by Plassmann et al. (2012) provides further evidence that neuro-marketing techniques can lead to better consumer engagement and decision-making, supporting the potential application of these methods in higher education.

Moreover, studies in the tourism industry have also highlighted the advantages of neuro-marketing. For example, immersive VR experiences and personalized digital content have been shown to enhance tourists' engagement and satisfaction, leading to increased bookings and repeat visits (Moghimi & Gotsadze, 2024). This is consistent with findings from Lee and Gretzel (2012), who demonstrated that interactive and personalized digital content significantly improves user engagement and satisfaction. These results underscore the potential of neuro-marketing to transform the way universities attract and engage prospective students, providing a more effective alternative to traditional marketing strategies. The cross-industry evidence of the neuro-marketing effectiveness highlights its potential as a game-changer in higher education marketing.

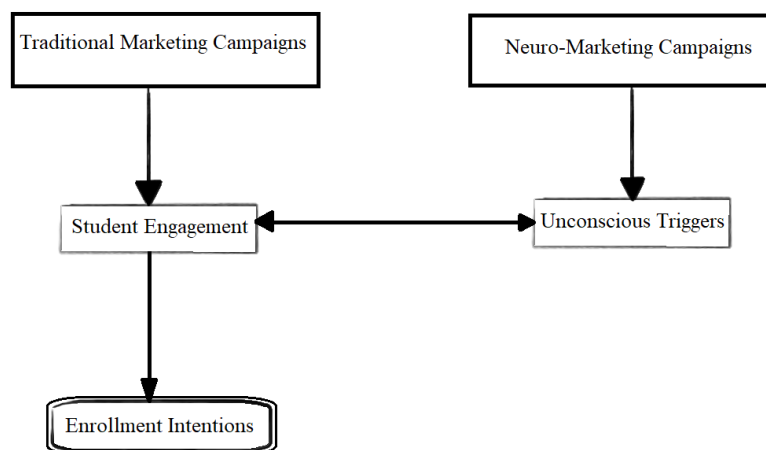
Research Gap

Despite promising results from other sectors, there is a notable lack of comparative studies on the effectiveness of traditional versus neuro-marketing strategies in higher education, especially in targeting international students. This gap underscores the need for further research to explore how these innovative marketing techniques can be applied to student recruitment (Moghimi, 2024). Addressing this gap will provide valuable insights and practical recommendations for universities seeking to enhance their marketing efforts and attract a diverse, engaged student body. Moghimi (2024) highlighted that innovative marketing strategies could significantly boost student recruitment and engagement.

Filling this gap is crucial for developing effective marketing strategies that meet the evolving needs of international students. The findings from this study will contribute to academic literature and offer actionable insights for university administrators and marketing professionals. As universities compete for a diverse global student population, understanding the comparative effectiveness of traditional and neuro-marketing strategies is essential for shaping future recruitment efforts. This study's insights will help universities create more engaging, effective, and personalized marketing strategies, resonating with prospective students and driving enrollment.

Moderated by unconscious triggers, the following conceptual model will provide a framework for analyzing the impact of these marketing strategies on student engagement and enrollment intentions. This model aims to bridge the research gap and offer a deeper understanding of the influence of traditional and neuro-marketing techniques on international student recruitment in higher education.

Conceptual Model:

1. Independent Variables:

- Traditional Marketing Campaigns: Includes standard brochures, non-interactive advertisements, static website content, and PPT presentations.
- Neuro-Marketing Campaigns: Features immersive VR experiences, personalized digital content, and interactive online interviews.

2. Dependent Variables:

- Student Engagement: Measures the level of interest and interaction from students influenced by the marketing campaigns.
- Enrollment Intentions: Indicates the students' intent to enroll based on their engagement levels.

3. Moderating Variables:

- Unconscious Triggers: Psychological factors influencing how students respond to marketing campaigns, affecting their engagement and enrollment intentions.

Methodology

Research Design

This study utilizes a comparative design, analyzing two distinct groups to evaluate the effectiveness of traditional versus neuro-marketing strategies in attracting and engaging international students. The research was conducted during several marketing campaigns by The University of Georgia (UG) in the summer of 2023.

Participants

Participants were selected from two Indian cities with similar demographic factors.

Selection Criteria:

- Population Size and Urbanization: Both territories have similar population sizes and high levels of urbanization.
- Religious Composition: Both regions have a mix of Hindu, Muslim, and Christian populations, though the proportions vary slightly.
- Literacy Rate and Education: High literacy rates and the presence of multiple higher education institutions.
- Economic Activities: Both regions have diverse economic activities, including IT, tourism, and manufacturing, providing similar economic contexts.
- Development Indicators: High HDI and well-developed healthcare facilities in both regions.

These similarities in demographic factors between Ernakulam and Thiruvananthapuram make them suitable for comparative analysis in your study. By specifying these territories and their demographic characteristics, you can add more clarity and credibility to your research design.

Marketing Campaigns

Traditional Campaign: The traditional marketing campaign included standard brochures, non-interactive advertisements, and static website content. Additionally, PowerPoint presentations were delivered by the head of international relations at UG, and local agents, well-known in the community, provided direct outreach to potential students.

Neuro-Marketing Campaign: The neuro-marketing campaign employed immersive virtual

reality experiences showcasing the university and various cities in Georgia. Personalized digital content included short films highlighting Indian restaurants in Tbilisi and UG's cultural day celebrations. Furthermore, interactive online interviews with university deans were conducted. Representatives of the university also donned Indian clothes to foster cultural connection and relatability.

Data Collection

Behavioral Measures: Surveys and questionnaires were administered to assess engagement, interest, and enrollment intentions among potential students. One key measure was the number of on-the-spot admission requests received in the month following each campaign.

Implementation

Campaign Development: To ensure the effectiveness of both traditional and neuro-marketing campaigns, comprehensive marketing materials were developed. The traditional campaign materials included brochures, non-interactive advertisements, static website content, and PowerPoint presentations. For the neuro-marketing campaign, immersive virtual reality experiences, personalized digital content showcasing Indian cultural elements in Tbilisi, and interactive online interviews with university deans were created.

Participant Recruitment: Recruitment strategies focused on attracting a diverse and representative sample of students from two Indian cities with similar demographic profiles. This was achieved through online advertisements, local educational fairs, and partnerships with well-known local agents. These efforts resulted in a sample size of approximately 1,200 students per city, with an even distribution of demographics, including socioeconomic status, religious affiliations, and educational backgrounds.

Experimental Procedure: The experimental procedure was meticulously planned and executed over a two-week period. The traditional campaign group received standard marketing materials and presentations, while the neuro-marketing group experienced VR tours, personalized digital content, and interactive interviews. Surveys and questionnaires were distributed immediately after the campaigns to measure initial engagement, and follow-up surveys were conducted one month later to assess sustained interest and enrollment intentions.

Data Recording: To ensure accurate and reliable data collection, the following techniques were employed:

1. **Online Surveys:** Designed with mandatory fields to prevent incomplete submissions. Responses were automatically recorded in a secure database.
2. **Behavioral Data:** Eye-tracking and clickstream data were collected during the neuro-marketing campaign to provide objective measures of engagement.
3. **Follow-Up Engagement:** The number of on-spot admission requests in the month following each campaign was tracked.
4. **Longitudinal Tracking:** Engagement and follow-up rates during the autumn and winter of 2023 were monitored, resulting in approximately 2,500 calls, emails, and follow-up requests from the two cities.

Statistical Techniques:

The responses from the two groups were compared using various statistical models. The engagement and follow-up rates were tracked during the 2023 autumn and winter periods, amounting to approximately 2,500 calls, emails, and follow-up requests from the two cities.

These metrics provided a robust dataset for analyzing the effectiveness of traditional versus neuro-marketing strategies.

By employing the following analysis, the study aims to draw comprehensive conclusions about the comparative effectiveness of traditional and neuro-marketing campaigns in the context of international student recruitment for The University of Georgia.

- 1. Descriptive Statistics: Summarize the basic features of the data.
- 2. Inferential Statistics: T-tests and ANOVA to compare the engagement and enrollment intentions between the two groups.
- 3. Multiple Regression Analysis: Allows us to understand the impact of several independent variables on a dependent variable
- 4. Structural Equation Modeling (SEM): Understand the underlying relationships between the measured variables.

Findings

Survey Data: Analysis of Engagement Levels, Interest, and Enrollment Intentions

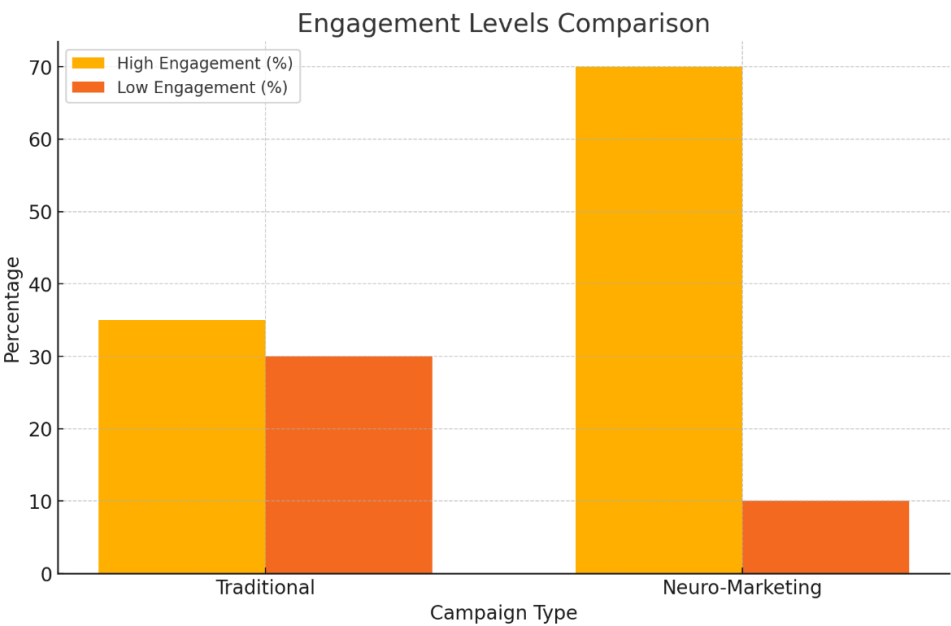
Survey Data Overview: Surveys and questionnaires were administered immediately after the campaigns at the touch points of the office of international relations of the university.

Table 1: Engagement Levels

Metric	Traditional Marketing Campaign	Neuro-Marketing Campaign
Number of Survey Respondents	600	620
Average Engagement Score	3.5	4.8
High Engagement (Score ≥ 4)	210 (35%)	434 (70%)
Low Engagement (Score < 3)	180 (30%)	62 (10%)

Explanation: Table 1 illustrates that the neuro-marketing campaign resulted in significantly higher average engagement scores, with 70% of respondents reporting high engagement compared to 35% in the traditional campaign.

Chart 1: Engagement Levels Comparison

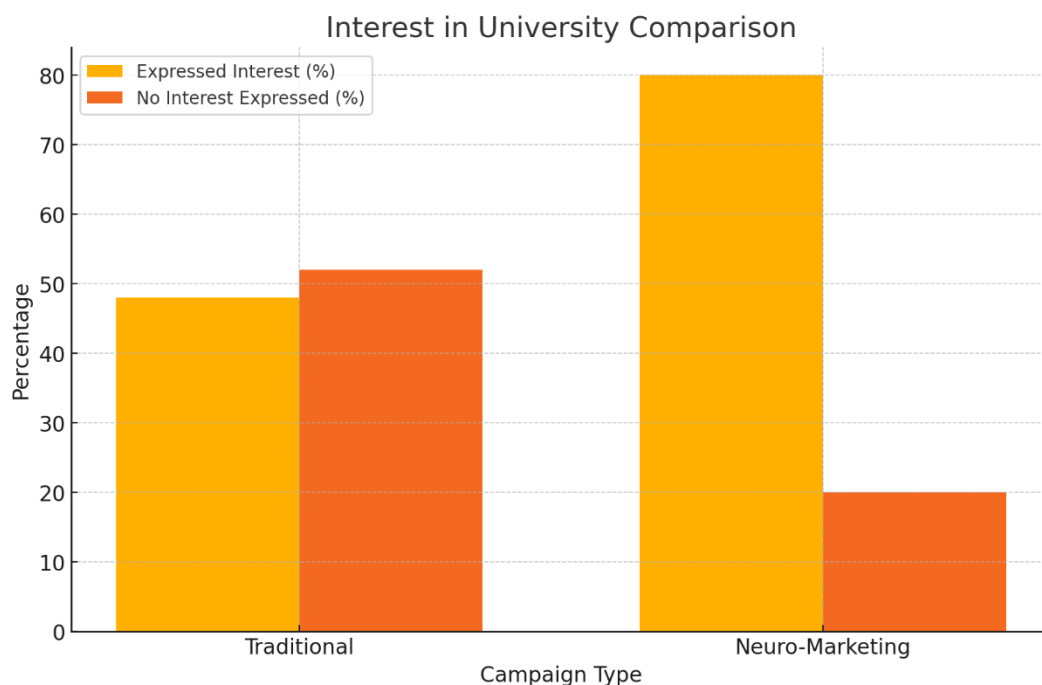
Explanation: Chart 1 visually compares the engagement levels between the two marketing campaigns, highlighting the superior performance of neuro-marketing strategies in engaging students. The neuro-marketing campaign led to significantly higher high engagement levels (70%) compared to the traditional marketing campaign (35%).

Table 2: Interest in University

Metric	Traditional Marketing Campaign	Neuro-Marketing Campaign
Expressed Interest in University	290 (48%)	496 (80%)
No Interest Expressed	310 (52%)	124 (20%)

Explanation: Table 2 indicates that a significantly higher percentage of students expressed interest in the university following the neuro-marketing campaign compared to the traditional marketing campaign.

Chart 2: Interest in University Comparison

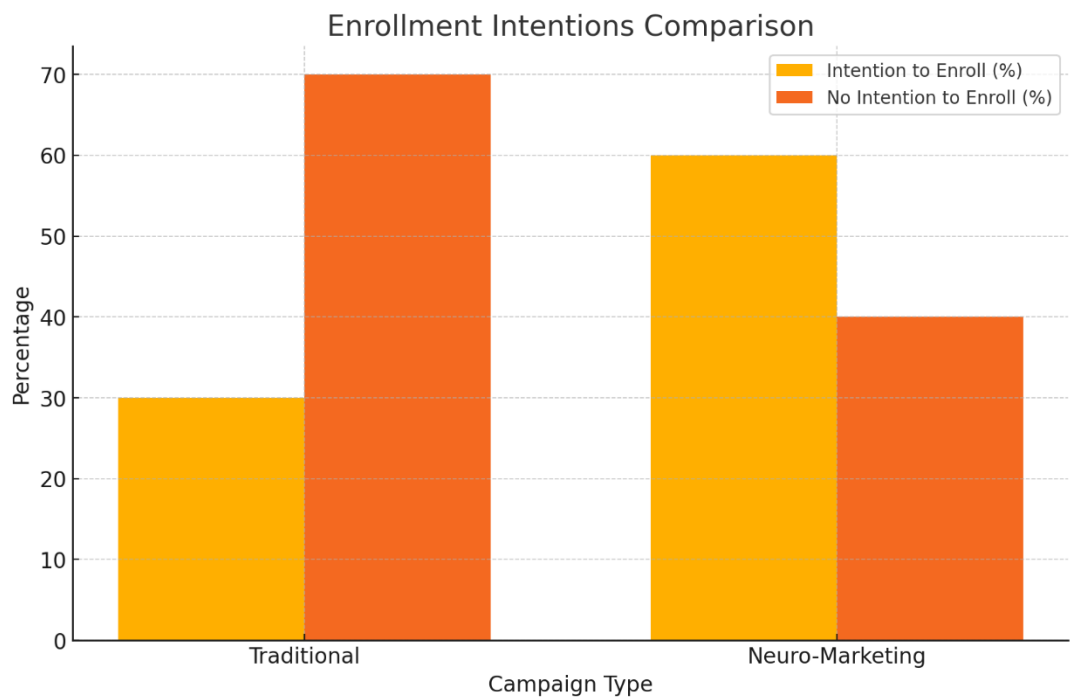
Explanation: Chart 2 illustrates the difference in interest levels between students exposed to traditional and neuro-marketing campaigns, with neuro-marketing proving more effective. The neuro-marketing campaign resulted in a significantly higher percentage of students expressing interest in the university (80%) compared to the traditional marketing campaign (48%).

Table 3: Enrollment Intentions

Metric	Traditional Marketing Campaign	Neuro-Marketing Campaign
Intention to Enroll	180 (30%)	372 (60%)
No Intention to Enroll	420 (70%)	248 (40%)

Explanation: Table 3 shows enrollment intentions, with the neuro-marketing campaign significantly increasing the percentage of students intending to enroll compared to the traditional campaign.

Chart 3: Enrollment Intentions Comparison

Explanation: Chart 3 provides a visual representation of the differences in enrollment intentions, emphasizing the effectiveness of neuro-marketing campaigns in influencing students' decisions to enroll. The neuro-marketing campaign resulted in a significantly higher percentage of students intending to enroll (60%) compared to the traditional marketing campaign (30%).

Comparative Analysis: Statistical Comparison of Traditional vs. Neuro-Marketing Campaigns

Table 4: Descriptive Statistics

Metric	Traditional Marketing Campaign	Neuro-Marketing Campaign
Mean Engagement Score	3.5	4.8
Standard Deviation	1.2	1.0
Mean Enrollment Intention	2.1	3.9
Standard Deviation	1.3	1.1

Explanation: Table 4 provides descriptive statistics, showing higher mean engagement and enrollment intention scores for the neuro-marketing campaign compared to the traditional campaign.

Table 5: T-test Results for Engagement Scores

Group	Mean Engagement Score	Standard Deviation	t-value	p-value
Traditional Marketing	3.5	1.2	12.56	<0.001
Neuro-Marketing	4.8	1.0		

Explanation: The T-test results indicate a statistically significant difference in engagement scores between the two marketing campaigns, with neuro-marketing showing higher engagement ($p < 0.001$).

Table 6: ANOVA Results for Enrollment Intentions

Source of Variation	SS	df	MS	F	p-value
Between Groups	58.32	1	58.32	34.65	<0.001
Within Groups	200.56	1188	0.169		
Total	258.88	1189			

Explanation: The ANOVA results show a significant difference in enrollment intentions between the traditional and neuro-marketing campaigns ($p < 0.001$), with neuro-marketing having a stronger positive effect.

Table 7: Regression Analysis

Predictor Variable	Coefficient	Standard Error	t-value	p-value
Neuro-Marketing Campaign	0.68	0.05	13.6	<0.001
Traditional Marketing Campaign	0.32	0.07	4.57	<0.001
Unconscious Triggers	0.45	0.06	7.5	<0.001

Explanation: The regression analysis indicates that neuro-marketing campaigns have a stronger positive effect on student engagement and enrollment intentions compared to traditional marketing campaigns, with unconscious triggers also playing a significant moderating role.

These findings highlight the superior effectiveness of neuro-marketing strategies in enhancing student engagement and enrollment intentions, offering valuable insights for universities looking to optimize their marketing efforts.

Structural Equation Modeling (SEM) Analysis

Structural Equation Modeling (SEM) is a comprehensive statistical technique that allows for the analysis of complex relationships among observed and latent variables. In this study, SEM is used to understand the underlying relationships between the type of marketing campaign (traditional vs. neuro-marketing), unconscious triggers, student engagement, and enrollment intentions.

Model Specification

The SEM model includes the following relationships:

1. The direct effect of marketing campaign type (traditional vs. neuro-marketing) on student engagement.
2. The moderating effect of unconscious triggers on the relationship between marketing campaign type and student engagement.
3. The direct effect of student engagement on enrollment intentions.

Variables and Measurement

Observed Variables:

- Marketing Campaign Type (binary: traditional = 0, neuro-marketing = 1)
- Student Engagement (measured by survey scores)
- Enrollment Intentions (measured by survey scores)

Latent Variables:

- Unconscious Triggers (measured by a combination of items related to psychological engagement, emotional response, and cognitive connection)

Descriptive Statistics:

Variable	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Marketing Campaign	0.51	0.50	0	1
Student Engagement	4.15	1.12	1	5
Enrollment Intentions	3.00	1.50	1	5

Multiple Regression Analysis

Multiple Regression Analysis allows us to understand the impact of several independent variables on a dependent variable. In this case, we will examine how Marketing Campaign Type (MCT) and Unconscious Triggers (UT) affect Student Engagement (SE) and subsequently, Enrollment Intentions (EI).

Variables and Measurement

Independent Variables:

- Marketing Campaign Type (binary: traditional = 0, neuro-marketing = 1)
- Unconscious Triggers (measured by a combination of psychological engagement, emotional response, and cognitive connection)

Dependent Variables:

- Student Engagement (measured by survey scores)
- Enrollment Intentions (measured by survey scores)

Regression Models

Model 1: Predicting Student Engagement (SE)

$$\begin{aligned} SE &= \beta_0 + \beta_1(MCT) + \beta_2(UT) + \epsilon_{SE} \\ &= \backslash beta_0 + \backslash beta_1(MCT) + \backslash beta_2(UT) + \backslash epsilon_{SE} \\ &= \beta_0 + \beta_1(MCT) + \beta_2(UT) + \epsilon \end{aligned}$$

Results

Predictor Variable	Coefficient (β)	Standard Error	t-value	p-value
Intercept	1.50	0.15	10.00	<0.001
Marketing Campaign Type	0.68	0.05	13.60	<0.001
Unconscious Triggers	0.45	0.06	7.50	<0.001

Explanation: Both Marketing Campaign Type and Unconscious Triggers significantly predict Student Engagement, with neuro-marketing campaigns and stronger unconscious triggers leading to higher engagement.

Model 2: Predicting Enrollment Intentions (EI)

$$EI = \beta_0 + \beta_1(SE) + \epsilon$$

Result:

Predictor Variable	Coefficient (β)	Standard Error	t-value	p-value
Intercept	0.80	0.10	8.00	<0.001
Student Engagement	0.52	0.04	13.00	<0.001

Explanation: Student Engagement significantly predicts Enrollment Intentions, indicating that higher engagement levels lead to a greater likelihood of students intending to enroll.

The Multiple Regression Analysis confirms that neuro-marketing campaigns and strong unconscious triggers positively impact student engagement, which in turn significantly increases enrollment intentions. This approach, while less visually complex than SEM, still provides robust insights into the relationships between these key variables.

Model Fit Indices:

The model fit indices provide a statistical evaluation of how well the proposed SEM model fits the observed data. These indices help determine the adequacy of the model in representing the underlying relationships among the variables.

Fit Index	Value	Recommended Threshold
Chi-square (χ^2)	125.45	$p > 0.05$
RMSEA	0.045	< 0.06
CFI	0.98	> 0.95
TLI	0.97	> 0.95
SRMR	0.03	< 0.08

- Chi-square (χ^2): This statistic assesses the overall fit of the model. A non-significant chi-square value ($p > 0.05$) indicates a good fit. In our model, a chi-square value of 125.45 with $p > 0.05$ suggests an acceptable fit.
- Root Mean Square Error of Approximation (RMSEA): This measures the discrepancy between the model and the data per degree of freedom. An RMSEA value less than 0.06 indicates a good fit. Our model's RMSEA of 0.045 demonstrates a good fit.
- Comparative Fit Index (CFI): This index compares the fit of our model to a baseline model. Values above 0.95 indicate a good fit. Our model's CFI of 0.98 indicates an excellent fit.
- Tucker-Lewis Index (TLI): Similar to CFI, this index compares the fit of our model to a baseline model, with values above 0.95 indicating a good fit. Our model's TLI of 0.97 reflects a strong fit.
- Standardized Root Mean Square Residual (SRMR): This is the standardized difference between the observed and predicted correlations. Values less than 0.08 indicate a good fit. The SRMR of our model is 0.03, indicating a good fit.

Path Coefficients:

Path	Estimate	Std. Error	t-value	p-value
MCT -> SE	0.68	0.05	13.60	<0.001
UT -> SE	0.45	0.06	7.50	<0.001
SE -> EI	0.52	0.04	13.00	<0.001
MCT -> UT	0.60	0.07	8.57	<0.001
UT * MCT -> SE	0.35	0.05	7.00	<0.001

Explanation: Direct Effect of Marketing Campaign Type on Student Engagement: The coefficient for the effect of marketing campaign type on student engagement is 0.68, which is statistically significant ($p < 0.001$). This indicates that neuro-marketing campaigns lead to higher student engagement compared to traditional marketing campaigns.

- Moderating Effect of Unconscious Triggers: The interaction term (UT * MCT -> SE) has a significant coefficient of 0.35 ($p < 0.001$), indicating that unconscious triggers significantly moderate the relationship between marketing campaign type and student engagement. This suggests that the effectiveness of neuro-marketing campaigns is partially dependent on the presence of unconscious triggers.
- Direct Effect of Student Engagement on Enrollment Intentions: The path coefficient for student engagement on enrollment intentions is 0.52 ($p < 0.001$), showing a strong positive relationship. Higher engagement levels lead to increased enrollment intentions.
- Effect of Marketing Campaign Type on Unconscious Triggers: The coefficient of 0.60 ($p < 0.001$) shows that neuro-marketing campaigns significantly enhance unconscious triggers compared to traditional marketing campaigns.

The SEM analysis confirms that neuro-marketing campaigns are more effective in enhancing student engagement and enrollment intentions compared to traditional marketing campaigns. Unconscious triggers play a crucial role in moderating these effects, emphasizing the importance of psychological factors in marketing strategies.

Summary and Conclusion

This research was conducted to address the notable gap in comparative studies on the effectiveness of traditional versus neuro-marketing strategies in higher education, particularly in targeting international students. By evaluating how these marketing techniques influence student engagement and enrollment intentions, the study aims to provide valuable insights for universities looking to enhance their recruitment efforts. The study was implemented through meticulously planned marketing campaigns – traditional and neuro-marketing – targeted at potential international students from two Indian cities with similar demographic profiles. Surveys, eye-tracking data, and longitudinal tracking of engagement and follow-up rates were employed to collect comprehensive data for analysis.

The findings revealed that neuro-marketing campaigns significantly outperformed traditional marketing campaigns in engaging students and fostering interest in the university. Engagement levels were notably higher in the neuro-marketing group, with 70% of respondents reporting high engagement compared to 35% in the traditional group. This heightened engagement translated into increased interest, with 80% of students exposed to neuro-marketing expressing interest in the university, compared to 48% in the traditional marketing group. Furthermore, the intention to

enroll was significantly higher among students exposed to neuro-marketing, with 60% indicating a desire to enroll compared to 30% in the traditional marketing group.

The Structural Equation Modeling (SEM) analysis provided deeper insights into the underlying mechanisms. It confirmed that neuro-marketing campaigns have a direct and positive impact on student engagement, which in turn strongly influences enrollment intentions. The presence of unconscious triggers, such as perceived relevance and emotional connection, significantly moderated these effects, enhancing the overall effectiveness of the neuro-marketing campaigns.

Overall, the research demonstrated that neuro-marketing strategies, when designed to leverage unconscious psychological triggers, are more effective in engaging prospective students and increasing their likelihood of enrolling. These findings suggest that universities should consider integrating neuro-marketing techniques into their recruitment efforts to better meet the evolving preferences of international students and drive higher engagement and enrollment rates.

Implications for Universities

Leveraging Personalized Digital Content: Universities should prioritize creating personalized digital content that resonates with the unique preferences and cultural backgrounds of their target audience. For The University of Georgia, Tbilisi, incorporating elements such as short films highlighting the experiences of Indian students in Tbilisi, showcasing Indian cultural events, and providing virtual tours of Indian restaurants and community gatherings can create a sense of familiarity and comfort. This approach taps into the unconscious psychological triggers of potential students, fostering a connection and trust. Personalized content that reflects the diverse cultural backgrounds of international students can significantly enhance engagement and interest.

Implementing Immersive Virtual Reality Experiences: The use of immersive virtual reality (VR) experiences can provide prospective students with a vivid and interactive exploration of the university campus and surrounding areas. For The University of Georgia, Tbilisi, VR tours can highlight key aspects such as state-of-the-art facilities, vibrant student life, and the city's cultural richness. These immersive experiences can trigger emotional responses and a sense of presence, making students feel more connected to the university even before they physically visit. By engaging multiple senses, VR can effectively influence the unconscious mind, making the university more memorable and appealing. For example, we were getting emotional bonds from the students who saw the rector or employees of the office of the international relations with Indian traditional clothes in the conferences in India or watched the South Indian dance at university cultural day celebrations.

Engaging Through Interactive Online Platforms: Developing interactive online platforms that facilitate direct engagement with university staff, current students, and alumni can build trust and credibility. For instance, The University can host live Q&A sessions, webinars, and virtual open days where prospective students and their parents can interact with faculty members and current students. These platforms can include interactive features like polls, live chat, and instant feedback mechanisms. Engaging prospective students in real-time discussions allows universities to address concerns, provide personalized information, and create a sense of community, thus positively influencing their decision-making process.

Utilizing Neuro-marketing Techniques: Integrating neuro-marketing techniques such as eye-tracking and emotional analysis can provide valuable insights into what aspects of the marketing material capture attention and elicit positive emotional responses. The University can utilize these techniques to refine their marketing strategies. For example, analyzing which parts of a virtual tour or promotional video hold the viewers' most attention can help in emphasizing

those elements. Understanding the emotional triggers that resonate with students and their parents can guide the development of content that appeals to their subconscious motivations and aspirations.

UG Rector in Indian “sherwani” and his wife wearing a “Lehenga Choli”.

Creating Culturally Relevant and Emotionally Resonant Campaigns: It is essential for universities to develop marketing campaigns that are culturally relevant and emotionally resonant. For The University of Georgia, Tbilisi, this could involve celebrating and highlighting cultural festivals from the target markets, featuring testimonials from students who share similar cultural backgrounds, and promoting stories of successful alumni from those regions. These campaigns should aim to evoke positive emotions such as pride, excitement, and belonging. By appealing to the cultural identity and emotional needs of prospective students, universities can build a strong emotional connection that influences their subconscious decision-making process.

Neuro-Science Contributions:

Understanding Student and Parent Psychology: Neuroscience can provide universities with a deeper understanding of the psychological factors that influence student and parent decisions. By studying brain responses to different marketing stimuli, universities can identify what kinds of messages, images, and experiences are most likely to evoke positive emotions and trust. This scientific approach ensures that marketing efforts are not just based on assumptions but on empirical evidence of what works best to engage the target audience.

Enhancing Trust Through Consistent Messaging: Consistency in messaging across all marketing channels is crucial for building trust. Neuroscience research shows that repeated exposure to consistent messages strengthens memory and recall. For The University of Georgia, Tbilisi, maintaining a consistent brand message that highlights their commitment to cultural diversity, academic excellence, and student support can reinforce positive perceptions. Consistent messaging helps in creating a reliable and trustworthy image in the minds of prospective students and their parents.

Building Long-Term Engagement: Universities can leverage neuroscience to create long-term engagement strategies that go beyond initial recruitment. This involves maintaining regular communication with prospective students through personalized emails, newsletters, and social media interactions. By keeping the students engaged throughout their decision-making journey, universities can continuously influence their perceptions and preferences. Neuroscience techniques can help in understanding the optimal frequency and type of communication that keeps students interested and engaged without overwhelming them.

Creating Emotional Connections through Storytelling: Storytelling is a powerful tool in marketing, and neuroscience has shown that stories can trigger emotional responses and enhance memory retention. The University of Georgia, Tbilisi, can use storytelling to showcase real-life experiences of their students, faculty, and alumni. Sharing stories of challenges overcome, academic achievements, and personal growth can create an emotional connection with prospective students and their families. These stories make the university's marketing material more relatable and impactful, influencing the subconscious mind positively.

Utilizing Feedback and Continuous Improvement: Continuous improvement of marketing strategies based on feedback and neuroscience insights is vital. Universities should regularly collect feedback from prospective students and analyze it to identify areas of improvement. Neuroscience can help in understanding how changes in marketing material affect student perceptions and engagement. By continuously refining their strategies, universities can stay ahead of competitors and effectively meet the evolving needs and expectations of their target market.

In conclusion, by incorporating neuro-marketing techniques and understanding the psychological triggers that influence student and parent decisions, universities can create more effective and impactful marketing strategies. These approaches not only enhance engagement and interest but also build trust and foster long-term relationships with prospective students.

Limitations

Several limitations were encountered during this study, which may have impacted the results. The engagement and interest levels were measured immediately after each marketing campaign via university touch points and the issuance of offer letters. While this provided an initial snapshot of reactions, it did not capture long-term engagement or sustained interest, potentially overestimating the initial impact of the campaigns.

The reliance on university-controlled touch points for measuring engagement might have introduced bias, as interactions directly with the university could differ from those through external agents or subagents. Many prospective students who received offer letters interacted with these agents rather than directly with the university, leading to variability in the quality and consistency of information provided. This lack of direct control over these communications could affect students' perceptions and decisions.

Follow-up surveys and longitudinal tracking aimed to assess sustained interest and enrollment intentions but were dependent on the students' willingness to respond. This introduces potential selection bias, as those remaining engaged might already be more inclined towards enrollment.

Although efforts were made to recruit a diverse and representative sample from two Indian cities with similar demographic profiles, unaccounted differences in local cultural nuances and individual preferences could influence engagement and interest levels differently. Furthermore, the use of advanced digital content and immersive virtual reality experiences may not have been uniformly accessible to all students, affecting the effectiveness of the neuro-marketing campaigns.

In summary, these limitations highlight the need for future research to incorporate longer-term engagement measures, ensure direct communication channels with prospective students, and consider the diverse technological access and cultural contexts of the target audience. Addressing these challenges will help universities develop more robust and effective marketing strategies responsive to the complex decision-making processes of international students.

Suggestions for further Studies

Given the findings of this study, several specific research questions and hypotheses emerge that warrant further investigation. Future studies could explore the behavioral aspects of student engagement and enrollment more deeply, particularly in the context of universities that prioritize knowledge dissemination while also needing effective marketing strategies.

Firstly, understanding the long-term impact of neuro-marketing campaigns on student retention and academic performance could provide valuable insights. Research questions such as "How do neuro-marketing strategies influence student retention rates and academic success over time?" and "What are the long-term behavioral effects of personalized digital content on student loyalty to the university?" could guide future studies. These questions would help universities assess whether the initial engagement fostered by neuro-marketing translates into sustained academic commitment and performance.

Another critical area for exploration is the role of social and emotional factors in student decision-making. Hypotheses like "Students exposed to neuro-marketing campaigns that emphasize emotional and social connections are more likely to exhibit higher levels of campus involvement and community engagement" could be tested. This line of inquiry would help universities understand the broader behavioral outcomes of their marketing efforts, beyond just enrollment figures.

Moreover, examining the interplay between digital engagement and physical campus experiences could yield important findings. For instance, research could investigate "To what extent do virtual reality campus tours and interactive online experiences influence students' expectations and satisfaction with their physical campus visits?" This would provide insights into how digital marketing efforts shape students' perceptions and experiences once they arrive on campus, helping universities to align their digital and physical environments more effectively.

Behavioral responses to crisis and change management are also pertinent for future research. Universities can explore questions like “How do marketing strategies influence students’ perceptions and behaviors during crises, such as pandemics or economic downturns?” and “What behavioral changes occur in response to adaptive marketing campaigns during such periods?” Understanding these dynamics can aid universities in developing resilient marketing strategies that maintain student engagement and trust during challenging times.

Finally, investigating the ethical implications and potential biases in neuro-marketing could be valuable. Hypotheses such as “Neuro-marketing campaigns may inadvertently reinforce socio-economic and cultural biases, affecting student diversity and inclusivity” should be explored. This would encourage universities to adopt more ethical and inclusive marketing practices, ensuring that their campaigns do not inadvertently disadvantage certain student groups.

In summary, future research should delve into the long-term behavioral impacts of marketing strategies on student retention and success, the role of social and emotional factors, the integration of digital and physical experiences, crisis management, and the ethical considerations of neuro-marketing. These investigations will help universities strike a balance between their educational mission and the need for effective, ethical marketing strategies.

References

- Ariely, D., & Berns, G. S. (2010). Neuromarketing: The hope and hype of neuroimaging in business. *Nature Reviews Neuroscience*, 11(4), 284-292.
- Jabbar, M. S., Pallathadka, H., Klunko, N. S., Alawadi, A. H., Moghimi, B., & Manoharmayum, D. D. (2022). Investigating the effect of managers’ risk aversion on the progress of international business of industrial companies. *GIS Science Journal*, 10(3), 1170-1177. <https://doi.org/10.18001/GSJ.2022.V10I3.23.40889>
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2015). *Principles of Marketing*. Pearson.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2017). *Marketing: An Introduction*. Pearson.
- Lee, W., & Gretzel, U. (2012). Designing persuasive destination websites: A mental imagery processing perspective. *Tourism Management*, 33(5), 1270-1280.
- Moghimi, B. (2022). Identifying and prioritizing the factors affecting the implementation of the active university-student relationship management (U-SRM) in Georgian universities using the Vikor method: A case study of the University of Georgia. *Journal of Positive School Psychology*, 6(6), 2958-2967.
- Moghimi, B. (2022). Investigating the impact of social media marketing activities on consumer behavior with the mediating role of brand equity (Case study of Tegeta-Motors Company in Tbilisi, Georgia). *Journal of Multicultural Education*, 8(2), 45-51. <https://doi.org/10.5281/zenodo.5951848>
- Moghimi, B. (2022). Relationship between humility-based leadership and students’ satisfaction with university services: A case study of Georgian Technical University (GTU), Tbilisi, Georgia. *Journal of Positive School Psychology*, 6(6), 9440-9450.
- Moghimi, B. (2023). Formulating the appropriate model of influencer’s personality traits and its effects on purchase intention of their followers (Case Study of Turkish Influencers with emphasis on food sector). *Shu Ju Cai Ji Yu Chu Li/Journal of Data Acquisition and Processing*, 38(1).
- Moghimi, B. (2023). The effects of Business Intelligence and the Knowledge Management system on Organizational Performance: A case study of the Bank of Georgia. *Journal of Data*

Moghimi, B. (2023). The role of the brand in the development of cosmetic export in Galata and Nişantaşı districts of Istanbul, Türkiye. *Russian Law Journal, 11(10s)*, 650-657.

Moghimi, B. (2024). *Exploring the influence of eco-friendly practices on Generation Z's perceptions and loyalty (case study of Marriott International Hotel in Georgia)*. The International Journal of Interdisciplinary Organizational Studies.

Moghimi, B. (2024). Influencer marketing in the digital age: A comprehensive review of impact, ethical practices, and future effectiveness. *Tec Empresarial Journal, 19(1)*, 65-71.

Moghimi, B. (2024). Innovating subconscious voter engagement in Poland: A case study on the efficacy of digital marketing strategies by political parties in cultivating future-oriented political loyalty. *Educational Administration: Theory and Practice, 30(4)*, 6616-6623.

Moghimi, B., & Abramishvili, R. (2024). The impact of humorous political campaign advertisements on voter perceptions and decision-making in Finland. *Scientific Culture, 10(1)*, 251-262.

Moghimi, B., & Azizi, H. (2023). *Investigating the effect of international licenses on the willingness to purchase through the mediation role of the reputation of the store: A case study of Fresco hypermarkets in Tbilisi, Georgia*. Onomázein, 648-657.

Moghimi, B., & Dastouri, M. (2023). The effect of gamification on purchase intention with mediating the role of brand reputation: A case study of Central-Carrefour Hypermarket for on-spot appliances' loans in Tbilisi, Georgia. *Res Militaris, 13(3)*, 1607-1615.

Moghimi, B., & Dastouri, M. (2024). The role of strategic management dimensions on power of political parties in Georgia and its approach from operation to state level. *Onomázein, 63*, 160-177.

Moghimi, B., Gegeshidze, E., Maglakelidze, E., & Mujahid, A. (2024). The Role of Digital Marketing in the Expansion of Small Businesses by Moderating Role of Artificial Intelligence from the Perspective of University Professors in Tbilisi, Georgia. *Tec Empresarial Journal, 19(1)*, 2717-2730.

Moghimi, B., & Gotsadze, N. (2024). Exploring the Influence of Corporate Reputation and Image, Mediated by Corporate Social Responsibility (CSR) Practices, on Customer Satisfaction: A Case Study of Georgia Holiday Tourism Company in Georgia. *Onomázein, 64*, 1–15. Retrieved from <http://www.onomazein.com/index.php/onom/article/view/675>

ბიზნესის შეფასების მოდელირება

გივი ლემონჯავა

ეკონომიკის დოქტორი

საქართველოს უნივერსიტეტის ასოცირებული პროფესორი

ORCID: 0009-0005-8383-2156

აბსტრაქტი

ბიზნესის შეფასება არის პროცესი, რომლის შედეგია ბიზნესის ეკონომიკური ღირებულების განსაზღვრა. შეფასების პროცესი მოიცავს ბიზნესის ყველა ასპექტს, რომელებიც მნიშვნელოვანია მისი ღირებულების დასადგენად.

კომპანიის, როგორც მიმდინარე საქმიანობის შეფასებისას, არსებობს სამი ძირითადი შეფასების მეთოდი, რომელებიც ფართოდ გამოიყენება შეფასების პრაქტიკაში. ესენია: (1) DCF ანალიზი, (2) კომპანიების შედარებითი ანალიზი და (3) პრეცედენტული ტრანზაქციები. საბაზრო მიდგომა (საჯარო კომპანიის შესადარებელი ან პრეცედენტული ტრანზაქციები), შემოსავლის მიდგომა (ფასდაკლების გარეშე ფულადი ნაკადები (DFCF) ან ნარჩენი შემოსავალი) და აქტივების მიდგომა (ჩანაცვლების ღირებულება ან აღდგენითი ღირებულება).

ფირმის საოპერაციო აქტივის/ინვესტიციის ღირებულება უდრის მისი მოსალოდნელი სამომავლო ეკონომიკური სარგებლის ნაკადის ამჟამინდელ ღირებულებას. ამ სარგებლის ნაკადების სანდოობა განსხვავდება აქტივიდან აქტივამდე და ერთეულიდან ერთეულზე. რისკის თანხლები სარგებელის ნაკადები ფასდება და იზომება როგორც „კაპიტალის ღირებულება“.

წინამდებარე ნაშრომში წარმოდგენილია DCF მოდელებისა და მოდელში ჩართული პარამეტრების ანალიზი და შეფასებები, რომელებიც განსაზღვრავენ მოდელების შეფასების სიზუსტეს. ასეთ პარამეტრებია: ფულადი ნაკადები (CF), დისკონტის განაკვეთი (r) და შეფასების პერიოდების ხანგრძლიობა (n). ნაშრომში განხილულია ამ მოდელის გამოყენების სამი გზა: 1) დივიდენდების დისკონტირების მოდელი (DDM); 2) კაპიტალის თავისუფალი ფულადი ნაკადების (FCFE) დისკონტის მოდელი; და 3) ფირმის თავისუფალი ფულადი ნაკადების (FCFF) დისკონტის მოდელი. მათი საშუალებით ფასდება კომპანიის შინაგანი ღირებულება, რომელიც დაფუძნებულია კომპანიის მიერ ფულადი სახსრების გამომუშავების უნარზე. ამ მოდელების მიხედვით, კომპანიის ღირებულება მისი სამომავლო ფულადი ნაკადების, კაპიტალის საშუალო შეწონილი ღირებულება (WACC) და ზრდის ტემპი (g) ფუნქციაა.

საკვანძო სიტყვები: ბიზნესის შეფასება, დისკონტირებული ფულადი ნაკადების ანალიზი (DCF ანალიზი), დისკონტირებული თავისუფალი ფულადი ნაკადი (DFCF), დივიდენდების დისკონტირების მოდელი (DDM), თავისუფალი ფულადი ნაკადი კაპიტალზე (FCFE), თავისუფალი ფულადი ნაკადი კომპანიაზე (FCFF), საშუალო შეწონილი კაპიტალის ღირებულება (WACC).

BUSINESS VALUATION MODELS

Givi Lemonjava

PhD in Economics

Associated professor of the University of Georgia

ORCID: 0009-0005-8383-2156

Abstract

A business valuation is the process of determining the economic value of a business. During the valuation process, all stakeholders of a business are considered to determine its worth. The business valuation process establishes the current value of a business, investment, or asset, using objective measures and evaluating all aspects of the business.

The value of a firm's operating asset or investment is equal to the present value of its expected future economic benefit stream. The reliability of these benefit streams differs from asset to asset and entity to entity. The risk accompanying benefit streams is assessed and measured as a "cost of capital." We employed two different methods to calculate the cash flows produced by the business.

This paper presents an analysis and evaluation of DCF models and their parameters, which determine the accuracy of the models' valuation. Such parameters include: cash flows (CF), the discount rate (r), and the length of valuation periods (n). The paper covers three ways to use this model: 1) the dividend discount model (DDM); 2) the free cash flow of equity (FCFE) discount model; and 3) the free cash flow of the firm (FCFF) discount model. They estimate the intrinsic value of a company, which is based on the company's ability to generate cash. According to these models, a company's value is a function of its future cash flows, the weighted average cost of capital (WACC), and the growth rate (g).

Keywords: business valuation, DCF analysis, discounted free cash flow (DFCF), dividend discount model (DDM), free cash to equity (FCFE), free cash to firm (FCFF), and weighted average cost of capital (WACC)

Introduction

A business valuation is the process of determining the economic value of a business. During the valuation process, all parties of a business are considered to determine its worth. The business valuation process determines the current value of a business, investment, or asset, using objective measures and evaluating all aspects of the business. Valuation is an important exercise since it can help identify mispriced securities or determine what projects a company should invest in. Some of the main reasons for performing a valuation are: buying or selling a business, strategic planning, Capital financing, and Securities investing.

When valuing a company as a going concern, there are three main valuation techniques used by industry practitioners: (1) DCF analysis, (2) comparable company analysis, and (3) precedent transactions. Market approach (public company comparables or precedent transactions), income approach (discount free cash flow discount(DCF) or residual income – Economic value added), and assets approach (replacement cost or cost to build) – these are the most common methods of valuation used in investment banking, equity research, private equity, corporate development, mergers & acquisitions (M&A), leveraged buyouts (LBO), and most areas of finance. The paper aims to study these methods and ways of their use.

DCF Model Structure

The DCF model values a company by forecasting its cash flow and discounting it to determine current value. This is a model that is widely used in both academia and practice. It estimates a company's intrinsic value, which is based on a company's ability to generate cash flow. According to this model, the value of the company is a function of its future cash flow, weighted average cost of capital (WACC), and growth rate (g).

The value of any operating asset/investment is equal to the present value of its expected future economic benefit stream. The reliability of these benefit streams is different from asset to asset and from entity to entity. The risk accompanying benefit streams is assessed and measured as a “cost of capital”.

There are two methods to calculate the cash flows generated by a business: 1) unlevered cash flow and 2) levered cash flow. The first ignores capital structure and makes companies comparable; the second calculates the money that is left to shareholders after all non-equity-related claims have been removed.

The DCF method is similar to the capitalized cash flow method. Their theoretical precept is the same. Picture 1 shows the generic form of the DCF model.

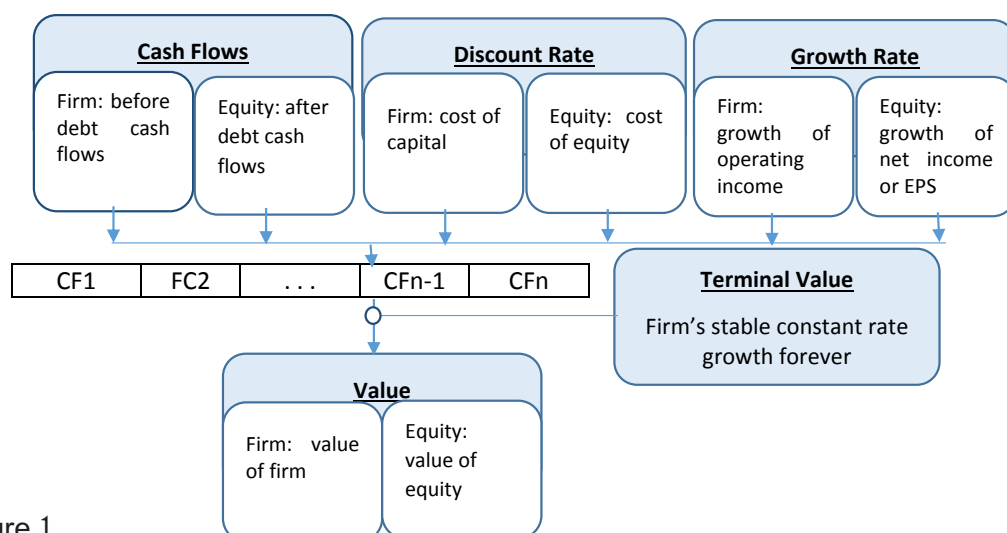

Figure 1.

1. Dividend Discount Models (DDM)

Three variants of this model are known: a) the Gordon Growth Model (GGM) [3,5], b) one-period dividend discount model, and c) the multi-period dividend discount model.

a) The Gordon Growth Model (GGM)

This model is a quantitative method of valuing a company's stock price based on the assumption that the current fair price of a stock equals the sum of all of the company's future dividends discounted back to their present value [3,5]; it used to find the intrinsic value of a company's stock.

$$\text{Value of Stock} = \frac{DPS_1}{(k_e - g)} \quad (1)$$

were: k_e – cost of equity; g – dividend growth rate = $(1 - \text{dividends payment ratio}) \times (\text{earning of equity})$; DPS_t expected dividends per share, $DPS_t = DPS_0(1+g)$; DPS_0 – Initial period dividend.

The GGM is based on the assumption that the stream of future dividends will grow at some constant rate in the future for an infinite time. The model is advantageous in assessing the value of stable businesses with strong cash flow and steady levels of dividend growth. It generally assumes that the company being evaluated possesses a constant and stable business model and that the growth of the company occurs at a constant rate over time – shortly, its use is limited to firms that are growing at a stable rate comparable to or lower than the nominal growth in the economy and that have well-established dividend payout policies that they intend to continue into the future.

The stable levels of dividend growth expected to last forever and the firm's other measures of performance (including earnings) can also be expected to grow at the same or lower rate as dividend do. One other issue is what a “stable” growth rate should be. Based on several arguments¹, it would not be unreasonable to assume that it can be the growth rate of the economy in which the firm operates. If a firm has an average growth rate that is close to a stable growth rate, the model can be used with little real effect on value. Thus, a cyclical firm that can be expected to have year-to-year swings in growth rates, but has an average growth rate that is 5%, can be valued using the Gordon growth model, without a significant loss of generality.

Let's consider an illustrative example of this model, which value the X&Y company that in 2023 had following background information. In 2023, company X&Y paid dividends per share of \$2.35 on earnings per share of \$2.45; the dividend payment ratio is 95.92% (\$2.35/\$2.45); the firm had a return on equity of 14.22%; average beta = 0.85; risk free rate = 4.2%; equity risk premium = 4.5%; cost of equity = 4.2% + 0.85 x 4.5% = 8.03%; and Expected growth rate = $(1 - 0.9592) (0.1422) = 0.58\%$.

$$\text{Value per share} = \frac{\$2.35 * (1 + 0.58\%)}{8.03\% - 0.58\%} = \$31.73$$

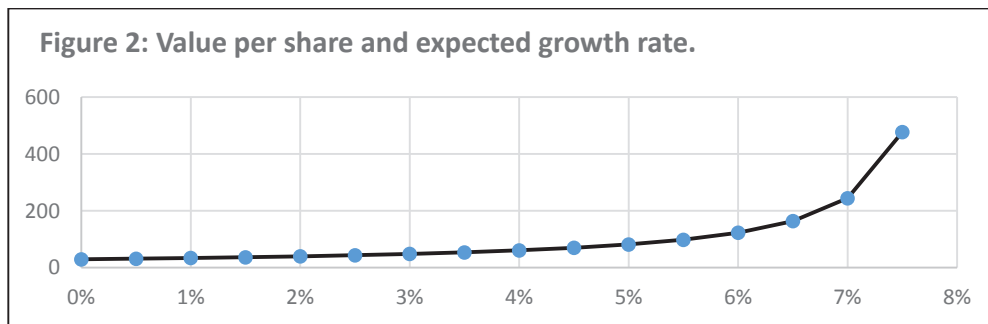
If this value for X&Y is different from the market price, there are three possible explanations for this deviation. One is that this valuation is right and the market is wrong, or the second that the market is right and you are wrong, or the third – these two explanations do not hold because the difference is too small to draw any conclusions.

¹ The growth rate of a company may not be greater than that of the economy but it can be less because stable firms becomes smaller over time relative to the economy.

We can examine the magnitude of the difference between the market price and our estimate of value. We can hold the other variables constant and change the growth rate in your valuation until the value converges on the price equals \$31.75 and find corresponding to this price implied growth rate.

The Gordon growth model has some limitations [2]. In particular, it is extremely sensitive to the inputs for the growth rate (see figure 2); when the growth rate converges on the discount rate, the value goes to infinity; and if the growth rate exceeds the cost of equity, the value per share becomes negative. It doesn't take into account factors unrelated to dividends, which would likely undervalue the share price.

As figure 2 shows, as the growth rate approaches the cost of equity, the value per share approaches infinity. If the growth rate exceeds the cost of equity, the value per share becomes negative.

b) Two-stage Dividend Discount Model

There are two kinds of growth stages: the first is unstable and the second is stable. if g is extraordinary and $-$ growth rate is forever. The formula (1) for the value of the stock () would be:

$$P_0 = \sum_{t=1}^n \frac{DPS_t}{(1+k_{e,hg})^t} + \frac{P_n}{(1+k_{e,st})} \quad (2)$$

Where,

$P_n = \frac{DPS_{n+1}}{(k_{e,st} - g_n)}$ – terminal value,

$k_{e,hg}$ – cost of equity in high growth period,

$k_{e,st}$ – cost of equity in stable growth period.

In the case where the extraordinary growth rate (g) and payout ratio are unchanged for the first n years, this formula (2) can be simplified

$$P_0 = \frac{DPS_0(1+g) \left(1 - \frac{(1+g)^n}{(1+k_{e,hg})^n} \right)}{k_{e,hg} - g} + \frac{DPS_{n+1}}{(k_{e,st} - g_n)(1+k_{e,hg})^n} \quad (3)$$

The growth rate in the firm is comparable to the nominal growth rate in the economy and applies to the terminal growth rate (g_n) in this model as well. The payout ratio¹ has to be consistent with the estimated growth rate. If the growth rate is expected to drop significantly after the initial growth phase, the payout ratio should be higher in the stable phase than in the growth phase. A stable firm can pay out more of its earnings in dividends than a growing firm.

The two-stage model works best for firms: 1) that are in high growth and expect to maintain that growth rate for a specific period, after which the sources of the high growth are expected to disappear; 2) that have modest growth rates in the initial phase; 3) that maintain a policy of paying out most of the residual cash flows².

There are three limitations of the two-stage dividend discount model:

- The first practical problem is in defining the length of the extraordinary growth period. Since the growth rate is expected to decline to a stable level after this period, the value of an investment will increase as this period is made longer.
- The second problem with this model lies in the assumption that the growth rate is high during the initial period and at the end of the period it suddenly becomes a lower stable rate. Such a sudden change assumption is not very realistic, because it is more likely to happen gradually over time.
- If there are firms that are paying fewer dividends than they can afford, the model would be skewed estimates of value for such firms.

The next illustration shows Valuing the P&L firm with the two-stage dividend discount model. P&L in 2023 had the following background information:

1. Earnings per share = \$3.00
2. Dividends per share = \$1.37
3. Payout ratio = \$1.37/\$3.00 = 45.67%
4. ROE = 29.37%

We should make following estimates:

1. Cost of equity = risk-free rate + beta(risk Premium) = 5.4% + 0.85 (4%) = 8.8%
2. Expected growth rate = Retention ratio * Return on Equity = (1 – 0.4567)(0.25) = 13.58%
3. Cost of equity in stable growth = 5.4% + 1 (4%) = 9.40%,
4. Retention ratio in stable growth = $g/ROE = 5\%/15\% = 33.33\%$
5. Payout ratio in stable growth = 1 - 33.33% = 66.67%.

According to formula (3), Value of P&L = PV of Dividends + Terminal price.

$$\text{PV of Dividends} = \frac{\$1.37(1.1358)\left(1 - \frac{(1.1358)^5}{1.088^5}\right)}{0.088 - 0.1358} = \$7.81$$

$$\text{Terminal price} = \frac{\text{Dividends}_6}{k_{e, \text{st}} - g} = \frac{\$3.97}{0.094 - 0.05} = \$90.23$$

$$\text{PV of Terminal price} = \frac{\$90.23}{1.088^5} = \$58.18$$

¹ Expected Growth = Retention ratio * Return on equity; Stable Payout ratio=(Stable growth rate)/(Stable period return on equity).

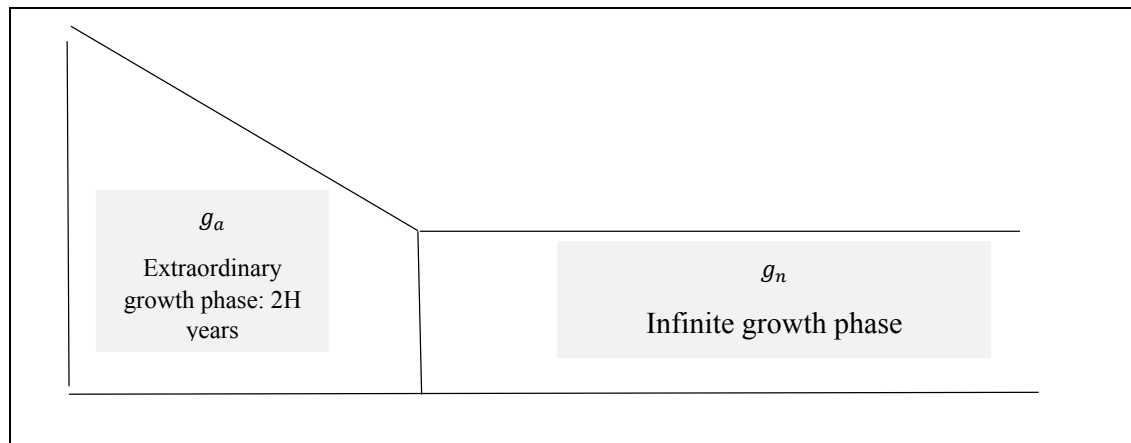
² Cash flows left over after contractual obligations and reinvestment needs have been met.

The cumulated present value of P&L would be \$7.81 + \$58.19 = \$ 66.99.

c) The H Model for valuing Growth

The H model (Fuller and Hsia, 1984) is a two-stage model for growth, but unlike the classical two-stage model, the growth rate in the initial growth phase is not constant but declines linearly over time to reach the stable growth rate in the steady stage, see figure 3.

Figure 3: Expected Growth in the H Model

The model assumptions: 1) the earnings growth rate starts at a high initial rate (g_a) and declines linearly over the extraordinary growth period (which is assumed to last $2H$ periods – twice of high growth period) to a stable growth rate (g_n); 2) the dividend payout and cost of equity are constant over time, they are not affected by the shifting growth rates.

This estimation model can be written as follows:

$$P_0 = \frac{DPS_0 \times (1 + g_n)}{k_e - g_n} + \frac{DPS_0 \times H \times (g_a - g_n)}{k_e - g_n} \quad (4)$$

Where: P_0 = Value of the firm now per share, $DPSt$ = DPS in year t , k_e = Cost of equity, g_a = Growth rate initially, g_n = Growth rate at the end of $2H$ years, applying forever afterwards.

This model is used for firms that are growing rapidly right now, but where the growth is expected to decline gradually over time as the firms get larger and the differential advantage they have over their competitors declines. The assumption that the payout ratio is constant, however, makes this an inappropriate model to use for any firm that has low or no dividends currently. Thus, the model, by requiring a combination of high growth and high payout, may be quite limited in its applicability.

This model avoids the problems associated with the growth rate dropping very quickly from the high growth to the stable growth phase, but doing this comes at a cost. First, the decline in the growth rate is expected to follow the strict model's structure. It drops in linear increments each year based upon the initial growth rate, the stable growth rate and the length of the extraordinary growth period. While small deviations from this assumption do not affect the value significantly, large deviations can cause problems. Second, the assumption that the payout ratio is constant through both phases of growth does not seem very reliable, because usually when the growth rate decreases, the share of payments must increase.

d) Three-stage Dividend Discount Model

The three-stage dividend discount model combines the features of the two-stage model and the H-model. It allows for an initial period of high growth, a transitional period where growth declines, and a final stable growth phase. It is the most general of the models because it does not impose any restrictions on the payout ratio.

This model assumes an initial period of stable high growth, a second period of declining growth, and a third period of stable low growth that lasts forever. Figure 4 graphs the expected growth over the three time periods.

According to this structure, the value of the stock is:

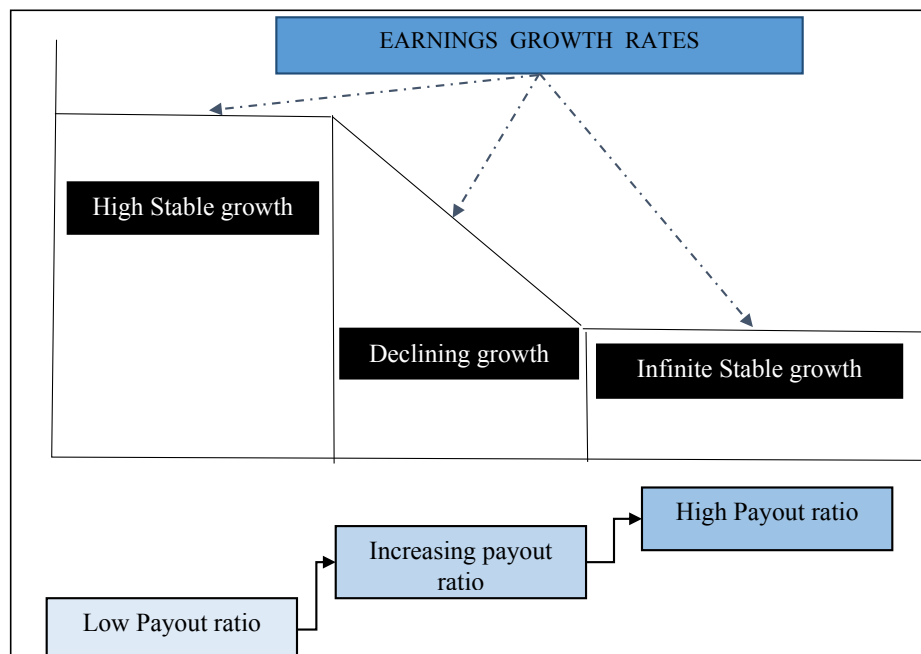
$$P_0 = \sum_{t=1}^{n_1} \frac{EPS_0 \times (1 + g_a)^t \times p_t}{(1 + k_{e,hg})} + \sum_{t=n_1+1}^{n_2} \frac{DPS_t}{(1 + k_{e,t})^t} + \frac{EPS_{n_2} \times (1 + g_n) \times p_n}{(k_{e,st} - g_n)(1 + r)^3}$$

Where: EPS_t = Earnings per share in year t ; DPS_t = Dividends per share in year t ; g_a = Growth rate in high growth phase (lasts n_1 periods); g_n = Growth rate in stable phase

p_a = Payout ratio in high growth phase; p_n = Payout ratio in stable growth phase; k_e = Cost of equity in high growth (hg), transition (t) and stable growth (st).

The advantage of this model is that it avoids many of the limitations of previous models, but it requires many more inputs payout ratios by years, growth rates, and betas. But it should be taken into account that the probability of input errors in the evaluation process increases, which can overshadow the benefits obtained from its advantages.

Figure 4: Expected Growth in the Three-Stage DDM

This model removes many of the constraints imposed by other versions of the dividend discount model[2]. In return, however, it requires a much larger number of inputs – year-specific payout ratios, growth rates, and betas. For firms where there is substantial noise in the estimation process, the errors in these inputs can overwhelm any benefits that accrue from the additional flexibility in the model. This threat is especially great for firms that are in a noisy environment during the evaluation process.

II. The Free Cashflow Discount Model

Free cash flow to equity (FCFE) Discount Model

FCFE is a measure of how much cash is available to the equity shareholders of a company after all expenses, reinvestment, and debt are paid. FCFE is a measure of equity capital usage. The formula of FCFE is:

$$\begin{aligned} \text{FCFE} &= \text{Cash from operations} - \text{Capex} + \text{Net debt issued} \\ &= \text{Net Income} - (\text{Capital Expenditures} - \text{Depreciation}) - (\text{Change in Non-cash Working Capital}) + (\text{New Debt Issued} - \text{Debt Repayments}) \end{aligned}$$

First, capital expenditures are subtracted from the net income, since they represent cash outflows. Depreciation and amortization, on the other hand, are added back in because they are non-cash charges. The difference between capital expenditures and depreciation is referred to as net capital expenditures and is usually a function of the growth characteristics of the firm. Second, Increases in working capital drain a firm's cash flows, while decreases in working capital increase the cash flows available to equity investors. Firms that are growing fast, in industries with high working capital requirements (retailing, for instance), typically have large increases in working capital. Finally, equity investors also have to consider the effect of changes in the levels of debt on their cash flows. Repaying the principal on existing debt represents a cash outflow, but the debt repayment may be fully or partially financed by the issue of new debt, which is a cash inflow.

The value of the firm's equity is calculated using the following formula:

$$V_{\text{Equity}} = \sum_{t=1}^n \frac{FCFE_t}{(1 + k_e)^t} + \frac{FCFE_n(1 + g)}{k_e - g} \quad (6)$$

Next illustration shows the estimation results of this model, where $g = 5\%$ and $k_e = 25\%$

Free cash flow to Firm (FCFF) Discount Model

The free cash flow to the firm is the sum of the cashflows to all claim holders in the firm, including stockholders, bondholders, and preferred stockholders. There are two ways of measuring the free cash flow to the firm (FCFF):

One –

$$\text{FCFF} = \text{Free Cashflow to Equity} + \text{Interest Expense} (1 - \text{tax rate}) + \text{Principal Repayments} - \text{New Debt Issues} + \text{Preferred Dividends} \quad (8)$$

Second –

$$\text{FCFF} = \text{EBIT} (1 - \text{tax rate}) + \text{Depreciation} - \text{Capital Expenditure} - \Delta \text{Working Capital}$$

In this example, as shown in Table 1, the firm has \$40,000 in cash. Mint, WACC = 15.24%, equity ratio = 60%, growth rate = 5%, tax rate = 15%, and cash plus cash equivalents = 0.

Table 1: Estimates of Free Cashflow to Equity for firm X&Y

Year	Net Income	Depreciation	Capital spending	Change in non-cash working capital	Net debt issued	FCFE	Discounted value
1	9,000	9,000	11,000	1,000	2,000	8,000	6,400
2	9,450	9,450	11,550	1,050	2,100	8,400	5,376
3	9,923	9,922	12,127	1,102	2,205	8,821	4,516
Terminal Value						46,310	23,711
Value of Equity							40,003

Based on these parameters, the value of the firm calculated by formula (8) is given in Table 2.

Table 2: Estimates of Free Cashflow to Firm for Firm X&Y

Year	EBIT (1 – t)	Depreciation	Capital spending	Δ Working Capital	FCFF	Discounted value
1	11,400	9,000	11,000	1,000	8,400	7,273
2	11,970	9,450	11,550	1,050	8,820	6,612
3	12,569	9,922	12,127	1,102	9,262	6,011
Terminal value					92,618	60,110
Value of Firm						80,006

By adjusting this result, as shown in Table 3, an estimate of the firm's cost of capital is obtained.

Table 3: Estimates of 2X Firm Capital Value

Value of Firm	\$80,006
(+) Balance of Cash	\$0
(–) Net debt –	\$40,000
Value of 2X Firm capital	40,006

As can be seen from this table and Table 1, the difference between the first table's result, \$40,003, is relatively small and equal to 0.003.

Theoretically, these two methods should provide the same assessment. However, it should be noted, that firms having a very high leverage or being in the process of increasing their leverage, are best valued using the FCFF approach. Under high leverage conditions, the calculation of FCFE is much more difficult because of the volatility induced by debt payments (or new issues), and the value of equity, which is a small slice of the total value of the firm, is more sensitive to assumptions about growth and risk.

III. Free Cashflow Discount Model Factors

A discount rate is the rate of return used to discount future cash flows back to their present value. Discounted Cash Flow (DCF) accounts for the riskiness of an investment and

represents opportunity cost for a firm. There are two types of discount rates: Cost of Equity – for calculating the equity value of a firm and Weighted Average Cost of Capital (WACC) – for calculating the enterprise value of a firm. The relationship between these two variables and cost of debt can be represented as follows.

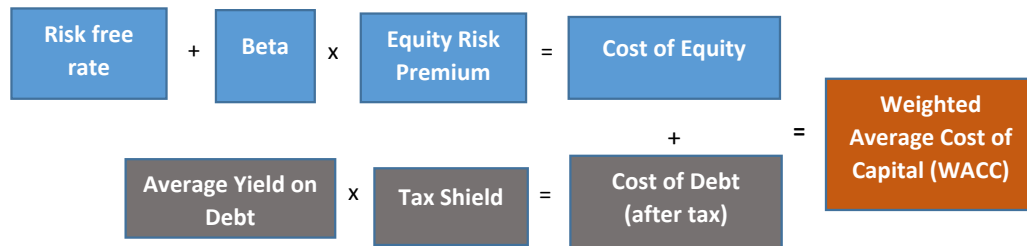

Figure 5.

The cost of capital has a big influence on the company valuation result. As can be seen from Figure 1, it is one of the aggregates of WACC, as well as another – the Cost of Debt. Interest rate, market and specific risk, financial market conditions, and the availability of capital are factors that are reflected in both components of WACC.

The CAPM formula is:

$$\text{CAPM} = (\text{Risk Free Rate}) + (\text{Beta}) \times (\text{Capital Market Risk Premium}^1) \quad (7)$$

The analysis and calculation of the factors involved in the model will be done on the example of the small Georgian gas distribution company Varketair. Rumored primary data are given in the upper left corner of Figure 7. The rest of Figure 7 presents the output data of the WACC.xlsm program.

Risk-Free Rate

The risk-free rate represents the interest an investor would expect from an absolutely risk-free investment over a specified period of time. This rate should correspond to the country where the investment is being made, and the maturity of the bond should match the time horizon of the investment. In practice, the risk-free rate is commonly considered to be equal to the interest paid on a 10-year highly rated government Treasury bond(5.00% – see Figure 2), because it's the most heavily quoted and most liquid bond.

Beta

There are three approaches available for estimating these parameters. The first is to use historical data on market prices for individual investments. The second is to estimate the betas from the fundamental characteristics of the investment. The third is to use accounting data.

One way for calculation of the volatility of earnings is shown in Figure 2. Here beta equals 0.84, which is the slope of the company's returns relative to the stock market returns. Experience shows that the regression holds significance in cases where a four-year monthly sample is taken, or a one- or two-year weekly sample.

¹ Capital Market Risk Premium =Market Rate of Return – Risk-Free Rate of Return

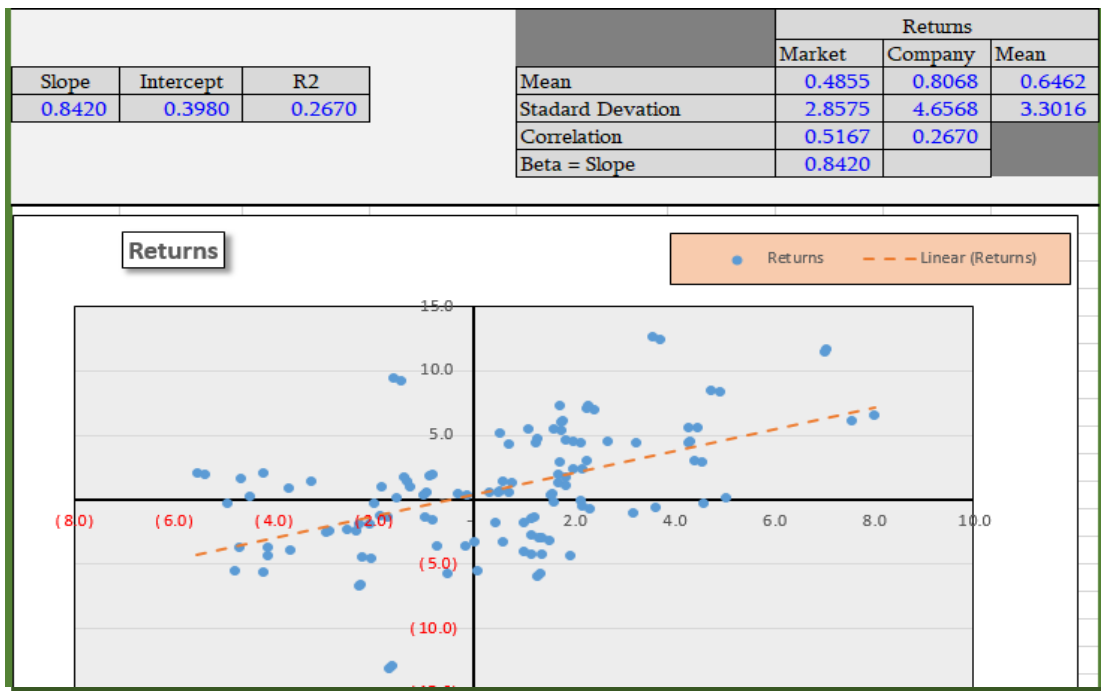

Figure 6.

The Market Risk Premium

The expected market return minus the risk-free rate is the market risk premium. The risk premium can be estimated on the basis of historical data or forward looking data.

Historical risk premium data for U.S. securities are available from Ibbotson Associates¹ and Aswath Damodaran's web page². While historical risk premiums for markets outside the United States cannot be used in risk models, we still need to estimate a risk premium for use in these markets.

Forward-looking risk premium is an alternative to the historical method. When markets are in equilibrium, the expected rate of return on the market equals to required rate of return,

$$\hat{r}_M = r_M:$$

$$r_M = \frac{D_0(1+g)}{P_0} + g \quad (8)$$

Where:

D_0 = dividend in $t=0$,

P_0 = stock price, and

g = growth rate.

Based on the data in Table 1, the required rate of return calculated by formula (2) is equal to 14.52%, calculated by CAPM – 15%, and another estimate, which represents the sum of the bond rate and the risk premium, is equal to 16%. Accordingly, the average cost of capital is equal to 15.17%. Taking into account the company's capital structure, its values, and the tax rate, he calculated the WACC, which is equal to 13.17%.

¹ <https://www.bloomberg.com/profile/company/661713Z:US>.

² <https://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New-Home-Page/datafile/ctryprem.html>

To be more precise, the market risk premium formula (1) requires more detail when dealing with immature capital markets, and the risk premium in any equity market can be written as:

Equity Risk Premium = Base Premium for Mature Equity Market + Country Risk Premium (9)

$$\begin{aligned} WACC_{company} &= \text{Equity Risk Premium} \times \frac{E}{D+E} \\ &+ \text{Cost of Company Debt} \times \frac{D}{D+E} \end{aligned} \quad (10)$$

Country Risk Premium

The country risk premium could reflect the extra risk in a specific market. There are two most widely used approaches.

1. Country Default Risk Spreads

One of the simplest and most easily accessible is the rating assigned to a country's debt by a ratings agency (S&P and Moody's)¹. These ratings measure default risk affected by the stability of a country's currency, its political stability, its budget conditions, and its trade balances, which at the same time reflect on capital risk. The other advantage of ratings is that they come with default spreads over the US treasury bond.

2. Relative Standard Deviations (RSD)

A conventional measure of equity risk is the standard deviation in stock prices; higher standard deviations are generally associated with more risk. The standard deviation of one market against another is a measure of relative risk.

$$RSD_{Country\ x} = \frac{\text{Standard Deviation}_{Country\ x}}{\text{Standard Deviation}_{US}}$$

Equity risk premium for country x would be:

$$\text{Equity Risk Premium}_{Country\ x} = \text{Risk Premium}_{US} \times RSD_{Country\ x}$$

According A. Damodaran, it equals 4.40%².

Cost of Debt

When a firm has long-term bonds outstanding that are liquid and widely traded. Bond's market price, in conjunction with its coupon and maturity, can compute a yield that we use as the cost of debt. Unlike this, many firms have outstanding bonds that do not trade regularly. If these firms are rated, we can estimate their debt costs using their ratings and associated default spreads. In case where the riskless rate equals 5.00%, the company has a BB (interest coverage ratio = 2 – 2.5) it is expected to have a cost of debt approximately 3.5% higher than

¹ For example, Georgia: S&P – BB and Mood's – Ba2.

² <https://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/New-Home-Page/datafile/ctryprem.html>

the riskless rate, which equals 5.00% (treasury bond rate), so the pre-tax cost of debt would be

$$\text{Pre-tax cost of debt} = 5.00\% + 3.5\% = 8.50\%$$

When the effective tax rate is 20%, the debt ratio would be:

$$\text{After-tax cost of debt} = 8.50\% \times (1 - 0.20) = 6.80\%$$

When it comes to an emerging market, the cost of debt for an emerging market company will include the country default spread for the country, and there would be a formula for that:

$$\text{Cost of debt}_{\text{Emerging Market Company}} = \text{Risk Free Rate} + \text{Country Default Spread} + \text{Company Default Spread}_{\text{Synthetic Rating}}$$

In the case of Georgia, whose default spread is 5.19% and whose corporate interest coverage rating is 2.5(BB), the cost of debt would be:

$$\text{Cost of Debt} = 8.50\% + 3.28\% + 3.50\% = 15.28\%$$

By country risk, which in Georgia is equal to 4.4%, should be increased the cost of capital shown in Figure 7.

$$\text{Cost of Capital} = 13.93\% + 4.40\% = 18.33\%,$$

according to formula (10). the weighted average cost of company capital will be:

$$\text{WACC} = 75.4\% \times 18.33\% + 15.28\% \times 24.5\% \times 85\% = 17\%$$

Based on this and other given data, the Georgian company named "Varketilairi"¹, estimated value – 12.5 million GEL – is shown in Table 4.

When the company still has assets and liabilities that do not contribute to the creation of cash flows, this valuation, about 12.5 million GEL of the company, will be adjusted by their value – assets will be added, and liabilities will be subtracted. Only such possible adjustments should be made to fair value.

As seen from the table and graph embedded in Table 5 of the sensitivity analysis, the valuation shows high sensitivity to the cost of equity and growth rate.

Table 4. Results of "Varketilairi" estimation

Growth Rate(g) =				2%			
WACC				17%			
Year	Net Income	Repreciation	Capital spending	Change in non-cash working capital	Net debt issued	FCFF	Discount value
1	1,300	240	240	16		1,284	1,097
2	1,450	260	260	41		1,409	1,029
3	1,500	265	265	18		1,482	925
Terminal Value ¹						10,078	9,496
Value of "Varketilairi"							12,548

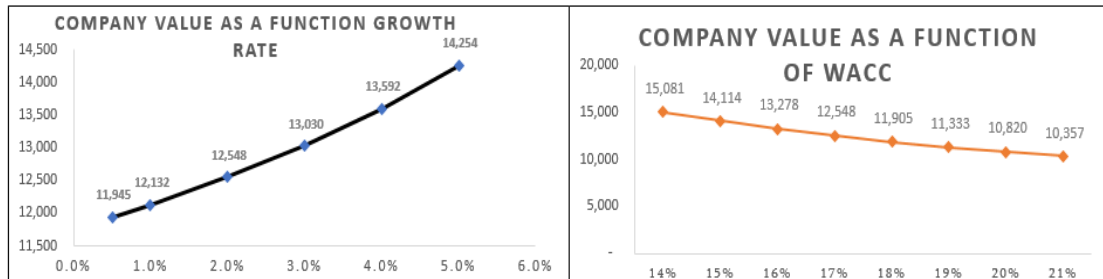
¹ A regulated company distributing natural gas in one district of Tbilisi.

$$1) \text{ Terminal Value} = \frac{FCFF_3 \times (1+g)}{WACC - g} = \frac{1,482 \times (1+2\%)}{17\% - 2\%} = 10,078.$$

Table 5

Sensitivity Analysis Results: WACC across and growth rate down ('000)

	12,548	14%	15%	16%	17%	18%	19%	20%	21%
0.5%		14,080	13,276	12,570	11,945	11,387	10,885	10,431	10,018
1%		14,386	13,534	12,789	12,132	11,548	11,025	10,552	10,124
2%		15,081	14,114	13,278	12,548	11,905	11,333	10,820	10,357
3%		15,910	14,797	13,849	13,030	12,315	11,684	11,123	10,621
4%		16,913	15,613	14,522	13,592	12,789	12,088	11,470	10,920
5%		18,147	16,599	15,324	14,254	13,342	12,555	11,868	11,261

From the valuation sensitivity Table 5 and Figure 7 presented, it can be seen that the valuation is significantly sensitive to the cost of capital and growth rate. Based on this, when evaluating the company, it is necessary to pay as much attention as possible to the accuracy of the evaluation of these two factors, which can be achieved by obtaining the correct methodology and reliable data.

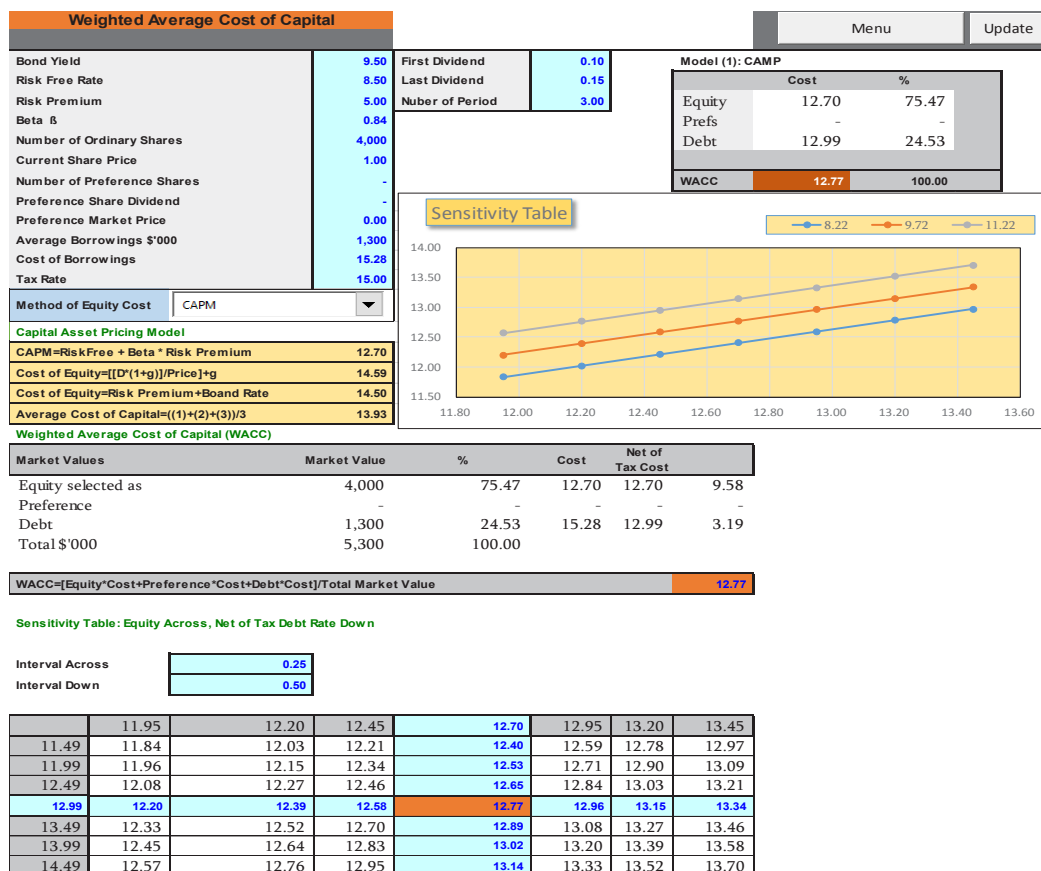

Figure 7.

Conclusion

The dividend Discount Model (DDM) and the Free Cashflow Discount Models (FCDM) are a financial modeling techniques used to estimate the value of a publicly traded firm's share, a firm's capital value, a firm value and an investment based on its expected future cash flows. DCF Analysis can be used to compare different investments and help investors choose the best option.

When we buy stock in a publicly traded firm, the only cash flow we receive directly from this investment is expected dividends. The dividend discount model builds on these simple propositions and argues that the value of a stock then has to be the present value of expected dividends over time. Dividend discount models can range from simple growing perpetuity models such as the Gordon Growth model to the three-stage dividend discount model, which combines the features of the two-stage model and the H-model.

The cash flows to the firm are discounted at the weighted average cost of capital to obtain the value of the firm, which, when reduced by the market value of outstanding debt, yields the value of equity. Since the cash flow to the firm is a cashflow before debt payments, this approach is more straightforward to use when there is significant leverage or when leverage changes over time, though the weighted average cost of capital, used to discount free cashflows to the firm, has to be adjusted for changes in leverage. Finally, the costs of capital can be estimated at different debt ratios and used to estimate the optimal debt ratio for a firm.

Analysis, based on these models, requires accurate inputs to be effective. This includes accurate estimates of future cash flows, discount rates, and growth rates. If any of these inputs are inaccurate, the results of the analysis will be unreliable. While DCF analysis is a powerful tool, it is not perfect. It relies on assumptions about future cash flows, discount rates, growth rates, and terminal values, which may not always be accurate. Additionally, it does not take into account factors such as market trends, changes in technology, or shifts in consumer behavior. Thus, in some cases, it may be justified not to make a point estimate but to define a confidence interval for the estimated value of a company.

References

Aswath Damodaran. (2002). *Investment Valuation: Tools and Techniques for Determining the Value of Any Asset*, Second Edition 2nd Edition.

Issues in using the Dividend Discount Model. (2002). <https://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/pdfiles/valn2ed/ch13d.pdf>

Myron, J.G. (1962). "The Investment, Financing, and Valuation of the Corporation," R.D. Irwin.

Single-Stage, Two-Stage, and Three-Stage FCFF and FCFE Models. (2021): <https://analystprep.com/study-notes/cfa-level-2/free-cash-flow-variations/?gad-source=1&gclid=CjwK-CAjw7s20BhBFEiwABVIMrd65vKKM13Afr16wU7XXAp9rYWUNmljvDldj0o8J7a4rb-hn133EBoC-skEQAvD-BwE/>.

Stern School of Business, New York University. (2002). "Dividend Discount Models," pages 2-8; <https://pages.stern.nyu.edu/~adamodar/pdfiles/valn2ed/ch13.pdf>.

საკორპორაციო სამართლის განვითარება საქართველოში – წარსული, აწმყო, მომავლის პერსპექტივები

ლალი ლაზარაშვილი

საქართველოს უნივერსიტეტის პროფესორი

ORCID: 0009-0007-2753-7616

აბსტრაქტი

სტატია ეძღვნება თანამედროვე ქართული საკორპორაციო სამართლის განვითარების გზის ანალიზს მომავლის პერსპექტივების ჭრილში.

საკორპორაციო სამართალი თანამედროვე ქართულ სამართალში ახალგაზრდა დარგია, მისი წარმოშობა უკავშირდება 1994 წლის 28 ოქტომბრის „მეწარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის მიღებას, რომელსაც უდიდესი წვლილი მიუძღვის ქართული სამეწარმეო ურთიერთობების განვითარების საქმეში და 2021 წლის 2 აგვისტოს ახალი „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის მიღებამდე სამეწარმეო საქმიანობის განმახორციელებელი სუბიექტების სამართლებრივი მოწყობის ძირითადი ნორმატიულ ბაზა იყო.

თავდაპირველად ქართული საკორპორაციო სამართლის მოდელი შეესატყვისებოდა კონტინენტური ევროპის სამართლის ოჯახის საერთო სივრცის ტენდენციას, განსაკუთრებით, გერმანული საკორპორაციო სამართლის მოდელს. შემდგომ, 1994 წლის კანონში განხორციელებული არაერთი ცვლილების შედეგად კანონი გარკვეულწილად დაშორდა კონტინენტური ევროპის მოდელს და საბოლოოდ, ქვეყანამ მიიღო კანონი ხარვეზებით და არასრულყოფილი სამართლებრივი მოწყობის გზით.

არსებული ხარვეზების აღმოფხვრის მიზნით, ასევე, „ევროპასთან ასოცირების შეთანხმების“ შესასრულებლად, საკორპორაციო სამართლის ევროპული დირექტივების იმპლემენტაციის მიზნით, განხორციელდა ახალი კოდიფიკაცია და 2021 წლის 2 აგვისტოს მიღებულ იქნა ახალი კანონი „მეწარმეთა შესახებ“, რომელიც დღეს მოქმედებს საქართველოში.

როგორია ახალი კანონის ეფექტურობა? რამდენად პასუხობს თანამედროვე ბიზნესის გამოწვევებს? საკორპორაციო სამართლის განვითარების რა პერსპექტივები შეიძლება გავიაზროთ წარსულისა და აწმყოს გადასახედიდან? აღნიშნული და სხვა რელევანტური საკითხები არის სტატიის კვლევის საგანი.

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა ახალი 2021 წლის კანონის სამართლებრივი ჩარჩოს დახვეწისა და გაძლიერების არაერთი რეკომენდაცია, თუმცა ერთი რამ იმთავითვე ცხადია: ისტორიულად და ტრადიციულად ქართული კერძო სამართალი და მისი ისტორიული ძირები სწორედ რომანულ-გერმანული კონტინენტური სამართლის ოჯახს მიეკუთვნება. ეს ტენდენცია უნდა შენარჩუნდეს მომავალშიც.

საკვანძო სიტყვები: საკორპორაციო სამართალი, ქართული კერძო სამართალი, კანონი „მეწარმეთა შესახებ“, სამეწარმეო საქმიანობა, ევროკავშირის სამართალთან ქართული სამართლის ჰარმონიზება

THE EVOLUTION OF CORPORATE LAW IN GEORGIA – FORMER, CURRENT, AND FUTURE PERSPECTIVES

Lali Lazarashvili

Professor, the University of Georgia

ORCID: 0009-0007-2753-7616

Abstract

The article is devoted to the analysis of the evolution of modern Georgian corporate law in terms of future perspectives.

Corporate law is a relatively new field in modern Georgian private law that dates back to October 28, 1994, when the Law of Georgia “On Entrepreneurs” was adopted. This law significantly aided in the development of business activity in Georgia and served as the primary normative base for the legal arrangement of business entities before the adoption of the new law “On Entrepreneurs” on August 2, 2021.

The Georgian corporate law model initially corresponded to the overall trend of the continental European legal family, particularly the German corporate law model. Subsequently, in 1994 law then underwent several revisions that caused it to diverge somewhat away from the model of continental Europe, leaving the country with defective legislation.

A new codification was implemented to close the existing gaps, as well as to fulfill the “Association Agreement with Europe” while implementing the European directives of corporate law. A new law “On Entrepreneurs” was passed on August 2, 2021, and it is currently valid in Georgia.

What is the effectiveness of the new law? How well does it respond to the challenges of modern business? What perspectives of the development of corporate law may be comprehended from both a historical and current standpoint? These and other relevant issues are the subject of research in the article.

As a result of the research, a number of recommendations for improving and strengthening the legal framework of the new 2021 law were identified, although one thing is certain from the outset: historically and traditionally, Georgian private law and its historical roots belong to the family of Romano-Germanic continental law. This trend should be maintained in the future.

Keywords: Corporate Law, Private Law of Georgia, The Law of Georgia on Entrepreneurs, Business activity, Harmonization of Georgian law with EU law

შესავალი

საკორპორაციო სამართალი ქართული კერძო სამართლის დარგი და იმავდროულად, საუნივერსიტეტო სასწავლო პროგრამით გათვალისწინებული სავალდებულო სასწავლო-მეთოდოლოგიური დისციპლინაა. იგი შეისწავლის კერძოსამართლებრივი გაერთიანებების სამართლებრივ სტატუსს (ჭანტურია, 2013, გვ. 557).

თანამედროვე საკორპორაციო სამართლის წარმოშობა საქართველოში 1994 წლის 28 ოქტომბრის „მეწარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის მიღებას უკავშირდება, რომელიც 1995 წლის 1 მარტს ამოქმედდა. ამ კანონს უდიდესი წვლილი მიუძღვის ქართული სამეწარმეო ურთიერთობების განვითარების საქმეში და 2021 წლის 2 აგვისტოს „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის მიღებამდე სამეწარმეო საქმიანობის განმახორციელებელი სუბიექტების სამართლებრივი მოწყობის ძირითადი ნორმატიული ბაზა იყო.

თავდაპირველად ქართული საკორპორაციო სამართლის მოდელი შეესატყვისებოდა კონტინენტური ევროპის სამართლის ოჯახის საერთო სივრცის ტენდენციას, განსაკუთრებით, გერმანული საკორპორაციო სამართლის მოდელს. შემდგომ, 1994 წლის კანონში განხორციელებული არაერთი ცვლილების შედეგად, კანონი გარკვეულწილად დაშორდა კონტინენტური ევროპის მოდელს და საბოლოოდ, ქვეყანამ მიიღო კანონი ხარვეზებით და არასრულყოფილი სამართლებრივი მოწყობებით. აღნიშნულის გათვალისწინებით, ქართული საკორპორაციო სამართლის მეცნიერებაში გამოითქმებოდა არაერთი საფუძვლიანი მოსაზრება საქართველოში საკორპორაციო სამართლის კოდიფიკაციის აუცილებლობის შესახებ.

არსებული ხარვეზების აღმოფხვრელად, ასევე, „ევროპასთან ასოცირების შეთანხმების“ შესასრულებლად, საკორპორაციო სამართლის ევროპული ღირებულებების იმპლემენტაციის მიზნით, განხორციელდა ახალი კოდიფიკაცია და 2021 წლის 2 აგვისტოს მიღებულ იქნა ახალი კანონი „მეწარმეთა შესახებ“, რომელიც დღეს მოქმედებს საქართველოში.

როგორია ახალი კანონის ეფექტურობა? რამდენად პასუხობს თანამედროვე ბიზნესის გამოწვევებს? საკორპორაციო სამართლის განვითარების რა პერსპექტივები შეიძლება გავიაზროთ წარსულისა და აწმყოს გადასახედიდან? აღნიშნული და სხვა რელევანტური საკითხები არის სტატიის კვლევის საგანი.

მეთოდები

სტატიაში კვლევა განხორციელებულია არაერთი მეთოდის საფუძველზე. კერძოდ, ისტორიულ-სამართლებრივი კვლევის მეთოდის გამოყენებით გამოკვლეულია ქართული საკორპორაციო სამართლის ისტორიული განვითარების გზა, ამ განვითარების გამოცდილების საფუძველზე თეორიული დასკვნების დასასაბუთებლად და ასაგებად. ნორმატიული კვლევის მეთოდის საფუძველზე გააზრებულია 1994 წლის 28 ოქტომბრის „მეწარმეთა შესახებ“ კანონისა და 2021 წლის 2 აგვისტოს „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის ნორმატიული შინაარსი; დოგმატური კვლევის მეთოდის საფუძველზე განხორციელებულია საკორპორაციო სამართლის საკითხების გააზრება სამართლებრივი დოქტრინის ანალიზის გზით; სამართლებრივ-ლოგიკური და სისტემური ანალიზის მეთოდების საფუძველზე დადგენილია სისტემური და ლოგიკური ურთიერთკავშირი სხვადასხვა ცნებებსა და ინსტიტუტებს შორის, კანონში სხვადასხვა დროს შეტანილ ცვლილებებს შორის. ტელეოლოგიური კვლევის მეთოდით გააზრებულია საკორპორაციო სამართლის მიზანი და მისი დაცვითი ფუნქცია. შედარებით-სამართლებრივი კვლევის მეთოდის საფუძველზე გააზრებულია „მეწარმეთა შესახებ“ 1994 წლის 28 ოქტომბრის კანონში სხვადასხვა დროის განმავლობაში შეტანილი ცვლილებები, „მეწარმეთა შესახებ“ 1994 წლის 28 ოქტომბრის კანონისა და 2021 წლის ახალი „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის მოდელები.

მდგომარეობა 1994 წლის 28 ოქტომბრის „მეწარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის მიღებამდე

საქართველოში თანამედროვე საკორპორაციო სამართლის წარმოშობა 1991 წელს დამოუკიდებელი ქართული სახელმწიფოებრიობის მოპოვებას უკავშირდება. მანამდე, საბჭოთა პერიოდის ქართული სამართლის სისტემისთვის სრულიად უცხო იყო საკორპორაციო სამართალი. ამის ძირითადი მიზეზი იყო ის გარემოება, რომ საკორპორაციო სამართალი საბაზრო ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი სამართლის დარგია, ხოლო საბჭოთა ეკონომიკა მთლიანად სახელმწიფოს ხელში იყო მოქცეული, არ არსებობდა სამეწარმეო საქმიანობის მოწყობის ორგანიზაციულ-სამართლებრივი ფორმები (ჭანტურია, 1996, გვ. 32-33). მდგომარეობა შეიცვალა 1985 წლიდან, როდესაც საბჭოთა კავშირში გარდაქმნის პროცესის დაწყებასთან ერთად წინა პლანზე წამოიწია კერძო ინიციატივის გაძლიერებისა და გაფართოების ტენდენციამ, თუმცა ამ პერიოდის საბჭოთა სინამდვილისათვის უცხო იყო ისეთი წმინდა კაპიტალისტური საწარმოები, როგორიცაა სააქციო საზოგადოება და შეზღუდული პასუხისმგებლობის საზოგადოება (ჭანტურია, 1996, გვ. 33).

სოციალისტური სამართლებრივი სისტემის დაშლასთან ერთად, 1991 წლიდან, ქართული სამართლის ისტორიაში ახალი პერიოდი დაიწყო – დამოუკიდებელი ქვეყნის სამართლის სისტემის ფორმირება, ახალი კანონმდებლობის მიღება საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში. იდგა არჩევანი: სამართლებრივი განვითარების რა გზით უნდა წასულიყო გარდამავალი პერიოდის სახელმწიფო – კონტინენტური ევროპის სამართლის სისტემის, თუ საერთო სამართლის სისტემის გზით (კნიპერი, 1996, გვ. 23). არჩევანი მართებულად იქნა გაკეთებული კონტინენტური ევროპის სამართლის სისტემის სასარგებლოდ, რამდენადაც კონტინენტური ევროპის სამართალი – „სწორედ ესაა ქართული სამართლის განვითარების ბუნებრივ-ისტორიული გზა“ (ჯორბენაძე, 1995, გვ. 5).

1991 წლის 25 ივლისს მიღებულ იქნა კანონი „სამეწარმეო საქმიანობის საფუძვლების შესახებ“, რომელმაც საქართველოში სამართლებრივად პირველად განამტკიცა სამეწარმეო საზოგადოებები და, რომელიც საქართველოში პირველი საკანონმდებლო აქტი იყო საკორპორაციო სამართლის სფეროში. მიუხედავად ამისა, აღნიშნულ კანონს საკანონმდებლო ტექნიკის თვალსაზრისით აფასებენ, როგორც არასრულყოფილს, რომელსაც პრეტენზია ჰქონდა, მოეწესრიგებინა მთლიანად სამეწარმეო საქმიანობა და სამოქალაქო-სამართლებრივი ნორმების გარდა, მოიცავდა როგორც კონსტიტუციურ-სამართლებრივ, ისე ადმინისტრაციულ-სამართლებრივ ნორმებს (ჭანტურია, 1996, გვ. 33). კანონის არასრულყოფილი მოწესრიგების გამო აუცილებელი გახდა ცალკე კანონქვემდებარე აქტების მიღება ამ კანონით გათვალისწინებული სამეწარმეო საზოგადოებების შესახებ, მაგალითად, საქართველოს რესპუბლიკის მინისტრთა კაბინეტის 1993 წლის 14 აპრილის №288 დადგენილება „სახელმწიფო საწარმოების, სახელმწიფო საწარმოთა გაერთიანებების სააქციო საზოგადოებებად გარდაქმნის ორგანიზაციულ ღონისძიებათა შესახებ“ და სხვა. ეს ყველაფერი კი ახალი კოდიფიკაციის აუცილებლობას აყენებდა დღის წესრიგში. ამ მიზნით დაიწყო მუშაობა ახალ კანონპროექტზე, ქართველი და გერმანელი მეცნიერ-იურისტების ერთობლივი ჩართულობით. კერძოდ, ქართული მხრიდან კანონპროექტის შემუშავების პროცესში ჩართული იყო პროფესორი ლადო ჭანტურია, გერმანიის მხრიდან – პროფესორი როლფ კნიპერი და ადვოკატი ჰარტმუტ ფრომი (ზოიძე, 2005, გვ. 183). ამ პროცესში მნიშვნელოვანი საკითხი იდგა, საქართველო კერძო სამართლის დუალისტური მოწყობის გზას დაადგებოდა თუ არა. იყო იდეაც, რომ სავაჭრო კოდექსი მიღებულიყო და არა სპეციალური კანონი (ჭანტურია, 1996, გვ. 52). საბოლოოდ, სწორად იქნა არჩევანი გაკეთებული სპეციალურ კანონზე – კანონზე „მეწარმეთა შესახებ“ და არა სავაჭრო კოდექსზე, რომელიც მეოცე საუკუნის ბოლოსათვის უკვე აღარ წარმოადგენდა თანამედროვე საკორპორაციო სამართლის საკანონმდებლო მოწესრიგების საუკეთესო მოდელს.

„მეწარმეთა შესახებ“ 1994 წლის 28 ოქტომბრის საქართველოს კანონი და თანამედროვე საკორპორაციო სამართლის ჩამოყალიბება

1994 წლის 28 ოქტომბერს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო კანონი „მეწარმეთა შესახებ“. ამით საბოლოოდ ითქვა უარი საქართველოში კერძო სამართლის დუალისტური სისტემის

მიხედვით მოწესრიგების გზაზე, რომელიც არც ისტორიულად იყო დამახასიათებელი ქართული სამართლისთვის და არც კერძო სამართლის განვითარების თანამედროვე დონეს შეესაბამებოდა. ქართველმა კანონმდებელმა აირჩია სავაჭრო კანონმდებლობის გამოხატულების ის ფორმა, როდესაც სამეწარმეო საქმიანობის სამართლებრივი რეგულირების თავისებურებები გამოხატულებას პოულობს ერთიან სამოქალაქო კოდექსსა და სხვა სპეციალურ კანონებში. კანონმდებლის ეს ნაბიჯი ქართული სამართლებრივი აზროვნების განსჯის, ფიქრისა და გაანალიზების, ქართული სამართლებრივი ტრადიციების გათვალისწინების საფუძველზე გაკეთებული არჩევანით იყო შემზადებული. კანონმა „მეწარმეთა შესახებ“ გააგრძელა და განავითარა ის საუკეთესო ტრადიციები, რაც დასავლეთ ევროპის სავაჭრო კოდექსებმა შესძინეს სამართლის მეცნიერებას.

როგორც უდიდესი ქართველი ცივილისტი, პროფ. ს. ჯორბენაძე აღნიშნავდა: „გერმანელ კოლეგებთან ერთად შემუშავებული ეს უმნიშვნელოვანესი ნორმატიული აქტი დასავლეთის არც ერთი ქვეყნის კანონმდებლობას არ იმეორებს, თუმცა კონტინენტური ევროპის სამართლის ოჯახის საერთო სივრცის ტენდენციას შეესაბამება. სწორედ ესაა ქართული სამართლის განვითარების ბუნებრივ-ისტორიული გზა“ (ჯორბენაძე, 1995, გვ. 5); „ეს კანონი მთლიანად ესადაგება მეწარმეობის დარგში კანონმდებლობის საერთაშორისო ჰარმონიზაციის უაღრესად სასარგებლო პროცესს“ (ჯორბენაძე, 1995, გვ. 6).

„მეწარმეთა შესახებ“ 1994 წლის 28 ოქტომბრის კანონის პროექტის შემუშავება განხორციელდა უდიდესი პროფესიონალიზმით, კვალიფიციურობით და კომპეტენტურობით. ეს იყო უზადო კანონი საკანონმდებლო ტექნიკისა თუ იურიდიული ენის სრულყოფილების თვალსაზრისით. ამ კანონის მიღებით უდიდესი წვლილი იქნა შეტანილი თანამედროვე ქართული საკორპორაციო სამართლის განვითარების საქმეში, რომელიც ეროვნულ სამართალში თავიდანვე ევროპულ ღირებულებებს დაეფუძნა.

აღნიშნული კანონის თავდაპირველი რედაქცია იზიარებდა კონტინენტური ევროპის საუკეთესო მიღწევებსა და გამოცდილებას საკორპორაციო სამართლის სფეროში. მასში უხვად იყო ინტეგრირებული ევროპული საკორპორაციო-სამართლებრივი ღირებულებები ქართული სინამდვილის მოთხოვნების ადეკვატურად. ნიშანდობლივია, რომ არაერთი რეგულაცია, რომელსაც 1994 წლის „მეწარმეთა შესახებ“ კანონი შეიცავდა და მოგვიანებით შეტანილი ცვლილებების საფუძველზე ამოღებულ იქნა, ახალ 2021 წლის „მეწარმეთა შესახებ“ კანონში კვლავ გაცოცხლდა. მაგალითად, ასეთია ახალი კანონის მოთხოვნა, რომ სააქციო საზოგადოებაში არ დაიშვება პარტნიორის შენატანი სამუშაოს შესრულებისა და მომსახურების გაწევის სახით, რომ აუცილებელია სააქციო საზოგადოებას ჰქონდეს საწესდებო კაპიტალი და სხვა.

საგულისხმოა, რომ ტერმინი „საკორპორაციო სამართალი“ XX საუკუნის 90-იანი წლების ქართულ სამართალში შემოღებულ იქნა ივანე ჯავახიშვილის ცნობილი ნაშრომის – „ქართული სამართლის ისტორიის“ გავლენით, სადაც სწორედ „საკორპორაციო სამართლის“ დასახელებით არის მოხსენიებული ძველ საქართველოში სხვადასხვა გაერთიანების სამართალი (ჯავახიშვილი, 1984, გვ. 234-259). XX საუკუნის 90-იანი წლებში ამ ტერმინის კვლავ გაცოცხლება უკავშირდება ლ. ჭანტურიას სამეცნიერო შრომებს (ჭანტურია, 1996, გვ. 32-55). ამდენად, თანამედროვე ქართულ სამართალში სახელწოდება „საკორპორაციო სამართლის“ გამოყენება შეესაბამება ქართული სამართლის მეცნიერების ისტორიულ ტრადიციებს.

თავდაპირველად ქართული საკორპორაციო სამართლის მოდელი შეესატყვისებოდა კონტინენტური ევროპის საკორპორაციო სამართლის, კერძოდ, გერმანული სამართლის მოდელს. 1994 წლის „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის თავდაპირველ რედაქციაში დომინირებდა კანონისმიერი საკორპორაციო სამართალი, გერმანული სამართლის მსგავსად. ეს დიდწილად იმით იყო განპირობებული, რომ „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის შემუშავებაში აქტიურად იყვნენ ჩართული გერმანელი იურისტები, თუმცა, რასაკვირველია, არ მომხდარა გერმანული საკორპორაციო სამართლის კოპირება. 1994 წლის 28 ოქტომბრის „მეწარმეთა შესახებ“ კანონი მიღებულ იქნა გერმანული სამართლის რეცეფციის საფუძველზე, კერძოდ, რეცეფციის შედეგად განხორციელდა გერმანიის სავაჭრო და საზოგადოებათა სამართლის სინთეზი, რაც იმას ნიშნავს, რომ გერმანულ

სამართალში სავაჭრო კოდექსით მოწესრიგებული ამხანაგობის ტიპის საზოგადოებები და ცალკე სპეციალური კანონებით განსაზღვრული კაპიტალური საზოგადოებების მომწესრიგებელი ნორმები ქართულ სამართალში ერთიანი სპეციალური კანონით მოწესრიგდა (ზოიძე, 2005, გვ. 185). თანდათანობით, დროთა განმავლობაში „მეწარმეთა შესახებ“ კანონში 50-ზე მეტი ცვლილება შევიდა, რომლებმაც კანონის თავდაპირველი მოდელი სრულიად შეცვალა. საბოლოოდ მივიღეთ ურთიერთობის მოწესრიგების ვაკუუმი, ხელოვნურად შექმნილი შიდაკორპორაციული ურთიერთობის მრავალი ხარვეზი, მცირე პარტნიორთა უფლებების დაცვის გამოშიგნული მექანიზმები და მსგავსი პრობლემები, რასაც ხშირ შემთხვევაში ჩიხში შეჰყავდა შიდაკორპორაციული ურთიერთობები და ართულებდა სამართალშეფარდების პროცესს (ბურდული, მახარობლიშვილი, თოხაძე, ზუბიტაშვილი, ალადაშვილი, მალრაძე, ეგნატაშვილი, 2023, გვ. 49). აღნიშნულის გათვალისწინებით, ქართული საკორპორაციო სამართლის მეცნიერებაში გამოითქმებოდა საფუძვლიანი მოსაზრებები საქართველოში საკორპორაციო სამართლის ახალი კოდიფიკაციის აუცილებლობის შესახებ (იხ. ბურდული, 2012; ლაზარაშვილი, 2013). აღნიშნული კოდიფიკაცია განხორციელდა 2021 წლის 2 აგვისტოს იმავე დასახელების კანონის – ახალი „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის მიღებით.

„მეწარმეთა შესახებ“ 2021 წლის 2 აგვისტოს კანონის მიღება – თანამედროვე საკორპორაციო სამართლის განვითარების ახალი ეტაპი საქართველოში

2021 წლის ახალი „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის მიღება განაპირობა ორმა ძირითადმა ფაქტორმა: პირველი უკავშირდება 1994 წლის „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის საბოლოო რედაქციის ხარვეზიან და არასრულყოფილ მოწესრიგებას, რაზედაც ზემოთ უკვე ითქვა; რაც შეეხება მეორე ფაქტორს, აღნიშნული უკავშირდება საქართველოს მხრიდან 2015 წლის ევროპასთან ასოცირების შეთანხმებაზე ხელის მოწერას, რომლის თანახმად, საქართველოს სახელმწიფომ იკისრა ვალდებულება, მოეხდინა ევროკავშირის სამართალთან ქართული სამართლის ჰარმონიზება, მათ შორის, ევროპულ საკორპორაციო-სამართლებრივ დირექტივებთან ქართული საკორპორაციო სამართლის შესაბამისობა. აღნიშნული ასოცირების შეთანხმება ქართულ ეროვნულ სამართალზე გლობალიზაციის პროცესის გავლენის თვალსაჩინო გამოვლინებას წარმოადგენდა.

2021 წლის 2 აგვისტოს საქართველოს პარლამენტმა მიიღო ახალი კანონი „მეწარმეთა შესახებ“, რომელიც ძალაში შევიდა 2022 წლის 1 იანვრიდან. ამ კანონის მიღებით ქართული საკორპორაციო სამართლის განვითარებაში ახალი ეტაპი დაიწყო.

ახალი 2021 წლის „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის თვალსაჩინო ღირსებაა საკანონმდებლო მოწესრიგების დეტალიზება, მეწარმეთათვის მრავალფეროვანი შესაძლო რეგულაციური მოდელის მიცემა, საიდანაც ისინი აირჩევენ სასურველ მოწესრიგებას, ხელმძღვანელი პირების ფიდუციური მოვალეობების მკაფიო სისტემის ჩამოყალიბება და სხვა. როგორც იურიდიულ ლიტერატურაშია აღნიშნული, „2021 წლის რეფორმით საქართველო დაუბრუნდა მის ბუნებრივ ევროპულ ორბიტას ამ სფეროში, ხოლო საკორპორაციო სამართალი, როგორც დამოუკიდებელი დარგი, კვლავ დაეფუძნა კანონისმიერ ხასიათს“ (ბურდული, მახარობლიშვილი, თოხაძე, ზუბიტაშვილი, ალადაშვილი, მალრაძე, ეგნატაშვილი, 2023, გვ. 50).

მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, კანონმდებლებითი საქმიანობის მრავალსაუკუნოვანი ისტორია ადასტურებს, რომ „შეუძლებელია ყველასთვის გასაგები და უხარვეზო კანონის შემუშავება, რომლებიც ცხოვრებისეული რეალობის ყველა კითხვაზე პასუხს შეიცავენ“ (ჭანტურია, 2013, გვ. 566.). შესაბამისად, არც ახალი 2021 წლის კანონი აღმოჩნდა უნაკლო. აღნიშნული კანონის ხარვეზების არსებობა განაპირობებს მომავალში ქართული საკორპორაციო სამართლის მოწესრიგებაში გარკვეული ცვლილებების შეტანის საჭიროებას. კანონის სამართლებრივი ჩარჩოს დახვეწისა და გაძლიერების არაერთი რეკომენდაციის თაობაზე ქვემოთ ვიმსჯელებთ.

„მეწარმეთა შესახებ“ 2021 წლის 2 აგვისტოს ახალი კანონის გამოწვევები და საკორპორაციო სამართლის განვითარების სამომავლო პერსპექტივები

„მეწარმეთა შესახებ“ ახალი 2021 წლის 2 აგვისტოს კანონით რეგლამენტირებული საკორპორაციო-სამართლებრივი ურთიერთობების სრულყოფილი სამართლებრივი მოწესრიგების საკითხში ერთ-ერთი გამოწვევაა ის გარემოება, რომ ჯერ-ჯერობით ყველა მეწარმე სუბიექტს არ მოუხდენია თავისი სარეგისტრაციო მონაცემების შესაბამისობაში მოყვანა ახალ კანონთან, რის გამოც არ მომხდარა ახალი კანონის სრულფასოვანი ამოქმედება. ადგილი აქვს ამ ვადის სისტემატურ გადავადებას უკვე მერამდენე წელია, ამჟამად ასეთ ვადად განსაზღვრულია 2025 წლის 1 აპრილი (<https://www.napr.gov.ge>). აღნიშნული გარემოება, თავის მხრივ, განაპირობებს ახალი კანონის სრულფასოვანი ამოქმედების, შესაბამისი სასამართლო პრაქტიკის დროული შექმნისა და სასამართლო პრაქტიკის მეშვეობით ამ კანონის ბუნდოვანი რეგულაციების განმარტების პროცესების შეფერხებას. რეკომენდებულია, 2025 წლის 1 აპრილის შემდგომ მეტად ადარ გადავადდეს ეს ვადა, კანონი დროულად ამოქმედდეს სრულფასოვნად, რაც ხელს შეუწყობს ახალი კანონის საფუძველზე სამართლებრივი ურთიერთობების დახვეწას, განვითარებას და რელევანტური სასამართლო პრაქტიკის ჩამოყალიბებას.

ახალი კანონის შემდეგი გამოწვევა არის ის გარემოება, რომ ხელმძღვანელი პირების ინტერესთა კონფლიქტის საკითხი მოწესრიგებულია მხოლოდ სააქციო საზოგადოების მიმართ, სააქციო საზოგადოების თავში (მუხ.208), ხოლო სხვა სამეწარმეო საზოგადოებების მიმართ ეს საკითხი საერთოდ არ არის დარეგულირებული, რაც კანონის ხარვეზს წარმოადგენს. მართებულია, რომ კანონის ზოგადმა ნაწილმა მოიცვას ინტერესთა კონფლიქტის შემცველი გენერალური ნორმა, რომელიც გავრცელდება დანარჩენ სამეწარმეო საზოგადოებებზე.

ნიშანდობლივია ასევე, რომ ხელმძღვანელი პირის (დირექტორი) უფლებრივი მდგომარეობის მოწესრიგება მთლიანად ამოვარდნილია შრომის სამართლიდან და მიხედვითაა მხოლოდ სასამსახურო ხელშეკრულებას (მუხ.45.1). იმ შემთხვევაში კი, თუ სასამსახურო ხელშეკრულებით აღნიშნული საკითხი არ იქნება მოწესრიგებული, იგი სამართლებრივი რეგულირების გარეშე რჩება. რეკომენდებულია, რომ ახალმა კანონმა დაუშვას და განსაზღვროს ხელმძღვანელი პირის იმ უფლებების ზოგადი ფარგლები, რომლებიც შრომის კოდექსის მიხედვით შეიძლება მოწესრიგდეს.

ახალი კანონი გამოირჩევა მოქნილი რეგულირების ნაკლებობით, ვიდრე ეს ძველ კანონს ახასიათებდა. მაგალითად, შპს-ს რეგულირება იმპერატიულად ითვალისწინებს, რომ შპს-ს კაპიტალში პარტნიორის შენატანი განისაზღვრებოდეს მისი წილის პროპორციულად (მუხ. 133.2). აღნიშნული საკითხი შიდასაზოგადოებრივ ურთიერთობას განეკუთვნება, ხელშეკრულების თავისუფლების პრინციპს ექვემდებარება და წესდებით აღნიშნული წესიდან გადახვევა უნდა იყოს დასაშვები, ისე როგორც ეს ძველი კანონით იყო შესაძლებელი.

დახვეწას საჭიროებს ხელმძღვანელი პირის ზრუნვის მოვალეობის დეფინიცია, კერძოდ, 50.1 მუხლიდან ამოსაღებია სიტყვები: „ეკონომიკურად ყველაზე ხელსაყრელია“, რადგან შესაძლებელია, ხელმძღვანელი პირის ესა თუ ის ქმედება სამეწარმეო საზოგადოების ინტერესებისთვის ეკონომიკურად არ იყოს ყველაზე ხელსაყრელი, თუმცა ხელსაყრელი იყოს, მაგალითად, რეპუტაციული თვალსაზრისით.

შპს-ში მნიშვნელოვნად შეზღუდულია პარტნიორის მიერ საერთო კრების მოწვევის შესაძლებლობა, რაც გაუმართლებელია, განსაკუთრებით მცირე და საშუალო ბიზნესის საჭიროებისთვის (მუხ.128.1), ხოლო სააქციო საზოგადოებაში, საერთოდ, მცირე აქციონერთა მიერ კრების მოწვევის არარეალური მექანიზმია ჩადებული (მუხ. 187). მართებულია, რომ შპს-ს პარტნიორს დაუბრკოლებლად შეეძლოს პარტნიორთა საერთო კრების მოწვევა, ისე როგორც ეს ძველი კანონით იყო რეგულირებული, რაც განსაკუთრებით აქტუალურია მცირე და საშუალო ბიზნესის განვითარებისთვის, ხოლო სააქციო საზოგადოების 5%-იანი აქციონერების მიმართ აქციონერთა საერთო კრების რეალური მოწვევა და ჩატარება იყოს უზრუნველყოფილი.

სააქციო საზოგადოებაში კორპორაციული მართვის მოდელების არჩევის დროს რეკომენდებულია დაზუსტდეს მართვის მონიტორინგის სისტემის შემთხვევაში არააღმასრულებელი ხელმძღვანელი პირების უფლებამოსილებათა ფარგლები და კომპეტენციები (მუხ.209.2; მუხ.224.1, მუხ.224.2).

გემოაღნიშნულიდან გამომდინარე, „მეწარმეთა შესახებ“ კანონი საჭიროებს დახვეწას და განვითარებას საკორპორაციო სამართლის თანამედროვე გამოწვევებისა და უკეთესი რეგულირების მოთხოვნების გათვალისწინებით. თუმცა ერთი რამ აქვე ცხადია: ისტორიულად და ტრადიციულად ქართული კერძო სამართალი და მისი ისტორიული ძირები რომანულ-გერმანული კონტინენტური სამართლის ოჯახს მიეკუთვნება, ეს ტენდენცია უნდა შენარჩუნდეს მომავალშიც და გათვალისწინებულ იქნეს კანონში ცვლილებების განხორციელების დროს.

დასკვნა

საკორპორაციო სამართალი თანამედროვე ქართულ სამართალში ახალგაზრდა დარგია, მას დაახლოებით 30-წლიანი ისტორია აქვს მხოლოდ. თანამედროვე საკორპორაციო სამართლის წარმოშობა უკავშირდება 1994 წლის 28 ოქტომბრის „მეწარმეთა შესახებ“ საქართველოს კანონის მიღებას, რომელსაც უდიდესი წვლილი მიუძღვის ქართული სამეწარმეო ურთიერთობების განვითარების საქმეში და რომელიც 2021 წლის 2 აგვისტოს ახალი „მეწარმეთა შესახებ“ კანონის მიღებამდე სამეწარმეო საქმიანობის განმახორციელებელი სუბიექტების სამართლებრივი მოწყობის ძირითადი ნორმატიულ ბაზა იყო.

საგულისხმოა, რომ ტერმინი „საკორპორაციო სამართალი“ XX საუკუნის 90-იანი წლების ქართულ სამართალში შემოღებულ იქნა ივანე ჯავახიშვილის ცნობილი ნაშრომის – „ქართული სამართლის ისტორიის“ გავლენით, სადაც სწორედ „საკორპორაციო სამართლის“ დასახელებით არის მოხსენიებული ძველ საქართველოში სხვადასხვა გაერთიანების სამართალი. ამდენად, თანამედროვე ქართულ სამართალში სახელწოდება „საკორპორაციო სამართალი“ გამოყენება შეესაბამება ქართული სამართლის მეცნიერების ისტორიულ ტრადიციებს.

კვლევის შედეგად გამოიკვეთა, რომ 2021 წლის 2 აგვისტოს ახალი „მეწარმეთა შესახებ“ კანონი საჭიროებს დახვეწას და განვითარებას საკორპორაციო სამართლის თანამედროვე გამოწვევებისა და უკეთესი რეგულირების მოთხოვნების გათვალისწინებით. თუმცა ერთი რამ აქვე ცხადია: ისტორიულად და ტრადიციულად ქართული კერძო სამართალი და მისი ისტორიული ძირები სწორედ რომანულ-გერმანული კონტინენტური სამართლის ოჯახს მიეკუთვნება. ეს ტენდენცია უნდა შენარჩუნდეს მომავალშიც და გათვალისწინებულ იქნეს კანონში ცვლილებების განხორციელების დროს.

გამოყენებული ლიტერატურა

ბურდული, ი. (2012). *თანამედროვე ქართული საკორპორაციო სამართალი*. რომან შენგელიას 70 წლისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბილისი. სამართალი.

ბურდული, ი., მახარობლიშვილი, გ., თოხაძე, ა., ზუბიტაშვილი, ნ., ალადაშვილი, გ., მალრაძე, გ., ეგნატაშვილი, დ. (2023). *საკორპორაციო სამართალი*. თბილისი. მერიდიანი.

ზოიძე, ბ. (2005). *ევროპული კერძო სამართლის რეცეფცია საქართველოში*. თბილისი: საგამომცემლო საქმის სასწავლო ცენტრი.

კნიპერი, რ. (1996). *მოსაზრებები სამართლებრივი რეფორმის თაობაზე პროფესორ სერგო ჯორბენაძის პატივსაცემად*. სერგო ჯორბენაძის 70 წლისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბილისი, ნორმა.

ლაზარაშვილი, ლ. (2013). *საქართველოს კანონი „მეწარმეთა შესახებ“ და ქართული საკორპორაციო სამართლის თანამედროვე საკანონმდებლო მოწესრიგების პრობლემები*. ბესარიონ ზოიძის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბილისი, თსუ გამომცემლობა.

ჯავახიშვილი, ი. (1984). *ქართული სამართლის ისტორია*. ტომი VII. თბილისი. თსუ გამომცემლობა.

ჯორბენაძე, ს. (1995). *წინათქმა, კანონი მეწარმეთა შესახებ ქართულ, რუსულ და გერმანულ*

ენებზე. თბილისი. ნორმა.

ჭანტურია, ლ. (1996). კანონი მეწარმეთა შესახებ და საკორპორაციო სამართლის წარმოშობა საქართველოში. სერგო ჯორბენაძის 70 წლისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბილისი, ნორმა.

ჭანტურია, ლ. (2013). საკორპორაციო სამართლის ცნება და ადგილი სამართლის სისტემაში. ბესარიონ ზოიძის 60 წლისთავისადმი მიძღვნილი საიუბილეო კრებული. თბილისი, თსუ გამომცემლობა.

მშობელთა ჩართულობის ჰუვერ-დემკსისა და სენდლერის მოდელი და მისი გავლენა ოჯახისა და სკოლის კარტნიორობის ეფექტურობაზე

შალვა მ. დუნდუა

პროფესორი

განათლების მეცნიერებათა დეპარტამენტის ხელმძღვანელი

ხელოვნებისა და ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა სკოლა

საქართველოს უნივერსიტეტი

ORCID: 0009-0002-0939-6761

აბსტრაქტი

მშობელთა ჩართულობა გადამწყვეტი ფაქტორია ბავშვის აკადემიური წარმატებისთვის სასკოლო განათლების პროცესში და მის მიღმა არსებული მექანიზმების გაგებაში შეიძლება მნიშვნელოვნად გააუმჯობესოს მოსწავლეთა საერთო საგანმანათლებლო შედეგები. ჰუვერ-დემკსისა და სენდლერის მშობელთა ჩართულობის მოდელი იძლევა საკმაოდ ფართო ჩარჩოს იმ ფაქტორების შესასწავლად, რომლებიც ხელს უწყობს და აძლიერებს მშობლების მონაწილეობას ბავშვთა განათლების პროცესში. ეს სტატია იკვლევს იმას, თუ როგორ შეუძლია ამ მოდელს დადებითი გავლენა მოახდინოს სკოლის გაუმჯობესების პროცესზე და ხელი შეუწყოს მოსწავლეთა წარმატებულ აკადემიურ და პიროვნულ განვითარებას.

ჰუვერ-დემკსისა და სენდლერის მოდელი არსებითად წარმოადგენს სამ ძირითად კონსტრუქტს: მშობლების პიროვნულ მოტივაციასა და რწმენას, მშობლის თვითეფექტურობის განცდასა და სკოლა-ოჯახის კონტექსტუალურ ელემენტებს. იგი ხაზს უსვამს მშობლის როლის ჩამოყალიბების მნიშვნელობას, მის შეხედულებებს განათლებაზე და თვითეფექტიანობაზე, ასევე პირადი და ოჯახური რესურსებისა და სოციალური და კულტურული კავშირების გავლენას სწავლისა და აღზრდის პროცესზე. სტატიაში ასევე განხილულია მშობელთა ჩართულობის ბარიერები, მათ შორის პირადი, კონტექსტური და სისტემური ფაქტორები.

იმ შემთხვევათა შესწავლამ, რომლებმაც ამ მოდელზე დაფუძნებული პროგრამა განახორციელეს საშუალო სკოლის ბაზაზე, აჩვენა მისი პრაქტიკული გამოყენების ეფექტურობა მშობლებთან ჩართულობის გაზრდისა და მოსწავლეთა შედეგების გაუმჯობესების თვალსაზრისით. სტატიაში წარმოდგენილი დასკვნები და რეკომენდაციები ხაზს უსვამს მშობლებთან სკოლის რეგულარული კომუნიკაციის აუცილებლობას და ამ უკანასკნელს სთავაზობს სემინარების ორგანიზებას მშობლების თვითეფექტიანობისა და პედაგოგიური უნარების ასამაღლებლად, რათა უზრუნველყოს ყველა მშობლის ჩართულობა ბავშვთა განათლების პროცესში.

ჰუვერ-დემკსისა და სენდლერის მოდელზე დაყრდნობით, სკოლის ადმინისტრაციას, სასკოლო პოლიტიკის შემქმნელებსა და განმხორციელებლებს შეუძლიათ შეიმუშაონ და განახორციელონ ეფექტური სტრატეგიები მშობლების ჩართულობის გასაძლიერებლად, რითაც საგრძნობლად გაზრდიან სკოლისა და ოჯახის პოზიტიურ გავლენას მოსწავლეთა აკადემიური და პიროვნული განვითარების თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: მშობლების ჩართულობა, სკოლის განვითარება, მშობლისა და სკოლის თანამშრომლობის მოდელი, თვითეფექტიანობა, მშობელთა მოტივაცია

THE HOOVER-DEMPSEY AND SANDLER MODEL OF PARENTAL INVOLVEMENT AND ITS IMPACT ON THE EFFECTIVENESS OF FAMILY-SCHOOL PARTNERSHIP

Shalva M. Dundua

Professor

Head of the Department of Education

School of the Arts and Humanities

The University of Georgia

ORCID: 0009-0002-0939-6761

Abstract

Parental involvement is a crucial factor in a child's academic success, and understanding the mechanisms behind this engagement can significantly enhance educational outcomes. The Model of Parental Involvement by Hoover-Dempsey and Sandler offers a comprehensive framework for examining the factors that motivate and sustain parents' participation in their children's education. This article explores how this model can enhance student performance by favorably influencing school improvement processes.

The model identifies three primary constructs: parents' personal motivations and beliefs, self-efficacy, and contextual elements. It highlights the significance of parental role construction, views on education, and self-efficacy, as well as the impact of personal and family resources and social and cultural ties. Barriers to involvement, including personal, contextual, and systemic factors, are also discussed.

A demonstration of its practical application and effectiveness in increasing parental involvement and enhancing are demonstrated by a case study of a middle school that adopted a program based on this model. The findings emphasize the need for schools to maintain regular communication with parents, offer workshops to boost parental confidence and skills, and adopt inclusive practices to ensure all parents can contribute to their children's education.

By understanding and applying Hoover-Dempsey and Sandler's model, schools and policymakers can develop strategies to enhance parental involvement, thereby improving school performance and rising student achievement.

Keywords: Parent involvement, School improvement, Parent-school partnership model, Self-efficacy, Parents' motivation

შესავალი

მშობლისა და მასწავლებლის ეფექტური პარტნიორობა გადამწყვეტია სკოლის ორგანული განვითარებისათვის. ბავშვების ჰოლისტური განვითარება, მათი თანმიმდევრული მხარდაჭერის სისტემა და გაძლიერებული სასწავლო გარემო მშობელთა ჩართულობის პროცესს სასიცოცხლოდ მნიშვნელოვანს ხდის. მშობელთა ჩართულობის გავლენა განსაკუთრებით თვალსაჩინოა გამოწვევების ადრეულ იდენტიფიცირებაში, მოსწავლეთა ინდივიდუალურ მხარდაჭერაში, სასკოლო ერთობის განცდის ჩამოყალიბებასა და სკოლის პოზიტიური კულტურის ფორმირებაში. მიუხედავად ამ სარგებლისა, სკოლებს ხშირად უჭირთ მშობლებთან და ოჯახებთან პარტნიორული ურთიერთობების დამყარება.

ეს სტატია მიმოიხილავს მშობელთა ჩართულობის ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელს, რომელიც ყოვლისმომცველი ჩარჩოა მშობლების მოტივაციისა და მათი ჩართულობის მექანიზმების გასაგებად, ასევე განიხილავს ამ მოდელის გამოყენების პრაქტიკულ გზებს სკოლა-ოჯახის პარტნიორობის გაუმჯობესებისათვის.

ჩინა კვლევაში – „გამოწვევები მშობელ-მასწავლებელთა ურთიერთობის პროცესში და მათი გადაჭრის პერსპექტივები (დაწყებითი სკოლის საფეხურზე)“, ჩვენ გამოვიყენეთ ჯოის ეპსტაინის მშობელთა ჩართულობის ექვსი ტიპის მოდელი (იხ. დანართი 1), რათა გავვერკვია თუ როგორ ხდებოდა მშობელთა და სკოლების თანამშრომლობა სხვადასხვა ტიპის ქართულ სასკოლო გარემოში. კვლევის პროცესში გამოიკვეთა მნიშვნელოვანი გამოწვევები, რომლებიც ხელს უშლიან მშობელთა და მასწავლებელთა პარტნიორობას, მათ შორის, მასწავლებელთა დომინანტური დამოკიდებულებები და მშობლების პასიურობა სასკოლო ცხოვრებაში ჩართულობის თვალსაზრისით. მიუხედავად იმისა, რომ ეპსტაინის მოდელი ადასტურებს მშობელთა მონაწილეობას სხვადასხვა დონეზე, კვლევის შედეგებმა აჩვენა, რომ სკოლებში ჯერ კიდევ არ არის ჩამოყალიბებული მშობლებთან თანასწორი და შედეგზე ორიენტირებული თანამშრომლობის კულტურა.

ამ კვლევიდან გამომდინარე, ჩვენ ვისახავთ ახალ მიზანს – ვცდილობთ გავიგოთ, რატომ და როგორ იღებენ მშობლები გადაწყვეტილებას სკოლასთან თანამშრომლობის შესახებ. სწორედ ამ მიზანს ემსახურება ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელი, რომელიც მშობელთა ჩართულობის ფსიქოლოგიურ და მოტივაციურ საფუძვლებს განიხილავს.

ამ ეტაპზე, ჩვენ ხაზს ვუსვამთ არა მხოლოდ მშობელთა ჩართულობის ტიპებს, არამედ მათ მოტივაციასა და ბარიერებს, რომლებიც განსაზღვრავენ მშობლების რეალურ მონაწილეობას საგანმანათლებლო პროცესში. ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელი იძლევა მეტ შესაძლებლობას, გავიგოთ თუ როგორ შეიძლება დაეძლიოთ ჩინა კვლევაში გამოვლენილი პრობლემები და როგორ შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ მშობლისა და სკოლის ეფექტური თანამშრომლობის პრაქტიკული მექანიზმები. ეს მომდევნო ნაბიჯი მიზნად ისახავს მშობელთა და მასწავლებელთა ურთიერთობების გაუმჯობესებას, რაც საბოლოოდ დადებითად აისახება მოსწავლეთა აკადემიურ და სოციალურ-ემოციურ განვითარებაზე.

მშობელთა ჩართულობის განსაზღვრა

მშობელთა ჩართულობა შეიძლება განისაზღვროს როგორც მშობლების აქტიური მონაწილეობა მათი შვილების ინტერესებისათვის, როგორც სახლში, ისე სასკოლო ცხოვრებაში (Esther, 1995). ის მოიცავს მოტივირებულ მშობელთა დამოკიდებულებებს და მხარდამჭერ ქცევებს, რომლებიც მიზნად ისახავს ბავშვების სოციალურ და აკადემიურ კეთილდღეობაზე ზეგავლენის მოხდენას (Vukovic et al., 2013).

მშობელთა ჩართულობის ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელის მიმოხილვა

ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელი მშობელთა ჩართულობას განათლებაში განიხილავს სამი ძირითადი კომპონენტის ფარგლებში (Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M., 1997):

1. მშობელთა პირადი მოტივები და შეხედულებები

- **მშობლის როლის გაგება:** მშობლების შეხედულებები მათი როლის მნიშვნელობაზე ბავშვის განათლებაში პირდაპირ კავშირშია მათი ჩართულობის დონესთან. მაგალითად, მშობლები, რომლებიც თავიანთ თავს განიხილავენ ბავშვის აკადემიური წარმატების განმაპირობებლად, აქტიურად ერთვებიან სკოლის ღონისძიებებსა და საშინაო დავალებების მონიტორინგისა და დახმარების პროცესში.
- **განათლების მნიშვნელობა:** მშობლების მიერ განათლების მაღალი შეფასება ასტიმულირებს მათ ჩართულობას. მათ სჯერათ, რომ განათლება ბავშვის წარმატების აუცილებელი პირობაა.

2. მშობელთა თვითეფექტიანობა

თვითეფექტიანობა არის მშობელთა რწმენა საკუთარი უნარისადმი, რომ მათ შეუძლიათ დადებითი გავლენის მოხდენა ბავშვის აკადემიურ განვითარებაზე.

- მშობლები, რომლებიც გრძნობენ, რომ მათი ჩართულობა მნიშვნელოვანი შედეგებით დასრულდება, უფრო მეტად არიან ჩართულები სასწავლო პროცესში.
- თვითეფექტიანობის წყაროები მოიცავს დადებით გამოცდილებებს, ვიკარულ განმტკიცებას, სოციალურ წახალისებას და ემოციურ მდგომარეობას (Bandura, A. 1977).

3. ჩართულობის კონტექსტური ელემენტები

- **პირადი და ოჯახური რესურსები:** დროის, ცოდნის და ფინანსური რესურსების ხელმისაწვდომობა მნიშვნელოვანია ჩართულობის ხარისხისთვის. საკმარისი რესურსების მქონე მშობლები აქტიურად მონაწილეობენ სასკოლო ცხოვრებაში.
- **სოციალური და კულტურული კავშირები:** სკოლასთან და საზოგადოების წევრებთან მჭიდრო ურთიერთობა ამაღლებს მშობლების მოტივაციას ჩართულობისთვის.
- **სკოლისგან „მიზიდულობის“ აღქმა:** მშობლები, რომლებიც გრძნობენ, რომ სკოლა მათ ეპატიჟება, უფრო აქტიურად ერთვებიან სასწავლო პროცესში.

ბარიერები მშობლების ჩართულობაში

მოდელის მიხედვით, მშობელთა ჩართულობის ბარიერები იყოფა პირად, კონტექსტუალურ და სისტემურ ფაქტორებად:

- **პერსონალური ბარიერები:** მშობლების შეხედულებები, თვითეფექტიანობის ნაკლებობა და სკოლის მხრიდან მოწვევის არარსებობა მშობლების ჩართულობის დაბალ დონეს განაპირობებს.
- **კონტექსტური ბარიერები:** დროისა და ენერგიის შეზღუდვები, ცოდნისა და უნარების ნაკლებობა ხელს უშლის მშობლებს აქტიურად მონაწილეობაში.
- **სისტემური ბარიერები:** სკოლის კლიმატი, პოლიტიკა და მასწავლებლების დამოკიდებულება პირდაპირ კავშირშია მშობლების ჩართულობასთან.

მოგვიანებით, მოხდა ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელის გადამუშავება და იგი ჩამოყალიბდა როგორც მშობელთა ჩართულობის განვითარების ხუთსაფეხურიანი პროცესი (Walker, J. M. T., Wilkins, A. S., Dallaire, J. R., Sandler, H. M., & Hoover-Dempsey, K. V. 2005).

ახალი მოდელი (იხ. დანართი 2) ასახავს ათწლეულების განმავლობაში ჩატარებულ კვლევებს მშობლისა და ოჯახის ჩართულობის შესახებ. მოდელი შედგება ხუთი დონისგან და პასუხობს სამ ძირითად შეკითხვას:

1. რატომ ერთვებიან (ან არ ერთვებიან) მშობლები?
2. რას აკეთებენ მშობლები, როდესაც ისინი ჩართულნი არიან?
3. როგორ ახდენს მშობელთა ჩართულობა დადებით გავლენას მოსწავლეთა აკადემიურ მიღწევებზე?

ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელის **პირველი დონე განმარტავს** სამ ძირითად ფაქტორს, რომლებიც გავლენას ახდენენ მშობელთა ჩართულობაზე: პიროვნული მოტივატორები, მოწვევის აღქმა და ცხოვრების კონტექსტური ფაქტორები. პიროვნულ მოტივატორებში შედის მშობელთა როლის აღქმა, რაც ასახავს მათ რწმენას იმასთან დაკავშირებით, თუ რამდენად მნიშვნელოვანია მათი ჩართულობა შვილის განათლებაში, და თვითფექტიანობა, ანუ მათი თავდაჯერებულობა, რომ მათ შეუძლიათ დადებითი გავლენა მოახდინონ შვილის აკადემიურ წარმატებაზე. მოწვევის აღქმა უკავშირდება იმას, თუ რამდენად ხშირად და როგორ იღებენ მშობლები მოწვევებს სკოლიდან, მასწავლებლებისგან ან თავად ბავშვებისგან. კვლევები აჩვენებს, რომ სკოლები, რომლებიც ქმნიან სტუმართმოყვარე გარემოს და პირადად იწვევენ მშობლებს, მნიშვნელოვნად ზრდიან მათ ჩართულობას. ამასთან, ცხოვრების კონტექსტური ფაქტორები, როგორიცაა მშობელთა მიერ აღქმული პიროვნული უნარები, მათ ხელთ არსებული დრო და ოჯახის კულტურული ნორმები, ასევე განსაზღვრავენ მათ ჩართულობის ხარისხსა და ფორმას. მაგალითად, მშობლები, რომელთაც აქვთ გადატვირთული სამუშაო გრაფიკი ან ტრადიციულად ნაკლებად ერთვებიან სასკოლო პროცესებში, შეიძლება ნაკლებად აქტიურები იყვნენ, თუ სკოლები არ შეიმუშავებენ მათზე მორგებულ მოწვევას და სხვა მხარდამჭერ მექანიზმებს.

მოდელის მეორე დონე ხაზს უსვამს მშობელთა ჩართულობის მექანიზმებს, რომლებიც უშუალოდ ახდენენ გავლენას მოსწავლეთა წარმატებაზე. მშობლები მოქმედებენ როგორც საგანმანათლებლო როლ-მოდელები, ჩართული არიან ოთხ ძირითად ქცევაში: წახალისება, მოდელირება, გაძლიერება და ინსტრუქცია. წახალისება გულისხმობს ბავშვის მოტივირებას, რათა მან დაძლიოს სწავლის სირთულეები, ხოლო მოდელირება ნიშნავს განათლების მნიშვნელობის დემონსტრირებას მშობელთა პირადი ქმედებებისა და დამოკიდებულებების მეშვეობით. გაძლიერება გულისხმობს აკადემიურად პოზიტიური ქცევების აღიარებასა და წამახალისებელ რეაქციას, ხოლო ინსტრუქცია უკავშირდება მშობლების მიერ ბავშვის სწავლის პროცესის უშუალო მხარდაჭერას. ეს მექანიზმები ქმნის ისეთ სასწავლო გარემოს, რომელიც ხელს უწყობს მოსწავლის ჩართულობას და აკადემიურ პროგრესს.

მესამე დონე ფოკუსირდება მოსწავლის აღქმაზე და მის როლზე მშობელთა ჩართულობის ეფექტიანობის განსაზღვრაში. მშობელთა წახალისება, მოდელირება და გაძლიერება მხოლოდ იმ შემთხვევაში მოქმედებს დადებითად, თუ ბავშვი მათ აღიქვამს და შინაგანად ითვისებს. მაგალითად, თუ მშობელი გამოხატავს მაღალ მოლოდინებს და მუდმივად წახალისებს ბავშვს, იგი უფრო მეტად ავითარებს აკადემიურ თვითფექტიანობას, რაც ნიშნავს მის რწმენას, რომ მას შეუძლია წარმატების მიღწევა სკოლაში.

მოდელის მეოთხე დონე აღწერს მოსწავლეთა იმ ძირითად მახასიათებლებს, რომლებიც განაპირობებენ მათ აკადემიურ წარმატებას. ეს მახასიათებლებია: აკადემიური თვითფექტიანობა, შინაგანი მოტივაცია, თვითრეგულაციის უნარები და სოციალური კომპეტენცია. აკადემიური თვითფექტიანობა გულისხმობს მოსწავლის რწმენას, რომ მას აქვს საკმარისი უნარები და ძალა სწავლისთვის. შინაგანი მოტივაცია მოიცავს შინაარსის დაუფლებისადმი ინტერესს, რაც უზრუნველყოფს სასწავლო პროცესში ხანგრძლივ ჩართულობას. თვითრეგულაციის უნარები, როგორიცაა მიზნების დასახვა და დროის მართვა, აუცილებელია აკადემიური წარმატებისთვის, ხოლო სოციალური კომპეტენცია ხელს უწყობს მოსწავლეს საჭიროების შემთხვევაში დახმარების მოთხოვნასა და კოლაბორაციულ სწავლებაში მონაწილეობაში.

მოდელის მეხუთე დონე აჩვენებს, რომ მშობელთა ჩართულობის საბოლოო მიზანია მოსწავლის აკადემიური მიღწევების გაუმჯობესება.

მოდელის სისტემური ანალიზი ცხადყოფს, რომ მშობელთა ჩართულობა არა მხოლოდ მხარდამჭერი, არამედ პროგნოზირებადი ფაქტორია მოსწავლეთა სასწავლო მიღწევების გაუმჯობესებისთვის.

მეთოდოლოგია

კვლევაში გამოყენებულ იქნა ხარისხობრივი კვლევის დიზაინი იმისათვის, რათა შეგვესწავლა ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელის გამოყენების თავისებურებები ოჯახისა და სკოლის პარტნიორობის პროცესის გაუმჯობესებისათვის. შესწავლილი და გაანალიზებული იქნა მშობელთა ჩართულობის ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელთან დაკავშირებული ლიტერატურა. ამას გარდა, მონაცემები შეგროვდა ნახევრად სტრუქტურირებული ინტერვიუების საშუალებით, რომლებიც ჩატარდა განათლების სხვადასხვა დონის ადმინისტრატორებთან თბილისის ხუთ სკოლაში (იუჯი სკოლა, ახალი ქართული სკოლა, ბაქსეუდის სკოლა, 161-ე და 85-ე საჯარო სკოლები). შეხვედრის თემა იყო – მშობელთა პედაგოგიური კომპეტენტურობის ამალღების გზები და საშუალებები სკოლის დონეზე. ინტერვიუებისა და შემდგომი დისკუსიების პროცესში გამოიკვეთა სკოლათა დასახუთებული ყურადღება და დაინტერესება მოდელის იმპლემენტაციასთან დაკავშირებით, სკოლის განვითარების კონტექსტში. მონაწილეებს დაესვათ კითხვები მშობელთა ჩართულობის მათეულ აღქმაზე, მათ წინაშე არსებულ ბარიერებზე და იმ სტრატეგიებზე, რომლებსაც ისინი იყენებენ ან შეიძლება გამოიყენონ მშობელთა ჩართულობის გასაძლიერებლად.

შედეგები

ლიტერატურისა და ინტერვიუების ანალიზმა გამოავლინა რამდენიმე ძირითადი მიგნება:

- **მშობელთა როლი და თვითფექტიანობა:** მშობლები, რომლებსაც გააჩნდათ ძლიერი პასუხისმგებლობის გრძნობა და რწმენა, რომ მათ შეუძლიათ გავლენა მოახდინონ შვილების განათლებაზე, უფრო აქტიურად იყვნენ ჩართულნი სასკოლო აქტივობებში და ხელს უწყობდნენ სწავლას სახლში.
- **მშობელთა მიერ აღქმული მიწვევა:** მასწავლებლებისა და ადმინისტრატორების მოწვევებმა მნიშვნელოვანი გავლენა მოახდინა მშობელთა ჩართულობაზე. პერსონალიზებული კომუნიკაცია და ბავშვის პროგრესზე რეგულარული განახლებები, მიწვევა სკოლის ღონისძიებებზე დასასწრებად ან მათში მონაწილეობის მისაღებად მოტივაციას აძლევდა მშობლებს უფრო აქტიური ჩართულობისთვის.
- **ჩართულობის ბარიერები:** სოციალურ-ეკონომიკური სირთულეები, კულტურული განსხვავებები და შეზღუდული კომუნიკაცია გავრცელებულ ბარიერებად გამოიკვეთა. თუმცა, სკოლები, რომლებიც მშობელთა ჩართულობისა და პედაგოგიური განათლების პრაქტიკას ანიჭებდნენ უპირატესობას და პრობლემების მოგვარებას ცდილობდნენ, მშობელთა ჩართულობის მაღალ დონეს აღწევდნენ.

განხილვა

კვლევის შედეგები ადასტურებს ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელის ეფექტიანობასა და სანდობას მშობელთა ჩართულობის ამალღებისათვის. წლების განმავლობაში ჩატარებული კვლევები ნათლად მიუთითებს, რომ სკოლები, რომლებიც აქტიურად უჭერდნენ მხარს მშობლების როლის გააქტიურებას და მშობელთა თვითფექტიანობის განვითარებას, აღწევდნენ მშობელთა ეფექტური ჩართულობის ზრდას, რაც მიუთითებს მშობელთა გაძლიერების მნიშვნელობაზე. გარდა ამისა, პერსონალიზებულმა მოწვევებმა და ეფექტურმა კომუნიკაციამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა პარტნიორობის ჩამოყალიბებაში. შედეგები გვაჩვენებს, რომ სკოლებმა უნდა შეიმუშაონ პროაქტიული მიდგომა, გაუმკლავდნენ კონტექსტუალურ ბარიერებს და შექმნან ინკლუზიური გარემო, რათა მაქსიმალურად გაზარდონ მშობელთა ჩართულობა.

კვლევამ ასევე გამოკვეთა პროფესიული განვითარების პროგრამების საჭიროება მასწავლებლებისთვის, რომლებიც ორიენტირებული იქნება კულტურული კომპეტენციისა და ეფექტური კომუნიკაციის უნარების განვითარებაზე. ასეთი ტრენინგები ხელს შეუწყობს ოჯახებსა და სკოლებს

შორის ნდობისა და თანამშრომლობის ჩამოყალიბებას.

მშობლებისა და სკოლის პარტნიორობის გაუმჯობესების სტრატეგიები

1. **მშობელთა აქტიური როლისა და თვითფექტიანობის წახალისება.** სკოლებს შეუძლიათ ხელი შეუწყონ მშობლების როლის გააქტიურებას მათი ჩართულობის მნიშვნელობის ხაზგასმითა და კონკრეტული სახელმძღვანელო მითითებების მიწოდებით. სემინარები, მშობელთა საგანმანათლებლო პროგრამები და რეგულარული კომუნიკაცია ხელს უწყობს მშობლების თავდაჯერებულობისა და ეფექტიანობის გაზრდას (Hoover-Dempsey et al., 2005). პროგრამები, რომლებიც ითვალისწინებს ოჯახების მრავალფეროვან საჭიროებებს, განსაკუთრებით ეფექტურია ნდობისა და ჩართულობის ჩამოყალიბებაში.
2. **ეფექტური მოწვევები მშობელთა ჩართულობისთვის.** მასწავლებლებსა და სკოლის ადმინისტრატორებს შეუძლიათ აქტიურად მოიწვიონ მშობლები პერსონალიზებული კომუნიკაციის, ღია კარის პოლიტიკისა და მიზანმიმართული სასკოლო ღონისძიებების საშუალებით. კვლევები აჩვენებს, რომ მშობლები უფრო მეტად ერთვებიან სასკოლო ცხოვრებაში, როდესაც თავს სასკოლო საზოგადოებაში მიღებული და დაფასებული გრძნობენ (Sheldon, 2002).
3. **სკოლის პოლიტიკა და პრაქტიკა.** ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელი პრაქტიკულ მითითებებს აძლევს როგორც პედაგოგებს, ისე სასკოლო პოლიტიკის შემქმნელებსა და გამტარებლებს. სკოლებმა მშობელთა ჩართულობა უნდა განიხილონ, როგორც თავიანთი მისიის ცენტრალური ელემენტი და გამოყონ რესურსები, რათა ხელი შეუწყონ პარტნიორობის გაღრმავებას. რეგულარული კომუნიკაციის, ურთიერთობის კულტურისა და კომპეტენციის ტრენინგები და საზოგადოებაზე ორიენტირებული აქტივობების პოლიტიკა ხელს შეუწყობს გრძელვადიან თანამშრომლობას.

დასკვნა

ჰუვერ-დემპსისა და სენდლერის მოდელი ნათლად წარმოაჩენს, რომ მშობლების მოტივაცია, თვითფექტიანობა და კონტექსტური ფაქტორები მათი ჩართულობის განმსაზღვრელი ძირითადი კომპონენტებია. ამ მოდელის გამოყენება სკოლებისთვის მნიშვნელოვნად გაზრდის ოჯახისა და სკოლის პარტნიორობის ეფექტურობას. სკოლებმა უნდა გააუმჯობესონ კომუნიკაცია, შექმნან მხარდაჭერის პროგრამები და გააძლიერონ მშობლებისა და მასწავლებლების ურთიერთობა, რაც პოლიტიკური სასწავლო გარემოს შექმნას შეუწყობს ხელს.

გამოყენებული ლიტერატურა

- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change, *Psychological Review*, Vol. 84, No. 2, 191-215, Stanford University
- Dundua, Sh. (December 15, 2023). *Challenges of parent-teacher relationships and prospects for solving them (at the elementary school level)*, III International Conference on Education, Technology and Innovation, Tbilisi
- Epstein, J. L. (2011). *School, family, and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Routledge.
- Fan, X., & Chen, M. (2001). Parental involvement and students' academic achievement: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 13(1), 1-22.
- Green, C. L., Walker, J. M. T., Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M. (2007). Parents'

motivations for involvement in children's education: An empirical test of a theoretical model of parental involvement. *Journal of Educational Psychology*, 99(3), 532-544.

Hoover-Dempsey, K. V., & Sandler, H. M. (1997). Why do parents become involved in their children's education? *Review of Educational Research*, 67(1), 3-42.

Hoover-Dempsey, K. V., et al. (2001). Parental role construction and parental involvement: Implications for parent involvement in schooling. *Educational Psychology Review*, 13(2), 99-126.

Hornby, G., & Lafaele, R. (2011). Barriers to parental involvement in education: An explanatory model. *Educational Review*, 63(1), 37-52.

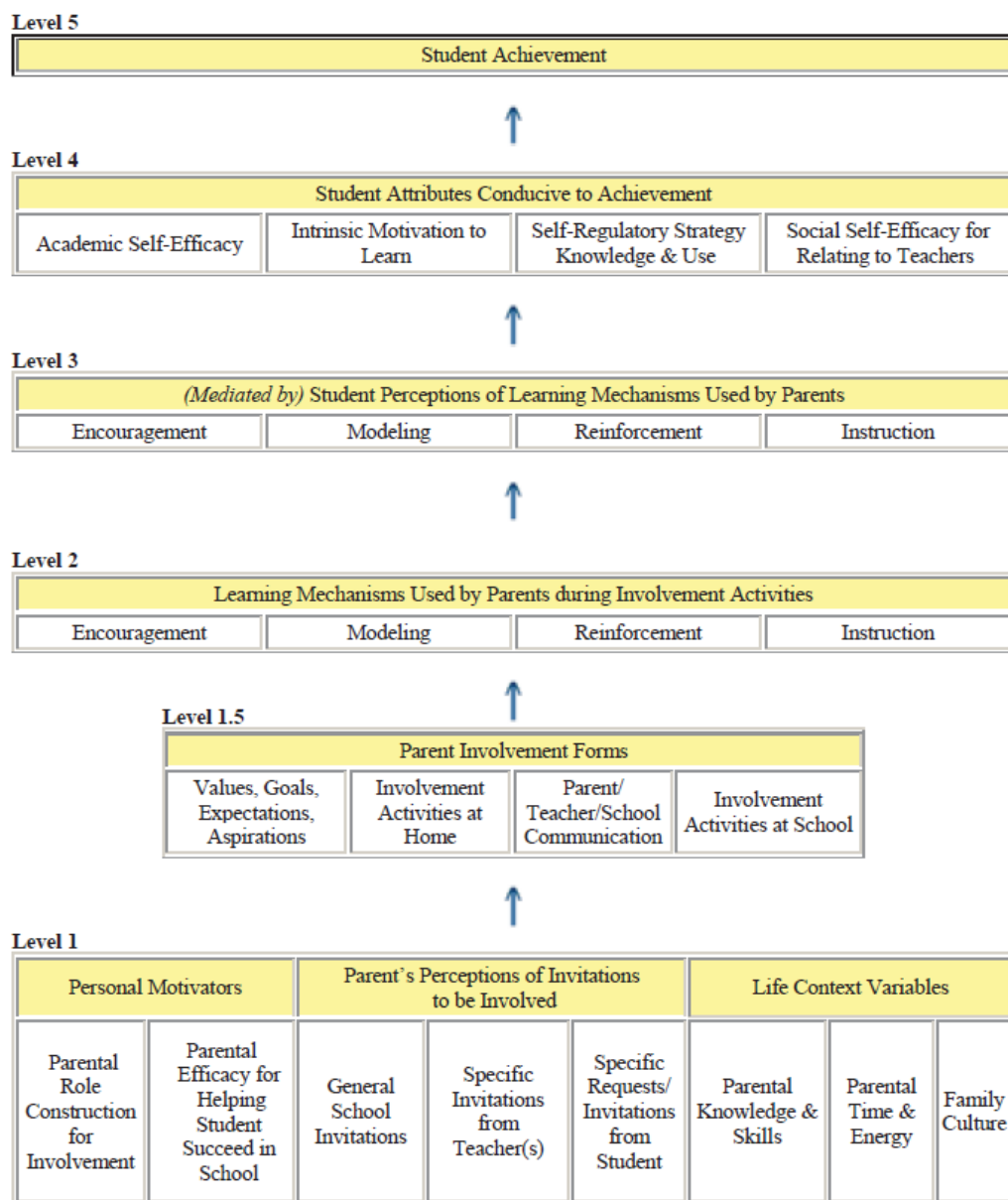
Sheldon, S. B. (2002). Parents' social networks and beliefs as predictors of parent involvement. *The Elementary School Journal*, 102(4), 301-316.

Walker, J. M. T., Wilkins, A. S., Dallaire, J. R., Sandler, H. M., & Hoover-Dempsey, K. V. (2005). Parental involvement: Model revision through scale development. *The Elementary School Journal*, 106(2), 85-104.

Dr. Joyce Epstein's (2009) Six Types of Parental Involvement	
1. Parenting	Assist families with parenting skills, family support, understanding child and adolescent development, and setting home conditions to support learning at each age and class level. Assist schools in understanding families' backgrounds, cultures, and personal goal-setting for children.
2. Communicating	Communicate with families about school programmes and student progress. Create two-way communication channels between school and home and design effective forms of school-to-home and home-to-school communication about school progress and children's progress. i.e. school-like families: families-like schools
3. Volunteering	Improve recruitment, training, activities and timetables to involve families as volunteers and as audiences i.e. sport days, gardening projects, drama nights, intergenerational days at the school or in other locations i.e. libraries. Enable teachers to work with volunteers who supports children and the school.
4. Learning at home	To find ways of involving families with their children in "academic" learning at home, including homework, goal-setting, and other curriculum-related activities. Encourage teachers to design homework that enables students to share and discuss interesting tasks with parents that are fun activities, and all can be done at home or in the community. E.g. creation of reading goggles
5. Decision making	Include families in school discussions such as school plan, policy on behaviour, healthy eating, involvement in local or national initiatives, through consultation with: General parent body/ Parent Associations, Board of Management/ School Student Councils.
6. Collaborating with communities	Coordinate resources and services for families, children and the whole school community with local groups: that strengthen school programmes and learning such as : local community groups i.e. local walking and resource centres, men's shed gardening groups, local sports groups/ businesses: local gym, garden centres , museums, drama and creative art groups / public amenities : i.e. libraries , sport centres, parks etc / others schools, early year providers, transition year students etc.

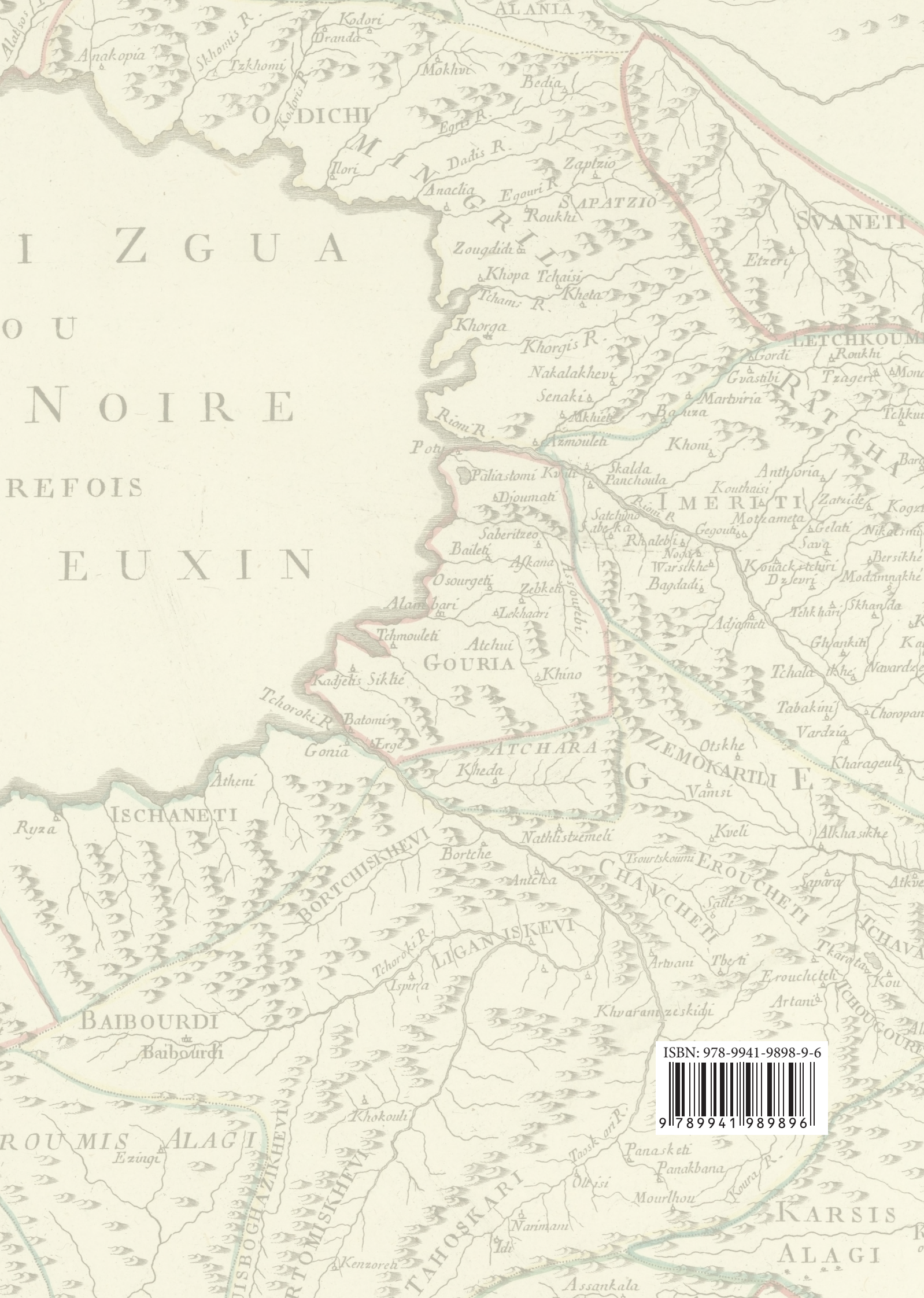
დანართი 1.

Hoover-Dempsey & Sandler Model of the Parental Involvement Process

Hoover-Dempsey & Sandler, 1995, 1997, 2005, 2010.

ღანაბრი 2.

I Z G U A
NOIRE
REFOIS
E U X I N

ISBN: 978-9941-9898-9-6
9 789941 989896